

Mülk, Mahal, İnsan

İstanbul'da Kentsel Dönüşüm

Derleyen
Asuman Türkün

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

MÜLK, MAHAL, İNSAN İSTANBUL'DA KENTSEL DÖNÜŞÜM

DERLEYEN
ASUMAN TÜRKÜN

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

MÜLK, MAHAL, İNSAN
İSTANBUL'DA KENTSEL DÖNÜŞÜM
DERLEYEN ASUMAN TÜRKÜN

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 461
KENT/MONOĞRAFI 8

ISBN 978-605-399-334-6

KAPAK ALİ ÖZ, TARLABAŞI, (AYRINTI) 2013.

1. BASKI İSTANBUL, MART 2013

© BİLGİ İLETİŞİM GRUBU YAYINCILIK MÜZİK YAPIM VE HABER AJANSI LTD. ŞTİ.
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, No: 43/A KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 297 63 14 • SERTİFİKA No: 11237

www.bilgiyay.com

E-POSTA yayın@bilgiyay.com

DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN CEM TÜZÜN

TASARIM MEHMET ULUSEL

DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ

DÜZELTİ REMZİ ABBAS

BASKI VE CİLT SENA OFSET AMBALAJ VE MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

LİTROS YOLU 2. MATBAACILAR SİTESİ B BLOK KAT 6 No: 4 NB 7-9-11 TOPKAPI İSTANBUL

TELEFON: 0212 613 03 21 - 613 38 46 / FAKS: 0212 613 38 46 • SERTİFİKA No: 12064

Istanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
Istanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü tarafından kataloglanmıştır.

Mülk, mahal, insan: İstanbul'da sosyo-mekânsal dönüşüm / derleyen
Asuman Türkün.

469 p., 22 charts, 2 maps, 38 photo., 141 table, 19x24 cm.

Includes bibliographical references and index.

ISBN 978-605-399-334-6

1. Urban renewal - Turkey - Istanbul.
 2. Urban policy - Turkey - Istanbul.
 3. Zoning -- Turkey -- Istanbul.
 4. City planning - Turkey - Istanbul.
 5. Urbanization - Turkey - Istanbul - Case studies.
 6. Rural-urban migration - Turkey - Istanbul - Case studies.
 7. Squatter settlements - Turkey - Istanbul - Case studies.
- I. Türkün, Asuman.

HT178.T9 M85 2014

**MÜLK, MAHAL, İNSAN
İSTANBUL’DA KENTSEL DÖNÜŞÜM**

DERLEYEN
ASUMAN TÜRKÜN

Kızıma...

İçindekiler

xi	Tablo, Grafik, Harita ve Resimler
xix	Yazarlar
xxi	Sunuş
xxv	Önsöz

1 BİRİNCİ KISIM Sorular ve Kavramsal Çerçeve

3	1	Kentsel Ayrışmanın Son Aşaması Olarak Kentsel Dönüşüm
		Asuman Türkün
	6	Konut Alanlarında Farklı Dönüşüm Süreçleri: Çifte Standartlar
	8	Kentsel Dönüşümün Gerekliliği Konusunda Büyük İttifak
	10	Araştırmanın Kapsamı
	11	Altı Mahallede Yürütülen Saha Araştırması
	12	Araştırmanın Metodolojisi ve Bilgi Toplama Yöntemleri
17	2	Neoliberal Kentsel Dönüşüm: Kentsel Alanlarda Sınıfsal Tahliye, Yoksullaşma ve Mülksüzleşme
		Binnur Öktem Ünsal - Asuman Türkün
	17	Giriş
	20	Kentsel Dönüşümün Ekonomi Politikası: Neoliberalizm ve Kent
	25	Dar Gelirli Kesimlerin Yaşam Alanlarında Kentsel Dönüşüm: Politikalar ve Uygulamalar
	31	Devlet Öncülüğünde Soylulaşma ya da Konut Piyasalarının Yeniden Yapılandırılması
	34	Kentsel Dönüşümün İzleri: Sınıfsal Tahliye, Mülksüzleşme ve Yoksullaşma

43 İKİNCİ KISIM Kentsel Politikalar ve İstanbul'da Sosyo-Mekânsal Dönüşüm

- 45 3** 1923-1980 Döneminde Kentsel Politikalar ve İstanbul'da Konut Alanlarının Gelişimi: Mevzuat, Aktörler ve Hâkim Söylem
Asuman Türkün - Şükrü Aslan - Besime Şen
- 45** Emegün Kenti İstanbul
- 48** 1923-1980 Döneminde Nüfus Hareketleri ve Konut Politikaları: İstanbul Üzerinden Bir Değerlendirme
- 48** Ulus-Devletin İnşası ve Sanayileşme Hamleleri: 1920-1950 Dönemi
- 51** İthal İkameci Sanayileşme Hamleleri ve Tarımda Yapısal Dönüşüm: 1950-1960 Dönemi
- 52** İstanbul'da Sanayi ve Gecekondu Gelişiminin Dolaysız İlişkisi
- 54** Planlı Ekonomi ve İthal İkameci Sanayileşmenin Kurumsallaşması: 1960-1980 Dönemi
- 57** İstanbul'da Genişleyen Sanayi Alanları ve Gecekondular
- 59** Farklı Konut Sunum Biçimleri: İşçi Kooperatifleri, Toplu Konutlar ve Yap-Satçı Model Dar Gelirli Kesimler İçin Bir Çözüm Oluşturabildi mi?
- 62** 1930-1980 Döneminde Konut Politikalarında Hâkim Söylem ve Mevzuatta Değişim: Kent Literatürü ve Yazılı Basın Üzerinden Bir Değerlendirme
- 64** 1923-1950 Dönemi: Gecekondu Sorununu Anlama ve Çözme Çabaları
- 66** 1923-1950 Döneminde Gecekondularla İlgili Mevzuatta Değişim
- 68** 1950-1980 Dönemi: Bir Mesken Sorunu Olarak Gecekondu
- 69** Hâkim Söylemde Süreklilik ve Mevzuatta Değişim
- 79 4** İstanbul'da 1980'ler Sonrasında Kentsel Dönüşüm: Mevzuat, Söylem, Aktörler ve Dönüşümün Hedefindeki Alanlar
Asuman Türkün - Binnur Öktem Ünsal - Mücella Yapıcı
- 79** 1980 Sonrası Büyük Dönüşüm İstanbul'da 1980 Sonrasında Nüfus ve Sermaye Polarizasyonu
- 87** İstanbul'da Sektörel Değişim
- 90** İstanbul'da 1980-1990 Döneminde Kentsel Dönüşüm: Piyasacı Kentleşmenin İlk Hamleleri
- 94** Resmî Söylemde "Affedici" Dil ve Kentsel Rantın Yeniden Bölüşümü: Gecekondu ve Kaçak Yapılaşmaya Yönelik Uygulamalar
- 98** 1990'lar Sonrasında Kentsel Politikalarda ve Söylemde Önemli Değişim: İstanbul Üzerinden Bir Değerlendirme
- 100** 1990'lar Sonrasında Kentsel Politikalarda Radikal Değişim ve İstanbul'da Sosyo-Mekânsal Dönüşüm
- 104** 1990-2000 Dönemi: Gecekonduya ve Gecekonduluya Karşı Savaşın İlk İzleri
- 106** 2000'li Yıllarda Sağlanan Sarsılmaz İttifak: Dar Gelirli Toplumsal Kesimlerin Konut Alanlarına ve Gecekondu Mahallelerine Yönelik Niyet ve Uygulamalar
- 113** Medya ve Çeşitli Yayınlarda TOKİ: Söylemler ve Uygulamalar
- 113** TOKİ'nin Misyon ve İşlevi: Uygulamalar Kimleri Kapsıyor?

- 116 “Piyasaya Dost, Girişimci ve Düzenleyici Bir Kamu Kurumu” Olarak TOKİ
- 118 Krize Karşı Bir Güvence Olarak TOKİ
- 120 Belediye’nin İnşaat Şirketi KIPTAŞ’a Yüklenen Benzer Misyona
- 122 2000’li Yıllarda Radikal Değişimler, Yasalarda “Kentsel Dönüşüm” ve TOKİ’nin Artan Yetkileri
- 123 Yasalarda “Kentsel Dönüşüm”
- 124 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkındaki Kanun
- 125 5998 sayılı Belediye Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun
- 127 5793 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 129 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun
- 131 TOKİ’nin Yetkilerini Artıran Yasa Değişiklikleri

141 ÜÇÜNCÜ KISIM İstanbul’da Kentsel Dönüşüm: Altı Mahalleden Tanıklıklar

- 143 5 Başbüyük: Bir Kentsel Dönüşüm Sınaması
Besime Şen - Hade Türkmen
- 143 Giriş
- 146 Başbüyük Mahallesi Kuruluş Tarihi: Süreyya İlmen,
Hastane ve Gecekondu
- 147 1960’larda Mahallede Beklenmeyen Bir Gerileme Aralığı
- 149 ANAP’tan Kentsel Dönüşüme Kalan Miras: Tapu Tahsis Belgesinin Sihri
- 151 Başbüyük’te “Yasallaşma” Süreci
- 153 Başbüyük’te Ev Sahibi Olmanın Kurtaramadıkları:
Gecekondu, Yoksulluk ve İşsizlik
- 153 Bir Mahallenin Kuruluş Rasyoneli:
“Emek Piyasasının Gündelik Alanını Kurmak”
- 159 Mahallenin Sosyal Profili ve Mahallede Yaşam
- 161 “Çalışmaya Rağmen Yoksulluk”
- 166 Gelir-Tüketim ve İhtiyaçlar
- 167 Memleketle İlişkiler ve Memlekette Gelen Katkılar
- 168 Başbüyük’te Kentsel Dönüşüm ya da Mülksüzleşme
- 169 Kentsel Dönüşümde Hak Elde Etmek: Belgeliler-Belgesizler
- 170 Mahalleye Kentsel Dönüşüm Geldi!
- 174 Mahallede Gelişen Muhalefet
- 179 Kentsel Dönüşümün Hanelere Yansıması: “Deprem Kadar Belirsiz...”
- 184 Sonuç: Kentsel Dönüşümde Sonuca Ulaşmak Mümkün mü?
- 189 6 Derbent: Memleketin İşçi Mahallesi ya da Küresel Kentin
“Hukuksuz” Gecekondu Alanı
Besime Şen - Binnur Öktem Ünsal
- 189 Giriş
- 190 Mahallenin Kuruluş Öyküsü
- 192 1970’lerin Olanaklılığı ve Toprağın Ticarileşmesi

- 197 Derbent'te Kentsel Dönüşüm: Sermayenin Baskısı ve Yıkım Tehdidi Altında 25 Yıl
- 202 "Emek Piyasasının Gündelik Alanı": Mahallenin Sosyo-Ekonomik Profili
- 203 Derbent'te "Emek Piyasasının Gündelik Alanı"
- 207 Çalışma Yaşamı ve Sınıfsal Nitelikler
- 211 Gelir Yapısı ve Tüketim
- 213 Gündelik Yaşam: Sosyo-Mekânsal Çevre
- 214 Kent İçinde Var Olmaya Çalışmanın Dünyası: İstanbul'a Göç Etmek
- 215 "Mahallemiz İyidir Ama!"
- 218 Kentsel Dönüşüm ve Muhalefet
- 221 Kentsel Dönüşüm ve Yürütülen Faaliyetler
- 222 Sonuç Yerine
- 227 7 Aydınli: Tarımdan Sanayi Havzasına, Sanayiden Tekno-Kente Bir Köyün Konut Deposuna Dönüşümü
- Şükrü Aslan - Esra Kaya
- 227 Giriş
- 229 Aydınli Köyü'nden Tuzla'nın en önemli sanayi mahallesine dönüşüm
- 229 Tuzla İlçesinin Gelişimi
- 231 Aydınli Köyü'nün Öyküsü
- 233 1980 Sonrası Sosyo-Mekânsal Değişim: Mahalle Sanayileşiyor ve Çehresi Değişiyor
- 235 Mahalleye Yerleşme Süreci
- 241 2000'li Yıllarda Mahallede İmar Hareketleri: Gecekondu Yıkımları, TOKİ'nin Konut Projeleri ve Lüks Kapalı Siteler
- 246 Aydınli Mahallesi'nde Yaşayanların Gelir Durumları ve Çalışma Koşulları
- 246 Düşük Gelir Yapısı
- 249 Çalışma Koşulları
- 255 Mahallede Yaşam Koşulları ve Günlük Hayat: Dönüşüm Talebi Var mı?
- 258 Bir Söylenti Olarak Kentsel Dönüşüm
- 262 Sonuç Yerine: Metropol Dinamikleri Aydınli'da
- 267 8 Tarlabası: Tarihî Kent Merkezinde Yoksulluk ve Dışlanan Kesimler Üzerinden Yeni Bir Tarih Yazılıyor
- Asuman Türkün - Aslı Sarıoğlu
- 267 Tarihî Kent Merkezlerinin Artan Cazibesi
- 272 Dünden Bugüne Tarlabası
- 277 Bir Mücadele Alanı Olarak Tarlabası'nda Kentsel Yenileme
- 286 Tarlabası'nda Yapılan Görüşmeler ve Anket Sonuçları Dönüşüm Öncesinde Bize Hangi Gerçekleri Göstermişti?
- 286 Uzun Soluklu bir Göç Durağı Olarak Tarlabası
- 290 Düşük Gelirlerle ve Güvencesiz Koşullarda Kurulan Ortak Yaşam Stratejileri
- 300 Tarlabası'nda Razı Olunan Yaşam Koşulları ve Kentsel Dönüşüme Muhalefet
- 305 Sonuç: Toparlanıp Gitme Zamanı...

- 311 9** Tozkoparan: Bir Sosyal Mesken Alanının Tasfiyesi
Binnur Öktem Ünsal - Asuman Türkün
311 Giriş
315 Bir Sosyal Mesken Alanı Olarak Tozkoparan
319 Tozkoparan'ı Ataköy Yapmak: Kentsel Dönüşüm Alanı İlanı ve Mahallede Biçimlenen Toplumsal Muhalefet
320 Kapalı Kapılar Arkasında Verilen Kararlar
324 Mahallede Bir Dönüşüm Talebi Var mı?
327 Kentsel Dönüşüm Projesine Yönelik Muhalefet: Algılar ve Tepkiler
331 Tozkoparan'da Yaşayanların Ekonomik ve Toplumsal Koşulları: Kentsel Dönüşüm Mağduriyet Yaratacak mı?
332 İstanbul'un En Eski Göçmenleri Olarak Tozkoparanlılar
334 Çalışma Hayatı, Gelir Düzeyi ve Tüketim Biçimleri
344 Tozkoparan'da Günlük Yaşam Koşulları ve Kentte Kurulan İlişkiler
348 Sonuç ve Değerlendirme: Dönüşüm Kimin Yararına?
- 355 10** Ayazma ve Tepeüstü'nden Bezirganbahçe'nin "Konut Depolarına": Mekânı Değişen Yoksulluk
Asuman Türkün - Şükrü Aslan
355 Giriş
356 Küçükçekmece: Bugünden Geçmişe Bakmak
359 Kentsel Dönüşüm Projesinin Hedef Mekânları: Ayazma ve Tepeüstü'nde Tahliye Süreci
365 Yeni Yaşam Mekânında Kurula(maya)n Yeni Hayatlar
367 İstanbul'un En Yeni Göçmenlerinin Barınma Mekânı Olarak Ayazma ve Tepeüstü
368 Bezirganbahçe TOKİ Konutlarında Yeni Yaşam Koşulları: Eskisinden İyi mi?
375 Kentsel Dönüşüm Projesine İlişkin Algılar ve Düşünceler
375 Çalışma Hayatı, Gelir Düzeyi ve Tüketim Biçimleri
384 Sonuç: Bezirganbahçe bir başarı hikâyesi olabilir mi?
- 391 11** Sonuç: Mevcut "Dönüşüm ve Yenileme Politikaları"
 Dar Gelirli Toplumsal Kesimlerin Barınma Sorununu Çözebilir mi?
Asuman Türkün
395 İstanbul'un Eski ve Yeni Göçmenleri: Göç ve Kente Tutunma Süreci
396 Kent Mekânında Hareket: Daha Önce İkamet Edilen İlçe ve Semtler
397 Kente Yerleşme Sürecinde Kamu Arazisini "İşgal" Ne Ölçüde Yaşandı?
398 İşyeri-Konut İlişkisi
398 Bugün Bu Mahallelerde Yaşayanlar Kim?
400 Dar Gelirlilerin Konut Alanları Ciddi Bir Rant Kaynağı Oluşturdu mu?
403 İstanbul'un Eski ve Yeni Göçmenleri Durumlarını Ne Ölçüde İyileştirebildiler?
403 Eğitim Düzeyleri
406 Çalışma Yaşamına Katılım

- 409 Mahallerde Hangi Meslekler Öne ıkıyor?
- 410 Kadınların ve Erkeklerin İşteki Durumları ve Konumları Arasında Ne Tür Farklar Bulunmaktadır?
- 412 Sosyal Güvenliğe Sahip Olma Durumu
- 413 Mahallelerde Kentsel Dönüşümün Dayattığı Ödeme Koşullarını Karşılayabilecek Bir Ekonomik Güç Oluştu mu?
- 414 Çalışanların Ücret Düzeyleri
- 415 Hane Gelirleri
- 416 Ailelerin Başka Gelir Kaynakları Var mı?
- 418 Hanehalklarının Tüketim Eğilimleri Bize Ne Gösteriyor?
- 420 Kredi Kartı Kullanımı ve Borçlanma
- 421 “Mahalle” Burada Yaşayanlar İçin Ne Anlama Gelmektedir?
- 422 Kentte En Fazla Görüşülen Kişiler ve Görüşme Sıklığı
- 423 Mahallelerde Buluşma Mekânları
- 424 Mahallelerde Dönüşüm Talebi Var mı?
- 426 Kentsel Dönüşümle İlgili Fikirler: Gerçekçi Ruh Hali
- 429 Kentsel Muhalefet
- 431 Barınma Mücadelesinde Yeniden 1950’lerin Zorlu Koşullarına Geri Dönüş mü Yaşanıyor?

437 Dizin

Tablo, Grafik, Harita ve Resimler

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

- 52** Tablo 3.1 Türkiye ve İstanbul'da Toplam Nüfus ve Yıllık Nüfus Artış Hızları (1927-2009)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

- 86** Tablo 4.1 Seçilmiş Bölgelerde İşyeri ve Çalışan Sayılarının Türkiye İçindeki Payları (1992-2002-2006)
- 87** Tablo 4.2 Seçilmiş Bölgelerde Sektörlere Göre Gayrisafi Katma Değerin Türkiye İçindeki Payları (2006)
- 89** Tablo 4.3 İstanbul'da Sektörlere Göre İşletme Sayılarının ve İstihdamın Dağılımı (1992-2002-2007)

BEŞİNCİ BÖLÜM

- 154** Tablo 5.1 Başbüyük: Arsanın Elde Edilme Biçimi ve Dönemi
- 155** Tablo 5.2 Başbüyük: Konutun Elde Edilme Biçimi ve Dönemi İlişkisi
- 156** Tablo 5.3 Başbüyük: Şimdiki Eve Taşınma Dönemi ve Mülkiyet İlişkisi
- 157** Tablo 5.4 Başbüyük: Konutun Türü ve Kat Sayısı İlişkisi
- 157** Tablo 5.5 Başbüyük: Bir, İki ve Üç Önceki Evlerin Bulunduğu İlçeler
- 158** Tablo 5.6 Başbüyük: Kira Oranları
- 158** Tablo 5.7 Başbüyük: Şimdiki Eve Taşınma Nedeni ve Mülkiyet İlişkisi
- 159** Tablo 5.8 Başbüyük: Evin Belgesi
- 159** Tablo 5.9 Başbüyük: Doğum Yerleri
- 160** Tablo 5.10 Başbüyük: Yaş Gruplarının Dağılımı
- 161** Tablo 5.11 Başbüyük: İşgücüne Katılım Oranı
- 162** Tablo 5.12 Başbüyük: İşsizlik Oranları
- 163** Tablo 5.13 Başbüyük: Aylık Kazanç
- 164** Tablo 5.14 Başbüyük: Çalışanların İşteki Durumu ve Konumu
- 165** Tablo 5.15 Başbüyük: Çalışanların Meslekleri
- 166** Tablo 5.16 Başbüyük: Çalışanların Sigortalılık Durumu
- 167** Tablo 5.17 Başbüyük: Evde Kullanılan Aletler ve Donanımlar
- 180** Tablo 5.18 Başbüyük: Belediyenin Proje Hakkında Yaptığı Açıklamalar
- 181** Tablo 5.19 Başbüyük: Kentsel Dönüşümün Algılanma Biçimi

- 182** Tablo 5.20 Başibüyük: Dönüşümün Olumlu Yanları ve Mülkiyet İlişkisi
- 183** Tablo 5.21 Başibüyük: Dönüşümün Olumsuz Yanları ve Mülkiyet İlişkisi
- 160** Grafik 5.1 Başibüyük: Eğitim Durumu
- 162** Grafik 5.2 Başibüyük: Çalışma Durumu
- 163** Grafik 5.3 Başibüyük: Toplam Hanehalkı Geliri
- 144** Resim 5.1 Başibüyük Mahallesi’nden bir görünüm
- 173** Resim 5.2 TOKİ tarafından Başibüyük Mahallesi’nin park alanı üzerine inşa edilen 300 konutluk kentsel dönüşüm projesi
- 176** Resim 5.3 “Şehirciler Buluşuyor” etkinliği kapsamında ziyaret edilen Başibüyük Mahallesi, 12 Nisan 2008
- 172** Harita 5.1 Maltepe E5 kuzeyi nazım imar planı; Başibüyük Mahallesi kentsel dönüşüm alanı ve Başibüyük Mahallesi 1. etap kentsel dönüşüm alanı

ALTINCI BÖLÜM

- 193** Tablo 6.1 Derbent: Arsanın Elde Edilme Biçimi ve Alınma Dönemi İlişkisi
- 194** Tablo 6.2 Derbent: Şimdiki Eve Taşınma Dönemi ve Mülkiyet İlişkisi
- 195** Tablo 6.3 Derbent: Konutun Türü ve Kat Sayısı İlişkisi
- 195** Tablo 6.4 Derbent: Evde Yapılan Değişiklikler
- 195** Tablo 6.5 Derbent: Evin Belgesi
- 204** Tablo 6.6 Derbent: Doğum Yerleri
- 204** Tablo 6.7 Derbent: Yaş Gruplarının Dağılımı
- 206** Tablo 6.8 Derbent: İşgücüne Katılım Oranı
- 207** Tablo 6.9 Derbent: İşsizlik Oranları
- 209** Tablo 6.10 Derbent: İşteki Durumu ve İşteki Konumu İlişkisi
- 210** Tablo 6.11 Derbent: Çalışanların Meslekleri
- 210** Tablo 6.12 Derbent: İşyeri Dağılımları
- 211** Tablo 6.13 Derbent: Çalışanların sigortalılık durumu
- 212** Tablo 6.14 Derbent: Aylık Kazanç
- 212** Tablo 6.15 Derbent: Cinsiyete Göre Aylık Kazanç
- 213** Tablo 6.16 Derbent: Hastalanıldığında Gidilen 2 Yer
- 215** Tablo 6.17 Derbent: Şimdiki Eve Taşınma Nedeni ve Mülkiyet İlişkisi
- 216** Tablo 6.18 Derbent: Mahallede Yaşamaktan Memnuniyetin Nedeni
- 217** Tablo 6.19 Derbent: Boş Zaman Faaliyeti
- 219** Tablo 6.20 Derbent: Kentsel Dönüşümün Algılanma Biçimi

- 220** Tablo 6.21 Derbent: Dönüşümün Olumlu Yanları ve Mülkiyet İlişkisi
221 Tablo 6.22 Derbent: Dönüşümün Olumsuz Yanları ve Mülkiyet İlişkisi
205 Grafik 6.1 Derbent: Eğitim Durumu
206 Grafik 6.2 Derbent: Çalışma Durumu
208 Grafik 6.3 Derbent: Toplam Hanehalkı Geliri
196 Resim 6.1 Derbent'te konut dokusu (Nisan 2009)
196 Resim 6.2 Derbent'te konut dokusu (Nisan 2009)
197 Resim 6.3 Derbent'te konut-işyeri birlikteliği (Nisan 2009)
199 Resim 6.4 Derbent'te korunaklı Mesa Sitesi (Nisan 2009)
202 Harita 6.1 Derbent Mahallesi mülkiyet dağılımı haritası

YEDİNCİ BÖLÜM

- 236** Tablo 7.1 Aydınlı: Doğum Yerleri
236 Tablo 7.2 Aydınlı: Arsanın Elde Edilme Biçimi ve Dönemi
237 Tablo 7.3 Aydınlı: Evin Belgesi
238 Tablo 7.4 Aydınlı: Konutun Türü ve Kat Sayısı İlişkisi
238 Tablo 7.5 Aydınlı: Evde Yapılan Değişiklikler
240 Tablo 7.6 Aydınlı: Şimdiki Eve Taşınma Dönemi ve Mülkiyet İlişkisi
240 Tablo 7.7 Aydınlı: Bir, İki ve Üç Önceki Evlerin İlçesi
241 Tablo 7.8 Aydınlı: Şimdiki Eve Taşınma Nedeni
241 Tablo 7.9 Aydınlı: Ödenen Aylık Kira Oranları
246 Tablo 7.10 Aydınlı: Hanede Çalışan Sayısı
247 Tablo 7.11 Aydınlı: Mahallelerde İşgücüne Katılım Oranı (2009)
247 Tablo 7.12 Aydınlı: İşsizlik Oranları (2009)
249 Tablo 7.13 Aydınlı: İşyeri Dağılımları
250 Tablo 7.14 Aydınlı: Evde Kullanılan Aletler
250 Tablo 7.15 Aydınlı: Aylık Kazanç
254 Tablo 7.16 Aydınlı: Çalışanların İşteki Durumları ve Konumları
255 Tablo 7.17 Aydınlı: Çalışanların Meslekleri
255 Tablo 7.18 Aydınlı: Çalışanların Sigortalılık Durumu
256 Tablo 7.19 Aydınlı: Yaş Gruplarının Dağılımı
257 Tablo 7.20 Aydınlı: Boş Zaman Faaliyeti
257 Tablo 7.21 Aydınlı: Mahallede Yaşamaktan Memnuniyetin Nedeni
258 Tablo 7.22 Aydınlı: Mahallede Yaşamaktan Memnun Olmama Nedeni

- 261** Tablo 7.23 Aydınli: Kentsel Dönüşümün Algılanma Biçimi
- 262** Tablo 7.24 Aydınli: Dönüşümün Olumlu Yanları ve Mülkiyet İlişkisi
- 263** Tablo 7.25 Aydınli: Dönüşümün Olumsuz Yanları ve Mülkiyet İlişkisi
- 248** Grafik 7.1 Aydınli: Toplam Hanehalkı Geliri
- 251** Grafik 7.2 Aydınli: Çalışma Durumu
- 252** Grafik 7.3 Aydınli: Eğitim Durumu
- 232** Resim 7.1 Aydınli: Mahallenin ilk yerleşimcilerinden birinin evi: Köyden kalan bir görünüm (Nisan 2009)
- 235** Resim 7.2 Aydınli: Mahallede Alevi kültürünün izleri (Nisan 2009)
- 239** Resim 7.3 Aydınli'da konut dokusu (Nisan 2009)
- 243** Resim 7.4 Aydınli'da TOKİ'nin dar gelirli için inşa ettiği konutlar (1744 konut uygulaması) (Nisan 2009)
- 244** Resim 7.5 Aydınli: Site yönetimi tarafından asılan bir uyarı (Nisan 2009)
- 245** Resim 7.6 Aydınli: Gizli Bahçe
- 249** Resim 7.7 Aydınli: Ev ve işyeri ilişkisi (Nisan 2009)
- 264** Harita 7.1 Aydınli: Proje alanının konumu

SEKİZİNCİ BÖLÜM

- 286** Tablo 8.1 Tarlabası: Doğum Yerleri
- 287** Tablo 8.2 Tarlabası: Yaş Gruplarının Dağılımı
- 287** Tablo 8.3 Tarlabası: Evin Elde Edilme Biçimi ve Alınma Dönemi İlişkisi
- 288** Tablo 8.4 Tarlabası: Mülkiyet ve Konut Türü İlişkisi
- 288** Tablo 8.5 Tarlabası: Bir, İki ve Üç Önceki Evlerin İlçeleri
- 289** Tablo 8.6 Tarlabası: Şimdiki Eve Taşınma Dönemi ve Mülkiyet İlişkisi
- 289** Tablo 8.7 Tarlabası: Şimdiki Eve Yerleşme Nedeni
- 290** Tablo 8.8 Tarlabası: İşyeri Dağılımları
- 291** Tablo 8.9 Tarlabası: Kira Düzeyi
- 292** Tablo 8.10 Tarlabası: Mahallelerde İşgücüne Katılım Oranı
- 293** Tablo 8.11 Tarlabası: İşsizlik Oranları
- 294** Tablo 8.12 Tarlabası: Aylık Kazanç
- 295** Tablo 8.13 Tarlabası: İşteki Durumu ve İşteki Konumu İlişkisi
- 296** Tablo 8.14 Tarlabası: Çalışanların Meslekleri
- 297** Tablo 8.15 Tarlabası: Çalışanların Sigorta Durumu
- 297** Tablo 8.16 Tarlabası: Evde Kullanılan Aletler / Donanımlar

- 298** Tablo 8.17 Tarlabaşı: İstanbul'da Ailece Görüşülen Kişiler
- 298** Tablo 8.18 Tarlabaşı: Boş Zaman Faaliyetleri
- 300** Tablo 8.19 Tarlabaşı: Evin Büyüklüğü ve Yaşayan Kişi Sayısı İlişkisi
- 301** Tablo 8.20 Tarlabaşı: Mahallede Yaşamaktan Memnuniyetin Nedenleri
- 302** Tablo 8.21 Tarlabaşı: Mahallede Yaşamaktan Memnun Olmamanın Nedenleri
- 303** Tablo 8.22 Tarlabaşı: Kentsel Dönüşümün Algılanma Biçimi
- 304** Tablo 8.23 Tarlabaşı: Dönüşüm Sürecinin Olumsuz Yanları
- 305** Tablo 8.24 Tarlabaşı: Belediyenin Proje Hakkında Yaptığı Açıklamalar
- 291** Grafik 8.1 Tarlabaşı: Toplam Hanehalkı Geliri
- 293** Grafik 8.2 Tarlabaşı: Eğitim Durumu
- 293** Grafik 8.3 Tarlabaşı: Çalışma Durumu
- 271** Resim 8.1 Tarlabaşı: Dönüşüm alanı ilan edilen dokuz ada
- 284** Resim 8.2 Hedeflenen Tarlabaşı imajı
- 285** Resim 8.3 Tarlabaşı: Yıkımın ilk günleri (12 Nisan 2012)
- 271** Harita 8.1 Tarlabaşı: Projede ada bazında birleştirmeler

DOKUZUNCU BÖLÜM

- 326** Tablo 9.1 Tozkoparan: Mahallede Yaşamaktan Memnuniyetin Nedenleri
- 327** Tablo 9.2 Tozkoparan: Kentsel Dönüşümün Algılanma Biçimi
- 328** Tablo 9.3 Tozkoparan: Dönüşümün Olumsuz Yanları ve Mülkiyet İlişkisi
- 330** Tablo 9.4 Tozkoparan: Belediyenin Proje Hakkında Yaptığı Açıklamalar
- 332** Tablo 9.5 Tozkoparan: Doğum Yeri
- 333** Tablo 9.6 Tozkoparan: Bir, İki ve Üç Önceki Evlerin İlçe/Semtleri
- 334** Tablo 9.7 Tozkoparan: Şimdiki Eve Taşınma Dönemi ve Mülkiyet İlişkisi
- 334** Tablo 9.8 Tozkoparan: Yaş Gruplarının Dağılımı
- 335** Tablo 9.9 Tozkoparan: Aylık Kazanç
- 335** Tablo 9.10 Tozkoparan: İşgücüne Katılım Oranı (2009)
- 336** Tablo 9.11 Tozkoparan: İşsizlik Oranları (2009)
- 340** Tablo 9.12 Tozkoparan: İşteki Durumu ve İşteki Konumu İlişkisi
- 341** Tablo 9.13 Tozkoparan: Hanehalkı Bireylerinin Meslekleri
- 341** Tablo 9.14 Tozkoparan: İşyerinde Çalışan Kişi Sayısı
- 342** Tablo 9.15 Tozkoparan: Çalışanların Sigortalılık Durumu
- 343** Tablo 9.16 Tozkoparan: Evde Kullanılan Aletler/Donanımlar
- 345** Tablo 9.17 Tozkoparan: Evin büyüklüğü ve Yaşayan Kişi Sayısı İlişkisi

- 346** Tablo 9.18 Tozkoparan: İstanbul’da Görüşülen Kişiler
347 Tablo 9.19 Tozkoparan: Boş Zaman Faaliyeti
336 Grafik 9.1 Tozkoparan: Çalışma Durumu
337 Grafik 9.2 Tozkoparan: Toplam Hanehalkı Geliri
338 Grafik 9.3 Tozkoparan: Eğitim Durumu
318 Resim 9.1 Tozkoparan’da düşük yoğunluklu konut dokusu.
325 Resim 9.2 “Tozkoparanlılar’a müjde... Hayatınıza değer katacak yeni bir yaşam merkezi doğuyor.”
349 Resim 9.3 Tozkoparan: Çevrede yükselen TOKİ Blokları (Nisan 2009)
314 Harita 9.1 Tozkoparan kentsel dönüşüm alanı (2011)
350 Ek 9.1 Tozkoparan mahallesi 1/5000 ölçekli nazım imar planı
351 Ek 9.2 Yapı adası analizi-Tozkoparan

ONUNCU BÖLÜM

- 360** Tablo 10.1 Ayazma ve Tepeüstü’nde Mülkiyet Dağılımı
367 Tablo 10.2 Bezirganbahçe: Doğum Yeri
368 Tablo 10.3 Bezirganbahçe: Yaş gruplarının Dağılımı
369 Tablo 10.4 Ayazma ve Tepeüstü’ne Yerleşme Öncesi Kentte Hareket
369 Tablo 10.5 Ayazma ve Tepeüstü’nde Evin ve Arsanın Elde Edilme Biçimi
369 Tablo 10.6 Ayazma ve Tepeüstü’nde Arsanın ve Evin Edinildiği Dönem
370 Tablo 10.7 Bezirganbahçe: Evin Büyüklüğü ve Yaşayan Kişi Sayısı İlişkisi
370 Tablo 10.8 Bezirganbahçe: İstanbul’da En Fazla Görüşülen Kişiler
371 Tablo 10.9 Bezirganbahçe: Boş Zaman Faaliyeti
372 Tablo 10.10 Komşularla Görüşülen Yerler
373 Tablo 10.11 Mahallede Yaşamaktan Memnun Olmama Nedeni
376 Tablo 10.12 Bezirganbahçe: Kentsel Dönüşümün Algılanma Biçimi
376 Tablo 10.13 Bezirganbahçe: Belediyenin Proje Hakkında Yaptığı Açıklamalar
378 Tablo 10.14 Bezirganbahçe: Çalışma Durumunda Değişim
379 Tablo 10.15 Bezirganbahçe: İşsizlik Oranları (2009)
379 Tablo 10.16 Bezirganbahçe: İşgücüne Katılım Oranı (2009)
381 Tablo 10.17 Bezirganbahçe: İşteki Durumu ve İşteki Konumu İlişkisi
382 Tablo 10.18 Bezirganbahçe: Büyüklüğe Göre İşyerinde Çalışan Kişi Sayısı
382 Tablo 10.19 Bezirganbahçe: Çalışanların Meslekleri
382 Tablo 10.20 Bezirganbahçe: Ücret Düzeyleri

- 383** Tablo 10.21 Bezirganbahçe: Çalışanların Sigortalılık Durumu
- 383** Tablo 10.22 Bezirganbahçe: Evde kullanılan Aletler/Donanımlar
- 377** Grafik 10.1 Bezirganbahçe: Toplam Hanehalkı Geliri
- 380** Grafik 10.2 Bezirganbahçe: Çalışma Durumu
- 381** Grafik 10.3 Bezirganbahçe: Eğitim Durumu
- 363** Resim 10.1 Ayazma: Yıkım sonrası kiracıların yaşadığı barakalar
- 364** Resim 10.2 Ayazma: Kiracıların belediye önünde verdiği mücadele
- 366** Resim 10.3 Ayazma: Dün ve bugün
- 374** Resim 10.4 Bezirganbahçe’de yaşam (Temmuz 2009)
- 357** Harita 10.1 Ayazma ve Tepeüstü’nün Küçükçekmece ilçesi içindeki konumu ve çevredeki gelişmeler (2007)
- 387** Ek 10.1 Belediye tarafından kiracılara verilen sözlerin belgesi
- 388** Ek 10.2 “Kentsel aklama”

ONBİRİNCİ BÖLÜM

- 400** Tablo 11.1 Mahallelerde Ortalama Hane Nüfusu ve Ortalama Yaş
- 404** Tablo 11.2 Türkiye’de 15+ Nüfusun Eğitim Durumu (2009)
- 404** Tablo 11.3 İstanbul’da 15+ Yaş Nüfusun Eğitim Durumu (2009)
- 414** Tablo 11.4 Ortalama Ücret
- 415** Tablo 11.5 Hanelerin Toplam Gelir Ortalaması - Gelir Skalası
- 405** Grafik 11.1 Okuma Yazması Olmayanlar: İstanbul ve Türkiye Ortalamaları ile Karşılaştırma
- 406** Grafik 11.2 Lise Mezunları: İstanbul ve Türkiye Ortalamaları ile Karşılaştırma
- 407** Grafik 11.3 İşgücüne Katılım Oranı: İstanbul ve Türkiye Ortalamaları ile Karşılaştırma (2009)
- 408** Grafik 11.4 İşsizlik Oranları: İstanbul ve Türkiye Ortalamaları ile Karşılaştırma (2009)

Yazarlar

ASLI SARIOĞLU

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü'nden mezun oldu. 1994-2007 yılları arasında Promaks Bilgisayar A.Ş.'de sistem analisti ve proje yöneticisi olarak çalıştı. 2007 yılından itibaren çeşitli araştırmalarda yer aldı. 2012 yılından bu yana Sosyal Araştırmalar Merkezi A.Ş.'de çalışmaktadır. Aynı zamanda Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde yüksek lisansına devam etmektedir. Araştırmacı, stajyer ve veri analisti olarak görev aldığı çalışmalar şunlardır: Haliç'te Toplumsal Değişim ve Toplumsal Networkler, İstanbul'da Eski Kent Merkezleri ve Gecekondu Mahallelerinde Kentsel Dönüşüm ve Sosyo-mekansal Değişim, Kağıthane Toplumsal Tarih Projesi, Trakya Göç Araştırması, Trakya Tarım Araştırması, ULAKBİM Kullanıcı Algısı.

ASUMAN TÜRKÜN

ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden mezun oldu; yüksek lisans ve doktora derecesini aynı bölümden aldı. 1995-2005 yılları arasında Bilkent Üniversitesi Peyzaj Mimarisi ve Kentsel Tasarım Bölümü ve Siyaset Bilimi Bölümü'nde kent sosyolojisi, toplumsal hareketler, küreselleşme ve mekânsal dönüşüm üzerine dersler verdi. 2006 yılından itibaren Yıldız Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde doçent olarak çalışmaktadır. Konfeksiyon sektöründe kadın emeği üzerine yapılan araştırmaya dayanan *Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği* (Prof. Dr. Ayda Eraydın ile birlikte, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999) kitabının yanı sıra Ankara Kalesi üzerine yaptığı araştırma (Prof. Dr. Zuhâl Ulusoy ile birlikte) *Şehrin Zulastı: Ankara Kalesi* (İletişim, 2004) kitabı içinde yer aldı. 2008-2010 yılları arasında TÜBİTAK'ın desteklediği "İstanbul'da Eski Kent Merkezleri ve Gecekondu Mahallelerinde Kentsel Dönüşüm ve Sosyo-Mekansal Değişim" adlı projenin yürütücülüğünü yaptı.

BESİME ŞEN

2001 yılından bu yana Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü'nden mezun olan yazar, şu anda çalıştığı üniversitede ekonomi, toplumsal sınıflar ve cinsiyet üzerine dersler vermektedir. Soylulaştırma, konut ve gecekondu, kentsel hareketler, kentsel dönüşüm, zorunlu göç alanlarında çalışmaları bulunan yazar, İstanbul'da Sosyo-Mekansal Değişim ve Kentsel Dönüşüm; Kağıthane'nin Toplumsal Tarihi, Buldan Sözlü Tarih Araştırması gibi çeşitli araştırma projelerinde yer aldı. Halen İngiltere'de University of Kent'te başladığı "Londra'da Türkiyeli Göçmenler" üzerine bir araştırmayı sürdürmektedir. Yazar ayrıca *Praksis* dergisi yazı kurulu üyesidir.

BİNNUR ÖKTEM UYSAL

Lisans ve Yüksek Lisansını Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde bitirdi. Doktorasını ise Cardiff Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde 2003 yılında tamamladı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde 1993-2005 yılları arasında araştırma görevlisi ve 2005'ten itibaren yardımcı doçent olarak çalışmaktadır. Hatice Kurtuluş'un derlediği *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekansal Dönüşümde Farklı Boyutlar* kitabı içinde 'Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekânı Dönüştürmedeki

Rolü: Büyükdere-Maslak Aksı’ başlıklı makale, International Planning Studies dergisinin 2011 yılı 16 (1) sayısında yayımlanan “The Role of Global City Discourses in the Development and Transformation of the Buyukdere-Maslak Axis into the International Business District of İstanbul” makalesi yazarın yayınlarından bazılarıdır. Bunların dışında küresel kent, kentsel ayrışma konularında çeşitli ulusal dergi ve kitaplarda yayınları bulunmaktadır.

ESRA KAYA

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nü 2004 yılında bitirdi. Yüksek lisansını Kocaeli Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Yüksek Lisans Programında tamamladı. Yüksek lisans tez aşamasında Marburg Üniversitesi’nde misafir öğrenci olarak bulundu. MSGSÜ Sosyoloji Bölümü’nde doktora tezini yürütmektedir. *12 Eylül’e Rağmen, Kentleri Savunmak* ve *İstanbul’un Festivalleri* isimli kitaplarda editör/bölüm yazarı olarak yer aldı. Çeşitli dergilerde ve gazetelerde yayımlanmış yazıları bulunmaktadır.

HADE TÜRKMEN

ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’nden lisans derecesini almış, yine aynı üniversitede Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı’nda yüksek lisansını tamamlamıştır. Halen Cardiff Üniversitesi Coğrafya ve Planlama bölümünde doktora çalışmasını sürdürmektedir. Yüksek lisans ve doktora çalışmaları sırasında kentte sağlık hizmetlerinin sunumu ve dönüşümü, kentsel toplumsal hareketler, devletin yeniden yapılandırılması ve mekânsal müdahaleler, kentsel dönüşüm ve yenileme konularında araştırmalara katılmış, ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlar yapmıştır.

MÜCELLA YAPICI

İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi mezunudur. TMMOB Mimarlar Odası Afet Komisyonu ve TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi Kentleşme, Afet Komitesi ve Çevre Etki Değerlendirme Kurulu üyesidir. Mimarlık, kent, kültür, kadın ve afetler konusunda çalışmaları, araştırmaları ve yazıları bulunmaktadır.

ŞÜKRÜ ASLAN

Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü mezunudur. Aynı üniversitede yüksek lisans ve doktorasını tamamladı. Kent, göç ve toplumsal hareketler üzerine çalışan Aslan’ın *1 Mayıs Mahallesi, 1980’den Önce Toplumsal Mücadeleler ve Kent* (İletişim Yayınları, 2004), *Kent Üzerine Sosyolojik Düşünceler* (İnşaat Mühendisleri Odası, 2007), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim* (İletişim Yayınları, 2010), *Dersim 38’i Hatırlamak* (Bülent Bilmez ve Gülay Kayacan’la birlikte, Tarih Vakfı, 2011), *Dersim’i Parantezden Çıkarmak* (Zeliha Hepkon ve Songül Aydın’la birlikte, İletişim Yayınları, 2013) adlı Türkiye’de yayımlanmış kitapların yanı sıra Mustafa Poyraz ve Loic Gandais ile birlikte hazırladıkları *Les Quartiers Populaires Et La Ville* adlı bir kitabı da Paris’te yayımlanmıştır (L’Harmattan, 2010). Halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Sunuş

Eski öğrencim, şimdiki meslektaşım olan Asuman Türkün, son yıllarda Türkiye'nin siyasal gündemine oturmuş olan kentsel dönüşüm projeleri üzerine, İstanbul'da uygulanan altı önemli örnek üzerinde kapsamlı bir değerlendirme çalışması yaptı. Bu çalışma yayınlanma aşamasına gelince de, benden bu kitaba bir önsöz yazmamı istediğinde severek kabul ettim.

Siyasal iktidar tarafından Türkiye'nin gündemine öncelikli ve tüm Türkiye'yi kapsayan bir siyasal proje olarak sunulan kentsel dönüşüm, kapsamı, gerektirdiği kaynak, yıkılıp yenileneceği ilan edilen yedi milyonluk konut sayısıyla çok büyük bir iddia taşımaktadır. Bu kapsamda bir proje, özenle planlanarak uygulanmadığı, projeden etkilenenlerin katılımlarının sağlanamadığı halde ülke kaynaklarının kötüye kullanılması, mimarlık ve çevre kalitesinin olumsuz gelişimi, dönüşümün yükünün adaletsiz paylaşımı sonucunu doğurma riskini beraberinde getirmektedir. Nitekim şimdiye kadar özellikle İstanbul'da uygulanan kentsel dönüşüm projelerinin, aşırı olarak yetkilendirilmiş, aşırı derecede merkezileşmiş kurumlar eliyle, topluma karşı emrivakiler halinde yürütülmesi, kentlerde mimarlık ve çevre kalitesinin tahribi ve dönüşümün fırsatlarından yararlanmanın ve maliyetinin taşınmasının toplum katmanları arasındaki dağılımının toplum vicdanını rahatsız eden biçimde gerçekleşmesine neden olmuştur.

Kentsel dönüşüm projelerini uygulayanlar bu operasyonunun yirmi yıl süreceğini ilan etmişlerdir. Bu operasyonun önümüzdeki yirmi yılda aynı biçimde sürmesi halinde Türkiye'nin kayıpları çok yüksek olacaktır. Bu böyle sürdürülemez. Bu projenin şeffaflaştırılması, demokratik toplumdaki eleştirilerden etkilenerek, toplumun olanaklarıyla tutarlı, adil ve kentin yaşam kalitesine katkıda bulunur hale sokulması gerekmektedir. Bunun başarılması yalnız daha gerçekçi ve yetkin bir planlamanın gerçekleştirilmesine değil, aynı zamanda da Türkiye'nin demokrasisinde yaşanmakta olan krizin aşılmasına bağlıdır. Böyle merkezileşmiş bir üstün iradenin topluma karşı

emrivakileri halinde gelişen dönüşüm projelerinin ortaya çıkardığı sorunların gerisinde Türkiye’de siyasi kültürün iktidar anlayışının otoriter bir renge sahip olması yatmaktadır.

Türkiye II. Dünya Savaşı sonrasında hızlı kentleşme ile karşı karşıya kaldığında, var olan kapital birikimi sınırlamaları içinde sorunlarla başa çıkabilmek için zorunlu olarak kentleşmesini ucuzlatmak tercihini yapmak durumunda kalmıştı. Kente gelen büyük kitleleri modernist meşru-iyetin sınırları içinde kente yerleştirebilmek ve bu kente yeni gelen nüfusu istihdam edebilmek için sanayi ve hizmetler alanına büyük yatırımlar yapmanın yanı sıra, yeni gelen nüfusu yerleştirmek için konuta, kentsel altyapıya ve kentsel hizmetlere önemli ölçüde yatırım yapılması gerekiyordu. Türkiye’nin kapital birikim düzeyi her iki alandaki kapital talebini karşılamaktan uzaktır. Onun için konuta ve kentsel altyapıya yapılan yatırımı azaltabilmek için kentleşmesini ucuzlatmak zorunda kalmıştır. Bunu da başarması için gecekondu, dolmuşlu ve işportalı bir kentleşmeye razı olmuştur. Bu çözümü üretme başarısını, teknokratlar değil halk göstermiştir. Türkiye ekonomik gelişmesinde orta gelir grubu düzeyine ulaştığında, kentleşmenin ucuzlatıldığı dönemdeki düşük standartlı kentleşmesinin eksiklerini giderme olanağına ulaştığı bir dönemde gecekondu alanlarını ve deprem riski yüksek yapı stokunu dönüştürmeye girişmiştir. Bu beklenilebilecek bir şeydir. Ama gerçekleştirilme biçimi büyük sorunlar taşımaktadır. Unutulmamalı ki, Türkiye yeni ve daha güvenli kentsel dokusunu oluşturmaya başladığında, ortaya çıkan dokudaki olumsuzluklar, eski dokuya göre daha kalıcı ve dayanıklı olacak, kentliler onlarla daha uzun süre birlikte yaşamak durumunda kalacaklardır. Onun için dönüşüm projelerinin toplumsal olanaklar ve tercihlerle uyumlu olarak geliştirilmesi konusunda geçmişe göre çok daha fazla özen göstermemiz gerekmektedir.

Bu nedenle Türkiye bu projeyi siyasal ve toplumsal kamu alanında enine boyuna tartışmalıdır. Yeni uygulamalarda yer (*place*) oluşturma süreçlerine açık ve adil dönüşüm seçeneklerini gelişme yolu açılmalıdır. Böyle bir gelişmenin olabilmesinde sivil toplum kuruluşlarına, demokratik kitle örgütleri olan meslek odalarına önemli roller düşmektedir. Tabii ki bunlar arasında kent plancılarının, kent araştırmacılarının taşıması gereken yük biraz daha ağır olacaktır. Aktif yurttaşlık bilincine sahip olarak yetişmiş olan kent plancılarına ve araştırmacılarına yaşanan olumsuz gelişmeleri araştırmak, topluma doğru seçenekleri göstermek bakımından büyük bir sorumluluk düşmektedir. Son yıllarda gerçekleştirilen araştırmaları izleyen demokratik kitle örgütlerinin faaliyetleri içinde aktif olarak yer alan bir kent plancısı olarak söyleyebilirim ki bu konuda Türkiye’nin ilgili akademiyası ve meslek odaları demokratik sorumluluklarını yerine getirmektedir. Asuman Türkün ile birlikte bu araştırmayı yürüten diğer akademisyen ve araştırmacılar bu sorumluluğu en önde gerçekleştirenler arasındadır.

Türkün’ün yürüttüğü “İstanbul’da Eski Kent Merkezleri ve Gecekondu Mahallelerinde Kentsel Dönüşüm ve Sosyo-Mekansal Dönüşüm” adlı çalışma, İstanbul’da Ayazma, Tepeüstü mahallelerindeki gecekonduları yıkarak Bezirganbahçe’ye taşıyan uygulamayı, Tarlabası ve Başbüyük uygulamalarını, Tozkoparan gecekondu önleme bölgesinde yapılanları ve Aydınli gecekondu bölgesindeki gelişmeleri bize başarılı bir biçimde aktarmaktadır. İlk nesil dönüşüm uygulamaları üze-

rinde eleştirel bir değerlendirme yapmamızın önünü açmakta, kentsel dönüşümün nasıl yürütülmesi gerektiğinin ipuçlarını vermektedir. Ne iyi ki Türkiye’de hükümetin merkeziyetçi otoriter uygulamalarının seçenekleri toplumda geliştirilmekte, tasarımcıları bir araya getiren Faruk Gök-su arkadaşlarıyla yeni seçenekler ortaya çıkarmakta, muhalefet belediyeleri bu eleştirilerden yararlanarak daha adil dönüşüm uygulamalarına girişmektedirler. Bu projeler artık sadece bir yeni yerleşim projesi olmanın ötesine geçerek, Türkiye’nin demokrasi mücadelesinin bir parçası haline gelmektedir.

Oysa Türkiye’de toplumun sorunlarının çözümünde yaratıcılık gösterdiği bir dönemde uygulamayı yürüten TOKİ gibi aşırı yetkilendirilmiş aktörler, bu yaratıcılıktan yararlanarak, uygulamalarını değiştirerek topluma yararlı hale getirmek anlayışını gösteremiyorlar. Örneğin Bursa’da yaptığı Doğanbey projesinde olduğu gibi, bir tarihsel kente yapılabilecek en büyük kötülüğü yapabilmıştır. Çünkü müzakereci bir demokrasi anlayışını, mevcut iktidar bir zafiyet olarak değerlendirmektedir. İktidarın başındakiler kendi dediklerinin toplumla müzakere edilmeden uygulanmasını istemekte, bunun için de merkezin uygulayıcı kurumlarını hukuk devleti anlayışıyla bağdaştırmayacak aşırı yetkilerle donatmaktadır. Merkezî yönetim yerel yönetime sormadan bir yerellikte doğrudan uygulama yapabilmektedir. Yerel yönetimle müzakereden kaçınınca da Doğanbey projesindeki gibi felaketler ortaya çıkmaktadır. Başarısızlık sürekli hale gelebilmektedir. Hiçbir yerel yönetim kendi kentine bu kadar büyük bir kötülük yapamaz. Böyle büyük bir proje paydaşlarla müzakereye kapalı olarak sürdürülmemeli/sürdürülemez.

Türkiye’de kentsel dönüşüm projeleri uygulanmaya başladıktan sonra üç dört ay arayla mimarların, şehir ve bölge plancılarının düzenledikleri değişik toplantılarda konuşma yaptım. Her konuşmada yaşanan dönüşümün değişik boyutları/sorunları konusunda yeni farkındalıklar edindim. İlk konuşmalarda 1980’ler sonrasında sanayi toplumundan bilgi toplumuna, ulus devletler dünyasından küresel bir dünyaya, Fordist üretimden esnek üretime geçerken tüm dünyada büyük kentlerin tek merkezli metropollerden çok merkezli kent bölgelere geçiş yaşadığını, Türkiye’de büyük kentlerde böyle bir dönüşümün meydana geldiğini, siyasetin Türkiye’nin gündemine soktuğu kentsel dönüşüm projelerinin bu temel dönüşümle ilgilendirilmediğini, bu bakımdan sorunun yeterli bir biçimde formüle edilmediğini fark ettim. Daha sonra yaptığım çalışmalarda uygulanan dönüşüm projelerinde fırsatlardan yararlanmanın ve maliyetleri taşımanın adil olmadığı konusunda ikna oldum. Ayrıca günümüzde Türkiye’de yaşanan dönüşümün Türkiye’nin kentlerinde 1950’li yıllarda olduğu gibi güçsüz aktörler eliyle gerçekleştirilmediği, güçlü aktörler eliyle yerelliklerle ve paydaşlarla müzakere etmeden yürütülen dönüşüm projelerinin kentlerde toplum ve ilgili meslek dünyasının çok eleştirdiği çevreler yarattığını gördüm.

Bu konuşmaların hemen hepsi kentsel dönüşüm sürecinin iyileştirilmesi için öneriler içeriyordu. İlk konuşmalarda önerilerim iktidarın uyguladığı kentsel dönüşüm projelerinin daha adil hale gelmesi için yapılacaklar üzerinde yoğunlaşmıştı. Bunları genellikle beş ilke halinde topluyordum.

Bunlardan birincisi, kentte yaşayan birinin oturduğu konutun yerinin onun toplumsal ve ekonomik ilişkilerini de belirlemekte olmasıdır. Bu kişilerin kentte varoluşuyla yakından ilişkilidir.

Bu nedenle kentsel dönüşüm projeleri, insanları, yaşadığı mahalleleri kendi iradelerinin dışında terk etmek durumunda bırakmamasıdır.

İkincisi, kentsel dönüşüm talebinin nereden geldiğine ve hangi meşru nedenlere dayandırıldığına açıklık kazandırılmalıdır. O mahallelerde yaşayanların bir talebi yoksa zorla dönüşüm uygulamalarına girişilmemesidir.

Üçüncüsü, yapılacak dönüşümün o mahallelinin yaşam kalitesini iyileştireceği konusunda mahalleli arasında bir oydaşma sağlanmasıdır. Başka bir deyişle, planlamasında katılımcı süreçlerin izlenmesidir.

Dördüncüsü, önerilen dönüşüm modelleriyle mahalle halkının olanaklarının/yapabilirliğinin tutarlılığının sağlanmasıdır.

Beşincisi ise merkezî ya da yerel yönetimler bir yerde yaşayanlara emrivakilerle dönüşüm projeleri uygulamaya çalıştığında, burada yaşayanlara karşı örgütlenme ve muhalefet kanallarını kapamanın demokratik bir yönetim olma iddiasıyla bağdaşmadığının farkında olunmasıdır.

Bugün bunlara başkalarını da ekleyebilirim. Ama son aylarda yaptığım konuşmalarda esas sorunun yönetimin demokratik olmayan iş yapma zihniyetinden kaynaklandığını görmeye başladım. Türkiye’de demokrasi krizi aşılmadıkça tüm söylenenlerin etkili olmadığını gözlemeye başladım. Özellikle Gezi’de ve sonrasında yaşananlar bu konudaki farkındalığımı pekiştirdi. Bu nedenle de bu sunuşu, Türkiye’nin yaşadığı demokrasi krizi bağlamında ele aldım. Asuman Türkün’ün bu çalışmasını da onun bilimsel katkısının ötesinde demokrasi mücadelesine katkısı olarak yorumluyor ve onu kutluyorum.

İyi ve verimli okumalar dileğiyle.

İLHAN TEKELİ

29 Aralık 2013 Oran-Ankara

Önsöz

E Bu kitap, 2008-2010 yılları arasında TÜBİTAK tarafından desteklenen “İstanbul’da Eski Kent Merkezleri ve Gecekondu Mahallelerinde Kentsel Dönüşüm ve Sosyo-Mekânsal Değişim” başlıklı araştırmada elde edilen bulgular ışığında hazırlandı. Kentsel dönüşüm uygulamalarının farklı aşamalarında bulunan altı mahallede yürüttüğümüz bu araştırma, Besime Şen, Şükrü Aslan, Binnur Öktem Uysal ve Mücella Yapıcı’nın yanı sıra Aslı Sarıoğlu, Esra Kaya ve Hade Türkmen’in ortak çabası sonucunda ortaya çıktı. Araştırmanın ilk safhasında yer alan Maya Arıkanlı Özdemir ve Hakan Koçak ile son safhada bize katılan ve özellikle haritalama konusunda destek olan Gizem Erol’un da emeklerini anmadan olmaz... Şimdi geriye baktığımda araştırmanın her aşamasında ne kadar büyük bir emek olduğunu bir kez daha görüyorum. Araştırmanın henüz ilk başlarında yaptığımız literatür araştırmaları, gazete ve dergi taramaları, topladığımız istatistiki bilgiler ve yıllar içinde değişen mevzuatın irdelenmesi bizi dipsiz bucaksız bir araştırmanın içine doğru çekmiş oldu. Açıkçası araştırmanın kapsamı giderek büyüdü ve sınırları biraz zorladık...

Mahallelerde kapsamlı bir anket çalışması ve derinlemesine görüşmeler yaptığımız süreçte çok sayıda kişiyle yakın temas içinde olduk; kendilerinden ciddi destek aldık... Mahallelerin kimisinde bu dönüşüm sürecinde hak kaybına uğramamak için dernekler kurulmuştu; kimisinde ise dönüşüm baskısı henüz yeni başlamıştı ve dernekleşme çabası içindeydiler. Bu hızlı, nasıl sonuçlanacağı belirsiz gelişmelere birlikte tanıklık ettik... Bu süreçteki tanışıklıklar ve dostluklar araştırma sonrasına da taşıdı; bilgimize ve desteğimize ihtiyaç olduğunda yanlarında olmaya elimizden geldigince gayret ettik. Bu süreç aslında karşılıklı bir öğrenme süreciydi; belirsizliklerin ve çelişkili açıklamaların kol gezdiği bu süreçte sürekli yeni gelişmelerle karşılaştık; sürekli bilgileri tazeledik. Bu dönemde mahallelerde araştırma yapmamızda bize destek olan dernek üyelerine, bize mahal-

lenin geçmişiyile ilgili bilgilerini ve anılarını paylaşanlara, uzun anketimize sabır göstererek cevap veren mahallelilere minnetimiz sonsuz... Kimi saysam eminim diğeri eksik kalır; Tarlabası Mülk Sahipleri ve Kiracıları Kalkındırma ve Sosyal Yardımlaşma Derneği'nin o dönemde sözcüsü olan Erdal Aybek'e, Tozkoparan ve Mehmet Nesih Özmen Mahalleleri Kültür ve Dayanışma Derneği'nden (TOZDER) Ömer Kiriş ve Tozkoparan'daki bütün dostlarımıza; Derbent'ten Konut Hakkı Koordinasyonu Sözcüsü Köksal Doğan'a, Derbent Mahalle Derneği'ne, Başbüyük Mahallesi Çevreyi Düzenleme ve Güzelleştirme ve Tabiatı Koruma Derneği'nin o dönemde başkanı olan Adem Kaya'ya ve mahalledeki gelişmeleri aktaran dostlarımıza; Aydın'lı'da mahalle kahvesinde bizimle bir araya gelerek bilgilerini bizimle paylaşan arkadaşlara; Bezirganbahçe'de grup toplanmalarına katılan mahallelilere teşekkürü borç biliriz...

Araştırma oldukça kapsamlı bir anket çalışmasına dayanıyordu. Altı mahallede anketin yürütülmesi ve bilgilerin dökülmesi inanılmaz büyük bir emek gerektirdi. Bu aşamada birlikte çalıştığımız Sosyal Araştırmalar Merkezi A.Ş. (SAM) ile anketlerin düzenlenmesinden anketörlere verilen eğitimlere kadar birlikte çalışarak başarılı ve verimli bir çalışma yürüttük; özellikle SAM'ın kurucularından Cenap Nuhrat ve bu süreçte birlikte çalıştığımız Mustafa Narcı, Tamer Coşar, Nesrin Ertürk ve Fırat Kahyaoğlu'na bize gösterdikleri sabır ve destek için çok teşekkür ederiz. Mahallelerde anketleri yapanların büyük bir çoğunluğunu Yıldız Teknik Üniversitesi ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin Şehir ve Bölge Planlama ve Sosyoloji Bölümlerinden öğrenciler oluşturdu. Anketlerin bu tür bir akademik formasyona ve deneyime sahip gençler tarafından yapılması sonuçların güvenilirliğini de arttırdı; hepsine sonsuz teşekkürler...

Son olarak da bu zorlu zamanlarda bize destek olan ailelerimize ve arkadaşlarımıza teşekkür ederiz. Onların sabır ve desteği olmasa bu zorlu çalışmayı gerçekleştirmemiz çok zor olurdu. Proje raporları yazmanın ve zamanında yetiştirmenin ne kadar zor olduğunu bu tür çalışmaları yapanlar çok iyi bilirler... Bu aşamaları genellikle benim evimde sabahlayarak tamamladık; yorulduk ama aynı zamanda da birlikte çok keyifli zamanlar geçirdik. Hepimiz adına teşekkür edecek daha çok kişi var; ben kendi adıma metinleri okuyarak yaptığı düzeltmeler ve güzel dostluğu için kızım Didem Erendil Tüzer'e; bu yorucu dönemlerde hepimiz için Bursa'dan gönderdiği sürpriz yemekler ve bitmez tükenmez desteği için sevgili annem Nuriç Türkün'e ve babama çok teşekkür ederim... Son olarak da üniversitedeki öğrencilik dönemlerinden itibaren akademik ve insani desteğini hiç esirgemeyen İlhan Tekeli Hocam'a sonsuz teşekkürler...

BİRİNCİ KISIM

Sorular ve Kavramsal Çerçeve

Başıbüyük'te park alanına zorla inşa edilen TOKİ Blokları.

Kentsel Ayırışmanın Son Aşaması Olarak Kentsel Dönüşüm

ASUMAN TÜRKÜN

Bu kitabın yazılmasına kaynaklık eden “İstanbul’da Eski Kent Merkezleri ve Gecekondu Mahallelerinde Kentsel Dönüşüm ve Sosyo-Mekânsal Değişim” başlıklı araştırma, Haziran 2008 ve Ekim 2010 tarihleri arasında İstanbul’un “kentsel dönüşüm” veya “yenileme alanı” ilan edilen ya da ciddi bir dönüşüm baskısı altında olan beş mahallesinde yürütüldü. Altıncı mahalle olarak ise gecekondu dönüşümün ilk kapsamlı örneklerinden birini oluşturan ve dönüşüm sonrasında ortaya çıkan durumu yansıtan Bezirganbahçe araştırma-ya dahil edildi.¹ Araştırma yaptığımız zaman aralığı “kentsel dönüşüm” tartışmalarının ülke gündemine girdiği, dönüşümün “aciliyeti” ve “zorunluluğu”na yönelik söylemlerin hemen her gün tekrarlandığı bir dönemin henüz başlangıcıydı. Ancak bu dönüşüm sürecinin gi-

derek hızlanacağı ve bütün kentlere, özellikle de İstanbul’a damgasını vuracağı da anlaşılı-maktaydı. Bu yıllar Ayazma ve Tepeüstü gecekondu mahallelerinin yıkılıp, burada yaşayanların Bezirganbahçe’de inşa edilen TOKİ bloklarına taşındığı, Sulukule’nin göz göre göre ortadan kaldırıldığı ve Sulukulelilerin kentin dört bir yanına dağıldığı, Tarlabası’nın “kentsel yenileme alanı” ilan edildiği, Başibüyük’te ise çok daha büyük dönüşümlerin habercisi olan TOKİ bloklarının mahallenin park alanına zor kullanılarak inşa edildiği zamanlardı. Hepimiz zaten İstanbul’da hedeflenen büyük dönüşümün, gökdelenlerle kuşatılan gökyüzünün ve turistler için hazırlanan tarihî mekânların far-kıdaydık. Ancak ilk önce kentin en dezavantajlı ve savunmasız kesimlerinin yaşadığı konut alanlarını hedefleyen bu kapsamlı dönüşümün tavizsiz baskısı aslında daha yeni başlıyordu.

Merkezî ve yerel yönetimler ile önemli piyasa aktörlerinin hâkim medyada sıklıkla dile getirdiği kentsel dönüşüm talebi, İstanbul’daki

¹ “İstanbul’da Eski Kent Merkezleri ve Gecekondu Mahallelerinde Kentsel Dönüşüm ve Sosyo-Mekânsal Değişim” başlıklı araştırma TÜBİTAK 1001-Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı tarafından desteklenmiştir (Proje No: 108K134).

dönüşümün gerekçelerini hepimizin zihnine yavaş yavaş kazıyordu. Bu alanların dönüştürülmesi için ortaya konan gerekçeler, genel olarak, “deprem, yasadışı yerleşim, düşük nitelikli konut ve çevre, bozulan tarihsel konut dokusu ve doğal alanlar için tehdit” olarak ifade edilmekte ve kentsel dönüşümün bütün bu sorunlara çare olacağı beklenmekteydi. Bu dönüşümün gecekondulu veya kaçak yapılaşmanın bulunduğu konut alanlarını, yıpranmış konut stokuna sahip tarihî bölgeleri ve yine yıpranmış sosyal konut alanlarını hedeflediği açıkça anlaşılmaktaydı. Kentsel dönüşüm projelerinin meşruiyetini sağlamak üzere ise çok çeşitli argümanlar ileri sürülmekteydi. İlk olarak, kentte yapılaşma çevredekî dönüşümün uluslararası sermayeyi de çekerek pek çok sektörü canlandıracağı, kentteki iş olanaklarını artıracacağı ve tüm toplumda yaygın bir refah artışına yol açacağı öne sürülmekteydi. Diğer bir deyişle, inşaat sektörü ve gayrimenkul piyasasındaki gelişmelerin ekonomik krizleri önleyeceği ve tüm toplumun yararına sonuçlar üreteceği sürekli dile getirilmekteydi. Tarihî merkezde öngörülen dönüşümler ise tarihsel alanların korunmasına ve sürdürülmesine olanak sağlayacağı gerekçesine bağlı olarak meşrulaştırılmaktaydı. Özellikle İstanbul’da, deprem tehdidi bütün dönüşümlerin ortak gerekçesini oluşturmakta, böyle bir tehlikenin varlığı “planlı ve düzenli” kentsel mekânların oluşturulması için bir “fırsat” olarak görülmüyordu. Dolayısıyla İstanbul, bu hızlı dönüşümün en bariz örneklerinin uygulamaya konduğu; aynı zamanda kıran kırana bir rant mücadelesinin yaşandığı bir kent olarak gündeme oturmuştu. Nitekim, 2011 yılında yapılan genel seçimlerde, İstanbul için tasarlanan büyük projeler en önemli propaganda malzemesi olmuş,

adeta ülkenin geleceği bu kentte yapılacak büyük yatırımlara kilitlenmişti...

Son dönemlerde dünyanın pek çok kentinde de benzer eğilimlerin ortaya çıktığı, özellikle sanayisizleşmenin ve tüketime dayalı bir kentsel gelişmenin yaşandığı kentlerde, “yeni kent politikası”nın en önemli unsuru olarak “kentsel dönüşüm” veya “yeniden canlandırma” olgusunun gündeme geldiği görülmekteydi. Bir yandan da, dönüşümün büyük ölçüde ulusal ve uluslararası gayrimenkul sektörünün kentsel toprak rantını artırma talepleriyle yönlendirildiği ve büyük kentsel projelerin kentin sosyo-mekânsal yapısında önemli değişikliklere yol açarak kentsel ayrışmaları keskinleştirdiği kent literatüründe en önemli tartışma konularını oluşturunuyordu (Harvey, 1989; Smith, 1996; Brenner ve Theodore, 2002; Atkinson ve Bridge, 2005; Hackworth, 2007). Kentsel mekâna yapılan yatırımların en önemli birikim aracı haline geldiği bu dönüşüm sürecinde, mekân tüm toplumsal bağlarından koparılarak, rant yaratma kapasitesinin belirlendiği “değişim değerine” göre ölçülen bir metaya dönüşmüştü. Diğer bir deyişle, kentsel alanlar sadece fiziksel ve lokasyon özellikleri açısından ele alınmakta, toplumsal içeriğinden ve tarihsel gelişme dinamiklerinden tümüyle soyutlanmaktaydı. Dönüştürülmek istenen alanlar “soyut mekânlar” olarak piyasa değeri ve rant potansiyeline, bu alanlarda yaşayanlar ise ödeme güçlerine göre sınıflanmış kategorilere indirgenerek tartışılmakta ve yıllar içinde kurulmuş toplumsal ilişkiler ve bunların yaşamsal önemi gözardı edilmekteydi. Sonuç olarak bu dönemde, kentli nüfusun yaşam kalitesini arttırıcı zorunlu dönüşümler, yerini güçsüz ve dezavantajlı toplumsal sınıfları kent mekânında yeniden

ayrıştıran ve kentlerde oluşan rantların bölüşümünü büyük sermaye lehine düzenleyen politikalara bıraktı.

İstanbul gibi ciddi rant potansiyeline sahip bir kentte bu tür bir kentsel politikanın önem kazanması şaşırtıcı değildir. Kent, tarihsel olarak üretimin yanı sıra ticaret ve hizmetlerin odaklandığı bir merkez olarak nüfusun ve sermayenin en önemli çekim noktasını oluşturmuş, 1950’lerden sonra izlenen iktisat ve sanayi politikaları sonucunda ülkenin en yoğun göç alan kenti haline gelmişti. İstanbul bu dönemde “emeğin kenti” olarak öne çıkarken, üretimin ve yeniden üretimin birlikte şekillendirdiği ciddi bir sosyo-mekânsal dönüşümden geçmişti. 1980’ler sonrasında tüm dünyada hâkimiyet kazanan neoliberal küresel politikalar ise, İstanbul’u hem ulusal hem de uluslararası sermayenin en önemli çekim alanlarından biri haline getirmişti. Kent, ihracatın desteklendiği iktisat ve sanayi politikalarının etkisiyle ülkenin hâkim sanayi ve hizmet kenti olma özelliğini pekiştirirken, bir yandan da inşaat ve gayrimenkul sektörlerinde yer alan büyük sermayenin en kârlı yatırım alanı haline gelmişti. Bu dönemden sonra “kentsel dönüşüm” kilit kavram haline gelmiş, kentin büyük projeler ve büyük parçalar halinde dönüşmesine, krizlerin aşılması ve ekonomik büyümenin sağlanması konusunda önemli bir rol atfedilmişti. Artık devletle farklı toplumsal sınıflar arasında kurulan mutabakata dayanan, bu sınıfların kentsel rantların bölüşümünden az ya da çok bir pay elde edebildiği ve kentte kendi koşullarına uygun yaşam alanları oluşturabildikleri dönemlerin sonuna gelindiği anlaşıyordu.

1950’lerden sonra yaşanan hızlı dönüşüm sürecinde her ne kadar planlar aracılığıyla

“modern” bir kent imgesi yaratılmak istendiyse de, ekonomik ve politik öncelikler nedeniyle kentin “emrivakiler” ile gelişmesinin ve büyümesinin önüne geçilememişti (Tekeli, 2003, 2008). Kentin çalışma alanlarına yakın alanlarında gecekondu ya da kaçak yapılar yaparak yerleşen göçmenler, kentin ucuz emek gücünü oluşturduğu ölçüde bu duruma razı olmaktan başka çare yoktu. İronik bir biçimde, “modernleşme” ve “modern kent” tartışmalarının en fazla yapıldığı, her alanda planlı gelişmenin en önemli hedefler olarak konduğu bu dönemde, farklı kentsel işlevlerin yanı sıra farklı toplumsal sınıflar birbirlerine bugün olduğundan çok daha yakın konumlanarak uzun süre kent mekânında yan yana var olabilmişlerdi. Konut alanları ile üretim alanlarının iç içe geçtiği, farklı işlevlerin yan yana durabildiği bu dönem belki de “postmodern” olarak tanımlanan bir yapılanmaya çok daha yakın bir görünüm sergilemekteydi. Kapsamlı planlama ve denetleme hedefi, ekonomik ve toplumsal gerçeklerin dayatmasıyla esnekleşmiş, aslında çok farklı aktörün kendi güçleri oranında katılabildiği ve belirleyici olabildiği bir gelişme dinamiği kendiliğinden sağlanmıştı. Bugün kentlerdeki dönüşümlerin izlediği yola baktığımızda, aslında gerçek anlamıyla “modern kent” hedefinin henüz yeni gerçekleşmeye başladığı, kentlerin kendi içinde homojenleşmiş “adalar” halinde net bir biçimde ayrıştığı açıkça görülmektedir. Bugün kentsel dönüşüm uygulamaları esas olarak hem kentsel işlevleri hem de farklı toplumsal sınıfları kent mekânında yeniden yerleştirmeyi hedeflemektedir; bu yerleştirmede yegâne “doğru” ise kentsel rantların artırılması ve bu sefer tepeden yapılan “emrivakiler” ile sermaye sınıfları lehine yeniden bölüş-

türülmesidir. Sonuç olarak, bu dönüşümler kentin karma (*mixed*) arazi kullanım desenine sahip pek çok bölgesini en fazla rantı sağlayacak işlevlere doğru dönüştürmekte ve kendi içinde homojenleştirmektedir. 1960’lar sonrasında eleştirilere maruz kalan, zonlara ayrılmış, kimliksizleşmiş ve yaşam enerjisini kaybetmiş modern kent imgesi (Jacobs, 1961), bu sefer piyasanın alım gücü rasyoneline göre belirlenen ve eskisine kıyasla çok daha içine kapalı bölgeler yoluyla yeniden üretilmektedir.

2006 İstanbul Çevre Düzeni Planı’nda kentin dönüşümü ile ilgili ortaya konan vizyon incelendiğinde, sanayinin büyük ölçüde desantralize edilmeye çalışıldığı ve kentin finans, si-gorta, turizm, kültür endüstrileri ve gayrimenkul gibi nitelikli hizmet sektörlerinde uzmanlaşmasının teşvik edildiği görülmektedir. Kentte, batı kentlerindeki benzer bir sanayisizleşme sürecinin etkileri yaşanmakta ve özellikle büyük sanayi kuruluşları İstanbul metropoliten alanında ve çevresinde yerleşmektedir. Ancak bir yandan da kentte saçaklanarak yerleşmiş üretim ağlarının kentten çıkarılması çok da kolay değildir. Nitekim 1990’lar sonrasında her iki yakada da kurulan Organize Sanayi Bölgeleri kentin merkezî alanlarındaki üretim birimlerini bir araya toplama işlevi görmüş, emeğin de bu bölgelere yakın konut alanlarında yoğunlaşmasına yol açmıştır; diğer bir deyişle sanayi ve emek ilişkisi bu alanlarda yeniden kurulmuştur. İstanbul’un yeni gelişen merkezî iş alanlarında ve tarihî merkezde ise çeşitli hizmet sektörleri gelişim göstermektedir. Dolayısıyla, özellikle bu yeni gelişen hizmet sektörlerinin yerleştiği bölgelerde ve çevresinde yer alan konut alanları üzerindeki dönüşüm baskısı da artmıştır. Sassen’in (1991) de vurguladığı

gibi, bu tür hizmet sektörlerinde az sayıda yüksek nitelikli, profesyonel emeğe ihtiyaç vardır; esas ihtiyaç ise esnek ve güvencesiz konumda, çok düşük ücretlere çalışmaya razı emek gücünde ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, hizmet sektörlerinde yaratılan ve “beyaz yakalı” olarak tanımlanan istihdamdaki bu artış, bir “orta sınıf” algısı yaratmakta ve adeta dar gelirli çalışan kesimler yok oluyormuş gibi bir izlenim yaratılmaktadır. Oysa üretimde olduğu kadar hizmet sektörlerinde de düşük ücretlere ve kötü çalışma koşullarına razı olmak zorunda kalan bu emek gücü, bugünün işçi sınıfını oluşturmaktadır.

KONUT ALANLARINDA FARKLI DÖNÜŞÜM SÜREÇLERİ: ÇİFTE STANDARTLAR

Bu süreçte dönüşümü hedeflenen kentsel mekânlar, kent içindeki konumları, çevrelerindeki gelişmeler, mevcut konut stokunun özellikleri ve yaşayanların özellikleri nedeniyle farklı yöntemler kullanılarak dönüşmekte veya dönüştürülmektedir. Bu farklı yöntemlerin vatandaşlar arasında ciddi bir ayrımcılığa ve bazılarının mülkiyet haklarının “daha az kutsal” kabul edilmesine yol açtığı görülüyor. Bazı dönüşüm biçimlerinde mülk sahiplerinin artan rantlardan pay alması ve dönüşüm sürecinde pazarlık gücüne sahip olması mümkünken, diğerlerinde tepeden verilen dönüşüm kararları sonucunda “mülk sahipleri” veya “hak sahipleri” önlerine konan seçeneklerden birine razı olmaya zorlanıyor. Tahmin edileceği gibi kiracılar bu sürecin parçası değil; oysa özellikle 1990’lar sonrasında dar gelirli kesimlerin mülk edinme imkânlarının artık çok sınırlı olduğunu ve yeni göçmenlerin ve kent yoksullarının ucuz kira imkânı sunabilen konut alanlarında barın-

maya çalıştıklarını biliyoruz. Sonuç olarak, bütün bu dönüşüm seferberliği, bunun pahasını ödeyebileceği varsayılan mülk sahipleri üzerinden kurgulanıyor ve piyasanın “düzenleyici” gücüne terk ediliyor.

Farklı dönüşüm biçimlerini bu açılardan incelediğimizde, dönüşümün kimi zaman serbest piyasanın işleyişine bırakıldığını görüyoruz; birtakım tetikleyicinin varlığı, rant potansiyeli yüksek alanların serbest piyasa mekanizması içerisinde kısa zamanda “soylulaşma”sına imkân tanıyor. Tarihî merkezde yer alan Cihangir ve Galata’yı bu tür dönüşümün örnekleri olarak sayabiliriz. İkinci bir dönüşüm biçimi Fikirtepe gibi merkezî konumu nedeniyle serbest piyasa aktörlerinin ilgisini çeken alanlarda ortaya çıkıyor. Bu tür alanlarda çoğunlukla imar hakları yükseltilmekte ve yine piyasa içinde dönüşümleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Kentte bu tür bir dönüşüm potansiyeline sahip diğer alanların ise Etiler, Levent, Bağdat Caddesi gibi kentin merkezî alanlarında yer alan ve arazi değeri yükselmiş 40-50 yıllık konutlar veya kooperatif alanları olduğu anlaşıyor; buradaki dönüşümlerin mülk sahipleri ve müteahhitler arasında yapılan pazarlıklar sonucunda gerçekleşmesi bekleniyor. Bu tür dönüşümlerde mülk sahiplerinin yapılan pazarlıklarda söz sahibi olması ve artması beklenen rantlardan farklı ölçülerde pay almaları, en azından mülklerini korumaları söz konusudur.

Üçüncü tür dönüşüm ise piyasa içinde dönüşümü “kilitlenmiş” alanlarda gerçekleşmektedir; bu alanların birtakım plan ve proje kararlarıyla “dönüşüm alanı” veya “yenileme alanı” ilan edildiği ve çıkarılan yasaların yardımıyla dönüştürülmelerinin hedeflendiği görülüyor. Tarihî konut stokunun bulunduğu Sulu-

kule, Tarlabası ve Fener-Balat-Ayvansaray, tepeden verilmiş kararlar sonucu dönüşüme örnek teşkil etmektedir. Bu alanlardaki bina tipolojisi ve yaşayanların ekonomik güçleri rantın istenildiği ölçüde artmasına olanak vermemekte; dolayısıyla binaların yıkılarak birleştirilmesi ve daha büyük kentsel projeler için hazırlanması söz konusu olmaktadır. Tarihî bölgelerde uygulanan bu yöntemin tarihî alanları korumak üzerine geliştirilen söylemle ne kadar uyduğu ciddi bir tartışma konusudur. Bu tür dönüşümün bir başka önemli örneğini de rant potansiyeli yüksek gecekondu alanları ve gecekondu önleme bölgeleri oluşturuyor. Bu konut alanlarının “kentsel dönüşüm alanı” ilan edilerek yıkılması ve buralarda yaşayanların TOKİ’nin dar gelirli için inşa ettiği toplu konut alanlarına borçlandırılarak yerleştirilmeleri gündeme gelmektedir. Bu tür uygulamalarda kullanılan yöntem hemen her yerde aynıdır; tasfiye edilmek istenen mahalledeki bina veya konutlara “enkaz bedeli” üzerinden bir fiyat biçilmekte, yeni yapılanlar ise Bayındırlık Bakanlığı fiyatlarıyla değerlendirilmektedir. Aradaki farkın 15 yıllık bir ödeme planıyla “hak sahipleri” tarafından ödenmesi beklenmektedir. Burada kişilere üç seçenek sunulmaktadır: Ya binalarını belirlenen fiyatlara satıp gidecekler, ya kendi mahallelerinde yapılacak olan daha lüks konutların yüksek bedelini borçlanma yoluyla ödeyecekler, ya da TOKİ’nin dar gelirli için inşa ettiği toplu konutlara yine borçlanarak geçeceklerdir. Bu üç seçeneğin de bu mahallelerde yaşayanlar için ciddi bir çözümsüzlüğe yol açtığı ortaya çıkan örneklerde açıkça görülüyor. 1950’lerden sonra tüm birikimlerini konutun yapılması ve iyileştirilmesine aktaran toplumsal kesimlere yeniden bıçak sırtı bir

yaşam dayatılıyor çünkü artık bu sürecin ağır bedeli yoksullaşma ve en nihayetinde mülksüzleşmedir...

KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN GEREKLİLİĞİ KONUSUNDA BÜYÜK İTTİFAK

Bu dönemde belirleyici olan, karşı konulması zorlaşan hegemonik bir kentsel ittifakın ortaya çıkması ve bu ittifakı oluşturan aktörlerin giderek aynılaştan söylem ve uygulamalarla kentsel dönüşümün yönünü belirlemeleridir. Daha önceki dönemlerde farklı güç alanlarına sahip aktörlerin, kentliyi ve kenti ilgilendiren konularda alternatif talep ve söylemlerle ortaya çıkması ve bunları kamusal alanda tartışarak bir muhalefet oluşturmaları göreceli olarak olanaklıyken, yıllar içinde merkezî ve yerel siyasetin aktörleri ile önemli devlet kurumlarının içerisinde yer alan aktörlerin aynı hegemonik söylem ve uygulamanın parçası haline geldikleri görülmektedir. Bu söylem ve uygulamalar, özel sektörün içinde yer alan yatırımcı, arazi sahibi, danışman ya da bazı meslek insanları tarafından da sonuna kadar desteklenmektedir. Ayrıca, bu aktörlerin kentsel dönüşümle ilgili argümanlarının hâkim medyada da benzer bir biçimde sunulduğu ve ideolojik bir dezenformasyon sürecinin hâkim olduğu görülmektedir (Türkün, 2011b).

Kentlerin dönüşümü ile ilgili kararların, sadece kısa vadeli rantta odaklanan serbest piyasa aktörlerine bırakılması ve kentlilerin bu karar mekanizmalarının dışında kalması, var olan asimetrik güç ilişkilerini daha da eşitsiz hale getirmiş ve kentliler açısından ciddi bir güçsüzleşme yaratmıştır. Kentin ve kentte yaşayanların geleceği ile ilgili önemli kararlar, kamuoyu sorgulamasından uzakta, profesyoneller, mer-

kezî ve yerel yöneticiler ve olası yatırımcılardan oluşan bir grup tarafından alınmakta ve güçsüz toplumsal kesimler kendileri için hayati önem taşıyan kararların alındığı süreçlerden dışlanmaktadır. Bu süreçte kullanılan önemli taktikler gizlilik, muğlaklık ve korkutmadır. Dönüşüm süreçlerinden etkilenecek olan kişiler Sulukule’de olduğu gibi “devletin yaptırım gücü” karşısında korkutularak mülklerini satmaya zorlanmakta ya da diğer örneklerde dönüşümün bedeli ve sonuçları konusunda sürekli çelişkili ve değişen açıklamalarla karşılaşmaktadırlar. Bu süreçte farklı mülkiyet hakları koz olarak kullanılmakta, verilen sözler tutulmamakta ve insanlar arasındaki güven ilişkileri ve birlikte hareket etme imkânları yok edilmeye çalışılmaktadır.

Kentsel dönüşümün gerekliliğine ve aciliyetine yönelik söylemler aynı zamanda devletin gecekonduluların sakini ile kurduğu ilişkide bir farklılaşmaya işaret etmektedir. Uzun yıllar boyunca ucuz emek gücü ve bir oy deposu olarak görülen gecekonduluların alanları, 2000’li yıllarda büyük kentsel dönüşüm projelerini gerçekleştirmek üzere tasfiye edilmesi gereken alanları oluşturmaktadır. Bu temel söylem içerisinde, gecekondulular mahalleleri, “varoş”, “modern” şehir görüntüsüne uymayan konut örüntüleri, gecekondulular ise “işgalci”, “bedavacı” ve “suçlu” olarak yer almakta, gecekonduluların kültürü ise yok edilmesi gereken “köylülük” olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda Recep Tayyip Erdoğan’ın 1994 yılında İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olarak seçilmesini izleyen dönemde bu yıllara kadar büyük ölçüde süreklilik gösteren kentsel politikalarda ciddi bir kırılmanın yaşandığını ifade edebiliriz. Bu tavizsiz dilin en önemli örneklerini, gecekonduların kent

mekânında oluşmuş bir “ur” olarak tarif edilmesi, gecekondü mahallelerinin “terörün, yasadışı etkinliklerin, devlete yan bakmanın mekânları” olarak tanımlanmasıdır. Bu dönemde kentsel dönüşüm ve yenilemeyi olanaklı kılacak yasal girişimler hız kazanmış, yetki ve gücü yasal düzenlemeler yoluyla arttırılan TOKİ Türkiye’deki mekânsal politikaların biçimlenmesinde baş aktör haline gelmiştir. Bu gelişmelerin son noktası Mayıs 2012’de yürürlüğe giren 6306 sayılı *Afet Yasası*’dır. Bu dönüşümlerde sabit olan gerçeklik, toplumun dar gelirli kesimlerinin yerlerinden edilmesi ve fiyatların artması sonucu, dönüştürülen alanların toplumun yalnızca varlıklı kesimlerinin kullanımına açılması, güvenli ve kent yoksulluğunun dışlanabildiği ya da görünmez kılındığı alanların yaratılmasıdır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Türkiye’de kent yazını “mekâna yapılan müdahaleler” açısından gözden geçirildiğinde, genellikle gecekondü ve kaçak yapılaşma gibi “aşağıdan” ve yasal olmayan girişimlerin sornsallaştırıldığı; buna karşılık, hâkim kent politikalarının kent mekânına “yukarıdan” müdahale biçim ve sonuçlarının yeterli düzeyde irdelenmediği görülür. Dolayısıyla, yukarıdan müdahalenin bir aracı olarak kentsel dönüşüm projelerinin uygulanma süreci ve sonuçlarına ilişkin yeterli düzeyde bilimsel bilgi üretilmediği ve literatürde bu alanda bir boşluk olduğu söylenebilir. Kentsel dönüşüm proje ve uygulamaları, ilgili alanlardaki fiziksel, ekonomik ve toplumsal sorunları çözme iddiası ile başlatılmaktadır. Öte yandan, bu alanların hangi ekonomik ve toplumsal dinamikler bağlamında geliştiği ve bu alanlarda yaşayanların

içinde bulunduğu koşullar gerçekçi bir biçimde analiz edilmeden birtakım “dönüşüm modelleri” geliştirilmekte ve bunların mevcut sorunları gerçekten çözüp çözemeyeceği tartışma dışı kalmaktadır. Buradaki en önemli eksikliklerden birisi de kentsel dönüşüm alanı olarak planlanan alanlarda yaşayanlarla ilgili yeterli bilgi olmamasıdır. Nitekim, bu alanlarda yaşayanların konut için yapabilecekleri ödemeler konusunda da gerçekçi olmayan varsayımlar yapılmaktadır.

Genellikle ekonomik temelli yeni kent politikalarının sosyal politikaları zayıflattığı hipotezinden hareket eden bu araştırma, kentsel dönüşüm projelerinde çoğunlukla ihmal edilen toplumsal alanı görünür hale getirmeye ve dönüşüm projelerinin sadece fiziki mekân üzerinden değil, insan üzerinden tartışılmasına katkıda bulunmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, dönüşüme uğraması beklenen konut alanlarında yaşayanların kentte varolma biçimlerini, dönüşümden nasıl etkileneceklerini ve farklı seçenekleri olup olmadığını kavramak üzere kapsamlı bir alan araştırması yapmak önemli bulunmuştur. Araştırmanın amacı, İstanbul’da barınma biçimlerini ve mekânda sınıfsal ayrışmaları Türkiye kentleşmesinin tarihsel koşulları içinde değerlendirmek, araştırma yapılan bu altı mahalleyle ilgili gerçekliği yansıtan somut bilgileri ortaya koyabilmek ve kentsel dönüşüm bağlamında tartışabilmektir. Ayrıca, bu yeni kentsel politikalar çerçevesinde desteklenen kentsel dönüşüm projelerinin meşrulaştırıcı söyleminin, gerçeklikle ne kadar örtüştüğü, mevcut konut sorunlarına bir çözüm getirip getiremeyeceği ve ne tür yeni toplumsal sorun ve gerilimlere neden olacağı en önemli tartışma noktalarını oluşturmaktadır.

Araştırmanın farklı aşamalarında yapılan sorgulamalar ve toplanan veriler kitabın takip eden bölümlerinde bir araya getirilmiştir. Kitabın Binnur Öktem Uysal ve Asuman Türkün tarafından hazırlanan **İkinci Bölüm**'ünde "kentsel dönüşüm" veya "yeniden canlandırma" proje ve uygulamalarının hangi gerekçelere dayandığı ve ne tür bir kentsel politikanın uzantısı olduğu tartışmaya açılmaktadır. Böyle bir tartışmada, farklı ölçeklerden (küresel, ulusal, kentsel) gelen unsurlar bir arada ele alınarak, küresel ve ulusal dinamiklerin hangi ortak noktalarda buluştuğu ve kent mekânındaki yeniden yapılanmanın ne tür yeni eşitsizliklere yol açtığı irdelenmiştir. Son dönemlerde dar gelirli kesimin yaşam alanlarına ilişkin geliştirilen kentsel dönüşüm projelerinin yapısal çerçevesini sorgulamak üzere kent politikalarında devlet-sermaye-emek üçgeninde 1980'lerden itibaren gözlemlenen değişimler ve bu değişimlerin mekânsal örüntüleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülke bağlamlarında farklı boyutları ile ele alınmıştır. Dolayısıyla, kitabın bu bölümünde, çalışmanın kavramsal altyapısını oluşturmak üzere, dünyanın farklı kentlerinde ortaya çıkan dönüşümlerin benzer ve farklı yönleri ortaya konulmaktadır. Doğu ve Batı Avrupa ülkeleri ile Amerika Birleşik Devletleri'nde konut sorununa çözüm getirmek üzere geliştirilmiş konut politikaları ve bunlardaki değişimler, gelişmekte olan ülkelerin özel koşullarından kaynaklanan farklı konut sorunları ve seçenekleri karşılaştırmalı bir biçimde irdelenmiştir. Bu ülke deneyimleri ve ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilerek, konut sorununa gerçekçi ve adil politika önerileri geliştirmek üzere bir kapı aralamaya gayret edilmektedir.

İstanbul'da yaşanan sosyo-mekânsal dönü-

şüm kitabın Üçüncü ve Dördüncü Bölümlerinde dönemler itibarıyla ele alınmıştır. Asuman Türkün, Şükrü Aslan ve Besime Şen tarafından hazırlanan **Üçüncü Bölüm**'de, 1980 öncesi dönemin kent ve konut politikaları kapsamlı bir biçimde değerlendirilmekte; Asuman Türkün, Binnur Öktem Uysal ve Mücella Yapıcı tarafından hazırlanan **Dördüncü Bölüm**'de ise 1980 sonrası dönemde, özellikle 2000'li yıllarda radikal bir biçimde uygulamaya konan politikaların gerekçeleri ve sonuçları İstanbul üzerinden tartışmaya açılmaktadır. Kent politikasının en önemli unsuru olarak konut politikaları, kentlerin biçimlenmesinde çok önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla, Türkiye'de özellikle dar gelirli toplumsal kesimlerin sorunu olarak gündeme gelen barınma sorunu ve bunu çözmek için geliştirilen konut politikalarının nasıl değiştiğini ve bu değişimlerin sosyo-mekânsal etkilerini İstanbul üzerinden incelemek pek çok konuda aydınlatıcı olmaktadır. Böyle bir dönüşümü analiz etmek üzere, bu politikalarda 1940'lı yıllardan bu yana gözlenen süreklilikler ve kırılmalar, izlenen iktisat ve sanayi politikaları ve bunların kentsel politikalarla ilişkisi, hâkim aktörlerin söylemleri, çıkarılan yasalar, planlar ve hükümet programları üzerinden incelenmiştir. Farklı dönemlerde öne çıkan iktisadî ve politik öncelikler, kentlere müdahale biçimlerini de büyük ölçüde belirlemektedir. Mekânsal müdahaleler konusundaki politikalar ise, her dönemde hakim aktörlerin tercihleri ve güçleri bağlamında kendi yasal çerçevesini, plan kararlarını ve ideolojik söylemini oluşturmaktadır. Bu iki bölümde farklı dönemlerde belirginleşen kentsel müdahale biçimleri ve ortaya çıkan sorunlar İstanbul üzerinden tartışılmaya açılmıştır.

Kentlerin dönüşümü üzerine son dönemde yapılan çalışmaların pek çoğunda, küresel kapitalizmin dinamiklerinin dışsal bir faktör olarak kentsel mekânı dönüştürdüğü ve ulusal/yerel olanın pasif bir şekilde bu dönüşümün etkilerine maruz kaldığı ileri sürülmektedir. Böyle bir sav, iki farklı düşünce biçimine yol açmaktadır; birinci grupta yer alan çalışmalarda ulusal/yerel olan homojenleştirilip güç ilişkileri göz ardı edilmekte ve ulusalın bu dışsal güce karşı savunulması gerektiği ifade edilmektedir. İkincisi ise neoliberal söylemin bir ifadesi olarak ortaya çıkmakta ve bu kaçınılmaz sürece karşı durulmayacağı, dünyanın her yerinde etkili olduğu, buna uyum sağlanması ve yarışmacılığın artırılarak bu süreçten yararlanılması gerektiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla, her iki çerçevede de mevcut dönüşüm biçimlerine bir zorunluluk ve dışsallık atfedilmekte ve her tür mekânsal dönüşüm aynı kefiye konarak farklı aktörlerin, ekonomik, politik ve ideolojik öncelikleri gözardı edilmektedir. Bu çalışmada, bu iki söylemi de kırmaya çalışarak, kentsel dönüşümde belirleyici olan yerel ve küresel dinamikler bir arada irdelenmiştir. Kentlerde ortaya çıkan ya da çıkması beklenen dönüşümlerin hangi aktörler kanalıyla ve hangi niyetlerle yapıldığını; aynı zamanda, bu aktörlerin hangi güçlerle donanmış olduğunu incelemek bize bu dönüşümlerin hangilerinin aslında “sah-te” dönüşümler olduğunu göstermesi açısından önemli görülmektedir (Tekeli, 2008). Buradaki ölçüt, hangi kentsel dönüşümün daha adaletli bir bölüşümün altyapısını hazırlamak ve kentte yaşayanların toplumsal refahını ve yaşam kalitesini yükseltmek adına yapıldığının, hangilerinin ise büyük ölçüde rant odaklı ve belirli gruplara kaynak aktarma amacıyla yönlendirildiğinin ayırddilmesi olmaktadır.

ALTİ MAHALLEDE YÜRÜTÜLEN SAHA

ARAŞTIRMASI

Araştırmanın temelini oluşturan saha araştırması, dönüşüm veya yenileme projelerinin uygulamaya konması ile birlikte doğrudan etkilenecek ya da etkilenecek gruplara odaklanmıştır. Bu araştırma kapsamında, farklı dönemlerde ve farklı dinamiklerle gelişmiş altı konut alanının sosyo-ekonomik ve mekânsal bulgularına ulaşılmıştır. Saha araştırması için seçilen örneklerin, hem mekânsal hem de toplumsal özellikleri açısından İstanbul’daki konut alanlarında uygulanmaya konan farklı nitelikteki kentsel dönüşüm projelerine ilişkin fikir verecek temsiliyete sahip olmasına dikkat edilmiştir. İncelenen altı mahallenin en önemli ortak özelliği, hepsinin dar gelirli kesimlerin farklı dönemlere özgü konut alanları olmalarıdır. Türkiye’de izlenen konut politikalarının çizdiği çerçevede, dar gelirli kesimler açısından en yaygın konut seçeneği gecekondur. Dolayısıyla, araştırma yapılan mahallelerin üçü kentin farklı bölgelerinde 1970’li ve 1980’li yıllarda gelişmiş gecekondur mahalleleridir. Başbüyük (Maltepe), Derbent (Sarıyer) ve Aydın (Tuzla) mahalleleri, sosyal, mekânsal ve kültürel özellikleriyle birbirlerinden farklılaşan üç gecekondur bölgesidir.

2006 yılından sonra kentsel dönüşümüne ve mahallenin park alanına inşa edilen TOKİ bloklarına karşı gösterilen muhalefetle gündeme gelen Başbüyük mahallesinin hikâyesi **Beşinci Bölüm**’de Besime Şen ve Hade Türkmen tarafından aktarılmıştır. Yine mahallede gerçekleşen yıkımlara karşı yapılan direnişlerle ve kaybedilen hakların geri alınması için verilen mücadeleyle gündeme gelen Derbent mahallesinin hikâyesi **Altıncı Bölüm**’de Besime Şen ve Binnur Ök-

tem Ünsal tarafından anlatılmıştır. Bu iki mahalle de kent içindeki avantajlı konumları itibarıyla, aşırı değerlenen kent toprağına yönelen yeni yatırım ve yapılaşmaların baskısıyla kentsel dönüşüme konu olmaktadır. Aydınli mahallesi ise uzun süre köy statüsünde kaldıktan sonra, 1980’ler sonrasında Tuzla’da kurulan organize sanayi bölgeleri ve tersanelerin de etkisiyle giderek nüfus çeken bir konut alanı olmuştur. Bugün mahalle TOKİ’nin dar gelirli kesimler için inşa ettiği toplu konut alanları ve lüks konut siteleri ile çevrilmiş durumdadır. Kitabın **Yedinci Bölüm**’ünde, Aydınli mahallesinin bugün karşı karşıya kaldığı dönüşüm baskısı Şükrü Aslan ve Esra Kaya tarafından ele alınmıştır.

Diğer üç mahalle ise dar gelirli kesimlerin konut alanları olarak üç farklı türdeki gelişmeyi yansıtmaktadır. Bunlardan birincisi, kentsel sit alanında yer alan Tarlabası (Beyoğlu) semtinde “yenileme alanı” ilan edilen dokuz adayı kapsamaktadır. **Sekizinci Bölüm**’de Tarlabası’nda bugüne kadar yaşanan süreç Asuman Türkün ve Aslı Sarioğlu tarafından aktarılmıştır. Buranın bir “çöküntü” alanı haline gelmesi ve tarihî değerlerin korunamaması gibi gerekçelerle binaların neredeyse tümünün yıkılarak birleştirilmesi ve otel, alışveriş merkezi, konut gibi işlevlerle çehresinin tümüyle değiştirilmesi hedeflenmiştir. Bugün yenileme alanında tahliyeler yapılmış ve yıkımlar başlatılarak projenin gerçekleşmesinde ilk adımlar atılmıştır. Saha araştırması yaptığımız mahallelerden bir diğeri olan Tozkoparan (Güngören), gecekondu önleme bölgesi uygulamalarına örnek teşkil etmektedir. 775 sayılı yasaya dayanarak ilan edilen gecekondu önleme bölgeleri İstanbul’da sınırlı sayıda da olsa dar gelirli kesimler için bir konut seçeneği olabilmektedir. Mahalle, 1960’la-

rın sonlarına doğru yerleşime açılmış ve bu dönemde kent içindeki yıkımlarda evlerini kaybetmiş ya da gecekonduya yaşamakta olan dar gelirli kesimler borçlandırılarak mahalleye yerleştirilmiştir. 1980’lerden sonra ise mahalle hem kurumların çalışanları için yaptırdığı toplu konut sitelerinin hem de farklı kooperatiflerin yer seçtiği bir bölge özelliği kazanmıştır. Mahalle bugün düşük yoğunluklu yapısı, geniş park ve spor alanları, okulları ve çarşısı ile kentsel standartlar açısından örnek olabilecek niteliktedir. Buradaki dönüşüm, binaların eskimesi ve depreme dayanıksızlık üzerinden meşrulaştırılırken, mahallede yaşayanların TOKİ’nin yine aynı mahallede yapmayı planladığı yüksek yoğunluklu toplu konutlara taşınması hedeflenmektedir. Tozkoparan mahallesinde yaşanan bu dönüşüm süreci **Dokuzuncu Bölüm**’de Binnur Öktem Uysal ve Asuman Türkün tarafından aktarılmıştır.

Saha araştırması yapılan son mahalle ise TOKİ’nin yaptığı toplu konutların yoğun olarak yer aldığı Bezirganbahçe (Küçükçekmece)’dir. Ayazma ve Tepeüstü’ndeki gecekonduların yıkılması ve burada yaşayanların Bezirganbahçe’de inşa edilen toplu konut alanına yerleştirilmesi İstanbul’da gecekondu dönüşümünün ilk kapsamlı örneğini oluşturmaktadır. Bu mahallelerde “hak sahibi” kabul edilenler 2006 ve 2007 yıllarında Bezirganbahçe’ye yerleşmişlerdir; ancak bu süreçte kiracılara verilen sözler tutulmamış ve basına yansıyan çok ciddi mağduriyetler yaşanmıştır. **Onuncu Bölüm**’de Asuman Türkün ve Şükrü Aslan tarafından aktarılan Bezirganbahçe deneyimi, kentsel dönüşüm uygulamalarının sonuçlarını değerlendirmek ve ortaya çıkan yeni sorunları tartışmak açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE BİLGİ TOPLAMA YÖNTEMLERİ

Araştırmanın farklı aşamaları, farklı bilgi toplama yöntemlerinin kullanılmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla, niceliksel (yaygın araştırma yöntemi) ve niteliksel (yoğun araştırma yöntemi) araştırma yöntemleri bir arada kullanılmıştır (Sayer, 1984). Niceliksel yöntemlerle toplanan istatistikî bilgiler İstanbul'un Türkiye içindeki konumu ve İstanbul'un ilçelerinin değişim dinamiklerini kavramamıza yardımcı olmuş ve saha araştırmasının çerçevesini oluşturmuştur. Ancak niteliksel saha araştırmasının sağladığı "içerden anlama", araştırmaya yön vermesi açısından çok önemlidir. Saha araştırmasına başlamadan önce, farklı kurumlardaki (Büyükşehir Belediyesi, Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü, Gecekondu Mesken Müdürlüğü, İMP, KIPTAŞ, TOKİ, TMMOB) yetkililerle mülakatlar yapılmış ve İstanbul'un farklı bölgelerinde yer alan dönüşüm projeleri ile ilgili bilgi toplanmıştır. Öte yandan araştırmanın en önemli bilgi kaynaklarından bir tanesi de, farklı bakış açılarına sahip gazete ve dergilerde kent ve konut politikaları konusunda çıkan haberler ve önemli aktörlerin bu konularda yaptığı açıklamalardır. Bu haber ve açıklamalara yansıyan söylem biçimlerindeki değişimler, bir yönüyle resmî söylemdeki süreklilikleri ve kırılmaları yansıtmaları açısından çok önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Bu söylemler yoluyla, farklı dönemlerde hâkim aktörlerin anlam dünyaları ve kent tasavvurlarının yanı sıra bu aktörler arasında ne tür uzlaşma ve çatışmaların yaşandığı da ortaya konabilmektedir.

Seçilen konut alanlarında ise, belediye ve muhtarlık gibi yetkili kurumlar ve mahalle derneklerinin yanı sıra mahallenin kuruluş deneyi-

mini ve değişimini doğrudan yaşamış kişilerle mülakatlar yapılmıştır. Bu mülakatlarda, mahallenin gelişme dinamiklerini ve dönüşüm sürecinin seyrini kavramanın dışında görüşülen kişilerin dönüşüm konusundaki fikirleri ve talepleri hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. Bu niteliksel yöntemle, saha araştırması yapılacak konut alanında yaşayan farklı gruplar tespit edilmiş ve anket uygulanırken mutlaka temsil edilmeleri sağlanmıştır. Saha araştırmasında bu altı mahallede % 8-10 oranında kapsamlı bir anket uygulaması yapılmıştır. Anketlerde hane halklarına ait bilgiler toplamanın yanı sıra ailenin tüm bireylerine ilişkin temel bilgiler (eğitim, çalışma, meslek, sosyal güvenlik, vb.) elde edilmiştir. Elimizdeki veri tabanı, 1.362 haneye ilişkin verilerle birlikte bu altı mahallede yaşayan 6.101 kişiyle ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bezirganbahçe'de, diğer mahallelerde sorulan temel soruların dışında yeni sorular da eklenmiştir. Burada yaşayanlara eski mahallelerindeki yaşam koşulları ile ilgili sorular da sorularak bu gecekondu mahallelerinin gelişim dinamikleri ortaya konmuş ve diğer mahallelerle birlikte değerlendirilmesi olanaklı hale getirilmiştir. Ayrıca bugün yaşadıkları toplu konut bölgesi ile ayrıldıkları mahalleleri arasında karşılaştırmalar yapılabilmektedir.

Anket sorularının büyük bir bölümü kapalı-uçlu sorulardan oluşmuş ve bu alanlarda yaşayanlarla ilgili niceliksel verilerin ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Ancak ankette açık-uçlu sorular da bulunmaktadır. Bu ikinci tür sorular, kişilerin kentle kurdukları ilişkiler, dönüşümle ilgili görüşleri ve gelecekle ilgili beklentileri konusunda bilgi vermiş ve anlam dünyalarını ortaya koymuştur. Yapılan anketler ve görüşmeler yoluyla, dönüştürülen veya dönüştü-

rülmesi planlanan bu konut alanlarında yaşayanların kente yerleşme süreçleri, yerleştikleri dönemler, yaşadıkları mahallelerin ve konutların özellikleri ve mülkiyet bilgilerinin yanı sıra gelir ve tüketim biçimleri, kentte ve yaşadıkları mahallelerde kurdukları ilişkiler, kentsel dönüşümü algılama biçimleri ve kentsel dönüşüme karşı geliştirdikleri tavırlar konusunda bilgi toplanmıştır. Dolayısıyla, kentsel dönüşümün yerinden edilmeye ya da ciddi bir borçlanmayla sonuçlanması halinde, hangi kesimlerin en fazla zarar göreceği ve kırılabilirlik noktalarının neler olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Aşağıdaki sorulara cevap oluşturan bulgular, yaptığımız saha araştırmasının sonuçlarını değerlendirmekte yardımcı olmuştur:

- Dönüşüm alanı ilan edilen mahallelerde yaşayanların koşulları ve olanakları önerilen kentsel dönüşüm modeli ile uyumlu mudur?
- Bu konut alanlarında zaman içinde oluşmuş toplumsal ilişkilerin kentte varolmak açısından önemi nedir?
- İnsanların kentsel dönüşüme ilişkin fikirleri ne yöndedir ve bu yönde talepleri var mıdır; varsa, bu talepler nelerdir?
- Bu dönüşüme karşı ne tür bir muhalefet ortaya çıkmıştır; dönüşümün seyrini etkileme ve kararlara katılma şansları var mıdır?
- Bu mahallelerde yaşayanların yaşam ko-

şullarının ve kalitesinin bu dönüşüm sürecinde iyileşme şansı var mıdır?

- Daha eşitlikçi ve gerçekçi bir konut politikasının bileşenleri neler olmalıdır?

Saha araştırmasından elde edilen bulgular bu sorular çerçevesinde değerlendirilmiş ve kitabın **On Birinci Bölümü**'nde mahalleler bir arada ele alınarak bazı genel saptamalar yapılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın başından itibaren kullanılan eleştirel gerçekçilik yaklaşımı gerçekliğin katmanlı niteliğini dikkate alan bir yapısal analize imkân sağlarken, bir yandan da aktörlerin bu yapılara müdahale etme ve değiştirebilme potansiyellerini de ortaya koymaktadır (Erendil-Türk, 1998). Diğer bir deyişle, aktörler pasif değil, aktif olarak bu sürece girmektedir ve bu yapıları yeniden üretirken aynı zamanda da güçleri oranında dönüştürebilme şansına sahiptirler (Bhaskar, 1989). Bu bağlamda, kentsel dönüşüm sürecinin tarafları olan aktörleri, aralarındaki asimetrik güç ilişkilerini ve dönüşümün yönünü belirleme konusunda güçlerini azaltan veya artıran kaynakları ortaya koyabildiğimizde, İstanbul'da bu sürecin kazanan ve kaybedenlerini ve kentsel mekândaki sosyo-mekânsal dönüşümü açıklamak kolaylaşmaktadır. Bu kavrayış, aynı zamanda, dönüşüm konusunda söz ve hak sahibi olmak isteyen toplumsal kesimler açısından ne tür güçlenme ve katılım mekanizmalarına ihtiyaç olduğunu da tartışmaya açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Atkinson, R. ve Bridge, G., *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism*, Routledge, Londra, 2005.
- Bhaskar, R., *Reclaiming Reality*, Verso, Londra, 1989.
- Brenner, N. ve Theodore, N. (der.), *Spaces of neoliberalism: urban restructuring in North America and Western Europe*, Blackwell, Oxford, 2002.
- Brenner, N., Marcuse, P. ve Mayer, M., *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*, Routledge, 2012.
- Erendil-Türkün, A., "Using Critical Realist Approach in Geographical Research: An Attempt to Analyze the Transforming Nature of Production and Reproduction in Denizli", Basılmamış Doktora Tezi, 1998.
- Hackworth, J., *The Neoliberal City, Governance, Ideology, and Development in American Urbanism*, Cornell University Press, 2007.
- Harvey, D., *The Condition of Postmodernity*, Basil Blackwell, Oxford, 1989b.
- Jacobs, J., *The Death and Life of Great American Cities*, Vintage Books, New York 1961.
- Sassen, S., *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, Princeton N.J., 1991.
- Sayer, A., *Method in Social Science*, Routledge, 1984.
- Smith, N., *The New Urban Frontier: Gentrification and The Revanchist City*, Routledge, Londra, 1996.
- Tekeli, İ., "Kentleri Dönüşüm Mekanı Olarak Düşünmek", *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler*, YTÜ Basım-Yayın Merkezi, İstanbul, 2003, s. 2-7.
- , "Prof. İlhan Tekeli'yle Söyleşi: 'Kamusal özne olmanın doyumu'", *İstanbul Dergisi*, 64, 2008, s. 40-45 (Söyleşiyi yapan: Kuyucu, T. ve Genç, F.)
- Türkün, A., "Urban Regeneration and Hegemonic Power Relationships", *International Planning Studies*, Routledge, 16:1, 2011b, s. 61-72.

Neoliberal Kentsel Dönüşüm

Kentsel Alanlarda Sınıfsal Tahliye, Yoksullaşma ve Mülksüzleşme

BİNNUR ÖKTEM ÜNSAL - ASUMAN TÜRKÜN

Giriş

Kentsel mekânda sınıfsal ayrışma ve dar gelirli kesimlerin barınma sorunu sanayi kapitalizminin ortaya çıkışından itibaren hep varlığını sürdürmüştür. Sanayileşmenin tetiklediği göçler ve hızlı kentleşme, kent merkezlerinin üst gelir grupları tarafından terk edilmesine ve buradaki konutların bölünerek kentin yeni göçmenlerine kiralanmasına ve zaman içinde köhneleşmesine yol açmıştır. Bu dönemde geliştirilen düşük kaliteli konut alanlarının da kısa sürede çöküntü alanlarına dönüşmesi ile konut sorunu toplumsal sorunların ve dolayısıyla planlama pratiğinin merkezine yerleşmiştir. Dar gelirli kesimin yaşam alanlarında ortaya çıkan sağlık ve hijyen problemleri, gelişen sanayi için sağlıklı emek ihtiyacı, bu alanlarda ortaya çıkan salgın hastalıkların orta ve üst sınıfın yaşam alanlarını da tehdit etmesi ve yükselen sosyalizm tehlikesi gibi nedenlerle bu sorunların devlet tarafından çözülmesi gerekliliği kabul edilmiştir.

Bu bağlamda bir yandan çöküntü alanlarının temizlenerek düşük yoğunluklu konut alanları yaratılması, diğer yandan devlet tarafından ya da birtakım yardım organizasyonları aracılığıyla sosyal konut üretilmesi yeni politika araçları olmuştur (Painter, 1995; Hall, 1992). Özellikle iki dünya savaşı arasında ve İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde kabul edilebilir standartlarda çok sayıda sosyal konut üretilebilmiştir (Atkinson, 2006). Dar gelirli kesimin köhneleşmiş, kötü sağlık koşullarına ve ağırlaşmış sosyal problemlere sahip yaşam alanlarında ise 19. yüzyıldan itibaren kentsel yenileme, kentsel sağlıklaştırma ve yeniden canlandırma gibi farklı yöntemlerle müdahaleler gerçekleştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında çöküntü alanlarında gerçekleştirilen kentsel yenileme ve kitlesel sosyal konut üretimi konut problemini büyük ölçüde çözmüş olmakla beraber, gettolaşmış yoksulluk ya da yoksulluğun yoğunlaştığı mekânlar

sorun olarak kalmaya devam etmiştir (Atkinson, 2006).

Geç sanayileşmiş ülkelerde ise dar gelirli kesimin barınma sorunu 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görünürlik kazanmış, artan göç hareketleri ile kentlerde büyük enformel yerleşmeler ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerde konut stokunun çok önemli bir kısmını oluşturan enformel yerleşmelerin iyileştirilmesi ve konut sorununun çözümü için farklı içerikte konut politikaları gerçekleştirilmeye çalışılsa da bu kentlerin enformel ilişkiler ve piyasalar yoluyla büyümesine engel olunamamıştır. Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası kurumların 1970'lerden itibaren ilgi alanına giren bu sorunun çözümü için kendi evini yapana yardım, altyapılı arsa sunumu ve daha geniş ölçekli kentsel iyileştirme programları gibi uygulamalara gidilmiş, ancak oldukça sınırlı bir coğrafyada etkili olan bu projeler de 1980'lerin ikinci yarısına gelindiğinde farklı kesimlerden gelen yoğun eleştiriler sonucunda durdurulmuştur. Sosyal konut üretiminde başarısız olan bu ülkelerde, yaygın olarak gözlemlenen uygulama ise kontrolsüz gelişen enformel yerleşmelere yasal aflar ya da planlama mekanizmaları ile müdahaleler yapılmasıdır. Ancak bu uygulamalar sonucunda mülkiyet yapısı karmaşık, fiziksel ve sosyal altyapısı yetersiz yaşam alanları ortaya çıkmış, gelişmiş ülkelerin büyük kentleri büyük ölçüde enformel yerleşmeler şeklinde büyümüştür.

Dünya ekonomisinde 1960'ların sonlarından itibaren ağırlaşan yapısal kriz ve 1980'lerde yaygınlaşan neo-liberal doktrinin etkisinde şekillenen yeni kent ve konut politikaları, barınma meselesinin çözümünü kent ekonomisinin canlandırılması ile birlikte ele almaya baş-

lamıştır. Yerel yönetimlere aktarılan kaynakların daralması ve devletin emeğin yeniden üretim alanından geri çekilerek bu alanı özel piyasalara bırakması eğilimi, eğitim, sağlık, sosyal güvence gibi alanlarla birlikte barınma konusunda da önemli sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1980'lerde bu sorunu çözmek üzere geliştirilen hâkim politika gelişmiş Batı ülkelerinde genellikle sosyal konutların özelleştirilmesine yönelirken, gelişmekte olan ülkelerde mülkiyetin yasallaştırılması ve piyasa mekanizması yoluyla illegal yerleşmelerin iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Kentlerdeki kaynakların büyük bir bölümü ise emlak ya da turizm eksenli öncü (*flagship*) projelere aktarılmış, bu projelerden elde edilecek yararların zamanla kentlerdeki alt sınıf alanlarına da yayılacağı ve sosyo-mekânsal problemlerin çözüleceği varsayılmıştır. 1990'ların başında bu politikalara ilişkin hoşnutsuzluklar artmaya başlayınca dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarındaki fiziksel, sosyal ve ekonomik sorunları çözmek üzere geniş kapsamlı kentsel dönüşüm projeleri geliştirilmiştir. Bu dönemin kentsel politikaları, hem dar gelirli kesimlerin sosyo-mekânsal sorunlarının çözümü hem de kentlerin küresel ligde yer alma yarışına ilişkin baskılar çerçevesinde biçimlenmiştir (Raco ve Henderson, 2009; Newman, 2004; Kleinhaus, 2004). Sonuç olarak, aslında Batı'ya özgü bir müdahale aracı olan kentsel dönüşümün ölçeği ve etkisi gelişmekte olan ülkeleri de kapsayacak biçimde genişlemiştir (Smith, 2002).

Literatürde kentsel dönüşüm kavramı en genel anlamıyla, "kentsel sorunların çözümünü sağlayan ve değişime uğrayan bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel koşullarına kalıcı bir çözüm sağlamaya çalışan kapsam-

lı bir vizyon ve eylem” olarak tanımlanmaktadır (Thomas, 2003). Bu çerçevede, kentsel dönüşümün fiziksel çevrede gerçekleşecek bir dönüşümden daha geniş kapsamlı bir eylem alanı olduğu anlaşılmaktadır; dolayısıyla BM- Habitat programlarının temel ilkeleri etrafında şekillenmesi ve sosyal gelişim, ekonomik kalkınma ve çevre koruma ile birlikte ele alınması gereken bütüncül bir yaklaşıma sahip olması beklenmektedir. Bu kapsamda, hâkim politik ve akademik söylemde kentsel dönüşüm alanlarında fiziksel çevrenin değişimiyle birlikte, farklı ekonomik sektörlerin özendirilmesi, istihdam yaratılması, toplumsal hayatın geliştirilmesi, hayat standardının artırılması, kolektif faaliyetlerin ve buna uygun mekânların hazırlanmasının önemli olduğu ileri sürülmektedir (Turok, 2010). Kentte yapılı çevredeki dönüşümün desteklenmesinin uluslararası sermayeyi de çekerek pek çok sektörü canlandıracağı, kentteki iş imkânlarını artıracığı ve elde edilen ekonomik getirilerin toplumun tüm kesimlerinin refah seviyesini yükselteceği öne sürülmektedir. Diğer bir deyişle, kentsel dönüşüm projelerine, ekonomik gerilemeyi telafi etmek ya da bir ekonomik gelişim potansiyeli yaratmak üzere önemli bir rol atfedilmektedir. Kentin tarihî mekânlarındaki dönüşüm projelerinin meşruiyetini sağlamak üzere öne sürülen gerekçe ise, bu projelerin tarihî alanların korunmasına ve sürdürülmesine ve kentlerin farklı kimliklerinin ortaya çıkmasına imkân sağlayacağı ve birbirine benzeyen modern kentlere yöneltilen eleştirilere bir cevap oluşturacağıdır. Bu gelişmeler, “tarihi” kent yaşamına dahil etmek ve çürümeye terk edilmiş alanları yeniden kazanmak türü söylemler çerçevesinde “kamu yararına” dayandırılmaktadır (Türkün, 2007).

Bu beklentilerin ne ölçüde gerçekleştiği ise önemli bir tartışma konusudur. Farklı ülke örnekleri incelendiğinde, kentsel dönüşüm uygulamalarının, kent toprağında ciddi bir rant artışına yol açtığı ve inşaat sektöründe yeni yatırımları başlattığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak bir yandan da bu gelir ve rant artışlarından genellikle toplumun orta ve üst gelir grupları yararlanmakta, toplumun dar gelirli kesimleri, bu yatırımların yoğunlaştığı mekânlardan farklı mekanizmalarla tahliye edilmekte ve dışlanmaktadır. Bu gelişmelerin az çok bütün kentlerde sosyo-mekânsal ayrışmaları derinleştirdiğini söylemek yanlış olmaz. Ayrıca, bu tür dönüşümlerin tarihi alanların korunarak sürdürülebilmesinde ne kadar başarılı olduğu da şüphelidir. Bu projeler gelişmekte olan ülkelerde dar gelirli kesimin konut sorununu çözmeye yönelik iddialar ile ortaya çıktıklarında daha da sorunlu bir hal almaktadır. İstanbul’da özellikle 1999 Marmara Depremi sonrasında politik ve akademik çevrelerce gündeme getirilen ancak 2002 sonrasında kurumsal, yasal, yönetsel ve finansal desteklerle uygulamaya konulan kentsel dönüşüm projeleri dar gelirli kesimin konut sorununu çözme söylemleri ile gündeme getirilmiştir. Ancak geçen yaklaşık son on yıllık süreçte uygulaması tamamlanmış projeler, dar gelirli kesimler için artan oranda yerinden edilme tedirginliği, yoksullaşma ve giderek mülksüzleşme getirmiştir. Sorunu salt fiziksel müdahale ile çözeceği iddiası taşıyan kentsel dönüşüm projeleri bir yandan barınma sorununu derinleştirmekte, bir yandan da genel ekonomi politikaları içinde sermayenin birikim krizini çözme ve kentsel alanda bölüşümü hâkim sınıflar lehine yeniden düzenleme işlevlerini üstlenmektedir.

Bu bölümde, İstanbul'un kentsel dönüşüm alanı ilan edilen altı mahallesinde gerçekleştirilen ya da başlatılan kentsel dönüşüm projelerinin süreçlerine, mevcut veya olası sonuçlarına ilişkin politik ve teorik çerçeve ortaya konacaktır. Bu bağlamda, kentler arası yarışma, küresel ağların odak noktalarında yer alma ve sermayeyi kentlere çekme gibi hedeflere odaklanan hâkim kentsel politikaların yol açtığı sosyo-mekânsal dönüşümler hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler bağlamında ele alınacaktır. Daha sonra ise hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde son otuz yıldır dar gelirli kesimlerin konut sorununu çözme iddiası taşıyan ve doğrudan bu alanları hedefleyen kentsel dönüşüm uygulamalarına ilişkin politikalar ve uygulamalar, ülkeler arasındaki bağlamsal farklılıklar göz önüne alınarak aktarılabilecektir. Bu bölümün son kısmında son dönemlerde yaşanan kentsel dönüşüm deneyimi devlet önderliğinde soylulaştırma (*state-led gentrification*) literatürü çerçevesinde tartışılacaktır. Bu tür kentsel politikalar, sadece aktörleri ve araçları bakımından değil, kent merkezinin orta sınıflar için yeniden düzenlenmesi ve dar gelirli kesimlerin mülksüzleşmesi ve yerinden edilmesi gibi sonuçları itibarıyla da bütün ülkelerde benzerlikler taşımaktadır.

KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN EKONOMİ POLİTİĞİ: NEOLİBERALİZM VE KENT

İkinci Dünya Savaşı sonrasında öne çıkan kalkınmacı modelin 1960'ların ortalarından itibaren içine girdiği sermaye birikim krizi ve katı bir biçimde uygulanmaya başlanan neoliberal iktisat politikalarının tüm boyutlarıyla dünya coğrafyasına damgasını vurduğu bilinmektedir. "Küreselleşme" başlığında ele alınabilecek

bu süreç, ekonomik alanda olduğu kadar kültürel ve politik boyutlarıyla da farklı coğrafyalarda yeniden yapılanmanın ve dönüşümün tetikleyicisi olmuştur.¹ Dünya ekonomik sisteminde 1970'lerden itibaren ağırlaşan bu yapısal krizi çözmek üzere önerilen neoliberal politikalar önce Şili, Meksika gibi Latin Amerika ülkelerinde, daha sonra ise ABD, İngiltere gibi Batı ülkelerinde ve uluslararası kurumların da desteğiyle tüm dünya coğrafyasında etkili olmuştur. Ülkeler arası ticaret engellerinin azaldığı bu süreçte yeni ulaşım ve iletişim imkânları, ekonomik bağımlılıkların artmasına ve yeni bir ölçek coğrafyasının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu neoliberal yeniden yapılanma sürecinde ulusal ölçek önemini kaybederken, DTÖ, DB, IMF, AB gibi ulusüstü örgütlenmelerle birlikte kent ve bölge gibi ulusaltı ölçekler önem kazanmaya başlamıştır. Geçmişte yerel yönetimler daha çok merkezî yönetim politikalarının ve kararlarının uygulayıcısı konumundayken, artık küresel ekonomi içinde yarışan, ekonomik ve sosyal gelişme için politika üreten ve özel sektörün yatırım yapmasının imkânlarını yaratan aktörler konumuna gelmişlerdir. Bu süreçte yerel yönetimler, talep yönlü yeniden dağıtım politikaları yerine yüksek teknolojik yenilenme, altyapının iyileştirilmesi ve gerekli mesleki becerilerin arttırılması gibi arz yönlü müdahalelere yönelmekte ve bu yolla bölgelerine sermaye çekmenin yollarını aramaktadırlar.²

1 Bkz. Massey, 1984; Dicken, 1988; Harvey, 1989b; Brenner ve Glick, 1991; Amin, 1997; Hirst ve Zeitlin, 1991; Fainstein, 1996; Brenner ve Theodore, 2002; Roberts, 2005; Marcuse ve van Kempen, 2000; Yeldan, 1994; Şenses, 1994; Boratav, 2000; Tekeli, 2003.

2 Bkz. Brenner, 2000, 2001, 2006; Swyngedouw, 2000; Harvey, 1989a; Painter, 1995; Gough, 2006.

1970’ler sonrasında üretimin, özellikle emek yoğun aşamalarının emek maliyeti düşük ülkelere kaymasıyla, Batı’daki sanayi kentlerinin birçoğu sanayisizleşerek “üretim mekânları” olmaktan “tüketim mekânları” olmaya doğru evrilmiş, yeni kent politikaları yoluyla yeniden yapılandırılarak sermayeye yeni yatırım ve birikim imkânları sağlanmıştır (Fainstein, 1996). Kentsel mekânın insanlar için yaşanabilir ve paylaşılabılır bir “toplumsal tüketim” ve “üretim” alanı olması ile kent mekânının bir “birikim” aracı olması arasında ciddi bir gerilim söz konusudur. Bu gerilim kapitalist kentin oluşumundan itibaren her dönemde mevcut olmakla birlikte neoliberal kent politikalarının hâkimiyetinin arttığı 1990’lar sonrası dönemde bu ikinci öncelik kent mekânının büyük ölçüde “değişim değeri” üzerinden yeniden yapılanmasının belirleyicisi olmuştur. Bu süreçte, devlet ve bu bağlamda planlama kurumu kapitalist pazarı yönlendiren ve kârlılığı artıran girişimci bir aktör olmaya doğru evrilmiştir. Kentleri ve bölgeleri “girişimcilik” ve “rekabetçilik” üzerinden tanımlayan yaklaşımlar ve politikalar, kamu, özel ve farklı sivil aktörlerin bir arada çalışmasını öngören “büyüme koalisyonlarının” yerel gelişmeyi hızlandıracak varsayımına dayanmakta ve mekânsal dönüşüme çok önemli bir rol atfedilmektedir. Küreselleşmiş üretimin ve küresel ölçekte dolaşım serbestliği kazanan sermayenin, akılcıca değerlendirildiğinde, bütün ölçeklerde yeni imkânlar yaratacağı ve toplumsal refahı arttıracak beklentisi ya da “miti” hâkim durumdadır (Türkün, 2012).

Uluslararası bölüşümün ve ülke ekonomilerinin yeniden yapılandığı bu süreçte, sanayisizleşmenin yaşandığı bütün önemli kentlerde, fi-

nans, sigorta ve emlak (FIRE: Finance-Insurance-Real Estate) alanlarını içeren nitelikli üretici hizmetler ile film yapımı, televizyon, reklam, müzik, moda ve tasarım gibi “kültür endüstrisi” ya da “yaratıcı sektörler” olarak tarif edilen alanlarda ciddi bir gelişme söz konusudur.³ Hâkim kentsel politika bu alanlarda yapılan yatırımların, kentlerin küresel ekonominin önemli düğüm noktalarında yer alma konusundaki rekabet gücünü artıracak, aynı zamanda küresel sermayeyi ve nitelikli emeği çekeceği beklentisi çerçevesinde biçimlenmiştir. Bu bağlamda, iş imkânlarının artması ve emek pazarının genişlemesinin ekonomik büyüme ve kentlerin gelişme potansiyeli ile ilişkisi kurulmakta, kentlerde ortaya çıkması beklenen yaygın refah artışının sosyo-mekânsal ayrışmaları azaltacak düşünülmemektedir. Ancak küresel ekonomiye farklı biçimlerde entegre olan kentler üzerinde yapılan çalışmaların pek çoğunun açıkça gösterdiği gibi, rekabetçi özellikler kazanarak büyüyen bir piyasada iş imkânlarının artması her zaman bütün emek kesimlerine eşit imkânlar sağlanması anlamına gelmemektedir; küreselleşen ekonominin yeni hizmet sektörlerinde nitelikli emek için yüksek ücretli işler yaratılırken, bir yandan da çok düşük ücretli ve güvencesiz işlerin oranı da artmaktadır. Diğer bir deyişle, yaratılan yeni iş imkânlarının büyük bir bölümü kentte “çalışan yoksulların” oranını arttırmakta ve kentlerdeki sosyo-mekânsal ayrışma eğilimlerini pekiştirmektedir. Özellikle büyümenin işgücünün istihdam edilme potansiyelini genişletmek yerine üretkenliği arttırmaya odaklanması, toplumun geniş kesimleri için herhangi bir olumlu gelişmeye yol

3 Bkz. Florida, 2002, 2005; Montgomery, 2003; Peck, 2005; Amin ve Thrift, 2007; Pratt, 2008; Scott, 2006.

açmamaktadır. Diğer bir deyişle, küreselleşme sürecinde pek çok ülkede gözlenen büyüme, iş imkânları yaratmadan gerçekleşmekte ve işsizlik oranları sürekli yükselmektedir.⁴

Bağlamsal farklılaşmalar olmasına rağmen, küresel kapitalizmin bugünkü aşamasında dünyanın pek çok kentinde benzer eğilimlerin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Mekanda ortaya çıkan dönüşümler, toprakta oluşturulan rantın yeniden bölüşümüne zemin hazırlarken, aynı zamanda da sınıfları kent mekânında ayrıştırarak üretim ve yeniden üretimin sorunsuz bir biçimde sürdürülmesine imkân sağlamaktadır. Bu mekânsal ayrıştırma ve eşitsiz bölüşüm her ülkenin ekonomik ve politik önceliklerine ve kentsel politikalarına göre farklı biçimler alabilmektedir. 1980’ler sonrası dönemde özellikle büyük metropol kentlerde sınıfsal ayrışmaların netleştiği ve sınıf içi toplumsal katmanların çeşitlendiği gözlenmektedir; bu farklı kesimlerin, hem üretimde yüklendikleri işlevler hem de tüketim kalıpları açısından ayrışmaya başlaması, kent mekânının şekillenmesinde de önemli bir etkiye sahiptir (Bourdieu, 1984). Kentlerde orta ve üst gelir grupları tarafından terk edilen merkezî konut alanları, zaman içinde çeşitli alt-gelir gruplarının ve toplumun dışlanmış kesimlerinin barındığı yıpranmış konut alanlarına dönüşmüştür. Bu bölgelerin vergi gelirlerinin ve elde edilen rantların azalması sonucunda, yerel yönetimler, hem sermayeyi hem de orta ve üst-gelir gruplarını yeniden merkeze getirmenin yollarını aramışlardır. Özellikle tarihî değere sahip merkezî konut alanları, yatırımcıların yanı sıra kent merkezine yakın olmak isteyen çeşitli toplumsal kesimlerin yeniden ilgi odağı haline gelmiş ve bu alanlarda “soylulaştırma” olarak özetlenebilecek ciddi bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır.⁵ Ayrıca, 1950’lerden sonra farklı toplumsal kesimlerin dahil olduğu banliyöleşme sürecine 1980’ler sonrasında farklı nitelikte bir başka gelişme eşlik etmektedir; güvenlik kaygısının ve yaşam kalıplarındaki farklılaşmanın tetiklediği “kapalı konut siteleri” bütün kentlerde yaygınlık kazanmaktadır.⁶

Mekânsal ayrışma salt konut alanları ile sınırlı kalmamış, çalışma alanlarında ve kamusal alanlarda da modern kent mitinin öngördüğü sınıfların birlikteliği tezini çökertircesine keskin parçalanmalar ortaya çıkmıştır (Kurtuluş, 2006). Yükselen yeni ekonomik sektörlerin ve küresel ölçekte serbest dolaşım imkânı kazanan sermayenin kente çekilmesini temel politika söylemi olarak kabul eden “girişimci” yerel yönetimler için kentlerin imajlarının dönüştürülmesi, markalaşmış kimliklerle dünyaya tanıtılması ve pazarlanması en önemli politika aracı haline gelmiştir. Bu kentsel politikanın izleri dünya coğrafyasında farklı biçimlerde kendini göstermektedir. Kentlerin sermaye ve insan çekmede kullandığı en önemli araç, kentlerin geçmişinin yeniden devreye sokularak pazarlanır ve diğer kentlerle yarışır hale getirilmesidir; bu bağlamda kentin tarihî dokusunu barındıran alanların temizlenmesi, restorasyonu ve yeniden işlevlendirilmesi söz konusudur. Eski sanayi kentlerindeki diğer önemli potansiyeller

4 Bkz. Sassen, 1991; Castells, 2003; Cooke, 1996; Fainstein, Gordon ve Harloe, 1992; Turok, 2004; Mingione, 1995; Peck, 1996; Eraydın, 2008; Pınarcıoğlu ve Işık, 2009; Eraydın ve Erendil-Türkün, 2005.

5 Bkz. Hamnett, 1991; Ley, 1994; Smith, 1996, 2002; Atkinson ve Bridge, 2005; Slater, 2006; Şen, 2005; Uzun, 2006; Türkün ve Ulusoy, 2002; Foggo, 2007.

6 Bkz. Kurtuluş, 2005; Bartu ve Kolluoğlu, 2008.

eski işlevlerini kaybeden ve çöküntü alanı haline gelen eski liman, sanayi ve depo alanlarıdır; bu alanlar rekreasyon ve turizm alanları olarak, orta ve üst gelirli yabancı ve yerli kullanıcılar için cazip hale getirilmiş bölgelere dönüştürülmektedir.⁷ Bu mevcut potansiyellerin yanı sıra merkezî ve yerel yönetimler daha büyük organizasyonlara ev sahipliği yapmak üzere devreye girerek uluslararası spor karşılaşmaları için stadyumlar, fuar alanları, Disneyland gibi “tema parkları” ve eğlence mekânları ile özellikle turistler için güvenli alışveriş alanlarının yaratılmasında ön ayak olmaktadır.⁸ Bu yeni eğilimler sonucunda, farklı kentlerde geliştirilmeye çalışılan öncü hizmet sektörlerinin belirlediği mekânsal taleplere ve kent toprağının sunduğu rant potansiyeline bağlı olarak ofis blokları, alışveriş merkezleri ve kapsamlı turizm yatırımları yaygınlık kazanmaktadır.

Bu yeni mekânsal organizasyonun inşasında kullanılan en önemli araç ise büyük kentsel dönüşüm projeleridir. Kamunun altyapı ve arazi ıslahı yapma görevi üstlendiği kamu-özel sektör işbirlikleri ile gerçekleştirilen “öncü projelerin” (*flagship projects*) büyük ölçekli kentsel dönüşümün tetikleyicisi olması beklenmektedir. Başta İngiltere olmak üzere, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde geniş alanları kapsayan, kentsel fonksiyon çeşitliliği içeren, kamusal yararından çok yatırımcısına ticari getiri sağlamayı hedefleyen kentsel dönüşüm projeleri hem ulusal hem de uluslararası sermaye için cazip imkânlar sunmaktadır.⁹ Bu süreçte

kentlerin rant potansiyeline sahip parçaları üzerinde yatırımlar yoğunlaşırken, toplumsal refahı ve yaşam kalitesini arttıracak projelere ayrılacak kaynaklar kısa vadede yüksek getiri şansına sahip bu tür yatırımlara yönlendirilmektedir.

Yeni kentsel politikaların etkisi sadece gelişmiş ülke kentleri ile sınırlı değildir; çok farklı dinamiklere sahip olmalarına rağmen geç sanayileşmiş/kapitalistleşmiş ülkelerin önemli kentlerinde de benzer eğilimlerin ortaya çıktığı ifade edilmiştir. “Yüzyılın sonu neoliberalizmi”, “birinci” ve “üçüncü” dünyanın büyük kentlerindeki kentsel deneyimler arasında bir yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir (Smith, 2002). Öte yandan geç sanayileşmiş ülke kentlerinde iki önemli sürecin paralel bir biçimde geliştiğini gözlemek mümkündür; bir yandan küresel üretimin odakları haline gelen bu kentler, diğer yandan da nitelikli hizmet sektörlerinin geliştiği ve küresel gayrimenkul piyasasında yer alan aktörlerin yüksek rantlar elde ederek yatırım yaptığı alanlara dönüşmektedir. 1970’ler sonrasında bu ülkelerin çoğunda dışa açık büyüme ve ihracata yönelik sanayileşme politikaları benimsenmiş ve büyük metropollerin çekim alanı olma özellikleri artmıştır. Bu kentler ucuz emek ve düşük üretim maliyetleri nedeniyle küresel ölçekte üretimin fason bağlantılar aracılığı ile yerleştiği alanlar haline gelmekte ve hızlı bir büyümeyle karşılaşmaktadırlar. Ulusal veya uluslararası üretim ağlarına dahil şirketler, kent içinde giderek çatallanan üretim zincirleri oluşturmaktadır; kayıtlı/kayıtdışı küçük atölyeler ve ev-eksenli çalışma bu zincirlerin parçası haline gelmektedir. Çalışanların büyük bir bölümü

7 Bkz. Weber, 2002; Fainstein ve Judd, 1999; Judd, 1999; Zukin, 1991; Philo ve Kearns, 1993; Sadler, 1993; Türkün, 2007; Tallon, 2010.

8 Bkz. Beauregard, 1998; Sorkin, 1992; Mullins, 1999; Urry, 1990, 1995; Gottdiener, 2005.

9 Swyngedouw ve diğ., 2002; Fainstein, 2008; Andranovi-

ch ve diğ., 2001; Loftman ve Nevin, 1995; Öktem, 2005, 2006, 2011; Özdemir, 2003, 2010; ODTÜ, 2005.

ise bu üretim zincirlerine kötü çalışma koşulları, düşük ücretler ve güvencesiz iş ağırları ile eklenmektedirler (Türkün, 2007). Dolayısıyla, bu kentlerin küreselleşmenin yeni ekonomik ilişkilerine eşitsiz olarak katıldığı ve üretimin maliyetini düşürerek küresel aktörlerin güçlerini artırmada işlevsel olduğu söylenmelidir (Smith, 2002).

Dünya nüfusunun 2050’de 10 milyara çıkacağı ve bu nüfus artışının % 95’inin az gelişmiş ülke kentlerinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Bu kentlerde 1980’ler sonrasında ortaya çıkan en önemli gelişmelerden birisi, kentleşmenin ekonomik büyüme sürecinden ayrılmaya başlamasıdır; kamu sektörünün küçülmesi, reel ücretlerdeki düşüş, fiyat artışları ve işsizliğe rağmen hızlı kentleşme süreci devam etmektedir (Davis, 2006). IMF ve Dünya Bankası’nın dayattığı tarımda deregülasyon politikaları sonucunda hükümetlerin tarımda uygulanan destekleri ve sübvansiyonları kaldırması, uluslar arası büyük tarım şirketlerinin bütün dünyada egemen hale gelmesi küçük üreticilerin yaşam şansını ortadan kaldırmakta ve tarım sektöründe küresel çapta bir gerileme ve altüst oluşa neden olmaktadır. Bu politikalar gelişmekte olan ülkelerde özellikle büyük sanayi kentlerine yönelen göçün yeniden artmasına yol açmıştır. Göçlerle büyüyen bu kentlerde büyük ölçekli sanayinin kentsel bölge içinde desantralize olmaya başladığı ve devasa kent ağırları, koridorları yarattığı görülmektedir (Davis, 2006). Çalışan kesimlerin bu çalışma alanları etrafında barınma imkânları aradığı ve enformel yerleşmeler yoluyla bu kent koridorlarının parçası haline geldiği anlaşılmaktadır. Bu kentlerle ilgili bir başka bulgu da enformel yerleşmelerin büyüme hızının kentleşme hızını aş-

masıdır. Çoğu gecekondu mahallesinin 1960’lardan sonra büyüdüğü görülmektedir; dünyanın en büyük gecekondu mahalleleri olan Iztapalapa’da (México D.F., Meksika) 4 milyon, Libertador’da (Caracas, Venezuela) 2,2 milyon, San Juan de Lurigancho’da (Lima, Peru) 1,5 milyon ve Ajegunle’de (Lagos, Nijerya) 1,5 milyon kişi barınmaktadır (UN-HABITAT, 2003). Büyüme hızının iki misline varan göç oranlarının görüldüğü bu kentlerde yoksullaşmanın daha da atması ve mevcut kentsel sorunların derinleşmesi kaçınılmazdır.

Bu kentlerde sanayileşme ve hızlı nüfus artışıyla birlikte ortaya çıkan ikinci eğilim ise daha önce de ifade edildiği gibi nitelikli hizmetler, gayrimenkul ve inşaat sektörlerinde yaşanan önemli gelişmelerdir. Merkezî ve yerel yönetimler ile ulusal ve uluslararası sermaye grupları arasında kurulan ittifaklar aracılığıyla kentlerin sınırlı kaynakları yeni gelişen hizmet ve turizm sektörlerine uygun ve özellikle üst gelir gruplarını hedefleyen büyük kentsel projelere yönlendirilmektedir. Batı’daki kentsel deneyime benzer bir biçimde, kentsel mekânı en önemli birikim aracı olarak gören, sermayeyi kentlere çekerek ekonomik kalkınmayı sağlamayı ve sosyal problemleri çözmeyi hedefleyen politikalar, emlak eksenli rekreasyon ve turizm yatırımlarının artmasına ve “kentsel dönüşüm” uygulamalarının yeni kent politikasının en önemli aracı haline gelmesine yol açmaktadır. Kentlerin merkezleri çoğu zaman alışveriş, ofis ve rezidans komplekslerinden oluşan gökdelenlerin inşa edildiği uluslararası iş merkezlerine dönüşmekte, kentlerin havaalanları, iletişim ve ulaşım sistemleri yenilenmeye çalışılmaktadır. Kapalı siteler biçiminde gelişen konut alanları yaygınlaşırken bir yandan da ken-

tin tarihi bölgeleri hem konut hem de ticari işlevleri bakımından bir soylulaşma yaşamaktadır. Dünya markalarının hızla girdiği alışveriş merkezleri, ofis blokları ve turizm bölgeleri toplumun özellikle üst gelirli kesimlerine hizmet eden özelleşmiş kamusal alanlara dönüşmektedir.

Oldukça geniş bir coğrafyada etkili olan bu kentsel politikalar, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde özellikle büyük kentlerin konut stokunun önemli bir bölümünü oluşturan dar gelirli kentsel alanları doğrudan etkilemektedir. İzleyen bölümde 1980'lerden itibaren hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarına ilişkin politikalar ve uygulamalar ele alınacaktır.

DAR GELİRLİ KESİMLERİN

YAŞAM ALANLARINDA KENTSEL DÖNÜŞÜM:

POLİTİKALAR VE UYGULAMALAR

Son otuz yıldır sadece gelişmiş Batı kentlerinde değil çok daha geniş bir coğrafyada etkili olan kentsel dönüşüm uygulamalarının birtakım ortak özellikleri olduğu ve daha önceki dönemlerde gerçekleştirilen müdahalelerden farklılaştığını ileri süren oldukça zengin bir literatür mevcuttur. Uygulanan kentsel dönüşüm projeleri, ülkelerin sosyal devlet politikaları, politik güç dengeleri, aynı zamanda kentlerin sosyal, fiziksel ve ekonomik yapılarındaki farklılıklarından dolayı çeşitlilik göstermekle beraber bu uygulamaların büyük bir çoğunluğu dar gelirli kesimin yaşam alanlarını hedeflemektedir.¹⁰ 1980'lerden itibaren özellikle neoliberal doktrini hızla benimseyen Batılı ülkelere büyük

ölçüde dar gelirli kentsel alanlar olan sosyal konutların satılması ya da özelleştirilmesine gidilmiş, yeni inşa edilen sosyal konut sayısı sınırlı kalırken ülkelerin sosyal konut rezervlerinde hızlı bir erime ortaya çıkmıştır.¹¹ Öte yandan, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın birçok kentinde, özellikle eski sanayi alanları ve liman alanlarında gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projelerinin kentlerin fiziksel ve ekonomik gelişmesi için katalizör görevi üstlenmesi ve kentlerin imajını iyileştirerek bütün toplumsal kesimlere olumlu katkılar sağlaması beklenmiştir; ancak bu beklentinin gerçekleştiği örnek sayısı yok denecek kadar azdır.

1990'lara gelindiğinde emlak ekseni dönüşüm projelerinin etkilerine yönelik eleştiriler artmaya başlamış, işsizlik, yoksulluk, sosyal dışlanma, suç, sosyo-mekânsal ayrışma ve artan sınıflar arası eşitsizlikler başta İngiltere ve Amerika gibi ülkeler olmak üzere gelişmiş Batı ülkelerinin gündemine yerleşmiştir. Kentlerdeki eski sanayi, liman ya da depo alanları gibi atıl kalmış bölgelerde (*brownfield*) uygulanan kentsel dönüşüm projeleri uluslararası sermaye açısından önemini korurken, diğer taraftan da merkezî ve yerel yönetimler kentlerdeki dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarına ve kentlerde ortaya çıkan sosyal problemlere eğilmeye başlamışlardır. Artık konut politikaları sosyal

11 Avrupa'daki sosyal konutlar çeşitlilik göstermektedir. Kooperatifler, yerel yönetimlerin ürettiği konutlar, hayırsever kurumların yaptığı konutlar, zaman sınırı olan destekler, özel yükleniciler, özel sektörde üretilen fakat kira kontrolünün uygulandığı konutlar gibi farklılaşmaları sıralamak mümkündür. Dolayısıyla sosyal konutları, gerek üreten kurumun ve yönetimin yapısı, gerekse "sosyal" niteliğini sağlamak üzere gerçekleştirilen müdahalelerin devlet-piyasa ikiliğinde oluşan mülkiyet ayrımı üzerinden değerlendirmek gerekir. "Mülk sahipliği" ve "kiralık konut" ayrımı önemli bir politika tercihi olarak öne çıkmaktadır.

10 Bkz. Smith, 2002; Kleinhaus, 2004; Goetz, 2010, Lees, 2008.

problemlerin çözümü ve kentlerin ekonomik ve sosyal olarak yeniden canlandırılması hedefleri ile birlikte ele alınır olmuştur.

Gelişmiş ülkelerdeki sosyal konut stoku, konut tipi, konut yaşı gibi veriler ülkelere göre farklılık göstermektedir. Farklı ülkelerde farklı kullanıcı veya müşteriler vardır ve pek çok ülkede sosyal konutlarda yaşayanların profili zaman içinde değişmiştir. Bazı sosyal konut alanlarında yaşayanlar çok yoksul iken, diğerlerinde düşük ücretle çalışan aileler, hatta orta sınıflar yaşamaktadır; bazı yerlerde etnik azınlıklar bazı yerlerde ise ırk temelli ayırım söz konusu olabilmektedir. Bu konut alanlarına ilişkin genel kabul çoğu ülkede savaş sonrası yapılan sosyal konut bloklarının önemli sorun alanları haline gelmeleridir. Dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarını iyileştirmeye yönelik yeterli yatırım yapılmaması (*disinvestment*), özellikle ırk ve etnik temelli ayrımcılık (*discrimination*), artan yoksulluk, işsizlik gibi gelişmeler bu alanlarda sosyal problemlerin artmasına, fiziksel yıpranmanın hızlanmasına neden olmuştur. Sosyal dışlanma, ayrışma, yoksulluk, suç gibi kavramlarla anılmaya başlayan bu alanlara yönelik yaftalayıcı yakıştırmalar hem medyada hem de politik söylemde yaygınlık kazanmıştır (Wassenberg, 2004). Birçok sosyal konut alanının aslında hâlâ iyi durumda olduğu ve yaşayanların memnuniyetlerinin yüksek olduğu çeşitli araştırmalar tarafından ortaya konulmakla birlikte, fiziksel yıpranma, kamusal alanlarda bakımsızlıktan kaynaklanan kirlilik, düşük gelirli ailelerin yoğunlaşması, işsizlik, vandalizm, alkolizm, gençlerde suça eğilim, yaşayanlar arasında ırk ya da etnik temelli çatışmalar gibi problemlerin birçok sosyal konut alanında arttığı da gözlemlenmiştir (Van Kepmen ve diğ., 2005).

Bu bağlamda, gelişmiş Batı ülkelerinde dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarına ilişkin geliştirilen politikadaki hâkim söylemin kentsel yoksulluğun mekânsal yoğunlaşması ve bu yoğunlaşmanın yarattığı olumsuz etkilerin giderilmesi gerekliliği üzerine yoğunlaştığı görülür (*negative spillover effects*). Politik alanda bir mekânsal metafor haline gelen “yoksulluğun yoğunlaşması” tezinin (Crump, 2002) akademik olarak kökeni Wilson (1987) ve Jargowsky’nin (1996) Amerikan kentlerindeki çalışmalarına dayanmaktadır (Lupton ve Fuller, 2009). Bu temel teze göre, sosyal ve ekonomik yoksulluğun ve yoksunluğun yoğunlaştığı bu mahalleler bireysel ve topluluk ölçeğinde problemlere yol açmaktadır. Bu mahalleler ekonomik ve sosyal fırsatlardan mahrumdur ve marjinalleşmiş nüfus açısından sıkışıp kaldıkları bir kapandır. İşsizlerin mekânsal olarak yoğunlaşmasının gençler üzerinde negatif rol model oluşturabileceği, onların becerilerini iyileştirmeye yönelik çabalarını azaltabileceği, dolaşısıyla iş bulma şanslarını azaltabileceği ileri sürülmektedir. Bu mahalleler ayrıca yerel yönetimler için sorun alanlarıdır ve hizmet talepleri gün geçtikçe artmaktadır (Goetz ve Chapel, 2010).

Bu sorunun çözümüne ilişkin geliştirilen politikalar ise, bu mahallelerin iyileştirilmesine değil, genellikle fiziksel yeniden yapılanma ve mahallelerin kent içindeki konumunu değiştirerek piyasanın fonksiyonelliğinin iyileştirilmesine yönelmektedir (Goetz, 2010). Dolayısıyla gelişmiş Batı ülkelerinin birçoğunda yoksulluğun yoğunlaştığı sosyal konut alanlarına müdahale ederek yoksullukla mücadele etmek ve ekonomik kaynak yaratmak bu alanlara yönelik kentsel dönüşüm politikalarında hâkim

söylem haline gelmiştir. Girişimci bir yerel ya da merkezî yönetimin öncülüğünde özel sektörün katılımını sağlayarak dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarını yeniden yapılaşmaya açmak, yapılaşma sonrasında farklı sınıfları ve farklı tipte konutları bir araya getirerek orta sınıfları kent merkezine yeniden çekmek, böylece de kentleri canlandırmak bu politikanın en önemli hedeflerini oluşturmaktadır. Yükselen emlak değerlerinin fiziksel yapı stokunun kalitesini arttıracak, farklı sınıfları bir araya getirerek yoksulluğu desantralize etmenin hem sosyal hem de ekonomik problemleri çözeceği beklenmektedir.¹² Dar gelirli kesimin konut alanlarında kentsel dönüşüm projeleri ile yürürlüğe konulan bu yeni konut politikalarının neoliberal politika rejiminin bir parçası olduğu işaret edilmektedir (Newman ve Ashton, 2004; Lupton ve Fuller, 2009).

Başta ABD olmak üzere İngiltere, Hollanda, Almanya, İsveç, Avustralya ve Belçika gibi birçok ülkede, dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarında gerçekleştirilen kentsel dönüşüm uygulamalarında sosyal konutları ya da mahalleleri bütünüyle yıkarak hem fiziksel hem de sınıfsal çeşitliliği içeren yeni mahalleler yaratma politikası, “sosyal karma politikası” (*social mix policy*) olarak literatürde yer almaktadır. Bu politikaya ilişkin literatürün büyük bir bölümü ABD, İngiltere ve Hollanda deneyimi üzerinedir; bu üç ülkenin “Kentsel Rönesans” ajandalarının bir parçası olarak “sosyal karma” politikalarında benzer davrandıkları fakat farklı yollar izledikleri ileri sürülmektedir (Les, 2008). ABD’de bu politika yoksulluğu

mekânsal olarak dağıtmayı öngören bir yaklaşımla uygulamaya konmuştur. Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri’nde son otuz yıldır hem merkezî yönetim hem de yerel yönetimler ülkenin sosyal konut rezervine yönelik yıkma, yeniden geliştirme ve sosyal konutların satılması stratejilerini geliştirmiştir.¹³ Amerika’nın bu alandaki temel programı, “Herkes İçin Her Yerde Konut Fırsatı” (*Housing Opportunities for People Everywhere* [HOPE VI]), sosyal konut projelerinin büyük ölçekli yıkımını, daha küçük ölçekte yeni yapılaşma ve farklı gelir grubundan insanların bir arada yaşamasını öngörmektedir (Goetz, 2010). Bu program ile en düşük gelir grubuna ait ailelerin mekândaki yoğunlaşmasının azaltılacağı, farklı gelir gruplarını içeren yeni mahallelerin oluşturulacağı, kötü durumdaki sosyal konutların yenileneceği, bunun sonucunda çevresindeki mahallelerde iyileşmeler olacağı, yaşayanların yaşam kalitelerinin artırılacağı ve sosyal ayrışmanın önleneyeceği ileri sürülmüştür (Marquish ve Ghosh, 2008).

İngiltere’de İşçi Partisi 1997’de göreve geldiğinde sosyal içirme, mahalle yenileme ve topluluk katılımı ile İngiltere kentlerini yenileme kararı almıştır.¹⁴ Lord Richard Rogers ta-

12 Bkz. Kleinhans, 2004; Van Gent, 2010; Goetz, 2010; Newman, 2004; Buron, Popkin, Levy, Haris ve Khadduri, 2002; Clampet-Lundquist, 2004.

13 Yoksulluğun mekânsal olarak dağıtılması ABD’de üç büyük politikada yansımaları bulmuştur; Gautreaux program (1976-1998), Moving to Opportunity (MTO) (1992-) ve HOPE VI program (1992-) (Goetz ve Chappel, 2010).

14 İngiltere’de 1980’lerde ve 1990’ların başlarında hâkim olan kentsel dönüşüm uygulaması emlak eksensiz kentsel dönüşüm projeleridir ve projeleri kamusal kaynakları kullanarak, vergi kolaylıkları, planlama ve diğer düzenleme mekanizmalarındaki kontrolleri esneterek ya da kaldırarak sermayenin kentlere yatırımını sağlamak üzere odaklanmıştır (Imrie ve Raco, 2003). Ancak birçok araştırmacı bu politikaların İngiltere kentlerinde eşitsizliğin ve yoksulluğun yoğunlaşmasına işaret etmektedir (Fainstein

rafından hazırlanan ve daha sonra oluşturulacak olan Beyaz Yönerge (White Task, 2000) ve Sürdürülebilir Topluluklar Planı (ODPM, 2003) gibi temel politika dokümanlarında “Kentsel Rönesans” olarak adlandırılan bu yeni politika formasyonu, sosyo-mekânsal ayrışmayı en aza indirmek, kırsal alan üzerindeki yapılaşma baskısını azaltmak, insanları kent ve kasabalarda yaşamak için geri dönmeye teşvik etmek, korunması gereken kentsel alanlarda yaşam kalitesini iyileştirmek ve yerel ekonomiyi güçlendirmek olarak tariflenmiştir (Lupton ve Fuller, 2009). İngiltere sosyal konutların dönüşümünü “sosyal karma” politikası ve konut piyasalarını yenileme projeleri (*housing market renewal programme*) ile gerçekleştirmektedir.¹⁵ Lupton ve Fuller (2009) özellikle 2005’ten itibaren İşçi Partisi’nin sosyal konut alanlarını yenilemeye yönelik politikalarında ABD örneğinde olduğu gibi yoksulluğun dağıtılması politikasının yaygın olarak kullanılmaya başladığını ileri sürmektedir.

Mevcut sosyal konut alanlarını yıkarak farklı sosyal sınıfları bir araya getiren yeni mahalleler yaratma politikası Hollanda’da da benimsenmiştir. Bu bağlamda Amerika’nın HOPE VI programına benzer bir yaklaşım geliştirilmiş ve diğer Avrupa ülkelerindeki yıkımlardan çok daha fazlası Hollanda’da gerçekleştirilmiştir. Düşük mekânsal ayrışmanın varlığına rağmen, Hollanda’da konut ve sınıfsal çeşitliliği hedefleyen politikalar 1996’dan beri gündemdedir. Dar gelirli kesimlerin yaşadığı sosyal konut alanlarının yıkılıp yeniden yapılmasında İngiltere deneyimi de etkili olmuştur; ye-

ni gelişen alanlarda farklı gelir gruplarının ya da sosyal sınıfların içerilmesi, planların onanması ve finansmanında koşul olarak getirilmektedir (Bolt ve Van Kempen, 2010).

Gelişmekte olan ülkelerde 1970’lerin sonundan itibaren düşük gelir grubunun konut sorununun çözümüne ilişkin geliştirilen politikaların biçimlenmesinde en etkili unsur, hem uluslararası kuruluşlar hem de ülkelerin çoğu tarafından benimsenen neoliberal politikalar ve bu politikalarla uyumlu kentleşme modeli olmuştur. 1980’lerin ve 1990’ların ekonomik krizleri ile birlikte birçok gelişmekte olan ülke IMF ve DB tarafından şekillendirilen yapısal uyum programlarını uygulamaya başlamıştır. Bu programların kentteki yoksulluğu ve eşitsizlikleri derinleştirmesi ve işsizliği arttırması sonucunda hükümetler, uluslararası kurumlar ve organizasyonlar ekonomi ve kent politikalarını tekrar gözden geçirmeye başlamışlardır. 1990’lardan itibaren, neoliberal politikaların oluşturulduğu Washington Uzlaşısı’na sert eleştiriler yöneltilmeye başlanmış ve neoliberal politikaların yarattığı sosyal maliyetlere dikkat çekilmiştir. Ekonomi alanında neoliberal politikalarla vazgeçilmemekle birlikte bu politikaların yarattığı olumsuzlukları hafifletmeyi öngören kentsel ve sosyal politikalar geliştirilmiştir. Yeni kent politikalarında ekonomik gelişme, sürdürülebilirlik, yaşanabilirlik, iyi yöneti(şi)m, yarışılabilirlik ve mali sorumluluk temel kavramlar haline gelmiştir. Bu politikalar bağlamında devletin rolü yeniden tanımlanırken, yoksulluk, eşitsizlik ve çevresel problemlerin çözümü konusu öne çıkarılmış, düşük gelirli kesimin konut ihtiyacına yönelik yeni politikalar geliştirilmeye başlanmıştır (Zanetta, 2001).

ve diğ., 1992, Imrie ve Thomas, 1999, Schoon, 2001, aktaran Imrie ve Raco, 2003).

¹⁵ Bkz. Lees, 2008; Lupton ve Fuller, 2009; Cameron, 2006.

Birleşmiş Milletler, özellikle az gelişmiş ülkelerde yüksek kentleşme hızı ve artan barınma sorunu nedeniyle, gecekondulu ya da çöküntü alanlarına yönelik acil eylem çağrısında bulunmuştur. BM ve DB'nın öncülüğünü yaptığı ve hükümet liderlerinin katılımıyla 1999'da gerçekleştirilen en geniş katılımlı zirvede "Gecekondusuz Kentler" (*Cities Without Slums*) eylem planı hazırlanmış ve bu plan BM'nin yeni binyıl için tespit ettiği ortak amaçların (*millennium goal*) bir parçası olarak geliştirilmiştir. Eylem planında 2020 yılına kadar en az 100 milyon gecekondulunun yaşamının iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçlar ve politika önermeleri son dönem hükümet politikalarının biçimlenmesinde ve uluslararası kurumların finansman kaynaklarının yönlendirilmesinde de belirleyici olmuştur (UN-Habitat, 2003; Abbot, 2002). Eylem planı önceki yıllardaki yaklaşımlardan farklı olarak çöküntü ya da gecekondulu alanlarının oluşumunun temel nedenlerinden birisi olarak yoksulluğa işaret etmekte, bu alanların sorunlarını çözmek için geliştirilecek politikaların yoksulluğu azaltmak ve yok etmek stratejileri ile birlikte ele alınması gerekliliğine işaret etmektedir (Sietchiping, 2005; UN-Habitat, 2003).

Nijman (2008) çöküntü ya da gecekondulu alanlarının iyileştirilmesine yönelik bu yeni politikaları üç uğrakta tanımlamaktadır. Birincisi, merkezî planlama yerine piyasa güçlerinin etkinliğine yapılan vurgudur (Mukhija, 2003, akt. Nijman, 2008). İkincisi, devlet planlaması yerine hükümet dışı organizasyonların ve sivil toplumun ağırlıkta olduğu yeni bir modele geçişin savunulmasıdır. Üçüncüsü ise neoliberal devletin sorumluluklarının merkezî hükümetten yerel yönetime devredilmesini öngören yak-

laşımıdır. Dolayısıyla bu yeni politika çerçevesinde devletin rolü konut sağlamak yerine projeleri koordine etmekle sınırlanmış, özel sektör ise hem konutların inşasında hem de düşük gelir grubuna mikro finansman sağlamada önemli bir alan elde etmiştir. Bu bağlamda tapu dağıtarak enformel yerleşmelerin formel yerleşmelerle, daha da önemlisi formel emlak piyasaları ile bütünleşmesini sağlayarak yoksulluğu gidermek ve ekonomik büyümeyi yakalamak önemli parametreler olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, yoksullara kredi vererek bu konutlara sahip olmalarının yolunu açmak, yoksulları yapabilir kılmak, iyileştirme projeleri kapsamındaki yerleşmelerde yaşayanların katılımını sağlamak ve ulusal ya da uluslararası STK'ların bu süreçlerdeki rolünü arttırmak yeni politika çerçevesinin temel taşlarını oluşturmaktadır.

Bu bağlamda 1980'lerden itibaren düşük gelirli kesime yönelik olarak geliştirilen konut politikalarını birbiriyle ilişkili ve çoğu zaman birkaç tanesi bir arada beş ana başlıkta tanımlamak mümkündür. Birincisi düşük gelirli kesime kamu destekli konut kredisi vererek "sosyal konut" üretmek; ikincisi mülkiyeti yasalastırarak çöküntü ya da gecekondulu alanlarının piyasa mekanizması ile dönüşümünü sağlamak ve aynı zamanda ekonomik gelişmeyi yakalayarak yoksulluğu önlemek; üçüncüsü rantı yüksek alanlarda küresel kent politikaları ile uyumlu kamu-özel ortaklıkları yoluyla kentsel dönüşüm projeleri geliştirmek; dördüncüsü UN-Habitat'ın "en iyi uygulama" (*best practice*) olarak önerdiği katılım ve yapabilir kılma yaklaşımlarının esas alındığı gecekondulu ya da çöküntü alanlarının iyileştirilmesi projeleri geliştirmek ve beşincisi mikro kredi uygulamalarını yaygınlaştırmaktır.

Enformel yerleşmelerde yaygın olarak kullanılan politika aracı mülkiyetin yasallaştırılarak formel piyasalarla bütünleşmenin sağlanması ve bu yolla yoksulluğu azaltarak kentsel iyileşmeyi ve dönüşümü gerçekleştirmektir.¹⁶ Bu politika yaklaşımının akademik temelleri başta de Soto olmak üzere liberal ekonomi çevreleri tarafından atılmıştır. De Soto (1989, 2000) enformel yerleşmelerde mülkiyetin yasallaştırmasının, kent yoksullarının formel piyasalara entegre olmasının yolunu açacağını, böylece yoksulluğa çare bulunabileceğini ileri sürmektedir. Kapitalizmin Batı’da çalıştığını, bir miktar onarılarak Afrika, Asya ve Latin Amerika’da da çalışabileceğini ileri süren de Soto (2000), yoksulların mülkiyetin belirsiz olduğu toprağa evler inşa ettiklerini, finansörlerin ve yatırımcıların göremedikleri yerlerde işletmeler kurduklarını, sermaye biriktirdiklerini, ancak bunların yetersiz formlarda olduğunu ileri sürmektedir. Bu malların sahipliğe ilişkin dokümanlardaki yetersizlik bunların kolayca sermayeye dönüşümünü engellemekte ve bu malların sadece birbirini tanıyan ve güvenen yerel ağlar içinde el değiştirmesi sağlanabilmektedir; ancak bir yatırım aracına karşılık ya da borç için teminat olarak kullanılamamaktadır. De Soto çözüm olarak hükümetlerin önceliğinin yoksullara tapu dağıtmak olması gerektiğini ileri sürmekte, mülkiyetin yasallaştırılması ve tapu verilmesinin formel bankacılık sistemine girişin yolunu açacağını, emlak piyasalarının daha iyi çalışacağını ileri sürmektedir.

¹⁶ Bu politikaya ilişkin uluslararası tartışma 1960’larda John Turner’ın çalışmaları ile başlamıştır (Turner, 1967, 1977). Gelişmekte olan ülkelerde enformel yerleşmelerde mülkiyetin resmîleşmesi ya da tapu verilmesine ilişkin eğilim 1980’lerde neoliberal politikalar çerçevesinde tekrar gündeme gelmiştir.

DB uzmanları de Soto’nun görüşlerine benzer biçimde, mülkiyetin yasallaştırmasının, doğal kaynakların sürdürülebilirliğinden, hanenin grıda güvenliğine ve politik istikrara kadar uzanan faydaları olacağını, mülkiyet transferinin mümkün hale geleceğini, böylece de yoksulların kredi ve finansman piyasalarına katılabileceğini ileri sürmektedirler (Deiniger ve Binswanger, 1999, akt. Roy, 2005; Handzic, 2010). Davis (2006) *Gecekondu Gezegeni* kitabında de Soto’nun argümanlarının farklı motiflerden kaynaklanmakla beraber, ironik olarak Brezilyalı solcu politikacılara ve yoksullara da cazip geldiğini çünkü her iki grubun ortak amaçlarının toprak mülkiyetinin yasallaştırılması (*land tenure regularization*) olduğunu söylemektedir. Amaç, bir taraftan gecekondu alanlarını düzenli yerleşmelerle birleştirmek, diğer taraftan emlak değerlerini yeniden düzenlemektir. De Soto (2010) varlıkların yasallaştırılması yoluyla ekonomilerin gelişeceğini iddia ederken, yoksullar için bu durum, barınma güvencesi ve mülkiyet haklarını kazanmak anlamına gelmektedir. Brezilya’nın favelalarında yaşayanların ya da Türkiye’de gecekondu alanlarında yaşayanların birçoğunun da nihai amacı, arazi ya da konut tapusu almak ve yaşadıkları alanların yasallaştırmasıdır.

Mülkiyetin yasallaştırma sürecinin maliyetli oluşu, emlak vergisi gibi beklenmedik maliyetlerin ortaya çıkması, resmî olarak evli olmayan çiftler arasında ya da ikinci eşin olduğu durumlarda problemler doğurması tapuların dağıtılması sırasında sıkça karşılaşılan problemlerdir. Ayrıca, formel piyasa içinde satılabilir hale gelen mülklerin üst gelir grupları için yeni fırsatlar yaratması ve el değiştirmesi de önemli bir prob-

lem olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷ Gilbert (2002), de Soto'nun mülkiyetin yasallaşması üzerine tezlerinin, politikacıları tapu dağıtarak sorunları çözeceklerine, kentsel hizmetlerin ve altyapının piyasa tarafından gerçekleştirileceğine, yoksulların bu süreçte hem ev hem de sermaye sahibi olacaklarına inandırarak bir mit yarattığını ileri sürmektedir. Davis (2006) ise bu modelin neoliberal politikaları uygulayan hükümetler için kârlı bir durum yarattığını, Üçüncü Dünya kentli yoksullarını yatıştırmak için acısız ağrısız bir yol olduğunu ileri sürmektedir.

De Soto'nun fikirleri gelişmekte olan birçok ülkede kabul görmüş, örneğin Latin Amerika'da birçok otoriter ya da demokratik hükümet önemli tapu dağıtma programları gerçekleştirmiştir. Peru'da Ağustos 2000'e kadar Kentsel Mülkiyet Hakları Programı (*The Urban Property Rights Programme*) ile 1 milyon 800 bin Peruluya tapu dağıtılmıştır. Şili'de askerî hükümet 1979 ile 1989 arasında 500.000 tapu dağıtırken, 1998'e dek yönetime gelen iki demokratik parti hükümeti 150.000 tapu dağıtmıştır (Rugiero Peârez, 1998, akt. Gilbert, 2004). Mülkiyetin yasallaştırılması gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerinde düşük gelirli kesimin enformel yerleşim alanlarına yönelik "kentsel yenileme/dönüşüm" stratejilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle 1990'lar da dünya ekonomisinde finans ve emlak piyasalarındaki bir dizi gelişme hem gelişmiş Batı ülkelerinde hem de gelişmekte olan ülkelerde kentsel rantları sermaye birikim stratejilerinde en kârlı alanı haline getirirken, kentsel yenileme

uygulamalarının ölçeği, coğrafyası, aktörleri ve finansman modelleri de değişmiştir. Bu bağlamda kentlerde mülkiyet durumu sorunlu ve sosyoekonomik açıdan dezavantajlı kesimlerin yaşadığı alanlar genellikle lüks alışveriş merkezi, otel, iş merkezi, lüks konut alanları gibi orta ve orta üst sınıfa hitap eden kullanımları içeren kentsel dönüşüm projeleri ya da uluslararası organizasyonlara yönelik kullanımları içeren projelerle dönüştürülmektedir. Kentin saçaklanarak büyümesi sonucunda merkezî konumda kalan ve rant potansiyeli artan enformel yerleşmeler, yıpranmış konut stokuna sahip tarihî bölgeler ve sosyal konut alanları kentsel dönüşüm projelerinin hedefine yerleşmiştir. Öte yandan, dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarını hedefleyen bu projeler konut sorununu çözmek, planlı ve düzenli yaşam alanları yaratarak yaşam kalitesini arttırmak gerekçeleriyle meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Ancak mülkiyet odaklı bu kentsel dönüşüm projeleri daralan istihdam piyasaları ve güvencesiz çalışma koşullarında var olmaya çalışan kent yoksulları için yerinden edilme ve yıllar boyunca oluşturdukları ekonomik ve sosyal ağları kaybetme ve bu alanların hızla soylulaşması anlamına gelmektedir. Daha sonraki bölümlerde İstanbul örneğinde de görüleceği üzere, çıkarılan yasalar ve uygulamadaki hukuksuzluklar nedeniyle dar gelirli kesimlerin büyük bir bölümü bu alanlardan tahliye edilmektedir.

Devlet Öncülüğünde Soylulaşma ya da Konut Piyasalarının Yeniden Yapılandırılması

Hackworth ve Smith (2001) kentsel yeniden yapılanmanın bu "üçüncü dalga"sına devlet tarafından yönlendirilen soylulaşma (*state-led*

17 Bkz. Benjaminsen, 2002; Mathieu, 2002; Benda-Beckmann, 2003; Benjaminsen ve Sjaastad, 2003; Cousins vd., 2005; Ward, 1989; Durand-Lasserve, 1986; Varley, 2000, akt. Gilbert, 2002; Roy, 2005.

gentrification) ismini vermektedir. Soylulaşma, genel olarak işçi sınıfının yaşadığı mahallelere orta sınıfın yerleşmesi ile birlikte mülkiyetin, emlak değerlerinin ve dolayısıyla yaşayan profilinin değişmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç geleneksel olarak bireysel soylulaştırıcıların işçi sınıfının yaşadığı mahallelerdeki eski binaları restore ederek yerleşmesiyle bölgenin çekiciliğinin ve emlak değerlerinin artması; sonuç olarak da işçi sınıfının yerinden edilmesi şeklinde yaşanmaktadır. “Öncüler” olarak tanımlanabilecek “ilk dalga soylulaştırıcılar”, kentin diğer bölgelerinde kabul görmeyen eşcinseller, sanatçılar ve farklı kültürel özelliklere sahip kişileri barındıran bu kozmopolit ortamda yaşamaktan çekinmeyen kesimlerdir. Düşük kira ya da mülk değerleri buraya yerleşmenin en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Ancak, özellikle sanatçıların bölgeye yerleşmesi ile atölyelerin ve sanat galerilerinin açılması, bölgenin farklı kesimler açısından çekiciliğini artırmakta ve yatırımcıların da ilgisi çekmektedir. Bu aşamada el değiştirmeler yoğunlaşmakta ve binalar yenilenerek çok daha yüksek fiyatlarla satılmakta ya da kiralanmaktadır. Sonuç olarak, “ikinci dalga soylulaştırıcılar” olarak tarif edilen kesim, artık ilk yerleşenlerden çok daha yüksektir ve genellikle “yeni orta sınıf” olarak tanımlanabilecek ve küresel kültürün taşıyıcısı olma iddiasına sahip kesimleri içermektedir. Bu kesimler, sadece sahip oldukları ekonomik sermaye ile değil, kültürel sermayeleri ile de diğer kesimlerden ayrılmakta ve seçkin tüketim tercihleri ile yaşadıkları konut alanlarının “biricikliğine” özel önem atfetmektedirler (Bourdieu, 1984). Bu ikinci dalganın içine, nispeten daha yüksek gelirli ve iyi eğitilmiş sanatçı, mimar, reklamcı gi-

bi kişiler dışında, çeşitli özel kuruluşların yüksek gelirli çalışanları da dahil olabilmektedir.

Hackworth ve Smith (2001) 1990’lardan itibaren birçok kentte gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projelerinde, 1970’lerde ve 1980’lerde yaşanan “ikinci dalga” soylulaşma sürecinde yaşanan çok daha fazla devlet liderliğinin söz konusu olduğunu ileri sürmektedir.¹⁸ Soylulaşmanın bu üçüncü aşamasında yerel yönetimler dar gelirli kesimlerin yaşadığı mahallelerde kentsel yeniden yapılanmayı başlatmada ve gerçekleştirmede artık çok daha aktif rol almaktadır. Smith’e (2002) göre bunun nedenlerinden en önemlisi Amerikan liberalizminden ya da bazılarının ifade ettiği üzere Keynesçilikten vazgeçilmesidir. Lees (2003) “üçüncü dalga” soylulaşmanın artık birçok farklı yerde ve mekânda, farklı ölçeklerde ve aynı zamanda birçok farklı formda gerçekleştiğini söylemektedir. Lees (2008), soylulaşmanın sınıfsal boyutunu ve ortaya çıkan olumsuz sonuçlarını örebilmek için soylulaşma kavramı yerine kentsel rönesans, kentsel yenileme, kentsel dönüşüm ve kentsel sürdürülebilirlik kavramlarının kullanıldığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda soylulaşma kavramı politik söylemde özellikle kullanılmamakta, böylece de eleştiriler ve karşı duruşların üstesinden gelinebilmektedir. Ayrıca, politik söylemde kentsel yoksulluk sorununu çözme, fakirlere yardım, farklı sosyal sınıfların bir aradalığı gibi misyonların yüklendiği “sosyal karma” (*social mix*) kavramı kullanılarak sürece gelebilecek eleştiriler engellenmeye çalışılmaktadır.¹⁹

18 Bkz. Lees, 2003; Atkinson, 2002; Smith, 2002; Hackworth, 2007; Hackworth ve Smith, 2001; Lees, Slater ve Wyly, 2007; Smith, 2002; Wyly ve Hammel, 1999.

19 Bkz. Blomley, 2004; Slater, 2005, 2006, akt. Lees, 2008.

Smith'e (2002) göre kentsel dönüşüm soylulaşmanın şekere bulanmış halidir.

Soylulaşmanın bu üçüncü dalgasında, dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarına yönelik büyük projelerin, soylulaştırma ve özelleştirme politikalarının arkasında, emlak sektörünün yarışan kent ekonomileri için vazgeçilmez bir sermaye birikim aracı olarak görülmesi yatmaktadır. Kentin üretici ekonomisinin temel unsuru olarak kabul edilen emlak sektörüne ilişkin politikalar ve uygulamalar, turizm gelirleri, yaratılan istihdam imkânları ve artan vergilere vurgu yapılarak meşrulaştırılmaktadır. Kent merkezlerinde emlak sektörü için yaratılan fırsatlar hem özel hem de kamu sektörünün dikkatlerinin sosyal konut alanlarına çekilmesine yol açmaktadır.²⁰ ABD'nin yoksul mahallelerinde gerçekleştirilen dönüşüm uygulamaları bu mahallelerde oluşan "rant farkı" ve yerel yönetimlerin konut ya da emlak sektörünün gelişimini temel ekonomik gelişme stratejisi olarak görmesi ile açıklanmaktadır (Smith, 2002). Bu bağlamda, sosyal konut alanlarının yıkılması ve bu alanlarla birlikte yakın çevrelerindeki emlak piyasasının canlandırılması yerel yönetimler tarafından önemli bir araç olarak görülmektedir. ABD'nin kent politikası dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarının yeniden yapılanmasında mülk sahipliğini ve piyasa güçlerinin yaratıcı biçimde kullanılmasını öngörmektedir (Newman, 2004; Wyly ve Hammel, 1999 ve 2004). Bu süreçte yaşanan soylulaşmanın "yoksulluğunun mekânsal olarak dağıtılması" şeklinde pazarlandığı, bu sürecin ABD'nin kent merkezlerinde yoksulluğun yoğunlaşması ve düşük vergi gelirlerine karşı bir

mekânsal müdahale olarak görülebileceği ileri sürülmektedir. Amerikan kentlerinde emlak gelirleri önemli bir gelir kaynağıdır; dolayısıyla kent merkezlerine orta sınıfı çekmek bir tür "finansal pragmatizm" olarak ortaya çıkmaktadır (Lees, 2008). İngiltere'de ise konut piyasasının yeniden düzenlenmesinin kentin ve bölgenin makro ekonomisine katkıda bulunacağı beklentisi hâkimdir (Cameron, 2006). Hollanda'da da bu politikaların arkasında dezavantajlı bireylerin sorunlarını çözmekten ziyade kentlerin ekonomik pozisyonlarını güçlendirmek olduğu ileri sürülmektedir (Uitermark, 2003, akt. Lees, 2008).

Bir başka tartışma ise üçüncü dalga soylulaşmaya ilişkin kuramsal çerçevede kentsel dönüşüm ile neoliberalizm arasında kurulan bağlantının kavramsallaştırılma biçimine ilişkin olarak sürdürülmektedir (Lovering, 2007). Bu kavramsallaştırmada Keynesyen modelden neoliberal rejime geçişin bir sonucu olarak bu tür bir kentsel dönüşüm stratejisinin benimsendiğine dair argüman yetersiz kalmaktadır. Bu argümanın kapitalizmin evrimi ile kentsel politikanın evrimini önlenemez bir mekânik ilişki olarak gördüğü ve siyasetin rolünü göz ardı ettiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda küresel ile yerel arasındaki ilişki, küresel olanın gücü ve yerelin zayıflığı varsayımına indirgenmektedir. Lovering (2007) kente, yapısal güçlerin yukarıdan gelip dokunduğu, biçimlendirdiği bir fiziksel mekân olarak bakmak yerine, neoliberal kentsel politikaların kentteki farklı çıkar grupları arasındaki çatışmalar ve uzlaşmalarla inşa ettiği politik bir mekân olarak bakmak gerekliliğine işaret etmektedir. Yeni kentsel politikalar sadece dar gelirli kesimin yaşam alanlarını değil, yüksek rant potansiyeli içeren ya da

20 Bkz. Wyly ve Hammel, 1999; Bennet ve Reed, 1999; Goetz, 2011.

dönüşme potansiyeline sahip tüm alanları hedeflemektedir. Hükümetler emlak piyasalarının gelişimini ekonomik bir strateji olarak benimsemekte ve soylulaşma bu stratejinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İzleyen bölümde yeni kentsel dönüşüm stratejilerinin ve pek çok durumda soylulaşmaya yol açan uygulamaların sosyo-mekânsal sonuçları tartışmaya açılacaktır.

KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN İZLERİ: SINIFSAH TAHLİYE, MÜLKSÜZLEŞME VE YOKSULLAŞMA

Kentin rant potansiyeli yüksek bölgelerinde, hem kamusal alanlarda hem de dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarında gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projelerinin toplumsal sonuçları pek çok akademik çalışmada ve politik platformlarca üretilmiş belgede yer almaya başlamış ve bu uygulamalara yönelik önemli eleştiriler ortaya konmuştur. Yukarıda da tartışıldığı üzere bu projelere ilişkin politikaları eleştirenlerin büyük bir kısmı bu süreci devletin önderliğinde ancak özel sektörün büyük oranda dahil olduğu soylulaşmanın yeni bir aşaması, diğer bir deyişle “üçüncü dalgası” olarak değerlendirmektedir. Hâkim politik söylem ve bu söylemi destekleyen bir grup akademisyen ya da uygulamacı, yerleşmelerin fiziksel yapısının yenilenmesi, emlak değerlerinin ve gelirlerinin artması, yoksulluğun kent mekânında dağıtılması argümanlarını ileri sürerek bu politikaların olumlu yönlerini ön plana çıkartmaktadır. Gerçekten de yerleşmeler fiziksel olarak yenilenmektedir; ancak emlak değerlerinin veya emlak gelirlerinin artışının mülk sahibi olunmadığı durumda anlamı olmadığı; mülk sahipliği durumunda ise sınırlı

bir yararı olduğu ve yerinden edilmeye sonuçlandığı birçok farklı örnekte gözlemlenmiştir.

Diğer taraftan yoksulluğun azaltıldığına dair bulgular yok denecek kadar azdır; ancak sürecin olumsuz etkilerini ortaya koyan oldukça zengin bir literatür mevcuttur.²¹ Dünyadaki pek çok örnekte görüldüğü gibi, kentsel dönüşüm projelerinin çoğu rantları arttırmanın bir aracı olarak işlev görmek ve rasyonallitesi belirli bir mekânı üst gelir gruplarına ya da turistlere açmaya dayanmaktadır; bunun gerekli koşulu ise bu bölgelerin dar gelirli kesimlerden “temizlenmesi”dir. Sonuç olarak, kentsel dönüşüm projelerinin kentin seçilmiş bazı bölgelerinde mekânsal bir iyileşme ve canlanma sağlarken bir yandan da yerinden etme ya da tahliye süreçlerini tetikleyerek, toplumsal ayrışma ve dışlanmayı hızlandırdığı rahatlıkla ifade edilebilir. Bu konuda yapılan pek çok araştırma “kentsel rönesans” olarak adlandırılan politikaların alım gücü yüksek kesimleri hedeflediğini ve dönüşümlerin toplumun büyük bir bölümünü dışarıda bıraktığını göstermektedir (Atkinson, 2000, 2005; Tallon, 2010).

1950’lerden itibaren sosyal konut uygulamaları ile öne çıkan gelişmiş Batı ülkelerinde kentsel dönüşüm uygulamalarının genel olarak mevcut konut stokunu, özellikle de sosyal konut alanlarını hedeflediği görülmektedir. Bu süreçte yıkılan konut sayısının yeni yapılanlardan daha fazla olduğu ve yeni konutların büyük ölçüde orta sınıfın ihtiyaçlarına yönelik olduğu da anlaşılmaktadır. Sosyal konut alanlarının yenilenmesi sonrasında buralarda yaşayanların karşılaştıkları problemler, ülkelerin sosyal konut rezervleri ve sosyal konuta ilişkin

²¹ Geniş bir literatür taraması için bkz. Atkinson, 2002.

yasal düzenlemelerle ilişkili olmakla beraber, farklı araştırmalar bu politikaları uygulayan gelişmiş Batı ülkelerinde sosyal konut rezervinin genel olarak azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Örneğin İngiltere’de 1980’de ülkedeki tüm hanelerin % 31’i yerel yönetimlerin sağladığı kiralık sosyal konutlarda yaşarken 2000’de bu rakam % 16’ya düşmüştür (Lowe, 2011). 1980’lerde Muhafazakâr Parti’nin “Satın Alma Hakkı” (*Right To Buy*) programı ülkenin sosyal konut rezervinin erimesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Lowe, 2011). Yine Thatcher Hükümeti’nin uygulamaya koyduğu konut politikaları öncesinde, İskoçya’daki konutların yarısı kamunun mülkiyetindeyken 1980’ler sonrasında sosyal konut rezervinde önemli oranlarda düşüş yaşanmıştır (Glynn, 2008). Zaman sınırı olan desteklemelerle sosyal konut alanını düzenleyen ve özel bir örnek oluşturan Almanya’da ise her yıl kira süresi dolan 100 bin civarında sosyal konut ünitesi özel sektöre aktarılmaktadır.

Bu süreçte ortaya çıkan problemlerin başında yerinden edilme gelmektedir. Yıkılan konutlarda yaşayanların büyük bir bölümü eski yaşadıkları alanlara geri dönememekte ya da bir süre sonra bu alanlardan ayrılmak zorunda kalmakta ve kentin çeperinde henüz yıkıma uğramamış yoksul mahallelerinde yaşamaya başlamaktadırlar. Yerinden edilme, kira ve günlük yaşam maliyetlerinde artış, usandırma, taciz ya da zorla tahliye gibi çeşitli mekanizmalarla gerçekleştirilebilmektedir. Bazı araştırmalar bu mahallelerde yaşayanların arkadaş, akraba ve ailelerinin gitmesiyle birlikte dayanışma ilişkilerinin zayıfladığını ve zaman içinde bu kişilerin de eski mahallelerini terk ettiklerini göstermektedir. Yerinden edilenlerin kentin çeperle-

rine taşınması iş ve konut mesafesini artırırken, istihdam edilme imkânlarını da sınırlamakta, hatta bazen imkânsızlaştırmaktadır (Buron ve diğ., 2002; Clampet-Lundquist 2004, akt. Goetz, 2011). Diğer taraftan soylulaştırıcılar yerel hizmetleri ve kaynakları kendi alanlarına çekmekte diğer gruplardan daha başarılıdırlar; bu durum dar gelirli diğer mahalleleri olumsuz etkilemektedir (Gale, 1984).

Kentsel dönüşüm projelerinin eşitsizliği ve ayrışmayı artıran toplumsal sonuçları, bu politikaları uygulayan ülkelerde ortak eğilim olarak ortaya çıkmaktadır. Kentlerde evsizliğin arttığı, ekonomik gelişme dönemlerinde bile sorunun hafiflemediği ve kalıcı hale geldiği ifade edilmektedir; artık sadece acil sorunlara çözüm bulunmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, kentin soylulaşmış/yenilenmiş kısımları ile terk edilmiş/çöküntü haline gelmiş alanlarının (*abandoned city*) giderek genişlediği ve her iki alanda da nüfusların arttığı görülmektedir; diğer bir deyişle, artık kentler çok daha net bir biçimde ayrışmakta ve kendi içine kapanmış adalar halinde gelişmektedir. Bu genişlemenin yeni alanlar açarak değil, dar gelirli çalışan kesimleri ve sosyal konutların kullanıcılarını yerinden ederek gerçekleşmesi ya da birtakım kentsel alanların orta sınıflar tarafından terk edilerek kentin en yoksul ve işsiz kesimlerinin yaşam alanları haline gelmesi önemli saptamalardır. Bu ayrışmanın mekânsal yansıması ise güvenlik kaygısıyla kalınlaştırılan duvarların, demir parmaklıkların ve dikenli tellerin kentlerde giderek daha fazla görünür hale gelmesidir (Marcuse, 1993). Kentler artık farklı toplumsal sınıfların karşılaşmalarını azaltmaya yönelik olarak yeniden yapılandırılmaktadır.

Türkiye’nin de dahil olduğu gelişmekte

olan ülkelerde uygulanan kentsel dönüşüm projeleri ise genellikle kentlerin enformel yerleşme alanlarına ve yoğunlukla kent yoksullarının barınma alanı olan tarihî alanlara yeni bir müdahale aracı olarak ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerin büyük kentlerinde iki paralel süreç bir arada yaşanmaktadır. Hem küresel üretimin mekânları, hem de tüketimin örgütlendiği mekânlar olan bu kentlerde, rant potansiyeli yüksek bölgeler kentsel projeler yoluyla ve büyük parçalar halinde dönüştürülürken, bir yandan da yoksulluğun ve dışlanmanın mekânlarının açıkça ortaya çıktığı görülmektedir. Bu süreçte rant potansiyeli yüksek bölgelerin yenilenmesini ya da tarihî niteliklere sahip alanların yeniden canlandırılmasını hedefleyen “büyük kentsel projeler”, sermayeye üretim alanında elde edilenden çok geniş bir yatırım ve birikim imkânı sağlamıştır.²² Bu dönüşüm projelerini savunan merkezî ve yerel yönetimler, ulusal ve uluslararası gayrimenkul yatırımcıları, inşaat şirketleri, arazi sahipleri, plancılar ve profesyoneller, bu tür alanlara yönelen kentsel dönüşüm projelerinin düşük gelir grubunun konut sorununu çözeceğini, mevcut konutları ve altyapıyı iyileştireceğini, bir yandan da sosyo-ekonomik sorunların aşılmasına yardımcı olacağını ileri sürmektedirler. Son yıllarda bu konuda sarsılmaz bir ittifakın ortaya çıktığı gözlenmektedir (Türkün, 2011b).

Özellikle İstanbul gibi yüksek göç hızına sahip kentlerde bütün bu süreçler çok net bir şekilde izlenebilmektedir. Kentte büyük alan kullanımı gerektiren sanayi kuruluşları metropoliten alan içinde desantralize olurken, kentin

içinde yer alan küçük ve orta büyüklükteki sanayiler organize sanayi bölgelerine veya sitelerine toplanmaktadır. Bir yandan da kapatılan ya da özelleştirilen sanayi kuruluşlarının ya da tersanelerin terk ettiği üretim tesisleri ve büyük kamusal alanlar kentsel dönüşüm projeleri yoluyla kültür, turizm ya da rekreasyon amaçlı dönüşümlere tabi olmakta ve kent mekânı giderek özelleştirilmektedir. Bu süreçte kentin rant potansiyeli yükselmiş merkezî alanları, imar hakları artırılarak ofis ve alışveriş merkezleri, otel ve restoranların yoğunlaştığı turizm odakları, üst gelir gruplarına yönelik kapalı konut siteleri ve rezidanslar biçiminde dönüşmektedir. Bu dönüşüm, dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarına yönelik baskının da artmasına yol açmaktadır. Bu süreçte 1950’lerden itibaren kente eklemlenen ve bugün kıymetli kent toprağı haline gelen enformel yerleşmeler, gayrimenkul ve inşaat sektörleri için kârlı yatırım alanlarını oluşturmakta ve buraların çeşitli mekanizmalarla dönüştürülmesi hedeflenmektedir.

Kentsel arsanın metalaşmasının henüz tamamlanmadığı ve karmaşık mülkiyet yapısının kaotik bir durum yarattığı enformel yerleşme alanlarında yeni bir kentsel rejim yerleşmektedir. Bu neoliberal kentsel rejimin enformel piyasalara ve popülist rant dağıtma politikalarına toleransı kalmamıştır (Kuyucu ve Ünsal, 2010). Artık kent toprağında yaratılan rantlara el koyma biçimleri çok daha sınırlı sayıdaki aktörün güç mücadelesine dönüşmüş durumdadır. Öte yandan özel sektör için yeni sermaye birikim kanalları açan bu yeniden canlandırma ya da yenileme süreçleri, genellikle bu bölgelerde yaşayanların tahliyesine yol açmaktadır. Bu durum düşük gelirli kesim açısından yoğunlukla ekonomik ve sosyal ağların kaybedilmesi ve da-

²² Bkz. Öktem, 2011; Özdemir, 2003; ODTÜ, 2005; Türkün, 2011a; Keyder, 2005; Eraydın, 2008; Mullins, 1999; Davis, 2006.

ha güvencesiz yaşam pratiklerine maruz kalmak anlamına gelmektedir. Enformel alanların yenilenmesini neredeyse tek seçenek olarak dayatan bu kentsel dönüşüm modeli her koşulda bankaya borçlanmayı zorunlu hale getirmektedir. Daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak inceleneceği gibi, çalışma koşullarının çok daha güvencesiz, işsizliğin çok yüksek olduğu bu dönemde böyle bir politikanın tavizsiz bir biçimde uygulanmaya başlanması, barınma sorununu

derinleştirmektedir. Uygulamaya konan dönüşüm projelerinde ortaya çıkan sonuçlar, bu borçlanmanın kimi zaman ciddi bir yoksullaşmaya kimi zaman da tüm birikimlerin kaybedildiği bir mülksüzleşmeye yol açtığını göstermektedir. Diğer gelişmekte olan ülke deneyimleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye’de dar gelirli kesimler açısından çok daha katı ve dışlayıcı bir konut politikasının yerleşmekte olduğunu ifade etmemiz gerekir.

KAYNAKÇA

- Abbot, J., “An Analysis of Informal Settlement Upgrading and Critique of Existing Methodological Approaches”, *Habitat International*, 26, 2002, s. 303-315.
- Amin, A. ve Thrift, N., “Cultural-economy and cities”, *Progress in Human Geography*, 3:2, 2007, s. 143-161.
- Amin, S., *Capitalism in the Age of Globalization: The Management of Contemporary Society*, Zed Books, Londra, 1997.
- Andranovich, G., Burbank, M. J. ve Heying, C. H., “Olympic Cities: Lessons Learned from Mega-Event Politics”, *Journal of Urban Affairs*, 23:2, 2001, s. 113-131.
- Atkinson, R., “Measuring Gentrification and Displacement in Greater London”, *Urban Studies*, 37, 1, 2000, s. 149-165.
- , “Does Gentrification Help or Harm Urban Neighbourhoods? An Assessment of the Evidence-Base in the Context of the New Urban Agenda June 2002”, CNR Paper 5, ESRC Centre for Neighbourhood Research, 2002, <http://www.neighbourhoodcentre.org.uk>.
- , “Kentsel Dönüşüm, Ortaklıklar ve Yerel Katılım: İngiltere Deneyimi”, Özdemir, D., Özden, P. ve Turgut, S. (der.), *Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu* içinde, 27-30 Kasım 2004, Küçükçekmece Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 87-98.
- , “Padding the bunker: strategies of middle-class disaffiliation and colonisation in the city”, *Urban Studies*, 43:4, 2006, s. 819-832.
- Atkinson, R. ve Bridge, G., *Gentrification in a Global Context, The New Urban Colonialism*, Routledge, Londra, 2005.
- Bartu Candan A. ve Kolluoğlu, B., “Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and a Public Housing Project in Istanbul”, *New Perspectives on Turkey*, 39, 2008, s. 5-46.
- Beauregard, R., “Tourism and economic development policy”, Ioannides, D. ve Debbage, K. G. (der.), *The Economic Geography of the Tourist Industry* içinde, Routledge, Londra, 1998, s. 220-234.
- Bennet L. ve Reed Jr., A., “The new face of urban renewal: The near North redevelopment initiative and the Cabrini-Green neighbourhood”, Reed Jr., A. (der.), *Without Justice for All: The New Liberalism and Our Retreat from Racial Equality* içinde, Westview Press, Boulder, CO, 1999, s. 175-211.
- Blomley, N., *Unsettling the City: Urban Land and the Politics of Property*, Routledge, New York, 2004.
- Bolt, G. ve Van Kempen, R., “Dispersal patterns of households who are forced to move: desegregation by demolition: A case study of Dutch cities”, *Housing Studies*, 25:2, 2010, s. 159-180.
- Boratav, K., “Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?”, *Küreselleşme* içinde, Tonak, E. A. (der.), İmge Kitabevi, 2000, s. 15-25.
- Bourdieu, P., *Distinction: A Social Critique of the Jud-*

- gement of Taste*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1984.
- Brenner, N., "The urban question as a scale question: reflections on Henri Lefebvre, urban theory and the politics of scale", *International Journal of Urban and Regional Research*, 24: 2, 2000, s. 361-378.
- , "Ölçeğin Sınırları? Ölçeksel Yapılaşma Üzerine Metodolojik Düşünceler", *Praksis*, 15, 2006, s. 311-336.
- Brenner, N. ve N. Theodore (der.), *Spaces of neoliberalism: urban restructuring in North America and Western Europe*, Blackwell, Oxford, 2002.
- Brenner, R. ve Glick, M., "The regulation approach: theory and history", *New Left Review*, 188, 1991, s. 45-119.
- Buron, L. Popkin, S., Levy, D. Haris ve Khadduri, The HOPE VI Resident Tracking Study, The Urban Institute, Washington DC, 2002.
- Cameron, S., "From Low Demand to Rising Aspirations: Housing Market Renewal within Regional and Neighbourhood Regeneration Policy", *Housing Studies*, 21:1, 2006, s. 3-16.
- Castells, M., "The Rise of the Fourth World", Held, D. ve McGrew, A. (der.), *The Global Transformation Reader* içinde, Polity, 2003, s. 430-439.
- Clampet-Lundquist, S., "Moving over or moving up? Short-term gains and losses for relocated HOPE VI families", *Journal of Policy Development and Research*, 7:1, 2004, s. 57-80.
- Cooke, P., "Building a twenty-first century regional economy in Emilia-Romagna", *European Planning Studies*, 4:1, 1996, s. 53-62.
- Crump, J., "Deconcentration by demolition: public housing, poverty and urban policy", *Environment and Planning D: Society and Space*, 20, 2002, s. 581-596.
- Davis, M., *Planet of Slums*, Verso, New York, 2006.
- De Soto, H., *The Other Path: The invisible revolution in the Third World*, I. B. Taurus, Londra, 1989.
- , *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, Basic Books, New York, 2000.
- Deininger, K. ve Binswanger, H., "The Evolution of the World bank's land policy: Principles, Experience and Future Challenges", *World Bank Research Observer*, 14:2, 1999, s. 247-76.
- Dicken, P., *Global Shift: Industrial Change in a Turbulent World*, Paul Chapman Publishing Ltd, Londra, 1988.
- Engels, F., *The Housing Question*, New York, 1935.
- Eraydın, A., "The Impact of Globalization on Different Groups: Competitiveness, Social Cohesion and Spatial Segregation in Istanbul", *Urban Studies*, 45:8, 2008, s. 1663-1691.
- Eraydın, A. ve Türkün-Erendil, A., "The Changing Roles of Female Labor in Economic Expansion and Decline: The Case of İstanbul Clothing Industry", L. Nelson ve J. Seager (der.), *A Companion to Feminist Geography* içinde, Blackwell, 2005, s. 150-165.
- Fainstein, S. S., "The Changing World Economy and Urban Restructuring", S. S. ve Campbell, S. (der.), *Readings in Urban Theory* içinde, Fainstein, Blackwell, 1996.
- , "Mega-projects in New York, London and Amsterdam", *International Journal of Urban and Regional Research*, 2008, s. 768-785.
- Fainstein, S. S., Gordon, I. ve Harloe, M. (der.), *Divided Cities, New York and London in the Contemporary World*, Oxford UK/ Cambridge USA, Blackwell, 1992.
- Fainstein, S.S. ve Judd, D.R., "Global forces, local strategies, and urban tourism", D.R. Judd, S.S. Fainstein (der.), *The Tourist City* içinde, Yale University, New Haven, 1999, s. 1-17.
- Florida, R., *The Rise of the Creative Class*, Basic Books, New York, 2002.
- , *Cities and the Creative Class*, Routledge, Londra, 2005.
- Foggo, H., "Sulukulede sahnenin gerisindeki-Kenti değil sahiplerini yenileme projesi", *İstanbul*, 60, 2007, s. 127-137.
- Gale, D. E., *Neighbourhood Revitalization and the Postindustrial City: A Multinational Perspective*, Lexington Books, Lexington, MA, 1984.
- Gilbert A., "On The Mystery of Capital and the Myths of Hernando De Soto", *International Development Planning Review*, 24:1, 2002, s. 1-18.
- Glynn, S., "Soft Selling Gentrification?", *Urban Research and Practice*, 2008, s. 2.
- Goetz, E., "Gentrification in Black and White: The Radical Impact of Public Housing Demolition in Ame-

- rican Cities”, *Urban Studies*, 48 (8), 2011, s. 1581-1604.
- Goetz, E. G. ve Chapple, K., “You gotta move: advancing the debate on the record of dispersal”, *Housing Policy Debate*, 20:2, 2010, s. 209-236.
- Goetz, E. G., “Desegregation in 3D: Displacement, Dispersal and Development in American Public Housing”, *Housing Studies*, 25:2, 2010, s. 137-158.
- Gottdiener, M., *Postmodern Göstergeler*, İmge, 2005.
- Gough, J., “Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki”, *Praksis*, 15, 2006, s. 97-126.
- Hackworth, J. ve Smith, N., “The changing state of gentrification”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 92:4, 2001, s. 464-477.
- Hall, P., *Cities of Tomorrow*, Blackwell, 1992.
- Hamnett, C., “The Blind Men and the Elephant: The Explanation of Gentrification”, *Transaction of the Institute of British Geographers*, 16, 1991, s. 173-189.
- Handzic, K., “Is Legalized Land Tenure Necessary in Slum Upgrading? Learning From Rio’s Land Tenure Policies in Favela Bairro Program”, *Habitat International*, 34, 2010, s. 11-17.
- Harvey, D., “From managerialism to entrepreneurialism: the transformation of urban governance in late capitalism”, *Geografiska Annaler*, 71B, 1989a, s. 3-17.
- , *The Condition of Postmodernity*, Basil Blackwell, Oxford, 1989b.
- , “The Right to the City”, *New Left Review*, 53, 2008, s. 23-40.
- Hirst, P. ve Zeitlin, J., “Flexible specialization versus post-Fordism: theory, evidence and policy implications”, *Economy and Society*, 20, 1991, s. 1-56.
- Imrie, R. ve Raco, M., “Community and the changing nature of urban policy”, Imrie, R. ve Raco, M. (der.) *Urban Renaissance? New Labour, community and urban policy* içinde, Policy Press, Bristol, 2003, s. 3-36.
- Imrie, R. ve Thomas, H., “Assessing urban policy and the urban development corporations”, Imrie, R. ve Thomas, H. (der.) *British Urban Policy: An Evaluation of the Urban Development Corporations* içinde, Sage, Londra, 1999, s. 3-43.
- Judd, D. R., “Constructing the Tourist Bubble” Judd, D. R., ve S. Fainstein, (der.) *The Tourist City*, içinde, Yale University Press, New Haven, 1999, s. 35-53.
- Kleinhans R. ve Varady, D., “Moving Out and Going Down? A Review of Recent Evidence on Negative Spillover Effects of Housing Restructuring Programmes in the United States and the Netherlands”, *International Journal of Housing Policy*, 11:2, 2011, s. 155-174.
- Kleinhans, R., “Social implications of housing diversification in urban renewal: A review of recent literature”, *Journal of Housing and the Built Environment*, 19, 2004, s. 367-390.
- Kurtuluş, H., “Bir Ütopya Olarak Bahçeşehir”, Kurtuluş, H. (der.), *İstanbul’da Kentsel Ayrışma* içinde, Bağlam, 2005, s. 77-126.
- , “Kentsel Dönüşüme Modern Kent Mitinin Çöküşü Çerçevesinden Bakmak”, *Planlama*, 36, 2006, s. 7-11.
- Kuyucu, T. ve Unsal, O., “Urban Transformation’ as State-led Property Transfer: An Analysis of Two Cases of Urban Renewal in İstanbul”, *Urban Studies*, 47:7, 2010, s. 1479-1499.
- Lees, L., “Policy (re)turns: gentrification and urban policy—urban policy and gentrification research”, *Environment and Planning A*, 35, 2003, s. 571-574.
- , “Gentrification and Social Mixing: Towards an Inclusive Urban Renaissance?”, *Urban Studies*, 45:12, 2008, s. 2449-2470.
- Lees, L. Slater, T. ve Wyly, E., *Gentrification*, Routledge, Londra, 2007.
- Ley, D., “Gentrification and the Politics of the New Middle Class”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 12, 1994, s. 53-74.
- Loftman, P. ve Nevin, B., “Prestige projects and urban regeneration in the 1980s and 1990s: a review of benefits and limitations”, *Planning Practice and Research*, 10:3-4, 1995, s. 299-312.
- Lovering, J., “The Relationship Between Urban Regeneration and Neoliberalism: Two Presumptuous Theories and a Research Agenda”, *International Planning Studies*, 12:4, 2007, s. 343-366.
- Lowe, S., *The Housing Debate*, The Policy Press, Bristol, 2011.

- Lupton, R. ve Fuller, C., "Mixed communities: A new approach to spatially concentrated poverty in England", *International Journal of Urban and Regional Research*, 33:4, 2009, s. 1014-1028.
- Marcuse, P., "What's so new about divided cities?", *International Journal of Urban and Regional Research*, 17, 1993, s. 355-365.
- Marcuse, P. ve Van Kempen, R. (der.), *Globalizing Cities: A New Spatial Order?*, Blackwell, Oxford, 2000.
- Marquis, G. P. ve Ghosh, S., "Housing Opportunities for People Everywhere (HOPE VI): Who gets back in?", *The Social Science Journal*, 45, 2008, s. 401-418.
- Massey, D., *Spatial Divisions of Labour: Social Structures the Geography of Production*, Macmillan, Londra, 1984.
- Mingione, E. (der.), *Urban Poverty and the Underclass: A Reader*, Blackwell, Oxford 1995.
- Montgomery, J., "Cultural Quarters as Mechanisms for Urban Regeneration. Part 1: Conceptualizing Cultural Quarters", *Planning, Practice & Research*, 18:4, 2003, s. 293-306.
- Mukhija, V., *Squatters as developers?: Slum redevelopment in Mumbai*, Ashgate Publishing, 2003.
- Mullins, P., "International tourism and the cities of Southeast Asia", Judd, D. R. ve Fainstein, S. S. (der.), *The Tourist City* içinde, Yale University Press, 1999, s. 245-260.
- Newman, K., "Newark, Decline and Avoidance, Renaissance and Desire: From Disinvestment to Reinvestment", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Cilt 594, 2004, s. 34-48.
- Newman, K. ve Ashton, P., "Neoliberal urban policy and new paths of neighborhood change in the American inner city", *Environment and Planning A*, 36, 2004, s. 1151-1172.
- Nijman, J., "Against the Odds: Slum Rehabilitation in Neo-Liberal Mumbai", *Cities*, 25, 2008, s. 73-85.
- ODTÜ, MATPUM (Mimarlık Fakültesi, Araştırma Tasarım Planlama ve Uygulama Merkezi), Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, *İstanbul'un Eylem Planlamasına Yönelik Mekansal Gelişme Stratejileri Araştırma ve Model Geliştirme Çalışması Sonuç Raporu*, Ankara, 2005.
- Öktem B., "Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekanı Dönüştürmedeki Rolü: Büyükdere Maslak Aksı", H. Kurtuluş (der.), *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25-76.
- , "Neo-Liberal Küreselleşmenin Kentlerde İnşası: AKP'nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul'un Kentsel Dönüşüm Projeleri", *Planlama Dergisi*, 36, 2006, s. 53-64.
- , "The Role of Global City Discourses in the Development and Transformation of the Büyükdere-Maslak Axis into the International Business District of İstanbul", *International Planning Studies*, Routledge, 16:1, 2011, s. 27-42.
- Özdemir, D., "Kültür ve Turizm-eksensel Dönüşümde Süreç Yönetimi ve Katılım: Temple Bar, Dublin", Özdemir, D. (der.), *Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama: Avrupa Deneyimi*, İstanbul Uygulamaları içinde, Nobel, 2010, s. 174-191.
- , "Yeniden canlandırma projelerinde kültür, turizm, ve emlak piyasaları üzerine kurulu stratejilerin başarı(sız)lık koşullarının incelenmesi", *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler* içinde, YTÜ Basım-Yayın Merkezi, İstanbul, 2003, s. 384-397.
- Painter, J., "Regulation Theory, Post-Fordism and Urban Politics", Judge, D., Stoker, G. ve Wolman, H. (der.), *Theories of Urban Politics* içinde, Sage Publications, 1995, s. 276-295.
- Peck, J., "Invisible Threads: Homeworking Labour Market Relations and Industrial Restructuring in the Australian Clothing Trade", *Environment and Planning D*, 10, 1996, s. 671-89.
- , "Struggling with Creative Class", *International Journal of Urban and Regional Research*, 29:4, 2005, s. 740-770.
- Philo, C. ve Kearns, G., "Culture, history, capital: a critical introduction to the selling of places", G. Kearns ve C. Philo (der.), *Selling Places: The City as Cultural Capital Past and Present* içinde, Pergamon Press, Oxford, 1993, s. 1-32.
- Pınarcıoğlu, M. ve Işık, O., "Segregation in İstanbul: Patterns and Processes", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 110: 4, 2009, s. 469-484.
- Pratt, A. C., "Cultural Commodity Chains, Cultural Clusters, or Cultural Production Chains?", *Growth and Change*, 39:1, 2008, s. 95-103.

- Raco, M. ve Henderson, S., "Flagship Regeneration in a Global City: The Re-making of Paddington Basin", *Urban Policy and Research*, 27:3, 2009, s. 301-314.
- Roberts, B. R., "Globalization in Latin American Cities", *International Journal of Urban and Regional Research*, 29:1, 2005, s. 110-23.
- Roy, A., "Urban Informality: Towards an Epistemology of Planning", *Journal of the American Planning Association*, 71: 2, 2005, s. 147-158
- Sadler, D., "Place-marketing, competitive places and the construction of hegemony", G. Kearns ve C. Philo (der.), *Selling Places: The City as Cultural Capital Past and Present* içinde, Pergamon Press, Oxford, 1993, s. 175-192
- Sassen, S., *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton University Press, Princeton N.J. 1991.
- Scott, A. J., "Creative Cities: Conceptual Issues and Policy Questions", *Journal of Urban Affairs*, 28:1, 2006, s. 1-17.
- Şen, B., "Soylulaştırma: Kentsel mekânda yeni bir ayrışma biçimi", H. Kurtuluş (der.), *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* içinde, Bağlam, 2005, s. 127-160.
- Şenses, F., "The stabilization and structural adjustment program and the process of Turkish industrialization: Main policies and their impact", F. Şenses (der.), *Recent Industrialization Experience of Turkey in a Global Context* içinde, Greenwood Press, Londra, 1994, s. 51-73.
- Sietchiping, R., "Prospective Slum Policies: Conceptualization and Implementation of a Proposed Informal Settlement Growth Model", Third Urban Research Symposium on "Land Development, Urban Policy and Poverty Reduction", 4-6 Nisan 2005, Brasilia Df, 2005.
- Slater, T., "The Eviction of Critical Perspectives from Gentrification Research", *International Journal of Urban and Regional Research*, 30:4, 2006, s. 737-57.
- Smith, N., *The New Urban Frontier: Gentrification and The Revanchist City*, Routledge, Londra, 1996.
- , "New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy", *Antipode*, 34, 2002, s. 427-449.
- , "Küresel Evsizlik: Ölçeğe İlişkin Uygulamalar", *Praksis*, 15, 2006, s. 127-158.
- Sorkin, M. (der.), *Variations on a Theme Park*, Hill and Wang, New York, 1992.
- Swyngedouw, E., "Authoritarian governance, power, and the politics of rescaling", *Environment and Planning D: Society and Space*, 18, 2000, s. 63-76.
- Swyngedouw, E., Moulaert, F. ve Rodriguez, A., "Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy", *Antipode*, 34, 2002, s. 542-577.
- Tallon, A., "İngiltere'de Kentsel Rönesans: Kentlerdeki Yansımaları ve Eleştirel Değerlendirmeler", Özdemir, D. (der.), *Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama: Avrupa Deneyimi, İstanbul Uygulamaları*, Nobel, 2010, s. 79-97.
- Tekeli, İ., "Kentleri Dönüşüm Mekanı Olarak Düşünmek", *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler*, YTÜ Basım-Yayın Merkezi, İstanbul, 2003, s. 2-7.
- Thomas, S., *A Glossary of Regeneration and Local Economic Development*, Local Economy Strategy Centre, Manchester, 2003.
- Turok, I., "Dönüşümün Mücadelesi: Yoksul Mahalleleri Kent-Bölgesindeki Büyümenin Parçası Haline Getirebilmek", Özdemir, D. (der.), *Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama: Avrupa Deneyimi, İstanbul Uygulamaları* içinde, Nobel, 2010, s. 35-50.
- Turok, I., "Cities, regions, and competitiveness", *Regional Studies*, 38:9, 2004, s. 1061-75.
- Turner, J. F. C., "Barriers and channels for housing development in modernizing countries", *Journal of American Institute of Planners*, 32, 1967, s. 167-181.
- , *Housing by People: towards autonomy in building environments*, Pantheon Books, 1977.
- Türkün, A., "Kentsel Turizmin Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde Yansımaları", *TMMOB İstanbul Kent Sempozyumu Bildiriler* içinde, TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu, Eylül 2007.
- , "Konut Alanlarında Radikal Dönüşümler, *Konut Sempozyumu*, 3-4 Aralık 2009, TMMOB Mimarlar Odası, İstanbul Büyükşehir Şubesi, 2011a, s. 339-380.
- , "Urban Regeneration and Hegemonic Power Relationships", *International Planning Studies*, Routledge, 16:1, 2011b, s. 61-72.

- , “Kentsel Ayrışmanın Son Aşaması: Kentsel Dönüşüm”, 24. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi: Dönüşüm Yaşama ve Mekana Etkileri, 5-7 Nisan, TBMM Mimarlar Odası, Bursa Şubesi, 2012, s. 279-285.
- Türkün-Erendil, A. ve Ulusoy, Z., “The Re-invention of Tradition as an Urban Image”, *Environment and Planning B-Planning and Design*, 29, 2002, s. 655-672.
- UN-HABITAT, *Challenge of Slums: Global Report on Human Settlements*, Earthscan Publications, Londra, 2003.
- Urry J., *Consuming Places*, Routledge, New York, 1995.
- , *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*, Sage Publications, Londra, 1990.
- Uzun, N. C., “Kentsel Dönüşümde Yeni bir Kavram: Seçkinleştirme”, Eraydın, E. (der.), *Değişen Mekan* içinde, Dost, 2006, s. 340-360.
- Van Gent, W. P. C., “Housing Context and Social Transformation Strategies in Neighbourhood Regeneration in Western European Cities”, *International Journal of Housing Policy*, 10:1, 2010, s. 63-87.
- Van Kempen, R., Dekker, K., Hall, S. ve Tosics, I., “Restructuring Large Social Housing Estates in European cities: An Introduction”, R, K Van Kempen, Dekker, S. Hall ve I. Tosics (der.), *Restructuring Large Social Housing Estates in Europe* içinde, The Policy Press, Bristol, 2005.
- Varley, A., “Private or Public: Debating the Meaning of Tenure Legalization”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 26: 3, 2002, s. 449-461.
- Wassenberg, F., “Large social housing estates: From stigma to demolition?”, *Journal of Housing and the Built Environment*, 19, 2004, s. 223-232.
- Weber, R., “Extracting Value from the City: Neoliberalism and Urban Redevelopment”, *Antipode*, 34, 2002, s. 519-540.
- Wyly, E. K. ve Hamel, D. J., “Islands of Decay in Seas of Renewal: Housing Policy and the Resurgence of Gentrification”, *Housing Policy Debate*, 10:4, 1999.
- Yeldan, A. E., “The economic structure of power under Turkish structural adjustment: Prices, growth and accumulation”, F. Şenses (der.), *Recent Industrialization Experience of Turkey in a Global Context* içinde, Greenwood Press, Londra, 1994, s. 75-89.
- Zanetta, C., “The evolution of the World Bank’s urban lending in Latin America: from sites and services to municipal reform and beyond”, *Habitat International*, 25, 2001, s. 513-533.
- Zukin, S., *Landscapes of Power*, John Hopkins University, Berkeley, 1991.

İKİNCİ KISIM

Kentsel Politikalar ve İstanbul'da Sosyo-Mekânsal Dönüşüm

1923-1980 Döneminde Kentsel Politikalar ve İstanbul'da Konut Alanlarının Gelişimi

Mevzuat, Aktörler ve Hâkim Söylem

ASUMAN TÜRKÜN - ŞÜKRÜ ASLAN - BESİME ŞEN

EMEĞİN KENTİ İSTANBUL

1 923-1980 dönemi, ülkenin en önemli metropolü olan İstanbul için farklı bir öneme sahiptir. İzlenen iktisat ve sanayileşme politikaları ve tarımda makineleşmenin yarattığı kitlesel göç hareketleriyle de tanımlayabileceğimiz bu dönemde emek, hem üretim mekânlarıyla hem de emeğin yeniden üretildiği farklı konut alanlarıyla kentin şekillenmesinin en önemli dinamiğini oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra ulus-devletin inşası kapitalist sanayileşme ve kentleşme politikalarıyla birlikte sürdürülmüş, modern ve planlı kentler yaratma hedefi hep gündemde olmuştur. Ancak izleyen dönemlerde bu beklentinin karşılanabilmesi için gerekli kamu kaynakları, farklı öncelikler nedeniyle kentlerde ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmıştır. Az çok bütün azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de sınırlı kaynakların sanayiye dayalı kalkınmaya yönlendirilmesi, kamunun kent politikalarının zayıf kalması-

na ve kentsel gelişimin büyük ölçüde piyasaya bırakılmasına yol açmıştır. Piyasa ilişkileri içinde karşılanamayan ihtiyaçlar ise dönem boyunca enformel alanın sınırlarını sürekli genişletmiş ve pek çok kabulün ve beklentinin yeniden sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.

Bilindiği gibi, kent politikasının en önemli unsuru olarak konut politikaları kentlerin biçimlenmesinde belirleyici bir özelliğe sahiptir. Toplumsal yaşamın inşası ve emeğin yeniden üretimi açısından önem taşıyan konut politikaları ve konut arzına dair düzenlemeler, özellikle dar gelirli kesimler açısından hayati önemdedir. Her ne kadar yasalarla desteklense de, Türkiye'de kamunun "ucuz kiralık konut" sağlamaya yönelik bir politikası neredeyse hiçbir dönemde olmamış, mülk edindirmeye odaklı bir konut politikası izlenmiştir. Bu dönem bütün toplumsal kesimler açısından yeterli sayıda ve nitelikte konuta erişebilme konusunda sıkıntıların yaşandığı bir tarihsel özellik taşımaktadır. Orta ve üst gelir gruplarının ko-

nut sorunu çeşitli yasal ve finansal düzenlemeler ile serbest piyasa mekânizması içinde çözülebilmişken, dar gelirli toplumsal sınıflar veya kent yoksulları açısından formel sınırlar içinde çözüm üretilememiştir. Bu kesimler açısından “gecekondu” neredeyse tek seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu dönemin kentleşme sürecinde barınma sorununu çözmek için yapılan düzenlemeleri ve razı olunan enformel çözümleri kavramadan bugün kent politikalarında yaşanan dönüşümü kavramak ve değerlendirebilmek kolay olmaz.

İstanbul, konumu ve sahip olduğu tarihsel roller itibarıyla her dönem çok önemli bir merkez olma özelliğini sürdürmüştür. Cumhuriyetin ilanı ve Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle yatırımların başkente ve Anadolu'nun diğer kentlerine yönlendirilmesi, İstanbul'un gelişiminde bir duraklama dönemine işaret eder. Ancak 1950'lerden sonra değişen iktisat ve sanayi politikaları doğrultusunda İstanbul yeniden Türkiye'nin en fazla göç alan ve en fazla sermaye çeken kenti haline gelmiştir. Sermaye birikim süreçleri ve egemen sınıfların şekillenmesi bakımından önemli bir dönüm noktasını oluşturan ithal ikameci sanayileşme, aynı zamanda sermayenin ve emeğin, dolayısıyla nüfusun mekânda yeniden dağılımı açısından belirleyici dönüşümlere yol açmış, ülke içindeki nüfus hareketlerine büyük ivme kazandırmıştır (Boratav, 2003). Özellikle 1960'lar sonrasında kurumsallaşan ithal ikameci sanayileşme politikaları ve özel sektöre verilen destekler, İstanbul'u büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının ve çoğunlukla bunlara bağımlı çalışan küçük ve orta boy işletmelerin en önemli merkezi haline getirmiştir. Tarımsal alanda makineleşme ve kapitalist tarım işletmelerinin desteklenmesiyle

birlikte tarım sektöründe yaşanan çözülme ve yapısal değişim, kente göçün en önemli tetikleyicisi olmuştur. Sanayi gelişimi açısından başat kent haline gelen İstanbul sadece bu sektörde değil, inşaat, hizmetler ve ticaret sektörlerinde de önemli bir iş potansiyeline sahiptir. Çok partili düzene geçişin ve Demokrat Parti'nin oy tabanını oluşturan kesimlerin önemli bir politik güç olmaya başladığı bu dönemde kırdan kente göç meselesine esnek bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu esnekliğin en önemli nedeni ise özellikle sanayi sektörü için ihtiyaç duyulan ucuz işgücüdür. Ancak kamunun ve özel sektörün gücü bu kesimleri formel işgücü piyasası içine almaya ve barınma ihtiyacını karşılamaya yetmemiş; bundan sonraki dönemlerde kayıt-sız/enformel/marjinal sektör ve plansız konut gelişimi/gecekondu olgusu en önemli gündem maddelerini oluşturmıştır.

Gecekondu olgusu, ilk olarak 1930'larda Ankara'da “baraka” olarak adlandırılan evlerin ortaya çıkmasıyla gündeme gelmiştir. İstanbul'da gecekonduların sayısının artarak kitle-sel olarak mekânda görünür hale gelmesi ise 1950'li yıllara, diğer bir deyişle İstanbul'un önemli bir sanayi gelişimine sahne olduğu yıllara rastlar. Bu dönemde “gecekondu”, kente göç etmiş ve kentin işçisi olmaya çalışan dar gelirli toplumsal kesimlerin en önemli konut seçeneği olarak ortaya çıkmış ve özgün bir konut tipolojisi olarak şekillenmiştir. Gecekondu gelişimi ve mekânda yer seçimi gibi çok boyutlu ve belirleyenli bir süreci birkaç etkene bağlamak güç olsa da, İstanbul'da gecekonduların mekânda yayılımının sanayilerin yer seçimi ile doğrudan bağlantısı olduğu görülür. Diğer önemli etkenler, kent düzleminde kamu mülkiyetindeki arazilerin dağılımı ve gelişen ulaşım

imkânlarının erişilebilirliğin sınırlarını genişletmesidir. İlk olarak hazine toprakları üzerinde inşa edilen gecekondular, daha sonra hisseli tapulu alanlarda kaçak yapılaşma şeklinde yaygınlık kazanmıştır. İmar düzenlemelerinin dışında kalan bu tür yapılaşmalar, kimi zaman seçim öncesi yapılan imar afları ve siyasi desteklerle, kimi zaman da gecekondulu mafyasına ya da kurumlarda çalışan memurlara verilen rüşvetlerle ayakta kalmıştır. İlk yıllarda dayanaksız derme çatma malzemelerle ve bu alanlarda yaşayanların kendi emeğiyle yapılan gecekondular, özellikle 1980'ler sonrasında çok katlı apartmanlara dönüşmüş ve piyasa mekânizması içinde profesyonel işgücü kullanılarak yapılmaya başlanmıştır (Tekeli, 1994b).

Dar gelirli kesimler açısından gecekondulu yapımı dışında bir başka seçenek de kentin merkezî alanlarındaki yıpranmış konut alanlarına ya da gecekondulu alanlarına kiracı olarak yerleşmek olmuştur. Bu ikinci seçenek ilk başlarda geçici bir niteliğe sahiptir; ancak 1990'lar sonrasında gecekondulu yapma imkânlarının sınırlarına ulaşılmasıyla birlikte artık kalıcı bir nitelik kazanmıştır. Gecekondulu ile kiralık konutların kullanıcılarının beklentileri açısından farklılıklar bulunmaktadır. Gecekondulu mülkiyeti, "en sağlam" gelecek vaadini sağlayan bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle piyasada alınıp satılan bir meta olmanın yanı sıra aile fertlerinin konut ihtiyacını karşılayacak tarzda genişletilebilen, zamanı geldiğinde kat çıkılabilen bir konut tipolojisidir. Diğer bir deyişle, bir sonraki neslin de barınma ihtiyacına cevap vermekte ya da yaşam maliyetini hafifleten bir ek gelir imkânı sağlamaktadır.

Gecekondulu olgusunu besleyen bir başka önemli neden ise toplumun büyük bir kesimi-

nin devletin sosyal güvenlik sisteminin dışında olmasıdır. Kente göç yoluyla gelenler, çalışma alanında elde edemedikleri korunmayı konut sahipliğinde ve bunun sağladığı güvencede aramışlardır. Dolayısıyla, çalışanlar tüm birikimlerini, kent mekânında tutunmalarını sağlayacak konutun yapılmasına ve zaman içinde iyileştirilmesine aktarmışlardır. Gecekondulu fiziksel bir barınma imkânı sunmanın ötesinde toplumsal bir işleve de sahiptir. Kente göç edenlerin barınma, iş bulma ve gündelik yaşamı sürdürme açısından ihtiyaç duydukları sosyal ağlar ve yardımlaşma mekânizmaları, kentte tutunmayı sağlayan en önemli unsurlar olarak gecekondulu mahallelerinde olağan olarak inşa edilmektedir. Bir başka boyut ise gecekondunun politik yaşam içinde de önemli bir yer kaplamasıdır. Gecekondulu alanları, kentsel yaşam içinde var olma ve kazanımları arttırma gibi mücadelelerin yanı sıra doğrudan muhalif bir yaşam kurma deneyimine de sahiptir (Aslan, 2004; Aslan ve Şen, 2011). Bu bağlamda, gecekonduların oluşumu bu dönemin en önemli kentsel olgulardan biridir. Nitekim bu konu merkezî ve yerel yönetimlerin ve ilgili kurumların öncelikli meselesi haline gelmekte, yasalarla ve kurumsal düzenlemelerle soruna çözüm bulma çabası önem kazanmaktadır.

Bu bölümde 1923-1980 döneminde Türkiye'de özellikle dar gelirli toplumsal kesimlerin sorunu olarak gündeme gelen barınma sorunu; İstanbul'un kentleşme tarihi ve sosyo-mekânsal yapılanması çerçevesinde tartışılacaktır. İlk olarak İstanbul'daki nüfus hareketleri ve izlenen konut politikalarının sosyo-mekânsal etkileri dönemin sanayi ve iktisat politikaları çerçevesinde incelenecektir. Daha sonra ise barınma sorununun ve özellikle gecekondulu olgusu-

nun kent literatüründe nasıl ele alındığı ve konut politikalarına ilişkin hâkim söylemin ve mevzuatın nasıl değiştiği yine İstanbul üzerinden ortaya konmaya çalışılacaktır.

1923-1980 DÖNEMİNDE NÜFUS HAREKETLERİ VE KONUT POLİTİKALARI: İSTANBUL ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Ulus-Devletin İnşası ve Sanayileşme Hamleleri: 1920-1950 Dönemi

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'lere kadar uzanan dönemde ulus-devletin inşası ve yeni başkentin kurumlarıyla birlikte yerleşmesi en önemli hedefler olarak öne çıkmıştır. Batı'da ulus-devlet, gelişen kapitalist üretimin bir düzenleme aracı olarak sanayileşmenin altyapısını kurarken, Türkiye Cumhuriyeti'nin geç modernite projesi içinde siyasal bir nitelik taşıyor ve toplumsal bilinç düzeyinde oluşturulması gerekir (Tekeli, 1998). Bu projenin diğer önemli dayanakları başından itibaren sanayileşme ve mekânsal düzenlemeler olmuştur. Mekânsal düzenlemenin ilk önemli adımı, geçmişin izlerini taşıyan İstanbul yerine Ankara'nın 1923 yılında başkent olarak seçilmesi ve bir yaşantı kalıbını oluşturmak üzere kentin sembolik ve estetik olarak Batı'da ortaya çıkmış planlanma ölçütleri ve mimari stiller çerçevesinde yeniden düzenlenmesidir. Burada deterministik bir kabul bulunmaktadır; çevre değiştiğinde, bireyin davranışı da değişen çevrenin gereklerine uygun olarak biçimlenecektir. Dolayısıyla, modern kent araçsal bir işlev kazanır ve bu kent modelinin diğer kentlerin de dönüşümünü hızlandıracağı varsayılır.¹

Mekânsal düzenlemelerin yanı sıra sanayileşme yoluyla kalkınma politikaları da öne çıkmıştır. 1923-1950 döneminin sanayi ve iktisat politikalarının belirlenmesinde 1923 yılında İzmir'de yapılan İktisat Kongresi'nin öneminin büyük olduğu görülür. Kongrede benimsenen ana hedef, tarıma dayalı ekonomiyi destekleyerek bu sektörde sermaye birikiminin artmasını sağlamak ve sanayiye sermaye aktarımı yapmaktır. Dünya buhranının olumsuz sonuçlarının da etkisiyle özel sermayenin yeterince yaratılamamış olması, devleti hızlı bir sanayileşme hamlesi başlatmak üzere başrole geçirmiştir. 1934'te yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda da belirtildiği üzere ithal edilmekte olan bazı hammaddelerin yurtiçinden temini ve bazı sanayi kollarının devletçe kurulması hedeflenmiştir; dolayısıyla ithal ikameci sanayileşme hamlesi ilk olarak devlet tarafından başlatılmıştır. Bu plan döneminde, temel tüketim mallarının yanı sıra, Etibank (1935) ve Karabük Demir-Çelik Fabrikaları (1937) gibi ara ve yatırım malları üreten kamu işletmeleri de kurulmuştur. Kurulan kamu sanayi girişimleri aracılığıyla özel kesime ucuz girdi sağlama işlevi yürütülmüş; ayrıca, kamu-özel ortaklıklarıyla sermaye aktarımı sağlanmıştır.²

1950'li yıllara kadar devlet eliyle yapılan büyük sanayi yatırımları İstanbul dışındaki diğer illere yönlendirilmiş ve kent göreceli olarak önemini kaybetmiştir. İstanbul'da yaratılan toplam katma değer Türkiye içindeki payının 1933'te % 41,3'ten 1940'larda % 33'e düşmesi bu politikanın sonucu olarak görülmelidir (*İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, 6: 440). Öte yandan, dünyadaki yeni iktisadi gelişmelerin,

¹ Bkz. Bozdoğan, 2002; Kasaba, 1997; Bozdoğan ve Kasaba, 1998; Tekeli, 1998; Türkün ve Ulusoy, 2004.

² Bkz. Kepenek, 1995; Bayülken ve Kütükoğlu, 2010; Boratav, 2003.

özellikle Bolşevik Devrimi'nin ve Süveyş Kanalı'nın açılmasının yarattığı etkiler, İstanbul'un uluslararası ticari fonksiyonunu da büyük ölçüde kaybetmesine neden olmuştur (Sönmez, 1996). Savaş yıllarında İstanbul'un nüfusunun 1.200.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Karpas, 1985). Ancak kentin nüfusunun 1927'de 794.000'e düşmüş olduğu görülür; 1950'lere gelindiğinde nüfus yeniden 1.166.000'e ulaşmıştır. Bu yıllarda bürokratik ve askerî hizmetlerde çalışmak üzere Ankara'ya ciddi bir göç yaşanmıştır (Tekeli, 1994a). Ayrıca İstanbul'un özellikle Müslüman olmayan nüfusunda yaşanan kaybın da önemli olduğunu belirtmemiz gerekir; Hristiyan nüfus 1914'te 450.000 iken 1927'de 240.000'e gerilemiştir (Keyder, 1999). Bu kayıp daha sonraki dönemlerde de artarak devam etmiş; kentin ticaretinde etkin olan gayrimüslim grupların kaybı, kentin ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu dönemde kentin durağan bir sürece girmesi ülke içindeki önemini göreceli olarak azaltsa da sanayi, ticaret ve hizmetler sektöründe ülkenin hâlâ en önemli kenti olma gerçeğini değiştirmez. Hem 1927 sanayi sayımları, hem de 1933 ve 1941'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerin mekânsal dağılımı İstanbul'un ülke içindeki önemini yansıtmaktadır. 1927'de yapılan sanayi sayım sonuçlarına göre Türkiye'deki işyerlerinin % 13'ü ve bu işyerlerinde çalışanların % 16,5'i İstanbul'da bulunmaktaydı. Ayrıca Türkiye'de 20'den fazla işçi çalıştıran 212 dokuma atölyesi ve fabrikasının 62'si (% 29,3), metal ve makine dalındaki 62 işyerinden 20'si (% 37,7) ve kâğıt ve kâğıt ürünleri kolunda büyük 33 işletmenin 21'i (% 63,6) İstanbul'da

yer seçmişti.³ 1930-39 döneminde en yüksek büyüme gıda ve tekstil sektörlerinde gerçekleşmiştir. 1933 yılında teşviklerden yararlanan işletmeler içinde dokuma sanayinde yer alan kuruluşlarda çalışanların % 40,7'sinin İstanbul'da olduğu ve yine bu sektörde yaratılan katma değer % 45,6'sının bu kentte olduğu görülür. Böyle bir yoğunlaşmanın ortaya çıkmasında İstanbul'da yer alan bazı fabrikaların devlete geçerek yeni yatırımlar yapılmasının ve diğer büyük devlet yatırımlarının önemi büyüktür. Bunların içinde Paşabahçe Cam Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası, Mecidiyeköy Likör ve Kanyak Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Sanayi İşletmesi, Feshane, Cibali Tütün Fabrikası, İstanbul'un ekonomik ve sosyo-mekânsal yapılanmasının temel taşlarını oluşturmuştur. 1941'e gelindiğinde Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerin % 30'u İstanbul'daydı ve bu işletmeler toplam katma değer % 33'ünü yaratmaktaydı. Bu işletmeler içinde imalat sanayinin payı % 99 civarındadır. 1950'de yapılan sanayi sayımına göre ise Türkiye'de imalat sanayinde yer alan küçük ve büyük işletmelerin % 20'si İstanbul'da bulunuyordu ve katma değer % 32'si bu kentte yaratılıyordu (*İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, 6: 440).

1920-1950 döneminde ülke ortalamasının üzerinde büyüyen ve ciddi anlamda konut açığının yaşandığı tek kent Ankara'dır. Ankara'nın başkent olarak yeni işlevleri ve bunun gerektirdiği inşaa faaliyetleri ve özellikle hizmet

3 Küçük işletmelerde de benzer bir yoğunluk bulunmaktaydı; tarıma dayalı sanayinin % 87'si, dokuma üretiminin % 79'u ve kimya ve ilaç üretiminin % 72'si İstanbul'da toplanmıştı (*İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, 6: 439).

sektöründe hızla artan emek talebi kentte çok ciddi bir nüfus artışına neden olmuştur. Konut arzının yetersizliği sonucu devlet doğrudan konut üretimine katılmıştır; özellikle bu dönemde memurlar için konut üretmek önemli bir politikadır. Bu hedefe yönelik olarak Ankara'da dar gelirli memurlara konut tedarik edilmesi için kamulaştırmalar yapılmıştır; ancak bu konutların büyük bir bölümünün üst düzey bürokratların ve parlamenterlerin kullanımına açıldığı görülür (Sey, 1998). Bu yıllar arasında konut sorununa çözüm oluşturabilmek için bazı kurumsal düzenlemeler de yapılmıştır. 1926 yılında inşaat girişimlerini desteklemek ve gerekli kredileri sağlamak için Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur.⁴ 1930'larda ekonomik kriz nedeniyle devlet konut yapımından çekilmiş, ancak bireysel girişimlerle ihtiyaçları sağlayacak ölçüde konut üretilememiştir. Dolayısıyla, bu yıllarda ilk olarak Ankara'nın İncesu ve Akköprü bölgelerinde "baraka" olarak nitelendirilen gecekondü yapımının başladığı görülür.

Dönemin sosyal konut uygulamaları kapsamında işçi konutlarının ele alınışı, çalışma yaşamı ve buna dair sosyal güvence kapsamından

bağımsız olmamıştır. Ülkede sanayileşme politikalarına bağlı olarak artan fabrikalar ve çevrelerinde oluşan yerleşimler, işçi konutları sorununu hep gündemde tutmuştur. 1940'larda işçi konutlarının desteklenmesi, dar gelirli kesimlerin konut sorununu çözmek için geliştirilmiş önemli bir politikadır. Bu girişimler sonucunda kamu fabrikalarında çalışan işçi ve memurlar için lojman yapımları gerçekleştirilmiştir; bunların en iyi örnekleri Nazilli, Ereğli, Kayseri ve Hereke'deki Sümerbank kumaş fabrikalarında görülür. Ayrıca, yine 1940'lardan başlayarak işçilerin barınma ihtiyacını karşılamak üzere ucuz faizli kredi imkânları sağlanmıştır. Sosyal Sigortalar Kurumu gibi bazı kuruluşlar kooperatifleşme koşuluyla konut kredisi vermeye başlamıştır. Türk-İş Sendikası üyelerine SSK kredisi kullandırarak Ankara Aydınlikeler'in kuzeyinde bir toplu konut sitesi gerçekleştirmiş, daha sonra aynı uygulama Karakusunlar Köyü yakınında tekrarlanmıştır. İstanbul'da ise Merter'de önemli uygulamalar yapılmıştır. Devlet Demir Yolları, Emekli Sandığı ve Askerî Fabrikalar Emeklilik ve Yardımlaşma Sandığı gibi kuruluşların yanı sıra basın kuruluşları ve üniversite çalışanlarının oluşturduğu kooperatiflerin de özellikle 1960'lardan sonra kent mekânında yaygınlık gösterdiği bilinmektedir. Bu dönemde kurulan Öğretmenler Bankası ve Vakıflar Bankası ipotek kredisi verme yetkileri ile ucuz konut yapımı için mali kaynak sunmaya çalışmıştır. Kamu kuruluşlarının elinde bulunan arsaları kooperatiflere tahsis etmesi de bir başka uygulamadır.⁵ Bütün bu düzenlemeler değerlendirildiğinde, sıırlı sayıda ve gelir düzeyleri nispeten yüksek

4 Emlak ve Eytam Bankası, 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankası Anonim Ortaklığı'na devredilmiştir. Bankanın en önemli projeleri arasında 1946 tarihinde tamamlanan ve Ankara'daki üst düzey bürokratlara lojman olarak yapılmış olan 434 konutluk Saraçoğlu Mahallesi bulunur. Banka, 1946 yılından 1988 yılına kadar pek çok konut projesinin gerçekleştirilmesinde önemli bir görev üstlenmiştir. Ankara'da Yenimahalle, Etlik ve Telsizler, İstanbul'da Levent, Koşuyolu, Emekli Subay Evleri ve Ataköy, İzmir'de Denizbostanlı, Edirne'de Mimar Sinan ve Eskişehir'de Yunuskent'in yanı sıra Urfa, Çankırı ve Diyarbakır'da inşa edilen konutlar 1988 yılına kadar gerçekleştirilen önemli projelerdir. 1988'de Türkiye Emlak Kredi Bankası, Anadolu Bankası ile birleşerek Türkiye Emlak Bankası A. Ş. kurulmuştur. Emlak Bankası 2001'de Ziraat Bankası ile birleştirilerek kapatılmıştır (<http://tr.wikipedia.org> ve www.ziraat.com.tr)

5 Bkz. Sey, 1998; Türel, 1987; Tekeli, 1987, 1994a; Keleş, 1966; Adam ve diğ., 2009; Türkün, 2011a.

bir sigortalı işçi veya memur grubunun konut talebinin karşılanabildiği görülür. Bu koşullar altında, göçmen nüfusun ve düşük gelirli çalışanların ilk seçeneği “gecekondu” olmaya devam etmiştir.

İthal İkameci Sanayileşme Hamleleri

ve Tarımda Yapısal Dönüşüm:

1950-1960 Dönemi

1950’li yıllar Türkiye’nin çok partili yaşama geçiş yıllarıdır. Bu yıllarda kalkınmanın özel sermaye birikiminin artışı ile gerçekleşebileceği görüşü hâkimdir. Nitekim 1948-1950 yılları arası alınan Marshall Yardımı’nın traktör ithalatı ve karayollarının yurt çapında geliştirilmesi yönünde değerlendirilmesiyle kapitalist tarımsal üretimin de altyapısı oluşturulmuştur. Sonuç olarak bu dönemde tarımsal üretimin ve ihracatın ciddi bir biçimde arttığı görülür. Ayrıca ithal ikameci sanayileşme ile birlikte, teknoloji, yatırım malları ve ara malların ithal edildiği, nihai ürünlerin ise ülkede yerli-yabancı ortaklığı ile üretildiği bir montaj sanayileşme süreci başlamıştır. Bu dönemde KİT’ler aracılığıyla özel sektöre ciddi bir sermaye aktarımı sağlanmıştır; bu aktarım hem özel sektöre ucuz hammadde, ara ve yatırım malları sağlanması hem de KİT’lerde yapılan üretimin satışının özel sektöre bırakılması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu yıllar aynı zamanda Türkiye’de önemli ekonomik, siyasal ve toplumsal değişimlerin yaşandığı, Müslüman burjuvazinin yaratılmaya çalışıldığı, savaş zenginlerinin ortaya çıktığı ve sermayenin ciddi bir biçimde el değiştirdiği dönemdir.⁶

İthal ikameci sanayileşme ve tarımda ciddi

bir çözülmeye yol açan gelişmelerle birlikte ülke içindeki nüfus hareketlerinin de büyük ivme kazandığı görülür. Başta İstanbul olmak üzere, sanayi gelişiminin yaşandığı kentler hızlı bir göç akınıyla karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla, İstanbul yeniden Türkiye’nin en fazla göç alan ve en fazla sermaye çeken sanayi ve hizmet kenti haline gelmiştir. Büyük sermaye, özellikle ithal girdilere olan bağımlılık nedeniyle, İstanbul, İzmir ve Kocaeli gibi ülkenin dışa açıldığı kentlerde yer seçmeyi tercih etmiştir. Büyük işletmelerle girdi-çıkı ilişkisi içinde olan küçük ve orta boy sanayi ve hizmet sektörleri ile birlikte işgücü de bu kentlerde yığılmaya başlamıştır (Ataay, 2001). İstanbul’un Türkiye ekonomisi içinde artan önemine paralel olarak, 1950’lerden sonra ulaşım, enerji gibi önemli altyapı yatırımlarından, kredi ve teşviklerden ve kamu yatırımlarından önemli paylar aldığı görülür. Bu durum 1960’lı ve 1970’li yıllarda da artarak devam etmiştir (İstanbul Valiliği, İl İstihdam Kurulu, 2007).

Bu yıllarda İstanbul’daki nüfus hareketlerini incelediğimizde, kentin yıllık nüfus artış hızının göçün yoğun olduğu dönemlerde Türkiye ortalamasının iki katını aştığı görülür. 1945-1950 döneminde Türkiye’nin yıllık nüfus artış hızı % 21,7 iken bu oran İstanbul için % 54,8’dir. 1965-1970 döneminde bu oranlar sırasıyla % 25,2 ve % 54,9’dur. İstanbul’da nüfus artış hızı 1975-1980 döneminde bir miktar azalmıştır; ancak 1980 sonrasında geliştirilen ihracata yönelik sanayi ve iktisat politikalarına bağlı olarak yeniden artarak 1985-1990 döneminde % 44,8’e yükselmiş ve 2000’li yıllara kadar Türkiye’deki nüfus artış hızının iki katına yakın bir seviyede kalmıştır (Tablo 3.1).

⁶ Bkz. Bayülken ve Kütükoğlu, 2010; Keyder, 1995; Kepek, 1995; Boratav, 2003.

TABLO 3.1
Türkiye ve İstanbul'da Toplam Nüfus ve
Yıllık Nüfus Artış Hızları (1927-2009)

Yıllar	Türkiye nüfus	Türkiye (%)	İstanbul nüfus	İstanbul (%)
1927	13.648.270		806.863	
1935	16.158.018	21,1	883.599	11,4
1940	17.820.950	19,6	991.237	23,0
1945	18.790.174	10,6	1.078.399	16,9
1950	20.947.188	21,7	1.166.477	15,7
1955	24.064.763	27,8	1.533.822	54,8
1960	27.754.820	28,5	1.882.092	40,9
1965	31.391.421	24,6	2.293.823	39,6
1970	35.605.176	25,2	3.019.032	54,9
1975	40.347.719	25,0	3.904.588	51,4
1980	44.736.957	20,7	4.741.890	38,9
1985	50.664.458	24,9	5.842.985	41,8
1990	56.473.035	21,7	7.309.190	44,8
2000	67.803.927	18,3	10.018.735	31,5
2007	70.586.256	5,7	12.573.836	32,5
2008	71.517.100	13,1	12.697.164	9,8
2009	72.561.312	14,5	12.915.158	17,0

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları, 1965-2000; Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) veri tabanı.

İstanbul'a yönelen bu yoğun göç barınma sorununu ağırlaştırmakta ve bu meselenin çözümünü politik söylemin merkezine yerleştirmektedir. Bu dönemde barınma sorununu çözmek üzere kurumsal yetki ve sorumluluklar konusunda çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Bunların ilki 1951 yılında, 5656 sayılı Belediye Kanunu ile konut üretiminin, belediyelerin zorunlu görevlerinden biri olarak tanımlanmasıdır. Bir başka önemli gelişme de kentlerin ve köylerin imarının giderek bir zorunluluk haline gelmesi ve bu karmaşanın bir düzene kavuşturulması amacıyla 1958 yılında İmar ve İskân Bakanlığı'nın kurulmuş olmasıdır. Konut sorununun merkezî düzeyde ele alınacağını somut olarak anlatan bu yasaya göre bakanlığın konut alanındaki görevleri arasında; ülke çapında

konut gereksinimini tespit etmek ve çözüm yollarına dair kısa ve uzun vadeli programlar yapmak, ıslah edilmesi gereken konutların ıslah ve tasfiyelerini gerçekleştirmek, özellikle ihtiyaç sahiplerinin konut talebini karşılamak, toplu konut yapımını teşvik etmek, çeşitli kurumlar tarafından verilen konut kredilerini ve bu amaçla yapılan yardımları düzenlemek yer almaktadır. Ancak bütün bu düzenlemeler kente göç ederek sanayinin emek gücünü oluşturan dar gelirli çalışan kesimlerin formel konut piyasası içinde konut edinebilmelerinin koşullarını yaratmaya yetmemiştir.

İstanbul'da Sanayi ve Gecekondu Gelişiminin Dolaysız İlişkisi

İstanbul'da 1950'lerden itibaren gecekondu alanlarının saçaklanan üretim alanları etrafında yoğunlaştığı görülür. Tümertekin'in (1997) İstanbul örneğinde gayet ayrıntılı olarak anlattığı gibi sanayinin yer seçme ve üretim süreçleri ile gecekondulaşma arasındaki dolaysız bağ açık şekilde gözlenmektedir. İlk gecekondu yoğunlaşması, 1946 yılında dericilik ve dokuma sanayinin toplandığı Kazlıçeşme-Zeytinburnu'nda başlamıştır. Mart 1949'da İstanbul'da gecekonduların sayısı 5.000'e ulaşmıştı ve bunların 3.000'den fazlası bu bölgede toplanmıştı. 1950'lerin başında Zeytinburnu'ndan sonra ikinci büyük gecekondu gelişmesi Taşlıtarla'da olmuş; Rami Kışlası'nın kuzeyine ilk olarak Sulu-kule'de evleri yıkılan Çingeneler yerleşmiştir. Eyüp, Topçular, Topkapı-Maltepe civarında yoğunlaşmış olan dokuma ve lastik sanayileri bu bölgeyi cazip hale getirmiş, Kartal'da yerleşmiş olan göçmenlerin de gelmesiyle yerleşim büyümüştür. Ancak en büyük ivme 1950-1951 yılları arasında Bulgaristan'dan gelen göçmenler

için burada devlet tarafından evler yapılmasıyla başlamıştır. 1954'te Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin de gecekondu yaparak yerleşmesiyle Taşlıtarla önemli bir gecekondu alanı olmuş; 1963 yılında Gaziosmanpaşa adını alarak ilçe olmuştur. Üçüncü önemli gecekondu gelişimi ise Veliefendi Hipodromu'na yakın Osmaniye Köyü'nde yaşanmıştır; Bakırköy'deki sanayi kuruluşlarında çalışanlar açısından bu bölge cazip bir yerleşim alanıdır (Tekeli, 1994a, 1994b).

1954'ten sonra Haliç civarında zararlı kabul edilen üretime sınırlamalar getirilmiştir. Bu dönemde üretim, surların dışında Alibeyköy, Rami-Topçular, Topkapı-Sağmalcılar, Kazlıçeşme-Zeytinburnu'nda toplanarak kenti çevrelemişti. Bu alanların belediye sınırları dışında olması ve köy kanununa tabi olması hem sanayinin hem de gecekonduların yerleşmesine kolaylıklar sağlamıştır. Bu bölgelerde tapu idareleri yoluyla ifraz ve parselasyon işlemlerinin yapıldığı; 1953'te kentin çevresinde bu yollarla 150.000 parselin olduğu, 1961'de bu sayının 700.000'i aştığı tahmin edilmektedir. 1953 yılındaki gecekondulara tapu verilmesini sağlayan af yasası bu alandaki gelişmeyi hızlandıran önemli etkenlerden biridir. Bütün bu gelişmelere paralel olarak, belediye sınırları dışında bir gecekondu halkası ortaya çıkmıştır. Köy statüsündeki bu alanlar birtakım emlakçılar tarafından parsellenerek satılmış ve toprak tapusuna sahip gecekonduların ilk örneklerini oluşturmuşlardır.⁷ Bu yıllar arasında surlara yakın gelişen gecekondu halkasından daha uzakta üç noktada gecekondu gelişimi yaşanmıştır; bu nüveler sonraki yıllarda bu

alanlardaki gelişimin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu alanlardan Kocasinan 1955-60 arasında gelişmiş, 1956 yılında tuğla ocaklarının kurulması ve kent merkezinden ayrılan sanayilerin bu alana yerleşmesiyle Safraköy ve daha sonra Halkalı'da gecekondu alanları ortaya çıkmıştır (Tekeli, 1994b).

Beyoğlu yakasındaki gecekondu gelişimine bakıldığında Alibeyköy'deki gelişimin bir uzantısı olduğu anlaşılmaktadır. 1950-55 yılları arasında Silahdar Abdullah Ağa Vakfı'nın topraklarında başlayan gecekondu gelişimi, Kâğıthane'deki gelişimlerin de tetikleyicisi olmuştur. Menderes döneminin imar operasyonlarında evlerini kaybedenlerin yerleşmesi için Kâğıthane Köyü'nde yer gösterilmiş; daha sonra ise köyün ortak toprakları çeşitli yollarla parsellenerek ev yapmak isteyenlere satılmıştır. Sonuç olarak, Kâğıthane topraklarında Çağlayan, Harmantepe, Abide-i Hürriyet çevresinde gecekondu gelişmeleri olurken Çeliktepe, Gültepe ve Kuştepe'de ortaya çıkan gecekondu mahalleleri ile birleşmiştir. 1954 yılında hazırlanan Beyoğlu Nazım Planı'na göre Mecidiyeköy-Levent arası, Mecidiyeköy-Şişli arası ve Bomonti-Şişli arasında sanayi faaliyetlerinin kuruluşuna izin verilmiş ve Bomonti-Feriköy bira, dokuma ve çikolata fabrikalarının etkisi ile buralarda hızlı bir gecekondu gelişimi yaşanmıştır (Tümertekin, 1997). Böylece Mecidiyeköy'de başlayan nüve, Şişli'den Maslak'a uzanan Büyükdere Caddesi'nin batısında büyük sanayi alanlarının oluşmasıyla birlikte yayılmaya başlamıştır. Boğaz'da gecekondu alanlarının gelişimi parçalı bir şekilde ortaya çıkmıştır; Baltalimanı ve İstinye'deki taş ocakları, kibrit, kablo ve dokuma fabrikaları ile İstinye Tersanesi bu bölgede yer alan köylerin etrafın-

7 Bu alanlara örnek olarak Beşyüzevler, Berec Pil, Sağmalcılar, Esenler, Güngören, Bahçelievler ve Şirinevler verilebilir. Özellikle, Sağmalcılar'daki ciddi nüfus yığılması 1963 yılında Bayrampaşa belediyesinin kurulmasına yol açmıştır (Tekeli, 1994b).

da gecekondu alanlarının oluşmasına neden olmuşlardır (Tekeli, 1994b).

Anadolu yakasında ise ilk gecekondular Paşabahçe-Beykoz arasında ve Çamlıca taraflarında gelişmeye başlamıştır. Bu bölgede ortaya çıkan gecekondular Sümerbank kundura ile şişe ve cam fabrikalarına yakın alanlarda kurulmuşlardır. 1950'de Beykoz'da 1.600 civarında gecekondunun yer aldığı ve Zeytinburnu'ndan sonra ikinci en büyük gecekondulu bölgesi olduğu bilinmektedir; ancak bu bölgede sanayi gelişimi sınırlı olduğu için gecekondulu sayısında artış çok sınırlı olmuştur. Üsküdar'da ilk gelişim Tabaklar'da vakıf arazisinde, Selamsız'da ise belediye arazisi üzerinde başlamış ve daha sonraki yıllarda Çengelköy civarına yayılmıştır.⁸ Bu ilçede 1960'ta gecekondulu sayısı 4.000'e ulaşmıştır. Üsküdar-Şile yolu üzerinde Ümraniye Köyü de 1955'ten sonra gecekonduların yerleşim alanı olmuş ve bu alan 1963'te belediye olmuştur; 1965'te bu bölgenin nüfusu 14.800'e ulaşmıştır. Kadıköy'deki ilk gecekondulu yerleşimi de 1957'den sonra gelişen Fikirtepe'dir; bu alanın doğusunda Sahrayıcedit'te de gelişmeler olmuş ve 1960'ta Kadıköy ilçesinde gecekondulu sayısı 2.000'e yükselmiştir (Tekeli, 1994b). Daha sonraki yıllarda kentsel rantın ve maliyetlerin yükselmesi, büyük sanayinin, kent çevresine yayılma eğilimini güçlendirmiş ve Anadolu yakasında Kartal, Maltepe ve Gebze ekseninde sanayi alanları ciddi bir gelişme göstermiştir (Tekeli, 1994a). Gecekondular da Ankara Asfaltı boyunca sanayi gelişimini takip ederek doğuya doğru ilerlemiştir.⁹

⁸ Bu yayılmada Türkiye Kredi İnşaat Müessesesi'nin sahip oldukları araziye parselleyerek satmasının önemli bir etkisi olmuştur (Tekeli, 1994b).

⁹ Maltepe'nin kuzeyinde Gülsuyu, Yakacık civarında Top-selvi, Tuzla'nın batısında Yeşilbağlar, kuzeyinde Taşpı-

Gecekondulu yerleşimlerinin sanayi gelişimiyle ilişkisinin yanı sıra bir başka özelliği de iç dayanışması olan ve kentte var olmayı kolaylaştıran sosyal ağların geliştiği mahalleler oluşturmalarıdır. Bu dayanışma sayesinde mahalleliler kendi güçleriyle yolları yaparak, kuyular açarak yaşamlarını kolaylaştırmaya çalışmışlar; daha sonraki yıllarda da siyasi güçleri nedeniyle de özellikle seçim zamanlarından önce birtakım güvencelere kavuşmuşlardır. Daha sonraki bölümde ayrıntılı olarak inceleneceği gibi, bu dönemde gecekondulu afları getiren yasaların gecekonduların kent mekânında kalıcılık kazanmasında önemli etkileri olmuş; gecekonduların yasallaşması ve altyapı getirilmesi, gecekondulu gelişimini de hızlandırmıştır. Yapılan hesaplamalara göre 1950'de İstanbul'da 8.239 gecekondulu varken, bu sayı 1963'te 120.000'e çıkmıştır. 1963'te gecekondulu alanlarında yaşayan nüfus 600.000 civarındadır ve kent nüfusunun % 35'ini oluşturmaktadır (Tekeli, 1994b).

Planlı Ekonomi ve İthal İkameci Sanayileşmenin Kurumsallaşması: 1960-1980 Dönemi

27 Mayıs 1960 Darbesi'yle başlayan dönem, liberal ekonomi politikalarının yerine tekrar refah devleti anlayışı temelinde siyasi politikaların geliştirildiği bir zaman dilimidir. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasını hızlandırmak amacıyla 1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ile birlikte planlı ekonomi dönemi de başlamıştır. Ortaya çıkan bölgesel eşitsizlikler ve sanayide istenilen atılımın yapılamaması gibi etmenler bu süreçte et-

nar, Gebze'de Kaynarca, gecekondulu gelişimlerine örnek olarak verilebilir (Tekeli, 1994b).

kili olmuştur. 1963'te yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın en önemli stratejik tercihi ithal ikameci sanayileşmedir. 1950'li yıllarda az gelişmiş ya da bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin ithal ikameci sanayileşme politikalarına yönelmesi ve bu yolla kalkınmanın sağlanacağına dair inancın yerleşmesi de önemli bir faktördür (Bayülken ve Kütükoğlu, 2010). Bu politikaların uygulamasında mutlak korumacı bir model benimsenmiş ve iç pazarda yerli üretimin desteklenmesi amacıyla, yerli üretimin olduğu ürün gruplarında ithalat yasaklanmıştır. Ayrıca teşviklerle sanayi desteklenmiş, sanayi üretimi yapan işletmelere yatırım indirimi, gümrük vergisi muafiyeti ve kredi kolaylıkları sağlanmıştır (Kepenek, 1995). Bu geçiş süreci Türkiye'ye özgü nedenlerden dolayı kolay olmuştur. Bu nedenlerden birincisi, yıllar önce devletin, demir-çelik gibi bazı temel girdileri üretmeye başlamış olmasıdır. Ayrıca gereken sermaye birikimi daha önceki süreçte oluşmuş ve 1960'lı yıllarda Almanya'ya işçi göçü de döviz kaynağını oluşturmuştur. Diğer bir neden ise, dönemin alım gücünü artırıcı sosyal politikaları sonucunda iç tüketim eğilimlerinin ve iç pazarın genişlemiş olmasıdır (Keyder, 1995).

Bu dönemde üretilen mallar gelir düzeyleri yükselmiş sınıfların tüketim tercihlerine göre belirlenmiştir. Bu nedenle buzdolabı, çamaşır makinesi gibi dayanıklı tüketim mallarının üretimi öne çıkarken, ürünlerin daha geniş kitlelere ulaştırılabilmesi de farklı toplumsal kesimlerin reel gelirlerdeki artışlarla sağlanabilmiştir. Bu dönemde reel ücretler 1963 yılı 100 kabul edilirse 1976'da 220'ye ulaşmıştır; diğer bir ifadeyle reel ücretlerin yıllık artış hızı % 4,9'dur. Bu üretimin sürdürülebilmesi için,

özellikle devletin katkısıyla, demir-çelik, bakır, alüminyum, petro-kimya ve inşaat malzemelelerini içeren ara malların üretiminde önemli artışlar sağlanmış ve özel sektöre ucuz girdi sağlanabilmiştir.¹⁰ Bu dönemde en büyük gelişme, özellikle ithalata bağımlı sanayileşmenin beslediği ticaret sermayesinde ve genel olarak da hizmetler sektöründe yaşanmıştır. 1960-76 döneminde milli hasıla içinde sanayinin payı cari fiyatlarla % 3,8 artarken (kamu kuruluşları dahil) hizmetlerin payı % 5,7 artmıştır; bu sektördeki istihdam artışı ise çok daha belirgindir (Boratav, 2003).

Bu dönemde ithalatın % 95'i yerli üretime girdi oluşturmakta, ihracat ise tarımsal üretim üzerinden devam etmektedir. Dolayısıyla hâlâ dış piyasalardaki fiyat değişimlerinden ve ekonomik dalgalanmalardan etkilenmeye açık bir ekonomik yapı söz konusudur. 1973'ten sonra etkileri görülmeye başlayan dünya krizi Türkiye gibi ithal ikameciliğe yönelmiş ülkeleri de ciddi bir biçimde etkilemiştir. İthal ikamesi ile dışa bağımlılığın azalacağı beklenirken, özellikle yatırım mallarındaki genişleme ara mallar ithalatını körükleyerek beklenenin tersine bir duruma yol açmış ve 1970'lerin sonuna doğru ağırlaşan ekonomik krizin de belirleyicisi olmuştur. OPEC'in petrol fiyatlarını yükseltmesi ise petrol üretmeyen tüm diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de ithalat harcamalarını artırmıştır. 1970'lerin ortasından itibaren, Türki-

10 İmalat sanayinde özel ve kamu sektöründeki gelişmelere bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir; 1963'te kamu kuruluşları, ara malı üretim değerinin % 36,5'ini oluştururken bu pay 1980'de % 64,5'e çıkmış; yarattığı istihdam ise % 24,1'den % 33,3'e ulaşmıştır. Özel sektörün ise daha çok dayanıklı tüketim malları ve yaygın tüketim mallarında ciddi bir gelişme gösterdiği görülmektedir (Boratav, 2003).

ye'de bir durgunluk dönemi yaşanmış ve özellikle 1979'da katma değerde % 23'lük bir gerileme olmuştur. Bu yıllara kadar ötelenebilen kriz 1980'lerden sonra ithal ikameci politikaların terkedilmesi sonucunu doğurmuştur (Keyder, 1995).

1960-1980 dönemi boyunca İstanbul'un hem sermaye hem de nüfusun yığıldığı bir kent olma özelliğini pekiştirdiğini ifade etmemiz gerekir; diğer bir deyişle İstanbul yeniden eski önemine kavuşmuş ve bu polarizasyon bundan sonraki dönemlerde giderek artmıştır. Bu dönemin nüfus dinamiklerine bakıldığında kentleşmenin ciddi bir biçimde hız kazandığı ve özellikle İstanbul'un hem sanayi hem de hizmetler sektöründeki gelişmelere bağlı olarak önemli ölçüde göç aldığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar 1960'ların başında hazırlanan planlarda İstanbul'un bölgesi ve ülke içinde dengeli büyümesi konusunda kararlar üretilmiş olsa da, siyasi otoritelerin ve sermayenin sanayileşme baskısı ve yaratılan rant ekonomisi nedenleriyle İstanbul azmanlaşmış bir sanayi kenti haline gelmiştir. 1950'lerde başlayan ilk göç dalgasını 1960'ların ortasına gelindiğinde ülke çapında ikinci bir göç dalgası izler. Köyden kente göç sanayi merkezlerine doğru yapılan tipik bir işemek göçü olarak karakterize olmuş ve bu göçler 1965'ten sonra da artarak devam etmiştir (Özbay, 1999). 1965-1970 döneminde İstanbul'da nüfus artış hızı % 54,9, 1970-1975 döneminde ise % 51,4'tür. Bu iki dönemde Türkiye'nin nüfus artış hızı ise % 25 civarındadır (Tablo 3.1). Yüksek göç oranlarını yansıtan bir başka veri de İstanbul'da yaşayan ancak İstanbul doğumlu olmayanların oranıdır; 1950'de bu oran % 35'tir; ancak 1966'da % 45'e, 1975'te ise % 55'e ulaşmıştır (Sönmez, 1996).

Benzer bir polarizasyon sermaye yatırımlarında da gözlenmektedir. 1964 Sanayi ve İşyerleri Sayımı'na göre İstanbul'da 10'dan fazla işçi çalıştıran işletmelerin Türkiye içindeki payı % 43, bu işletmelerde çalışanların payı % 35, yaratılan katma değer içindeki payı ise % 38,5'tir. Bu dönemde İstanbul'da gıda, tekstil, metal eşya üretimi yapan işletmeler % 70'lik bir paya sahiptir ve katma değer % 69'unu üretmektedir. İşgücünün en fazla yoğunlaştığı sektör de doğal olarak tekstil, giyim ve deri imalatıdır. Ayrıca İstanbul'da çalışanların % 20'sini istihdam eden ve katma değer % 20'sini yaratan gıda sektöründe üretim yapan Zeytinburnu Et ve Balık Kurumu Kombinasi ve Beşiktaş tesisleri, Cibali Tütün Fabrikası, Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası ve Bomonti Bira Fabrikası gibi büyük devlet işletmelerinin önemi büyüktür (*İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, 6: 442). 1970'lerin başında, İstanbul'da imalat sektöründe 10 kişiden fazla işçi çalıştıran işyerlerinin birim sayısı, istihdam ettiği kişi sayısı ve yarattığı katma değer artış oranlarının daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak düzeyde yükselmiş olduğu görülür. 1970'li yılların ortalarından itibaren belirginleşen kriz ortamında İstanbul'un Türkiye içinde aldığı paylarda da düşme görülmektedir; 1980'lerin başında büyük ölçekli imalat sanayinde çalışanların ülke içindeki payı % 31'e, yaratılan katma değer payı ise % 32,5'e düşmüştür. Ancak bu kriz ortamına rağmen İstanbul'un Türkiye içindeki konumunun değişmediği ifade edilmelidir; İstanbul metal eşya, elektrikli eşya, makine sektöründe (otomotiv sektörü dahil) yer alan firmalar Türkiye'deki üretimin % 80'ini gerçekleştirirken, bu oran kimya sektöründe % 83'e ulaşmıştır (*İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, 6: 442-443).

İstanbul'da Genişleyen Sanayi Alanları ve Gecekondu

İthal ikameci kalkınma politikalarının benimsendiği bu dönemde, gecekondu halkı ucuz işgücü kaynağı ve tüketici olarak sanayinin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmeye devam etmektedir. 1970'lerde İstanbul açısından en önemli olgu, Boğaziçi Köprüsü ve çevre yollarının yapılmasıdır. Bu ana arterin ulaşılabilirliğin sınırlarını genişletmesi, karayolu ağırlıklı ulaşım imkânlarının ve özel oto sahipliğinin artmasıyla birlikte, hem sanayi işletmeleri hem de yeni planlı ve plansız konut alanları saçaklanarak kentin makroformunda ciddi değişikliklere yol açmıştır. 1970'lere kadar Eminönü, Bakırköy, Zeytinburnu, Kâğıthane ve Beyoğlu ilçelerinde yoğunlaşmış olan sanayi, köprüler ve çevre yollarının yarattığı ulaşım kanalları boyunca hızlı bir desantralizasyon sürecine girmiştir. Kentte oluşan yeni üretim alanları ve özellikle küçük sanayi siteleri, kentin sanayi coğrafyasında ciddi dönüşümlere yol açmış, planlı ve plansız konut alanları da bu alanlar etrafında yoğunlaşmasını sürdürmüştür.¹¹

Bu dönemde sanayi hem Avrupa, hem de Anadolu yakasında kentin önemli ulaşım aksları boyunca gelişmeye devam etmiştir.¹² Ge-

nişleyen sanayi bölgeleri etrafında ise çok sayıda gecekondu mahallesinin ortaya çıktığı görülmektedir; bunlar Avrupa yakasında Londra Asfaltı etrafında, Haliç'in kuzeyinde ve Sarıyer ilçesi sınırları içerisinde giderek büyüyen ve kaçak yapıların çoğunlukta olduğu mahallelerdir. Bu bölgelerde nüfus yoğunluğunun artmasıyla birlikte mevcut ilçeler bölünerek yeni ilçeler ve belediyeler oluşturulmuştur; gecekondu alanlarında kurulan belediyelerden bazıları, Avcılar, Güngören, Sefaköy, Alibeyköy, Esenler, Kermerburgaz, Yenibosna ve Halkalı'dır. Anadolu yakasında Beykoz'daki sınırlı gelişim dışındaki esas gecekondu gelişmesi Ümraniye, Aşağı Dudullu ve Yukarı Dudullu'daki sanayi gelişmeleri etrafında olmuştur. 1980'lerin ikinci yarısından sonra ikinci çevreyolunun gelişmesiyle birlikte Sarıgazi, Samandıra ve Sultanbeyli'de büyük gecekondu mahalleleri ortaya çıkmıştır. Gecekondu mafyası aracılığıyla yapılaşmaya açılan bu alanlarda 26.000 kaçak bina bulunmaktadır. Kadıköy'deki sanayi gelişmesi ise 1970'lerden sonra Ankara Asfaltı'na (E-5) kaymış; bu durum Acıbadem ve Kayışdağı civarındaki gecekonduların apartmanlaşmasının da yolunu açmıştır. Ayrıca sanayi alanının doğru genişlemesi sonucunda Kartal, Maltepe, Tuzla, Pendik ve Gebze ilçelerinde

¹¹ Bu küçük sanayi sitelerinin Avrupa yakasında Yenibosna, Topkapı, Küçükçekmece, Esenyurt, Maslak, 4. Levent; Anadolu yakasında Yukarı Dudullu, Kadıköy, Kartal, Tuzla'da kurulduğu ve zaman içinde küçük sanayi sitelerinin birleştirilmesiyle çok sayıda kişinin istihdam edildiği büyük Organize Sanayi Bölgelerine dönüştüğü görülmektedir (Tekeli, 1994a).

¹² Rami-Topçular-Topkapı sanayi aksı, Gaziosmanpaşa ilçesi boyunca, Küçükçekmece ve Hacılar'a kadar; Haliç'in kuzeyinde ise Kâğıthane deresi boyunca ve Hürriyet ve Çarşı mahallerini de içine alarak genişlemiştir. Haliç'in kuzeyinde ikinci gelişme aksı Büyükdere Caddesi çevresidir. Küçükçekmece Gölü'nün batısında Avcılar ve Firuzköy sanayi alanları çevrelerinde gecekondu alanları yaratarak

batıya doğru ilerlemiştir. Londra Asfaltı'nın kuzeyinde gelişen Atışalanı, Esenler ve Güngören dışında Küçükçekmece Gölü'ne uzanan alanda Yenibosna, Kocasinan ve Küçükçekmece sanayinin yeni yerleşim alanlarıdır. Bu bandın kuzeyinde ise Kirazlı, Güneşli, Halkalı, Mahmutbey ve İkitelli sanayi bölgeleri gelişmiştir. Küçükçekmece Gölü'nün batısında Avcılar ve Firuzköy sanayi alanları çevrelerinde gecekondu alanları yaratarak batıya doğru ilerlemiştir (Tekeli, 1994b). Anadolu yakasında da sanayi ulaşım aksları boyunca gelişmiş, daha önceki dönemlerde gelişmeye başlayan Kartal ve Maltepe kesimleri önemini sürdürürken bunlara Tuzla-Yakacık-Çayırova-Gebze yeni sanayi alanları olarak eklenmiştir (Güzelsu, 1994).

gecekondu mahalleleri ortaya çıkmıştır; Maltepe'de Gülsuyu, Başbüyük, Pendik yakınında Kavakpınarı, Tuzla'da Orhanlı, Aydınlı, Şifa, Esenyalı, İçmeler, Aydıntepe ile Kartal'da Soğanlık bunlardan bazılarıdır (Tekeli, 1994b).

1970'li yıllarda gecekondulaşma sürecinde üç önemli gelişim yaşanmıştır. Bunlardan birincisi hisseli tapuyla toprak satışının yapılmasına başlanması ve hisseli parseller üzerinde kaçak yapıların inşa edilmesidir. 1983 yılında bu şekilde elde edilen parsel sayısının İstanbul'da 1 milyonun üzerine çıktığı tahmin edilmektedir. İkinci gelişim sağ ve sol siyasal hareketlerin gecekondu mahallelerinin oluşması üzerindeki etkileridir. Gecekondu yapma imkânının zorlaştığı 1970'li yıllarda sağ ve sol hareketler göçmenlerin gecekondu yapmalarında destek olmak üzere ciddi bir mücadele göstermişlerdir.¹³ Üçüncü gelişim özellikle merkezî konumdaki gecekonduların apartmanlaşmasıdır; bu süreçte kimi zaman yap-satçı müteahhitler çoğunlukla imar izni almadan hisseli parseller üzerinde apartmanlar inşa etmekte, kimi zaman da gecekondu sahiplerinin kendileri maddi imkânları çerçevesinde binalarına kat çıkmaktadırlar. Yapılan bu binaların niteliğinin çoğunlukla çok düşük olduğu bilinmektedir. Bu gelişmeler sonucunda 1963'te 120.000 olan gecekondu sayısının 1972'de 195.000'e ulaştığı tahmin edilmektedir. 1982'de yapılan bir araştırmaya göre ise İstanbul'da 208.000 gecekondu ve ruhsatsız yapı olduğu ifade edilmektedir (Tekeli, 1994b). İstanbul gibi çok yüksek nüfus artış hızına sahip bir kentte 1966-1988

yılları arasında saptanan konut ihtiyacı ile kullanma izni verilen konut sayısı arasındaki ciddi fark, kaçak yapılmış ruhsatsız yapıların yüksek oranına işaret etmektedir (Sey, 1994).

Bu dönemde en dikkate değer hususlardan biri de gecekondulaşmanın Ankara ve İstanbul dışındaki kentlerde de yaygınlaşmasıdır. İmar ve İskân Bakanlığı verilerine göre 1960'lı yılların başında Ankara'daki konutların % 64'ü, Adana'dakilerin % 48'i, İstanbul ve Erzurum'dakilerin % 40'ı ve İzmir'dekilerin % 24'ü gecekondulardan oluşmaktaydı. Yüksek kentleşme hızına bağlı olarak konut ve arazi üretimi can alıcı bir konu haline gelmiştir. Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi sorunun aciliyeti nedeniyle bu dönemde birtakım yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca mevcut gecekonduların iyileştirilmesi, gecekondu çevrelerine dair haritaların çıkarılması ve bu alanda somut politikalar uygulamayı mümkün kılacak tespitlerin yapılması önemli hedefler olarak benimsenmiştir. Hem Anayasa'da hem de Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda barınma meselesi ele alınmış ve hedefler belirlenmiştir. 1966'da çıkarılan 775 sayılı Gecekondu Yasası ile "gecekondu" bir olgu olarak ilk kez yasalara girmiş ve gecekondu tasfiye, islah ve önleme bölgeleri olarak sınıflandırılarak bu soruna bir çözüm oluşturulmaya çalışılmıştır.

Gecekondu önleme bölgesi ilan edilen yerlerde devlet altyapılı arsa temin ederek ve konut yapacaklara mali ve teknik yardım sağlamayı hedeflemiştir. Ayrıca, mülk konutun yanı sıra kiralık konut yapılması da öngörülmüştür. Bu amaca uygun olarak hazine ve vakıflara ait arazilerin kullanılmasına kolaylıklar getirilmiştir. Bu uygulama ile Ankara'da altı adet Gece-

¹³ Ümraniye'de 1 Mayıs Mahallesi, Alibeyköy'de Kurtuluş Mahallesi, Küçükköy'de Gazi ve Karadeniz Mahalleleri ve Rumelihisar üstünde Hisarüstü Mahallesi bu tür gecekondu gelişimine örnek olarak verilebilir (Tekeli, 1994b; Aslan, 2004).

kondu Önleme Bölgesi (GÖB) tamamlanmıştır. Aktepe GÖB ve Sincan 1. GÖB bunların en başarılı olanlarıdır. Ancak 775 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinden sonra uygulamaya konulan gecekondular önleme bölgelerinde kooperatiflere tahsis edilenin dışındaki araziler, dağıtımda yaşanan gecikmeler nedeniyle hızla gecekondular alanlarına dönüşmüştür. Bu yasayla İstanbul'da da bazı uygulamalar yapılmıştır; 1970 yılında batı yakasında 34 önleme bölgesi ile 518 hektar, doğuda ise 34 önleme bölgesi ile 816 hektar alan yerleşime açılmıştır. Bu alanlarda gecekondular yıkılan ya da gecekonduda oturan ailelere arsa ya da konut sağlanmış ve borçlandırmayla dar gelirli kesimlerin konut ihtiyacına çözüm oluşturulmaya çalışılmıştır. 1965-80 döneminde çok sayıda gecekondular önleme bölgesi projesi uygulamaya konmuş olmasına rağmen gecekondular yapımının önüne geçilememiştir. Nitekim, bu uygulama 1984'te 2981 sayılı gecekondular affını sağlayan yasayla birlikte yürürlükten kaldırılmıştır (Tekeli, 1994c).

Farklı Konut Sunum Biçimleri: İşçi Kooperatifleri, Toplu Konutlar ve Yap-Satçı Model Dar Gelirli Kesimler İçin Bir Çözüm Oluşturabildi mi?

Yüksek oranlarda göç alan kentlerde farklı imkânlarla ve gelir düzeylerine sahip kesimlerin konut talebinin ciddi bir biçimde artması ve piyasa koşullarında konuta erişmelerinde yaşanan zorluklar bu dönemde yeni yasal ve kurumsal düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Dönem boyunca konut talebi, her biri farklı yerleşme özellikleri taşıyan ve piyasa içinde birbirlerini ikame eden üç ayrı konut seçeneği ya da sunum biçimiyle karşılanmıştır; bunlar,

gecekondular, kooperatif ve yap-satçı konut üretimidir. Bu dönemde toplam konut arzı içinde % 40-45'lik dilim gecekondular, % 10'luk dilim konut kooperatifleri biçiminde gerçekleşirken, geriye kalan kısım ise yap-satçı model ile gerçekleşmiştir (Bilgin, 1996). Göreceli olarak daha yüksek gelire ve güvenceli istihdam olanağına sahip olan kesimlerin konut ihtiyacını karşılamak üzere 1954 yılında 6217 sayılı yasa ile kat mülkiyetine imkân tanıyan yasal düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme, 1965'te çıkarılan Kat Mülkiyeti Yasası ile tamamlanmış ve özellikle tek parselde ev yapmaya gücü yetmeyen orta sınıflar için bir imkân oluşturmıştır. Kat mülkiyetine geçişin en büyük etkisi, "yap-satçı" olarak tanımlanan küçük kapitalist konut üreticilerinin konut üretiminde önemli bir pay edinmesidir. Apartmanlar boş arsaların yanı sıra az katlı yapıların bulunduğu arsalar üzerinde de yapılmaktadır; kentin imarlı ve yapıları alanlarında artırılan kat yüksekliklerinin yol açtığı ciddi yoğunluk artışları mevcut altyapıyı yetersiz hale getirmekte ve sağlıksız kentsel alanların oluşmasına da neden olmaktadır. Türkiye'de yap-satçı konut üretim süreci, sermaye birikiminin ve konut kredisi için ayrılan kaynakların yetersizliği koşullarına uyumlu bir süreçtir; çünkü bu sistem hem küçük sermayedar hem de alıcılar açısından bir çözüm oluşturmaktadır (Türel, 1987). Bu süreçte kentin merkezî semtlerinde yoğunlukla orta ve üst gelir grupları için apartman tarzında konut üretilebilmiştir. İstanbul'da orta sınıf konut yerleşmeleri bu şekilde gerçekleşmiş, hem Avrupa hem de Anadolu yakasında kentin en önemli konut arzını oluşturmıştır.¹⁴

¹⁴ 1970'li yıllara gelindiğinde, Kat Mülkiyeti Yasası'nın canlandığı spekülasyon ortamında kentlerin prestijli cadde-

Yap-satçı konut üretiminin yanı sıra Emlak Kredi Bankası'nın toplu konut girişimleri bu dönemin en önemli gelişmelerinden biridir. Bankanın ilk girişi 1957'de tamamlanan ve Levent'te 1.374 konutun yer aldığı yerleşimdir. Ancak bankanın en önemli girişi, 1957 yılında yapımına başlanan ve 1964'te tamamlanan 12.000 konut biriminin yer aldığı Ataköy toplu konut projesidir. Devlet, konut üretimi konusunda Emlak Bankası aracılığıyla gerçekleştirdiği birkaç proje ve bazı öncü belediyelerin çalışmaları dışında konut problemini çözmek üzere doğrudan sürece katılmamışsa da, yaptığı birtakım yasal düzenlemeler ile konut piyasasını yönlendirmiştir. Bu dönemin önemli bir kurumsal gelişmesi ise 1969 yılında, 1164 sayılı kanunla Arsa Ofisi'nin kurulmasıdır. Arsaların aşırı fiyat artışlarını önlemek amacıyla tanzim alış ve satış yapmak, konut, sanayi, eğitim, sağlık, turizm yatırımları ve kamu tesislerinin ihtiyacı olan arazi ve arsaları sağlamak ofisin kuruluş amacıdır. 1970'li yıllarda siyasi iktidarlarda genel olarak konutun tek başına değil, çevresiyle beraber ele alınması; buna göre kent merkezi dışında alt yapı arsalar oluşturulması ve kent merkezleri ile ilişkili bir şekilde geliştirilmesi eğilimi öne çıkmıştır. Bu çerçevede toplu konut yapımı, sorunun çözümünde bir yöntem olarak benimsenmiştir. 1980'lerin başında yürürlüğe giren Toplu Konut Yasası ile birlikte kooperatifler ve özel konut girişimcileri bu tür büyük ölçekli konut projelerini uygulamaya başlamışlardır.¹⁵

Emlak Bankası'nın ve özel girişimcilerin

lerinde arsa maliyetleri bina maliyetlerinin % 60'ına ulaşmış durumdadır (Tekeli, 1994a).

- 15** Emlak Bankası'nın Bahçeşehir, Atakent, Mimaroba ve Sinanoba projeleri 1980'ler sonrasındaki uygulamalara örnek teşkil etmektedir (Sey, 1994).

konut projelerine paralel olarak işçilerin önderliğindeki konut kooperatifleri de bu dönemin en önemli konut sunum biçimini oluşturmuştur. 1946 yılında kurulan Sosyal Sigortalar Kurumu, sosyal güvenlik fonlarını kullanarak konut kredisi sağlamış ve İstanbul başta olmak üzere pek çok kentte çok sayıda konut kooperatifi kurulmuştur. Sendikaların da bu konuda ciddi destekleri olmuş, konut kooperatiflerinin çoğunlukla apartman düzeninde ürettiği konutlar kent mekânında yaygınlık kazanmıştır.¹⁶ SSK kredileri ile yapılan konutların en önemli özelliklerinden bir tanesi 100 m²'nin altında olma zorunluluğudur. 1960-1970 döneminde Türkiye'de kooperatif konutlarının % 18'i İstanbul'da üretilmiştir. Kentte SSK'nın desteklediği konut kooperatiflerinin tüm konut kooperatifleri içindeki payı ise % 68'dir ve bunların daha çok Bakırköy, Kartal, Kadıköy ve Beşiktaş ilçelerinde yoğunlaştığı görülür. Ancak bu dönemde tüm ruhsatlı konut üretimi içinde kooperatiflerin payı hem Türkiye'de hem de İstanbul'da henüz % 4,5 civarındadır (Özüekren, 1994).

1969 yılında Kooperatif Kanunu'nun yürürlüğe girmesine bağlı olarak 1970-1980 döneminde kooperatif konutlarının tüm ruhsatlı konutlar içindeki payı Türkiye'de % 11'e ulaşırken, bu pay İstanbul'da bu dönemde ancak % 6'ya ulaşabilmiştir. İstanbul'da SSK'nın desteklediği kooperatiflerin payı ise yine bu dönemde % 80'e ulaşmıştır ve bu durum kentte

- 16** İstanbul'da işçi kooperatiflerine örnek olarak 1955'te Etiler bank'ın girişiyle kurulan Etiler Yapı Kooperatifi ve 1957'de kurulan Ulus Şeker Yapı Kooperatifi sayılabilir. Sendikaların öncülüğünde yapılan uygulamalar arasında 1959'da kurulan Petrol İşçileri Sendikası Yapı Kooperatifi'nin Etiler'de gerçekleştirdiği Petrol Sitesi ve Maden-İş Merter Sitesi bulunmaktadır (Sey, 1994; Özüekren, 1994).

konut kooperatiflerinin hâlâ işçi örgütlenmelerine bağlı olduğunu göstermektedir. Öte yandan, kooperatifçiliğin örgütlenme biçimlerinde de değişimler olmuş, aynı işyerinden kişilerin oluşturduğu işyeri kooperatifleri, aynı sendikaya üye olanların oluşturduğu işkolu kooperatifleri ve çeşitli meslek grupları veya arkadaşların kurduğu bağımsız kooperatifler yerini profesyonel kooperatiflere bırakmaya başlamıştır. Bu tür kooperatiflerin yaygınlık kazanmasının en önemli olumsuz etkisi ilk ortakların önemli bir kısmının ödemeleri gerçekleştiremeyip ayrılmaları olmuştur. İstanbul'daki profesyonel kooperatiflerin % 59'unda ilk ortakların yarısından çoğunun binalar bitirilemeden ayrıldığı anlaşılmaktadır; diğer kooperatif türlerinde bu oran % 15-16 civarındadır. Farklı ödeme güçlerine sahip kişilerin sayıları arttıkça bu kooperatiflerde ortaklıkların sürdürülmesi de zorlaşmakta ve göreceli olarak daha sınırlı maddi imkânlara sahip kesimler zaman içinde bu süreçten dışlanmaktadır (Özüekren, 1994).

Ekonomik ve siyasal krizler sonucunda 1970'lerin sonlarına doğru azalan kooperatif konut üretimi 1985 yılında Toplu Konut Kanunu'nun çıkmasından sonra yeniden artışa geçmiş ve 1985-1990 döneminde ruhsatlı konut üretimi içinde bu tür konutların payı ülke genelinde %30,8'e, İstanbul'da ise %21,4'e ulaşmıştır. Ancak artık hem konut kooperatiflerinin ölçeğinin büyüdüğü ve hem de büyük inşaat şirketlerinin konut yapım işine girmeleri görülmektedir. Büyük sermaye sahibi şirketlerin bir kısmı inşaat malzemeleri üretimini de üstlenmekte ve kentin çeperindeki toplu konut alanlarında büyük konut projeleri gerçekleştirmektedirler. Bu dönemde konutu olanlara da kredi sağlanması ve konut büyüklüğünün üst

sınırının 150m²'ye çıkarılması bir yandan spekülasyon alımları özendirmiş, bir yandan da giderek dar gelirli kesimleri hedefleyen konut üretiminden uzaklaşmıştır. İstanbul'da 1.328 kooperatif konutunu kapsayan bir araştırmaya göre, ortakların % 44'ü bu konutlarda oturmakta, % 26,1'i kiraya vermekte ve % 18,9'u ise boş tutmaktadır. Kiralık veya mülk gecekondudan gelenler bu konutlarda oturan ortakların sadece % 8,9'unu oluşturmaktadır (Özüekren, 1994).

Sonuç olarak bu dönemde her ne kadar özellikle dar gelirli kesimlerin konut ihtiyacını karşılamak ve gecekonduların sorununu çözmek üzere çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da mevcut çözümler kısıtlı sayıda kişiyi kapsayabilmiştir. Kooperatif türü girişimler nispeten daha yüksek gelirli ve güvenceli işlere sahip kesimler açısından bir çözüm oluştururken, kooperatif ortaklarının önemli bir bölümü de ödemeleri gerçekleştiremeyerek ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bunun dışında kalanlar açısından gecekondular dışında bir seçenek söz konusu olmamıştır. Bu gecekonduların bir kısmı kimi zaman imar planı yapılarak kimi zaman da kaçak olarak apartmanlaşmış ve yoğunlukla yüksek yoğunluklu, altyapı yetersizlikleri olan kalitesiz konut alanları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yaşanan bir başka sorun da ciddi boyutlara ulaşan konut ihtiyacının konut yapılacak arazilerin üretiminde spekülasyona neden olan bir ortama yol açmasıdır. Bunu engellemek üzere oluşturulan kamu politikalarının ise başarılı olamadığı görülmüştür. Sosyal konut olarak düşünülen uygulamaların hedef kitesinin düşük gelirli kesimler olmasına rağmen, sonuçta bu konutların orta sınıf diyebileceğimiz kesimlerin ödeme gücüne ve tercihlerine hitap

eder nitelikte olması büyük bir nüfus kitlesini bu süreçten dışlamıştır. Benzer bir süreç 1980 sonrasında Toplu Konut Yasası'na dayanılarak yapılan uygulamalarda da ortaya çıkmış, zaman içinde dar gelirli kesimler için konut üretme hedefinden uzaklaşmış, spekülatif konut alımları yaygınlaşmıştır. 2000'ler sonrasında ise kooperatif modelinin neredeyse tümüyle terk edildiği anlaşılmaktadır; artık TOKİ genellikle hasılat paylaşımı yöntemiyle elindeki arsalarda kendi projelerini üretmektedir. Arsa Ofisi'nin kapanmasıyla TOKİ'ye aktarılan arsaların büyük bir bölümünün TOKİ'nin projelerine ayrıldığı, kooperatiflere ayrılan arsa payının 2004 yılında % 1,6 düzeyine gerilediği görülür (Geray, 2011).

1930-1980 DÖNEMİNDE KONUT POLİTİKALARINDA HÂKİM SÖYLEM VE MEVZUATTA DEĞİŞİM: KENT LİTERATÜRÜ VE YAZILI BASIN ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye gibi geç sanayileşmiş/kapitalistleşmiş ülkelerde sanayileşme ile birlikte yaşanan kentsel göçler, kentlerde barınma sorununu ağırlaştırmış ve formel konut piyasaları dışında ciddi bir konut stoku ortaya çıkmıştır. Bütün ülkelerde bu durum ciddi bir sorun olarak algılanmıştır; dolayısıyla, enformel yerleşmelerin iyileştirilmesini ve konut sorununu çözmeyi amaçlayan konut politikaları tartışmaların odağında yer almaya devam etmiştir. Enformel yerleşmelerin ilk ortaya çıktıkları 1950'ler ve 1960'larda bu yerleşmeler çoğunlukla görmezden gelinmiş ve zamanla formel alanlarla bütünleşecekleri ve ortadan kalkacakları düşünülmüştür. Bu yıllarda kamu otoritelerinin temel eğilimi sosyal konut inşa ederek bu tür yerleşmelerin gelişimini önlemeye çalışmaktır

(Abbott, 2002). Ancak sosyal konut inşası bu ülkelerin çoğunda düşük gelir grubunun konut ihtiyacını karşılayabilecek ölçeklere ulaşamamıştır; ayrıca, bu tür konutlardan daha çok orta ve üst sınıflar yararlanmıştır. Dolayısıyla, kentlerin çoğunda yeni enformel yerleşmeler artarken mevcutların yoğunlukları da artmaya devam etmiştir (UN Habitat, 2003; Sietching, 2005).

1960'ların sonu ve 1970'lerin başında enformel yerleşmelere ilişkin yaklaşım değişmeye başlamıştır. İngiliz mimar John Turner'ın Peru'daki *barriad*alara ilişkin çalışmaları bu konudaki yaklaşımların değişmesine yol açmıştır. John Turner başta olmak üzere pek çok akademisyen 1970'lerde sosyal konut yapımına ilişkin eleştirel bir tavır alırken, ilerici konut yaklaşımı olarak savundukları, daha sonra kendi evini kendi yapma (*self help housing*) olarak kavramsallaştırılan konut yapımı ve elde etme sürecine dikkat çekmişlerdir (Turner, 1967, 1977; Abrams, 1966 ve Mangin, 1967, aktaran Handzic, 2010). Turner gecekondu ya da çöküntü alanlarına ilişkin temel çözümün buraların yıkılması değil, iyileştirilmesi olduğunu ileri sürmüştür. Bu bakış açısına göre, çevresel koşulların iyileşmesi ve özellikle barınma güvenliğinin ve kredilere erişimin sağlanmasıyla, birçok gecekonducunun kendi evlerini ve yaşam koşullarını iyileştireceği iddia edilmektedir. Turner'a göre, kent yoksulları baskıcı ve düzenleyici sistemler engel olmadıkça kendi konutlarını inşa edebildiklerini ispatlamışlardır. Bu tarz bir yapılaşma, hane halklarının kendi ihtiyaçlarına, gelir durumlarına ve birikim kapasitelerine göre konutlarını ne zaman geliştireceklerine ya da iyileştirebileceklerine karar verebilmelerine imkân sağlamaktadır.

Kent yoksulları için standart bir çözüm olmadığını ileri süren *self-help* ekolüne göre, bu sürecin başarılı olabilmesi için barınma güvencesinin ya da mülkiyet haklarının verilmesinin temel gereklilik olduğu ileri sürülmektedir (Harris, 1998, aktaran Handzic, 2010). Bu yaklaşımların Türkiye de dahil olmak üzere pek çok ülkede izlenen politikalarda ve yapılan uygulamalarda etkili olduğu görülmektedir.

1970'lerde gelişmekte olan birçok ülke, Dünya Bankası'nın teşvik ettiği altyapısı hazır arsa programları gibi uygulamalar yoluyla merkezdeki gecekondu ya da çöküntü alanlarını yıkmayı ve buralarda yaşayanlara kentin çeperinde altyapısı hazır arsa tahsis ederek yeniden yerleştirmeyi amaçlamıştır. DB kısa bir süre içinde Afrika, Latin Amerika ve Asya'da birçok altyapısı hazır arsa ve gecekondu ya da çöküntü alanları iyileştirme projeleri (*settlement upgrading projects*) finanse etmiş ancak konut sorununu çözmede başarı sağlanamamıştır. Başarısızlık nedenleri arasında kentin çeperinde ucuz arsa elde edilmesine rağmen altyapı sağlamanın çok pahalıya mal olması, kentsel standartların düşük olması ve bu uygulamalardan çok az kişinin yararlanabilmesidir (Bredenoord ve Lindert, 2010; Bredenoord ve Verkooren, 2010; Pugh, 2001). Bu eleştiriler karşısında gecekondu ya da çöküntü alanlarını iyileştirme projeleri (Settlement Upgrading Projects), altyapısı hazır arsa projelerine alternatif olarak görülmüş ve bu projeler ile temel hizmetlerin (temiz su, hijyen, kanalizasyon, elektrik, çöp toplama gibi) ve altyapının (yollar, pazar, sağlık tesisi ve okul inşası gibi) iyileştirilmesi hedeflenmiştir (UN Habitat, 2003; Pugh, 2001). Altyapılı arsa projesine göre daha az devlet müdahalesi gerektiren bu projeler

1970'lerin sonunda ve 1980'lerin büyük bir kısmında uygulanan yaygın model olmuştur. Bu model gereksiz yıkım öngörmediği, sosyal ve ekonomik ağları koruduğu ve altyapılı arsa modeline göre daha ucuz olduğu için birçok hükümete ve uluslararası kuruma daha cazip gelmiştir.

İlk değerlendirmeler, bu tür iyileştirme projelerinin bazı başarılarına işaret ederken, 1980'lerin ortasından itibaren uygulamalara yönelik eleştiriler artmaya başlamıştır. Bu eleştirilerden en önemlisi, yabancı kurumlar ya da aktörler tarafından finanse edilen ve uygulanan bu projelere finansal desteğin zamanla azalmasıyla birçok projenin durdurulmuş ve öngörülen altyapı ve hizmetlerin gerçekleştirilememiş olmasıdır. Ayrıca bu projelerin yoksulluğun azaltılması, işsizlik ve barınma sorununun çözümü gibi sosyo-ekonomik hedefleri gerçekleştirilememiş olmalarına ve düşük gelirli kesimin sadece küçük bir kısmına ulaşmış olmalarına dikkat çekilmektedir. Eleştirilen bir başka gelişme ise altyapı ve hizmetlerin iyileştirilmesi sonucunda emlak değerlerinin ve arsa spekülasyonunun artması ve bu alanların önemli bir kısmının orta ve üst sınıfların eline geçmesine yol açmasıdır (Sietchiping, 2005).

Görüldüğü gibi dar gelirli kesimlerin konut sorununun çözülmesi için yapılan bu uygulamalar genellikle konut mülkiyetine odaklanmaktadır. Turner'in arsa mülkiyetinin yasallaştırılmasını savunması pek çok açıdan eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin en önemlisi düşük gelir grubu içindeki kiracıların tamamen gözardı edilmesidir. Ayrıca çöküntü alanlarında altyapı ve hizmetlerin iyileştirilmesinden önce mülkiyetin düzenlenmesinin, sosyal eşitsizliğin ortadan kaldırılması için gerekli ortak bilincin yok ol-

masına neden olduğu ifade edilmektedir. Böylece yoksullar bu hizmetleri uygulamakla görevli yardımsever hükümetlerin emrine girmektedir (Handzic, 2010). Harvey (1985) ise genişletilmiş bireysel konut sahipliğinin sermaye sınıfı için avantajlı olduğunu, işçi sınıfının en azından bir bölümünü özel mülkiyetin prensiplerine bağlı hale getirdiğini, bireysel sahipliğe ilişkin etik anlayışı yaygınlaştırdığını ve işçi sınıfını ev sahipleri ve kiracılar şeklinde konut sınıfları haline getirerek işçi sınıfı içinde parçalanmaya yol açtığını ileri sürmektedir. Ancak tüm bu eleştirilere rağmen mülkiyetin yasallaşması 1990'lardan itibaren, bu sefer Perulu iktisatçı De Soto'nun öncülüğünde önemli bir politika aracı olarak ortaya atılmış, kısa süre içinde birçok uluslararası kurum ve ülke tarafından benimsenmiştir (De Soto, 1989, 2000).

Türkiye'de de özellikle dar gelirli kesimlerin yaşadığı konut sorununu çözme girişimlerinde farklı ülke deneyimlerinin ve dünyada kabul gören uygulamaların etkisi açıkça izlenebilmektedir. 1930'lardan itibaren hem akademik çalışmalarda hem de yöneticilerin ve farklı kurumların söylemlerinde bu soruna çözüm bulma arayışı belirginleşmiştir. Bu tartışmalar içinde gecekondur meselesi hem araştırmacıların hem de yöneticilerin en önemli gündem maddesini oluşturmuştur. Soruna yaklaşım biçimlerinin farklı politik bakış açılarına göre değiştiği anlaşılmakta; sorunun giderek kalıcılaşması ve nitelik değiştirmesiyle birlikte çözüme yönelik fikirler de değişime uğramaktadır. Bu nedenle gecekondur alanlarının ve bu alanlarda yaşayanların medyada ve ilgili kurumların gündeminde nasıl yer aldığını, ne tür çözümler önerildiğini ve mevzuatın ne yönde değiştiğini incelemek bu dönemin bakış açısını anlamak

açısından çok önemlidir. Dolayısıyla, bundan sonraki bölümde hâkim söylemin zaman içinde nasıl değiştiği gazete ve dergi taramalarından ele edilen veriler, Türkiye'de yapılan araştırmalar ve kent literatüründeki tartışmalarla birlikte irdelenecektir.

1923-1950 Dönemi: Gecekondur Sorununu Anlama ve Çözme Çabaları

1923-1950 dönemindeki tartışmaların daha çok kırsal/kent ve modern/geleneksel ikilemleri üzerinden yürütülmekte olduğu ve kırsal alandan kentlere göçlerin başlaması ve giderek yoğunlaşması sonucunda ortaya çıkan gecekondur olgusunun kavranmaya çalışıldığı görülür. Bu dönemde konut politikalarının ve barınma sorununun literatürde nasıl ele alındığı incelendiğinde bazı önemli saptamalar yapmak mümkün olmaktadır. Konut sorunu genelde "gecekondur" olgusu çerçevesinde tartışılmakta ve araştırmaların çoğunun temel ilgi alanı bu olgu etrafında şekillenmektedir. Literatürde gecekondurun ortaya çıkış nedenlerinin açıklanmasından çok sonuçlarıyla ilgilenilmekte ve kent planlamasında karşılaşılan sorunlar modern kent ve modern toplum tahayyülleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda gecekondur, yaratılması beklenen modern kent imgesine aykırı ve engellenmesi gereken bir gelişim olarak değerlendirilmektedir. Gecekondur bölgelerinin yayılmasından duyulan korku ve endişe pek çok araştırmada ifade edilmektedir (Toker, 1949). Bu konuda yapılmış ilk araştırmalarda (Öğretmen, 1957) olumsuz yargılar belirgindir; buraların sağlıksız çevreler olmasının yanı sıra ahlâki sorunlar da içerdiği ifade edilir. Bu araştırmalarda kentlerin biçimlenmesinde belirleyici olan makro ekonomik ve

politik süreçler kapsam dışı bırakılarak ortaya çıkan sonuçlar eleştiri konusu edilmiştir.

Ancak burada dikkat çekici ayrım şudur; bu konuda fikir üreten çevrelerde bu olumsuzluğu ifade etme ve yöneticileri suçlama tavrı öne çıkarken, merkezî ve yerel yönetimlerin yaklaşımlarında gecekonduya karşı bu olumsuz tavır belirgin değildir. Bu dönemde Ankara'da "amele mahalleleri" olarak resmî söylemde yerini almaya başlayan "gecekondu" ciddi bir sorun olarak algılanmış; ancak bu tür enformel yerleşmelerin yarattığı sorunlar iktidarlar tarafından çözülebilir nitelikte görülmüştür (Şenyapılı, 2006). Bu yıllarda Türkiye gecekondu gerçeğiyle henüz yeni tanışmaktadır; merkezî ve yerel yöneticilerin bu olguyu anlamaya ve çözüm üretmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim öne çıkan söyleme bakıldığında bu olgu zaman içinde çözülecek bir "mesken sorunu" olarak algılanmış ve bu bağlamda çok sayıda yasa çıkarılarak sorun çözülmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım, gecekondu bölgelerinde ikamet eden toplumsal kesimleri kapsayıcı politikaların inşa edilmesi için uygun bir zemin yaratmıştır.

Gecekondulaşmanın, bir "mesken sorunu" olarak 1940'lı yılların sonlarında ilk kez hükümet düzeyinde ele alındığını, "Mecliste mesken buhranı konuşuldu" başlıklı haberde görüyoruz. Haberin içeriğinde Ankara özelinde çıkarılan 5218 sayılı kanun tasarısının görüşmelerinin konu edildiği; dönemin Bayındırlık Bakanı Nihat Erim'in, yasa tasarısının, başta mesken yapımının ucuzlaması olmak üzere çeşitli yararlarından söz ettiği görülür (*Vatan*, 15.06.1948). Bu dönemde imar hareketleri İstanbul'da da yoğunlaşmıştır. "Mecidiyeköy'ün imar planı şehir meclisinde görüşüldü" (*Vatan*,

16.06.1948); "Bahçelievler Mahallesi de şehir planına alındı" (*Vatan*, 23.06.1948) gibi haberler sıklıkla basında yer almaktadır. "Mesken buhranına çare bulmak için tedbirler" başlıklı haberde bu sorunu hafifletmek için İstanbul Belediyesi ile Emlak ve Kredi Bankası'nın birlikte kurdukları İstanbul İmar Limited Şirketi'nin Mecidiyeköy'den sonra Haseki Hastanesi çevresinde Altımermer semtinde yapacağı yeni konutların bilgisine yer verilmektedir (*Hürriyet*, 15.05.1948). Yine aynı günlerde "Mecidiyeköy'de Yapılacak Evler" başlıklı haberde, Türkiye Emlak ve Kredi Bankası'nın Mecidiyeköy'de yapmayı öngördüğü halk tipi konutların planını yaptığı ve bunu İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı'na sunduğu, buna göre 1.000 konut yapılmasının planlandığı vurgulanmaktadır (*Hürriyet*, 22.05.1948). Bütün bu arayışlarda Cemil Topuzlu'nun İstanbul'un giderek büyük bir Anadolu köyüne benzediğini vurgulaması da bir ölçüde etkili olmuştur denilebilir (*Hürriyet*, 04.06.1948).

1940'lı yıllarda yerel ve merkezî düzeyde kamu yöneticilerinin, kamu arazisi üzerinde inşa edilmiş gecekonduları yıkma arzusu henüz belirgin bir eğilim olarak gözlenmez. Bunu her düzeyde kamu yöneticisinin demeçlerinden izlemek mümkündür. Örneğin dönemin İçişleri Bakanı, milletvekillerinden Ali Rıza Arı'nın soru önergesine yanıt olarak, halihazırda Bina Teşvik Kanunu adıyla bir tasarı hazırladıklarını; buna göre Ankara ve İstanbul'da hazine arazisinin konuta uygun bölümlerinin belediye mülküne geçirileceğini ve ihtiyaç sahiplerine düşük bedelle ve uzun süreli borçlandırılarak verileceğini belirtmektedir. Maliye Bakanı da konuyla ilgili olarak şimdilik gecekondu yıkımını, içinde oturanlar mağ-

dur olmasın diye durdurduklarını, ilgili kanunla ucuz arsa temin edilinceye kadar böyle hareket edeceklerini ve bu meseleyi çözeceklerini vurgulamaktadır. Bu görüşlerin ifade edilmesinden sonra milletvekili Arı da, Türkiye'nin merkezî bir mesken politikasının henüz oluşmamış olmasını önemli bir eksiklik olarak vurgulamıştır (*Hürriyet*, 25.05.1948).

Bununla birlikte kişilerin arazi ve arsaları üzerine yapılmış olan gecekondulara müsamaha gösterilmeyeceği de sıklıkla işlenmektedir. “Gecekondular Evleri Mesele Halini Aldı” başlıklı haberde, Mecidiyeköy’de başkasının arazisi üzerine yapılmış otuz gecekondunun yıkıldığı, başkalarının arazisi üzerine gecekonduların yapılmaya kesinlikle izin verilmeyeceği, bununla birlikte belediye veya milli emlak (hazine) arazileri üzerine yapılmış gecekonduların, içinde oturanlara satılmasının öngörüldüğü bilgisi yer almaktadır (*Hürriyet*, 19.08.1948). Bu eğilime uygun bir örnek olarak “Gecekondular Evleri Neden Yıkılıyor?” başlıklı haberde, İstanbul’da son zamanlarda başkalarının arazisi üzerine yapılmış 120 gecekondunun yıkıldığı bilgisine yer verilirken, Vali’nin, diğer gecekondulara yönelik olarak, birkaç ay daha sabretmeleri telkininde bulunduğu; kısa zaman içinde kentteki milli emlak arazilerinden uygun olanların belediyeye devredileceği, belediyenin de bu arsaları ihtiyaç sahiplerine ucuz fiyatlarla vereceği taahhüdü vurgulanmıştır (*Hürriyet*, 21.08.1948). Bu yıllarda gazetelerde çıkan haberlerde İstanbul Valisi F. K. Gökay’ın gecekondular mahallelerini gezdiği ve binlerce gecekondular sakininin kendisini sevgiyle karşılayıp “yoluna çiçekler serptiği” (*Hürriyet*, 01.11.1949) ve Kazlıçeşme’deki mahallenin su, elektrik, okul ve kömür ihtiyaçlarının karşılanması

için gecekondularla görüşüldüğü ve çalışmalarına başlandığı yazılmıştır (*Milliyet*, 07.09.1950).

Sonuç olarak bu yıllarda gazetelerde çıkan yazılar genel olarak incelendiğinde gecekondular konusunda izlenen politikanın affedici bir dile sahip olduğu gözlenir. Kamu yöneticilerinin demeç ve açıklamalarında bu konu “mesken meselesi” olarak tanımlanmakta ve devlet tarafından çözüm bulunması gereken çok önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda çok sayıda kurumsal ve yasal düzenleme yapılmıştır.

1923-1950 Döneminde Gecekondularla İlgili Mevzuatta Değişim

Bu yıllarda mesken sorununun ve özellikle gecekondular yapımının artmasıyla birlikte bir dizi yasanın çıkarıldığı görülmektedir. Nitekim yasalar giderek daha ayrıntılı hale getirilmiş ve her yasa daha önceki yasaların karşılayamadığı yeni bir ihtiyaca yanıt vermek amacıyla çıkarılmıştır. Bu dönemde çıkarılan yasalara baktığımızda, genel olarak gecekonduların aflardan yararlandırılması ve kendi evini yapana arsa sağlanarak kredi imkânlarının sunulması en önemli kararlar olarak ortaya çıkmaktadır. 14.06.1948’de kabul edilen 5218 sayılı Ankara Belediyesine Arsa ve Arazisinden Belli Bir Kısmını Mesken Yapacaklara, 2490 Sayılı Kanun Hükümlerine Bağlı Olmaksızın ve Muayyen Şartlarla Tahsis ve Temlik Yetkisi Verilmesi Hakkında Kanun, Ankara’da görünürlük kazanan gecekondular sorununa çözüm üretmek üzere çıkarılmıştır. Toplam 14 maddeden oluşan yasa, Ankara Belediyesi’ne, mülkiyetinde bulunan veya bu yasa ile mülkiyetine geçecek olan arsa ve arazilerin bir kısmını belediye

meclisi kararıyla mesken yapmak isteyenlere tahsis ve bina yapıldıktan sonra temlik edilmesini öngörür (Madde 1). Bu yasadan yararlanmak isteyenlerin en az bir yıl ilgili belediye sınırları içinde ikamet etmiş olması, kendisinin, eşi ve reşit çocuğunun Ankara'da meskeni veya mesken yapmaya uygun arsası veya bir meskende en az yarı hissesi bulunmaması veya başkaca bir irat ve akarının olmaması şartları aranır (Madde 3). Birinci ve ikinci maddeler uyarınca kendilerine arsa verilmesi uygun görülenler, bu yerlerin tahsis ve teslimi tarihinden itibaren bir yıla kadar belediyenin göstereceği tipte bir mesken yapmaya veya mevcut yapılarını üç yılın sonuna kadar parselle intibak ettirmeye veya belediyece zaruri görülecek şekilde uygun hale getirmeye mecburdurlar. Bu takdirde o parsel kendisine temlik olunur (Madde 4). Temlik edilecek arsaların satış bedellerinin on yılda taksitle ve faizsiz olarak geri alınacağı hükmü getirilir (Madde 5).

Bu yasanın, hemen ardından 28.06.1948'de çıkarılan 5228 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunu aynı eğilim ve arayışa işaret etmektedir. Toplam 15 maddeden oluşan yasanın ilk maddesi, şehir/kasaba planlarında imar sınırları içindeki diğer kamu kurumlarının mülkiyetinde bulunan ve belli bir ihtiyaç ve maksada tahsis edilmemiş arsa ve arazilerin belediyeye devredilmesi ve belediyenin de bu arsaları mesken amaçlı kullanmasını hükme bağlar (Madde 1). İkinci maddede arsaların kime ve hangi koşullarda verileceğinin ayrıntıları belirlenir. Yasayla kendilerine arsa verilecek olanların, bir yıl içinde imar planına uygun şekilde bina inşasına başlamaları ve iki yıl içinde bitirmeleri (Madde 3) ve bina tamamlanıncaya kadar temlik yapılmaması öngörülür (Madde 5). Binasını bitiren-

lerden emlak vergisi beyannamesi vermek şartıyla on yıl süreyle bina vergisi, buhran ve savunma vergisi alınmaması (Madde 7), inşaat yapacak olanlara Emlak Bankası tarafından inşaat bedelinin % 75'i oranında kredi verilmesi (Madde 11) ve üzerine inşaat yapılan arsaların kişilere satışı sırasında vergi ve harçlardan muafiyetler getirilmesi hükümleri de yasada yer alır (Madde 12). Birçok benzer özelliklerine karşın ilk yasadan farklı olarak 5228 sayılı yasa yerel nitelikli değildir ve imar planı sınırları içinde arsa üretimi yapılabileceğini hükme bağlamaktadır. Yasanın ilk uygulaması Ankara'da 2.085 konutluk Yenimahalle ve 3.000 konutluk Etlik olmuştur.

Aynı şekilde Haziran 1949'da çıkarılan 5431 sayılı Ruhsatsız Yapıların Yıkıtılması ve 2290 Sayılı Belediye Yapı Yollar Kanununun 13. Maddesinin Değiştirilmesi Yasası da spesifik olarak 2290 sayılı yasanın 13. maddesini değiştirmeyi içerse de aslında 5228 sayılı yasanın devamı niteliğindedir. Yasa gereği belediye meclislerinin seçeceği alanlar Bakanlar Kurulu Kararı ile o beldenin kentsel kullanıma açılacak gelişme alanları olabilecektir. Bu yasayla, bu tarihe kadar Türkiye genelinde yapılmış olan tüm gecekondular yasallık kazanır. 1950'li yıllar gecekondular sorununa yönelik affedici bakış açısının yeni koşullarda yeniden üretildiği ve aynı bakış açısının kendi eksikliklerini tamamlama süreci olduğu gözlenmektedir. Nitekim 04.01.1950 tarihinde kabul edilen 5503 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanununun 10. Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun'la bina yapımını teşvik amacıyla ithal edilen ve içeride kullanılan inşaat malzemelerinin zamlardan muaf tutulması hükmü getirilmiştir.

1950-1980 Dönemi: Bir Mesken Sorunu Olarak Gecekondu

1960'lı yıllardan sonra kent literatüründe ciddi bir paradigma değişiminin ortaya çıkmaya başladığı görülür. Bölgeler/kentler arası eşitsizlik ve kentsel mekânda ayrışma olarak belirlenen olguları açıklamakta yetersiz kalan açıklama biçimleri hem ekonomik coğrafya alanında hem de toplumsal bilimlerde politik iktisat yaklaşımının yaygınlık kazanmasına yol açmıştır. Sermaye birikim dinamikleri ile yapıyı çevrenin üretimini bir arada ele alan, diğer bir deyişle, mekânın toplumsal üretimi (*social production of space*) ve toplumun mekânsal olarak yeniden üretimini (*spatial reproduction of society*) ilişkili süreçler olarak kavramsallaştıran yaklaşımlar yaygınlık kazanmıştır. Bu bağlamda kapitalist kentin eşitsiz gelişme süreçleri ve kentsel ayrışma kapitalist üretim tarzının yasalarıyla açıklanmaya başlanmıştır.¹⁷

Türkiye'de de kent literatüründe benzer bir gelişmenin olduğu ve 1960'lı yıllardan sonra dar gelirli kesimlerin konut sorununun, dolayısıyla gecekondu olgusunun açıklanmasında politik iktisat yaklaşımının hâkimiyet kazandığı görülür. Bu dönemde gecekondu olgusunu ve enformel ekonominin yaygınlaşmasını geliştiren ithal ikameci sanayinin emek talebiyle ve kırsal dönüşümle açıklayan, dolayısıyla teknolojik değişimi üretim örgütlenmesiyle ilişkilendiren bir yaklaşım benimsenmiştir. Kırsal alanda yaşanan yapısal dönüşümle birlikte kapitalist çiftliklerin ortaya çıkması, ortakçıların yok olması ve ücretli tarım işçiliğine geçiş ile tarımsal üretimden kopan kitlelerin kentlere göçü ve gecekondu alanlarının oluşumu birbirini besle-

yen süreçler olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda gecekondu nüfusunun emek piyasasına ucuz ve esnek işgücü sağlama işlevi ve marjinal/enformel ekonominin ortaya çıkışının ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır.¹⁸ Gecekondu ve enformel ekonomi "tampon mekânizmalar" olarak tanımlanmaktadır; bu ara formların kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması ve derinleşmesi ile yok olacağı, hem sanayide hem de tarımda işçileşmenin tamamlanacağı beklentisi bulunmaktadır (Kıray, 1964, 1972). 1970'li yılların ikinci yarısında gecekonduyla ilişkin en önemli özelliklerden birisi de politik nitelikli toplumsal hareketlerin gecekondu mahalleleri inşa ederek mekâna müdahale eden bir dinamik olarak ortaya çıkmasıdır. Böylece gecekondu mahallelerini ortaya çıkaran faktörlerin çeşitlendiği gözlenir ve bu durum daha sonraki araştırmalara da yansır (Aslan, 2004).

Yapılan araştırmaların bir diğer bölümünde ise gecekonducular kentle bütünleşme ve "kentlileşme" süreçleri bağlamında ele alınmakta ve belirli kriterlere göre değerlendirmeler yapılmaktadır. Dolayısıyla, gecekondu alanlarında yapılan çalışmalarda buralarda yaşayanların ekonomik ve toplumsal koşullarına ve kente uyum süreçlerine yönelik çeşitli saptamalar bulunmaktadır.¹⁹ Bu dönemde, gecekonduya bakışta iyimserliğin hâkim olduğu görülmekte; gecekonducuların kentin en dinamik kesimleri olduğu ve kentle kır arasındaki ilişkilerin destek mekânizmalarını oluşturarak kente uyumu kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Göçmen nüfu-

¹⁷ Bkz. Castells, 1977; Harvey, 1982, 1985, 1989; Lefebvre, 1991.

¹⁸ Bkz. Kıray, 1964, 1972, 1998; Tekeli, 1977, 1982, 1991; Şenyaşılı, 1985, 1998, 2006; Keleş, 1966.

¹⁹ Bkz. Yasa, 1966; Kongar, 1973; Tekeli ve diğ., 1976; Şenyaşılı, 1978; Şenyaşılı, 1979; Keleş, 1971; Kartal, 1978, 1983; Karpaz, 1976, 1985, 2003; Erder, 1996; Oğuz ve Pınarcıoğlu, 2001.

sunun kente uyum süreçlerinde en önemli faktörlerden birinin “görelî refah” duygusu olduğu ifade edilmektedir. Göçmenler açısından 1950-60 döneminde, kentin ekonomik mekânına tutunmak ve kalıcılık kazanmaya çalışmanın ön planda olduğu; ancak 1960 sonrasında ithal ikameci sanayileşme modeli kapsamında, gecekonducuların yer ve işlev kazanarak kentte kalıcı hale geldiği ve bu konumlarını, yasal mekânsal statü, altyapı ve emek pazarında avantaj elde etmek üzere kullanmaya başladıkları düşünülmektedir (Şenyapılı, 2006).

1960'larda yabancı araştırmacıların da gecekondu sorunlarına ilgi duyduğu ve bu iyimser bakış açısını paylaştıkları gözlenmektedir. Bu dönemde Ankara'da yapılan bir araştırmada, gecekondu oluşumunun, büyüme sürecinin çözölemeyen sorunlarından kaynaklandığı tespiti yapılmaktadır. Ancak bu durumun, göçmenlerin kente uyumlarını kolaylaştırdığı, cesaret ve güven verdiği; dolayısıyla, olumlu yollarının dikkate alınıp olumsuz yönlerini ortadan kaldırmaya yönelik hükümet politikalarının geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Sewell, 1964). Zeytinburnu'nda yapılan bir başka araştırmada ise, gecekondu bölgelerinde düzenli bir aile yapısı olduğu ve konut sorunlarını kendilerinin çözmüş oldukları ifade edilmektedir. Gecekondu probleminin Türkiye'ye özgü bir yöntem olduğu ve ucuz konut gereksinimini karşıladığı ve bu kişilerin yasal tapu sahibi olması gerektiği söylenmektedir (Hart, 1969). Ayrıca gecekondu yıkımlarının ciddi bir kaynak kaybına neden olduğu, merkezî ve yerel yönetimlerin planlı arsa vererek ve teknik yardım yaparak konut sorununu çözmesi önerilir (Karpaz, 2003). Bu dönemde Turner'ın gecekondu alanlarının kamu kaynakları sınırlı

az gelişmiş ülkeler için bir “sorun” değil, bir “çözüm” olduğunu öne süren yaklaşımı dünya çapında yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Turner, 1967, 1977). Dolayısıyla, kamunun kişilerin kendi barınma sorunlarını çözebilmeleri için destek olması ve barınma güvencesinin sağlanması gerektiği ifade edilmektedir.

Hâkim Söylemde Süreklilik ve Mevzuatta Değişim

1950-1980 dönemine bir bütün olarak bakıldığında, kamu yöneticilerinin gecekondu sorununu “mesken sorunu” çerçevesinde tanımladığı ve çözüm olarak konut ve arsa üretimini öngören bir politik bakış açısına sahip olduğu görülür. Bu dönemde yıllar içerisinde farklılaşmalar olmakla birlikte, gecekonduya ve kentlerde yaşanan konut sorununa yaklaşımda bir devamlılık ve tutarlılık söz konusudur. 1950'li yıllar aynı zamanda Türkiye'nin çok partili yaşama geçiş yıllarıdır. Özellikle kırsal kesimden aldığı oy ve destek ile iktidara gelmiş olan Demokrat Parti, yine aynı yıllarda yaşanan kitlesel göç olgusuna karşı esnek bir yaklaşım göstermiş ve bu durum gecekonduyun yaygınlaşmasını etkilemiştir (Erman, 2001). Bu dönemde kamu yöneticilerinin mesken meselesine dair hemen hemen her açıklaması gecekondu olgusu üzerinden tanımlanıyordu. Bu yıllardaki gazete haberlerine göre Türkiye'de 15 kişiye bir oda düşüyordu (*Hürriyet*, 14.07.1953). Bu duruma çözüm olarak, “ucuz evlerin taksit müddeti uzatılıyor” (*Cumhuriyet*, 05.07.1953), “mesken davasına dair başbakanın sabır telkin eden demeçleri” (*Cumhuriyet*, 14.07.1953) ve “yurtta mesken inşaatını teşvik eden kanuna ilişkin haberler” başında sıklıkla yer alıyordu (*Cumhuriyet*, 23.07.1953).

Bu yıllarda gecekondulara yönelik olarak arka arkaya çıkarılan yasalara bakıldığında bu soruna çare bulma kaygısı açıkça görülür. Bunlardan ilki Temmuz 1953'te çıkarılan 6188 sayılı Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılar Hakkında Kanun, daha önceki yasalardaki eğilimleri netleştiren hükümler içermektedir. Toplam 33 maddeden oluşan ve oldukça kapsamlı bir şekilde hazırlandığı gözlenen yasanın ilk maddesi, belediye sınırları içinde belediyenin mülkiyetinde bulunan ve bundan sonra mülkiyetine geçecek olan arazi ve arsalardan belediye meclis kararı ile belli edileceklerin, mesken yapımına tahsis edilmesini öngörmektedir (Madde 1). Ayrıca daha önce hazinenin, katma bütçeli idarelerin ve özel idarelerin mülkiyetinde bulunan ve imar planında belli bir ihtiyaç ve maksada tahsis edilmemiş arazi ve arsalardan imar planına göre mesken yapılmasına elverişli olanların, bedelleri ödemek suretiyle belediyenin mülküne geçmesi ve mesken için ayrılması hükmü getirilmektedir (Madde 2). Mesken amaçlı kullanılamayacak arsa ve arazilerin satılması, gelirlerin bankada bir fonda toplanması ve buralardan elde edilen gelirlerin yeni yapılacak mahallelerin yol, elektrik, su, kanalizasyon, meydan gibi ihtiyaçları için kullanılması (Madde 5) ve belediyelerin, ucuz ve toplu mesken üretimi için sözü edilen fonu kullanabilecekleri de belirtilir (Madde 6). Yasa açık bir şekilde belediyelerin, bu amaçla aldıkları arsa ve arazileri mesken yapma amacı dışında kullanamayacakları (Madde 8) hükmünü getirir. Bu yasa ile bu tarihe kadar yapılan gecekondular yasallaştırılmış ve konut yapıcılara arsa sağlanması amaçlanmıştır; bu yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte 5218, 5228 ve 5503 sayılı önceki yasalar yürürlükten

kaldırılmıştır (Madde 30). Yasanın öngördüğü uygulamalar bazı alanlarda gerçekleştirilebilmiştir; ancak altyapı ve konut yapacaklar için kredi kaynakları sınırlı olduğu için uygulamalar süreklilik kazanamamıştır (Tekeli, 1987; Türel, 1987).

Kimi gazetelerin haberlerine göre sert münakaşalara konu olan Bina Yapımını Teşvik Kanunu aslında bir gecekondular kanunu olarak algılanmıştı. Nitekim *Cumhuriyet* gazetesi, kanunun *Resmi Gazete*'de yayınlanmasını, "Meclis Gecekondular Kanunu Kabul Etti" (*Hürriyet*, 23.07.1953) ve "Gecekondular İşini Halledecek Kanun" başlıklarıyla vermişti (*Cumhuriyet*, 30.07.1953). Gazete haberlerine göre bu kanun mesken sorununu konut üretmek ve konut yapımını teşvik ederek çözmeyi, İstanbul'u medeni ve mamur bir şehir yapmayı amaçlanmıştı (*Hürriyet*, 05.08.1953). Aynı dönemde İstanbul'da belediye de bir kurum olarak mesken sorununu çözmek için konut yapım işine girmiş bulunuyordu. Bu çerçevede apartmanlar yapmayı (*Cumhuriyet*, 16.08.1953), bir yılda 1.000 işçi evinin inşa edilmesini (*Cumhuriyet*, 17.08.1953) planlamıştı. Belediye 25.000 eve ihtiyaç olduğunu, bunların da üç yıl zarfında şehrin muhtelif yerlerinde inşa edilerek mesken sorununun çözülebileceğini içeren 35 sayfalık bir rapor hazırlamıştı (*Hürriyet*, 02.08.1953). Bu dönemde Esad Tekeli'nin "Sosyal Meseleler: Bina Yapımını Teşvik Hakkında Yeni Kanun ve Ucuz Mesken Davası" (*Hürriyet*, 10.09.1953) başlıklı yazısı örneğinde olduğu gibi konuyla ilgili uzun yorumlar da basın da yer almaya başlamıştı. Bu yıllarda belediyelerin girişimleriyle İstanbul'da Koşuyolu (Kadıköy)'nda, Selamiali (Üsküdar)'da ve Kazlıçeşme'de ciddi sayıda konut üretilmiştir.

09.07.1956 yılında çıkarılan ve toplam 62 maddeden oluşan 6785 sayılı İmar Kanunu bu sürecin teknik ayrıntılarıyla ilgilidir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bundan sonraki en önemli gelişmelerden birisi de kentlerin ve köylerin imarının giderek bir zorunluluk haline gelmesi ve bu karmaşanın bir düzene kavuşturulması amacıyla İmar ve İskân Bakanlığı'nın kurulmuş olmasıdır. Yine konuyla ilgili olarak, 21.07.1959 tarihinde çıkarılan 7367 sayılı Hazineden Belediyelere Devredilecek Arazi ve Arsalar Hakkında Kanun'la bu kez hazinenin mülkiyetinde veya devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan arazi ve arsalardan belediye hudutları içinde bulunanlar, imar planı olsun veya olmasın, 6188 sayılı kanunda yazılı maksatlarda kullanılmak üzere bedelsiz olarak belediyelerin mülkiyetine geçeceği hükme bağlanmıştır (Madde 1). Ayrıca belediye hudutları dışında olmakla beraber, şehir ve kasabaların müstakbel inkişafı bakımından belediye hudutları içine alınması belediye meclislerince kararlaştırılarak, İmar ve İskân Vekâletince tasdik edilecek sahalarda bulunan hazineye ait arazi ve arsaların da bu hükme tabi olduğu kabul edilmiştir (Madde 2).

1960'lı yıllarda kamu arazisi üzerine yapılmış bulunan gecekondulara yönelik yıkım politikasının öne çıkmadığı; aksine bu mahallelerin yasallaştırılması ve kamu hizmetlerinin daha etkin biçimde götürülmesinin hedeflendiği görülür. Bundan sonraki süreçte ise çıkarılan yasalarla kapsamlı müdahalelerin önü açılmıştır. 1961 Anayasası'nın 49. maddesinde "Devlet, yoksul ve dar gelirli ailelerin, sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirler alır," hükmü yer almıştır. Konuta ayrılan kaynakların miktarı kadar kullanımı üze-

rinde de durulmuş, lüks konut yerine kiralık ucuz konutların yapımı ile arsa spekülasyonunun önlenmesi hedeflenmiştir. Gecekondu sorunu kalkınma planlarında da yer almaya başlamıştır. Nitekim ilk 1963 yılında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda gecekondu bölgelerine kamu hizmetlerinin götürülmesi, hiç oturulmayacak nitelikte gecekondularda barınanlara yeni konutlar yapılması, iyileştirilecek durumda olanlara kredi ve aynı yardım yapılması konuları ayrıntılı olarak yer almıştır. 05.09.1963 tarihinde kabul edilen üç maddelik 327 sayılı 6785 sayılı İmar Kanununa Geçici Bir Madde Eklenmesi Hakkında Kanun, 31.12.1962 gününe kadar yapılmış ve belediyelerce gecekondu bölgesi olarak tespit ve İmar ve İskân Bakanlığı tarafından kabul edilen bölgelerdeki izinsiz yapılara belediye hizmetlerinden ve tesislerinden faydalanma olanağı getirmişti (Madde 2).

Bu yıllarda gecekondu mahallelerinin çok büyük ölçüde kamu hizmetlerinden mahrum olduğu ifade ediliyordu. İmar ve İskân Bakanı Haldun Menteşoğlu'nun verdiği bilgilere göre İstanbul'daki gecekonduların 85.000'inde elektrik, 95.000'inde su, 130.000'inde yol bulunmamaktaydı. Kanalizasyon ise hiçbirinde yoktu. Gazeteler "gecekondu bölgelerine elektrik getiriliyor" gibi haberlerde hükümetin bu amaçla ayırdığı 50 milyon liradan 20 milyonun şehre geldiği ve Menteşoğlu'nun kente gelerek bu konuda açıklama yapacağı bilgisine yer vermişlerdi (*Hürriyet*, 01.07.1966). Bakan, "Hükümet olarak artık bu ana davaya eğilmiş bulunuyoruz," demişti (*Hürriyet*, 31.07.1966). Aynı yıllarda basın da hükümetin bu yöndeki politikalarını yer yer teşvik eden yayınlar yapmaktaydı. "İstanbul'un Su İşleri Halledilmezse

Hükümet İçin Ayıptır” başlıklı haberde dört bakanın; İmar ve İskân Bakanı Haldun Menteşoğlu, İçişleri Bakanı Faruk Sükan, Bayındırlık Bakanı Ethem Erdiç ve Ulaştırma Bakanı Seyfi Öztürk’ün, İstanbul’da iki gecekondu mahallesine yaptıkları ziyaret ve gecekondularla yaptıkları görüşmelerin bilgisine yer verilmişti. Gecekondularla toplu olarak çekilen bir fotoğrafın da yer aldığı haberde bakan Menteşoğlu şunları söylemişti: “75.000 nüfuslu bu bölge (Gültepe) bir gecekondu ıslah yeridir. Hükümet olarak ayrılan 60 milyon lira ile 1967 yılı sonuna kadar bütün gecekondular modern bir hale getirilecek ve tapuları verilecektir” (*Hürriyet*, 28.07.1966).

Bakanların demeçlerinde yansımasını bulan çözüm arayışları 20.07.1966 tarihinde kabul edilen 775 sayılı Gecekondu Kanunu ile yasal bir zemine kavuşmuştur. Bu yasa gecekondu yapımını önlemek ve mevcut gecekondu potansiyelini planlı bir sürece yönlendirebilmek adına önemli bir adım olmuştur; aynı zamanda sosyal adalet ve mevcut durumun gerçekliğine uygunluk açısından da önemli bir yere sahiptir. Bu isimle bir kanunun çıkarılması hem sorun-daki büyümeye, hem de soruna yönelik ilgideki yoğunlaşmaya ve kalkınma planında öne çıkarılan ilkesel yaklaşıma işaret eder. Toplam 44 maddeden oluşan ve son derece kapsamlı olarak hazırlanan yasa, gecekonduyu şöyle tanımlar: “Bu kanunda sözü geçen ‘gecekondu’ deyiimi ile imar ve yapı işlerini düzenleyen mevzuata ve genel hükümlere bağlı kalınmaksızın, kendisine ait olmayan arazi veya arsalar üzerinde, sahibinin rızası alınmadan yapılan izinsiz yapılar kastedilmektedir” (Madde 2). Yasa, mevcut gecekonduların ıslahı, tasfiyesi ve yenden gecekondu yapımının önlenmesi ve bu

amaçla alınması gereken tedbirler hakkındaki ayrıntıları belirlemiş, temel gereksinim olan arsa üretimi konusunda açık hükümler getirmiştir (Madde 3). Belediyeye devredilmekle birlikte ucuz konut yapımı için uygun olmayan arsa ve araziler ve bunların üzerindeki mülklerden elde edilecek gelirlerin yasanın öngördüğü sorunun çözümü için kullanılması hükme bağlanmıştır (Madde 8). Ayrıca belediyelerin bu kanunda yazılı amaçlara tahsis edilmek üzere devraldıkları arazi ve arsaları bu amaç dışında tasarruf edemeyecekleri kararlaştırılmıştır (Madde 11). Bu bağlamda belediyelere, yasanın çıkmasını izleyen altı ay içinde sınırlarındaki gecekondu sayısını her türlü imkân ve aracı kullanarak tespit etme yükümlülüğü getirilmiştir (Madde 16).

Yasayla maliyet sorununu da ayrıntılı olarak kurallara bağlamış ve uygulama için bir fon kurulması öngörülmüştür (Madde 12).²⁰ Yasaya göre fonlarda biriken gelirlerin belediyelerce, İmar ve İskân Bakanlığı’nın izni alınmak şartıyla, arsa sağlanmasında, halk konutu, nüve konut veya geçici misafir konutu yapılmasında ve ıslah olunacak gecekondu bölgelerinin yol, meydan, kanalizasyon, su ve elektrik gibi kamu hizmetlerinin karşılanmasında kullanılması öngörülmektedir (Madde 13). Bundan başka fonlarda biriken gelirlerin, gecekondu ıslah ve önleme bölgelerinde halk konutu veya nüve konut yapacaklara, mevcut gecekondusunu düzeltecek ve onaracak olanlara kredi verilmesinde kullanılması öngörülmüştür (Madde 15). Yasa, bir yandan geçmişe dönük olarak çözümleyici önlemler getirirken diğer

²⁰ Türkiye Emlak Bankası bünyesinde oluşturulan bu fon, 1988 yılında Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi’ne (TOKİ) devredilmiştir.

yandan yeni gecekondü yapımını önlemeye yönelik açık yükümlülük getirmiştir (Madde 18). Ayrıca ıslaha muhtaç veya tasfiyesi gereken gecekondü bölgeleri ile yeniden halk konutu veya nüve konut yapımına tahsis edilecek sahaların seçimi, haritalarının hazırlanması, imar ve ıslah planlarının düzenlenmesinin İmar ve İskân Bakanlığı'nın denetimi altında ilgili belediyelerce yapılması veya yaptırılması hükmü getirilmiştir (Madde 19).

Yasanın sosyal adalet açısından en önemli özelliklerinden birisi, gecekondü sahipleri ya da kiracıların mağdur edilmemesi için gerekli önlemleri de getirmiş olmasıdır. Gecekondü sahiplerine ve kiracılara yasanın gereklerine uygun olarak konut temin edilene kadar mevcut gecekonduların yıkılmaması hükme bağlanmıştır (Madde 21). Ayrıca yasa tüm gecekonduların yıkılmasını da öngörmemektedir (Madde 22). Yasada, bu amaçla belediyelere geçecek olan “arsalar, öncelikle gecekonduların ıslahı ve tasfiyesi sebepleriyle açıkta kalacaklara ve diğer konutsuz vatandaşlara verilir” (Madde 25) denilerek, rant amaçlı kullanıma yönelik kapılar kapatılmaktadır. Arsa sağlamanın ötesinde, kendilerine arsa tahsis edilenlerle gecekondusunu ıslah edecekleri, imkânları nispetinde İmar ve İskân Bakanlığı'na, mahalli belediyelerce veya diğer kurumlarca her türlü teknik yardım yapılmasını, uzun vadeli konut kredisi verilmesini ve aynı yardım yapılmasını öngörür (Madde 27). Dönemin resmî söyleminde bu yasaya verilen önem o kadar belirgindir ki “bu kanunun uygulanması gereken yerlerde, diğer kanunların bu kanuna aykırı hükümleri uygulanmaz” denilerek öncelikler netleştirilmiştir (Madde 41). Bu kanunla ilgili olarak hazırlanan “Gecekondü Kanunu Uygula-

ma Yönetmeliği”nde de birçok ayrıntıya açıklık getirilir. Arsaların belediyeye geçtikten sonra konut ihtiyacı dışında bir amaçla kullanılamayacağı, konut ihtiyacı olanlara yapılacak aynı, teknik ve nakdi yardımın nitelikleri, ihtiyaç sahibi olmanın ölçütleri, kendisine misafir olarak kalacağı bir konut tahsis edilmeden hiç kimsenin gecekondusunun yıkılamayacağı ve yapılacak konutların büyüklükleri gibi bir dizi ayrıntı bu yönetmelikte yer almaktadır.

Gecekondulara yönelik bu düzenleyici ve affedici yaklaşım 1970'li yıllarda da sürdürülmüş; hatta 1976 yılında çıkarılan 1990 sayılı kanunla, 20.07.1966 tarihine kadar yapılan gecekondulara getirilen affın süresi 01.03.1976 tarihine kadar uzatılmıştır. Dolayısıyla gecekondü politikalarında henüz belirgin bir değişiklik yoktur. Yerel yöneticiler mesken üretme yoluyla gecekondulaşmanın önüne geçilebileceğini savunmaya devam etmekteydiler. Belediye Başkanı Fahri Atabey'e göre şehirleşme hareketleri korkulacak ve üzülecek bir hadise değildir ancak belediyeye büyük mükellefiyetler getirmektedir. Şehirleşme hareketleri yanında gecekondü meselesi de bulunmaktaydı ve “akın akın İstanbul'a gelen insanlar, hali vakti yerinde zengin insanlar olmayıp bilakis evi barakı olmayan, yalnız yorganı ile çantası ile cebindeki ufak parası ile İstanbul'a gelip iş arayan, kafasını sokacak bir oda arayan insanlar” olduğu için gecekondü sorunu ortaya çıkmakta ve her gün büyümekteydi (Atabey, 1973: 77-78). Belediye Başkanı'nın açıklamasında görüldüğü gibi kent yöneticileri, gecekondü yapan insanların yoksul ve ihtiyaç sahibi olmalarını vurgulamaya devam ediyorlardı. Nitekim Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1978-1982) da gecekondü bölgelerinde yol, su, elek-

trik hizmetlerinin sağlanması ve gecekonduların iyileştirme bölgelerindeki kamu arsalarını uzun süreli olarak kullanma haklarının tanınması öngörülmüştü. Planda gecekondunun ortadan kalkması için, gecekondulaşmayı oluşturan, gelir dağılımındaki adaletsizliğin ortadan kalkması gerektiği belirtilmiştir. Mevcut şartlarda gecekondular, sürekli güvenli bir iş bulamayan kitlelerin tek sosyal güvencesi olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda planda gecekondular için iyileştirme önerilmiştir. Bütün bu düzenlemelere ve planlı bir şehirleşme beklentilerine rağmen 1970'li yıllarda İstanbul'un nüfusu ve gecekonduları da artmaya devam etmiştir.

1970'li yılların ikinci yarısından sonra yaşanan önemli bir gelişim de politik nitelikli kentsel hareketler sonucunda kentin çeşitli bölgelerinde gecekonduların mahallelerinin kurulmaya başlamasıdır (Aslan, 2004). Kent ve ülke çapında gelişen muhalif ve sistem dışı hareketler bu meseleye ilişkin müdahale pratikleri de üretmeye başlamıştır. Daha önce kentin her yerinde spekülörler tarafından yağmalanan ve ihtiyaç sahiplerine satılan kamu arazilerine, bu kez "kamu adına" el konuluyordu. İhtiyaç sahipleri olanlar ilk kez bu dönemde gecekondulaşma sürecinin tüketicileri değil, üreticileri olarak görünür hale gelmişlerdi. Bu durum kentin belediye yöneticilerini de düşündürmüştü. İlgili belediyeler bu girişime en sert biçimde karşılık vermiş ve bazı gecekonduların mahalleleri, ölümünün de gerçekleştiği büyük yıkımlara muhatap olmuşlardı. Bununla birlikte kimi belediyeler bu durumdan ders çıkarmış görünüyordu. Bir örnek olarak Alibeyköy Belediye Başkanı Necati Latifoğlu, belediye arazisinden bir milyon metrekaresel alanını sosyal konut yapmak için ayırdıklarını, en küçüğü 200 met-

rekare olan arsaları gerçek ihtiyaç sahiplerine on yıl vadeli ve düşük bir fiyatla satacaklarını belirtmişti. Belediye bu arsalar üzerinde ilk etapta 6.500 konut, ikinci etapta ise 7.000 konut üretmeyi öngörmektedir. Nitekim bölgede 50.000 kişinin yaşadığı o dönemde daha proje açıklanır açıklanmaz, 22.000 kişi arsa satın alma talebiyle başvuruda bulunmuştu (*Hürriyet*, 23.03.1978).

1980'li yıllar askerî darbe ve hemen ardından uygulamaya konulan ihracata yönelik sanayileşme politikalarına eşlik eden neoliberal iktisat politikaları ile tanımlanabilir. 1980'li yılları karakterize eden en önemli özelliklerden birisi, sadece merkezde değil, yerelde de askerî yönetimin işbaşında olması nedeniyle toplumsal meselelere yukarıdan müdahale edilmesi ve bu yolla getirilen yasaklayıcı hükümlerin askerî güçle uygulanmasıdır. Bu çerçevede Milli Güvenlik Konseyi, 02.06.1981 tarihinde bir bildiri yayınlarak ülkede gecekonduların yasaklamıştır. Bu kararlar belediye ve valilikler aracılığıyla yerel ölçekte uygulanmaktaydı. İstanbul Belediye Başkanı Abdullah Tırtıl, karar uyarınca "gecekondular ve kaçak kat yapılarını durdurduklarını", bu tarihten sonra olsa olsa 50 tane gecekondular yapılmış olabileceğini belirtmişti (*Milliyet*, 29.01.1983). Ancak yine de kentte önceden yapılmış binlerce gecekondular ve mevzuata uygun olmayan yapı vardı; Yapı Merkezi'ne göre İstanbul'da sadece 1976'dan 1983 yılına kadar 208.249 gecekondular yapılmıştı ve bilimsel hesaplara göre yapılmamış 549.000 bina bulunmaktaydı (*Milliyet*, 05.01.1983a). Bu nedenle devletin önünde bu meseleye bir çözüm bulmak gibi acil bir görev vardı. İmar ve İskân Bakanı Ahmet Samsunlu, konut üretiminin devletin görevi olduğu yö-

nündeki önerilere karşı “Devlet her işini bırakıp konut yapamaz ki,” diye yanıt vermişti (*Milliyet*, 05.01.1983b). Dolayısıyla, 1980’li

yıllar artık gecekonduların aflar yoluyla sisteme dahil edildiği ve piyasa içinde dönüşmesinin beklendiği bir dönem olmuştur.

KAYNAKÇA: 1920-1980 DÖNEMİ

- Abbot, J., “An Analysis of Informal Settlement Upgrading and Critique of Existing Methodological Approaches”, *Habitat International*, 26, 2002, s. 303-315.
- Adam, M. ve diğ., “Cumhuriyet’ten günümüze konut politikaları üzerine bir değerlendirme”, Kayasü, S., Işık, O., Uzun, N. ve Kamacı, E. (der.), *Gecekondu, Dönüşüm, Kent* içinde, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, 2009.
- Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) veritabanı (erişim tarihi: 20.9.2010).
- Aslan, Ş., *1 Mayıs Mahallesi*, İletişim, 2004.
- Aslan, Ş. ve Şen, B., “Politik kimliğin temsil edici mekânları: Çayan Mahallesi”, *Toplum ve Bilim*, 120, 2011, s. 109-132.
- Ataay, F., “Türkiye Kapitalizminin Mekansal Gelişmesi”, *Praksis*, 2, 2001, s. 53-96.
- Atabey, F., “İstanbul Belediyesi’nin Bugünkü Durumu”, *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul’un İdari sorunları Semineri*, 14-17 Mayıs 1973, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku ve İdari Bilimler Enstitüsü, Raporlar, Tartışmalar, Fakülte Yayını, 1973.
- Bayülken, Y. ve Kütükoğlu, C., “Türkiye’de Kalkınma ve İstihdam Odaklı Sanayileşme İçin Planlama Önerileri Alan Araştırması II, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Raporu”, TMMOB Sanayi Kongresi 11-12 Aralık 2009, 2010.
- Bilgin, İ., “Anadolu’da Modernleşme Sürecinde Konut ve Yerleşme”, Sey, Y. ve Beykan, M. (der.), *Tarih-ten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme* içinde, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Boratav, K., *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Yayınevi, Ankara, 2003.
- Bozdoğan, S., *Modernizm ve Ulusun İnşası*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
- Bozdoğan, S. ve Kasab, R. (der.), *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Bredenoord, J. ve Lindert, P., “Pro-Poor Housing Policies: Rethinking the Potential of Assisted Self-Help Housing”, *Habitat International*, 34, 2010, s. 278-287.
- Bredenoord, J. ve Verkoren, O., “Pro-Poor Housing Policies: Rethinking the Potential of Assisted Self-Help Housing”, *Habitat International*, 34, 2010b, s. 278-287.
- Castells, M., *The Urban Question*, Edward Arnold, Londra, 1977.
- De Soto, H., *The Other Path: The invisible revolution in the Third World*, I. B. Taurus, Londra, 1989.
- , *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, Basic Books, New York, 2000.
- Erder, S., *Ümraniye: İstanbul’a Bir Kent Kondu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Erman, T., “The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse”, *Urban Studies*, 38:7, 2001, s. 983-1002.
- Geray, C., “TOKİ ve Konut Kooperatifleri”, *Konut Sempozyumu*, 3-4 Aralık 2009, TMMOB Mimarlar Odası, İstanbul Büyükşehir Şubesi, 2011, s. 129-148.
- Güzelsu, K., “İstanbul Metropolitan Alan Planlanması İstanbul Nazım Plan Çalışmaları İle İlgili Sorular ve Yanıtlar”, *Türkiye’de Metropolitan Alan Planlama Deneyim ve Sorunları Kolokyumu*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını-2, İstanbul, 1994.
- Handzic, K., “Is Legalized Land Tenure Necessary In Slum Upgrading? Learning From Rio’s Land Tenure Policies in Favela Bairro Program”, *Habitat International*, 34, 2010, s. 11-17.
- Harris, R., “The silence of the experts: Aided self-help housing, 1939-1954”, *Habitat International*, 22, 1998, s. 165-189.
- Hart, C., *Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi*, Saran, N.

- (çev.), İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1969.
- Harvey, D. *The Limits to Capital*, Blackwell, Oxford, 1982.
- , *The Urbanization of Capital*, Blackwell, Oxford, 1985.
- , *The Postmodern Condition*, Blackwell, Basil, 1989.
- http://tr.wikipedia.org “Emlak ve Eytam Bankası”, “Türkiye Emlak ve Kredi Bankası”, “Türkiye Emlak Bankası A. Ş.”
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M., *Nöbetleşe Yoksulluk*, İletişim, 2001.
- İstanbul Ansiklopedisi, “Sanayi”, cilt 6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, s. 437-443.
- İstanbul Valiliği İl Koordinasyon Kurulu, *İstanbul İş-tihdam Raporu*, Hazırlayanlar: Aksoy, H., Coşkun, M., Kurt, H., Dicle, E., İpek Köstekli, Ş., Seymen, R., Göçer, K., Koray, M., Çelik, A., Arslanoğlu, A., Palacioğlu, T. ve Akman, G., Valilik Yayınları, 2007.
- Karpat, K., *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.
- , *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1985.
- , *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, İmge Yayınları, 2003.
- Kartal, K., *Kentleşme ve İnsan*, TODAİE Yayını, no. 175, Ankara, 1978.
- , *Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme*, Yurt Yayınları, Ankara, 1983.
- Kasaba, R., “Certainties and Modern Ambiguities”, S. Bozdoğan ve R. Kasaba (der.), *Rethinking Modernity and the National Identity in Turkey* içinde University of Washington Press, Seattle, Londra, 1997, s. 15-36.
- Keleş, R., “Sosyal Konut Politikası Üzerine Bir Deneme ve Türkiye’de Sosyal Konut Politikası”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1966, s. 167-234.
- , *Eski Ankara’da bir Şehir Tipolojisi*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1971.
- Kepenek, Y., “Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Keyder, Ç., “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- , *İstanbul: Between the Global and the Local*, Rowman and Littlefield, 1999.
- Kıray, M., *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce bir Sahil Kasa-bası*, DPT Yayınları, 1964.
- , *Örgütlemeyen Kent*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1972.
- , *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kongar, E., “Altındağ’da Kent ile Bütünleşme”, *Amme İdaresi Dergisi*, 6, 1973.
- Lefebvre, H., *The Production of Space*, Blackwell, Oxford, 1991.
- Mangin, W., “Latin American squatter settlements: A problem and a solution”, *Latin American Research Review*, 2, 1967, s. 65-98.
- Öğretmen, İ., *Ankara’da 158 Gecekondu Hakkında Monografi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1957.
- Özbay, F., “İstanbul’da Göç ve İl İçi Nüfus Hareketleri (1985-1990)”, Baydar, O. (der.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Özüekren, A. Ş., “Konut Kooperatifleri”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, cilt 5, 1994, s. 65-67.
- Pugh, C., “The Theory and Practice of Housing Sector Development for Developing Countries 1950-99”, *Housing Studies*, 16: 4, 2001, s. 399-423.
- Sey, Y., “Konut”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, cilt 5, 1994, s. 62-65.
- , “Cumhuriyet Döneminde Konut”, *75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, Y. Sey (der.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 273-300.
- Sewell, G. H., “Squatter Settlements in Turkey: Analysis of a Social, Political and Economic Problem”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Massachusetts Institute of Technology, 1964.
- Sietcheping, R., “Prospective Slum Policies: Conceptualization and Implementation of a Proposed Informal Settlement Growth Model”, *Third Urban Research Symposium on “Land Development, Urban Policy And Poverty Reduction”*, 4-6 Nisan 2005, Brasilia, Df, Brezilya, 2005.

- Sönmez, M., *İstanbul'un İki Yüzü 1980'den 2000'e Değişim*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 1996.
- Şenyapılı, Ö., *Kentleşen Köylüler*, Milliyet Yayınları, 1978.
- Şenyapılı, T., *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, 1979.
- , *Ankara Kentinde Gecekondu Gelişimi*, Kent-Koop, Ankara, 1985.
- , "Cumhuriyet'in 75. Yılı, Gecekondu'nun 50. Yılı", *75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, Sey, Y. (der.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 301-316.
- , *Barakadan Gecekonduya: Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü 1923- 1960*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tekeli, İ., Gülöksüz, Y. ve Okyay, T., *Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Tekeli, İ., *Kırda ve Kentte Dönüşüm Süreci: Bağımlı Kentleşme*, Mimarlar Odası Yayınları 18, Ankara, 1977.
- , *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982.
- , *Kent Planlaması Konuşmaları*, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, 1991.
- , "Kent Toprağında Mülkiyet Dağılımı ve El Değiştirme Süreçleri", *Ankara: 1985'den 2000'e*, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 1987, s. 87-104.
- , *The Development of the Istanbul Metropolitan Area: Urban Administration and Planning*, IULA-EMME, Kent Basımevi, İstanbul, 1994a.
- , "Gecekondu", *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, cilt 3, 1994b, s. 381-385.
- , "Gecekondu Önleme Bölgeleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, cilt 3, 1994c, s. 385.
- , İ., "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", Y. Sey (der.), *75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s. 1-24.
- Toker, M., *Cumhuriyet* gazetesi, 02.11.1949.
- Turner, J. F. C., "Barriers and channels for housing development in modernizing countries", *Journal of American Institute of Planners*, 32, 1967, s. 167-181.
- , *Housing by People: towards autonomy in building environments*, Pantheon Books, 1977.
- TÜİK, Genel Nüfus Sayımları, 1965-2000.
- Tümertekin, E., *İstanbul Kent ve Mekân*, Tarih Vakfı Yayınları, 1997.
- Türel, A., "Ankara'da Konut Yapım Süreçleri", *Ankara: 1985'den 2000'e*, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 1987, s. 55-64.
- Türkün, A., "Konut Alanlarında Radikal Dönüşümler", *Konut Sempozyumu*, 3-4 Aralık 2009, TMMOB Mimarlar Odası, İstanbul Büyükşehir Şubesi, 2011a, s. 339-380.
- Türkün, A. ve Ulusoy, Z., "İronik Karşılaşmalar: Kale'nin Kentle ve Kentin Kale'yle İki Karşılaşması", Bora, T. (der.), *Şehrin Zulası: Ankara Kalesi* içinde, İletişim, 2004, s. 221-286.
- UN HABITAT, *Challenge of Slums: Global Report on Human Settlements*, Earthscan Publications, Londra, 2003.
- Yasa, İ., *Ankara'da Gecekondu Aileleri*, Akın Matbaası, Ankara, 1966.
- www.ziraat.com.tr
- Gazete Haberleri**
- Cumhuriyet*, 05.07.1953, "Ucuz Evlerin Taksit Müddeti Uzatılıyor".
- , 14.07.1953, "Mesken Davasına Dair Başbakanın Sabır Telkin Eden Demeçleri".
- , 23.07.1953 "Yurtta Mesken İnşaatını Teşvik Eden Kanun".
- , 30.07. 1953, "Gecekondu İşini Halledecek Kanun".
- , 05.08.1953 "Abidin Daver: İstanbul'u Medeni ve Mamur Bir Şehir Yapmak".
- , 16.08.1953 "Belediyenin Yaptıracağı Apartmanlar".
- , 17.08.1953 "Bir Senede Bin İşçi Evi İnşa Edilecek".
- Hürriyet*, 04.06.1948 "Cemil Topuzlu: İstanbul Giderik Bir Anadolu Köyüne Benziyor".
- , 15.05.1948, "Mesken Buhranına Çare Bulmak İçin Tedbirler".
- , 22.05.1948, "Mecidiyeköy'de Yapılacak Evler".
- , 25.05.1948 "Gecekondu Evleri Yıkılmayacak".
- , 19.08.1948, "Gecekondu Evleri Mesele Halini Aldı".
- , 21.08.1948, "Gecekondu Evleri Neden Yıkılıyor?".
- , 01.11.1949.

- , 14.07.1953, “Yurtta Mesken İnşaatını Teşvik Eden Kanuna İlişkin Haberler”.
- , 23.07. 1953, “Meclis Gecekondu Kanunu Kabul Etti”.
- , 02.08.1953 “İstanbul’un Ev İhtiyacı Nasıl Karşılanacak”.
- , 10.09.1953, “Sosyal Meseleler: Bina Yapımını Teşvik Hakkında Yeni Kanun ve Ucuz Mesken Davası”.
- , 01.07.1966, “Gecekondu Bölgelerine Elektrik Getiriliyor”.
- , 28.07.1966, “İstanbul’un Su İşİ Halledilmezse Hükümet İçin Ayıptır”.
- , 31.07.1966 “İstanbul’da 130.000 Konutta 660.000 Kişi Yaşıyor”.
- , 23.03.1978.
- Milliyet*, 07.09.1950, “Kazlıçeşme’de bir Linyit Dağıtma Merkezi Kuruluyor”.
- , 05.01.1983a, “İstanbul’da Bilimsel Hesapsız 549.000 Yapı Var” (Öğülmüş, A.).
- , 05.01.1983b, “Devlet Her İşİ Bırakıp Sadece Konut Yapamaz” (Tartan, H.).
- , 29.01.1983 “Abdullah Tırtıl: Gecekondu ve Kaçak Kat Yapımını Durdurduk”.
- Vatan*, 15.06.1948, “Mecliste Mesken Bıhranı Konuşuldu”.
- , 16.06.1948, “Mecidiyeköy’ün İmar Planı Şehir Meclisinde Görüşüldü”.
- , 23.06.1948, “Bahçelievler Mahallesi de Şehir Planına Alındı”.

1980'ler Sonrasında İstanbul'da Kentsel Dönüşüm

Mevzuat, Söylem, Aktörler ve Dönüşümün Hedefindeki Alanlar

ASUMAN TÜRKÜN - BİNNUR ÖKTEM ÜNSAL - MÜCELLA YAPICI

1980 SONRASI BÜYÜK DÖNÜŞÜM

Türkiye, 1980'de yaşanan askerî darbe sonrasında ihracata yönelik sanayi politikalarının ve neoliberal iktisat politikalarının hâkim olduğu yeni bir döneme girmiştir. 24 Ocak Kararları olarak isimlendirilen ekonomik istikrar ve yapısal uyum programı, bu dönemde IMF ve Dünya Bankası'nın uluslararası piyasalara borçlarını ödemekte zorlanan pek çok geç sanayileşmiş/geç kapitalistleşmiş ülkeye empoze ettiği standart bir uygulamadır. Bu programın en önemli ayağını liberalleşen ithalat rejimi ve devalüasyon oluşturmaktadır, ucuz kredi, vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlar yoluyla ihracat desteklenmektedir. Programın diğer önemli ayağını ise fiyat kontrolleri ve temel mallarda uygulanan sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin kısıtlanması na yönelik para ve maliye politikaları oluşturmaktadır. Ancak iç talebin kısılmasına yönelik politikalar, bu tür makro politikalardan çok bölüşüm politikalarında emek aleyhine yapılan

düzenlemelerle birlikte yürütülmüştür; diğer bir deyişle, bu süreç “sermayenin bir karşı saldırısı” olarak ilerlemiştir. Emek aleyhindeki politikalar sadece işçi sınıfıyla sınırlı kalmamış, memur ve emekli ücretleri, kıdem tazminatları ve tarıma yönelik destek politikalarında da çok ciddi gerilemeler yaşanmıştır. Bu dönemde sendikal örgütlenme ve ücret artışları gibi sınıf ek senli mücadelelere karşı katı bir tavır izlenirken bir yandan da kentli yoksul kesimlerin sorunları işgücü piyasası dışında yapılan “ücretliye vergi iadesi” ve “fak-fuk-fon” gibi düzenlemelerle çözülmeye çalışılmıştır. Ayrıca imar afları, tapu tahsis belgesi gibi uygulamalarla kentsel rantların geniş kesimlere aktarılması toplumsal muhalefeti hafifleten bir araç olarak kullanılmıştır (Boratav, 2003).

İhracat eksenli ekonomik gelişme modeli çerçevesinde Türkiye'nin dünya ekonomisi içinde edindiği rol, özellikle tekstil ve konfeksiyon gibi emek yoğun ve katma değeri düşük standart ürünlerin yaygın olduğu sektörlerde uz-

manlaşmadır. Her ne kadar ihracatta sanayinin payı yıllar içinde artsa da tekstil ve konfeksiyon sektörleri uzun yıllar boyunca ihraç edilen sanayi ürünlerinin çok önemli bir kısmını oluşturmıştır.¹ Diğer bir deyişle, daha önceki dönemlerde hedeflenen makine ve motor üretimi gibi teknolojik gelişmeyi destekleyen sektörler böyle bir iklimde bir kenara bırakılmış ve bu politik tutum 1985-1989 yıllarını kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da yansımaları bulmuştur. Beşinci plan bu açıdan sanayileşmede bir geri dönüş anlamı taşımaktadır; Türkiye yeniden temel tüketim malları üreten bir ülke haline gelmiştir. Bu bağlamda dünya pazarındaki rekabet, tasarım ve kaliteden çok ucuz üretime dayanmakta ve bu da işçi ücretleri üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Reel ücretlerin 1978-1988 arasında tüketici fiyatlarına göre % 32 oranında gerilemesi ve sanayide ücretlerin payının % 37,2'den % 15,4'e inmesi bu durumun açık bir göstergesidir. Üstelik bu düşüş, sanayi üretiminin % 66, emek verimliliğinin % 50 arttığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllarda ücretlerde önemli bir iyileştirme yapılmasına rağmen hiçbir zaman 1980 öncesi dönemdeki seviyelere ulaşamamış ve bugüne kadar da düzenli olarak gerilemesini sürdürmüştür (Boratav, 2003; Yeldan, 2001).

Burada dikkat çekilmesi gereken bir başka önemli nokta da Türkiye'de ihracata dayalı modelin ithal malı ara-mallara ve yatırım mallarına olan bağımlılığı arttırarak gerçekleşmiş olması ve sanayiye yapılan kapasite yatırımlarının sınırlı kalmasıdır. Dolayısıyla, ihracatta ciddi bir biçimde artışlar yaşanmasına rağmen

dış açıklar azaltılamamıştır (Boratav, 2003). Bununla birlikte, ülkeler arası ticaret engellerinin azaltılması, sermaye ve mal akışının artması dünyanın farklı bölgeleri arasındaki bağımlılığı da arttırmaktadır. Bu durum rekabeti hızlandırmakta ve farklı üretim birimlerinin yeni koşullar karşısındaki kırılganlığını arttırmaktadır. Pek çok gelişmekte olan ülkede görüldüğü gibi, bir yandan ülke ekonomilerinin kendilerini olumsuz dış gelişmelerden koruma mekânizmaları zayıflamakta, bir yandan da artan rekabet ortamında güçlü bir yapıya sahip olmayanlar giderek daha sık karşılaşılan ekonomik durgunluk ve bunalım dönemleri yaşamaktadır.² Türkiye'de de benzer bir durum söz konusudur; mevcut ve dışarıdan aktarılan kaynakları etkin olarak kullanamayan ve rekabet gücünü yeterince geliştiremeyen Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllardan başlayarak süreklilik kazanan bunalımlarla karşı karşıya kalmıştır.

Bu dönemin politikaları bir yandan da kamu kesiminin olabildiğince daraltılmasını, sanayide ve hizmetlerde kamu yatırımlarının azaltılmasını içermektedir. Hazinesin KİT'lerin finansmanına yaptığı katkıları azaltması borçlanmayı arttırmış, yatırımların durması ise bu işletmelerin verimlerinin düşmesine yol açmıştır. Bu sorunlar nedeniyle devletin hem sanayi hem de önemli hizmet alanlarından çekilmesi kolaylaşmış ve özellikle 1990'lardan sonra özelleştirme uygulamaları yaygınlaşmıştır. Bu süreçte kamu sektörü, ulaşım, enerji ve iletişim alanlarındaki büyük yatırımlara yönelmiş, bir yandan da toplu konut yatırımlarının

1 Bkz. Boratav, 2003; Yeldan, 2001; Şenses, 1994; Ansal, 1994; Eraydın, 1994; Eraydın ve Erendil, 1996; Duruiz ve Yentürk, 1992; Erendil-Türkün, 2000.

2 Bkz. Benton, 1990; Castells ve Portes, 1989; Peck, 1992; Phizacklea ve Wolkowitz, 1995; Amin, 1990; Schmitz ve Musyck, 1994; Schmitz, 1995; Castells ve Portes, 1989.

ve kent yönetimlerinin bütçeden aldığı paylar artmıştır. Özel sektör ise sanayi yatırımları dışında turizm, finans ve inşaat sektörlerine yönelmiştir. 1978-1988 döneminde yatırımlar içinde öne çıkan sektör % 36'lık bir pay elde eden inşaat sektörüdür. Bu dönemde spekülasyon kent ve turizm rantları, sanayi sermayesine göre çok daha avantajlı konuma yükselmişlerdir (Boratav ve diğ., 1996). Arsa spekülasyonu kalkınmacı dönemde de yaygın bir rant aracı olmasına karşın, bunun ölçeği ve bölüşüm mekânizmaları 1980'ler sonrasında değişmiş, Türkiye'nin büyük sermayesi 1960 ve 1970'lerin kârlı yatırım alanlarını terk ederek arsa spekülasyonuna yönelmiştir (Sönmez, 1996).

Bu dönemin en önemli yapısal dönüşümlerinden birisi de tarım sektöründeki sübvansiyonların kaldırılması ve destekleme alımlarının kapsam ve hacminin daraltılmasıdır. Temel tüketim mallarında sübvansiyonların ve fiyat denetimlerinin kaldırılması hem tüketicileri hem de çiftçileri olumsuz yönde etkilemiş ve ticaret sermayesinin lehine bir durum yaratılmıştır. Bu dönemde ticaret sektörünün milli gelirden aldığı pay % 15'ten % 20'ye çıkmıştır; teşviklerin üretici sanayiciden çok ihracatçı sermaye şirketlerine verilmiş olmasının ticaretin payının artmasında önemli bir rolü vardır. İç ticaret hadlerinde ise tarım sektörü aleyhine bir gelişim yaşanmıştır; “tarımın ticaret hadleri”³ 1978-79 ve 1988 yılları arasında % 38,9 oranında gerilemiştir. Bu durum kırdan kente ciddi bir kaynak aktarımı anlamına gelmektedir. Boratav'a (2003) göre bu durum, Cumhuriyet tarihi boyunca tarım sektöründe yaşanan en

büyük krize işaret etmektedir. Bu krizden ürün çeşitliliği sınırlı Orta ve Doğu Anadolu bölgeleri çok daha fazla etkilenmiştir. Tarım sektöründe yaşanan bu büyük krizin etkisi ise kırdan kente yeni bir göç dalgasının başlaması ve özellikle ihracatın öne çıkardığı kentlere yönelmesidir. Bu kentlere yönelen göç dalgasının yoğunluğunu arttıran bir başka faktör de siyasi ve güvenlik gerekçeleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da gerçekleştirilen köy boşaltmaları ve özellikle 1990'lardan sonra ortaya çıkan zorunlu göç olgusudur. Tahmin edileceği gibi İstanbul göçün yöneldiği iller arasında çok önemli bir paya sahiptir. Bu dönemde İstanbul'un yeniden sermayenin ve nüfusun çekim alanı haline geldiğini ve mevcut yoğunlaşmanın artarak sürdüğünü belirtmemiz gerekir.

Bütün bu yapısal dönüşümlerin etkilerini İstanbul üzerinden değerlendirdiğimizde, kentsel politikalarda çok önemli bir değişimin ortaya çıktığını söylemek yerinde olacaktır. Doğal *hinterland*ındaki gelişmelerden kaynaklanan avantajlar ve yeni dünya konjonktürünün sunduğu fırsatlar nedeniyle, İstanbul'un sermaye, mal ve hizmetleri çekme potansiyeli artmıştır. Bu bağlamda, 1980'ler sonrasında, kentin, bir uluslararası “finans, hizmet ve turizm merkezi” olması vizyonu öne çıkmıştır. İstanbul'un kültür ve turizm kimliğinin yanı sıra ulusal ve küresel sermayenin finans, yönetim ve denetim işlevlerinin yoğunlaştığı ve her türlü uzmanlaşmış üretici hizmetlerin sağlanabildiği bir “dünya kenti” olması hedeflenmektedir. Yapılacak yeni yatırımların, planların, yasal ve yönetsel düzenlemelerin bu vizyon çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiği, başta ANAP olmak üzere, 1984'ten itibaren iktidara gelen tüm yönetimlerce birtakım farklılıklar olmasına rağmen be-

3 “Tarımın ticaret hadleri”, çiftçinin eline geçen fiyatlarla çiftçinin üretim yapmak için kullandığı sınai ürünler için ödediği fiyatlar arasındaki farktır (Boratav, 2003).

nimsenmiştir (Öktem, 2011). Sanayinin desantralizasyonu hedefi, 1970'lerden itibaren bir kentsel politika olarak planlarda yer almaya başlamış ve ülkenin küresel ekonomi ile eklenmesinde kilit nokta olarak görülen kentte bu kapsamda yeni mekânsal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde büyük sanayinin kentten ayrılarak İstanbul metropoliten alanında ve çevresinde yerleştiği, eski sanayi ve liman bölgelerinde, kıyı alanlarında, tarihî kent merkezinde ve gecekondu alanlarında farklı kentsel dönüşüm uygulamalarının gündeme geldiği görülür.

2000'ler sonrası döneme damgasını vuran hiç şüphesiz AKP hükümetinin hem merkezî hem de yerel yönetimlerde iktidara gelmesi ve dönem boyunca hâkimiyetini pekiştirmiş olmasıdır. AKP hükümeti, IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum programlarına harfiyen uyumuştur; doğrudan yabancı yatırımların özendirilmesi, serbest piyasanın daha iyi işlemesi için gerekli koşulların sağlanarak ekonomideki etkinlik ve verimliliğin artırılması, bu amaçla özelleştirmelere hız verilmesi ve sıkı maliye, kur ve döviz politikaları, Acil Eylem Planı ve Hükümet Programı'nda yer alan en önemli kararlardır. İstihdam ve büyüme açısından gerçekçi bir taahhüdün bulunmadığı, gelir düzeyinin yükseltilmediği ve sosyal hakların gerilediği bir program izlendiği görülmektedir (Öktem, 2005, 2006). Sosyal haklar konusunda sürekliliği olan kamu politikaları geliştirmek yerine "eğreti kamusalılık" olarak tanımlanabilecek bir döneme girilmiştir (Doğan, 2007). Bu dönemde, belediyeler ve diğer kamu kuruluşları tarafından yoksullara erzak, yiyecek, giyecek ve kömür gibi temel ihtiyaç maddelerinin dağıtılması ve bu yolla "yoksulluğun yönetilmesi"

politikası öne çıkmış durumdadır (Buğra ve Keyder, 2003).

"Kentsel dönüşüm", kavram olarak politik söyleme 1999 Marmara Depremi sonrasında girmiştir. Deprem için çözüm olarak lanse edilen bu uygulama aracı kısa sürede kentin küreselleşme projesi ile uyumlandırılmıştır. Bu dönemde gerçekleşen dönüşüm uygulamalarının özelliği, sadece depreme hassas konut alanlarını hedef alan uygulamalarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sermayeyi çekmeyi, ekonomik canlılık yaratmayı hedefleyen emlak eksenli projeleri de devreye sokmuş olmasıdır. Kentsel mekânın kendisinin en önemli sermaye birikim aracı haline geldiği bu dönemde, gayrimenkul ve inşaat sektörleri en kârlı yatırım alanlarını oluşturmuştur. Burada vurgulanması gereken önemli nokta, tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kentsel dönüşümün arkasında güçlü bir siyasi otoritenin ve iradenin bulunmasıdır. Dönüşüm projeleri bazen kamu, bazen kamu-özel ortaklıkları bazen de özel sektör tarafından gerçekleştirilmekte, küresel sermayenin bu alana çekilmesi hedeflenmektedir. Bu değişimi gerçekleştirmek üzere, merkezî yönetimin destek ve katkısını arkasına alan yerel yönetimler, yetkileri artırılan TOKİ, Özelleştirme İdaresi gibi kurumlar ve özellikle büyük sermaye grupları en önemli aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, kentsel dönüşüm ve yenileme politikaları bir anlamda merkezî ve yerel yönetimler ile kamu bürokrasisinin ve sermaye çevrelerinin arasındaki ittifakın bir ürünüdür.

Özellikle İstanbul gibi ciddi rant potansiyeline sahip bir kentte böyle bir politikanın önem kazanması şaşırtıcı değildir; kent, büyük ölçekli ulusal ve uluslararası yatırımların odak nok-

tası olmuş ve kent toprağının artan değeri kentteki dönüşüm baskısını arttırmıştır. Büyük kentsel projelerin uygulamaya konmasıyla birlikte kent, neo-liberal politikaların ya da başka bir ifadeyle kapitalist yeni kentleşmenin en yıkıcı aşamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Kapitalizmin geldiği bu son aşamada, 1980'lerde temeli atılan ve 1990'larda iyice görünür hale gelen yeni kentleşme modeli, kentin sosyo-mekânsal yapısını yeniden biçimlendirirken, toplumsal sınıflar da kent içinde yeniden yerleştirilmektedir. 2006 İstanbul Çevre Düzeni Planı'nda kentin dönüşümüne ilişkin vizyon bu yaklaşımı yansıtmaktadır. Planda büyük sanayinin desantralize edildiği ve kentin finans, turizm, kültür, iletişim, reklamcılık gibi nitelikli hizmet sektörlerinde uzmanlaşmasının teşvik edildiği görülmektedir. Bu sektörlerin arazi ihtiyacı ve taleplerine uygun olarak kentte yeni arsa üretimi ve arazi açma talepleri de ortaya çıkmış durumdadır; ancak İstanbul'da bu talebi karşılamak üzere yeni alanların açılması olanağının da sınırlarına gelinmiştir. Dolayısıyla, birtakım yerleşik konut alanlarının yıkılıp yeniden yapılması ve bazı kentsel alanların yeni sektörel taleplere uygun olarak işlevsel dönüşüme uğraması bir olanak olarak görülmektedir. Bu durumda özellikle rantı artmış alanlara yakın gecekondu bölgeleri, tarihsel konut dokusunun bulunduğu merkezî alanlar ve birtakım sosyal konut alanları dönüşüm projeleri içinde öncelikli olarak yer almaktadır. Bu bölgelerin ortak özelliği de hepsinin dar gelirli kesimlerin konut alanlarını oluşturmalarıdır.

Bu bağlamda dar gelirli kesimlerin konut alanlarına ve özellikle gecekondu alanlarına ilişkin yaklaşımların ve kabullerin zaman içinde nasıl değiştiğinin incelenmesi yararlı olacaktır.

Söylemlere ve uygulamalara yansıyan bu yaklaşımların yanı sıra uygulamayı olanaklı kılan mekânizmaların nasıl kurulduğunu ortaya koymak da önemlidir. Yasalardaki değişimler ile planlamayı ve uygulamayı yönlendiren kurumların yetkilerindeki merkezîleşme eğilimleri kentsel dönüşümün uzun vadeli sonuçlarını öngörebilmek açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bölümde ilk olarak İstanbul'un 1980 sonrasında Türkiye içindeki konumunun nasıl değiştiği, nüfus dinamikleri ve sektörel yeniden yapılanma bağlamında ele alınacak, bu değişimlerin kent mekânında ortaya çıkardığı sosyo-mekânsal dönüşüm önemli plan kararları ve kentsel politika tercihleri çerçevesinde incelenecektir. Daha sonra ise özellikle 1990'lardan sonra Türkiye'de benimsenen kentsel politikaların merkezî ve yerel yöneticilerin, çeşitli kurumların ve aktörlerin söylemlerinde nasıl yer aldığı incelenerek bu dönemin önemli ekonomik ve ideolojik tercihlerine açıklık getirilecektir. Son bölümde ise bu politikaların uygulamasının yolunu açan mevzuat değişiklikleri tartışılacak ve bu dönemin önemli kurumsal aktörleri, hem yaptıkları uygulamalar hem de bu uygulamaları kolaylaştırmak üzere yetkilerinde yapılan düzenlemeler açısından ele alınacaktır.

İSTANBUL'DA 1980 SONRASINDA NÜFUS VE SERMAYE POLARİZASYONU

1980'ler sonrasında uygulanan ihracata dayalı sanayileşme ve tarımda deregülasyon politikaları ülke yerleşim sisteminde ve mekânlar arası işbölümünde önemli değişiklikler meydana getirmiştir (Boratav, 2003). Bu dönemde nüfusun ve sermayenin mekânsal polarizasyonunun arttığı ve İstanbul'un hem nüfusun hem de ser-

mayenin çekim alanını oluşturarak aşırı büyüyen hâkim kent olma özelliğini pekiştirdiği görülür. İstanbul ilinin nüfusu, araştırmayı yürüttüğümüz 2009 yılında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre 12.915.158 kişidir ve Türkiye toplam nüfusunun % 17,8'ine karşılık gelmektedir.⁴ Bunu sırasıyla, Ankara (% 6,4), İzmir (% 5,3) ve Bursa (% 3,5) izlemektedir. İstanbul ile ikinci en büyük nüfusa sahip Ankara arasında 2,7 katlık bir fark bulunmaktadır. Türkiye'nin şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı 2009'da % 75,5 iken bu oran İstanbul'da % 99'a ulaşmış durumdadır. Yine aynı nüfus sayımı sonucuna göre, ilin nüfus yoğunluğu olarak ifade edilen "bir kilometrekareye düşen kişi sayısı" Türkiye genelinde 94 kişidir. 2009'da İstanbul'da bu sayı 2.486 kişiye ulaşmıştır; bunu 421 kişi ile Kocaeli ve 322 kişi ile İzmir illeri izlemektedir. Diğer bir deyişle yoğunluk olarak İstanbul ile ikinci en yoğun il arasında 6 kat fark bulunmaktadır. Bütün bu veriler İstanbul'da nüfusun yığılma derecesini açık bir şekilde göstermektedir.

Türkiye'de doğurganlık oranının yüksekliği ve genç nüfusun ağırlığıyla ilişkili olarak 2000'li yıllara kadar % 28,5'e ulaşan yıllık nüfus artış hızları görülmektedir. 2000'den sonra bu artışın yavaşladığı ve 2009'da % 14,5'e düştüğü izlenebilmektedir (TÜİK, 2009: Bölgesel Göstergeler). İstanbul'da nüfus artış hızı ise, yoğun göçe bağlı olarak son yıllara kadar Türkiye ortalamasının iki katına yakındır; kentin nüfus artış hızı 1965-70 döneminde % 54,9'a kadar yükseltilmiş, 2007 yılına kadar da % 30'ların altına inmemiştir (TÜİK, 1965-2000:

Genel Nüfus Sayımları). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden elde edilen verilere göre 2009 yılında yıllık artış hızı % 17'ye gerilemiş durumdadır ancak hâlâ ülke ortalamasının üzerinde bir seyir izlemektedir.⁵ Bu oranın yüksekliği İstanbul'un hâlâ göç alma potansiyeline sahip bir kent olduğunu göstermektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, 1980'ler sonrasında İstanbul'un küresel ekonomi içinde önem kazanması ve tarım sektöründe ciddi bir krize ve çözülmeye yol açan gelişmelerin yanı sıra 1990'lar sonrası Doğu ve Güneydoğu'daki uygulamalar göçlerin yeniden artmasına neden olmuştur.

Kitlesel göçler özellikle ihracatın ve ekonomik büyümenin hızlandığı sanayi ve hizmet kentlerine yönelmiştir. Bu dönemde İstanbul, ülke içinde en fazla göç alan kenttir; 1985-1990 döneminde net göç hızı % 10,8'e ulaşmıştır. Antalya göç hızında ikinci sırada yer alırken (% 9,7), İzmir üçüncü (% 6,4), Bursa dördüncü konumdadır (% 6,2). 1995-2000 döneminde İstanbul'da göç hızının depremin de yarattığı etkiyle % 4,6'ya düştüğü görülür (TÜİK, 1980-2000). Ancak net göç hızı 2010-2011 yıllarında tekrar % 8,98'e yükselmiştir; bu durum nüfus artış hızındaki yükselişi de açıklamaktadır (TÜİK, ADNKS, 2011). İstanbul'da ikamet edenlerin nüfusa kayıtlı olduğu illere göre dağılımı, son yıllarda artan göçün kentin nüfus yapısı üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. 1990 yılında İstanbul'da ikamet edenlerin % 42,1'i İstanbul nüfusuna kayıtlıdır; ancak özellikle bu yıllardan sonra

4 2011'de İstanbul'un nüfusu 13.624.240 kişiydi; Türkiye içindeki payı %18,2'ye ulaşmıştır (ADNKS, 2011).

5 2011'de İstanbul'da yıllık nüfus artış hızı yeniden % 27,4'e çıkmıştır. Ancak nüfus artış hızı aynı yıl Türkiye'de % 13,5'e düşmüştür. Bu durum İstanbul'a yönelen göçün yeniden artışa geçtiğini göstermektedir (TÜİK, ADNKS, 2011).

kente yönelen göçler 2009 yılında bu oranı % 16,7'ye kadar düşürmüştür.⁶ İstanbul nüfusu-na kayıtlı olmayanların büyük bir bölümünü Doğu ve Batı Karadeniz Bölgesi'nden göç edenler oluşturmaktadır; ikinci sırada ise Doğu Anadolu Bölgesi gelmektedir (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2009).

Türkiye'de sermayenin yöneldiği kentler incelendiğinde, uluslararası sermaye ile belli bir düzeyde ilişki geliştirebilmiş büyük sermayenin İstanbul, Kocaeli, İzmir, Bursa, Ankara ve Adana'nın içinde bulunduğu İBBS Düzey 2 bölgelerinde yer seçtiği görülür. Bu bölgelerin Türkiye gayrisafı katma değerinden aldıkları pay 1979'da % 45,9 iken bu oran 1987'de % 54,1'e, 2006'da ise % 59,4'e yükselmiştir. Ancak İstanbul bütün bölgeler arasında büyük farkla birinci sıradadır; İstanbul Türkiye'nin toplam ihracatının % 50'sini, ithalatının ise % 40'ını gerçekleştirmektedir (İstanbul Valiliği, İl İstihdam Kurulu, 2007). Batı Marmara bölgesinde yer alan ve büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının yoğunlukla yer seçtiği TR42 bölgesi (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) İstanbul'u izlemektedir (TÜİK, 2009, Bölgesel Göstergeler). Ülkenin batı ve güney kıyılarında yer alan illerde ise 1980 sonrasında desteklenen en önemli sektör turizmdir. Bu bölgelerde özellikle ikinci konutlar ve otellerin yoğunluğu artmış, inşaat sektörüne verilen önemli teşviklerle birlikte bu iki sektör birlikte gelişmiştir. Bir başka gelişme ise, "yeni sanayi odakları" ya da "Anadolu Kaplanları" olarak adlandırılan Denizli, Gaziantep, Çorum gibi kentlerin, ihracatın sağladığı imkânlarla ve teşvik edilen sektörler aracılığıyla önemli bir gelişme ivmesi yaka-

lamasıdır (Eraydın, 1997; Türkün-Erendil, 2000). Öte yandan, diğer bölgelerin çoğunda hem nüfus hem de katma değer paylarında ciddi gerilemeler görülmektedir.

Bütün bu gelişmeleri, TÜİK'in 1992 ve 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımları ve daha sonraki yıllar için de TÜİK'in Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, Hanehalkı İşgücü Anketleri ve Bölgesel Göstergelerden izlemek mümkün olmaktadır. 1992 ve 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı'nda *işyeri ve çalışan sayıları*, Türkiye'de İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması'na (İBBS) göre incelendiğinde bölgeler arası eşitsiz dağılım ve polarizasyon düzeyi açıkça görülmektedir. 1992 yılında, İstanbul, sanayi ve hizmetler sektöründe ülkedeki işyerlerinin % 20,3'üne, tüm çalışanların % 24,5'ine sahiptir. İkinci sıradaki Ankara işyerlerinin sadece % 6,7'sine ve tüm çalışanların % 9,4'üne sahiptir. En düşük değerlere sahip TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) bölgesinin işyeri ve çalışan sayıları açısından payının % 1'in altında kaldığı görülmektedir. 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı'nda bu polarizasyonun daha da keskinleştiği görülür. İstanbul'un Türkiye'deki işyerleri içindeki payı % 18,7'ye düşerken çalışan sayılarındaki payı % 27,4'e yükselmiştir. Kocaeli ve Bursa'nın dahil olduğu bölgeler dışında kalan bölgelerin istihdam paylarında ise azalma olmuştur. En düşük değerlere sahip TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) bölgesinde çalışanların Türkiye içinde payının daha da azalarak % 0,5'e düştüğü tablodan izlenebilmektedir (Tablo 4.1).

2006 yılına ait işyeri sayımlarına bakıldığında İstanbul'da yer alan işletmelerin (tarım hariç) payının yeniden artışa geçerek % 23,5'e ulaştığı görülür. Çalışan sayılarında da benzer

6 2011'de İstanbul nüfusuna kayıtlı olanların oranı % 16'ya düşmüştür.

bir artış söz konusudur; İstanbul'da çalışanların payı, tüm çalışanlar içinde % 31'e ulaşmıştır. İzmir'de önemli bir değişim yaşanmazken, 2006 yılında Ankara'da çalışanların payı % 8,5'e düşmüştür. Bu bölgeler içinde büyük sayının yerleştiği Kocaeli bölgesinde (TR42) çalışanların payı % 5,1'e yükselmiştir. En düşük işletme sayısına sahip TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) bölgesinin Türkiye içindeki payı % 0,7'ye; bu bölgede çalışanların payı ise % 0,4'e düşmüştür. Dolayısıyla birinci sıradaki İstanbul bölgesi ile TRA2 bölgesi arasında, işyeri sayıları açısından 33,5, çalışan sayıları açısından 77,5 katlık bir fark ortaya çıkmış durumdadır (Tablo 4.1). Bu durum İstanbul'un tarım ve madencilik hariç bütün sektörlerde hâkim kent olma özelliğini pekiştirerek sürdürdüğünü göstermektedir (TÜİK, 2009, Bölgesel Göstergeler).

Bölgeler arasındaki eşitsizlik ve polarizasyonu yansıtan bir başka gösterge ise İBBS Düzey 2 bölgelerinin Türkiye'de elde edilen *toplam gayrisafi katma değer*⁷ içindeki paylarıdır. İstanbul'un aldığı pay yıllar içinde yükselmiştir; 1987'de İstanbul'un bütün sektörlerde yarattığı toplam katma değer ülke içinde % 20,7'lik bir paya sahipken, bu değer 2001'de % 21,5'e çıkmıştır. 2001 yılında yaşanan krizden en fazla etkilenen illerden biri de İstanbul'dur ve yaratılan katma değerde ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Ancak daha sonraki yıllar-

TABLO 4.1
Seçilmiş Bölgelerde İşyeri ve Çalışan Sayılarının
Türkiye İçindeki Payları (1992-2002-2006)

	İşyeri sayısı %	Çalışan sayısı %
İBBS Düzey 2: Seçilmiş bölgeler		
TÜRKİYE	100,0	100,0
TR10 İstanbul 1992	20,3	24,5
TR10 İstanbul 2002	18,7	27,4
TR10 İstanbul 2006	23,5	31,0
TR31 İzmir 1992	7,0	7,3
TR31 İzmir 2002	6,4	6,8
TR31 İzmir 2006	6,4	6,9
TR41 Bursa, Eskişehir, Bilecik 1992	5,4	5,4
TR41 Bursa, Eskişehir, Bilecik 2002	5,6	6,5
TR41 Bursa, Eskişehir, Bilecik 2006	5,0	6,3
TR42 Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova 1992	3,9	3,5
TR42 Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova 2002	4,1	4,6
TR42 Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova 2006	4,3	5,1
TR51 Ankara 1992	6,7	9,4
TR51 Ankara 2002	7,0	8,8
TR51 Ankara 2006	7,0	8,5
TR62 Adana, Mersin 1992	6,2	5,7
TR62 Adana, Mersin 2002	4,9	4,2
TR62 Adana, Mersin 2006	4,7	3,6
TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt 1992	1,3	1,1
TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt 2002	1,1	0,8
TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt 2006	1,0	0,7
TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan 1992	0,9	0,7
TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan 2002	0,9	0,5
TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan 2006	0,7	0,4

Kaynak: TÜİK, 1992 ve 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı ve TÜİK, 2009, Bölgesel Göstergeler'den elde edilmiştir.

da yeniden artışlar yaşanmış ve 2006'da İstanbul'un payı % 27,5'e yükselmiştir. İkinci sıradaki Ankara'nın katma değer içindeki payı 1987'de % 8,7'den 2001'de % 7,7'ye düşmüş, 2006'da ise yeniden % 8,5'e yükselmiştir. İzmir'in payı aynı yıllar içinde % 7,8'den % 7,6'ya, 2006'da ise % 6,6'ya düşmüştür. 1987-2001 yılları arasında toplam katma değerden aldıkları payları artıran bölgeler, Bursa'nın

7 **Gayrisafi katma değer (GSKD):** Bir bölgede yerleşik ekonomik birimlerin belli bir dönemde bu bölgedeki ekonomik faaliyetleri sonucunda ürettikleri mal ve hizmetlerin (çıktı) üretim değerinden, bu üretimde bulunabilmek için kullandıkları mal ve hizmetler (ara tüketim) değerinin çıkarılması sonucu elde edilen değerdir.

Gayrisafi katma değere ürünler üzerindeki vergiler eksi sübvansiyonların eklenmesi sonucunda Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'ya ulaşmaktadır.

içinde bulunduğu TR41 ve Kocaeli'nin içinde bulunduğu TR42 bölgeleridir. 2006 yılında ise TR41 bölgesinin payı artarken TR42 bölgesinin payı bir miktar düşmüştür. En düşük katma değere sahip bölgelerin paylarının % 1'in altında kaldığı görülür (Tablo 4.2).

Bu eşitsizliği sektörlere göre incelediğimizde, İstanbul'un 2006'da sanayide yaratılan toplam değer % 28,4'üne, hizmetlerin % 31,1'ine sahip olduğu görülür. İkinci sırada bulunan Ankara, sanayide yaratılan katma değerin % 7,4'üne, hizmetlerin % 9,9'una sahiptir. İstanbul ile ikinci sıradaki kent arasındaki ciddi fark ülke düzeyindeki polarizasyonu açıkça yansıtmaktadır. Aynı yıl sanayide İstanbul'dan sonra en fazla katma değer elde edildiği bölgeler, Bursa'nın içinde olduğu TR41 (% 10,1) ve Kocaeli'nin içinde olduğu TR42 (% 8,6) bölgesidir. Hizmetlerde İstanbul'dan sonra öne çıkan bölgeler ise Ankara (% 9,9) ve

İzmir'dir (% 7). En düşük katma değere sahip bölgede ise sanayide elde edilen katma değer sadece % 0,3'ü, hizmetlerde % 0,6'sı elde edilmektedir (Tablo 4.2).

İstanbul'da kişi başına GSYİH'nın Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde olduğu görülür; bu fark, ekonomik krizlerin olduğu dönemlerde bir miktar kapanmıştır. Farkın en az olduğu dönem ciddi bir ekonomik krizin, şirket kapanmalarının ve iş kayıplarının yaşandığı 2001 ve 2002 yıllarına rastlamaktadır; bu durum ekonomik faaliyetlerin toplandığı İstanbul'un Türkiye geneline oranla daha fazla kayba uğramasıyla açıklanabilir. Diğer bölgelerle karşılaştırıldığında, 2006 yılında, İstanbul 10.352 Dolar ile kişi başına gayrisafi katma değerinde birinci sırada, TR42 bölgesi (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) 9.622 Dolar ile ikinci sıradadır. 2.355 Dolar ile TRB2 bölgesi (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) en son sırada yer almaktadır. Kişi başına GSYİH'nın yüksek olmasına rağmen, İstanbul'da işsizlik oranlarının Türkiye ortalamasından yüksek olduğunu belirtmemiz gerekir. Türkiye'de 2009'da % 14 olan işsizlik oranı İstanbul'da % 16,8'e ulaşmıştır.⁸ Türkiye'de en yüksek işsizlik oranı 1990'ların ortasından itibaren çok ciddi göç alan TR62 (Adana, Mersin) bölgesinde görülmektedir; bu bölgede işsizlik oranı % 22'dir (TÜİK, 2009).

İstanbul'da Sektörel Değişim

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi İstanbul'a ilişkin vizyon, kentin bir finans, kültür ve turizm merkezine dönüşmesidir. Kentte arazi fiyatlarının artması sonucunda özellikle büyük

TABLO 4.2
Seçilmiş Bölgelerde Sektörlere Göre
Gayrisafi Katma Değerin Türkiye İçindeki Payları
(2006) (%)

İBBS Düzey 2: Seçilmiş bölgeler	Tarım	Sanayi	Hizmet	GSKD*
TÜRKİYE	100,0	100,0	100,0	100,0
TR10 İstanbul	0,9	28,4	31,1	27,5
TR31 İzmir	3,9	6,8	7,0	6,6
TR41 Bursa, Eskişehir, Bilecik	4,6	10,1	5,4	6,6
TR42 Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	4,7	8,6	5,2	6,1
TR51 Ankara	2,6	7,4	9,9	8,5
TR62 Adana, Mersin	7,1	3,3	3,9	4,1
TRA1 Erzurum, Erzincan, Bayburt	1,8	0,5	0,9	0,9
TRA2 Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	2,0	0,3	0,6	0,7

(*) GSKD: Gayrisafi Katma Değer

Kaynak: TÜİK, 2009, Bölgesel Göstergeler TR10 İstanbul.

8 2010 yılında Türkiye'de işsizlik oranı % 11,9'a, İstanbul'da ise % 14,3'e düşmüştür.

alan gerektiren imalat faaliyetlerinin Kocaeli, Tekirdağ, Bursa ve Adapazarı'na yöneldiği ve kısmen bir sanayisizleşmenin yaşandığı söylenebilir. İstanbul'da yıllar içinde imalat sektörünün yarattığı katma değer düşmesi ve hizmetler sektöründeki artış bu eğilimi yansıtmaktadır (İstanbul Valiliği, İl Koordinasyon Kurulu, 2007). Ancak aynı veriler İstanbul'un imalat sektörü açısından Türkiye'nin hâlâ en önemli merkezî olduğuna da işaret etmektedir. Sanayi işletmelerinin bir kısmı kent dışına çıkmış olmasına rağmen çok büyük bir kısmı 1990'lar sonrasında açılan OSB'ler yoluyla yine kent içinde desantralize olmuştur. İstanbul'daki Organize Sanayi Bölgeleri incelendiğinde hepsinin 1990 sonrası kurulduğu ve çoğunun kapasitesinin henüz dolu olmadığı görülür. OSB'ler Küçükçekmece, Büyükçekmece, Tuzla ve Ümraniye'de kurulmuştur ve bu bölgelerde nüfus artışında önemli katkıya sahiptirler. 1990'da kurulan Büyükçekmece İktisadi OSB'nin ve 1993'te kurulan Tuzla Deri OSB'nin en büyük alana sahip OSB'ler olduğu görülmektedir. Araştırma yaptığımız mahallelerin kuruluş öykülerinde bu sanayi alanlarının önemine değinilecektir.

1992 ve 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı sonuçlarını incelediğimizde, Türkiye'de bu yıllar arasında imalat (inşaat dahil) ve hizmetler sektörü istihdamının oransal olarak arttığı, ticaret (otel ve lokantalar dahil) istihdamının ise azaldığı anlaşılmaktadır. İstanbul'da bu değişimler çok daha keskin yaşanmıştır. Kentte 1992 ve 2002 yılları arasında imalat sektöründe yer alan işletmelerin tüm işletmeler içinde aldığı pay hemen hemen aynı kalmış; ancak sağladığı istihdam % 29,1'den % 43'e çıkmıştır. Ticaret sektöründe istihdam % 52,7'den %

33'e düşerken, hizmetler sektöründe % 17,8'den % 23,8'e yükselmiştir. Ticaret sektöründe yer alan işletmelerin birim sayısı olarak oranı hâlâ çok yüksek bir orana sahiptir; bu durum işletmelerin genelde küçük ölçekli olmasından kaynaklanmaktadır.

TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri kullanılarak daha sonraki yıllarda sektörlerin paylarındaki değişimler izlenebilmektedir. İstanbul'da imalat sektöründe çalışanların (inşaat sektörü dahil) tüm çalışanların içindeki payı 2007'de % 36,7'ye düşmüştür. Ticaret sektöründe (otel ve lokantalar dahil) çalışanların payı 2007'de % 35,7'ye, hizmetlerde çalışanların payı ise % 27,1'e çıkmıştır. Diğer bir deyişle, izlenen politikalar doğrultusunda İstanbul'da yıllar içinde sanayide çalışanların oranında bir düşme yaşanırken ticaret ve hizmet sektörü çalışanlarının oranı artmaktadır (TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2004-2007). Ancak İstanbul'un çalışan nüfusunun çok önemli bir bölümünün hâlâ imalat sektöründe istihdam edildiğini vurgulamamız gerekir.

İstanbul'da 1992 yılında bütün sektörler içinde en fazla istihdam yaratan sektörler arasında, motorlu taşıtlar ve motosikletlerin dışında kalan perakende ticaret, kişisel ve ev eşyalarının tamiri (% 24,4) birinci sıradadır; bunu sırasıyla motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğu (% 12,4); otel ve lokantalar (% 10,5) ve giyim eşyası imalatı ve kürkün işlenmesi ve boyanması (% 5,7) izlemektedir. 2002 yılında ise motorlu taşıtlar ve motosikletlerin dışında kalan perakende ticaret, kişisel ve ev eşyalarının tamirinin oranı bir miktar düşse de (% 13,9) yine birinci sıradadır. Ancak giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması (% 9,6) ve

TABLO 4.3
İstanbul'da Sektörlere Göre İşletme Sayılarının ve İstihdamın Dağılımı
(1992-2002-2007)

Yıllar	Madencilik ve taş ocakçılığı	İmalat (inşaat dahil)	Ticaret (otel ve lok. dahil)	Hizmetler	Toplam
1992 birim sayısı	128	48.553	138.050	29.327	216.058
%	0,1	22,5	63,9	13,6	100,0
1992 istihdam	2.084	195.926	354.393	119.933	672.336
%	0,3	29,1	52,7	17,8	100,0
2002 birim sayısı	213	74 585	193.458	79.361	347.617
%	0,06	21,5	55,7	22,8	100,0
2002 istihdam	4.690	765.583	587.662	423.284	1.781.219
%	0,26	43,0	33,0	23,8	100,0
2007 birim sayısı	-	151.477	319.910	183.632	655.426
%	-	23,1	48,8	28,0	100,0
2007 istihdam	-	1.088.104	1.057.752	802.683	2.963.910
%	-	36,7	35,7	27,1	100,0

Kaynak: TÜİK, 1992 ve 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı; TÜİK, 2004-2007 Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri.

tekstil ürünleri imalatı (% 7,2) daha üst sıralara çıkmıştır. Otel ve lokantaların payı ise (% 6,8) gerilemiştir.

1992-2002 döneminde en yüksek istihdam artış oranı, Dış Ticaret Şirketleri; finansal piyasaların yönetimi; posta ve telekomünikasyon; operatörsüz makine ve teçhizat ile kişisel ve ev eşyalarının kiralanması gibi daha çok hizmet ve ticaret sektöründe yer alan gruplarda görülmesine rağmen bu sektörlerin istihdam yaratma kapasitelerinin çok düşük olduğunu belirtmemiz gerekir (TÜİK, 1992 ve 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı). Yapılmış pek çok çalışma, barındırdığı hizmetler ve gelişen sektörler çerçevesinde İstanbul'un küresel kentler içindeki konumunu belirlemeye çalışmaktadır. Bu çalışmalar İstanbul'un nitelikli üretici hizmetler, bankacılık, sigorta ve finans, reklamcılık ve hukuki hizmetler konularında önemli bir gelişme gösterdiğine işaret etmektedir (Taylor, 2001,

2003). Bu gelişmeler İstanbul'da bu tür sektörlerde çalışanların oranlarında da bir değişime yol açmıştır; 1980 yılında bankacılık ve finans sektöründe çalışanlar tüm çalışanların % 5,6'sını oluştururken, bu oran 2000 yılında % 8,7'ye ulaşmıştır. Sermayenin küreselleşmesiyle birlikte dünyanın bütün önemli kentlerinde benzer bir eğilimin olduğu söylenebilir. Türkiye'ye yönelen yabancı sermaye yatırımlarının ise özellikle 2000'li yıllarda ciddi bir biçimde arttığı ve bunun yarısından fazlasının İstanbul'da gerçekleştiği de anlaşılmaktadır (Eraydın, 2008). Yabancı şirketler üzerine yapılan bir araştırmaya göre, bu şirketlerin İstanbul'u tercih etme sebepleri arasında en önemlileri iletişimin niteliği, teknolojik kolaylıklar, potansiyel pazarlara yakınlık, nitelikli emeğin varlığı, yaşam kalitesi ve kültürel imkânlardır (Türel ve diğ., 2005).

2007 yılına gelindiğinde, en yüksek istihdam oranlarının yine motorlu taşıtlar ve moto-

sikletler dışında kalan toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğu (% 14,5) ve motorlu taşıtlar ve motosikletlerin dışında kalan perakende ticaret, kişisel ve ev eşyalarının tamiri (% 13,1) alanında olduğu görülür. Ayrıca giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması (% 7,7) ve tekstil ürünleri imalatının toplam istihdam içindeki payları (% 4,1) bir miktar azalsa da hâlâ en yüksek istihdamı yaratan sektörler olarak görünmektedir. Otel ve lokantaların yarattığı istihdam payı % 5'e düşerken inşaat sektöründe önemli bir gelişmenin olduğu saptanmaktadır; 2002'de % 2,6 olan inşaat sektörünün payı 2007'de % 5,8'e çıkmıştır (TÜİK, Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2004-2007).

Sadece imalat sektörünün içindeki değişimlere bakıldığında, yıllar içinde bu sektörde bir çeşitlenme ve katma değeri yüksek ürünlerin imalatında bir artış olduğunu görülür. Bunlar arasında büro makineleri ve bilgisayar imalatı; kimyasal madde ve ürünlerin imalatı; kâğıt hamuru, kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı; radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları imalatı; tıbbi aletler; hassas ve optik aletler ile saat imalatı bulunmaktadır. Bu gelişmeler İstanbul'un imalat sanayinin yapısında önemli bir dönüşüme işaret etse de bu faaliyet alanlarının yarattığı toplam istihdamın hâlâ çok düşük olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca tekstil üretiminin bu dönem boyunca yüksek bir artış oranına sahip olması da dikkat çekicidir. Bütün bu veriler, İstanbul'un inşaat, ticaret, konut ve diğer hizmet sektörlerindeki ağırlığının artmasına rağmen hâlâ en önemli sanayi kenti olma özelliğini koruduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, hem işletme sayısı hem de yarattığı istihdam bakımından imalat sanayinin önemi

devam etmektedir. Bu bağlamda İstanbul'un turizm, hizmet ve finans merkezi olması yönünde ortaya konan vizyonun ve geliştirilen kentsel politikaların bu gerçeklikle yüzleşmesi gerekmektedir. Vurgulanması gereken bir başka önemli nokta da hizmet sektörünün talep ettiği emeğin niteliği ile ilişkilidir; bu sektörde nitelikli işgücünün payı çok düşük kalmakta, esas olarak niteliksiz ve çok düşük ücretlere razı bir işgücüne talep artmaktadır.

Bugün kentin pek çok bölgesinde uygulanmaya çalışılan kentsel dönüşüm projeleri bu sektörlerin işgücünü oluşturan dar gelirli kesimlerin ve "çalışan yoksulların" konut alanlarını hedeflediği ölçüde kentteki ayrılmaları derinleştirmekte ve mağduriyetleri arttırmaktadır. Bundan sonraki bölümde 1980'ler sonrasında değişen ekonomik ve politik öncelikler çerçevesinde İstanbul'un kent politikalarının nasıl dönüştüğü ve bunun sosyo-mekânsal etkilerinin ne olduğu dönemler itibarıyla ayrıntılı olarak ortaya konacaktır. Kentsel politikaların odak noktasını kentin pek çok bölgesini içine alan kentsel dönüşüm uygulamaları oluşturmaktadır; bu bağlamda kentsel dönüşüm olgusu tartışmaların da odak noktasında yer almaktadır.

İSTANBUL'DA 1980-1990 DÖNEMİNDE

KENTSEL DÖNÜŞÜM: PIYASACI KENTLEŞMENİN İLK HAMLELERİ

Askerî dönemi izleyen ANAP iktidarı döneminde yapılan en önemli yasal düzenlemelerden birisi, Büyükşehir yönetim modelinin getirilmesi ve plan yapma, onama ve uygulama yetkilerinin belediyelere devredilmesidir. Bu düzenlemeye bağlı olarak Büyük İstanbul Nazım Plan Bürosu 1984 tarihli 3030 sayılı Bü-

yükşehir Belediyesi Kanunu'nun çıkarılmasıyla ortadan kaldırılmıştır. Böylece, İstanbul Büyükşehir sınırları içinde Nazım Plan yapma, onama ve uygulama hakları 1985 yılında yürürlüğe konulan 3194 sayılı İmar Kanunu ile Büyükşehir Belediyesi'ne verilirken, kentin mücavir alanlarında plan yapma, onama ve uygulama hakkı İstanbul Valiliği'ne ve Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na bırakılmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde Şehir Planlama Müdürlüğü kurulmuş, ancak nazım plan çalışmalarını devam ettirebilecek yeterlilikte uzman ve teknik personel ile donatılamamıştır. Daha da önemlisi, dönemin başbakanı Özal ve Belediye Başkanı Dalan 1980 Nazım Planı'nı statükocu ve gelişmenin önünde bir engel olarak görmüşlerdir. Bu dönemde Büyükşehir Belediyesi Planlama Müdürlüğü'nce 1/25.000 ölçekli Çevre Düzeni Planları ile 1/5.000 ölçekli Nazım Plan çalışmaları yapılmış olmakla birlikte, kentin farklı parçalarına ilişkin planlar yerli ve yabancı firmalara ihale edilmeye başlanmıştır (Öktem, 2005).

Planlama sisteminin esnekleşmesi Büyükşehir Belediyesi'ni kentin geleceğini kontrol etmede güçlendirmişse de merkezî hükümet kentin gelişimi üzerindeki kontrolü tamamen kaybetmemek için birtakım yasal düzenlemeler de yapmıştır. 3194 sayılı İmar Kanunu'na 7. maddede eklenerek Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'na bir parselden daha geniş alanlara gerekli görüldüğü hallerde plan yapma, onama ve uygulama hakkı verilmiştir. Merkezî hükümetin kentsel alanda kontrol gücünü artıran başka yasalar da çıkarılmıştır. İstanbul'da ve özellikle ülkenin kıyı bölgelerinde önemli mekânsal gelişmelere neden olan bu yasalardan en önemlisi, 16.03.1982'de yürürlüğe giren 2634 sayılı Tu-

rizmi Teşvik Yasası'dır. Yasanın amacı bazı alanları "turizm alanı, merkezi ya da bölgesi" ilan ederek buralarda yatırımları özendirmek ve turizm sektörünü geliştirmektir. Bu alanlar Turizm Bakanlığı'nın önerisi ve Bakanlar Kurulu kararı ile belirlenmektedir; yasa bu alanlardaki plan yapma ve onama yetkisini Turizm Bakanlığı'na vermektedir. Ayrıca turizm alanlarına yatırımı teşvik için bir dizi tedbir uygulanmış ve "turizm ve iş merkezi" tanımı getirilmiştir (Ekinci, 1994). Turizmi Teşvik Yasası'na dayanarak 1982 ile 1989 arasında 37'si İstanbul'da olmak üzere Türkiye'de toplam 142 turizm alanı ilan edilmiştir. ANAP'ın İstanbul ve birçok diğer belediyede 1989 yerel seçimlerini kaybettiği dönemde bu kararlar, merkezî yönetim ile yerel yönetimler ve sivil toplum örgütleri arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur. Sivil toplum örgütleri, kentsel rantın yüksek olduğu bu alanların sermayeye kolayca açılması adına Turizm Teşvik Yasası'nın kullanıldığına dair kaygılarını ifade etmişlerdir. 1989'da ilan edilen turizm alanlarının bir bölümü 1993'te mahkemece iptal edilmiştir; ancak kentin tarihî ve doğal özellikleriyle öne çıkan ve rantın yüksek olduğu alanları hedefleyen turizm alanı kararları bazen turizm bahane edilerek iş merkezleri oluşturmak için de kullanılmıştır.

Bu dönemde, kentin merkezî iş alanı ulaşım aksları boyunca gelişmeye devam etmiştir. 1980 Nazım Planı'nda, kentin kuzeye doğru gelişmesi sakıncalı bulunarak Büyükdere-Maslak aksı üzerinde yer alan Zincirlikuyu-Maslak arasındaki bölgenin gelişmesi hedeflenmiştir (TMMOB, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, 2007). Dolayısıyla bu aks, hem sermaye hem de yerel yönetimlerce destekle-

nen, gökdelen formunda ofis, rezidans ve alış-veriş komplekslerden oluşan bir yapılaşmayla gelişmiştir. Bu aks üzerindeki gelişme, yerel yönetimlerin ve birtakım sermaye gruplarının uluslararası iş merkezi yaratma projeleriyle desteklenmiş, özellikle Birinci ve İkinci Boğaz Köprülerinin ve bağlantı yollarının inşa edilmesiyle kısa süre içinde kentin uluslararası iş merkezi olarak anılır olmuştur. Ulaşım olanaklarının artmasıyla birlikte merkez gelişmesi Anadolu yakasına da sıçramış, merkezî iş alanının devamı olarak düşünülen Altunizade ve Kozyatağı ikincil bir merkez olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, kent merkezinin tarihi ve doğal açıdan önemli alanlarında lüks otellerin yapımı teşvik edilmiş, kentin hem merkezî iş alanında hem de çeperinde birçok yabancı iştirakli alış-veriş merkezinin gelişimi yine bu dönemde kente damgasını vuran önemli mekânsal gelişmeler olmuştur (Öktem, 2005, 2006).

1960 Doğu Marmara Bölge Planı'ndan itibaren İstanbul'un gündeminde olan sanayinin desantralizasyonu kararı ve bu bağlamda 1970'lerde başlayan ve 1980'lerde hızlanan desantralizasyon süreci, küçük üreticilerin küçük sanayi sitelerine, daha büyüklerin ise organize sanayi bölgelerine taşınması ve kent merkezlerinin imalat faaliyetlerinden arındırılması şeklinde gelişmiştir (Doğan, 2007). Sanayinin desantralizasyonu hedefi, daha sonra İstanbul'u "dünya kenti" yapma söylemi ile birleşmiş, bu kapsamda Haliç ve Tarihî Yarımada'da yerleşmiş bulunan çeşitli üretim tesisleri ve basın kuruluşları kentin batısında yer alan İkitelli'ye taşınırken Kazlıçeşme'deki deri sanayi Kurtköy'e taşınmıştır. Sanayinin desantralizasyonu kimi zaman plan kararlarıyla, kimi zaman da Büyükdere-Maslak örneğinde olduğu gibi, büyü-

me için yeterli alana sahip olmayan ya da yüksek rant potansiyeline sahip alanlarda bulunan sanayi tesislerinin kent dışına taşınması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Haliç ve çevresindeki sanayi ve konut alanlarının yıkımlarının gerçekleşmesini sağlayan Haliç Çevre Nazım İmar Planı uygulaması, batıdaki "kentsel yenileme" uygulamalarına bir örnek olarak değerlendirilebilir (ODTÜ, 2005).

Bu dönemde, planlama sürecini esnekleştiren bir diğer gelişme de kentin mücavir alanında belde belediyelerinin kurulmasıdır. 1988 yılında çıkarılan 335 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yerel yönetimlerle ilgili yasada bir değişiklik yapılmış ve anakent belediyesi sınırları içinde, ilçe belediyelerinin yanı sıra belde belediyelerinin kurulmasına olanak sağlanmıştır. Mücavir alan sınırları içinde nüfusu 2.000 kişiyi aşan köy yerleşmelerinde 1580 sayılı Belediye Kanunu çerçevesinde belde belediyelerinin kurulmasıyla bazı köylerin sınırları belde belediyesi sınırları haline gelmiştir. Sonuç olarak, İmar Kanunu kapsamında plan onama mercii de belde belediyesi olmakta, özellikle lüks konut alanları, özel üniversiteler ya da F1 pisti gibi kullanımlar için alan açmak kolaylaşmaktadır. Bütün bu gelişmeler sonucunda, kent makroformuna ilişkin bir önceki dönemin sembolü olan saçaklanarak büyümenin yerini yağ lekesi şeklinde büyüme almıştır (Kurtuluş, 2005). Bu dönemde inşa edilen İkinci Boğaziçi Köprüsü ve çevre yolları, merkezî iş alanının kuzeye doğru gelişmesi ve kuzeydeki orman ve su havzalarında belde belediyelerinin kurulmasıyla kent makroformu kuzeye doğru genişlemeye başlamıştır. Ayrıca dönem boyunca artan ikinci konut üretimi, kentin doğusunda ve batısındaki kıyı yerleşmelerinin hızla ya-

pılaşmasına neden olmuştur; dolayısıyla ana ulaşım aksları boyunca çevreye doğru bir yayılma söz konusudur.

1980 sonrasında konut alanında yapılan en önemli düzenlemelerden birisi Toplu Konut İdaresi'nin kurulmuş olmasıdır. Bugün konut, hatta genel olarak tüm inşaat sektörünün en önemli aktörü haline gelmiş olan TOKİ, 1980'lerdeki yeniden yapılanma sürecinin eserdir. Daha önceki dönemlerde toplu konut uygulamalarını başlatan kesimler içinde özel sermaye ve yerel yönetimler ön plandayken, 1980 sonrası dönemde merkezî yönetim toplu konut uygulamalarında etkinlik kazanmıştır. Daha çok kooperatif örgütlenmesi şeklinde gelişeceği kabulünü içeren 2487 sayılı Toplu Konut Yasası 1981 yılında hazırlanmış ancak farklı tepkiler nedeniyle uygulanamamıştır. Yasa, hedefleri itibarıyla sosyal konutu özendirici ve teşvik edici içeriğe sahiptir. Bu hedefler arasında, toplu konutu özendirmek, konut açığını kapamak, dar gelirlilerin konut sorununu çözmek üzere sosyal konut üretimini sağlamak, büyük kentlerde yığılmayı önlemek, merkezî yönetimin kontrolünü sağlamak ve ulusal bütçenin en az % 5'ini Kamu Konut Fonu'na aktarmak bulunmaktadır (Taşkın, 2007). Bu yasa büyük sermaye gruplarını ve inşaat şirketlerini kapsam dışında tutma ve daha çok kooperatiflerin önünü açma niyetini taşımaktadır.

1984 yılında çıkartılan ve çeşitli değişikliklerle günümüze kadar gelen 2985 sayılı Toplu Konut Yasası ise, bu alanın büyük sermaye gruplarına açılmasına yol açmıştır (Tekeli, 1993). Bu ikinci toplu konut yasasında sosyal konut yaklaşımından oldukça uzaklaşmıştır; bireysel kredilerin önü açılmış, kredi sağlanacak konutların büyüklüğü 150 m²'ye çıkartılmış

ve büyük sermaye gruplarına ciddi kredi destekleri sağlanmıştır. İkinci konut yapımının desteklenmesi de bu yasa ile mümkün olmuştur. Ayrıca özerk bir Toplu Konut Fonu oluşturulmuş ve Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi'nin bütçe dışı kaynaklarla beslenmesi öngörülmüştür. Bir önceki Toplu Konut Yasası'nda olduğu gibi yetkilerin tümü merkezî yönetimin elinde tutulmuştur; ancak yetki artık Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nda değil, Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı Yönetimi'ndedir (Taşkın, 2007). 1990 yılında 412 ve 414 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler ile Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı şeklinde iki ayrı idare oluşturulmuştur. Toplu Konut İdaresi'nin yapısı ile ilgili önemli diğer bir gelişme, 1993 yılında Toplu Konut Fonu'nun Genel Bütçeye dahil edilmesiyle finansal kaynaklarındaki erimedir. 2001 yılında 4684 sayılı Kanun'la Toplu Konut Fonu tamamen kaldırılmış; ancak TOKİ'nin kasasına girdi sağlayacak yeni kaynakların yasal altyapısı bu dönemde hazırlanmaya başlamıştır.

İdare, 1984-2003 yılları arasındaki ilk döneminde fonun imkânlarıyla 43.000 konut üretmiştir. Bu dönemde İdare'nin asli görevi konut üretmek değil, yapılmakta olan konutlara finansman desteği sağlamaktır; nitekim bu dönemde çoğu kooperatif konutu olan 940.000 konutun yapımında kredi desteği sağlanmıştır (Ankara Enstitüsü Vakfı, 2012). Bu süreçte büyük ölçekli toplu konut üretimini gerçekleştiren önemli kamusal kanallar kooperatif birlikleri ve belediyeler olmuştur. Emlak Bankası da üretim kapasitesini eskisine göre artırmış, ancak piyasayı düzenleyecek alternatif mekânizmalar oluşturmak yerine, örnek olma iddiasını

da orta ve üst gelir grupları için mülk konut arzıyla yetinmiştir (Bilgin, 1996). Bu süreçte kimi zaman inşaat firmaları, kimi zaman da birtakım kurumlara bağlı çalışanlar tarafından organize edilen kooperatifler, çoğunlukla kentin çeperinde birbirine benzeyen apartmanlardan oluşan bir görüntünün ortaya çıkmasına yol açmıştır (Keyder ve Öncü, 1993). Bu tür konutlara, ilk başlarda sanayi ve hizmet sektörlerinde güvenceli işlerde çalışan dar ve orta gelirli kesimler de ulaşabilmiştir. Ancak zaman içinde dar gelirli kesimler için konut üretme hedefinden uzaklaşmış ve orta sınıfların talep ve tercihlerine uygun konutlar üretilebilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi finansman ve kredi desteği sağlanan bu konutların önemli bir bölümü sosyal konut olmaktan uzaktır. Bu dönemde spekülâtif konut alımlarının da yaygınlaştığı bilinmektedir. Daha sonraki bölümde ayrıntılı olarak inceleneceği gibi, TOKİ, özellikle 2003 yılından başlayan ikinci dönemde yasalarda yapılan değişikliklerle önemli bir güç alanı elde etmiş ve uygulama yöntemlerini radikal bir biçimde değiştirmiştir.

Sonuç olarak, ANAP döneminde hem planlamanın ideolojisi hem de planlamanın işlevi değişmiş, planlama sermayenin önündeki engelleri kaldırmak, sermayeyi kente çekmek gibi yeni işlevler üstlenirken varoluşunun en temel nedeni olan “kamu yararı” ilkesi geri plana itilmiştir. ANAP yönetimi altındaki uygulamalar planlamaya duyulan inancın yitirilmesine ve planlamanın belli kesimlere rant aktarmak için kullanılan bir araç olduğu inancının kuvvetlenmesine yol açmıştır. Yapılan uygulamaların olumsuz sonuçları 1980’lerin sonunda muhalefeti artırmış, 1989-1994 yılları arasında Nurettin Sözen’in Belediye Başkanlığı görevine

gelmesinin de belirleyicisi olmuştur. Bir ara dönem olarak kabul edebileceğimiz bu dönemde, hem 1980 nazım planının süresinin dolması nedeniyle hem de planlamaya olan güveni yeniden tesis etmek ve uygulamadaki parçacı ve rant odaklı uygulamaları engellemek amacıyla 1994’te bir nazım plan hazırlanmıştır (Keskin, 1993). Plan 1994 seçimlerinden hemen önce onanmasına rağmen itirazlar sonucu lağvedilmiştir. Dönem boyunca ilçe belediyeleri yoğun olarak ıslah imar planları yapımına devam etmiş, kentin gecekondur alanları yetersiz sosyal ve teknik altyapıya sahip yüksek katlı apartmanlarla dolmuştur. Bir yandan da kentin tarihî, kültürel ve doğal değerlerini göz ardı ederek gerçekleştirilen projelere karşı çıkılmış ve bu projelere ilişkin uygulamaların birçoğu durdurulmuş ya da soruşturma açılmıştır. Bu dönemin sembolik değere sahip uygulaması ise, 23 kat olarak planlanan ve 18 katı çıkılan Park Otel inşaatının 1994’te durdurulması ve inşaatın bir bölümünün yıkılarak yüksekliğinin 8 kata düşürülmesidir.

Resmî Söylemde “Affedici” Dil ve Kentsel Rantın Yeniden Bölüşümü: Gecekondur ve Kaçak Yapılaşmaya Yönelik Uygulamalar

Bu dönemde Toplu Konut İdaresi gibi önemli bir kurum aracılığı ile dar gelirli kesimlerin konut sorununu formel piyasalar içinde çözmeye çalışmanın dışında ikinci önemli mesele gecekondur ve kaçak yapılaşma konusunda bir çözüm oluşturmaktır. 1980’li yılların başında askerî yönetim, yukarıdan müdahale yoluyla çeşitli toplumsal meselelere yasaklayıcı hükümler getirmiş ve bu bağlamda 02.07.1981’de yayımladığı bildiriyle ülkede gecekondur yapımını ya-

saklamıştı. Net bir bilgi olmamasına karşın, yapılan araştırmalar ülkede 1,5 milyon gecekonduluğunu ve bunların % 67,5'inin Ankara, İstanbul ve İzmir'de bulunduğunu göstermekteydi. Ankara nüfusunun % 69'u, İstanbul'un % 40'ı ve İzmir'in % 49'u gecekondularda yaşamaktaydı. Gecekondulu dışında izinsiz ve plana aykırı kaçak yapılar da eklendiğinde bu oranlar daha da yükselmekteydi (*Milliyet*, 29.01.1983a: Şenyapılı, Ö.). Bu üç kentte 1981 sonrasında 20.000 civarında gecekondunun yapılmış olduğu ve yıktırılacağı haberi gazetelere yansımıştı (*Milliyet*, 21.03.1983b: Şenyapılı, Ö.). İstanbul'da ise daha önceki dönemlerde yapılmış olan 549.000 civarında gecekondulu statüsünde veya mevzuata uygun olmayan yapı bulunduğu ifade edilmekteydi (*Milliyet*, 05.01.1983: Ögülmüş, A.). Dolayısıyla bu soruna çözüm bulabilmek devletin en önemli meselelerinden biri haline geldi; bu dönemde gecekondulara ve kaçak yapılara af getirerek sisteme dahil etmek ve çözümü piyasaya bırakmak izlenen en önemli konut politikalarından birisi olarak öne çıktı.

Daha önceki bölümde de ifade edildiği gibi, bu politika, BM ve Dünya Bankası'nın geliştirmekte olan ülkelerdeki enformel yerleşmeler için önerdiği politikalarla uyumludur. Geliştirmekte olan ülkelerdeki enformel yerleşmelerde mülkiyetin yasallaştırılması ya da tapu verilmesine ilişkin eğilim 1980'lerde neoliberal politika formülasyonu altında tekrar gündeme gelmiştir. Bu politika oluşumunun akademik temelleri başta de Soto olmak üzere liberal ekonomist çevreler tarafından ortaya konmuştur. De Soto (1989, 2000) enformel yerleşmelerde mülkiyetin yasallaşmasının, kent yoksullarının formel piyasalara entegre olmasının yolunu açacağını ve böylece yoksulluğa çare bu-

lunabileceğini ileri sürmektedir. De Soto, çözüm olarak hükümetlerin önceliğinin yoksullara tapu dağıtmak olması gerektiğini ileri sürmekte, mülkiyetin yasallaşması ve tapu verilmesinin formel bankacılık sistemine girişin yolunu açacağını iddia etmektedir. Sonuç olarak kent toprağının metalaşmasıyla formel piyasalarla bütünleşmenin sağlanacağı ve emlak piyasalarının daha iyi çalışacağı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda, 1980-1990 döneminde Türkiye'de benimsenen politikalar kent toprağını piyasaya açmayı hedeflerken, bir yandan da kentsel rantları geniş kesimler arasında paylaştırarak çalışan sınıfların hoşnutsuzluklarını azaltma işlevi görmüştür.

Sonuç olarak, plansız gelişen konut alanları için "imar affı" olarak anılan bir dizi yasa bu dönemin en belirleyici özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. 21.03.1983'te çıkarılan 2805 sayılı İmar ve Gecekondulu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak İşlemler ve 6785 sayılı İmar Kanunun bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkındaki Yasa, bu kapsamdaki yapıları korunacak ya da ıslah edilerek korunacak ve yıkılacak yapılar olarak iki grupta toplamaktadır. Gecekondular, ilk gruptaki yapılar arasında yer almaktadır. Bu yapıların, imar planı koşullarına uydurularak korunmaları öngörülmektedir. 01.01.1983 tarihinden önce yapılmış gecekondular bu yasa uyarınca imar mevzuatına aykırı yapılar kapsamında affedilmiştir. Yasaya göre gecekondulardan arsa kullanma parası alınacak (*Milliyet*, 21.03.1983a) ve bu tarihten sonra yapılan gecekondulu ve kaçak yapılar yıkılacak; birden fazla gecekondulu sahibi olunamayacak ve af dışı gecekondular 42 ay içinde tasfiye edilecektir (*Milliyet*, 21.03.1983b: Şenyapılı, Ö.). Ancak kısa bir süre sonra, bu yasanın

yetersizlikleri üzerine bir tartışma başlamış ve ardı ardına çıkarılan yasalarla afların kapsamı sürekli genişletilmiştir.

Genel seçimler yoluyla sivil yönetime geçildiği ve ANAP hükümetinin kurulduğu 1984 yılında Bayındırlık, İskân, Turizm ve Ulaştırma Komisyonu Başkanı İbrahim Özdemir, 2805 sayılı İmar Affı Yasası'ndan yararlanmak için 1,8 milyon kişinin başvurduğunu; aslında 2,5 milyon kişinin daha başvurmasını beklediklerini; yasanın 25 milyon kişiyi etkilediğini ancak yeterli sayıda başvurunun yapılmadığını vurgulamıştı (*Cumhuriyet*, 04.01.1984). Bayındırlık ve İskân Bakanı Sefa Giray ise 2805 sayılı Yasa'nın beklenen yararı getirmekte yetersiz kaldığı ve bu nedenle vatandaşın işini kolaylaştıracak her türlü düzenlemenin içerildiği yeni bir yasa hazırlandığı bilgisini vermişti (*Cumhuriyet*, 13.01.1984; *Cumhuriyet*, 23.04.1984). Hemen ardından meclise sunulan yeni tasarının ayrıntıları basında yer almaya başlamıştı; "Bütün Kaçak Yapılara İki Aşamada Af" başlığıyla manşetlerde yer alan tasarının şu hususları içerdiği vurgulanıyordu: Bütün gecekondulara ve mevzuata aykırı yapılara tapu tahsis belgesi verilecek; tapu tahsis belgeleri imar planları sonrasında tapuya dönüşecek; daha önce ruhsat ve kullanma izni alınıp bu belgeleri iptal edilen bütün yapılara af gelecek ve birden fazla gecekondusu olanlar hepsi için başvuru yapabilecekti (*Cumhuriyet*, 04.02.1984). Bir bütün olarak bakıldığında, bu dönemde gecekondunun, diğer bütün mevzuat dışı yapılarla birlikte yasallaştırılması ve sağlanan imar haklarıyla kentsel rant üretilmesi ve paylaştırılması bir politik tercih olarak benimsenmiş görünüyordu. Bizzat Başbakan Özal, Ankara Yenimahalle, Şentepe ve Karşı-

yaka'da gecekondulu mahallelerinde yaptığı konuşmalarda "Tapular yakında ellerinizde olacak," müjdesini vermiş (*Hürriyet*, 14.03.1984), yap-satçılara da konut kredisi verileceğini duyurmuştu (*Cumhuriyet*, 10.06.1984). Sadece merkezî hükümet değil, yaklaşan yerel seçimler nedeniyle belediye başkan adayları da seçilmeleri halinde gecekondulara tapu verileceğini ve gecekondulu bölgelerine altyapı getirileceğini vaat etmekteydiler (*Cumhuriyet*, 14.02.1984).

Nitekim 2981 sayılı İmar ve Gecekondulu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanunun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun 08.03.1984 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Haber gecekondulu mahallelerinde sevinçle ve halaylarla karşılanmıştı (*Hürriyet*, 23.03.1984). 26 maddeden oluşan yasa, imar ve gecekondulu mevzuatına aykırı neredeyse tüm yapıları kapsamakta ve adından da anlaşılabilirliği gibi "af" getirmektedir (Madde 2). Yasada imar mevzuatına aykırı inşa edilmiş ve edilmekte olan yapılar ve gecekondular, tabi tutulacakları işleme göre üç grupta tasnif edilmişlerdi: a) Muhafaza edilecekler, b) ıslah edilerek muhafaza edilecekler, c) bu kanunun hükümlerinden yararlanamayacak olanlar. Bu kanunda belirlenen esaslara göre, muhafaza edilecek/ıslah edilerek muhafaza edilecek yapılara kanundaki mükellefiyetlerin yerine getirilmesi kaydı ile ruhsat ve kullanma izni verilmesi öngörülmektedir (Madde 4). Bunun için imar mevzuatına aykırı yapılar ve gecekondular için yapının bulunduğu yerin valilik veya belediyelerine müracaat edilmesi ve belediye veya il özel idareler hesabına milli bir bankaya 2.000 TL müracaat masrafı olarak yatırılması beklenmektedir (Madde 7).

2981 sayılı Kanun'un bazı eksikliklerinin olduğunun anlaşılması üzerine bu kanunun devamı niteliğinde birtakım kanunlar çıkarılmıştır. 3290 sayılı 2981 sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkındaki Kanun, 07.06.1986 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, 2981 sayılı Kanun'da değişiklikler yaparak affın kapsamını genişletmiştir. Yasada, süresi içinde belediye ve valiliklere müracaat etmeyen kişilerden alınacak harçların beş misli fazla olacağı hükmü getirilmiş ve Yeminli Teknik Büroların yapacakları işlemlerin süre ve genel hatları belirlenmiştir. Yasanın geçici 3. maddesi, 2981 sayılı Kanun'dan yararlanmak için başvurmamış kişilere, bu yasanın yayımından itibaren altı ay içinde yeniden müracaat etme hakkı getirmiştir. Ayrıca, gecekondular tespit ettirildikten sonra, kayıt maliki kamu kuruluşunca bu yerin hak sahibine tahsis edilmesi ve tapu sicilinin beyanlar hanesinde gösterilerek ilgisine "tapu tahsis belgesi" verilmesi hükme bağlanmıştır. Tapu tahsis belgesi, ıslah imar planı veya kadastro planları yapıldıktan sonra hak sahiplerine verilecek tapuya esas teşkil etmektedir (Madde 10). Ayrıca, gecekondusu muhafaza edilemeyen hak sahiplerine aynı bölgede veya diğer gecekondular ıslah veya önleme bölgesinde başka bir arsa veya hisse verilecektir.

Bu kanunun ardından 3366 sayılı 22.05.1986 tarih ve 3290 sayılı Kanun ile Değişik 24.02.1984 tarih ve 2981 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun, 26.05.1987 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu iki kanunla 2981 Sayılı Kanun'da değişikliklere gidilmiş, süreler ve ceza miktarları arttırılarak

uygulamanın kapsamı sürekli genişletilmiştir. Bir başka önemli değişiklik, gecekondular kavramının kapsamının genişletilmesidir; bu yasaya göre kaçak olarak yapılmış her türlü yapının (kıyılarda, askerî bölgelerde, karayolu kamulaştırma sınırı içinde) gecekondular olarak değerlendirilip, ıslah bölgesi ve çevresinden bağımsız olarak, hisseli veya kat mülkiyeti esasına göre imar parseli olarak düzenlenebilmesi öngörülmüştür. 775 sayılı Gecekondular Kanunu'na göre sağlanan ve gecekondular önleme bölgelerinde olup da, hak sahiplerine tahsis edilen arsa ve konutlardan, bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihe kadar, noterler vasıtasıyla düzenlenen harici satış veya satış vaadi senediyle başkalarına yapılan satış ve devir işlemleri de geçerli kabul edilir. Yasa, ıslah imar planı veya kadastro planları ile belirlenen alanlarda hak sahiplerine tapu tahsis belgesi yerine tapu verilebileceğini hükme bağlar. Bu yasanın çıkarılmasından bir yıl sonra, 775 sayılı Yasa ile arsa ve konut tahsis edilenlerin yirmi yıl içinde satmak ve devretmek gibi haklarının olmadığını içeren hükmü, Mart 1988'de çıkarılan 3414 sayılı Kanun'la değiştirilerek gecekonduların konut sektöründe alınıp satılması veya müteahhit aracılığıyla apartmanlaşmasının önü açılmıştır.

Özetle 1980'li yılların yeni siyasal ortamında gecekondular meselesine ilişkin benimsenen politikaların odağında rant paylaşımının olduğu anlaşılmaktadır. Yasal güvencesi olmadığı için her an yıkılma tehdidiyle karşı karşıya kalan gecekondular, bu dönemde sisteme dahil edilmiş ve kentsel arsanın sağladığı rant gecekondular sahiplerinin de dahil olduğu çeşitli kesimler arasında yeniden dağıtılmıştır. Gecekondular sahipleri, spekülâtorlere ya da arazi mafyalarına ödedikleri paralarla satın aldıkları

arsaları, bu kez 2.000 TL ödeyerek yeniden satın almış; buna karşılık yeni imar imkânlarıyla önemli bir rant alanı elde etmişlerdir. Toprağa ya da arsaya sahip olmanın getirdiği güven duygusuyla söz konusu toplumsal kesimler kentsel sisteme ve kapitalist ilişkiler düzenine eklenmiştir; ancak gecekondu mahallelerinde yeni bir sınıfsal ayrışmanın da yolu açılmıştır. Şenyapılı'nın vurguladığı üzere, emekçilere kent toprağının küçük bir parçasını edinme hakkı tanımak, onları mülkiyetin kutsallığına inandırma işlevi görmüştür (Şenyapılı, 1998). Barınma amaçlı bir konut biçimi olarak kullanım değeriyle öne çıkan gecekonduların bir kısmı, 1980 sonrasında çıkarılan bu yasalarla çok katlı yapılara dönüşmüş ve piyasa kuralları içerisinde zamanla ticarileşmiştir.

1990'LAR SONRASINDA KENTSEL

POLİTİKALARDA VE SÖYLEMDE ÖNEMLİ DEĞİŞİM: İSTANBUL ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

1980'li yıllarda yaşanan bu yeni gelişmeler, gecekondu üzerine yapılan araştırmalarda da yansımaları bulmuştur. Daha önceleri gecekondu olgusunu anlamaya, sanayileşme ve barınma sorunu ile ilişkisini kurarak çözüm üretmeye çalışan yaklaşımlarda, "geçici" bir olgu olarak ele alınan gecekondu sorununun kimi zaman devlet politikaları kimi zaman da piyasa dinamikleri ile aşılabacağına dair bir beklenti bulunmaktadır. Ancak 1980'ler sonrasında piyasa içinde rant değeri kazanan kimi gecekondu bölgelerinde yaygınlaşan niteliksiz apartmanlaşma ve çok daha güçlü aktörlerin bu rant piyasasına girmesiyle artık kalıcılaştığı ve farklılaştığı kavranmıştır. Özellikle merkezî konumlardaki gecekondu bölgelerinin dönüşmesiyle, gecekondu alanları arasında bir ayrışma-

nın ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle artık göçmenler farklı olanaklara ve kaynaklara sahip olan, kentsel rantlardan pay alabilen ve kendi aralarında oluşturdukları örgütlenmelere bağlı olarak kentte yer edinen aktörler olarak ele alınmaktadır. Öte yandan, kentler 1980'lerin başlarından itibaren tarım sektöründe yaşanan çözülme ve ihracata yönelik neoliberal sanayi ve iktisat politikalarının tetiklediği ikinci bir göç dalgasıyla karşı karşıyadır. Bu yeni göçmenlerin kent içinde sahip olduğu imkânlar, ilk göçmenlere göre çok daha sınırlıdır ve yeni toplumsal sorunları da gündeme getirmektedir. Dolayısıyla kent mekânında ayrışma düzeyleri, yerel politik aktörlerle ilişkiler, gecekondu bölgelerinde ortaya çıkan farklılaşma, artan kent yoksulluğu ve kentte varolma stratejilerindeki değişimin yanı sıra toplumsal hareketler bu dönemin önemli araştırma konularını oluşturmıştır.

Bu dönemde farklı toplumsal kesimlerin kent mekânında ne ölçüde ayrıştığı ve bu ayrışmanın değişen niteliği önemli araştırma konularından birisidir. Bu araştırmalarda genellikle eğitim düzeyi ve istihdam türü gibi parametreler seçilmektedir, çünkü nüfusun eğitim düzeyine göre kent mekânında dağılımı ile sosyal statü ve gelir düzeylerine göre dağılımlarında önemli örtüşmeler görülmektedir (Güvenç ve Işık, 2002). Eğitim düzeylerine göre mekânsal ayrışma 1990 yılında çok belirgindir; merkeze yakın konut alanlarında en yüksek eğitim düzeylerine sahip kişiler yoğunlaşırken okuma yazması olmayanların % 67'si ve okul bitirmeyenlerin % 64'ü E-5'in kuzeyine yerleşmiştir. 2000 yılında eğitim düzeylerine göre ayrışmanın azaldığı saptanmıştır; 1990 ile 2000 yılları arasında eğitim düzeylerinde genel bir iyileşme

söz konusudur ve en alt düzeyde eğitim alanlarının oranları düştükçe eğitime göre mekânsal ayrışma da azalmaktadır. Eğitim yoluyla daha iyi iş olanakları bulabilen kesimler kentin farklı bölgelerine yerleşebilmektedirler. İstihdam türüne göre ayrılmaya da dikkat çekilmektedir; buna göre, beyaz yakalılar kentin güneyinde ve boğaz kıyıları boyunca yerleşirken mavi yakalılar kentin kuzeyindeki üretim alanlarına yakın alanlara yerleşmektedirler. 2000 yılında kentin merkezî alanlarında beyaz yakalı çalışanların yoğunluğunun arttığı görülür. İkinci köprü'nün yapılması erişilebilirliği arttırırken, daha önce mavi yakalıların yaşadığı bölgelerin beyaz yakalıların konut alanlarına dönüşmeye başladığı ifade edilmektedir (Güvenç ve diğ., 2005). Bu azalmanın farklı kesimlere hitap eden kapalı sitelerin kent mekânındaki yer seçimiyle ilişkisinin bulunduğu söylenebilir. Ayrıca, beyaz yakalı olarak tarif edilen hizmet sektörü çalışanlarının oranında artış olduğu da bilinmektedir.

1990'larda yapılan diğer araştırmalarda, yerel yönetimlerle ilişkilerin gecekondulu mahallelerinde hangi toplumsal kesimler için devingenlik, hangileri için dışlanma anlamına geldiği kavranmaya çalışılmış, kentteki deneyimin göçmenler arasındaki tabakalaşmayı nasıl biçimlendirdiği tartışılmıştır (Erder, 1996). Ayrıca yeni gelenler ile yerini sağlamlaştırmış ve kent toprağı üzerinde belirli kazanımlar elde etmiş eski göçmenler arasındaki ilişkiler “nöbetleşe yoksulluk” kavramı ile açıklanmıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001). Ancak 2001 krizinden sonra nöbetleşe yoksulluğun olanaklarının da tükendiği bir noktaya geldiği, artık enformel kanallarla sürdürülebilen yoksulluk durumunun ve mülk sahibi olma umudunun da yi-

tirilmiş olduğu vurgulanmaktadır (Pınarcıoğlu ve Işık, 2007). Bu dönemde farklı gecekondulu bölgelerinde yapılan araştırmalara ve tez çalışmalarına bakıldığında daha çok sosyolojik ve antropolojik yöntemlerin kullanıldığı, bu bölgelerde yaşayanların deneyimleri ile birlikte kente eklemleme süreçlerinde yaşanan değişimlerin sorgulandığı görülmektedir.⁹ Araştırmalarda, kentteki hemşeri birlikleri, değişen aile ve akrabalık ilişkileri, yeni nesillerin kültürel dönüşümü, kente eklemleme biçimleri ve değişen himayecilik ilişkileri sıklıkla ele alınmaktadır.¹⁰

Bir yandan da bu dönemde gecekonduya yönelik bakış açısının değişimini ve “varoş” olarak tanımlanmaya başlanan gecekondulu bölgelerinin “suç” kavramıyla birlikte anılması sürecini analiz eden araştırmalar öne çıkmaya başlamıştır.¹¹ Bu dönemin en önemli bir başka özelliği de 1980'lerin sonlarından itibaren Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'nden zorunlu göçle birlikte çok sayıda göçmenin büyük kentlere yığılmış olmasıdır. Bu yeni göçmenler, ya gecekondulu bölgelerine ya da eski kent merkezlerindeki yıpranmış ve rant değerini yitirmiş konutlara kiracı olarak yerleşmişlerdir. Dolayısıyla bu olgu kentlerin sosyo-mekânsal yapısında yarattığı değişimler bağlamında 1990'lar sonrasında araştırmaların konusu olmaya başlamıştır (Kurban ve diğ., 2006; Yılmaz, 2007). Ayrıca özellikle 2000'ler sonrasında yapılan çalışmalarda neoliberal iktisat politikalarının arttırdığı “kentsel yoksulluk”, işsizlik ve gü-

⁹ Bu değişimlerin bir özeti için bkz. Mutlu, S. (2007).

¹⁰ Bkz. Ayata, 1991; Kiray, 1995; Bal, 1997; Önen, 1997; Aydoğan, 1997; Şahin, 1999; Şenyapılı, 2000; Seufert, 2000.

¹¹ Bkz. Etöz, 2000; Erman, 2001; Mutlu, 2007; Akbulut ve Başlık, 2011.

vencesizlik konuları ile birlikte kent yoksullarının barınma alanlarını hedef alan kentsel dönüşüm uygulamalarına ilişkin kaygılar gündeme gelmeye başlamıştır.¹² Kent literatüründe ve çeşitli araştırmalarda yansımaları bulan bu değişimlerin hangi siyasal ve ekonomik önceliklerle gerçekleştiği, ne tür söylemlerle gündeme getirildiği ve bu dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlayan yasal altyapının nasıl kurulduğu bundan sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

1990'lar Sonrasında Kentsel Politikalarda Radikal Değişim ve İstanbul'da Sosyo-Mekânsal Dönüşüm

Kentlerde ortaya çıkan değişimleri 1990'lı yıllarda yaşanan önemli siyasi gelişmelerle birlikte ele almak yararlı olacaktır. 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde Refah Partisi İstanbul dahil olmak üzere Ankara, Erzurum, Diyarbakır, Kayseri ve Konya gibi bazı büyükşehir belediyelerini almış, 1996 yılında ise Doğru Yol Partisi ile birlikte iktidara ortak olmuştur. Ardı ardına gelen farklı koalisyon hükümetlerinin izlediği neoliberal iktisat politikaları ve yaşanan ekonomik ve siyasi krizler bu döneme damgasını vurmuştur. 1994 yılında İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan dönemi, kent politikaları açısından çok önemli bir kırılmaya işaret etmektedir. 1994-1999 döneminde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nı yöneten kadrolar ile bugün hem merkezî yönetimde hem de Büyükşehir Belediyesi'nde görev alan kadroların aynı

olması 1994'ten beri İstanbul'a hâkim olan bakış açısının güç kazanarak devam ettiğini göstermektedir. Nitekim küresel kent/dünya kenti vizyonu ve bu amaçla kentte mekânsal düzenlemelere gitmek dönem boyunca desteklenen politikalar olmuş, "kentsel dönüşüm", kente ilişkin geliştirilen politikaların ve vizyonun gerçekleştirilmesinde neredeyse tek araç olarak görülmüştür (Öktem, 2006).

Bu dönemi izleyen Ali Müfit Gürtuna yönetimi, 1999 yılında "İstanbul İçin Büyük Dönüşüm Projeleri" adı altında bir rapor yayınlamış ve itirazlar sonucu askıya alınmış olan 1995 İstanbul Metropolitan Alt Bölge Nazım Planı'nda belirlenen vizyon, hedef ve politikalar bağlamında uygulamalar gerçekleştireceklerini vurgulamıştır. Ancak bu raporda Nazım Plan'daki 2010 hedefi yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü kuruluş yıldönümü olan 2023 yılı hedef alınmıştır. Raporda yer alan 500 projeye ilişkin bazı başlıklar şunlardır: Bir Dünya Vizyonu Gerçeği Olarak Avrasya Koridoru, Bölgesel Vizyonun Sonucu MİA'lar ve Kademelenme, Mega Kentsel Dönüşüm, Bilgi Topluma Geçişin Vizyonu Prestij Merkezleri ve Bilişim Vadileri, Yeşilin Maviye Özlemi Vizyonu, Kuzeyden Güneye Yeşil Koridorlar, Çevre Projeleri ve Ekolojik Dönüşüm. Bu raporun yayımlanmasından üç yıl sonra, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde İstanbul'un öncü bir role sahip olması ve "Avrupa Gelecek Konsepti" ile bütünleşme zorunluluğu nedeniyle, 2010 yılını esas alarak nazım plan hedeflerinin revize edildiğini ve İstanbul'u yeniden bir "Dünya Kenti" yapabilmek için yeni düzenlemeler yapıldığını bildirmiştir (Yapıcı, 2005). Bu amaçla 1992'de SHP döneminde kurulan Yeni Yerleş-

¹² Keyder, 2005; Bartu Candan ve Kolluoğlu, 2008; Altıntaş, 2003; Baysal Uzunçarşılı, 2009; *Birgün*, 21.11.2008; Baysal Uzunçarşılı, C.; *Radikal*, 21.08.2011; Baysal Uzunçarşılı, C.

meler Koordinatörlüğü, 2001'de Yerleşmeler ve Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. Gürtuna döneminde gündeme gelen kentsel dönüşüm projelerinin pek çoğu politik ve finansal nedenlerden dolayı gerçekleşmemiştir. Ancak Zeytinburnu, Küçükçekmece ve Haydarpaşa Kentsel Dönüşüm Projeleri, Mini-atürk, Feshane, Formula 1, Fransız Sokağı, Haliç Kültür Vadisi, Rahmi Koç Müzesi, Kadir Has Üniversitesi, Söğütözü Kültür Merkezi bu dönem boyunca hazırlanan ve bir kısmı gerçekleşen projelerden bazılarıdır (Emiroğlu ve Ünsal, 2006).

AKP'nin yönetime geldiği ve Kadir Topbaş'ın Belediye Başkanlığı'nı üstlendiği 2004 yılından sonra ise 1/100.000 ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı'nın hazırlanması önemli bir hedef olarak benimsenmiştir. Bunun için ilk adım, büyük bir kaynak aktararak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin şirketlerinden BİMTAŞ A.Ş. bünyesinde oluşturulan İstanbul Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi'nin (İMP) kurulması olmuştur. İMP tarafından uzun bir hazırlık ve araştırma sürecinin sonucunda hazırlanan plan 22.08.2006 tarihinde onaylanmıştır; ancak meslek odalarının açtıkları iptal davası sonucunda plan 21.03.2008 tarihinde iptal edilmiştir. İptalin ardından planın revizyon çalışmaları Belediye'nin Şehir Planlama Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiş, revize edilen plan 07.11.2008 tarihinde Büyükşehir Belediye Meclisi'nin onayına sunulmuştur. 1/100.000 planla eş zamanlı olarak 1/25.000 planlarının yapımı da devam etmiştir. Bu dönem boyunca bir taraftan kentin üst ölçekli planlarına ilişkin hazırlıklar yapılırken, diğer taraftan aynı birim tarafından kentin farklı alanları için Kentsel Dönüşüm Projeleri üretil-

miş, bunlarla ilgili olarak uluslararası yarışmalar düzenlenmiştir. Kentsel dönüşüm projeleri kent merkezinde kalmış gecekondu alanlarını, ıslah imar planları ile dönüşmüş alanları, gecekondu önleme bölgelerini, eski sosyal mesken alanlarını, liman alanlarını, sanayinin terk ettiği alanları ve tarihî kent merkezlerindeki yıpranmış konut alanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu projelere son dönemde Avrupa Kültür Başkenti gibi kültürel projeler de eklenmiştir (Öktem, 2006, 2011).

Özellikle 2001 yılında yaşanan krizden sonra, ekonominin canlandırılması açısından inşaat sektörünün önemi vurgulanmış ve bu alana daha fazla yatırım çekilmesi için yeni kentsel politikalar geliştirilmiştir. Bu dönemde konut ve yapı üretiminin hacmi ve girişimci sermayenin niteliği de değişmektedir; bunda büyük sermaye gruplarının kent toprağına yönelik yatırımlara yönelmesinin ve mevcut inşaat şirketlerinin sermaye birikimlerini artırmalarının payı büyüktür. İnşaat şirketleri, artık uluslararası yatırım deneyimleri ile küresel düzeyde konut ve yapı üretiminin de aktörleri olmaya başlamışlardır. Bu gelişmelerle birlikte TOKİ'nin yapısında ve uygulamalarında yaşanan büyük değişimden de söz etmek yerinde olur. İdare, 2003-2010 yılları arasındaki ikinci döneminde yaklaşımını değiştirmiş, büyük inşaat şirketlerinin öncülüğünde hasılat paylaşımı ve kat karşılığı türü yöntemlerle konut üretimine doğrudan dahil olmuştur. Bu tür yeni uygulamaların en önemli etkisi 1980'li ve 1990'lı yıllarda konut üretiminde önemli bir payı olan kooperatiflerin tasfiyesi olmuştur. 1986'da konut üretiminde % 36'lık bir paya sahip olan kooperatiflerin payı 2010 yılında % 6'ya inmiştir. Bu dönemin en önemli bir başka özelliği de "Gayrimenkul

Yatırım Ortaklığı" (GYO) olarak gündemimize giren önemli bir aktörün inşaat sektöründe giderek güç kazanmasıdır. Kooperatifler döneminde ödeme gücüne göre uzun zamana yayılabilen konut inşaatları, GYO'lar tarafından kısa sürede tamamlanmakta ve pazarlanmaktadır. Tahmin edileceği gibi bu konutların hemen hepsi üst gelir gruplarının talep ve ödeme gücüne uygun büyük ve lüks konutlardır (Ankara Enstitüsü Vakfı, 2012).

Bu tür kentsel politikaları gerçekleştirebilmek üzere kentsel dönüşüme ilişkin önemli yasal ve yönetsel düzenlemelere gidilmiştir. Yapılan bütün bu düzenlemeler, kentsel dönüşüm projelerinin uygulanması aşamalarındaki karmaşayı ortadan kaldırmadığı gibi artırmıştır. İstanbul'da 27 farklı kurum plan yapma ve onama hakkına sahiptir. Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyeleri dışında, özellikle TOKİ bugün İstanbul'da en çok plan yapan, onayan kurum olarak İstanbul kent makroformunun dönüşümünde önemli rol oynamaktadırlar. Ayrıca İdare'nin elinde bulunan kamu arazileri üzerinde yapılan inşaatlarda önemli bir aktör olarak yer aldığı bilinmektedir. Yapılan düzenlemeler ve çıkarılan yasalarla hükümet yerli ve yabancı sermayenin de desteğiyle pek çok kentsel dönüşüm projesini başlatmıştır. Bu bağlamda kentte kamuya ait birçok liman, eski İETT garajı, okul alanları gibi yüksek rant getirecek noktalar projelerin en önemli hedefi haline gelmiştir. Sonuç olarak, çoğunluğu birden fazla işleve sahip ofis, alışveriş merkezî, otel ve rezidans türü gelişmeler kentin önemli gelişim alanlarında yaygınlık kazanmaya başlamış, bu gelişimlerin bu alanlardaki dönüşümü tetikleme ve rantları arttırması hedeflenmiştir. Kent merkezî, Levent-Maslak aksında gökdelen for-

munda yoğunlaşarak gelişmesine devam ederken, kentin hem merkezinde hem de yeni gelişme alanlarında alışveriş merkezlerinin sayısı artmıştır. Diğer taraftan İstanbul'u küresel kent yapma iddiasına paralel olarak kentte lüks otellerin yapımının desteklenmesiyle, hem kent merkezinde hem de havaalanına yakın bölgelerde lüks otel inşaatları hız kazanmıştır.

Bu dönemde gerçekleştirilen konut üretiminin talebini oluşturabilmek üzere *mortgage* adı altında ipotège dayalı konut finansmanı gündeme taşınmıştır. *Mortgage* finansman biçiminin başarısına yönelik beklentilerin gerekçeleri, konut piyasasındaki arz açığı, nüfus artışı, yüksek kaliteli konut talebinin artması, enflasyon ve faiz oranlarının düşmesi, yabancıların yurt içinde mülk edinmesi, ülkede ilk yatırım tercihinin konut olması ve uzun vadeli fon sağlamaya yönelik emeklilik sisteminin kurulmuş olması gibi başlıklarla sıralanabilir (Şen, 2008). TOKİ'nin benimsediği konut uygulamaları bu sistemin işlerliğe kavuşmasını gerekli kılmaktadır. Yüksek gelir grubuna yönelik konut üretiminde sağlanan kârlarla düşük gelir gruplarına konut üretmeyi hedefleyen İdare, bu sistemin en önemli savunucusudur. Nitekim gecekondu alanlarının dönüşümünde uzun vadeli borçlanmaya dayalı konut edindirme politikası için bu sisteme bel bağlanmaktadır (*Akşam*, 04.01.2005; *Radikal*, 25.03.2005; *Türkiye*, 17.02.2005). 5582 sayılı Konut Finansmanı Sistemine İlişkin Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 06.03.2007 tarihinde *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak bu süreçte kaç kişinin böyle bir sisteme dahil olabileceği ve borç ödemelerini sürdürüp sürdüremeyeceği ciddi bir tartışma konusudur (*Radikal*, 29.11.2005). Bu

tür bir finansman sistemi daha güvenceli işlerde çalışan orta gelirli toplumsal kesimler için bir olanak oluşturmakla birlikte, özellikle toplumun en dar gelirli kesimlerinin konut sorununun çözülmesi açısından henüz ciddi bir başarı öyküsü söz konusu değildir. Dolayısıyla, bu sistemin kendisinin de ödenemeyen borçlar nedeniyle bir krize dönüşmesi ihtimali vardır.

Bu dönemin bir başka özelliği de, orta ve üst sınıfların konut tercihlerinin değişmeye başlaması ve küresel pazara da hitap eden kapalı site ve lüks konutların üretiminin artmasıdır (Kurtuluş, 2005). Birim konutun dışına taşan ve bir yaşam biçimi olarak pazarlanan yeni yerleşme alanları bu dönemin orta ve üst sınıfları için en önemli konut seçeneklerini oluşturmaktadır. 1999 depreminin de yarattığı korkuyla, Boğaziçi'nin yamaçlarında, kentin kuzeyindeki ormanlarda ya da kentin çeperindeki banliyölerde güvenli kapalı sitelerin sayısında ciddi artışlar olmuştur. Bu süreçte kapalı yerleşmeler, özellikle gelişen MİA'nın çevresinde, Avrupa yakasında Göktürk-Kemerburgaz, Zekeriyaköy-Demirciköy, Bahçeşehir, Büyükçekmece, Anadolu yakasında ise Beykoz, Çekmeköy-Dudullu ve Ömerli'de yeni konut bölgeleri olarak gelişim göstermişlerdir (Colliers Rescoe, 2003). Kent, büyük parçalar halinde büyürken kentin kuzeyindeki ormanlarda büyük delikler açılmıştır. Orman alanlarında yapılaşma, sadece lüks konut siteleri ya da gecekonduyla değil, bazı büyük sermaye gruplarının kurduğu özel üniversiteler ya da özel okulların gelişimiyle de gerçekleşmiştir.

Bir başka gelişme ise eski tarihî kent merkezlerinde literatürde “soylulaşma/ mutenalaşma” (gentrification) olarak adlandırılan sürecin başlamasıdır. Konutların el değiştirerek

restore edilmesi ve mahallelerin sınıfsal kompozisyonunun değişmesiyle birlikte yerinden edilmelere yol açan bu süreç, İstanbul'daki önemli konut dönüşümlerinin bir başka örneğini teşkil etmektedir. Bu bağlamda Cihangir, Galata ve Kuzguncuk gibi semtler daha çok serbest piyasa mekânizması çerçevesinde dönüşmektedir (Şen, 2005; Uzun, 2006). Öte yandan 5366 sayılı yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte, Sulukule, Süleymaniye, Tarlabası, Fener-Balat-Ayvansaray gibi piyasa içinde dönüşümün zor olduğu birtakım konut bölgeleri ise “yenileme alanı” ilan edilerek kentsel projeler yoluyla dönüştürülmektedir. Kent merkezinde bir başka konut seçeneği ise kıymetlenmiş araziler üzerinde inşa edilen yüksek katlı rezidanslardır. Burada dikkat çekmemiz gereken bir nokta da, dönem boyunca özellikle orta ve üst gelir grubunda talebin çok üstünde konut üretiminin gerçekleşmesidir. Bu konutların önemli bir bölümü spekülatif amaçlarla satın alınmakta ve boş tutularak fiyat artışlarının olduğu dönemde satışa çıkarılmaktadır. Dolayısıyla, kentte “henüz meskûn olmadan metruk olan konutlar”ın ortaya çıkma riski önemli eleştiri noktalarını oluşturmaktadır (Tekeli, 2012; *Milliyet*, 19.10.2012). Bu konuda bir başka eleştiri de bu sistemin sürdürülebilirliği üzerinedir; krize karşı desteklenen inşaat sektörünün artık sınırlarına dayandığı ve yeterli iç ve dış talep yaratılamadığı ifade edilmektedir (*Cumhuriyet*, 19.10.2012: Sönmez, M.; *Cumhuriyet*, 20.10.2012: Sönmez, M.).

Sonuç olarak, 1990'ların ortalarından itibaren sermaye birikiminin en önemli kaynağı olarak kent mekânına yapılan yatırımların kent politikalarında belirleyici bir nitelik kazandığını söyleyebiliriz. Ancak artık kentsel rantların

özellikle gayrimenkul ve inşaat sektörlerine aktarılması önceliklidir ve paylaşım politikalarının da sonuna gelinmiştir. Bu dönemin, kurumsal ve yasal açıdan radikal değişikliklerin yaşandığı bir yeniden yapılanma süreci olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum özellikle İstanbul bağlamında küresel piyasadaki yatırımcıları çekmek üzere kurgulanmıştır. Bu dönüşümü sağlamak üzere, 2000'lerin ortalarından itibaren hem hâkim söylemde hem de mevzuatta ve uygulayıcı kurumların yetkilerinde çok ciddi bir dönüşümün yaşanmakta olduğu görülmektedir. Özellikle 2000'ler sonrası dönemde, kentleri ilgilendiren yasalar, benimsenen kentsel politikaların uygulanmasında engel teşkil eden hususları ortadan kaldırmak üzere çıkarılmış ve bunları gerçekleştirmek üzere Toplu Konut İdaresi'ne yerel yönetimlerin yetkilerini de aşan nitelikte bir güç verilmiştir (Türkün ve Yapıcı, 2009; Türkün, 2011b).

Yazılı basın üzerinde yapılan tarama, 1990'ların ortalarından sonra "kentsel dönüşüm" konusunun öne çıktığını göstermektedir. Kentsel dönüşüm ve yenileme ile ilgili haberlerin hepsinde kaçınılmaz olarak TOKİ'den de söz edilmektedir. Merkezî ve yerel yönetimlerin ve yetkili kurumların söylemleri incelendiğinde, yapılmak istenen kentsel dönüşümün hedefinin genellikle gecekondu alanları olduğu açıkça görülmektedir. Bu dönemde hem gecekondu alanlarına hem de bu alanlarda yaşayanlara yönelik sert ve dışlayıcı bir dilin baskın yapısı belirginleşmeye başlamıştır. 2000'li yıllarla birlikte bu dışlayıcı dilin, değişen kentsel politikalara paralel bir biçimde, daha da keskinleşerek yaftalayıcı ve suçlayıcı bir şekle büründüğü fark edilmektedir. Dönüşümün hedefi "modernleşme" ya da "planlı gelişme" olarak

ifade edilmekte, deprem kaygısı en önemli gerekçe olarak sunulmaktadır. Burada vurgulanması gereken en önemli nokta, kentsel dönüşüm konusunda kurumlar arasında ortaya çıkan idari ve fikrî uzlaşmadır. Merkezî yönetim, yerel yönetimler, sermaye sahipleri/ yatırımcılar, üst düzey bürokratlar ve hâkim medya kentsel dönüşüm ya da yenileme konusunda ortak bir dil ve fikir birliğine sahiptirler.

Öte yandan muhalefet partilerinin ve onların idaresindeki yerel yönetimlerin de bu projelere karşı geliştirdiği ciddi bir alternatifi bulunmamaktadır; kentsel dönüşümün belirleyici aktörü olan TOKİ birçok il ve ilçenin yerel yönetimiyle birlikte dönüşüm projeleri üretmektedir. 2011'deki genel seçimler hemen öncesinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın kurulması ve seçimlerden sonra TOKİ Başkanı Edoğan Bayraktar'ın bu bakanlığın başına getirilmesi bu sürecin geldiği noktaya açıklık getirmektedir. 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun'un 31 Mayıs 2012'de yürürlüğe girmesiyle dönüşümün önündeki engeller neredeyse tümüyle ortadan kaldırılmıştır. Bundan sonraki bölümlerde 1990-2000 dönemi ve 2000'ler sonrasında farklı aktörlerin söylemlerinde bu dönüşümün nasıl yer aldığı yazılı basın üzerinden incelenecektir. Daha sonraki bölümde ise yeni kentsel politikaların uygulanmasını olanaklı kılan yasal ve kurumsal yapılanma ortaya konarak kentsel dönüşümün altyapısının nasıl kurulduğu tartışmaya açılacaktır.

1990-2000 Dönemi: Gecekonduya ve Gecekonduluya Karşı Savaşın İlk İzleri

1990'lı yılların ortalarından itibaren izlenen politikalarda ve geliştirilen söylemde yaşanan

belirgin kırılmayı anlayabilmek için Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na seçildiği 1994 öncesine bakmak yararlı olacaktır. Nurettin Sözen'in 1989-1994 yılları arasında Belediye Başkanlığı yaptığı dönemin belediye yayınları gözden geçirildiğinde sadece gecekondu'lara yönelik değil, kentin varsılları tarafından kurulan kaçak yapılar karşı da mücadelenin belirgin biçimde yer aldığı görülmektedir (Sözen, 1993: 253). Bu dönemde varsıl kesimlerin kent yağmasına karşı sert bir dilin kullanıldığı birçok yayın yapıldığı gözlenmektedir. "Kent Yağmasına Karşı Hukuk Mücadelesi" olarak nitelenen Park Otel, Süzer Binası, Mesa ve Uyum Villaları, Orman Talanı ve İstek Vakfı bu yayınlara konu olan bazı örneklerdir (Sözen, 1992: 23-24). Bu dönemde gecekondu mahallelerine su ve elektrik hizmetleri götürülmesi kamu yararı gerekçesiyle savunulmuştur. Sözen'e göre söz konusu mahallelerde zaten kaçak elektrik ve su kullanılmaktadır ve hiçbir bedel ödenmediği için bu durum kamuya büyük yük getirmektedir. Dolayısıyla bu "kaçaklık" durumunu yasallaştırmak mali açıdan kamu üzerindeki yükü hafifletmeye olanak sağlamaktadır. Üstelik, kente göç edilmesine yol açan temel nedenlere yönelik köklü önlemler alınmadan sadece sonuçlarıyla uğraşmak, sorunu çözemediği gibi ayrımcılıktan ve halkın bir bölümünü cezalandırmaktan başka bir işe de yaramamaktadır (Sözen, 1992: 12-18). Dolayısıyla yer yer gecekondu yıkımları gerçekleşmiş olsa bile bu dönemde kentte gecekondu'lara tasfiyesine yönelik ciddi bir politikanın oluşmadığını söyleyebiliriz.

1994 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olarak seçilmesini izleyen dönemde, gecekonduya yöne-

lik dışlayıcı bir dilin belirgin bir biçimde yerleştiği dikkati çekmektedir. Daha Belediye Başkanlığının ilk aylarında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin çıkardığı ve kentteki kamusal merkezlere ücretsiz dağıtılan *İstanbul Bülteni* adlı aylık dergide bizzat başkan tarafından kaleme alınan "Talana Geçit Yok" başlıklı yazıda, bir kentsel sorun olarak gecekondulaşmanın nasıl bir kentsel talana yol açtığı vurgulanmış; bu durumun yeni yerleşmelere kamu hizmetlerinin götürülmesini güçleştirdiğinin altı çizilmiştir. Tam da bu nedenle başkan Erdoğan "talan" olarak nitelendirdiği gecekondulaşmaya izin vermeyeceğini belirtmiş ve ilçe belediye başkanlarından da aynı kararlılığı göstermelerini istemiştir (İB, Mayıs 1994). *İstanbul Bülteni*, daha sonraki sayılarından birisinde "Gecekondu Dosyası"nı kapak konusu yapmıştır. "Kim Kimi Affedecek" başlıklı dosyada başkan Erdoğan, gecekondulaşmaya karşı hürriyeti bağlayıcı tedbirler alınması önerisini yinelemiş ve gecekondu probleminin kesin çözümü yönündeki kararlılığa vurgu yapmıştır (İB, Nisan 1996). Bu bağlamda, İstanbul'da gecekondu alanlarını toplu konut bölgeleri olarak değerlendirmek ve 700.000 gecekondu'nun tasfiyesini mümkün kılacak tek araç olarak da 120.000 konut üretmek gerektiği savunulmuştur. Bültende bir belediye kuruluşu olan KİPTAŞ'ın konut üretimi etkinliklerine sıklıkla yer verilmekte ve "belediye konutları gecekonduya alternatif" olarak sunulmaktadır (İB, Ekim 1996). Belediye Başkanına göre şehrin tıbbi, fiziki, kültürel yapısını bozan gecekondulaşma, dışarıdan görüldüğü kadar masum değildir; gecekondulaşma rantı dayalı haksız bir kazanç kaynağıdır ve gerekiyorsa hürriyeti bağlayıcı ve cezaları arttırıcı tedbirlerin alınması gerekir.

“Sosyal Konut Atağı” ile kapak haberi yapılan sayıda “Mesken ve Gecekondu Müdürlüğü’nün Konut Faaliyetleri” başlıklı kısa notlarda, KİPTAŞ’ın 50.000 konut üretme projesinin yanı sıra, İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin sosyal konut uygulamalarına da yer verilmektedir (*İB*, Aralık 1997).

Ali Müfit Gürtuna’nın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde (1998-2004) KİPTAŞ’ın hedef büyüttüğü, “KİPTAŞ’tan 20.000 Konut Daha” (*İB*, Ocak 1998) ve “Yeni Şehirler Kuruluyor” (*İB*, Mart 1999) başlıklı yazılardan anlaşılmaktadır. Bu yazıda KİPTAŞ’ın kentin değişik yerlerinde kaçak ve çarpık yapılaşmaya alternatif şehirler kurduğuna ilişkin örneklerle yer verilmekte ve “hedeflenen 50.000 konut tamamlandığında, İstanbul’da gecekondu rehabilitasyonunun tamamlanacağı” ifade edilmektedir. “Kentin modernleşmesi” söylemi Gürtuna döneminin en dikkat çeken özelliğidir. Başkan Gürtuna, “İstanbul, her alanda sürdürdüğü modernleşme yürüyüşünde büyük mesafe aldı. Yeni yılda 500 büyük proje ile yürüyüşüne devam edecektir,” derken modernleşmenin günümüzde artık plan değil, projeler üzerinden yürüyen bir süreç olduğunu teyit etmektedir (*İB*, Ocak 2003). Kentsel tasarım projeleri yoluyla yeniden düzenlenen Zeytinburnu ile ilgili “Zeytinburnu Yeniden Doğuyor” başlıklı yazıda işlenen tema ilginçtir. 50 yıl öncesinin ilk gecekondu semti artık dev alışveriş merkezleri, büyük caddeleri, parkları, eğlence alanları ve bulvarları ile “modern kent” olmuştur (*İB*, Şubat 2003). Bir başka sayıda İkitelli, Pendik ve Kâğıthane’de “düzenli mekânlar” oluşturulmasının hedeflendiği belirtilmektedir; bu durumda “düzensiz mekânlar” ile gecekondu mahalleleri işaret edilmektedir. “Düzensiz

mekânların” düzenli hale yani kentli forma uygun hale getirilmesi söyleminin hemen arkasından insanların da kentleşmesini öngören projeler dikkat çekmektedir. Bu bağlamda öncelikle Büyükşehir Belediye personeline yönelik olarak “kentli olmak, kentli davranmak ve kentliye davranma biçimi” konularında seminerler verildiği belirtilmektedir (*İB*, Nisan 2003).

2000’li Yıllarda Sağlanan Sarsılmaz İttifak:

Dar Gelirli Toplumsal Kesimlerin

Konut Alanlarına ve Gecekondu Mahallelerine Yönelik Niyet ve Uygulamalar

2000’li yıllarda Türkiye’de kentsel mekânda yaşanan dönüşümü içeren haberlerin, kentsel dönüşüm projeleri, TOKİ faaliyetleri ve inşaat sektörü başlıklarına odaklandığı gözlenmektedir. Başta İstanbul olmak üzere Türkiye’deki pek çok kentte gecekondu alanlarının dönüşümünü ve tarihî mirasın canlandırılmasını hedefleyen kentsel yenileme haberleri ve inşaat sektörüne ait gelişmeler, deprem gerekçesiyle meşrulaştırılan bir “aciliyet söylemi” içinde basında yer almaktadır. Kentsel dönüşüm ve yenileme ile ilgili haberlerin pek çoğunda kaçınılmaz olarak TOKİ’den ya da KİPTAŞ’tan da söz edilmektedir. Ayrıca siyasal partiler, büyükşehir belediyeleri, ilçe belediyeleri, bazı bakanlık çalışanları ve bürokratları ile inşaat sektörü başta olmak üzere çeşitli sektörlerin temsilcileri ve ulus aşırı kurumlar kentsel dönüşüm haberlerinde adı geçen diğer aktörlerdir. 2000’li yıllarda Türkiye’de kentsel dönüşüm sürecini belirleyen ve uygulayan aktörlerin bulunduğu gerekçe ve argümanlar ile kentsel dönüşüm haberlerinin hâkim medyadaki sunuluş ve aktarımında paralellikler gözlenmektedir. Yazılı basın ve yayınların içeriği ile haberlere ko-

nu olan aktör ve kurumların ortak bir dile ve yaklaşıma sahip olması bu dönemin en belirgin özelliğidir. Diğer bir deyişle, inşaat ve gayrimenkul sektörü açısından giderek kıt kaynak haline gelen kent toprağının değerlendirilmesi ve yeniden bölüşümü, bu alanda faaliyet gösteren aktörler arasındaki ittifakın en önemli ortak paydasını oluşturmaktadır.

Yazılı basında kentlerde ortaya çıkmış sorunların çözümü için geliştirilen temel öneri, kentlerin fiziki mekânında gerçekleştirilmesi gereken büyük bir operasyon; diğer bir deyişle kentsel dönüşümdür. Kentsel dönüşümün ise genellikle “yıkıp yeniden yapma” biçiminde tanımlandığı görülmektedir. başta gecekondu olmak üzere kaçak yapıların, riskli bölgelerdeki binaların, depreme dayanıksız ve köhnemiş yapıların yenilenmesi gerektiği birçok kişi tarafından dillendirilmektedir. 2004 yılında İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilen Kadir Topbaş, verdiği ilk demeçlerinden birinde, şehirdeki kaçak yapılara yönelik bir çalışma yaptıklarını, bu yapılara ilişkin bilgilerin belediye de toplandığını, daha sonra yıkılması gerekenlerin yıkılacağını ve bu konuyla ilgili Ankara’da da bir çalışmanın sürmekte olduğunu belirtmektedir (*İB*, Mayıs 2004). Bu dönüşümün “acil” olarak yapılması gerekliliği, kimi zaman “deprem tehdidi” kimi zaman da gecekondu larda somutlaşan “çarpık kentleşme” ve “asayiş” sorunu üzerinden tartışılmaktadır. Haberlerin pek çoğunda bu üç olgunun bir arada zikredilmesi zihinsel haritalarda kolaylıkla bir araya getirilecek gerçeklikler olarak işlenmektedir (*Zaman*, 14.03.2005; *Zaman*, 09.04.2006a; *Milliyet*, 18.11.2007).

Kentsel dönüşüm uygulamalarının gerçekleştirildiği örneklerde gözlenebileceği gibi, bu dönemin

gecekonduya bakışı daha önce olmadığı kadar katı ve dışlayıcıdır. Kent mekânında ortaya çıkan sorunlar “çarpık ve plansız kentleşme” olarak özetlenmekte ve sorumlusu olarak da öncelikle gecekondu alanları ve gecekondu nüfus gösterilmektedir. Gecekondu alanlarına ilişkin geliştirilen temel söylem sağlıklı, alt-yapısız, şehir görüntüsüne uymayan konut örüntüleri olduğu yönündedir. “Çarpık kentleşme İstanbul’un kaderi olmaktan çıkıyor,” ifadesinin bu dönemdeki belediye yayınlarında sıkça kullanıldığı görülmektedir (*İB*, Şubat 2005). Gecekondu yaşayanlar aynı söylem içerisinde “işgalci”, “bedavacı” ve “suçlu” olarak, gecekondu kültürü ise geri kalmışlığın ve köylülüğün temsilcisi olarak yer almaktadır. Gecekonduya ve gecekonduya bakışla ilgili en dikkat çekici açıklama Başbakan Tayyip Erdoğan tarafından şöyle dile getirilmektedir: “Şehirlerimizi bir ur gibi saran gecekondu düzenini ortadan kaldırmak bizim en büyük idealimizdi. Şimdi bunu başarıyoruz; bunu Türkiye genelinde başarmak zorundayız” (*Sabah*, 08.04.2006). Yine aynı haberde aktarıldığına göre, gecekondu bölgelerindeki kültür, yaşamsal pratikleriyle köylülüğü yaşatmakta ve medenileşmenin önünde bir engel oluşturmaktadır. Haberin devamında ise 5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Kanunu adı altında özel bir yasanın çıkarılmasının ardından, Ankara’da havalimanı yolu üzerindeki gecekonduların güzel görünmedikleri gerekçesiyle yıkıldıkları vurgusu bulunmaktadır. Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek ise yaptığı bir açıklamada, bu gecekonduların yıkılmasını “Yurt dışından gelen misafirlere karşı bizi mahçup eden bir büyük rezillikten kurtulduk,” ifadesi ile açıklamakta ve bu ifadede ge-

cekkonduların varlığını “rezillik” kavramıyla eş anlamlı kullanmaktadır.

Toplu Konut İdaresi Başkanı Erdoğan Bayraktar'ın gecekondulara yönelik söylemleri ise bu dönemin bakış açısının en somut ifadesi gibidir. 2007 yılında düzenlenen Kentsel Dönüşüm ve Gayrimenkul Yatırımları Konferansı'nda konuşan Bayraktar, “parası pulu olmayanların İstanbul'da yoğunlaşmasının engellenmesi” için önlemler alınması gerektiğini ve gecekonduları yıkmadan kalkınmadan bahsedilemeyeceğini söylemiştir. Bayraktar gecekonduların alanlarını şöyle tanımlamaktadır: “Terörün, uyuşturucunun, devlete çarpık bakmanın, psikolojik olumsuzlukların, eğitimsizliğin ve sağlık problemlerinin temelini gecekondular bölgeleleri, çarpık alanlar olduğu bilinmektedir” (*Zaman*, 13.11.2007). Bayraktar, göçmenlerin kentte bir güven problemi yarattıklarını ve bu kentte barınmalarının engellenmesi için de gecekondular bölgelelerinde yapılacak kentsel dönüşüm projelerinin önemli olduğunu ifade etmektedir. Nitekim bu dönemde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin desteğiyle, 11 ilde “organik tarım projesi” başlatılmış ve İstanbul'a göçün önlenmesi ya da geriye göçün sağlanması hedeflenmiştir (*İB*, Ocak 2006; *İB*, Haziran 2006).

Bütün bu açıklamalarda karşılığını bulan ele alış biçimi, Türkiye'de gecekondular ve gecekonduların imgesi ile kurulan bağın değişimini göstermektedir. 2000'li yıllarda gecekondular kültürünü yeren, gecekonduların çarpık kentleşme ve asayiş sorunu ile birlikte ele alan bakış açısı kamu yöneticilerinin yaklaşımını ortaya koyarken eş zamanlı olarak kentin orta sınıflarının gündelik argümanlarına ve algılarına yerleşmektedir. Zorunluluk ve aciliyet vurgusuyla, gecekondular alanlarının hızla tasfiye edilmesinin gerekliliği

ve bu “musibet”ten tek çıkış yolu olarak kentsel dönüşüm uygulamaları işaret edilmektedir. Siyaset, medya, bürokrasi, hatta kimi zaman bilim insanları aracılığıyla gecekondular alanlarına karşı üretilen bu algı ve dil, orta sınıflar tarafından gündelik hayatın içerisinde yeniden üretilmekte ve Wacquant'ın tanımıyla “yaftalanmış mekânsal sabitler” olarak toplumsal belleğe yerleşmektedir. Wacquant (2011) kentin içerisinde tecrit edilmiş, sınırları çizilmiş mahallelerin varlığından söz ederken, bu mekânların dışarıdakiler tarafından sürekli yaftalandığından ve yaftalanmış mekânın nesilden nesile aktarıldığından bahseder. Bu tarz mekânlar halkın gözünde cehennem olarak bilinir, tanınır, buraların şiddet, ahlâksızlık ve mahrumiyet ile anılması sıradan olgulardır.

Ankara Çiğçi Mahallesi'nde gerçekleşen kentsel dönüşüm projesinin gazete haberlerinde yer alma biçimi Wacquant'ın bahsettiği dilin ve tavrın tipik örneğini oluşturmaktadır. Mahallenin bağlı olduğu Altındağ Belediye Başkanı'nın dönüşüm ile ilgili yorumu şöyledir: “Yıllardır adı yasadışı işlerle, kavgalarla ve asayiş sorunlarıyla anılan, ünü tüm Türkiye'ye yayılmış, polisin bile zor girdiği mahalle olarak adı çıkan Çiğçi Bağları Mahallesi, gecekondular ve geçmişte yaşanmış tüm kötü anılarıyla birlikte tarihe karışıyor. Çiğçi Mahallesi'ndeki derme çatma gecekondular yerini konforlu ve yüksek bloklara bırakıyor... Çiğçi artık gecekondularla, suçla ve düzensizlikle anılamayacak... Altındağ'ın Başkent'in ortasında bir köy olmasına müsaade edemeyiz” (*Zaman*, 04.08.2010; *Hürriyet*, 05.08.2010). Aynı haberde Çiğçi'nin orta yerinde Altındağ Emniyet Müdürlüğü binasının yapılmakta olduğu da müjdelenmektedir.

Kaçak yapılarla mücadele içeriğiyle verilen yıkım haberlerinde, kentsel dönüşüm projelerinin hayata geçmesinde belirleyici olan siyasi aktörler, yatırımcılar ve proje yöneticileri cesaret ve kararlılık imajlarıyla ön plana çıkartılmaktadır. Kadir Topbaş İstanbul'daki kentsel dönüşüm projeleri hakkındaki kararlılığını fedâ ve cesaret tanımlamalarıyla ortaya koymakta ve bunu "hizmet aşkı" ile açıklamaktadır. İstanbul kent merkezînin çarpık yapılaşmasını, kent çeperine kurulacak konutlarla yeniden düzenleyeceğini belirten Topbaş'ın kentsel dönüşüm konusundaki ısrarı ve ortaya koyduğu politik irade ifadelerine şöyle yansımaktadır: "Yıkacağım. Varsın beni kötü adam bilsinler. Yıkacağım, kararlıyım. İstanbul, modern Türkiye için önemli bir basamak ve önemli bir anahtar. İstanbul, Türkiye'yi ayağa kaldıracak yerel anlayışın merkezî olmalı" (*Milliyet*, 06.09.2004).

Çevre ve Orman Bakanı Osman Pepe de gecekondu sorunu karşısında TOKİ'nin kentsel dönüşüm projelerine cesaretle imza attığını söylemektedir (*Hürriyet*, 19.01.2007). Bakan, bugün gecekonduların yıkılmaya başlamasından, Ankara ve İstanbul varoşlarının şekil değiştirmesinden ve yeni anlayışların şehirlere kentsel dönüşüm projeleri ile kazandırılmasından övgüyle bahsetmektedir (*Sabah*, 18.01.2007). Pepe ayrıca "TOKİ, kentleri, hilkat garibesi olmaktan çıkarıp sanat abidesi, tablo haline getiriyor. TOKİ'nin uygulamaları ile artık, Türkiye'de de fotoğrafları çekilecek caddeler, sokaklar, meydanlar olacak," diyerek kente ilişkin tasavvurunu da ortaya koymaktadır (*Hürriyet*, 29.05.2007). Kentsel dönüşüm projelerinin gerçekleştirilmesinde cesaretle davranan TOKİ'nin kentlerde gerçekleştirdiği atagiri-

nî desteklediklerini belirten Pepe, gecekondu anlayışı ve kültürünün yok edilmesinde özel sektörün katkılarının önemli olduğunu ifade etmektedir (*Zaman*, 19.01.2007).

Bu bağlamda kentsel dönüşüm politikaları uyarınca inşa edilen yeni yerleşim alanlarının tasviri ve kentsel dönüşümün idealize edilme biçimi, "yaşanabilirlik" ve "modernlik" tahayyülleri ile sunulmakta, kentsel dönüşümün temel hedefinin çağdaş kentler yaratmak olduğu ve planlı yapılaşmanın böylelikle sağlanabileceği dillendirilmektedir (*Zaman*, 23.04.2006). Sosyal donatılara sahip, yaşanabilir kentsel mekânlar kentsel dönüşüm uygulayıcıları tarafından yeni şehirleşme hayalinde sıklıkla kullanılmaktadır. "Gecekondu modern bir hayata", "Gecekondu çağdaş hayata göç", "...modern bir kent kurulacak", "...modern bir alana dönüşecek" gibi ibareler dönüşüm konusunu olan haberlerde karşımıza çıkmaktadır (*Milliyet*, 07.02.2009; *Türkiye*, 07.02.2007). Yıkılan gecekondu alanlarının yerine yapılan konutların tasviri ise gazetelerde yer alan gayrimenkul sektörüne ait reklamları anımsatmaktadır. Sağlıklı, ucuz, depreme dayanıklı konutların, alışveriş merkezlerinin, parkların, dinî ve sosyal tesislerin, spor ve eğitim alanlarının, yeşil alanların yer alacağı belirtilen bu dönüşüm projeleri, kente ve kentliye yakışır ideal mekânlar olarak tasvir edilmektedir (*Milliyet*, 22.10.2005; *Milliyet*, 12.07.2007).

Bütün bu haberlerde kentsel dönüşümün meşruiyet çerçevesi İstanbul'da yaşanması beklenen depremin yaratacağı yıkım ve can kayıpları üzerinden kurulmaktadır. Ayrıca bu dönüşümün vatandaşları mağdur etmeden yapılacağı ve vatandaşlara getireceği yükün ağır olmayacağı sürekli vurgulanmaktadır. İstanbul Be-

lediye Başkanı Kadir Topbaş, İstanbul Metro- politen Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi'nde (İMP) düzenlenen bir toplantıda "Vatandaşları üzmeden dönüşüm yapacağız," derken, İstanbul'un deprem riski taşıyan bir kent olduğunu; bunu şehrin yenilenmesinde fırsat olarak gördüklerini ve İstanbul için ayrı bir Kentsel Dönüşüm Yasası hazırladıklarını ifade etmektedir. Kadir Topbaş, "Yasa çıktığında Büyükşehir Belediyesi olarak, kentsel dönüşüm için plansız ve çarpık yapılara doğrudan müdahale hakkımız da olacak. Ancak bunu, vatandaşlarımızı ezmeden ve üzmeden, anlaşma yoluyla gerçekleştireceğiz. İstanbulluların daha iyi ve güvenli yapılarda oturmasını sağlayacağız," türünde açıklamalarla yasanın gerekliliğini ortaya koymaktadır (*Referans*, 31.03.2006). Bu haberde yer alan açıklamada deprem riski taşıyan binalar ile "plansız ve çarpık yapılar" olarak gecekonduların aynı kefeye konması dikkat çekicidir.

İstanbul Bülteni'nin pek çok sayısında da "İstanbul depremi" en önemli haber başlıklarından birini oluşturmakta ve özellikle TOKİ ve KİPTAŞ'ın dar gelirli için yaptığı "sağlam" ve "modern" konutların kura ve teslim törenlerine geniş yer ayrılmaktadır. Bu haberlerde sevinç gözyaşları ile konutlarını teslim alan vatandaşlara yer verilmektedir. İstanbul'un ilk gecekondulu mahallesi olan Zeytinburnu'nda başlatılan dönüşüm dergide sıklıkla ele alınmakta ve deprem odaklı dönüşümün en önemli örneği olarak sunulmaktadır (*İB*, Mayıs 2008; *İB*, Ocak 2009). Ayrıca Esenler'de ve Kâğıthane'de yapılan benzer dönüşümler, Topbaş tarafından "Vatandaşlardan isteğimiz küçük hesaplar yapmamaları, çünkü deprem sonrası acılar çok büyük oluyor," şeklinde savunulmaktadır (*İB*,

Aralık 2011). Gazete haberine göre Topbaş "Olası bir deprem, Türkiye'yi yıllarca geriye götürür. Türkiye'nin ayağa kalkması kolay olmaz. O yüzden, İstanbul'a özgü bir yasa çıkarılması gerekiyor. Bunu da ilk kez size söylüyorum. Aksi halde deprem sorununu başka türlü çözemeyiz... İstanbul'a özel deprem dönüşüm yasasını Tayyip Erdoğan'la konuşacağım," demiştir (*Milliyet*, 10.03.2010).

Deprem konusunda benzer görüşler dönemin TOKİ Başkanı Bayraktar tarafından da ifade edilmektedir. Bayraktar, bir demecinde Türkiye'nin terörden sonra en büyük meselesinin kentsel dönüşümü sağlamak olduğunu ifade etmiş ve depreme karşı kentsel dönüşüm için üniversitelere büyük iş düştüğüne dikkat çekerek "Gerekirse deprem profesörleri yürüyüş yapsın, kendilerini yaksın, bu işe hep beraber saldıralım," demiştir (*Vatan*, 18.05.2010). Ağaoğlu Şirketler Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Ali Ağaoğlu ise, şirketinin bir projesini anlattığı basın toplantısında, İstanbul'u bekleyen deprem riski konusunda yıkımı çözüm olarak önermekte ve "İstanbul'u deprem yıkmadan inşaat şirketleri yıkıp yeniden yapsın," ifadesini kullanmaktadır (*Zaman*, 08.04.2010). Özellikle Ekim 2011'de yaşanan Van depreminden sonra, bu tehdit bütün diğer gerekçelerin üzerinde bir öneme kavuşmuş, Mayıs 2012'de Afet Yasası yürürlüğe girdikten sonra bu vurgu daha da güçlenmiştir. Yasayı değerlendiren Kadir Topbaş, İstanbul'da 1 milyon 600 bin civarında riskli yapı bulunduğunu ve vatandaşların sosyal yaşamlarını koruyarak yerinde dönüşüm yapmayı hedeflediklerini ifade etmektedir. Bu girişimlere örnek olarak da Fikirtepe ve Zeytinburnu'nda Sümer Mahallesi verilmektedir (*İB*, Mayıs 2012).

Türkiye'deki konut politikalarında ve kentsel mekânda köklü değişimlere yol açan bu politikaların bir memleket meselesi ve devlet politikası olarak benimsenmiş olması bu dönemin özgün yanlarından biridir. Gündelik siyasetin sınırlarını aşan bir tarzla ortaya konan projeler, siyaset üstü icraatlar olarak savunulmaktadır. Siyasal iktidarın yasal ve idari düzenlemeler aracılığıyla kolaylaştırdığı kentsel dönüşüm projelerinin, yerel siyasi aktörlerin ve TOKİ'nin işbirliği ile gerçekleştirilmesi istenmektedir. TOKİ Başkanı Bayraktar, kentsel dönüşüm konusunda gerekli olanın, devlet iradesi, siyasal irade ve mahalli idarelerin siyasetin dışında bir yaklaşımla konuya yaklaşmaları olduğunu ifade etmektedir. 58. Hükümet Acil Eylem Planı'nda "Gecekondulaşmanın Önlenmesi" hedefi için "Mevcut gecekonduların kaldırılarak modern bir kent görünümünün oluşturulması için gecekondu sahiplerinin de desteğini alacak şekilde alternatifler sunan bir yapıda belediyelerin yetkileri artırılacaktır. Bu çerçevede, öncelikle arsa üretimi ve arzı artırılarak planlı şehirleşme sağlanacaktır. Mevcut gecekondu alanlarında arazi değerlerine göre ev verilmek suretiyle yenileme çalışmaları yapılacaktır," denilmektedir (58. Hükümet Acil Eylem Planı: 105). Bunun yanı sıra kentsel dönüşüm uygulamaları ülke sathında gerçekleştirilen ulusal bir harekâtı andırıcısına gazete haberlerine yansımaktadır. Türkiye'de son dönemde Cumhuriyet tarihinin en büyük kentsel dönüşüm hareketinin gerçekleştiği sıklıkla yetkililer tarafından dile getirilmektedir. Bayraktar, "Bize parayı Allah gönderiyor," diyerek arkalarındaki manevi güce de işaret etmektedir (*Milliyet*, 28.05.2010; *Zaman*, 08.11.2012).

Öte yandan, genellikle dar gelirli kesimlerin

konut alanlarını hedefleyen bu dönüşüm hamlelerinin gerçekleştirilmesi için vatandaşların ödeyecekleri bedel ise "vatandaş mağdur etmeyeceğiz" söylemiyle ifade edilmekte ve muğlak ifadelerle tanımlanmaktadır. Bu bağlamda "kira öder gibi ev sahibi olma" düşü sürekli ayakta tutulmakta ve konut projelerinin pek çoğunda bu slogan kullanılmaktadır. Topbaş yaptığı bir açıklamada "Çalışmaları belediyelerle birlikte götüreceğiz. Kesinlikle garip gureba, maddi bakımdan zayıf, evini yenileyemeyen vatandaşlarımızın elinden tutmak da birinci görevimizdir," demiş ve bunun anayasanın emrettiği bir "sosyal sorumluluk projesi" olduğunu sözlerine eklemiştir (*İB*, Temmuz 2012). Ancak bu süreçte ödenmesi gereken aylık borç düzeyleri göz önüne alındığında verilen sözlerin ve yaratılan beklentilerin gerçeğe uymadığı da görülmektedir. Örneğin KİPTAŞ'ın 2006 yılında dar gelirli için inşa ettiğini iddia ettiği Hadımköy Konutları "gecekondu fiyatına modern konutlar" olarak sunulmuş olsa da, 10.000 TL peşinat verildiğinde 96 ay boyunca aylık 660 TL ödeme yapılacağı anlaşılmaktadır (*İB*, Ekim 2006). 2006 yılında net asgari ücretin 400 TL civarında olduğu düşünülürse, ödenmesi gereken miktarın toplumun dar gelirli kesimlerinin büyük bir bölümünü dışarıda bırakacağı açıktır.

Türkiye'nin bütününde uygulanan kentsel dönüşüm projeleri içerisinde İstanbul'un mekânsal olarak taşıdığı anlam farklıdır. İstanbul'un üzerinde yükseldiği tarihî mirasının yeniden canlandırılıp farklı işlevlerle kullanılabilir hale getirilmesi İstanbul Belediye Başkanı Topbaş tarafından açıklanan yeni İstanbul vizyosunda en önemli hedef olarak sunulmaktadır. Bu uygulamalar kentin yarışmacı kimliğini ar-

tıran unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Kent içinde yerli ve yabancı yatırımcılar için cazip mekânlar yaratmak artık belediyelerin birçoğunun temel hedefleri arasına girmiştir. Türkiye kentlerini çirkin görünümünden kurtarmak, modern, planlı ve cazip alanlar yaratarak turizm sektörünü canlandırmak ve kent toprağına yatırım yapacak girişimcileri kentlere çekmek başarının anahtarı olarak görülmektedir. İstanbul'un dönüşüm projeleri ve yeniden yapılandırma faaliyetleriyle birlikte yerli ve yabancı yatırımcının dikkatini çeken bir şehir haline geldiğini belirten Topbaş İstanbul'un gelecekteki çehresini bir sanayi kenti olarak değil, yaşanabilir bir turizm, sağlık ve yönetim şehri olarak çizmektedir. Bu bağlamda Topbaş bir gayrimenkul konferansında yaptığı konuşmada İstanbul için 2012'ye kadar 15 milyar dolarlık yatırım hedefi koyduklarını belirtmiş ve yabancı yatırımcılara İstanbul'daki fırsatları kaçırmayın çağrısında bulunmuştur (*Zaman*, 13.11.2007).

Bütün bu söylemlerde, kente yüklenen misyon ve bunun gerçekleşmesinde engel olarak görülen bir dizi problem nedeniyle, kentsel dönüşüm tek ve kaçınılmaz çözüm olarak ifade edilmektedir. 2010 Avrupa Kültür Başkenti olma süreci ise kentsel dönüşümün diğer bir ayağı olan yıpranmış tarihsel alanların yenilenmesi ve restorasyonu faaliyetlerini, şehrin tarihsel ve kültürel mirasının korunması bağlamında önemli bir misyon olarak ortaya çıkarmıştır. Bu hedef doğrultusunda köhnemiş ve kullanılamaz hale gelen bu alanların yenileme projeleri aracılığıyla değerlendirileceği söylenmektedir. Öte yandan, bu hedeflere yönelik olarak dönüştürülen bölgeler ile köhnemeye uğrayan kentsel alanların ve gecekondü örüntülerinin

bir arada yer alması mümkün görülmemektedir. Bu bağlamda gecekondü alanları ve kentin merkezî alanlarında yıpranmış yapıların bulunduğu alanlar "kentsel dönüşüm" ya da "yenileme" alanlarına, buralarda yaşayan insanlar şehrin dış çeperlerine doğru sürülebilecek kesimlere kolaylıkla dönüşebilmektedir. Nitekim, Başbakan Erdoğan, yapılması planlanan yıkımların yargıya takıldığını ifade etmekte ve medyadan da şu sözlerle destek istemektedir: "Yıkım ekipleri geldiğinde, çatıya çıkıp kiremit sallayanları acınır hale getirirsek bu işi başaramayız. Bir de acıklı, dokunaklı müzikle haberi beslediğiniz zaman vatandaş diyor ki; bu ne hain hükümet" (*Zaman*, 13.04.2006).

Siyasal iktidar dışında farklı çıkar gruplarının da dönüşüm konusunda aynı bakış açısını sahiplendikleri gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. İstanbul'da düzenlenen gayrimenkul konferansında konuşan ABD'li Julius Baer Fonu'nun başkanı Riyaad Youness'in ortak olduğu Y&Y Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı'nın Genel Müdürü Gökkaya, dev fonların artık Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yöneldiğini ve akıllı davranılırsa yılda 10 milyar dolarlık yabancı sermayenin inşaat sektörüne çekilebileceğini ifade etmektedir. Gökkaya, Kentsel Dönüşüm Yasası'nın bir an önce çıkarılarak imarlı arsa üretiminin artırılmasının gereğine dikkat çekerken, kaynak olarak da gecekondü alanlarını göstermektedir. Pahalı konutta durgunluk olması nedeniyle C grubuna yönelik ucuz konut üretimine ağırlık verileceği ancak bunun için ucuz arsanın şart olduğu ifade edilmektedir. Türkiye İhracatçılar Meclisi Başkanı Oğuz Satıcı'nın şu açıklaması da gecekondü ve kentsel dönüşüm arasındaki ilişkiyi çok açık bir biçimde yansıtmaktadır: "Burada yapılacak

olan, füyüleri oluşturmak. Füyüeler patlatıldığı Türkiye ve İstanbul için öyle büyük bir kaynak yaratılacak ki, Türk insanının zenginleşmesinin temel çıkış noktasından biri gayrimenkul sektörü, kentsel dönüşüm ve onun kültürel sonuçlarıdır” (*Zaman*, 13.11.2007). İnşaat sektöründe faaliyet gösteren Sinpaş Şirketler Kurulu, Yönetim Kurulu Başkanı Avni Çelik ise gecekonduyu hastalık olarak nitelendirirken kentsel dönüşümün gerekliliğini vurgulamaktadır: “Yıllık 400 bin konuta ihtiyaç var. Türkiye, her yıl bu kadar konutu yapıp kenara koymazsa, gecekondular gerçeği baş kaldırır. Biz bu illetten kurtulamayız. Onun için kentsel dönüşüm şart” (*Zaman*, 09.05.2010).

Medya ve Çeşitli Yayınlar TOKİ: Söylemler ve Uygulamalar

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, kentsel dönüşümle ilişkin haberlerin çoğunda TOKİ dönüşümü gerçekleştirilen esas aktör konumundadır. Medya ve çeşitli yayınlarda TOKİ ile ilgili haberler tarandığında, kurumun 2000'lerden sonraki hızlı büyümesi ve artan önemi açıkça izlenebilmektedir. Bu hızlı büyüme TOKİ Başkanı Erdoğan Bayraktar tarafından şöyle aktarılmıştır: “3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimleri'nden sonra göreve gelen 58'inci ve 59'uncu Cumhuriyet hükümetleri; ülkedeki dar gelirli vatandaşların konut sorununun çözülmemesi ve böylece gecekondulaşma eğiliminin artması nedeniyle hem hükümet programında hem de Acil Eylem Planı'nda konut ve kentleşme meselesine büyük yer ayırmıştır.” Acil Eylem Planı'nın *Sosyal Politikalar* başlığı altında, konut üretim seferberliğinin başlatılacağına ilişkin bir karar bulunduğunu anlatan Bayraktar dar gelirli vatandaşların kira öder

gibi taksitlerle ve kısa sürede ev sahibi olmalarını sağlamaya çalıştıklarını ifade etmektedir (Bayraktar, 2006: 203). İdare, kentlerde hızla yaygınlaşan kentsel dönüşüm uygulamalarıyla ilk faaliyetlerine başlamış ve yüksek katlı tek tip TOKİ bloklarıyla pek çok kente damgasını vurmuştur. Sonraki yıllarda yapılan yasal düzenlemeler ile TOKİ geniş yetkilere kavuşturulmuştur ve bugün karakol, AVM, okul, hastane inşaatlarından arsa satışlarına kadar birçok alandaki faaliyetleri ile kamuoyunda yer almaktadır.

TOKİ'nin Misyon ve İşlevi:

Uygulamalar Kimleri Kapsıyor?

TOKİ'nin misyon ve işlevi Bayraktar tarafından şöyle özetlenmektedir: Alternatif uygulamalarla konut üretiminin belirli bir model çerçevesinde gerçekleşmesini sağlayarak, konut piyasasını disipline etmek; kalite, sağlık, ucuzluk gibi hususlara dikkat ederek spekülasyonlara mani olmak; özel sektörün yatırım yapmadığı ihtiyaç bölgelerinde konut üretmek; ihtiyaç sahibi ve alt gelir grubu vatandaşlara ulaşarak, kira öder gibi uzun vadelerle ev sahibi olmalarını sağlamak; nüfusun ülke coğrafyasına dengeli bir biçimde dağılmasını temin etmek; belediyelerle işbirliği yaparak gecekonduların dönüşümlerini gerçekleştirmek ve böylece düzenli kentleşmeye katkı sağlamak (Bayraktar, 2006: 208-209). Bu kapsamlı hedefler çerçevesinde yapılan faaliyetler gazetelerde sık sık yer bulmaktadır. Yapılan konut ve meskenlerin “çarpık yapılaşmayı ve gecekondulaşmayı ortadan kaldırmak için, depreme karşı yapıldığı” haberleri ön plana çıkmaktadır (*Zaman*, 01.03.2005; *Zaman*, 29.08.2005).

TOKİ'nin temel misyonunun sosyal devlet

ilkesini gerçekleştirmek ve yoksullara ucuz konut üretmek olduğu TOKİ Başkanı Erdoğan Bayraktar tarafından sürekli dile getirilmektedir. TOKİ Başkanı Bayraktar devletin rolünü şu şekilde tanımlamaktadır: “Yoksul grubun ev alacak parası yok. Biz onlar için bu sektörün içerisindeyiz. Fiyatları aşağı çekmek için, kayıt dışı ekonomiyi önlemek için, özel sektörün gitmediği, Silopi’ye, İpsala’ya, Iğdır’a gitmediği için bu sektörün içindeyiz. Devlet önemli işlerde düzenleyici olmak zorundadır. Sosyal devlet olma görevimizi sürdürmek için sektörle olmaya devam edeceğiz. Özel sektörün yaptığı işlere hiç bulaşmayacağız, özel sektörün önünü açmak için elimizden geleni mutlaka yapacağız” (*Hürriyet*, 16.06.2010). TOKİ Başkanı’nın bu açıklamasına benzer ifadeler, TOKİ’nin gerçekleştirdiği sosyal konut projelerinin haber başlıklarında da kullanılmaktadır: “Başbakan Talimat Verdi; Fakire Ucuz Konuta Vakıflar Da Destek Olacak”; “Fakire Ucuz Konut”, “Kira Öder Gibi Ev Sahibi Olunacak”, “TOKİ’den Dar Gelirliye 200 YTL Taksitle Daire”, “Dar Gelirliye Ev Fırsatı”, “TOKİ 544 Aileyi Daha Ev Sahibi Yaptı” (*Zaman*, 07.02.2005; *Milliyet*, 31.03.2005; *Zaman*, 14.02.2006) gibi başlıklarla verilen haberlerde TOKİ’nin düşük gelir grubundaki nüfusa yönelik inşa ettiği konutlar olumlayıcı bir dille basında yer almaktadır.

TOKİ’nin faaliyetleri basında “TOKİ, belediyelerle işbirliği halinde Cumhuriyet tarihinin en büyük kentsel dönüşüm çalışmasını başlattı,” şeklinde yansıtılmaktadır (*Zaman*, 23.07.2005). 2004 yılında 52 ilde 70 bin konut yapan TOKİ’nin 2008 yılına gelindiğinde neredeyse 300 bin konutu inşa etmiş olması Cumhuriyet dönemi modernleşme projesi için-

deki demiryolları düşünüyü anımsatmaktadır. Ülke sahinında TOKİ tarafından üretilen yapılarla Türkiye bir inşaat şantiyesine dönüşmektedir. TOKİ Başkanı Erdoğan Bayraktar da idarenin ülke çapında yaptığı faaliyetleri şu şekilde sunmaktadır: “Bugüne kadar 435 bin konut için proje hazırladık, 330 bin konutu teslim ettik. 2011 yılı sonuna kadar 500 bin konutu hak sahiplerine teslim etmiş olacağız. TOKİ sadece konut yapmıyor. Bugün Hakkari’den Edirne’ye 166 noktada kentsel dönüşüm projesi uyguluyoruz. Cumhuriyet tarihinin en büyük yapılaşma projeleri bunlar” (*Zaman*, 18.06.2008). Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Hikmet Şahin ise, TOKİ’nin gerçekleştirdiği uygulamaların, Türkiye’de Cumhuriyet tarihi boyunca özlenen, yapılması beklenen uygulamalar olduğunu ve rekor sayılabilecek kısa sürelerde tamamladığını belirtmektedir (*Zaman*, 25.08.2007).

TOKİ’nin inşa ettiği ilk konut alanları, haber başlıklarında “ev”, “site”, “TOKİ konutları” gibi tanımlarla yer alırken, son dönemdeki uygulamaları “TOKİ’nin kurduğu şehirler” olarak anılmaktadır (*Milliyet*, 08.06.2008). “Türkiye’nin Geleceğini İnşa Ediyoruz” başlığıyla 2010 yılında yayımlanan ve 2009-2010 kurum profilini içeren yayın TOKİ’nin kentleşme politikalarında geldiği yeri özetler gibidir (*TOKİ Kurum Profili 2009-2010*). Gazetelerde TOKİ’nin 2009 yılı hedefine ulaşp, 2010 için hedef büyüttüğü haberlerine rastlamak mümkündür (*Zaman*, 06.01.2010). TOKİ yetkililerinin sürekli güncelleyerek verdiği bilgilere göre TOKİ’nin inşa ettiği kentlerin sayısı da hızla artmaktadır. TOKİ Başkanı Ahmet Haluk Karabel 2012’de 22 şehir kuran TOKİ’nin yeni yılda 237 bin konutun yapımını hedeflediğini

ifade etmiştir (*Star*, 28.12.2012). Türkiye'nin her yöresinde tek tip mimariyle konut ürettiği için eleştirilen TOKİ son dönemde Osmanlı, Selçuklu mimarisine ve yöresel mimariye yöneldiklerini duyurmuş ve ilk uygulamaların Gaziantep, Nevşehir, Mardin gibi illerde başlatılacağı bildirilmiştir (*Hürriyet*, 18.12. 2012).

TOKİ'nin resmî internet sitesinde 01.02. 2013 tarihinde güncellenmiş Faaliyet Raporu'na göre İdare 81 il ve 800 ilçede 564.346 konut rakamına ulaşmıştır. Bu rakam 100.000 nüfuslu 22 şehre karşılık gelmektedir. Üretilen konutların % 39,6'sı dar-orta gelirli, % 25,4'ü alt-yoksul grubu, % 12,4'ü gecekondu da yaşayanlar için yapılmıştır. Dolayısıyla TOKİ'nin ürettiği konutların % 85,2'sinin "sosyal konut" olduğu belirtilmektedir. Yoksul Gruba yönelik 45-55 m² konutlar, peşinatsız 20 yıl vadeli, 100 TL'den başlayan taksitlerle; Alt Gelir Grubuna yönelik 65-87 m² konutlar, 6.000 TL peşin ve konut teslimiyle başlayan yaklaşık 300 TL taksitle, 15 yıl vadeli olarak satışa sunulmaktadır. Alt gelir grubu konutlar için başvuru şartlarında aylık hane halkı geliri, en fazla net 2.600 TL olması gerekmektedir; İstanbul ilinde gelir şartı 3.100 TL olarak uygulanmaktadır (www.toki.gov.tr).

Araştırma sonuçlarının tartışıldığı bölümlerde ortaya konacağı üzere, alt gelir grubu olarak sunulan bu sınırlar oldukça yüksek bir hane gelirine tekabül etmektedir ve dönüşüme tabi olan mahallerin hemen hepsinde hane gelirleri bu sınırın çok altındadır. TOKİ'nin sayfasında dar ve orta gelirli için üretilen konutların (üretilen konutların % 39,6'sı) ödeme koşulları ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır ve muhtemelen ödeme koşulları daha çok üst-orta ve yüksek gelir kabul edeceğimiz hane-

lerin ödeme koşullarına uymaktadır. Nitekim, İstanbul Tuzla 3. Etap Projesi'nde en düşük konut fiyatı 160.865 TL olarak ilan edilmiştir ve aylık ödemeler % 10 peşinat verildiği takdirde 1.500 TL'ye ulaşmaktadır (www.toki.gov.tr). Bu veriler, TOKİ'nin "sosyal konut" kabul ettiği konutların büyük bir kısmının dar gelirli-lerin koşullarına uymadığını göstermekte ve İdare'nin sosyal konut üretme misyonunu tartışılmalı hale getirmektedir.

Son dönemde ise yoksul gruplar için üretilen 45-55 metrekarelik 1+1 konutların yanı sıra kalabalık aileler de düşünülerek 2+1 konutlar üretileceği bilgisi de verilmektedir. TOKİ Başkanı Karabel bu kararın gerekçesini şöyle açıklamaktadır: "Yoksul konutlarımız daha önceden uygun şartlarda 100 lira taksitle verilebilmesi açısından 45-55 metrekare arasında sabitlenmişti. Fakat bazı ailelerimiz fazla nüfusa sahip. Ayrıca kız ve erkek çocukları var. Onun için tek oda olması uygun görülüyor. Ufak ama 2+1 şeklinde yoksul konutları da üretmeye başladık." Bu durumda 1+1 konutlar peşinatsız, 20 yıl vadeli ve 100 TL'den başlayan taksitlerle satışa sunulurken, 2+1 konutlar 6.000 lira peşin ve 15 yıl vadeli 300 TL taksitlerle satılmaktadır (*Akşam*, 22.12.2012). Bu ikinci seçenek aslında TOKİ'nin alt gelir grubu için konut üretiminde yaygın olarak uyguladığı bir modeldir ve bugün bu düzenli ödemelerin dar gelirli için ciddi sıkıntıya yol açtığı çeşitli uygulamalarda görülmektedir. Yoksul grubu olarak tanımlanan kesimlere sağlandığı söylenen bu olanağın ödeme güçlükleri nedeniyle bir süre sonra bir üst gelir grubuna transfer edilmesi ihtimali çok yüksektir. Dolayısıyla, aslında TOKİ'nin yoksul ya da dar gelirli grup olarak tanımladığı grupların ekonomik koşul-

larına ve günlük yaşam ihtiyaçlarına uygun konut üretme misyonunu yerine getiremediğini ifade etmemiz gerekir.

“Piyasaya Dost, Girişimci ve Düzenleyici Bir Kamu Kurumu” Olarak TOKİ

Devlet ve özel sektör arasındaki işbirliğini sağlayıcı vasfıyla TOKİ diğer devlet kurumlarından farklı bir yere konmaktadır (*Milliyet*, 04.06.2008). Egemen söylemde kaynakları israf eden, hantal, verimsiz, ekonomi üzerinde yük oluşturan ve mali açıklara sebep olan kamu kurumu imajının aksine TOKİ'nin, “özel sektörle devlet arasında köprüler kurabilen, doğru ve kârlı yatırımlar yapan”, “etkin”, “verimli”, “esnek”, “dünyadaki yeni anlayışları benimsemiş” kamusal kurum olduğu idare yetkililerince ifade edilmektedir. TOKİ yayınlarında idarenin çalışma tarzı şöyle anlatılmaktadır: “Çalışma modelini özel sektörün pratiklik ve esnekliğine sahip bir anlayışla oluşturan TOKİ, sadeleştirilmiş bürokrasi ve azami verimlilik sağlama açısından ayrıcalıklı konuma sahip bir devlet kurumudur. Bunun sonucu olarak TOKİ, enflasyona endeksli uzun vadeli alacaklardan oluşan sağlam ve sürekli büyüyen bir finansal zemin oluşturmuştur” (*TOKİ Kurum Profili 2009-2010*, 2010: 9).

Öte yandan TOKİ, üst ve orta gelir gruplarına yönelik konut projeleri ve yaptığı promosyonlar nedeniyle ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır. TOKİ'ye yönelik eleştiriler ağırlıklı olarak gayrimenkul ve inşaat sektörünün temsilcileri tarafından dile getirilmektedir. Özel sektörün TOKİ'ye olan temel eleştirisi, TOKİ'nin varoluş amacının sosyal konutlar üretmek olduğu, özel sektörün hedef kitlesinde yaptığı faaliyetlerin mevcut koşullarda haksız rekabete yol açtığı

yönündedir (*Milliyet*, 01.02.2007; *Milliyet*, 21.11.2008). Özellikle promosyonlu satış, hazine devredilen arazilerle maliyetsiz ve kolay arsa edinmesi, elinde bulundurduğu arsa stoku, arsa satışlarını vergiden muaf olarak gerçekleştirebilmesi, lüks konut üretimi ve satışı gibi hususlar en önemli eleştiri konularıdır. Devletin, özel sektörle rekabet ettiği her alandan çekilirken konut sektöründe bu kadar merkezde yer alması haksız rekabet söylemiyle eleştirilmekte ve TOKİ'nin kendi misyonuna geri dönerek sadece alt gelir grubu için konut üretmesi gerektiği ifade edilmektedir (*Milliyet*, 01.02.2007). 2008 yılının sonlarında giderek hissedilen kriz nedeniyle konut talebinde yaşanan daralma sonucunda, inşaat sektöründe yer alan firmalar maliyetlerini düşürebilmek için TOKİ'ye tanıyan vergi, resim, harç istisnası ve ucuz arsa gibi kolaylıkların özel sektöre de sağlanmasını ve konut alım satımındaki KDV'nin düşürülmesini istemişlerdir (*Milliyet*, 03.12.2008).

GYODER adına “Affordable Housing Institute” tarafından hazırlanan “Dar gelirlielerin konut ihtiyacı ve çözüm önerileri” konulu raporda ise, TOKİ'nin sosyal devlet olma gereği olarak alt gelir gruplarına yönelik konut üretimi yapması, lüks konut üretiminden çekilerek, alt yapı ve arsa üretimine yönelmesi ve kooperatiflere kredi vermeye yönelik olarak yeniden yapılandırılması gerektiği ifade edilmiştir (*Milliyet*, 04.06.2008). Tüm İnşaat Müteahhitleri Federasyonu Başkanı Tahir Tellioglu TOKİ'nin inşaat sektörünü haksız rekabetle zor duruma düşürerek aslında Türkiye'deki krizi tetiklediğini iddia etmektedir (*Milliyet*, 21.11.2008). Erzurum MÜSİAD Şube Başkanı Mustafa Güvenli ise ilde son yıllarda inşaat sektörünün yaşadığı durgunluğun başlıca ne-

deninin TOKİ olduğuna dikkat çekmektedir. Güvenli, “Erzurum ekonomisi açısından itici bir güç olan inşaat sektörünün ivme kaybetmesi demek, bağlı birçok iş kolunu da olumsuz yönde etkileyeceğinden, TOKİ ile ilgili olarak mutlaka bir adım atılması mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Erzurum’da konut üretimi işini üstlenebilecek ve halka çok daha ekonomik şartlarda konut üreterek, kentsel dönüşüm sürecine katkıda bulunabilecek çok sayıda yapı kooperatifi, müteahhit firma ve girişim bulunmaktadır... Bu yüzden Erzurum’un TOKİ’nin üreteceği konutlara ihtiyacı yoktur,” demektedir (*Zaman*, 11.07.2010). Bir başka ilginç açıklama da Alba Yıldız İnşaat Genel Müdürü Levent Yıldız tarafından yapılmıştır. Yıldız, tüm sektörlerde özelleştirmeyi savunanların, TOKİ’yi de özelleştirmeyi tartışmaya açmaları gerektiğini savunmaktadır (*Hürriyet*, 06.02.2010). Öte yandan, TOKİ’nin inşaat sektöründeki bu tekeli yapısı ve kayırmacı politikalar yoluyla bağımlı bir müteahhit grubunu da ortaya çıkardığı sıklıkla ifade edilmektedir (Gürek, 2008).

Bu eleştiriler ise “zenginden alıp yoksula vermek” metaforu ile cevaplandırılmaktadır. Bayraktar, TOKİ’nin hazineden bir pay almadan kendi kaynaklarını üreterek konut ürettiğine dikkat çekmekte ve devlet ile özel sektörü bir araya getirerek sinerji yarattıklarını ifade etmektedir (*Milliyet*, 04.06.2008). Bayraktar şöyle ifade eder:

Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonraki konut üretimimizin yüzde 80’i yine alt gelir grubuna yönelik olacak. Zaten bizim üst gelir grubuna yönelik konut üretmekteki amacımız, alt gelir grubunu finanse edebilmek. Biz alt gelir grubundan kâr sağlamıyoruz, hatta üst gelir

grubundan elde ettiğimiz kâr olmasa zarar edebiliriz. 84 metrekairelik bir konutu 59 bin YTL’ye satıyoruz. Bunun maliyeti de zaten bu kadar. Bunun yanı sıra bir de konutun bulunduğu sitenin çevre düzenlemesi ve sosyal donatılarını da düşünürseniz bizim alt gelir grubuna sunduğumuz imkân küçümsecek bir rakam değil (*Milliyet*, 15.05.2008).

Bayraktar bir başka açıklamasında, “Fakirlere konut yapıyoruz, 100 lira taksitle veriyoruz. Müteahhit bunu yapar mı? Garip gurabaya, fakirfukaraya, sokakta kalmış, dışarıda kalmış insana konut yapıyoruz. 62 metrekaire, 87 metrekaire konut yapıyoruz. Bunu yapar mı müteahhit? ‘TOKİ bunları yapsın, öbürlerini yapmasın,’ diyorlar. O konutları yapmazsam, bunları nasıl yapacağım?” demektedir (*Milliyet*, 27.11.2009).

Bu bağlamda TOKİ’nin inşaat sektörü ve emlak piyasasına olan etkileri, ülke çıkarı ve piyasa işleyişini düzenleme biçiminde yansıtılmaktadır. TOKİ’ye yönelik eleştiriler karşısında idarenin geliştirdiği temel refleks, kiralardan ve konut fiyatlarının düştüğü, piyasa içindeki dalgalanmaları kontrol altında tuttuğu ve özel sektörün gitmediği yerlere gittiği yönündedir. Bunun yanı sıra inşaat sektörü üzerinde kalite, dayanıklılık, sağlık, plan gibi kriterlerle çeşitli baskıların yaratıldığı iddia edilmekte böylelikle TOKİ’ye inşaat ve gayrimenkul alanında düzenleyici kurum imajı/misyonu verilmektedir. Bayraktar, TOKİ’nin piyasadaki toplam konut ihtiyacının % 8-10’unu karşıladığını ve bu üretimi yapmazsa fiyatların iki katına çıkacağını iddia etmektedir (*Milliyet*, 21.03.2008). Bunun dışında toplumsal fayda nosyonu içerisinde işsizlik ve istihdam gibi sorunların çözümüne olan katkısı ile de TOKİ ön plana çıkar-

tılmakta, “başarılı kurumları eleştirmenin ahmaklık olduğu” vurgulanmaktadır (*Milliyet*, 15.05.2008; *Milliyet*, 08.06.2008; *Milliyet*, 30.07.2008).

Bütün bu tartışmalar sürerken, ilk etapta ucuz konut üretimi ile birlikte anılan TOKİ'nin, daha sonra karakolların, camilerin, yolların, sağlık ve eğitim kurumlarının inşası (*Vatan*, 17.01.2007), tatil köyü ve lüks konut komplekslerinin üretimi (*Milliyet*, 24.09.2008; *Milliyet*, 17.03.2008), arsa satışı ve kıyıların düzenlenmesi (*Milliyet*, 03.01.2007; *Hürriyet*, 17.06.2008) gibi alanlarda da faaliyet göstermeye başladığı görülmektedir. İdarenin faaliyet ve uğraş alanlarının zaman içerisinde artması Erdoğan Bayraktar'ın şu açıklamasında karşılık bulmaktadır:

Altyapıyı, yolu, suyu, elektriği getiriyoruz, çevre düzenlemelerini yapıyoruz. Bunun yanı sıra eğitim ve araştırma hastanelerini yapıyoruz. Sosyal donatılar kapsamında yaptığımız okulların dışında meslek liseleri, ilköğretim okulları yapıyoruz. Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü'yle yaptığımız anlaşma kapsamında Sevgi Evleri, Engelsiz Yaşam Merkezleri de yapıyoruz. Şu anda 400 okul rakamındayız. 10 bin 500 derslik rakamındayız. Bu rakamı, 2009 yılı sonuna kadar 20 bine çıkaracağız. 800 okula çıkaracağız. Türkiye'de 62 bölgede Sevgi Evi tarzında huzur evleri yapıyoruz. Sağlık Bakanlığı'na devredeceğimiz 21 eğitim ve araştırma hastanesi yapıyoruz. 20 hastane de ihale aşamasında. Türkiye genelinde hastaneler, 2009 sonuna kadar 80'e çıkacak (*Zaman*, 24.04.2008).

Krizle Karşı Bir Güvence Olarak TOKİ

İdare inşaat sektöründe gösterdiği faaliyetlerle, ülke ekonomisinin girdiği finansal kriz ve darboğazlar karşısında bir güvence, ekonominin büyümesinde önemli işlevleri olan bir ka-

mu kurumu olarak yansıtılmaktadır. TOKİ'ye yüklenen değerler arasında en dikkat çekici olanı, 2008'in son çeyreğinde küresel düzeyde açığa çıkan mali ve finansal kriz karşısında Türkiye'nin güvencesi olarak gösterilmesidir (*Milliyet* 13.10.2008; *Milliyet*, 30.10.2008). Erdoğan, Eskişehir'de TOKİ tarafından yaptırılan konutların anahtar teslimi ve kura çekim töreninde yaptığı konuşmada TOKİ'ye verilen önemi ortaya koymaktadır:

Eğer TOKİ olmamış olsaydı *mortgage* krizi bizi de aynen vururdu. Bunu böyle biliniz... Eğer ABD'deki *mortgage* krizi Türkiye'yi vurmadiysa, bizim sigortamız var. Nedir o sigorta? Toplu Konut İdaresi. Toplu Konut İdaresi'nde böyle bir sıkıntı yok, böyle yüksek faizler yok. Sadece enflasyon farkı var. Enflasyon da zaten tek haneli rakamlarda. Ama *mortgage*'da öyle değil. TOKİ'nin projelerinin büyük bölümü zaten sosyal devlet ilkesi doğrultusunda dar gelirli vatandaşlarımız için kira öder gibi ev sahibi olma modelini oluşturuyor. TOKİ sadece şehirlerin çehrelerini değiştirmede, sadece konut değil, şehirler inşa etti... Türkiye'de ilçe sayısı 923. Bunun 429'una TOKİ ulaşmış durumda. Biz bu yuz. Laf üretmiyoruz, iş üretiyoruz, iş. Olay bu. Bu ülkede dikili ağacı olmayanlar, affedersiniz bir çakılı kazığı olmayanlar konuşuyor (*Vatan*, 18.05.2008).

TOKİ Başkanı Bayraktar da gayrimenkul sektörünün önemine değinen konuşmasında dünya ekonomisinin 1929'daki buhrandan bu sektörün gelişmesi yoluyla çıktığını ifade etmiş, 2008 krizinden de yine emlak, inşaat ve konut sektörüyle çıkılacağını vurgulamıştır. IMF'nin özellikle dar gelirli olanların aldıkları konutların taksitlerinin ödenmesinde bir sorun olup olmadığı konusundaki sorusuna ise Bayraktar “Konutları gerçek değeri üzerinden sattığımız için

vatandaş ödemekte çok zorlanmıyor. Zaten girişte bir miktar peşin veriyor, zorlandığı zaman da konutu vermektense başka yerden para bulup konutun borcunu kapatıyor. Bizde geri dönüşler binde bir bile değil. 'Bu nedenle bir kriz yok' dedik," şeklinde cevap vermiştir (*Vatan*, 29.10.2008).

"Pazara dost girişimci devlet" yaklaşımını kurumsal düzeyde temsil eden TOKİ, konut satışı ve pazarlanma yöntemleriyle, finansal kaynaklarla kurduğu ilişki biçimleriyle, yabancı sermaye ortaklığı, kredi ya da fon olarak dış borç alımı gibi piyasa mekânizmalarını işletmesiyle de özel sektörde faaliyet gösteren firmalar gibi çalışmaktadır (*Milliyet*, 03.05.2007; *Milliyet*, 07.07.2008). İdare üretilen evlerin satışında, ihale, açık arttırma, taksitlendirme, promosyonlu satışlar, indirim, erken ödeme gibi uygulamalara da sahiptir. Üretilen konutların nitelikleri, konutların tanıtımı, satış, pazarlama ve reklamlarında kullanılan yöntem ve üslup konut piyasasının kullandığı enstrümanlarla benzerlikler taşımaktadır. Bu bağlamda TOKİ Başkanı'nın özel sektörle barışık ve serbest piyasa ekonomisine inanan kimi açıklamaları girişimci ruha gönülden bağlı bir şirket yöneticisini anımsatmaktadır: "İster yerli, ister yabancı olsun, ister putperest, ister zenci olsun, fark etmez... Yeter ki parası olsun ve iş bitsin. Getirsinler teminatlarını yatırınsınlar..." (*Milliyet*, 24.06.2008). Bayraktar Ali Sami Yen Stadyumu satışı ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır: "Hemen ihaleye çıkıyoruz hasılat paylaşımı olarak. Biraz daha paraya ihtiyacımız var. Biraz daha para verirlerse biz de dua ederiz" (*Hürriyet*, 01.05.2010). Bir yandan da Türkiye'de yatırım yapmak isteyen İtalyan yatırımcılara "Bizde para yok, isterlerse gelsinler

ihalelere girip iş yapsınlar. Eğer ihalesiz iş istiyorlarsa ortak proje yapalım. Önce paranın ucunu görmemiz lazım" demektedir (*Milliyet*, 23.02.2010).

Ana akım medyada, inşaat sektörünün temsilcileri dışında TOKİ'nin gerçekleştirdiği proje ve konut politikaları hakkında sistemli ve yapısal bir eleştiriye rastlamak mümkün değildir. Ancak ikna ya da anlaşma yoluyla uzlaşmaya varılamayan ve dönüşüm sürecinin sancılı olduğu bölgelerde oluşan gerginlikler ve yıkım haberleri gazetelerde yer alabilmektedir. Yine de sınırlı sayıda olmakla beraber, TOKİ inşaatlarında çalışan işçilerin ölümü (*Vatan*, 27.02.2007); TOKİ'den alacakları olan esnafın eylem yapması (*Vatan*, 17.01.2007); elektrik, su, ısınma gibi temel yapısında problemi olan TOKİ konutları (*Vatan*, 27.12.2006; *Evrensel*, 20.11.2007; *Milliyet*, 02.10.2008); teslim tarihi geciken konutlar gibi haberlere rastlanabilmektedir. Bütün bu yazında adı neredeyse hiç geçmeyen tek aktör ise kentsel dönüşüme uğrayan mahallelerde yaşayanlardır; kentsel dönüşüm uygulamalarında fikirleri ve ihtiyaçları gözetilmediği gibi hâkim medyada da haber değeri taşımayan nesnelere dönüşmektedirler. Dönüşüm alanlarında yaşayanların ekonomik ve toplumsal koşulları, talepleri ve dönüşüm konusunda düşünceleri basında çok az gündeme gelmektedir. TOKİ konutlarının inşaat kalitesi, burada yaşayanların şikâyetleri ya da kaç kişinin ödemelere devam ederek bu alanlarda kalabildiği ise nadir olarak haber konusu olabilmektedir. Ancak son dönemlerde özellikle Sulukule, Tarlabası ve Bezirganbahçe'de yaşanan süreç ve mağduriyetlere ilişkin haberler basında yer bulmaya başlamıştır (*Radikal*, 19.08.2012; Cingi, S.; *Radikal*, 02.09.2012; Uzun-

çarşılı Baysal, B.; *Radikal*, 19.05.2012: İnce, E.; Vardar, 2012).

Belediye'nin İnşaat Şirketi KİPTAŞ'a Yüklenen Benzer Misyon

İstanbul'da, son 10 yılda, gerçekleşen konut üretiminde büyük bir güce ve etkiye sahip olan KİPTAŞ, mevcut uygulamaları ve kentsel dönüşüm projeleri içindeki rolü ile de inşa faaliyetlerinde önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. KİPTAŞ, 1987 yılında yabancı sermaye ortaklığı ile kurulmuş ancak zaman içinde atıl hale gelmiştir. 1995 yılında dönemin Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından İstanbul Konut İmar Plan Sanayi ve Ticaret A.Ş. unvanını alarak yeniden aktif hale gelmiştir. Bir belediye kuruluşu olan KİPTAŞ'ın temel görevi kurum tarafından "İstanbul'daki çarpık yapılaşma ve gecekondu problemine çözüm üretmek" olarak ortaya konmaktadır. KİPTAŞ konut üretiminin yanı sıra belediyenin temel hizmet alanı içerisinde olan, yol, atık su ve yağmur suyu kanalı, içme suyu isale hatları, enerji, telefon, doğalgaz hatları, sokak aydınlatmaları, peyzaj uygulamaları, ağaçlandırma, çocuk oyun alanları, otoparklar, çarşı, dinî ve sağlık tesisleri, okul, kreş ve spor tesisi yapmak gibi konularda da çalışmaktadır (www.kiptas.com.tr).

KİPTAŞ, İstanbul'da rezidanslar, villa ve konaklar, sosyal konut projeleri, orta sınıflara yönelik konut siteleri gibi çok çeşitli toplumsal kesimlere hitap eden konut alanlarının inşasında önemli bir rol oynamaktadır. Kurtköy'den Küçükçekmece'ye kadar İstanbul'un değişik semtlerinde gerçekleşen KİPTAŞ projeleri İstanbul'daki en yaygın inşa faaliyetlerini oluşturmaktadır. Özellikle 1999 depreminden son-

ra şehrin depreme karşı daha güvenli bölgelerinde ürettiği konutlar büyük ilgi görmüştür (*Zaman*, 02.02.2006). Bir dönem lüks konut üretimine ağırlık veren KİPTAŞ, kentsel dönüşüm projelerinin yaygınlaşmasına paralel olarak sosyal konut üretimine de yönelmiştir (*Milliyet*, 31.05.2007). "İstanbul'da herkesin ev olması hayali"yle ortaya konan bu değişim "kira öder gibi ev sahibi olma", "dar gelirli konut sahibi yapma" (*Zaman*, 21.01.2008) gibi vurgularla medyada yer almaktadır. Bu dönemde hayata geçen projelerde TOKİ ile KİPTAŞ'ın işbirliği de artmıştır. İstanbul'da gerçekleştirilecek çeşitli kentsel dönüşüm alanlarında KİPTAŞ'ın rolü ön plan çıkmakta, hatta ana yetki KİPTAŞ'a verilmektedir; Karanfilköy, Zeytinburnu, Süleymaniye bunlardan başlıcalarıdır. Bunun yanı sıra Ümraniye, Pendik, Küçükçekmece gibi hızlı değişimin olduğu alanlarda KİPTAŞ çeşitli tiplerde konut üretmektedir. Özellikle İstanbul depreminde birinci derecede riskli alanlar içinde yer alan Zeytinburnu hattı kentsel dönüşüm projelerinde önem kazanmaktadır (*Zaman*, 17.05.2008). Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş'ın konuyla ilgili açıklaması belediyenin bu konudaki bakış açısını yansıtmaktadır:

Bundan sonra bizim ağırlıklı hedefimiz, deprem riski olan İstanbul'u KİPTAŞ marifetiyle yenilemek. İlk etapta Zeytinburnu Sümer Mahallesi'nde çalışmalar sürüyor, yakında dönüşüm başlayacak. Vatandaşları oturdukları alanda, ama daha güvenli ve modern konutlarda istihdam edeceğiz. Bu modeli İstanbul'un birçok bölgesine de yayıyoruz. (*Zaman*, 03.07.2007)

Kentsel dönüşüm ve yenileme çalışmalarına konu olan bölgelerdeki kentsel sorunların çözümüne ilişkin çalışmalar yine belediye ve KİP-

TAŞ yetkilileri tarafından vurgulanan unsurlar arasındadır (*Zaman*, 13.01.2008). Bu noktada KİPTAŞ plansız ve çarpık kentleşme karşısında; modern, planlı, sağlam ve sağlıklı bir kentin yaratılmasında görev üstlenen bir kurum olarak sunulmaktadır (*Zaman*, 09.03.2008; *Zaman*, 02.02.2006). KİPTAŞ'ın "modern kent" imgesi, yoksul semtlerin de yapılan uygulamalar sonucunda zengin semtlere benzeyeceği tahayyülüne dayanmaktadır. KİPTAŞ evlerinin şehrin çeperinde yer alan bölgelerde yarattığı etki, şehrin içindeki varsıl bölgelere yapılan atıflarla anlatılmaktadır. Örneğin Zeytinburnu'nda yapılan çalışmalar sonucunda bölgenin Nişantaşı'na benzeyeceği söylenmektedir (*Evrensel*, 24.04.2008). Ümraniye'de yaşanan genel değişim ve bölgede yapılan lüks konutlar için ise KİPTAŞ Genel Müdürü İsmet Yıldırım şu yorumda bulunmaktadır:

Ümraniye eski zamanlarda sadece 1 Mayıs olayları, terör ve çatışmalarla, geri kalmışlık manzaraları ve Ümraniye çöplüğü ile ün yapmıştı. Şimdi Yeşil Vadi buranın tümüyle görüntüsünü, imajını ve gerçekliğini değiştirdi. Artık Ümraniye Anadolu yakasının Etiler'i oldu. (*Vatan*, 06.07.2007)

Yıldırım bir başka konuşmasında hedefledikleri dönüşümü yine gecekondular üzerinden anlatmaktadır:

İBB'nin desteği ve KİPTAŞ'ın çalışmalarıyla başlayan dönüşüm projeleri ile yakın gelecekte çirkin görüntü oluşturan gecekondular bölgeyi çevre düzenlemesi yapılmış modern yaşam alanlarına dönüşecek. (*Milliyet*, 21.08.2010)

Genel olarak TOKİ ve KİPTAŞ'a getirilen eleştiriler benzerlik taşımaktadır; KİPTAŞ'ın da lüks konut üretimi gerçekleştirerek piyasa-

da haksız rekabete yol açtığı belirtilmektedir. Yıldırım bu durumu, KİPTAŞ'ın "düzenleyici bir kurum olduğu" ve eğer bu düzenleme olmazsa "konut fiyatlarının beş kat artacağı" sayıyla reddetmektedir (*Vatan*, 06.07.2007; *Zaman*, 02.07.2007). İnşaat sektöründe konut fiyatları ile kalitenin oluşumunda etkin ve belirleyici rol üstlenen KİPTAŞ'ın serbest piyasa ekonomisi üzerinde denetim işlevi gören bir mekânizma yarattığı savunulmaktadır. Bir başka ortak söylem ise iki kuruluşun da "ekonomiye katma değer sağlama", "müteahhitlik sektörüne öncülük etme", özel "sektörün ufkunu açma" ve "işsizlik sorununa çare olma" gibi misyonlarına dayandırılmaktadır. Diğer taraftan bu iki kuruluşun lüks konut yatırımları meşruiyetini dar gelirli sınıfa sosyal konut üretilmesinden almaktadır. Yapılan açıklamalarda KİPTAŞ'ın ürettiği lüks konutlar, gelir getirci kaynaklar olarak gösterilmektedir. KİPTAŞ Genel Müdürü İsmet Yıldırım konu ile ilgili yaklaşımını şöyle ortaya koymaktadır:

KİPTAŞ misyonunu yerine getiriyor. Arada gelir getirci lüks konutlar da yapıyoruz. Bunlardan elde ettiğimiz gelirlerle hem sosyal konutları hem de kavşak, park, cami gibi sosyal projeleri finanse ediyoruz (*Zaman*, 17 Nisan 2007).

2008 yılında medyada yer alan haberlere göre KİPTAŞ'ın önümüzdeki dönem hedefleri arasında halka açılmak ve uluslararası alanda tanınacak çalışmaları başlatmak yer almaktadır. KİPTAŞ'ın bir marka haline geldiği ve bu markayı uluslararası hale getirmeyi hedeflediklerini belirten belediye ve KİPTAŞ yetkilileri bu çerçevede Rusya, Suriye, İran, Üsküp ve Romanya'da projeler geliştirdiklerini medyada açıklamışlardır (*Zaman*, 07.07.2007; *Vatan*,

06.07.2007). KİPTAŞ, 2009 yılında TOKİ'nin iştiraki Emlak Konut GYO'nun modeline benzer bir hasılat paylaşımı yöntemini kullanmaya başlamış ve bunun ilk uygulamasını Maltepe'de üst gelir grubuna yönelik Nish Adalar projesiyle gerçekleştirmiştir (*Milliyet*, 16.12.2009). Bir yandan üst gelir grubuna yapılan konutlar "riske girmeden bilançonun düzeltilmesi" ve "nakit durumunun güçlendirilmesi" ile gerekçelendirilirken, bir yandan da kamuya ait bir kuruluşun özel şirket gibi çalışmasına yönelik eleştiriler projelerin sosyal yönü vurgulanarak yumuşatılmaya çalışılmaktadır. Örneğin KİPTAŞ Genel Müdürü İsmet Yıldırım, yaptığı bir konuşmada KİPTAŞ'ın "zengin ile fakiri aynı yerde yaşattığını" ve "gettolar" oluşturmadıklarını söylemektedir. Yapılan konutlarda sosyal yaşam alanlarının oluşturulduğu, İkitelli'de villalarla 75 metrekaarelik evlerin bir arada bulunduğu ifade edilmekte; bu kişilerin ortak yaşamı paylaşımları ise çocukların aynı okula gitmeleriyle açıklanmaktadır (*Milliyet*, 17.01.2008).

Bütün bu söylemler yoluyla, yapılan bu dönüşüm uygulamalarından herkesin aynı derecede yararlanacağı, hatta kazançlı çıkacağı miti benimsetilmeye çalışılmaktadır. Kentsel dönüşümün yarattığı rant artışlarına herkesin ayak uydurabileceği homojen bir dünya hayali yaratılarak adeta bir reklam filmi senaryosu yazılmaktadır. Öte yandan son yıllarda KİPTAŞ'ın dar ve orta gelirli için inşa ettiği sosyal konut projelerinde yaşanan gecikmeler basına yansımaktadır. Gecikmelerin yanı sıra teslim edilen konutlara yerleşenlerin, bağlantı yolları, ulaşım, okul gibi temel altyapı ve sosyal donatı eksikleri nedeniyle uzun süre sıkıntı yaşadıkları, toplu ulaşımına erişebilmek için 1,5

km yolu yürümek zorunda kaldıkları ifade edilmektedir (*Milliyet*, 20.10.2010). Toplu konut alanlarında site yönetimleriyle yaşanan sorunlar ve binalardaki onarımlar için istenen yüklü meblağlar konut ödemelerini sürdüren aileler açısından ciddi zorluklara yol açmakta ve bu tür haberler gazetelere yansımaktadır (*Habertürk*, 09.10.2012). Bu tür sıkıntıların sadece dar gelirli için inşa edilen konutlarda yaşanması ve üst gelir grubu konutlarına ilişkin herhangi bir şikâyetin basına yansımaması bizi hızla gerçekliğin eşitsiz dünyasına taşımaktadır.

2000'Lİ YILLARDA RADİKAL DEĞİŞİMLER, YASALARDA "KENTSEL DÖNÜŞÜM" VE TOKİ'NİN ARTAN YETKİLERİ

Kent politikaları açısından 1980-1990 dönemini bir ara dönem olarak değerlendirmek gerekir; bu dönemde politikalarda çok önemli değişiklikler olsa da, kentsel rantların paylaşılması konusunda bir devamlılık söz konusudur. 1980 sonrasında konut problemi, hem Toplu Konut İdaresi gibi önemli bir kurum aracılığıyla hem de gecekonduların da dahil olduğu mevcut konut stoğunu piyasaya açarak ve inşaat sektörüne ciddi teşvikler uygulayarak çözülmeye çalışılmıştır. Ancak 1990'ların ortalarından sonra kentsel mekânda yapılmak istenen dönüşümler konusunda ciddi bir politika değişimi söz konusudur ve uygulamaları olanaklı kılmak üzere mevzuatta radikal değişimler yapılmaya başlanmıştır. Büyük çoğunluğu 2000'li yıllarda çıkarılan yasalarla, özellikle İstanbul'daki hızlı dönüşüm talebinin yasal altyapısının hazırlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda uygulamayı olanaklı kılan bu mekânizmaların nasıl kurulduğunu ortaya

koymak önemli olmaktadır (Türkün ve Yapıcı, 2009; Türkün, 2011b).

Bugüne değin kentsel dönüşüm ile ilişkilendirilebilecek onlarca yasa tasarısı hazırlanmış ve bunların büyük bir bölümü kesinleşerek uygulamaya konmuştur. Bu yasaların çoğunun gerekçesinde “düzenli ve planlı kentleşme” kavramı kullanılmakta ancak sonuç olarak, bütüncül ve kapsamlı bir planlama fikrine karşı bir tez olarak geliştirilen kentsel dönüşüm projelerinin hukuku oluşturulmaktadır. Ayrıca, yasa yapım tekniğine aykırı olarak, torba yasaların içlerine eklenmiş maddeler, özel ve ayrıcalıklı yasalar veya kanunlara eklenen “ancak”lar şeklinde gerçekleşen düzenlemeler, yerleşik planlama ve kent hukukunun içine enjekte edilerek yeni bir kent hukuku oluşturulmaktadır. Dolayısıyla, yasaların yaratacağı toplumsal tepkiler ve anayasaya aykırılık sorunları geride bırakılarak yapılmak istenen dönüşüm projelerinin önü açılmakta ve kamuoyu bilgilendirmesinden uzakta gerçekleştirilebilmeleri sağlanmaktadır. Planlamayı ve uygulamayı yönlendiren kurumların yetkilerinde yapılan değişiklikler kentsel dönüşümün uzun vadeli hedefleri konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Bu dönemde, kentleri ilgilendiren yasaların, benimsenen kent politikalarının uygulanmasında ortaya çıkan engelleri ortadan kaldırmak üzere çıkarıldığı ve bunları gerçekleştirmek üzere belirli kurumlara çok ciddi yetki aktarımları yapıldığı izlenebilmektedir (Türkün, 2011b).

Bu bağlamda, kapsamlı kentsel dönüşüm uygulamalarının önünü açan özellikle dört yasal düzenlemeden bahsetmemiz gerekir. Bunlardan birincisi 05.07.2005 tarihli *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz

Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkındaki Kanun'dur. Bu kanunla kentsel sit alanlarında yapılmak istenen dönüşüm uygulamaları olanaklı hale gelmiştir. İkincisi, 24.07.2008 tarih ve 5793 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'dur. Bu torba kanunla 27 kanun ve 2 kanun hükmünde kararnamede değişiklik yapılmış, devlet okullarıyla ilgili tasarruflardan Haydarpaşa Limanı'nın dönüşümüne kadar pek çok konuda yapılmak istenen uygulamaların önündeki engeller kaldırılmıştır. Üçüncü önemli değişim ise 24.06.2010 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayınlanarak yürürlüğe giren ve 5393 sayılı Belediye Yasası'nın 73. maddesinde değişiklik yapılmasını sağlayan 5998 sayılı Belediye Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'dur. Bu kanunla birlikte hem yetkilerde bir merkezileşmeye gidilmekte hem de hiçbir engele takılmadan ve çok çeşitli gerekçelerle kentsel dönüşüm yapabilmenin yolu açılmaktadır. Dördüncü hukuksal müdahale ise bugün pek çok açıdan sakıncalar içerdiği için eleştirilere maruz kalan 31.05.2012 tarihinde yürürlüğe giren 6303 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun'dur ve aslında uzun süredir çıkarılmaya çalışılan Kentsel Dönüşüm Yasası'nın işlevini yerine getirmektedir. Bütün bu yasaların özellikle Toplu Konut İdaresi'ne planlama ve uygulama alanında çok önemli yetkiler aktardığını da vurgulamamız gerekir.

Yasalarda “Kentsel Dönüşüm”

Kentsel dönüşüm kavramı ilk olarak Nisan 2004'te çıkartılan 5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu'nda

kullanılmıştır. Kanunun amacı, Kuzey Ankara girişi ve çevresini kapsayan alanlarda kentsel dönüşüm projesi çerçevesinde fiziksel durumun ve çevre görüntüsünün geliştirilmesi, güzelleştirilmesi ve daha sağlıklı bir yerleşim düzeni sağlanması ile kentsel yaşam düzeyinin yükseltilmesi olarak tanımlanmaktadır. Daha sonra Temmuz 2005'te yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Yasası'nın 73. maddesinde de bu kavram kullanılmış ve nüfusu 50.000'in üzerine çıkan belediyelere kentsel dönüşüm proje alanlarını ilan etme ve uygulama yetkisi verilmiştir. Daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi, 24.06.2010'da yürürlüğe giren yeni düzenlemeyle 73. maddenin içeriği ciddi bir biçimde genişletilmiş ve kentsel dönüşüm alanı ilan etme yetkisi Büyükşehir Belediyelerine verilerek ciddi sorunlara yol açacak uygulamaların da önü açılmıştır.

5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkındaki Kanun

Bu konudaki ikinci önemli adım, 05.07.2005 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkındaki Kanun'dur. Bu yasaya dayanarak kentlerin sit alanı dahilinde yer alan bölgelerinde kentsel dönüşüm projelerini başlatmak mümkün olmuştur. Bu yasanın adında yer alan "yenileme" kavramı sit alanlarında yapılmasına izin verilen düzenlemelerle tezatlık taşımakta ve aslında bir biçimde arkasındaki niyeti de açığa çıkarmaktadır. Kanunun amacı, "... yıpranan ve özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş; kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurullarınca sit alanı

olarak tescil ve ilan edilen bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanlarının, bölgenin gelişimine uygun olarak yeniden inşa ve restore edilerek, bu bölgelerde konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları oluşturulması, tabii afet risklerine karşı tedbirler alınması, tarihi ve kültürel taşınmaz varlıkların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılması"dır. Yasanın diğer maddelerinde, yenileme alanlarının, il özel idarelerinde il genel meclisi, belediyelerde belediye meclisi üye tam sayısının salt çoğunluğunun kararı ile belirleneceği ve Bakanlar Kurulu'nda karara bağlanacağı ifade edilmiştir.

Bu alanlarda Toplu Konut İdaresi ile ortak uygulama yapılabileceği gibi, Toplu Konut İdaresi'ne de uygulama yaptırılabilir hükmü getirilmiştir. Bu kararlarla yerel yönetimlerle birlikte TOKİ'ye de ciddi bir yetki verilmiş durumdadır. Yasanın bir diğer maddesine göre, yenileme alanlarında bulunan mülk sahiplerinin projeye bağlı kalmak şartıyla ve il özel idaresi ve belediyenin belirleyeceği amaçta kullanılmak kaydıyla uygulama yapacağı belirtilmiştir ancak projeye eş zamanlı olarak yürütülmesi zorunluluğu getirilmiştir. Fakat mülk sahiplerinin bunu yapabilmesi için ciddi bir finansman desteğine ihtiyacı bulunmaktadır ve yasada böyle bir sorunun çözümü için hiçbir seçenek önerilmemektedir. Bu durum, kentsel dönüşüm konusunda yerel halkın katılımını sağlamanın önündeki en önemli engellerden biridir (Türkün ve Yapıcı, 2009).

Aynı yasanın 4. maddesinde de ciddi sorunlara yol açacak hükümler bulunmaktadır. Yenileme alanlarında bulunan yapıların boşaltılması, yıkımı ve kamulaştırılmasında anlaşma yolu esas kabul edilmekle birlikte, anlaşma

sağlanmadığı koşulda gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetinde bulunan taşınmazların ilgili il özel idaresi ve belediye tarafından kamulaştırılabileceği belirtilmiştir. Kanun uyarınca yapılacak kamulaştırmalar ise 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'nun 3. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan iskân projeleri gerçekleştirilmesi amacıyla yapılan kamulaştırma kapsamında ele alınacaktır. Ayrıca "...Olağan kamulaştırma sürecinin projenin uygulanmasında gecikmeye neden olacağının anlaşılması halinde, 2942 sayılı Kanun'un 27'inci maddesi hükümlerine göre acele kamulaştırma yoluna gidilebilir" hükmü getirilmiştir. Acele kamulaştırmanın yalnızca afet ve savunma gibi önemli gerekçelerle uygulanıyor olması, yenileme alanlarında yapılacak bu tür bir uygulamanın meşruiyetini tartışmalı hale getirmektedir. Bugüne kadar yapılan uygulamalarda görüldüğü gibi kamulaştırma baskısı, yerel halkı seçeksiz bırakmakta ve mülklerini daha iyi fiyat veren üçüncü kişilere satarak alandan ayrılma-larına neden olmaktadır.

5998 sayılı Belediye Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun

Sadece kentsel sit alanlarındaki uygulamaları olanaklı hale getiren 5266 sayılı yasa genişletilerek tüm kenti kapsar hale getirilmek istenmektedir; hükümet 22.06.2006'da Dönüşüm Alanları Hakkında Yasa Tasarısı'nı meclise iletmiştir. Yasa Tasarısı, 2007 yılı genel seçimleri dönemine rastladığı için bir müddet rafa kaldırılmıştır; ancak bu konudaki çalışmalar devam etmiştir. Taslağın ikinci kere gündeme geldiği 2010 yılı Ocak ayı içerisinde kentsel dönüşüm ile ilgili olarak 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 73. maddesinde değişikliğe gidilmesi

için hazırlanan yasa değişikliği de tartışılmaktadır. Bu tartışmalar sonucunda, 17.06.2010'da, 5998 sayılı Belediye Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun TBMM'de meclisten geçmiş, 24.06.2010 tarihinde de *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemenin yasalasmasıyla birlikte Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın daha geniş kapsamla hazırladığı yasa taslağı geri çekilmiştir. Zaten 73. maddede yapılan değişikliklerle bu kapsamlı taslakta önerilen değişikliklerin önemli bir kısmı gerçekleşmiş durumdadır.

Bu yasada "Belediye, belediye meclisi kararıyla; konut alanları, sanayi alanları, ticaret alanları, teknoloji parkları, kamu hizmeti alanları, rekreasyon alanları ve her türlü sosyal donatı alanları oluşturmak, eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak veya deprem riskine karşı tedbirler almak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir" hükmü getirilerek belediyelere dönüşüm projelerinin karar vericisi ve icracısı olma yetkisi verilmiştir. "Kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı olarak ilan edilecek alanın; üzerinde yapı olan veya olmayan imarlı veya imarsız alanlar olması, yapı yükseklik ve yoğunluğunun belirlenmesi, alanın büyüklüğünün en az 5 en çok 500 hektar arasında olması, etaplar halinde yapılabilmesi hususlarının takdiri münhasıran belediye meclisinin yetkisindedir" denilerek dönüşümün neredeyse koşulsuz ve denetimsiz olarak her yerde gerçekleştirilebilmesinin; bir başka deyişle, her yerin istendiğinde belediye meclisince kentsel gelişim ve dönüşüm alanı ilan edilebilmesinin önü açılmıştır. Böylelikle, kentin belirli bir bölgesi, herhangi bir bilimsel ve teknik çalışma yapılmadan, üst ölçekli planlara bakılmaksızın, nazım plan ana

kararlarını ve plan bütünlüğünü bozacak şekilde, yoğunluk ve yapı yüksekliği verilerek dönüştürülebilecektir.

Kentsel dönüşüm ve gelişim alanı olarak belirlenecek alan büyüklüğünün en az 5 en çok 500 hektar arasında olması ve toplamı 5 hektardan az olmamak kaydı ile proje alanı ile ilişkili birden fazla yerin tek bir dönüşüm alanı olarak kabul edilmesi ise planlamada bütünlük ilkesi ile çalışmaktadır. Kentsel dönüşüm ve gelişim alanları, imar planı bütünlüğü içerisinde planın bir parçası olarak değil, proje bazında ele alınmakta ve proje alanı olarak değerlendirilmektedir. Belediyelere verilen yetkilerle, belediyelerin “kentsel dönüşüm” adı altında yapacakları proje bazı uygulamalarda, rantı arttırmaya yönelik olarak yapı yüksekliği ve yapı yoğunluğu belirlemesinin önü açılmaktadır. Bu tür uygulamaların ise plan ana kararlarını, plan bütünlüğünü ve planın sürekliliğini ortadan kaldıracacağı; ayrıca sosyal donatı ve teknik altyapı dengesini bozarak kentlerin çarpık gelişmesine neden olacağı endişeleri ifade edilmektedir (Antalya Mimarlar Odası Raporu, 07.07.2010).

Bu yasanın en sorunlu taraflarından bir tanesi de Büyükşehir Belediyelerine keyfilik düzeyinde bir hareket sahası tanınmasıdır. Yasada “Büyükşehir belediye meclisince uygun görülmesi halinde ilçe belediyeleri kendi sınırları içinde kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir ve Büyükşehir belediyeleri tarafından yapılacak kentsel dönüşüm ve gelişim projelerine ilişkin her ölçekteki imar planı, parselasyon planı, bina inşaat ruhsatı, yapı kullanma izni ve benzeri tüm imar işlemleri ve 3/5/1985 tarihli ve 3194 sayılı İmar Kanununda belediyelere verilen yetkileri kullanmaya büyükşehir belediyeleri yetkilidir” hükmü geti-

rilmiştir. Dolayısıyla, büyükşehir belediyeleri hiçbir sınırlama olmadan, hiçbir yasal engelle karşılaşmadan, hiçbir denetim ve izne tabi olmadan, her istediği yerde kentsel dönüşüm ve gelişim alanlarını belirleyerek, kentsel dönüşüm projelerini uygulayabilecektir. Ancak ilçe belediyelerinin kararlarının uygulanması büyükşehir belediyesinin iznine tabi olacaktır (Antalya Mimarlar Odası Raporu, 07.07.2010). Bu durum hem karar verme ve uygulama konularında yaşanan merkezîleşmeye hem de vatandaşların müzakerelere katılımında yaşanacak zorluklara işaret etmektedir.

Yasanın altıncı fıkrasında yer alan “kentsel dönüşüm ve gelişim alanları içinde yer alan eğitim ve sağlık alanları hariç kamuya ait gayrimenkullerin, harca esas değer üzerinden belediyelere devir edileceği, kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanlarında yıkılarak yeniden yapılacak münferit yapılarla ilgili vergi, resim ve harçların dörtte birinin alınacağı” hükmü tüm kamu kurum ve kuruluşlara ait kamu arazilerinin, harca esas değer üzerinden belediyelere devir edilmesini öngörmektedir. Dolayısıyla, Büyükşehir Belediye sınırları içindeki kamu kurumlarına ait gayrimenkuller, özelleştirme idaresine devredilerek özelleştirme kapsamına alınması bu yasa aracılığıyla mümkün hale gelmiştir. Kanunun en çok tartışılan maddelerinden bir tanesi de kanunun yürürlüğe girmesinden önce yargı mercilerinde açılmış ve henüz kesin hükme bağlanmamış davalarda bu kanun hükümlerinin uygulanacağı, ancak bu kanunla getirilen değişik hükümlerin uygulanması nedeniyle haksız çıkan tarafa harç, yargılama gideri ve avukatlık ücreti yükletilemeyeceğine ilişkin eklenen geçici maddedir. Türkiye’de kanunlar yayımlandığı tarihten sonraki

gelişmelere yönelik uygulanırlar. Ancak eklenen geçici madde ile süren davalara müdahale edecek bir düzenleme yapılmış ve kanunun yürürlüğe girmesinden önceki davalar dahil bütün davalara da uygulanmasının önü açılmıştır. Yasanın bu maddesi İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediyelerine açılan ve bu idarelerin aleyhine sonuçlanması muhtemel olan davaların gidişatını etkileyecektir (Şehir Plancıları Odası, 17.06.2010).

Yasanın Büyükşehir Belediyelerine verdiği yetkiler ve eklenen bu madde, yasanın kamuoyunda İstanbul ve Ankara Büyükşehir Belediyelerine özel olarak hazırlandığı yorumlarına yol açmıştır. Nitekim *Habertürk* gazetesi yasayı “Gökçek-Topbaş Yasası Meclis’te” başlığı ile duyurmuştur (*Habertürk*, 16.06.2010). *Milliyet* gazetesi ise “Gökçek ve Topbaş’a süper yetkiler geliyor” başlığına yer vermiştir (*Milliyet*, 14.06.2010). Şehir Plancıları Odası Başkanı Necati Uyar, TBMM Genel Kurulu’nda kabul edilen Kentsel Dönüşüm Alanları ile ilgili yasanın “kentlerdeki karmaşayı büyütecek vatandaşların ‘mülkiyet hakkını’, ‘barınma hakkını’ ortadan kaldıracak, aslen vatandaşa ait olması gereken kent rantlarının yandaşlara aktarılmasını sağlayacak, anayasaya aykırı hukuksuz bir düzenleme” olduğunu bildirmiştir (*Cumhuriyet*, 18.06.2010). Nitekim bütün bu yasal düzenlemelerle birlikte artık Türkiye’de ve özellikle İstanbul’da herhangi bir konut alanının ya da eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetlere tahsis edilmiş bir alanın “kentsel dönüşüm alanı” ilan edilmesinin önünde neredeyse hiçbir engel kalmamıştır. Gökçek ise teklifin Meclis’ten geçmesinin ardından Başbakanlık’a giderek Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’a teşekkür etmiş ve “Değişiklik yeni engeller çıkmadığı takdirde

Türkiye’nin uçuşa geçmesi için güzel bir vesile olacak,” demiştir (*Radikal*, 18.06.2010: Şimşek, Y.).

5793 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

2008’de çıkarılan 5793 sayılı torba yasa içine konan maddelerin de kentsel dönüşümün önündeki engelleri temizlemek üzere hazırlandığı ve daha önceki yasaların eksiklerini tamamladığı görülmektedir. Bu yasayla özellikle TOKİ’ye devredilen yetkiler artırılmış ve kıyı alanları ile kamu mülkiyetindeki okul alanlarının ve diğer kullanımlara tahsis edilmiş alanların kentsel dönüşüme tabi olmasının önü açılmıştır. 24.07.2008 tarih ve 5793 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 27 kanun ve 2 kanun hükmünde kararnamede değişiklik yapılmıştır. Mimarlar Odası’nın bu konuda yayımladığı raporda yapılan değişiklikler ve yasanın yaratacağı sorunlar özetlenmektedir. Rapora göre, bu yasayla kamuoyunda tartışılan ve bazı konularda da iptale ilişkin yargı kararları olan davaların devre dışı bırakılması amaçlanmaktadır. TOKİ’nin devlet içindeki ayrıcalıklı konumu, planlama, proje, vergi muafiyetleri gibi yetkilerle daha da genişletilmektedir. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ve TCDD’ye de, planlama, proje ve yapı izni konularında yeni yetkiler verilmiştir. Kamu topraklarının ve taşınmazlarının elden çıkarılmasını kolaylaştıran yeni düzenlemeler yapılarak okul alanlarının, DSİ, Karayolları, TCDD taşınmazlarının satışına yönelik kolaylıklar getirilmiştir. Özel mülkiyete konu olamayacak, irtifak hakkı tesis edilemeyecek, mutlak yapı yasağı olan kıyılarda, kimi yerlerin hazine-

ye gelir sağlamak amacıyla hazine iyeliğine geçirilmesi ve bedel karşılığı özel kişilere devredilmesi ya da 49 yıl gibi uzun süreli irtifak hakkı verilmesi yoluyla kıyıların yağmalanmasının önü açılmıştır (TMMOB, Mimarlar Odası, 2008a).

Bu yasanın en önemli değişikliklerden birisi, 1739 sayılı “Milli Eğitim Temel Kanunu”nun 3. maddesi ile; 14/6/1973 tarihli ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 51. maddesinin dördüncü ve beşinci fıkralarında yapılan değişikliktir. Bu değişiklikte kent merkezlerinde yer alan ve rant potansiyeli yüksek okul alanlarının satışı Maliye Bakanı’nın iznine tabi kılınmıştır. Bu satıştan elde edilen, yeni okulların yapımı veya mevcut okulların bakım onarımı için İl Özel İdarelerine aktarılacak yerine, maliye hazinesine aktarılacaktır. Kentlerdeki birçok hazine arazisinin Defterdarlık Milli Emlak Müdürlükleri tarafından ilan edilerek artırma usulü ile satışı yapılırken, mülkiyeti hazineye ait bu arazilerin Özelleştirme İdaresi tarafından “özelleştirme” adı altında satışı yapılacaktır. Bu aradaki en önemli sorun ise, okulların bir ticari kuruluş statüsüne sokularak özelleştirmeye konu hale getirilmesidir. Bu durumda, 2886 sayılı “Devlet İhale Kanunu” kapsamı dışına çıkılarak, 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun’un 12. maddesi hükmü doğrultusunda, satış işlemi gerçekleştirilebilecek ve satışa ilişkin Sayıştay vize ve tescili uygulamasına tabi olunmayacaktır. Bu durumda satışların çok daha hızlı ve engele takılmadan yapılması sağlanmış olmaktadır (Türkün ve Yapıcı, 2009; TMMOB, Mimarlar Odası, 2008a).

Bir başka değişiklik de 5793 sayılı yasanın 43’üncü maddesiyle TCDD Genel Müdürlüğü’ne yönelik olarak yapılmıştır. 5335 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararname-

lerde Değişiklik Yapılmasına İlişkin yasanın 32. maddesinin 1. fıkrası “işletmecilik fazlası taşınmazların kamu kurum ve kuruluşlarına ihale yöntemine tabi olmaksızın satışına ve satış bedelinin dörtte birini peşin, kalan bedele kanuni faiz uygulanmak suretiyle iki yılı geçmemek üzere taksitlendirilmesine ve uygulamaya ilişkin usul ve esasları belirlemeye TCDD Yönetim Kurulu yetkilidir. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı’na yapılan satışlarda mülkiyetin devri TCDD tarafından takyidat konulmaksızın ve teminat alınmaksızın peşinatın ödenmesinden sonra gerçekleştirilir” şeklinde değiştirilmiş ve aynı maddeye başka fıkralar da eklenmiştir. Bu değişiklikte “işletme fazlası” gibi muğlak bir ifade kullanılmış ve bunu belirleme yetkisi TCDD Yönetim Kurulu’na verilmiştir. Ayrıca, TCDD Genel Müdürlüğü’ne çevre imar bütünlüğünü bozmamak kaydıyla her ölçekteki imar ve parselasyon planları yapma yetkisi verilmektedir. Bu gerçekleşmezse, Özelleştirme İdaresi’ne devir yapılacak ve bu torba yasanın 15. maddesi ile 3194 sayılı İmar Kanunu’nun değiştirilen 3 maddesi kapsamında Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’na verilen yetkilerle, 3621 sayılı Kıyı Kanunu ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’na da bağlı kalınmadan planların yapılması, onaylanması ve satışı yapılacaktır. Burada yapılan değişiklikler, son yıllarda Haydarpaşa Garı’nda yapılmak istenen düzenlemeleri gerçekleştirmeyi olanaklı hale getirmektedir ve şimdiye kadar kazanılan davaları da geçersiz hale getirme ihtimali taşımaktadır (TMMOB, Mimarlar Odası, 2008a).

Bu noktada bir başka önemli gelişmeye değinmek yararlı olacaktır. Haziran 2011’de yapılan genel seçimlerin hemen öncesinde ve son-

rasında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler ile yeni bir döneme girilmiş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 04.07.2011'de *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren 644 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'dir; bu kararnameyle yeni bir bakanlık kurulmuştur. Ancak kısa bir süre sonra bu kararnamedeki eksikler fark edilerek 17.09.2011'de yürürlüğe giren 648 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname çıkarılmıştır. 648 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 644 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında KHK'de değişiklikler yapılmasının yanı sıra, 3194 sayılı İmar Kanunu, 4708 sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda da, değişiklikler yapılmıştır. Ayrıca yapı denetim konusunda TMMOB'ye bağlı meslek odalarına ait olması gereken görev ve yetkiler bu Kararname ile Bakanlık görev ve yetkileri arasına katılmıştır. 648 sayılı Kararname, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na, aslen yerel yönetimlere ait olan plan yapma, yaptırma, onaylama yetkilerinin yanı sıra proje onayı, yapı ruhsatı ve yapı kullanma izin belgesi verilmesi gibi görev ve yetkiler vermekte, parsel ölçeğinde ve ayrıcalıklı biçimde kent toprağına el koyma yetkisini tanımaktadır.

6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun

16.05.2012'de çıkarılan ve 31.05.2012'de *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe gi-

ren 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun bu sürecin geldiği en son aşamayı temsil etmektedir. Bu yasa, daha önce çıkarılan yasalarda da izlenebildiği gibi, "gücün ve yetkinin merkezîleşmesi"nin son adımı olmuştur; kentlerin dönüşümü ile ilgili neredeyse bütün yetkiler Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na ve TOKİ'ye aktarılmıştır. Dolayısıyla, yerleşmenin en önemli aktörleri olan Büyükşehir Belediyeleri ve İlçe Belediyeleri güç kaybetmiştir. Yasada "riskli alan" ve "riskli yapı" tanımları getirilerek, bu alanlara ilişkin mülkiyet hakkının üzerine çıkan yeni bir hukuk getirilmiştir. Binaların dayanıklılığının belirlenmesi, yıkılması ve dönüştürülmesi süreçlerinin belirli zaman aralıklarında tamamlanması yasayla zorunlu hale getirilmiştir ve bunun tüm mali ve fiziksel yükü vatandaşa bırakılmıştır. Kişiler bu süreler içinde bu işlemleri yapmazlarsa, mülki amirler tarafından yaptırılacağı da karara bağlanmıştır. Dönüşüm kararı için ise üçte iki çoğunluk yeterli görülmüştür.

Yasanın bu dönüşümü hızlandırmak için getirdiği başka zorlayıcı hükümleri de bulunmaktadır. Yasanın 4. Maddesinin 3. Fıkrasında "Uygulama sırasında Bakanlık, TOKİ veya İdare tarafından talep edilmesi hâlinde, hak sahiplerinin de görüşü alınarak, riskli alanlardaki yapılar ile riskli yapılara elektrik, su ve doğalgaz verilmez ve verilen hizmetler kurum ve kuruluşlar tarafından durdurulur" kararı getirilmiştir. Bir başka zorlayıcı hüküm ise 6. Madenin 9. Fıkrasında yer alan "Bu Kanun uyarınca tesis edilen idari işlemlere karşı tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde 6/1/1982 tarihli ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu uyarınca dava açılabilir. Bu davalarda

yürütmenin durdurulmasına karar verilemez” hükmüdür. Diğer bir deyişle, yıkım kararı verildikten sonra karara ilişkin “yürütmeyi durdurma kararı” alınamayacak; sadece “arazi bedeli” üzerinden dava açılabilecektir.

Yasa yürürlüğe girmeden önce ciddi tartışmalar başlamış ve aslında taraflar son derece net bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bu yasanın gerekli ve dönüşümün acilen yapılması gerektiğini söyleyen kesimlerin içinde merkezî hükümet, yerel yönetimler ve gayrimenkul sektöründen çeşitli aktörlerin olduğu görülmektedir. Bu grupların söylemleri biribiriyle örtüşmekte ve kentsel dönüşümün gerekliliği, deprem, inşaat sektörünün önemi, krize çözüm ve istihdam gibi olgularla birlikte ele alınmaktadır. Başbakan Erdoğan’ın “İktidarı kaybetmek pahasına bunu yapacağız,” diyerek tanımladığı Afet Dönüşüm Yasası konusunda stratejilerini açıklayan Çevre ve Şehircilik Bakanı Bayraktar, İstanbul ve İzmir’e özel önem atfettiklerini belirterek “Kaybedecek hiç vaktimiz yok. İki büyük ilimiz, deprem riski altında. İstanbul malum. İzmir bizim için çok önemli. Hem deprem riski büyük, hem de konut stoku berbat. Oradan yola çıkarak, Sakarya, Bolu, Kütahya, Simav, Bursa, Van’a kadar gideceğiz,” demiş, yasanın getirdiği katı zorlayıcı tedbirlere yönelik ise “Yasal dayanağımız sağlam. Vatandaş için bunu göze alıyoruz. Bu kez yetkiyi valiliklere verdik. Bu, önemli. Yıkımda belediyeler yetkili olunca zorluk çıkıyor. Hem siyasi bakabiliyorlar hem de polis-jandarma valiye bağlı olunca daha etkili olacak” demektedir (*Vatan*, 18.05.2012). Bakan Bayraktar, bir başka toplantıda ise yasaya olan desteğini inşaat sektörü üzerinden şu şekilde ifade etmektedir:

Bu yasa, Türkiye’ye ekonomik bakımdan hareketlilik ve kalkınma getirecek. İnşaat sektörünü geliştirecek; Türkiye’de inşaat malzemelerinde gelişmeyi tetikleyecek, standartları artıracak, fiyatlar ucuzlayacak. Gece gündüz demeden çalışacağız, bunu birlikte başaracağız... Acele etmeyeceğiz, çabuk olacağız. Çünkü deprem riskinin gitmediğini biliyoruz... Vatandaşın canı her şeyden önemli (*İB*, Temmuz 2012).

Başkan Kadir Topbaş da benzer bir biçimde, “halka rağmen değil halkla beraber dönüşüm” vurgusu yapmıştır:

Türkiye’de kentsel dönüşüm konusunda tarihi bir adım atıldı ve Başbakan Erdoğan ciddi bir kararlılık ortaya koydu. Kentsel dönüşüm, siyaset üstü ele alınması gereken hayati bir meseledir.... Fikirtepe’de özgün bir dönüşüm modeli geliştirdik. Sümer Mahallesi örnek bir model oldu. Bayrampaşa ve Okmeydanı’nda da çalışma başlattık. Kentsel dönüşümle birlikte İstanbul dünyanın cazibe merkezî olacak. İnşaat sektöründe yeni istihdam alanları doğacak ve işsizlik sorununa da önemli ölçüde katkı sağlanacak (*İB*, Kasım 2012).

Topbaş ayrıca İstanbul’da tapu sorunu yaşayan mahallelerde tapuların belediyeye geçtiğini ve buraların yenilenerek vatandaşa tapuların verileceğini müjdelemektedir (*İB*, Eylül 2012). Tapuların bu dönüşümle birlikte artık güvenceye kavuşacağı gecekondulu alanlarında yapılacak dönüşüm için önemli bir argüman olarak ortaya konmaktadır. Beyoğlu Belediye Başkanı Misbah Demircan ise Okmeydanı’nın dönüşümüne ilişkin olarak “Afet Yasası işimize geliyor,” (*Radikal*, 30.09.2012) değerlendirmesinde bulunmuştur. Yasaya bir başka destek de Emlak Konut GYO Genel Müdürü Murat Kurum’dan gelmektedir. Kurum, Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında

Kanun'un riskli yapı stokunun ortadan kaldırılarak, sağlıklı ve güvenli yaşama alanları oluşturulacağını belirtmiş ve bu yasanın "rantsal değil deprem odaklı" dönüşümün önünü açtığını ifade etmiştir. Kurum, bu tür bir dönüşümün ülke ekonomisine ve istihdama katkısının büyük olacağını ifade etmiş ve "İstanbul'un çehresini değiştirecek bu yasaya sahip çıkmak vicdani bir borç ve sorumluluk," demiştir (*Sabah*, 13.03.2012).

Yasaya karşı çıkan ya da ciddi sakinler içerdiğini ifade eden gruplar arasında ise meslek odaları, mahalle dernekleri ile çeşitli platformlar ve sivil toplum örgütleri bulunmaktadır. Şehir Plancıları Odası yaptığı basın açıklamasında, yasanın dönüşecek bölgelerde yaşayanların sosyal ve ekonomik durumlarını ve kararlara katılımını dikkate almadığını, barınma hakkını yok saydığını ve maliyetleri halka yükleyerek inşaat sektörüne adaletsiz kazanç yarattığını ifade etmektedir. Ayrıca yasayla yerel yönetimlerin yok sayıldığı, plan bütünlüğünün bozulduğu ve doğal kaynakların tahrip edilme riskinin bulunduğu dikkat çekilmektedir (www.spo.org.tr). Mevcut kentsel dönüşüm yasalarıyla zarar gören Sulukule, Tarlaş, Fener-Balat derneklerinden temsilcilerin yanı sıra Mimarlar Odası, Şehir Plancıları Odası ve İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubeleri, Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi, ÇHD ve çeşitli STK'lar ortak bir deklarasyonla "Kamunun elinde kalan son araziler, orman, tarım, mera, kıyı ve koruma alanlarının dahi elden çıkarılması söz konusu. Korumacı yasalar devreden çıkarılarak hazırlanan bu tasarı, arkeolojik ve kültürel mirasın yitip gitmesine sebep olacak. Evlerimizi, mahallelerimizi, ormanlarımızı, suyumuzu kısacası yaşamımızı rayiç bedeller üze-

rinden satışa sunmayacağımızı deklare ediyoruz," diyerek yasanın sakinlerine dikkat çekmişlerdir (*Radikal*, 19.05.2012: İnce, E.).

TOKİ'nin Yetkilerini Artıran

Yasa Değişiklikleri

TOKİ, özellikle 2003 yılından başlayarak önemli bir güç alanı elde etmiştir. 06.06.2003'te, 4966 sayılı yasayla, bazı kanunlarda ve Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın teşkilat ve görevleri hakkındaki kanun hükmünde kararname de değişiklik yapılmış ve TOKİ'ye 2985 sayılı yasadaki görevlerine ek olarak yeni görevler verilmiştir. Bu yasayla TOKİ'ye konut sektörü ile ilgili şirketler kurmak veya kurulmuş şirketlere iştirak etmek; yurtiçi ve yurtdışındaki konut dışında doğrudan veya iştirakleri aracılığıyla proje geliştirmek; alt yapı ve sosyal uygulamaları yapmak veya yaptırmak; idareye kaynak sağlanmasını temin için kâr amaçlı projelerle uygulamalar yapmak veya yaptırmak gibi görev ve yetkiler verilmiştir. Bir başka çok önemli yetki devri de, 5273 sayılı Arsa Ofisi Kanunu ve Toplu Konut Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ile Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü'nün Kaldırılması Hakkında Kanun'un 15.12.2004 tarihinde yürürlüğe girmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu kanunla Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü, teşkilâtı ile birlikte tasfiye edilmesi ve arsa ofisi arazilerinin büyük bir bölümünün başbakanın onayı ile TOKİ'ye bedelsiz olarak devredilmesi karara bağlanmıştır. Bu yasayla birlikte TOKİ'nin arsa stoku iki sene içinde 16,5 milyon m²'den 194 milyon m²'ye çıkmıştır. TOKİ'ye devredilen arazilerin yanı sıra diğer kamu kurumları arazilerini satmak istediklerinde TOKİ'nin sürece katılımının önünü açan bir yapı geliştirilmiştir. TOKİ, Ha-

zine'ye ait arazileri bağlı olduğu Bakan ya da Maliye Bakanı teklifi ve Başbakan onayıyla bedelsiz olarak devralma hakkına sahiptir. Kıscası TOKİ, kamu arazileri üzerinde en büyük tasarrufa sahip kurumdur (TMMOB, Mimarlar Odası, 2008b).

Diğer bir değişiklik, 12.05.2004 tarihinde, 5162 sayılı yasayla Toplu Konut Kanunu'nda yapılmış ve TOKİ gecekondü dönüşüm projesi uygulanacak alanlarda plan yapma ve yaptırma yetkisini kazanmıştır. 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenecek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun yerel yönetimlere yenileme alanlarında, TOKİ ile ortak uygulama yapılabilme veya TOKİ'ye uygulama yaptırılabilme yetkisi getirmiştir. 28.03.2007 tarihinde ise 5609 sayılı Gecekondü Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 775 sayılı Gecekondü Kanunu'nda değişiklik yapılmış, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın kanundaki görevleri TOKİ'ye devredilmiştir. Belediye sınırları içindeki alanlarda, TOKİ gecekondü ıslah bölgeleri, gecekondü tasfiye bölgeleri, gecekondü önleme bölgelerinin sınır onayını yapmaya yetkili kılınmıştır. Bu yasada, imar ve ıslah planlarının, TOKİ denetiminde belediyelerce hazırlanması ve TOKİ'nin plan tekliflerini ret veya onaylamaya yetkili kılınması gibi hükümler getirilmiştir. Ayrıca belediyelerin arsa satışında, TOKİ'den izin alması gereği karara bağlanmıştır. Bu yasayla TOKİ'nin yapmayı düşündüğü planların "tanzim ve onaylanma işlemleri ile yapıların ruhsat işlemleri İmar Kanunu'na tabi değildir" ibaresiyle yasa denetiminden de kurtarılmış olmaktadır (TMMOB, Mimarlar Odası, 2008b).

12.11.2008 tarihinde ise Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nın (TOKİ) Gecekondü Kanu-

nu Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, *Resmî Gazete*'de yayımlanmıştır. "İmar ile ilgili esaslar" başlıklı "genel esaslar" kısmında yer alan "Bu bölümdeki hükümler Gecekondü Kanunu'nun kapsamına giren tasfiye, ıslah ve önleme bölgelerinde uygulanır" hükmüne "dönüşüm bölgeleri" de eklenmiştir. Bu ekleme, bundan sonra yapılabilecekler konusunda TOKİ'ye ciddi bir alan açmış durumdadır. Yönetmelikte yer alan, "Gecekondü Kanunu uygulanacağı sahaların imar ve ıslah planları ile parselasyon planları belediyesince veya Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nca nasıl yaptırılırsa yaptırılsın bunların belediye organlarıncı tetkik ve karara bağlanmasına lüzum yoktur. Ancak Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nca onaylanan imar ve ıslah planları ile parselasyon planları bir ay müddetle uygulamayı yapacak belediyece ilan edilerek halka duyurulur" hükmü ile belediye organları da devreden çıkarılarak, TOKİ, her türlü denetimden azat edilmiştir (Türkün ve Yapıcı, 2009).

Arazi stokunun etkin bir şekilde kullanılabilmesi ve arazi üretiminde TOKİ'nin yetkili kılınması var olan özelleştirme politikalarına ve sermayenin taleplerine uygun şekilde gerçekleşmektedir. Devletin elindeki arsaların satılması özellikle kentlerin yeniden yapılanması sürecinde önemli bir unsur olup bu politikanın işlerliği ve sonuçları özellikle İstanbul'daki yapılaşma sürecinde görülmektedir. İstanbul'da yaşanan arsa problemi ve bir "dünya kenti" olarak yeniden yapılanma sürecinde İstanbul'a biçilen roller çerçevesinde TOKİ'nin kazandığı haklar kentte büyük projelerin gerçekleştirilmesine de olanak sağlamaktadır. Hazine arazilerinin TOKİ'ye devredilmesinin bir başka boyutu ise bu arazilerde gerçekleştirilen konut

projeleridir. TOKİ, toplam inşaat maliyetleri içinde önemli bir yer tutan arazi maliyetinden muaf olduğu için ürettiği konutları ucuza mal edebilmektedir. Ayrıca bazı tarım alanlarının ve mera vasfını kaybetmiş yerlerin imara açılması da sağlanabilmektedir. Bu sürecin bir sonraki aşaması ise uzun bir süredir gündemde olan orman vasfını kaybetmiş arazilerin (2B arazilerinin) satışı ya da imara açılması yönündeki yasadır. Kamuoyunda “2B Yasası” olarak bilinen 6292 sayılı Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi ve Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi ile Hazineye ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında Kanun, 26.04.2012’de *Resmî Gazete*’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu konuyla ilgili çok yönlü tartışmalar da gündemde yerini korumaktadır.

Sonuç olarak, 1990’ların ortalarından itibaren Türkiye’de izlenen kent politikalarında ciddi bir dönüşümün olduğu, gayrimenkul ve inşaat sektörleri üzerinden sermaye birikimi sağlama hedefinin öne çıktığını ifade etmemiz gerekir. Bu hedef doğrultusunda kentin rant potan-

siyeli yüksek bölgelerini daha çok üst gelir gruplarının kullanımına açmak ve buralarda yaşayan dar gelirli kesimleri de kentin çeşitli bölgelerinde toplanan yüksek yoğunluklu TOKİ bloklarına taşımak en yaygın uygulama olarak ortaya çıkmış durumdadır. Her ne kadar bu dönüşümler deprem gerekçesiyle ve “planlı gelişme” hedefine bağlı olarak meşrulaştırılsa da, bugün kentsel dönüşüm alanı ilan edilen yerler göz önüne alındığında bu gerekçelerin inandırıcılığı ortadan kalkmaktadır. Bugün dönüşüm veya yenileme alanı ilan edilen konut alanlarının hepsi dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarıdır ve pek çoğu depremden etkilenme konusunda riskli bölgelerde yer almamaktadır. Öte yandan, uygulamaya konmuş dönüşüm projelerinde ortaya çıkan sonuçlar, bu modelin dar gelirli kesimlerin barınma sorununu çözme konusunda son derece başarısız olduğunu ve sorunu daha da ağırlaştırarak çözümsüz hale getirdiğini göstermektedir. Bundan sonraki bölümde, altı mahallede yapılan alan araştırması sonuçları, bu dönüşüm modelinin sınırlarını tartışabilmek üzere ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

KAYNAKÇA

- Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 2009-2012.
- Akbulut, M. R. ve Başlık, S., “Transformation of Perception of the Gecekondu Phenomenon”, *METU JFA*, 28: 2, 2011, s. 1-44.
- Altıntaş, B., *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe*, İletişim, 2003.
- Amin, S., *Maldevelopment: Anatomy of a Global Failure*, United Nations Press, Tokyo, 1990.
- Ankara Enstitüsü Vakfı, *2000’li Yıllarda Konut ve Yerleşme Raporu: İlhan Tekeli’ye 50 Çalışma Yılı Armağanı*, 2012, <http://aev.org.tr>; erişim tarihi: 25. 01.2013.
- Ansal, H. K., “International competitiveness and in-

- dustrial policy: The Turkish experience in the textile and truck manufacturing industries”, F. Şenses (der.), *Recent Industrialization Experience of Turkey in a Global Context*, Greenwood Press, Londra, 1994, s. 175-189.
- Antalya Mimarlar Odası Raporu, 07.07.2010.
- Ayata, A. G., “Gecekondu Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik”, *Toplum ve Bilim*, 51-52, 1991, s. 89-101.
- Aydoğan, F., “Köyden Kente Göçün Ailenin Akrabalık ve Komşuluk İlişkileri Üzerine Etkileri”, *II. Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç* (Mersin Kasım 1996), DİE Yayınları, Ankara, 1997.
- Bal, H., “Kentsel Toplumda Anomi-Yabancılaşma Ol-

- gusu Kente Göç Edenlerin Alternatif Çözümü: Hemşehri Birlikleri", *II. Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç* (Mersin Kasım 1996), DİE Yayınları, Ankara, 1997.
- Bartu Candan A. ve Kolluoğlu, B., "Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and a Public Housing Project in Istanbul", *New Perspectives on Turkey*, No. 39, 2008, s. 5-46.
- Bayraktar, E., *Gecekondu ve Kentsel Yenileme*, Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006.
- Baysal Uzunçarşılı, C., "İstanbul'u Kentsel Dönüştürerek Küresel Yapmak: Değişen Gecekondu ve Ucuz Konut Politikaları", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Bölümü, 2009.
- Benton, L., *Invisible Factories: the Informal Economy and Industrial Development in Spain*, State University of New York Press, New York, Albany, 1990.
- Bilgin, İ., "Anadolu'da Modernleşme Sürecinde Konut ve Yerleşme", Sey, Y. ve Beykan, M. (der.), *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* içinde, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Boratav, K., *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Yayınevi, Ankara, 2003.
- Boratav, K., Türel, O. ve Yeldan, E., "Dilemmas of Structural Adjustment and Environmental Policies Under Instability: Post-1980 Turkey", *World Development*, 24 92, 1996, s. 373-393.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç., *New Poverty and the Changing Welfare Regime of Turkey*, UNDP, Ankara, 2003.
- Castells, M. ve Portes, A., "World underneath: the origins, dynamics and effects of the informal economy", A. Portes, M. Castells ve L. Benton (der.), *The Informal Economy Studies in Advanced and Less Developed Countries*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1989, s. 11-37.
- Colliers Rescoe, "Economic Overview 2002", *Real Estate Review 2003 - Turkey*.
- De Soto, H., *The Other Path: The invisible revolution in the Third World*, I. B. Taurus, Londra, 1989.
- , *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, Basic Books, New York, 2000.
- Doğan, A. E., *Eğreti Kamusal Kayseri Örneğinde İslamcı Belediyecilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Duruiz, L. ve Yentürk, N., *Facing the Challenge: Turkish Automobile, Steel and Clothing Industries' Responses to the Post-Fordist Restructuring*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ekinci, O., *İstanbul'u Sarsan 10 Yıl*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Emiroğlu, K. ve Ünsal, S., *Kentleşme ve Konut*, İntes Yayınevi, Ankara, 2006.
- Eraydın, A., "Changing spatial distribution and structural characteristics of the Turkish manufacturing industry", F. Şenses (der.), *Recent Industrialization Experience of Turkey in a Global Context*. Greenwood Press, Londra, 1994, s.155-174.
- Eraydın, A., "Industrial districts: the challenge of the periphery", I. Knut (der.), *Western Cross Border Cooperation and Strategies for Development in Peripheral Regions*, Nord-Trondelags, Forskning, Oslo, 1997.
- , "The Impact of Globalization on Different Groups: Competitiveness, Social Cohesion and Spatial Segregation in Istanbul", *Urban Studies*, 45: 8, 2008, s. 1663-1691.
- Eraydın, A. ve Erendil, A., *Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Biçimleri ve Kadın İşgücünün bu Süreçlere Katılım Biçimleri*, Başbakanlık Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 1996.
- Erder, S., *İstanbul'a Bir Kent Kondu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ermann, T., "The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse", *Urban Studies*, 38: 7, 2001, s. 983-1002.
- Etöz, Z., "Varoş: Bir İstila, Bir Tehdit", *Birikim*, 132, Birikim Yayınları, İstanbul, Nisan 2000, s. 49-53.
- Gürek, H., *AKP'nin Müteahhitleri*, Güncel Yayıncılık, 2008.
- Güvenç, M. ve Işık, O., "A metropolis at the crossroads: The changing social geography of Istanbul under the impact of globalization", Marcuse, P ve. Van Kempen, R. (der.), *Of States and Cities: The Partitioning of Urban Space* içinde, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 203-220.
- Güvenç, M., Eraydın, Z., Yoncaci, P ve Ozbay, S., *İstanbul'un Eylem Planlamasına Yönelik Mekansal Gelişme Stratejileri Araştırma ve Model Geliştirme*

- Çalışması*, Bölüm 1/B, ODTÜ, Ankara, 2005.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M., *Nöbetleşe Yoksulluk*, İletişim, İstanbul, 2001.
- İstanbul Valiliği İl Koordinasyon Kurulu, *İstanbul İstihdam Raporu*, Hazırlayanlar: Aksoy, H., Coşkun, M., Kurt, H., Dicle, E., İpek Köstekli, Ş., Seymen, R., Göçer, K., Koray, M., Çelik, A., Arslanoğlu, A., Palacıoğlu, T. ve Akman, G., Valilik Yayınları, İstanbul, 2007.
- Keskin, A., *Planlama Çalışmalarının Sorunları*, İstanbul, 1993, s. 38-47.
- Keyder, Ç. ve Öncü, A., *İstanbul and the Concept of World Cities*, Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1993.
- Keyder, Ç., "Globalization and social exclusion in Istanbul", *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(1), 2005, s. 124-134.
- Kıray, M., "Siyasi Himayecilikten Dinsel Grup Himayeciliğine", *Türkiye'de Toplumsal Değişim*, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kurban D., Yüksek D., Çelik A. B., ve Aker A. T., *"Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kurtuluş, H., "Bir ütopya olarak Bahçeşehir", Kurtuluş, H. (der.), *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* içinde, Bağlam, 2005, s. 77-126.
- TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi, *Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995*, İstanbul, 2007.
- Mutlu, S., "Türkiye'de Yaşanan Gecekondulaşma Süreci ve Çözüm Arayışları: Ankara Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Kent Ve Çevre Bilimleri), 2007.
- ODTÜ, MATPUM (Mimarlık Fakültesi, Araştırma Tasarım Planlama ve Uygulama Merkezi), Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, *İstanbul'un Eylem Planlamasına Yönelik Mekânsal Gelişme Stratejileri Araştırma ve Model Geliştirme Çalışması Sonuç Raporu*, Ankara, 2005.
- Öktem B., "Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekânı Dönüştürmedeki Rolü: Büyükdere Maslak Aksı", *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* içinde, H. Kurtuluş (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25-76.
- , "Neo-Liberal Küreselleşmenin Kentlerde İnşası: AKP'nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul'un Kentsel Dönüşüm Projeleri", *Planlama Dergisi*, 36, 2006, s. 53-64.
- , "The Role of Global City Discourses in the Development and Transformation of the Büyükdere-Maslak Axis into the International Business District of İstanbul", *International Planning Studies*, Routledge, 16: 1, 2011, s. 27-42.
- Önen, E., "Kent, Dayanışma ve Hemşehrlik Dernekleri", *II.Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç* (Mersin Kasım 1996), DİE Yayınları, Ankara, 1997.
- Peck, J., "Invisible threads: homeworking labour market relations and industrial restructuring in the Australian clothing trade", *Environment and Planning D*, 10, 1992, s. 671-89.
- Phizacklea, A. ve Wolkowitz, C., *Homeworking Women*, Sage, Londra, 1995.
- Pınarcıoğlu, M. ve Işık, O., "Not Only Helpless but also Hopeless: Changing Dynamics of Urban Poverty in Turkey, the Case of Sultanbeyli, İstanbul", *European Planning Studies*, 16: 10, 2007, s. 1353-1370.
- Schmitz, H., "Small shoemakers and Fordist giants: tale of a supercluster", *World Development*, 1, 1995, s. 9-28.
- Schmitz, H. ve Musyck, B., "Industrial districts in Europe: Policy Lessons for developing countries", *World Development*, 6, 1994, s. 889-910.
- Seufert, G., "Mezhep ile Etnisite Arasında: Küreselleşen İstanbul'da Bir Kürt-Alevi Aşireti", Öncü, A. ve Weyland, P. (der.), *Mekân, Kültür, İktidar* içinde, İletişim, 2000, s. 215-238.
- Sönmez, M., *İstanbul'un İki Yüzü 1980'den 2000'e Değişim*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 1996.
- Sözen, N., *Basın Toplantıları İle Bir Yıl*, Cilt 4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1992.
- , *Basın Toplantıları İle Bir Yıl*, Cilt 5, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1993.
- Şahin, Z. S., "Kentsel Alanda Kollamacı İlişkiler", *6.Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi* (17-19 Kasım 1999-ODTÜ), Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1999.
- Şehir Plancıları Odası, 17.06.2010.
- Şen B., "Soylulaştırma: Kentsel Mekanda Yeni bir Ayrışma Biçimi", H. Kurtuluş (der.), *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 127-160.

- , “Konut Sorunu”, *Özgür Üniversite Kavramlar Sözlüğü*, Özgür Üniversite Yayınları, İstanbul, 2008.
- Şenses, F., “The stabilization and structural adjustment program and the process of Turkish industrialization: Main policies and their impact”, F. Şenses (der.), *Recent Industrialization Experience of Turkey in a Global Context*, Greenwood Press, Londra, 1994, s. 51-73.
- Şenyapılı, T., “Cumhuriyet’in 75. Yılı, Gecekondu’nun 50. Yılı”, *75 yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, Sey, Y. (der.), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 301-316.
- , “Enformel Sektör: Devingenlikten Durağanlığa/Gecekondulaşmadan Apartmanlaşmaya”, *Yoksulluk-Bölgesel ve Kırsal Yoksulluk Kent Yoksulları*, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, İstanbul, 2000.
- Taşkın, G., MSGSÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, 2007.
- Taylor, P. J., “West Asian/North African cities in the world city network: a global analysis of dependence, integration and autonomy”, *Research Bulletin* No. 58, GAWC, Loughborough University, 2001.
- , “European cities in the world city network”, *Research Bulletin* No. 105, GAWC, Loughborough University, 2003.
- TMMOB, Mimarlar Odası, 24. 07.2008 Tarih ve 5793 Sayılı “Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” Hakkında Rapor, 2008a.
- , TOKİ Raporu (www.mo.org.tr/belgedocs/toki-rapor-2.pdf), 2008b.
- Tekeli, İ., “İcabında Plan”, *İstanbul Dergisi*, 4, 1993, s. 26-37.
- , “Kentleri Dönüşüm Mekânı Olarak Düşünmek”, *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler*, YTÜ Basım-Yayın Merkezi, İstanbul, 2003, s. 2-7.
- , “Türkiye Yürürlüğe Konulan Kentsel Dönüşüm Üzerinde Konuşmayı Sürdürülebilmelidir”, İstanbul Tasarım Bienali’nde (“musibet”) yapılan konuşma, 13 Ekim-12 Aralık 2012.
- TMMOB, Mimarlar Odası, 24. 07.2008 Tarih ve 5793 Sayılı “Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” Hakkında Rapor, 2008a.
- , TOKİ Raporu (www.mo.org.tr/belgedocs/toki-rapor-2.pdf), 2008b.
- TOKİ Kurum Profili 2009-2010, *Türkiye’nin Geleceğini İnşa Ediyoruz*, 2010.
- TÜİK (1965-2000) Genel Nüfus Sayımları.
- TÜİK (1992 ve 2002) Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı.
- TÜİK (2004-2007) Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri.
- TÜİK (2009 ve 2011) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi veritabanı.
- TÜİK (2009) Bölgesel Göstergeler.
- Türel, A., Eraydın, A., Babalık-Sutcliffe, E. ve Gedikli, B., *İstanbul’un Eylem Planlamasına Yönelik Mekânsal Gelişme Stratejileri Araştırma ve Model Geliştirme Çalışması*, Bölüm 2, ODTÜ, Ankara, 2005.
- Türkün-Erendil, A., “Mit ve gerçeklik olarak Denizli - Üretim ve işgücünün değişen yapısı: Eleştirel kuram açısından bir değerlendirme”, *Toplum ve Bilim*, 86, 2000, s. 91-117.
- Türkün, A., “Urban Regeneration and Hegemonic Power Relationships”, *International Planning Studies*, Routledge, 16: 1, 2011b, s. 61-72.
- Türkün, A. ve Yapıcı, M., “Kentsel Dönüşüm ve Yasaların Araçsallaşan Rolü”, *İktisat Dergisi*, no. 499, 2009, s. 48-58.
- Uzun, N. C., “Kentsel Dönüşümde Yeni Bir Kavram: Seçkinleştirme”, *Değişen Mekân* içinde, Eraydın, E. (der.), Dost, 2006, s. 340-360.
- Vardar, N., “İkinci kez konut mücadelesi başladı”, 25.12.2012, www.bianet.org
- Wacquant, L., *Kent Paryaları*, çev. Mehmet Doğan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Yapıcı, M., “İstanbul Depremi ve Küresel İş Fırsatları”, *Mimarlara Mektup*, Nisan 2005.
- Yeldan, E., *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yılmaz, B., “Hayatta Kalmak Yaşamak Değildir! Kent Yoksulu Göçmenlerin Gündelik Yaşam Mücadelelerini Habitus Kavramıyla Düşünmek”, *Mülkiye*, 255, 2007, s. 203-225.
- www.kiptas.com.tr
- www.spo.org.tr
- www.toki.gov.tr

Gazete ve Dergi Haberleri

- Akşam*, 04.01.2005, "Kadir Topbaş: Mortgage Konduyu Azaltır".
- , 22.12.2012 "TOKİ'nin 'Yoksul Konutu' Konsepti Değişiyor, Evler Artık 2+1 Oluyor".
- Birgün*, 21.11.2008, "Kentsel Dönüşüm'de Nasıl bir İnsan Hakları Savunuculuğu..." (Uzunçarşılı Bay-sal, B.).
- Cumhuriyet*, 04.01.1984.
- , 13.01.1984, "İmar Affı, Toplu Konut ve Boğaziçi Yasası düzenlenecek".
- , 04.02.1984, "Bütün Kaçak Yapılara İki Aşamada Af".
- , 14.02.1984, "Muhallif Belediyeler İyi Hizmet Verir"; "Gecekondu Bölgelerine Altyapı Hizmeti Gelecek"; "Yapılmış Gecekondulara Tapu Verilecek".
- , 23.04.1984, İmar Affı Yasası Yeniden Düzenleniyor".
- , 10.06.1984, "Yapsatçılara da Konut Kredisi Vereceğiz".
- , 18.06.2010, "Belediye İstilasası Yasalaştı".
- , 19.10.2012, "'Krizle Karşı İnşaat': Nereye Kadar(1)?" (Sönmez, M.).
- , 20.10.2012, "'Krizle Karşı İnşaat': Nereye Kadar(2)?" (Sönmez, M.).
- Evrensel*, 20.11.2007.
- , 24.04.2008.
- Habertürk*, 16.06.2010, "Gökçek-Topbaş Yasası Meclis'te".
- , 09.10.2012, "İstanbul'un Bu İlçesinde Kriz Yaşanıyor!".
- Hürriyet*, 14.03.1984.
- , 23.03.1984.
- , 19.01.2007, "'Korkak Bezirgan'lık Yapmadık, Kazandık".
- , 29.05.2007, "Bakan Çelik Öğrenciler İçin Ev İstediyi".
- , 17.06.2008, "TOKİ'den Dev Satış".
- , 06.02.2010, "Konut Sektörü TOKİ Eliyle Devletleştirildi".
- , 01.05.2010, "TOKİ: Ali Sami Yen'e Fazla Para Veren Olursa Dua Ederiz".
- , 16.06.2010, "TOKİ: Özel Sektör Silopi'ye İğdir'a Gitmediği İçin Varız".
- , 05.08.2010, "Bir Tarih Kapanıyor".
- , 18.12.2012 "Konutlarda Yöresel Mimariye Yöneli-

yoruz".

- İstanbul Bülteni*, Mayıs 1994, "Talana Geçit Yok".
- , Nisan 1996, "Kim Kimi Affedecek".
- , Ekim 1996, "Belediye Konutları Gecekonduya Alternatif".
- , Aralık 1997, "Sosyal Konut Atağı".
- , Ocak, 1998, "KİPTAŞ'tan 20.000 Konut Daha".
- , Mart, 1999, "Yeni Şehirler Kuruluyor".
- , Ocak, 2003.
- , Şubat, 2003, "Zeytinburnu Yeniden Doğuyor".
- , Nisan, 2003.
- , Mayıs 2004.
- , Şubat, 2005, "Çarpık Kentleşme İstanbul'un Kaderi Omaktan çıkıyor".
- , Ocak 2006, "Organik tarım projesi ile geriye göç".
- , Haziran 2006, "Organik tarım projesiyle bin aile daha köyüne geri döndü".
- , Ekim 2006, "Gecekondu fiyatına modern binalar...".
- , Mayıs 2008, "Büyük dönüşüm Zeytinburnu'ndan başlıyor".
- , Ocak 2009, "İstanbul'da Dönüşüm Başladı".
- , Aralık 2011, "Kentsel Dönüşüme Örnek Olacak".
- , Mayıs 2012, "İstanbul'da Hedef; Yerinde Dönüşüm".
- , Temmuz 2012, "Kentsel Dönüşüm Başlıyor".
- , Eylül 2012, "Tapu Sorunu Çözülüyor".
- , Kasım 2012, "2013 Bütçesi Kabul Edildi".
- Milliyet*, 05.01.1983, "İstanbul'da Bilimsel Hesapsız 549.000 Yapı Var" (Öğülmüş, A.).
- , 29.01.1983a, "1,5 Milyon Gecekondu Var" (Şenyapılı, Ö.).
- , 29.01.1983b, "Üç Kentte Yasadışı 20.000 Konut Var".
- , 21.03.1983a, "Gecekondulardan Arsa Kullanma Parası Alınacak".
- , 21.03.1983b, "Ruhsatsız Yapılacak Bina Ve Gecekondu Hemen Yıkılacak" (Şenyapılı, Ö.).
- , 06.09.2004, "Yıkacağım, Varsın Beni Kötü Bilsinler".
- , 31.03.2005, "Tokiden Dar Gelirliye 200 YTL Tak-sitle Daire".
- , 22.10.2005, "600 Bin Konutluk Yeni Bir Kent Kurulacak", (Kireççi, T.).
- , 03.01.2007, "Maliye İle TOKİ Arasında 'Arsa Satış' Kavgası Çıktı".

- , 01.02.2007, “TOKİ'nin Eşya Promosyonlu Konut Satışı Tartışma Yarattı” (Ersümer, E.).
- , 03.05.2007, “TOKİ 300 Milyon Dolar Dış Borç Aldı”.
- , 31.05.2007, “Kiptaş'ın Ucuz Konutları Bugün Satışta”.
- , 12.07.2007, “Kentsel Dönüşüm, 1 Trilyon Dolarlık İş Hacmi Yaratacak” (Genç, F.).
- , 18.11.2007, “Kentsel Dönüşüme Suç Taciri Karşı”.
- , 17.01.2008, “Kiptaş: Gettolar Oluşturmuyoruz”.
- , 17.03.2008, “Devlet Eliyle Yabancıya Mülk Satışı”.
- , 21.03.2008, “İhale Yasası Olmasa Baskıya Direnemezdik”.
- , 15.05.2008, “TOKİ: Lüks Villa Yapıp Alt Gelir Grubunu Finanse Ediyoruz”.
- , 04.06.2008, “TOKİ: 15 Milyon Konutun Yüzde 60'ı Yenilenmeli”.
- , 08.06.2008, “TOKİ 100 Bin Nüfuslu 14 Şehir Kurdu”.
- , 24.06.2008, “İster Putperest Olsun, İster Zenci Fark Etmez”.
- , 07.07.2008, “TOKİ'den Yeni Kaynak Ve Yabancılar Mülk Atağı”.
- , 30.07.2008, “TOKİ Başkanı Erdoğan: Başarılı Kurumları Eleştirmek Ahmaklıktır”.
- , 24.09.2008, “TOKİ Konutları AKP Yandaşlarına Gitti”.
- , 02.10.2008, “TOKİ, Susuz, Elektriksiz Konutları Teslim Etti” (Sağsöz, O.).
- , 09.10.2008.
- , 13.10.2008, “Bayraktar: Bu Krizden Yine Emlak Ve İnşaat Sektörlerinin Çalışmasıyla Çıkacağız”.
- , 30.10.2008, “IMF Heyeti, TOKİ'ye 'İşin Sırrını' Sordu”.
- , 21.11.2008, “Tellioglu: Türkiye'deki Krizi TOKİ Tetikliyor”.
- Millet Gayrimenkul*, 03.12.2008.
- Milliyet*, 07.02.2009, “TOKİ, HABITAT Ödülü Aldı”.
- , 27.11.2009, “TOKİ Başkanı: Biz Çekilirsek Fakire Kim Konut Yapacak?”.
- , 16.12.2009, “Kiptaş, Hasılat Paylaşımı Modeline Geçti”.
- , 23.02.2010, “İtalyan İnşaat Şirketleri, Türkiye'de İş Arıyor”.
- , 10.03.2010, “7.5'luk Depremın Enkazından Türkiye Sağ Çıkamaz”.
- , 28.05.2010, “TOKİ Başkanı: Bize Parayı Allah Gönderiyor”.
- , 14.06.2010, “Gökçek Ve Topbaş'a Süper Yetkiler Geliyor”.
- , 21.08.2010, “15 Projenin Adresi İçin Plan Yapıyor”.
- , 20.10.2010, “Hadımköy'de Kiptaş İsyanı”.
- , 19.10.2012, “İlhan Tekeli, 400 Milyar Dolarlık Kentsel Dönüşüm Rantının Peşinde!” (Tamer, M.).
- Radikal*, 25.03.2005, “TOKİ: Mortgage İstikrara Bağlı”.
- , 29.11.2005, “‘Mortgage’ Mecliste: İki Taksidini Aksatan Yanar”.
- , 18.06.2010, “Kentsel Dönüşümde Tek Söz Sahibi Büyükşehir Belediyesi” (Şimşek, Y.).
- , 19.05.2012, “Afet Yasası'na Tepki: Hayatlar Rayiç Bedelden Satılık Değildir” (İnce, E.).
- , 21.08.2011, “Zorla Tahliyeler Vakti” (Uzunçarşılı Baysal, B.).
- , 18.12.2011, “Konut Edindirme Miti” (Uzunçarşılı Baysal, B.).
- , 02.09.2012, “Bezirganbahçe'de Tutunamayanlar” (Uzunçarşılı Baysal, B.).
- , 30.09.2012, “Afet Yasası İşimize Geliyor” (İnce, E.).
- , 19.08.2012, “Dönüşümden Dönüş” (Cingi, S.).
- Referans*, 31.03.2006, “Kentsel Dönüşüm Yasası'nı Bekliyoruz İstanbul'un Vizyonunu Güçlendireceğiz”.
- Sabah*, 08.04.2006, “Gecekondu Düzeni Kalkacak”.
- , 18.01.2007, “Pepe: Bir Anda 5 Bin, 10 Bin Gecekondu Yıkılıyor”.
- , 13.03.2012, “‘Afet Yasası’ Türkiye'yi Dönüştürecek”.
- Star*, 28.12.2012, “2012'de 22 Şehir Kuran TOKİ Yeni Yıl İçin 237 Bin Konut Hedefliyor”.
- Türkiye*, 17.02.2005, “Mortgage İle Konut Sektörü Patlayacak”.
- , 07.02.2007, “Gecekonduyan Çağdaş Hayata Göç” (Erkişi, S.).
- Vatan*, 27.12.2006, “TOKİ Konutlarına Çeşmeden Su”.
- , 17.01.2007, “TOKİ Alacaklıları Eylem Yaptı”.
- , 27.02.2007, “TOKİ Şantiyesi Bir İşçiye Mezar Oldu”.
- , 06.07.2007, “KİPTAŞ Önce Dışa Sonra İçte Açılacak”.

- , 18.05.2008, “TOKİ Olmasaydı Türkiye’de Kriz Çıkardı”.
- , 29.10.2008, “IMF, Türk Konut Sektörünü Merak Etti, TOKİ “Ödememe Oranı Binde 1 Bile Değil” Dedi”.
- , 18.05.2010, “Profesörler Kendini Yakınsın” (Yurtsever, B.).
- , 18.05.2012, “Afet Dönüşüm Yasası Geçti”.
- Zaman*, 07.02.2005, “Başbakan Talimat Verdi; Fakire Ucuz Konuta Vakıflar Da Destek Olacak” (Solak, R.).
- , 01.03.2005, “TOKİ İle Belediye Anlaştı, İstanbul’a 20 Bin Ucuz Konut Yolda”.
- , 14.03.2005, “Tarihi Yapılar Tinerici İşgalinden Kurtarılacak” (Demircan, H.).
- , 25.03.2005, “Kadir Topbaş: Muhtemel Deprem İstanbul’un Yenilenmesi İçin Şans” (Aydın, B.).
- , 20.04.2005, “Kentsel Dönüşüm Yasa Tasarısı Alt Komisyona Sevk Edildi”.
- , 23.07.2005, “Gecekondu Yıkılacak”.
- , 29.08.2005, “Halkalı Toplu Konutlarında 440 Daire Kura İle Sahiplerini Buldu”.
- , 02.02.2006, “Kiracıların Umut Kapısı Kiptaş 2006’da 25 Bin Konut Üretecek”.
- , 14.02.2006, “Belediye TOKİ İle Birlikte 544 Aileyi Daha Ev Sahibi Yaptı”.
- , 09.04.2006, “Gecekondu Apartmana Taşınırsak Annem İneği Nerede Besleyecek?” (Yıldız, A.).
- , 13.04.2006, “Erdoğan: Acıklı Haberler Yapmayın Gecekondu Temizleyelim”.
- , 23.04.2006, “Çarpık Yapı ‘Dönüşüm’e Uğrayacak”.
- , 19.01.2007, “TOKİ’den Ev Alana İndirimli Buzdolabı”.
- , 17.04.2007, “KİPTAŞ’tan Dar Gelirliye 20 Bin Konut”.
- , 02.07.2007, “Biz Olmasak Konut Fiyatları 5’e Katlanır”.
- , 03.07.2007, “Deprem Riski Taşıyan Bölgelere Kiptaş Müjdesi”.
- , 25.08.2007, “TOKİ’nin Hedefi 500 Bin Konut”.
- , 13.11.2007, “Gecekondu Sorununu Çözmeden Kalkınmadan Bahsedilemez”.
- , 13.01.2008, “Topbaş: Hepiniz Konut Sahibi Oluncaya Dek Ben Buradan Gitmeyeceğim”.
- , 21.01.2008, “İstanbul’da Ev Sahibi Olmayan Kalmayacak”.
- , 09.03.2008, “KİPTAŞ, 19 Bin Aileyi Daha Ev Sahibi Yapacak”.
- , 24.04.2008, “TOKİ, 500 Bin Konut Rakamına Ulaşacak”.
- , 17.05.2008, “KİPTAŞ, Zeytinburnu Sümer Mahallesi’ni Yeniden Yapacak”.
- , 18.06.2008, “Meclis, TOKİ’nin Hesaplarını Görüşüyor”.
- , 06.01.2010, “TOKİ Hedef Büyüttü”.
- , 08.04.2010, “İstanbul’u Deprem Değil İnşaat Firmaları Yıksın”.
- , 09.05.2010, “Yılda 400 Bin Konut Üretmezsek Gecekondu İletinden Kurtulamayız”.
- , 11.07.2010, “İşte TOKİ’ye İhtiyacı Olmayan İl”.
- , 04.08.2010, “Ankara’nın Çiğir Mahallesi Tarihe Karışıyor”.
- , 08.11.2012, “Erdoğan: Kentsel Dönüşüm Hamlesi’ni Başlatmış Durumdayız”.

ÜÇÜNCÜ KISIM

İstanbul'da Kentsel Dönüşüm Örnekleri Altı Mahalleden Tanıklıklar

T.C. BAŞBAKANLIK

TOKİ

1744 KONUT UYGULAMASI

Aydınlı'da geceköndü döñüşüm kapsamında inşa edilen TOKİ Blokları.

Başıbüyük

Bir Kentsel Dönüşüm Sınaması

BESİME ŞEN - HADE TÜRKMEN

Giriş

1999 yılında yaşanan Marmara Depremi ve hemen ardından gelen 2001 krizi Türkiye kentleşme politikalarında yeni bir sayfanın açılmasına yol açtı. İstanbul’da yaşanabilecek olası bir deprem üzerine kurulan senaryolar ile ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz yeni bir kentsel politika anlayışına zemin yarattı. İstanbul eski Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 2002 yılında tek başına iktidara geldi ve yeni bir kent politikasının uygulayıcısı olacağına sinyallerini iktidarının ilk günlerinden verdi. 2003 yılında yayınlanan 58. Hükümet Acil Eylem Planı’nda Sosyal Politikalar (SP) başlığı altında yer alan Kentleşme ve Yerleşme Eylem Planları’na göre “gecekondulaşma önlenerek” (SP: md. 44) ve “konut seferberliği başlatılacak” idi (SP: md. 45). Bu plana göre gecekondu ortadan kaldırılacak, arsa üretimi ve arzı arttırılarak planlı şehirleşme sağlanacak;

belediyelerin yetkileri arttırılacak, dar gelirliilerin konut sahibi olması sağlanacak ve bu konut seferberliği ile işsizlik sorununa da çare bulunacaktı. Kentsel rantın dağıtımının yeniden düzenleneceği, neoliberal kentsel politikaların mekânsal ve yönetsel düzeyde daha etkili ve görünür hale geleceği bir dönem başlıyordu. 2004 yılındaki yerel seçimlerden de başarıyla çıkan AKP, acil eylem planını, yeniden yapılandırılan Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ve kendi partisinden olan belediyeler ile uygulamaya başladı. İstanbul’da birçok yerleşim kentsel dönüşüm alanı ilan edildi ve bu tarihten sonra kentsel dönüşüm TOKİ öncülüğündeki yeni konut gelişimleriyle birlikte kentsel mekânın en önemli konusu haline geldi.

Kentsel dönüşümün ilan edildiği yerleşimlerden biri de İstanbul Maltepe’deki eski bir gecekondu mahallesi olan Başıbüyük idi. Yerel yönetim önce mahallenin çoğunlukla gecekonduardan oluşan 400 dönümlük alanını kentsel dönüşüm alanı ilan ederek TOKİ’ye devretti.

Resim 5.1: Başibüyük Mahallesi'nden bir görünüm.

Yapılan itirazlar sonrasında yeni bir plan gündeme geldi; iki sene sonra artık Başibüyük'ün tamamı kentsel dönüşüm alanıydı ve dönüşümün ilk etabı mahallelinin park olarak kullanıldığı alanda gerçekleştirilecekti. Ancak bu girişim mahallelinin beklenmedik tepkisi ile karşılaştı ve mahallede adeta kıyamet koptu. Mahalleli güçlü bir kararlılıkla bu inşaaata ve kentsel dönüşüme karşı direnişe geçti. Kadınlar ise bu direnişin baş aktörüydü.

Gecekondu yerleşimlerinin geçirdiği tarihsel sürece ait deneyimleri taşıyan Başibüyük, bu mahallelerde kentsel dönüşüm projelerinin

nasıl hazırlandığı ve uygulandığıyla ilgili önemli bir örnektir. Kentsel dönüşüm projesine karar verilmesinden başlayarak, şu anda mahalledeki eski park alanının üzerine inşa edilmiş TOKİ konutlarına varıncaya kadar yaşananlar, İstanbul'daki kentsel yeniden yapılandırma, güç ilişkilerine ve gecekondu mahallelerinin içinde bulunduğu duruma dair önemli ipuçlarını barındırmaktadır.

E-5 Otoyolu'nun kuzeyinde yer alan, Gülsuyu-Gülensu, Zümrütevler ve Aydınevler Mahallelerine komşu Başibüyük Mahallesi, İstanbul'un çevresi ormanla çevirili en yüksek tepe-

lerinden birine kurulmuş, Marmara Denizi kıyılarını gören etkileyici manzarası ile günümüz kentsel projelerinin ihtiyacını karşılayacak potansiyelde, iştah kabartan bir mahalledir. Mahalle kendisi gibi eski gecekondulu mahalleleri olan Gülsuyu ve Gülsu ile aralarındaki vadiye yapılmış (üst) orta sınıf konut alanı ve bölge ormanına özel imar izni verilerek kurulmuş Özel Maltepe Üniversitesi (Çakılcıoğlu, 2003) ile çevrelenmiştir.

Başıbüyük'teki kentsel dönüşüm 3 Mart 2004 yerel seçimlerinde AKP'li Fikri Köse'nin Maltepe ilçe başkanlığını kazanması ile gündeme gelir. Önceki belediye başkanları gibi AKP'li başkan adayının da seçim vaatlerinde, mahalleliye tapu ve imar hakkı sözü vardır. Siyasal anlamda muhafazakâr bir yapıda olan Başıbüyük Mahallesi, seçimlerde, desteğini AKP'ye sunmakta tereddüt etmemiştir. Fakat seçimlerden 3 ay sonra kentsel dönüşüm projesinin ilanı ile her şey değişir. Mahallede inşaat aşamasına kadar nispeten sakin bir süreç yaşanırken inşaata başlanacağı tarihlerde mahalleli ve genel olarak kentsel dönüşüm politikaları açısından da bir dönemece gelmiştir. Kuşatmayı¹ andıran bu süreç, mahallenin tarihsel gelişimini birçok yönüyle sona erdirebilecek sosyal ve ekonomi politik değişimlerin farklı boyutlarını içermektedir.

Bu bölümün amacı, Başıbüyük Mahallesi'nin tarihsel gelişimi, sosyo-ekonomik özellikleri ve mahallede yaşanan kentsel dönüşüm süreci üzerinden günümüz kentsel dönüşüm politikalarının dinamiklerini değerlendirmektir. Mahallenin gelişimi, demografik özellikleri

ve yaşanan kentsel dönüşüm süreci üç ana kısım ve bu kısımların altında incelenecek üç ana sorun alanı etrafında ele alınacaktır. Birinci bölümde mahallenin gelişimi ve bugüne gelene kadar yaşanan süreç incelenecektir. Süreyya Paşa Hastanesi'nin kurulmasından 1980'lere gelinceye kadar olan dönem içerisinde mahallede artan gecekondulaşmanın seyrine bakıldıktan sonra 1980'den sonra değişen ekonomi politik ile dönüşen gecekondulu politikası ve mahalledeki etkisine değinilecektir. *ANAP'tan Kentsel Dönüşüme Kalan Miras ve Tapu Tahsis Belgesinin Sihri* başlığı altında kent toprağının ekonomik bir değere dönüşmesi ve kent yoksullarını siyasal bir taban olarak denetlemenin aracı haline gelmesiyle ilgili sürecin nasıl işlediği ele alınacaktır. Bu açıdan, ANAP'ın uyguladığı neoliberal-muhafazakâr politikaların gecekondulara yönelik "tapu tahsis" belgesi gibi kendi dönemini idare etmesini bilmiş bir buluşa imza atması, bugün Başıbüyük Mahallesi'nin kentsel dönüşümle yaşadığı yasal belirsizliğin maddi temellerini oluşturduğu iddia edilecektir.² Bu döneme ait göç ve yerleşimlerin günümüzde bir sorunlar paketi halinde görülerek kentsel dönüşümle "çözümlemeye" çalışılmasının arka planının esas itibarıyla ANAP iktidarı döneminin mirası olduğu öne sürülecek ve bunun mahalledeki tarihsel ve toplumsal karşılığına bakılacaktır.

İkinci kısımda Başıbüyük Mahallesi'nin demografik, ekonomik ve politik dinamiklerine odaklanılacaktır. Araştırma sonuçlarının sunulacağı bu bölümde mahalledeki günlük yaşam

1 Bu kavram yıkıma karşı direnmek üzere çadıra nöbet eyilemi yapan mahalleli kadınlar tarafından kendilerini Filistinlilere benzeterek dile getirilmiştir.

2 Yine siyasal anlamda sağcı ama ekonomi politikaları liberal olan Demokrat Parti'nin, 1950'li yıllardaki kent toprağı politikasına yaklaşımı açısından bkz. Hakan Koçak, "Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950'ler", *Toplum ve Bilim*, Sayı 113, 2008.

dinamiklerine bakılırken bir yandan da gecekondu hanesinin ekonomik yapısı incelenecektir. Türkiye’de gecekonduya bakışın oldukça öznel nitelikler taşıdığı bilinmektedir. Bu durum gecekondu oluşum tarihine ilişkin çalışmaların hâlâ çok yetersiz olmasıyla da ilgilidir. Bir diğer etken ise 1980 sonrası apartmanlaşmaya başlayan gecekonduların birer rant aracı olarak öne çıkması ve gecekonducunun orta sınıfın gözünde kendilerinin yakalayamadığı bir “fırsatla” zenginleşme olanağını yakalamasıdır. 2000’lere geldiğimizde ise bu gecekondu gelişim kurgusu, kentsel dönüşümle bambaşka bir kentsel politikanın içinde yakalamış olduğu “olanakları” da yitirmesi anlamına gelecek olan bir değişimle karşı karşıyadır. Bu bölümde, alan araştırması sonucu elde edilen verilerle, gecekonducunun “fırsatçı bir zengin” mi olduğu sorusu analiz edilecektir.

Son kısımda ise mahalledeki kentsel dönüşüm projesi incelenecek ve *Kentsel Dönüşüm ya da Mülksüzleşme* başlığı altında konu sorunlaştırılacaktır. Günümüzde uygulanmakta olan kentsel dönüşüm projeleri, mevcut konutların bütünüyle yıkılmasını gündeme getirmesinin yanı sıra gerçekleştirilmesi düşünülen projelerin alanda yaşayanları yerinden eden nitelikleri ile sınıfsal bir tahliye neden olmaktadır. Yerleşimcilere, içinde yaşadıkları evlerine karşılık kendi koşulları ile karşılayamayacakları, ayrıca proje üreticileri tarafından sunulmuş ve kendi tercihleri olmayan bir konut seçeneğinin önerilmesi yerinden edilmeyi doğurmaktadır. Bu savların Başibüyük’teki yansıması son bölümün konusudur. Kentsel dönüşüm süreci ile mahallelinin bu sürece karşı tavı ve örgütlenme biçimleri değerlendirilecek ve alan araştırması sonuçları ile mahalle halkının

kentsel dönüşüm ve buna bağlı olarak yaşanan gelişmeleri nasıl yorumladığıyla ilgili bir değerlendirme yapılacaktır.

Başibüyük Mahallesi bugünkü haliyle, yaklaşık 930 dönüm üzerine kurulu olup mevcut alanda 6.800 konut bulunmaktadır (Görüşme 1) ve nüfusu 2009 yılında 18.384 kişidir (TÜİK, 2009). Mahallede 2008 yılının Eylül ayında gerçekleştirdiğimiz alan araştırması öncesinde mahalle ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Mahallenin tarihi ve sosyo mekânsal gelişimi ile ilgili az sayıda yayına ulaşılabildiğinden eksik alanlar belirlenerek mahallenin önde gelen isimleri ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mahallenin güncel bilgilerine ulaşmak için öncelikle uygulanan anketlerden yararlanılmış, bunun yanı sıra derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Toplam 307 haneyle yapılan anket sonucunda hanede yaşayanlarla birlikte 1.364 kişinin bilgisine ulaşılmıştır. Dolayısıyla, hane bazında % 7,5, kişi bazında % 7,6 örneklem düzeyine ulaşılmıştır.³ Ayrıca, kentsel dönüşüm projesi ile birlikte yaşanmaya başlanan sürece ait çeşitli gazete ve dergilerde yer alan haber ve yazılara da başvurulmuştur.

BAŞIBÜYÜK MAHALLESİ KURULUŞ TARİHİ:

SÜREYYA İLMEN, HASTANE VE GECEKONDULAR

İstanbul’da bir hastanenin kuruluşu kendi varlığının dışında bir gecekondu mahallesi yaratır. Mahallenin Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde bir köy olarak kurulmasına kadar giden kökeni, onu köklü bir tarihsel yerleşim yeri yapmaya yetmemiştir. Bugün mahalleyi oluşturan yüzlerce gecekondu, hastanenin yarattığı

3 2009 yılında yapılan anket sonuçlarına göre ortalama hanehalkı büyüklüğü 4,5 olarak saptanmıştır.

tarihsel izin etrafına çevrelenmiş gibidir. Mahallenin kuruluşu açısından, arsa alımlarının başladığı yıllar veri olarak alındığında, Başıbüyük Mahallesi'nin 1970'lerde hız kazanmaya başlamış olan kuruluşunun izleri somut olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin gelişim biçimi 1980'lerde tam olarak biçimlenmeye başlamış ve gelişme ivmesini arttırmıştır. Fakat 1951 yılında yapımı başlamış olan Süreyya Paşa Hastanesi, mahallenin kuruluş yerini belirleyen ana etmendir. Buna çevre bölgelerde gelişen sanayi alanlarının varlığı da eklendiğinde sürecin gelişimi belirginlik kazanmaktadır.

1951 yılında kurulan Süreyya Paşa Hastanesi'nin Başıbüyük açısından önemi, hastanenin yapım aşamasında ve sonrasında ek binaların yapılmasında çalışanların daha sonra hastanenin işgücünü oluşturmasıdır. Başıbüyük'ün büyümesi, hastanenin işgücü ihtiyacını karşılayan kesimlerin bu mahallede yerleşmeye başlaması ile olur. Bu süreci tamamlayan diğer kentsel gelişmeler de mevcuttur. Önemli karayolları akslarının mahallenin yakınından geçmesi ve bunların Maltepe ve Kartal'da bulunan sanayi alanları ile olan ilişkisi mahallenin çekim gücünü arttırmış ve bir gecekondu alanı olarak gelişimini hızlandırmıştır.

Hastanenin kuruluşuna kadar kentsel özellikler taşımayan bu yerleşim yerinde çiftlik hayatı hâkimdir. Sebze bostanları ve bahçecilik yapılan bu geniş arazide, 1901 (Hicri 1321) yılında yapılmış (Çelebi, 1981: 79) bir cami ve bir ilkokul vardır. Caminin ve okulun yapımında yine Süreyya İlmen'in rolü vardır:

Basıbüyük Köyünde bir cami ile bir okul inşaatına aracı oldum. Bu sıralarda Haydarpaşa'daki Tıbbiye Okulunu askeriye inşa etmekteydi. Askeriye bu caminin ve okulun inşa edilmesi

işini üzerine aldı. Mimar Valori projelerini yaptı. Mimarisi dört köşelidir. Tıbbiye Okulu Müdürü Rasim Paşa bu iş için çok emek harcadı ve inşaat bittikten sonra Askeriye Vakıflar Bakanlığı ile hesaplaştı (İlmen, 2001: 195).

Süreyya İlmen, Başıbüyük'teki Narlıdere Çiftliği'ni İşçi Sigortaları Kurumu'na bağışlayarak SSK Süreyya Paşa Göğüs, Kalp ve Damar Cerrahisi Hastanesi'nin yapımına ön ayak olmuştur. Hastanenin barındırdığı iş potansiyeli de çevresinin burada yaşayanların ikamet alanı haline gelmesini beraberinde getirir. Mahallenin eski yerleşimcilerinden olan İbrahim Gürler (2004) yerel bir yayında kendisiyle yapılan söyleşide şikâyet içeren bir ifade ile buranın hastane yerine bir eğitim kurumuna verilmiş olması durumunda gecekondulaşmanın olmayacağını dile getirmektedir. Bir başka görüşme notunda da yine hastanenin kuruluşunun mahallenin gelişimine etkisini belirtmektedir:

Hastanede istihdam edilen insanlar öncelikli olarak buraya yerleşiyorlar, yerleştiriliyorlar. Önce tapulu yerler yapılıyor. 1972'den sonra hastanenin B ve C blokları yapılıncı 1.500 çalışanın yerleşeceği alan yaratılıyor, yani yeni evler ve meskenler.⁴ Bu dönemde bölge köy olduğu için muhtarlıklara el altından para verilip tarlalar ve hazine arazileri satın alınıyor. Bahsi geçen yerleşimler de böylelikle oluyor (Görüşme 2).

1960'larda Mahallede Beklenmeyen Bir Gerileme Aralığı

1950-1960 Adnan Menderes Dönemi, İstanbul açısından yoğun imar faaliyetleri ile geçmiş ve bu dönem boyunca bir dizi "imar istimlâk ha-

⁴ Hastanenin kapasitesinin artırılması, hastane kurum tarihinde 1976 olarak verilmektedir. Dolayısıyla görüşme notundaki 1972 tarihini 1976 olarak düzeltebiliriz.

reketi” gerçekleştirilmiştir. Başbüyük gibi yeni yerleşimler bu hareketin hedefi içinde olmamışlardır. Bu yerleşimler başta o yılların sanayisi için gerekli yatakhaneler olarak şekillenirler. 1980 sonrasında Maltepe ilçesine bağlanacak olan Kartal ilçesine bağlı Küçükalyalı 1960'ta belediye olur ve hızlı bir yapılaşma sürecinin içine girer (*Yurt Ansiklopedisi*, 1981: 4007). Küçükalyalı'nın 1960'ta belediye olması ile yanı başındaki köy statüsündeki Başbüyük'te bu yıllarda gerek nüfusta gerekse sosyal ve ekonomik yapıda meydana gelen gerileme arasında bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Küçükalyalı'nın bu yıllarda nüfusunun artması, buna paralel olarak Başbüyük'ün geride kalmasında ulaşım akslarındaki kolaylıklar, sanayi gelişim alanlarına olan yakınlık ve arazi yapısının yapılaşmaya daha elverişli olması gibi nedenler etkili olmuştur. İbrahim Gürler (2004) bu süreci şu şekilde anlatmaktadır:

Başbüyük halkı zamanla Küçükalyalı'ya, Maltepe'ye, Yalı Mahallesi'ne doğru taşınmaya başladılar. İşkelede topladıkları sebze ve meyveleri taşımının kolaylığı yüzünden. Ben iddia ediyorum, Küçükalyalı'nın Maltepe'nin kökleri Başbüyük halkından oluşuyor. İlk nüfus yoğunluğu aslında Başbüyük'teydi. İlçenin adı aslında Başbüyük olmalıydı.

1960 sonrasında Başbüyük yerleşmesindeki gerilemenin en önemli göstergesi nüfusundaki azalmadır. Reşat Ekrem Koçu (1961) bu süreci şöyle aktarmaktadır:

120 hane olan köy, 1960 yılında 70 haneye inmiş bulunuyordu; Başbüyük köylüsünün sattığı Küçükalyalı bostanlarında, bahçelerinde İstanbul'un namı bir yazlığı kurulup gelişince, hali vakti yerinde olup da Küçükalyalı'daki toprakları-

nı elden çıkarmamış olanlar nüfus kayıtları köy kütüğünde kalmak üzere oraya hicret edip yerleşmişlerdir. Köy nüfusu her ne kadar 650 kişi görünür ise de bunların hepsi köyde oturamaktadır. Bin nefis köy sakinleri 350-400 can arasındadır. Halen köyde oturanların bir kısmı da bahçıvan-sağmalcı olarak geçinir. (s. 2185)

1963 yılında 24 haneye kadar düşen yerleşimde 1966 yılında yerleşim 50 haneye çıkmıştır. Öte yandan köyün nüfusu azalıyor olsa da belli başlı altyapı hizmetleri köyde mevcuttur. Ancak bu hizmetler şu anda mahallenin yayıldığı alanda değil, muhtarlığın da bulunduğu eski köy merkezinde bulunmaktadır. Mahalledeki su sorunu da çok öncelerden mahallelinin gayretleri ile Kayışdağı suyunun mahalleye getirilmesi ile çözülmüş, 1968'de elektrik ve sonrasında da televizyon hanelere girmiştir. Tarım ve hayvancılığın başlıca geçim kaynağı olduğu köyde 1960 yılında köyün iyi durumda olmayan bir ilkokulu, iki bakkalı, bir kahvesi vardır. Köy bütün ihtiyaçlarını, başta ekmek, et olmak üzere Küçükalyalı ve Maltepe çarşılarından temin etmekteydi (*A.g.e.*, s. 2186). 1966 yılında mahalleye minibüs getirilene kadar, Maltepe merkezine toprak bir yol üzerinden 1 saatlik bir yürümeyle ulaşılmaktaydı.

Mahallede eğitim tesisi olarak önce 120. Yıl Ziraat Bankası İlköğretim Okulu kurulmuştur. Bu okul mahallede yer alan bölge parkının aşağısındadır. Bahsi geçen ilkokul, Süreyya İlmen'in Narlı Çiftliği'ni alıp buraya yerleşmesinden sonra 1900'lerin başında Cami ile aynı zamanda yaptırılmıştır. Fakat araştırma kapsamında eski yerleşimcilerle yapılan görüşmeler arasında bu ilkokulda okuyanlara rastlanmıştır. 1989 yılında da şu anda ilköğretim okulu olarak hizmet veren Yılmaz Mızrak Or-

taokulu, 1994 yılında ise Atatürk İlköğretim Okulu yapılmıştır.

1976 yılında Süreyya İlmen Hastanesi'nin kapasite artırması ile 1960'larda yaşanan nüfus gerilemesi aşılmış hatta nüfus hızla artmaya başlamıştır. Kapasite artırımı sırasında inşa edilen binalarda çalışan inşaat işçilerinden bir kısmı daha sonra hastanede çalışmaya devam etmiş ve hastanenin çevresine yerleşmişlerdir. Aynı dönemde yeni sanayi alanları kente giriş-çıkış yolları çevresindeki alanları çevrelemeye başlamıştır (*Yurt Ansiklopedisi*, 1981: 4006). Anadolu yakasında sanayi kullanışları Ümraniye ve Kurtköy sanayi alanları ile Ankara asfaltı boyunca Tuzla-Yakacık-Çayırova-Gebze eksenini boyunca yayılmıştır. Sanayi yerleşmelerinin çevrelerinde boy veren Soğanlık, Yakacık, Ümraniye, Fikirtepe, Gülsuyu, Gülsu gibi yerleşimlerden biri de Başıbüyük'tür. Bu dönemde kentin nüfusu 2,5 milyonu aşmış, semt sayısı ise 61'e çıkmıştır. Doğu yakasının (Anadolu Yakası) çevre belediyelerindeki nüfus, bu yakadaki merkez belediye içindeki ilçe merkezlerinden daha hızlı bir artış göstermiştir (*Yurt Ansiklopedisi*, 1981: 4006). 1975'te çevre belediyelerin nüfusu, doğu yakası toplam nüfusunun 1/3'ünden fazladır. 1970-1980 arasında çevre belediye nüfus artışı bu yakadaki en yüksek oranına ulaşmıştır (*A.g.e.*, s. 2007). En fazla nüfus artışı gösteren belediyeler ise Maltepe, Kartal, Küçükyalı, Ümraniye ve Soğanlık'tır (*A.g.e.*, s. 4007).

ANAP'tan Kentsel Dönüşüme Kalan Miras:

Tapu Tahsis Belgesinin Sihri

Gecekondu, Türkiye kentleri açısından işçileşme tarihinin aynası aynı zamanda da hanesidir. Fakat gecekondu sadece işçilerin değil, 1940'lardan itibaren (sosyal) konut arzının ye-

tersizliği nedeniyle memur ve diğer yoksul kesimlerin de hanesi olmuştur. Kentin toplumsal tarihine ışık tutan bu olgu, gecekondu sadece konuttan ibaret bir süreç olmadığını gösterir. Toplumsal yaşamın sosyal ve mekânsal olarak kuruluşunu ve örgütlenişini içinde barındıran gecekondu olgusu, bugün kentsel dönüşüm politikalarıyla farklı bir evreyi yaşamaktadır. Dahası bir dönemin gecekonduları bugün kapsamlı inşaat faaliyetleriyle adeta sona yaklaşmaktadır. Ama Davis'in (2010) farklı ülkelerin farklı kentlerinden verdiği örneklerde olduğu gibi Türkiye'de de gecekondu kentlerin çeperlerinde artmaya devam etmektedir.

Türkiye'de 1940'ların sonlarında başlamış ve 1970'li yıllarda hızlanmış olan gecekondulaşma süreci büyük oranda gecekonducuların kendi bireysel ve aile-akrabalık-hemşerilik gibi kapasiteleri ile gerçekleşmiştir. Bu tür bir gelişme öyküsüne "politik mahalleler" in kuruluş biçimleri eklendiğinde, sürecin gelişimi açısından politik kapasitelerin de etkili olduğu görülmektedir (Aslan, 2005; Şen ve Aslan, 2011). Bu dönemleri ekonomik açıdan değerlendirdiğimizde ise ilk gecekonducuların aynı zamanda kendi evleri ve mahalleleri için gereken alt yapı ve fiziksel çevre koşullarını gerçekleştirenler olduğu görülür. Yani mahalleye henüz yatırımcı girmiş değildir. Ancak arazileri satan belli kişi ve gruplar olduğu gibi, gecekondu inşaat malzemeleri sağlayanlar da mevcuttur (Aslan, 2005). Dolayısıyla gecekondu kendine özgü bir piyasası vardır. Fakat 1980 askerî darbesiyle hayata geçirilmeye başlanan neoliberal politikalar gecekondu için de farklı bir dönemi başlatmıştır. Bu dönem imar aflarıyla simgeleşir. Tam anlamıyla populist politikalarla nitelik kazanan bu dönemde gecekondu apartmanlaşmaya başlar ve mahal-

leye müteahhitlerin girişi söz konusu olur. Böylece gecekondulu mahalleleri artık yatırımcıların ilgisini çekmeye ve gecekondular da kent arzısı vesilesiyle piyasa ilişkileri içinde yer almaya başlar. Devam eden göçlerle İstanbul'da oluşan yeni yatırım yerlerine rağmen, bu mahalleler yatırım potansiyellerini korumuştur. Bu süreç, gecekonduların her türlü birikimlerini evleri ve bahçeleri için kullandıkları bir dinamikle gelişmeye devam etmiştir. Sürecin sanayisizleşmenin ya da sanayinin yer değiştirmesinin somut etkilerinin görülmesine kadar devam ettiği söylenebilir. 2000'lerden sonra sanayisizleşmenin etkisiyle mahalledeki sosyo-ekonomik dinamiklerin gerilemesiyle farklı bir dönem başlamıştır. Sanayisizleşme işçi sınıfının kentteki mevzilerinin ve uzun vadeli haklarının kaybı olarak ilk etkilerini 1990 sonrasında göstermeye başlar. Büyük üretim alanlarının kentin dışına taşınması yönündeki plan kararları 1980 sonrası itibarıyla alınsa da özellikle kent içindeki büyük sanayi havzalarının kent dışına taşınması günümüze kadar devam eden bir olgu oldu (Öktem, 2006). Bu durum en çok sanayi havzalarının etrafındaki gecekondulu mahallelerini etkiledi. İşsiz kalmak ya da sanayinin yeni yerlerine göç etmek ile baş başa kalan gecekondulu işçileri başka bir olgu daha beklemekteydi: Kentin başka sektörlerinde güvencesiz, geçici işlerde çalışmak. Bu etkiler aynı zamanda bu kesimin çocuklarını, yani oldukça kalabalık bir genç nüfusu etkilemesiyle, mahallelerde sokak başlarında toplanıp zaman öldüren genç erkek grupları gibi artık farklılaşmış mahalle içi görüntülerini yarattı (Berner, 2005; Kurtuluş, 2005; Şen ve Aslan, 2011).⁵

5 Bu kesim için kentsel dönüşümü meşrulaştırmaya çalışan yöneticiler veya bürokratlar, "işsiz-güçsüz ve tehlikeli gruplar" tanımlamalarını yapmaktan kaçınmamıştır.

Gecekondunun, kent yoksullarını siyasal bir taban olarak denetlemek üzere araçsallaşması öncelikle Demokrat Parti döneminde keşfedilmiştir (Koçak, 2008). Dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in bir seçim propagandasında "her mahallede bir zengin" yaratmayı hedef olarak göstermiş olmasını hatırladığımızda, dönemin gecekondulu mahallelerinde birer zengin çıkarmak belki hayaldir. Ama kent arzısı bu kesimin zenginleşme ihtimalini yaratabilecek bir kaynak olarak ileriki yıllarda ANAP gibi başka bir sağ partinin uygulamaları ile mümkün olabilmıştır. Yani ithal ikameci dönemin sanayileşen kentlerinde işçilere hane olan ve emeğin yeniden üretimi açısından önemi olan gecekondular, ANAP döneminden itibaren farklı bir sosyo-ekonomik konumun mevzisi olmuşlardır. Ancak 1980 sonrası Turgut Özal dönemine kadar olan zaman aralığında gecekondunun varlığı hâlâ barınma ihtiyacını karşılamak üzere bir taahhüde sahiptir.

Gecekondulu olgusu, 1980'lere kadar ithal ikameci sanayileşme ve kalkınmanın ihtiyaç duyduğu ucuz iş gücünün sosyal konumunu yeniden üreten toplumsal bir araçtır. Bir yandan farklı iktidar yönetimlerince yapılmasına karşı çıkılan ya da özellikle politik mahallelerde şiddetli yıkım faaliyetleri ile savaş açılan; öte yandan Türkiye kentleşmesinin "resmî olmayan" sosyal konut politikası olarak fiziksel varlığı sürekli artan gecekondulu, her dönemde kentsel siyasetin odak noktası olmuştur.

TOKİ Başkanı Erdoğan Bayraktar 12 Kasım 2007 tarihinde yaptığı bir konuşmasında gecekondulu alanlarını "Terörün, uyuşturucunun, devlete çarpık bakmanın, psikolojik olumsuzlukların, eğitimsizliğin ve sağlık problemlerinin temelini" olduğu alanlar olarak tanımlamıştır. Bkz. "Kentsel Dönüşümü Tamamlayamazsak Terörü de Bitiremeyiz", *Sabah* gazetesi, 13.11.2007, Şen (2008).

1980'lerden sonra kent toprağının bir zenginleşme aracı olarak kullanılması, gecekonduyu açık biçimde piyasa ilişkileri içine hapseder. Bu politika değişikliği, yerel yönetimlerin sınıfsal tabanlarını yönetmek için başvurduğu temel bir araç oldu. 1980'li yıllardaki bu politikalar, Dünya Bankası programlarına uygun bir çerçeveye sahipti. Bu yaklaşımlarla dünyanın çok geniş bir coğrafyasında mevcut olan yasal olmayan yerleşimlerin yasallaşması gündeme taşınmıştır. Gecekonduların üzerine kurulduğu toprağın kullanım hakkını kullanıcıya veren tapu tahsis belgeleri tam da böyle bir ortamda gündeme gelmiştir. Bu dönemdeki politikaları ve sonuçlarını Hernando de Soto'nun 2005'te yayınlanan ve neoliberal perspektifçe benimsenen *The Mystery of Capital (Sermayenin Esrarı)* kitabındaki önerilerinin benzerinin yaşandığı bir süreç olarak adlandırmak mümkündür. Bu önerilerin genel çerçevesi, yoksulların yaşadıkları illegal alanlarda yasallaşma ve mülkiyet haklarının kullanıcılara verilmesiyle birlikte bu alanlarda bir piyasanın oluşacağı ve bu piyasa ile birlikte yaşanan yoksulluğun azalacağına dayanmaktaydı. Yani kent toprağının metalaştırılmasıyla oluşan piyasanın, kentsel yoksulluğu gidereceği düşünülmekteydi. 1980'den sonra Türkiye kentleşmesinde yaşanan dönüşümlerde bu politikanın izlerini görmek mümkündür. Gecekondu tapu tahsis belgelerinin verilmesi ile birlikte bir "konut ve arazi piyasası" oluşmuş ve gecekondu için barınma alanları zenginleşme ve sosyal mobilité aracı olma vasfını taşımaya başlamıştır. Tek katlı gecekondu yavaş yavaş apartmanlara dönmüş, fakat bu apartmanlar yine de ruhsatlı, yasal bir statüye kavuşmamıştır. Tapu tahsis belgeleri, gecekonduların üzerine inşa edildikleri arsanın kul-

lanım hakkını veren bir yasal statü getirirse de imar hakkını vermemektedir. Aslında tamamen yasallaşmış ama bir şekilde yasal olmayan yerleşimler olarak da bırakılan bu alanlarda kentsel politikanın da ana eksenini "tapu" ve "imar hakkı" oluşturmuştur. Birçok yerleşimci tarafından tekrarlandığı üzere mülkiyet haklarının verileceğine dair sözler her seçimin ana konusu ve oy toplama aracıdır. "Mülkiyet haklarının verilmemesi politikacıların her seçimden önce oy toplamak için kullanabilecekleri bulunmaz bir seçim vaadidir" (Kuyucu, 2009: 257).

Gecekondu "apartkondu"lara döndüğü süreçte gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta da kuşkusuz gecekondu alanlarındaki hane nüfuslarının artmaya başlamasıdır. Birçok gecekondu hanesi artan nüfus ihtiyacını karşılamak için de evlerine kat eklemişlerdir. Öte yandan gecekondu alanlarında oluşan piyasanın müşterileri de gecekondu mahallelerinin kendi sosyo-ekonomik yapısı içinde ortaya çıkan kesimdir. 1980 sonrasında mahalleye gelenlerin dahi, bölgede yer seçme nedeni olarak ucuz konut ihtiyacını ve akraba ve hemşerilik ilişkilerini öncelikli olarak belirtmeleri bu alanlara "dışarıdan" büyük bir nüfusun akmadığını ve piyasanın kendi iç dinamikleri ile oluştuğunu göstermektedir. Zaman içerisinde dönüşen gecekondu alanları aynı zamanda emekçilerin yatırım yaptıkları bir mecradır. Tüm birikimlerin yatırıldığı aynı zamanda tek mobilité aracı olan gecekonduların ellerinden alınması ihtimali bu alanlarda ortaya çıkan direncin önemli bir nedenidir (Kuyucu, 2009).

Başbüyük'te "Yasallaşma" Süreci

Maltepe bölgesinin ilk imar planı 1945 yılında yapılmıştır. Bu imar planına göre tren istasyo-

nu ve demiryolu hattı çevresi yerleşme alanı olarak belirlenmiştir. Ancak pratikte gelişme farklı olmuş ve Maltepe'deki yerleşme alanı 1960'tan sonra yeni açılan Ankara Asfaltı yönünde doğuya ve kuzeydoğuya doğru hızla gelişmiştir (Aksel, 1994: 282). Mahallenin bağlı bulunduğu Maltepe Belediyesi, 09.02.1981 tarih ve 57 sayılı bildiri ile İstanbul Anakent Belediyesi'ne bağlı Şube Müdürlüğü'ne dönüştürülmüş daha sonra 1985 yılında Kartal Belediyesi'ne bağlanmıştır. Ancak Ankara Asfaltı kenarındaki sanayi tesislerinde çalışanların kurdukları gecekondu yerleşmelerinin zamanla gelişmesi, İstanbul'daki birçok semt gibi Maltepe'nin de ilçe yapılmasıyla sonuçlanmıştır. 1992 yılında Maltepe, Kartal ilçesinden ayrılıp ilçe olmuş, aynı yıl 1 Kasım'da "Ara Yerel Seçimler" sonucunda Maltepe'de belediye kurulmuştur.

Çok eski bir yerleşim olan Başibüyük Mahallesi'nin köy statüsünden çıkması, 1980 yılından sonradır. Bir gecekondu mahallesinin tipik gelişim özelliklerini dönemsel olarak da yansıtan Başibüyük Mahallesi'nde gecekonduların kurulmasındaki hareketlenmenin 1970'lerde başladığı, gecekonduyun ve kent toprağındaki kritik dönüşümün ise 1980 sonrası dönemde olduğu görülmektedir. Bu tarihten sonra başlayan ve günümüze kadar gelen neoliberal yeniden yapılanma süreci kendi içinde iki farklı dönem olarak ayrılmaktadır. Mahallede 1980'den 2000'li yıllara kadar dönemin ekonomi politikasına uygun olarak gecekonducuların bizzat piyasanın yaratıcısı olarak yer aldıkları bir yeniden yapılandırma süreci söz konusudur. 2000'lerden sonra ise mahallenin şekillenmesine etki eden politikalar, aktörler ve gecekonducuların sürece katılımı açısından oldukça farklı

bir dönüşüm yaşanmıştır. Her iki dönem, neoliberal kentsel politikalarla oluşan yeniden yapılanmayı içerse de ve birbirinin devamı olabilecek özellikler taşısa da, bu politikalar güç ilişkilerinin yapısı ve rantın dağıtımı itibariyle farklı etkilere sahiptir. Bu nedenle 2000 sonrası dönem bu makalede "kentsel dönüşüm" kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi 1980 sonrasında Başibüyük Mahallesi için en önemli gelişme, ANAP hükümeti tarafından 1984 yılında bu mahalledeki gecekondu tapu tahsis belgelerinin verilmesi olmuştur. Diğer gecekondu mahallelerinde olduğu gibi bu durum, mahallede çok katlı yapılaşmanın artışı da beraberinde getirmiştir. 1980'li yılların ortalarına gelindiğinde Başibüyük'ün nüfusu artık 10.000 kişiyi aşmış durumdadır. Eskiden E-5 ve Ankara Asfaltı denen D-100 Karayolu'nun doğu ve kuzeyinde kurulan gecekondu kısa zamanda Başibüyük, Gülsuyu ve Gülsu, Aydınevler, Zümrütevler ve Esenkent gibi mahalleleri oluşturmuştur. 1980 sonrasında yaygınlaşan ve ayrıca "yasallaşan" gecekondu alanları, yeni birçok mahalleyi yaratmıştır. Sahrayıcedit, Fikirtepe, Merdivenköy, Tünelağızı, Kurtköy, Gülsuyu, Yeşilbağlar, Taşlıbayır Mahalleleri Maltepe'ye bağlı ve kentin doğu kısmındaki 1980 dökümünde yer alan yasallaşan mahallelerdir.

1984'te verilen tapu tahsis belgeleri ile birlikte Başibüyük Mahallesi'ndeki konut, nüfus ve mülkiyet ilişkilerinde değişimler başlamıştır. Başibüyük Mahallesi'nde yaptığımız anket sonuçlarına göre Başibüyük'teki konutların % 63,2'lik oranı gecekondu ya da kaçak yapı niteliğindedir. Mahalle, % 29,3 oranında arsa tapusuna sahip apartman dairesinin varlığına

rağmen gerek konut türü itibariyle gerekse sosyal dokusu itibariyle bir gecekondu mahallesi özelliğini belirgin olarak taşımaktadır. Başıbüyük'te 1980 sonrası çıkarılan yasalarla getirilen aflardan yararlanarak tapu tahsis belgesi alanların oranı yüksektir (% 48,4). Ancak hanelerin % 17'si hisseli tapuya sahip iken % 15'inin de hiçbir belgesi bulunmamaktadır ki bu kesim özellikle 1990'lardan sonra mahalle-ye yerleşenlerden oluşmaktadır.

Basıbüyük Mahallesi'nde anket yapılan hanehalklarının % 69,4'ü ev sahibi, % 22,5'i kiracıdır; % 8,1'i ise akrabasına ait evde oturmaktadır. Başıbüyük'te apartman türü yapının artmasıyla birlikte kiracılık oranlarının da artış gösterdiği izlenebilmektedir. Ev sahibi olanların % 79,8'i gecekonduya yaşarken, kiracıların % 68,1'i ve akrabasına ait evde oturanların % 56'sı tapulu apartman dairesinde oturmaktadır. Projenin ilk etabının gerçekleştirileceği tepe bölgede bulunan 400 dönümlük alanda toplamda 990 bina ve ayrı üniteler olarak da 1.762 hane bulunmaktadır (Görüşme 3, 2010; Kuyucu, 2009: 239). Bunların 506 tanesinin tapu tahsisi, 473 tanesinin ise hiçbir belgesi bulunmamakta; 11 tanesinin ise tapusu bulunmaktadır. Bu verilerden de anlaşılacağı üzere Başıbüyük Mahallesi'ndeki tapulu arazilerin çoğu mahallenin alt kısmında bulunan bölgededir. Tepede bulunan tapu tahsis belgesi ağırlıklı bölge kentsel dönüşümüne karşı şiddetli çatışmaların yaşandığı bölgedir ve mahallenin tamamı kentsel dönüşüm alanı ilan edildiği halde özellikle mülkiyet ve yapılaşma farkları nedeniyle iki bölge birlikte hareket etmemiştir.

BAŞIBÜYÜK'TE EV SAHİBİ OLMANIN KURTARAMADIKLARI: GECEKONDU, YOKSULLUK VE İŞSİZLİK

Bu bölümde mahallenin fiziki mekânının şekillenışı, mülklerin elde ediliş biçimleri ve ardından da mahallenin sosyo-politik ve ekonomik yapısı incelenmekte, araştırma sonuçlarından elde edilen veriler ışığında ev/gecekondu sahibi olmak ile “zenginleşme” arasındaki gerilimli ilişki tartışılmaktadır. Farklı ekonomi politik aşamalar içinde mahallede ev/gecekondu sahibi olmanın bilgisi verilerek bugünkü politikalarda göz ardı edilen kimi noktalara değinilmeye çalışılacaktır.

Bir Mahallenin Kuruluş Rasyoneli: “Emek Piyasasının Gündelik Alanını Kurmak”

Smith (2006: 149) kenti, emek piyasasının gündelik alanı olarak tarif eder. Kenti politik iktisat çerçevesinde yorumlayan farklı kent bilimcileri, kent ile emek dünyası arasındaki bu ilişkiyi çok temel bir argüman olarak ele alırlar.⁶ Kent mekânı emeğin yeniden üretiminin mekânıdır ve bu nedenle üretim ilişkilerinden doğan çelişkileri taşımaktadır (Castells, 1977; Gottdiener, 2001). Bir yerleşim yerinin kuruluş rasyonellerini belirleyen en güçlü etmenin emeğin ve dolayısıyla yaşamın kuruluş ihtiyaçları ile gerçekleşiyor olması buradaki vurguyu anlamlı kılmaktadır. Mahalleye ait bilgiler detaylı biçimde incelendiğinde, mahalleyle arsa-ev edinme ile ilişkilenen çok boyutlu anlamlar

6 Kent mekânı ve üretim ilişkileri üzerine geniş bir literatür mevcuttur. Modern kapitalist kent ve üretim ilişkileri konusundaki ilk çalışmalar için Fransız kent bilimci Henri Lefebvre'nin eserleri başvuru kaynaklarıdır. Lefebvre'nin (1991, 1996) çalışmaları kendisinden sonra gelen kent araştırmacılarını önemli ölçüde etkilemiş ve politik iktisat yaklaşımı önem kazanmaya başlamıştır.

taşıdığı da görülmektedir. Kente yerleşmenin, iş-ev edinmenin bir arada değerlendirilmesi, bir gecekondan alanının çok boyutlu ekonomi politik birikimlerle oluştuğunun nesnel izleridir.

Farklı dönemlerin ekonomi politikalarının izi, arazilerin elde edilme biçimlerine somut olarak yansımıştır. Alan araştırması sonuçları, halkın büyük bölümünün (% 42,7) arsalarını özel şahıstan satın aldıklarını göstermektedir. Bu grubu takip eden ikinci büyük grup (% 27,5) hazine arazisini çevirmiş; üçüncü grup ise (% 14) hazine arazisini çeviren özel şahıslardan satın aldıklarını belirtmişlerdir. Son olarak küçük bir grup da (% 5,1) arazilerini emlakçıdan satın aldıklarını belirtmiştir (Tablo 5.1). Hazine arazisini çevirdiklerini belirten grubun dışın-

da kalan kesim farklı biçimlerde de olsa gecekondan yapımı için gereken kentsel araziye piyasadan satın almışlardır. Birçok gecekondan mahallesinde karşılaşılan bu durum, gecekonducuları “işgalci” olarak suçlayan söyleminin fazlasıyla indirgemeci olduğunu göstermektedir; “işgalci” söylemi gecekondunun da diğer konut türleri gibi kendine özgü bir piyasa ilişkisi içinde geliştiğini gözden kaçırmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi en yüksek arsa elde edilme yılları 1970’ten başlayan ve 1990’lara kadar devam etmiş bir aralığı kapsamaktadır.

Kısaca özetlemek gerekirse, Başbüyük’te şu andaki evlere ait arazilerin % 61’i gecekondan bölgelerinin kendi dinamiği içinde oluşan piyasadan satın alınmıştır. Bu oran, mahalle-

TABLO 5.1
Başbüyük: Arsanın Elde Edilme Biçimi ve Dönemi

Arsanın elde edilme biçimi	Arsanın elde edildiği dönem						Cevap yok	Toplam
	1950 öncesi	1951-1960	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1991-2000		
Hazinenindi, çevirdim % 27,5	0 0,0	2 4,1	1 2,0	34 69,4	8 16,3	2 4,1	2 4,1	49 100,0
Özel şahıstan satın aldım % 42,7	1 1,3	2 2,6	2 2,6	19 25,0	36 47,4	15 19,7	1 1,3	76 100,0
Emlakçıdan aldım % 5,1	0 0,0	0 0,0	0 0,0	2 22,2	5 55,6	1 11,1	1 11,1	9 100,0
Özel şahıs çevirmişti, ondan aldım % 14,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	7 28,0	11 44,0	7 28,0	0 0,0	25 100,0
Miras kaldı % 5,1	2 22,2	2 22,2	1 11,1	2 22,2	0 0,0	0 0,0	2 22,2	9 100,0
Köydü, muhtardan aldım % 0,6	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 100,0
Diğer % 2,2	0 0,0	0 0,0	1 25,0	3 75,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	4 100,0
Yanıt veremiyorum % 2,8	0 0,0	1 20,0	2 40,0	2 40,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	5 100,0
Toplam hane sayısı % 100	3 1,7	7 3,9	7 3,9	70 39,3	60 33,7	25 14,0	6 3,4	178 100,0

nin gecekondulaşmaya başladığı dönemin başından itibaren bir arazi piyasasının varlığına sahip olduğunu göstermektedir. Fakat yıllar içinde piyasayı yaratan politikalar ile araçlar oldukça değişmiş, konut piyasası ticari anlamda daha iddialı hale gelmiştir.

Arsaların elde edilme biçimleri ile konutların elde edilme-yapım öyküsü bir arada değerlendirildiğinde, iki aşama arasındaki zamansallığın bir anlamı olduğu görülmektedir. Konutlarını başkalarına parayla yaptıranların (% 48,4) yanı sıra büyük bir kesim (% 34,7) kendi konutunu yapmıştır. Böyle bir gerçekliğin olması, gecekonduyu diğer konut türlerinden ayıran en önemli özelliklerdendir (Tablo 5.2). Bütünüyle kullanım değeri üreten ve emeğin yeniden üretimi anlamında devletin veya sermayenin doğrudan katkısı olmaksızın kendi kolektif girişimlerine dayanan bir konut yapımı söz konusudur. Bu durum aynı zamanda elde edilen arsaların doğrudan barınma ihtiyacı için kullanıldığını da gösterir. Evin elde edilme biçiminde mahalle özelinde değerlendirilmesi

gereken önemli bir özellik de mahalledeki erkek nüfusun inşaatlarda çalışma geçmişinin olmasıdır. İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı inceleyeceğimiz mesleklere göre sınıflandırmaya baktığımızda inşaat işinde çalışanların (% 11,7) ve teknik/tamir işinde çalışanların (% 13,2) oranının meslek ayrımlarında en yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir. Kısacası özellikle ilk yıllar olmak üzere mahalledeki inşaatların yapımında mahalledeki emek gücü kullanılmıştır.

Tablo 5.1 ve 5.2 incelendiğinde görüleceği üzere arsa ve konutun elde edilme süreci aslında çok da eski bir tarihe gitmemektedir. Gecekonducuların mevcut arsalarının % 90'ına yakın bölümü 1970'lerden başlayıp yakın döneme kadar uzanan süreçte edinilmiştir. Ev sahibi olma dönemi açısından ise % 96 gibi daha büyük bir oranın olduğu görülmektedir. Her ikisinde de (arsa ve konut) mülk sahibi olma sürecinin 1970-1990 yılları arasında daha hareketli olduğu; 2000'li yıllarda mülklerin el değiştirme hızının düştüğü gözlenmiştir. Konut-

TABLO 5.2
Başbüyük: Konutun Elde Edilme Biçimi ve Dönemi İlişkisi

Konutun elde edilme biçimi	Konutun elde edilme dönemi							Cevap yok	Toplam
	1951-1960	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1991-2000	2001 sonrası			
Yaptırdım % 48,4	2 1,9	1 1,0	28 27,2	38 36,9	29 28,2	3 2,9	2 1,9		103 100,0
Satın aldım % 16,4	0 0,0	2 5,7	2 5,7	10 28,6	13 37,1	8 22,9	0 0,0		35 100,0
Kendim yaptım % 34,7	2 2,7	4 5,4	24 32,4	25 33,8	19 25,7	0 0,0	0 0,0		74 100,0
Miras kaldı % 0,5	1 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0		1 100,0
Toplam hane sayısı % 100	5 2,3	7 3,3	54 25,4	73 34,3	61 28,6	11 5,2	2 0,9		213 100,0

larını satın aldıklarını söyleyenlerin % 60'ı 1990'dan sonra evlerini almışlardır. Dönemler karşılaştırıldığında konut piyasasındaki en hareketli dönemin ve yoğunluğun 1980'lerde olduğu görülmektedir.

Şimdiki eve taşınma dönemleri, kiracılarla ilgili bilgiyi de içerdiği için mahalleye yerleşme sürecine ve değişimine ışık tutmaktadır (Tablo 5.3). Ev sahiplerinin % 21,6'sı 1970'lerde, % 29,1'i 1980'lerde ve % 34,3'ü ise 1990'larda konutlarına yerleşmişlerdir. Dikkat çekici bilgilerden biri ise kiracıların % 75,4'ünün 2000'li yıllarda şimdiki konutlarına taşınmış olmalarıdır. Akrabaya ait evde oturanların % 52'si 1990'larda, % 32'si ise yine 2000'li yıllarda konutlarına taşınmışlardır. Tapusu olanların zaman içinde konutlarını apartmana dö-

nüştürmesi ve gecekonduda oturanların kat çıkmaları sonucu mahallede sınırlı da olsa kiraya verilebilir bir konut stoku oluşmuştur.

Barınma koşullarının oluşumuna dair bir değerlendirme yapmak açısından elde edilen bu bilgilerin yanı sıra mahallenin genel yapılaşma ve konut niteliklerini de göz önüne almak gerekmektedir. Başibüyük Mahallesi'nde görüştüğümüz hanelerin oturdukları konutların % 47,8'i bir ya da iki katlı olduğu; dört ve dörtten fazla kata sahip olan binaların oranının ise yine yüksek (% 32,2) bir oranda olduğu görülmüştür (Tablo 5.4). Bu karma görünüm mahalle açısından sosyal olarak da karma bir yapıyı yansıtmaktadır. Apartmanlaşmanın artıyor olması beraberinde kiracı nüfusunu da arttırmaktadır. Mülkiyet durumuna göre ayırttığımızda ise ev sahiplerinin % 26'sının, kiracıların ise % 52'sinin yüksek katlı binalarda oturduğu görülmüştür.

1980 sonrası tapu tahsis belgelerinin verilmesiyle birlikte gecekondular da apartmana dönüşmeye başlamıştır. Yapılan anketlerden gecekondou veya kaçak yapı statüsünde bulunan konutların % 41,2'sinin bir, % 19,1'inin iki katlı olduğu görülmektedir; bu tür yapıların sadece % 19,6'sı dört ve dörtten fazla kata sahiptir. Diğer bir deyişle, gecekondudan apartmana dönüşen yapıların oranı henüz düşüktür. Nitekim görüşülen ailelerden sadece % 27,7'si kat çıktığını ifade etmiştir; % 43,2'si ise hiçbir değişiklik yapmamıştır. Bu dönemler içinde, kat çıkma dışında en yüksek oranda görülen değişiklikler ise çatı yapma, oda ekleme ve konutu sağlamlaştırmadır.

Kent içi hareketlilik açısından bakıldığında İstanbul'da daha önce başka yerde oturma oranı yüksektir; bugün yaşanan konut hanelerin

TABLO 5.3
Başibüyük: Şimdiki Eve Taşınma Dönemi
ve Mülkiyet İlişkisi

Şimdiki eve taşınma dönemi	Mülkiyet			Toplam
	Ev sahibi % 69,4	Kiracı % 22,5	Akrabaya ait % 8,1	
1951-1960	3	0	0	3
%	1,4	0,0	0,0	1,0
1961-1970	5	0	1	6
%	2,3	0,0	4,0	2,0
1971-1980	46	0	2	48
%	21,6	0,0	8,0	15,6
1981-1990	62	2	1	65
%	29,1	2,9	4,0	21,2
1991-2000	73	15	13	101
%	34,3	21,7	52,0	32,9
2001 sonrası	24	52	8	84
%	11,3	75,4	32,0	27,4
Toplam				
hane sayısı	213	69	25	307
%	100,0	100,0	100,0	100,0

TABLO 5.4
Başbüyük: Konutun Türü ve Kat Sayısı İlişkisi

Konutun türü	Konutun kat sayısı					Toplam
	Tek katlı	İki katlı	Üç katlı	Dört katlı	Dört kattan fazla	
Gecekondu veya kaçak yapı % 63,2	80 41,2	37 19,1	39 20,1	24 12,4	14 7,2	194 100,0
Tapulu apartman dairesi % 29,3	1 1,1	10 11,1	18 20,0	23 25,6	38 42,2	90 100,0
Baraka % 0,3	0 0,0	1 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0	1 100,0
Müstakil ev % 7,2	10 45,5	8 36,4	4 18,2	0 0,0	0 0,0	22 100,0
Toplam hane sayısı % 100,0	91 29,6	56 18,2	61 19,9	47 15,3	52 16,9	307 100,0

yarısından fazlasının (% 57) ikinci konutudur. Daha önce yaşanan evlerin büyük çoğunluğunun yine Maltepe’de olduğu; ikinci sırada ise Kadıköy ilçesinin olduğu görülmektedir (Tablo 5.5). Daha önceki evde kirada olma oranı ise çok yüksektir; bu kişilerin % 60,9’unun bir önceki evden ayrılma nedeni ev almak ya da yapmaktır.

Birikim olanakları açısından hanehalklarının köydeki mülkler hariç başka bir eve sahip olup olmadıklarına bakıldığında % 89,3’ünün başka evi bulunmadığı görülür. Sadece % 10,7 oranındaki bir kesimin İstanbul ya da başka

bir kentte evi bulunmaktadır; bu evlerin % 39,3’ünde ailenin çocukları oturmakta, % 8,9’u da akrabaya kiralık verilmektedir. Bu evlerin sadece % 35’lik bir kısmı yabancılara kiralanmaktadır. Dolayısıyla diğer konutların çoğu ailenin yakınlarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılmaktadır. Mahallede ev sahibi olmadığı halde kira ödemeyen önemli bir kesimin varlığı (% 22,3) piyasa ilişkileri yerine aile veya akraba dayanışma ilişkilerinin hâlâ yaygın olduğuna işaret etmektedir (Tablo 5.6). Mahalledeki kira bedellerinin İstanbul’daki ortalama kira bedellerine oranla düşük olduğu

TABLO 5.5
Başbüyük: Bir, İki ve Üç Önceki Evlerin Bulunduğu İlçeler (öne çıkan ilçeler)

Bir önceki evin ilçesi	Sayı	%	İki önceki evin ilçesi	Sayı	%	Üç önceki evin ilçesi	Sayı	%
Maltepe	84	48,0	Maltepe	21	53,8	Maltepe	5	50,0
Kadıköy	22	12,6	Kadıköy	4	10,3	Kadıköy	2	20,0
Kartal	10	5,7	Fatih	4	10,3	Diğer	3	30,0
Ümraniye	8	4,6	Diğer	10	26,6			
Diğer	51	29,1						
Toplam	175	100,0	Toplam	39	100,0	Toplam	10	100,0

TABLO 5.6
Başbüyük: Kira Oranları

Ödenen aylık kira (TL)	Sayı	%
101-200 TL	16	17,0
201-400 TL	43	45,7
401-600 TL	14	14,9
Kira ödemiyorum	21	22,3
Toplam hane sayısı	94	100,0

da anlaşılmaktadır. Kiracıların % 45,7'si 200-400 TL arasında, % 14,9'u 401-600 TL arasında kira ödemektedir. 101-200 TL kira ödeyenlerin oranı ise % 17'dir. Dolayısıyla Başbüyük'teki konutların bir kısmının, düşük gelirli toplumsal kesimlerin barınma ihtiyacını karşıladığını söylemek mümkündür.⁷

Araştırmada ev sahibi ile kiracıların mahalleyi tercih etme nedenlerinin farklı olup olmadığı da sorgulanmıştır. **Tablo 5.7**'de görüldüğü üzere ev sahiplerinin mahalleyi tercih etmelerindeki başlıca nedenler ucuz arsa/ev bulmak (% 59,2) ve akrabalara/hemşerilere yakın olma isteğidir (% 34,7). Kiracıların yerleşme nedenleri de ev sahipleri ile benzerlik göstermektedir; kiracıların % 56,5'i ucuz kira, % 34,8'i ise akrabalara/hemşerilere yakın olma nedeniyle mahalleyi seçmişlerdir. Bunlar dışındaki nedenler her iki grup için de işyerine yakınlık ve evin/semtin güzel olmasıdır. Kısacası Başbüyük Mahallesi'nin tarihsel gelişiminde öncelikle

7 Yapılan görüşmelerde, Maltepe ilçesi ve çevresinde yaşayan memurların da bu mahalle ile benzer mahallelerde yaşadıklarına dair bilgiler edinilmiştir. Kentsel dönüşüme karşı mücadele sırasında değineceğimiz üzere projenin başlangıç aşamasında mahalle halkına karşı görevlendirilen polisler de yakın yerlerde yaşadıklarından dolayı "gerekli" müdahalelerde bulunmamış ve otoritelerce Bayrampaşa'dan özel kuvvetler getirtilmiştir. Bu bilgi mahalledeki direniş sırasında ve sonrasında yapılan görüşmelerde farklı kişilerce tekrarlanmıştır.

TABLO 5.7
Başbüyük: Şimdiki Eve Taşınma Nedeni ve Mülkiyet İlişkisi (birden çok cevap)*

Şimdiki eve taşınma nedeni	Mülkiyet			
	Ev sahibi	Kiracı	Akra-baya ait	Toplam
Akrabalara yakınlık	74	24	17	115
%	34,7	34,8	68,0	37,5
İşyerine yakınlık	38	11	1	50
%	17,8	15,9	4,0	16,3
Ucuz arsa ev bulma	131	0	6	137
%	61,5	0,0	24,0	44,6
Ucuz kira	0	46	1	47
%	0,0	66,7	4,0	15,3
Ulaşım kolaylığı	19	5	0	24
%	8,9	7,2	0,0	7,8
Ev, semt güzel	63	16	4	83
%	29,6	23,2	16,0	27,0
Toplam hane sayısı	213	69	25	307
%	>100,0	>100,0	>100,0	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için kolon toplamı % 100'den fazla çıkmaktadır.

ucuz barınma olanaklarının ve sosyal ilişkilerin önemi ortaya çıkmaktadır.

Burada belirtilmesi gereken bir başka bulgu ise görüşülen hanelerin sahip olduğu mülkiyet belgeleridir (**Tablo 5.8**). Mülkiyet belgelerinde yaşanan farklılaşma Türkiye kentleşme politikalarının günlük siyasete bağımlılığını ve konjonktürel kararlarla biçimlenen yapısını da yansıtmaktadır. Mülkiyet belgelerinin alınma dönemleri aynı mahalle içerisinde farklı mülkiyet biçimlerinin oluşmasına yol açmıştır. Bu belgeler günümüzdeki kentsel dönüşüm projelerinin uygulama araçları nedeniyle mahalleli-ler arasında da bir ayrışmaya yol açmaktadır.

TABLO 5.8
Başbüyük: Evin Belgesi

Arsanın/evin belgesi	Sayı	%
Müstakıl tapu	23	10,8
Hisseli tapu	38	17,8
Tapu tahsis senedi	103	48,4
Muhtar senedi	12	5,6
Toprak tapusu (iskânı yok)	4	1,9
Belgemiz yok	33	15,5
Toplam hane sayısı	213	100,0

Olası bir yıkımda alınacak bedelin veya konut hakkının yapılacağı pazarlıklar ve anlaşmalar bu belgeler üzerinden olmaktadır.

Yapılan araştırmada hanelerden alınan bilgilere göre, Başbüyük Mahallesi'nde tapu tahsis belgesi en yaygın belgedir (% 48,4). Hanelerin % 17,8'i hisseli tapuya sahip iken % 15,5'inin hiçbir belgesi bulunmamaktadır. Bu durum özellikle 1990'lardan sonra mahalleye yerleşenler için söz konusudur. Bugün özellikle hiçbir belgesi olmayanlar açısından kentsel dönüşüm ciddi bir yerinden edilme tehdidi oluşturmaktadır. Hiçbir belgeye sahip olmayanlar içerisinde mülkiyet belgesini ikame edecek belge türleri farklılık göstermektedir. En genel hatlarıyla söylemek gerekirse su ve elektrik makbuzu gibi temel başvuru evrakları, mahallelerde mülkiyet belgesini ikame eden belgeler olarak muhafaza edilmektedir.

Mahallenin Sosyal Profili ve Mahallede Yaşam

Başbüyük Mahallesi; nüfusunun çoğunluğunun birinci ve ikinci nesil göçmenlerin çocukları ile birlikte yaşadıkları canlı bir yaşam alanıdır. Bu canlılığa mahallede her geçen gün artan işsizlik mağdurlarının varlığı, geçici ev işlerinde

çalışan ev kadınları, kahvelerde zaman öldüren erkek nüfusu da dahildir. Alan araştırmasında görüşülen hanehalklarının % 50,4'ünü kadınlar, % 49,6'sını ise erkekler oluşturmaktadır ve hane bireylerinin % 44,9'u İstanbul doğumludur (Tablo 5.9). Bunu Karadeniz Bölgesi (% 29), Doğu Anadolu Bölgesi (% 15,8) ve İç Anadolu Bölgesi (% 7,3) izlemektedir.⁸

TABLO 5.9
Başbüyük: Doğum Yerleri

Doğum yeri	Sayı	%
İstanbul	612	44,9
İstanbul hariç Marmara Bölgesi	12	0,9
Ege Bölgesi	17	1,2
Akdeniz Bölgesi	5	0,4
İç Anadolu Bölgesi	100	7,3
Karadeniz Bölgesi	395	29,0
Doğu Anadolu Bölgesi	215	15,8
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	3	0,2
Yurtdışı	5	0,4
Toplam kişi sayısı	1.364	100,0

İstanbul doğumluların fazla olmasının en önemli kaynağı mahallenin genç nüfusudur; aile bireylerinin % 26,2'si 15 yaşın altındadır. Araştırma sonucunda elde edilen ortalama yaş 29 iken ortalama yaş dağılımı içinde % 20 oranla 21-30 yaş aralığındaki nüfus en yoğun kesimi oluşturmaktadır (Tablo 5.10). Nüfusun memleket bağlarına bakıldığında yine geleneksel bir örüntü izlenimi edinilmektedir. Hanedeki büyüklerin anne ve babalarının % 40'tan fazlası memlekette kalmışlardır ve bu kuşağın sadece % 4'e yakın bir bölümü İstanbul doğumludur. Birinci nesil göçmenlerin çoğu 1960'lı ve 1970'li yıllarda İstanbul'a gelmiştir.

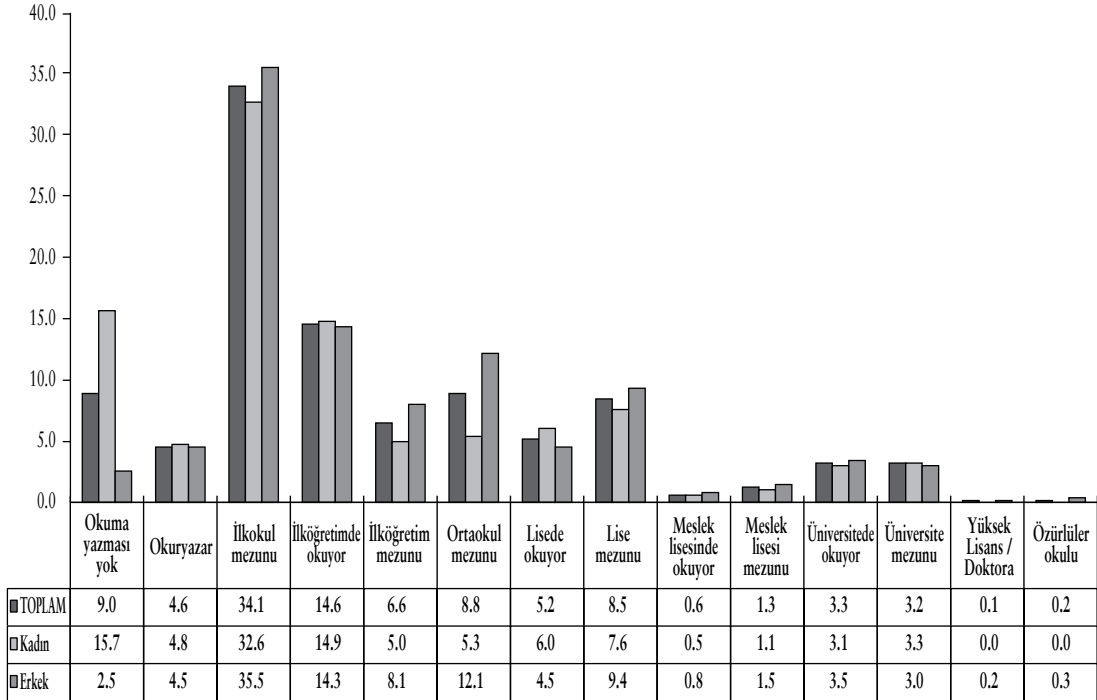
⁸ Bu bölgeler içinde özellikle Sivas, Samsun, Sinop, Erzurum ve Kars illeri öne çıkmaktadır.

TABLO 5.10
Başıbüyük: Yaş Gruplarının Dağılımı

Yaş	Sayı	%
0-6	131	9,6
7-12	150	11,0
13-15	76	5,6
16-20	139	10,2
21-30	273	20,0
31-40	211	15,5
41-50	160	11,7
51-60	141	10,3
61-70	53	3,9
71 üstü	21	1,5
Cevap yok	9	0,7
Toplam kişi sayısı	1.364	100,0

Başıbüyük’de yaşayanların eğitim düzeyinin genel olarak düşük olduğu anlaşılmaktadır. Mahallede okuma-yazma bilmeyenlerin oranı kadınlarda % 15,7 oranı ile Türkiye (% 13,8) ve İstanbul (% 7,5) oranlarından yüksekken, okuma-yazma bilmeyen erkeklerin oranı (% 2,5) Türkiye oranından (% 3,38) düşük, İstanbul oranından (% 1,56) ise yüksektir. Mahalledeki en yaygın eğitim durumunu ilköğretim mezunları oluşturmaktadır. Yapılan anketlerde ilköğretim mezunlarının oranı % 34,1 çıkmıştır. Erkekler arasında ilköğretim mezunu olanların oranı % 32,6; kadınlar arasında % 35,5’tir. Bu

GRAFİK 5.1
Başıbüyük: Eğitim Durumu (0-6 yaş hariç)

oranlar İstanbul ortalamalarına yakındır; İstanbul’da ilköğretim mezunları erkekler arasında % 33,5, kadınlar arasında % 34,7’dir. Lise düzeyinde eğitim almış olanların oranı 2009 yılında İstanbul genelinde % 22’ye ulaşmıştır; kadınlar da erkeklerle hemen hemen aynı düzeydedir. Ancak Başıbüyük’te bu oranlar kadınlar için sadece % 8,4, erkekler için ise % 10,4’tür. Üniversite eğitimi için de benzer bir durum söz konusudur; mahallede üniversite mezunu olanların oranı kadınlarda % 3,3, erkeklerde % 3’tür.

“Çalışmaya Rağmen Yoksulluk”

Hanenin geçim stratejileri ve buna bağlı olarak kentsel mekânı kullanma biçimleri, kentsel dönüşümle yaşanması beklenen köklü değişimlerin analizi açısından önem taşımaktadır. Bugünkü kentsel dönüşüm projelerine yapılan en yoğun eleştiri, projelerle birlikte geçeköndü halkının kentteki yaşamlarının, dahası elde ettikleri kazanımlarının korunup korunmayacağıyla ilgilidir.

Basıbüyük Mahallesi’nde işgücüne katılım oranına⁹ baktığımızda erkeklerin katılımında Türkiye ve İstanbul ortalamasına yakın bir oran görülmektedir. Türkiye genelinde bu oran % 70,5, İstanbul’da % 70,9 ve Başıbüyük Mahallesi’nde % 70,7’dir. Kadınların işgücüne katılımı ise % 17,5’lik oranla % 26 olan Türkiye ve % 22,6 olan İstanbul ortalamalarının oldukça altındadır (Tablo 5.11).

Çalışma hayatında cinsiyet dağılımı açısından Türkiye gerçekliğine paralel bir durumla

9 Bu oran, çalışanlar ve iş arayanların toplam çalışabilir nüfusa, diğer bir deyişle, işgücünün aktif nüfusa oranını gösterir. Yapılan ankette “çalışıyor”, “emekli çalışıyor”, “öğrenci çalışıyor” ve “evde parça başı iş yapıyor” kategorileri “çalışanlar” olarak değerlendirilmiştir.

TABLO 5.11
Başıbüyük: İşgücüne Katılım Oranı (%)

2009	Toplam	Kadın	Erkek
Türkiye*	47,9	26,0	70,5
İstanbul*	46,7	22,6	70,9
Basıbüyük	44,9	17,5	70,7

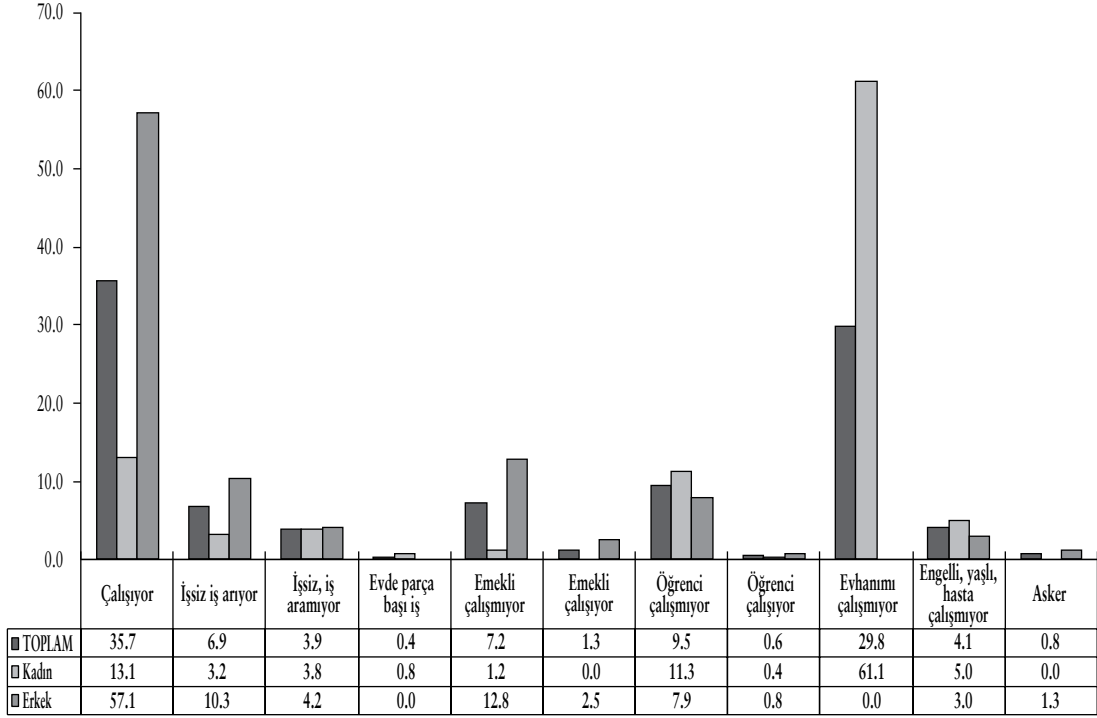
(*) Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

karşılaşılmıştır (Grafik 5.2). Başıbüyük’te kadınların % 60,9’u ev hanımı olduğunu, % 11,3’ü de öğrenci olduğu için çalışmadığını ifade etmiştir. Kadınların çok azının eve iş alma şeklinde bir çalışma biçimine dahil olduğu anlaşılmaktadır. Erkeklerin % 12,8’i emeklidir ve % 7,9’u ise öğrenci olduğu için çalışmamaktadır. Kadınlar içinde emekli olanların oranı (% 1,2) çok düşüktür. Erkekler içerisinde emeklilik oranı, çalışmaya devam eden emeklilerle birlikte ele alındığında % 15,3’tür ve yine çok düşüktür. Bu veriler mahallede bir önceki kuşağın ücretli ve güvenceli çalışmaya katılımının düşük olduğunu göstermektedir.

Mahalledeki işsizlik oranları¹⁰ Türkiye ortalamasından yüksek, İstanbul ortalamasından düşüktür. 2009 verilerine göre işsizlik oranları Türkiye genelinde % 14, İstanbul’da % 16,8’dir. Başıbüyük Mahallesi’nde uyguladığımız anketlerin sonunda elde ettiğimiz sonuca göre ise işsizlik oranı % 15,4’tür (Tablo 5.12). Cinsiyete göre oranlara bakıldığında da benzer bir durum ile karşılaşılmaktadır. Kadınlar arasındaki işsizlik oranı % 18,4 ile Türkiye ortalamasından yüksek, İstanbul ortalamasından düşüktür. Erkekler arasındaki işsizlik oranı da yine Türkiye ortalamasından yüksek, İstanbul ortalamasından düşüktür.

10 İşsiz nüfusun, istihdam edilenler ile işsizlerin oluşturduğu tüm nüfusun (işgücü) içindeki oranıdır.

GRAFİK 5.2
Başbüyük: Çalışma Durumu (15 yaş ve üstü)

Başbüyük Mahallesi'nde yapılan anketlerde elde edilen sonuçlara göre tek çalışanın olduğu hanelerin oranı % 55'tir. İki kişinin çalıştığı hanelerin oranı % 23 iken % 14 oranında çalışanın olmadığı ailelere de rastlanmıştır. Hanede çalışan sayısının düşüklüğü, özellikle

kadınların işgücüne katılımlarının düşük olması, hanenin ortalama gelir düzeyine de yansımaktadır (Grafik 5.3). Başbüyük'te hanelerin % 11'inin toplam gelirin 500 TL'nin altında olduğu anlaşılmaktadır. 1.000 TL'nin altında gelire sahip hanelerin oranı % 55'tir; 2.000 TL üzerinde gelire sahip hanelerin oranı ise sadece % 10'dur.

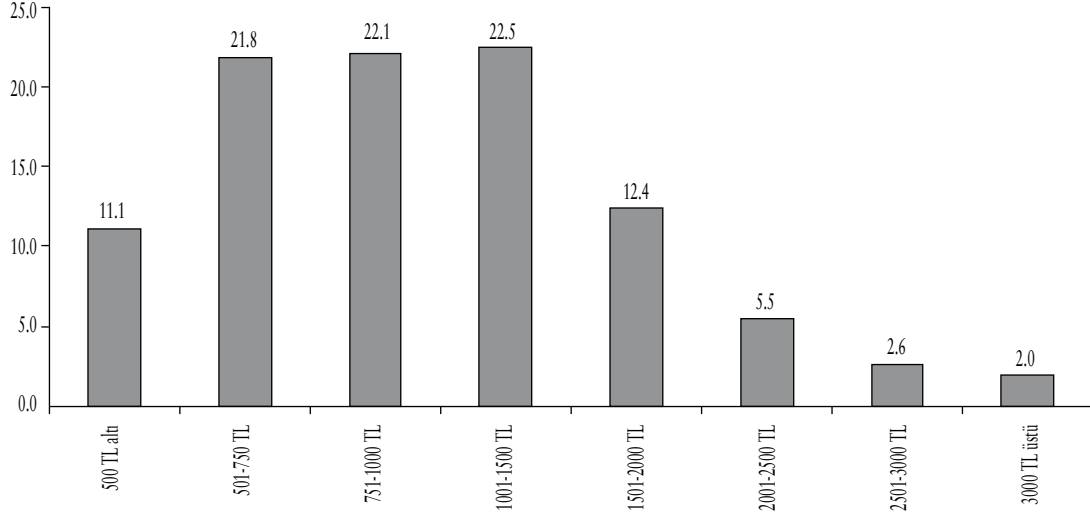
Mahallede çalışanların % 90'ı özel sektörde çalışmaktadır ve bu durum işyeri büyüklükleriyle ilişkili olarak da önemli ipuçları sunmaktadır. Çalışanların % 50'si 0-9 işçi çalıştıran mikro işletmelerde, % 19,5'i ise 10-24 kişi çalıştıran işyerlerinde çalışmaktadır. Yani çalı-

TABLO 5.12
Başbüyük: İşsizlik Oranları (%)

2009	Toplam	Kadın	Erkek
Türkiye*	14,0	14,3	13,9
İstanbul*	16,8	19,9	15,8
Başbüyük	15,4	18,4	14,6

(*) Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

GRAFİK 5.3
Başıbüyük: Toplam Hanehalkı Geliri

şanların % 70'i küçük ölçekli işyerlerinde çalışmaktadır. Ancak civarda organize sanayi bölgelerinin varlığı nedeniyle 100'den fazla işçi çalıştıran işletmelerde çalışanların oranı da % 12,9'dur. İşyeri-ev ilişkisi açısından elde edilen araştırma verileri, çalışanların özellikle kendi ilçe sınırlarındaki işyerlerini tercih ettiklerini göstermektedir. Mahallenin bağlı olduğu ilçe olan Maltepe'de çalışanların oranı % 46,4 iken Kadıköy'de % 15, Kartal'da % 5,4 ve Ümraniye'de % 4,1 oranında çalışan söz konusudur. Gezici olarak çalışanların oranı ise % 8,5'tir.

Çalışanların aylık gelirlerine bakıldığında asgari ücretin altında çalışanların % 31,3 gibi önemli bir paya sahip olduğu görülür.¹¹ Ancak en büyük kesimi 501-1.000 TL arasında asgari ücretin bir miktar üzerinde kazananlar oluştur-

maktadır. 2.000 TL üzerinde aylık gelire sahip olan çalışanların oranı ise sadece % 1,4'tür (Tablo 5.13). Çalışan nüfusun düşük gelir düzeyi ve toplumsal hizmetlere erişimdeki sorunlar nedeniyle mahallede "çalışan yoksullar" (Kapar, 2004) olgusundan söz etmemiz mümkündür.¹²

TABLO 5.13
Başıbüyük: Aylık Kazanç (TL)

Aylık kazanç (TL)	Sayı	%
150 TL altı	2	0,6
150-300 TL	16	4,6
301-500 TL	91	26,1
501-1.000 TL	180	51,7
1.001-2.000 TL	54	15,5
2.001-3.000 TL	4	1,1
3.000 TL üstü	1	0,3
Toplam kişi sayısı	348	100,0

¹¹ Türkiye'de asgari ücret Temmuz 2009'da 16 yaşından büyükler için net 496,53 TL'dir.

¹² Bu konuda ayrıca 2000'de Uluslar arası Çalışma Ofisi tarafından yayınlanan "Değişen Dünyamızda Gelir ve Sosyal Güvenlik" başlıklı Dünya Çalışma Raporu'na bakınız.

TABLO 5.14
Başbüyük: Çalışanların İşteki Durumu ve Konumu

İşteki Durum	Müdür/ Yönetici	Şef/ Amir	Usta Başı	Uzman/ Teknis- yen	Düz işçi	Odacı/ Hizmetli	Kendi işyeri	Gezici	Memur	Büro çalışan	Evde	
											kendi hesabına	Cevap yok
Toplam												
Tam zamanlı ücretli	5	8	18	19	139	37	5	5	23	17	0	1
% 71,8	1,8	2,9	6,5	6,9	50,2	13,4	1,8	1,8	8,3	6,1	0,0	0,4
Yarı zamanlı ücretli	0	0	1	0	3	3	0	4	0	0	0	0
% 2,8	0,0	0,0	9,1	0,0	27,3	27,3	0,0	36,4	0,0	0,0	0,0	0,0
Geçici ücretli / mevsimlik	0	0	7	2	20	8	2	7	0	0	1	0
% 12,2	0,0	0,0	14,9	4,3	42,6	17,0	4,3	14,9	0,0	0,0	2,1	0,0
Kendi hesabına çalışan	0	0	5	1	1	0	18	17	0	0	0	0
% 10,9	0,0	0,0	11,9	2,4	2,4	0,0	42,9	40,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Kolon %	0,0	0,0	15,6	4,5	0,6	0,0	66,7	51,5	0,0	0,0	0,0	0,0
İşveren	1	0	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0
% 1,0	25,0	0,0	25,0	0,0	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Ücretsiz aile işçisi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
% 0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0
Evde iş yapan	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0
% 0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0
Diğer	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
% 0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Cevap yok	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
% 0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Toplam çalışan sayısı	6	8	32	22	163	48	27	33	23	18	4	2
% 100	1,6	2,1	8,3	5,7	42,4	12,4	7,0	8,5	6,0	4,7	1,0	0,5

Bir diğer önemli veri ise çalışanların işteki durumları ve konumlarıdır; bu iki verinin bir arada değerlendirilmesiyle sınıfsal konumlar net bir biçimde ayırdedilebilmektedir (Tablo 5.14). Çalışanların % 71,8'i tam zamanlı ücretlidir; yarı zamanlı ya da geçici olarak çalışanların oranı % 15'e ulaşmaktadır. Bir başka önemli çalışma kategorisi de kendi hesabına çalışmadır (% 10,9). Kendi hesabına çalışanların % 42,9'unun kendi işyeri bulunmaktadır. Ancak bu grubun % 40,5'i de gezicidir; gezici olarak çalışanların büyük bölümünü seyyar satıcıların oluşturduğu bilinmektedir. İşteki konumları itibariyle değerlendirildiğinde çalışanların % 42,4'ünün düz işçi olduğu görülmektedir. Şef, ustabaşı ve uzman/teknisyenlerden oluşan bir vasıflı çalışanlar grubu % 16,1 oranında paya sahipken memur, odacı/hizmetli ve büro çalışanlarının oluşturduğu grubun oranı % 23'e ulaşmaktadır.

Çalışanların meslekleri de yukarıdaki verileri destekler niteliktedir (Tablo 5.15). Tablodaki meslekleri sınıflandırdığımız zaman ortaya çıkan oranlara baktığımızda çalışan nüfusun % 53,4'ünün beceri gerektirmeyen işlerde çalıştığı görülmektedir. Bu gruptaki meslekler arasında inşaat işi (% 11,7), büro hizmet işleri (% 8,5), tekstil/konfeksiyon işleri (% 7,8) ve lokanta, büfe gibi hizmet işleri (% 7) öne çıkmaktadır. Çalışanların % 32,1'i ise beceri gerektiren işlerde çalışmaktadır; bu grup içinde teknik işler ve tamircilik ile şoförlük öne çıkan mesleklerdir. Çalışanların sadece % 3,4'ü üniversite eğitimi gerektiren işlerde çalışmaktadır.

Çalışanların bağlı oldukları sigorta kurumlarına bakıldığında büyük çoğunluğun (% 60,4) Sosyal Sigortalar Kurumu'na bağlı çalıştığı anlaşılmaktadır. Bağ-Kur ve Emekli Sandığı'na kayıtlı çalışanların sayısının düşük olması, yukarıdaki

TABLO 5.15
Başbüyük: Çalışanların Meslekleri

Mesleği	Sayı	%
Aşçı	10	2,6
Marangoz	18	4,7
Şoför / taksici	29	7,5
Teknik iş / tamir	53	13,7
Hastane çalışanı	5	1,3
Fotoğrafçı	1	0,3
Berber / kuaför	7	1,8
Beceri gerektiren %	123	32,1
Esnaf / Dükkân sahibi	6	1,6
Bakkal	5	1,3
Manav / pazarcı	6	1,6
Kırtasiyeci	2	0,5
Kuyumcu	1	0,3
Serbest	13	3,4
Ticaret %	33	8,5
Bahçıvan / çiftçi	1	0,3
Büro memuru / hizmetlisi	33	8,5
Tekstil / konfeksiyon	30	7,8
İşçi	19	4,9
İnşaat işi	45	11,7
Tersane	1	0,3
İtfaiyeci	2	0,5
Çöpçü	1	0,3
Kargo / dağıtım / nakliye	1	0,3
Lokanta / kafe / büfe çalışanı	27	7,0
Otel personeli	2	0,5
Temizlik işi	17	4,4
Ev temizliği	6	1,6
Satış elemanı	6	1,6
Güvenlik görevlisi	13	3,4
Evde parça başı iş	1	0,3
Ayakkabı boyacısı	1	0,3
Beceri gerektirmeyen %	206	53,4
Muhasebe	9	2,3
Mühendis	1	0,3
Bankacı	3	0,8
Üniversite eğitimi gerektiren %		3,4
Diğer	4	1,0
Cevap yok	7	1,8
Toplam çalışan sayısı	386	100,0

verilerin de yansıttığı üzere özel sektörde çalışmanın yoğunluğu ile ilişkilidir. Ancak mahallede hiçbir sosyal güvencesi olmayan % 27,2'lik bir kesim de bulunmaktadır (Tablo 5.16).

TABLO 5.16
Başibüyük: Çalışanların Sigortalılık Durumu

Bağ-Kur	SSK	Emekli Sandığı	Özel sigorta	Yeşil kart	Sosyal güvenliği yok	SSK ve özel sigorta	Toplam çalışan sayısı
18	233	13	5	10	105	2	386
4,7	60,4	3,4	1,3	2,6	27,2	0,5	% 100,0

Gelir-Tüketim ve İhtiyaçlar

Yukarıda da belirtildiği gibi hanelerin yarısından fazlasının toplam geliri 1.000 TL'nin altındadır. Mahallede sadece % 10'luk bir hane grubu 2.000 TL üzerinde gelir elde etmektedir. Başibüyük'teki hane ortalamasının % 4,5 olduğu hatırlandığında gelir seviyesinin düşüklüğü daha da belirginleşmektedir. Mahallenin sosyo-ekonomik yaşamı açısından gelir-tüketim ve ihtiyaçlar alanı incelendiğinde, zorunlu harcama kalemlerinin ön planda olduğu görülmektedir. Mutfak harcaması toplam aile bütçesinin % 41'ini; yakacak, elektrik, su harcaması % 23'ünü oluşturmaktadır. Bunu eğitim, sağlık (% 14) ile giyim (% 8) izlemektedir. En düşük harcama ise % 2 ile eğlence kalemidir. Başibüyük'te mülk sahipliği yüksek olmasına rağmen yukarıdaki veriler yaşam standardının ve gelir seviyesinin düşük olduğunu yani "çalışan yoksullar" olarak adlandıracağımız bir kesimin yoğunlukta olduğunu göstermektedir.

Mahalle yaşayanlarının gıda tüketimini yaptığı yerler arasında büyük marketler (% 35,1) ve semt pazarı (% 33,9) öne çıkmaktadır. Büyük marketler artık yoksul kesimlerin de ilk tercihidir ve mahalle bakkalının önüne geçmiş durumdadır. Ayrıca bu marketler önceleri özel otomobil sahibi olan bir orta sınıf kesimi hedefleyerek kentin elverişli ulaşım noktalarında kurulurken artık mekânsal olarak her

noktada bir büyük markete erişilebilmektedir. Elde edilen bir diğer önemli bilgi ise veresiye alışverişin % 32'lik bir oranla hâlâ yaygın olduğudur; bakkal veresiye alışveriş yapabilmeye olanağını sağlamaktadır. Giysi alışverişi ise ağırlıklı olarak pazardan ve işportadan (% 54,3) yapılmaktadır; büyük mağazalardan alışveriş sıklığı % 20 civarındadır.¹³ Görüşülen kişilerin % 45'inin kredi kartı yoktur; ancak gelire paralel olarak kullanım sıklığının arttığı görülmüştür. En üst gelir düzeyinde kredi kartı kullanım sıklığı % 83'e kadar çıkmaktadır; düşük gelirliilerin (aylık 500 TL) % 75'inin ise kredi kartı bulunmamaktadır.

Mahallede kullanılan sağlık kuruluşları incelendiğinde en yüksek oranların devlet hastanesi (% 49,9) ve sağlık ocağında (% 38,8) olduğu görülür. Özel hastane, özel poliklinik ve özel doktor hizmetinden çok az yararlanıldığı izlenebilmektedir. Son bir yılda aileler özel hastane ve poliklinikleri daha fazla kullanmaya başlamıştır. Bunun sigorta kapsamında özel hastaneleri de kullanabilme olanağı ile ilişkisi olabilir.

Evde kullanılan aletler ve donanımlar da erişilen refah düzeyine ilişkin bilgiler sunmaktadır. Burada geniş çaplı kullanıma sahip aletler yerine daha lüks kabul edilen alet ve donanımların hangi oranda kullanıldığına bakmak daha ayırt edici olmaktadır. Örneğin bulaşık

¹³ Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

TABLO 5.17
Başıbüyük: Evde Kullanılan Aletler ve Donanımlar

Aletler ve donanımlar	Sayı	Haneler içinde %
Sabit telefon	233	75,9
Buzdolabı	303	98,7
Çamaşır makinesi	296	96,4
Bulaşık makinesi	134	43,6
Fırın-Ocak	274	89,3
Elektrik süpürgesi	286	93,2
Şofben (Gazlı veya elektrikli)	233	75,9
Televizyon	300	97,7
Teyp / CD çalar	191	62,2
Bilgisayar	150	48,9
DVD	95	30,9
İnternet	103	33,6
Uydu anteni	170	55,4
Kablo yayını	28	9,1
Digitürk / D-Smart	36	11,7
Klima	9	2,9
Toplam hane sayısı	307	

makinesi hanelerin % 48,9’una girmiş durumdadır; ayrıca hanelerin % 48,9’u bilgisayara sahiptir ve % 33,6’sının internet ulaşımı bulunmaktadır. Bu oranlar Tarlabası ve Bezirganbahçe gibi en dezavantajlı kesimlerin yaşadığı mahallelerle karşılaştırıldığında oldukça yüksektir. (Tablo 5.17).

Memleketle İlişkiler ve Memlekette Gelen Katkılar

Memleketle kurulan ilişki düzeyleri ve nedenleri, Türkiye kentleşme göstergeleri açısından hâlâ önemli bir veri türüdür. Gecekondu mahalleleri, işçileşmenin yanı sıra kırdan kente göçün de simgeleridirler. Kırsal bağlar gerek ekonomik gerekse sosyal ve kültürel açıdan her zaman önemli olmuştur. Bu bağlar hemşerilik ilişkilerinin yeniden üretilmesinde de belirleyicidir. Ancak son dönemde memleketle olan ilişkilerin

zayıfladığı ve buralardaki kaynakların eskisi gibi kullanılmadığı görülmektedir. Bunun nedenleri çeşitlenmekle birlikte memlekette toprak olsa da işlenecek ve gelir getirecek durumda ya da büyüklükte olmaması önemli bir etkidir. Öte yandan tarımdaki neoliberal uygulamalarla özellikle küçük ölçekli tarımsal üretimin gelir getirmemesi gerçeği, köyde toprağı olan kent yerleşimcilerinin, bu topraklarından gelir elde etme beklentilerini yitirmiş olduklarını da ortaya çıkarmaktadır. Başıbüyük Mahallesi’nde yapılan araştırmadan çıkan sonuçlar da bu durumu doğrular niteliktedir; mahalle sakinlerinin % 44,6’sının memlekette toprağı bulunmasına rağmen yalnızca % 16,8’i buradan bir katkı sağlamaktadır. Bu katkının türü % 84 oranında aileden erzak gelmesi şeklindedir.

Memleketle kurulan ilişkiler zaman içerisinde azalmıştır; kurulan ilişkilerin zayıflığı, memleketi ziyaret sıklığı ile de anlaşılmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre ailelerin memleketlerini çok sık ziyaret etmedikleri görülmektedir. Ailelerin % 35,2’si hiç ziyaret etmediklerini, % 28,7’si ise yılda bir kereden az ziyaret ettiklerini ifade etmişlerdir. Ancak yine de ziyaret sıklığının memleketteki toprak varlığı ile ilişkili olduğu görülmektedir. Memlekete gitme nedenleri arasında en fazla öne çıkanlar “ziyaret” (% 45,7) ve bayram, ölüm, düğün, doğum (% 29,1) gibi özel zamanlarda geleneksel ilişkileri sürdürme isteğidir.

Ailelerin memleketle ilişkileri fiziksel olarak azalmış olsa da İstanbul’da ailecek görüşülen kişiler arasında akrabalar birinci sırada gelmektedir; ikinci sırada ise mahalle komşuları gelmektedir. Ailelerin % 87,9’u akrabalarla, % 59,6’sı da mahalle komşularıyla görüşüldüğünü ifade etmişlerdir. Bu iki gruba aslında

hemşeriler kategorisi de eklenebilir (% 9,4), çünkü komşular içinde hemşerilerin oranı % 61,2 olarak çıkmıştır. Bu veriler mahalledeki güçlü sosyal ilişkileri ve bağları ortaya koymaktadır. Öte yandan uzakta olan akrabalar ve hemşeriler ile görüşme sıklığı azalmaktadır. Bunun başlıca nedenleri yine çoklu cevaplardan alınan sonuçlara bakıldığında ulaşımın pahalı olması (% 59) ve uzakta oturmaları (% 54,1) olarak sıralanmıştır.¹⁴

Görüşülen hanehalklarının % 87,3'ü boş zamanlarını mahallede/evde geçirmektedir; % 51,5'i de akraba ve tanıdık ziyaretlerine gitmektedir. Şehrin sosyal hayatına katılım ve kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilme oranı ise oldukça düşüktür. Bütün bu bulgulardan günlük hayatın büyük bir bölümünün, çalışma zamanları dışında mahallede geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum mahalledeki sosyal bağları kuvvetlendirmekte ve sosyal yaşamı şekillendirmektedir. Ulaşımın pahalı olması kent içindeki hareketliliği sınırlayan en önemli faktördür. Bunun dışında aile gelirleri, sadece zorunlu ihtiyaçları karşılamaya yetmektedir. Mahalle komşularıyla ve akrabalarla görüşmenin çok önemli olduğu mahalle ortamında nerelerde görüşüldüğü incelendiğinde, kadınların en fazla evlerde (% 76,1) ve sokakta (% 77,8) görüştüğü anlaşılmaktadır. Bu mahallelerin hepsinde sokak çok önemli bir yaşam ve iletişim mekânıdır. Erkekler için de evler (% 64,1) ve sokaklar (% 83,2) önemli buluşma alanlarıdır; bunlara ek olarak kahve (% 29,8) ve cami (% 38) de erkekler için buluşma noktaları olarak öne çıkmaktadır.¹⁵

Bütün bu veriler mahallede yaşayanların kentin bütünü ve olanakları ile nasıl bir ilişki kurduğunu ortaya çıkartmaktadır. Başibüyük Mahallesi'nde olduğu gibi birçok gecekondu mahallesinde mahallede geçirilen zaman kentteki hayatın önemli bir bölümünü kapsamaktadır ve mahalle sosyalleşmenin en önemli mekânsal birimidir. Buradan hareketle baktığımız zaman kentsel dönüşüm ile yerinden edilecek ya da iyi ihtimalle mahallelerinde kalacak olsalar da tepeden inme bir şekilde mahalleleri değişecek nüfusun sosyal ilişkileri ve ilişki biçimlerinde de önemli bir kırılma yaşanacaktır. Böylesi bir sosyal değişimin yaratacağı sonuçları net bir şekilde kestirmek mümkün olamasa da örneğin Ayazma ve Tepeüstü'nden Bezirganbahçe toplu konutlarına taşınanların sosyal ilişkilerindeki dönüşüm birçok hanede travmatik sonuçlar doğurmuştur (Türkün ve Sarıoğlu, 8. Bölüm; Bartu ve Kolluoğlu, 2009). Bu sosyal kırılmanın sonuçları kuşkusuz mahallede daha çok zaman geçiren kadınlar açısından daha ağır olmaktadır. Yukarıdaki veriler göz önünde bulundurularak Başibüyük Mahallesi için de böylesi bir sosyal travmanın yaşanması olasılığını öngörmek mümkündür.

BAŞIBÜYÜK'TE KENTSEL DÖNÜŞÜM YA DA MÜLKSÜZLEŞME

Başibüyük Mahallesi'nin kentsel dönüşüm alanı ilan edilmesi mahallenin sosyo-politik dinamiklerini değiştirecek bir sürecin başlangıcıdır. Türkiye'de kentsel dönüşüm AKP iktidarı ile başlatılan bir kent politikası oldu. Belki de ona kısmet oldu diyebiliriz, çünkü aynı dönemde ana muhalefet partisi olan CHP de bu politikaya cepheden karşı durmadı. Elbette AKP sadece kendisinin yönetebileceği ve yönlendirebile-

¹⁴ Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

¹⁵ Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

ceği ve sınıfsal yönelimlerini açık ettiği bir kentsel dönüşüm programı yaratmıştır. Merkezî yönetimin ve kurumlarının hayli etkin olduğu bu süreçte yerel yönetimlerin yetki ve karar alma mekanizmaları da değişikliğe uğramıştır. Bu dönüşüm modelinde güç ayrılıkları ve farklı yerel yönetim kademeleri arasındaki iş bölümünün hayli değiştirildiği, büyükşehir belediyelerinin ve TOKİ'nin sürecin en önemli aktörleri haline geldiği görülmektedir. TOKİ'nin zaman içerisinde aldığı yetkiler bağımsız ve denetimsiz bir şekilde hareket edebilme kabiliyetini sağlamış ve TOKİ kentsel dönüşüm, toplu konut ve kamu arazilerinin satışı konusunda adeta mutlak otorite olmuştur. Kurumdaki bu yeniden yapılanmanın sonuçlarından biri merkezî yönetimin yerellerdeki uygulama ve karar alma süreçlerinde baş aktör haline gelmesidir. Öte yandan bu yeniden yapılanma sürecinin tamamlandığı ve görev tanımının net olarak yapıldığı söylenemez. Kitabın 3. Bölümü'nde ayrıntılı olarak incelendiği üzere, son olarak 12 Haziran 2011 seçimlerinden hemen sonra Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kurulmuş ve TOKİ'nin sınırsız yetkilerinden daha da fazla yetki kanun hükmünde kararname ile bakanlığa verilmiştir.

AKP tarafından programlanan kentsel dönüşüm, temelde kent toprağının bütünüyle özelleştirilmesi ve büyük toplum kesimlerinin birikimlerinin ellerinden alınması ile bir mülksüzleştirme politikası anlamı taşıırken bir kesim için ise daha fazla mülk edinmenin önünü açmak olarak formüle edildi. TOKİ konutları her türlü konut seçeneğine sahip olmayı mümkün kıldığıyla ilgili kapsamlı bir “mülk sahipliği” ideolojisini yükseltti. Düşük gelirliilerin dahi her türlü birikimlerini bu konutlara kanalize

etmeye dönük mülk sahipliği ideolojisi, toplumsal yaşamda karşılığını şimdiden bulmaya başlamıştır.

Kentsel dönüşüm politikası, günümüzde “eski gecekondulu mahalleleri” olarak adlandırılan mahallelerin varlığı ile ilgili dönemin sonuna geldiğini hissettiren bir yaklaşımdır. Kent toprağı kullanımının ihtiyaçlar temelinde değil, piyasa fiyatı ile değerlendirilmesiyle özetlenecek ve neoliberal kentleşme olarak adlandırılan bu politika diğer taraftan orta sınıf tahayyülüne uygun bir yeniden yapılanmadır.

Kentsel Dönüşümde Hak Elde Etmek:

Belgeliler-Belgesizler

Kentsel dönüşüm projelerinin en başından itibaren dikkat çeken ve yaşayanları kategorize ederek sürecin nasıl yönetileceğini belirleyen kavram “hak sahipliği”dir. Hak sahipliği tamamen mülkün belgesi üzerine kurulmuş bir kavram olup alanda yaşayanların projelere müdahil olma ölçütünü belirlemektedir. Bu doğrultuda gecekondulu bölgelerinin diğer dinamikleri dışlanarak kentsel dönüşüm, tapusu olanlar, tapu tahsis belgesi olanlar, muhtar belgesi olanlar ve hiçbir belgeye sahip olmayanlar şeklinde mülkiyetin yasal statüsüne dayalı bir yapının üzerinden kurgulanmıştır. Proje alanlarında yaşayan kiracılar ise süreçte yer almamaktadır.

Kentsel dönüşüm birçok açıdan eleştirilen ve karşı durulan¹⁶ bir konu olarak kendine öz-

16 Türkiye'deki kentsel dönüşüm ve buna karşı oluşan hareketlere dair bazı kaynaklar için bkz. Bartu-Candan, Kolluoğlu (2008); Baysal, (2010); AGFE (2009); Gough ve Gundogdu (2008); Kurtuluş (2006); Kuyucu (2010); Lovering ve Türkmen (2011); Öktem (2006); Özdemir-Sönmez (2006); Şen (2010), Türkün ve Yapıcı (2009); Türkün (2011); Adanalı ve Balanlı (2010); Dayanışmacı Planlama Atölyesi (2007).

gü kentsel hareketleri yarattı. İdarenin mülkiyet statüsünü ön plana çıkardığı süreçte mülkiyet farklılıkları hareketlerin kendi içinde de gerilime neden oldu. Sürecin şekillenmesinde tarafların beklentilerini yükseltmesi ile oluşan gerilimli ortam, mevcut yasal statülerine ait hukuksal kazanımları da gerileyen bir etki yarattı. Bunun anlamı şuydu: Tapulu-tapusuz ayrımı artık el değiştirmenin bedelinde bir farklılık yaratmanın ötesinde gerçek bir hak olarak var olmayacaktır. Bir başka deyişle dönüşüm alanı içinde yer aldığı takdirde tapulular da yerinden edilebilecektir. Devletin rolünün ve mülkiyetin tarihsel bir süreç içinde belirli normlarla tanımlandığı bir ortamda mülk düzenine istinaden yapılan köklü sayılabilecek bu değişimin anlaşılması ve kabullenilmesi yaşayanların kendi pozisyonlarını belirlemeleri açısından hayli güç bir durum yaratırken ayrışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu durum kentsel dönüşüme karşı örgütlenmeye çalışan muhalif kesimler açısından da geçerlidir.

Kentsel dönüşüm uygulayıcıları bir yandan mülkiyet farklılıklarını kullanarak karşı duruşu kırarken aslında projenin uygulanmasında mülkiyet statüsünün öneminin kalmadığı bir yasal çerçeveyi de hazırlamıştır. Kentsel dönüşüm süreçlerinde mülkiyet ayrımlarının önemini yitirmesi, devletin kentsel dönüşüm ile varmak istediği “tavizsiz” hedefin de bir göstergesidir. Kentsel mekân artık yaşayanların istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda değil, iktidarın küresel ve yerel sermaye ile kurduğu koalisyonun amaçladığı hedef doğrultusunda dönüşecek ve buna engel teşkil edebilecek mülkiyet durumu bertaraf edilecektir. Aslında kentsel dönüşüm projelerinin gündeme gelmesinden beri belirgin olan bu durumu kabul etmek özel-

likle uygulama alanlarındakiler için kolay olmamıştır. Ancak kentsel dönüşüm için yapılan yasal düzenlemeler mülkiyet farklılıklarını sadece proje dahilindeki olanaklardan yararlanma biçimi olarak tanımlamakta, bunun dışında projeyi durdurmak ya da değiştirmek yönlü bir müdahaleye fırsat vermemektedir. Hak sahipliği kavramı bir değişim değeri olarak tanımlanmakta, mekânın tarihsel olarak gelişimi ve kullanım değeri üzerinden tanımlanan bir hak mefhumu gündeme gelmemektedir.

Bu çerçevenin ortaya koyduğu kentsel dönüşüm uygulamalarının gecekondulu yerleşimleri için ciddi bir tehdit kaynağı olduğudur. Kentsel dönüşümün mahallenin sorunlarını çözeceği önerisi ise ikna edici değildir. Yerleşimciler, karşı karşıya kaldıkları bu tehditkâr ortamı aşmak için her türlü dayanışma ve çözüm bulma seçeneklerini denemeye girişmekte hatta Başbüyük'te olduğu gibi yıkım ekiplerinin polisle mahalleye girmesi şiddetli çatışmalara da neden olmaktadır. Bu çatışmaların şiddeti kamuoyunda da tepki uyandırmaktadır. Ancak süreç çok farklı ve öngörülemeyen dinamikleri içinde barındırmakta ve sonuçlar kestirilememektedir. Projenin ortaya çıkışı, uygulamanın başlaması ile yaşanan süreç ve zaman içerisinde değişen dinamikler Başbüyük Mahallesi'nde açıkça gözlemlenebilmektedir.

Mahalleye Kentsel Dönüşüm Geldi

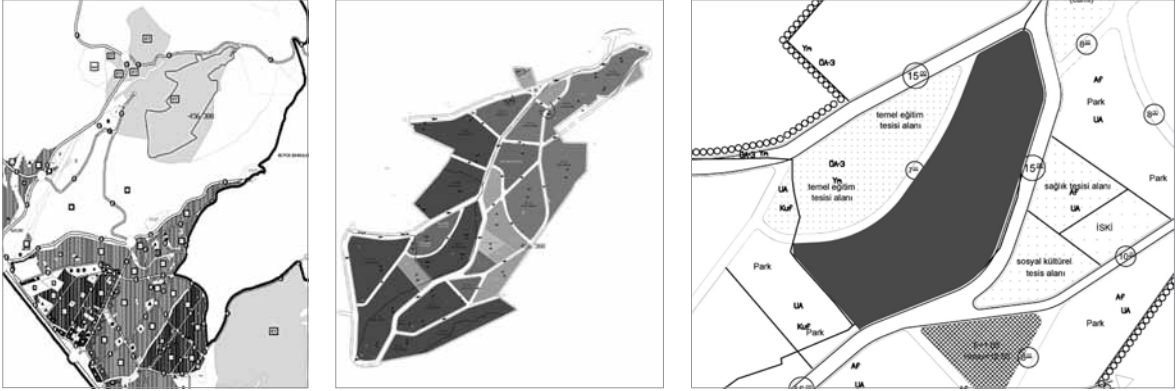
Başbüyük Mahallesi'nin kentsel dönüşüm alanı ilan edilmesi 3 Mart 2004 yerel seçimlerinde AKP adayı Fikri Köse'nin seçilmesinin hemen ardından gündeme gelir. 2004 yılının Haziran ayında Maltepe Belediyesi tarafından kabul edilen 1/5000 ölçekli nazım planda E5 karayolunun kuzeyinde kalan alanlar kentsel dönü-

şüm alanı ilan edilir. Fındıklı, Zümrütevler, Başıbüyük, Gülsuyu ve Gülsu olmak üzere beş mahalle kentsel dönüşüm bölgesi olarak planlanmıştır (Maltepe Belediyesi, Kentsel Dönüşüm Uygulama Projesi Tanıtım Belgesi, 2008). Bu kararla birlikte artık Maltepe ilçesinde hareketli zamanlar da başlayacaktır. Başıbüyük Mahallesi'nin karşı tepesindeki komşu gecekondulu mahalleleri Gülsuyu ve Gülsu planının neler getireceği konusunda bilgi sahibi olur olmaz mahallelerin örgütlü yapısını harekete geçirerek yaklaşık 7.000 dilekçe ile plana itirazda bulunurlar (Adanalı ve Balanlı, 2010). Çok kısa sürede gelişen bu hareket ve açılan davalar planın iptalini beraberinde getirir. Bu sırada Başıbüyük Mahallesi planlardan habersizdir ve diğer mahallelerle de herhangi bir ilişkisi yoktur. Plan mahallenin o zamanki muhtarı tarafından da duyurulmamıştır (Görüşme 4; Deniz, 2010). Diğer mahallelerde plan üzerine muhtarlık tarafından bilgilendirme yapılmış ve mahalleler kendi olanaklarını da kullanarak plan hakkında daha çok bilgi sahibi olmuştur. Gülsuyu ve Gülsu Mahalleleri plancılarla iletişime geçip planın neler getirdiğine dair tartışma şansı yakalamıştır. Sürecin bu şekilde örülmesiyle Gülsuyu-Gülsu Mahalleleri kentsel dönüşüme karşı hareketlenen ilk mahalleler olmuştur ve sonraki sürecin de başını çekmiştir. Başıbüyük'te ise daha geç bir tarihte kentsel dönüşüme karşı tepkiler doğmuştur.

İlk yapılan 1/5000'lik planın itirazlar sonucu iptalinden sonra yeni bir plan hazırlanır. Başıbüyük Mahallesi'nin de içinde olduğu kentsel dönüşüm projesi "E5 Kuzeyi Başıbüyük Mahallesi Kentsel Dönüşüm Alanı" olarak adlandırılmış ve 16.04.2005 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) tarafından onaylan-

mıştır. Proje, "Maltepe E-5 Kuzeyi Nazım İmar Planı" çerçevesinde gerçekleştirilecektir. Yeni planda Fındıklı ve Zümrütevler mahalleleri Kentsel Yenileme Alanı'ndan çıkarılmış, plan notları yeniden düzenlenmiştir. Plan notlarına yeni bir madde daha eklenerek kentsel dönüşüm sürecinin "katılımcı" bir yöntemle ve "üniversiteler, mahalle muhtarlıkları, meslek odaları ve diğer ilgili kurum ve kuruluşları" da içerecek şekilde yürütüleceği ifade edilmiştir (Maltepe Belediyesi, Kentsel Dönüşüm Uygulama Projesi Tanıtım Belgesi, 2008).

Hazırlanan bu plan çerçevesinde Başıbüyük Mahallesi'ndeki uygulamalar TOKİ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Maltepe Belediyesi arasında 24.02.2006 tarihinde kentsel dönüşüm için "İstanbul Maltepe Kentsel Yenileme (Gecekondulu Dönüşüm) Projesine İlişkin Protokol" olarak da bilinen üçlü protokolün imzalanmasıyla başlar. Bu protokole göre Maltepe Belediyesi'ne ait gözüken 400 dönümlük alan TOKİ'ye devredilecek ve kentsel dönüşüm uygulaması gerçekleştirilecektir (Bkz. Harita 5.1). Arazinin belediyenin olması kentsel dönüşüm projesinin uygulanması sürecini de kolaylaştırmaktadır. Ancak burada daha sonradan mahallede yaşayanlar tarafından da sıklıkla dile getirileceği bir durum baş göstermektedir. Esasında mahallenin üzerine kurulduğu arazi belediyeye değil hazineye aittir. 1997 yılına kadar Hazine'ye ait olan yerler için dönemin ANAP'lı belediye başkanı Bahtiyar Uyanık tarafından dava açılmış ve bu alan üzerindeki hak sahiplerinin tapu tahsis belgelerinin tapuya çevrilmesi sözü verilmiştir. Açılan bu dava 2002 yılında sonucunda üzerindeki gecekondulu alanının düzenlenmesi için arazinin hazineden Maltepe Belediyesi'ne devri yapılmıştır. Fakat bu süreç ta-

Harita 5.1: Maltepe E5 kuzeyi nazım imar planı; Başibüyük Mahallesi kentsel dönüşüm alanı ve Başibüyük Mahallesi 1. etap kentsel dönüşüm alanı.

mamlanamamış ve takip eden süreçte kentsel dönüşüm projelerinin gündeme gelmesiyle tamamen kesintiye uğramıştır. Bu sürecin tamamlanamama nedeni olarak, yönetimin mahalleli ile ilişkilerinin iyi olmaması ve ormanla ilgili sorunlar gösterilmektedir (*Express* dergisi, 2008: 36; *Birgün*, 20.03.2008). Oysa aynı dönemde Fındıklı, Aydınevler, Yunusevler, Zümrütevler gibi yerlere imar izni verilmiştir. Buna rağmen Başibüyük, Gülsuyu ve Gülsu'ya bu hakların tanınmadığı belirtilmektedir. Öte yandan mahallelinin kentsel dönüşüm değil tapu ve imar hakkı istekleri belediye tarafından alanda ıslah imar çalışmaları yapılmadığı gerekçesi ile reddedilmektedir ve kentsel dönüşüm kaçınılmaz olarak sunulmaktadır. Ancak mahalle derneği Başibüyük Mahallesi'nde planların yapıldığını ve tapularını alabileceklerini savunmaktadır. İlerleyen süreçlerde Mahalle Derneği Başkanı'nın Belediye Meclis Üyesi seçilmesi ile birlikte 1989 yılında yapılmış bir ıslah imar planı ortaya çıkmıştır ve mahalleye dört kat imar verildiği görülmüştür (Görüşme 5). Ancak bölge için hazırlanan nazım imar planı ve verilen

kentsel dönüşüm kararı nedeniyle bu planın uygulanamayacağı söylenmektedir.

24.02.2006 tarihinde imzalanan kentsel dönüşüm protokolüne göre 400 dönümlük alan TOKİ'ye devredilecektir ve ilan edilen proje ile dönüşümün yapılacağı 400 dönümlük alandaki yerleşimcileri taşımak üzere Keçi Ya-tağı Mevkii'nde (Kuyular Düzü) 1.800 adet konut yapılacaktır. Fakat TOKİ'nin bu planı aynı yıl Şehir Plancıları Odası, Harita Kadastro Mühendisleri Odası ve Mimarlar Odası tarafından açılan iptal davası ile gündemden kalkar. Davanın konusu ise konut yapılacak bölgenin Milli Park ve su havzası sınırları içinde kalması ve toplu konut projesine uygun olmasıdır.

Bundan sonraki süreç başka bir yöne doğru evrilmiştir. 09.10.2006 tarihinde Maltepe Belediyesi tarafından Başibüyük Kentsel Yenileme (Gecekondu Dönüşüm) Projesine Dair 1/1000 Uygulama İmar Planı kabul edilmiştir. 14.11.2006 tarihinde üçlü protokole ek protokol yapılarak 1391/42 no'lu belediye mülkiyetindeki parselde (park alanı) kentsel yenileme

Resim 5.2: TOKİ tarafından Başıbüyük Mahallesi'nin park alanı üzerine inşa edilen 300 konutluk kentsel dönüşüm projesi.

projesi için imza atılır ve 11.01.2007'de, Maltepe Belediyesi tarafından hazırlanan 1/1000 uygulama imar planı İBB'de kabul edilir. Bu planla birlikte sadece 400 dönümlük alan değil mahallenin tamamı (930 dönüm) kentsel dönüşüm alanı ilan edilmiştir. Projenin ilk etabı mahallelinin park olarak kullandığı ve su kuyularının olduğu arazi üzerinde gerçekleşecektir. Bu son plan ile birlikte mahalledeki dönüşüm bir anda “yerinde dönüşüm” olarak adlandırılmaya başlanmış ve yeni bir meşrulaştırma mekânizması da doğmuştur. Projenin birinci etabında, mahalledeki park alanına 300 konutluk bir proje öngörürken diğer etaplar ve sürecin nasıl işleyeceği halen belirsizliğini koryuyan noktalardır.

Mahallede Gelişen Muhalefet

Bundan sonraki süreç mahalleliler açısından bir direnme sürecidir. 2006 Şubat ayında protokolün imzalanmasından sonra mahallede kentsel dönüşüme karşı hareketlenme başlar ve ilk elden Başbüyük Mahallesi Çevreyi Düzenleme ve Güzelleştirme ve Tabiatı Koruma Derneği adıyla bir dernek kurulur. Kentsel dönüşüme karşı ilk eylem ise 01.04.2006 tarihinde mahallede gerçekleştirilir. Derneğin ilk savunusu kentsel dönüşüm projesinin yerine tapularının ve imar haklarının verilmesidir. İlk zamanlarda derneğe destek çok fazla değildir; bunun en önemli nedenlerinden biri Başbüyük seçmenin büyük çoğunluğunun AKP'yi desteklemesi ve aynı zamanda belediyenin ve muhtarlığın kentsel dönüşüm lehine yaptığı çalışmalardır (Deniz, 2010). 2006 yılının sonuna gelindiğinde mahalle derneğinin yaptığı çalışmalar ve muhtarla yaşanan tartışmalardan sonra derneğin üye sayısı artmaya başlamıştır.

Mahallede park alanına yüksek katlı konutların yapılmaması yönünde baskın bir fikir oluşur. Deprem ve çarpık yapılaşma gerekçe gösterilerek yapılmak istenen kentsel dönüşüm projesinin yedi tane su kuyusunun bulunduğu park alanına on dört katlı blokların inşa edilerek yapılacak olması tepki ile karşılanmıştır. Öte yandan başka çözümler geliştirilebilecek iken yıkım ve borçlanarak ev sahibi olmak kabul edilmemektedir.

11.01.2007 tarihinde İBB'de park alanını konut alanına dönüştüren proje kabul edilince mahalle derneği Ankara'ya muhalefet partilerini ziyarete gitmeye karar verir. 29.01.2007'de dernek TBMM'de CHP grubunu ziyaret ederken TOKİ'nin 1.500 polis eşliğinde şantiye alanına girmeye çalıştığı haberi gelir. Bu olay üzerine anında mecliste çeşitli partilerin milletvekillerine ulaşılmaya çalışılmış; AKP ile görüşemeyen mahalle temsilcileri, zamanın CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'a ulaşmış ve bu girişimler ile polis müdahalesi durdurulmuştur. Bu süreci takiben derneğe destek artmış ve 1.297 kişi daha üye olmuştur (Görüşme 6). Bundan sonra ise daha çetin bir süreç başlamıştır.

Mahallede kentsel dönüşüme karşı hareket büyürken Maltepe Belediyesi de projeye başlayabilmek için çalışmalarına hız verir. Muhtar da belediyeden yana tavır alarak kentsel dönüşüm projesini desteklemektedir. Ekim 2007'de belediye proje ile ilgili bir toplantı düzenler ve dönemin Belediye Başkanı Fikri Köse bu toplantı sırasında borçlanarak projeye dahil olabileceklerini söyler. TOKİ ile yapılan protokol uyarınca mevcut evler enkaz bedeli üzerinden hesaplanacak ve gecekondü sahipleri ortalama 30.000 lira borçlanarak yeni TOKİ konutlarına yerleşmeye hak kazanabileceklerdir. Bu ko-

nuşmadan sonra söz alan dernek başkanının eleştirilerini dinlemeyen ve derneğin meşruiyetini kabul etmeyen Belediye Başkanı'na karşı salondan tepki gelir ve Başbüyükler salonu terk ederler (Görüşme 7). Bu toplantı derneğin meşruiyetini ve savunularını pekiştirir; artık dernek mahalledeki muhalefetin sesi ve yöneticisidir (Deniz, 2010).

2007 yılının son aylarında şantiye alanının açılması için polis kuvvetleri ile yüklenici firma Evyap mahalleye gelir. Polisle çatışan mahalleli firma yetkililerini “temsili mezar”la karşılamıştır (*Zaman*, 29.11.2007). Bunun üzerine TOKİ'nin yüklenici firması Evyap projeden çekildiğini bildirir. Başbüyükler şantiyenin açılmasına karşı çıkmaya ve inşaat araçlarının şantiyeye girmesine engel olmaya devam ederken TOKİ Ak İnşaat¹⁷ adlı başka bir firmaya ihaleyi verir ve bu sefer çok daha sert bir şekilde şantiyenin açılması için müdahalede bulunur. Mahallelinin polis kuvvetleri ile ikinci büyük çatışması 27.2.2008 günü, 3.000 kişilik çevik kuvvetle şantiyeye malzeme girişi sırasında yaşanan ve bundan sonraki sürecin adını “polis kuşatması” olarak koyan çatışmadır. Bu günden sonra polis müdahalesi ve şiddeti mahallede sürekli hale gelmiş ve ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Mahalleli hemen her gün gaz bombasına maruz kalmış ancak yine de iş makinelerinin ve inşaat malzemelerinin alana girmesine izin vermemişlerdir. Yaşananlar kamuoyunda da yankı bulmuştur (*Sabah*, 29.02.2008; *Radikal*, 02.03.2008; *Birgün*, 03.03.2008; *DHA*, 19.03.2008; *Taraf*, 25.03.2008; *AA*, 31.03.2008; *Evrensel*, 22.05.2008). Bu çatışmalar sırasında 52 gözaltı ve 38 yaralı

(bunların ikisi ağır) ile sonuçlanan ciddi olaylar yaşanmıştır. Başbüyüklerin bir arada duruşlarını ve direnişlerini gösteren en önemli eylemlilik mahallede kurulan direniş çadırındaki nöbet olmuştur. Mahallede yaşananları, TOKİ'yi ve belediyeyi protesto etmek ve şantiye alanına inşaat malzemelerinin girişini engellemek için uzun süre nöbet tutulmuştur. Bu nöbet sırasında kadınların oldukça ön planda olduğu görülmektedir.

Bu sırada dernek bir yandan da diğer kentsel dönüşüm karşıtı hareketlerle ilişkisini geliştirir. İstanbul Mahalle Dernekleri Platformu içinde yer alan Başbüyük Mahallesi'nin derneği diğer dönüşüm projelerinde yaşananları mahalledekilere aktarmaya da çalışır. Bu örneklerin en başında ise Ayazma¹⁸ gelmektedir. Ayazma'daki mağduriyet derneğin muhalefeti geliştirmesindeki nirengi noktalarından biridir. Ayazma'ya yapılan ziyaretlerin yanı sıra buradaki süreci yaşayanların deneyimlerinin aktarıldığı toplantılar düzenlenmiştir. Mahalleli direniş çadırlarında nöbet tutarken siyasi partilerden, kentsel dönüşüm mahallelerinden, kentsel hareket gruplarından birçok temsilci çadırları ziyaret etmiştir. Mahallelinin ve derneğin diğer gruplarla ilişkisi de bu dönemde artmıştır. Mahallelinin en çok birlikte hareket ettiği grup ise daha önceden politik olarak farklılaştıkları mahalleler olan Gülsuyu ve Gülsusu mahalleleridir (Lovering ve Türkmen, 2011).

Bu dönem polis şiddetinin gölgesinde kentsel mekânı dair algının en fazla politikleştiği zaman da olmuştur.¹⁹ Bu sürecin sonrasına kalan en

¹⁷ Şirketin tam adı Ak İnş. Harf. Taah. Tic. San. Ltd. Şirketi'dir (www.toki.gov.tr).

¹⁸ Bkz. Bu kitapta “Ayazma ve Tepeüstü'nden Bezirganbahçe'nin ‘Konut Depolarına’: Mekânı Değişen Yoksulluk”.

¹⁹ Daha sonradan gördüğümüz birçok mahalleli o dönemdeki dayanışmanın çok farklı olduğunu ve birlikte bir mahalle savunusu oluşturulduğunu söylemiştir. Öte yandan

Resim 5.3: “Şehirciler Buluşuyor” etkinliği kapsamında ziyaret edilen Başibüyük Mahallesi, 12 Nisan 2008.

önemli noktalardan bir tanesi de Başibüyük’ün “büyük” kadınlarıdır (“Başibüyük’ün Derdi Büyük Kadınları”, *Radikal*, 17.05.2008). Kadınların söylemlerinin ve dirençlerinin radikalliği ayırt edilebilmektedir. Hanede ve mahallede kadınların rolü ve temsiliyet güçleri zaman içerisinde değişmiş, kadınlar mahallenin kamusal alanında daha güçlü hale gelmişlerdir. Nöbet sürecinde gerçekleşen başka bir eylemlilik dikkat çekicidir. Erkekler mahallede “nöbet tutarken” seksene yakın Başibüyük’lü kadın Herkese Sağlık Güvenli Gelecek Platformu tarafından 6.4.2008 tarihinde sosyal sigortalar ve sağlık sisteminde yapılacak değişikliklere karşı düzenlenen mitin-

ge “Evlerimizi Yıkıtmayacağız, Sağlığımızı Sattırmayacağız” pankartı ile katılmışlardır.

Ancak mahallenin kentsel dönüşüme karşı bu dirençli tutumunu sürdürmek kolay değildir. Neredeyse iki ay boyunca kesintisiz polis şiddetine maruz kalan mahalleli için süreç çok zordur. Mahallede karşı karşıya kalınan fiziksel şiddet önemli psikolojik yıpranmayı da beraberinde getirmiştir. Bu yıpratma stratejisinin dayanağı TOKİ Başkanı Erdoğan Bayraktar tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir:

...Maltepe’de bir proje hazırladık. Bize karşı insanları kıskırttıkları için şantiyemize bile giremiyorduk. Orada görev yapan polisler ev sattık, “bizi koruyun” dedik yoksa bizi şantiyeye sokmuyorlardı. (*Vatan*, 18.05.2010).

kentsel dönüşüme karşı olan diğer gruplarla yaşanan paylaşımlar da kentsel konulara karşı algıyı farklılaştırmıştır.

TOKİ'nin şantiyeyi şiddet uygulayarak da olsa kurma stratejisi şiddeti uygulayacak olanlara da ev satmak şeklindedir. Polislerin görev anlayışı bir anlık unutulursa TOKİ'nin bu stratejisinde şiddeti uygulayanlar da şiddete maruz kalanlar da evlerinin derdindedir.

Her gün biber gazına maruz kalan mahalleli bir yandan da dernek aracılığıyla Maltepe Belediyesi ile görüşmekte ve sürecin sonlanması için çalışmaktadır. Mahallelinin talebi kentsel dönüşüm projesinin durması ve farklı projeler üzerinde tartışılabilir bir zeminin yaratılabilmesidir. Öte yandan mevcuttaki mülklerin değerinin nasıl hesaplanacağı da başka bir konudur ve direniş devam ederken bu tartışmalar başlamıştır. Hak sahipliği ve metrekaresi birim fiyatları üzerinden yürüyen bu tartışma direnişi kıracak yegâne tartışmalardan bir tanesidir. Bu tartışmalar sürerken belediyenin tek talebi iş makinelerinin şantiye alanına geçişine izin verilmesidir. Belediye, iş makinelerinin şantiye alanına transferinden sonra mahallelinin istekleri doğrultusunda bir sürecin örüleceği sözü verir. Fiziki ve psikolojik şiddetin dayatılmaz hale geldiği bir noktada mahalle derneği belediye ile 08.05.2008 tarihinde bir anlaşma yapar. Bu anlaşmaya göre iş makineleri şantiye alanına gidecek fakat inşaat mahallelinin talepleri karşılanıncaya kadar başlamayacaktır. Anlaşma mahalledeki radikal direnişin de sonlanma tarihidir. Ancak sorun sadece Belediye nezdinde güvenceye alınabilecek bir sorun değildir; TOKİ inşaat makineleri alana girer girmez inşaatla başlamıştır. Artık mücadele devam ederken bir yandan da bloklar yükselmektedir. Mücadelenin ritmi ve dinamikleri değişmiştir.

Mahallenin kentsel dönüşüme karşı önemli direniş noktalarından biri de hukuki yollara başvurmadır. Bu araç Başibüyüklerin en başından beri tercih ettikleri bir düzlem olmuştur. Kentsel dönüşüm projesinin ve TOKİ'nin şantiyesinin durdurulması için 17 yürütmeyi durdurma davası açılmış bir tanesi kabul edilmiştir. 10.09.2008'de açıklanan birlikli raporuna göre yapılması düşünülen kentsel dönüşüm projesinin yaşayanların yararına olmadığı ifade edilmiştir. Açtıkları davayı kazanan Başibüyükler, mahkeme kararını 400 kişiden oluşan bir grupla Maltepe Belediyesi'ne iletmışlerdir. Belediyenin bir üst mahkemeye yaptığı itiraz 24.01.2008'de reddedilmiş ancak mühürlenmesi gereken inşaat devam ettirilerek bitme aşamasına getirilmiştir. Bu konuda görüşlerini ifade eden dönemin dernek başkanı Adem Kaya belediye hakkında "hukuka aykırı davrandıkları" gerekçesi ile suç duyurusunda bulunduklarını söylemiş ve ortaya çıkan durumu şu şekilde ifade etmiştir:

Biz Maltepe Belediyesi'nin bu mahkeme kararına uyararak inşaatı mühürleneceğini zannetmiştik. Belediye tam tersini yaptı. İnşaatı biraz daha hızlandırdı. 12 saatlik çalışmayı 24 saate çıkardı (Deniz, 2010).

Aslında inşaatı hızlandıran sadece Belediye değildir. İnşaat TOKİ tarafından bir yüklenici firmaya verilmiştir ve TOKİ tarafından yürütülmektedir.²⁰

²⁰ Burada bir ayrıntı olarak, şantiye alanının girişinde inşaatın kimin tarafından yürütüldüğüne ve yüklenicilere dair herhangi bir künye bulunmadığı da belirtilmelidir. İnşaat bir anda bitirilmeye çalışılırken her inşaatla zorunlu olarak olması gereken şantiye bilgileri burada yoktur. Bu durumun amacının ne olduğunu tam olarak söylemek mümkün.

İşin bir başka boyutu ise Belediye ile yapılan anlaşma protokolünün diğer tarafları tarafından da onaylanmasının gerekliliğidir. Belediye mahalleliden gelen talepleri İBB'ye iletecek onlar da TOKİ'ye iletecek ve protokolde değişikliğe gidilecektir. Bu bürokratik sürecin çok kısa bir zaman içerisinde tamamlanması da tabii ki beklenemez. Bu aşamada idare inşaatları hızlandırarak fiziksel olarak projeye karşı çıkmanın neredeyse imkânsız olacağı bir noktaya getirmeye çalışmaktadır. Dernek başkanı Adem Kaya'nın da belirttiği üzere inşaat-taki çalışma süreleri uzamıştır; hatta inşaatın betonları LPG tüplerinden yararlanılarak kurutulmaktadır. Dolayısıyla, henüz davalar sonuçlanmadan, Belediye ile yapılan anlaşmanın bürokratik prosedürü tamamlanıncaya kadar mahallenin park olarak kullandığı alanda altı tane 14 katlı blok yükselmiştir. Sonuç itibarıyla mahallelinin kentsel dönüşümüne karşı gelişen muhalefeti farklı yollarla durdurulmaya ve yönetilmeye çalışılmıştır. Yaşanan bu gelişmelerden sonra en çok konuşulan konu ise hak sahipliği ve evlerin değeri üzerinden yükselen tartışmalar olmuştur.

Bir başka önemli konu ise yaklaşan yerel seçimlerdir. Bu noktada mahallenin muhalefet dinamikleri farklı bir noktaya kaymıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Başibüyük Mahallesi muhafazakâr bir mahalledir ve 2004 yerel seçimlerinde AKP'ye % 72 oranında oy çıkmıştır. Kentsel dönüşüm sürecinde hiç beklemedikleri bir tepki ile karşılaşan halk 2009 yerel seçimleri geldiğinde oyunu AKP için kullanma-

yacaktır. 2009 yerel seçimlerinde Maltepe ilçesinde CHP adayı Mustafa Zengin birinci olarak gelir. Ancak mahallenin tamamında yine AKP birinci sırada yer almaktadır. Yerel seçim sonuçlarına göre mahalledeki oy dağılımı AKP: 4.890; CHP: 2.880; SAADET: 799; BBP: 317; DTP: 198 ve DSP: 63 şeklindedir.

Başibüyük Mahallesi Güzelleştirme Derneği Başkanı Adem Kaya bu seçimlerde CHP listesinden belediye meclisi üyesi olur. Bu arada MHP'nin 2009 seçimlerinde Maltepe ilçesinde aday göstermediğini de belirtmek gerekir. Seçimlerde mahallelinin kentsel dönüşüm sürecinde çokça eleştirdiği 12 yıllık muhtar Ayhan Karpuz da değişmiştir. Ağustos 2010'da son gelişmelerle ilgili bilgi alabilmek için Başibüyük'ün yeni muhtarı Yılmaz Atak ve Dernek Başkanı Adem Kaya ile yaptığımız görüşmede dernek başkanı, seçim sürecinde AKP dışındaki tüm diğer partililerin hem mahallede hem de Maltepe'deki tanıdıklarının CHP'ye oy vermeleri için çok çalıştıklarını; dolayısıyla belediyeden beklentilerin fazla olduğunu belirtmiştir. Ancak beklentileri karşılanmamıştır. Seçim öncesinde, TOKİ ile yapılan protokolün iptal edileceği ve imar ve tapu verileceği sözü verilmesine rağmen Belediye Başkanı'nın seçimden sonra mahalleye ziyaretlerinin seyrekliğinden ve adım atılmadığından bahsedilmiştir. TOKİ ile yapılan protokol iptal edilmemiş, ancak Belediye kentsel dönüşüm projesinin ikinci etabında TOKİ ile çalışmayacağını söylemiştir.

Başibüyük Derneği, Gülsuyu/Gülensu Derneği ile birlikte 07.07.2010 tarihinde kitlesel bir gösteri ile Maltepe Belediyesi'ne tapularının verilmesini talep eden bir dilekçe vermişlerdir. Bu taleplerine ise bir yanıt gelmemiştir. Belediye'de farklı etki gruplarının olduğu da dile ge-

kün olmasa da mahallelinin daha önceden yüklenici müteahhitlere olan tavrı göz önünde bulundurulursa bunun olası tepkileri minimuma indirmek yönlü bir eylem olduğu tahmininde bulunulabilir.

tirilmektedir. Eski Dernek Başkanı'nın iddiasına göre eski kentsel dönüşüm projesi birebir onaylanmış durumdadır. Ancak aslında kentsel dönüşüm projesinin ne olduğu hâlâ kamuoyuna yansımamıştır. 300 konutluk proje tamamlanmış olsa da projenin diğer etaplarında ne yapılacağı konusunda belirsizlik devam etmektedir. Başbüyük'ün kentsel dönüşüm alanı olarak statüsü de devam etmektedir. Bu durumu öne süren Maltepe Belediyesi önceden yapılan ıslah planını ya da tapuların verilmesi gibi bir süreci de yürütemeyeceğini söylemektedir. Kısacası yerel seçimlerle birlikte başka bir şekle bürünen muhalefet beklediğini bulamamıştır. Bir yandan da TOKİ konutları için belediye ile anlaşmalar devam etmektedir. Bir önceki belediye yönetiminden farklı olarak 2009 seçimlerinden sonra gelen yönetim gecekondu sahiplerini borçlandırmayacağı bir şekilde anlaşmaları yapmaya çalışmaktadır. Fakat kime, nasıl ve hangi kaynakla konut verileceği gibi konular ise muğlaklığını korumaktadır.

Kentsel Dönüşümün Hanelere Yansıması: "Deprem Kadar Belirsiz..."

Başbüyük Mahallesi'nde kentsel dönüşüm sürecinin uygulanması oldukça sancılı bir süreç doğurdu. Alan araştırmasında bu sürecin izleri açıkça görülmüştür. Burada altı çizilmesi gereken önemli bir nokta kentsel dönüşümün ve kentsel muhalefetin biçimlendiği ölçektir. Önce sadece 400 dönümü kentsel dönüşüm alanı ilan edilen Başbüyük Mahallesi'nde daha sonradan yapılan plan değişiklikleri ile mahallenin tamamı, yani 930 dönüm kentsel dönüşüm alanı ilan edilmiştir. Ancak proje gecekonduların yoğun olduğu 400 dönüm üzerinde başlamış ve diğer alanlara dokunulmamıştır. Hali-

hazırda ikili bir yapıya sahip olan mahalle, kentsel dönüşüme karşı tavırda da birleşmemiştir. Kentsel dönüşüme karşı muhalefetin olduğu ve sert çatışmaların yaşandığı alan 400 dönüm üzerine kurulu alandır. Mahallenin geri kalanı bu sürece dahil olmamıştır. Ancak bu alan araştırması mahallenin bütününde gerçekleştirilmiştir. Edinilen sonuçlar da mahallenin ikili yapısını destekler niteliktedir. Genel bir değerlendirme yapacak olursak mahallenin aşağı kısmının yukarıda gerçekleştirilecek kentsel dönüşüm projesini desteklediğini söylemek mümkündür. Görüştüğümüz mahallelilerin bir kısmının temel dayanak noktaları mahallenin yukarı bölümünün gecekondolu olması dolayısıyla yıkılması gerektiği ve TOKİ konutları yapıldığında kendi mülklerinin değerinin artacağını düşünmeleridir. Mahallenin kentsel dönüşüme dair tutumundaki ikili yapı anket sonuçlarından ve yapılan görüşmelerden edinelebilmektedir.

Anket uygulanan kişilerin % 77,9'unun projelerden haberdar olduğu görülmektedir. Bu veri mülkiyet bilgileriyle bir arada değerlendirildiğinde daha anlamlı okunabilmektedir; ev sahipleri arasında kentsel dönüşüm projesini duymuş olanların oranı % 94 iken kiracıların duyarlılığının çok düşük olması önemli bir bilgidir. Bilgilenmenin kaynakları incelendiğinde ilçe belediyesinin öncelikli bilgilenme kaynağı olduğu görülmektedir. Belediyenin bilgi verdiğini söyleyen hanelerin oranı % 59,6 iken muhtardan bilgi aldıklarını söyleyenlerin oranı % 30,4'tür. Bu ikinci gruptakilerin % 10'u muhtarlık tarafından yeterli bir açıklama yapılmadığını söylerken, % 29'u daire veya para verileceğinin söylendiğini ifade etmiştir. Muhtardan bilgi aldıklarını söyleyenlerin % 20'si

ise muhtarın belediye ile birlikte hareket ettiğini ifade ederek bir bakıma muhtara olan güvensizliğini dile getirmeye çalışmıştır. Ayrıca komşulardan (% 48,6) ve tanıdıklardan (% 41,1) bilgi aldığını söyleyenlerin de oranı yüksektir. Hanelerin % 32,5'i mahalledeki dönüşümle ilgili gazete ve televizyondan bilgi aldıklarını ifade etmişlerdir. Ancak medyaya olan güvenin oldukça az olduğu görülmektedir; medyadan haber aldığını söyleyenlerin % 37'si medyanın dönüşümü desteklediğini ve yanlış bilgi verdiğini belirtmiştir. Dernekten haber aldıklarını söyleyenlerin oranı ise sadece % 23,9'dur; bu oran düşük görünmekle birlikte araştırma yapılan mahalleler içinde Tarlabası'ndan sonra ikinci en yüksek değer olduğunu belirtmemiz gerekir.²¹

Belediyenin proje hakkında yaptığı açıklamalar en temel bilgi kaynağını oluşturmuştur. Yapılan açıklamalar içinde en fazla öne çıkanlar daire ya da para vereceği ve mağduriyet olmayacağı (% 35,3); yeni binalar ve toplu konutlar yapılacağı (% 10,2) ve borçlandırma ve taksitle ödeme yaptırılacağı (% 9) bilgisidir. Ayrıca en önemli şikâyet konularından bir tanesi de yeterli bilgi verilmemesi ya da çelişkili bilgi verilmesidir (Tablo 5.18).

Tablo 5.18'de aktarılan verilerin genel olarak yorumlanması kentsel dönüşüm sürecinin "belirsizlik" üzerine kurulmuş olmasıdır. Farklı cevapların verilmesi ve bu farklılıklar nedeniyle cevapların genel içindeki oranlarının düşük olduğu görülmektedir. Kentsel dönüşüm sürecinin belirsiz olması projelerde yaşanan en büyük sorunlardan bir tanesidir. Kimse ne yapacağını ya da ne ile karşılaşacağını net bir

TABLO 5.18
Başbüyük: Belediyenin Proje Hakkında
Yaptığı Açıklamalar

Bilgi-belediye	Sayı	%
Açıklama yapılmadı	10	6,0
Yeterli bilgi verilmedi / çelişkili bilgi veriliyor	17	10,2
Çevre düzelecek	6	3,6
Borçlandırma / taksitle ödeme yaptırılacak	15	9,0
Yıkım yapılacak / başka yerde ev verilecek	3	1,8
Yıkım yapılacak / aynı yerde kalacağız	3	1,8
Daire / para verecekler ve mağduriyet olmayacak	59	35,3
Yıkım yapılmayacak	11	6,6
Yeni binalar / toplu konutlar yapılacak	17	10,2
Kiracılardan söz edilmiyor / yeterli bilgi yok	1	0,6
Fikri yok / ilgilenmiyor	3	1,8
Cevap yok	22	13,2
Toplam hane sayısı	167	100,0

şekilde kestirememektedir. Bu durum İdare'nin kentsel dönüşüm sürecini istediği gibi yönlendirebilmesinin de ana etkenlerinden biridir. Yukarıdaki sonuçlar da alanda yaşayanların yaşam alanlarında uygulanacak proje konusunda net ve ortak bir fikre sahip olmadıklarının göstergesidir.

Kentsel dönüşümün ne olduğu sorusuna verilen cevaplarla kentsel dönüşümün algılanma biçimi bir arada değerlendirildiğinde anlamlı sonuçlar elde edilebilmektedir (Tablo 5.19). Görüşülenlerin % 41,1'i kentsel dönüşümü çevrenin iyileşmesi ve % 13,9'u çok katlı yapılar, konutlar yapılması olarak algılamaktadır. Görüşülenlerin % 20,7'si de kentsel dönüşümün yaşayanların sokağa atılması anlamına geldiğini düşünmektedir. Bu düşünce biçimi bu dönüşümle ilgili olumlu ve olumsuz algıları etkilemektedir. Görüşülenlerin % 58,9'u dönüşümü olumsuz algılamak, % 25'i olumlu olduğunu ve % 15'i de olumlu ve olumsuz yanları

²¹ Bilginin kaynakları konusunda birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

TABLO 5.19
Başbüyük: Kentsel Dönüşümün Algılanma Biçimi (birden çok cevap)*

Kentsel dönüşüm nedir?	Kentsel dönüşümü algılama biçimi				Toplam
	Olumlu % 25,0	Olumsuz % 58,9	Olumlu ve olumsuz % 15,0	Cevap yok/ Fikri yok % 1,1	
Çok katlı yapılar / konut / otel yapılması %	7 10,0	23 13,9	9 21,4	0 0,0	39 13,9
Kentin, çevrenin iyileşmesi %	56 80,0	38 23,0	20 47,6	1 33,3	115 41,1
Yaşayanların sokağa atılması %	2 2,9	51 30,9	5 11,9	0 0,0	58 20,7
Birilerine / zenginlere çıkar sağlanması %	1 1,4	16 9,7	1 2,4	0 0,0	18 6,4
Adaletli uygulanırsa iyi bir şey %	2 2,9	16 9,7	4 9,5	0 0,0	22 7,9
Fikri yok %	2 2,9	18 10,9	1 2,4	1 33,3	22 7,9
Cevap yok %	1 1,4	4 2,4	2 4,8	1 33,3	8 2,9
Toplam hane sayısı %	70 >100,0	165 >100,0	42 >100,0	3 >100,0	280 >100,0

(*) Birden fazla cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

olduğunu düşünmektedir. Dönüşümü olumlu algılayanların % 80'i çevrenin iyileşmesine vurgu yaparken, olumsuz algılayanların % 30,9'u yaşayanların sokağa atılacağını düşünürken % 9,7'si de birilerine çıkar sağlandığını düşünmektedir.

Kentsel dönüşümle ilgili fikirleri mülkiyetle ilişkilendirdiğimizde kiracıların bu dönüşümü ev sahiplerine göre daha olumlu algıladıkları anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, bu süreç en fazla ev sahipleri tarafından “kaybetme” ya da “kazanma” meselesi olarak algılanmaktadır. Ev sahipleri içinde dönüşümü olumlu algılayanların oranı % 22 iken bu oran kiracılar arasında % 38,2'dir. Mahallede yapılan görüşmelerde dönüşümün olumlu ve olumsuz algılanan

yanlarının neler olduğu ev sahipleri, kiracılar ve akrabaya ait evde yaşayanlar açısından da sorgulanmıştır. Dönüşümün olumlu tarafları olarak ev sahipleri en fazla fiziksel çevrenin düzelmesi (% 40,9) ve sosyal ortamın düzelmesini (% 18,2) vurgulamışlardır. Kiracılar açısından da benzer bir durum söz konusudur; ancak kiracılar arasında % 42,9 oranında her yönden olumlu gelişmelerin olduğuna yönelik bir düşünce bulunmaktadır (Tablo 5.20).

Kentsel dönüşümün olumsuz yanları olarak ev sahipleri en fazla borç çıkarılırsa ödeyememek (% 64,3), apartman yaşamına uyum sağlayamama (% 49,2) ve sosyal ilişkilerin kaybolması (% 39,7) kaygılarını dile getirmişlerdir. Mülkiyet belgelerinin belirsizliği ve hak sa-

TABLO 5.20
Başbüyük: Dönüşümün Olumlu Yanları ve Mülkiyet İlişkisi (birden çok cevap)*

Dönüşümün olumlu yanları	Mülkiyet			Toplam
	Ev sahibi	Kiracı	Akrabaya ait	
Fiziksel çevre düzelecek	18	5	1	24
%	40,9	23,8	20,0	34,3
Sosyal ortam düzelecek / güvenlik artacak	8	5	0	13
%	18,2	23,8	0,0	18,6
Sosyal ve kültürel altyapı gelişecek	2	1	0	3
%	4,5	4,8	0,0	4,3
Depreme daha dayanıklı hale gelecek	6	1	0	7
%	13,6	4,8	0,0	10,0
Kendi evlerimiz olacak tapularımız olacak	0	1	1	2
%	0,0	4,8	20,0	2,9
Daha ciddiye alınacağız	2	0	0	2
%	4,5	0,0	0,0	2,9
Dairede oturmak daha iyi	2	0	0	2
%	4,5	0,0	0,0	2,9
Kiracılar için kira yardımları yapılacak	0	1	0	1
%	0,0	4,8	0,0	1,4
Her yönden olumlu gelişmeler olacak	12	9	2	23
%	27,3	42,9	40,0	32,9
Fikri yok	2	0	1	3
%	4,5	0,0	20,0	4,3
Cevap yok	4	0	0	4
%	9,1	0,0	0,0	5,7
Toplam hane sayısı	44	21	5	70
%	>100,0	>100,0	>100,0	>100,0

Birden fazla cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

hibi olup olunmayacağı konusundaki belirsizlik de önemli bir oranda ifade getirilmiştir. Ayrıca, dönüşüm konusunda fikirlerinin sorulmaması (% 31,7) ve yeterli bilgi verilmemesi (% 20,6) de önemli şikâyet konularıdır. Kiracıların da benzer kaygıları bulunmaktadır; kiracıların % 54,5'i başka bir yerde ucuz kira bulamamak, % 22,7'si sosyal ilişkilerin kaybolması, % 22,7'si apartman yaşamına uyum sağlamama konusunda kaygılarını dile getirmiş-

lerdir. Akrabaya ait evde oturanlar açısından da sosyal ilişkilerin kaybı ve apartman yaşamına uyum sağlayamama en fazla öne çıkan kaygılardır (Tablo 5.21).

Bir başka önemli saptama da kentsel dönüşümüne ilişkin algıların görüşmecilerin siyasal yelpazedeki konumları ile ilişkisidir. Yapılan anketlerde ilgili soruda görüşmecilere 0'dan 10'a kadar (0 en solu ve 10 en sağ göstermek üzere), siyasi yelpazede kendi yerlerini tanımla-

TABLO 21
Başbüyük: Dönüşümün Olumsuz Yanları ve Mülkiyet İlişkisi (birden çok cevap)*

Dönüşümün olumsuz yanları	Mülkiyet			Toplam
	Ev sahibi	Kiracı	Akrabaya ait	
Yeterli bilgi verilmiyor / farklı açıklamalar	26	3	2	31
%	20,6	13,6	11,8	18,8
Fikrimiz sorulmuyor	40	5	1	46
%	31,7	22,7	5,9	27,9
Mülkiyet belgelerinin durumu belirsiz	27	0	1	28
%	21,4	0,0	5,9	17,0
Borç çıkarılırsa ödeyemeyiz	83	6	10	99
%	65,9	27,3	58,8	60,0
Apartman yaşamına uyum sağlayamayız	62	5	7	74
%	49,2	22,7	41,2	44,8
Başka yerde sosyal ilişkiler kaybolur	50	5	9	64
%	39,7	22,7	52,9	38,8
Başka yerde işyeri ulaşımı güçleşir	22	4	3	29
%	17,5	18,2	17,6	17,6
Kiracıyım, ucuz ev bulamam	0	12	3	15
%	0,0	54,5	17,6	9,1
Fiziksel koşullar kötüleşecek	2	0	1	3
%	1,6	0,0	5,9	1,8
Kamu kurumlarına / projelere güvensizlik	5	3	1	9
%	4,0	13,6	5,9	5,5
Hak kaybına uğrayacağız	6	0	0	6
%	4,8	0,0	0,0	3,6
Evim yıkılmasın	1	0	0	1
%	0,8	0,0	0,0	0,6
Evlerin değeri verilmiyor	0	0	1	1
%	0,0	0,0	5,9	0,6
Toplam hane sayısı	126	22	17	165
%	>100,0	>100,0	>100,0	>100,0

(*) Birden fazla cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

maları istenmiştir. Siyasi yelpazedeki konum bütün mahallelerde 5'e yakındır. Ancak mahalleler karşılaştırıldığında Tozkoparan (4,1) en sola yakın ortalamaya sahipken Başbüyük ise en sağa (5,7) yakın ortalamayı göstermektedir. Başbüyük'te görüşülen kişilerin % 39,7'si kendini ortada tanımlamıştır. En sol (% 5,9) ve

en sağda (% 12,1) bir miktar yığılma vardır. Nitekim 2011 yılında yapılan genel seçimlere bakıldığında da oy dağılımında AKP'nin ağırlığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu seçimlerde oy dağılımı, AKP: 6.614; CHP: 2.452; MHP: 1.010; Bağımsız: 423 ve Saadet Partisi: 220 şeklinde gerçekleşmiştir. Anket sonuçları ise

dönüşümü olumlu bulanların ortalamasının daha sağa (6,5), olumsuz bulanların ise ortaya (5,2) yakın olduğunu göstermektedir.

SONUÇ: KENTSEL DÖNÜŞÜMDE SONUCA ULAŞMAK MÜMKÜN MÜ?

Kent politikaları ile emeğin yeniden üretimi arasındaki ilişki günümüzde önemli oranda değişmekte ve bu durum en çok kentsel dönüşüm ve soylulaştırma gibi politikaların amaçlarında belirginleşmektedir. Devletin emeğin yeniden üretim alanındaki etkinlik alanı ya da gecekondulara ve bu alanlardaki yapılaşmaya göz yumma, bu alanları yasallaştırarak piyasa mekânizması içine dahil etme gibi politikaları gerilerken, sermaye boşalan bu etkinlik alanında önemli bir varlık haline gelmektedir. Devletin varlığı ise sermayenin etkinlik alanını genişletme ve olası risklere karşı gerektiğinde bütün güçleri ile varlık göstermek biçiminde yeniden yapılanmaktadır.

Başıbüyük Mahallesi'nde özel sektördeki bir inşaat şirketinin mahalleye girişini engellemek isteyen mahallelinin direnişini kırmak için göreve çağrılan polis kuvvetinin müdahalesi bazı durumlarda "savaş" manzarasını çağırıyordu. Bütün bunları şirketin gündelik zararını telafi etmek söylemi üzerinden yükseltirken asıl amaç kentsel dönüşüm projesini bir an önce gerçekleştirmek ve inşaatlara başlamaktır. Devlet, polis kuvvetini göndermenin yanı sıra yerel yönetim düzeyinde mahallede uzlaşma görüşmelerini hep sürdürdü. Fakat bu girişimler kentsel dönüşümün halkın zihninde, devletin, kendilerine ve kentteki tarihleriyle ilgili her türlü birikimlerini "geri alma" girişimi olarak yer etmesine engel olamadı.

Neoliberal ekonomi politikaları 1980 son-

rasında öncelikle emek gelirlerini gerileyen ve ciddi özelleştirme girişimleri ile etkili olmuştur. 2000 sonrasında ise özelleştirmelerin kapsamı arttırılırken önemli bir müdahale alanı daha açılmıştır. Artık mülkiyet ilişkilerini de baskısı altına alan bir kent toprağı politikası uygulanmaya çalışılmaktadır. Toprak mülkiyetinin özelleştirilmesini arttırma ve yeniden yatırım alanı olarak sermayeye açma yönünde geliştirilen kentsel dönüşüm politikaları, Başibüyük örneğinde görüldüğü gibi mevcut mülkiyet statülerini de alt üst etmektedir. Tapu-tapu tahsis gibi mülk statülerinin yasal olarak anlamı değişirken, dolaylı olarak mahallelinin kentteki tarihlerine ait birikimlerinin maddi karşılığı ve anlamı da farklılaşmaktadır. Ancak bu politikaların birbirinden ayrı bir anlayışın ürünü olduğunu söylemek mümkün değildir. 1980-2000 arasında uygulanan neoliberal politikaların piyasa dinamikleri farklı olmasına rağmen, bu dönemde kent toprağının özelleşmesi ve gecekondu alanlarında bir piyasanın yaratılmasıyla ilgili uygulamalar öngörülmekteydi. 2000 sonrası dönemde uygulanmaya başlanan neoliberal politikalarda, kent toprağının sermaye grupları için bir yatırım haline gelmesi ve bu anlamda şehir merkezinde kalmış alanların bir anda artan değişim değerinin etkili olduğu bir dönem başlamıştır. Ancak bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri piyasanın yaratılması ve işlemesi için devletin otoriter bir karakterde yeniden yapılandırılmasıdır.

Hayata geçirilmeye çalışılan konut seferberliği, banka kredileri aracılığı ile işleyen konut edinme politikası, emeğin her türlü birikimi üzerinde etkili olmaya başlayan mali sektörü güçlendirmektedir. Dolayısıyla sanayileşme ve bunun yarattığı göçler bir dönemin kentsel

politikalarının ana konusu iken bugün sanayileşmenin yarattığı birikimleri yeniden bölüş-türmeye çalışan bir politika söz konusudur.

Başıbüyük Mahallesi'nin kuruluşu ve büyü-mesi, başından itibaren ticarileşmiş bir arazi piyasasının varlığı ile gerçekleşmiştir. Fakat yıllar içinde ticarileşmeyi yaratan politikalar ile piyasa güçleri oldukça değişmiş; günümüzde ise yüksek bir toprak rantı düzeyi ile spekülasyonlara açık bir piyasa işleyişi hâkim hale gelmiştir. Bu durum kentsel dönüşüm gibi politikalarda devletin ekinlik alanını ve varlık biçimini de çoğu durumda belirsizleştirmekte; devlet-piyasa ikileminde güvenlerini yitirmiş mahalle halklarının arayışlarını perçinlemektedir.

Mahallede uygulanan kentsel dönüşüm projesinin gerekçeleri mahallenin rasyoneli ile uyuşmamaktadır. Uzun erimde ne gibi sonuçlara ve hatta travmalara yol açacağı belli olmayan mekâna müdahale biçimi, yaşayanların sosyal ve ekonomik durumunu derinden etkileyecek niteliktedir. Nüfusun büyük çoğunluğunun düşük gelirli olduğu bir alanda öngörülen kentsel dönüşümün getireceği ekonomik yük birçok hane tarafından karşılanamayacaktır. Bir diğer önemli nokta ise mahalledeki sosyal yaşamda ve ilişkilerde ciddi bir kırılma yaşanacak olmasıdır. Çok güçlü olduğunu gördüğümüz bu bağlarda kentsel dönüşüm gibi bir müdahale özellikle zamanının çoğunu mahallede geçiren kadınlar, yaşlılar ve çalışamayan kesimler için ağır sonuçlar doğurabilecektir.

Başıbüyük Mahallesi'nin özelinde görüldüğü gibi kentsel dönüşüm politikaları sadece bu zamana kadar oluşan yapıyı ve kazanımları belirsiz kılmakla kalmamakta, aynı zamanda yaşayanlara ve genel olarak kente belirsiz bir süreci sunmaktadır. Bu belirsizlik kentsel dönüşüm

me müdahale edecek karşı bir tavrı yaratmakta sorunlara neden olurken idarenin uygulamaları gerçekleştirmesini de hızlandırmaktadır. Kuşkusuz bu sürecin hızla işleminde politik ve karar verici gücün bir merkezde toplanmasının ve özellikle yasal zeminin yeniden biçimlendirilmesinin önemi vardır. İktidar, bu belirsizlik hali ve muhatapları ayrıştırıcı taktikleri ile süreci yönetmektedir. Bu yönetimi kimin yararına ve kimleri feda ederek yaptığı da tartışılması gereken konular olarak önümüzde durmaktadır.

Mahallede 2004 yılında başlayan kentsel dönüşüm süreci, 2013 yılının ilk aylarına gelindiğinde, gerek mahalle çevresi gerekse belediye açısından farklı arayışlarla geçen ancak uygulamada önemli evrelerin gerçekleştirilemediği bir dönem olarak geride kalmıştır. Yapımı biten TOKİ blokları toplamda 324 konutun dağıtımı gerçekleştirilmiş ve bu konutlardan 70 tanesi polislere sosyal konut statüsünde satılmıştır. Bu konutlardan 179 adedi ise 129 kişiden oluşan mahalleliye devredilmiştir. Bu konutların dağıtımı 2011 yılında yapılmıştır. Fakat gerek bu konutlarda yaşayanlar gerekse mahalleli açısından TOKİ konutları ile ilgili ciddi riskler taşıyan durumlar söz konusu olmuştur. Bu bloklar üzerine kurulmuş olduğu zeminin kayması nedeniyle ciddi tehlikeler yaratma potansiyeli ile gündeme taşınmıştır. Heyelan alanı olarak da gündemde kalan bu blokların zemini kaymaya başlayınca, yakınındaki okul duvarı yarılarak bir bölümü yıkılmıştır. Bu okulda hâlâ eğitim sürmekte olduğundan, zemin kaymasına ve TOKİ'ye karşı tepkiler oluşmaktadır.²² CHP İstanbul İl Başkanı Oğuz Kaan Salıcı bu olay üzerine kentsel dönüşüm

²² <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=123392>

ve sorumlu merciler ile ilgili eleştirel bir açıklama yapmıştır:

Kentsel dönüşüm bunun gibi bir şey olacaksa, İstanbul'unun vay haline, Başbakan Erdoğan ve Çevre ve Şehircilik Bakanı Bayraktar ve TOKİ yetkililerine sesleniyoruz: Rant uğruna insanlarımızın hayatını riske soktuğunuz her yerde karşınızdayız. İnsanlarımızın müteahhitler eliyle canlarından olmalarına izin veremeyeceğiz.²³

Heyelanın gerçekleştiği alanda 15 ev hâlâ tehlike altında iken duvarı yıkılan ilköğretim okulunda 1.500 öğrenci hâlâ eğitime devam etmektedir.

Bu sürecin dışında mahalle içinde kentsel dönüşüm yapılması yönünde belediyeye başvurular olmuştur. 251 kişinin müracatı, 739 ko-

nuta denk düşmektedir. Bu başvuruları takiben, Maltepe Belediyesi, farklı kentsel dönüşüm arayışları içine girmiş ve bazı yurtdışı deneyimlerini inceleyerek “yeni modeller” geliştirmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda geliştirilen projenin ihale edilerek gerçekleştirilmesi usulü benimsenmiştir. Fakat bu proje henüz belediye tarafından sonuçlandırılmamış bir girişim olarak durmaktadır. Sonuç olarak, CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) yönetimindeki Maltepe Belediyesi, kentsel dönüşüm konusunda istikrarlı ve kararlı olmak üzere “alternatif” bir politikayı uygulama açısından özgün bir deneyim gerçekleştirememiştir. Belediye yönetiminin ilk döneminde yaşanan süreç, mahalleli ile bir araya gelinerek yeni bir yaklaşım ve politika geliştirme yönünde başlamış iken bu süreç günümüze kadar aynı kararlılıkta devam edememiştir.

23 <http://www.cnnturk.com/2012/guncel/09/18/basibuyuk-te.buyuk.tehlike/677209.0/index.html>

KAYNAKÇA

- Adanah, Y. ve Balanlı, İ., “Interview with Erdogan Yıldız, İstanbul: Living in Voluntary and Involuntary Exclusion”, *Open City Exhibition*, İstanbul, 2010, s. 12-13
- AGFE, “Report to the Executive Director of the UN Habitat Programme”, *Mission to Istanbul*, ADVISORY GROUP ON FORCED EVICTIONS (AGFE), İstanbul, 2009.
- Aksel A., *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayınıdır, İstanbul, 1994.
- Aslan, Ş., *1 Mayıs Mahallesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bartu-Candan, A. ve B. Kolluoğlu, “Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and A Public Housing Project in İstanbul”, *New Perspectives on Turkey* 39, 2008, s. 5-46.
- Baysal, C. U., From Ayazma to Bezirganbahce, Living in Voluntary and Involuntary Exclusion, İstanbul, Open City Exhibition, İstanbul, 2010, s. 14-15.
- Berner, E., “Metropol İkilemi: Toplum, Yerellikler ve Manila'da Kent Arazisi İçin Yürütülen Mücadele”, *Mekân, Kültür, İktidar*, A. Öncü ve P. Weyland (der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.137-161.
- Castells, M., *The Urban Question - A Marxist Approach*, Edward Arnold, Londra, 1977.
- Çakılcıoğlu M., Kent Çeperlerindeki Orman Alanlarında Üniversite Yerleşkeleri, <http://www.kentli.org/makale/ceper.htm> (erişim tarihi: Eylül 2011).
- Çelebi, R., *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayınıdır, İstanbul, 1994.
- Davis, M., *Gecekondulu Gezegeni*, Metis Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Dayanışmacı Planlama Atölyesi, “Gülsuyu ve Gülen su

- Mahallelerinde Alternatif Bir Planlama Deneyimi”, *Ölçü* dergisi, Mart 2007(Kentsel Dönüşüm), 2007, s. 65-76.
- De Soto, H., *The Mystery of Capital*, Black Swan Publishers, Londra, 2000.
- Deniz, M. B., “Grassroots Actions Against Gecekondu Renewal Projects: The Case of Başbüyük and Ankara Dikmen Vadi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010.
- Dünya Çalışma Raporu, “Değişen Dünyamızda Gelir ve Sosyal Güvenlik”, Uluslararası Çalışma Ofisi, Cenevre, 2000.
- Gottdiener, M., “Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru”, *Praksis* dergisi, sayı 2, 2001, s. 248-269.
- Gough, J. ve Gundogdu, İ. (der.), *Class-cleansing in Istanbul's World City Project, Whose Urban Renaissance? An International Comparison Of Urban Regeneration Strategies*, Routledge, Londra, 2008.
- Gürler, İ., *Katılımcı Maltepe*, İstanbul, 2004.
- Kapar, R., “Uygun İş Bağlamında Çalışan Yoksullar”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 48, 2004.
- Koçak, H., “Türkiye İşçi Sınıfı Oluşumunun Sessiz Yılları: 1950’ler”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 113, 2008, s. 90-126.
- Koçu, R.E., *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1961.
- Kurtuluş, H., “İstanbul’da kapalı yerleşmeler: Beykoz Konakları örneği”, *İstanbul’da Kentsel Ayrışma*, der. H. Kurtuluş, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005.
- , “Kentsel Dönüşüme Modern Kent Mitinin Çöküşü Çerçevesinden Bakmak”, *Planlama Dergisi*, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 2006/2, s. 7-11.
- Kuyucu, T., “Making of a neoliberal urban regime and housing market in Istanbul: 2001-2008, poverty, property and power: Making markets in Istanbul’s low income informal settlements”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Washington, 2009.
- , *The Paradox of Turkey’s New Low-Income Housing Policy*, İstanbul: Living in Voluntary and Involuntary Exclusion, Open City Exhibition, İstanbul, 2010, s. 16-17.
- Lefebvre, H., *The production of space*, Cambridge, Mass., Blackwell, Oxford, 1991.
- , *Writings on cities*, Blackwell, Oxford, 1996.
- Lovering J. ve Turkmen H., *Bulldozer Neoliberalism in Istanbul: The State-Led Construction Of Property Markets, And The Displacement Of The Urban Poor*; *International Planning Studies*, Cilt 16, No. 1, 2011, s. 73-96.
- Maltepe Belediyesi, *Kentsel Dönüşüm Uygulama Projesi Tanıtım Belgesi*, 2008.
- Öktem, B., “Neoliberal Küreselleşmenin İnşası: AKP’nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul’un Kentsel Dönüşüm Projeleri”, *Planlama Dergisi*, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını 2006/2, 2006, s. 53-63.
- Özdemir-Sönmez, N., “Düzensiz Konut Alanlarında Kentsel Dönüşüm Modelleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Planlama Dergisi*, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını 2006/2, 2006, s. 121-127.
- Smith, N., “Küresel Evsizlik: Ölçeğe İlişkin Uygulamalar”, *Praksis*, Sayı 15, Ankara, 2006, s. 127-159.
- Süreyya İlmen Anıları*, 2001.
- Şen, B., “Kentsel Dönüşüm: Kavramsal Karmaşa ve Neoliberalizm”, *İktisat Dergisi*, İstanbul, Aralık 2008.
- , “Kaybetmeden Mücadele Etme Arayışı: Gülsuyu-Gülensu ve Başbüyük Deneyimleri”, *Tarih, Sınıflar ve Kent* içinde, Şen, B. ve Doğan, A.E. (der.) Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.
- Şen, B. ve Aslan, Ş., “Politik Kimliğin Temsil Edici Mekânları: Çayan Mahallesi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 120, Ocak 2011, s. 109-133.
- TÜİK, 2009.
- Türkün, A. ve M. Yapıcı, “Kentsel Dönüşüm ve Yasaların Araçsal Yolu”, *İktisat Dergisi*, 499, 2009, s. 48-58.
- Türkün, A., “Konut Alanlarında Radikal Dönüşümler”, Konut Sempozyumu, 3-4 Aralık 2009, TMMOB Mimarlar Odası, İstanbul Büyükşehir Şubesi, 2011, s. 339-380.
- Uluslararası Çalışma Ofisi, “Değişen Dünyamızda Gelir ve Sosyal Güvenlik”, 2000.
- Yurt Ansiklopedisi*, 1981.
- Gazeteler**
- AA, 31.03.2008, “Başbüyük Yine Karıştı: 6 Gözaltı”. *Birgün*, 20.03.2008, “Başbüyük Halkı Yeşil Alanını ve Su Kaynaklarını Korumuyor”.
- , 03.03.2008, “Kentsel Dönüşüm Savaşları”.

DHA, 19.03.2008, “Başbüyük'te Yine Olaylar Çıktı”.
Evrensel, 22.05.2008, “Kentsel Yıkıma ‘Terör’ Kılıfı”.
Express dergisi, 2008, s. 36.
Radikal, 17.05.08, “Başbüyük'ün Derdi Büyük Kadınları”.
—, 02.03.2008, “İstanbul'da Filistin Manzaraları”.
Sabah, 29.02.2008, “Maltepe’de Kentsel Dönüşüm Gerginliği”.
—, 13.11.2007, “Kentsel Dönüşümü Tamamlayamazsak Terörü de Bitiremeyiz”.
Taraf, 25.3.2008, “İstanbul'da Bir Yer Kuşatma Altında”.
Vatan, 18.05.2010, “Profesörler Kendini Yaksın”.
Zaman, 29.11.2007, “Kentsel Dönüşüm Projesi Gecekondu Lobisine Takıldı”.

İnternet Siteleri:

www.toki.gov.tr
<http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=123392>
<http://www.cnnturk.com/2012/guncel/09/18/basibuyukte.buyuk.tehlike/677209.0/index.html>

Görüşmeler

Görüşme 1, Mahalle Derneği Başkanı, A. Kaya, Eylül 2008.
Görüşme 2, Mahalle Derneği Başkanı, A. Kaya, Eylül 2008.
Görüşme 3, Mahalle Derneği Başkanı, A. Kaya, Eylül 2008.
Görüşme 4, Mahalle Derneği Başkanı, A. Kaya ve Diğer Mahalle Sakinleri, Eylül 2008.
Görüşme 5, Mahalle Derneği Başkanı, A. Kaya, Eylül 2010.
Görüşme 6, Mahalle Derneği Başkanı, A. Kaya, Eylül 2010.
Görüşme 7, Mahalle Derneği Başkanı, A. Kaya, Eylül 2010.

Derbent

Memleketin İşçi Mahallesi ya da Küresel Kentin “Hukuksuz” Gecekondu Alanı

BESİME ŞEN - BİNNUR ÖKTEM ÜNSAL

Giriş

Derbent, İstanbul’un küresel ekonomiye eklemelenme yarışında ön plana çıkan Büyükdere-Maslak aksının hemen yanı başında, artan rantın baskısı ile sıkış(tırıl)mış ve artık kentsel dönüşüm ile kaderi bütünüyle değişecek olan gecekondu alanlarından biridir. Memleketlerinden kopup gelen göçmenlerin fabrikalardaki işçiliği, gecekondulaşma sayesinde yerleşik hale gelmesinin bugün kentsel dönüşüm projeleri karşısındaki anlamı bitmiş gibidir. Bir dönemin “popülist politikaları”nın sonunu getirmeyi hedeflemiş olan kentsel dönüşüm projeleri, beraberinde “orta sınıf” tahayyülüne dayalı bir kentsel yaşamı da sunmayı vaat etmektedir. Zamanının çok da göze çarpmayan olağan bir mahallesi olarak günümüze kadar büyümesini sürdüren Derbent Mahallesi için bugün bir “geri alınma” zamanıdır.

Sermaye birikim politikalarını öncelikli tutan merkezî ve yerel yönetim, başta Büyükdere-

Maslak aksı olmak üzere toprağa yatırımı desteklerken, özel girişimciler de bu aks üzerinde önemli bir varlık göstermişlerdir. Yıllarca devlet desteği ve girişimi ile gerçekleştirilmeye çalışılan sanayileşmenin ucuz emek depolarından biri olarak gelişen Derbent’in önemli bir kısmı 1980’lerin ikinci yarısında başlayan ve 1990’ların ortasında sonuçlanan hukuki manevralar ile özel sermayenin eline geçmiştir. Mahalleli bu süreçte “işgalci” konumuna düşürülür iken, gecekonducular ile yatırımcılar arasında bugün halen devam eden şiddetli bir mücadelenin başlamasına neden olmuştur. Mahallede hâlâ bu sürece karşı önemli bir karşı duruş ve tepki söz konusudur. Kentsel rant artıkça mahalleye yönelik saldırının dozu da artmış ve mahallede inşa edilen lüks konut sitesi, yaşanacak olan sınıfsal tahliye ile mekânsal ayrışmanın habercisi olmuştur. Kentsel dönüşüm süreci özel sermaye açısından hukuki zemine oturtulmuş olmasına rağmen hâlâ meşruiyet problemleri taşımaktadır. Araştırma kap-

samında yapılan sosyo-ekonomik analiz mahallede yaşanan sürecin bir taraftan mülkiyet transferine diğer taraftan ise yoksulluk, barınma sorunu ve sosyal problemleri artırmaya aday olduğunu göstermektedir.

Derbent'te Nisan 2010'da gerçekleştirilen saha çalışmasında 199 hanehalkı ile anket yapılmış ve toplam 858 kişinin niceliksel bilgisine ulaşılmıştır. 2009'da Derbent Mahallesi'nin nüfusu 6660'tır ki bu kişi bazında % 12,9, hane bazında % 12,8 örneklem düzeyine ulaşıldığına işaret etmektedir.¹ Bunun yanı sıra muhtar, mahalle derneği temsilcileri ve diğer mahalle sakinleri ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Alana ilişkin medyada yer alan yazılı ve görsel basın taranmış ve belediyeden alana ilişkin plan ve haritalar temin edilmiştir. Alanın tarihsel gelişim süreci, özellikle de mahallede çok büyük bir alanı ele geçiren S.S. Oto Sanatkarları Mesken Yapı Kooperatifi ile mahalleli arasındaki hukuksal mücadele hem derinlemesine görüşmelerden hem de medyadan yararlanılarak oluşturulmuştur. Alanın sosyo-mekânsal dinamiklerine ait veriler anket çalışmalarından elde edilmiş ancak bu veriler yine yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen bilgiler ile karşılaştırılarak aktarılmıştır.

Bu çalışma, Derbent'teki kentsel dönüşüm sürecini, mahallenin toplumsal tarihi ve sosyo-ekonomik yapısı ışığında sorgulamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, kentsel dönüşüm mantığını sorgulamak üzere mahallenin oluşum koşulları ve sınıfsal profili ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ilk bölümü mahallenin kuruluş öyküsüne odaklanırken; ikinci bölümde mahallede yaşanan kentsel dönüşüm süreci

anlatılacaktır. İzleyen bölümler alan araştırması kapsamında elde edilen verilerin analizine dayalı sosyo-ekonomik profilin farklı başlıklarından oluşacaktır. Bunun için mülkiyet yapısı, çalışma hayatı, eğitim düzeyi, cinsiyet temelli farklılıklar, tüketim ve borçlanma gibi ilişkisel olguların değerlendirilmesine katkıda bulunacak araştırma başlıklarının sonuçlarına yer verilecektir.

MAHALLENİN KURULUŞ ÖYKÜSÜ

Derbent Mahallesi,² Maslak-Büyükdere Caddesi'ne sınır; Darüşşafaka, İstinye, Ferahevler, Tarabya ve Cumhuriyet Mahalleleri ile çevrili ve Boğaza açılan İstinye vadisinin yamaçlarında yer alan bir yerleşmedir.³ Bugün çevresi küresel kent imgelerini oluşturan plazalar, iş merkezleri, lüks konut siteleri, özel okul ve hastanelerle çevrilmiş olan bu gecekondulu alanındaki ilk yerleşmeler 1930'larda başlamıştır. 1937'de Çamlıtepe Köyü olan yerleşmede bu yıllarda ağırlıklı olarak tarım yapılmaktadır. Yani hâlâ 1950'ler sonrasının sanayileşmeyle gerçekleşen hızlı emek göçü ve gecekondulaşma gibi olguları çok uzaktadır. İstanbul tek merkez etrafında gelişen bir yapıdadır ve Boğaz'daki bu alan, kent merkezinin ırığındadır. Bu nedenlerle de Derbent'in içinde yer aldığı İstinye vadisi 1960'ların sonuna kadar hububat, sebze ve özellikle çilek tarımının yapıldığı bir yer olarak varlığını sürdürmüştür.

Tümertekin (1997) buradaki köylerin nüfu-

1 Saha araştırmasında yapılan anket sonuçlarına göre hane-
de ortalama kişi sayısı 4,3'tür.

2 Bugünkü resmî adı Çamlıtepe Mahallesi'dir.

3 İsmi Belgrat Ormanları'nda bulunan bentler ve bent sularının buradan geçmesi nedeni ile alan mahalle, 1980 yılında İstinye Mahallesi'nden ayrılarak ayrı bir mahalle haline gelir ve ismini mahalle sınırları içindeki çam ormanlarından alarak Çamlıtepe Mahallesi'ne dönüşür. Ancak yaygın olarak Derbent diye bilinmektedir.

sunun büyük bir kısmının daha o zaman Rize-lilerden oluştuğunu ve çilek toplama mevsiminde Rize’den çalışmak üzere gelenlerin, daha sonraları Sarıyer civarındaki gecekondulu mahallelerinin yerleşmesinin de önünü açtığını belirtmektedir. Derbent’e 1930’larda ilk olarak Rize’den Akdağ ailesi gelmiş ve “Osman Ağa” olarak bilinen Osman Akdağ bu mahalledeki tarlalarda ailesiyle birlikte çilek ekip satmıştır (Görüşme 1, 2009).⁴ Osman Akdağ’ın bu arazilerin Osmanlı’dan kalan tapularına da sahip olduğu, ancak bunları Cumhuriyet döneminde tasdik ettiremediği; sadece 64 dönüm araziye üzerine geçirmeye muvaffak olabildiği ifade edilmiştir. Yine aynı ailenin başka bir mensubu mahallede 42 dönüm araziye çevirmiş fakat tapu alamamıştır (Görüşme 1, 2009). Rize’li bu aileler tarafından hazine, belediye ve vakıflara ait arazilerin çevrilmesi gibi bir olgu kendi başına bir anlam taşımaktan öte Derbent’in yerleşime açılmasına ön ayak olan bir gelişmedir. Öte yandan bu aile ve mensupları, bir gecekondulu mahallesinin önemli aktörleri olsalar da Derbent, ithal ikameci sanayileşmenin yarattığı dinamikle gelişen bir alandır. 1950 sonrası gelişen sanayinin Büyükdere aksı boyunca yer seçmesi ile gelişen bu aks günümüze gelindiğinde sanayinin desantralizasyonu ile artık önemli bir uluslararası iş merkezidir.

1950’li yıllarda kente gelen ilk göçmenler kentin merkezine yakın sanayi alanları etrafında ilk gecekondulu alanlarını oluşturmuşlardır. Zamanla sanayi alanlarının Levent-Maslak-İstinye hattı üzerinde yer seçmesi ile Derbent’in

de içinde bulunduğu çevre alanlarda gecekondulu gelişmeleri hızlanmıştır. Sarıyer ilçesinde yer alan tersane ve taş ocaklarının varlığı da yine işçi yerleşmeleri olarak gecekonduların bu alanlarda yayılmasını tetiklemiştir. Osmanlı döneminde 1907 yılında inşa edilmiş olan ve 1938’de Deniz Bank’a devredilen İstinye Tersanesi büyütülmüş, 1. Levent’in batısında 1951 ve 1952 yıllarında iki ilaç fabrikası ve 1957’de bir radyo fabrikası imalata başlamıştır. Plansız gelişen sanayiye kontrol etmek amacı ile 1954’te hazırlanan Beyoğlu Nazım Planı ile Mecidiyeköy-Levent arası, Mecidiyeköy-Şişli arası ve Bomonti-Şişli arasında sanayi kuruluşlarına izin verilmiş, İstinye de 1955’te bu sanayi alanları arasına katılmıştır. Gerçi, 1966’da hazırlanan “İstanbul Sanayi Sahaları Planı”nda İstinye sanayi alanı olmaktan çıkarılmış ve Levent’te 50 hektarlık bir alan sanayi bölgesi ilan edilmiştir; ancak 1969’da İstinye vadisi tekrar sanayi alanı kapsamına alınmıştır. Vadinin yukarı kısımlarında taş ocakları ve sanayi kuruluşları yer seçmiştir. Taş ocaklarının vadinin alanını genişletmesiyle sanayi gelişmesi daha geniş bir alana yayılmıştır ve düz alanlar fabrikalarla dolmuştur.⁵ Vadide

⁴ Memleketinden gelen insanlara iş ve arazi sağlayan Osman Ağa’nın sadece burada değil, İstinye ve Yeniköy’de de Rumlardan kalan birçok araziye sahiplendiği iddia edilmiştir. Ayrıca Yeniköy Bağlar Mevkii’nde de Osman Akdağ’ın arazisi olduğu ifade edilmiştir.

⁵ Büyükdere vadisinin yukarı kısımları da sanayi kuruluşlarına açılmıştır; buradaki ilk işletme Belçikalıların kurduğu, sonra Tekel’e devredilen kibrit fabrikasıdır. Daha sonraları bu civarda tuğla ve kiremit fabrikaları, vadinin güneyinde ise meyve suyu ve konserve fabrikaları kurulmuş ve üretimde çeşitlenme ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler sonucunda fabrikalar arasında gecekondulu alanları oluşmaya başlamıştır. Benzer sanayi gelişimleri Ayazağa Köyü ve Büyükdere Asfaltı arasındaki alanda da ortaya çıkmıştır; bu aks aslında Kâğıthane vadisi boyunca kuze-ye doğru ilerleyen gelişmelerin uzantısı şeklinde gelişmiştir. Arada sanayi kuruluşları seyrekleşmekte; daha sonra vadinin Ayazağa yönünde yeniden gelişmeye başlamaktadır. Bu bölgenin belediye sınırları dışına çıkması ve köy statüsünde olması kontrolsüz bir sanayi gelişimine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla, Ayazağa deresi ve Şeytanderesi vadilerinin Kâğıthane vadisine açılan kısımları tama-

ilk kurulan işletmeler, 1950 yılında vadinin dışına kurulan dokuma fabrikası ile 1954 yılında kurulan kibrit ve kablo fabrikalarıdır. Sanayinin gelişmesiyle birlikte İstinye köyüne yakın kısımlarda, İstinye'ye inen tepelik kısımlarda, Emirgân'a yakın yamaçlarda ve Tarabya'ya doğru yamaçlarda gecekondular gelişimleri olmuştur (Tümertekin, 1997). Bu dönemlerden itibaren bölgede sanayinin yanı sıra farklı sektörlerin iç içe gelişmesi ekonomik anlamda dinamik bir alan yaratmıştır.

Dönemin genel karakteristiği olan bu durum 1960 sonrası İstanbul'da kentsel gelişimin seyrini de yansıtmaktadır. Daha önce tarım toprağı olarak kullanılan arazilerin parcellenerek göçmenlere satılması pek çok gecekondular bölgesinde gözlenen bir olgudur. Derbent'te ise bu sürecin yukarıda bahsi geçen Akdağ ailesi ve mensupları olan birkaç aile ya da kişi tarafından yapıldığı görülmektedir (*Milliyet*, 30.05.1995). Dolayısıyla bu gelişmeler alan araştırmasının sonuçlarıyla değerlendirildiğinde, mahalledeki yerleşimin 1960'larda canlandığı ancak 1970'lerde en yoğun yerleşimin ve

toprak hareketinin başladığı ortaya çıkmaktadır. Aşağıda bunun detaylarına yer verilecektir.

1970'lerin Olanaklılığı ve Toprağın Ticarileşmesi

1970'lerde kente göç eden nüfusun gecekondular mahallelerinde varlık göstermesinin ekonomi politik olanaklılığı⁶ sadece kent toprağının kullanım politikası ile belirlenmemiştir (Şenyapılı, 2004). Gecekonduda yaşayanlar artık sadece yeni gelişen sanayinin ucuz işgücü değil aynı zamanda ulusal pazar içinde tüketici olarak yer almaktadır (Şenyapılı, 1982). Diğer taraftan ülkenin siyasal hayatında sol siyasetin hâkim olması, "gecekondunun olanaklılığı"na dair önemli nesnel koşulları sağlamıştır (Aslan ve Şen, 2011; Bayırbağ, 2010). Bu olanaklılık bir başka açıdan devletin bu piyasaya olan yetersiz müdahalesi ya da yine devletin yeniden dağıtıcı rolünü yerine getirmemiş olmasına bağlı olarak yaşanan "kayıt dışılık" ile de açıklanmaktadır. Dolayısıyla kayıt dışılık, kurumsal bir konut üretimi ile yol almıştır. Fakat gecekondular yapımında olduğu gibi önemli bir özellik öne çıkmıştır. Özellikle şahsilek ve bunun yarattığı göreceliliği ekonomik bir alan yaratmıştır. Bu açıklama, bir "ahlak dışı ekonomi"nin oluşmasında da yine bu kayıt dışılığın payının olduğunu ortaya koymaya çalışır (Buğra, 2003).

İstanbul'daki birçok diğer gecekondular mahallesi gibi Derbent'in de 1970'lerde büyümeye başladığı görülmektedir. Araştırma kapsamında görüşülen hanehalklarının % 17'si arsalarını 1960'larda elde ettiğini belirtmiştir; ancak

men sanayi kuruluşları ile dolmuştur. Benzer bir gelişim Ayazağa Köyü girişinde de yaşanmış ve Büyükdere Asfaltı'na bağlanan kesimde çok çeşitli sanayi kuruluşları yer seçmiştir. Yine bu bölgede bir diğer sanayi yoğunlaşması Emirgân Kavşağı'ndan Büyükdere'ye uzanan yolun batısında ortaya çıkmıştır. Sanayi alanlarının geliştiği bütün bu alanların çevresinin gecekondular mahalleleriyle çevreleniği izlenebilmektedir (Tümertekin, 1997).

Bugün bakıldığında Sarıyer'in kıyı alanlarında eğlence, dinlenme ve lokanta; Büyükdere aksı boyunca otel, alışveriş merkezi ve ofis binaları arttıkça bazı mahallelerin nüfus kaybettiği, bazılarında ise nüfus artış hızının çok düşük olduğu anlaşılmaktadır. 1999 depremi sonrasında Sarıyer'in depremsellik açısından en güvenli bölgelerden biri olarak ilan edilmesi ilçede özellikle üst gelir gruplarına yönelik kapalı konut sitelerinin artmasına yol açmıştır. Ancak buna rağmen ilçede yıllık nüfus artış hızı İstanbul'un artış hızına ulaşmamaktadır.

6 Tansı Şenyapılı'nın (2004) "*Baraka*"dan Gecekonduya adlı çalışması yasalar, yaklaşımlar ve ilgili dönemlerin politik tartışmalarına yer veren bir kaynaktır. Bu dönemde özellikle Ankara süreci açısından bu kaynaktan yararlanılabilir.

TABLO 6.1
Derbent: Arsanın Elde Edilme Biçimi ve Alınma Dönemi İlişkisi

Arsanın elde edilme biçimi	Arsanın alındığı dönem						Cevap yok	Toplam
	1950 öncesi	1951-1960	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1991-2000		
Hazinenindi, çevirdim % 17,9	0 0,0	0 0,0	3 14,3	14 66,7	3 14,3	1 4,8	0 0,0	21 100,0
Özel şahıstan satın aldım % 34,2	1 2,5	1 2,5	5 12,5	18 45,0	10 25,0	4 10,0	1 2,5	40 100,0
Özel şahıs çevirmişti, ondan aldım % 36,8	1 2,3	0 0,0	11 25,6	21 48,8	7 16,3	1 2,3	2 4,7	43 100,0
Miras kaldı % 4,3	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	5 100,0	5 100,0
Yanıt veremiyorum % 6,8	0 0,0	0 0,0	1 12,5	2 25,0	3 37,5	0 0,0	2 25,0	8 100,0
Toplam hane sayısı % 100	2 1,7	1 0,9	20 17,1	55 47,0	23 19,7	6 5,1	10 8,5	117 100,0

en yoğun arsa alımının % 47 ile 1970'lerde yaşandığı, 1980'lerde ise % 19,7'lik bir oranla arsa alımlarının devam ettiği görülmektedir (Tablo 6.1). Arsalar, özel şahsın arazisini satın alma (% 34,2) ya da hazine arazisini daha önce çeviren bir şahıstan satın alma (% 36,8) şeklinde elde edilmiştir. Hanelerin sadece % 17,9'u hazine arazisini kendisi çevirmiş ve bu durum en fazla 1970'lerde yaşanmıştır. Diğer bir deyişle Derbent'te yerleşime açılmış olan arsalar, yerleşimin hızlandığı dönemden itibaren ticari bir nitelikte el değiştirmiştir. Araştırmada arazinin yanı sıra evlerin yapım biçimleri de incelenmiştir. Evlerin büyük bir bölümü 1970'lerde (% 43) ve 1980'lerde (% 29) yapılmış ya da yaptırılmıştır. Evlerin % 60'ının yaptırıldığı, % 22'sinin ailelerin kendisi tarafından yapıldığı ve % 14'ünün ise satın alındığı tespit edilmiştir.

Şimdiki eve taşınma dönemi kiracılarla ilgili bilgileri de içermektedir ve mahalleye yerleş-

me sürecine ilişkin ipuçları sunmaktadır. Ev sahiplerinin mahalleye yerleşme oranları tarihsel sırayla 1970'lerde % 38; 1980'lerde % 30,7 ve 1990'larda % 19'dur. Kiracıların büyük bir bölümü (% 72,2) ise 2000'li yıllardan itibaren mahalleye gelmiş olanlardan oluşmaktadır. Mahallede ev sahipliliği oranının yüksekliği hatırlanırsa, kiracılığın hâlâ çok önemli bir dinamik haline gelmediği görülür. Mahallede çalışanların işyerlerinin daha çok Sarıyer ve Şişli'de (toplam % 60) olduğu göz önüne alınırsa, kiralık daire ihtiyacını karşılayan apartmanların varlık nedeni de bir yönüyle ortaya çıkmaktadır. Araştırma kapsamında mahallede anket yapılan kişilerin % 68'i ev sahibi iken % 27'si kiracı ve % 4'ü ise akrabasına ait evde oturmaktadır. Ev sahiplerinin hepsi gecekondu veya kaçak yapıda oturur iken, kiracıların % 75,9'u bu tür yapılarda, % 22,2'si ise mahalledeki sınırlı sayıdaki tapulu apartman dairesinde oturmaktadır. Bu ilişkileri detaylı biçimde

aşağıdaki tablodan tarihsel akışıyla, birlikte izlemek mümkündür (Tablo 6.2).

TABLO 6.2
Derbent: Şimdiki Eve Taşınma Dönemi
ve Mülkiyet İlişkisi

Şimdiki eve taşınma dönemi	Mülkiyet			Toplam
	Ev sahibi % 68,8	Kiracı % 27,1	Akra- baya ait % 4,0	
1950 öncesi %	1 0,7	0 0,0	0 0,0	1 0,5
1951-1960 %	1 0,7	0 0,0	0 0,0	1 0,5
1961-1970 %	8 5,8	0 0,0	0 0,0	8 4,0
1971-1980 %	52 38,0	1 1,9	0 0,0	53 26,6
1981-1990 %	42 30,7	3 5,6	4 50,0	49 24,6
1991-2000 %	26 19,0	11 20,4	4 50,0	41 20,6
2001 sonrası %	7 5,1	39 72,2	0 0,0	46 23,1
Toplam hane sayısı %	137 100,0	54 100,0	8 100,0	199 100,0

Gecekondu mahallelerinin gelişim seyri 1980 sonrasının gecekondu afları ile gerek ekonomik açıdan gerekse sosyal açıdan bambaşka bir süreci deneyimlemiştir. Gecekondu-ları formel konut piyasasına dahil etmeyi amaçlayan af yasaları paketi bir taraftan kent-sel arazi üzerinden sermaye birikimini amaç-larken, bir taraftan da serbest piyasa ekonomi-si ve özellikle özelleştirmeler sonucunda deza-vantajlı duruma düşen ve çoğu gecekonduya yaşayan işçilere kentsel ranttan pay alma şans-ını vererek sisteme karşı tepkilerinin önünü kes-meyi planlamıştır (Erman, 2010). Gecekondu

ıslah imar planları ve afları Türkiye'deki bir-çok gecekondu alanında mülkiyet anlamında karmaşık, fiziksel anlamda ise tamamlanma-mış bir dönüşüme neden olmuştur. Diğer taraf-tan bu sürecin sonuçlarıyla gecekondu ve onun kentteki tarihi artık hâkim biçimde elit bakışın gözünde “gayrimeşru” bir olgu haline gelmiştir (Aslan, 2007).

Derbent'te de birçok gecekondu sahibi 1980 sonrası çıkarılan 2984 sayılı Gecekondu Affı kapsamında tapu tahsis belgesi almış ve 1980'ler ile 1990'larda gelir düzeyi göreceli olarak iyi olan aileler ya kendileri ya da küçük müteahhitler aracılığı ile tek katlı gecekondu-larını yıkıp apartmana dönüştürmüşlerdir. Bir ve iki katlı konutların ağırlıklı (% 61,8) oldu-ğu mahallede, dört ve dörtten fazla kata sahip binaların oranı ise % 21,6'ya ulaşmıştır. Dola-yısıyla mahallede yaygın konut türü gecekon-du veya kaçak yapıdır. Görüşme yapılan hane-halklarının % 92'si bu tür yapılarda oturmak-ta ve bunların % 38,3'ü bir katlı, % 26,8'i iki katlıdır. Gecekondu veya kaçak yapı statüsün-de değerlendirilen çok katlı binaların % 16,6'sı üç katlı, % 18'i dört ve dört kattan fazla kata sahiptir (Tablo 6.3). Derbent'te bir ve iki katlı yapılaşma baskın olmasına rağmen, özellikle ana cadde üzerinde gecekondu-ların apartma-na dönüştüğü görülmektedir. Nitekim görüşü-len hanehalklarının evde yaptıkları değişiklik-lere ilişkin verdikleri cevaplara göre % 27,7'si kat çıktığını; % 24'ü çatı yaptığını; % 19,7'si gecekondu-sunu yıkıp apartman yaptığını; % 19'u sağlamlaştırdığını; % 14'ü oda eklediğini ve % 8'i tuvalet-mutfak eklediğini belirtmiştir. Ancak % 29,9 oranında hiçbir değişiklik ya-pılmayan bir konut miktarı da bulunmaktadır (Tablo 6.4).

TABLO 6.3
Derbent: Konutun Türü ve Kat Sayısı İlişkisi

Konutun türü	Konutun kat sayısı					Toplam
	Tek katlı	İki katlı	Üç katlı	Dört katlı	Dört kattan fazla	
Gecekondü veya kaçak yapı % 91,96	70 38,3	49 26,8	31 16,9	24 13,1	9 4,9	183 100,0
Tapulu apartman dairesi % 7,04	0 0,0	2 14,3	2 14,3	8 57,1	2 14,3	14 100,0
Müstakil ev % 1,01	1 50,0	1 50,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	2 100,0
Toplam hane sayısı % 100,0	71 35,7	52 26,1	33 16,6	32 16,1	11 5,5	199 100,0

Sonuç olarak, dönemin ranta dayalı ekonomi politiğı, Derbent'e iyimserlik yaratacak bir tablo bırakmamıştır. Gecekondü ıslah imar planları ve afları ve Derbent'in, Boğaziçi İmar Kanunu kapsamında yer alması, mahallenin hem imar durumunun hem de mülkiyet durumunun diğer mahallelerden daha sorunlu olmasına neden olmuştur. Görüşülen kişilerin % 65,7'si 1980 sonrasında tapu tahsis senetlerini almış iken % 25,5 oranında gecekondü sahibi hâlâ hiçbir belgeye sahip değildir.

Diğer taraftan mahalle, kentsel rant açısından 1980 sonrası hem mafyanın hem de büyük sermaye gruplarının dikkatini çekmeye başlamıştır. Gazetelerde Derbent, Sarıyer'in diğer gecekondü alanları ile birlikte mafyanın yoğun olarak faaliyet gösterdiği bir alan olarak yer alır iken (*Milliyet*, 25.08.1989), 1985 yılında oluşturulan S.S. Oto Sanatkârları Yapı Konut kooperatifi mahallede arsa toplamaya başlamıştır. Kooperatif mahkeme kararı ile yaklaşık 221 dönümlük arsanın mülkiyetini eline geçirmiş ve alınan arsa üzerinde daha önceden inşa edilmiş olan gecekondücular da tapu tahsis

TABLO 6.4
Derbent: Evde Yapılan Değişiklikler
(birden fazla cevap)*

Evde yapılan değişiklikler	Sayı	Haneler içinde %
Oda ekledim	20	14,6
Kat çıktım	38	27,7
Yıkıp apartman yaptım	27	19,7
Çatı yaptım	34	24,8
Tuvalet-mutfak yaptım	11	8,0
Dükkân ekledim	2	1,5
Depo/garaj yaptım	3	2,2
Sağlamlaştırdım	27	19,7
Bakım/onarım işleri	2	1,5
Hiçbir değişiklik yapmadım	41	29,9
Dükkânı daireye çevirdim	1	0,7
Toplam hane sayısı	137	>100,0

(*) Birden fazla cevap verildiğı için toplam % 100'den fazladır.

TABLO 6.5
Derbent: Evin Belgesi

Evin belgesi	Sayı	%
Hisseli tapu	2	1,5
Tapu tahsis senedi	90	65,7
Muhtar senedi	10	7,3
Belgemiz yok	35	25,5
Toplam hane sayısı	137	100,0

Resim 6.1: Derbent'te konut dokusu
(Kaynak: Alan araştırması, Nisan 2009).

Resim 6.2: Derbent'te konut dokusu
(Kaynak: Alan araştırması, Nisan 2009).

belgeleri iptal edilerek işgalci konumuna düşürülmüştür. Kooperatif 2002-2005 tarihleri arasında kendisi için arsanın bir bölümünde üst orta sınıfın yerleştiği MESA Maslak konutlarını inşa etmiştir. Böylece mahallede 1980 sonrası Batı kentlerinde ve giderek birçok gelişmekte olan ülke kentinde gözlemlenen mekânsal ve sınıfsal yarıma gerçekleşmiştir (Fainstein, Gordon, Harloe, 1992; Kurtuluş, 2005). Kooperatifin çeşitli mekânizmalarla elde ettiği bu arsa üzerindeki konut projeleri mahallede defalarca yıkım gerginliğinin yaşanmasına neden olmuştur. Bugün hâlâ Kooperatif'in arsa toplamaya başladığı andan itibaren başlayan gerginlik devam etmektedir.

Mahalledeki emlak değerleri ise son yıllarda ciddi oranlarda artış göstermiştir. Derbent'in bir Boğaz yerleşimi olması, metronun bu bölgeye kadar gelmesi, Büyükdere Caddesi üzerinde yapılan yeni özel hastane, İstinye'de açılan lüks alışveriş merkezi ve diğer projelerle birlikte 2000'lerde arazi değerleri daha çok artmıştır. Kooperatifin kat karşılığı anlaştığı Cemre İnşaat, Kooperatif arsası üzerinde gözüken gecekonduların yıkım ve tahliye işleri için 2010'da tekrar harekete geçmiş, yıllardır yıkım tehlikesi altında yaşayan mahallede gerginlik üst noktalara çıkmıştır. 1985 sonrası sermayenin türlü baskılar ile mahalleyi üst ve üst orta sınıf mahalleye dönüştürerek rant elde etme çabaları beraberinde karşı direnişleri de yaratmıştır.

Resim 6.3: Konut-işyeri birtikliliği (Kaynak: Alan araştırması, Nisan 2009).

DERBENT’TE KENTSEL DÖNÜŞÜM: SERMAYENİN BASKISI VE YIKIM TEHDİDİ ALTINDA 25 YIL

1980 Askeri Darbesi sonrası kurulan ANAP yönetimi, neoliberal küresel kent politikalarının uygulayıcısı olarak en çok İstanbul’da ve Derbent’in yanı başındaki Büyükdere-Maslak aksı ile bu aksın uzantısındaki Boğaz ve orman alanlarını dönüştürmüştür. Dolayısı ile en iddialı projelerin bu alanlara yöneldiğini söylemek mümkündür. 1980’lerde okulu, camileri, küçük bir merkezi ve temel altyapı hizmetleri ile

gelişimini tamamlamış görünen bu gecekondu alanı, küresel kent söylemleri ile meşrulaştırılmaya çalışılan rant projelerinin yanı başında “fazlalık” olarak görülmeye başlamıştır. Gültepe, Seyrantepe, Çeliktepe, Nurtepe, Ayazağa Köyü, Armutlu gibi Derbent de Büyükdere-Maslak aksı boyunca sanayinin gelişimi sonucu gelişmiş gecekondu alanı iken aks üzerindeki sanayiler 1980’lerin ortalarından itibaren kentin dışına desantralize edilmeye başlamış, boşalan alanlara gökdelen formunda büyük holdinglerin merkez ofisleri, alışveriş merkezleri ve

lüks rezidanslar oluşmaya başlamıştır (Öktem, 2005). Kısa sürede sanayi aksından uluslararası iş merkezi haline gelen aks 1990'lardan itibaren İstanbul'un Manhattan'ı olarak anılmaktadır. Kentin uluslararası ekonomik ağlarla eklenmiş yeni orta sınıfı kentin merkezindeki rezidanslara ya da bu aksa uzak olmayan ve kentin kuzeyindeki orman alanlarında yer alan kapalı sitelere yerleşmeye başlamıştır (Kurtuluş, 2005). Aks bugün Türkiye'de arazi fiyatlarının en yüksek olduğu alan haline gelir iken artan rant çevredeki tüm diğer gecekondu alanları gibi Derbent'i de tehdit eder hale gelmiştir (Arıkanlı Özdemir, 2005).

Aksın sanayisizleşmesi ve bunu izleyen gökdelen gelişiminin mimarı ANAP döneminde, mahallenin rant değeri keşfedilmiş, 1985'te mahallenin dışından kişiler tarafından kurulan Atatürk Oto Sanatkârları Yapı Sanayi Kooperatifi 1986 yılında mahalleden hisse toplamaya başlamıştır. Söz konusu arsa tek tapuya sahiptir ve 221 bin 700 m²'lik bir alanı kapsamaktadır. Arsanın adresi tapuda Sarıyer İstinye Mevkii Havuzlu Bostan Mahallesi olarak gösterilmiştir. Hisseli mülkiyetin olduğu ve tapuda fundalık olarak gösterilmiş olmasına rağmen üstünde gecekonduların yerleştiği bu arsa 1970'lerde belli kişilerce parsellenip buradaki gecekonduculara satılmıştır. 1986 yılında buradaki hisseleri toplamaya başlayan Kooperatif arsanın ancak % 80'ini toplayabilmiş, diğer 72 hisseye sahip olanlarla paylaşım konusunda anlaşamadıkları gerekçesi ile izale-i şüyu davası açmış ve mahkemenin arsayı satışa çıkarması sonucu açık arttırma yolu ile tüm arsanın sahibi olmayı hedeflemiştir. Kooperatifin açtığı dava 1995'te sonuçlanmış, arsa 177 milyar bedel ile tek alıcı olan S.S. Oto Sanatkârları Mes-

ken Yapı Kooperatifi tarafından satın alınmıştır (*Milliyet*, 27.05.1995). Ancak mahalleli kararı protesto ederken, arsanın gerçek değerinin 10 trilyon lira olduğunu belirtmiş ve satışın feshi için dava açmıştır (*Milliyet*, 20.07.1995). Mahkeme de tapu kaydıyla hissedar olan davacılar yönünde davanın kabulüne ve ihalenin feshine karar vermiştir (*Milliyet*, 07.08.1996, *Milliyet*, 26.10.1996). Ancak itiraz Yargıtay'ın 25.05.1998 tarihli kararı ile reddedilmiş, ardından Kooperatif mahkemeye başvurarak toplu konut yapılması planlanan alanda gecekonduların tahliye ve yıkım işlerinin başlatılmasını istemiştir. Kooperatife ait arsada bulunan gecekonducuların 1980'lerde aldıkları tapu tahsisi belgelerinin de feshine karar verilmiştir.

S.S. Oto Sanatkârları Mesken Yapı Kooperatifi'nin Derbent'e ilk girişinden sonra özellikle Kooperatife ait arsalar üzerinde farklı tarihlerde gerçekleştirilen yıkımlar (12.07.1987, 21.01.1992, 11.05.1994, 21.06.1994), 1999 yılında tahliye ve yıkım kararından sonra çevik kuvvetler eşliğinde zabıta tarafından 60 gecekonduyun yıkılmaya çalışılması ile doruğa çıkmıştır. Ancak mahallenin direnişi sonucunda yıkım ertelenmiştir (*Milliyet*, 12.7.1987; *Milliyet*, 21.01.1992; *Milliyet*, 11.05.1994; *Milliyet*, 21.06.1994; *Milliyet*, 24.11.1999). Mahallede bir yıl sonra tekrar yıkım gerginliği yaşanırken panzer destekli polislerce ablukaya alınan alanda 17 gecekondu 10'u yıkılmış, bu süreçte mahalledeki gerginlik tırmanmıştır (*Milliyet*, 11.05.2000). Mahallede yapılan görüşmelerde davanın açıldığında yapılan ilk keşifte bu alanın fundalık olarak gösterildiği, dolayısı ile Kooperatif'in sahip olduğu alana ait tapularda hile yapıldığı iddia edilmiştir. Aynı

Resim 6.4: Derbent'te korunaklı Mesa Sitesi (Kaynak: Alan araştırması, Nisan 2009).

görüşmede o dönemde harekete geçmekte geç kalındığı için davanın kaybedildiği ileri sürülmüştür (Görüşme 2, 2009).

Bu dönemde mahalleli ile Kooperatif arasında yapılan görüşmelerde bir anlaşmaya varılmış ve Kooperatif kendine ait görünen 90 dönümlük yerdeki 98 gecekonduyu yıkarak kendi üyeleri için 2002 yılında MESA Konutları'nın yapımına başlamış ve 2004 yılında ise bu inşaatları tamamlamıştır. Geri kalan arazinin ise gecekondularda kalacağı sözlü olarak ifade edilmiştir; gecekonduda yaşayanlar bu araziyi Kooperatif'ten satın almak istediklerini de ifa-

de etmişlerdir. Böylece Derbent, MESA Maslak Konutları'nın yapılması ile ilk dönüşümü yaşamıştır. Mahallenin önemli bir kısmının lüks konutlardan oluşan kapalı bir site olan MESA evlerine dönüşmesi bugün gelinen süreçte yaşanacak kentsel dönüşümün sonuçları açısından gidişatı gösterir biçimdedir.

Türkiye'de emlak piyasalarının yükseldiği 2000'li yıllar Derbent için tehlike sinyallerinin tekrar çaldığı dönem olmuştur. Uluslararası finans merkezi ve lüks alışveriş merkezlerinin yanı başında yer alan Derbent Güzelleştirme ve Dayanışma Derneği binası 2006 yılının Mart

ayında yıkılır ve gerginlik tekrar tırmanır. Derneğin 1976 yılından beri hizmet verdiği binanın yıkılması vatandaşlar arasında tepkiye neden olmuş, yıkım ekipleri ve polislerle mahalleli karşı karşıya gelmiştir. Mahalle derneğinin bulunduğu arsa ve çevresi Oto Sanayicileri Yapı Kooperatifi'ne ait görüldüğünden, gerçekleştirilen yıkımla birlikte burada bulunan gecekondular için de yıkım gündeme gelmiş ve mahallelinin tepkisi büyümüştür. Dernek binası yıkıldıktan sonra yerine bir vatandaş tarafından sağlık ocağı yaptırılmıştır.

Mesa konutlarının arkasından Kooperatif geri kalan 131 dönüm arsasına da konut yapmak istemiş, bu süreçte Cemre İnşaat ile % 25'i Kooperatif'e kalmak üzere kat karşılığı anlaşmaya gitmiştir (Harita 6.1). Cemre İnşaat 1 Mayıs 2010 tarihinde Kooperatif arsası üzerinde yer alan gecekondular sahiplerine yıkıma ilişkin tebligat gönderip, tek tek görüşmeye çalışmıştır (Milliyet, 06.07.2010). Derbentliler ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne ve Sarıyer Belediyesi'ne toplu imza göndererek, Derbent'teki yıkım kararına karşı olduklarını belirtmişlerdir (Milliyet, 06.07.2010). Kendilerine yıkım tebligatı gönderilen mahalle sakinleri buna karşı direnmeye başlamışlar ve Mayıs 2010'da Derbent Merkez Camii önünde bir araya gelen 2 bini aşkın mahalleli "yıkımlara geçit vermeyeceklerini" ifade etmişlerdir. Çevre mahallelerden de halkın katıldığı eyleme Sarıyer'e bağlı 35 muhtar, 18 dernek başkanı destek vermiştir.

Ancak şirket 2010 yılında tahliye için kampanya düzenlemiş, belirli kriterlere göre enkaz bedeli biçtiklerini, örneğin 50 metrekaarelik bir yere ortalama 20 bin TL enkaz bedeli ödeyeceklerini, bu enkaz bedellerinin haricinde tahli-

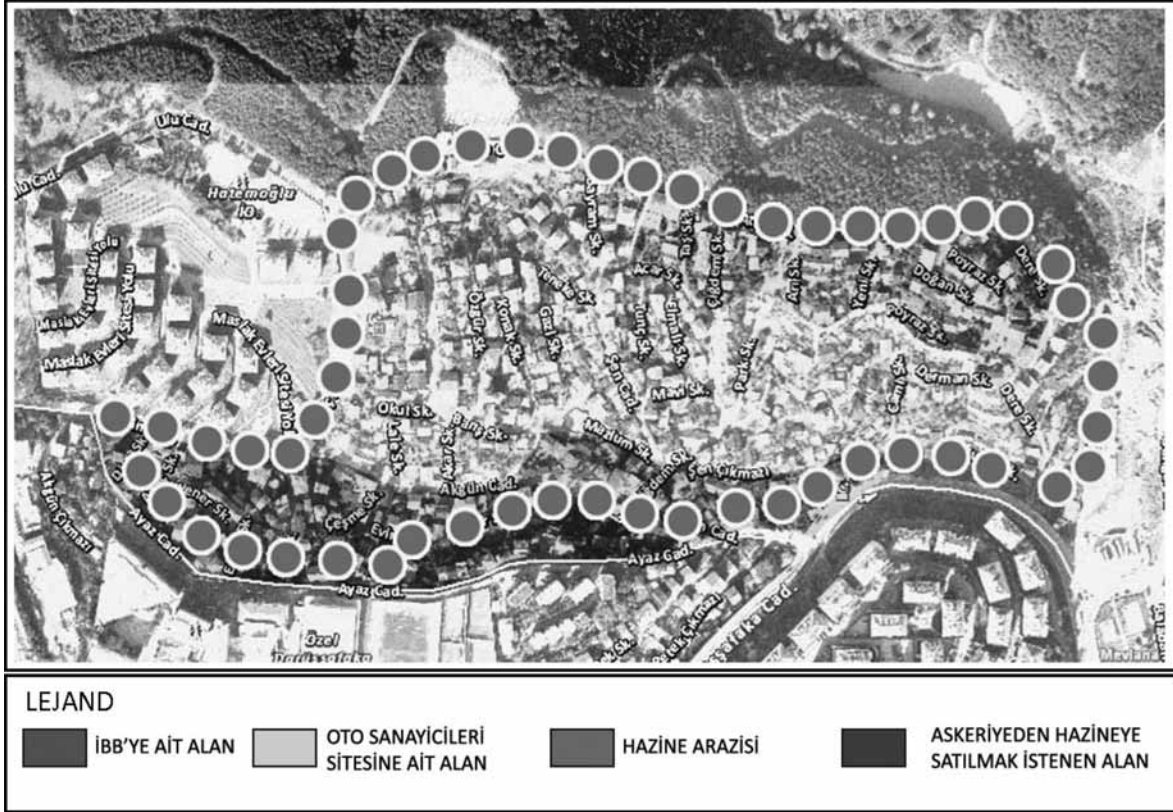
ye etme sürelerine göre bir kampanya uygulayacaklarını belirtmişlerdir (<http://www.sariyerliler.com>). Haziran'da tahliye ederlerse enkaz bedeline ek olarak örneğin 20 bin TL, Temmuz'da tahliye ederlerse 15 bin TL, Ağustos'ta tahliye ederlerse 10 bin TL ek ücret ödeneceğini; ancak belirtilen sürelerde çıkmazlarsa herhangi bir bedel ödenmeyeceğini söylemişlerdir. Ayrıca, gecekonduda yaşayanların da geriye dönük ecir misil ödeyeceklerini belirtmişlerdir (Sarıyer Posta, 9.6.2010). Bu süreçte şirket, 40 gecekonduda yaşayan 74 aile ile gecekondularına karşılık Kâğıthane ilçesindeki Başak Konutlar'dan konut vererek anlaşmaya varmış ve bu aileler yeni konutlara yerleşmişlerdir. Ancak bu gecekonduların 8 Şubat 2011'de yıkımı sırasında büyük olaylar ortaya çıkmıştır (Milliyet, 11.02.2011; Posta, 10.02.2011; Sabah, 09.02.2011; Yeni Şafak, 09.02.2011). Yıkım ekipleri 1.000 kadar çevik kuvvet ekibi ile sabaha karşı mahalleye girmiş, gün boyunca gerginlik tırmanmıştır. Cemre İnşaat yetkilileri yıkım ve tahliyeler için 2011 genel seçimlerinin geçmesini beklediklerini ifade ederken, Derbentlilerin yerinde tutulmak gibi bir durum olamayacağını, 850 tane ev olduğunu ve burarlarda yaşayan gecekonduların Pendik ya da Kâğıthane'de satın aldıkları konutlara yerleştirileceklerini söylemişlerdir. Kooperatife ait arsa üzerinde 650-700 konut yapmayı planlayan firmanın inşa edeceği dairelerin fiyatlarının 1 milyon doların üzerinde olacağı tahmin edilmektedir (Sarıyer Posta, 9.6.2010). Firma yetkililerinin taviz vermeyen sert açıklamalarına karşılık Derbentliler 29 Nisan 2011'de projeye karşı şirketin genel merkezine bir protesto yürüyüşü gerçekleştirmiştir (İlme dergisi, 13.02.2011). Yıkımlar sırasında ortaya çıkan

gerginliğin medyada büyük yankı uyandırması, Derbent'teki direnişin güçlü olması, Derbentlilere ana muhalefet partisinin, Sarıyer Belediye Başkanı'nın desteği Derbent'teki dönüşüme yönelik baskının yeni bir aşamaya doğru yönelmesinde etkili olmuştur.

Derbent'te kentsel dönüşüm İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin de aktör olarak devreye girmesi ve 2012 Mayıs'ında kabul edilen Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun ile yeni bir sürece girmiştir. Afet yasası sonrası ilk dönüşüm planını Derbent için açıklayan İstanbul Büyükşehir Belediyesi alanda çalışmalarına 2011 yılında başlamıştır. Mahallede 386 ada 14, 15, 16 parseller ile, 387 Ada 2, 3, 29, 30 parsellerinden oluşan alana ilişkin hazırlanan 1/5000 Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı ve 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Revizyon Uygulama İmar Planı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nca 14.08.2012 tarihinde onaylanmıştır (*Yapı* dergisi, 24.08.2012). Esas olarak arazi sahibi kooperatif ile İstanbul Büyükşehir Belediyesine ait arazilerin birleştirildiği bir alan için hazırlanan planda, bütün alan içinde doğu yönünde toplam arazilerin üçte birinde 1.600 sosyal konut inşaatı önerilirken geri kalan alanların ise mülk sahibi kooperatifin anlaşmalı olduğu yüklenici firmaya devredileceği öngörülmektedir (Yalçın, 2012). Belediye Başkanı Topbaş'ın yaklaşık 1.000 kişinin katıldığı iftarda açıkladığı plana ise mahalleli tepki göstermiştir. Mahallede 2012 başında gecekondulu ve mülkiyet sorununun çözümünde ortak hareket etmek için kurulan Sınırlı Sorumlu Çamlıtepe Mahallesi Yapı Kooperatifi ve Çamlıtepe Mahallesi Güzelleştirme Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği etrafında toplanan vatandaşlar, meslek odala-

rı, hukukçular ve akademisyenlerle birlikte hareket ederek hazırladıkları 1.894 itiraz dilekçesini Bakanlığa sunmuşlardır. Mahallelinin itirazları planlama sürecine, bu süreçte mahallelinin katılımının göz ardı edilmesine, plana ilişkin rapor ve plan notlarının bulunmayışına ve plan önerilerine olmak üzere birkaç alanda yoğunlaşmaktadır. Planda mahallelinin sokaktan bahçeye kentsel mekânı kullanma alışkanlıklarının ve eğilimlerinin göz ardı edildiği, aile büyüklüğü ile uyumlu olmayan konut büyüklükleri önerildiği ileri sürülmüş, bu konutlara dair ödeme olup olmayacağına dair ise net bir açıklama yapılmadığı belirtilmiştir. Diğer taraftan bugün mahallede aktif olan yaklaşık 80 tane işyerinin ne olacağına dair planda herhangi bir karar üretilmediği anlaşılmaktadır (Yalçın, 2012). Diğer taraftan 14.09.2012'de Derbent Mahallesi'ni kapsayan arazilerin dönüşümünün sağlanabilmesi amacıyla hazırlanan protokolün imzalanması için İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş'a yetki verilmiştir (*Sarıyer Manşet*, 15.09.2012).

Derbent'te gerçekleştirilmeye çalışılan kentsel dönüşümün bu son aşamasında da devlet bir taraftan düzenlediği iftar toplantıları ile, diğer taraftan iktidar partisinin ilçe teşkilatının çalışmaları ile yapmayı planladıkları kentsel dönüşüm projesi için yerleşik halkı ikna etmeye çalışırken, öte taraftan Derbent'te barınma hakkı mücadelesi veren 14 kişiyi 13 Mart 2012'de “çıkar amaçlı örgüt kurmak” gerekçesi ile göz altına almıştır. Göz altına alınanların 5'i serbest bırakılırken geriye kalanların hangi suçtan yargılanacakları bile hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Derbent'in geleceğine ilişkin belirsizlik de büyüyerek varlığını sürdürmektedir. Devlet ve sermaye sürekli ge-

Harita 6.1: Derbent Mahallesi mülkiyet dağılımı haritası (Kaynak: Alan araştırması sırasında hazırlanmıştır).

liştirdikleri yasal, militarist ya da başka yöntemlerle Derbent üzerindeki baskısını sürdürürken, Derbent'te yaşayanların barınma haklarını savunmak için verdikleri mücadele de devam etmektedir.

Derbent 03.01.2013 tarihinde Bakanlar Kurulu kararınca riskli alan ilan edilmiştir. Derbentliler, İstanbul için depreme ilişkin yapılan çalışmalarda en güvenli bölgelerden biri olarak gösterilen alanın riskli alan olarak ilan edilmesinin arkasındaki gerekçenin mahalledeki kentsel dönüşüm projesini hızlandırmak olduğunu ileri sürerek 1700 dilekçe ile kararın

iptali için Şehircilik ve Çevre Bakanlığı'na itiraz etmişlerdir.

“EMEK PİYASASININ GÜNDELİK ALANI”: MAHALLENİN SOSYO-EKONOMİK PROFİLİ

Türkiye’de gecekonduyu sosyo-ekonomik bir olgu olarak açıklayan ve onun sınıfsal boyutuna vurgu yapan erken yorumlardan biri, Tekeli tarafından 1971 yılında yapılmıştır (Tekeli, 1982). Buna göre “gecekondusu sorunu, toplumun sınıfsal sorununun mekânsal yansımasıdır” (Tekeli, 1982: 202). Bu yıllarda gecekondusu, toplumların belli gelişme dönemlerinde ya-

ni yeni sanayileşen evresinde ortaya çıkan bir olgu olarak görülmektedir. Türkiye’de yapılan birçok çalışma hâlâ gecekonduyu erken sanayi döneminin yarattığı bir olgu olarak görmektedir. Oysa dünyanın farklı coğrafyalarında oluşan gecekondular benzeri konut alanlarının hâlâ hızla artmakta olduğu görülmektedir (Davis, 2006). Sadece sanayi toplumlarında değil, sanayi sonrası toplumlarında da gecekondular yoksul kesimlerin “zorunlu” bir konut seçeneği olarak kentin çeperlerinde inşa edilmeye devam etmektedir.

Türkiye’de ise gecekondular olgusu tanımı itibarıyla hâlâ belirginlik kazanamadığından dolayı elde edilen veriler de tartışmaya açık olabilmektedir. Her durumda Türkiye’deki konutların yarısından fazlasının kaçak olduğu belirtilmektedir. Fakat bu kaçaklık statüsünün bütünüyle gecekonduları kapsamadığı bilinmektedir.⁷ Bu çalışmada ele alınan kentsel dönüşüm olgusu gibi önemli politikalar, günümüzde İstanbul gibi büyük metropollerde gecekondunun yasal statüsü ile fiziksel varlığının sınırlarını çizmektedir. Dolayısıyla İstanbul’un merkezî iş alanının hemen yanı başında ve nüfusunun % 92’si gecekondular veya kaçak yapıda oturan geleneksel bir işçi mahallesi varlığı her açıdan ilginç bir durumdur. Mahallenin bu özgünlüğünün izlerini kuruluş öyküsü ile gelişim sürecinde görebiliyoruz. Mülkiyet analizi sonuçlarına göre mahallede mülk sahipliğinin (% 68’i ev sahibi; % 27’si kiracı; % 4’ü ise ak-rabasına ait evde oturmaktadır) yüksek olduğu görüldüğü de bu durumun günümüzdeki anlamı

ve karşılığı oldukça farklılaşmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse mülk sahipliğinin yasal dünyadaki karşılığı yoktur ve bu durum mahalleyi devletin gözünde “geçici” bir statüde bırakmaktadır. Fakat bu geçicilik, 1970’lerin koşulları ile gerçekleşmiş ancak günümüzde gecekondunun değişen yasal statüsü ile problemli bir hal almıştır. Gecekondular mülkiyet temelinde yasallaşamamış statüsüyle kalırken, mahallenin sosyal hayatında yerleşik ve kalıcı toplumsal bağlar oluşmuştur. Örneğin hanelerin % 70’inin konutlarında çeşitli değişiklik yapımları, onların kendi geleceklerini bu mahallede görmeleri ile ilgilidir. Yukarıda **Tablo 6.5**’te de ifade edildiği gibi araştırma yapılanlar arasında, konutlarına ait hiçbir belgesi olmayanların oranı % 25 iken, % 65’i tapu tahsis senedine sahiptir. Oysa bu mülkler, kentsel dönüşüm programının uygulanması karşısında geçerli bir yasal belge veya bugünkü mülk sahipleri için piyasa fiyatlarında değerlendirilecek mülk olma niteliğini taşımamaktadır. Yukarıda tartışılan bu durum, mahallede yaşayan halkın gelecek kurgusunu bütünüyle değiştirmektedir.

Derbent’te “Emek Piyasasının Gündelik Alanı”

Dar gelirli kesimin barınma sorununa ilişkin literatür hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde konut meselesini fiziksel mekâna odaklanarak tanımlayan ve çözüm öneren yaklaşımların başarısızlıklarına işaret etmektedir. Bu çalışmada da konut sorununun toplumsal yaşamın diğer alanları ile birlikte ele alınması gerekliliğinden yola çıkılmaktadır. Derbent’te de konut sorununa ilişkin mevcut sorunların analizi ve yaşanan kentsel dönüşüm sürecinin değerlendirilebilmesi için alanda yaşayan insanla-

⁷ Bu konuda yine kitapta yer alacak olan bir makale Türkiye’de gecekondular olgusu ile onun sosyo-ekonomik arka planını tartışacak olduğundan bu konuya burada girilmeyecektir.

rın sınıfsal nitelikleri, çalışma yaşamına katılma biçimleri, gündelik yaşamın dinamikleri, mekânda kurulan sosyo-mekânsal bağlara bakmayı gerekli kılmaktadır. Makalenin bu bölümünde, böylesi bir farkındalık ile hareket eden araştırmaya ait alan araştırmasının sonuçlarından yararlanılarak Derbent'in sosyo-ekonomik yapısının açıklanması amaçlanmaktadır.

Derbent, yaşayanlarının % 45,6'sının İstanbul doğumlu olması ile "göçmenlik" hikâyesini arkada bırakan bir mahalledir (Tablo 6.6). Diğer görüşmecilerin doğum yerleri İç Anadolu, Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi'ne dağılmaktadır ki bu haliyle olağan bir gecekondü mahallesinin özelliklerini taşır.⁸ Yaş gruplarının dağılımı itibarı ile ise 15 yaş altı grubun % 23,9 gibi yüksek bir orana ulaştığı görülmektedir; ancak yine de daha yeni göçmenleri barındıran Tarlabası ve Bezirganbahçe'ye göre düşüktür.

Mahallede kadınların % 9'1'i, erkeklerin ise % 1,6'sı okuma yazma bilmemektedir (Grafik 6.1). Türkiye'de okuma yazma bilmeyenlerin oranı 2009'da kadınların arasında % 13,8, erkeklerin arasında ise % 3,4'tür; İstanbul'da bu oranlar sırasıyla % 7,6 ve % 1,6'dır. Dolayısıyla, Derbent'te okuma yazma bilmeyen kadınların oranı İstanbul'da yaşayanlardan yüksek olmakla birlikte erkeklerde İstanbul ortalamasındadır (TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi veri tabanı, 2009). Derbent'te eğitim gören nüfus içinde ilköğretim mezunu olanlar % 34,4 ile Türkiye ve İstanbul ortalamalarına yakındır. Ancak daha ileri eğitim düzeylerinde farklılık oluşmaktadır; hem lise mezunları hem de üniversite mezunları oranları Türkiye ve İs-

TABLO 6.6
Derbent: Doğum Yerleri

Doğum yeri	Sayı	%
İstanbul	391	45,6
İstanbul hariç Marmara Bölgesi	12	1,4
Ege Bölgesi	3	0,4
Akdeniz Bölgesi	6	0,7
İç Anadolu Bölgesi	123	14,4
Karadeniz Bölgesi	149	17,4
Doğu Anadolu Bölgesi	130	15,2
Güneydoğu Bölgesi	43	5,0
Toplam kişi sayısı	857	100,0

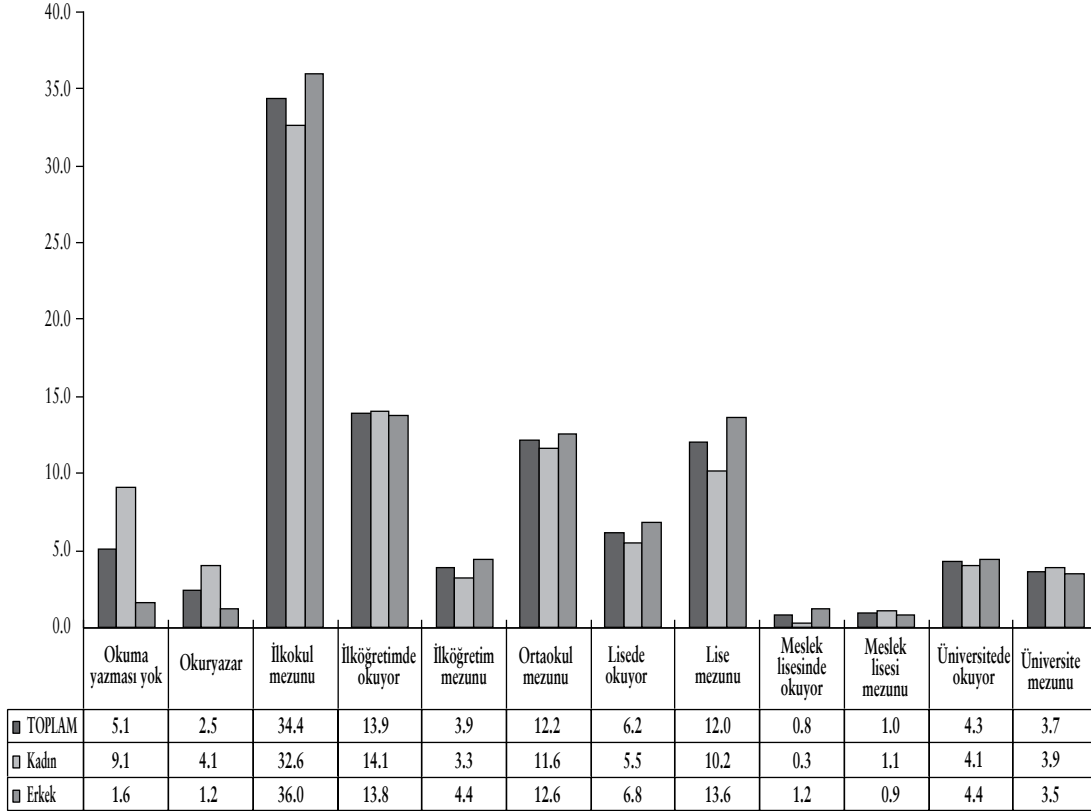
TABLO 6.7
Derbent: Yaş Gruplarının Dağılımı

Yaş	Sayı	%
0-6	68	7,9
7-12	77	9,0
13-15	60	7,0
16-20	89	10,4
21-30	177	20,6
31-40	132	15,4
41-50	111	12,9
51-60	101	11,8
61-70	30	3,5
71 üstü	13	1,5
Toplam kişi sayısı	858	100,0

tanbul ortalamalarının çok altındadır; İstanbul'da lise mezunları kadınlar arasında % 20,4, erkekler arasında % 23,5 düzeyine ulaşmıştır. Üniversite mezunlarının oranları ise sırasıyla % 8,9 ve % 10,8'dir. Grafik 6.1'den de izlenebileceği gibi Derbent'te lise mezunlarının oranı kadınlarda % 11,3, erkeklerde % 14,5'tir; üniversite mezunlarının oranı ise çok düşüktür. Eğitim durumu itibarı ile mahalle, bu kitapta yer alan diğer araştırma alanlarından kente göreceli olarak daha erken yerleşmiş göçmenlerin oluşturduğu Tozkoparan, Başbüyük ve Aydın Mahallelerine benzemektedir. Bu bağlamda, özellikle Tarlabası ve Bezirgan-

⁸ Bu bölgelerde Sivas, Amasya, Giresun ve Elazığ illeri öne çıkmaktadır.

GRAFİK 6.1
Derbent: Eğitim Durumu (0-6 yaş hariç)

bahçe'den farklılık göstermektedir.

Tek kişinin çalıştığı aile yapısı (ailelerin % 42'si) çoğunlukta iken mahallenin kent içi konumu itibarıyla ailede daha fazla kişinin işgücüne katılmasına da neden olmuştur.⁹ İki kişinin çalıştığı hanelerin oranı % 25; üç kişinin çalıştığı ailelerin oranı ise % 11'dir. İstanbul'da 2009

⁹ Bu oran, çalışanlar ve iş arayanların toplam çalışabilir nüfusa, diğer bir deyişle, işgücünün aktif nüfusa oranını gösterir. Yapılan ankette "çalışıyor", "emekli çalışıyor", "öğrenci çalışıyor" ve "evde parça başı iş yapıyor" kategorileri "çalışanlar" olarak değerlendirilmiştir.

yılında toplam işgücüne katılım oranı % 46,7 iken erkeklerin işgücüne katılma oranı % 70,9, kadınların ise % 22,6'dır (TÜİK, 2009, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri). Derbent'te ise erkeklerin işgücüne katılma oranı % 67,2 ile İstanbul ortalamasının altında kalırken, kadınlar arasında % 33,8 ile İstanbul ortalamasının oldukça üzerine çıkmaktadır. Derbent, kentteki avantajlı konumu ile kadınların farklı sektörlerin çeşitlenmiş işlerine katılımını da arttırmaktadır (Tablo 6.8). İşgücüne katılmama nedenlerine

TABLO 6.8
Derbent: İşgücüne Katılım Oranı

2009	Toplam	Kadın	Erkek
Türkiye*	47,9	26,0	70,5
TR10 İstanbul*	46,7	22,6	70,9
Derbent	51,9	33,8	67,2

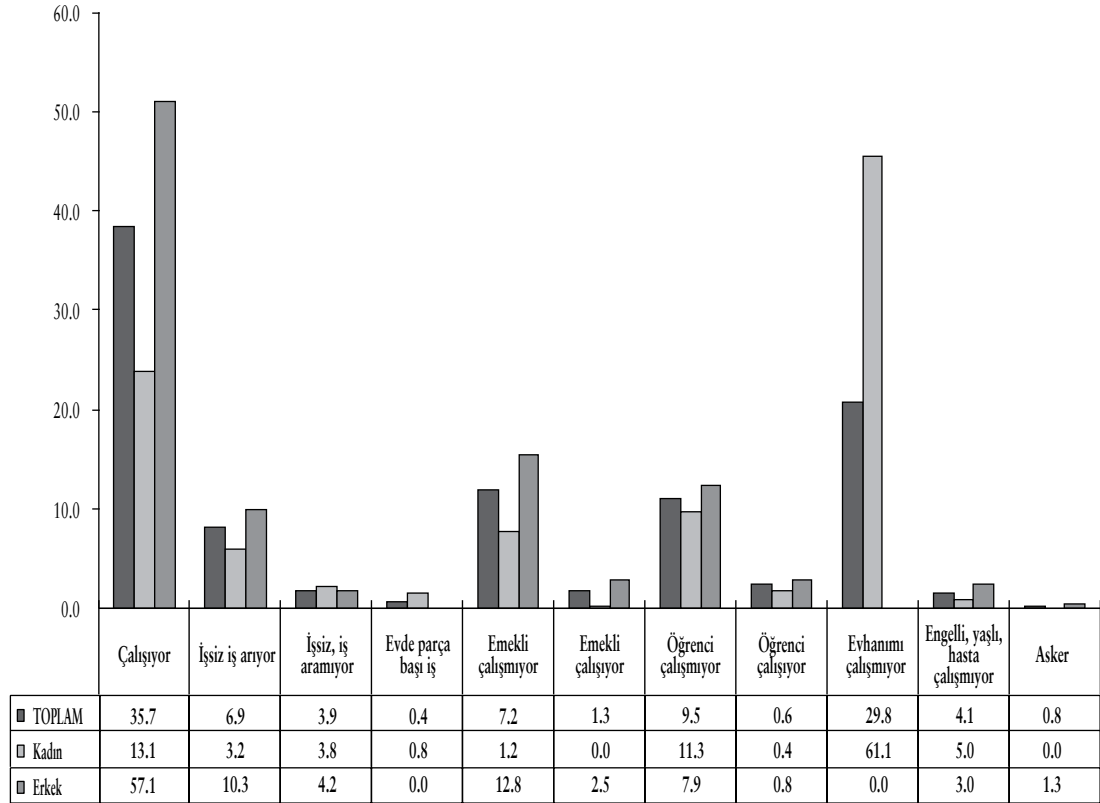
(*) Kaynak: TUIK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

bakıldığında kadınların % 45,5'i ev hanımı, % 7,7'si emekli olduğu için çalışmadığı, % 9,7'si ise öğrenci olduğu için çalışma hayatına katılmadığı görülmüştür (Grafik 6.2).

Derbent'teki işsizlik analizi için önce Türkiye ve İstanbul işsizlik rakamlarına bakmak ve bir karşılaştırma yapmak gerekiyor.¹⁰ 2009 yılında Türkiye'de kadınların % 14,3'ü, erkeklerin % 13,9'u işsiz durumdadır. İstanbul'da ise işsizlik oranlarının bu ortalamanın üstüne çıktığı görülmektedir; kadınların % 19,9'u, erkeklerin % 15,8'i işsizdir. İstanbul genelinde işsizlik oranı % 16,8'e ulaşmış durumdadır. Derbent'te işsizlik oranları toplam % 15,9 ol-

10 İşsiz nüfusun, istihdam edilenler ile işsizlerin oluşturduğu tüm nüfusun (işgücü) içindeki oranıdır.

GRAFİK 6.2
Derbent: Çalışma Durumu (15 yaş ve üstü)

masına rağmen kadınlarda bu oran % 18,1 olmak üzere daha fazladır (Tablo 6.9).

TABLO 6.9
Derbent: İşsizlik Oranları (%)

2009	Toplam	Kadın	Erkek
Türkiye*	14,0	14,3	13,9
TR10 İstanbul*	16,8	19,9	15,8
Derbent	15,9	18,1	15,0

(*) Kaynak: TÜİK, 2009, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

Çalışma Yaşamı ve Sınıfsal Nitelikler

Derbent yukarıda da belirtildiği gibi aktif işgücü oranının yüksek olduğu bir mahalledir. Fakat çalışma yaşamına daha detaylı bakmak açısından alan araştırmasında işletme büyüklükleri, çalışma zamanı, çalışma durumu (tam zamanlı, yarı zamanlı gibi, kendi hesabına gibi), çalışma konumu (düz işçi, şef, ustabaşı, hizmetli gibi) veya meslekler gibi ayrımlar ile mahallenin sınıfsallığına ait bilgiler elde edildi. Alan araştırması sonuçlarına göre mahalledeki çalışan kesimlerin küçük işletmelerde ve düşük vasıf gerektiren işlerde yoğunlaştığı görülmüştür. Mikro işletmelerde (1-9 kişi) çalışanların oranı % 44,4 iken, 100’den fazla işçi çalıştıran büyük işletmelerde çalışanların oranı % 18,3’tür. Çalışma yapılan mahallelerde öne çıkan bir özellik, bu mahallelerde çalışan nüfus içinde tam zamanlı ücretlilerin oranının yüksek olmasıdır. Bu oran genelde % 51-88 arasında değişirken Derbent’te bu oran % 74 ile oldukça yüksektir. Mahallede hâkim bir işçileşme durumu göze çarpar. Bunun yanı sıra mahalle birçok gecekondu mahallesinde olduğu gibi salt bir “konut deposu” veya bir “yatakhane” görüntüsünden öte dinamik bir yaşam birimi niteliğindedir. Mahalle birçok niteliği ile yaşa-

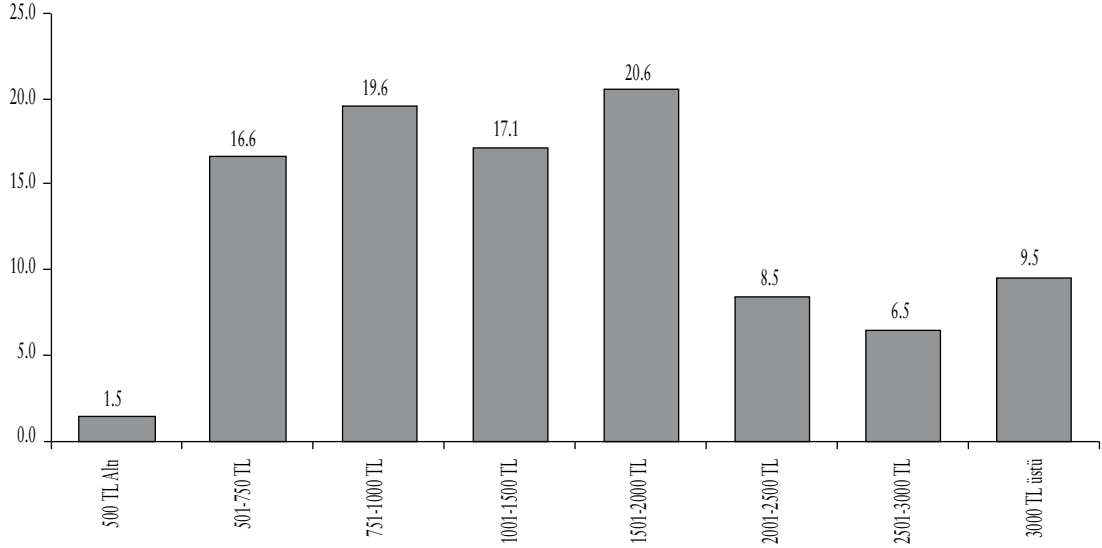
yanların ihtiyaçlarını giderecek fonksiyonlara da sahiptir.

Gecekondu mahallelerinin genellikle “çalışan yoksullar”ı barındırdığı yönündeki bir çıkarıma çoğu zaman düşük ücretli veya düzensiz gelir getiren kayıt dışı işlerin yanı sıra sosyal güvenlik ağlarından mahrumiyet gibi sorunlarla açıklanmaktadır (Adaman ve Keyder, 2006). Derbent’te ise düzenli gelir ve sosyal güvenceye rağmen yoksulluk sürmektedir, çünkü düşük nitelikli işler ve düşük ücretler söz konusudur. Nitekim toplam hane gelirleri incelendiğinde hanelerin % 37,7’sinin toplam geliri 1000 TL altındadır; 2000 TL’den fazla geliri olan hanelerin oranı ise % 24,5’tir (Grafik 6.3).

Bununla ilgili olarak çalışanların işyerlerindeki konumları önemli bilgiler vermektedir. İlk göze çarpan bilgi, çalışanların yarısının düz işçi olarak çalışmasıdır. Çalışanların % 16,2’si ise büro çalışanı, odacı, hizmetli, büro çalışanı gibi düşük vasıflı işlerde istihdam edilmektedir. Deneyim ve eğitim gerektiren konumların (müdür, şef, ustabaşı, teknisyen vb.) oranı ise % 15,8’e ulaşmaktadır. Daha yeni göçmenlerin yoğunlaştığı Tarlabası ve Bezirganbahçe’yle karşılaştırıldığında, gecekondu mahallelerinde vasıflı çalışanların da belirli bir düzeye ulaştığı görülür. Ayrıca kendi hesabına çalışanların oranı % 11’dir ve bu grupta yer alanların % 80’inin kendi işyeri bulunmaktadır (Tablo 6.10).

Meslekler açısından bakıldığında, beceri gerektirmeyen işlerde çalışanların oranı % 55’e ulaşmaktadır; bu grup içinde büro memuru/hizmetlisi, restoran/kafe/büfe çalışanı, güvenlik görevlisi, inşaat, satış elemanı gibi işler ile tekstil/konfeksiyon sektöründe çalışanlar bulunmaktadır. Hizmet sektörü ile üretim sektörüne

GRAFİK 6.3
Derbent: Toplam Hançalkı Geliri

ait yine hizmet işlerini içeren bu iş çeşitliliği mahallenin “ücretli” kesiminin çalışma alanıdır. Aşçı, marangoz, şoför, teknik iş/tamir, berber/kuaför gibi belirli bir düzeyde eğitim ya da tecrübe gerektiren mesleklerin oranı % 30'lara ulaşmaktadır. Üniversite eğitimi gerektiren mesleklerde çalışanların oranı sadece % 4,7'dir (Tablo 6.11). Bu mahallelerde yaşayanların önemli sorunlarından biri de formel sektörde kalıcı işler bulamamalarıdır (Adaman ve Keyder, 2006). Fakat çalışma yaşamında esnek çalışma ve özellikle taşeronlaşmanın yaygın hale gelmesi, özellikle kamu sektörünü de etkisi altına alması ile “formel sektör” kavramı içerik olarak değişmiş ve enformel alana ait özellikleri taşıyor hale gelmiştir. Dolayısıyla çalışma yaşamındaki güvencesizlik sadece gecekondulu yoksulları değil kentin orta sınıftan olan kesimlerinin de sorunudur.

Derbent'te iş türleri ile işyeri ölçeği göz önüne alındığında mahallenin sınıfsal profili açısından ayrışmanın ve farklılaşmanın keskin olmadığı görülmektedir. Ancak çalışan kesimlerin yoğunlukla niteliksiz veya düşük nitelikli işlerde yer aldığı görülmektedir. Bu sorunlu durum cinsiyet temelinde kadınlar aleyhine olmak üzere ağırlaşan bir hal almaktadır. Cinsiyet eksenli ayrışmalara bakıldığında, düz işçi olarak çalışanların oranı hem erkekler hem de kadınlar arasında en yüksek değerlere ulaşmaktadır. Mahallede düz işçi olarak çalışan kadınlar % 60; ev eksenli çalışanlar ise % 8 oranındadır. Cinsiyete dayalı eşitsiz koşullar, çalışma yaşamında da netlikle görülmektedir. Kadınlar daha çok düşük nitelikli işlerde çalışmaktadır. Kendi hesabına çalışanlarda da bu durum çok belirgindir. Erkeklerin oranı % 15 iken kadınlar % 3 oranındadır. “Uzman/Tek-

TABLO 10
Derbent: İşteki Durumu ve İşteki Konumu İlişkisi

Derbent	Müdür Yönetici	Şef Amir	Usta baş	Uzman		Düz işçi	Odacı Hizmetli	Kendi işyeri	Gezici	Memur	Büro çalışan	Cevap yok	Toplam
				baş	Teknis- yen								
Tam zamanlı ücretli % 74,0	7 3,2	9 4,1	6 2,7	22 10,0	132 60,3	11 5,0	4 1,8	4 1,8	2 0,9	2 10,0	22 10,0	0 0,0	219 100,0
Yarı zamanlı ücretli % 3,4	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	7 70,0	2 20,0	0 0,0	0 0,0	1 10,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	10 100,0
Geçici ücretli / mevsimlik % 5,1	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	8 53,3	0 0,0	0 0,0	0 0,0	4 26,7	0 0,0	0 0,0	3 20,0	15 100,0
Kendi hesabına çalışan % 11,8	2 5,7	0 0,0	1 2,9	0 0,0	2 5,7	0 0,0	28 80,0	1 2,9	1 2,9	0 0,0	0 0,0	0 0,0	35 100,0
İşveren % 1,4	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	4 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	4 100,0
Ücretsiz aile işçisi % 0,3	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 100,0
Eyde iş yapan % 2,7	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	8 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	8 100,0
Cevap yok % 1,4	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	4 100,0	4 100,0
Toplam çalışan sayısı	9	9	7	22	158	13	36	10	3	22	7	296	
% 100	3,0	3,0	2,4	7,4	53,4	4,4	12,2	3,4	1,0	7,4	2,4	100,0	

TABLO 6.11
Derbent: Çalışanların Meslekleri

Mesleği	Sayı	%
Aşçı	6	2,0
Marangoz	1	0,3
Şoför / taksici	27	9,1
Teknik iş / tamir	45	15,2
Hastane çalışanı	2	0,7
Fotoğrafçı	1	0,3
Berber / kuaför	8	2,7
Beceri gerektiren %	90	30,4
Esnaf / Dükkân sahibi	7	2,4
Bakkal	5	1,7
Manav / pazarcı	2	0,7
Kuyumcu	1	0,3
Serbest	2	0,7
Ticaret %	17	5,7
Büro memuru / hizmetlisi	29	9,8
Tekstil / konfeksiyon	16	5,4
İşçi	16	5,4
İnşaat işi	7	2,4
Kargo / dağıtım / nakliye	5	1,7
Lokanta / kafe / büfe çalışanı	28	9,5
Temizlik işi	29	9,8
Ev temizliği	3	1,0
Satış elemanı	13	4,4
Güvenlik görevlisi	12	4,1
Evde parça başı iş	4	1,4
Ayakkabı boyacısı	1	0,3
Beceri gerektirmeyen %	163	55,0
Muhasebe	14	4,7
Üniversite eğitimi gerektiren %	14	4,7
Diğer	5	1,7
Cevap yok	7	2,4
Toplam çalışan sayısı	296	100,0

nisiyen” kategorisinde çalışan kadınların % 5 gibi sınırlı bir yeri vardır. Kadınlar arasında en yüksek yoğunluk, “odacı/hizmetli”, “büro çalışanı”, “memur” gibi daha çok “kadın işi” olarak görülen konumlarda görülmektedir. Derbent’te kadınların işgücüne katılım oranlarının yüksekliğine rağmen güvenceli çalışma oranı erkeklere göre yarı yarıya (% 25) azalmaktadır.

Ev-işyeri ilişkisi, kent ölçeğinin ve sınırlarının oluşması açısından önemli bir toplumsal boyuttur. Bu ilişki aynı zamanda yer seçimi açısından da belirleyici olmaktadır. Derbent’te yapılan araştırma sonuçları çalışanların büyük bir yüzdesinin kendi mahallelerinin içinde yer aldığı ilçede ya da ulaşılabilirliği yüksek bir ilçede yer alan işyerlerinde çalışmakta olduğunu göstermektedir. Ulaşım olanaklarının çeşitlenip kolaylaşması ise çalışan ilçelerin de çeşitlenmesine neden olmuştur. Mahalleye metro, otobüs ve minibüs gibi farklı ulaşım araçları ile ulaşılabilir. Derbent’te öncelikli çalışma alanları sırasıyla Sarıyer (% 31,4), Şişli (% 30,4) ve Beşiktaş (% 10,5) olduğu görülmektedir. Bu ilçeleri % 4,7 ile Kâğıthane ve % 2,4 ile Beyoğlu izlemektedir. Buraların dışında mahallede işyerleri de bulunmaktadır. Araştırma yapılan gecekond mahallelerinden sadece Derbent’te işyeri mülkiyetine sahip olanların % 61,9 ile yüksek bir orana ulaştığı anlaşılmaktadır. Gecekond mahallelerinde işyeri açmak önemli bir yaşam stratejisi ve gelir kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır (Tablo 6.12). Nitekim yukarıda ifade edildiği gibi, kendi hesabına çalışanların önemli bir bölümünün mahallede açılmış işyerlerinin sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

TABLO 6.12
Derbent: İşyeri Dağılımları

İşyeri dağılımları	Sayı	%
Depo	2	9,5
Boş	1	4,8
Bakkal	7	33,3
Berber / kuaför	3	14,3
Kahve / dernek	2	9,5
Çeşitli ticaret	5	23,8
İmalathane / deri / tekstil	1	4,8
Toplam işyeri sayısı	21	100,0

TABLO 6.13
Derbent: Çalışanların sigortalılık durumu (15 yaş ve üstü)

Bağ-Kur	SSK	Emekli Sandığı	Özel sigorta	Yeşil kart	Sosyal güvenliği yok	SSK + Özel Sigorta	Toplam çalışan sayısı
26	200	4	4	3	57	2	296
8,8	67,6	1,4	1,4	1,0	19,3	0,7	100,0

Çalışanların sosyal güvenceye sahip olma durumu, çalışma yaşamına ait formel/enformel veya düzenli/esnek çalışma yaşamı gibi kavramlarla tartışılırken, bu kavramlara vurgulu biçimde “taşeronlaşma” eklenmiş ve diğer kavramların işaret ettiği tüm yüzeyleri içerir olmuştur. Ücret düzeyleri, sendikal haklar, iş niteliği gibi alanlara ait kazanımları bir anda yok eden ve gerek kamuda gerekse özel sektörde hızla yaygınlaşan bu çalışma rejimi, elbette özelleştirmelerle belirginlik kazanmıştır. Derbent gibi çalışan kesimin işçi olduğu mahalleler bu politikalardan en fazla etkilenen yerlerdir. Türkiye’de ücretle geçinen nüfusun % 65’inin güvencesiz işçilerden oluştuğu (Ar, 2007) göz önüne alınırsa, artık “formel” dönemin vaatlerinin sınırına geldiği de söylenebilir.

Derbent, güvencesizliğin en düşük olduğu mahallelerden biri olmasına rağmen, özellikle çalışma yaşamına yeni katılanlar ile işsizler açısından geçici, düşük ücretli ve niteliksiz işler önemli bir sorun alanıdır. Mahallede sosyal güvence sistemi¹¹ içinde % 67 ile en fazla SSK’ya bağlı çalışan vardır; çalışanların % 8,8’i ise Bağ-Kur’a bağlı çalışmaktadır. Buna rağmen çalışanların % 19,3’ünün hiçbir sosyal güvencesi yoktur. İki sigortalının olduğu hane oranı % 30 iken çalışanlar arasında sendikaya üye olanlar

sadece % 1,7 oranındadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre 1980’de % 17 olan sendikalaşma oranı, 2000’de % 8’e düşmüştür. Derbent’te bu gerilemenin sonuçları bariz bir biçimde görülmektedir.

Gelir Yapısı ve Tüketim

Mahallenin gelir düzeyindeki farklılıkları ile tüketim düzeyi ve biçimleri arasındaki ilişki, borçlanma konusuyla birlikte ele alınacaktır. Yapılan alan araştırması sonuçlarına göre mahallede çalışanların ortalama gelir düzeyi 975 TL’dir ve anket yapılan görüşmecilerin % 58,9’u 501-1.000 TL arası aylık kazanca sahip iken % 73,8’inin aylık kazancı 1.000 TL’nin altındadır.¹² Asgari ücret altında aylık kazancı olanların oranı ise % 14,9’dur. Detaylı aylık kazanç dilimleri ise aşağıdaki tabloda görülmektedir (Tablo 6.14). Tablodaki oranlar, mahallenin düşük gelirli yapısını yansıtmaktadır.

Mahalledeki düşük gelirli profili, cinsiyet temelindeki göstergelerle ele alındığında, kadınların daha yoksul ve bağımlı olduğu görülmektedir. Cinsiyete göre aylık kazanç durumu, erkek ve kadınlar arasında ciddi farklar olduğunu göstermektedir. Örneğin asgari ücret düzeyinin altında bir gelirle çalışan kadınların oranı % 25,6 iken bu oran erkeklerde %

¹¹ Araştırmanın yapıldığı tarihlerde, henüz sosyal güvence kurumlarının birleştirilmesi tamamlanmamıştı.

¹² Türkiye’de asgari ücret Temmuz 2009’da 16 yaşından büyükler için net 496,53 TL’dir.

TABLO 6.14
Derbent: Aylık Kazanç (TL)

Aylık kazanç (TL)	Sayı	%
150 TL altı	3	1,1
150-300 TL	6	2,1
301-500 TL	33	11,7
501-1.000 TL	166	58,9
1.001-2.000 TL	65	23,0
2.001-3.000 TL	5	1,8
3.000 TL üstü	4	1,4
Toplam çalışan sayısı	282	100,0

9,5'tir. Düşük gelir dilimlerinde kadınların oranı yüksek iken gelir düzeyinin arttığı işlerde erkekler daha görünür olmaktadır. Fakat bu göstergeler Türkiye'deki istihdamın genel nitelikleri göz önüne alındığında şaşırtıcı olmayan bir sonuçtur. Yapılan çalışmalar, kadın istihdamı ile atıl olarak nitelendirilebilecek kadınların oranının Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırıldığında rekor denebilecek düzeyde düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu durumun sosyal politikalar ile eşitlik politikaları aracılığıyla giderilmeye çalışılmadığına değinilmektedir (Dedeoğlu, 2009).

Mahalleye ait tüketim göstergelerindeki en belirgin özellik temel harcamaların ilk sırada yer almasıdır. Örneğin mutfak masraflarının aylık gelir içindeki payı % 40-50 arasında olabilmektedir. Bu harcamaları genel olarak yakacak, elektrik ve su gibi harcama kalemleri takip etmektedir. Gelir arttıkça temel harcamaların dışında harcama yapma olanakları da beklediği gibi artmaktadır. Gelir ve tüketim bazı bir yoksulluğun yanı sıra diğer toplumsal olanaklara erişimle ilgili yoksulluk kavramları daha açıklayıcı olmaktadır. "Gelir ve tüketim harcamaları yoksulluğu" kavramları hesaplanan asgari gelir ve tüketim düzeylerini içerirken; "in-

TABLO 6.15
Derbent: Cinsiyete Göre Aylık Kazanç

Aylık kazanç	Kadın % 29,1	Erkek % 70,9	Toplam
150 TL altı	2	1	3
%	2,3	0,5	1,0
150-300 TL	3	3	6
%	3,5	1,4	2,0
301-500 TL	17	16	33
%	19,8	7,6	11,1
501-1.000 TL	45	121	166
%	52,3	57,6	56,1
1.001-2.000 TL	10	55	65
%	11,6	26,2	22,0
2.001-3.000 TL	2	3	5
%	2,3	1,4	1,7
3.000 TL üstü	0	4	4
%	0,0	1,9	1,4
Cevap yok	7	7	14
%	8,1	3,3	4,7
Toplam çalışan sayısı	86	210	296
%	100,0	100,0	100,0

sani yoksulluk" kavramı yaşam süresi, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim ile iş olanaklarına erişimi içeren sosyal bir hesaplama yaklaşımıdır (Erdil, 2007). Mutlak ve göreceli yoksulluk kavramları da yine bu iki kavramsal ayrıma yaklaşan ve daha çok kurumsal yoksulluk çalışmalarında yaygın olarak kullanılan kavramlar olmasına rağmen özellikle emek dünyası ve çalışma yaşamıyla ilgili nesnel koşulları gözetmede zayıf kaldıklarından dolayı diğer yoksulluk kavramları gibi tartışmalı konumdadırlar. Yoksulluğu sadece gelir düzeylerini analiz etmeye odaklanmış verilere dayalı tartışmalar, tüketimle ilişkilendirilen analizlere yönelerek yetersiz kalabilmektedir.

Bu çalışmada elde edilen verilerde de görüldüğü gibi farklı tüketim verileri, gelir düzeyine

oranla daha iyi bir profili yansıtmaktadır. Örneğin araştırmada evde kullanılan dayanıklı tüketim ürünleri ve donanımlar ev içi konfor düzeyine dair elde bilgiler sunmaktadır; bu verilere göre çamaşır makinesi (% 98), buzdolabı (% 99), fırın-ocak (% 94,5), televizyon (% 99,5) gibi ev aletlerinin kullanımı tamamen yakındır. Göreceli olarak daha lüks kabul edilebilecek bilgisayar kullanımı (% 63,3) ve internet kullanımı (% 53,8) araştırma yaptığımız mahalleler arasında en yüksek değere ulaşmıştır. Özel otomobil sahipliği de % 28’dir. Dolaşısıyla bilgiler, bugün hâlâ büyük çoğunluğu düşük gelirli olan bu mahalle açısından insani yoksulluk kavramının kriterlerini içermediğinden nesnel koşulları yansıtmada zayıf kalmaktadır. Bunun yerine aşağıda bilgisi verilen sağlık gibi sürekliliği olan, aynı zamanda günümüzde köklü değişimlerden geçen sosyal alanlar insani yoksulluk kavramını yakalamada önemli bir bilgi alanıdır.

Sağlık hizmetlerinden yararlanma düzeyine ve farklılaşan kurumlarına bakıldığında devlet hastanesinin birinci sırada, mahalledeki sağlık ocağının ise ikinci sırada yer aldığı görülmekte-

dir. Özel hastane, özel poliklinik, özel doktor hizmetinden çok az yararlanıldığını tablodan izlemek mümkündür.

Mahallelerde gıda alışverişlerinin % 35 civarında bir kısmı büyük marketlerden yapılmaktadır. İkinci önemli seçenek olan semt pazarlarından yapılan alışveriş sıklığı % 35’lere ulaşmaktadır. Bakkal kullanımının devam etmesi veresiye alışverişin yapılabilmesini olanaklı hale getirmektedir. Mahalle yaşantısının daha önemli ve tanışıklığın daha fazla olduğu mahallelerde veresiye alışverişin de daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma yapılan mahallelerin hemen hepsinde ailelerin % 30 kadarı veresiye alışveriş yaptıklarını söylemişlerdir. Giysi alışveriş yapılan en önemli iki yere bakıldığında, pazar alışverişinin ve işportadan mal almanın en önemli paya sahip olduğu ve semtteki dükkân, büyük mağaza, alışveriş merkezi gibi seçeneklerin çok düşük oranda olduğu görülmektedir. Giysi alımının pazar ve işportadan yapılma sıklığı Derbent’te % 46’dır. Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli nokta alışveriş merkezlerinden alışveriş yapmanın henüz çok sınırlı bir paya sahip olmasıdır. Alışveriş merkezi kullanımı Derbent’te % 10 ile aslında yüksek sayılabilecek bir orandadır. Bütün bu oranlara ve mahallenin kullandığı alışveriş mekânlarına bakıldığında bir kullanım çeşitliliği göze çarpmaktadır. Fakat mahallede gerçekleşen alışveriş hâkim bir biçimde hâlâ pazar ve işportadan yapılmaktadır.

Gündelik Yaşam: Sosyo-Mekânsal Çevre

Gündelik yaşamın yeniden üretilmesi açısından başvurulmuş sosyal ağlar ile bunun mekânsal boyutları, öncelikle “göçmenlik” ve “kentte yerleşiklik” gibi kavramları gündeme getir-

TABLO 6.16
Derbent: Hastalanıldığında Gidilen 2 Yer
(son 1 yıl içinde)

Hastalanıldığında gidilen 2 yer	Sayı	Haneler içinde %
Mahalledeki sağlık ocağı	165	82,9
Özel poliklinik	4	2,0
Devlet hastanesi	186	93,5
Özel hastane	13	6,5
Özel doktor	2	1,0
Toplam hane sayısı	199	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplam % 100’den fazladır.

mektedir. Kentte göç etmiş ancak memleket ile olan bağlarını devam ettirmiş olan kesimler için bu ilişkinin somut varlıklara dayandığı bilinir. Bu açıdan memlekette toprağın varlığı ve ya maddi bir olanak sağlayan ekonomik ilişkinin varlığı önem taşıyan bir kanıttır. Derbent'te memlekette toprağı olan aile oranı % 56,8'dir; ancak bu grupta yer alan hanelerin sadece % 21,2'si memlekette katkı aldıklarını ifade etmişlerdir. Alınan katkı aileden erzak gelmesi şeklinde gerçekleşmektedir; ortakçıdan aynı ya da nakdi katkı almak gibi, memleketteki toprağın işlenmesi konusunda daha yoğun bir denetim gerektiren ilişki biçimlerine ise memleketlerinden katkı alan hanelerin ancak % 3,4'ünde rastlanmaktadır. Öne çıkan bir başka katkı biçimi de aileden para gelmesidir; katkı alan haneler arasında para desteğı alanların oranı % 20'dir.

Memleketle kurulan ilişkilerin sosyal boyutunu ise memlekete yapılan "ziyaret sıklığı" vermektedir; Derbent'te görüşülen hanehalklarının % 24,6'sı memleketlerine hiç gitmediklerini ifade etmişlerdir; yılda bir kereden az gidenlerin oranı % 31,2, yılda bir gidenlerin oranı ise % 39,7'dir. Bu verileri toprak sahipliğıne göre değerlendirdiğimizde, memleketi ziyaretinin sıklığı artmaktadır; ancak toprağı olanların bile % 18,6'sının memlekete hiç gitmediğini anlaşılmaktadır. Toprağı olanların % 47,8'i yılda bir kez memlekete gittiğini ifade etmiştir. Toprağı olmamasına rağmen memleketlerini yılda bir kez ziyaret edenler de mevcuttur ki bu oran % 29 gibi hiç de göz ardı edilecek bir oran değildir.

Memleketi ziyaret nedenleri arasında en fazla öne çıkanlar % 38,8 ile ziyaret ve % 28,8 ile tatildir. Aileler içinde memleket ziyaretinin

aynı zamanda tatil anlamına gelmesi tatil yapma olanağının sınırlı olduğunun da bir göstergesidir. Memlekete gitmenin seyrekleşmesinin en önemli nedenlerinden bir tanesi memlekete gitmenin ekonomik yüküdür. Dolayısıyla, ziyaretlerin en önemli nedenlerinden biri de, aile ve yakınlarla, doğum, ölüm, düğün gibi daha zorunlu kabul edilen sosyal ilişkileri sürdürmek amacıyla gerçekleşmektedir (% 24,2). Bütün bu veriler, memleketle bağların oldukça zayıflamış olduğuna işaret etmektedir.

Kent İçinde Var Olmaya Çalışmanın Dünyası: İstanbul'a Göç Etmek

İstanbul'a göç etmek bir rüyanın eşığıdır. Bu eşığı geçmenin yegâne şartı ise bu kentte bir yer edinmektir. Yani başını sokacak bir ev edinecek kiracılıktan kurtulmaktır öncelikle. Araştırma sonuçları kente gelen göçmenlerin büyük bir bölümünün, bugün yaşadıkları mahallelere yerleşmeden önce kent içinde çoğunlukla kiracı olarak yaşadıklarını göstermektedir. Daha sonra olanaklar oluştuğunda kendi gecekondularını yaptıkları bilinmektedir. Bir başka eğilim ise önce bekâr ya da evli genç erkeklerin kente gelmesi ve kentte iş bulduktan sonra ailenin diğer fertlerini de kente getirmeleridir. Kentte iş bulma ve barınma sorununu çözmede temel olarak hemşerilik bağları yardımcı olmakta ve kente yeni gelenler, hemşerilerinin yoğunluklu olarak yaşadıkları yerlerde kiralık ev bulmakta ya da gecekondyu yapabilmenin koşullarını oluşturmaktadırlar.

Yapılan anketlerle daha önce oturan üç evin bilgisine ulaşılmıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Derbent'te yaşayanların % 55,7'si daha önce başka bir evde yaşamışlardır. Görüşülen hanehalklarının % 81'i bir önceki evde

kiracı olduğunu ifade etmiştir. Bir önceki evlerinin bulunduğu yerlere bakıldığında, mahalleye yakın olan ilçeler olduğu görülür. Sarıyer (% 32,4), Kâğıthane (% 21,6) ve Şişli'nin (% 18,9) yanı sıra Beyoğlu ve Fatih de diğer semtler arasındadır. İki önceki evlerin semtleri arasında en fazla öne çıkan Şişli (% 26,7) ve Kâğıthane'dir (% 16,7). Bir önceki evde kiracı olanların ayrılma nedenleri arasında en önemli ev almak ya da yapmaktır (% 61); bu hanelerin % 61'i bu nedenle bir önceki evden ayrılmıştır. Ayrıca işyerine uzaklık ve evin kötü koşullara sahip olması da nedenler olarak ifade edilmiştir. Bir önceki evde ev sahibi olduğu halde mahalleye gelenlerin % 33,3'ü ailevi nedenleri, % 19'u ise semtin kötü olmasını gerekçe olarak belirtmiştir.

“Mahallemiz İyidir Ama”

Derbent'te yaşayanların % 94'ü burada yaşamaktan memnun olduğunu belirtmiştir. Erkekler kadınlara oranla daha yüksek bir memnuniyet belirtmişlerdir. Gündelik mahalle yaşamında daha aktif olan kadınların mahallenin eksiklerinden daha fazla etkileniyor olması bu farklılığı açıklayan bir durumdur. Bunun yanı sıra yaş ilerledikçe yaşanan mahalleden memnuniyet düzeyi artmakta ve 40 yaş üstündeki kişilerin neredeyse tümü mahalleden memnun olduklarını ifade etmişlerdir.

1970'ler birçok İstanbul gecekondulu mahallesinde olduğu gibi Derbent'te de yerleşimin yoğunlaştığı yıllardır. Maslak ve Büyükdere civarındaki sanayi kuruluşları çoğaldıkça mahalledeki nüfus da artmıştır. Bu mahalleye yerleşme nedenleri ise en olağan gündelik yaşam ihtiyaçları ile kentsel kolaylıklara ve olanaklara işaret eder türdendir. Derbent'te kiracıların %

44,4'ü akrabalara yakınlık; % 40,7'si semtin güzel olması; % 35,2'si ucuz kira ve % 31,5'i ise işyerine yakınlık nedeniyle bu mahalleye yerleştiklerini ifade etmişlerdir. Ev sahibi olanların öncelikleri farklı olsa da benzer gerekçelerle Derbent'e gelmişlerdir; görüşülen ev sahiplerinin % 54,7'si ucuz arsa ve ev bulma, % 43,1'i akrabalara yakınlık ve % 27,7'si de semtin güzel olması nedeniyle mahalleye yerleşmişlerdir (Tablo 6.17).

TABLO 6.17
Derbent: Şimdiki Eve Taşınma Nedeni ve Mülkiyet İlişkisi (birden çok cevap)*

Şimdiki eve taşınma nedeni	Mülkiyet			Toplam
	Ev sahibi	Kiracı	Akrabaya ait	
Akrabalara yakınlık	59	24	7	90
%	43,1	44,4	87,5	45,2
Hemşerilere yakınlık	29	2	1	32
%	21,2	3,7	12,5	16,1
İşyerine yakınlık	13	17	0	30
%	9,5	31,5	0,0	15,1
Ucuz arsa ev bulma	78	0	2	80
%	56,9	0,0	25,0	40,2
Ucuz kira	0	22	0	22
%	0,0	40,7	0,0	11,1
Ulaşım kolaylığı	14	13	0	27
%	10,2	24,1	0,0	13,6
Ev, semt güzel	38	22	1	61
%	27,7	40,7	12,5	30,7
Toplam hane sayısı	137	54	8	199
%	>100,0	>100,0	>100,0	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

Mahallede yaşamaktan memnun olduğunu söyleyenlerin % 55,6'sı sosyal ilişkilere ve çevreye alışkanlıktan dolayı mahallede yaşamaktan memnun olduklarını dile getirmişlerdir. Yi-

ne mahalleden duyulan memnuniyetin nedenleri açısından değerlendirilmesi gereken bir başka önemli faktör ise “uzun zamandır buradayız” biçiminde verilen bir cevaptır ki kentteki yerleşiklik duygusunun artık akrabalara-hemşerilere yakınlık ve sosyal çevreye alışkanlık ile iç içe geçen bir durum olduğunu göstermesidir. Yani mahalle ilişkileri bir bütün olarak algılanmaktadır. Çevre kalitesinin iyi olduğunun düşünülmesi ve kentsel hizmetlere yakınlık da bu kapsamda değerlendirilebilir (Tablo 6.18).

Mahallede yaşamaktan memnun olmadığını söyleyen sadece 12 kişi bulunmaktadır (% 6) bunların beşi mahallenin kentsel hizmetlere uzak olduğunu, 4’ü de ahlâki ve sosyal açıdan sorunlu olduğunu düşünmektedir.

TABLO 6.18
Derbent: Mahallede Yaşamaktan Memnuniyetin Nedeni
(birden çok cevap)*

Mahallede yaşamaktan memnuniyetin nedeni	Haneler Sayı	inde %
Akrabalar ve hemşeriler burada	13	7,0
İşyerine yakın / iş imkânları	4	2,1
Uzun zamandır buradayız	25	13,4
Sosyal ilişkilere ve çevreye alışkanlık	104	55,6
Maddi olanaklar / kira ucuz	5	2,7
Çevre kalitesi iyi	89	47,6
Güvenli	8	4,3
Bahçeli evden / evden memnun	6	3,2
Kentsel hizmetlere yakın	28	15,0
Çocuklar için rahat	2	1,1
Herşeyinden memnun	6	3,2
Toplam hane sayısı	187	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplam % 100’den fazladır.

İlginç bir biçimde, mahallenin kötüye gittiğini düşünenlerin % 90,3’ü de mahallede yaşamaktan memnun olduğunu ifade etmiştir. Bu durumu değerlendirebilmek için bugün mahal-

le için yüksek bir gerilimin ve güvencesizliğin kaynağı olan kentsel dönüşüme bakmak gerekmektedir. İnsanlar, bütünüyle kaybedecekleri ve yerine maddi veya sosyal anlamda hiçbir şey koyamayacakları bir kayba karşılık, bugün ellerinde olanı savunmaktadırlar. Bugün kentsel dönüşüm mahalle için kapsamlı bir yıkım ve yeniden yapılanmayı dayatsa da son 10 yılda mahalledeki altyapının düzelmesi, yolların yapılması, ulaşım bağlantılarının ve diğer belediyeye hizmetlerinin artması gibi fiziksel iyileştirmeler mahalleli için iyimser dayanaklar olabilmektedir. Ancak mahalle yaşamında son on yılla dair şikâyet edilen veya eksikliği belirtilen konuların başında kentsel dönüşümün yarattığı belirsizlik ve endişenin yer alması, fiziksel iyileştirmelerin artık güven hissi yaratmadığını da göstermektedir. Mahallelinin % 29’u kentsel dönüşümü, mahalle için gündemde olan en önemli sorun olarak dile getirmiştir. Bunu yoksulluk ve işsizlik gibi sorunlar (% 22,6) izlemektedir.

Bir başka sorun alanı ise mahallenin “son geleni” olarak görülen zorunlu göç mağduru Kürtlerdir. Bu kesimin mahalledeki sosyal ilişkilerin bozulmasına neden olduğu belirtilmekte; mahallelinin deyimiyile “Doğu’dan gelenlerin” yaşam biçiminin farklılığı bir sorun olarak dile getirilmekte ayrıca artan suç oranları yine “yeni gelenlere” bağlanmaktadır. Araştırma yapılan diğer mahallelerde de son yıllarda ortaya çıkan yeni göçün etkileri açıkça görülmekte ve bazı mahallelerde ciddi gerginliklere neden olmaktadır.

Bu araştırmada, mahalle içi gündelik yaşam ilişkilerinin kimler arasında, ne vesileyle ve ne düzeyde gelişebildiğini ortaya koymaya yönelik sorgulamalara da başvurulmuştur. Hemen

belirtmek gerekirse akrabalık ilişkilerinin sosyal ağları sağlamada hâlâ ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Ailelerin % 80’den fazlası akrabalarla, % 60’a yakın bölümü ise mahalle komşularıyla görüştüğünü ifade etmiştir. Hemşerilik ilişkisi ise aynı mahallede oturanlar için akrabalıkla iç içe geçen ve bazı durumda aynı ilişki konumunu ifade eden bir sosyal ağ konumundadır. Buna rağmen kentte zaman içinde kurulan ilişkiler (ikamet edilen ya da çalışılan yerlerdeki ilişkiler) hemşeri bağlarından daha kuvvetli hale gelmeye başlamaktadır.

Mahallelerde kiracılık oranlarının artmasıyla bu bahsedilen sosyal ağlar daha karma bir hal almaktadır. Yani farklı nedenlerle mahallere gelenlerle birlikte “yabancılar” artmaktadır. Buna rağmen komşuluk ilişkilerinin, özellikle kadınlar arasındaki ilişkilerin en fazla evlerde (% 85,2) ve sokakta (% 79,5) geçmesi, ayrışmamış bir mahalle yaşamının izlerini sunmaktadır. Erkekler için görüşme mekânları olarak sırasıyla sokak (% 89,2), evler (% 67,6), kahve (% 31,5), cami (% 21,6) öne çıkmaktadır. Dolayısıyla gerek kadınlar gerekse erkekler açısından canlı bir mahalle yaşamı ve sosyal ilişkiler ağı söz konusudur. Bir bakıma onlar için kent, mahalle demektir.

Hanelerin sosyal yaşamları açısından bakıldığında % 89,4’ünün boş zamanlarını evde geçirmeleri; bunun dışında akraba, dost ziyareti yaptıklarını belirtmeleri (% 63,3), bu hanelerin geleneksel yaşamın dışına çok fazla çıkamadıklarını da göstermektedir (Tablo 6.19). Pikniğe kıra gitmek, deniz kenarına gitmek, alışveriş merkezlerine gitmek gibi faaliyetler ailelerin sadece % 20-30’u tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Mahallede sinemaya gidenlerin oranı ise % 11,1’dir. Bu bulgular hem gelir düze-

TABLO 6.19
Derbent: Boş Zaman Faaliyeti
(birden çok cevap)*

Boş zaman faaliyeti	Sayı	Haneler içinde %
Akraba, dost ziyaretine gideriz	126	63,3
Sinemaya gideriz	22	11,1
Pikniğe, kıra gideriz	66	33,2
Deniz kenarına gideriz	51	25,6
Alışveriş merkezlerine gideriz	37	18,6
Evde geçiririz	178	89,4
Diğer	4	2,0
Toplam hane sayısı	199	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplam % 100’den fazladır.

yinin düşüklüğüne, hem de kentte gelişmiş olan eğlence, dinlenme gibi olanaklara ulaşmanın sınırlarına işaret etmektedir. Ulaşımın giderek daha pahalı hale gelmesi ise kent içindeki hareketliliği sınırlayan en önemli faktör olmuştur.

Mahalleye ait bu bilgiler, gecekondü olgusunun yaşayanlar tarafından algılanışının oldukça öznel ve yüksek bir yüklenime denk düştüğünü göstermektedir. Mahalle ve konut, kişilerin algısında ve gündelik yaşamında sosyal bir olgu olarak şekillenmektedir. Gough (2006), sermaye-devlet ve kent sarmalında emeğin yeniden üretimi ile sınıf bilinci ilişkisini kurmak üzere yaptığı önermelerde, sermayenin yeniden üretimle ilişkisinin ve yükümlülüğünün olmayışının sınıf bilincini gerileten etkisine dikkat çeker: “Neticede özel mekân olarak ev, işçi sınıfı içerisindeki bireyselci ideolojilerin güçlü desteği haline gelir”. “Ev” kurgusunun aşırı öznelendirilmesi, evin tarihsel birikimine sahip çıkma yönünde bir refleksi yarattığı gibi “nasıl bir ev tahayyülü” gibi manipülasyona açık bir zemini de yaratabilmektedir. Kentsel dönüşümün “modern” evler, apartmanlar an-

lamında kavranması ve kişilerin bu algılarını ilk etapta kendi maddi koşullarıyla birlikte düşünmemeleri; sadece yıkım anlarında değişen tutumları, bu durumu bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır.

KENTSEL DÖNÜŞÜM VE MUHALEFET

Kentsel muhalefet ve kentsel dönüşüm ilişkisi Türkiye gündeminde özellikle 2000'li yılların sonlarında tartışılan bir konu oldu. Özellikle İstanbul'da Sulukule, Bezirganbahçe, Başbüyük ve Derbent gibi yerelerde, kentsel dönüşüm, gerilim ve çatışmalarla deneyimlendi. Yıkımların mahallelerde büyük kaygı yaratması, kentsel muhalefetin ana sorun alanı olmuştur. Yıkım tehdidinin dozuna bağlı olarak yükselişe geçen direniş ve muhalefet, sadece bir barınma meselesi değil aynı zamanda kente dair toplumsal sorunları da tartışmaya açtı. Yani alanda, kenti sınıfsal ve politik bir yüzey olarak sornsallaştıran; politik bir bilinçle yol alan kentsel hareketlerde benzer bir yapılanma görülmüştür (Şen, 2010).

Yukarıda da anlatıldığı üzere Derbent'te kentsel dönüşüm projesinin gerekçesi diğer mahallelerden farklı biçimde şekillenmiştir. Mahallede Oto Sanayicileri Kooperatifi'nin üzerinde görünen arazide inşa edilen MESA Konutları adeta olacakların habercisi olarak gerçekleşmiş bir "ayrık" konut alanıdır. Mahalleyi gezen herhangi birinin öncelikle dikkatini çekecek olan bu konut sitesi, mahallenin sınıfsal geriliminin de konusudur. Bu sitenin yapımı sırasında yıkımlar yapılmış, bunu dernek binasının yıkılması izlemiştir. Bugün hâlâ Oto Sanayicileri Kooperatifi'ne devredilen arazinin üzerinde yer alan ve tapu tahsis belgeleri iptal edilen çok sayıdaki hane halkının konutları yı-

kılma tehdidi altındadır. Diğer bir deyişle mahallede sürekli bir yıkım endişesi yaşanmaktadır. Buna bağlı olarak belediye ile yapılan görüşmeler, yönetimin değişmesine rağmen sürmektedir.

Yapılan araştırmanın sonuçları, kentsel dönüşüm sürecinin etkilerini yakından hisseden mahallelerde bilgi sahibi olma düzeyinin yükseldiğini göstermektedir. Yapılan anket sonuçlarına göre kişilerin % 52,8'i projelerden haberdardır. "Bir şeyler duydum" diyenlerle birlikte kentsel dönüşüm projesini duymuş olanların oranı % 91'e ulaşmaktadır. Bunun yanı sıra erkekler kadınlara göre nispeten daha fazla bilgi sahibidir. Bu duruma kiracılık-mülk sahipliği ekseninde bakıldığında, ev sahiplerinin bilgi sahibi olma düzeyinin bütün mahallelerde kiracılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir; Derbent'te bu oran ev sahipleri arasında % 96'dır. Bunun pratik bir karşılığı da vardır. Ev sahipleri, kentsel dönüşüm nedeniyle maddi ve sosyal bütün birikimleri olan evlerini ve mahalledeki geçmişlerini yitirebileceklerini düşündüklerinden daha büyük bir kaygı içindedirler. Bilgi edinme çabaları ve duyarlılıkları da daha yüksek orandadır.

Bilgi kanalları içinde ise komşular ve tanıdıklar gibi enformel kanallar (% 40 ve % 50) öne çıkmaktadır. Alınan duyurular arasında, evlerin yıkılarak toplu konutlar yapılacağı (% 55,2) ve yerinden edilmenin olacağı (% 7,2) öne çıkmaktadır. Ayrıca bu kişilerin % 8,8'i çelişkili ve yanlış bilgiler aldıklarını ifade etmişlerdir. Diğer önemli bilgi kaynağı ise belediyedir; hanelerin % 33,7'si belediyenin bilgi verdiğini ifade etmiştir. Belediyeden bilgi alanların % 27,9'u yetersiz ve çelişkili bilgi verildiğinden şikâyet etmektedir; ayrıca % 39,3'ü ye-

ni binalar, toplu konutlar yapılacağı, % 8,2'si ise yıkım yapılacağı ve başka yerde ev verileceği bilgisini aldıklarını söylemişlerdir.

Hanelerin % 39'u gazete ve televizyondan, % 13'ü ise dernekten dönüşümle ilgili bilgi aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu kaynaklardan bilgi alanların % 43,8'i derneğin evlerin yıkılarak toplu konutlar yapılacağı bilgisini verdiğini söylemişlerdir. Ayrıca bu kişilerin % 28'i medyanın dönüşümü desteklediğini ve çok yanlış bilgi verdiğini ifade etmişlerdir. Bu bilgi, bu mahallelerde yaşayanların karşılaştıkları dönüşüm baskısının toplumun geneli tarafından bilinmediği ya da yanlış bir biçimde yansıtıldığı; diğer bir deyişle yalnız kaldıkları konusundaki endişelerine işaret etmektedir.

Mahallede kentsel dönüşüme olumsuz anlam yükleyenlerin oranı % 67,4'tür; hem olumlu hem de olumsuz yanları var diyenlerin oranı ise % 19,3'tür. Kentsel dönüşüm genellikle çok katlı yapıların yapılması (% 33,1), kentin ve çevrenin iyileşmesi (% 14,9) ya da yaşayanların sokağa atılması (% 24,9) ve birilerine çıkar sağlanması (% 13,8) olarak anlaşılmaktadır. Bu farklı düşüncelere göre kentsel dönüşümün algılanma biçimi de değişmektedir. Kentsel dönüşümü olumlu algılayanlar kentin ve çevrenin iyileşmesine vurgu yaparken, olumsuz algılayanlar sokağa atılma tehdidi ve birilerine çıkar sağlanmasının üzerinde durmaktadırlar (Tablo 6.20).

Kentsel dönüşüme yaklaşım noktasında

TABLO 6.20
Derbent: Kentsel Dönüşümün Algılanma Biçimi (birden çok cevap)*

Kentsel dönüşüm nedir?	Kentsel dönüşümü algılama biçimi				Toplam
	Olumlu % 12,2	Olumsuz % 67,4	Olumlu ve olumsuz % 19,3	Cevap yok Fikri yok % 1,1	
Çok katlı yapılar / konut / otel yapılması %	8 36,4	31 25,4	21 60,0	0 0,0	60 33,1
Kentin, çevrenin iyileşmesi %	11 50,0	11 9,0	5 14,3	0 0,0	27 14,9
Yaşayanların sokağa atılması %	3 13,6	40 32,8	2 5,7	0 0,0	45 24,9
Birilerine / zenginlere çıkar sağlanması %	1 4,5	21 17,2	2 5,7	1 50,0	25 13,8
Adaletli uygulanırsa iyi bir şey %	0 0,0	9 7,4	5 14,3	0 0,0	14 7,7
Fikri yok %	1 4,5	12 9,8	1 2,9	1 50,0	15 8,3
Cevap yok %	1 4,5	8 6,6	0 0,0	0 0,0	9 5,0
Toplam hane sayısı %	22 >100,0	122 >100,0	35 >100,0	2 >100,0	181 >100,0

(*) Birden fazla cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

cinsiyetler arasında büyük farklılıklar olmadığı gözlenmektedir. Kentsel dönüşümle ilgili fikirleri mülkiyetle ilişkilendirdiğimizde kiracıların bu dönüşümü ev sahiplerine göre daha olumlu algıladıkları anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, bu süreç en fazla ev sahipleri tarafından “kaybetme” ya da “kazanma” meselesi olarak algılanmaktadır. Derbent'te ev sahiplerinin % 9,2'si dönüşümü olumlu algılayırken, kiracılar arasında bu oran % 23,3'tür. Yani olası bir kentsel dönüşüm mahalledeki kiracıları tümüyle yerinden edecek olmasına rağmen, kiracılar şimdilik bu süreci kendilerine ait bir mesele olarak almamaktadırlar.

Kiracıların kentsel dönüşüme karşı bir odak olması, pratikte az rastlanan bir durumdur. Bu konuda en çarpıcı örneklerden biri 2005 yılında yıkımla karşılaşan; önce sokakta kalan, daha sonra otobüs durağına sığan altı ailenin başlattığı Güzeltepe-Otobüs durağı direnişi, gerek eylem tarzı gerekse talepleri açısından çarpıcı bir kiracılar eylemidir (Şen, 2010). Direnişe katılan aileler “oturdıkları evlerin kira olduğunu, eğer evlerini yıkacaklarsa önce kendilerine uygun fiyata kalacak yer sağlamalarını, çünkü evleri yıkılacak olan herkesin çok az gelire sahip olduğunu” belirterek taleplerini dile getirmişlerdir (Ergin, 2006). Bir başka çarpıcı örnek ise İstanbul'un Küçükçekmece ilçesinde gerçekleştirilen Ayazma-Tepeüstü kentsel dönüşüm projesi kapsamında yıkılan gecekonduların olduğu yerde yaklaşık iki buçuk sene barakalarda ve çadırlarda yaşayarak taleplerini dile getirmeye çalışan Ayazmalı kiracılarıdır (Bkz. bu kitapta Türkün ve Sarıoğlu; Lovering ve Türkmen, 2011; Baysal, 2010).

Kentsel dönüşüme ilişkin olumlu düşünceye sahip olanların (% 12,2) önemli bir bölümü

(% 59,1) fiziksel çevrenin düzeleceğini ifade etmişlerdir. Bu oran kiracılar arasında % 70'e ulaşmaktadır (Tablo 6.21). Ancak görüşmecilerin % 67,4'ü kentsel dönüşüme olumsuz yaklaşmaktadır ve bu algının temelini sosyal ilişkilerin başka bir yere taşınmayla kaybolacağı (% 62,3), başka bir yere taşınma durumunda işyerine ulaşmanın güçleşeceği (% 45,1), yeterli bilgi verilmediği (% 45,1) ve fikirlerinin sorulmadığı (% 50,8) noktaları oluşturmaktadır. Bir başka olumsuz algının temeli ise kentsel dönüşüm sonrası oluşabilecek borçlanma ve bu borcu ödeme güçlüğüdür (% 35,2). Dönüşümün olumsuz yanları mülkiyet durumuna göre değerlendirildiğinde ortak kaygılar olduğu an-

TABLO 6.21
Derbent: Dönüşümün Olumlu Yanları ve Mülkiyet İlişkisi
(birden çok cevap)*

Dönüşümün olumlu yanları	Mülkiyet			
	Ev sahibi	Kiracı	Akraba- baya ait Toplam	
Fiziksel çevre düzelecek	6	7	0	13
%	50,0	70,0	0,0	59,1
Depreme daha dayanıklı hale gelecek	0	1	0	1
%	0,0	10,0	0,0	4,5
Kendi evlerimiz olacak tapularımız olacak	2	0	0	2
%	16,7	0,0	0,0	9,1
Dairede oturmak daha iyi	2	1	0	3
%	16,7	10,0	0,0	13,6
Her yönden olumlu gelişmeler olacak	2	1	0	3
%	16,7	10,0	0,0	13,6
Toplam hane sayısı	12	10	0	22
%	>100,0	>100,0	0,0	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

laşılmaktadır; kiracılar da fikirlerinin sorulması ve yeterli bilgi verilmemesinden şikâyet etmektedirler. Ayrıca kiracıların önemli bir kısmı başka bir yerde sosyal ilişkilerin kaybolacağı ve ağırlıklı olarak da ucuz kira bulamayacakları (% 69,2) konusundaki endişelerini ifade etmektedirler (Tablo 6.22).

Mahallede yaşayanların kentsel dönüşüme dair yaklaşımları açısından görüşmecilerin siyasal yelpazedeki yerleri de incelenmiştir.¹³ Bu sorgulamanın sonuçları diğer mahallelerle birlikte ele alındığında, dönüşümü olumlu bulanların ortalamasının daha sağa, olumsuz bulanların ortalamasının ise daha sola yakın olduğu anlaşılmaktadır. Kentsel dönüşümü olumlu bulanlar Derbent'te 5,45 olarak tanımlamıştır; olumsuz bulanların ortalaması ise 4,65'tir. Bu sonuçlar, hem olumlu hem olumsuz yaklaşımın siyasal olarak çok fazla marjinalleşmediğini ortaya koymaktadır. 2009 Yerel Seçim sonuçlarını, mahallelerin siyasal yelpazedeki konumları ile desteklemeye çalıştığımızda benzer sonuçların çıktığını görmekteyiz. Derbent'te yerel seçim sonuçlarında birinci parti 1.379 oy ile AKP'dir. İkinci parti 1.060 oy ile CHP'dir.

Kentsel Dönüşüm ve Yürütülen Faaliyetler

Görüşmecilerden alınan geçerli cevaplara göre kentsel dönüşüme ilişkin faaliyette bulunanların oranı % 23'tür. Dönüşüme ilişkin olumsuz algılamaya sahip olanların bile sadece % 22'si kentsel dönüşüme ilişkin faaliyet yürütmektedir. Bu oranlardan da görüldüğü gibi örgütlenme girişimleri henüz zayıftır. Bu örgütlenmeler toplumsal cinsiyet açısından baktığımızda

TABLO 6.22
Derbent: Dönüşümün Olumsuz Yanları
ve Mülkiyet İlişkisi*

Dönüşümün olumsuz yanları	Mülkiyet			
	Ev sahibi	Kiracı	Akraba- baya ait	Toplam
Yeterli bilgi verilmiyor / farklı açıklamalar	41	14	0	55
%	45,6	53,8	0,0	45,1
Fikrimiz sorulmuyor	49	13	0	62
%	54,4	50,0	0,0	50,8
Mülkiyet belgelerinin durumu belirsiz	37	3	1	41
%	41,1	11,5	16,7	33,6
Borç çıkarılırsa ödeyemeyiz	42	5	1	48
%	46,7	19,2	16,7	39,3
Apartman yaşamına uyum sağlayamayız	26	8	0	34
%	28,9	30,8	0,0	27,9
Başka yerde sosyal ilişkiler kaybolur	61	13	2	76
%	67,8	50,0	33,3	62,3
Başka yerde işyeri ulaşımı güçleşir	41	10	4	55
%	45,6	38,5	66,7	45,1
Kiracıyım, ucuz ev bulamam	0	18	0	18
%	0,0	69,2	0,0	14,8
Kamu kurumlarına / projelere güvensizlik	2	0	0	2
%	2,2	0,0	0,0	1,6
Hak kaybına uğrayacağız	4	1	1	6
%	4,4	3,8	16,7	4,9
Toplam hane sayısı	90	26	6	122
%	>100,0	>100,0	>100,0	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

13 Yapılan anketlerde ilgili soruda görüşmecilere 0'dan 10'a kadar, 0 en solu ve 10 en sağ göstermek üzere; siyasal yelpazede kendi yerlerini tanımlamaları istenmiştir.

ise sonuçların oldukça sorunlu olduğu görülmektedir. Yani örgütlenmelerde erkeklerin katılımı büyük farkla daha yüksektir. Mahallede kentsel dönüşüme ilişkin faaliyet yürütenlerin % 73'ü erkeklerden oluşmaktadır. Kentsel dönüşümle ilgili faaliyet yürütenlerin oranı, mülkiyet ilişkileri çerçevesinde sorgulandığında faaliyet yürütenlerin büyük bir çoğunluğunun ev sahibi olduğu görülmüştür. Özetlemek gerekirse dönüşümle ilgili faaliyet gösterenlerin çoğunluğu (% 92) mülk sahibidir. Faaliyet yürütenler, faaliyetlerini büyük oranda mahalle dernekleri aracılığı ile gerçekleştirse de (% 42) yukarıda da ifade edildiği gibi örgütlenme deneyimi henüz çok zayıftır. Buna rağmen yapılan gözlemler sonucunda derneğin mahalleli ile buluşma, birlikte hareket etmeyi artırma yönünde oldukça ciddi faaliyet gösterdiği görülmüştür. Birlikteliği zayıflatan birçok neden sıralanmıştır. Bunların başında bilgi eksikliği ve karmaşası ile ortak bir fikir etrafında buluşamama, mahallede farklı etnik grupların ve hemşeri grupların kendilerini ayırması, farklı politik grupların varlığı, farklı mülkiyet haklarına belgelerine sahipliğin yarattığı ayrışmaların yanı sıra evlerin konumları ve fiziki özellikleri gibi nedenler gelmektedir. Görüşmecilerin % 50'si kentsel dönüşüm projesi hakkındaki bilgi eksikliği ve karmaşasını; % 43'ü ise ortak bir fikir etrafında buluşamamayı, birlikteliğin önündeki önemli engeller olarak tanımlamıştır. Mahallede var olan derneklerin yetersizliğini mahalle birlikteliğinin önünde engel olarak görenlerin oranı (% 46) da yüksektir.¹⁴

Bütün bu veriler hâlâ çok eksiklikleri olan ve katılımı düşük bir örgütlenme ortamını yansıtır.

¹⁴ Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

Olduğu kadar pratikte kentsel dönüşüme karşı verilen mücadeleye bakıldığında, özellikle yıkım girişimlerinde ciddi bir direniş gücünün olduğu görülmektedir.¹⁵ Kentsel dönüşüme karşı örgütlenme çabalarını gösteren gruplar arasında hâlâ önemli fikir ayrılıkları olmasına rağmen özellikle direniş anlarında birlikte hareket edilmektedir. Örgütlenme üzerine gerçekleşen en önemli tartışmalarda ise kentsel dönüşüm ve yıkıma karşı "uzlaşmacı, sorun çözücü" biçimde mi hareket edileceği yoksa sorunu politik olarak formüle edip yıkım tehdidini yaratan hatta barınma hakkını ortadan kaldıran, sınırlandıran hâkim politikaya ve iktidara karşı bir söylem ve karşı koyuş ile mi ilerleneceği konuları hâkim olmaktadır. Mahalle derneklerinin gerçekleştirmeye çalıştığı dayanışmalar, çoğu zaman platformlar biçiminde tartışma ortamlarına ve birliklerine dönüşmektedir (Şen, 2010).

SONUÇ YERİNE

Bir dönemin olağan dinamikleri ile Boğaz'ın yamaçlarında kurulmuş ve yıllar içinde gelişmiş olan Derbent Mahallesi, bugün yüksek bir toprak rantının paylaşım adresidir. Bu süreç kentsel dönüşüm mantığı çerçevesinde gelişmektedir. İstanbul'un hatta Türkiye'nin en yüksek rant alanlarından biri olan Büyükdere-Maslak aksında yer alan mahallede gerçekleşmekte olan kentsel dönüşüm süreci, daha başından itibaren farklı bir seyir izlemiştir. Mahalle mülkiyetinin önemli bir kısmı, gecekonduların varlığı göz ardı edilerek daha 1980'lerde Anavatan Partisi¹⁶ yönetimi döneminde sermayeye devre-

¹⁵ http://www.birgun.net/lifes_index.php?news_code=1297162684&day=08&month=02&year=2011, Erişim Tarihi: 16 Eylül 2011.

¹⁶ İstanbul Büyükşehir Belediyesi 1984-1989 döneminde Anavatan Partisi tarafından yönetilmiştir.

dilmiş, böylece de mahalledeki rant paylaşımının ilk sinyalleri verilmiştir. Yatırımcı grupların mahalle çevresinde ve içinde olmak üzere gerçekleştirdikleri inşaat faaliyetleri beraberinde gecekonduların tahliye edilmesi baskısını yaratmıştır. Hâkim neoliberal ekonomi politikaların etkisinde şekillenen ve yönetimlerin desteğini alarak gerçekleşen bu süreç, bugün mahallede yaşayanlar için geleceklerine dair yaşadıkları kaygıların ve gerilimlerin ana konusudur.

Türkiye’de 2002 sonrasında canlanan emlak piyasaları mahalle için tehlike sinyallerinin tekrar çalmasına neden olurken, merkezî yönetimin desteğini alan sermaye gruplarının lüks konut inşaatı yapma faaliyetleri artmıştır. Bu durumun mahalleli için pratik anlamı, yıllar içinde yarattıkları mahalle yaşamlarının yani evleri, sosyal ilişkileri, çocuklarının gelecekleri ile kendi gelecekleri konusunda iradelerini kaybetmeleri anlamına gelmektedir. Bu değişimin ekonomi politik mantığı, orta ve üst sınıfların önceliklerini bir gereklilik olarak tanımlarken, gecekondulu yaşayanları “işgalci” olarak tanımlayan kestirmeci bir “sıfır tolerans” politikasına yaslanmaktadır. Elde edilen bilgiler, Derbent Mahallesi’nde yerleşime açılmış olan arsaların, ticari bir nitelikte el değiştirdiğini yani elde edildiğini göstermekteydi. Dolayısıyla 1960’lardan itibaren başlayıp, 1970’lerde asıl gelişimini gerçekleştiren bu mahalle, 1980’lerde değişen kent politikalarına rağmen gelişimini sürdürmüştür. Oysa bugün kentsel dönüşüm projeleri bu gelişim sürecinin adeta bittiğini ve başka türlü bir gelişimin işaretlerini verir gibidir.

Son yirmi beş yıldır mahallede yaşanan kentsel gerilim ve şiddet içeren tahliye çabaları bunu belirgin olarak göstermektedir. Gelir düzeyleri, çalışma hayatındaki var olma biçimle-

ri, sosyal güvenceleri, tüketim biçimleri itibari ile yoksul bir mahalle profilini veren bu mahalledeki kentsel dönüşüm projeleri yaşayanlar açısından telafi edilmesi güç toplumsal sonuçları doğuracaktır. Yerinden edilme meselesi, sadece yaşayanlar için değil İstanbul kentinin bütünü açısından da önemli kaygıları gündeme getirmektedir. Gündelik yaşamın sınırlı kaynaklar ile sürdürüldüğü bu mahallede, yerinden edilme yoksullaşmanın artması ve gidecek başka yerlerin yokluğu anlamına gelmektedir. Kentsel dönüşüm sonrası oluşacak yeni konut edinme seçenekleri, mülk sahipliğine dayanması itibariyle hane halkları için borçlanma ya da kentin diğer yoksul alanlarında kiracı olma seçeneklerini dayatmaktadır.

Kentsel dönüşüm projeleri kentsel çelişkileri ve gerilimleri gündeme taşıırken, beraberinde bu süreçte karşı durmaya çalışan muhalif duruşları da hareketlendirmektedir. Mahallelerde kurulan derneklerin kentsel dönüşüm konusundaki faaliyetleri ve arayışları, bütün yaşayanlara ulaşmasa da İstanbul ölçeğinde dahi önemli bir oluşum olarak varlıklarını ortaya koymaktadırlar. Örneğin Derbent’te dernekle ilişkilendirme düzeyinin düşük olmasına rağmen dernek faaliyetlerinin özellikle yıkımlara karşı koymada güçlü bir inisiyatif hareketi geçirdiği bilinmektedir. Ayrıca dernek üyesi olunmadan da dernek faaliyetlerinin etrafında yer almalar söz konusudur. Bu araştırmada elde edilen niceliksel bilgiler kentsel dönüşümüne karşı muhalif veya taraf tutumları değerlendirebilmek açısından önemli veriler sunmaktadır. Fakat kuramsal ve metodolojik bir tartışma yapmak için bu verilerin niteliksel bilgilerle desteklenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu tür bir çalışma başka bir yazının konusu olarak bırakılacaktır.

KAYNAKÇA

- Adaman, F. ve Keyder, Ç., "Türkiye'de Büyük Kentlerin Gecekondu Ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşayan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma" (Avrupa Komisyonu'nun Çalışma, Sosyal İşler ve Fırsat Eşitliği Dairesi için, "Sosyal İçerme Belgesi" (Joint Inclusion Memorandum), 2006.
- Ar, K. N., "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Ücretlerin Gelişimi", KAMU-İŞ, 2007.
- Arıkanlı Özdemir, M., "Kentsel dönüşüm sürecinde eski bir gecekondu mahallesi: Karanfilköy - Kentlere Vurulan 'Neşter'ler", *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* içinde, H. Kurtuluş (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005.
- Aslan, Ş., "Kentlerin Öteki Mekânlarında Özgünlükler ve Kırılmalar: 1 Mayıs Mahallesi Örneği", *Mühendislikte Mimarlıkta ve Planlamada ÖLÇÜ Dergisi*, TMMOB Yayını, 2007.
- Bayırbağ, M. K., "Devletin Yeniden Ölçeklenmesi, Dışlanma ve Neoliberalizmin Zamansallığı", B. Şen ve A. E. Doğan (der.), *Tarih, Sınıflar ve Kent* içinde, Dipnot, Ankara, 2010.
- Baysal, C. U., "From Ayazma to Bezirganbahçe İstanbul: Living in Voluntary and Involuntary Exclusion", Open City Exhibition, İstanbul, 2010, s. 14-15.
- Buğra, A., *Devlet ve Piyasa Karşıtlığı Ötesinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Davis, M., *Gecekondu Gezegeni*, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.
- Dedeoğlu, S., "Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, DİSK/Birleşik Metal-İş Yay, 2009.
- Ergin, N. B., "Grassroots Resistance Against Urban Renewal: The Case Of Güzeltepe, İstanbul", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, METU, Ankara, 2006.
- Erdil, E., *Yoksulluk ve Türk Emek Piyasaları, Sosyal Adalet İçin Ekonomi Politikaları*, DİSK, 2007.
- Erman, T., "Kent ve Gecekondu", Ö. Uğurlu, N. Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak, M. Şiriner (der.), *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları* içinde, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Fainstein, S., Gordon, I. ve Harloe, M., *Divided cities: New York & London in the Contemporary World*, Blackwell, Oxford, UK; Cambridge, MA, 1992.
- Gough, J., "Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki", *Praksis*, 15, 2006, s. 97-126.
- Kurtuluş, H., "İstanbul'da kapalı yerleşmeler: Beykoz Konakları örneği", H. Kurtuluş (der.), *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005.
- Lovering J. ve Turkmen, H., "Bulldozer Neoliberalism in İstanbul: The State-Led Construction Of Property Markets, and The Displacement of the Urban Poor"; *International Planning Studies*, 16:1, 2011, s. 73-96.
- Öktem, B., "Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekânı Dönüştürmedeki Rolü", H. Kurtuluş (der.), *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 127-161.
- Şen, B., "Kaybetmeden Mücadele Etme Arayışı: Gülsuyu-Gülensu ve Başbüyük Deneyimleri", *Tarih, Sınıflar ve Kent*, Dipnot Yay., Ankara, 2010.
- Şen, B. ve Aslan, Ş., "Politik Kimliğin Temsil Edici Mekânları: Çayan Mahallesi", *Toplum ve Bilim*, Sayı 120, 2011.
- Şenyapılı, T., "*Baraka*"dan Gecekonduya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- , "Economic Change and the Gecekondu Family, içinde Sex Roles", "Family and Community in Turkey", Bloomington, *Indiana University Turkish Studies*, 3, Bloomington, 1982, s. 237-248.
- Tekeli, İ., *Belediyeçilik Yazıları (1976-1991)*, IULA-EMME, 1992.
- TÜİK, Hane Halkı İşgücü İstatistikleri, 2009.
- Tümerterkin, Erol, *İstanbul İnsan Mekânı*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Yalçın, M. C., "Afet Yasasının İlk Kentsel Dönüşüm Projesi", <http://www.ikibin50dergisi.com/46-afet-yasasinin-ilk-kentsel-donusum-projesi.html>, Erişim Tarihi: 11.12.2012.
- Gazete**
- Hürriyet*, 24.11.1999, "Derbent'te Anlaşma".
- İlme* dergisi, 13.02.2011, "Derbent Direnişi ve Bilgilendirme Toplantısı Üzerine".
- Milliyet*, 12.07.1987, "Yıkıma Gözyaşı".
- , 25.08.1989 "Mafya Sarıyer'i Sattı, Kartal'da Kan Döktü".

- , 21.01.1992, "Gecekondu Yıkımı Direnişe Çarptı".
- , 01.05.1994, "Seçimkondulara Taviz Yok".
- , 21.06.1994, "Seçimkonduların Yıkımı".
- , 27.05.1995, "Satılan Mahallede İsyan".
- , 30.05.1995, "Derbentli: 'Satışa Gelmeyiz'".
- , 20.07.1995, "Adliye Önünde Derbent Protestosu".
- , 07.08.1996, "Derbent Duruşması".
- , 26.10.1996, "Derbent Kazandı".
- , 24.11.1999, "Derbent'te Yıkım Gerginliği: Altı Gözaltı".
- , 11.05.2000, "Derbent Yıkılıyor".
- , 19.08.2001, "Başkan Gürtuna Vatandaşla Tartıştı".
- , 24.03.2006, "Sarıyer'de 'Yıkım' Savaşı".
- , 06.07.2010, "Derbent Sakinlerinden Yıkım Kararına Dilekçeli İtiraz".
- , 11.02.2011, "Derbent'e Yıkım Kuşatması".

Posta, 10.02.2011, "Gaz Bombası TBMM'ye Girdi".
Sabah, 09.02.2011, "Yıkım Savaşı".
Sarıyer Manşet, "Derbent'e Müjde", 15.09.2012, Erişim Tarihi: 11.12.2012.
Sarıyer Posta, "Derbent'e Cemre Düştü", 09.06.2010, www.sariyerliler.com, Erişim Tarihi: 01.08.2011.
Yapı dergisi, 24.08.2012, "Derbent için Hazırlanan Planlar Askıya Çıkarıldı", http://www.yapi.com.tr/Haberler/derbent-icin-hazirlanan-planlar-askiya-cikarildi_101188.html, Erişim Tarihi: 11.12.2012.
Yeni Şafak, 09.02.2011, "Yıkım Gerginliği".
<http://www.sariyerliler.com>

Görüşmeler

Görüşme 1: Mahallenin en eskilerinden S. Akdağ.
 Görüşme 2: Mahallenin en eskilerinden ve Konut Hakları Koordinasyonu temsilcisi K.Doğan.

Aydınlı

Tarımdan Sanayi Havzasına, Sanayiden Tekno-Kente Bir Köyün Konut Deposuna Dönüşümü

ŞÜKRÜ ASLAN - ESRA KAYA

Giriş

Aydınlı, Tuzla ilçesinin en büyük mahallesidir. 1980’lerde Aydınlı Mahallesi sınırları içinde kurulan Tuzla Tersanesi’nin ve 1990’lardan sonra faaliyete geçen ihtisaslaşmış Organize Sanayi Bölgelerinin etkisiyle, mahallede hızlı bir göç yaşanmış ve tarım toprakları zaman içinde konut ve sanayi kullanımlarına dönüşmüştür. Aydınlı Mahallesi, Bizans döneminden günümüze kadar kentin hinterlandında önemli bir tarım havzası olan bu bölgede kurulmuştur. Mahalle bir yönüyle hâlâ köylülere ev sahipliği yapmakta; gündelik konuşmalarda yerel sakinler tarafından “Aydınlı Köyü” olarak anılmaktadır. Ancak mahalle bugün hem sanayi hem de konut yatırımları açısından kentin çok önemli bir bölgesinde yer almakta ve yaşanan hızlı dönüşümden ciddi bir biçimde etkilenmektedir. Aydınlı, bir köy yerleşmesinden, çeşitli sanayilerin ilçeye yerleşmesiyle birlikte önemli bir işçi yerleşmesine dönüşmüş, gecekondulaşma ve kaçak yapılaşmaların

yoğunluğu bu süreçte artmıştır. Büyük bir alana yayılan mahallenin sınırları Akfırat ve Orhanlı beldelerinin katılmasıyla daha da genişlemiştir. Mahallede farklı kesimler için inşa edilen toplu konut siteleri ve lüks kapalı sitelerin de yerleşime açılmasıyla toplumsal yapıda ciddi bir değişim yaşanmaya başlamıştır.

Mahallenin araştırma kapsamında tercih edilmesindeki en önemli neden, uzun süre köy statüsünde kalmış olan Aydınlı’nın, sanayi ve tersanelerin kentin çeperlerine doğru yer değiştirmesiyle birlikte yaşadığı dönüşümdür. Mahallenin seçilmesindeki ikinci etken ise bugün Aydınlı’nın konut yatırımlarının önemli bir üssü haline gelmiş olmasıdır. Çeşitli kooperatiflerin 1980’ler sonrasında ilçede yer seçmesinin yanı sıra TOKİ’nin dar gelirli için ürettiği 5.000 konutluk projesi bu bölgenin bir konut deposu olma özelliğini artırmıştır. Dar ve orta gelirli için inşa edilen bu konutlara ek olarak, bölge 2000’li yıllarda, lokasyon avantajları ve artan ulaşım imkânları nedeniyle kapalı

lüks konut siteleri için de önemli bir çekim alanı oluşturmuştur; özellikle Gizli Bahçe olarak bilinen konut bölgesinde yeni lüks konut projeleri geliştirilmekte ve yatırımlar devam etmektedir. Birkaç özel üniversitenin bölgeye yerleşmiş olması, TEM karayoluna ve havaalanına yakınlık gibi faktörler mahalledeki hızlı dönüşümü tetikleyen diğer faktörler arasındadır.

Bütün bu gelişmeler, gecekondu ve kaçak yapılaşmanın ağırlıkta olduğu mahallelerde dönüşüm baskısına yol açmaktadır. Nitekim mahallelerden bazıları dönüşüm alanı ilan edilmiş ve yıkımlar yaşanmaya başlanmıştır. Aydınlı Mahallesi de bu baskılardan etkilenen yerlerden biridir; hazırlanan imar planları ile buradaki dönüşümün kapsamı açığa çıkmaktadır. İstanbul'un pek çok bölgesinde olduğu gibi, burada da kamulaştırma ve yıkım tehdidi tepkilere neden olmakta ve mahalleliler borçlandırılarak TOKİ konutlarına geçirildikleri zaman ödeme güçlükleri nedeniyle konutlarını kaybedecekleri endişesini yaşamaktadırlar. Ayrıca, mahallede inşa edilen TOKİ konutlarının bugünkü durumu, yaşayanların şikâyetleri, bu tür bir dönüşüme ilişkin sorgulamaları haklaştırmakta ve güçlendirmektedir. Kentsel dönüşüm sürecinin sürekli değişen yasalar ve kararlarla ilerlemesi ve mahallede yaşayanlara yeterli ve doğru bilgi aktarılmaması endişeleri daha da artırmaktadır. Sonuç olarak, dönüşümün hız kazandığı bu zaman diliminde, mahallede yaşayanların ekonomik ve toplumsal koşullarının ortaya konması ve kentsel dönüşümün uygulanma sürecinde karşılaşılabilecekleri sorunlar ve mağduriyetlerin araştırılması önemli görülmüştür.

Çalışma kapsamında ilk olarak, İstanbul'un sanayileşme ve büyüme mecrası içerisinde,

Tuzla ilçesinin gelişimi, farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerle ortaya konulacaktır. Nisan 2009'da mahallede yapılan araştırma niceliksel saha çalışmasından oluşmaktadır. 2009 yılı nüfus verilerine göre mahallede 26.991 kişi yaşamaktadır; hane sayısı ise 6.300 civarındadır.¹ Niceliksel saha çalışmasında örneklemin büyüklüğü mahallenin nüfusuna oranla belirlenmiştir. Ancak yaptığımız saha çalışması sadece dönüşüme konu olacak "Aydınlı Köyü" bölgesinde yapılmış, yeni konut alanlarında yaşayanlar kapsam dışında bırakılmıştır. Mahallenin Giresun Mevkii'nde yıkılan gecekondu-lardan ayrılarak TOKİ bloklarına geçen kişilerle ise toplu görüşmeler yapılmıştır. Araştırma kapsamında 294 haneyle anket yapılmış ve 1.276 hane bireyinin bilgisine ulaşılmıştır. Yüz yüze anket tekniğine dayanan görüşmeler, rastlantısal örnekleme tekniği ile seçilmiştir. Bu durumda, hem hane sayısına göre hem de birey sayısına göre % 4,7 düzeyinde bir örnekleme ulaşılmıştır. Ancak bu nüfus ve hane sayısının tüm Aydınlı Mahallesi'ne ait olduğu düşünülürse, saha çalışması yaptığımız bölgede yaşayan nüfusla orantılandırıldığında örneklem düzeyi daha yüksek çıkacaktır.

Araştırmada ayrıca derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmelerin yapıldığı kişiler arasında mahallenin eski kuşakları, daha önceki dönemlerde muhtarlık yapmış kişiler, emlakçılar, Deri-İş Sendikası Şube Başkanı ve şimdiki muhtar yer almaktadır. Bu görüşmelerde elde edilen veriler mahallenin gelişiminin anlatıldığı kısımda, literatür taramasında elde edilen bilgilerle birlikte kulla-

1 2009'da yapılan anket bulgularına göre ortalama hane büyüklüğü 4,3 kişidir.

nılmıştır. Niceliksel saha araştırmasının ayrıntılı kapsamı mahallede yaşayanların mahalleye yerleşme süreçlerini, ekonomik ve toplumsal koşullarını, kentte kurdukları ilişkileri ve kentsel dönüşüme ilişkin algılarını çok boyutlu bir düzlemde görmemize olanak sağlarken, derinlemesine görüşmelerde elde edilen bulgular mahallenin gelişimine yön veren kırılma noktalarının hangi bağlamlarda ortaya çıktığını göstermiştir. Bundan sonraki kısımda önce Tuzla ilçesi ve Aydınli Mahallesi'nin gelişim öyküsü aktarılacak, ardından ise araştırma kapsamında elde edilen bulgular mahallenin bugününi ortaya koymak üzere diğer mahallelerle karşılaştırmalı olarak tartışılacaktır. Çalışmanın son kısımlarında ise mahallenin kentsel dönüşüme konu olmasının gerekçeleri mahalle üzerindeki baskılar ve yarattığı etkilerle birlikte ele alınacaktır.

AYDINLI KÖYÜ'NDEN TUZLA'NIN

EN ÖNEMLİ SANAYİ MAHALLESİNE DÖNÜŞÜM

Aydınli Mahallesi, güneyinde askerî bölge, doğusunda Gebze ilçesine bağlı Şekerpınar Köyü ve Akse Deresi; batıda Esenyalı ve Aydıntepe; kuzeyde Orhanlı ve güneyde İçmeler Mahallesi ile çevrilidir. 2011 yılında Akfırat ve Orhanlı da mahalleye dahil edilmiştir. İlçe sınırlarının % 40'ını oluşturan Aydınli, Tuzla ilçesinin en büyük mahallesidir. Giresun Mevkii olarak bilinen bölgede gecekondu yıkımları gerçekleşmiş ve bu alanı da içine alan geniş bir bölgede TOKİ tarafından dar gelirli için 5.000 konutluk bir yerleşim projesi hayata geçirilmiştir. TOKİ bloklarının yanı sıra, farklı inşaat şirketlerinin özellikle üst gelir grupları için geliştirdiği lüks kapalı konut sitelerinin mahallede yaygınlaştığı ve birbirinden farklı yeni konut yerleşimlerinin adalar halinde yan yana konumlandığı gözlenmektedir.

Yerel gazetelerin haberlerine göre mahallede yapılaşma oranı şu anda % 90'lara ulaşmıştır (www.tuzlaekspres.com). Mahallenin nüfus artış hızı 2000-2009 döneminde % 5,5'tir ve ilçe toplam nüfusunun % 14,9'luk kısmı Aydınli'da yaşamaktadır (TÜİK, Mahalle Nüfusları 2000-2009).

Aydınli'nın gelişimini hem İstanbul ölçeğindeki gelişmelerle hem de içinde bulunduğu Tuzla ilçesinin kent bütünündeki değişen rolü bağlamında incelediğimizde, yukarıdaki veriler çok daha anlaşılır olmaktadır. Dolayısıyla, bu bölümde ilk olarak Tuzla ilçesinin gelişimini belirleyen önemli kararlar ve yatırımlar ele alınacak; daha sonra ise ilçenin göç alma potansiyelini tetikleyen bu önemli kırılma noktalarının Aydınli Mahallesi üzerindeki etkileri incelenecektir.

Tuzla İlçesinin Gelişimi

İstanbul'un doğu sınırındaki limanlardan biri ve bir Rum balıkçı köyü olarak bilinen Tuzla, imparatorluk döneminde doğuya giden yol güzergâhındaki konaklama yerlerinden biridir. Osmanlı kayıtlarında "Tuzla Menzili" adıyla geçen bu bölge aynı zamanda bu dönemde sefere giden orduların da dinlenme yeridir (www.tuzla.bel.gov.tr). İmparatorluğun son yıllarında Üsküdar'a bağlıyken, Türkiye'nin ilk köy belgesi olmuştur. 1912 yılına kadar Rum balıkçı köyü özelliğini koruyan Tuzla'da, ilk büyük demografik değişim Lozan Antlaşması ile gerçekleşmiştir. 1924 yılında Tuzla'da yaşayan Rumlar, bu yıllarda Selanik, Kavala, Drama ve Girit'ten gelen Türklerle mübadele edilmiştir (Anıl, 2005). 1936'da müstakil belediyeye sahip olan ilçe, 1951 yılında önce Kartal ilçesine,

1987 yılında Pendik ilçesinin kurulması ile birlikte de Pendik'e bağlanmıştır. Son olarak 27 Mayıs 1992'de Pendik'ten ayrılarak, Tuzla adıyla ayrı bir ilçe haline gelmiştir (www.tuzla.gov.tr).

Tuzla ilçesinin asıl gelişimi, 1980'li yıllarda tersanenin daha sonra ise denizcilikle ilgili okulların (Deniz Harp Okulu, İ.T.Ü. Denizcilik Fakültesi) bu bölgede açılmasıyla olmuştur. 1969 yılında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dahilinde, tersaneler bölgesi ilan edilen Aydınlı Koyu'nun fiilen gemi inşa sanayinin merkezi haline gelmesi, 1984-1989 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Bedrettin Dalan'ın yönetiminde gerçekleşmiştir. Tuzla'nın gelişimindeki diğer belirleyici etmen 1992 yılında Organize Deri Sanayi Bölgesi'nin Kazlıçeşme'den Tuzla'ya taşınması olmuştur. Toplam 7 milyon metrekarelik alan üzerine kurulan İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi (İDOSB) Aydınlı ve Orhanlı beldeleri arasında yer almaktadır. Burası deri ve deri mamulleri üretmek üzere kurulmuş olmasına rağmen 1996 yılında diğer sektörler de sanayi bölgesinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Bugün bölgede 372 firma bulunmakta ve bunların bunların 153'ü deri ve deri mamulleri alanında faaliyet göstermektedir; ancak bu fabrikaların yalnızca yarısı aktif olarak üretim yapmaktadır. Ayrıca bölgede sabun, gliserin, seramik, ilaç, tekstil, deri ve tekstil kimyasalları, metal ve ahşap eşya, kâğıt ve ambalaj fabrikaları da kurulmuş durumdadır. Deri Organize Sanayi Bölgesi'ni Boya ve Vernik OSB (2000), Kimya Sanayicileri OSB, Tuzla OSB (2000) ve Tuzla Merciler OSB (2000) gibi büyük sanayi alanları izlemiş ve doluluk oranları % 100'e ulaşmıştır. Ayrıca, Arçelik, Alamsaş, Alarko, Eczacı-

başı Vitra, Assan, Şişecam, Tadım Gıda gibi önemli kuruluşlar da bölgede bulunmaktadır (KobiEfor, Eylül 2005).

2002'den sonra AKP hükümetinin deniz ticareti ve gemi inşa sanayisine verdiği önem, bölgede ticaret ve üretimin artmasına neden olmuştur. Tersanelerden sonra gemicilikle ilgili birçok yan sanayinin bölgeye yerleşmesiyle, önemli bir istihdam alanı ortaya çıkmış ve ciddi bir nüfus artışı yaşanmıştır. Örneğin Aydıntepe, Evliya ve Çelebi Mahalleleri tersanelere bağlı olarak gelişen yerleşme alanları arasındadır (Anıl, 2005). Bütün bu gelişmeler sonucunda Tuzla, İstanbul ortalamasının üzerinde bir oranla, 2000-2009 yılları arasında en yüksek yıllık nüfus artış hızına (% 4,31) sahip ilçelerden birisi olmuştur. 2009 yılı TÜİK verilerine göre Tuzla'da 185.819 kişi yaşamaktadır. 2007 yılından sonra, Tuzla Tersaneleri artan iş kazaları ile kamuoyunda tartışılır olmuştur. Yaşanan kazaların nedenleri üzerine yapılan çalışmalar ve hazırlanan raporlara bakıldığında, bölgede yaygın olarak uygulanan taşeronluk uygulamalarının, enformel çalışma biçiminin ve işçi sağlığı güvenliğine aykırı çalışma koşullarının ölümlerin ve kazaların nedenleri olarak gösterildiği fark edilmektedir (Akdemir ve Odman, 2008).

1985 sonrasında ilçeye yönelen göçler, gecekonduların ve hisseli araziler üzerindeki yapılaşmanın en önemli nedenidir. Bugün Tuzla'da kaçak yapılaşmanın en fazla olduğu mahalleler sanayi bölgelerinin yanında yer alan Aydınlı Mahallesi ve Şifa Mahallesi'dir. Tuzla'da orta gelirli kesimlerin yaşadığı çok sayıda kooperatif bulunmaktadır. 1994-2001 yılları arasında bölgede yoğun bir site yapılaşması yaşanmıştır. Yayla, İstasyon ve Evliya Çelebi bu

sitelerin en fazla yoğunlaştığı mahalleleri oluşturmaktadır. Tuzla'daki mahalleler gelir durumuna göre sınıflandığında, en üst gelir düzeyine sahip kesimlerin ilk dönem gelişmelerin yaşandığı Postane ve Cami Mahalleleri gibi kıyı bölgelerde; orta gelir grubuna dahil kesimlerin ise İstasyon, Yayla, Aydıntepe ve Evliya Çelebi Mahallelerinde ikamet ettiği söylenebilir. İçmeler, Aydın, Şifa ve Mimar Sinan Mahalleleri ise daha çok alt gelir grubundaki kesimlerin yerleşim alanlarını oluşturmaktadır (Anıl, 2005). Bu bağlamda, E5 karayolu bu farklı kesimler arasındaki fiziksel sınırı da çizmektedir. İş gücü piyasası açısından bakıldığında çalışanların emek gücüne eklenme biçimi, kente eklenme sürecine benzemektedir. Kente eski göç dalgaları ile birlikte gelen kesimlerin çalışma koşulları ve yaptıkları işler, kente yeni gelenlere göre daha avantajlı koşullara sahiptir. Eski ve yeni gelenler arasında çalışılan iş kolu, gündelik yevmiye, yapılan işin vasfı ve sosyal haklar açısından farklılıklar vardır (Akdemir ve Odman, 2008).

İlçe içinde yatırımların faaliyet kolları dağılımına bakıldığında, 2000 yılında, deri, saraciye ve hazır kürk (% 8,96), inşaat (% 7,4), çeşitli kara ve deniz motorları (% 7,27), kimyevi madde ve boya (% 6,06) ve kooperatifler (% 4,99) öne çıkmaktadır. 2006 yılında deri sektörünün yatırımlardaki payı gerilerken, çeşitli kara ve deniz motorları (% 12,39), kimyevi madde ve boya (% 7,48), inşaat (% 8,02) ve elektrik tesisat malzemesi üretiminde artışlar yaşanmıştır (İstanbul Valiliği İl Koordinasyon Kurulu, 2007). Alanda yaptığımız görüşmelerde, 1993'te kurulan Deri Organize Sanayi Bölgesi'nin giderek boşaldığı ve deri sektöründeki firmaların bazılarının kapandığı, bazılarının da

düşük maliyet avantajı nedeniyle Çorlu havzasına taşındığı ifade edilmiştir. İlçedeki ağırlığı azalmasına rağmen, il içinde deri ve kürk imalatıyla uğraşan firmaların payı % 5,99'dan % 8,38'e çıkmıştır (İstanbul Valiliği İl Koordinasyon Kurulu, 2007). Sonuç olarak, son yıllarda Tuzla'da önemli bir sektör olarak faaliyet gösteren deri üretiminde gerilemeler yaşanmış ve tersanecilik kapsamındaki faaliyetlerin ağırlığı artmıştır. Yaptığımız çalışmada da Aydın Mahallesi'nde ikamet edenlerin % 6'sı tersanede çalıştığını belirtmiştir. Dolayısıyla bu iki önemli sektörün varlığı nedeniyle, genel ekonomik seyrin sosyo-mekânsal karşılıkları kısa zaman içinde ilçenin profiline yansımıştır. Fakat özellikle 1990 sonrası dönemde Türkiye genelinde yaşanan ekonomik yükseliş ve gerilemelerin, belirgin sosyal kırılmalar yaratarak ilçeyi de etkilediğini belirtmemiz gerekmektedir.

Aydın Köyü'nün Öyküsü

Mahallede ilk yerleşenlerle yapılan yüz yüze görüşmelerde Aydın adının Aydınoğulları'ndan geldiği belirtilmiştir. Ancak bu bilgiyi destekleyen herhangi bir yazılı kaynak bulunmamaktadır. İstanbul'un fethinden sonra mahalle sınırları Gebze'den Kartal'a kadar çok büyük bir alanı kapsadığı halde, bütün bu bölge resmî belgelerde "köy" olarak ifade edilmiştir. Saha araştırmasında elde ettiğimiz bilgilere göre ilk dönemlerde köyde Arnavut göçmenler ve Manavlar olmak üzere iki kesim vardır. Köyün daha eski tarihlerinde burada Müslüman olmayan toplulukların yaşayıp yaşamadıklarına dair yapılan sorgulamalar sonucunda, sözlü ve yazılı olmak üzere herhangi bir açıklayıcı bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte, köyde uzun zaman işlevsel olmuş bir hamamın be-

lediye tarafından yıkılması esnasında bir manastır kalıntısı ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Söz konusu hamama suyun akmadığı zamanlarda, kuyulardan su getirilip doldurulduğu, subayların her hafta sonu buraya askerleri yıkanmaya getirdiği; fakat yaklaşık yirmi yıl önce hamamın artık işlevsel olmadığı gerekçesiyle yıkıldığı, köyün eski kuşakları tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca hamamın önünde de bir mezar bulunduğu ve bunun da belediye tarafından yıkıldığı verilen bilgiler arasında yer almaktadır (Görüşme 1, 2, Nisan 2009). 1917 yılında yapılan ilkokul binası da köyün eski bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir.

Köyün yaşlıları tarafından ifade edilen bilgilere göre, bugünkü mahalle merkezinde 1940'lı yıllarda 120 hane vardır. Bu yıllarda köydeki rençperlerin geçimlerini kendi güçleriyle sağlayabildikleri fakat "Aşar" vergisi nedeniyle, elde edilen buğdayın % 30-40'ının vergi olarak alındığı ve bunun da köyde yoksullaşmaya neden olduğu yine eski kuşak görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir. Bu yıllarda burada yaşayanların çoğunun buranın yerlisi olduğu ifade edilmektedir ve köyün en zengin kişisi olarak İsmail Efendi (Tezcan) anılmaktadır. Onun gibi zengin bir adamın İstanbul'da İzmir'de bile olmadığı, yüzlerce ko-

Resim 7.1: Mahallenin ilk yerleşimcilerinden birinin evi: Köyden kalan bir görünüm (Kaynak: Alan araştırması, Nisan 2009).

yununun olduğu, binlerce dönüm arazisinin olduğu anlatılmaktadır. Bugün bu aileden kimse- nin mahallede yaşamadığı da verilen bilgiler arasındadır (Görüşme 3, 4, Nisan 2009).

1950’li yıllarda ise ilçenin idari konumunda önemli bir değişiklik yaşanmıştır. 1950 yılın- daki seçimlere kadar Kocaeli’nin Gebze ilçesi- ne bağlı bir köy olan Aydınli, bu tarihte Gebze ilçesinin merkez nahiyesine bağlanmıştır (*Tür- kiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, s. 408). 1952 yılında Aydınli köylülerinin yanı sıra Orhanlı ve Tepe- ören köylüleri de bir dilekçe ile Gebze Kayma- kamlığı’na başvurarak köyün İstanbul’a bağ- lanmasını talep etmişlerdir. Bu talep kabul edi- lerek Aydınli, İstanbul’un Kartal ilçesine bağ- lanmıştır.

1980 Askerî Darbesi’nde köy muhtarının tutuklanmasından sonra, o sıralar “Köy İhti- yar Heyeti” üyesi olan C. K., köydeki dört ki- şiyle birlikte Tuzla Piyade Okulu’na çağırılmış ve Tümgeneral H. K. ile bir görüşme gerçekle- şmiştir. Bu görüşmede general “Kendi aranız- dan bir muhtar seçin,” demiş ve diğer üyeler de kendisini önermişlerdir. Bu atanmadan sonraki ilk icraat ise artık köy olmaktan çıkan mahal- lelerde muhtarlıkların tescil edilmesi olmuştur. Bu tescilde yer alan diğer mahalleler, Esenyalı, İçmeler, Şifa ve Aydıntepe’dir (Görüşme 5, Ni- san 2009).

1980 Sonrası Sosyo-Mekânsal Değişim:

Mahalle Sanayileşiyor ve Çehresi Değişiyor

1980 Darbesi sonrasında muhtarlık görevine atanan C. K.’ya göre, deri sanayinin buraya ge- lişi Bedrettin Dalan’ın Belediye Başkanlığı dö- neminde düşünülmüş, planlanmış ve bu çerçe- vede dönemin “Arsa Ofisi”, köylülerin arazisi- ni düşük bedelle alarak on misli değerindeki

rakamlarla işverenlere satmıştır. Böylece devlet köylülerin arazisi üzerinden para kazanmıştır. Köylüler sonradan bu durumu dava ederek tarla fiyatlarının biraz daha yükselmesini sağ- lamış ve Arsa Ofisi’nden bir miktar daha para almayı başarmışlardır. Ancak bu para, topra- ğın işverenlere sattığı fiyatın yarısını bile bul- mamıştır (Görüşme 5, Nisan 2009).

Deri İş Sendikası Şube Başkanı’nın verdiği bilgilere göre ise 1984 yılında Aydınli tam bir köy görünümündedir. Bu yıllarda mahallenin nüfusu 800-1.000 kişiden oluşmaktadır. Çev- rede yer alan PARSAN, Mutlu Akü gibi fabri- kalarda çalışan işçilerin gecekonduları olsa da, bölgede çoğunlukla köylüler yaşamaktadır. Görüşmeden edinilen bilgilere göre; deri sanayi 1989-1991 yılları arasında, Kazlıçeşme’den Aydınli’ya taşınmış ve 1992 yılında tam kapa- site üretime başlanmıştır. Hükümetin teşvik politikaları, sanayinin buraya gelmesini tetik- ler. Deri sanayinin buraya gelmesinin ardın- dan, yan sanayi de bölgede konumlanır ve kısa zamanda bu bölge Anadolu Yakası’nın en bü- yük sanayi havzasına dönüşür. Kazlıçeşme’de deri sektöründe çalışan işçilerin bir kısmı da iş- yerlerinin Aydınli’ya taşınması nedeniyle bura- ya yerleşirler. Buraya gelen işçilerin büyük bir kısmı önceden hazırlık yapıp, ev ya da arsa ala- rak, bölgede oturmaya başlar. Arsa fiyatlarının düşük olması bu süreci kolaylaştırır. Bölgeye yerleşemeyen işçiler uzun zaman işlerine servis- lerle gidip gelirler. Yaptığımız araştırma sonu- cundaki bulgular da bu bilgileri destekler nite- liktedir (Görüşme 6, Nisan 2009).

Deri fabrikalarının bölgeye taşınması ile birlikte, Deri İş Sendikası’nın şubesi Aydınli Mahallesi’nde açılır. Bu işkolunda ilk toplu sözleşme 1994 yılında yapılır. Şube başkanına

göre, işçiler için iyi koşullarda imzalanan sözleşmeyle, yılda dört ikramiye ve çeşitli yan haklar elde edilmiş ve ekonomik olarak bir rahatlama dönemi yaşanmıştır. Bu durum 1998 yılındaki krize kadar sürmüştür. Üretim büyük ölçüde ihracata dönük yapıldığından Rusya'da başlayan kriz, 1990'lı yılların sonlarında bazı işyerlerinin kapanmasına yol açmıştır. Bir kısım işveren ise daha avantajlı bulunduğu için Çorlu'ya taşınmıştır. Bu koşullar altında sektör giderek daralmış, işverenler çok sayıda işçiyi işten çıkarmış ve buna bağlı olarak çok sert tartışmalar, gerilimler ve çatışmalar meydana gelmiştir. İşyerlerinin Çorlu'ya taşınması ve işten çıkarmalar nedeniyle piyasada ciddi bir daralma ortaya çıkmıştır. Bugün eski gücüyle kıyaslanamayacak kadar gerileyen sendika 27 işyerinde örgütlüdür ve 850 üyesi bulunmaktadır (Görüşme 6, Nisan 2009).

Aydınlı Mahallesi'ne deri sektöründe çalışmak üzere gelenler, mahalleye yerleşmek için öncelikle hemşerilik temelinde yükselen yerel ilişki ağlarına ve stratejilere başvurmuşlardır. Aydınlı'daki tarım arazilerini daha önceden satın alan ve kendisi de Bingöllü olan H. E.'nin emlakçılık yapması ve arazileri parselleyerek satması, bu dönemde Bingöllü nüfusun yoğun bir biçimde buraya yerleşmesinde etkili olmuştur. 1973 yılında mahalleye yerleşen H. E., dönemin muhtarı M. K.'nın sağladığı destek ile Aydınlı Köyü'nün merkezinde bir emlak ofisi açmış; arazilerini satmak isteyen köylülerin topraklarını büyük ölçüde kendi hemşerileri olan deri işçilerine satmıştır. H. E., o zaman Sultanbeyli'den gelen bazı kişilerin hazine arazisine bina yapmak istediklerini, kendisinin bunu engellemek için, bu araziye ağaçlandırarak çevirdiğini; o günden beri bu arazinin ağaçlık

bir bölge olarak durduğunu ve bu araziye yasal olarak sahiplenmek için mahkemeye başvurduğunu ifade etmiştir. Şu anda Aydınlı'daki bu hazine arazisi, daha sonra TOKİ'nin konut alanı içinde kalmıştır (Görüşme 7, Nisan 2009).

Köylülerin, arazilerini H. E. aracılığıyla satmayı tercih etme sebebi ise büyük ölçüde kültürel akrabalığa dayanmaktadır. Köyün en eskilerinin Bektaşî geleneğinden gelmeleri, köylülerin mahalleye yerleşen Alevilere daha yakın durmalarına neden olmuştur. Mahallenin bugünkü kültürel kimliğine uygun olduğu gözlenen cemevinin varlığı ve kuruluş öyküsü de bu sürecin devamı olarak düşünülebilir. H. E.'nin kendi adına bir vakıf kurarak ve yine kendi adına kayıtlı bir arazi üzerinde yaptırdığı cemevinin kuruluş hikâyesi, daha çok deri sanayinde çalışan kendi çevresindeki insanların ibadethaneyi sahiplenmeleriyle ilişkilendirilerek anlatılmaktadır. Bu değerlendirme, mahallenin eskilerinden H. A. tarafından da benzer şekilde aktarılmıştır (Görüşme 2, Nisan 2009). Mahallede bugün belirgin bir biçimde Alevi kimliğinin etkisi hissedilmektedir. Buraya ilk yerleşenlerin Bektaşî geleneğinden geliyor olmalarını da hesaba kattığımızda, bir yanıyla bölgede bir kültürel süreklilikten söz edilebilir.

Alevi kimliğinin somut olarak gözlemlendiği alanlardan birisi mahallenin mezarlığıdır. Buradaki mezar taşlarının önemli bir bölümü adeta mahallenin Alevi kimliğini anlatır. Bu taşlara ölenlerin fotoğraflarının işlenmesi de mahallede karşılaştığımız bir özellik olarak dikkat çekicidir. Gözlem ve görüşmelerle elde edilen bu bilgiler, saha çalışmasının sayısal çıktıları ile de uyumaktadır. Dinsel kimlik taramalarına verilen cevaplarda Alevi kimliğinin en yoğun olarak dile getirildiği mahalle Aydın-

lı (% 28) olmuştur. Etnik köken açısından ise araştırmaya katılanların % 76'sı kendisini Türk, % 17'si ise Kürt olarak tanımlamıştır. Yapılan saha görüşmelerinde dikkat çekici olan bir nokta, mahallenin çok kültürlü dokusuna rağmen, mahallenin geçmişinde hiçbir kültürel veya etnik gerilimin yaşanmadığının ifade edilmiş olmasıdır.

1980'lerden sonra artan göçün de etkisiyle bölgenin sosyal profili farklılaşmıştır. Mahallenin eski sakinlerinin dışarıdan gelen göç ile birlikte varlıklarını satıp Pendik, Kartal, Tuzla gibi daha merkezî alanlara gittiği, geride kalan mülkiyetin daha çok sayfiye amaçlı olarak kullanıldığı görüşmeler sırasında dile getirilmiştir. Eski sakinlerin burayı terk etmesi ve bölgenin yeni göçler alması kiracıların oranını arttırmıştır. Muhtarlık seçimlerindeki etnik köken unsuru mahalledeki nüfus dengesinin yerliler aleyhine nasıl ve ne zaman değiştiğinin işaretini verir gibidir. 1989 yılında seçilen ilk kadın muhtar Huriye İnal, aslen Bingöllüdür; dolayısıyla mahallenin nüfus dengesinde ilk kez onun döneminde Bingöllü nüfusun baskın olduğu ortaya çıkmıştır. 1989 yerel seçiminde muhtarlığa seçilen Huriye İnal'ı, hepsi Bingöllü olan Ali Haydar Aygörür, Süleyman Becerikli ve son yerel seçimlerde Hakkı Uzunyayla izlemiştir.

Mahalleye Yerleşme Süreci

Saha çalışmasından elde edilen bulgular, mahallede varolan demografik durumu ve 1980 sonrasında Tuzla ilçesinde yaşanan ekonomik ve sosyal değişimin sonuçlarını yansıtmaktadır. Görüşülen hanehalkı bireylerinin % 43'ü İstanbul doğumludur ve çoğunluğunu burada yaşayan "yerli" nüfus oluşturmaktadır. Bunun dışında % 30'unun Doğu Anadolu (özellikle Bin-

Resim 7.2: Mahallede Alevi kültürünün izleri
(Kaynak: Alan araştırması, Nisan 2009).

göl), % 18'inin ise Karadeniz Bölgesi doğumlu olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 7.1). İstanbul doğumluların sayısının yüksekliği mahallenin gelişim süreciyle ilgili bilgileri desteklemektedir.

Bu durumu destekleyen bir başka bulgu da İstanbul doğumlu anne babaların oranının diğer gecekondular mahallelerinden yüksek olmasıdır (% 12) ve köy statüsünden Tuzla ilçesine bağlı bir mahalleye dönüşen Aydın'ı da "yerli" diye tanımlanan nüfusun mahalledeki ağırlığına işaret etmektedir. Bunun dışında anket yapılan kişilerin % 40'a yakın bir bölümünün anne ve babalarının memlekette olduğu; % 50'sinin anne ve babalarının ise İstanbul'a göç etmiş ol-

TABLO 7.1
Aydınlı: Doğum Yerleri

Doğum yeri	Sayı	%
İstanbul	557	43,7
İstanbul hariç Marmara Bölgesi	35	2,7
Ege Bölgesi	8	0,6
Akdeniz Bölgesi	12	0,9
İç Anadolu Bölgesi	32	2,5
Karadeniz Bölgesi	238	18,7
Doğu Anadolu Bölgesi	384	30,1
Güneydoğu Bölgesi	9	0,7
Yurtdışı	1	0,1
Toplam kişi sayısı	1.276	100,0

duğu saptanmıştır. Göç edenlerin % 25'e yakın bir kısmı 1970'li yıllarda, % 30'a yakını 1980'li yıllarda İstanbul'a gelmiştir. 1990'larda göç edenlerin oranı ise % 20'ye yaklaşmaktadır. Diğer bir deyişle, Aydınlı, bu araştırmaya konu olan diğer iki gecekondü mahallesine göre (Ba-

şıbüyük ve Derbent) daha geç dönemde İstanbul'a göç etmiş bir nüfusu barındırmaktadır.

Arsaların hangi dönemde elde edildiğine bakıldığında yukarıda aktarılan yapıyı tamamlayan bir tablo ortaya çıkmaktadır. Arsaların % 10,6'sı 1970'lerde, % 29,4'ü 1980'lerde, % 30,6'sı ise 1990'larda elde edilmiştir. Daha önce de söz ettiğimiz gibi, bazı kişiler tarım arazilerini satın alarak hisseli olarak satışa çıkarmışlardır ve bunlardan bir bölümü de emlakçılık yapmaktadırlar. Dolayısıyla, mahallede hazine arazisi işgal etme süreci neredeyse hiç yaşanmamıştır; görüşülen hane halklarının % 35,9'u özel şahsın arazisini kendisinden aldığını, % 30,6'sı da emlakçıdan aldığını ifade etmiştir. Bunların dışında konutların % 19,4'ü miras yoluyla elde edilmiştir; bu bulgu da mahalledeki yerli nüfusun ağırlığını yansıtmaktadır (Tablo 7.2). Evlerin % 22,7'si 1980'lerde

TABLO 7.2
Aydınlı: Arsanın Elde Edilme Biçimi ve Dönemi

Arsanın elde edilme biçimi	Arsanın elde edilme dönemi								Toplam
	1950 öncesi	1951-1960	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1991-2000	2001 sonrası	Cevap yok	
Hazinenindi, çevirdim % 1,8	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 33,3	2 66,7	0 0,0	0 0,0	0 0,0	3 100,0
Özel şahıstan aldım % 35,9	1 1,6	0 0,0	5 8,2	8 13,1	17 27,9	25 41,0	3 4,9	2 3,3	61 100,0
Emlakçıdan aldım % 30,6	0 0,0	0 0,0	0 0,0	7 13,5	21 40,4	20 38,5	2 3,8	2 3,8	52 100,0
Özel şahıs çevirmişti, ondan aldım % 10,6	0 0,0	1 5,6	1 5,6	1 5,6	9 50,0	5 27,8	1 5,6	0 0,0	18 100,0
Miras kaldı % 19,4	0 0,0	2 6,1	1 3,0	1 3,0	1 3,0	1 3,0	0 0,0	27 81,8	33 100,0
Yanıt veremiyorum % 1,8	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 33,3	0 0,0	2 66,7	3 100,0
Toplam hane sayısı % 100	1 0,6	3 1,8	7 4,1	18 10,6	50 29,4	52 30,6	6 3,5	33 19,4	170 100,0

% 35,7'si ise 1990'larda yapılmış ya da yaptırılmıştır. Evlerin % 60,5'inin yaptırıldığı, % 25,4'ünün ailenin kendisi tarafından yapıldığı ve % 8,1'inin ise satın aldığı görülmektedir.

Aydınlı Mahallesi'nde görüşülen hanehalklarının % 62,9'u ev sahibi, % 29,9'u ise kiracıdır. **Tablo 7.2'**de yer alan verilerden anlaşılacağı gibi, diğer mahallelerden farklı olarak, gecekondulu veya kaçak olarak inşa edilmiş konutlarda yaşayanların oranı % 34'lük pay ile Aydınlı'da düşüktür. Öte yandan görüşülen kişilerin % 44'ü tapulu apartman dairesinde ve % 20'si müstakil evde yaşamaktadır. Mülkiyet durumuna göre ayırttığımızda ev sahibi olanların % 45'i gecekondulu veya kaçak yapıda otururken, % 27'si tapulu apartman dairesinde, % 24'ü de müstakil evlerde yaşamaktadır. Kiracılar ise, diğer mahallelerde olduğu gibi çoğunlukla (% 72'si) tapulu apartman dairelerinde yaşamaktadırlar. Saha çalışmasına ait gözlem ve notlar, elde edilen verileri desteklemektedir. Mahallede yer alan anayolun batı kısmındaki büyük araziler üzerine kurulmuş, geniş bahçeli müstakil evlerin varlığı dikkat çekmektedir. Mahallenin bu bölümünde mahallede uzun süredir yaşayan yerlilerin oturduğu yapılan kısa gezilerde gözlemlenmiştir; buradaki konutların büyük bir kısmı 1980 öncesinde yapılan tapulu müstakil evlerden oluşmaktadır. Anayolun doğu yönünün iç kısımlarında ise 1980 sonrasında göç eden, Bingöllü ve Erzincanlıların yoğun olduğu nüfus yaşamaktadır. TOKİ konutları bu alanda yer almaktadır. Bu yanı sıra mahalleye ait ana cadde ve TOKİ konutları, mahalledeki sosyo-mekânsal ayrışmanın temsilleri gibi durmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Aydınlı, köy statüsünden dönüşen bir mahalle olması

TABLO 7.3
Aydınlı: Evin Belgesi

Evin belgesi	Sayı	%
Müstakil tapu	87	47,0
Hisseli tapu	63	34,1
Tapu tahsis senedi	2	1,1
Muhtar senedi	1	0,5
Toprak tapusu	23	12,4
Belgemiz yok	9	4,9
Toplam hane sayısı	185	100,0

nedeniyle, mülkiyet hakları bakımından araştırma yaptığımız diğer gecekondulu mahallelerine göre daha sorunsuz bir yapı sergilemektedir; görüşülen hanehalklarının % 47'sinin müstakil tapusu bulunmaktadır (**Tablo 3**). Mahallede 1990'lar sonrasında yapılan gecekonduların 1980 sonrası aflardan yararlanmasi söz konusu olmamıştır; dolayısıyla, % 34,1 oranında hisseli tapu bulunmaktadır; iskânı olmayan apartman dairelerinde de toprak tapusu vardır (% 12,4). Bu mahallede hiçbir belgesi olmayanların oranı çok düşüktür (% 4,9) ve bunların % 33'ü emlak vergisi vermektedir. Bu nedenle mahallede kentsel dönüşümün yarattığı endişe çok fazla hissedilmemekte ve mülk sahipleri kendilerine de civardaki konut alanları düzeyinde imar hakkı verilmesini istemektedirler. Diğer bir deyişle, burada yaşayanlar civardaki gelişmelerin yarattığı rantın kendilerine de yansımalarını beklemektedirler.

Aydınlı'nın Tuzla ilçesine bağlanan bir mahalle haline gelmesiyle birlikte binaların bir kısmı zaman içinde apartmanlara dönüşmüştür. Özellikle mahalle merkezinin yer aldığı anayol üzerindeki müstakil evlerin apartmana dönüştüğü görülmektedir. Mahallede bir ve iki katlı evler % 47,3 oranında bir paya sahip olmasına

TABLO 7.4
Aydınlı: Konutun Türü ve Kat Sayısı İlişkisi

Konutun türü	Konutun kat sayısı					Toplam
	Tek katlı	İki katlı	Üç katlı	Dört katlı	Dört kattan fazla	
Gecekondu veya kaçak yapı % 34,0	23 23,0	34 34,0	22 22,0	16 16,0	5 5,0	100 100,0
Tapulu apartman dairesi % 44,2	0 0,0	21 16,2	48 36,9	42 32,3	19 14,6	130 100,0
Tarihi bina % 1,0	0 0,0	2 66,7	1 33,3	0 0,0	0 0,0	3 100,0
Baraka % 0,3	1 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 100,0
Müstakil ev % 20,4	25 41,7	33 55,0	1 1,7	1 1,7	0 0,0	60 100,0
Toplam hane sayısı % 100,0	49 16,7	90 30,6	72 24,5	59 20,1	24 8,2	294 100,0

rağmen, üç katlı binalar % 24,5, dört ve dört kattan fazla binalar % 28,2 oranında bir paya ulaşmıştır. Müstakil evlerin hemen hemen hepsi bir veya iki katlıdır. Gecekondu veya kaçak binaların ise % 57'si bir ve iki katlıdır; bunların içinde dört ve dörtten fazla kata sahip apartmanların oranı % 21'e ulaşmıştır; diğer bir deyişle burada bu tür yapıların bir kısmının da apartmana dönüştüğü görülmektedir. Mahallede ağırlığı olan tapulu apartman dairelerinin % 47'si dört ve dörtten fazla kata sahip binalarda bulunmaktadır (Tablo 7.4). Konutlarda yapılan değişikliklere bakıldığında, hanehalklarının % 23,3'ünün kat çıktığı ya da yıkıp apartman yaptığı görülmektedir; ancak yine de hiçbir değişiklik yapmayanların oranı % 57,8'dir. Özellikle müstakil evlerin ağırlığı düşünüldüğünde, anayollar dışında, mahalledeki yaşam biçiminin daha çok bahçeli ev nizamında kurulduğu anlaşılmaktadır (Tablo 7.5).

Görüşülen hanehalkının konutta oturmaya başladıkları döneme bakıldığında, ev sahiplerinin % 22'sinin 1980'li yıllarda mahalleye yerleşmiş olduğu; ancak en yoğun yerleşimin 1990'lı

TABLO 7.5
Aydınlı: Evde Yapılan Değişiklikler
(birden çok cevap)*

Evde yapılan değişiklikler	Sayı	Haneler içinde %
Oda ekledim	9	4,9
Kat çıktım	39	21,1
Yıkıp apartman yaptım	4	2,2
Çatı yaptım	35	18,9
Tuvalet / mutfak yaptım	4	2,2
Dükkân ekledim	3	1,6
Depo / garaj yaptım	1	0,5
Sağlamlaştırdım	20	10,8
Bakım / onarım işleri	6	3,2
Hiçbir değişiklik yapmadım	107	57,8
Dükkânı daireye çevirdim	1	0,5
Toplam hane sayısı	185	>100,0

(*) Birden fazla cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

Resim 7.3: Aydınlı'da konut dokusu (Kaynak: Alan araştırması, Nisan 2009).

yıllarda (% 41) ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. 2000'lere gelindiğinde ise (% 21) mahalleye göç hâlâ devam etmektedir. Mahallede yaşanan apartmanlaşmaya bağlı olarak, kiracılık oranının da arttığı görülmektedir. Kiracıların % 79'u mahalleye 2001 yılından sonra yerleşmişlerdir. Bu durum hem eski mahalle sakinlerinin bu mahalleden başka semtlere taşınması ile hem de apartmanlaşmayla ilişkilidir (Tablo 7.6).

Aydınlı'da ikamet edenlerin % 37'si, İstanbul'da ilk yerleşim yerlerinin Aydınlı olduğunu

söylemiştir. Yarısından fazlası ise daha önce başka bir evde yaşamıştır. Bunlar arasında genel eğilim bugün yaşanan evin ikinci ev olmasıdır; üç önceki ev bilgisi verenlerin oranı sadece % 2,4'tür. Daha önceki evlerin de büyük bölümünün yine Tuzla'da olduğu saptanmıştır. Tuzla dışında Pendik, Kadıköy, Kartal ve Fatih ilçeleri de Aydınlı'ya yerleşenlerin daha önceki ikamet yerleri olarak dikkat çekmektedir (Tablo 7.7). Bu veriler mahallede yaşayanların büyük bir kısmının uzun süredir Tuzla ve civarın-

TABLO 7.6
Aydınlı: Şimdiki Eve Taşınma Dönemi
ve Mülkiyet İlişkisi

Taşınma dönemi	Mülkiyet durumu			
	Ev sahibi % 62,9	Kiracı % 29,9	Akra- baya ait % 7,1	Toplam
1950 öncesi	1	0	0	1
%	0,5	0,0	0,0	0,3
1951-1960	1	0	0	1
%	0,5	0,0	0,0	0,3
1961-1970	5	0	2	7
%	2,7	0,0	9,5	2,4
1971-1980	20	0	1	21
%	10,8	0,0	4,8	7,1
1981-1990	41	4	2	47
%	22,2	4,5	9,5	16,0
1991-2000	77	14	9	100
%	41,6	15,9	42,9	34,0
2001 sonrası	40	70	7	117
%	21,6	79,5	33,3	39,8
Toplam hane sayısı	185	88	21	294
%	100,0	100,0	100,0	100,0

da yaşadığını göstermektedir. Bir önceki evden ayrılma nedenleri, temel olarak bir önceki evin mülkiyet durumuna göre farklılaşmaktadır. Bir önceki evde kiracılık oranlarının % 80-90 arasında olduğu görülmektedir. Kiracı olanların % 44'ünün evden ayrılma nedeni ev almak ya

da yapmaktır; ayrıca, bu kişilerin % 21'i işyerine uzak olma, % 14'ü de daha ucuz kiralık konut bulma nedenleriyle bir önceki evden ayrılmıştır. Bir önceki evde ev sahibi olanların bu evden ayrılmalarında ise ailevi nedenler (% 39) ve evin kötü olması (% 32) gibi etkenler öne çıkmaktadır.

Tablo 7.7'deki verileri şimdiki eve taşınma nedenleri ile de destekleyebiliriz. Ev sahiplerinin % 21'i önceden beri burada bir evi olduğunu söylemiştir; tahmin edilebileceği gibi bu grup mahallenin yerlilerini oluşturmaktadır. Mahalleye daha sonra gelenler açısından tercih nedenleri arasında en belirleyici olan arsa ve evlerin ucuz olmasıdır (% 51). Diğer nedenler arasında ise sırasıyla akrabalarına yakın olma (% 26) ve işyerine yakınlık (% 17) gelmektedir. Yaşadığı evin akrabasına ait olduğunu söyleyen görüşmeciler, tercih nedenleri arasında, akrabalara yakınlık (% 42), ucuz ev bulma (% 33) ve işyerine yakın olmayı (% 19) göstermişlerdir (**Tablo 7.8**).

Kiracılar için ise şimdiki eve taşınmanın en önemli nedenleri arasında % 54,5'lik bir oranla ucuz kira öne çıkmaktadır. Aydınlı, İstanbul'un merkezî kesimlerine oranla kiralardan daha uygun miktarlarda seyrettiği bir mahalledir. Kiracıların % 67'si 200-400 TL aralığında kira

TABLO 7.7
Aydınlı: Bir, İki ve Üç Önceki Evlerin İlçesi (öne çıkan ilçeler)

Bir önceki evin ilçesi	Sayı	%	İki önceki evin ilçesi	Sayı	%	Üç önceki evin ilçesi	Sayı	%
Tuzla	88	47,6	Tuzla	14	35,0	Tuzla	3	42,9
Pendik	17	9,2	Kartal	6	15,0	Pendik	1	14,3
Kadıköy	10	5,4	Kadıköy	3	7,5	Kadıköy	1	14,3
Kartal	10	5,4	Fatih	3	7,5	Fatih	1	14,3
Diğer	60	32,4	Diğer	14	35	Maltepe	1	14,3
Toplam	185	100,0	Toplam	40	100,0	Toplam	7	100,0

ödemektedirler. Görüşmecilerin % 17,4'ünün ise kira vermemesi apartmanlaşmayla oluşan yeni konut stokunun kullanıma biçimine de ışık tutmaktadır (Tablo 7.9). Ucuz kira veya kira vermeme dışında kiracıların yerleşme nedenleri arasında, işyerine yakınlığın (% 47,7) ve akrabalara yakınlığın (% 38,8) önemli oldu-

ğu anlaşılmaktadır (Tablo 7.8). Aydınlı'da gelişen sanayi bölgeleri düşünüldüğünde, işyeri konut ilişkisinin bu mahallede çok güçlü olduğunu ifade etmemiz gerekir.

2000'LI YILLARDA MAHALLEDE İMAR HAREKETLERİ: GECEKONDU YIKIMLARI, TOKİ'NİN KONUT PROJELERİ VE LÜKS KAPALI SİTELER

Aydınlı'nın, bugün artık sadece köy özelliği değil, mahalle özelliği de hızla aşınmakta; demografik ve mekânsal özellikleri hızla değişmektedir. Bu gelişmeyi karakterize eden ve belirleyen temel aktör ise TOKİ'dir. Aydınlı'da TOKİ binlerce konut inşa etmeye devam etmektedir. Mahallede yapılan genel bir gezide bile çok sayıda kentsel dönüşüm bölgesi tabeası, onlarca iş makinesi ve yüzlerce işçiye görmek mümkündür. Zira bu mahalle, TOKİ'nin bir tür konut deposu işlevi görmektedir. Buradaki TOKİ konutları sadece Aydınlı'da gecekondu yıkılan ya da yıkılacak olan kesimlere değil, kentin bütününün arzına sunulmaktadır. Yerel basında 2006 yılında yer alan, aşağıdaki haber TOKİ'nin bölgedeki konut faaliyetinin kapsamı hakkında fikir vermektedir:

Tuzla Belediyesi'nin kentsel dönüşüm programı doğrultusunda TOKİ ile yaptığı anlaşma sonucu, Aydınlı Mahallesi'ne yapılacak beş bin konutluk projenin 760 konuttan oluşan 1. Etapının temeli 15 Aralık Cuma günü Aydınlı'da yapılan törenle atıldı. Tuzla halkının yoğun katılımıyla yapılan törende bir konuşma yapan Tuzla Belediye Başkanı Mehmet Demirci, kentsel dönüşüm kapsamında TOKİ ile çok özel bir anlaşma yapıldığını, bu anlaşmaya göre yapılacak konutların önce Tuzlalıların beğenisine sunulacağını ve Tuzlalıların beklenen ilgiyi göstermesi halinde herhangi bir kura yapılmadan

TABLO 7.8
Aydınlı: Şimdiki Eve Taşınma Nedeni
(birden çok cevap)*

Şimdiki eve taşınma nedeni	Mülkiyet			Toplam
	Ev sahibi	Kiracı	Akrabaya ait	
Akrabalara yakınlık %	49 26,5	34 38,6	9 42,9	92 31,3
Hemşerilere yakınlık %	15 8,1	12 13,6	2 9,5	29 9,9
İşyerine yakınlık %	33 17,8	42 47,7	4 19,0	79 26,9
Ucuz arsa ev bulma %	96 51,9	0 0,0	7 33,3	103 35,0
Ucuz kira %	0 0,0	52 59,1	1 4,8	53 18,0
Ev, semt güzel %	26 14,1	14 15,9	1 4,8	41 13,9
Önceden ev vardı %	39 21,1	0 0,0	3 14,3	42 14,3
Toplam hane sayısı %	185 >100,0	88 >100,0	21 >100,0	294 >100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

TABLO 7.9
Aydınlı: Ödenen Aylık Kira Oranları (TL)

Ödenen aylık kira (TL)	Sayı	%
100 TL ve altı	2	1,8
101-200 TL	9	8,3
201-400 TL	74	67,9
401-600 TL	5	4,6
Kira ödemiyorum	19	17,4
Toplam hane sayısı	109	100,0

isteyen vatandaşların bu evlere sahip olabileceğini belirtti. Konutların 1. Etap inşaatı Aralık 2007'de bitecek. Toplam 73.200 metrekarelik inşaat alanı olan projede 48.220 metrekare yeşil alan ve otopark alanı olacak. 14 bloktan oluşacak 1. Etap konutları 75 ve 85 metrekarelik iki ayrı tip daire seçeneğiyle satışa sunulacak. (www.pendiksonsoz.com, 28.12.2006)

Bu dönemde Aydınli Mahallesi'nin Giresun mevkii olarak bilinen kısmında yer alan gecekondu yıkılmış ve burada yaşayanlar alandan tasfiye edilerek TOKİ'nin bu bölgede dar gelirli için yaptığı konutlara borçlandırılarak yerleştirilmişlerdir. Saha araştırması çerçevesinde, bu konutlarda yaşayanlarla toplu bir görüşme yapılmış ve yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır. Burada ifade edilen şikâyetler, gecekondu TOKİ bloklarına geçen az çok herkesin dile getirdiği sorunlardan kaynaklanmaktadır. Dikkat çeken en önemli şikâyetler, aylık ödemelerin enflasyona göre artması sonucu borçların azalmaması, konutların burada yaşayan kişilerin ihtiyaçlarına cevap vermemesi ve inşaatların kalitesizliğidir. Görüşülen kişilerden M. Z. Ç. TOKİ konutlarına yerleştikten sonra yaşadıklarını şöyle ifade etmiştir (Görüşme 8, Nisan 2009):

Yıkılan gecekondu için 12.000 lira bedel belirlendi ve bu bedel düşüldükten sonra kalan borç 38.000 olarak hesaplandı. Yedi ay boyunca yaklaşık iki bin lira taksit ödedim ama borç hâlâ 38.000 gözüküyor. Ayrıca, TOKİ'nin evleri çok küçük; 2 oda 1 salon; salon çok küçük. Şu anda evde 19 kişi oturuyoruz, TOKİ evlerine sığmamız mümkün değil.

Görüşüğümüz diğeri kişi M. G. de TOKİ konutlarında ikamet etmektedir. Daha önce Giresun Mahallesi'nde tek katlı bir evde ika-

met ederken, TOKİ evine 12.000 liralık bedel belirlemiş ve TOKİ konutlarındaki evi için 38.500 lira borçlandırılmıştır. M.G.'nin aktardığına göre 8 ay boyunca ödeme yapmış ancak 8 ay sonrasında tekrar bankaya gittiğinde borcunun 40.000 lira olduğunu görmüştür. Bunun nedenini sorduğunda kendisine "altı ayda bir anaparaya TEFE/TÜFE oranında zam geldiği, 215 liraya başlayan taksitte altı ayda bir 8-10 lira artış meydana geldiği" söylenmiştir. M. G., TOKİ'den aldığı evi başlangıçta 51.000 liraya satın aldığını, başlangıçta 38.500 lira olan borcunun şu anda 39.000 lira olduğunu ve bu nedenle avukata gittiklerini belirtmiştir. M. G. ayrıca TOKİ'nin su depolarını sıcak sacdan yaptırdığını ve buna itiraz etmek için imza toplayarak Tuzla İlçe Sağlık Müdürlüğü'ne başvurduğunu ifade etmiştir. Ancak su testi yapmak için 160 lira istendiği ve bu parayı site yöneticilerinin vermediği aktarılmıştır (Görüşme 9, Nisan 2009).

Mahallede hatırı sayılır düzeyde arsa ve arazisi olan H. E.'nin, Tuzla ve Aydınli'daki kentsel dönüşüm projeleri hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığını belirtmesi görüşmelerdeki ilginç noktalardan biri olmuştur. H. E.'ye göre, TOKİ konutları AKP tabanına dağıtılmaktadır. 2009 yerel seçimlerinde TOKİ konutlarından çıkan oyların büyük bir kısmının AKP'ye verilmiş olmasını bu inancını destekleyen bir gösterge olarak görmektedir (Görüşme 7). Nitekim sosyal demokrat politik tercihin hâkim olduğu Aydınli'da 16.051 seçmen bulunmaktadır ve 2009 yılı Mart ayında yapılan yerel seçimlerde 6.829 kişi CHP'ye, 4.945 kişi de AKP'ye oy vermiştir. Bu dönemde inşa edilen TOKİ konutlarında ise AKP, CHP'den 700 oy daha fazla almıştır. CHP ve AKP arasındaki bu

denge Tuzla ilçesinde de benzer biçimde gözlenmiş ve yerel seçimde, CHP'den 1.773 oy daha fazla alan AKP adayı Belediye Başkanı olmuştur.

TOKİ evlerinin konut kalitesi ve çevre düzenlemesinin yetersizliği sıklıkla tartışma ve eleştiri konusu olmaktadır. Nitekim 9.10.2009'da mahallede O. A. adlı çocuğun TOKİ konutlarında fosseptik çukuruna düşerek hayatını kaybetmesi, konutlarla ilgili tartışmayı alevlendirmiştir. Konutlarda oturan halkın yüzde 80'inin işçi olduğunu ve borçla bu konutlara taşındıklarını söyleyen site halkı, bir

yandan inşaat sürerken bir yandan da burada yaşamaya mahkûm edildiklerini dile getirmişlerdir. Çevre düzenlenmesinin yapılmadığını, siteden akan pis suların çevreye yayıldığını ve pis kokular bıraktığını bildiren site sakinleri, seçimlerde birçok vaatlerde bulunulmasına rağmen yerel yönetimden hizmet görmediklerini sözlerine eklemişlerdir (*Evrensel*, 13.10.2009). Nitekim 2011 yılında belediyenin artan altyapı sıkıntılarını çözmek üzere harekete geçtiği ve özellikle yolların genişletilmesi için çalışmaya başladığı gözlenmektedir. (www.pendikgundem.com)

Resim 7.4: Aydın'da TOKİ'nin dar gelirli için inşa ettiği konutlar (1744 konut uygulaması)
(Kaynak: Alan araştırması, Nisan 2009).

Bu konudaki şikâyetler şu şekilde aktarılmaktadır: (www.toplukonut.org)

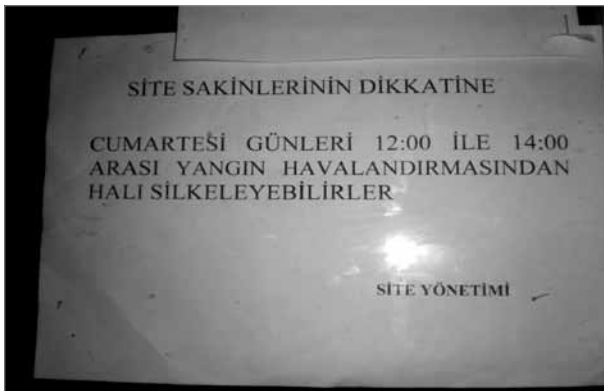
Hangi bir problemimizi anlatalım, şaşırdık kaldık. Sitemiz, 2008 yılında oturuma açıldı. O tarihten bu yana da sorunlar bitmek bilmiyor. Hatta her geçen gün daha da büyüyor. En büyük sıkıntımız, sitemizin hemen yakınındaki sanayi bölgesi... Fabrikaların bacalarından yayılan duman dayanılır gibi değil. Pencere açamıyoruz, nefes alamıyoruz. Yıllardır önlem alınması, fabrikaların bacalarına filtre yapılması için mücadele ediyoruz. Ama ne fayda! Kimse bu sorunla ilgilendiği yok. Yüzlerce kişinin sağlığı tehdit altında fakat denetim hak getire! Üstelik bu sanayi kuruluşlarının bazılarının kanalizasyon bağlantıları yok. Lağım atıkları Umur Deresi'ne gidiyor.

TOKİ konutlarıyla ilgili bir başka önemli şikâyet bu konutların buraya yerleşenler açısından ek maliyetler getirmesidir; ortak apartman aidatları ve ısınma için ödenen ücretler yaşam maliyetini artıran unsurlardır. Diğer bir deyişle, Bezirganbahçe'de olduğu gibi burada da ciddi bir "yoksullaşma"nın olduğu ve ödeme güçlüğü sonucunda "mülksüzleşme" ihtimalinin sürekli gündemde olduğunu ifade et-

memiz gerekir. Bir başka şikâyet konusu ise buradaki yaşam biçimine ilişkindir; bir iki katlı gecekondulardan site yaşamına geçiş çok sayıda kurallarla sınırlandırılmış bir gündelik yaşam anlamına gelmekte ve burada yaşayanlarda rahatsızlık yaratmaktadır. Apartmanlardan birinin girişine asılan bilgilendirme notu burada yaşanan uyumsuzluğu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Resim 7.5).

Uzun dönemli sanayi alanları projeksiyona bakıldığında Tuzla'da bulunan tersane bölgesinin boşaltılması ve buranın kıyı rekreasyon ve marina alanı olarak düzenlenmesi öngörülmektedir. Ayrıca açılan ana yollar etrafındaki alanların sanayiden arındırılarak konut ve ticaret kullanımlarına açılması planlanmaktadır. Dolayısıyla Tuzla ilçesinin bir bölümünde kısmen bir sanayisizleşme yaşanmakta ve başka kullanımlara açılmaktadır. TOKİ'nin bu kadar büyük bir ölçekte konut inşasına girişmesi, daha önce de belirtildiği gibi özel inşaat şirketlerinin de burada lüks konut inşa etme sürecini tetiklemiştir. Büyük çoğunluğu 2000'li yıllarda yapılmış çok sayıda lüks konut bölgesi Aydınlı'yı çevrelemiş durumdadır. Özellikle Dumankaya İnşaat'ın inşa ettiği Gizli Bahçe Evleri, Akdeniz Evleri ve Gizli Bahçe Manzara Konakları gibi lüks kapalı siteler burada yaşanacak gelişmelerin de ipuçlarını vermektedir. Son dönemde edinilen bilgilere göre mahallenin etrafında inşa edilen lüks konutlara yerleşenlerin sayısı da giderek artmaktadır. Aydınlı, çevresindeki etki alanları ile lüks konut ve merkezî iş alanlarının gelişimine açık bir mahalledir; dolayısıyla bölgenin sosyomekânsal profilinin yeniden değişmesi söz konusu olacaktır.

Dumankaya İnşaat'ın web sitesinde ve da-

Resim 7.5: Site yönetimi tarafından asılan bir uyarı
(Kaynak: Alan araştırması, Nisan 2009).

ğıttığı broşürlerde burada yaratılmak istenen yaşam biçimi şu ifadelerle yansıtılmaktadır:

Dünyanın en bonkör, en mavi ve en güzel yöresidir Akdeniz... Tarih, kıyılarında yüzlerce kültür yeşertmiş olan Akdeniz’de başlar. Sanatın ve bilimin yurdu, medeniyetin beşiğidir. Güneş bile bir farklı doğup batır bu eşsiz diyarda. Masmavi denizi, sımsıcak insanları, eşsiz iklimi, bembeyaz mimarisi ile huzurun, dinginliğin ve mutluluğun başkentidir Akdeniz... Şimdi Akdeniz’in sıcaklığını, mimarisini, bitki örtüsünü günlük hayatınıza getiren, her gün keyifli bir mola verebileceğiniz; sosyal olanakları ve sun-

duğu yaşam stiliyle size rahat, huzur dolu, sağlıklı bir yaşam vermeyi amaçlayan eşsiz bir proje başlıyor: Akdeniz Evleri... (www.dumankaya.com/projeler)

Gizli Bahçe projesinin barındırdığı lokasyon avantajları nedeniyle “yeni etaplarla büyümeye devam edeceği ve çok geçmeden bulunduğu bölgeye adını veren bir kasaba haline geleceği” ifade edilmektedir. Gizli Bahçe Konakları için verilen ilanlar, kentten, çevredeki sanayi bölgelerinden ve dar gelirli konut alanlarından ayrıştırılmış bu “seçkin kasabaya” ilişkin beklentileri açık bir biçimde göstermektedir: (www.dumankaya.com/projeler)

Resim 7.6: Gizli Bahçe (Kaynak: www.panoramio.com).

Gizli Bahçe Konakları; bulunduğu konum, sunduğu yaşam şekli ve avantajlarla İstanbul'un kalıcı ve vazgeçilmez değerlerinden biri haline geldi. Botanik, Koru, Şelale, Botanik Residence ve Manzara Konakları etaplarından oluşan Gizli Bahçe "doğa içinde kent konforu" hayalini gerçeğe dönüştüren sosyal olanaklarıyla kendi kendisine yeten bir yaşam merkezi...

Gizli Bahçe Konakları İstanbul'un en hızlı değerlendirilen bölgesi Pendik-Kurtköy'de. Geçmiş Osmanlı dönemine uzanan Aydınlı Köyü'ne komşu bir tepede yükselen Gizli Bahçe Konakları gerek konumu gerek doğal güzellikleriyle dikkat çekiyor.

Sabiha Gökçen Havaalanı, Koç Lisesi, Sabancı Üniversitesi gibi seçkin projelerle çevrili olan Gizli Bahçe Konakları, 74.000 m²'lik tarihi bir koruda, 5'er katlı 30 bloktan oluşan çok özel bir proje. Deprem açısından sağlam bir zeminde inşa edilen, en kaliteli yapı ve dekorasyon malzemelerinin kullanıldığı Gizli Bahçe Konakları zengin sosyal tesisleri, benzersiz doğal güzellikleri ve sunduğu üst düzey konforla bulunduğu bölgeye değer katıyor...

AYDINLI MAHALLESİ'NDE

YAŞAYANLARIN GELİR DURUMLARI VE ÇALIŞMA KOŞULLARI

Aydınlı Mahallesi'nin imar planlarına konu olan ve dönüşüme uğraması beklenen kısımda yaptığımız anket çalışmasında, burada yaşayan kişilerin ekonomik ve toplumsal koşullarına ve yaşam biçimlerine ilişkin oldukça kapsamlı bilgiler elde edilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar, dönüşüm alanında yaşayanların yeni koşullara ne ölçüde ayak uydurabilecekleri ve hangi koşullarda mağduriyetlerin yaşanabile-

ceğine dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Dolayısıyla, bu noktada, herhangi bir dönüşüm kararının hanelerin ve kişilerin imkânları ve talepleri doğrultusunda verilmesi gerektiğini yeniden vurgulamamız gerekir. İstanbul'da gerçekleştirilen kentsel dönüşüm uygulamalarında yaşanan mağduriyetler düşünüldüğünde, benzer sosyo-ekonomik özelliklere sahip Aydınlı'da, eğer mevcut şartlara ve imkânlara uygun çözüm önerileri getirilmezse ciddi sorunların yaşanması kaçınılmazdır. Bu bölümde, Aydınlı Mahallesi'nde yaşayanların ekonomik ve toplumsal profili, araştırma sonuçlarından yola çıkarak ortaya konacaktır.

Düşük Gelir Yapısı

Aydınlı'da hanede yaşayan ortalama kişi sayısı 4,3'tür ve araştırma yaptığımız diğer gecekondu mahalleleri ile benzerlik göstermektedir. Mahalledeki haneler, çalışan sayısı kişi sayısı açısından değerlendirildiğinde ise, hanelerin % 57,5'inde yalnızca bir kişinin, % 19'unda da iki kişinin çalıştığı görülmektedir. Üç kişi çalışan hanelerin oranı sadece % 4,8'dir; diğer mahallelerde bu oran daha yüksektir. Hanelerin % 17'sinde ise hiç çalışan bulunmamaktadır (Tablo 7.10).

TABLO 7.10
Aydınlı: Hanede Çalışan Sayısı

Hanede çalışan sayısı	Sayı	%
Çalışan yok	50	17,0
1 çalışan	169	57,5
2 çalışan	56	19,0
3 çalışan	14	4,8
4 çalışan	2	0,7
5 çalışan	2	0,7
6 çalışan	1	0,3
Toplam hane sayısı	294	100,0

Mahallede işgücüne katılım oranları² Türkiye ve İstanbul ortalamalarına yakındır; ancak kadınların işgücüne katılım oranının İstanbul ortalamasının oldukça altında kaldığı görülmektedir (Tablo 7.11). Mahallede yapılan görüşmelerde toplu taşıma olanaklarının sınırlı olması nedeniyle Aydınlı'nın uzun süre kentle ilişkisinin zor sağlandığı ve belli bir saatten sonra mahalleye ulaşımın özel araç dışında mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bu kopukluk kadınların işgücüne katılmasının önündeki en önemli engellerden biridir. Ayrıca, civardaki sanayilerin niteliği daha çok erkekler için istihdam yaratma özelliği taşımaktadır.

Aydınlı'da işsizlik oranı³ % 17,7 ile İstanbul ortalamasının biraz üzerindedir ve diğer gecekondulu mahallelerine göre daha yüksektir. Kadınlar arasında işsizlik oranının % 29,5 gibi çok yüksek bir değere ulaşması ortalamayı yükseltmektedir. Bu oran İstanbul ortalamasının çok üzerindedir ve diğer mahallelerle karşılaştırıldığında çok yüksektir (Tablo 7.12). Son yıllarda civarda yer seçen üniversite ve diğer eğitim kurumlarıyla çalışan kadın sayısının arttığı ifade edilmektedir; ancak araştırma bulguları kadın işsizliğinin çok ciddi bir sorun olduğunu göstermektedir.

Bütün bu veriler hanedeki gelir düzeyinin düşüklüğüne işaret etmektedir. Nitekim toplam hane gelirleri incelendiğinde, Aydınlı'da hanelerin % 10,2'sinin toplam gelirinin 500 TL'nin altında olduğu anlaşılmaktadır. 1.000 TL'nin al-

TABLO 7.11
Aydınlı: Mahallelerde İşgücüne Katılım Oranı
(2009) (%)

2009	Toplam	Kadın	Erkek
Türkiye*	47,9	26,0	70,5
TR10 İstanbul*	46,7	22,6	70,9
Aydınlı	44,6	19,3	68,6

(*) Kaynak: TÜİK, 2009, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

TABLO 7.12
Aydınlı: İşsizlik Oranları
(2009) (%)

2009	Toplam	Kadın	Erkek
Türkiye*	14,0	14,3	13,9
TR10*	16,8	19,9	15,8
Aydınlı	17,7	29,5	14,5

(*) Kaynak: TÜİK, 2009, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

tında gelire sahip olan hanelerin oranı % 51 iken, 2.000 TL üzerinde gelire sahip hanelerin oranı sadece % 13,9'dur (Grafik 7.1). Ortalama hane gelirleri diğer gecekondulu mahalleleri ile karşılaştırıldığında, Aydınlı'nın Başibüyük'ten daha yüksek, Derbent'ten daha düşük ortalama hane gelirine sahip olduğu saptanmıştır.

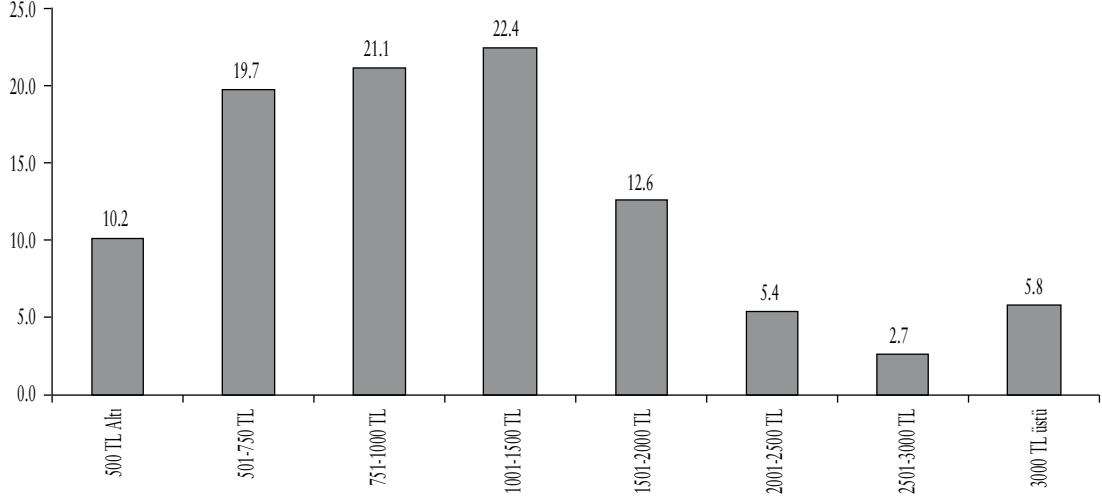
2009 yerel seçimlerinde muhtar seçilen Uzunyayla, mahallenin en önemli sorununun işsizlik olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, İstanbul'un en yoğun göç alan bölgelerinden olan Aydınlı'da krizle birlikte işsizlik sorununun ağırlaştığı ve mahallenin % 30'nun yardımlarla geçindiği iddia edilmektedir. Uzunyayla, mahallede yaşanan ekonomik zorlukları ise şu şekilde ifade etmektedir:

Çalışan 3.500-4.000 deri işçisi sayısı 300'e indi. Tersaneler zaten çalışmıyor. İşçi çıkarmalar başladı. TOKİ'lere birlikte gelen işsiz nüfusun da eklenmesiyle işsizlik % 50 oranını buldu. (Kılıç, B., Kent Yaşam 15.07.2009)

2 Bu oran, çalışanlar ve iş arayanların toplam çalışabilir nüfusa, diğer bir deyişle, işgücünün aktif nüfusa oranını gösterir. Yapılan ankette "çalışıyor", "emekli çalışıyor", "öğrenci çalışıyor" ve "evde parça başı iş yapıyor" kategorileri "çalışanlar" olarak değerlendirilmiştir.

3 İşsiz nüfusun, istihdam edilenler ile işsizlerin oluşturduğu tüm nüfusun (işgücü) içindeki oranıdır.

GRAFİK 7.1
Aydınlı: Toplam Hanehalkı Geliri

Görüşmecilere oturdukları ev dışında, başka bir evin mülkiyetine sahip olup olmadıkları da sorulmuştur. Araştırma yapılan mahallelerde yaşayanların büyük bir bölümünün oturulan ev dışında başka evinin olmadığı görülmektedir. Aydınlı'da ev sahibi olanların % 85'inin, kiracıların % 93'ünün başka bir evi bulunmamaktadır. Bu durum yaşanan yere duyulan bağlılığı ve dönüşümün yarattığı endişeleri artırmaktadır. Sahip olunan az sayıdaki diğer evlerle ilgili sonuçlar incelendiğinde, oturduğu ev dışında başka eve sahip olanların % 60'mın sadece bir evi olduğu görülmektedir. Oturulan ev dışında iki eve sahip olanların oranı % 28'dir. Sahip olunan diğer evlerin de ağırlıklı olarak Aydınlı'da (% 67,6) bulunduğu görülmektedir.

Oturulan konut dışındaki bu konutların nasıl kullanıldığına bakıldığında, ana eğilim kira geliri elde etmektir. Bütün mahallelerde ortaya çıkan bir başka ortak özellik de, ebeveynlerin

sahip oldukları diğer evleri çocuklarına veya akrabalarına veriyor olmasıdır; Aydınlı'da bu tür kullanımın oranı % 34,8'dir. Ayrıca % 26,1 düzeyinde yabancıya, % 10,9 düzeyinde akrabaya kiralama söz konusudur. Görüşmecilerin % 17,4'ü evlerin boş durduğunu, % 8,7'si ise yazlık olarak kullandığını ifade etmiştir. Ancak yine de bütün bu verilerin buradaki hanelerin sadece % 15'lik bir bölümünü ilgilendirdiğini hatırlatmak gerekir. Daha önce de söz ettiğimiz gibi, bir iki katlı binalara kat ilave edilmesi ikinci eve sahip olma oranını yükseltmiştir.

Gecekondu mahallelerinde hanelerin bir başka gelir kaynağı da binaların altında açılan işyerleridir ve çoğunlukla mahallede yaşayanların ihtiyaçlarına uygun olarak biçimlenmektedir. Aydınlı'da yer alan binaların % 13'ünde işyeri bulunmaktadır ve bu işyerlerinin % 16'sı bakkaldır. Bakkallar dışında farklı oranlarda çeşitli ticaret ve hizmet işleri yer almaktadır; ti-

care % 30, teknik iş-tamir % 10,9 ve berber-kuaför hizmeti % 7,3'lük bir paya sahiptir. Bunun dışında % 9 düzeyinde imalathane de mahallede yer almaktadır (Tablo 7.13). Aydın- lı'da görüşülen kişilerin % 38'i bu işyerlerinin sahibidir; diğer bir deyişle, mahallede işyeri aç- mak önemli bir yaşam stratejisi ve gelir kayna- ğı olarak ortaya çıkmaktadır.

TABLO 7.13
Aydın- lı İşyeri Dağılımları

İşyeri dağılımları	Sayı	%
Depo	1	1,8
Boş	10	18,2
Bakkal	9	16,4
Berber- kuaför	4	7,3
Lokanta- büfe	1	1,8
Teknik iş- tamir	6	10,9
Kahve- dernek	1	1,8
Çeşitli ticaret	17	30,9
İmalathane- demir	1	1,8
İmalathane- yiyecek	1	1,8
İmalathane- deri / tekstil	1	1,8
İmalathane- ahşap / mermer	2	3,6
Emlakçı	1	1,8
Toplam işyeri sayısı	55	100,0

Diğer geçim stratejileri arasında memleket- teki toprak varlığı ve buradan elde edilen katkı- dır; ancak araştırma yaptığımız mahallelerde bu bağın çözülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Ay- dınlı'da hanelerin % 50'sinin memlekette topra- ğı yoktur; ancak toprak olsa bile katkı alanla- rın sayısı düşüktür. Memlekette toprağı oldu- ğunu söyleyen ailelerin % 79,7'si memleketle- rinden hiçbir katkı almadıklarını belirtmişler- dir. Katkı aldığını söyleyenlerin % 89,7'sinin aileden erzak temin ettiği, % 23'ünün ise para desteği aldığı anlaşılmaktadır.⁴

Resim 7.7: Ev ve işyeri ilişkisi
(Kaynak: Alan araştırması, Nisan 2009).

Evlerde kullanılan beyaz eşya, elektronik eşya ve diğer tüketim nesneleri hanelerin gelir durumu ile ilgili bilgileri desteklemektedir. Bu verilerde, hangi aletlerin evlerde daha az oran- da kullanıldığına bakmak daha anlamlı olmak- tadır. Evlerin hemen hepsinde buzdolabı, ça- maşır makinesi, televizyon, fırın gibi aletler bu- lunmakla birlikte; daha lüks kabul edilebilecek tüketim aletlerinin evlere daha az oranda gire- bildiği görülmektedir. Bu açıdan bilgisayar ve internet kullanımı önemli bir gösterge olmak- tadır; yeni göçmenlerin olduğu mahallelerde bunların kullanım oranları çok düşükken, Ay- dınlı'da bilgisayar kullanımı % 42,9, internet kullanımı % 35'e ulaşmıştır. Ancak klima gibi lüks tüketime giren bir aletin kullanım oranı sadece % 3,4'tür (Tablo 7.14).

Çalışma Koşulları

Araştırma yaptığımız mahallelerde yaşayanla- rın hemen hepsi düşük gelir grubuna dahil ede- bileceğimiz kişilerden oluşmaktadır; ancak

⁴ Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

TABLO 7.14
Aydınlı: Evde Kullanılan Aletler

Evde kullanılan aletler	Sayı	Haneler içinde %
Sabit telefon	204	69,4
Buzdolabı	293	99,7
Çamaşır makinesi	291	99,0
Bulaşık makinesi	138	46,9
Fırın / Ocak	269	91,5
Elektrik süpürgesi	282	95,9
Şofben (Gazlı veya elektrikli)	205	69,7
Televizyon	292	99,3
Teyp / CD çalar	159	54,1
Bilgisayar	126	42,9
DVD	87	29,6
İnternet	103	35,0
Uydu anteni	243	82,7
Kablo yayını	22	7,5
Digitürk / D-Smart	29	9,9
Klima	10	3,4
Toplam hane sayısı	294	

kente yerleşme zamanları, eğitim durumları, meslekleriyle ilişkili olarak kişilerin gelirlerinin farklılaştığı gözlenmektedir. Çalışanların aldığı ücretlere bakıldığında, görüşülen kişilerin % 59,7'sinin asgari ücret civarında bir gelire sahip olduğu görülmektedir.⁵ Asgari ücretin altında ücrete sahip olanlar % 15,6'lık bir paya sahiptir ve diğer mahallelerle birlikte değerlendirildiğinde bu oran düşük sayılabilir. Ancak 2.000 TL üzerinde ücret alanların oranının da sadece % 2,5 olduğu düşünülürse mahallede çalışan yoksul nüfusun ağırlıkta olduğunu ifade etmemiz gerekir (Tablo 7.15).

Mahallede yaşayanların çalışma durumlarını cinsiyete göre ayırttığımızda, toplumsal profil daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Görüştüğümüz haneler içinde kadınların sadece % 13,4'ü çalışmaktadır; erkekler arasında bu oran % 58,6'dır. Kadınların çalışmama nedenleri

TABLO 7.15
Aydınlı: Aylık Kazanç (TL)

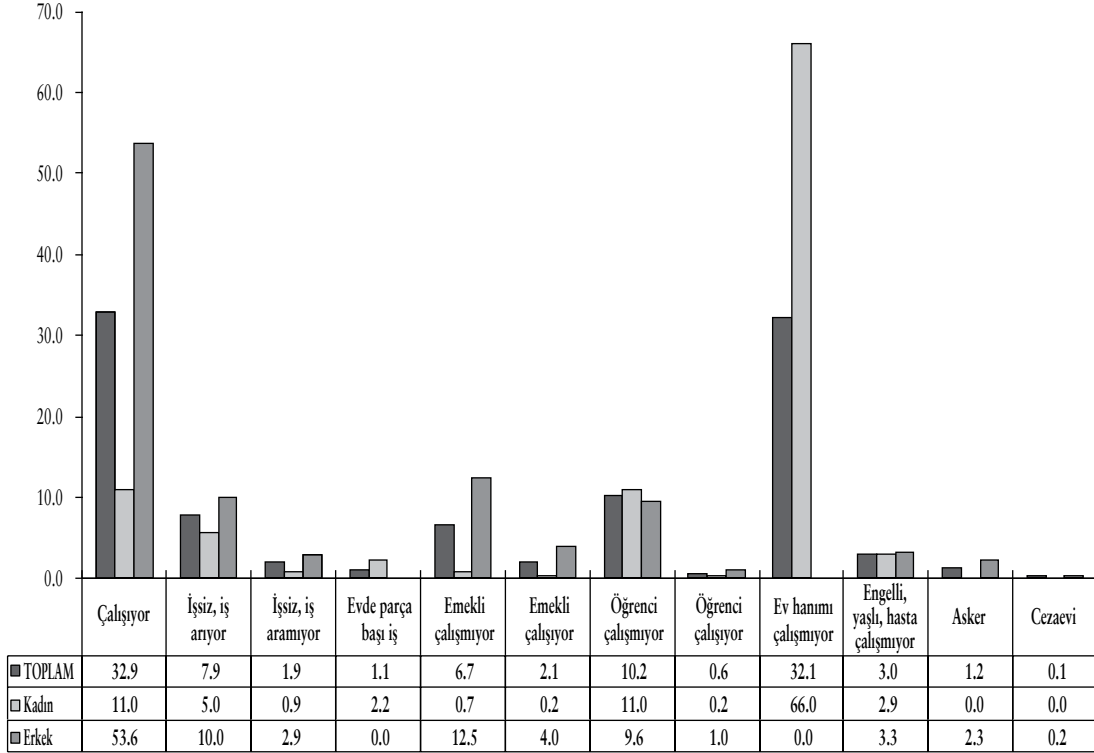
Aylık kazanç (TL)	Sayı	%
150 TL altı	3	0,9
150-300 TL	6	1,9
301-500 TL	41	12,8
501-1.000 TL	191	59,7
1.001-2.000 TL	71	22,2
2.001-3.000 TL	3	0,9
3.000 TL üstü	5	1,6
Toplam çalışan sayısı	320	100,0

arasında öne çıkanlar ev hanımı olmak (% 66) ve öğrenci olmaktır (% 11). Erkekler arasında çalışmama nedenleri ise emekli olmak (% 12,5) ve öğrenci olmaktır (% 9,6). Kadınlar arasında emekli olduğu için çalışmayanların oranı % 0,7'dir; Derbent'te bu oranın % 7,7 olduğu düşünülürse, Aydınlı'da kadınların çalışsalar bile enformel alanda kaldıkları ve emeklilik hakkını elde etmiş kadın sayısının yok denecek kadar az olduğu anlaşılmaktadır (Grafik 7.2).

Daha sonra yapacağımız değerlendirmeler için mahallede yaşayanların eğitim durumlarını cinsiyete göre incelemek yararlı olacaktır. Eğitim seviyesinin çalışanların hem gelirlerini hem de işyerindeki durumlarını ve konumlarını etkilediği bilinmektedir. Aydınlı'da da eğitim seviyesinin diğer mahallelerde olduğu gibi düşük olduğu saptanmıştır. Kadınlar arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 11'dir ve 2009 yılında % 7,55 olan İstanbul ortalamasının oldukça üzerindedir. Mahallede okuma yazma bilmeyenlerin % 83'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Görüşmecilerin % 40'ı ise ilköğretim mezunudur; burada cinsiyetler arasında bir fark bulunmamaktadır. Ancak eğitim seviyesi arttıkça kadın ve erkekler arasındaki fark da belirgin bir biçimde artmaktadır. Öte yandan

⁵ Türkiye'de asgari ücret Temmuz 2009'da 16 yaşından büyükler için net 496,53 TL'dir.

GRAFİK 7.2
Aydınlı: Çalışma Durumu (15 yaş ve üstü)

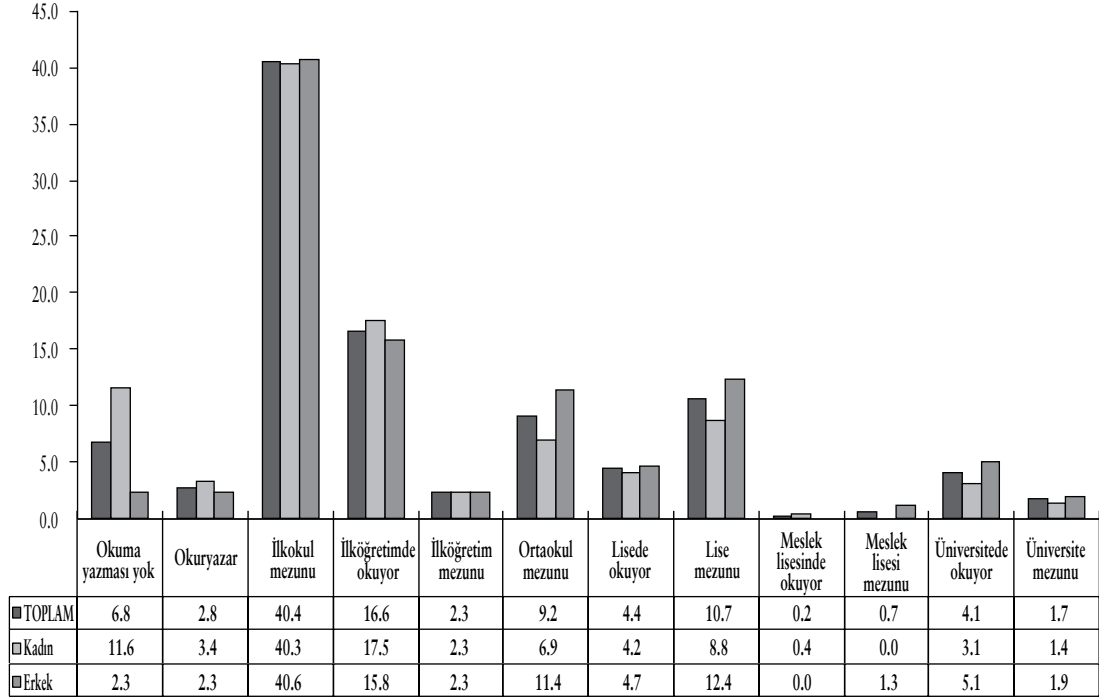

her iki cins açısından da İstanbul ortalamalarının altında değerler olduğunu ifade etmemiz gerekir. İstanbul'da lise ve dengi okul mezunlarının oranı kadınlar arasında % 20,4, erkekler arasında % 23,5'e ulaşmıştır. Üniversite mezunları ise kadınlar arasında % 8,9, erkekler arasında % 10,8'dir; bu verilerle karşılaştırıldığında mahallenin profili açık bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Mahallede üniversite mezunlarının oranı kadınlar arasında % 1,4, erkekler arasında % 1,9'dur (Grafik 7.3).

Çalışanların işteki durumları (tam zamanlı, yarı zamanlı, kendi hesabına vb.) ve işteki ko-

numları (müdür, ustabaşı, düz işçi vb.) birlikte değerlendirildiğinde sınıf profili netleşmektedir. İşteki durumlarına bakıldığında, bu mahallelerde çalışan nüfus içinde tam zamanlı ücretlilerin oranı yüksektir; nitekim Aydın'da bu oran % 74'tür. Bunun dışında en yüksek oran % 11,8 ile kendi hesabına çalışanlar grubuna aittir. İşteki konumlarına bakıldığında ise çalışanların % 55,8'inin düz işçi olarak çalıştığı, diğer konumların daha düşük olduğu saptanmıştır. Müdür, şef, ustabaşı gibi konumlarda çalışanlar toplam % 9 paya sahiptir. Bunun dışında % 5,8 oranında uzman olarak çalışan

GRAFİK 7.3
Aydınlı: Eğitim Durumu (0-6 yaş hariç)

kişi bulunmaktadır. Aydınli'da kendi hesabına çalışanların oranı yüksektir ve bu kişilerin % 84,7'sinin kendi işyeri bulunmaktadır. Bu oran diğer mahallelerde saptanan değerin çok üstündedir ve mahallenin özgün yapısını yansıtmaktadır. Özellikle mahallenin yerlilerinin bir kısmının mahallenin içinde veya dışında işyerleri olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 7.16).

Çalışanların işteki durumlarını kadın ve erkek olarak ayrıştırdığımızda da önemli bulgular elde edilmektedir. Kadınlar ve erkekler arasında çalışma durumlarında en önemli fark işveren durumunda ortaya çıkmaktadır; işverenler arasında hiç kadın bulunmamaktadır. Bir

başka kategori de ev eksenli çalışmadır; bu tür çalışmanın ağırlığı da bütün mahallelerde çok düşüktür ve neredeyse tümü kadındır. Aydınli'da kadınların % 9,7'si ev eksenli olarak çalışmaktadır ve bu oran diğer gecekondü mahallelerine oranla daha yüksektir. Kendi hesabına çalışma kadın ve erkekler arasında ciddi farkların olduğu bir başka çalışma durumudur. Aydınli'da erkeklerin % 19,5'i kendi hesabına çalışırken, bu oran kadınlar için % 6,5'tir. Daha önce de söz ettiğimiz gibi, Aydınli'nın kentle ilişkisinin oldukça kopuk olması, görüşmelerde sıklıkla ifade edilen ulaşım zorluğu problemi, kadınların iş hayatına katılımını etkileyen

olası nedenler arasındadır. Çalışan kadınlar arasında geçici ücretli/mevsimlik çalışma durumunun da ağırlık kazandığı gözlenmektedir; Aydınli'da kadınların % 16,1'i geçici ve düzensiz bir biçimde çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu oranlar çalışan erkekler arasında daha düşüktür; erkekler özellikle kendi hesabına çalışma gibi başka kategorilerde daha fazla yığılma göstermektedirler. "Uzman/teknisyen" kategorisinde çalışan kadınların oranı Aydınli'da sadece % 4'tür.

Çalışanların meslekleri de bu konuda önemli bilgiler sunmaktadır. Aydınli'da çalışanların % 60,2'si beceri istemeyen kısa sürede edinilebilen becerilerle yapılabilen işlerde çalışmaktadır ve sadece % 2,9'u üniversite mezuniyeti gerektiren mesleklere sahiptir; bu oran gecekondu mahalleleri içinde en düşük düzeydir. Bunların dışında % 30,5 düzeyinde beceri isteyen meslekler öne çıkmaktadır; teknik iş/tamir gibi bir ara meslek grubu mahallede % 17,2'lik bir paya sahiptir (Tablo 7.17).

Çalışma yerlerine bakıldığında, tahmin edileceği üzere, çalışanların % 72'si Tuzla'da çalışmaktadır. Diğer önemli çalışma alanları % 5 ile Pendik ve % 3 ile Kadıköy ve Kocaeli'dir. Organize Sanayi Bölgelerinin ve tersanelerin bu ilçede yer alması ve ulaşım olanaklarının sınırlı olması ilçe sınırları içerisinde çalışanların oranını yükseltmektedir. Aydınli'nın bir başka özelliği de mahalle merkezinin oldukça gelişmiş olması ve buradaki işyerlerinin de istihdam yaratma özelliğinin olmasıdır. Diğer gecekondu mahalleleri ile karşılaştırıldığında Aydınli'da küçük işletmelerde çalışanların oranının, Başbüyük'ten sonra ikinci sırada olduğu görülmektedir. Aydınli'da çalışanların % 47,3'ü 1-9 kişi istihdam eden işyerlerinde çalışmakta-

dır. Ayrıca mahallede 100'den fazla işçi çalıştıran büyük işletmelerde çalışanlar % 18'lik bir oranla oldukça yüksek bir paya sahiptirler.

Aydınli'nın demografik ve sosyo-kültürel dokusunu yansıtan bir başka veri ise ortalama çalışma süresidir. Daha önce değinildiği gibi, Aydınli'da yaşayanların önemli bir bölümü İstanbul doğumludur ve buranın yerlilerini oluşturmaktadır; diğer bir bölümünü de çoğunlukla kente 1970'li yıllardan başlayarak göç edenler oluşturmaktadır. Özellikle yerlilerin ağırlığı buradaki çalışma süresini yükselten bir unsurdur; mahalledeki 13,6 yıl ortalama çalışma süresi, diğer gecekondu mahallelerinden daha yüksektir. Bu mahallede 1-5 yıl arasında çalışanların oranı % 29 iken, 11-25 yıl arası çalışanların oranı % 36'ya ulaşmaktadır; 6 yıldan fazla çalışanların oranı ise % 10'a yakındır.

Aydınli'da sosyal güvencenin daha çok hane içerisindeki tek bir kişi üzerinden sağlandığı anlaşılmaktadır; hanelerin % 60'ında sadece 1 kişi sigortalıdır. İki sigortalı kişinin olduğu hane oranı % 17,3'e düşmektedir ve sigortalı çalışana sahip olmayan haneler % 14,3'lük bir kesimdir. Sadece çalışanların sigortalılık durumları incelendiğinde, sosyal güvenlik sistemi olarak, diğer mahallelerde olduğu gibi SSK ön plana çıkmaktadır. Çalışanların % 93,3'ünün özel şirketlerde çalışması SSK'ya bağlı çalışanların oranını % 28'e çıkarmaktadır. Kendi işyerlerine sahip olanların sayısının yüksek olması nedeniyle, Bağ-Kur'a bağlı çalışanlar % 11,9'luk bir paya sahiptir. Çalışanlar içerisinde hiçbir sosyal güvencesi olmayanların oranı ise % 18,6'dır; bu oran araştırma yaptığımız bütün mahalleler arasında en düşük düzeyi temsil etmektedir (Tablo 7.18).

TABLO 7.16
Aydınllı: Çalışanların İşteki Durumları ve Konumları

İşteki konum

İşteki Durum	Müdür Yönetici	Şef Amir	Usta baş	Uzman Teknis- yen	Odacı	Kendi işyeri	Gezici	Memur	Büro çalışanı hesabına	Evde kendi hesabına	Cevap yok	Toplam
Tam zamanlı ücretli % 67,7	3 1,3	6 2,6	18 7,7	19 8,2	156 67,0	7 3,0	7 3,0	2 0,9	6 2,6	9 3,9	0 0,0	233 100,0
Yarı zamanlı ücretli % 2,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 14,3	6 85,7	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	7 100,0
Geçici ücretli/ mevsimlik % 9,9	0 0,0	0 0,0	2 5,9	0 0,0	23 67,6	0 0,0	1 2,9	6 17,6	0 0,0	0 0,0	1 2,9	34 100,0
Kendi hesabına çalışan % 17,2	1 1,7	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 1,7	2 3,4	50 84,7	5 8,5	0 0,0	0 0,0	0 0,0	59 100,0
İşveren % 0,6	0 0,0	0 0,0	1 50,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 50,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	2 100,0
Ücretsiz aile işçisi % 1,7	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	6 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	6 100,0
Evde iş yapan % 0,9	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	3 100,0	3 100,0
Cevap yok % 0,9	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	3 100,0	3 100,0
Toplam çalışan sayısı	4	6	21	20	192	9	59	13	6	9	1	344
% 100	1,2	1,7	6,1	5,8	55,8	2,6	17,2	3,8	1,7	2,6	0,3	100,0

TABLO 7.17
Aydınlı: Çalışanların Meslekleri

Meslek	Sayı	%
Aşçı	2	0,6
Marangoz	12	3,5
Şoför / taksici	21	6,1
Teknik iş / tamir	59	17,2
Berber/kuaför	5	1,5
Beceri gerektiren %	99	30,5
Esnaf / Dükân sahibi	12	3,5
Bakkal	7	2,0
Manav / pazarcı	2	0,6
Emlakçı	2	0,6
Ticaret %	23	6,7
Bahçıvan / çiftçi	6	1,7
Büro memuru / hizmetlisi	23	6,7
Tekstil / konfeksiyon	21	6,1
İşçi	55	16,0
İnşaat işi	15	4,4
Tersane	22	6,4
Kargo / dağıtım / nakliye	9	2,6
Lokanta / kafe / büfe çalışanı	23	6,7
Temizlik işi	8	2,3
Ev temizliği	5	1,5
Satış elemanı	6	1,7
Güvenlik görevlisi	8	2,3
Evde parça başı iş	5	1,5
Seyyar satıcı	1	0,3
Beceri gerektirmeyen %	207	60,2
Muhasebe	10	2,9
Üniversite eğitimi gerektiren %	10	2,9
Cevap yok	5	1,5
Toplam çalışan sayısı	344	100,0

Sendikalaşma oranı Aydınlı'da % 6,4 ve Tozkoparan'da % 7,2 ile diğer mahallelere göre oldukça yüksektir; ancak yine de Türkiye

ortalamasının altında olduğunu ifade etmemiz gerekir. Tozkoparan'da yaşayanların uzun çalışma deneyimi ve Aydınlı'da deri sanayinde örgütlenen sendikanın güçlü olması, sendikalık oranındaki görece pozitif durumun nedenleri arasında sayılabilir.

MAHALLEDE YAŞAM KOŞULLARI VE GÜNLÜK HAYAT: DÖNÜŞÜM TALEBİ VAR MI?

Mahallede mevcut yaşam koşulları ve gündelik hayatın kurulma biçimi, yaşanan yerden duyulan memnuniyeti belirleyen unsurlarla birlikte örülmektedir. Bu yüzden dönüşüme ilişkin talepler de çoğunlukla yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik talepler olarak biçimlenmektedir. Mahalledeki yaşam koşullarını etkileyen en önemli faktörlerden birisi gecekondu veya kaçak yapılarda yaşayanların oranının düşük olmasıdır. Bunun yarattığı güven duygusu, özellikle kendilerini buranın yerlisi olarak gören grup açısından, yaşanan yere bağlılığı ve aidiyeti beslemektedir. Konutların yapımında kullanılan malzeme ve dış cephelerinin niteliği bu mahallelerde yaşayanların konutları ile kurdukları aidiyet ilişkisine dair sosyal bir ipucu verme özelliği taşımaktadır. Aydınlı'da binaların % 90'ı betonarmedir ve sıvasız durumdaki binaların oranı sadece % 4,8'dir. Mahallenin kentten kopukluğu burada nispeten daha içe dönük ve kendine yeten bir gelişmeyi

TABLO 7.18
Aydınlı: Çalışanların Sigortalılık Durumu

Bağ-Kur	SSK	Emekli Sandığı	Özel sigorta	Yeşil kart	Sosyal güvenliği yok	Bağ-Kur ve özel sigorta	SSK ve özel sigorta	Toplam çalışan sayısı
41	222	5	2	9	64	0	1	344
11,9	64,5	1,5	0,6	2,6	18,6	0,0	0,3	% 100,0

tetiklemiş, burada yaşamaktan duyulan memnuniyeti de artırmıştır. Çoğunluğu bahçeli nizamda gelişmiş konutlardan oluşan mahallede, düşük yoğunluklu bir yapı hâkimdir. Konutların % 69'unda bahçe kullanımı bulunmaktadır ve % 61,2'sinde meyve ve sebze ekimi yapılmaktadır. İstanbul gibi bir metropolde arazi rantının çok yüksek olmasını göz önüne aldığımızda, bu düşük yoğunluklu ve bahçeli konut düzeni aynı zamanda mahallenin kentsel dönüşüm alanı olarak seçilmesinin de zeminini oluşturmaktadır.

Mahallede ulaşılan yaşam standardını donanımlar açısından değerlendirdiğimizde, elektrik, şebeke suyu, kanalizasyon, doğalgaz gibi belediye hizmetlerinin eksiksiz olarak mahalleye ulaştığını ifade edebiliriz. Konutların hepsinde tuvalet, banyo ve mutfak evin içinde yer almaktadır. Mahalleye doğalgaz bağlantısı sağlanmış olmasına rağmen, doğalgaz kullanan hanelerin oranı % 38,8'dir, hanelerin % 60,9'u soba kullanmakta, odun ve kömürle ısınmaktadır. Doğalgaz altyapısını kurmanın ve kullanmanın maliyeti nedeniyle henüz bu seçenek sınırlıdır. Mahallede özellikle altyapı ve hizmetler konusunda şikâyetler olsa da genelde burada yaşamaktan memnuniyetin yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Aydınlı'da hane bireylerinin yaş dağılımına bakıldığında diğer gecekondu mahallelerine paralel bir yapı ortaya çıkmıştır. Aydınlı genç bir nüfusa sahiptir; hane bireylerinin yaş ortalaması 29'dur. Ancak bu oran, kente 1990'lar da göç edenlerin ağırlıklı olarak yaşadığı Tarlabası ve Bezirganbahçe ile karşılaştırıldığında daha yüksektir. Mahallenin % 28'lik kesimi 15 yaşın altındadır ve diğer gecekondu mahalleleri ile benzerlik göstermektedir (Tablo 7.19).

TABLO 7.19
Aydınlı: Yaş Gruplarının Dağılımı

Yaş	Sayı	%
0-6	151	11,8
7-12	137	10,7
13-15	72	5,6
16-20	114	8,9
21-30	264	20,7
31-40	208	16,3
41-50	152	11,9
51-60	107	8,4
61-70	40	3,1
71 üstü	31	2,4
Toplam kişi sayısı	1.276	100,0

Sonuç olarak Aydınlı'da ortalama olarak 4,3 kişiden oluşan çekirdek aile yapısı hâkim durumdadır.

Buradaki yaşam koşullarını, konutların büyüklüğü ve yaşayan kişi sayısı bağlamında ele aldığımızda, makul düzeyde bir yaşam standardına ulaşıldığı görülmektedir. Hanede ortalama kişi sayısı ise 4,3'tür; hanelerin % 23,1'inde 3 kişi, % 29,3'ünde 4 kişi ve % 19,7'sinde 5 kişi yaşamaktadır. Konutlardaki oda sayıları incelendiğinde, % 39,5'inde salon hariç iki oda, % 48,6'ında ise üç oda bulunduğu görülür. Evin büyüklüğü ve yaşayan kişi sayısı açısından bakıldığında, Aydınlı'da konutların büyüklüğünün kişi sayısına bağlı olarak arttığı ve konutlarda yaşamı zorlaştıracak ölçüde bir yoğunluğun olmadığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi gecekondu yapımı genellikle esnek bir süreçtir ve artan ihtiyaçlara göre kat çıkma ya da oda ekleme türünde bir gelişim söz konusudur.

Aydınlı'da mahalle içinde kurulan sosyal ilişkilerin çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Hanehalklarının ailece görüştükleri kişiler arasında akrabalar birinci sırada (% 86), mahalle komşuları ikinci sırada (% 59,2), iş arkadaşla-

rı üçüncü sırada (% 23,1) ve hemşerilerle görüşme (% 9,9) dördüncü sırada gelmektedir. Diğer bir deyişle, ilişkiler daha çok akrabalar ve komşular üzerinden kurulmakta ve bu bağlamda mahalle yaşamının önemi ortaya çıkmaktadır. Görüşülen kişilerin % 72'si bu kişilerle çok sık görüştiklerini ifade etmiştir. Zira boş vakitlerinde en fazla ne yapıldığı sorulduğunda, boş zaman faaliyeti olarak en fazla dile getirilen evde vakit geçirmek ve akraba, dost ziyaretine gitmektir. Sinemaya gittiğini söyleyen hanelerin oranı sadece % 5,8'dir (Tablo 7.20). Mahalle komşuları ve akrabalarla en fazla nerelerde bir araya geldiği incelendiğinde, kadınların en fazla evlerde (% 76,9) ve sokakta (% 83,4) bir araya geldiği anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle özellikle kadınlar için sokak ve mahalle çok önemli bir sosyal iletişim mekânıdır. Erkekler için ise ev ve sokak dışında kahve (% 33,6), cem evi (% 11,2), cami (% 8) ve dernek (% 8) gibi mekânlar buluşma noktaları olarak öne çıkmaktadır.

Aydınlı'da yaşayanların genelde mahallelerine ilişkin memnuniyet düzeyinin çok yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim görüşmecilerin

TABLO 7.20
Aydınlı: Boş Zaman Faaliyeti
(birden çok cevap)*

Boş zaman faaliyeti	Sayı	Haneler içinde %
Akraba, dost ziyaretine gideriz	175	59,5
Sinemaya gideriz	17	5,8
Pikniğe, kıra gideriz	78	26,5
Deniz kenarına gideriz	65	22,1
Alışveriş merkezlerine gideriz	52	17,7
Evde geçiririz	273	92,9
Diğer	11	3,7
Toplam hane sayısı	294	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

% 74'ü mahallede yaşamaktan memnun olduğunu söylemiştir. Burada yaşamaktan memnun olma nedenleri arasında en fazla öne çıkan sosyal ilişkilere ve çevreye alışkanlık (% 53,7), uzun zamandır mahallede yaşama (% 12,4) ve çevre kalitesinin iyi olmasıdır (% 39,9) (Tablo 7.21). Bu verileri, bir önceki değerlendirmelerle ele aldığımızda Aydınlı'da ikamet edenlerin burada yaşamaktan duydukları memnuniyet düzeyinin yüksekliği daha fazla anlaşılır hale gelmektedir.

TABLO 7.21
Aydınlı: Mahallede Yaşamaktan Memnuniyetin Nedeni
(birden çok cevap)*

Mahallede yaşamaktan memnuniyetin nedeni	Sayı	Haneler içinde %
Akrabalar ve hemşeriler burada	13	6,0
İşyerine yakın / iş imkânları	10	4,6
Uzun zamandır buradayız	27	12,4
Sosyal ilişkilere ve çevreye alışkanlık	117	53,7
Maddi olanaklar / kira ucuz	12	5,5
Çevre kalitesi iyi	87	39,9
Güvenli	2	0,9
Bahçeli evden / evden memnun	20	9,2
Kentsel hizmetlere yakın	12	5,5
Çocuklar için rahat	5	2,3
Belediye hizmetleri iyi	3	1,4
Herşeyinden memnun	6	2,8
Cevap yok	5	2,3
Toplam hane sayısı	218	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

Görüşülen kişilerin % 25,9'u ise burada yaşamaktan memnun olmadığını ifade etmiştir. Memnun olmama nedenleri arasında mahalle-yi kentsel hizmetlerden uzak bulma (% 40,8), ahlâki ve sosyal açıdan sorunlu bulma (% 30,3) ve belediye hizmetlerinin yetersizliği (% 22) ve çevre kalitesinin iyi olmaması (% 17,1) gelmektedir (Tablo 7.22).

TABLO 7.22
Aydınlı: Mahallede Yaşamaktan
Memnun Olmama Nedeni
(birden çok cevap)

Mahallede yaşamaktan memnun olmama nedeni	Sayı	Haneler içinde %
Güvenlik sorunu var / tehlikeli	5	6,6
Ahlâki ve sosyal açıdan sorunlu	23	30,3
Kiralar / masraflar yüksek	1	1,3
Çevre kalitesi iyi değil	13	17,1
Belediye hizmetleri yetersiz	17	22,4
Yoksulluğun artması / işsizlik	3	3,9
Kentsel hizmetlere uzak	31	40,8
Konuttan memnun değil	1	1,3
Hiçbir şeyinden memnun değil	15	19,7
Toplam hane sayısı	76	>100

(*) Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

Mahallelerin son 10 yılda ne tür bir değişime uğradığı sorulduğunda, mahallelerin hemen hepsinde, mahallenin zaman içinde yaşam koşullarının ve kalitesinin düzeldiği farklı düzeylerde ifade edilmiştir. Nitekim Aydınlı'da da yaşayanların % 25,5'i mahallelerin daha iyi duruma geldiğini ifade etmişlerdir. Bir diğer önemli görüş değişiklik olmadığı yönündedir (% 49,3) ve bu grupta yer alanların % 70,3'ü burada yaşamaktan memnuniyetini dile getirmiştir. Öte yandan, mahallenin kötüye gittiği düşünen % 24,1'lik bir kesim bulunmaktadır; ancak bu durumda bile mahallede yaşamaktan memnuniyet sürmektedir. Mahallenin kötüye gittiğini düşünenlerin % 63,4'ü burada yaşamaktan memnundur. Son 10 yılda yaşanan olumlu değişiklikler olarak yolların yapılması (% 36), belediye hizmetlerinin artması (% 33,3), okul, hastane gibi sosyal kurumların gelmesi (% 14,7), sosyal ilişkilerin iyileşmesi (% 13,3) ve gecekondudan apartmana dönüşümün yaşanması (% 12) gösterilmiştir. Mahal-

ledeki ortamın son 10 yılda olumsuz yönde değiştiğini ifade edenler ise belediye hizmetlerinin yetersizliğini (% 39,4), yoksulluğun ve işsizliğin arttığını (% 25), göçlerle birlikte sosyal gerilemenin yaşandığını (% 18,3) ve sosyal ilişkilerin bozulduğunu (% 18,3) belirtmişlerdir.

BİR SÖYLENTİ OLARAK KENTSEL DÖNÜŞÜM

Tuzla ilçesinin birçok mahallesinin kentsel dönüşüm alanı ilan edilerek buradaki gecekonduların ya da kaçak yapıların yıkılacağı, burada yaşayanların TOKİ konutlarına yerleştirileceği söylentisi 2006'dan sonra ilçede yaygınlaşmıştır. Özellikle bu tür yapılaşmanın en fazla görüldüğü Şifa ve Mimar Sinan mahallelerinde yıkımlar yapılmış ve burada yaşayanlar TOKİ konutlarına yerleşmeye başlamışlardır. Aydınlı'da yaşayanların büyük bir bölümünün tapularının olması bir güven duygusu yaratmakla birlikte civar mahallelerde başlayan dönüşüm burada yaşayanları da tedirgin etmektedir. Ayrıca, mahallede ne yapılacağı konusundaki haberler ve açıklamaların netlik kazanmamış olması ve çelişkili açıklamalar yapılması bu tedirginliği artırmaktadır. Bu konuda kimseye resmî kurumlardan bu yönde herhangi bir tebligat gelmemiş ve kentsel dönüşüm mahallenin gündemine henüz tam olarak yerleşmemiştir.

Öte yandan, gazetelerde çıkan haberler ve televizyonda yapılan açıklamalar, burada bir dönüşümün olacağını açıkça göstermektedir. Gazetelerde "Aydınlı toplu konutun yeni adresi oluyor" ya da "Emlak Konut Aydınlı'da 666 konut yapacak" gibi başlıklarla sunulan dönüşüm haberleri çıkmaya başlamıştır (www.belediyebulteni.com, 20.01.2009, www.milliyet-temlak.com, 07.09.2010). Tuzla Belediyesi'nin

yayınladığı *Belediye Bülteni*'nde "Değişimin Yeni Yüzü Tuzla" başlığıyla çıkan yazıda dönüşüm hedefleri şu şekilde ifade edilmektedir:

Şifa ve Mimar Sinan bölgesinde 3 bin konut KİPTAŞ tarafından, Aydınli bölgesinde 3 bin konut TOKİ tarafından inşa ediliyor. Tuzla'da, yerel kalkınma bağlamında TOKİ ve KİPTAŞ ile birlikte ucuz sosyal konut projeleri hayata geçirilerek, ilçedeki dar gelirli ailelerin hayallerindeki yuvalarına kavuşmaları sağlandı. ilçedeki 10 bin konutun yapımı planlanmış olup, 6 bin konutun inşası devam ediyor. 1000 konutun ihalesi yapıldı. 3 bin konutun da yer satın alma, etüt çalışmaları yürütülüyor. Şu ana kadar 2 bin aileye evleri teslim edildi. Geleceğin Tuzla'sı için "Kentsel Dönüşüm" kapsamında ilçedeki 20 bin konutun da 2020'ye kadar yenilenmesi düşünülüyor. Lüks konut alanlarının çoğaldığı bölgede 5 yıl içerisinde 20 bin konuta daha ihtiyaç duyulacağı düşünülüyor. (www.belediyebulleteni.com, 20.01.2009)

Bu gelişmeler sırasında, Tuzla'nın pek çok mahallesinde yapılan gecekondu veya kaçak yapı yıkımlarına karşı ciddi bir muhalefet ortaya çıkmaya başlamıştır. Aydınli Mahallesi, Konaşlı Mevkii'nde ruhsatsız olduğu için 5 binaının yıkılması sırasında mahallede arbeye yaşanmış ve yıkım ekipleri çekilmiştir; ancak yıkımların daha sonra devam edeceği açıklanmıştır (www.cagdastuzla.com, 08.05.2008). Konaşlı Mevkii'nde yaşayanlar imar sorunlarının çözülmesi için İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Tuzla Belediyesi'ne dilekçelerle başvurmuşlardır. Yapılan toplantıda konuşan Konaşlı Güzelleştirme Derneği Başkanı Cemal Aslan mahallede üç kademeli istimlak çalışması yapılmak istendiği ve 250 bin hektarlık alanın teknoparka dönüştürüleceği bilgisini vermiştir. Aslan, Tuzla Belediyesi'nin internet sitesinde

Konaşlı Mahallesi'ni mesire alanı olarak gösterdiğini ifade etmiş ve bu konuda tüm anayasal hakları kullanarak mücadele edeceklerini ifade etmiştir (Geyik, E., *Evrensel*, 09.04.2010).

Son dönemlerde ise Orhanlı/Mescit Mahallesi'nde 200 hektarlık bir alanın kamulaştırıldığı gerekçesiyle 8 konuta TOKİ'nin yıkım kararı iletilmiş ve mahalle halkı, bir mahalle dayanışma komisyonu kurarak mücadeleye başlamıştır. Orhanlı merkezinde yapılan basın açıklamasında şu görüşlere yer verilmiştir:

Kamu yararı savı öne sürülerek, 30-40 ev ile başlayan istimlak çalışmaları şu an 5000 kişiyi kapsamaktadır ve nerede duracağı belirsizdir. Bizler de kamuyuz. Evlerimizi yıktırmayacağız. Lojistik- Havaalanı ve Teknoloji alanı olan bölge, yatırımcılarca milyon dolarlar ile el değiştirirken mesken sahiplerine vergi beyan değerleri öne sürülmektedir. Bizler tüccar veya yatırımcı değiliz. 40 yıldır bu çevrede yaşıyoruz. Evlerimiz satılık değildir. (www.uidder.com, 26.08.2011)

Tuzla'da KİPTAŞ Şifa Mahallesi Konutları Anahtar Teslimi'nde konuşan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş ise bu gelişmeleri şu şekilde gerekçelendirmektedir:

Düşünün eskiden nasıl bir Şifa Mahallesi vardı. İsmi şifa, ama yaşayanları dertliydi. Nasıl bir Mimar Sinan Mahallesiydi ki, o büyük mimarın ismini taşıyor, ama eksikliği çoktu. Bunları sizler yaşadınız. Göreve geldik ve bunları değiştirdik. Anadolu'da güzel bir söz var: "Tarlada izi olanın harmanda yüzü olur." Hamdolsun bizim tarlada izimiz var. Birileri laf üretecek, bizler iş yapmaya devam edeceğiz. (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 16.03.2009)

Tuzla Belediye Başkanı Mehmet Demirci de aynı törende Tuzla'da performansla dayalı çağdaş bir belediyecilik ortaya koyduklarını belir-

terek, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin desteğiyle 5 yıllık sürede Tuzla'ya 25 yıllık yatırım ve hizmet kazandırdıklarını ifade etmektedir:

Beş yıla çok büyük hizmetler sığdırdık. Öncelikle kentsel dönüşüm konusunu ele aldık. 5 bin örnek konutu hedeflemiştik. Mimar Sinan ve Şifa Mahallelerinde KIPTAŞ ile 3 bin konut yaptık. TOKİ de 4 bin konut yaptı. Toplam 7 bin konutluk projeleri ilçemize kazandırmayı başardık.

Bütün bu gelişmelerin ve belediyenin kentsel dönüşüm konusundaki “kararlı” tutumunun, Aydınli'da görüştüğümüz kişilerin kentsel dönüşüme ilişkin algıları ve düşüncelerinde ne tür etkileri olduğu ve mahallede ne tür tepkilere yol açtığı araştırma bulguları arasında yer almaktadır. Mahallede henüz bir tebligat yapılmaması ve yeterli bilgi aktarılmaması, burada yaşayanlarda kentsel dönüşüme dair genel bir alakasızlığı beraberinde getirmektedir. Aydınli'da görüşmecilerin % 20,1'i kentsel dönüşüm projesini duydum derken % 47,3'ü hiç duymadığını belirtmektedir. Bu oran diğer mahalleler içerisindeki en yüksek oranı temsil etmektedir. Kadınlar arasında bilgi sahibi olanların oranı erkeklere göre çok daha düşüktür; kadınların % 52,1'i hiçbir şey duymadığını söylerken erkekler arasında bu oran % 40,8'dir. Kentsel dönüşüm projesine ilişkin bilgi düzeyini kiracılık-mülk sahipliği ekseninde değerlendirdiğimizde, tahmin edilebileceği gibi, ev sahiplerinin bilgi sahibi olma düzeyi kiracılara göre yüksektir; ev sahiplerinin kentsel dönüşümden haberdar olma oranı % 56 iken, kiracılar arasında bu oran % 44'tür.

Dönüşüm alanı ilan edilen mahallelerde genellikle en önemli bilgi kaynağı belediyedir.

Ancak Aydınli'da belediyeden konu ile ilgili bilgi alanların oranı sadece % 27'dir. Bunun dışında mahallelilerin % 49,7'si tanıklardan, % 43,7'si komşudan, % 36,1'i ise televizyon ve gazeteler aracılığıyla kentsel dönüşüm hakkında bilgi sahibi olduklarını söylemektedirler.⁶ Belediyeden verilen bilgiler içinde en fazla öne çıkan, yeni binalar ve toplu konutlar yapılacağına dair bilgidir (% 50). Bunun dışında çevrenin düzeleceği (% 13,9) ve daire ya da para verileceği ve mağduriyetin yaşanmayacağına (% 8,3) dair bilgiler alınmıştır. Bunun tam tersi bir bilgi ise konutların yıkılacağı ve borçlandırma yoluyla ödeme yaptırılacağı konusundadır (% 8,3). Bunların dışında yeterli bilgi vermediği ya da çelişkili bilgiler verildiği (% 13,9) de dile getirilmiştir. Bütün bilgilere topluca baktığımızda, çoğu kişinin yıkım yapılacağını bildiği ve fiziksel değişimin daha çok toplu konutların yapılması yönünde olacağı ortaya çıkmaktadır. Bilinmeyen ise bu dönüşümün kendilerine getireceği yükler ve mağduriyetlerdir.

Kentsel dönüşümden ne anlaşıldığı, kentsel dönüşümün algılanma biçimini, diğer bir deyişle olumlu veya olumsuz yargıların oluşmasını etkilemektedir. Görüşmecilerin % 39'u kentsel dönüşümü kentin, çevrenin iyileşmesi olarak tanımlamaktadır. Kentsel dönüşümü çok katlı yapılar, konut, otel yapılması olarak tanımlayanların oranı ise % 34'tür. Kentsel dönüşümün yaşayanların sokağa atılması ve birilerine çıkar sağlanması anlamına geldiğini düşünenlerin oranı ise % 14'tür. Kentsel dönüşümü algılama biçimine bakıldığında ise görüşmecilerin % 34,2'sinin olumlu, % 44,5'inin olumsuz bir yargıya sahip olduğu görülür. Olumlu ve olum-

6 Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

TABLO 7.23
Aydınlı: Kentsel Dönüşümün Algılanma Biçimi
(birden çok cevap)*

Kentsel dönüşüm nedir?	Kentsel dönüşümü algılama biçimi			Toplam
	Olumlu % 34,2	Olumsuz % 44,5	Olumlu ve olumsuz % 21,3	
Çok katlı yapılar / konut / otel yapılması %	14 26,4	25 36,2	14 42,4	53 34,2
Kentin, çevrenin iyileşmesi %	32 60,4	16 23,2	13 39,4	61 39,4
Yaşayanların sokağa atılması %	0 0,0	11 15,9	4 12,1	15 9,7
Birilerine / zenginlere çıkar sağlanması %	0 0,0	7 10,1	0 0,0	7 4,5
Adaletli uygulanırsa iyi bir şey %	1 1,9	2 2,9	2 6,1	5 3,2
Fikri yok %	5 9,4	9 13,0	2 6,1	16 10,3
Cevap yok %	3 5,7	4 5,8	1 3,0	8 5,2
Toplam hane sayısı %	53 >100,0	69 >100,0	33 >100,0	155 >100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

suz yanları var diyenlerin oranı ise % 21,3'tür. Olumlu düşünenlerin % 60'ı çevrenin düzeleceğini ifade etmiştir. Olumsuz görüşe sahip olanların % 26'sı kentsel dönüşümü yaşayanların sokağa atılması ve birilerine çıkar sağlanması olarak değerlendirmiştir (Tablo 7.23).

Kentsel dönüşüme ilişkin algıları siyasi yelpazedeki konuma göre değerlendirdiğimizde, genelde dönüşümü olumlu bulanların ortalamasının daha sağa, olumsuz bulanların ise daha sola yakın olduğu anlaşılmaktadır.⁷ 2009 Yerel Seçim sonuçlarına göre, Aydınli'da CHP

6.829 oy ile birinci partidir; ikinci parti ise 4.945 oy sayısı ile AKP'dir. Siyasi yelpaze sorusunda 4,57 düzeyinde bir ortalama elde edilmiştir. Kentsel dönüşümü olumlu bulanlar kendilerini siyasi yelpazede sağa yakın bir ortalama olarak 5,48; olumsuz bulanlar ise sola yakın 3,08 ortalama ile konumlandırmıştır.

Kentsel dönüşümün olumlu yanları olduğunu düşünenlerin % 54,7'si kentsel dönüşümle fiziksel çevrenin düzeleceğini ifade etmiştir; ev sahipleri arasında bu oran daha yüksektir. Her yönden olumlu gelişmeler olacak diyenlerin oranı ise % 18,9'dur (Tablo 7.24). Kentsel dönüşümün olumsuz yanları arasında en fazla öne çıkan endişeler ise; başka yerde sosyal ilişkilerin

7 Yapılan anketlerde ilgili soruda görüşmecilere 0'dan 10'a kadar (0 en solu ve 10 en sağı göstermek üzere), siyasi yelpazede kendi yerlerini tanımlamaları istenmiştir.

TABLO 7.24
Aydınlı: Dönüşümün Olumlu Yanları
ve Mülkiyet İlişkisi

Dönüşümün olumlu yanları	Mülkiyet			Top- lam
	Ev sahibi	Kiracı	Akra- baya ait	
Fiziksel çevre düzelecek %	22 59,5	5 45,5	2 40,0	29 54,7
Sosyal ortam düzelecek / güvenlik artacak %	4 10,8	1 9,1	0 0,0	5 9,4
Sosyal ve kültürel altyapı gelişecek %	1 2,7	0 0,0	0 0,0	1 1,9
Depreme daha dayanıklı hale gelecek %	2 5,4	1 9,1	0 0,0	3 5,7
Kendi evlerimiz olacak tapularımız olacak %	1 2,7	2 18,2	0 0,0	3 5,7
Dairede oturmak daha iyi %	3 8,1	0 0,0	0 0,0	3 5,7
Her yönden olumlu gelişmeler olacak %	5 13,5	2 18,2	3 60,0	10 18,9
Cevap yok %	1 2,7	0 0,0	0 0,0	1 1,9
Toplam hane sayısı %	37 >100,0	11 >100,0	5 >100,0	53 >100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

kaybolacak olması (% 44,9), apartman yaşamına uyum sağlayamama (% 39,1), borç çıkarılırsa ödeyememe (% 29) ve başka yerde işyeri ulaşımının güçleşmesidir (% 33,3). Bunun dışında dönüşüm sürecine katılım boyutunun ihmal edilmesine ilişkin ciddi şikâyetler bulunmaktadır; mahallede yaşayanların fikrinin sorulmaması (% 43,5) ve yeterli bilgi verilmemesi (% 37,7)

en fazla öne çıkan olumsuzluklardır. Ev sahipleri açısından en fazla fikirlerinin sorulmaması ve apartman yaşamına uyum sağlayamama yönünde kaygılar bulunurken, kiracılar açısından en önemli olumsuzluk ucuz kira bulamama ve sosyal ilişkilerin kaybolması olarak ifade edilmiştir (Tablo 7.25). Bütün bu veriler, mahallede yaşanacak dönüşümün kapsamı ve sonuçlarına ilişkin yeterli bilgiye sahip olmamanın geleceğe yönelik kaygıları artırdığını göstermektedir.

Diğer mahallelere benzer bir dönüşüm sürecinin henüz hissedilmemesi Aydınlı'da kentsel dönüşümle ilgili faaliyet gösterenlerin oranını da düşürmektedir; görüşmecilerin yalnızca % 2'si kentsel dönüşümle ilgili faaliyet gösterdiğini belirtmiştir. Bu rakam toplam 294 görüşmeci arasında 4 kişiye tekabül etmektedir. Bu kişilerin tümü ev sahibidir. Aydınlı'da kentsel dönüşümüne karşı bir dernek olmadığı için kentsel dönüşümle ilgili faaliyet yürüttüğünü ifade eden 4 kişi bireysel olarak hak aradıklarını ya da bilgi edinmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bölge halkı olası yıkımlarla ilgili olarak öncelikle belediye ile görüşmelerine devam etmekte ve imar haklarını talep etmektedirler; bu konuda bir imza kampanyası yürütülmüştür. Bu arada mahallede kadastro çalışmalarının yapıldığı ve imar planının hazırlanmakta olduğu da ifade edilmiştir. Ancak bölgede bazı alanların imar iznine sahip, bazılarının da bundan yoksun olması yaşayanlar arasında bir bölünmeye de neden olmaktadır.

SONUÇ YERİNE: METROPOL DİNAMİKLERİ AYDINLI'DA

Mahalle halkının farkındalık düzeyi zayıf olsa da, Aydınlı'da kentsel dönüşüm süreci ve pratiği yaşanmaktadır. Aydınlı kentsel dönüşüm

TABLO 7.25
Aydınlatma: Dönüşümün Olumsuz Yanları
ve Mülkiyet İlişkisi

Dönüşümün olumsuz yanları	Mülkiyet			Toplam
	Ev sahibi	Kiracı	Akrobaya ait	
Yeterli bilgi verilmiyor / farklı açıklamalar	17	6	3	26
%	34,7	40,0	60,0	37,7
Fikrimiz sorulmuyor	23	4	3	30
%	46,9	26,7	60,0	43,5
Mülkiyet belgelerinin durumu belirsiz	11	1	2	14
%	22,4	6,7	40,0	20,3
Borç çıkarılırsa ödeyemeyiz	17	2	1	20
%	34,7	13,3	20,0	29,0
Apartman yaşamına uyum sağlayamayız	22	4	1	27
%	44,9	26,7	20,0	39,1
Başka yerde sosyal ilişkiler kaybolur	21	7	3	31
%	42,9	46,7	60,0	44,9
Başka yerde işyeri ulaşımı güçleşir	17	4	2	23
%	34,7	26,7	40,0	33,3
Kiracıyı, ucuz ev bulamam	0	9	0	9
%	0,0	60,0	0,0	13,0
Fiziksel koşullar kötüleşecek	2	1	1	4
%	4,1	6,7	20,0	5,8
Kamu kurumlarına / projelere güvensizlik	1	1	0	2
%	2,0	6,7	0,0	2,9
Hak kaybına uğrayacağız	4	0	0	4
%	8,2	0,0	0,0	5,8
Toplam hane sayısı	49	15	5	69
%	>100,0	>100,0	>100,0	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

bölgesi, batıda Sabiha Gökçen Havalimanı, doğuda Tuzla organize deri sanayi, güneyde askerî alan ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi mezbaha alanı ve kuzeyde Orhanlı Belediyesi ile sınırlanmış 600 hektarlık bir alanı kapsamaktadır (İMP, Tuzla Aydınlatma/ Orhanlı Kentsel Dönüşüm Projesi). Dönüşüm alanında yaklaşık 2.140 konut bulunmaktadır ve bu konutların 941 tanesi tek katlı, 804 tanesi iki katlıdır. Kentsel dönüşüm projesini tetikleyen en önemli çevre dinamikleri olarak Sabiha Gökçen Havalimanı, Sabancı Üniversitesi, Piri Reis Üniversitesi, Okan Üniversitesi, planlanan metro hattı ve Marina Projesi dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra bölgede kıyı kullanımının artırılması ve sayfiye yeri olma özelliğinin korunması da belirtilen noktalar arasındadır. Planlanan kentsel tasarım ve dönüşüm projesinde bölgenin bilim-sanayi-teknoloji üçgeninde geliştirilmesi beklenmektedir. Uzun dönemli sanayi alanları projeksiyonuna göre Tuzla'da bulunan tersanelerin taşınması ve buranın kıyı rekreasyon ve marina alanı olarak düzenlenmesi öngörülmektedir. Tuzla Belediyesi'nin internet sitesinde Tuzla Marina Projesi başlığı ile verilen paylaşımda "Tuzla kıyılarını daha verimli ve katma değeri yüksek projelerle değerlendirmek adına" Marina Projesi'nin gündeme alındığı belirtilmektedir. İş dünyasına ait haberleri ile ön plana çıkan bir dergide "Bu Da Teknolojinin Çılgın Projesi" başlıklı haberde, Tuzla'da yapılacak Teknopark'ın İstanbul'un 2 milyon 500 bin metrekarelik bir alana kurulacağından ve 2 milyon dolara mal olacağından bahsedilmektedir (CNBC-E Business, Eylül 2001, s. 28). Tuzla ve Pendik ilçelerindeki diğer gelişim alanları ile (Tuzla Akfırat, Pendik Kurtköy vb.) Aydınlatma ve çevresinde inşa edilen lüks konut siteleri, Mar-

maray Çevre Düzenlemesi Projesi, Teknopark İstanbul ve Tuzla Marina Projesi göz önüne alındığında, bu mahalledeki kentsel dönüşüm baskısı anlaşılır olmaktadır. Yerel belediyenin Tuzla için ön gördüğü plan ve projeler Çevre Düzeni Planı ile de uyum göstermektedir. 1/100.000'lik Çevre Düzeni Planı'na Göre Tuzla'daki tersanelerin kademeli olarak Karadeniz kıyılarına taşınması planlanmaktadır. Yeni imar planına göre Tuzla'nın teknoloji ve yerleşim merkezi olarak ön plana çıkması planlanmaktadır (*Zaman*, 26 Mart 2009).

Tuzla Belediyesi ve TOKİ'deki yetkililerle 2010 Eylül'ünde yapılan görüşmelerde mahallede farklı uygulamaların tasarlandığı anlaşıl-

maktadır. İlk olarak Belediye ve TOKİ arasında imzalanan bir protokolle, bugün TOKİ Blokları'nın olduğu ve Giresun Mevkii olarak bilinen bölgede 20 civarında gecekondu yıkılmış ve bu alanın da dahil olduğu hazine arazi-sine çok sayıda TOKİ Blokları inşa edilmiştir. Aynı günlerde, Aydınli Mahallesi'nde yer alan diğer gecekondualarda yaşayanların evlerinin de yıkılarak bu kişilerin TOKİ Blokları'na geçirilmesi hedeflenmiştir. Ancak hak sahipleri ile anlaşma sağlanamadığı için bu girişim durdurulmuş ve TOKİ Blokları'ndaki konutlar İstanbul genelinde dar gelirliyle açılmıştır. Bu arada Aydınli Gecekondu Önleme Bölgesi için imar planı yapılmış ve bundan sonraki dönüşümün bu plana göre yapılması öngörülmüştür. Buradaki dönüşümün, yaşayanların birbirleriyle anlaşarak ve arazilerini birleştirerek bir müteahhitlik firmasına vermesi şeklinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Bu gelişimlerle birlikte bölgede arsaların el değiştirmeye başladığı gözlemlenmektedir. Özellikle büyük gayrimenkul şirketlerinin bu bölgelerden arsa almaya başlaması ve TOKİ'nin yaptığı ve yapmayı düşündüğü projeler kentsel dönüşümün ne yönde olacağına dair fikir vermektedir.

2012 yılında gazetelerde yer alan emlak haberlerinde ilçenin bir yıl içerisinde 10 bin konuta daha sahip olacağını ayrıca Kiptaş, Dumankaya, Teknik Yapı gibi büyük inşaat firmalarının yatırımlarıyla bölgede yeni bir "şehir" doğacağı yazılmaktadır. Aynı haberlerde Tuzla Belediye Başkanı Şadi Yazıcı'nın şu açıklamasına yer verilmektedir. "Boş arazilerde ot biçmek istemiyoruz. İdealimiz buraların en iyi şekilde standardize edilmiş projelerle konut, ticaret ve turizme yönelik yatırımların yapılması." (<http://emlak.kanald.com.tr>, 03.06.2012)

Harita 7.1: Proje alanının konumu (Kaynak: IMP, Metropoliten Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi, Tuzla-Aydınli Alt Bölgesi Kentsel Tasarım Projesi; Proje Ekibi: Ali Kılıç, Oya Akın ve Ahmet Selçuk Alkan).

Bütün bu gelişmeler sonucunda Aydınli'ya dışarıdan sürekli nüfus akmaktadır. TOKİ'nin planladığı konut üretimi on binlerle ifade edildiğine göre birkaç yıl içerisinde Aydınli bugünkü nüfusunun birkaç misli yeni bir nüfusa ev sahipliği yapacaktır. Bu nüfusu karakterize eden temel özellik ise hem Aydınli'da hem de İstanbul'un başka ilçelerinde yaşanan yerinden edilme sürecinin mağduru ya da muhatabı olmuş ailelerden oluşacak olmasıdır. Burada inşa edilen TOKİ konutlarından satın alanlar nispeten alt-orta gelir grupları olduğu için nüfus bu yönüyle sınıfsal benzerlikler göstermektedir. Fakat Aydınli aynı zamanda lüks konutların ve sitelerin de inşa edildiği bir yerleşimdir. Kentin bir ölçüde dışında ama havaalanına ve TEM otoyoluna yakın bir yerleşim olması nedeniyle üst gelir gruplarının da yerleştiği bir alan olma özelliği göstermektedir. Bu durum Aydınli'da yaşayan nüfusun hem sos-

yal hem de fiziksel olarak aynı yerleşim alanında ama ayrılmış olarak yaşamaları anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle Aydınli fiziksel ve toplumsal ayrışmanın mekânı olmaya gebe bir yerdir. Lüks konut inşaatı yapan firmanın reklamlarında da ifade edildiği gibi, burada kentten, çevredeki sanayi bölgelerinden ve dar ve orta gelirli için inşa edilen TOKİ konutlarından ayrılmış "kasaba"ların oluşması istenmektedir.

Aydınli yakın geçmişte ve sonrasında, sanayileşme nedeniyle çeşitli gerilimleri ve kırılmaları yaşamış bir yerleşimdir. Deri sanayinin Aydınli'ya gelmesi, köyün fiziksel ve toplumsal sınırlarını zorlamıştır. Bugün ise mahallede, bir bakıma, sanayisizleşme sürecinin gerilimleri yaşanmaktadır. Sanayinin bir bölümü Aydınli'yı terk ederken, TOKİ'nin öncülüğünde yüksek yoğunluklu bir konut yapılaşması mahallede kendine yer açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, N. ve Odman, A., "Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde Örtülen ve Üstü Örtülen Sınıfsallıklar", *Toplum ve Bilim*, Sayı 113, 2008, s. 49-90.
- Anıl, A., *Tuzla'nın Mekansal Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul, 2005.
- CNBC-E Business, "Bu da Teknolojini Çılgın Projesi", Sayı 59, Eylül 2001.
- Evrensel, 13.10.2009, <http://www.evrensel.net>
- , 09.04.2010, "Halkı görmeyenin karşısında olacaklar", (Geyik, E) <http://www.evrensel.net>
- <http://emlak.kanald.com.tr>, Erişim Tarihi: 10.07.2012.
- İMP, Metropolen Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi, Tuzla-Aydınli Alt Bölgesi Kentsel Tasarım Projesi; Proje Ekibi: Ali Kılıç, Oya Akın ve Ahmet Selçuk Alkan.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 16.03.2009.
- İstanbul Metropolen Planlama (İMP), Tuzla Aydınli/

- Orhanlı Kentsel Dönüşüm Projesi.
- İstanbul Valiliği İl Koordinasyon Kurulu, *İstanbul İstihdam Raporu*, Hazırlayanlar: Aksoy, H., Coşkun, M., Kurt, H., Dicle, E., İpek Köstekli, Ş., Seymen, R., Göçer, K., Koray, M., Çelik, A., Arslanoğlu, A., Palacioğlu, T. ve Akman, G., Valilik Yayınları, 2007.
- Kent Yaşam Gazetesi*, 15.07.2009, "Aydınli'nın umudu var" (Kılıç, B.)
- KobiEfor, "Gelişmede marka şehir TUZLA", KobiEfor: Sanayi-Ekonomi Dergisi, Eylül 2005, www.kobi-efor.com.tr
- TÜİK, Hane Halkı İşgücü İstatistikleri, 2009.
- TÜİK, Mahalle Nüfusları 2000-2009.
- Tuzla Belediyesi, <http://www.tuzla.bel.tr/>, Erişim Tarihi: 16.09.2011.
- Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, s. 408.
- www.belediyebulleteni.com, "Değişimin Yeni Yüzü Tuz-

la”, Erişim Tarihi: 20.01.2009.
www.cagdastuzla.com, “Aydınlı’da Yıkım”, Erişim Tarihi: 08.05.2008.
www.dumankaya.com/projeler, Erişim Tarihi: 10.05.2011.
www.milliyetemlak.com, “Aydınlı Toplu Konutun Yeni Adresi Oluyor”, Erişim Tarihi: 07.09.2010.
www.milliyetemlak.com, “Emlak Konut Aydınlı’da 666 konut yapacak”, Erişim Tarihi: 07.09.2010.
www.pendikgundem.com, “Tuzla’ya Büyük Yatırımlar”, Erişim Tarihi: 10.09.2011.
www.pendiksonsoz.com, “Tuzla Belediyesi’nden 5000 Konut”, 28.12.2006, Erişim Tarihi: 07.01.2011.
www.toplukonut.org; “TOKİ Tuzla Konutları Şikâyetleri”, Erişim Tarihi: 10.09.2011.
www.tuzla.gov.tr, “İlçemiz: Tarihsel Gelişim”, Erişim Tarihi: 09.07.2010.
www.tuzlaekspres.com, Erişim Tarihi: 10.09.2011.
www.uidder.com “Kentsel Dönüşüm Saldırısı Orhanlı’da”, Erişim Tarihi: 26.08.2011.

Zaman, 26.03.2009, “Yeni plan Tuzla’yı çok değiştirecek”, Erişim Tarihi: 26.08.2011.

Görüşmeler:

- Görüşme 1: Mahallenin en eskilerinden H. İ. (Arnavut).
Görüşme 2: Mahallenin en eskilerinden H. A. (Arnavut).
Görüşme 3: Mahallenin en eskilerinden M. K. (Eski muhtar) (Manav).
Görüşme 4: Mahallenin en eskilerinden İ. K. (Manav).
Görüşme 5: Mahallenin en eski muhtarı C. K.
Görüşme 6: Deri-İş Sendikası Tuzla Şube Başkanı B. T.
Görüşme 7: Emlakçı ve yatırımcı H. E.
Görüşme 8: Aydınlı’da TOKİ’nin dar gelirli için inşa ettiği toplu konutlarda yaşayan M. Z. Ç.
Görüşme 9: Aydınlı’da TOKİ’nin dar gelirli için inşa ettiği toplu konutlarda yaşayan M. G.

Tarlabaşı

Tarihî Kent Merkezinde Yoksulluk ve Dışlanan Kesimler Üzerinden Yeni Bir Tarih Yazılıyor

ASUMAN TÜRKÜN - ASLI SARIOĞLU

TARİHÎ KENT MERKEZLERİNİN ARTAN CAZİBESİ

Kentlerin tarihî merkezlerinde yer alan ve özel fiziksel niteliklere sahip yıpranmış konut alanları bütün kentlerde giderek önem kazanmaktadır. Bu alanlar, batı kentlerinde 1960’lardan başlamak üzere, Türkiye’de ise 1990’lardan itibaren “ikinci” hatta kimi zaman “üçüncü dalga” dönüşümlerden geçmektedir (Lees, 2003; Hackworth ve Smith, 2001). Başlangıçta genellikle üst gelir gruplarının konut alanları olarak gelişmiş olan bu bölgeler, banliyölerde veya kentin yeni gelişme alanlarında daha prestijli ve konforlu konut alanlarının ortaya çıkmasıyla birlikte terk edilmiştir. Bu bölgeler zaman içinde kentin yeni göçmenlerinin ya da yoksullaşmış kentli nüfusun barınma mekânları haline gelerek fiziksel yıpranmaya ve köhneleşmeye maruz kalmışlardır. Kent merkezlerinde yaşanan bu sosyo-mekânsal dönüşümün, rant değerlerinin, dolayısıyla da vergi gelirlerinin düşme-

sine yol açması belediyeleri harekete geçirmiş ve bu bölgeler “yeniden canlandırma” projeleriyle ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle, 1970’ler sonrasında yaşanan ekonomik krizle birlikte batının sanayi kentlerinde yaşanan “sanayisizleşme”, hizmet sektörlerindeki artış ve kent toprağının en önemli sermaye birikim aracı haline gelmesi, tarihî merkeze yönelen talebi artırmış ve bu bölgelerin yeniden canlandırılarak sermaye ve nüfus çekebilecek konuma getirilmesi en önemli sorunsallardan biri haline gelmiştir. Bu alanlardaki mevcut rant değerleri ile yeniden canlandırma yoluyla oluşturulabilecek potansiyel rant arasındaki büyük fark (*rent gap*) yatırımcılar açısından cazip fırsatlar yaratmaktadır (Smith, 1986). Bu süreçte, bu tür bölgelerde üst gelir konut alanlarının geliştirilmesi için verilen desteklerin yanı sıra “kentsel turizm” en önemli dönüşüm araçlarından biri haline gelmiş, kentlerin sahip olduğu bütün imkânlar yeniden devreye sokularak farklı biçimlerde pazarlanmaya

başlanmıştır.¹ Bu dönüşüm, fiziksel ve mekân-sal bir iyileştirmenin ötesinde ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla çok kapsamlı bir yeniden yapılanma ve yeni bir kentsel ayrışma biçimine işaret etmekte ve genel olarak “soylulaştırma/soylulaşma” kavramı ile açıklanmaktadır.²

Soylulaştırma süreci; bu tür alanların kent içindeki konumuna, çevredeki gelişmelere, konutların niteliğine, mülkiyet yapısına ve mevcut kullanıcıların özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Bu farklılık, hem dönüşümün türünde, hem de sürecin hızı ve ilerleme biçiminde ortaya çıkmaktadır. Kimi bölgelerde daha çok ticari soylulaştırma yaşanırken, kimileri konut ağırlıklı bir dönüşüme tabi olmaktadır. Hizmet sektörünün gelişmesiyle birlikte kentlerde yüksek gelirli profesyonel hizmetlerde çalışan, büyük şirketlerde üst düzey görevler üstlenen ya da tüketim kalıplarıyla diğer kesimlerden farklılaşmayı özleyen, genellikle genç, bekâr ve çocuksuz bir “yeni orta sınıfın” ortaya çıkışı, kent merkezlerine yakın konut alanlarına talebi arttırmış ve bu bölgelerde ciddi bir el değiştirme ve yenileme girişimlerine yol açmıştır. Ancak bu süreç farklı aşamalardan geçerek gerçekleşmiştir; ilk aşamada rant değeri düşmüş ve yoksulların barınağı haline gelmiş bu bölgeleri tercih eden “öncüler” genellikle marjinal kabul edilen ve kentin diğer bölgelerinde kabul görmeyen eşcinseller, sanatçılar gibi farklı kültürel özelliklere sahip kişileri barındıran kozmopolit bir ortamda yaşamaktan çekinmeyen kesimlerdir. Öte yandan,

bu kesimler açısından, düşük kira ya da mülk değerleri buraya yerleşmenin en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle sanatçıların yerleşmesi ile birlikte atölyelerin ve sanat galerilerin açılması, bölgenin farklı kesimler açısından çekiciliğini artırmakta ve yatırımcıların da ilgisini bu alanlara çekmektedir.

Bu ikinci aşamada el değiştirmeler yoğunlaşmakta ve binalar yatırımcılar tarafından yenilenerek çok daha yüksek fiyatlarla satılmakta ya da kiralanmaktadır. Sonuç olarak, “ikinci dalga soylulaştırıcılar” olarak tarif edilen kesim, artık ilk yerleşenlerden çok daha yüksek gelirlidir ve genellikle “yeni orta sınıf” olarak tanımlanabilecek ve küresel kültürün taşıyıcısı olma iddiasına sahip kesimleri içermektedir (Zukin, 1991). Bu kesimler, sadece sahip oldukları “ekonomik” sermaye ile değil, “sosyal ve kültürel” sermayeleri ile de diğer kesimlerden ayrılmaya çaba göstermekte ve “seçkin” tüketim tercihleri ile yaşadıkları konut alanlarının “biricikliğine” özel önem atfetmektedirler (Bourdieu, 1984). Bourdieu’nun tanımıyla bu “yeni küçük burjuvazi”, bu tür konut alanlarında yaşamayı tercih eden burjuvalar ve entelektüeller arasında bir yerde konumlanmaktadır. Özellikle kent merkezine yakın alanlarda çalışanlar için, kent merkezinde yer alan, restorasyon ve onarımlarla iyileşme sürecine giren bu konut alanları önemli bir seçenek haline gelmiştir. Dolayısıyla, kiralara düşük olduğu dönemlerde bu bölgelere yerleşmiş dar gelirli kesimler için artık ayrılma zamanı gelmiştir. Bu ayrılmanın en önemli nedenlerinden biri de kullanıcıların değişmesiyle birlikte soylulaştırılan alanlardaki tüketim imkânlarının da seçkinleşmesi ve butik tarzı ticaretin yaygınlaşmasıdır. Artık bu gibi alanlarda “mahalle bakka-

1 Bkz. Harvey, 1989; Sorkin, 1992; Zukin, 1991; Sadler, 1993; Beauregard, 1998; Judd ve Fainstein, 1999; Urry, 1995; Türkün, 2007; Türkün-Erendil ve Ulusoy, 2002.

2 Bkz. Ley, 1994; Smith, 1986, 2002; Slater, 2006; Türkün ve Ulusoy, 2004; Şen, 2005; Uzun, 2006.

lı” gibi mütevazı işletmelerin yeri yoktur; dolaşısıyla, sadece kiracılar değil, dar gelirli mülk sahipleri de ayrılmak zorunda kalmaktadırlar. Diğer bir deyişle, dar gelirli kesimler bir zamanlar, sınırlı ekonomik imkânları nedeniyle kent içindeki gözden düşmüş bu alanlarda barınabilirken, bugün aynı nedenle yerlerinden ayrılmak zorunda kalmaktadırlar (Hamnett, 1991; Slater, 2005, 2006).

Tarihî kent merkezinde kentsel dönüşüm süreci genellikle iki farklı biçimde gerçekleşmektedir. Dönüşüm kimi zaman serbest piyasanın işleyişine bırakılmakta ve birtakım tetikleyicilerle de desteklenerek, rant potansiyeli yüksek alanların kısa zamanda dönüşerek soylulaşmasına olanak oluşturulmaktadır. Diğer tür dönüşüm ise barındırdığı konut stokunun niteliği ve yaşayanların ekonomik koşulları nedeniyle piyasa içinde dönüşümü “kilitlenmiş” ya da daha zor görünen alanlarda gözlenmektedir. Bu tür alanların plan ve proje kararlarıyla “dönüşüm/yenileme alanı” ilan edildiği ve çıkarılan yasaların yardımıyla hızla dönüştürülmelerinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. İstanbul’da her iki dönüşümün çok sayıda örneği bulunmaktadır. Cihangir, Galata ve Kuzguncuk büyük ölçüde piyasa içinde dönüşmüş alanlara örnek oluştururken, Sulukule, Tarlabası ve Fener-Balat-Ayvansaray, tepeden verilmiş kararlarla ve kapsamlı kentsel projeler yoluyla dönüşümün örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Türkün, 2010, 2011a).

Bu bölümde ele alacağımız Tarlabası 2000’li yıllardan sonra şehrin en cazip noktalarından biri haline gelmiştir. Semtin sınırları kuzeyde Dolapdere Caddesi, güneyde Tarlabası Bulvarı, doğuda Talimhane ve batıda Kasımpaşa’ya uzanmaktadır. Bölge; Taksim Meydanı ile

Cumhuriyet Caddesi’nin kesiştiği yerden başlayarak, İngiltere Elçilik Binası’nda son bulan Tarlabası Bulvarı’nın her iki tarafında uzanmaktadır. Semt, Dolapdere’ye doğru inen yamaçlar üzerinde kurulmuş ve Bostan, Bülbül, Şehit Muhtar, Çukur, Kamer Hatun ve Kalıyoncu Kulluğu olmak üzere altı mahalleye ayrılmıştır. Tarlabası’nın şehir içindeki merkezi konumu, Pera’nın tarihsel süreç içinde artan önemi ve barındırdığı tarihsel konut stoku dönüşümün altyapısını oluşturmaktadır. Ayrıca 1980’ler sonrasında İstiklal Caddesi’nde yapılan düzenlemeler, Talimhane’nin önemli bir turizm bölgesine dönüşmesi ve Cihangir, Galata gibi konut alanlarında yaşanan soylulaşma semtin rant potansiyelini arttırarak dönüşümde önemli bir rol oynamıştır. Ancak Tarlabası’nda bina parsellerin küçüklüğü ve binaların mütevazı yapısı burada çok yüksek bir rant düzeyinin oluşmasını engellemekte ve yatırımcıların yeterince ilgisini çekmemektedir. Bu nedenle mevcut “yenileme” projesiyle binaları birleştirerek otel, alışveriş merkezi gibi daha büyük kullanım alanı gerektiren yatırımları olanaklı hale getirmek ve bu yolla daha büyük yatırımcıları alana çekmek hedeflenmiştir.

16.06.2005 tarihinde çıkarılan ve 05.07.2005 tarihli *Resmî Gazete*’de yayımlanan 5366 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkındaki Kanun”un yürürlüğe girmesi Tarlabası’nın dönüştürülmesinin yasal zeminini hazırlamıştır. “Beyoğlu Yasası” olarak da anılan bu yasa, “yenileme alanı” ilan edilen yerler için farklı bir hukuksal çerçeve çizmekte ve mülk sahipleri kendilerine sunulan seçenekler arasından birini seçmeye zorlanmaktadır. Bu yasanın dönüşümü kolaylaştırmak için

getirdiği en önemli kararlardan bir tanesi, mülk sahipleriyle uzlaşma sağlanamadığı durumda verilebilecek “acele kamulaştırma” yetkisidir (Türkün ve Yapıcı, 2009). Tarlabası’nda dokuz adayı kapsayan alan, Bakanlar Kurulu kararı ile 5366 sayılı kanunun ilgili maddeleri uyarınca 20.02.2006 tarihinde “Yenileme Alanı” ilan edilmiştir. 10.11.2006 tarihinde ise Beyoğlu Belediyesi bu kararı onaylayarak kabul etmiştir. Bu dönüşüm kararının gerekçesi Beyoğlu Belediyesi tarafından hazırlanan kitapçıkta şu şekilde aktarılmaktadır:

Küçük parsellerden oluşan yapısı ile çağdaş ihtiyaçları karşılamayan yapı stokuna sahip, dar sokaklar ve otopark sorunu nedeniyle ulaşılamayan bir mekân, kötü çevre koşulları nedeniyle mülk sahiplerinin yatırım yapmadığı bir alan ve yüksek proje maliyeti ve uzun süreli prosedür nedeniyle yenilenemeyen yapılarla kapalı bir mekândır... Bölgenin mevcut ekonomik ve sosyal dokusu gereği, sorun ne kadar bütünsel çözümlerle de o kadar bütünsel olmak durumundadır. Bu bir tercih olmanın ötesinde bir zorunluluk haline gelmiştir. (Beyoğlu Belediyesi, <http://www.tarlabasiyenileniyor.com>)

Tarlabası yenilemesinin ilk etabına ilişkin proje, Kalyoncu Kulluğu Caddesi ile Sakızağacı Sokak arasında yaklaşık 20.000 m²’lik bir alanı kaplayan dokuz adayı (360, 361, 362, 363, 385, 386, 387, 593, 594 nolu adaları) içine almaktadır. Yenileme alanı Tarlabası’nda yer alan Bülbül, Çukur ve Şehit Muhtar mahallelerinin sınırları içinde kalmaktadır. Proje 210’u tescilli sivil mimarlık örneği olan 278 binanın, bu binaların arasındaki sokakların ve tüm altyapının yenilenmesini kapsamaktadır. Yukarıdaki ifadede de anlaşıldığı gibi Tarlabası’nda topyekûn bir dönüşüm hedeflenmekte

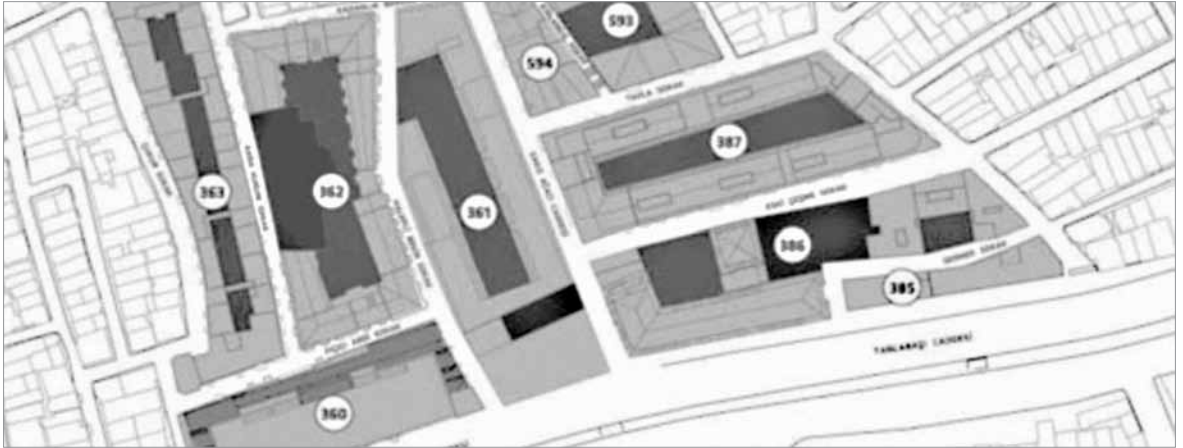
ve bu dokuz adada gerçekleştirilen projenin semtin diğer alanlarındaki değişimi de tetikleyeceği beklenmektedir. Belediye’den yapılan açıklamalarda, bu dönüşümün hızlandırılması için başka yenileme alanlarının da gündeme geleceği ifade edilmiş ve 14.01.2011 tarihinde 1/1000 ölçekli Beyoğlu Koruma Planı’nda Tarlabası dışında beş yenileme alanı daha ilan edilmiştir. Bunlar, Cezayir Çıkmazı (Fransız Sokağı) ve Çevresi, Tophane Bölgesi, Galata Kulesi ve Çevresi, Beyoğlu Belediye Başkanlığı Binası ve Çevresi ve Bedrettin Mahallesi’dir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama ve İmar Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü, 2011).

Plan askıya çıktığı andan itibaren, Şehir Plancıları Odası, Mimarlar Odası ve Beyoğlu’nda faaliyet gösteren semt dernekleri, bu planın korumaya yönelik olmaması nedeniyle itiraz etmektedirler (Beyoğlu Semt Dernekleri Platformu, 15.05.2011, <http://beyoglukoruma-planlari.blogspot.com>). Galata’nın neredeyse tamamı, Perşembe Pazarı, Park Otel, Tarlabası ve Emek Sineması ile Demirören AVM’nin yapıldığı alan koruma planı dışında bırakılmıştır. Beyoğlu Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı’na yönelik itirazlar yapılmış ve Şehir Plancıları Odası ile Mimarlar Odası bu planı dava etmiştir. Planın iptali halinde Tarlabası Yenileme Projesi de diğer itiraz noktaları ile birlikte yeniden değerlendirilme durumunda kalacaktır.

Tarihî bölgelerin dönüşümünü olanaklı hale getiren yasanın çıkmasıyla birlikte Beyoğlu ilçesi dışında da benzer uygulamalar gündeme gelmiş; Süleymaniye, Sulukule, Fener-Balat, Ayvansaray gibi tarihi kent merkezinde yer alan ve rant değeri yükselen bölgeler de yenileme alanı ilan edilmiştir. Bu alanlar içinde ilk

Resim 8.1: Dönüşüm alanı ilan edilen dokuz ada (Kaynak: <http://www.tarlabasiyenileniyor.com>).

Harita 8.1: Projede ada bazında birleştirmeler (Kaynak: <http://www.tarlabasiyenileniyor.com>).

önemli uygulama Sulukule’de gerçekleşmiş ve ciddi itirazlara rağmen, yıkımlar yapılmış ve yaşayanlar tahliye edilmiştir. Burada yaşayan çok sayıda kişi karşılaştıkları baskı ve korkutmalar sonucunda mülklerini çok ucuza satarak mahallelerinden ayrılmışlardır. Yıkımlar ve hafriyatlar sırasında ortaya çıkan arkeolojik iz-

lere rağmen, çoğunluğu Sulukuleli olmayan yeni mülk sahiplerinin taleplerine uygun bir site-nin inşaatına devam edilmiştir. Bugün yaşanan pek çok hukuksuzluk nedeniyle inşaatlar durma noktasına gelmiş, Sulukuleli hak sahiplerine verilen sözler tutulmamıştır. Sulukulelilerin maruz kaldığı mağduriyetler, benzer toplumsal

kesimlerin yaşadığı mahallerde gerçekleştirilecek dönüşümlerin sonuçlarına ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır.

Nitekim Sulukule deneyimi Tarlabası'nda yaşayanlar açısından bir örnek oluşturmuş ve daha bilinçli bir hak mücadelesinin de yolu açılmıştır. Buradaki mülk sahipleri Mart 2008'de Tarlabası Mülk Sahipleri ve Kiracıları Kalkındırma Sosyal Yardımlaşma Derneği'ni kurarak birlikte hareket etmeye çalışmışlar ve uzun süre mülkleri üzerinden anlaşılmaya yanaşmamışlardır; dolayısıyla, proje altı yıl gecikmeli olarak 2011 yılının son aylarında yapılan yıkımlarla başlatılabilmektedir. Her ne kadar artık sürecin sonuna gelmişse de açılan davaların sürüyor olması bu tür dönüşümlerden etkilenen kesimler açısından ciddi bir deneyim yaratmıştır. Ayrıca, bu dönüşüm sürecinde yapılan hukuksuz uygulamalar, baskılar ve yaşatılan mağduriyetler, son dönemin dönüşüm uygulamalarının "sıfır toleranslı" ve "dışlayıcı" niteliğine ayna tutmaktadır. Bu bağlamda, Tarlabası'nda yaptığımız alan araştırması, hem kent yoksullarının sığınma alanları olan mahallerde ortaya çıkan mağduriyetlere dikkat çekmesi ve toplumsal mücadele deneyimine örnek oluşturması hem de uygulamalardaki hukuksuzlukları yansıtmaları açısından çok önemli bir yere sahiptir.

Tarlabası'nda yapılan alan araştırması, Ağustos 2008'de, dönüşümle ilgili ciddi tartışmaların olduğu sıkıntılı bir dönemde kapsamlı bir anket uygulaması ile başlamıştır. Ancak dönüşüm süreci sürekli ve yeni gelişmelerle farklı boyutlar kazanmıştır; bu nedenle, daha sonra da sürdürdüğümüz ziyaretler ve görüşmelerle bu sürecin nasıl ilerlediği, yeni gelişmelerin nasıl algılandığı ve ne tür mücadele biçimlerine

başvurulduğu incelenmiştir. Bu süre içinde hem mülk sahipleri hem de kiracılarla görüşmeler yapılmış; bir yandan da belediyenin, ilgili kurumların, meslek odalarının ve proje danışmanlarının yaptığı açıklamalar ve gazetelere verdikleri röportajlar takip edilmiştir. Dolayısıyla, özellikle Tarlabası'nda yapılan araştırma, bu dinamik dönüşüm sürecinin sürekli izlenmesini ve bugüne kadar yaşanan gelişmelerin aktarılmasını gerektirmiştir. Yazının bundan sonraki bölümlerinde Tarlabası'nın tarihsel gelişimi özetlendikten sonra 2006'da "yenileme alanı" ilan edilmesinden itibaren yaşanan mücadele süreci detaylı olarak anlatılacaktır. Daha sonra ise yenileme alanında yapılan anketin bulguları ortaya konacaktır; ankette % 50'ye yakın bir örneklem düzeyine ulaşılmıştır. Anket sonuçları, yıkımlar ve tahliyeler öncesinde burada yaşayanlara ilişkin belki de son kapsamlı bulguları yansıtmaları açısından ciddi önem kazanmaktadır.

DÜNDEN BUGÜNE TARLABASI

Tarlabası'nın gelişimi Pera'nın (Beyoğlu) ve Galata'nın gelişimiyle yakından ilişkilidir; bu nedenle buralardaki gelişmelere bakmak Tarlabası'nın dönüşüm sürecine de ışık tutacaktır. 1924'te ilçe haline getirilen Beyoğlu (Pera) İstanbul'un en eski yerleşimlerinden biridir. 1965 yılında kent nüfusu içinde % 9,55 gibi önemli bir paya ulaşan Beyoğlu ilçesi, farklı dönemlerde ağırlıkları değişse de konut alanı olmak dışında üretim, ticaret ve hizmetler gibi çok çeşitli işlevlerle öne çıkmıştır. Semt, her dönemin ekonomik ve politik özelliklerine göre sürekli dönüşüme uğramış veya hâkim grupların politik ve kültürel tercihlerine ve anlam dünyalarına göre bilinçli olarak dönüştürül-

müştür. Kent içindeki önemli konumuna ve merkez olma özelliklerini pekiştiren gelişmelere bağlı olarak, Taksim ve çevresi bu katmanlı anlam dünyasının odak noktasını oluşturmuştur. Farklı dönemlerde öne çıkan diğer kentsel mekânların gölgesinde önemini göreceli olarak yitirmiş olmasına rağmen zamanla yeni anlamlar yüklenen bir “simgesel mekân” olma özelliğini korumuştur. Sürekli dönüşüme uğrasa da, Taksim ve çevresinin hâlâ İstanbul’un en kozmopolit merkezi olma özelliğini sürdürdüğünü söylemek yerinde olacaktır. Bu bölge, aynı zamanda farklı kesimler açısından kutlamaların ve toplumsal muhalefetin simgesel mekânıdır. 1 Mayıs kutlamalarında yaşananların oluşturduğu yüklü toplumsal bellek bugün Gezi Parkı direnişiyle yeni bir anlam kazanmaktadır. Nitekim bugün yok edilmeye çalışılan da yakın zamanın çeşitli hikâyelerinden oluşan bu ortak bellektir.

Bugün Beyoğlu İlçesi’nde, özellikle İstiklal Caddesi’ni çevreleyen mahallelerde ve Karaköy’e yakın alanlarda konut işlevi giderek azalmakta ve yerini ticaret ve hizmet sektörüne bırakmaktadır. Beyoğlu’nda 45 mahalle bulunmaktadır; özellikle imalat, ticaret ve hizmet sektörlerinde öne çıkan Kemankuş, Hüseyinaga, Arap Cami, Asmalı Mescit, Evliya Çelebi, Kâtip Mustafa Çelebi, Gümüşsuyu gibi mahallelerde nüfus kaybı açık bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle, ilçenin nüfusu 2000-2009 yılları arasında hemen hemen aynı kalmıştır. İlçede 2009 yılında toplam olarak 244.515 kişi ikamet ederken, gündüz nüfusu 2 milyon kişi civarına ulaşmaktadır (TÜİK, Mahalle Nüfusları 2000-2009). 2000 yılında mevcut firma yatırımlarının ilçe içindeki tüm yatırımlar arasındaki paylarına bakıldığında en yüksek ora-

na sahip faaliyet alanlarının nakliye ve kargo hizmetleri (% 4,5), makine ve ekipmanları imalatı (% 4,4), hazır giyim imalatı (% 3,65) ve demir çelik üretici ve satıcıları (% 3,33) olduğu görülür (İstanbul Valiliği, İl Koordinasyon Kurulu, 2007). Diğer bir deyişle, Beyoğlu 2000 yılında hâlâ önemli bir imalat merkezidir. Nitekim 2002 sanayi sayımına göre Beyoğlu’nda istihdamın % 29,7’si ticaret, % 26,9’u ise imalat sektöründe yer almaktadır. Bu iki sektörün dışında otel ve lokantalar (% 11,1), ulaştırma, depolama ve haberleşme (% 11,1) ve gayrimenkul faaliyetlerinde çalışanlar (% 8) önemli paylara sahiptir (TÜİK, 2002 Sanayi Sayımları).

2006’ya gelindiğinde önemli bir sektörel değişimin yaşandığı görülür. Bu yıl en yüksek paya sahip faaliyet alanları otel, lokanta ve eğlence yerleridir (% 4,97); bunu izleyen sektörler makine ve ekipmanları imalatı ile demir çelik üretici ve satıcılarıdır. Perşembe Pazarı ve civarında aydınlatma ve her türlü metal ürünlerinin imalatının ve satışının yapıldığı düşünüldüğünde, bu oranın yüksekliği anlaşılır olmaktadır. İstiklal Caddesi ve civarında turizm, yemek ve eğlenceye yönelik faaliyetlerin artmasıyla birlikte Beyoğlu’nun ticaret ve hizmetlere yönelik bir dönüşüm geçirdiği izlenebilmektedir. Nitekim giyim, demir ve çelik imalatı gibi imalat sektöründe yer alan faaliyet kolları ciddi bir biçimde azalmıştır. 2006’da turizm belgeli tesisler, seyahat acenteleri, eğitim kurumları, bilgisayar, kırtasiye, kitap satışı gibi faaliyet alanlarındaki artış, buradaki niteliksel değişime işaret etmektedir. Beyoğlu’nun İstanbul ili içinde turizm belgeli tesisler ile otel, motel ve eğlence yerlerinde bir uzmanlaşmaya doğru gittiği anlaşılmaktadır (İstanbul Valiliği İl Ko-

ordinasyon Kurulu, 2007). Beyoğlu ilçesinde 1.219 dinlence ve eğlence yeri, 198 otel-pansiyon, 228 iş hanı, 29 sinema, 12 sanat galerisi, 5 tiyatro, 10 kültür merkezi ve 49 kitapevi-müzik market bulunmaktadır (www.beyoglu.gov.tr; erişim: 12.12.2012). Bütün bu veriler Beyoğlu ilçesinin önemli bir semti olan Tarlabası'na yönelen ilgiyi de açıklayıcı niteliktedir.

Bu noktada, Tarlabası'nın tarihsel gelişimini ve bugüne kadar geçirdiği dönüşümleri, Pera ve Galata'da yaşanan gelişmelerle birlikte kısaca özetlemek faydalı olacaktır. Beyoğlu semtinin ana omurgasını oluşturan Cadde-i Kebir, bugünkü adıyla İstiklal Caddesi'nin Taksim Meydanı ile sonlanan gelişim çizgisi incelendiğinde bölgenin çok katmanlı yapısı kendini açıkça göstermektedir; semt adeta İstanbul'un yaşadığı dönüşümlerin bir aynası gibidir. İstanbul'un fethinden sonra tarihî merkezden Galata'ya doğru yaşanan genişleme Pera'nın önemini arttırmıştır. 16. yüzyıldan sonra Fransız, İngiliz ve Hollandalılar dahil olmak üzere pek çok yabancı uyruklunun bu bölgeye yerleşmesi, sefaretlerin, önemli kiliselerin ve ibadet mekânlarının açılmasıyla cadde zaman içinde kentin en önemli ticaret ve zanaat merkezi haline gelmiştir. II. Bayezid zamanında açılan Galata Mevlevihanesi ve bugün Galatasaray Lisesi'nin bulunduğu alanda kurulan Acemioğlanlar Kışlası Müslüman nüfusun da bölgeye yerleşmesine ve Kasımpaşa sırtlarında Müslüman mahallelerinin kurulmasına yol açmıştır. Bu yıllarda bugünkü Tarlabası'nın yer aldığı alanın tamamında Müslüman mezarlıklarının bulunduğu bilinmektedir (Üsdiken, 1994a). Ancak yine de bu dönemde Pera bölgesinde Levantenlerin ve gayrimüslim vatandaşların ağırlığının devam ettiğini belirtmemiz gerekir.

18. yüzyılın sonunda gösterişli binalarla dolan Cadde-i Kebir'in esas gelişmesi 19. yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat döneminin modernleşmeye yönelik reformları ve "alafranga" yaşam biçiminin önem kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu dönemde varlıklı Müslüman nüfusun da semtte kiraladıkları ya da satın aldıkları evlerde yaşamaya başladıkları gözlenir. 1870'deki Pera yangınından sonra bölgede Batılı anlamda bir şehircilik hareketi başlatılmış, cadde-lerin, geniş meydanların, tiyatroların ve otellerin yer aldığı "Yeni Şehir" (Nouvelle Ville) projesi uygulamaya konmuştur. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Tünel'in inşa edilmesi, atlı ve daha sonra elektrikli tramvayların kullanılması ve altyapı yatırımlarının yapılmasıyla cadde, sinema ve tiyatrolarıyla, otel, lokanta ve kafeleriyle İstanbul'un en şık ve ihtişamlı bölgesi haline gelmiştir. Bu dönemde Galata bir ticari merkez olarak gelişirken Pera bir üst sınıf konut alanı olma özelliğini kazanmıştır. Cadde-i Kebir ve ona bağlanan dar ve korunaklı sokaklarıyla bu bölge çok farklı kesimlerden ve dinlerden insanların farklı amaçlarla bir araya geldiği son derece kozmopolit bir yapıya bürünmüştür. 1913'te elektrikli tramvay ile Beyoğlu'nun Şişli'ye bağlanması sonucunda, Galatasaray-Taksim arasındaki bölge, Tünel-Galatasaray'a göre daha merkezî bir konuma gelmiştir. Bu durum Tarlabası'ndaki gelişmeleri de tetiklemiştir (Kuban, 1970; Üsdiken, 1994a ve 1994b; Akın, 1994, 1998; Dökmeci ve Çıracı, 1990).

18. yüzyıl başından itibaren nüfusu artan bölgede yerleşim Tarlabası-Tepebaşı'na ve giderek Dolapdere'ye doğru ilerlemiştir. Semtin tarihi ile ilgili farklı araştırmalarda ortaya konan bir görüşe göre bölge 16. yüzyıla kadar tarlalarla örtülü olmasından ötürü "Tarlabası"

adını almıştır (Arseven, 1989). Kırım Savaşı sonrasında 1856 Islahat Fermanı ile yabancılara tanınan ayrıcalıklar ve yabancı sermayeyle ortak yatırım yapma imkânları meslek sahiplerinin Beyoğlu'na talebini artırmış ve kiralardan yükselmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler Tarlabası'nın da önem kazanmasına neden olmuştur; bölgede 1850'lerden sonra bahçeli nizamda bir gelişme yaşanmış ve zaman içinde cadde'nin iki tarafı da dolmaya başlamıştır. 1870'deki Pera yangınından sonra başlatılan "Yeni Şehir" (Nouvelle Ville) projesi Tarlabası'nı da kapsamaktadır. 1848-1849 yılları arasında çıkarılan "Ebniye Nizamnameleri" adıyla anılan yönetmelikler ile yangınlar sonucu yok olan ahşap yapıların yerine kâgir yapıların yapılması özendirilmiştir. 1900'lü yılların başında Tarlabası Caddesi'nin her iki yanı arazi fiyatlarının da artmasıyla birlikte, dört beş katlı kâgir yapılarla dolmaya başlamıştır. Bu yapıların pek çoğunda neredeyse tümü Rumlara ve Ermenilere ait olan işyerleri (saatçi, kuyumcu, doktor muayenehanesi, eczane, fotoğraf atölyesi gibi) bulunmaktadır; sadece iki işyerinin Müslümanlara ait olduğu bilinmektedir (Üsdiken, 1994a).

Pera üst sınıfın yerleşim bölgesi iken Tarlabası onlar kadar varlıklı olmayan orta ve alt-orta sınıfların konut alanı olarak gelişmiştir. Burada inşa edilen konutlarda genellikle çevredeki işyeri sahipleri ve çalışanları ile elçiliklerde ve üst düzey bürokratların evlerinde çalışanların yaşadığı ifade edilmektedir. Tarlabası'ndaki binalarda Pera'dakilere benzer bir mimari akım izlenmiş fakat çok daha mütevazı inşa edilmiştir. Dolayısıyla, Tarlabası, İstanbul'da orta sınıf gayrimüslim burjuvazinin yaşam düzeyi ve kültürünü yansıtmakla birlikte aynı zamanda Geç

Osmanlı kentsel modernleşmesinin de en iyi belgelendiği örneklerden biri olarak kabul edilmektedir (Akbulut, 1994). Tarlabası Caddesi ise farklı gelir grupları arasındaki sınırı belirlemiştir. Bu dönemde bölgede yaşayanların tamamına yakını Rum'dur; az sayıda Ermeni ve Aynalıçarşı civarında da Levantenler yaşamaktadırlar (Dökmeci ve Çıracı, 1990).

Cumhuriyetin kurulmasından günümüze kadar Tarlabası'nı hem fiziksel hem de toplumsal olarak etkileyen pek çok gelişme olmuştur. 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesi ve Ankara'nın başkent seçilmesiyle birlikte elçilikler Ankara'ya taşınmış ve burada oturan insanların iş imkânları da ortadan kalkmıştır. Ayrıca Lozan Antlaşması ile yabancı firmalar, tüccarlar ve sigorta şirketleri imtiyazlarını yitirmişler ve Beyoğlu'nu terk etmeye başlamışlardır. 1923'ten 1950'lere kadar İstanbul nüfus ve sermaye kaybetmiş, Beyoğlu gibi daha önceki dönemin en prestijli bölgeleri de bu kayıptan etkilenmiştir. Bu dönemde Müslüman aileler bu semtte kiraladıkları ya da satın aldıkları evlere taşınmaya başlamışlardır. 1925-1926 T.C. Devlet Salnamesi'ne göre, Tarlabası, Beyoğlu'na dahildir ve toplam 305.577 kişi olan nüfusun 148.070'i Türk ve İslâm, 82.371'i Rum, 24.043'ü Ermeni ve 24.761 Musevi'dir. Bunların dışında Katolik Ermeniler, Protestanlar, Latinler, Bulgarlar, Süryaniler, Ulahlar, Katolik Rumlar ve yabancılar da bölgede yaşamaktadırlar (Aslan, 2008).

Beyoğlu'nda yaşanan fiziksel dönüşümlerle beraber toplumsal yapıda travmatik dönüşümlerin yaşandığını ifade etmemiz gerekir. Beyoğlu'nda en sarsıcı toplumsal dönüşüm 1942'de yasalaşan Varlık Vergisi'nin yol açtığı el değiştirmelerle yaşanır; bu dönemde gayrimüslim

nüfusun vergilerini ödeyebilmek için sahip oldukları gayrimenkulleri elden çıkarması ve ülkeyi terk etmesi İstanbul'un pek çok semtini olduğu gibi Beyoğlu'nu da etkilemiştir. 6-7 Eylül 1955'te ise yine gayrimüslimlerin, özellikle Rumların gayrimenkulleri yağmalanmış, Beyoğlu'nda işyerleri ve konutları olanlar bu alanı terk etmişlerdir. Dolayısıyla bu dönemde Beyoğlu'nun toplumsal yapısının tümüyle değiştiği ve buranın kimliğini oluşturan zanaat ve ticaretin yok olmaya başladığı rahatlıkla söylenebilir. Terkedilen ya da el değiştiren binalar ise artık yeni sahipleri tarafından yeni işlevlerle hayatına devam edecek ya da oda oda kiralanarak 1950'lerden sonra İstanbul'a yönelen kitlesel göçün barınma imkânını sağlayacaktır. Bu dönemde Tarlabası'ndaki binalar sahipleri veya birtakım fırsatçı gruplar tarafından odalara bölünerek bekâr odaları olarak kiralanmış ya da işgale uğramıştır. Bu durum günümüze kadar farklı biçimlerde devam etmiştir.

1960'lı yıllardan sonra İstiklal Caddesi'nin prestijini kaybettiği, eğlence mekânlarının nitelik değiştirdiği, üst gelir gruplarına hitap eden alışveriş mekânlarının kapandığı ve önceliğin Nişantaşı ve Şişli odaklı merkeze doğru kaydığı görülür. 1980'li yıllar, darbe sonrasında yönetime gelen Özal hükümetinin benimsediği neoliberal iktisat ve sanayi politikalarının yanı sıra Belediye Başkanı Dalan'ın kentin dönüşümünü hızlandıran uygulamaları ile tanımlanabilir. Bu dönemde Beyoğlu'nu yeniden canlandırma çabaları gündeme gelmiş, İstiklal Caddesi yayalaştırılarak tramvay yeniden kullanıma sokulmuştur. Kapanmış pastanelerin ve sinemaların yeniden açılması, festivallerin düzenlenmesi ve binaların yeni sahipleri tarafından restore edilerek kullanıma sokulması Beyoğlu-

lu'nu yeniden eski canlı günlerine döndürmenin önemli araçları olarak ortaya çıkmıştır (Gülersoy, 1994). Bu yıllarda İstiklal Caddesi'nde kültürel ve nitelikli ticari faaliyetlerin yeniden canlandırılması, tarihî özellikli yapı stokuna sahip Cihangir ve Galata gibi önemli konut alanlarının dönüşümünü de hızlandırmıştır. 1950'lerden sonra göçmenler de dahil olmak üzere çok farklı kesimlerin kimi zaman kirala-dığı, kimi zaman da satın alarak yerleştiği bu konut alanları 1980'lerden sonra yaşanan gelişmelere paralel olarak son yirmi yılda hızlı bir soylulaşma sürecine girmiştir.

1980'lerde bölgeyi etkileyen en önemli olay ise Dalan operasyonları olarak bilinen yıkım faaliyetleridir; küçük bir cadde olan Tarlabası Caddesi'nde 350 tarihî nitelikli bina yıkılarak Tarlabası Bulvarı açılmıştır. Bulvarın açılması meydan özelliğinin kaybolmasına ve meydanın adeta otobüs, minibüs ve özel otolara terkedilmesine yol açmıştır. Bu değişimin en önemli sonucu ise semtin Tarlabası bölümünün Taksim'den koparak kendi içine kapalı bir bölge haline gelmesi ve giderek kentin en yoksul ve marjinal kesimlerinin kalıcı yaşam alanına dönüşmesidir. Bu dönemde Tarlabası'nı etkileyen en önemli gelişmelerden birisi de, bu bölgenin zorunlu göç sonucu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç eden nüfusun İstanbul'daki sığınma alanı olmasıdır. Ayrıca, İstanbul'da kendilerine yer bulmakta güçlük çeken birtakım gruplar da bölgede yaşamaktadır. Bu gruplar içinde uluslararası göçle gelen ve kimi zaman İstanbul'daki iş imkânlarını değerlendiren kimi zaman da başka ülkelere gitmek üzere İstanbul'u bir durak yeri olarak kullanan göçmenler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kentin başka mahallelerinden dışlanan Çingeneler, transsek-

süeller ve homoseksüeller de alanın bu kozmopolit yapısı içinde kendilerine bir yer bulabilmektedirler. 1990'lı yıllara kadar, Tarlabası, göçmenler için geçici bir ikamet alanıdır ve merkezî konumu nedeniyle özellikle bekâr nüfusun oda kiralayarak yerleştiği bir bölge niteliğine sahiptir. Kentte sahip oldukları sosyal ağlarla konumlarını güçlendiren kesimler için bir sonraki aşama, çalışma alanlarına yakın konumda bir gecekondü alanına yerleşmektir. Ancak, 1990'larda gelen göçmenler açısından artık bu geçicilik söz konusu değildir. Tarlabası bu yeni göçmen ailelerin ya da bekâr nüfusun ev sahibi ya da kiracı olarak yerleşmesiyle, artık yoksul ve seçenekleri çok sınırlı, dar gelirli kesimlerin sığınağı haline gelmiş ve kalıcı bir nitelik kazanmıştır (Yılmaz, 2007; Dinçer ve Merey, 2002). Bu gelişmeler sonucunda bölgede yaşanan köhneleşme ve rant değerlerinin düşmesi bugün uygulamaya konan kentsel dönüşüm projesinin de esas dinamiğini oluşturmuştur.

Son dönemlerde İstiklal Caddesi ve caddeye açılan sokaklarda otel, restoran, kafe gibi işlevler yoğunlaşmakta ve daha çok kentsel turizme yönelik bir "ticari soylulaştırma" yaşanmaktadır. Talimhane bölgesinde turizme yönelik dönüşümün desteklenmesi ve yatak kapasitesinin 3 binden 13 bine çıkması bu bölgede daha büyük projelerin de önünü açmıştır. Beyoğlu Belediye Başkanı Demircan, Talimhane'nin dönüşümünü, ortaya koydukları vizyona ve yönlendirmelere bağlamaktadır. Buraya ilişkin vizyon "kültür ve turizm endüstrilerinin" geliştirilmesidir; ayrıca Talimhane'deki uygulamaların çevredeki dönüşümleri özendiren bir "vitrin" görevi üstlenmesi beklenmektedir. Civarındaki bu gelişmeler, Tarlabası'nda kapsamlı bir

dönüşüm yapılmasının imkânlarını oluşturmuştur. Nitekim dokuz adada başlatılan dönüşüm projesinin bir "domino etkisi" yaratarak Tarlabası'nda topyekûn bir dönüşümü tetikleyeceği düşünülmektedir (Çabukol, İ. Boğaziçi Gündem, 04.09.2012). Demircan, bu kapsamlı dönüşümü "zehirlenmiş prensesi tedavi etme" metaforuyla ifade etmekte ve aslında "soylulaşma" kavramının da içini doldurmaktadır:

Şimdi zehirlenmiş prensesi tedavi ediyoruz. Tarlabası değerli bir prenses ama zehirlenmiş. Onu yeniden adam etmek güç bir iş. Ama başardığımızda prenses kazanacağız.... Tarihi yapılardan modern binalardan alamayacağınız verimi elde edersiniz... Ayrıca, onlardan verim alacağını fark ettikleri için eski eser peşinde dolaşanlar olacak. Beyoğlu kendi dokusuna sahip olmaya, eski şaşaasını bulmaya başladı. Bu ticaret hacmini birlikte getiriyor. Tarlabası bizim en asli projelerimizden biridir. Tarlabası'nı bu noktaya getirebilmek için, Talimhane ve çevresini iyileştirdiğimiz hareketin ivmesiyle güç kazandık. Oralarda bir hareket sağlayamaysaydık, Tarlabası'ndaki ne yatırımcıyı ne de yaşayanları ikna edemezdik. (Solmaz, E., *Vatan*, 28.08.2012).

BİR MÜCADELE ALANI OLARAK

TARLABASI'NDA KENTSEL YENİLEME

Belediye Başkanı Demircan, Tarlabası projesinin herkesin yararına sonuçlar üreteceğini metrekare fiyatlarındaki artışlarla açıklamaktadır. Ancak böyle bir ifade, bugüne kadar yaşanan süreçte hem mülk sahiplerinin hem de kiracıların yaşadığı mağduriyetlerin üstünü sahte bir örtüyle örtme vazifesi görmektedir. Bu bölümde Tarlabası'nda yaşanan dönüşüm, 2008 yılı Ağustos ayından itibaren bölgede yaptığımız görüşmeler ışığında anlatılacak; ayrıca, gazetelerde çıkan haber ve röportajlara da yer verile-

cektir. Dönüşüm sürecinin ilk aşamasında, bu alanda yaşayanların, sağlanacak kredilerle binalarını kendilerinin restore etmesi ya da iyileştirmesi öngörülmüş ve böyle bir gelişimin çevrenin dönüşümünü de tetikleyeceği düşünülmüştür. Bu aşamada, Beyoğlu Belediyesi 444 tapu sahibini çağırarak süreç hakkında bilgilendirme toplantıları yapmıştır. Tarlabası Mülk Sahipleri ve Kiracıları Kalkındırma Sosyal Yardımlaşma Derneği sözcüsü Erdal Aybek, kentsel dönüşüm ve yenileme projesi hakkında kendilerine yapılan ilk açıklamayı şöyle anlatmaktadır:

2005'te çıkan yasanın ardından belediye bizi görüşmeye çağırdı. Dünya Bankası'ndan kredi bulduk, binalarımızı restore edeceğiz. Paranız yoksa bu krediden size destek vereceğiz, 10-15 yılda geri ödeyeceksiniz dediler. Ancak 2006 yılında 5366 sayılı yasanın parlamentodan geçmesiyle belediyenin tutumunda değişim oldu. (Kuyucu ve Ünsal, 2008).

Nitekim Tarlabası'nda dokuz adayı kapsayan alan, 20.02.2006 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ve 5366 sayılı kanunun ilgili maddeleri uyarınca "Yenileme Alanı" olarak ilan edilmiştir. İlk etap yenileme projesi için 16.03.2007'de Beyoğlu Belediyesi'nce ihaleye çıkılmış ve Çalık Holding'e ait GAP İnşaat, katılımcılar arasından en uygun teklifi vererek ihaleyi kazanmıştır. 04.04.2007 tarihinde Beyoğlu Belediyesi ile alanın yenilenmesi için sözleşme imzalanmıştır. Projenin bu etabında, toplam 28 bina ve 7 bin 532 m²'lik bina alanının olduğu gibi korunması, 113 bina ve 33 bin 393 m²'lik bina alanının restore edilerek güçlendirilmesi ve de 37 bina ve 5 bin 396 m²'lik bina alanının yıkılarak, orijinaline uygun biçimde yeniden inşa edilmesi planlanmaktadır.

Bu çerçevede 50 ile 100 m² parsel büyüklüğüne sahip tarihî binaların beşer, onar gruplar halinde birleştirilip tek blok haline getirilmesi ve binaların alışveriş merkezi, konut, butik otel ve pansiyon olarak kullanılması hedeflenmiştir. Yenileme projesinin % 52'si konut alanı, % 12'si ticaret, % 17'si turizm yapısı, % 14'ü ofis yapısından oluşmaktadır; yapıların altında ise büyük otopark alanları inşa edilecektir. Yenileme sonucunda, mevcut binalarda konut ve işyeri sahibi olanların, yeni yapılacak projede hissedar konumunda olması düşünülmektedir. Yapılan anlaşma çerçevesinde 62 bin 804 m²'lik alanın 26 bin 179 m²'sinin mahalle sakinlerine verilmesi, daresi küçük olan kat maliklerinin ise yapımcı firma tarafından kredilendirilmesi taahhüt edilmektedir (*Hürriyet*, 20.09.2008). Bu durumda Çalık Holding bina kullanım alanlarının % 58'ine sahip olurken bina sahiplerinin payı % 42 olarak belirlenmiştir; bu paylaşım biçimi ortaya çıkan itirazların da temelini oluşturmuştur.

GAP inşaat, Tarlabası Yenileme Projesi'ni yürütmek üzere, proje alanının hemen karşısında Beyoğlu Belediyesi'ne ait bir hizmet binasında 28.02.2008'de Tarlabası Koordinasyon Merkezi'ni açmış ve mal sahipleri ile görüşmelere başlamıştır. Projede mülk sahiplerine önerilen % 42'lik pay mevcut metrekare üzerinden hesaplanmaktadır. Mevcut durumda dokuz adada toplam proje alanı 22 bin m² ve bütün katların dahil olduğu meskûn alan 64 bin m²'dir. Ancak Avan Projede dokuz ile on dört kat arasında yapılmış binalar bulunmaktadır; bu hesaplama dönüşüm sonucunda kullanım alanı 180 bin m²'ye çıkacaktır. Dolayısıyla, mülk sahiplerinin alacağı pay aslında 80 bin m² olması gerekmektedir; ancak proje yüklenicisi

firma bunu kabul etmemiştir. Bu süreçte belediye tarafından uzlaşma görüşmeleri ve bilgilendirme toplantıları kapsamında mahalle sakinlerine yapılan üç öneri şöyledir: Binalara ortalama olarak 100.000 TL para, gerçekleştirilecek projeden 50 m² yer ya da acele kamulaştırma kararı. GAP inşaat tarafından yapılan bu teklifler projeden etkilenen olan mülk sahibi ve kiracılar tarafından benimsenmemiştir. Özellikle konut ya da işyeri sahiplerinin büyük bir bölümü kendilerine yapılan teklifleri çok az bularak anlaşma yoluna gitmemişlerdir.

Yapılan teklifler konusunda mahalledeki mülk sahipleri mutsuzluklarını şu şekilde ifade etmektedirler (*Hürriyet*, 20.09.2008):

Tarlaşası'nın en değerli yerinde, ana cadde üzerinde 8 katlı iş hanım var. Alt katında dükkânım var. 12 Eylül'de beni belediyeye çağırdılar. Belediye resmen şirketle birlikte olup bizimle pazarlığa oturuyor. Yanımızda kimseyi de istemiyorlar. 900 m² kullanım alanı olan iş hanıma karşılık bana yeni alışveriş merkezinin ön cephesinden 25 metrekare, bodrum katından 40 metrekare olmak üzere 65 metrekare yer teklif ettiler. Ben bu şartlar altında nasıl anlaşırım onlarla?" (Namık Sönmez-Tarlaşası Caddesi No. 158)

51 m² tabana yapılmış, 3 katlı evim var. 153 m² kullanım alanlı. Buralara, 3 bodrum katıyla beraber en az 8 katlı evler yapacaklar. Yani yaklaşık 400 m² kullanım alanı olacak. Bize de arsa kadar daire veriyorlar. Yani 51 m². E bu anlaşmada adalet nerede? Anlaşamadık. (Muhittin Acay-Karakurum Sokak No. 32)

Arsamız 55 m². 5 katlı evimiz tapulu. Onu elimizden alıp bize Bayrampaşa'da TOKİ'nin yaptığı evlerden 40 m² daire teklif ediyorlar. Bu kadar değerli bir arazi üzerinde bakımsız da olsa evimiz var. Toplam kullanım alanı 275 m². Buranın değeri, hem de Bayrampaşa'da olan 40 m² bir daireye mi denk geliyor? Zaten emlakçılar da bize rahat vermiyorlar. Belediye de aba-

altından sopa gösterip, "Anlaşmazsanız elektriğinizi, suyunuzu kestiririz," diyor. Bıktık artık. (Azize Dinler-Karakurum Sokak No. 9A)

Bu görüşmeler devam ederken, yenileme alanında yaşayanlar haklarını korumak amacıyla Mart 2008'de Tarlaşası Mülk Sahipleri ve Kiracıları Kalkındırma Sosyal Yardımlaşma Derneği'ni kurmuşlardır. Derneğe mahalleden 280'i mal sahibi, 150'si kiracı, toplam 430 üye kayıt yaptırmış, üyeler arasından 128 tanesi vekâletlerini derneğe vermişlerdir. Vekâlet vermenin mali yükü dolayısıyla bu sayının düşük olduğunu belirten dernek sözcüsü Erdal Aybek, mahallede irtibat kurulan kişi sayısının çok daha fazla olduğunu belirtmektedir (Görüşme 1, 05.05.2009). Bu süreçte şirketin yaptığı tekliflerin çok az olması mülk sahiplerinin uzun süre anlaşmaya yanaşmamasına yol açmış ve dava yoluyla haklarını aramaları projenin uygulanmasında gecikmelere neden olmuştur. Bu projenin mülkiyet haklarına bir tecavüz niteliğini taşıdığı sürekli ifade edilmektedir. Ayrıca bu bölge, Tarihi ve Kültürel Varlıkları Koruma Kurulu tarafından koruma altına alınmıştır; yenileme alanındaki bazı binalar, burada yaşayanlarda sağlık sorunları yaratacak kadar kötü koşullara sahip olmasına rağmen, fiziksel müdahale ciddi bir biçimde sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla, bu projenin binaları yıkarak aslına uygun olmayan 10 katın üzerinde yeni binaların yapılmasını içermesi çelişkili bir durum olarak gündeme getirilmektedir (Görüşme 1, 05.05.2009). Ayrıca, 5366 sayılı kanunun, anlaşma sağlanamaması durumunda "acele kamulaştırma" yapma yetkisini vermesi ve bunun görüşmelerde sürekli bir tehdit aracı olarak kullanılması ciddi bir rahatsızlığa yol açmıştır.

GAP tarafından hazırlanan ve uzun süre gözden uzak tutulan Yenileme Alanı Avan Projesi, 22.05.2008 tarihinden itibaren yaklaşık 2 ay gibi bir süre Beyoğlu Belediyesi Ek Hizmet Binası'nda ve "Tarlabaşı Geleceğini Paylaşıyor" isimli sergi ile Beyoğlu Belediyesi Sanat Galerisi'nde sergilenmiştir. Tarlabaşı Mülk Sahipleri ve Kiracıları Kalkındırma Sosyal Yardımlaşma Derneği ise bu süreç içerisinde başta belediye olmak üzere birçok kuruma dilekçe ve raporlar yolu ile şikâyet ve rahatsızlıklarını iletmışlerdir. Bunlar arasında siyasi partiler, gazete ve basın kuruluşları olduğu gibi, Cumhurbaşkanlığı, TBMM, Başbakanlık gibi makamlar da bulunmaktadır. Bu birimlere sunulan genel rapor içerisinde GAP İnşaat'a, Beyoğlu Belediyesi ve dernek yönetiminin gerçekleştirdiği toplantı tutanakları, dernek tarafından Belediye'ye ve GAP İnşaat'a verilen yazılı tekliflerin örnekleri, dernekle yapılan resmî yazışmaların cevapları bulunmaktadır.

Öte yandan Beyoğlu Belediyesi, Tarlabaşı Projesi'nin, bölgenin kendine has mimari karakteri, yaşayanların sosyal profili ve gereksinimleri dikkate alınarak oluşturulduğunu ileri sürmektedir. GAP İnşaat, Tarlabaşı Yenileme Projesi Koordinatörü Kıvırcık, bu bilgilere ulaşmak için kapsamlı anket çalışmaları, fiziksel ve sosyal doku analizlerinin yapılmış olduğunu, bina envanterleri, plan şemaları belirlendikten ve cephe rölöveleri tamamlandıktan sonra Avan Projenin elde edildiğini söylemektedir. Yenileme alanındaki her bir adaya ilişkin rölövelerin ve Avan Projelerin hazırlanması için Türkiye'nin en ünlü mimarlık bürolarıyla çalışılmış, bu süreçte elde edilen projeler UNESCO, ICOMOS, Mimarlar Odası ve Şehir Plancıları Odası ile çeşitli toplantılarda payla-

şılmıştır (Kıvırcık, 2008). Tanıtım toplantılarında özellikle meslek odalarının yönelttiği yoğun eleştirilere rağmen proje olduğu gibi kalmıştır.

Yüklenici firmanın bölgede gerçekleştirdiği ana çalışma "Tarlabaşı Sosyal Doku Analizi" isimli saha araştırmasıdır. Mahallede gerçekleştirilen bu çalışma, proje alanındaki demografik bilgiler, mülkiyet bilgileri, sosyo-ekonomik durum ve eğitim gibi verileri içermektedir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, proje alanındaki yapı stokunun % 40'ı boştur. Geri kalan % 60'ının içindeki 500 hanenin 231'i ile görüşülmüş ve % 71'inin kiracı, % 16'sının mülk sahibi olduğu anlaşılmıştır. Yaşayanların % 40'ı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden gelmiştir. Mahalledeki mülk sahiplerinin çoğu düşük gelirlidir; vasıfsız işlerde çalışmaktadırlar ve sosyal güvenceden yoksundurlar. Araştırma sonuçlarında, bu alanda 7 yaş altında 47, ilköğretime devam eden 80 çocuk olduğu ve hanelerin % 62'sinde öğrenci olmadığı ifade edilmiştir (Güvenç, 2008). Bu verilerin bir kısmı Eylül 2008'de gerçekleştirdiğimiz saha araştırmasının anket sonuçlarıyla da örtüşmektedir; ancak bazı verilerin ilginç bir şekilde farklı çıktığı da görülmektedir. Firmanın yaptığı analizlerin kuşku doğurması sonucunda dernek, dönüşüm alanında yaşayanların neredeyse tamamına ulaştığı bir anket çalışması yapmıştır. Bu çalışmaya göre, alanda 3.200 kişi yaşamaktadır ve yaklaşık olarak 900 çocuk (toplam nüfusun % 28'i) bulunmaktadır. Bizim yaptığımız araştırmada, bilgisine ulaşılan 1.343 kişiden 369'u 1-12 yaş aralığındadır (% 27,5) ve derneğin elde ettiği sonuçlarla aynıdır.

Yine derneğin yaptığı araştırmaya göre, Tarlabaşı'ndaki toplam iş yeri sayısı 139'dur; iş

yerlerinin % 25'ini mülk sahibi kullanmaktadır, geri kalan % 75'inde ise kiracılar bulunmaktadır. Bu iş yerlerinde çalışan kişi sayısı yaklaşık olarak 500'dür ve sadece 161 kişi (% 32,2) sosyal güvenlik koruması altındadır. Aynı araştırmaya göre kentsel yenileme projesi ortaya çıkmadan önce sosyal güvenliği olan işçi sayısı 300 kadardır. Projenin ilan edilmesi ile birlikte mevcut dükkânların ve iş yerlerinin kapanmaya başladığı; dolayısıyla hem konutlara hem de iş yerlerine kiracı bulunamaması nedeniyle yoksulluğun arttığı ifade edilmiştir. Derneğin verdiği bilgilere göre, bu süreçte yenileme alanında 170'in üzerinde ev ve 50'nin üzerinde işyeri boşalmıştır (Görüşme 1, 05.05. 2009). Bu durum, bu dokuz adanın yenileme alanı olarak seçilmesinin de gerekçesi olarak kullanılmakta ve belediye tarafından yapılan açıklamalarda “zaten binaların çoğu boştu” şeklinde ifade edilmektedir (*Radikal*, 10.08. 2011).

Yenileme Projesi aracılığıyla gerçekleştirilecek fiziksel dönüşümün sosyal etkileri de dernek yetkililerini kaygılandırmaktadır. Yüklenici firma ile belediyenin mahalledeki sosyal ilişkilere ve mahalle sakinlerine yaklaşımı benimsenmemekte ve kiracıların bu süreçte göz ardı edildiği söylenmektedir. Önlerine konan sözleşmeye göre, ev sahipleri evleri boşalttığında eşya ve insandan arındırarak terk etmeleri gerekmektedir. Bunların dışında GAP İnşaat'ın satın aldığı evlerdeki kiracıların kira meblağlarını yükseltmesi, küçük hissedarlara TOKİ'den ev verilmesi ya da kura önceliği tanınması gibi vaatlerin yerine getirilmemesi, mahalle sakinlerinin projeye ve yenileme sürecine olan güvenlerini zayıflatan etkenlerdir. Ev sahiplerine önerilen taksitler ve TOKİ konutlarına yerleşme önerisi ise burada yaşayanların ekonomik

ve sosyal koşulları ile uyuşmamaktadır. İş ve barınma çözümleri sunulmadan İstanbul'un uzak semtlerine borçlanarak gitmek yerleşimciler açısından ciddi bir mağduriyet ve dışlanma anlamına gelmektedir. Proje, Dernek Başkanı Ahmet Gün tarafından bir “rant projesi” olarak tanımlanmaktadır. Gün, proje alanında 100'e yakın ticari işletme sahibi bulunduğunu; ancak inşaat şirketinin bu kişilere projedeki ticaret merkezi veya alışveriş merkezinden yer vermeyi düşünmediğini ifade etmiştir (www.yapi.com.tr; 17.05.2010).

Dernek sözcüsü Erdal Aybek ise gelişmeleri şöyle aktarmaktadır:

Belediyenin 15 kiracıya açtığı tahliye davası sonrasında, hukuksal anlamda kiracıların hakları ortadan kalktı. Bu durum, TOKİ aracılığıyla kiracıların mağdur edilmemesine dair vaatlerin ortadan kalkması sonucunu doğuruyor. Diğer taraftan belediye, “iyileştirme” adı altında yeni bir teklif ile mahalle sakinleriyle toplantılar gerçekleştirdi. Daha önce yapılan teklife, kur farkı göz önüne alınarak, bazı binalarda 1 metre, bazı binalarda 2 metre, bazı binalarda ise 5.000 TL eklemeye yapılacağı belirtilmiş. Bu, mevcut farkı kesinlikle kapatmaz. Belediye acele kamulaştırmayı yapabilmek için “uzlaşmazlık” belgesini mülk sahiplerine imzalatmaya çalışıyor. Bu tutanağın temel amacı acil kamulaştırmanın meşru dayanaklarını oluşturmak, böylelikle belediye bir yandan kamuoyundaki tepkileri azaltacak diğer taraftan da yasal olarak acil kamulaştırmanın nesnel koşullarını yaratacak. Biz bu belgenin imzalanmaması yönünde üyelere telkinde bulunuyoruz. 188 kişi de kendi binalarını restore etmek istediklerine dair dilekçe ile belediyeye başvurdu. (Görüşme 1, 5.5.2009)

Bu süreçte en önemli gelişmelerden bir tanesi Tarlabası Mülk Sahipleri ve Kiracıları Kalkındırma Sosyal Yardımlaşma Derneği'nin,

Mimarlar Odası tarafından projenin yürütülmesinin durdurulması için açılan davaya Nisan 2009'da müdahil olmasıdır. Bir başka gelişme ise, belediyenin mülk sahiplerine tebligat göndererek yeniden görüşmeye çağırması ve uzlaşma sağlanamazsa “acele kamulaştırma” yetkisinin kullanılacağını ifade etmesi olmuştur. Bu görüşmelerde önceki teklifler yinelenmiş, ancak hak sahipleri kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine Beyoğlu Belediyesi Asliye Hukuk Mahkemesi'nde dava açmış ve ilk etapta tapuda 71 binaya “satılamaz” şerhi koydurmuştur. Bu davada binalara yeni değerler biçilmiş ve önceki görüşmelerde belirtilen değerlerin yaklaşık yarısı verilmiştir. Dernek sözcüsü Erdal Aybek, bu mahkemelerin öncelikli amacının korku yaratmak olduğunu ve bunu da büyük ölçüde başardıklarını söylemiştir. Aybek, medyanın konuyla ilgili haberleri yayımlamadığını ve hazırlanan haberlerin çeşitli şekillerde sansüre uğradığını da ifade etmiştir. Bu aşamada henüz evlerini satmayanlar teker teker kamulaştırmanın iptali için İdare Mahkemesi'nde dava açmışlardır (Görüşme 2, 13.07.2010).

Karşılıklı mücadelenin sürdüğü bu yıpratıcı süreçte yetkililer tarafından yapılan çelişkili açıklamalar, yenileme alanında yaşayanlar açısından bir umutsuzluğa yol açmış ve evlerini satma konusunda baskıya dönüşmüştür. 17.06.2010 tarihinde Lütfi Kırdar Kongre ve Fuar Merkezi'nde süren Gayrimenkul Zirvesi ve İstanbul Restate Gayrimenkul Fuarı'nda, Çalık Gayrimenkul Genel Müdürü Feyzullah Yetgin'in yaptığı açıklamada, Tarlabası Kentsel Yenileme Projesi'nde yaklaşık % 75'ler seviyesinde uzlaşma sağlandığı ifade edilmiş ve kalan kısımla ilgili yasa gereği kamulaştırma sürecinin devam ettiği belirtilmiştir (*Milliyet*,

17.06.2010). Öte yandan, dernek sözcüsü Erdal Aybek, Beyoğlu Belediyesi'nin Asliye Hukuk Mahkemesi'nde açmış olduğu dava sayısının 200'ü bulduğunu, 40 mülk sahibinin karşı dava açabildiğini ve 59 mülk sahibinin de üç ay önce AHİM'ye gittiğini söylemiştir. Daha önce de belirtildiği gibi bu davalarda önerilen değer görüşmeler sırasında verilenin yarısı kadar olması mülk sahipleri arasında paniğe neden olmuş ve bu süreçte yaklaşık 100 mülk sahibi evlerini GAP İnşaat'a satmıştır. Ancak Aybek, yaklaşık 300 tapu sahibinin hâlâ satış yapmadığını ve bölgenin yoksulluğu düşünüldüğünde bu oranın büyük bir başarı anlamına geldiğini ifade etmektedir (Görüşme 2, 13.07.2010). Bugün geline nokta ise 444 tapu sahibinin 100 kadarının dava açmış olduğu ve bu davaların henüz sonuçlanmadığı ifade edilmektedir (*Radikal*, 10.08.2011).

Mimarlar Odası'nın projenin durdurulması için açmış olduğu davaya istinaden 27.09.2010 tarihinde mahalleye bilirkişi gelmiş ve rapor düzenlemiştir. Bilirkişi raporunun koruma imar planını dikkate almayan yaklaşımları, içinde yaşayanları yerinden etmeye yönelik tutumları ve sadece bina ön cephelerinin korunması yöntemini onaylamaları Mimarlar Odası tarafından ciddi bir biçimde eleştirilmiştir. Mimarlar Odası bunun “tüm evrensel şehircilik, mimarlık meslek ilke ve kurallarına, koruma, kent ve insan hakkı kurallarına olan aykırılık...” olduğunu ifade etmiş ve bilirkişi raporuna itiraz etmiştir (TMMOB Mimarlar Odası, Şubat 2010). Derneğin avukatlığını üstlenen Barış Kaşka, Türkiye'de ilk kez ihale yöntemi ile vatandaşın tapulu mülkü üzerinden bir ticari şirket lehine kamulaştırma yapıldığını söylemiştir. Kaşka, kamulaştırma bedellerinin vatandaş-

şın vergilerinden ödenmesi ve tapuların ticari şirkete geçirilmesinin sadece iç hukuka değil, Türkiye'nin taraf olduğu sözleşmelere de aykırılığını vurgulamış ve Danıştay'da görülen davalardan umutlu olduğunu söylemiştir (*Radikal*, 10.08.2011).

GAP İnşaat'ın iddialarının aksine evlerini satanların kazançlı çıkmadıkları da görüşmelerden anlaşılmıştır. 150 m² yaşama alanı olan evlerini satan çiftin söylemi bu durumu daha anlaşılır kılmaktadır:

Bizim evimiz 150 m². Buraya karşılık bize proje alanından 46 m² bir ev verdiler ve bizi 62 milyar lira borçlandırıdılar. Bak ben evi tamir ettirdim. 35 milyar para harcadım. Tamirattan önce Beyaz Masa'ya gittim. Evi tamir ettireceğimi söyledim... "Yıkım yok," dediler. Tam ben evin bir tarafını bitirmişim, öbür tarafa başlayacağım, yıkımı öğrendim. Şok oldum. Bunaldık, en sonunda sattık... Yeni yapılacak olan daire en az 250 bin liraya satılır diyorlar, çünkü otoparkı varmış. Artık dayanma gücümüz kalmadı biliyor musun? "Ya ödeyin ya kiraya verin gidin," diyorlar. "Çünkü siz buranın masraflarını karşılayamazsınız. Görevli parası, bahçe düzenleme parası..." Resmen çekilin gidin diyorlar. Hiç mi hükümet yok diyorum. Neden bizim sesimizi kimse duymuyor. (Görüşme 3, 20.12.2010)

Bu aşamada GAP İnşaat'ın mülkiyetine geçen yaklaşık 100 evde oturmaya devam eden kiracıların sözleşmeleri yüksek oranda artışlarla yenilenmiş; ayrıca yıkım nedeniyle evleri boşaltmaları gerektiğine dair ihtarnameler gönderilmeye başlanmıştır. Mahallede bu durumda olan kiracılarla da görüşmeler yapılmıştır (Görüşme 4, 13.07.2010). Çukur Mahallesi'nde ikamet eden Z.C.'nin 10.12.2009 tarihli kira sözleşmesinde, kirasının 900 liraya çıkarıldığı

ve kiranın üç gün içerisinde Aktif Yatırım Bankası A. Ş.'nin hesabına yatırılmadığı takdirde temerrüde düşmüş sayılacağı yazılmıştır. Görüşme sırasında kiracının önceki kirasının 300 lira olduğu öğrenilmiştir. Z.C.'ye evi boşaltmasına istinaden dava açılmış ve 07.06.2010 tarihli düzenlenen bilirkişi raporuyla da tahliye istemi desteklenmiştir. Öte yandan, GAP İnşaat Proje Direktörü Nilgün Kıvırcık ile yapılan röportajda, uzlaşma sürecinin asıl tarafının mülk sahipleri olduğunu ancak yine de kiracılara yönelik bazı önlemlerin alındığını söylemiştir. Bir yıl boyunca kira alınmayarak kiracıların birikim yapmasının sağlanması ve istenilenlere TOKİ konutlarından yararlanma hakkının verilmesi bunlardan bazıları olarak ifade edilmektedir (www.yapi.com.tr, 01.09.2010). Belediyenin yaptığı açıklamada ise 47 mülk sahibi, 40 kiracı ve 10 işgalcinin TOKİ konutlarından düşük peşinatlarla ve kurasız olarak yararlandırıldığı iddia edilmektedir (*Radikal*, 10.08.2011).

26.08.2010 tarihinde Beyoğlu Belediyesi proje alanındaki tescilli olmayan dört binada yıkım gerçekleştirmiştir. Proje alanını "terk edilmiş, yaşam yoğunluğunun minimumda olduğu, her an çökmeye hazır" olarak tanımlayan Beyoğlu Belediye Başkanı Ahmet Misbah Demircan, yıkımlarla Tarla başı'nda dönüşümün fiili olarak başladığını söylemiştir. Demircan ayrıca mülk sahiplerinin % 70'inin projeye onay verdiğini de sözlerine eklemiştir. Bu yıkım Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi tarafından "korkutma yıkımı" olarak nitelenmiştir (Mimarlar Odası Basın Açıklaması, 26.08.2010). Nilgün Kıvırcık ise 01.09.2010'da yapılan röportajda, Tarla başı projesinin 2010 yılı içinde başlamasının planlandığını, 2011 yı-

lında ise buranın tam bir şantiyeye dönüşeceğini söylemiştir. GAP İnşaat'a satılan ancak mülk sahiplerinin oturmaya devam ettikleri konutlarda ise GAP İnşaat'ın iki aylık boşaltma süresi verdiği ve süresi dolanların konutlarını boşalttıkları yapılan görüşmelerden öğrenilmiştir. Bu süreçte yaşanan mağduriyetler Uluslararası Af Örgütü'nün de gündemine gelmiş ve Temmuz 2011'de yapılan açıklamada Tarlabası'nda tahliye edilenlerin zararının tazmin edilmediği, alternatif barınma imkânı sağlanmadığı, dolayısıyla bu zorla tahliye uygulamasının derhal durdurulması istenmiştir (Vardar, 2011; www.bianet.org).

2012 yılına gelindiğinde artık Tarlabası neredeyse boşalmış durumdadır. Mülk sahiplerinin büyük bir kısmı evlerini satmış; satmayı reddedenler kamulaştırma tebligatlarını almış-

lar ve davalık olmuşlardır. Kiracıların bir kısmı Kayabaşı'ndaki evlere borçlanarak geçmiş; bir kısmı ise çalıştıkları bölgelere uzak olduğu için gitmeyi göze alamamışlar ve yine bu bölgelere yakın yerlerde kiraya çıkmışlardır. (Vardar, 2011; www.bianet.org). Mart ayından itibaren yıkılacak binaların çevresi panolarla kapatılmış ve 210 binayı kapsayan toplu yıkımlar başlamıştır. Üzerinde "korunması gerekli" şerhi bulunan 210 binanın yıkımına başlanması konusunda suç duyurusunda bulunan Barış Kaşka, belediyenin ve Koruma Kurullarının görevini yapmadığını ifade etmektedir (Tansel, *Taraf*, 26.09.2012) Bu süreçte açtıkları davaların sonuçlanmasını bekleyenlerin bir kısmı zor koşullar altında da olsa mahallede kalmaya direnmektedirler. Bu kişilerden Bahattin Ağış, önerilen teklifleri az bularak anlaşılmaya yanaş-

Resim 8.2: Hedeflenen Tarlabası imajı (Kaynak: www.beyoglu.gov.tr).

Resim 8.3: Yıkımın ilk günleri (Kaynak: Elif İnce arşivi; erişim: 12.12.2012).

mamış ve dava açmıştır. Ağış mahkemeye başvurulduğunda teklifin üç katına çıktığını ancak yine de burada artan piyasa değerlerinin çok altında kaldığına dikkat çekmektedir (Vardar, N.16.02.2012; www.bianet.org İnce, E., *Radikal*, 14.08.2012).

Nitekim, son dönemde satışa çıkan 36 Ofis Projesi'nde metrekafe fiyatlarının 7.500 dolara ulaştığı ve üçte ikisinin satıldığı biliniyor. Oysa bu projenin hemen yanı başında beş katlı ve tescilli bir binanın tümü 760.000 liraya kamulaştırılmış durumda; diğer bir deyişle binası kamulaştırılan bu kişi projeden 100 metrekafe bir ofis bile alamayacak duruma geliyor (İnce,

E., *Radikal*, 09.09.2012). Beyoğlu Belediye Başkanı Demircan da yaptığı söyleşide bu bilgileri farklı bir bakış açısıyla doğrulamakta ve aslında bugüne kadar mülk sahiplerinin dile getirdiği şikâyetlerin haklılığını da bir şekilde itiraf etmektedir:

Tarlabası projesi başlamadan önce orada bir bina 100 bin liraydı. Bugün yeni projeye beraber müteahhit daha bitmemiş inşaatın, maketten satışında 1 metrekafeyi 7 bin 500 dolara satmış. Düşünün ki orada 100 metrekafe daire olan birine imar vermedik, kat karşılığı mantığıyla yatırımcı ile aralarında bölüştürdük. Yani mal sahibine 40 metrekafe düşüyor. 100 metrekaresi 30 bin lira etmiyorken, 40 metre-

karesi 300 bin dolar ediyor. Değer patlaması var. Beyoğlu'nda yaptıklarımız güven vermese ve insanlar inanmasaydı; bugün ortaya koyduğumuz projemiz ve hayalimiz satmazdı. Yarın proje bittiğinde bütün hortum gibi temizleyecek her tarafı. (Solmaz, E., Vatan, 28.08.2012)

TARLABAŞI'NDA YAPILAN GÖRÜŞMELER VE ANKET SONUÇLARI DÖNÜŞÜM ÖNCESİNDE BİZE HANGİ GERÇEKLERİ GÖSTERMİŞTİ?

Bütün bu gelişmeler sırasında, Eylül 2008'de Tarlabası'nda kentsel dönüşüm alanı ilan edilen dokuz ada ve yakın çevresinde yaşayanlarla kapsamlı bir anket çalışması yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında 253 hane ile görüşülmüş ve toplam 1.343 hane bireyinin bilgisine ulaşılmıştır. Bu dokuz adada 3.200 civarında kişinin yaşadığı düşünülürse, kişi bazında % 50'ye yaklaşan bir örneklem düzeyi söz konusudur. Ayrıca, mahalle derneği, farklı işyerlerinin sahipleri ve mahallede yaşayan evsahibi ve kiracılarla görüşmeler yapılarak mahallede yaşanan değişimler ve bu dönüşüm sürecinden doğrudan etkilenecek nüfus hakkında önemli bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgular dönüşüm sürecinin akıbeti ve toplumsal maliyetine ilişkin öngörülerde bulunmamıza da imkân sağlamaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Tarlabası'nda yapılan alan araştırması, büyük değişimlerin olduğu çok dinamik bir sürece rastlamış ve gelişmeleri sürekli izlemeyi gerektirmiştir. Bu nedenle, mahalledeki dönüşüm sürecinin değişik aşamalarında alana tekrar gidilerek görüşmeler yapılmaya devam edilmiş ve süreç bugüne kadar takip edilmiştir.

Uzun Soluklu bir Göç Durağı Olarak Tarlabası

Tarlabası, çok farklı kesimlerin yan yana yaşadığı bir mahalle olmasına rağmen 1990 sonra-

sı Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi'nden kaynaklanan Kürt göçünün izlerini en fazla taşıyan mahalledir. Bu durum diğer pek çok bulguda da farklılık yaratma özelliğine sahiptir. Dönüşüm alanında ağırlıklı olarak Güneydoğu Bölgesi ve özellikle Mardin ili doğumlular yaşamaktadır. Bunun dışında Doğu Anadolu Bölgesi % 18,8 oranla öne çıkmaktadır (Tablo 8.1). Mahallede İstanbul doğumluların oranı % 33,5'tir; çocuk sayısının yüksekliği bu oranı yükselten faktörlerden biridir. Nitekim mahallede İstanbul doğumlu 450 kişinin 309'u (% 69'u) 0-15 yaş aralığındadır. Tarlabası'nda ortalama yaş 24,5'tir ve araştırma yaptığımız mahalleler arasında en genç nüfusu barındıran mahalledir. Mahalle bireylerinin yaş dağılımlarına bakıldığında 16 yaş altı nüfusun % 37'ye ulaştığı görülür; 61 yaş üzeri nüfus ise sadece % 3,2'dir (Tablo 8.2).

Bu verileri başka göstergelerle de desteklemek mümkündür. Görüşülen kişilerin ana babalarının sadece % 5-8 arasında bir bölümünün İstanbul doğumlu olduğu, ana babaların yarısından çoğunun İstanbul'a gelmediği ve memlekette kaldığı görülmüştür. 1990'lar sonrasında aile büyüklerinin önemli bir bölümü-

TABLO 8.1
Tarlabası: Doğum Yerleri

Doğum yerleri	Sayı	%
İstanbul	450	33,5
İstanbul hariç Marmara Bölgesi	38	2,8
Ege Bölgesi	11	0,8
Akdeniz Bölgesi	38	2,8
İç Anadolu Bölgesi	35	2,6
Karadeniz Bölgesi	71	5,3
Doğu Anadolu Bölgesi	253	18,8
Güneydoğu Bölgesi	436	32,5
Yurtdışı	11	0,8
Toplam kişi sayısı	1.343	100

TABLO 8.2
Tarlabası: Yaş Gruplarının Dağılımı

Yaş	Sayı	%
0-6	164	12,2
7-12	205	15,3
13-15	127	9,5
16-20	190	14,1
21-30	267	19,9
31-40	139	10,3
41-50	121	9,0
51-60	87	6,5
61-70	34	2,5
71 üstü	9	0,7
Toplam kişi sayısı	1.343	100,0

nün giderek zorlaşan yaşam koşullarına sahip büyük kentlere göç etmeyi tercih etmedikleri anlaşılmaktadır. Bu veriler, Tarlabası'nın, ağırlıklı olarak kente 1990'larda göç etmiş, birinci nesil genç bir nüfusun konut alanı olduğunu göstermektedir.

Tarlabası'nın diğer mahallelerden en büyük farkı % 64,4 gibi yüksek bir oranda kiracı nüfusa sahip olmasıdır. Son dönem göçmenleri ile Çingeneler, transseksüeller, yabancı uyruklular gibi dışlanan kesimlerin yaşadığı mahallede bu beklenen bir durumdur. Görüşülen kişilerin %

31,6'sı ev sahibidir ve bunların % 44,9'u evlerini 1990'larda, % 34,6'sı da 2000'lerde satın almışlardır; diğer bir deyişle, rantların henüz düşük olduğu bu dönemde ciddi bir el değiştirmeye yaşanmıştır (Tablo 8.3).

Mahallede ev sahiplerinin % 35'i tapulu apartman dairesine, % 55'i ise tarihî binaya sahiptir. Buradaki bina tipolojisi düşünüldüğünde, satın almaların çoğunun tarihî binaların tümünü almak şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Alanda yapılan görüşmelerden de geniş aile yapısının hâkim olduğu ve binanın katlarının aile fertleri tarafından birlikte kullanıldığı görülmüştür. Görüşülen kiracıların % 57,7'si tapulu apartman dairesinde, % 41,7'si ise tarihî binada oturmaktadır (Tablo 8.4). Kimi zaman binanın tümü kiralanabilmektedir ama daha yaygın davranış biçimi, ev sahibinin oturduğu binanın bir bölümünün kiralanmasıdır. Bu tür kiracılık ilişkileri hem dar gelirli ev sahipleri açısından bir gelir kaynağı oluşturmakta hem de yine dar gelirli evli ya da bekâr kiracıların yerleşmesine imkân sağlamaktadır.

Görüştüğümüz kişilerin % 39'u için şu anda yaşadıkları ev İstanbul'da yerleştikleri ilk yerdir. Ev değiştirenlerin kent içindeki hareketliliği

TABLO 8.3
Tarlabası: Evin Elde Edilme Biçimi ve Alınma Dönemi İlişkisi

Evin elde edilme biçimi	Evin alındığı dönem						Toplam
	1950 öncesi	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1991-2000	2001 sonrası	
Satın aldım	1	3	5	7	35	27	78
% 97,5	1,3	3,8	6,4	9,0	44,9	34,6	100,0
Yaptırdım	1	1	0	0	0	0	2
% 2,5	50,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Toplam hane sayısı	2	4	5	7	35	27	80
%	2,5	5,0	6,3	8,8	43,8	33,8	100,0

TABLO 8.4
Tarlabaşı: Mülkiyet ve Konut Türü İlişkisi

Mülkiyet	Konutun türü				Toplam
	Gecekondu	Tapulu apartman dairesi	Tarihi bina	Müstakil ev	
Ev sahibi	7	28	44	1	80
% 31,6	8,8	35,0	55,0	1,3	100,0
Kiracı	1	94	68	0	163
% 64,4	0,6	57,7	41,7	0,0	100,0
Akrabaya ait	0	6	3	1	10
% 4,0	0,0	60,0	30,0	10,0	100,0
Toplam hane sayısı	8	128	115	2	253
%	3,2	50,6	45,5	0,8	100,0

izlendiğinde ise ağırlıklı olarak Beyoğlu ilçesi içinde yer değiştirmenin yaşandığı anlaşılmaktadır. Daha önce başka evde ikamet edenlerin % 83,1'inin bir önceki evi, % 73,1'inin iki önceki evi ve % 59,1'inin üç önceki evi yine Beyoğlu'nda bulunmaktadır. Daha önce yaşanan diğer semtler de kent merkezine ve işyerlerine yakın konumda bulunan Fatih, Bayrampaşa ve Şişli'dir (Tablo 8.5). Tarlabaşı'nda bir önceki evde kiracı olanların oranı % 88,3'tür; bu kişiler açısından ev alma, daha ucuza kiralık ev bulma, evin koşullarının kötü olması, ev sahibiyle yaşanan sorunlar ve işe uzaklık bir önceki evden ayrılma nedenleri olarak gösterilmiştir. Bir önceki evde ev sahibi olanlar açısından ise

evin koşullarının kötü olması ve işe uzaklık ev değiştirmenin en önemli nedenleridir.

Şimdiki eve taşınma dönemleri yukarıdaki verileri destekler niteliktedir. Tarlabaşı'nda yaşayan hane halklarının % 30'unun 1990'lı yıllarda, % 54,2'sinin de 2000'den sonra mahalleye yerleşmesi, buranın son göç dalgalarından etkilendiğini açıkça göstermektedir (Tablo 8.6). Bu verileri mülkiyet durumuna göre değerlendirdiğimizde, ev sahiplerinin % 42,5'inin 1990'larda, % 37,5'inin de 2000 yılından sonra mahalleye yerleştikleri, kiracıların ise daha çok 2000'li yıllarda mahalleye taşındıkları (% 63,2) izlenebilmektedir. Ev sahiplerinin sahip oldukları belgeler açısından bir sorun bulunmamakta-

TABLO 8.5
Tarlabaşı: Bir, İki ve Üç Önceki Evlerin İlçeleri (öne çıkan ilçeler)

Bir önceki evin ilçesi	Sayı	%	İki önceki evin ilçesi	Sayı	%	Üç önceki evin ilçesi	Sayı	%
Toplam	154	100,0	Toplam	52	100,0	Toplam	22	100,0
Beyoğlu	128	83,1	Beyoğlu	38	73,1	Beyoğlu	13	59,1
Şişli	7	4,5	Fatih	4	7,7	Fatih	2	9,1
Diğer	19	12,4	Diğer	10	19,2	Bayrampaşa	2	9,1
						Diğer	5	22,7

TABLO 8.6
Tarlabaşı: Şimdiki Eve Taşınma Dönemi
ve Mülkiyet İlişkisi

Taşınma dönemi	Mülkiyet			Toplam
	Ev sahibi % 31,6	Kiracı % 64,4	Akraba- baya ait % 4,0	
1950 öncesi	2	0	0	2
%	2,5	0,0	0,0	0,8
1951-1960	0	1	0	1
%	0,0	0,6	0,0	0,4
1961-1970	2	3	1	6
%	2,5	1,8	10,0	2,4
1971-1980	6	5	2	13
%	7,5	3,1	20,0	5,1
1981-1990	6	8	2	16
%	7,5	4,9	20,0	6,3
1991-2000	34	41	1	76
%	42,5	25,2	10,0	30,0
2001 sonrası	30	103	4	137
%	37,5	63,2	40,0	54,2
Cevap yok	0	2	0	2
%	0,0	1,2	0,0	0,8
Toplam hane sayısı	80	163	10	253
%	31,6	64,4	4,0	100,0

dır; % 81,3'ünün müstakil tapusu, % 16,3'ünün de hisseli tapusu vardır. Mülkiyet durumlarında herhangi bir sorun olmamasına rağmen kentsel dönüşüm sürecinde ev sahiplerinin de ciddi bir mağduriyete uğradığı bilinmektedir.

Şimdiki eve yerleşme nedenleri mülkiyete göre ayrıştırıldığında, hem ev sahiplerinin hem de kiracıların en önemli yerleşme nedenlerinin akrabalara yakınlık ve işyerlerine yakınlık olduğu görülür. Ayrıca ev sahiplerinin % 50'si ucuz ev bulduğu için, kiracıların % 63,8'i de ucuz kira nedeniyle buraya yerleştiğini ifade etmiştir (Tablo 8.7). Bu verilerin de işaret ettiği

gibi, Tarlabası, rantların düşük olduğu 1990'lı yıllarda dar gelirli kesimler açısından çok önemli bir barınma seçeneği oluşturmuştur. Özellikle hemşeri ilişkilerinin oldukça önemli olduğu anlaşılmakta, işyerlerine yakın olmak ise yaşamı kolaylaştıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu bölgedeki bina tipolojisi, geniş ailelerin bir arada yaşamasına imkân sağlamaktadır; bu yolla ortak yaşam stratejileri kurulabilmekte ve yaşam maliyeti düşürülebilmektedir. Dar gelirli ev sahipleri açısından ise evin bir bölümünü kiraya vermek bir başka geçim kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Tarlabası, burada yaşayanların pek çoğu için, 1990 sonrasının zorlu koşullarıyla baş edebilmenin “son durak noktası” olmuştur.

TABLO 8.7
Tarlabaşı: Şimdiki Eve Yerleşme Nedeni

Şimdiki eve taşınma nedeni	Mülkiyet			Toplam
	Ev sahibi % 31,6	Kiracı % 64,4	Akraba- baya ait % 4,0	
Akrabalara yakınlık	26	53	7	86
%	32,5	32,5	70,0	34,0
Hemşerilere yakınlık	6	16	1	23
%	7,5	9,8	10,0	9,1
İşyerine yakınlık	34	59	1	94
%	42,5	36,2	10,0	37,2
Ucuz ev bulma	48	0	3	51
%	60,0	0,0	30,0	20,2
Ucuz kira	0	111	4	115
%	0,0	68,1	40,0	45,5
Ulaşım kolaylığı	8	18	0	26
%	10,0	11,0	0,0	10,3
Ev, semt güzel	9	10	3	22
%	11,3	6,1	30,0	8,7
Toplam hane sayısı	80	163	10	253
%	100,0	100,0	100,0	100,0

Mahallelerde açılan işyerlerinin çoğunun mahallede yaşayanların ihtiyaçlarına uygun işlevlere sahip olduğu görülür; dolayısıyla, bakkal, berber/kuaför, lokanta, büfe, kahve gibi çeşitli hizmetlere yönelik işlevler ve çeşitli küçük ölçekli ticaret birimleri ağırlıklı olarak yer alır. Tarlabası'nda da binaların özellikle giriş katlarında işyerlerinin açıldığı gözlenmektedir; ancak diğer mahallelerden farklı olarak burada işyerine sahip binaların oranı % 26'ya ulaşmaktadır. Tarlabası'nda da mahallelinin günlük ihtiyaçlarını karşılayan bakkalların % 13,5 oranında bir ağırlığı vardır. Ancak Tarlabası'nın kent içindeki konumuna ve tarihsel gelişimine bağlı olarak bir farklılaşma ortaya çıkmıştır; burada yer alan işyerlerinin önemli bir kısmı mahalle dışındaki nüfusa da hizmet verir niteliktedir. Ayrıca, mahallede ciddi miktarda bir üretimin olduğu anlaşılmaktadır; işyerlerinin % 35,2'si imalathanedir ve deri, tekstil, de-

mir, yiyecek imalatı öne çıkmaktadır (Tablo 8.8). Görüşme yapılan hanelerin % 83,8'i oturdukları binadaki işyerine sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir; dolayısıyla, mahallede açılan işyerlerinin mahalle dışından kişilere ait olduğu ya da işletildiği anlaşılmaktadır.

Düşük Gelirlerle ve Güvencesiz Koşullarda Kurulan Ortak Yaşam Stratejileri

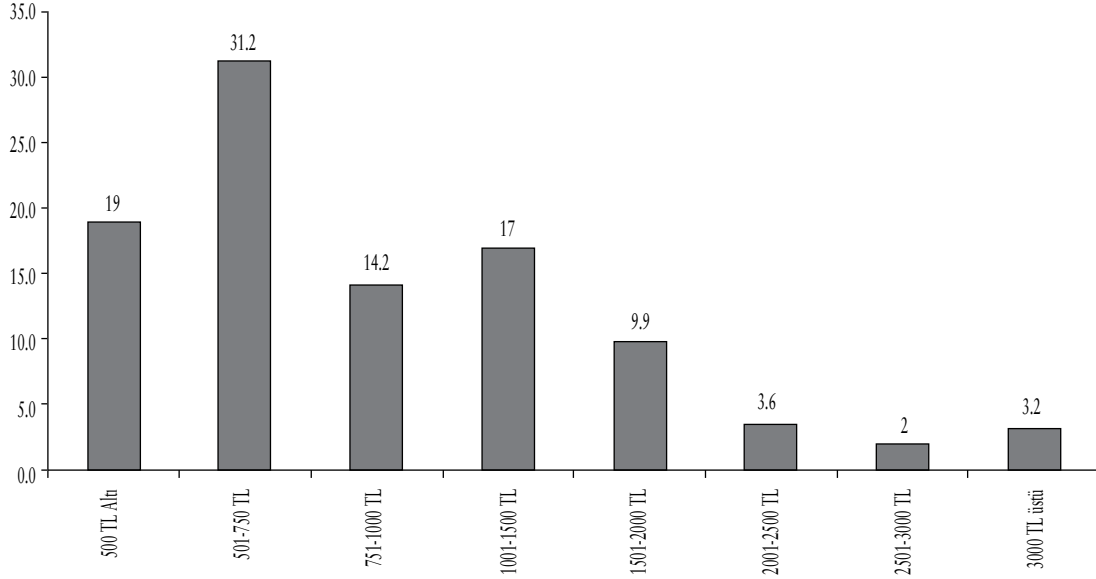
Araştırma yaptığımız kentsel dönüşüm alanlarında yaşayanların büyük bir bölümü düşük gelir grubuna dahil edeceğimiz birey ve ailelerden oluşmaktadır. Ancak özellikle 1990 sonrasında İstanbul'a göç edenlerin yaşadığı Tarlabası ve Bezirganbahçe'deki hanelerin gelir düzeyleri bu mahalleler arasında en düşüktür. Yaşam stratejisi ise hanede birden fazla kişinin düşük gelirlerle çalışmasına dayanmaktadır. Nitekim Tarlabası'nda hanelerin % 51,4'ünde bir çalışan, % 22,5'inde iki çalışan ve % 10,3'ünde üç çalışan bulunmaktadır. Toplam hanehalkı geliri, hanede çalışan sayısı yüksek olmasına rağmen düşüktür; Bezirganbahçe'den sonra en düşük ortalama hanehalkı geliri Tarlabası'ndadır. Tarlabası'nda hanelerin % 19'u 500 TL'nin altında gelire sahipken, % 31,2'si 501-750 TL arasında gelir elde etmektedir. Daha yüksek gelire sahip hanelerin oranının çok düşük olduğu Grafik 8.1'den izlenebilmektedir.

Mahallede ödenen kiralar da buranın düşük gelir gruplarının yaşam alanı olduğunu açıkça yansıtmaktadır (Tablo 8.9). İstanbul'daki yüksek kira düzeyleri düşünüldüğünde, buradaki kiraların kentte ödenebilecek minimum kira düzeylerinde olduğu rahatlıkla söylenebilir. Anket yapılan hane halklarının büyük bir çoğunluğu 201-400 TL aralığında kira ödemektedir; ancak 101-200 TL arasında

TABLO 8.8
Tarlabası: İşyeri Dağılımları

İşyeri dağılımları	Sayı	%
Depo	6	8,1
Boş	6	8,1
Bakkal	10	13,5
Berber- kuaför	2	2,7
Lokanta- büfe	3	4,1
Teknik iş- tamir	6	8,1
Kahve- dernek	3	4,1
Antikacı	3	4,1
Çeşitli ticaret	7	9,5
İmalathane- demir	7	9,5
İmalathane- yiyecek	4	5,4
İmalathane- deri / tekstil	11	14,9
İmalathane- ahşap / mermer	2	2,7
İmalathane- diğer	2	2,7
Emlakçı	1	1,4
Bilmiyor	1	1,4
Toplam işyeri sayısı	74	100,0

GRAFİK 8.1
Tarlabası: Toplam Hanehalkı Geliri

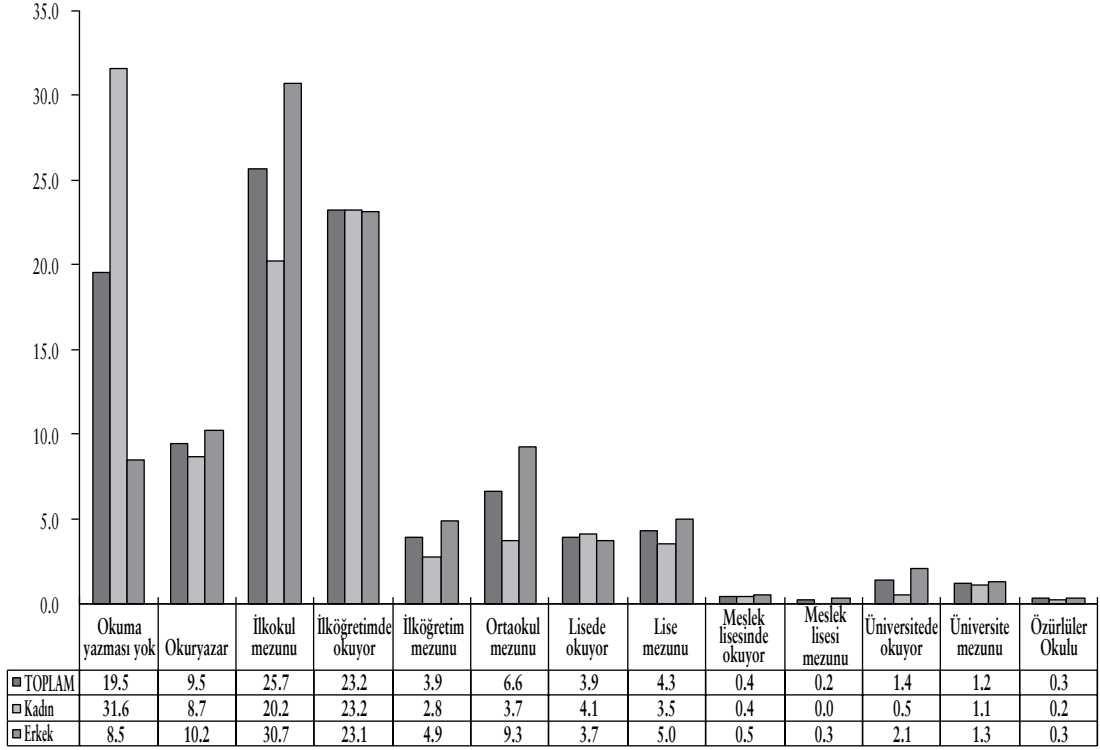
kira verenlerin % 17,3'lük bir paya sahip olması bu mahallede yaşayanların ekonomik düzeylerinin diğer mahallelerle karşılaştırıldığında daha zayıf olduğunu göstermektedir. Tarlabası'nda yaşayanların % 88,9'unun oturulan ev dışında başka evleri bulunmamaktadır; bu durum kentsel dönüşümün yarattığı yerinden edilmelerin olumsuz etkisini artırmaktadır.

TABLO 8.9
Tarlabası: Kira Düzeyi

Kira düzeyi (TL)	Sayı	%
100 TL ve altı	3	1,7
101-200 TL	30	17,3
201-400 TL	110	63,6
401-600 TL	21	12,1
Kira ödemiyorum	7	4,0
Hizmet karşılığı ücretsiz kalıyor	2	1,2
Toplam hane sayısı	173	100,0

Görüşülen kişilerin eğitim durumları, meslekleri, çalıştıkları işler ve bu işlerdeki konumları gelirlerin düşüklüğünü açıklar niteliktedir. Tarlabası'nda yaşayan 6 yaş üstü nüfusun % 19,5'ini okuma yazması olmayanlar oluşturmaktadır. Cinsiyetlere göre değerlendirdiğimizde kadınların % 31,6'sının okuryazar olmadığı görülmektedir; bu oran erkeklerde % 8,5'tir. İstanbul'da okuryazar olmayan nüfusun % 4,6 düzeyinde olduğu düşünülürse Tarlabası'nda yaşayanların sosyal profili daha iyi anlaşılır. Mahallede % 25,7 oranında ilkokul mezunu bulunmaktadır; çocuk sayısının yüksekliği ilköğretimde okuyanların oranını % 23,2'ye çıkarmaktadır. Daha yüksek derecede eğitim almış olanların oranları ise çok düşüktür. İstanbul'da lise ve dengi okul mezunlarının oranı 2009 yılında % 20'lere ulaşmıştır; ancak

GRAFİK 8.2
Tarlabaşı: Eğitim Durumu (0-6 yaş hariç)

alanda görüşülen kişiler arasında bu oran sadece % 4,5'tir. Üniversite mezunları ise % 1,2'lik bir paya sahiptir; oysa İstanbul'da bu oran % 10'a yaklaşmıştır. Tarlabaşı'nda bu oranlar kadınlar arasında çok daha düşük düzeylerde-
dir (Grafik 8.2).

Tarlabaşı'nda işgücüne katılım oranları³ kadınlar için % 21,5, erkekler için ise % 71,3'tür ve İstanbul ortalamalarına yakındır (Tablo 8.10).

³ Bu oran, çalışanlar ve iş arayanların (işgücü) toplam çalışabilir nüfusa, diğer bir deyişle, işgücünün aktif nüfusa oranını gösterir. Yapılan anketle "çalışıyor", "emekli çalışıyor", "öğrenci çalışıyor" ve "evde parça başı iş yapıyor" kategorileri "çalışanlar" olarak değerlendirilmiştir.

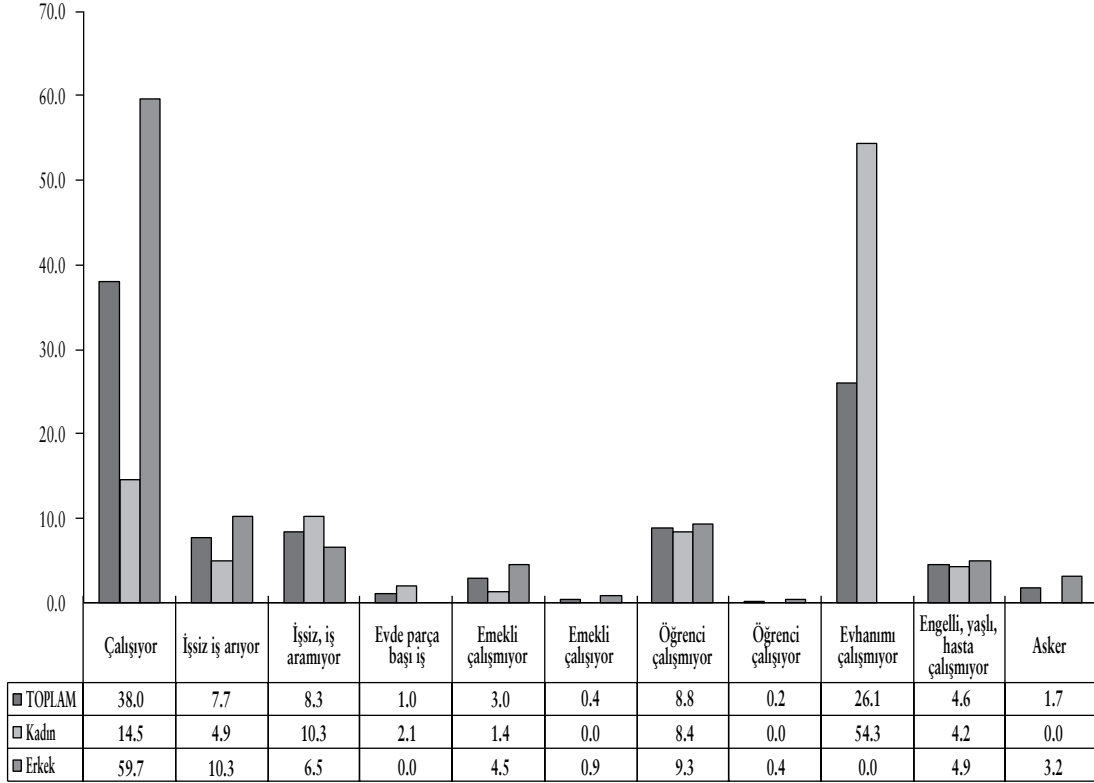
Kadınların % 54,3'ü "evhanımı" oldukları için işgücüne katılmamaktadır; % 10,3'ü ise iş bulmaktan umudunu kestiği için iş aramamaktadır. Erkeklerin işgücüne katılmama nedenleri arasın-

TABLO 8.10
Tarlabaşı: Mahallelerde İşgücüne Katılım Oranı (%)

	2009		
	Toplam	Kadın	Erkek
Türkiye*	47,9	26,0	70,5
TR10 İstanbul*	46,7	22,6	70,9
Tarlabaşı	47,3	21,5	71,3

(*) Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

GRAFİK 8.3
Tarlabaşı: Çalışma Durumu (15 yaş ve üstü nüfus)

da en fazla öne çıkan iş bulmaktan umudunu kesme ve öğrenciliktir (Grafik 8.3).

2009 yılında İstanbul'da işsizlik oranı⁴ % 16,8 gibi Türkiye ortalamasını aşan bir düzeye ulaşmıştır; bu oran Tarlabaşı'nda % 16,3 ile bu ortalamaya yakın bir değerdedir. Kadınların işsizlik oranı İstanbul ortalamasının oldukça üzerindeyken (% 22,8), erkekler arasında bu oran ortalamadan daha düşüktür (% 14,5) (Tablo 8.11).

⁴ İşsizlik oranı, işsiz nüfusun, istihdam edilenler ile işsizlerin oluşturduğu tüm nüfusun (işgücü) içindeki oranıdır.

TABLO 8.11
Tarlabaşı: İşsizlik Oranları

	2009		
	Toplam	Kadın	Erkek
Türkiye*	14,0	14,3	13,9
TR10 İstanbul*	16,8	19,9	15,8
Tarlabaşı	16,3	22,8	14,5

(*) Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

Bu noktada, hane bireylerinin aylık ücretlerini incelemek yararlı olacaktır. Tarlabaşı'nda asgari ücretin altında çalışanların oranı %

40,4'tür; bu oran araştırma yaptığımız diğer mahallelerle karşılaştırıldığında çok yüksektir.⁵ Tarlabası'nda 300 TL altında çalışanların oranı % 14,7'ye ulaşmaktadır. Dolayısıyla, burada önemli ölçüde bir "çalışan yoksul" nüfusun yaşadığını ifade etmemiz gerekir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, hanelerin geçimi birden fazla kişinin düşük gelirlerle çalışmasıyla sağlanabilmekte ve ortak yaşam stratejileri geliştirilmektedir (Tablo 8.12).

TABLO 8.12
Tarlabası: Aylık Kazanç

Aylık kazanç (TL)	Sayı	%
150 TL altı	10	2,8
150-300 TL	42	11,9
301-500 TL	91	25,7
501-1.000 TL	159	44,9
1.001-2.000 TL	25	7,1
2.001-3.000 TL	5	1,4
3.000 TL üstü	1	0,3
Cevap yok	21	5,9
Toplam çalışan sayısı	354	100,0

Çalışanların işteki durumları (tam zamanlı, yarı zamanlı, kendi hesabına vb.) ve işteki konumları (müdür, ustabaşı, düz işçi vb.) birlikte değerlendirildiğinde sınıf içi katmanlaşmalar açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Tam zamanlı çalışanların oranı Tarlabası'nda % 51,4 ile mahalleler içinde düşük düzeydedir çünkü bu mahallede geçici veya mevsimlik çalışanlar % 18,1 ve kendi hesabına çalışanlar % 22,3 gibi önemli bir paylara sahiptir. Kendi hesabına çalışan oranının yüksekliği işteki konumlarına bakıldığında anlaşılmaktadır; bu kesimin büyük bir kısmı gezicidir (% 62). Tarlabası'nda

evlerinde midye yapıp bunu seyyar olarak satan nüfusun varlığı bu durumu açıklamaktadır (Tablo 8.13).

İşyerlerindeki konumlarına bakıldığında, tam zamanlı çalışanların % 69,8'i düz işçi, % 10,4'ü odacı/hizmetli olarak çalışmaktadır. Deneyim ve eğitim gerektiren konumlar (müdür, şef, ustabaşı, teknisyen vb.) incelendiğinde, en yeni göçmenlerin yaşadığı mahallelerde bu tür konumlarda çalışanların oranlarının çok düşük olduğu görülmüştür; Tarlabası'nda bu oran % 7,5, Bezirganbahçe'de ise % 5,2'dir. Tarlabası'nda yapılan görüşmelerden burada yaşayanların büyük bir çoğunluğunun "yukarı cadde" dedikleri İstiklal Caddesi'nde çeşitli hizmet alanlarında çalışmakta olduğu ve bir kısmının da yine burada seyyar satıcılık yaptıkları anlaşılmaktadır. Nitekim görüşülen kişilerin % 69,5'inin Beyoğlu'nda, % 7,6'sının ise Şişli'de çalıştığı saptanmıştır. Çalışılan iş yerlerinin büyüklüğü yukarıdaki verileri destekler niteliktedir; Çalışanların % 67,7'si 1-9 kişi çalıştıran mikro işletmelerde çalışmaktadır. 100'ün üstünde işçi çalıştıran işletmelerde çalışanların oranı ise sadece % 3,9'dur.

Kadınlar ve erkeklerin çalışma durumları karşılaştırıldığında, en önemli fark işveren kategorisinde ortaya çıkmaktadır. İşveren olarak çalışanların oranı bütün mahallelerde düşüktür; ancak Tarlabası'nda işverenler arasında hiç kadın bulunmamaktadır. Bir başka kategori de ev eksenli çalışmadır; bu tür çalışmanın içinde olanların neredeyse tümü kadındır. Tarlabası'nda kadınların % 8,5'i ev-eksenli olarak çalışmaktadır. Kendi hesabına çalışma kadın ve erkekler arasında ciddi farkların olduğu bir başka çalışma durumudur. Bu çalışma biçiminde en farklı değerler Tarlabası'nda ortaya

5 Türkiye'de asgari ücret Temmuz 2009'da 16 yaşından büyükler için 500 TL civarındadır.

TABLO 8.13
Tarla başı: İşteki Durumu ve İşteki Konumu İlişkisi
İşteki Konumu

İşteki durumu	Müdür Yönetici	Şef Amir	Usta Baş	Uzman Teknis-yen	Düz işçi	Odacı Hiz-metli	Kendi işyeri	Gezici Memur	Büro çalışanı hesabına	Evde kendi hesabına	Cevap yok	Toplam
Tam zamanlı ücretli % 51,4	4 2,2	3 1,6	8 4,4	2 1,1	127 69,8	19 10,4	10 5,5	4 2,2	4 2,2	1 0,5	0 0,0	182 100,0
Yarı zamanlı ücretli % 4,5	1 6,3	0 0,0	0 0,0	0 0,0	9 56,3	6 37,5	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	16 100,0
Geçici ücretli / mevsimlik % 18,1	0 0,0	0 0,0	3 4,7	0 0,0	49 76,6	3 4,7	0 0,0	8 12,5	0 0,0	1 1,6	0 0,0	64 100,0
Kendi hesabına çalışan % 22,3	0 0,0	0 0,0	4 5,1	0 0,0	3 3,8	0 0,0	23 29,1	49 62,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	79 100,0
İşveren % 1,4	0 0,0	0 0,0	1 20,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	4 80,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	5 100,0
Ücretsiz aile işçisi % 0,3	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 100,0
Evde iş yapan % 1,7	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	2 33,3	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	4 66,7	0 0,0	6 100,0
Cevap yok % 0,3	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 100,0	1 100,0
Toplam çalışan sayısı %	5 1,4	3 0,8	16 4,5	2 0,6	191 54,0	28 7,9	37 10,5	61 17,2	4 1,1	1 0,3	5 1,4	354 100,0

çıkılmaktadır; erkeklerin % 25,5'i, kadınların ise % 11,3'ü kendi hesabına çalışmaktadır. Tarlabası'nda midye yapıp satmanın kadınların da dahil olduğu bir çalışma biçimi olduğunu söylememiz gerekir. Çalışan kadınlar arasında geçici ücretli/mevsimlik çalışma durumunun da ağırlık kazandığı gözlenmektedir; Tarlabası'nda bu durumda çalışan kadınların oranı % 28,2'ye ulaşmaktadır.

Cinsiyete göre işteki konumlara (müdür/yönetici, uzman/teknisyen, odacı/hizmetli, düz işçi, büro çalışanı gibi) bakıldığında da kadınların çalışma koşulları konusunda önemli bilgiler elde edilmektedir. Tarlabası'nda belirli bir eğitim ve beceri gerektiren işlerde çalışan kadın yok denecek kadar azdır. Diğer mahallerden farklı olarak çalışan kadınların % 16,9'unun seyyar satıcılık yaptığı anlaşılmaktadır; % 11,3 düzeyinde ise "odacı/hizmetli" konumunda kadın bulunmaktadır. Tarlabası ve Bezirganbahçe'de kendi işyeri olan kadına rastlanmamıştır. Çalışan kadınlar içinde daha üst pozisyonlara yükselme olanağı yok denecek kadar azdır; "müdür/yönetici", "şef/amir" gibi pozisyonlarda çalışan kadın sayısı çok düşüktür (% 1,4) ve "uzman/teknisyen" kategorisinde çalışan kadın yoktur.

Tarlabası'nda çalışanların meslekleri incelendiğinde % 70,3'ünün "beceri gerektirmeyen işler" kategorisinde yer aldığı görülür; bu kategoride değerlendirilen işler ciddi bir tecrübe ve eğitim gerektirmeyen ya da kısa zamanda elde edilen becerilerle yapılabilen işler olarak sınıflandırılmıştır. Bu işler arasında tekstil/konfeksiyon (% 21,2), lokanta/kafe/büfe çalışanı (% 10,7), seyyar satıcı (% 8,2), temizlik işçisi (% 5,6) ve daha düşük oranlarda midye üretimi, çöp/kâğıt toplayıcısı, inşaat işçisi, satış elema-

nı, güvenlik elemanı gibi kategoriler öne çıkmaktadır. Bunun dışında % 16,7 düzeyinde "beceri ve tecrübe gerektiren iş" görülmektedir ve bu kategoride teknik iş/tamir, şoförlük ve marangozluk öne çıkmaktadır. Çalışanların % 11,6'sı ticaretle uğraşırken, sadece % 0,6'sı üniversite eğitimi gerektiren işlerde istihdam edilmektedir (Tablo 8.14).

TABLO 8.14
Tarlabası: Çalışanların Meslekleri

Meslekler	Sayı	%
Aşçı	8	2,3
Marangoz	10	2,8
Şoför / taksici	11	3,1
Teknik iş / tamir	20	5,6
Hastane çalışanı	2	0,6
Fotoğrafçı	1	0,3
Berber / kuaför	2	0,6
Müziyen / prodüktör / yazar	5	1,4
Beceri gerektiren %	59	16,7
Esnaf / Dükân sahibi	10	2,8
Bakkal	23	6,5
Manav / pazarcı	1	0,3
Serbest	7	2,0
Ticaret %	41	11,6
Büro memuru / hizmetlisi	7	2,0
Tekstil / konfeksiyon	75	21,2
İşçi	23	6,5
İnşaat işi	9	2,5
Çöpçü	1	0,3
Kargo / dağıtım / nakliye	4	1,1
Lokanta / kafe / büfe çalışanı	38	10,7
Temizlik işi	20	5,6
Satış elemanı	7	2,0
Güvenlik görevlisi	7	2,0
Evde parça başı iş	2	0,6
Seyyar satıcı	29	8,2
Çöp / kâğıt toplayıcısı	13	3,7
Midyecisi	14	4,0
Beceri gerektirmeyen %	249	70,3
Muhasebe	1	0,3
Bankacı	1	0,3
Üniversite eğitimi gerektiren %	2	0,6
Cevap yok	3	0,8
Toplam çalışan sayısı	354	100,0

TABLO 8.15
Tarlabaşı: Çalışanların Sigorta Durumu

Bağ-Kur	SSK	Emekli Sandığı	Özel sigorta	Yeşil kart	Sosyal güvenliği yok	Bağ-kur ve özel Sigorta	Toplam çalışan sayısı
29 8,2	80 22,6	4 1,1	8 2,3	83 23,4	149 42,1	1 0,3	354 % 100,0

Tarlabaşı'nda çalışanlar arasında sigortası olmayanların oranı yeşil karta sahip olanları da dahil ettiğimizde % 65,5'e ulaşmaktadır; araştırma yaptığımız mahalleler içinde en yüksek oran Tarlabası'ndadır (Tablo 8.15). Hanelerde sigortalı sayısı da önemli bir veri oluşturmaktadır; en azından bir sigortalıya sahip hanelerde diğer bağımlı bireylerin de bu sigortadan yararlanma şansı bulunmaktadır. Ancak Tarlabası'nda yeşil kart dahil herhangi bir güvenceye sahip olmayan hanelerin oranı % 24,9'e ulaşmaktadır. Yeşil kart dışarıda tutulursa bu oran çok daha yüksek çıkacaktır. Bu durum Tarlabası'nda yaşayan nüfusun güvensiz ve kırılgan yaşam stratejilerini çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Tarlabaşı'nda kullanılan ev aletleri ve donanımlar dezavantajlı yaşam koşullarını doğrular niteliktedir. Buzdolabı, çamaşır makinesi gibi artık yaygın bir kullanıma sahip aletlerin kullanım oranı diğer mahallelere göre en düşük düzeydedir. Göreceli olarak daha lüks kabul edilecek alet ve donanımların varlığı daha anlamlı sonuçlar vermektedir; örneğin bulaşık makinesi kullanımı % 9,1 ile çok düşük bir orana sahiptir. Bunun dışında bilgisayar kullanımını pek çok dar gelirli mahallede yaygınlaşmışken burada % 18,6 düzeyindedir ve hanelerin sadece % 12,6'sında internet bağlantısı bulunmaktadır (Tablo 8.16). Araç sahipliği ora-

nı bütün mahallelerde düşüktür ama tahmin edileceği gibi bu oran Tarlabası'nda % 5,5 ile en düşük düzeydedir.

Diğer mahallelerde olduğu gibi Tarlabası'nda da kentte en fazla görüşülen kişilerin akrabalar (% 44,3) ve mahalle komşuları (% 44) olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 8.17). Nitekim boş zaman faaliyetleri incelendiğinde, cevaplar içinde en fazla boş zamanı evde geçirme (% 51,8) ve akraba, dost ziyaretine gitme (% 25,2) öne çıkmaktadır (Tablo 8.18). Bu veriler, bura-

TABLO 8.16
Tarlabaşı: Evde Kullanılan Aletler / Donanımlar

Ev aletleri / donanımlar	Sayı	Haneler içinde %
Sabit telefon	96	37,9
Buzdolabı	226	89,3
Çamaşır makinesi	212	83,8
Bulaşık makinesi	23	9,1
Fırın / Ocak	120	47,4
Elektrik süpürgesi	157	62,1
Şofben (Gazlı veya elektrikli)	208	82,2
Televizyon	241	95,3
Teyp / CD çalar	82	32,4
Bilgisayar	47	18,6
DVD	42	16,6
İnternet	32	12,6
Uydu anteni	133	52,6
Kablo yayını	22	8,7
Digitürk / D-Smart	13	5,1
Klima	4	1,6
Hiçbiri yok	4	1,6
Toplam hane sayısı	253	

TABLO 8.17
Tarlabaşı: İstanbul'da Ailece Görüşülen Kişiler

Görüşülen kişiler	Sayı	Haneler içinde %
Akrabalar	185	73,1
Hemşeriler	18	7,1
İş arkadaşları/arkadaşları	26	10,3
Mahalle komşuları	184	72,7
Hiç kimse ile görüşmüyor	5	2,0
Toplam hane sayısı	253	165,2

(*) Birden çok cevap olduğu için toplam % 100'den fazladır.

TABLO 8.18
Tarlabaşı: Boş Zaman Faaliyetleri

Boş zaman faaliyeti	Sayı	Haneler içinde %
Akraba, dost ziyaretine gideriz	118	46,6
Sinemaya gideriz	6	2,4
Pikniğe, kıra gideriz	35	13,8
Deniz kenarına gideriz	38	15,0
Alışveriş merkezlerine gideriz	14	5,5
Evde geçiririz	243	96,0
Diğer	11	4,3
Hiçbiri	4	1,6
Toplam hane sayısı	253	>100,0

(*) Birden çok cevap olduğu için toplam % 100'den fazladır.

da yaşayanlar açısından konut alanının bir yaşam çevresi olarak önemine işaret etmektedir.

Anketlerin sunduğu veriler istatistiksel olarak bazı gerçekleri ortaya koysa da alanda yapılan görüşmeler bu sürecin anlamını çok daha açık bir biçimde gözler önüne sermektedir. Zorunlu göçle gelenlerin çoğunun herhangi bir birikime sahip olmamaları, memleketten yardım almak gibi dayanaklardan ve iyi ücretli, güvenli bir iş bulmak için yeterli eğitim ve beceriden yoksun olmaları neredeyse sıfır noktasında bir yaşamı da beraberinde getirmektedir. Temmuz 2010'da yapılan görüşmelerin de gösterdiği gibi, Tarlabaşı'nın mevcut koşullarına mec-

bur kalmış, çoğu kiracı olan bu insanlar yenileme projesi sonrasında gerçek bir belirsizlikle karşı karşıyadır.

Bu görüşmelerde ortaya çıkan ortak gerçeklik, yoksulluk ve başka bir yerde yeni bir yaşam kurmanın imkânsızlığıdır. Zorunlu göçle Siirt'ten gelen bir görüşmeci kendi durumunu şu şekilde ifade etmektedir:

Sosyal yardımdan 200 lira alıyorum. Camiden kıyafet ve ayakkabı veriyorlar. Çocuklar elektrikçide çırak olarak çalışıyor; eve ayda 400 lira giriyor. Belediye "Sizin eviniz belediyenin, çıkın," dedi. Birikmiş 4 bin lira kira borcum var, ödeyemiyorum. Köyümüzü yaktılar. Ya dağa çıkacaktık, ya buraya gelecektik. Dönecek yerim yok, köyüm yok, akşam yemeği yiyemediğimiz oluyor. Herkes fakir burada... (Görüşme 5)

Siirt'ten zorunlu göçle gelen bir başka görüşmeci ise koşullarını şöyle anlatmaktadır:

Milli Emlak'a 3 senelik kira borcum var, toplam 5 bin lira. 8 senedir Tarlabaşı'ndayız; Siirt'ten 27 yıl önce çıktık. İlk önce Adana'ya gittik ama işsizlikten duramadık. 4 tane çocuk var; eşim inşaat işçisi, bir hafta çalışsa bir ay çalışmıyor... Bakkaldan veresiye alıyoruz; geçen seneye kadar erzak yardımı alıyorduk, bir senedir vermiyorlar. Adana'da iş olsaydı daha güzel olurdu, akrabalarımız var. Elimizde para olmadığından pazara çıkamıyoruz, genellikle bakkaldan alışveriş ediyoruz. (Görüşme 6)

Kendisine "Et yiyebiliyor mu çocuklar?" diye sorulduğunda şu cevabı veriyor: "Bizimkiler kahvaltı seviyor, etin peşine düşmüyoruz."

2000'li yıllarda mülk alıp burada oturan aileler, kiracılara göre nispeten daha iyi bir yaşam sürseler de yine benzer nedenlerle dönüşümün mağdurları olmuşlardır. Herhangi bir güvencesi olmayan enformel işlerde çalışan bu ki-

şiler çok zor koşullarda mülk edinmişlerdir ve evleri onlar için tek güvence kaynağıdır. Proje çerçevesinde önlerine üç seçenek konmaktadır: Evlerine karşılık proje alanında çok daha küçük bir ev, evi GAP İnşaat’a satma ya da Kaya-başı’nda bir TOKİ konutu. Projenin onlara sunduğu bu öneriler, burada yaşayanlar için çözüm oluşturmamakta, “mülksüzleşme” ve “yoksullaşma” ihtimalini artırmaktadır.

20.12.2010 tarihinde ev sahipleriyle yaptığımız görüşmelerde anlatılan mülk edinme hikâyeleri büyük bir kentte tutunabilmenin en önemli koşullarından birinin, barınma ihtiyacının karşılanması olduğunu göstermektedir. Tarlabası dar gelirli kesimler açısından böyle bir olanağı ortaya çıkarmıştır; ancak rant değeri artan bu bölgede süreç, barınma hakkını hiçe sayan bir şekilde ilerlemektedir.

Yaptığımız görüşmede, ev sahiplerinden biri mülk edinme sürecini şu şekilde ifade ediyor:

Mardin’den geldik. Ben 11 yaşındaydım. Şu anda 25 yaşındayım, burayı alalı 9 sene oldu. Daha önce yine Tarlabası’nda, kirada oturduk. Mardin’de köylerimiz yıkıldı, yani mecburiyetten geldik. Önce ilçeye, Dargeçit’e taşındık, ilçeden de İstanbul’a taşındık. Tek çalışan bendim. Köydeki bir arsayı sattık, payımız vardı, iki milyar oradan aldık. Gerisini ben gece gündüz çalışarak biriktirdim. 11 yaşında çalışmaya başladım. 13 yaşına kadar babamla beraber su, selpak ya da çiçek sattım. 13 yaşında ise tekstile girdim. Gündüzleri atölyeye gidip çalışıyordum, akşamları da su satmaya çıkıyordum. Babam, annem su satarak evin harçlığını çıkardılar. Benim çalıştığımı da biriktirdik. Evi 9 milyara almıştık. Tabii 9 milyar da benim için çok büyük paraydı o zaman. Büyük ağabeyimden 2 milyar borç aldık. 2 milyar da köyden geldi. Biriktirdiğimizi buraya yatırdık. Ama nasıl biriktirdik. İşte derler ya... Ben üstüme hiçbir şey almazdım. Domates yerdim... Bu evin her şeyini ben yeniledim. Ne camı

vardı, ne penceresi hepsi kırık döküktü. Camlarını filan taksitle yapmıştım. İşe gidip akşam gelip burada çalışıyordum. Suyundan tut, elektrigiğinden hepsini yeniden yaptım... (Görüşme 7)

Bir başka görüşmeci mülk edinme hikayesini şöyle anlatıyor:

3 milyara almıştık, her ay 40 milyon ödüydük. Eşim konfeksiyonda çalışıyordu ama yetmedi. Beyoğlu’nda bir ahablarımız var onlardan istedik, veremediler. Biz de geldik, oğlumu işe soktuk mecburen. Yazık, hem okuyordu hem de çalışıyordu. Ona da bir milyon veriyorlardı haftada onu da üstüne ekliyorduk ve haftalık 10 milyon veriyorduk. Tam 16 sene oldu ben bu evi alalı. Aynı sokakta yaşadım hep. Kızım 38 yaşında, 38 senedir bu sokaktayım. Belediye de her şeyi biliyor. Durumumuzu biliyor. Çok itiraz ettim ben. Belediye Başkanına gittim, teke tek konuşmaya. Hiç konuşurmadılar beni. Beyim yıkım olacağını duyunca kalp krizi geçirdi. Felç indi birden... (Görüşme 8)

Zorlu koşullarda mülk edinebilmiş bu kişilerin kiracı olarak yaşayanlardan çok da farklı olmadığı anlaşılmaktadır; diğer bir deyişle bu mülkü kaybettiklerinde yeniden başka bir yerde yaşam kurlmaları neredeyse imkânsızdır:

Hiçbir sigortamız, güvencemiz yok... Sağa sola borç yaparak yaşıyoruz. İşler geçici, Çarşamba günü ben de işsiz olacağım. Borçlanarak hayatı sürdürüyoruz; burada herkes birbirinden borç alır. Şu anda kimin kapısını çalsan, varsa verirler... Bizi başka yere göndermek istiyorlar. Nasıl olacak? Burası şehrin göbeği... Ben Küçükçekmece’ye gitsem çalışsamam, çok uzak. Burada iki kişi çalışsa kira da olsa yetiyor. Birisi boğazına çalışsa, birisi kiraya çalışsa tamam... Çünkü burada iş bol... Taksim’e çıkarsın bir selpak satarsın, bir su satarsın yine geçirirsin. Bunların da buraya gelmesinin nedeni fakir fukara çok olmasıdır... (Görüşme 9)

Tarlabaşı'nda Razi Olunan Yaşam Koşulları ve Kentsel Dönüşüme Muhalefet

Tarlabaşı'nda tarihî doku çoğunlukla bitişik nizam ve küçük arsalar üzerine inşa edilmiş 4-5 katlı binalardan oluşmaktadır. Binaların % 65,2'si 100 metrekareden küçük arsaya sahiptir; % 32'si ise 100-200 metrekarelik arsalar üzerine inşa edilmiştir. Konutların büyüklüğü ve evde yaşayan kişi sayısı ilişkisine bakıldığında araştırma yapılan mahalleler arasında yaşam kalitesi bakımından bir farklılaşmanın olduğu belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Tarlabaşı'nda konutların % 62,5'i 50-100 metrekare aralığındadır. Diğer mahallelerden farklı olarak Tarlabaşı'nda 50 metrekarenin altındaki evlerin oranı % 26,5'e ulaşmaktadır; bu durum müstakil olarak ve tek ailenin kullanımına uygun olarak inşa edilmiş 4-5 katlı binaların daha sonradan bölünerek kiraya verilmesiyle açıklanabilir. Tarlabaşı'nda konutların

% 50,2'si salon hariç bir odalıdır; % 30'u iki odalıdır. Anket yapılan hanehalklarının % 11'inde ise tek oda kullanımının olduğu ve bunların yarısından fazlasında ailelerin barındığı anlaşılmaktadır. Tarlabaşı'nda hanede yaşayan ortalama kişi sayısı 5,4'tür ve Bezirganbahçe'den sonra ikincidir. 15 yaşın altındaki nüfusun oranının % 37 gibi yüksek bir değere ulaşması ortalama kişi sayısının yüksekliğini açıklamaktadır. Mahallede 50 metrekarenin altındaki konutların % 21'inde yedi ve yediden fazla kişi yaşamaktadır; bu durum hem mahalledeki çok çocuklu geniş aile yapısına hem de bekâr evlerinin varlığına işaret etmektedir (Tablo 8.19).

Evlerin içindeki donanımına bakıldığında araştırma yapılan diğer mahallelerden farklı bir durumla karşılaşmaktadır. Hanehalklarının % 35,6'sının evinde banyo, % 12,6'sında da mutfak bulunmamaktadır. Az sayıda da ol-

TABLE 8.19
Tarlabaşı: Evin Büyüklüğü ve Yaşayan Kişi Sayısı İlişkisi

Evin büyüklüğü	Evde yaşayan kişi sayısı									Toplam
	1 kişi	2 kişi	3 kişi	4 kişi	5 kişi	6 kişi	7 kişi	8 kişi	9 + kişi	
50 m ² 'nin altı % 26,5	10 14,9	7 10,4	11 16,4	11 16,4	9 13,4	5 7,5	3 4,5	5 7,5	6 9,0	67 100,0
50-100 m ² % 62,5	7 4,4	8 5,1	17 10,8	24 15,2	25 15,8	20 12,7	17 10,8	15 9,5	25 15,8	158 100,0
101-150 m ² % 7,1	2 11,1	3 16,7	2 11,1	2 11,1	3 16,7	2 11,1	1 5,6	2 11,1	1 5,6	18 100,0
151-200 m ² % 2,4	0 0,0	0 0,0	1 16,7	0 0,0	0 0,0	1 16,7	1 16,7	2 33,3	1 16,7	6 100,0
201-300 m ² % 0,8	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 50,0	0 0,0	1 50,0	2 100,0
301 m ² ve üstü % 0,8	0 0,0	0 0,0	1 50,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	1 50,0	2 100,0
Toplam hane sayısı % 100,0	19 7,5	18 7,1	32 12,6	37 14,6	37 14,6	28 11,1	23 9,1	24 9,5	35 13,8	253 100,0

sa şebeke suyu ve tuvalet bulunmayan evler de vardır. Apartman şeklinde yapılmış olan ve tek ailenin kullanımı için düzenlenmiş evler bölünerek kullanıldığı için bu tür donanımlar yetersiz kalmakta ve ortak kullanılabilir. Hanelerin % 79,1'inde soba kullanılırken % 14,2'sinde elektrikle çalışan infrared ısıtıcı bulunmaktadır. Bu mahallede doğalgaz kullanımı sadece % 2,8 düzeyindedir.

Olumsuz yaşam koşullarına rağmen Tarlabası'nda görüştüğümüz kişilerin % 50,2'si burada yaşamaktan memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Bu kişilerin % 48'i sosyal ilişkilere ve çevreye alışkanlık, % 18,9'u ucuz kira, % 17,3'ü işyerine yakınlık ve çevredeki iş imkânları nedeniyle mahallede yaşamaktan memnun olduklarını ifade etmişlerdir (Tablo 8.20). Burada yaşayanlar, bugünün ekonomik ve politik

koşulları çerçevesinde, daha iyi koşullarda yaşama imkânlarının sınırlı olduğunu fark etmiş durumdadırlar.

Tarlabası'nda yaşam koşullarının diğer mahallelerden daha kötü olması buradaki yanıtları da bir miktar farklılaştırmaktadır; diğer mahallelerden farklı olarak mahallede yaşamaktan memnun olmayanların oranı da yüksektir (% 49,8). Tarlabası'nda suç oranlarının artması en fazla söz edilen olumsuz gelişmedir; görüşmelerde, bu mahallede hırsızlığın artması, uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması ve mahallede satışının yapılması en fazla öne çıkan problemlerdir. Bu şikâyetlerin dışında dikkat çeken bir başka olumsuzluk ise göçlerle birlikte ortaya çıkan sosyal gerileme olarak özetlediğimiz ifadelerdir. Genelde bütün mahallelerde, sonradan gelip mahalleye yerleşenlerin sosyal ilişkilerin bozulmasına neden olduğu söylemi yaygındır. Bu şikâyet özellikle 1990 sonrası Doğu ve Güneydoğu'dan gelenlere ilişkin olarak dile getirilmektedir. Nitekim görüşülen kişilerin % 38,1'i mahallenin ahlâki ve sosyal açıdan sorunlu olduğunu ve % 27,8'i güvenlik sorunu olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun dışında belediye hizmetlerinin yetersizliği en önemli sorunlar arasındadır (% 16,7). Mahallede yapılan görüşmelerde belediyenin çöpleri toplamadığı, ayrıca güvenliği sağlamakta kamu görevlilerinin yeterince uğraşmadığı söylenmektedir. Karakolun bu kadar yakın olmasına rağmen mahallede uyuşturucu satışının yaygınlaşması, geceleri bazı sokaklardan geçmenin tehlikeli olduğu en fazla şikâyet edilen konulardır. Görüşmelerde, daha eski sakinler, yeni gelenlerin mahalleyi bozduklarını, pis olduklarını ve suça bulaştıklarını ifade etmişlerdir. Bu kişiler arasında gayrimüslimlerin yaşa-

TABLO 8.20
Tarlabası: Mahallede Yaşamaktan
Memnuniyetin Nedenleri
(birden çok cevap)

Mahallede yaşamaktan memnuniyetin nedenleri	Sayı	Haneler içinde %
Akrabalar ve hemşeriler burada	15	11,8
İşyerine yakın / iş imkânları	22	17,3
Uzun zamandır buradayız	7	5,5
Sosyal ilişkilere ve çevreye alışkanlık	61	48,0
Maddi imkânlar / kira ucuz	24	18,9
Çevre kalitesi iyi	5	3,9
Güvenli	3	2,4
Bahçeli evden / evden memnun	1	0,8
Kentsel hizmetlere yakın	3	2,4
Çocuklar için rahat	1	0,8
Belediye hizmetleri iyi	1	0,8
Herşeyinden memnun	2	1,6
Tarihi bölgede yaşamaktan memnun	2	1,6
Fikri yok / Cevap yok	2	1,6
Toplam hane sayısı	127	>100,0

(*) Birden fazla cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

dığı zamanlara öykünme ve eski zamanların özlemi yaygın olarak gözlenmektedir. Bazıları için kentsel dönüşüm bu sorunların çözülmesi anlamına da gelmektedir (Tablo 8.21).

TABLO 8.21
Tarlabası: Mahallede Yaşamaktan
Memnun Olmamanın Nedenleri
(birden çok cevap)

Mahallede yaşamaktan memnun olmama nedenleri	Haneler içinde	
	Sayı	%
Güvenlik sorunu var / tehlikeli	35	27,8
Ahlâki ve sosyal açıdan sorunlu	48	38,1
Kiralar / masraflar yüksek	2	1,6
Çevre kalitesi iyi değil	6	4,8
Belediye hizmetleri yetersiz	21	16,7
Sonradan gelenler mahalleyi bozdu	4	3,2
Yoksulluğun artması / işsizlik	1	0,8
Konuttan memnun değil	3	2,4
Hiçbir şeyinden memnun değil	24	19,0
Cevap yok	2	1,6
Toplam hane sayısı	126	>100,0

(*) Birden fazla cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

Kentsel dönüşüm alanında görüşülen kişilerin % 55,2'si kentsel dönüşümü olumsuz olarak değerlendirmektedir. Görüşmecilerin % 29,6'sı bu konuda olumlu bir algıya sahipken, % 11,2'si dönüşümün hem olumlu hem de olumsuz yönleri olduğunu ifade etmiştir. Kentsel dönüşümden ne anlaşıldığı sorulduğunda, yaşayanların % 28,7'si bu süreci kentin ve çevrenin iyileşmesi olarak tarif etmektedir; bu oran olumlu düşünenler arasında % 54,5'e ulaşmaktadır. Ancak görüşmecilerin % 20,2'si bu sürecin yaşayanların sokağa atılmasına yol açacağına inanmaktadır. Olumsuz düşünenler içinde kentsel dönüşümün sokağa atılmak olduğunu düşünenlerin oranı % 32,5'tir (Tablo 8.22). Diğer algılama biçimleri ise birilerine çı-

kar sağlanması ve çok katlı yapıların yapılmasıdır. Kentsel dönüşüm, özellikle hâkim medyada “düzenli ve sosyal donatıları sağlanmış kentsel mekânlar” yaratmak amacıyla yapılan bir uygulama olarak yansıtılmaktadır. Pek çok kişi açısından “düzenli konut alanları” denildiğinde 10 katın üzerinde bloklardan oluşan yüksek yoğunluklu TOKİ konutları akla gelmektedir. Yapılan açıklamaların çoğunda bu süreçte kimsenin mağdur olmayacağı özellikle vurgulanmaktadır. Bu yansıtma biçimleri belgelere yerleşmiş durumdadır. Ancak uygulamalar ortaya çıktıkça, bu sürecin özellikle dar gelirli kesimler açısından ciddi bir pahası olduğu da kavranmaktadır; dolayısıyla, genel algılama biçimi giderek daha olumsuz bir nitelik kazanmaktadır.

Dönüşüm sürecinin olumsuz yanlarının ne olduğu sorulduğunda, bu konuda endişelerin daha çok ekonomik koşullar, sosyal ilişkiler ve yerinden edilme üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Hem kiracılar hem de ev sahipleri özellikle bu üç noktayı vurgulamışlardır. Kiracıların % 65,3'ü başka yerde ucuz kiralık ev bulamayacağını, % 48'i başka bir yere taşındığında işyeri ulaşımının güçleşeceğini ve % 28'i yer değiştirme sonucu sosyal ilişkilerin kaybolacağını ifade etmişlerdir. Ev sahipleri açısından ise borç çıkarılırsa ödeyememe (% 43,2), işyeri ulaşımının zorlaşması (% 36,4) ve sosyal ilişkilerin kaybolması (% 34,1) en önemli endişeler olarak ortaya konmaktadır. Bu üç önemli noktanın yanı sıra sürecin işleyişi ile ilgili de ciddi şikayetler bulunmaktadır. Her iki grup açısından da fikirlerinin sorulmaması, sürecin şeffaf olmaması, yeterli, güvenilir bilgiye ulaşamama endişeleri artıran unsurlardır (Tablo 8.23).

TABLO 8.22
Tarlaşası: Kentsel Dönüşümün Algılanma Biçimi

Kentsel dönüşüm nedir?	Kentsel dönüşümün algılanma biçimi				Toplam
	Olumlu % 29,6	Olumsuz % 55,2	Olumlu ve olumsuz % 11,2	Cevap yok Fikri yok %4,0	
Çok katlı yapılar / konut / otel yapılması %	8 12,1	4 3,3	2 8,0	0 0,0	14 6,3
Kentin, çevrenin iyileşmesi %	36 54,5	17 13,8	8 32,0	3 33,3	64 28,7
Yaşayanların sokağa atılması %	2 3,0	40 32,5	3 12,0	0 0,0	45 20,2
Birilerine / zenginlere çıkar sağlanması Kolon %	3 4,5	15 12,2	4 16,0	0 0,0	22 9,9
Adaletli uygulanırsa iyi bir şey %	2 3,0	7 5,7	4 16,0	1 11,1	14 6,3
Tarihin yok olması %	0 0,0	1 0,8	0 0,0	1 11,1	2 0,9
Fikri yok %	15 22,7	37 30,1	5 20,0	4 44,4	61 27,4
Toplam hane sayısı %	66 >100,0	123 >100,0	25 >100,0	9 >100,0	223 >100,0

(*) Birden fazla cevap verildiği için kolon toplamı % 100'den fazladır.

Bütün mahallelerde kentsel dönüşüm projeleri hakkında bilgiye sahip olma oranı yüksektir; ancak bu bilgiyi kimin aktardığı, ne tür bilgi aktarıldığı ve kişilerin bu süreci nasıl algıladıkları farklılaşmakta ve mahallelerdeki eylem biçimlerinde belirleyici olmaktadır. Proje hakkında bilgi kaynağı birden fazla olabilmektedir ve kentsel dönüşüm sürecinin geldiği aşamaya bağlı olarak mahallelerde bu bilgi kaynakları da değişmektedir. Dönüşüm sürecinin hızlandığı mahallelerde belediye bilgi veren kaynakların başında gelmektedir. Tarlaşası'nda belediyeden bilgi aldığını ifade edenlerin oranı % 43,5'tir. Tarlaşası'nda süreç başlamış olmasına rağmen, belediye sadece ev sahipleri ile görüşme yapmaktadır; dolayısıyla, kiracı sayısı-

nın yüksek olduğu bu mahallede hanelerin % 51,1'i komşulardan, % 39,5'i ise tanıdıklardan bilgi aldığını ifade etmiştir. Medyadan bilgi almanın daha az görüşmeci tarafından ifade edilmesi mahallede hâkim medyanın yaşayanların büyük bir bölümü tarafından izlenmemesine bağlıdır; ayrıca Türkçeyi yeterli düzeyde bilmek de bu konuda engel teşkil etmektedir.

Belediyeden bilgi aldıklarını söyleyenlerin % 24,7'si yeni binalar/toplu konutlar yapılacağını, % 13,4'ü kendilerine daire ya da para verileceği ve mağduriyet olmayacağını, % 11,3'ü ise yıkım yapılacağı ve başka yerde ev verileceğinin bilgisini aldıklarını ifade etmişlerdir (Tablo 8.24). Ayrıca, verilen bilgilerin çelişkili olduğu ve sürekli değiştiği söylenmektedir;

TABLO 8.23
Tarlabaşı: Dönüşüm Sürecinin Olumsuz Yanları
(birden fazla cevap)

Dönüşüm sürecinin olumsuz yanları	Mülkiyet			Toplam
	Ev sahibiyim	Kiracıyım	Akrabama ait	
Yeterli bilgi verilmiyor / farklı açıklamalar	7	9	1	17
%	15,9	12,0	25,0	13,8
Fikrimiz sorulmuyor	10	11	1	22
%	22,7	14,7	25,0	17,9
Mülkiyet belgelerinin durumu belirsiz	4	0	0	4
%	9,1	0,0	0,0	3,3
Borç çıkarılırsa ödeyemeyiz	22	16	1	39
%	50,0	21,3	25,0	31,7
Apartman yaşamına uyum sağlayamayız	4	3	1	8
%	9,1	4,0	25,0	6,5
Başka yerde sosyal ilişkiler kaybolur	15	21	2	38
%	34,1	28,0	50,0	30,9
Başka yerde işyeri ulaşımı güçleşir	16	36	1	53
%	36,4	48,0	25,0	43,1
Kiracıyım, ucuz ev bulamam	0	49	1	50
%	0,0	65,3	25,0	40,7
Fiziksel koşullar kötüleşecek	0	1	0	1
%	0,0	1,3	0,0	0,8
Kamu kurumlarına / projelere güvensizlik	1	5	0	6
%	2,3	6,7	0,0	4,9
Hak kaybına uğrayacağız	11	5	1	17
%	25,0	6,7	25,0	13,8
Evim yıkılmasın	1	0	0	1
%	2,3	0,0	0,0	0,8
Toplam hane sayısı	44	75	4	123
%	>100,0	>100,0	>100,0	>100,0

(*) Birden fazla cevap verildiği için kolon toplamı % 100'den fazladır.

bu durum ciddi bir güvensizliğe, aynı zamanda umutsuzluğa yol açmaktadır.

Bir başka önemli bilgi kaynağının, yenileme projelerinin yaratması beklenen mağduriyetlere ve hak kayıplarına karşı mücadele etmek üzere kurulan dernekler olması beklenir. Nitekim dönüşüm projeleri kesinleşen ve bu konu-

da çalışmaların başladığı mahallelerde dernek faaliyetlerinin hız kazandığı anlaşılmaktadır. Bu mahallelerde dernekten bilgi alanların ve dernekle birlikte hareket edenlerin oranı daha yüksek çıkmaktadır. Özellikle dönüşüm tehdidini yakından hisseden mahallelerde bu süreç daha çok birlikte hareket etmeyi dayatmakta;

TABLO 8.24
Tarla başı: Belediyenin Proje Hakkında
Yaptığı Açıklamalar

Belediyeden yapılan açıklama	Sayı	%
Yeterli bilgi verilmedi / çelişkili bilgi veriliyor	5	5,2
Çevre düzelecek	8	8,2
Evlerin değeri verilmeyecek	8	8,2
Borçlandırma / taksitle ödeme yaptırılacak	1	1,0
Yıkım yapılacak / başka yerde ev verilecek	11	11,3
Yıkım yapılacak / aynı yerde kalacağız	3	3,1
Daire veya para verecekler / mağduriyet olmayacak	13	13,4
Yıkım yapılmayacak	2	2,1
Yeni binalar / toplu konutlar yapılacak	24	24,7
Kiracılardan söz edilmiyor / yeterli bilgi yok	1	1,0
Kiracılara kira yardımı yapılacak	6	6,2
Fikri yok / ilgilenmiyor	7	7,2
Cevap yok	8	8,2
Toplam hane sayısı	97	100,0

akrabalık, hemşerilik, etnik kimlik, politik eğitim, cinsiyet üzerinden oluşmuş ayrışmalar, zaman içinde yerini haklarını korumak üzere birlikte mücadele etme güdüsüne bırakmaktadır.

Tarla başı'nda yapılan alan araştırması sırasındaki görüşmelerde bu süreç gözlemlenmiştir. 2008'de kurulan Tarla başı Mülk Sahipleri ve Kiracıları Kalkındırma ve Sosyal Yardımlaşma Derneği hem ev sahiplerini hem de kiracıları bilgilendirmeye çalışmakta ve davalar ve dilekçeler yoluyla bu süreci kendi lehlerine çevirmenin yollarını aramaktadır. Ancak görüşülen kişilerin sadece % 15,2'si dernekten bilgi aldığını ifade etmiştir. Bunun en önemli nedeni yaşayanların % 64,4'ünü oluşturan kiracılarıdır. Dernek kiracıların karşı karşıya olduğu sorunlarla ilgilenince de, kiracılar sürece çok fazla katılamamışlardır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, kiracılar bu süreçte en güçsüz kesimi oluşturmakta ve tahliye edilecekleri günü beklemektedirler. Kiracıların pasif izleyiciler olduğu bu süreçte derneğin

mahallede ulaştığı kişi sayısı da düşüktür; hanelerin sadece % 10,8'i kentsel dönüşümle ilgili herhangi bir faaliyette bulunduğunu söylemiştir. Bu oran ev sahipleri arasında % 19,5, kiracılar arasında % 5,8'tir. Sınırlı sayıdaki bu kişilerin % 66,7'si dernek aracılığıyla haklarını aradıklarını söylemişlerdir.

Dernek uzun süre mülk sahiplerinin evlerini şirkete satmamalarını sağlamaya çalışmıştır; ancak mahallede oluşan umutsuzluk ve çaresizlik duygusu direnci yavaş yavaş kırmıştır. Son zamanlarda şirketle anlaşılan mülk sahiplerinin oranı % 75'e ulaşmış durumdadır; bir kısmı mülklerini satıp mahalleden ayrılmış, bir kısmı da yeni projede teklif edilen payı kabul etmiştir. Şu anda şirketle anlaşmaya yanaşmayan 100 kadar mülk sahibinin davası hâlâ sürmektedir. Kiracılar açısından durum çok daha zordur. 30 yıldır burada yaşayan bir kiracı umutsuzluğunu şu şekilde ifade etmektedir: “Artık iki gün, bir hafta veya bir ay sonra dışarıdayım... tapusu olanları çıkarıyorlar, beni mi tutacaklar?” (İnce, E., *Radikal*, 10.8.2011). Yıllardır Tarla başı'nda çektiği fotoğraflarla buradaki yaşamı ve değişimi belgeleyen Ali Öz son dönemdeki gelişmeleri şöyle ifade ediyor:

İnsanlar zorla götürüldü buradan, buharlaştılar sanki. Sokaklar bir anda boşaldı. 5-10 göç olayı çektim ama nasıl bir anda kayboldular ben bile anlayamadım. (Kazaz, 02.06.2012, www.bianet.org)

SONUÇ: TOPARLANIP GİTME ZAMANI...

Kentin tarihî bölgelerinde yer alan yıpranmış ve rantı düşmüş konut alanları, dünyanın hemen her yerinde en yoksulları barındırma özelliğine sahiptir. Üst gelir grupları tarafından terk edilmiş ve yoksulların sığınağı haline gel-

miş bu bölgeler, bir yandan ucuz barınma olanağı sunarken, diğer yandan merkezî konumları nedeniyle işyerlerine kolay ulaşım sağlamaktadır. 1960'lı yıllardan sonra bu bölgeler oluşturdukları rant potansiyeli nedeniyle yatırımcıların ilgisini çekmiş ve yerel yönetimlerin de desteğiyle dönüşüm ve yeniden canlandırma projelerinin en önemli hedefi haline gelmişlerdir. Tarlabası'nda yer alan dokuz ada da dünyadaki örneklerle benzer nedenlerle dönüşüm kapsamına alınmıştır. Tarlabası örneğinde farklı olan durum, buradaki uygulamanın kural tanımazlığıdır. Her ne kadar çıkarılan 5366 sayılı yasayla uygulamanın hukuki zemini hazırlansa da, yasanın kendisi evrensel insan hakları, mülkiyet hakları ve devletin sosyal yükümlülükleri açısından tartışmaya açıktır. Süreç en başından itibaren kapalı kapılar ardında, çelişkili bilgiler, korkutmalar ve tehditlerle ilerlemiş; yenileme projesini üstlenen şirket lehine verilen kararlarla ve devlet eliyle çok ciddi bir rant aktarımının yolu açılmıştır. Daha güçlü kesimlerin yaşadığı alanlarda bu tür uygulamalar yapmak neredeyse imkânsızken, haklarını savunma gücü zayıf kesimler söz konusu olduğunda ciddi bir çifte standart uygulanabilmektedir. Diğer bir deyişle, bazılarının mülkiyeti "daha az kutsaldır".

Toplumun pek çok açıdan en zayıf halkasını hedefleyen bu yenileme projesinin ciddi bir mağduriyete yol açacağı gerçeği apaçık önümüzde durmaktadır. Yaptığımız alan araştırması mahallede yaşayanların içinde bulunduğu koşulları göz önüne sererken, bir yandan da yenileme projesinin bu nüfusu tümüyle dışlayan yapısına işaret etmektedir. Hem anket sonuçları hem de alanda yaptığımız görüşmeler Tarlabası'nda yaşayan halkın oldukça heterojen

(Kürtler, Çingeneler, başka ülkeden gelenler, LGBTT bireyler) bir yapıda olduğunu ve araştırma yapılan diğer bölgelerle karşılaştırıldığında toplumdaki en alt gelir dilimini oluşturduğunu ortaya çıkarmıştır. Kent merkezindeki yıpranmış konutlarda barınma seçeneği, göçlerin daha erken dönemlerinde geçici bir niteliğe sahipken, özellikle 1990'lardan sonra kalıcı hale gelmiştir. Özellikle İstanbul'da gecekondu yapma olanağının ortadan kalkması ve son dönemde gelenlerin herhangi bir birikime sahip olmadan kente göç etmiş olmaları bu tür alanları neredeyse tek seçenek haline getirmiştir.

Araştırma sonuçları Tarlabası'nda yaşayanların çoğunun kent merkezindeki geçici işlerde çok düşük ücretlerle ve hiçbir sosyal güvencesi olmadan çalıştığını ya da midyecilik ve seyyar satıcılık gibi enformel alanlar yaratarak gündelik yaşam stratejilerini oluşturduklarını göstermektedir. Burada yaşayan nüfusun eğitim düzeyi çok düşüktür ve iş bulma imkânları çok sınırlıdır. Dolayısıyla, kent merkezinden tahliye edilmeleri sadece barınma problemini ortaya çıkarmayacak, çok hassas dengelerle oluşturabildikleri ortak yaşam stratejilerinin de tamamen çökmesine neden olacaktır. Araştırma sonuçlarının ortaya çıkardığı diğer bir veri de burada yaşayanların çoğunun son derece dar gelirli kiracılar olmasıdır. Ancak sorun sadece kiracılarla da sınırlı değildir; ev sahibi olanların çoğu 1990'larda çok zor koşullarda bu mülkleri edinmişlerdir ve yine neredeyse hepsi dar gelirlidir. Ayrıca neredeyse hiçbirinin herhangi bir yerde evleri ya da gelir getirecek gayrimenkulleri yoktur; sonuç olarak bulabildikleri güvencesiz işler, borçlanma ve dayanışma mekânizmaları, yaşamı sürdürmek için oluşturdukları dayanak noktalarıdır. Nitekim

bugün kentsel dönüşüme ilişkin en önemli endişeler, ev sahipleri açısından borç çıkarılırsa ödeyememek, kiracılar için ise ucuz kiralık ev bulamamak ya da işsiz kalmaktır.

Daha önce Sulukule’de yaşananlara benzer bir durumun Tarlabası’nda da ortaya çıkacağı açıktır. Sulukule’nin ısrarla “sosyal bir proje” olarak piyasaya sürülmesi gibi, Tarlabası projesi için kullanılan benzer, muğlak dil gerçekliği örtmeye çalışmaktadır. Açıkça ifade edilmeyen niyet, Tarlabası’nın bugünkü kullanıcılarından tümüyle arındırılarak soylulaştırılması ve rantların en üst seviyeye çıkarılabilmesidir. Bu süreçte mülk sahiplerinin bir kısmı konutlarını satarak Tarlabası’ndan ayrılmış, bir kısmı TOKİ konutlarına geçmeyi kabul etmiş, bir kısmı da yapılacak projeye borçlanarak dahil

olmuştur. Her üç durumda da farklı mağduriyetler söz konusu olacaktır; iş kayıpları, daha yüksek yaşam maliyetleri ve kaybedilen dayanışma ağları insanların daha da yoksullaşması anlamına gelmektedir. Bunun bir sonraki aşaması ise mülksüzleşerek daha zor ve belirsiz koşullarda bu kentte yaşamaya çalışmaktır.

Tarlabası’nın bugün en önemli özelliği, yaşayanların çoğunun zorunlu göçle gelenler olmasıdır; burada yaşayanlar açısından yenileme projesi ikinci bir zorunlu göç anlamına gelmekte ve ciddi bir muhalefetin oluşmasına neden olmaktadır. Tarlabası’nın uzun soluklu göç yolculuğunda bir durak noktası olduğunu söylemiştik. O durağa gelenler artık bu “son durak” diye inmişlerdi. Bugün onlara deniyor ki: “Toparlanın, gidiyorsunuz!” Peki, nereye?

KAYNAKÇA

- Akbulut, M. R., “Tarlabası Bulvarı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı, 1994, s. 217-218.
- Akın, N., “Beyoğlu”, *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 2, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 212-218.
- , *Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Arseven, C. E., *Eski Galata ve Binaları*, Turing Yayınları, 1989.
- Aslan, A. S., *Kentsel Dönüşüm Projelerinde Tarlabası Yenileme Projesi*, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2008.
- Beyoğlu Belediyesi 6. Daire, *Tarlabası Beyoğlu Belediyesi Yenileme Projesi: 50 soruda Tarlabası Yenileme Projesi*, Erişim Tarihi: 10.08.2011, <http://www.tarlabasiyenileniyor.com>
- Beyoğlu Semt Dernekleri Platformu, Erişim Tarihi: 15.05.2011, <http://beyoglukorumaplanlari.blogspot.com>
- Bourdieu, P., *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1984.
- Beauregard, R., “Tourism and economic development policy”, D. Ioannides ve K.G. Debbage (der.), *The Economic Geography of the Tourist Industry* içinde, Routledge, Londra, 1998, s. 220-234.
- Diñçer, İ. ve Merey, Z., “Eski Kent Merkezinde Yeni Yoksullar: Tarlabası, İstanbul”, *Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama*, 8 Kasım Dünya şehircilik Günü 26. Kollokyumu, 6-8 Kasım 2002, Ankara, 2002, s. 415-424.
- Dökmeci, V. ve Çıracı, H., “Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu”, *İstanbul Dergisi*, 1990.
- Judd, D. R. ve Feinstein, S. S., *The Tourist City*, Yale University Press, New Haven, 1999.
- Gülersoy, Ç., “Taksim Meydanı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt: 7, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 198-199.
- Güvenç, M., “Tarlabası Regeneration Area Social Profile”, *Tarlabası Beyoğlu Belediyesi Yenileme Projesi* içinde, GAP İnşaat, 2008.
- Hackworth, J. ve Smith, N. (2001) “The changing state of gentrification”, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 92: 4, 2001, s. 464-477.
- Hamnett, C., “The Blind Man and the Elephant: The

- Explanation of Gentrification”, *Transaction of the Institute of British Geographers*, 16, 1991, s. 173-189.
- Harvey, D., *The Postmodern Condition*, Blackwell, Basil, 1989.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama ve İmar Daire Başkanlığı Şehir Planlama Müdürlüğü, *1/1.000 Ölçekli Beyoğlu Kentsel Sit Alanı Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı Raporu*, İstanbul, 2011.
- İstanbul Valiliği İl Koordinasyon Kurulu, *İstanbul İstihdam Raporu*, Hazırlayanlar: Aksoy, H., Coşkun, M., Kurt, H., Dicle, E., İpek Köstekli, Ş., Seymen, R., Göçer, K., Koray, M., Çelik, A., Arslanoğlu, A., Palacioğlu, T. ve Akman, G., Valilik Yayınları, 2007.
- Kazaz, G., 02.06.2001, “Fotoğraf Çekmelere Doymadınız - Ali Beyler Hariç”, www.bianet.org
- Kıvrıkcık, N., Kişisel Görüşme, GAP İnşaat Tarlabası Yenileme Projesi Yürütücüsü, Tarlabası, 26 Haziran 2008, <http://www.fatihhaber.com/5366vetarlabasi.htm>
- Kuban, D., “İstanbul’un Tarihi Yapısı”, *Mimarlık*, 5, 1970, s. 26-48.
- Kuyucu, T. ve Ünsal, Ö., “Manhattan’da Tutunamayız”, *Post-Express Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2008.
- Lees, L., “Policy (re)turns: gentrification and urban policy—urban policy and gentrification research”, *Environment and Planning A*, 35, 2003, s. 571-574.
- Ley, D., “Gentrification and the Politics of the New Middle Class”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 12, 1994, s. 53-74.
- Sadler, D., “Place-marketing, competitive places and the construction of hegemony”, G. Kearns ve C. Philo (der.), *Selling Places: The City as Cultural Capital Past and Present* içinde, Pergamon Press, Oxford, 1993, s. 175-192.
- Slater, T., “Gentrification in Canada’s cities: from social mix to social ‘tectonics’”, R. Atkinson ve G. Bridge (der.), *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism* içinde, Routledge, Londra, 2005.
- , “The Eviction of Critical Perspectives from Gentrification Research”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 30: 4, 2006, s. 737-57.
- Smith, N., “Gentrification, the Frontier, and the Restructuring of Urban Space”, N. Smith ve P. Williams (der.), *Gentrification of the City* içinde, Allen and Unwin, Londra, 1986, s. 15-34.
- , “New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy”, *Antipode*, 34, 2002, s. 427-450.
- Sorkin, M. (der.), *Variations on a Theme Park*, Hill and Wang, New York, 1992.
- Şen, B., “Soylulaştırma: Kentsel mekânda yeni bir ayrışma biçimi”, H. Kurtuluş (der.), *İstanbul’da Kentsel Ayrışma* içinde, Bağlam, 2005, s. 127-160.
- TMMOB Mimarlar Odası, Bilirkişi raporuna itiraz, Şubat 2010.
- , İstanbul Büyükşehir Şubesi, Basın Açıklaması: “Tarlabası’nda Acele Nedir? Siyasi İktidar - Yerel Yönetim - Çalık İttifakı Neyin Telaşındadır?”, 26.08.2010.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 1992 ve 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı.
- , 2000, 2007 Ve 2009 Mahalle Nüfus Verileri.
- Türkün, A., “Kentsel Turizmin Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde Yansımaları”, *Bildiriler* içinde, TMMOB İstanbul Kent Sempozyumu, TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu, İstanbul, 13-15 Eylül 2007.
- , “İstanbul’da Kentsel Dönüşüm: Mali Kaynak Yaratma Aracı Olarak Kent”, *Mimarlık*, no. 356, 2010, s. 42-43.
- , “Konut Alanlarında Radikal Dönüşümler”, *Konut Sempozyumu*, 3-4 Aralık 2009, TMMOB Mimarlar Odası, İstanbul Büyükşehir Şubesi, 2011a, s. 339-380.
- Türkün, A. ve Ulusoy, Z., “İronik Karşılaşmalar: Kale’nin Kentle ve Kentin Kale’yle İki Karşılaşması”, T. Bora (der.), *Kentin Zulası: Ankara Kalesi* içinde, *İletişim*, 2004, s. 221-286.
- Türkün-Erendil, A. ve Ulusoy, Z., “The Re-invention of Tradition as an Urban Image”, *Environment and Planning B: Planning and Design*, 29, 2002, s. 655-672.
- Türkün, A. ve Yapıcı, M., “Kentsel Dönüşüm ve Yasaların Araçsallaşan Rolü”, *İktisat Dergisi*, no. 499, 2009, s. 48-58.
- Urry, J., *Consuming Places*, Routledge, New York, 1995.
- Uzun, N. C., “Kentsel Dönüşümde Yeni Bir Kavram: Seçkinleştirme”, Eraydın, E. (der.), *Değişen Mekân* içinde, Dost, 2006, s. 340-360.

- Üsdiken, B., “Tarlabası”, *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 7, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994a, s. 218-219.
- , “İstiklal Caddesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt: 4, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994b, s. 265-271. www.beyoglu.gov.tr; Erişim Tarihi: 20.04.2011.
- www.yapi.com.tr 01.09.2010, “Tarlabası Yenileme Projesi Ne Aşamada?”, GAP İnşaat Proje Direktörü Nilgün Kıvırcık’la röportaj, Erişim Tarihi: 03.10.2011.
- www.yapi.com.tr 17.05.2010, “Tarlabası Projesinin Hakla Adaletle İlişkisi Yoktur, Aslı Ranttır”, Tarlabası Derneği Başkanı Ahmet Gün’ün basın açıklaması, Erişim Tarihi: 03.10.2011.
- Yılmaz, B., “Poverty and Social Exclusion in the Slum Areas of Large Cities in Turkey”, Fikret Adaman ve Çağlar Keyder, *Report for the European Commission, Employment, Social Affairs and Equal Opportunities*, Brüksel, 2006, ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_en.pdf.
- , “Hayatta Kalmak Yaşamak Değildir! Kent Yoksulu Göçmenlerin Gündelik Yaşam Mücadelelerini Habitus Kavramıyla Düşünmek”, *Mülkiye*, 255, 2007, s. 203-225.
- Zukin, S., *Landscapes of Power*, John Hopkins University, Berkeley, 1991.

Gazeteler

- Boğaziçi Gündem*, 04.09.2012, “Tarlabası’nda Zehirlenmiş Prensesi Tedavi Ediyoruz” (Çabukol, İ.) <http://www.bogazicigundem.com>
- Hürriyet*, 20.09.2008, “Tarlabası’nda Yenilenme Sancısı”, (Çakır, E.).
- Radikal*, 10.08.2011, “Tarlabası’ndan Şanzelize Olur

- mu?”, (İnce, E.).
- , 14.08.2012, “Tarlabası’nda ‘Mücevher Değeri’nde İşler”, (İnce, E.).
- , 09.09.2012, “Kamu Yararına” Milyon Dolarlık Ofisler”, (İnce, E.).
- Milliyet*, 17.06.2010, “Tarlabası’nda Yüzde 75 Uzlaştık, Yıkımlara Başlıyoruz”.
- Taraf*, 26.09.2012, “Tarlabası’ndaki Yıkıma Suç Duyurusu, (Tansel, S.).
- Vatan*, 26.08.2012 “Tarlabası Adam Olmaz Diyenler Çok Şaşırarak”, (Solmaz, E.) <http://pazarvatan.gazetevatan.com>
- Vardar, N., 15.12.2011, “İpte Çamaşır Yoksa, Yıkım Var”, www.bianet.org
- , 16.02.2012, “Kırlangıç Sokağın Son Sakinleri”, www.bianet.org

Görüşmeler

- Görüşme 1: Erdal Aybek, Tarlabası Mülk Sahipleri ve Kiracıları Kalkındırma Sosyal Yardımlaşma Derneği Sözcüsü, 05.05.2009.
- Görüşme 2: Erdal Aybek, Tarlabası Mülk Sahipleri ve Kiracıları Kalkındırma Sosyal Yardımlaşma Derneği Sözcüsü, Tarlabası, 13.07.2010.
- Görüşme 3: Tarlabası’nda ev sahibi, A. K., 20.12.2010.
- Görüşme 4: Tarlabası’nda kiracı, Z. C., 13.07.2010.
- Görüşme 5: Siirt’ten zorunlu göçle gelmiş kiracı, H. A., 13.07.2010.
- Görüşme 6: Siirt’ten gelmiş bir kiracı, F. K., 13.07.2010.
- Görüşme 7: Mardin’den gelmiş ev sahibi, E. H., 20.12.2010.
- Görüşme 8: Tarlabası’nda ev sahibi, A. K., 20.12.2010.
- Görüşme 9: Mardin’den gelmiş ev sahibi, E. H., 20.12.2010.

Tozkoparan

Bir Sosyal Mesken Alanının Tasfiyesi

BİNNUR ÖKTEM ÜNSAL - ASUMAN TÜRKÜN

Giriş

1950'lerden itibaren, özellikle sanayi yatırımlarının yoğunlaştığı büyük kentlere yönelen göçler dar gelirli kesimlerin konut ihtiyacını da beraberinde getirmiş ve hızla çoğalan gecekondu önemli bir kentsel sorun olarak ülke gündemine girmiştir. Bir taraftan farklı ülkelerin geliştirdikleri konut politikaları, diğer taraftan da uluslararası kurumların geliştirmekte olan ülkelerdeki konut sorunu üzerine söylemleri, gecekonduya ilişkin resmî söylem ve politikaların zaman içinde farklılaşmasına yol açmıştır. Türkiye'de 1950'ler ve 1960'larda gecekondu bir "mesken sorunu" olarak görülmekte ve alınacak birtakım tedbirlerle çözülebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla bu dönemde esas olarak mevcut gecekonduların iyileştirilmesi, gecekondu çevrelerine dair haritaların çıkarılması ve bu alanlarda somut politikalar üretmeyi mümkün kılacak tespitlerin yapılması öngörülmüştü. Nitekim 1961 Anayasası'nda dar gelirli vatandaşların

konut ihtiyacının karşılanması yasal güvenceye kavuşturulmaya çalışılmıştır. Anayasa'nın 49. maddesinde göre "Devlet, yoksul ve dar gelirli ailelerin, sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirler alır" hükmü bulunmaktadır. Konuta ayrılan kaynakların miktarı kadar kullanımı üzerinde de durulmuş, lüks konut yerine kiralık ucuz konutların yapımı ile arsa spekülasyonunun önlenmesi hedeflenmiştir. Bundan sonraki süreçte çıkarılan yasalarla daha kapsamlı müdahalelerin önü açılmıştır.

1963 yılında yürürlüğe giren 1. Kalkınma Planı'nda, gecekondu bölgelerine kamu hizmetlerinin götürülmesi, hiç oturulamayacak nitelikte gecekondularda barınanlara yeni konutlar yapılması, iyileştirilecek durumda olanlara kredi ve ayni yardım yapılması konuları ayrıntılı olarak yer almıştır. 1966 yılında çıkarılan 775 sayılı Gecekondu Kanunu mevcut gecekondu potansiyelini planlı bir sürece yönlendirebilmek adına önemli bir adımdır. Yasa, mevcut gecekonduların ıslahı, tasfiyesi ve yeni-

den gecekondular yapımının önlenmesi ve bu amaçla alınması gereken tedbirler hakkındaki ayrıntıları belirlemiştir. Bu bağlamda temel ihtiyaç olan arsa üretimi konusunda açık hükümler getirilmiştir. Bu yasayla gecekondular tasfiye, ıslah ve önleme bölgeleri olarak sınıflandırılmış ve farklı uygulamalar yapılmıştır. Yasayla konut yapımının gerektirdiği finansman konusu da ayrıntılı olarak kurallara bağlanmış, uygulama için fon kurulması ve fonlarda biriken gelirlerin belediyeler tarafından, İmar ve İskân Bakanlığı'nın izni alınmak şartıyla, kanundaki amaçlara uygun olarak; arsa sağlanmasında, halk konutu, nüve konut veya geçici misafir konutu yapılmasında, ıslah olunacak gecekondular bölgelerinin yol, meydan, kanalizasyon, su, elektrik vb. gibi kamu hizmetlerinin karşılanmasında kullanılması öngörülmüştür. Ayrıca, fonlarda biriken gelirlerin, gecekondular ıslah ve önleme bölgelerinde halk konutu veya nüve konut yapacaklara, mevcut gecekondusunu düzelterek ve onaracak olanlara kredi verilmesinde kullanılması karara bağlanmıştır (Türkün, 2010a). Sonuç olarak, "sosyal konut" kapsamında değerlendirilebilecek kiralık konut, tasarruflu ev yap sistemi (TEY), nüve konut ve kredili konut gibi çeşitli yöntemlerle konut arzı arttırılmaya çalışılmıştır (Tuna, 1977). Her ne kadar gecekondular önleme bölgesi ilan edilen alanların bir kısmı tahsislerdeki gecikmeler sonucunda işgale uğrayıp öngörülen sayıda kişi bu bölgelere yerleştirilemese de, 1960'lı yıllarda bu yasayla dar gelirli kesimlerin konut sorununu çözme yönünde ciddi bir iradenin ortaya konduğunu vurgulamak gerekir (Tekeli, 1994c).

1966 yılında 775 sayılı Gecekondular Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra İstan-

bul'da 134 tasfiye bölgesi, 156 ıslah bölgesi ve 7 önleme bölgesi ilan edilmiştir. 1982 yılında gecekondular önleme bölgelerinin sayısı, 19 tanesi Batı yakasında (toplam 518,38 hektar), 34 tanesi ise Doğu yakasında (toplam 815,91 hektar) olmak üzere 53'e çıkmıştır (Görgülü, 1982). Gecekondular Önleme Bölgeleri dar gelirli için konut üretiminde önemli bir paya sahiptir. Bu alanlarda, gecekondular yıkılan ya da halen gecekonduda oturan ailelere arsa ya da konut sağlanmış ve borçlandırmayla dar gelirli kesimlerin konut ihtiyacına çözüm oluşturulmaya çalışılmıştır. İlk uygulama, 1963 yılında İmar ve İskân Bakanlığı'na bağlı Mesken Genel Müdürlüğü'nün yaptığı 230 nüve konutla, daha sonra Osmaniye'den ayrılarak Tozkoparan adını alan semtte başlamıştır (Tuna, 1977; Tekeli, 1994c). Nüve Evler olarak başlatılan bu uygulama, daha sonra devlet tarafından yaptırılıp dar gelirli kesimlere satılan konutlar, belediyenin kendi çalışanları için yaptığı bloklar ve kooperatifler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Osmaniye Sosyal Meskenler olarak bilinen mahalle, idari olarak Bakırköy ilçesine bağlı iken, 1992 tarihinden sonra Bakırköy'ün ilçelere bölünme sürecinde Güngören ilçesinin idari sınırları içinde kalmıştır.

Türkiye konut tarihinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan Tozkoparan (Osmaniye), gelişmekte olan pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'nin de gecekondular meselesine 1960'lardaki çözüm arayışı çerçevesinde gerçekleştirdiği az sayıda uygulamadan bir tanesidir. Bugün Tozkoparan, 1960'larda çeşitli imar operasyonlarında evlerini kaybedenlerin ve gecekonduda yaşayan dar gelirli kesimlerin, çeşitli kamu kurumlarının çalışanları için inşa ettiği konutların ve 1980'ler sonrası kooperatiflerin yerleşti-

ği bir sosyal mesken alanı, tipik bir işçi mahallesidir. Halk arasında hâlâ anıldığı üzere “sosyal meskenler”... Yerleşmeye açıldığı dönemlerde göreceli olarak kentin çeperinde yer alan semt, kentin lineer olarak büyümesiyle merkezî konumda kalmıştır; buranın Eski Londra Asfaltı ve E-5’e yakınlığı, Zeytinburnu-Aksaray metro hattının yanı başında yer alması ulaşılabilirliğini artırmaktadır. Konutların bir kısmı zaman içinde ciddi bir yıpranmaya uğramış olsa da, kolay ulaşılabilirlik ve düşük yoğunluğun getirdiği geniş yeşil alanlar ve sosyal donatılarıyla, son dönemin gözde kapalı sitelerinden daha yüksek standarda sahip bir yerleşmedir. Mahallenin kentin farklı bölgelerinden gelenlerin toplandığı bir yer olması, hemşerilik ilişkilerinden çok sağlam komşuluk ilişkilerinin gelişmesine yol açmıştır. Çözüm bekleyen her türlü soruna rağmen, mahallelilerin çok büyük bir bölümü burada yaşamaktan memnun olduklarını ifade etmektedirler; beklentileri ise kısmi müdahalelerle ve sağlamlaştırma- larla konutların iyileştirilmesidir. Ancak bu bölümde anlatılacağı üzere, gecekondu önleme bölgesinin düşük yoğunluklu yapısı ve TOKİ’ye devredilmiş büyük yeşil alanların varlığı, merkezî konumdaki bu semtte ciddi bir rant potansiyeli oluşturmakta ve daha yüksek yoğunluklu bir yerleşmeye dönüşümün kapısını aralamaktadır.

1960’lı yıllardaki sosyal devlet uygulamalarının ürünü olan bu mahalle, bugün neoliberal devletin dar gelirli kesimler için geliştirdiğini ileri sürdüğü yeni politikasının, yani kentsel dönüşümün hedefindedir. 1990’ların sonunda kentsel politikalara hâkim olmaya başlayan bu yaklaşımın etkileri 2000’lerde yapılan uygulamalarla görünür hale gelmiştir. Bu yeni kentsel

politika doğrultusunda, kentleri modernleştirmek ve “güvenilir kentsel alanlar yaratmak” gibi gerekçelerle dar gelirli kesimlerin yaşamakta olduğu alanların TOKİ eliyle dönüştürülmesi hedeflenmektedir. Bu dönemde ilan edilen dönüşüm projelerinden birisi de Tozkoparan’da gündeme gelmiştir; Gecekondu Önleme Bölgesi’nin kentsel dönüşüm alanı olarak ilan edilmesine yönelik talep, 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’nun 14. maddesi ve 5369 sayılı Belediye Kanunu’nun 73. maddesi uyarınca 09.05.2008 tarihinde Büyükşehir Belediye kararıyla uygun görülmüştür. Dönüşüm konu olan farklı nitelikteki mahalleler için ortaya konan gerekçeler de farklı olmaktadır; Tozkoparan’ın dönüştürülme gerekçesi, depreme dayanıksız yıpranmış konut stokunun varlığına dayandırılmaktadır. Proje gündeme geldiği andan itibaren yapılan çelişkili ve muğlak açıklamalar, Tozkoparan’da yaşayanlarda güvensizliğe yol açmış, yerlerinden edilecekleri, hak kaybına uğrayacakları, ekonomik ve sosyal ilişkilerini ve toplumsal belleklerini yitireceklerine dair endişeler gelişmeye başlamıştır.

Yaptığımız araştırmada Tozkoparan’ın özel bir önemi bulunmaktadır; bugün uygulanmaya çalışılan kentsel dönüşüm projesinin 1960’larda geliştirilen bir sosyal mesken alanını hedeflemesi kent politikalarındaki değişimin çok önemli bir göstergesidir. Tozkoparan’ın bir başka önemi ise 1970’li yıllarda barınma sorununu çözmüş ve birikimlerini, eğitim başta olmak üzere yaşamın başka alanlarına aktarmış kesimlerin bugün ekonomik ve toplumsal açıdan bir farklılığa sahip olup olmadığını görmemizi sağlamasıdır. Tozkoparan örneği, istihdam olanaklarının nispeten daha bol olduğu bir dönemde elde edilmiş güvenli barınma

Harita 9.1: Tozkoparan kentsel dönüşüm alanı (Kaynak: Güngören Belediyesi, Kentsel Dönüşüm Bürosu (2011)).

imkânının yarattığı farkı ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bu mahallede yaşayanların ekonomik ve toplumsal özelliklerinin ve yaşam koşullarının irdelenerek araştırma yaptığımız diğer mahallelerle karşılaştırılması bir sosyal mesken alanı olarak kurulan Tozkoparan'ın farklı konumunu tartışma olanağı verecektir.

Mahallede Nisan 2009'da gerçekleştirdiğimiz alan araştırması, kentsel dönüşüm sürecinin ilk aşamalarına rastlamış ve burada yaşayanların ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerinin yanı sıra bu dönüşüm sürecinin algılanma biçimine ve ortaya çıkan toplumsal muhalefetin niteliğine de ışık tutmuştur. Alan araştırması çerçevesinde yapılan anket çalışmasında 252 haneyle görüşülmüş ve toplam 910 kişinin bilgisine ulaşılmıştır; dolayısıyla, hane bazında % 5,4, kişi bazında ise % 6,7 oranında bir örneklem düzeyine ulaşılmıştır. Sürekli değişen yasalarla ve kararlarla ilerleyen bu dönüşüm sürecinde, mahallede yaşayanlar ve onların kurdukları dernekle ilişkiler sürdürülmüş, gelişmeler takip edilmiştir.

Bu bölümde ilk olarak Tozkoparan mahallesinin 1950'lerde başlayan hikâyesi tarihsel süreç içinde incelenecektir. Daha sonra ise yapılan anketlerin ve görüşmelerin ortaya koyduğu bulgular doğrultusunda, mahallede yaşayanların içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar araştırma yaptığımız diğer mahallelerle karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Ayrıca, 2008'de gündeme gelen kentsel dönüşüm projesinin uygulanma sürecinde ortaya çıkan muhalefetin nedenleri ve mücadele biçimleri, arkasındaki sosyo-ekonomik ve mekânsal gerekçeler ortaya konacaktır. Bu bağlamda, TOKİ ve Güngören Belediyesi'nin deprem tehlikesini gerekçe göstererek dönüştürmek istediği Toz-

koparan'da yaşayanların koşullarının ve imkânlarının, planlanan kentsel dönüşüm projesi ile uyumlu olup olmadığı ve TOKİ'nin her yerde uyguladığı yeni sosyal konut modelinin burada yaşayanlar üzerindeki etkilerinin neler olabileceği, hak kaybına ya da yerinden edilmeye yol açıp açmayacağı sorgulanacaktır.

BİR SOSYAL MESKEN ALANI OLARAK

TOZKOPARAN

Tozkoparan semtinin gelişimi, büyük oranda 1960'larda "Gecekondu Önleme Bölgesi" ilan edilmesine bağlı olmakla birlikte, alandaki ilk yerleşmeler 1950'lerde başlamıştır. Turizmin gelişimi açısından çirkin manzara arz ettiği gerekçesi ile Edirnekapı, Topkapı ve Ahırkapı'daki gecekonduların tasfiye edilmesine karar verilmiş, yıkılan gecekondularda yaşayanlara ise Veliefendi koşu sahasının gerisinde kalan bu alan gösterilmiştir (*Milliyet*, 02.11.1950; *Milliyet*, 10.12.1950). Mahalle, Adnan Menderes döneminde gerçekleştirilen yıkımlar sonucunda evlerini kaybeden kişileri yerleştirmek üzere Menderes Blokları olarak adlandırılan altı tane 20 daireli apartman bloğunun yapılmasıyla yerleşime açılmıştır.¹

Alanın asıl gelişmesi ise 1960'larda gerçekleşmiştir. İmar ve İskân Bakanlığı gecekonduların ıslah ve önlenmesi için yapılacak yardımlara ilişkin bir yönetmelik çıkarmış, İstanbul Belediyesi ve Bakanlık arasında yapılan bir protokol sonucunda İstanbul'da ilk gecekondu önleme bölgesi, 1963 yılında, Veliefendi koşu alanının yakınındaki Osmaniye'de 230 nüve

1 Projenin Marshall Yardımları ile birlikte gündeme gelmesi ve Menderes'in imar hareketleri ile alakalı olması nedeni ile ilk yapılan bloklara "Menderes Blokları" denildiği söylenmektedir (Öğdül, 1999).

konut uygulaması ile başlamıştır (*Milliyet*, 10.07.1962). Yeni gecekonduyu yapımını önlemek için devletin altyapılı arsa arz etmesi ve burada konut yapacaklara teknik ve mali yardım sağlaması fikri 1966'da çıkarılan 775 sayılı yasa ile kurumsal bir yapıya kavuşmuş, yasanın uygulanmaya başladığı 1966 yılında Osmaniye'de 48 hektarlık alan gecekonduyu önleme bölgesi olarak ilan edilmiş ve uygulamaya konulmuştur (Tekeli, 1994c).

1976'da yapılan bir araştırmaya göre, İstanbul'da yapılan ilk gecekonduyu önleme bölgesi olan Tozkoparan'ın (o zamanki adıyla Osmaniye Önleme Bölgesi) toplam alanı 61 hektar olarak tespit edilmiştir; bu alanın % 26'sı hazine arazisi, % 74'ü ise özel mülkiyettedir (Tuna, 1977).² Bu araştırmanın da gösterdiği gibi özel mülkiyete ait arazilerin kamulaştırılmasıyla bu alan genişletilmiştir. Bugünkü kayıtlara göre Tozkoparan Gecekonduyu Önleme Bölgesi 58 hektarlık bir büyüklüğe sahiptir (Tozkoparan Kentsel Dönüşüm Protokolü, 2008). Alanda toplam 6.000 birim yapılması öngörülmüş, ilk etapta 1970'e kadar 2.900 birimi tamamlanabilmiş, 1980'lerde yapılan Belediye Blokları ve diğer kooperatiflerle birlikte 4.500 konuta ulaşılmıştır (Öğdül, 1999). Bu konuda İmar ve İskân Bakanlığı, İstanbul Belediyesi'ne 1 milyon 200 bin lira tahsis etmiştir (*Milliyet*, 26.08.1962; *Milliyet*, 07.08.1964).³

2 Alanın şahıslar elindeki kısmı 3 milyon 250 bin liraya istimlak edilmiş, bu sahaya 246 sosyal meskenin inşasına ve bu meskenlerin inşası için 3 milyon 690 bin lira harcanmasına karar verilmiştir (*Milliyet*, 09.07.1962).

3 Konutların dağılımı sırasında usulsüzlük tespit edilmiş, toplam 3.000 konutun 700'ü dağıtılırken daha önce Bakanlıktan arsa ya da konut almışlara ya da Türkiye'nin başka yerlerinde arsa ya da konut alanlara gittiği tespit edilmiş ve Bakanlık konuyu incelemeye almıştır (*Milliyet*, 21.08.1972).

Sosyal meskenlerde ilk tapu dağıtım töreni ise 30.07.1973'te gerçekleştirilmiştir (*Milliyet*, 30.07.1973). Bu bölgenin "gecekonduyu önleme bölgesi" kapsamında yerleşime açılmasıyla dar gelirli kesime yönelik sosyal konut üretiminde örnek sayılabilecek bir uygulamanın ortaya çıktığını ifade etmek yerinde olur. Her ne kadar çeşitli sorunları bulunsada mahalle bu kapsamda yapılabilecek az sayıdaki uygulamadan biridir. 775 sayılı yasanın onanması sonrasında İstanbul Belediyesi, öncelikle Gaziosmanpaşa ve Zeytinburnu'nda gecekonduların ıslahına başlanacağını, onarılabilecek durumda olanlara yardım yapılacağını, onarılamayacak durumda olanların ise yıkılacağını ve evlerini kaybedenlerin Osmaniye sosyal meskenlere taşınacağını açıklamıştır (*Milliyet*, 07.08.1964). İlk olarak yıkımlarda evini kaybedenlere ve öğretmen, subay gibi farklı kesimlere sağlanan bu imkân, daha sonra basın yayın yoluyla duyurulmuş ve gecekonduda oturan ihtiyaç sahipleri de bu konutlara sahip olabilmek için başvuruda bulunmuşlardır.

Böylece hem kent içindeki yıkımlarda evlerini kaybedenler, hem de İstanbul'da farklı gecekonduyu mahallelerinde yaşayan düşük gelirli ve çocuklu aileler Tozkoparan'da yapılan konutlara yerleştirilmişlerdir. Satışlar "noter vadi satış sözleşmesi" ile Emlak Bankası Bakırköy Şubesi'nde İmar ve İskân Bakanlığı adına yapılmış, konutlar 20 yıl geri ödemeli olarak 53.000 lira bedelle satılmıştır. Bu fiyat, o dönemdeki konut fiyatlarıyla karşılaştırıldığında oldukça yüksektir; ancak aylık 125 lira olmak üzere 20 yıl ödemeli olması ve enflasyon karşısında ödemelerin sabit tutulması konutların alınmasını kolaylaştırmıştır; ayrıca, borcun erken ödenerek kapatılması durumunda faiz in-

diriminden yararlanmak mümkün olmuştur (Görüşme 1 ve 2, Nisan 2009). 775 sayılı Kanun'un gereklerine uygun olarak bu konutların 20 yıl boyunca el değiştirmesi ve başkalarına kiralanması yasaklanmıştır.

Tuna'nın (1977) İstanbul'da dört gecekondu önleme bölgesinde (Osmaniye-Tozkoparan, Gülsuyu, Küçükköy, Örnek Mahalle) yaptığı araştırmada, bu konutların alınması sırasında borç para alanların oranı % 20,4, borca ek olarak kendi imkânlarıyla peşin parayı tamamlayanların oranı % 22,3 olarak tespit edilmiştir. Aynı araştırmadan, hanelerin % 84,4'ünün 1.000 lira ile 3.000 lira arasında aylık kazancı olduğunu ve yerleşmecilerin yarısına yakın bölümünün en fazla 5.000 lira olan peşin parayı ödemekte güçlük çektiklerini öğrenmekteyiz. Ancak 1970'lerde İstanbul'da sanayinin E-5 boyunca gelişmesi ve Güngören ve çevre ilçelerde sanayi işletmelerinin yoğun olarak yer seçmesi burada yaşayanların çalışma imkânlarını artırmıştır. Yapılan görüşmelerde mahallede özellikle ayakkabı imalatında çalışan çok sayıda kişi olduğu ve o dönemlerde çok iyi para kazanıldığı ifade edilmiştir. Çalışma imkânlarının bu dönemde fazla olması borç ödeme konusunda kolaylık yaratmış, enflasyona karşı sabitlenen ödemeler çok büyük güçlüklerle karşılaşmadan gerçekleştirilebilmiştir (Görüşme: 3, 4 ve 5, Nisan 2009).

Tozkoparan'daki sosyal konutlar, Türkiye Emlak Bankası'na ait TİMLO İnşaat A.Ş tarafından inşa edilmiş ve 1967'de Cevat Açıkalın Caddesi'nin üst bölümü yerleşmeye açılarak bu bölgede bahçeli nizamda apartmanlardan oluşan bir mahalle yaratılmıştır. Özel mülkiyete ait olan alanların da kamulaştırılması ile bu alanda 6.000 konut inşa edilmesi planlanmış,

ancak 1975 sonuna gelindiğinde bunun ancak üçte biri kadar konut yapılabildiği (Tuna, 1977). Bunların 114 tanesi tek katlı Nüve Evler'dir ve daha çok muhacirlere tahsis edilmek üzere yapılmıştır. Geri kalanı farklı büyüklükte dairelere sahip apartman blokları şeklindedir; bunlardan 80 tanesi 10 daireli 1102 Bloklar; 20 tanesi 60-64 daireli A Bloklar (45m²); 8 tanesi 50 daireli B Bloklar (50 ve 60 m²) ve 9 tanesi 20 daireli C bloklardır (65 m²). Dolayısıyla, konutların % 92'si bu tür bloklarda yer almaktadır. Binaların yapısı ise dönemin modern mimari anlayışını yansıtmakta ve Le Corbusier'in kütlelerini anımsatmaktadır. Bu dönemde hak sahipleri, altyapısı tamamlanmadan ve düzenli bir yerleşim alanı oluşturulmadan konutlarını teslim almış ve mahalleye yerleşmişlerdir. Dolayısıyla, konutlardaki ve altyapıdaki eksiklikleri kendi çabalarıyla tamamlamaya çalışmışlar ve çevreyi ağaçlandırarak bugünkü durumuna getirmişlerdir (Görüşme 6, Nisan 2009).

Sosyal meskenlerin yapımından sonra gerçekleşen yerleşme dalgası ise 1970'lerin ortalarına rastlamaktadır. İstanbul Belediyesi'nin % 50 hissesine sahip olduğu İstanbul İmar Limited Şirketi tarafından İstanbul Belediyesi çalışanları için 1976'da 800 konutun yapımına başlanmış, ancak 1983'teki bir gazete haberinden alınan bilgiye göre inşaatlar o tarihe kadar henüz tamamlanamamıştır (*Milliyet*, 20.01. 1983). 1985 yılında 65 ve 80 m²'lik dairelerden oluşan 800 Konutlar'a İstanbul'un farklı ilçe belediyelerinde çalışan dar gelirli memurlar yerleşmiştir. Ayrıca, Dalan'ın kentte gerçekleştirdiği Haliç düzenleme çalışmaları ve Tarlabası Bulvarı'nın açılması sırasında evleri kamulaştırılanlara Tozkoparan'da ev verilmiştir. Be-

lediye bu yıkımlar sonucu hak sahibi olan 240 aileye konutlarını törenlerle ve kura çekilişi ile dağıtmıştır (*Milliyet*, 31.10.1985). Dalan, 1986'da Tozkoparan'daki gecekondü önleme bölgesinde 400 dairelik sosyal konutların temelini atmış, 1989'daki seçimlerde ise seçim propagandası olarak Tozkoparan'da 4.000 sosyal konut yaptıklarını belirtmiştir (*Milliyet*, 28.03.1986; *Milliyet*, 14.02.1989). Özetle, Dalan dönemi boyunca, 1987'de Ayvansaray, Balat, Fener, Tarlabası ve Eyüp'teki yıkımlardan gelenlerin yerleşmesi için 400 konutun yapımı tamamlanmış, 310 konut ise Bayrampaşa'da hızlı tramvay yolunun yapımı sırasında evleri yıkılanlar için yapılmıştır. Bunun dışında 1980

sonrasında desteklenen konut kooperatiflerinin de bu mahallede yer seçtiği; Arı Sitesi, Tunca Sitesi, Onur Sitesi ve Baran Kent gibi genellikle dar gelirli kesimlerin yerleştiği sitelerin bu dönemde yapıldığı görülmektedir. Nitekim Onur Sitesi ilk olarak Dar Gelirliler Sitesi olarak adlandırılmış, ismi daha sonra değiştirilmiştir (*Artı İvme* dergisi, 08.02.2009; www.ivmedergisi.com).

Mahalle fiziksel olarak gelişimini 1990'ların ortalarına gelindiğinde tamamlamıştır. Yerleşmenin kısa tarihçesi Tozkoparan'ın planlı bir sosyal konut alanı olduğunu göstermektedir. Mahalle daha başından itibaren, kentin farklı yerlerinde gerçekleştirilen imar operas-

Resim 9.1: Tozkoparan'da düşük yoğunluklu konut dokusu (Kaynak: <http://tozder.net>, fotoğraf: Sinan Çakmak).

yonları ya da kentsel düzenlemeler sırasında evleri kamulaştırılanların, gecekondularda ya da barakalarda yaşayan dar gelirli kesimlerin yerleştirildiği planlı bir sosyal konut alanı ve tipik bir işçi mahallesi olarak gelişmiştir. Alanın geliştirilmesinde, Batı Avrupa’da konut sorununu çözmek üzere oluşturulmuş sosyal konut politikaları ve konut tipleri örnek alınmıştır. Yine Batı’daki örneklerine benzer bir biçimde, Türkiye’de sosyal refah devleti uygulamalarının giderek zayıflamaya başlaması, işçi sınıfının ekonomik ve sosyal haklarındaki gerilemeler ve burada yaşayanların konutlarını yenileme gücünün olmaması gibi nedenlerle Tozkoparan’da fiziksel çevrede bir gerileme başlamıştır. Devletin buradaki konutları iyileştirmeye yönelik politika üretmemesi, sosyal problemlerin ve dar gelirli kesimlerin barınma sorununun piyasaya terk edilmesi ve kentsel topraktan elde edilen rantın sermaye birikiminin ve ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak görülmesi, Tozkoparan’ı da Batı kentlerindeki sosyal konut alanları gibi kentsel dönüşüm uygulamalarının hedefine koymuştur.

Tozkoparan Mahallesi’nin yüzölçümü 84 hektardır ve Güngören ilçesinde yer alan 11 mahalle arasında en düşük nüfusa sahiptir; nitekim düşük yoğunluk buradaki dönüşümün en önemli nedenini oluşturmaktadır. 58 hektarlık kentsel dönüşüm alanı Tozkoparan Gecekondu Önleme Bölgesi’ni kapsamaktadır (www.gungoren.gov.tr). Bu bölgede konut bloklarının dışındaki park, bahçe, spor alanı gibi tüm kullanımlar ve açık alanlar, 28.03.2007 tarihinde yürürlüğe giren 5609 sayılı Gecekondu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile TOKİ’nin mülkiyetine geçmiştir. Mülkiyet analizine göre dönüşüm alanının

% 46’sı şahıs, % 45’i Maliye Hazinesi, % 3’ü İstanbul Büyükşehir Belediyesi, % 3’ü Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü ve % 2’si Kooperatiflerin mülkiyetindedir (Güngören Belediyesi, Kentsel Dönüşüm Bürosu, 2011). Tozkoparan Mahallesi’nin nüfusu 2010 seçimlerinde 21.793 olarak tespit edilmiştir. Belediye başkanının açıklamasına göre kentsel dönüşüm alanında 4.700 konut bulunmakta ve 13 bin 600 kişi yaşamaktadır. Mahalle derneği TOZDER’den alınan bilgilere göre ise alanda 5.600 hane bulunmakta ve 25.000 nüfus yaşamaktadır (<http://tozder.net>). 2008 yılında, Proje Yönetim Planlama Peyzaj İnşaat San. Ltd. Şirketi, Uğur Harita İnşaat Planlama ve Kentsel Dönüşüm Ltd. Şirketi’nin yaptığı tespitlere göre alanda 814 yapı ve 6.436 bağımsız birim bulunmaktadır; hisse sayısı ise 6.351’dir (www.ugurkentseldonusum.com.tr). Ortalama hane büyüklüğü anket sonuçlarına göre 3,6’dır; bu durumda kaba bir hesapla bu dönüşümden 23 bin civarında kişi etkilenecektir.

TOZKOPARAN’I ATAKÖY YAPMAK: KENTSEL DÖNÜŞÜM ALANI İLANI VE MAHALLEDE BİÇİMLENEN TOPLUMSAL MUHALEFET

Yazının bundan sonraki bölümünde ilk olarak Tozkoparan Gecekondu Önleme Bölgesi’nin Kentsel Dönüşüm Alanı ilan edilme sürecinin çelişkilerle dolu ilginç öyküsü anlatılacak ve mahallede yaşayanların bu süreçte söz sahibi olmak ve haklarını korumak için verdiği mücadele çok çeşitli boyutlarıyla ortaya konmaya çalışılacaktır. Mahallede yapılan anket ve görüşmeler, kentsel dönüşümle ilişkin algılara, beklentilere ve bu konuda sürdürülen mücadeleyle ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Ayrıca,

gazete ve dergilerde çıkan çelişkili haberler ve derneğin sitesinde çıkan yazılar, bu sürecin hâlâ netlik kazanmamış muğlak yapısını ortaya koymamıza yardımcı olmaktadır. Dönüşüm sürecinde mahallelilerin uzun süre kendileri için verilen kararlardan haberdar olmaması ve sürekli değişen bilgilerle belirsizliğin sürdürülmesi, yetkililer açısından bilinçli bir tercih gibi görünmektedir. “Muğlaklık”, bu tür dönüşümlerde karar vericilerin elindeki en önemli araçlardan biri haline gelmiş durumdadır; devlet vatandaşa daha iyi koşullar sunmak yerine adeta yasal açıkları bulmaya çalışarak burada yaşayanlar üzerinden kâr etmenin pazarlığını yapmaktadır.

Kapalı Kapılar Arkasında Verilen Kararlar

Türkiye’de 2000’lerden sonra yaygınlık kazanan kentsel dönüşüm projeleri, esas olarak merkezî konumda kalmış veya rant değeri yüksek gecekondu alanlarını, tarihî merkezdeki yıpranmış konut alanlarını, eski liman ve sanayi alanlarını hedef almıştır. Ancak 28.03.2007 tarihinde yürürlüğe giren 5609 sayılı Gecekondu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 775 sayılı Gecekondu Yasası’na konu olan alanlarla ilgili hak ve yetkilerin TOKİ’ye devredilmesini sağlamış ve bu hak ve yetkiler gecekondu önleme bölgelerini de kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Tozkoparan’ın kentsel dönüşüm alanı ilan edilişi de bu yasanın ilanını takiben 2008 yılında gerçekleşmiştir. Ancak Belediye Başkanı Karaman’a göre çalışmalar 2006 yılında başlamıştır; bu tarihte, alandaki hazine arazilerinin TOKİ’ye devri gerçekleştirilmiştir (*Bugün*, 10.12.2007).⁴ Nitekim

28.12.2006 tarihinde, karara konu olan Gecekondu Önleme Bölgesi’ne ilişkin 1/5000 ve 1/1000 ölçekli planlar hazırlanmış ve bu planların revizyonu da 28.03.2007 tarihinde onayarak yürürlüğe girmiştir (Ek 9.1 ve Ek 9.2). Ancak 2008 yılında, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Başbakanlık Konut İdaresi Başkanlığı’na dava açarak bu revizyon planlarının iptalini istemiştir (T.C. Danıştay 6. Daire; Esas No: 2008/579). Danıştay Tetkik Hâkimi’nin verdiği raporda, “dava konusu revizyon planlarında revizyon yapılma gerekçelerinin açıkça belli olmadığı, plan hedef nüfusunun gerektirdiği sosyal ve teknik altyapı donatı alanlarının yönetmelikte belirtilen standartlara uygunluğunun test edilmediği, plan değişikliği gerekçesinin kamu yararına uygun olmadığı” ifade edilmiştir; Danıştay 6. Dairesi’nin de bu yönde karar aldığı anlaşılmaktadır (*TOZDER Dergi*, Temmuz-Ağustos 2011). Diğer bir deyişle, bugün planlar açısından da süreç henüz tamamlanmamıştır.

Bu sürecin başından itibaren izlediği yolu daha ayrıntılı olarak incelediğimizde, Tozkoparan’ın kentsel dönüşüm alanı olarak ilan edilmesine yönelik asıl gelişmenin, Güngören Belediye Başkanlığı ile Başbakanlık Toplu Konut İdaresi arasında 11.04.2008 tarihinde bir protokolün imzalanması ile gerçekleştiği görülür. Tozkoparan Gecekondu Önleme Bölgesi’ne ilişkin hak ve yetkiler 5609 sayılı kanunla TOKİ’ye devredilmiş olduğundan, bu alanda bir Gecekondu Dönüşüm/Kentsel Yenileme projesi yapılabilmesi konusunda TOKİ ile bir protokol imzalanması gerekmiştir. İmzalanan protokolda dönüşüm alanı, Tozkoparan Gecekondu Önleme Bölgesi sınırlarını kapsayan 58 hektarlık alan olarak tanımlanmıştır (Tozko-

⁴ Belediye Başkanının bu açıklaması ilgili yasanın Tozkoparan’la birlikte gündeme geldiği izlenimini vermektedir.

paran Kentsel Dönüşüm Protokolü, 2008). Protokolün konusu, İstanbul ili Güngören ilçesi sınırları içinde yer alan Tozkoparan Gecekondu Önleme Bölgesi içerisinde bulunan ve halihazırda kısmen gecekondu işgallerinin ve ekonomik ömrünü tamamlamış yapıların bulunduğu alanın, TOKİ ve Belediye işbirliğinde tasfiye edilerek çağdaş bir kentsel alan oluşturulması ve bu alanda yaşayan gecekondu sahipleri, tapulu taşınmaz sahipleri ve 775 sayılı yasa kapsamındaki hak sahiplerine TOKİ tarafından aynı alanda yapılacak konutlar ile kentsel dönüşümün gerçekleştirilmesi olarak ifade edilmiştir. Protokol TOKİ'nin diğer kentsel dönüşüm alanları için hazırladığı protokolden farksızdır.

Tozkoparan Gecekondu Önleme Bölgesi'nin "kentsel yenileme alanı" olarak ilan edilmesine yönelik talep, 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun 14. maddesi ve 5369 sayılı Belediye Kanunu'nun 73. maddesi uyarınca 09.05.2008 tarihinde Büyükşehir Belediye kararıyla kabul edilmiştir. Ancak mahallenin "yenileme alanı" ilan edilmesi hukuksal birtakım sorunlara yol açmış ve ilginç bir süreç yaşanmıştır. "Yenileme" tarihi alanlar için çıkarılmış 5366 sayılı kanuna göre yapılmakta olduğu için mahallenin durumunun yasaya uygun düşmediği anlaşılmıştır. Tozkoparan'da bu yasanın gerektirdiği koşullar olmadığından; diğer bir deyişle bu alanda tescilli sit alanı bulunmadığından bu kanun kapsamında değerlendirilememiştir. Dolayısıyla, konu Büyükşehir Belediyesi Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü'ne iletilmiş ve görüş sorulmuştur. Müdürlükten gelen cevapta, bu bölge için, 11.06.1985 tarihli *Resmî Gazete*'de yayınlanan 775 sayılı Gecekondu Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiş-

tirilmesi Hakkındaki 274 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye bağlı olarak, belediyeye devredilmiş olan hak, yetki ve görevlerin kullanılması gerektiği ifade edilmiştir. Sonuç olarak, Deprem Risk Yönetimi ve Kentsel İyileştirme Daire Başkanlığı'nın sözlü emri ile bir taslak protokol çalışması yapılması istenmiş ve Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü ve Güngören Belediye Başkanlığı yetkilileriyle ortak bir çalışma sonucu taslak hazırlanmıştır. Bu taslağa göre, Güngören Tozkoparan Gecekondu Önleme Bölgesi'nin, 5393 sayılı yasanın 73. maddesi kapsamında değerlendirilerek "kentsel dönüşüm alanı" olarak ilan edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, bu alanda yapılacak kentsel dönüşüm uygulamasının, 775 sayılı Gecekondu Kanunu gereğince plan yapma ve onama yetkisine sahip olan TOKİ Başkanlığı ile yapılacak protokol çerçevesinde yürürlüğe girebileceği görüşüne yer verilmiştir. Bu konuda karar alınmak üzere taslak Büyükşehir Belediye Meclisi'ne havale edilmiş ve 14.07.2009 tarihinde Meclis bu kararı kabul etmiştir.⁵

Ancak, gecekondu önleme bölgesi statüsünde olan mahallenin bu statüden çıkarılması ve kentsel dönüşüm alanı ilan edilmesi için de yasal engellerle karşılaşmıştır. Nitekim bu tür yasal engelleri ortadan kaldırmayı amaçlayan ve Haziran 2010'da çıkarılan 5998 sayılı Belediye Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun ile bu engel de aşılmıştır. Belediye Kanunu'nun 73. maddesinde yapılan değişiklikle artık buranın özellikle deprem gerekçesiyle kentsel dönüşüm alanı ilan edilmesinin ve dönüştürülmesinin önünde bir engel kalmamış

5 14.07.2009 tarihinde İmar ve Bayındırlık Komisyonu tarafından hazırlanan, İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi Komisyon Raporu.

görülmektedir. Tozkoparan'daki ilginç durum, hanelerin tapuları olmasına rağmen, bina dışındaki alanların tümünün TOKİ'ye devredilmiş olmasıdır; mahallenin az yoğunluklu yapısı nedeniyle binalar arasındaki geniş yeşil alanlar, parklar ve spor alanlarının tümünün mülkiyeti TOKİ'nin eline geçmiştir. Bu alanların toplam yerleşim alanının büyük bir yüzdesini oluşturması TOKİ'ye bir serbestlik vermekte ve mahallede yaşayanları bu açık alanlarda yapılmaya başlanacak yüksek yoğunluklu binalara geçirerek mevcut binaları tasfiye etmek mümkün olmaktadır. Nitekim Tozkoparan kentsel dönüşüm planı henüz açıklanmamış olmakla beraber Güngören Belediye Başkanı Yücel Karaman'ın yaptığı açıklamada ilan edilen yenileme alanında 12 bin ile 15 bin arasında konut yapımının planlandığı, şu an ise bölgede 4.700 konutta 13 bin 600 kişinin yaşadığı ifade edilmiştir. Ayrıca, ilçede dönüşümün yapılacağı 580 bin metrekarelik arazinin % 84'ünün Hazine'ye, % 16'sının ise vatandaşlara ait olduğu da iddia edilmiştir (*Zaman*, 04.04.2008, Kılıç, Y.). Belediyenin yaptığı açıklamalarda, bu projede "öncelik" Tozkoparan sakinlerinin derken, yerleşmenin yoğunluğunun artacağına işaretleri verilmiştir. Yapılan protokolde de işaret edildiği üzere, hak sahiplerinin haklarının tesliminden sonra arta kalan konut, ticaret ve diğer fonksiyonların kullanım hakkı TOKİ'ye ait olacaktır.

Bu aşamaya kadar alınan bütün kararlar dedikodu olarak mahallede yayılmış ve belediyeden bilgi almaya gidenlere muğlak ve çelişkili açıklamalar yapılmıştır. İlk olarak sadece 1960'larda yapılacak binaların yıkılacağı, 1980 sonrasında yapılanlara dokunulmayacağı söylenmiştir; daha sonra dönüşümün gece-

kondu önleme bölgesinin tümünü kapsayacağı anlaşılmıştır. Hak sahiplerine bu alanda yer verilip verilmeyeceği ve bir bedel alınıp alınmayacağı konusu uzun süre belirsizliğini korumuştur (*Artı İvme* dergisi, 08.02.2009). Diğer taraftan belediye, mahallede yaşayanlar üzerinde çeşitli biçimlerde baskı kurmaya başlamıştır. 1970'lerden beri burada yaşayan mahalle sakinleri, binalarının önündeki alanları kısmen çitle çevirmişler, meyve ağaçları ve çiçeklerle ortak yaşam alanları oluşturmuşlardır. Ancak, belediye, binaların etrafındaki çitlerin yıkılmasını ya da "ecri misil" olarak adlandırılan işgal vergisi verilmesini talep etmiştir; gerekçe olarak da bu alanların kamuya ait olmasını göstermiştir. Uyarı sonrasında binaların önündeki çitlerin yıkılması ile birlikte bu ortak mekânlar kullanılamaz hale gelerek bakımsızlaşmıştır. Mahallede yaşayanlar ise bu alanların madde bağımlısı kişilerin uğrak mekânları haline gelmesinden şikâyet etmektedirler (Görüşme 1, Nisan 2009).

Hak sahipliğinin tespiti, belediye ve TOKİ'nin görev, pay ve yetkilerini tanımlayan protokolün imzalanması ve alanın kentsel dönüşüm alanı ilan edilmesinden sonra Güngören Belediyesi Kasım 2008'de bu kararı müjde olarak duyurmuştur. Belediyeden yapılan açıklamada, TOKİ'nin Marmara Depremi'nden sonra gecekonduları ve sağlıksız binaları sosyal donanımlı binalara dönüştürdüğü ve sağlıklı, modern yaşam mekânları yarattığı, aynı projenin Tozkoparan'da da uygulanacağı belirtilmiştir. Tozkoparan'ın Ataköy'den daha iyi özelliklere sahip olduğu ve buranın E-5 cepheli, havalimanına yakın ve ulaşım kolaylıklarına sahip bir bölge olması nedeniyle Ataköy'den daha güzel olması gerektiği ifade edilmiştir. Proje, oto-

parklar, daha geniş ve düzenli yeşil alanlar, nitelikli konutlar, asansörlü binalar, site tarzının getirdiği düzen ve güvenlik, depreme dayanıklılık, her türlü sosyal ve kültürel donatı alanı, parklar, yürüyüş ve dinlenme alanları, günümüz ihtiyaçlarına göre tasarlanan daireler, ferah ve kullanışlı mekânlar sloganları ile tanıtılmıştır. Yeni dönemde en büyük projelerinin Tozkoparan Kentsel Dönüşüm Projesi olduğunu vurgulayan Güngören Belediye Başkanı Yücel Karaman, “Tozkoparanlıların hayatına değer katacak yeni bir yaşam merkezi” doğacağını ileri sürmektedir. Ayrıca, bu alanın tarihi ve kültürel değerlerini ön planda tutarak, sağlıklı, gelişmiş, deprem ve mühendislik kurallarına uygun, ulaşım sorunu çözümlenmiş, kentleşme ve konut kalitesi bakımından mevcut konutlarından daha iyi koşullara sahip konutlara yerleşmelerinin sağlanmasının amaçlandığı belirtilmiştir. Belediye Başkanı “proje bittiğinde Tozkoparan’daki çarpık yapılaşmanın yerine sosyal ve kültürel ihtiyaçların sağlandığı modern bir şehir inşa edilmiş olacaktır,” ifadesini kullanmaktadır (www.marmaragundem.org.tr). Bu ifadede kullanılan “çarpık” sözcüğü, İstanbul’un nadir planlı alanlarından birini oluşturan ve kentsel yaşam standartlarının yeterli düzeyde sağlandığı bu bölge için kullanılabilecek herhalde en son tanımlamadır.

Güngören Belediyesi projenin halka tanıtımı için bölgede bir Kentsel Dönüşüm Ofisi kurmuş, Tozkoparan’da kurulacak yeni kente, bir yandan Güngören’in tarihi geçmişine atıfta bulunan diğer taraftan ise her türlü sosyal donatı alanları ve modern binaları ifade edebilecek ismi bulana yüklü bir ödül verileceğini bile duyurmuştur. Kentsel dönüşüm projesinin birinci aşamasında yapılan protokol gereğince, beledi-

ye 2008 yılında, mahalledeki hak sahiplerinin tespiti, yaşayanların gelir durumları ve sosyal ilişkilerinin analizi ve kentsel tasarım projelerinin hazırlanması için Proje Yönetim Planlama Peyzaj İnşaat San. Ltd. Şirketi, Uğur Harita İnşaat Planlama ve Kentsel Dönüşüm Ltd. Şirketi ile bir anlaşma yapmıştır. Şirket bir anket çalışması başlatmış ve kişilere birkaç bina örneği sunulurken tercihlerinin ne olduğu sorulmuştur. Belediye bu anket çalışmasındaki amacın hak sahiplerinin tespiti olduğunu ifade ederken, bu çalışma mahallelileri huzursuz etmiş ve çoğu anketi cevaplamayı reddetmiştir. Mahalleliye sunulan ankette eğitim ve gelir durumuna ilişkin soruların yanı sıra “Memleketinize dönmek ister misiniz”, “Memleketiniz neresi?”, “Tiyatroya sinemaya gider misiniz?”, “Tozkoparan’dan neden hoşnut değilsiniz?” gibi yönlendirici bilgilerin istendiği ifade edilmiştir. Ancak asıl bardağı taşıran bu anketle birlikte tapu fotokopileri ve imzaların da istenmesi olmuştur (*Birgün*, 17.04.2009: Güvercin, Ü.).⁶

Şirket bu çalışmalar sonucunda Belediye’ye mahalledeki hak sahiplerinin listesi, mahallenin sosyo mekânsal özelliklerine ilişkin bir analiz ve kentsel tasarım projesi sunmuştur. Ancak kentsel dönüşüm projesi bu aşamada yavaşlamaya başlamıştır. Tozkoparan Gecekondu Önleme Bölgesi’nde hazineye ait alanların TOKİ’ye devredilmesi sırasında alanın farklı yerlerinde ve farklı büyüklükteki bazı arsaların Bakanlık tarafından birtakım kooperatiflere tahsis edildiği ortaya çıkmıştır. Bunun anlamı da kentsel dönüşüm projesinde TOKİ, Büyükşehir Belediyesi, Güngören Belediyesi ve alanda yaşayan mülk sahipleri dışında yeni bir

6 TOZ-DER’in ilk başkanı ile yapılan röportaj.

hak sahibinin yani kooperatiflerin ortaya çıkmasıdır. TOKİ, Tozkoparan Gecekondu Önleme Bölgesi'nde bu kooperatiflere hazine arazisinin devrinin yasaya karşı yapıldığı gerekçesi ile dava açmış, bu hukuki süreç kentsel dönüşüm projesini yavaşlatmıştır. Diğer taraftan 2009 yerel seçimleri de projenin yavaşlamasında etkili olmuştur. Ancak mahallede oy kaybetmesine rağmen Güngören Belediye Başkanlığını tekrar kazanan AKP yönetimi yeni dönemde de projeyi tekrar gündeme getirmiş, sorunların çözülüp, kentsel dönüşüm sürecinin hızlandırılması için TOKİ ve Büyükşehir Belediyesi ile görüşmelere başlamıştır.

Hem imzalanan protokolde hem de belediyenin farklı yer ve zamanlardaki açıklamalarında hak sahiplerinin mağdur edilmeyeceği tekrarlanmıştır. Belediye projenin tanıtımında “yerinde değişim”, “önce yenisi yapılacak sonra eskisi yıkılacak”, “kiraya çıkmadan yeni konutunuza yerleşeceksiniz”, “eski mahallenizde, eski komşularınızla yeni bir yaşam” vaatlerinde bulunmuştur. Yerinde dönüşüm ilkesine göre, mülk sahiplerine, devrettiği evin büyüklüğünde bedel ödmeden ev verilmesi, mevcut metrekareden daha büyük dairelere yerleşmek isteyenlerden ise aradaki bedel farkının alınması planlanmıştır. Belediye, öncelikle boş alanlardan başlanmak üzere etaplar halinde projeyi gerçekleştireceklerini, böylece insanları mağdur etmeden hem yerleştirip hem de inşaatı devam edeceklerini ifade etmektedir. Mülkiyet hakkına sahip iş yerleri için de aynı uygulamanın yapılacağı ve mahallede yaşayan kiracılar için ise satışı yapılacak yeni binalarda öncelik tanınacağı söylenmektedir.

Bütün bu açıklamalara rağmen, TOKİ'nin dar gelirli kesime yönelik konut politikası, Su-

lukule, Bezirganbahçe gibi bölgelerde yaptığı uygulamalar ve Güngören Belediyesi'nin projeye ilişkin muğlak açıklamaları Tozkoparan'da yaşayanlarda güvensizlik yaratmakta ve endişeye neden olmaktadır. Ayrıca, yapılan açıklamalarda yerleşmenin yoğunluğunun artacağına işaretlerinin verilmesi, belediye tarafından dağıtılan ankette örnek olarak gösterilen on katın üzerindeki TOKİ blokları mahallede yaşayanları projeye karşı mesafeli davranmaya itmektedir. Diğer bir deyişle, bu projeye evleri yenilenecek fakat bugün sahip oldukları yaşam standartlarını da kaybedeceklerdir. Nitekim alan araştırması kapsamında Tozkoparan'da yaptığımız anketlerde görüşülen kişilerin % 61,5'i kentsel dönüşümü olumsuz olarak değerlendirmiş, % 23,4'ü hem olumlu hem de olumsuz tarafları olduğunu ifade etmiştir. Dönüşümü olumlu bulanların oranı sadece % 14,8'dir. Bu değerlendirmelerin nedenlerine aşağıda değinilecektir.

Mahallede Bir Dönüşüm Talebi Var mı?

Mahallede yapılan görüşmelerde, 1960'ların sonlarında mahalleye yerleşirken duyulan heyecan ve memnuniyet dile getirilmektedir. Hem mahallenin özellikleri hem de yerleştikleri konutlar daha önce yaşadıkları gecekondu- larla karşılaştırıldığında “cennet” gibidir. Bu dönemde yazılı basında da sosyal meskenlere ilişkin çıkan haberlerde bütün yolların tertemiz asfaltlandığı, senelerce gecekondu- larla ışıksız, susuz, tuvaletsiz ömür geçiren vatandaşların şimdi banyolu, elektrikli, mutfaklı dairelerinden çok memnun olduğu ifade edilmektedir (*Milliyet*, 13.08.1967). Ancak yine aynı haberde, apartmanlara taşınan insanların başta apartman yaşamına uyum gösteremedikleri,

Resim 9.2: “Tozkoparanlılar’a müjde... Hayatınıza değer katacak yeni bir yaşam merkezi doğuyor”
(Kaynak: www.gungorengundem.com, Erişim Tarihi: 29.08.2011).

ortak mekânların temizliğini kimin yapacağını sorun olduğu ve kömür gibi yakacaklarını koyabilecekleri yerlerin bu konutların yapımında düşünülmeyeceğine işaret edilmektedir. Burada yaşayanların bu sorunu çözmek için gecekondularından söktükleri tahtalarla sosyal konutların duvarlarına kömürlük inşa ettikleri ve bu görüntünün sosyal meskenlerde gecekonduların görüntüsü yarattığı ifade edilmiştir (*Milliyet*, 13.08.1967). Ayrıca, 1976 yılında gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, semtte lağım boruları dar döşendiği için sık sık lağım

patlamalarına rastlanıldığı, semtte fırın, çocuk bahçesi, lise, spor tesisleri, kitaplık olmadığı, işçilerin ve öğrencilerin ulaşım sorunu yaşadığı gözlemlenmiş, mahalleden memnun olmayanların oranı % 68,3 ile oldukça yüksek çıkmıştır (Tuna, 1977).

Ancak zaman içinde, mahallelilerin de katkısıyla koşulları iyileşen, eğitim ve sağlık hizmetlerine kavuşan mahalle, yaşam standartları açısından örnek oluşturabilecek bir yapıya kavuşmuştur (Görüşme 3, Nisan 2009). Nitekim yaptığımız araştırmanın sonuçlarına göre, bu-

gün gelinen noktada, Tozkoparan'da görüşülen kişilerin % 87,3'ü burada yaşamaktan memnun olduğunu ifade etmiştir. Memnuniyet sebepleri olarak sosyal ilişkilere ve çevreye alışkanlık, çevre kalitesinin iyi olması ve kentsel hizmetlere yakınlık olarak gösterilmiştir (Tablo 9.1). Diğer bir deyişle, kentsel dönüşüm alanında yaşayanların büyük bir çoğunluğunun burada yaşamaktan şikâyeti bulunmamaktadır.

TABLO 9.1
Tozkoparan: Mahallede Yaşamaktan
Memnuniyetin Nedenleri (birden çok cevap)*

Memnuniyetin nedeni	Haneler içinde	
	Sayı	%
Akrabalar ve hemşeriler burada	11	5,0
İşyerine yakın / iş imkânları	7	3,2
Uzun zamandır buradayız	45	20,5
Sosyal ilişkilere ve çevreye alışkanlık	123	55,9
Maddi olanaklar / kira ucuz	3	1,4
Çevre kalitesi iyi	108	49,1
Güvenli	8	3,6
Bahçeli evden / evden memnun	21	9,5
Kentsel hizmetlere yakın	46	20,9
Çocuklar için rahat	3	1,4
Belediye hizmetleri iyi	1	0,5
Herşeyinden memnun	7	3,2
Cevap yok	1	0,5
Toplam hane sayısı	220	>100

(*) Birden fazla cevap verildiği için kolon toplamı % 100'den fazladır.

Bir başka veri de son on yılda mahallede olumlu ve olumsuz algılanan değişikliklerdir. Mahallede gördüğümüz kişilerin % 44,1'i olumlu gelişmeler olduğunu, % 36,8'i herhangi bir değişiklik olmadığını ifade etmiştir; sadece % 19,1'i olumsuz gelişmelerden söz etmiştir. Olumlu değişiklikler olarak, hizmetlerin artması, ulaşım bağlantılarının güçlenmesi, sosyal kurumların gelmesi ve alışveriş imkânla-

rının artması gösterilmektedir. Son on yıldaki olumsuz değişiklikler olarak Tozkoparan'da ahlâki ve sosyal sorunlardan ve güvenlik sorunundan bahsedenler bulunmaktadır. Mahallede yapılan görüşmelerde özellikle 1980 askerî darbesinden sonra mahallede ciddi sıkıntılar yaşandığı, zaman içinde gençler arasında uyuşturucu kullanımının arttığı ve Tozkoparan'ın "Belalılar Semti" olarak anıldığı ifade edilmiştir. Ancak mahalle için yapılan bu tanımlamanın abartılı olduğu ve mahalledeki suç oranının diğer semtlerle karşılaştırıldığında çok düşük olduğu da ifade edilmektedir (Görüşme 6, Nisan 2009).

Verilen bilgiler ve çeşitli duyumlar kentsel dönüşümün ne olduğu konusunda birtakım fikirlerin oluşmasına yol açmaktadır. Bunların kentsel dönüşümün olumlu ya da olumsuz algılanmasında önemli bir payı vardır. Kentsel dönüşüm, görüşmeciler arasında genel olarak çok katlı yapılar yapılması ve kentin, çevrenin düzelmesi olarak anlaşılmaktadır. Ancak, önemli bir oranda birilerine çıkar sağlanması ve yaşayanların sokağa atılması şeklinde değerlendirmeler de bulunmaktadır. Tahmin edilebileceği gibi olumlu algıya sahip olanların % 63,9'u kentsel dönüşümün kentin ve çevrenin düzelmesini sağlayacağını düşünürken, olumsuz algıya sahip olanların % 30,7'si kentsel dönüşümü çok katlı yapıların, konutların yapılması, % 25,3'ü de birilerine çıkar sağlanması ve % 18,7'si yaşayanların sokağa atılması olarak tanımlamaktadır. Bu grup içinde kentsel dönüşümün çevrenin düzelmesini sağlayacağını düşünenlerin oranı sadece % 16,7'dir (Tablo 9.2). Mahallede yaşayanların kentsel dönüşüme ilişkin bu olumsuz algılama biçimi, kendilerine daha iyi koşullarda bir yaşam sunula-

TABLO 9.2
Tozkoparan: Kentsel Dönüşümün Algılanma Biçimi (birden çok cevap)*

Kentsel dönüşüm nedir?	Kentsel dönüşümü algılama biçimi				Toplam
	Olumlu % 14,8	Olumsuz % 61,5	Olumlu ve olumsuz % 23,4	Cevap yok/ Fikri yok % 0,4	
Çok katlı yapılar / konut / otel yapılması %	12 33,3	46 30,7	17 29,8	0 0,0	75 30,7
Kentin, çevrenin düzelmesi / iyileşmesi %	23 63,9	25 16,7	27 47,4	0 0,0	75 30,7
Yaşayanların sokağa atılması %	1 2,8	28 18,7	7 12,3	0 0,0	36 14,8
Birilerine / zenginlere çıkar sağlanması %	0 0,0	38 25,3	4 7,0	0 0,0	42 17,2
Adaletli uygulanırsa iyi bir şey %	0 0,0	7 4,7	5 8,8	0 0,0	12 4,9
Fikri yok %	0 0,0	12 8,0	1 1,8	1 100,0	14 5,7
Cevap yok %	1 2,8	5 3,3	2 3,5	0 0,0	8 3,3
Toplam hane sayısı %	36 >100,0	150 >100,0	57 >100,0	1 >100,0	244 >100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

çağına dair güvensizlik yaratmakta ve bugün sahip olduklarını kaybetme korkusu kişileri temkinli davranmaya itmektedir. Bu nedenle, mahallede oluşan muhalefete destek verenlerin oranı da zaman içinde artmaktadır.

Dönüşümün olumsuz yanlarının ne olduğu sorulduğunda genel olarak ifade edilen olumsuzlukların başında, borç çıkarılırsa ödeyememek (% 69,3) ve başka bir yere gönderilme durumunda sosyal ilişkilerin kaybedilmesi (% 67,3) ve işyerine ulaşımın güçleşmesidir (% 34,7). Bunun yanı sıra görüşmecilerin % 44,7'si kentsel dönüşüme ilişkin yeterli bilgi verilmemesi ve % 59,3'ü ise fikirlerinin sorulmaması konusunda olumsuzlukların olduğunu belirtmişlerdir. Ev sahipleri arasında çıkabile-

cek borcu ödeyememek ve sosyal ilişkilerin yok olması konusundaki kaygılar daha yüksek bir orana sahipken, kiracılar, sosyal ilişkileri kaybetme, başka bir yerde işyeri ulaşımının zorlaşması ve ucuz kiralık ev bulma konusundaki endişelerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, her iki grup açısından da bu süreçte katılıma ve şeffaflığa önem verilmemesi önemli olumsuzluklar olarak vurgulanmaktadır (Tablo 9.3).

Kentsel Dönüşüm Projesine Yönelik

Muhalefet: Algılar ve Tepkiler

Tozkoparan kentsel dönüşüm projesine ilişkin protokolün TOKİ, Güngören Belediyesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi arasında imzalanması sonrasında kentsel dönüşüm projesi

TABLO 9.3
Tozkoparan: Dönüşümün Olumsuz Yanları ve Mülkiyet İlişkisi (çoklu cevap)*

Dönüşümün olumsuz yanları	Mülkiyet			Toplam
	Ev sahibiyim	Kiracıyım	Akrabama ait	
Yeterli bilgi verilmiyor / farklı açıklamalar	50	8	9	67
%	43,9	44,4	50,0	44,7
Fikrimiz sorulmuyor	70	10	9	89
%	61,4	55,6	50,0	59,3
Mülkiyet belgelerinin durumu belirsiz	13	0	2	15
%	11,4	0,0	11,1	10,0
Borç çıkarılırsa ödeyemeyiz	89	5	10	104
%	78,1	27,8	55,6	69,3
Apartman yaşamına uyum sağlayamayız	11	4	3	18
%	9,6	22,2	16,7	12,0
Başka yerde sosyal ilişkiler kaybolur	79	13	9	101
%	69,3	72,2	50,0	67,3
Başka yerde işyeri ulaşımı güçleşir	41	7	4	52
%	36,0	38,9	22,2	34,7
Kiracıyım, ucuz ev bulamam	1	6	1	8
%	0,9	33,3	5,6	5,3
Fiziksel koşullar kötüleşecek	2	0	0	2
%	1,8	0,0	0,0	1,3
Hak kaybına uğrayacağız	2	0	0	2
%	1,8	0,0	0,0	1,3
Toplam hane sayısı	114	18	18	150
%	>100,0	>100,0	>100,0	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

mahallede hızla duyulmuş, izleyen dönemde kentsel dönüşüme karşı muhalefet de yükselmiştir. Yukarıda anlatıldığı gibi, Tozkoparan'da belediye, önce Kentsel Dönüşüm Projesi'ni "müjde" olarak internetten duyurmuş, sonra da hak sahipliğin tespiti amacı ile bir anket uygulaması yaparak yaşayanlarla ilgili bilgi edinmeye çalışmış ve anketin sonunda örnek konut tipleri arasından tercih yapılmasını istemiştir. Bu durum mahallede infiale yol açmış ve pek çok kişi ankete cevap vermeyi reddetmiştir. Kendilerine sorulmadan verilen ka-

rarların sadece nesnesi olmak ve önlerine konan seçeneklere razı olmaya zorlanmak mahallede örgütlenme çabalarını da beraberinde getirmiştir.

Proje hakkında daha fazla bilgiye sahip bazı mahalleliler internet aracılığı ile mahallelilere toplantı çağrısı yapmışlar ve 100 kişinin katıldığı bir toplantı düzenlemişlerdir. Bugün dernek yönetim kurulu üyesi ve saymanı olan Ömer Kiriş bu toplantıyı "herkesi heyecanlandıran, mahalleye sahip çıkma iradesinin ortaya konduğu bir buluşma" olarak ifade etmiştir. İlk

toplantıdan sonra kahve, bina ve ev toplantıları yapılmaya başlanmış ve bu süreçte hareket “Tozkoparan Halk Birliği” adını almıştır. Birliğin amacı “mahallenin yaşam alanlarının korunması, sahip çıkılması ve ardından daha yaşanılır hale getirilmesi için gereken çalışmaların yine bu mahalleli tarafından karar verilerek yapılması” olarak tanımlanmıştır. Bu süreçte Birlik mahallede beraberliği sağlamak ve bilgilendirmek amacıyla afiş formatında bilgilendirici bültenler hazırlayarak mahallenin çeşitli yerlerine asmış, 24.11.2008’de de İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin önünde bu mahalleye sahip çıkacaklarına dair bir basın açıklaması yapmışlardır (*Birgün*, 25.11.2008: Engin, E.).

Bu gelişmelerin ardından, hem kamuoyu yaratmak, hem de mahallelinin sesini duyurarak haklarına sahip çıkabilmek adına çalışmaları daha kurumsal ve yasal bir zeminde sürdürme ihtiyacı ortaya çıkmış, 19.03.2009’da Tozkoparan ve Mehmet Nesih Özmen Mahalleleri Kültür ve Dayanışma Derneği kurulmuştur. Dernek halk pazarının içinde bir yer tutarak mahallelilerin kolay ulaşabileceği bir mekânda çalışmalarına devam etmiştir. Dernek yetkilileri yaptıkları açıklamalarda ve hazırladıkları web sitesindeki duyurularda, kentsel dönüşüm sürecini yakından izleyip, mahalle sakinlerini bilgilendireceklerini, Tozkoparan sakinlerinin katılımının olmadığı hiçbir projeye onay vermeyeceklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, borçlandırılmaya karşı olduklarını, projelerin oluşturulması sürecinin Tozkoparan’da yaşayanların ihtiyaçlarının gözetilerek yapılması gerektiği ve eğer bunlar gerçekleştirilmezse uygulamalara itiraz edeceklerini de vurgulamışlardır (<http://tozder.net>). Bu süreçte dernek mahalleliyi bilgilendirmek için bir taraftan pa-

neller düzenlerken, diğer taraftan İstanbul’daki diğer kentsel muhalefet gruplarıyla da ortak hareket etmeye çalışmaktadır (Görüşme 7, Mart 2010).

Araştırma kapsamında Nisan 2009’da Tozkoparan’da yapılan anket çalışması, derneğin kurulmasından bir ay sonraya rastlamıştır. Dolayısıyla, dernekle ilgili bazı verilerin henüz sürecin başında elde edilmiş olduğunu ifade etmemiz gerekir. Anket bulgularına göre, görüşmeciler arasında Tozkoparan’da kentsel dönüşüm karşı oluşturulan dernekten haberdar olma oranı % 48’dir ve bu oran araştırma yaptığımız mahalleler içinde en yüksek düzeydir. Ancak, dernekten haberdar olduğunu söyleyenlerin yarısından fazlası derneğin faaliyetlerinin neler olduğunu bilmediğini söylemiştir. Yine de bu bulgular, henüz örgütlenmenin başında olunan bir süreçte bile, derneğin mahallede yaşayanların yarısına yakın bir kısmına ulaştığını göstermektedir. Mahallede daha sonra yapılan görüşmelerde derneğe katılımın arttığı ve daha fazla kişinin dernekle birlikte hareket ettiği saptanmıştır (Görüşme 8, Ağustos, 2011).

Kentsel dönüşüm sürecinin etkilerini yakından hissedilen mahallelerde dönüşüm süreci ile ilgili bilgi sahibi olma düzeyinin yüksek olduğu ve belediyenin en önemli bilgi kaynağı olduğu görülmektedir. Tozkoparan’da anket yapılan kişilerin % 81’inin mahalledeki dönüşüm projesinden haberdar olduğu görülmektedir; belediyenin yaptığı anket bu projeye ilgili farkındalığı artırmıştır. Bu nedenle, belediyeden bilgi aldıklarını söyleyen hanelerin oranı % 64,8’e ulaşmaktadır. **Tablo 9.4**’ten izlenebileceği gibi, belediyenin yaptığı açıklamalar arasında en fazla öne çıkan daire veya para verileceği ve mağduriyetin olmayacağına dair bilgidir (%)

TABLO 9.4
Tozkoparan: Belediyenin Proje Hakkında
Yaptığı Açıklamalar

Belediyeden yapılan açıklama	Sayı	%
Açıklama yapılmadı	3	2,0
Yeterli bilgi verilmedi / çelişkili bilgi veriliyor	14	9,3
Çevre düzelecek	3	2,0
Borçlandırma / taksitle ödeme yaptırılacak	14	9,3
Yıkım yapılacak / başka yerde ev verilecek	10	6,7
Yıkım yapılacak / aynı yerde kalacağız	12	8,0
Daire / para verecekler ve mağduriyet olmayacak	45	30,0
Yıkım yapılmayacak	2	1,3
Yeni binalar / toplu konutlar yapılacak	35	23,3
Kiracılarından söz edilmiyor / yeterli bilgi yok	5	3,3
Fikri yok / ilgilenmiyor	7	4,7
Toplam hane sayısı	150	100,0

30); ikinci sırada ise yeni binaların ya da toplu konutların yapılacağı bilgisidir (% 23). Ancak önemli oranda kişi, çelişkili bilgi verildiğini, borçlandırma yapılacağına ya da başka yerde ev verileceğine işaret eden açıklamalar yapıldığını ifade etmiştir. Diğer bir deyişle, mahallede yaşayanların ne tür bir durumla karşılaşılacağına dair net bir fikri yoktur.

Dönüşüm süreçlerinde bir diğer önemli bilgi kaynağının dernek olması beklenmekte ve derneklerin uzun zamandır ve etkin olarak çalıştığı mahallelerde bu oran yüksek çıkmaktadır. Tozkoparan'da derneğin anket yapılan tarihten bir ay önce kurulmuş olması nedeniyle dernekten haber aldıklarını söyleyenlerin oranı henüz % 16,4'tür. Bu kişilerin % 40'a yakını, dernekten, konutların yıkılarak toplu konutlar yapılacağına dair bilgi aldıklarını ifade etmiştir. Tozkoparan'la ilgili gelişmeler uzun süre belirsizliğini sürdürmüştür ve medyaya yansımamıştır. Bu konuda da ciddi şikâyetler bulunmaktadır; medyanın dönüşümü desteklediği ve

yanlış bilgi verdiği Tozkoparan'da görüşülen kişilerin % 22,2'si tarafından belirtilmiştir. Bu durum, mahallede yaşayanların karşılaştıkları dönüşüm baskısının toplumun geneli tarafından bilinmediği ya da yanlış bir biçimde yansıtıldığı ve bu nedenle yalnız kaldıkları konusundaki endişelerini yansıtmaktadır. Ayrıca, az sayıda da olsa Tozkoparan'da üniversiteden gelenlerin bilgi verdiği ifade edilmiştir; son yıllarda üniversiteler içinde kentsel dönüşüm sonucu yaratılan mağduriyetler konusunda ciddi endişeler ortaya çıkmış ve bu konuda tez ve araştırma yapanların sayısı artmıştır.

Dönüşüm projesi hakkındaki bilginin niteliği ve kentsel dönüşüme ilişkin algılar, kentsel dönüşüme karşı yürütülen faaliyetlerde de belirleyici olmaktadır. Tozkoparan'da dönüşümle ilgili herhangi bir faaliyette bulunanların oranı henüz çok düşüktür. Kentsel dönüşüm hakkında olumsuz düşünenlerin sadece % 27,3'ü, hem olumlu hem de olumsuz yanları olduğunu düşünenlerin % 24,6'sı kentsel dönüşüme ilişkin bir faaliyet yürüttüğünü belirtmiştir. Toplumsal cinsiyet açısından baktığımızda ise, bu faaliyetlere katılanlar arasında kadınların oranının erkeklerden daha fazla olduğu görülür.

Yine anket bulgularına göre görüşülenlerin % 51,6'sı mahalledeki birlikteliği yetersiz bulmaktadır; birlikteliğin önündeki engeller olarak ise mahallelinin ortak bir fikir etrafında buluşmaması (% 65,1) ve kentsel dönüşüm projesi hakkındaki bilgi eksikliği ve karmaşası olmasıdır (% 61,1).⁷ Mahallede yaşayanlara çelişkili bilgiler verilmesi ve verilen bilgilerin sürekli değişmesi, bu konuda fikir üretilmesini ve sürece

7 Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

müdahale edilmesini de engellemektedir. Ancak mahallede yaşayanların % 43,9'u sorunların çözümünü sağlayacak en önemli kurum olarak yine belediyeyi işaret etmektedirler. Daha az oranlarda siyasi partiler, Mimarlar Odası ve Şehir Plancıları Odası gibi meslek örgütleri, başka mahallelerdeki kişi ve dernekler sorunların çözümünde yardımcı olabilecek diğer kurumlar olarak tanımlanmaktadır.

Burada bir noktaya daha değinmek yararlı olacaktır. Siyasi yelpazedeki konum açısından bakıldığında, Tozkoparan'da kentsel dönüşüm olumsuz yaklaşanların kendilerini daha solda, olumlu yaklaşanların ise merkezde tanımladığı görülür.⁸ Nitekim 2009 Yerel Seçim sonuçlarına göre, Tozkoparan Mahallesi'nde CHP 8.276 oy (% 43,5) ile birinci, AKP 7.031 oy (% 37) ile ikinci ve MHP 1.188 oy (% 6,3) ile üçüncü sıradadır; DTP ise % 4,2'lik bir paya sahiptir. 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri'nin sonuçlarına bakıldığında, mahallede seçime katılım oranının % 81,4 olduğu ve 13.667 kişinin oy verdiği görülür. Seçim sonuçlarına göre AKP 6.503 (% 47,5), CHP 4.810 (% 35,1), MHP 1.200 (% 8,7) ve Bağımsız 552 (% 4) kişinin oyunu almıştır. Diğer bir deyişle, genel seçimlerde tercih etme nedenleri arasında çok çeşitli faktörün rol oynadığı ve kentsel dönüşüm kaygısının AKP'nin oylarını fazla düşürmediği anlaşılmaktadır.

Anket sonuçları dışında, alanda yaptığımız görüşmeler, derneğin web sitesindeki açıkla-

malar ve medyada çıkan haberler kentsel dönüşümüne ilişkin kaygıları belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. Tozkoparan'da 25.06.2010 tarihinde düzenlenen panelde Tozkoparan Derneği (TOZDER) Yönetim Kurulu üyesi Ömer Kiriş görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

Buraya 15.000'e yakın daire yapacaklar. Sadece iki parktan bahsediyorlar. Kişi başı 10 metrekare olan yeşil alanımızı planlarıyla 50 santimetrekareye düşürecekler. Boş alanları gözlerine kestirmişler. Bize buraya ne yapacakları hakkında proje sunmuyorlar. Çocukluğumun geçtiği evden irademi sormadan kimse beni çıkaramaz. (Birgün, 01.07.2010: Yıldırım, Ş.)

TOZDER Başkanı Avukat Emel Neçelik ise şöyle demiştir:

Bu bir "rantsal" dönüşümdür. "Spor, alışveriş, kültür merkezleri yapacağız," diyorlar. Bütün bunlar 58 hektara nasıl sığacak? Bize hava boşluğu bırakmayacaklar. Hemen imza atmayın, lütfen birlik olalım, güvendiğiniz insanlara danışın... Deprem yalnız Tozkoparan Mahallesi'ni mi vuracak? Güngören'de bizden daha sağlam ve düzenli mahalle yoktur. Tozkoparan'da da Cömertkent'i⁹ değil, daha cazip olan Küba Mahallesi'ni dönüşüme çekmek istiyorlar. Amaç deprem değil yaşam alanlarımız.

TOZKOPARAN'DA YAŞAYANLARIN EKONOMİK VE TOPLUMSAL KOŞULLARI: KENTSEL DÖNÜŞÜM MAĞDURİYET YARATAK MI?

Mahallede yapılan anketler, yaşayanların göç öyküleri, demografik özellikleri, ekonomik ve toplumsal koşulları, tüketim biçimleri ve kente kurdukları ilişkilerin yanı sıra yaşadıkları

8 Kentsel dönüşüm alanında yaşayanlarla yapılan anketlerde görüşmecilerin siyasal yelpazedeki yerleri de incelenmiştir. Yapılan anketlerde ilgili soruda görüşmecilere 0'dan 10'a kadar, 0 en solu ve 10 en sağı göstermek üzere; siyasi yelpazede kendi yerlerini tanımlamaları istenmiştir. Tozkoparan'da kentsel dönüşümü olumlu bulanlar 5,5, olumsuz bulanlar ise 3,8 olarak hesaplanmıştır.

9 Cömertkent, Tozkoparan Dönüşüm Alanı'nın kuzeydoğusunda yer alan 15 katlı bloklardan oluşan, yüksek yoğunluklu bir konut sitesidir.

mahalleye duydukları aidiyet konusunda önemli bulgular sunmaktadır. Anket sonuçlarının ortaya koyduğu gerçeklik, kentsel dönüşüme ilişkin olumsuz algıları ve duyulan kaygıları da açıklayıcı niteliktedir. Bütün bu bulgular, Tozkoparan'da yaşayanların yeni koşullar karşısındaki kırılganlıklarını ve karşılaşılabilecekleri mağduriyetleri tartışmanın zeminini oluşturmaktadır (*Birgün*, 31.08.2010: Yıldırım, Ş.).

İstanbul'un En Eski Göçmenleri Olarak Tozkoparanlılar

Araştırma yaptığımız bütün mahalleler, kente farklı zamanlarda göç etmiş dar gelirli kesimlerin konut alanlarını oluşturmaktadır. Bu mahalleler içinde Tozkoparan İstanbul'un en eski göçmenlerini barındıran mahallelerden biridir; İstanbul doğumluların oranı % 62,2 ile oldukça yüksektir. 2009 yılında, kent genelinde İstanbul doğumluların oranının % 16,7 olduğu düşünülürse mahallenin kimliği daha belirgin bir biçimde açığa çıkar. İstanbul'da yaşama ve çalışma deneyimlerinin diğer mahallelerle karşılaştırıldığında daha fazla olduğu ve bu durumun pek çok konuda bir farklılık yarattığı anket sonuçlarından anlaşılmaktadır. Hem 1960'lı ve 1970'li yıllarda mahalleye taşınanlar hem de 1980'ler sonrasında burada inşa edilen kooperatiflere yerleşenler arasında bazı farklar olduğunu kabul etmemiz gerekir. İlk grupta yer alanlar kentin en savunmasız kesimlerini oluştururken, ikinci grup göreceli olarak gelir durumu biraz daha yüksek bir kesimi içermektedir. Ancak bu ikinci grubun da önemli bir kısmı dar gelirli olarak kabul edeceğimiz hanelerden oluşmaktadır. İstanbul doğumlular dışında en yüksek oranı Karadeniz Bölgesi do-

TABLO 9.5
Tozkoparan: Doğum Yeri*

Doğum yeri	Sayı	%
İstanbul	566	62,2
İstanbul hariç Marmara Bölgesi	36	4,0
Ege Bölgesi	4	0,4
Akdeniz Bölgesi	15	1,6
İç Anadolu Bölgesi	72	7,9
Karadeniz Bölgesi	116	12,7
Doğu Anadolu Bölgesi	73	8,0
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	12	1,3
Yurtdışı	16	1,8
Toplam kişi sayısı	910	100,0

(*) Karadeniz Bölgesi'nde Kastamonu, İç Anadolu Bölgesi'nde Sivas ili öne çıkmaktadır.

ğumlular (% 12,7) oluşturmaktadır; İstanbul'a ilk göçlerin bu bölgeden olduğu düşünülürse, bu beklenen bir durumdur (Tablo 9.5).

Göçmenlik öykülerini, bu kişilerin anne ve babalarının İstanbul'a gelip gelmedikleri ya da geldilerse hangi dönemlerden itibaren kente yerleşmeye başladıklarını inceleyerek derinleştirebiliriz. Tozkoparan'da yaşayanların anne ve babalarının % 10'a yakını 1950 öncesinde, % 50'ye yakın bir kısmı ise 1951-1970 döneminde kente göç etmiştir. 1980 sonrası göç % 10 civarındadır. Ayrıca, görüşülen kişilerin ana babalarının % 10'a yakın kısmının da İstanbul doğumlu olduğu ve sadece % 25'inin memlekette kaldığı anlaşılmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Tozkoparan bu altı mahalle içinde kentin en eski göçmenlerini barındırma özelliğine sahiptir; dolayısıyla, bugün görüştüğümüz kişilerin çoğu ya İstanbul'da doğmuştur ya da küçük yaşta aileleri ile birlikte kente gelmişlerdir.

Tozkoparan'a yerleşmeden önce yaşanan ilçeler kent içindeki hareketliliği göstermektedir. Tozkoparan'da tahmin edilebileceği gibi karmaşık bir yapı vardır; 1960'lardan sonra kentteki yıkımlarla evsiz kalanlara ve gecekonduda yaşayanlara mahallede ev edinme hakkı tanınmış, 1980'ler sonrasında da burada yapılan kooperatiflere kentin farklı ilçelerinden gelen kişiler yerleşmiştir. Bu nedenle mahallede kentin çok farklı yerlerinde yaşamış kişilerin olduğu görülür. Yine de bir önceki evlerin Fatih (% 23,7), Güngören (% 23,2), Zeytinburnu (% 8,1) ve Beyoğlu'nda (% 5,1) yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Yaşanan iki ve üç önceki evlerin ilçeleri daha çeşitlidir; ancak hepsi de çalışma bölgelerine yakın ve dar gelirli kesimlerin barınma olanağı bulduğu alanlardır. Bunlar arasında, bir önceki evin ilçeleri dışında, Kâğıthane, Eyüp, Şişli, Gaziosmanpaşa, Bahçelievler gibi ilçeler öne çıkmaktadır (Tablo 9.6).

Tozkoparan'da mülkiyet durumuna bakıldığında görüşülen hane halklarının % 76,2'sinin ev sahibi olduğu, kiracılık oranının ise % 14,7 olduğu anlaşılmaktadır. Görüşülen kişilerin % 92,5'i tapulu apartman dairesinde, %

5,2'si gecekonduda, % 2,4'ü ise müstakil evde yaşamaktadır. Mahallede Nüve Evler olarak bilinen bölge müstakil evlerden, Küba Mahallesi olarak adlandırılan bölge ise gecekondulardan oluşmaktadır ve bunların hepsi tek katlıdır. Sosyal Mesken alanı olarak gelişen mahallede hanelerin % 84,4'ünde müstakil tapu, % 9,4'ünde hisseli tapu ve % 5,7'sinde tapu tahsis senedi bulunmaktadır. Mülkiyet durumunda hiçbir sorun olmamasına rağmen mahallede yaşayanlar kentsel dönüşüm uygulamalarının baskısı altındadır ve kendi iradeleri dışında oluşturulmuş koşullara razı olmak durumunda kalabileceklerdir.

Oturulan eve taşınma dönemini mülkiyet durumu ile ilişkilendirdiğimizde mahallenin gelişim süreci açıklık kazanmaktadır; görüştüğümüz ev sahiplerinin % 25'i 1960'lı yıllarda, % 29,7'si 1980'lerde, % 25'i de 1990'larda mahalleye taşınmışlardır. Kiracıların mahallede yoğunlaşması ise 2000'li yıllardan sonradır; kiracıların % 32,4'ü 1990'larda, % 51,4'ü ise 2000'li yıllarda mahalleye taşınmışlardır (Tablo 9.7). Burada ev sahibi olanların zaman içinde mahalleden ayrılarak evlerini kiraya verme-

TABLE 9.6
Tozkoparan: Bir, İki ve Üç Önceki Evlerin İlçe/Semtleri (en yüksek oranlar)

Bir önceki evin ilçesi/ semti	Sayı	%	İki önceki evin ilçesi/ semti	Sayı	%	Üç önceki evin ilçesi/ semti	Sayı	%
Fatih	47	23,7	Fatih	13	22,4	Fatih	6	33,3
Güngören	46	23,2	Bahçelievler	6	10,3	Güngören	2	11,1
Zeytinburnu	16	8,1	Gaziosmanpaşa	5	8,6	Üsküdar	2	11,1
Beyoğlu	10	5,1	Şişli	4	6,9	Esenler	2	11,1
Diğer	79	39,9	Güngören	3	5,2	Diğer	6	33,3
			Kâğıthane	3	5,2			
			Eyüp	3	5,2			
			Zeytinburnu	3	5,2			
			Diğer	18	31,0			
Toplam	198		Toplam	58		Toplam	18	

TABLO 9.7
Tozkoparan: Şimdiki Eve Taşınma Dönemi
ve Mülkiyet İlişkisi

Şimdiki eve taşınma dönemi	Mülkiyet			Toplam
	Ev sahi- biyim % 76,2	Kira- cayım % 14,7	Akra- bama ait % 9,1	
1951-1960 %	1 0,5	0 0,0	0 0,0	1 0,4
1961-1970 %	48 25,0	3 8,1	5 21,7	56 22,2
1971-1980 %	19 9,9	0 0,0	1 4,3	20 7,9
1981-1990 %	57 29,7	3 8,1	8 34,8	68 27,0
1991-2000 %	48 25,0	12 32,4	3 13,0	63 25,0
2001 sonrası %	19 9,9	19 51,4	6 26,1	44 17,5
Toplam hane sayısı %	192 100,0	37 100,0	23 100,0	252 100,0

leri ya da miras olarak kalan mülklerin çocuklar tarafından kiralanması 2000'lerden sonra sınırlı da olsa bir kiralık konut stoku yaratmıştır. Ayrıca, görüşülenlerin % 9,1'i akrabaya ait evde yaşamaktadır; bu durum çoğunlukla ailenin çocuklarından birinin bu evde oturmaya devam etmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim, mahallede ödenen kira miktarlarına baktığında, kendisine ait bir mülkte oturma-yanların % 36,7'sinin kira ödemediği anlaşılmaktadır; bu durum yukarıdaki verileri destekler niteliktedir.

Görüştüğümüz hanelerde yaşayan kişi sayısı ve yaş dağılımı Tozkoparan'ı diğer mahallelerden ayırmaktadır. Hanede ortalama kişi sayısı 3,6 ile araştırma yaptığımız mahalleler ara-

sında en düşüktür; Bezirganbahçe'de ortalamanın 6,9 olduğu düşünülürse buranın yapısı daha net anlaşılır. Ortalama yaş ise 36 ile en yüksektir; 15 yaş altındaki nüfusun sadece % 17,1'lik bir paya sahip olması, hem doğum oranlarının düşüklüğü hem de pek çok aile için, ikinci neslin evden ayrılması ile açıklanabilir. 50 yaş üstü nüfus % 24,7'lik bir orana sahiptir; dolayısıyla, burada yeni bir yaşam kurma imkânları sınırlı ve emekli olmuş bir nüfusun ağırlığından söz etmemiz gerekir (Tablo 9.8). Bu durum bir sonraki bölümde ele alacağımız çalışma durumlarında da belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

TABLO 9.8
Tozkoparan: Yaş Gruplarının Dağılımı

Yaş grupları	Sayı	%
0-6	53	5,8
7-12	56	6,2
13-15	46	5,1
16-20	75	8,2
21-30	180	19,8
31-40	110	12,1
41-50	165	18,1
51-60	131	14,4
61-70	45	4,9
71 üstü	49	5,4
Toplam kişi sayısı	910	100,0

Çalışma Hayatı, Gelir Düzeyi ve Tüketim Biçimleri

Tozkoparan'da, iş imkânlarının nispeten daha bol olduğu bir dönemde çalışma olanağı bulunmuş eski göçmenlerin ağırlığı vardır. Dolayısıyla, diğer mahallelerle karşılaştırıldığında çalışanların ekonomik durumunun göreceli olarak daha iyi olduğu görülür; ancak ailelerin hâlâ çok büyük bir bölümü dar gelirli olarak

kabul edeceğimiz grupta yer almaktadır.¹⁰ Tozkoparan'da asgari ücretin altında çalışanların oranı % 14,5'tir. Bu oran 1990 sonrası göçlerle gelenlerin yaşadığı Tarlabası'nda % 43'e ulaşmaktadır. Çalışanların yarısına yakını 501-1.000 TL aralığında ücret alırken 1.001-2.000 TL arasında ücret alanların oranı % 26,3'tür. 2.000 TL üzerinde ücret alanların oranı ise sadece % 7'dir; ancak yine de bu oran araştırma yaptığımız mahalleler içinde en yüksek değere ulaşmaktadır (Tablo 9.9).

TABLO 9.9
Tozkoparan: Aylık Kazanç

Aylık kazanç (TL)	Sayı	%
150 TL altı	3	1,3
150-300 TL	4	1,8
301-500 TL	26	11,4
501-1.000 TL	119	52,2
1.001-2.000 TL	60	26,3
2.001-3.000 TL	10	4,4
3.000 TL üstü	6	2,6
Toplam çalışan sayısı	228	100,0

Mahallelerde 15 yaş üzerindeki hanehalkı bireylerinin işgücüne katılım oranına¹¹ bakıldığında mahallelerin çoğunda İstanbul ortalamalarının altında bir katılım olduğu görülür. Bu değerlerin düşük olduğu mahallelerde ya kadınların işgücüne katılım oranı ortalamadan oldukça altında kalmıştır ya da emeklilik ve öğrencilik oranları yüksektir. Araştırma yaptığımız mahalleler arasında işgücüne katılım ora-

¹⁰ Türkiye'de asgari ücret Temmuz 2009'da 16 yaşından büyükler için net 500 TL'ye yakındır.

¹¹ Bu oran, çalışanlar ve iş arayanların toplam çalışabilir nüfusa, diğer bir deyişle, işgücünün aktif nüfusa oranını gösterir. Yapılan ankette "çalışıyor", "emekli çalışıyor", "öğrenci çalışıyor" ve "evde parça başı yapıyor" kategorileri "çalışanlar" olarak değerlendirilmiştir.

TABLO 9.10
Tozkoparan: İşgücüne Katılım Oranı (2009) (%)

2009	Toplam	Kadın	Erkek
Türkiye*	47,9	26,0	70,5
İstanbul*	46,7	22,6	70,9
Tozkoparan	40,0	22,9	58,6

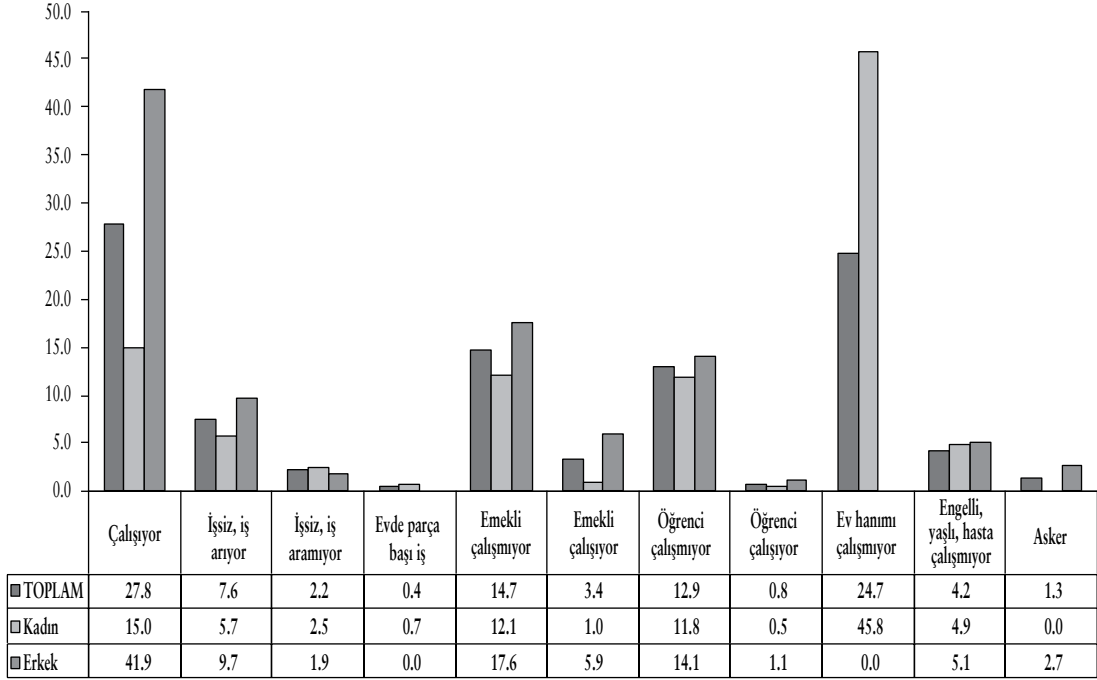
(*) Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

nının en düşük olduğu mahalle Tozkoparan'dır. Burada kadınların işgücüne katılım oranı % 22,9 ile İstanbul ortalaması üzerindeyken, erkeklerde bu oran % 58,6 ile İstanbul ortalaması olan % 70,9'un çok altında kalması işgücüne katılım oranını düşürmektedir (Tablo 10). Bu mahallede emekli ve öğrenci oldukları için işgücüne katılmayanların oranı yüksektir; kadınların % 12,1'i emekli olduğu için, % 11,8'i ise öğrenci olduğu için işgücünün dışında kalırken, erkeklerde bu oranlar sırasıyla % 17,6 ve % 14,1'tür (Grafik 9.1). Emekli olduğu için çalışmayanların oranının yüksek oluşu sigorta sistemine bağlı çalışabilmiş bir nüfusa işaret etmektedir; Tozkoparan'da çalışmayan emeklilerin oranı % 14,7'dir ve bu grubun % 43'ü de kadındır. Bu bulgular kadınların önemli bir bölümünün de 1970'li yıllarda güvenceli bir işte çalışma olanağı bulunduğunu göstermektedir. Güngören ve Küçükçekmece ilçelerinde gelişmiş tekstil üretiminin kadınlara bu dönemlerde güvenceli iş olanağı sağlamış olduğu tahmin edilmektedir.

2009 yılında İstanbul genelinde işsizlik oranı¹² % 16,8'e ulaşmış durumdadır. Tozkoparan'da bu oran % 19'a ulaşmaktadır. Özellikle kadınların işsizlik oranı % 24,7 ile İstanbul ve Türkiye ortalamasının ciddi bir biçimde üzeri-

¹² İşsiz nüfusun, istihdam edilenler ile işsizlerin oluşturduğu tüm nüfusun (işgücü) içindeki oranıdır.

GRAFİK 9.1
Tozkoparan: Çalışma Durumu (15 yaş ve üstü nüfus)

ne çıkmaktadır (Tablo 9.11). Ayrıca, Tozkoparan'da görüşülen hanelerin % 50'sinde 1 çalışan, % 18,3'ünde 2 çalışan varken çalışanın olmadığı ailelerin oranı % 27,4'e ulaşmaktadır; bu durum yüksek emeklilik oranları ve işsizlik nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Toplam hane gelirleri incelendiğinde, görüşme yapılan

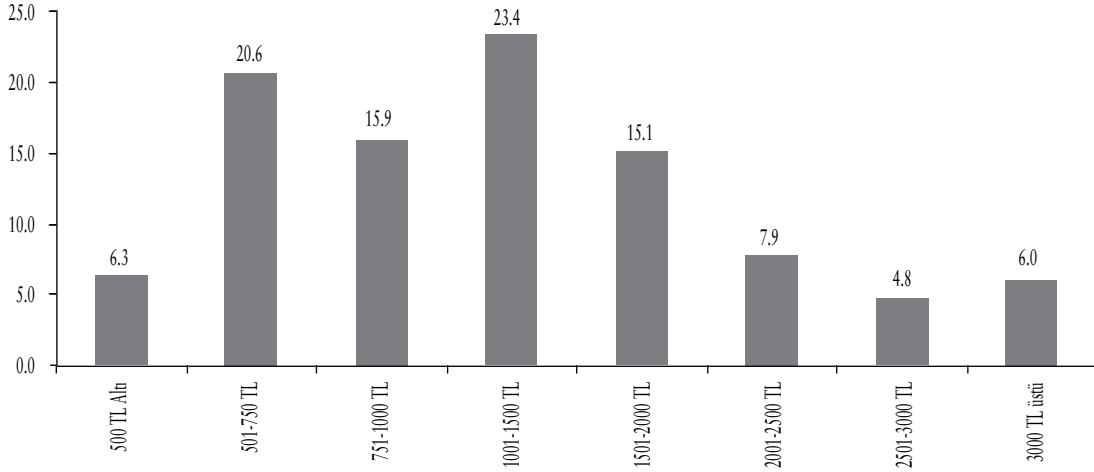
TABLO 9.11
Tozkoparan: İşsizlik Oranları (2009) (%)

	Toplam	Kadın	Erkek
Türkiye*	14,0	14,3	13,9
İstanbul*	16,8	19,9	15,8
Tozkoparan	19,0	24,7	16,6

(*) Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri.

hanehalklarının % 6,3'ünün toplam gelirinin 500 TL altında, % 42,8'inin gelirinin ise 1.000 TL'nin altında olduğu tespit edilmiştir. Hanelerin sadece % 18,7'sinin toplam geliri 2.000 TL üzerine çıkmaktadır; özellikle iki kişinin çalıştığı hanelerde daha yüksek gelirler elde edilebilmektedir (Grafik 2). Sonuç olarak, emeklilerin oranının yüksek olduğu ve işsizliğin önemli bir problem olarak yaşandığı bu mahallede artık 1970'li yıllardan çok farklı bir durum ortaya çıkmış durumdadır; bugün aynı derecede çalışma imkânlarına sahip bir nüfustan söz etmek mümkün değildir. Türkiye genelinde yaşanan krizin etkileri ve özellikle genç nüfustaki yüksek işsizlik oranları düşünüldüğünde "kent-

GRAFİK 9.2
Tozkoparan: Toplam Hanehalkı Geliri

sel dönüşüm” baskısının çok daha kaygı verici olduğunu ifade etmek gerekir (*Cumhuriyet Dergi*, 27.02.2011: Ülkütekin, D.).

Tozkoparan’da görüşülen hanehalklarının % 81’inin oturulan konut dışında başka mülkleri bulunmamaktadır; bu durum kentsel dönüşümle ilgili kaygıları artırmaktadır. Ailelerin sahip olduğu diğer mülklerin % 34,4’ü yine Tozkoparan’da, % 56,3’ü İstanbul’un başka ilçelerinde ve % 9,4’ü de İstanbul dışındadır. Konutların nasıl kullanıldığına dair bilgi Tozkoparan’da kısmen farklı bir durumu yansıtmaktadır; diğer konutların sadece % 10,2’si çocuklar tarafından kullanılmakta, % 42,4’ü yabancıya kiralanmaktadır. Burada diğer mahallelerde rastlanmayan farklı bir durum ise, diğer konutların % 20,3’ünün yazlık ev olarak kullanılmasıdır; diğer bir deyişle mahallede yazlık konut edinebilmiş bir nüfus da bulunmaktadır. Ancak yine yanılgıya meydan vermemek için bütün bu verilerin hanehalklarının

sadece % 19 gibi bir bölümünü ilgilendirdiğini belirtmek gerekir.

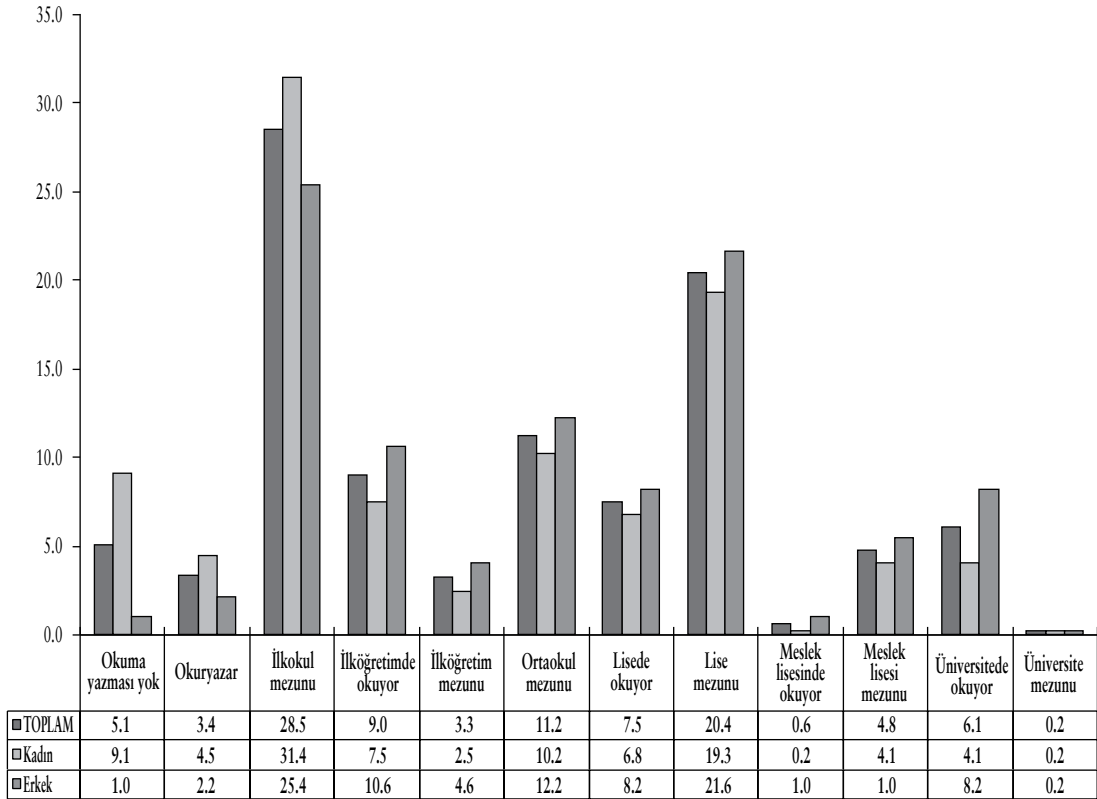
Yapılan pek çok araştırma eğitim durumu ile ücretler ve çalışılan işteki konum arasında karşılıklı bir belirleyicilik olduğunu göstermektedir. Altı mahallede yaşayanların eğitim durumlarını İstanbul ortalamaları ile birlikte ele aldığımızda genelde eğitim düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Kadın ve erkekler arasında da ciddi ayrımlar göze çarpmaktadır. Tozkoparan’da yaşayanların eğitim durumlarına bakmak daha sonra ortaya koyacağımız birtakım bulguları da açıklayıcı nitelikte olacaktır; pek çok başka değişkende olduğu gibi, mahalle eğitim düzeyleri bakımından da ciddi bir farklılık göstermektedir. Okuma yazması olmayanlar içinde kadınların oranı bütün mahallelerde yüksektir; bu mahalleler arasında en düşük oran % 9,1 ile Tozkoparan’dadır (erkeklerde % 1); ancak bu oran bile İstanbul ortalamasının üstündedir. Diğer bir deyişle oku-

ma yazması olmayanların oranları, Tozkoparan ve Derbent mahalleleri dışında İstanbul ortalamasından çok Türkiye genelindeki değerlere yaklaşmaktadır. Diğer eğitim düzeylerine bakıldığında, nüfusun büyük bir bölümünün ilkokul mezunu olduğu anlaşılmaktadır; kadınların % 31,4'ü, erkeklerin % 25,4'ü ilkokul mezunudur.

Lise düzeyinde eğitim alanların oranı İstanbul genelinde % 22'ye ulaşmıştır; kadınlar da erkeklerle hemen hemen aynı düzeydedir; ancak araştırma yaptığımız mahalleler arasında

Tozkoparan dışında bu orana yaklaşan yoktur. Mahallede % 11,2 oranında ortaokul mezunu ve % 20,4 oranında lise mezunu bulunmaktadır ve kadın erkek oranları birbirine yakındır. Üniversite mezunlarının oranı % 6,1'dir ve üniversitede okuyanlar % 4,8 ile bütün mahallelerin üzerinde bir değere ulaşmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça kadınların oranının erkeklerle göre daha düşük olduğu görülmektedir (Grafik 9.3). 1960'ların sonlarında ve 1980'lerden sonra mahalleye yerleşenler konut sorununu çözmüş ve birikimlerini eğitim gibi başka

GRAFİK 9.3
Tozkoparan: Eğitim Durumu (0-6 yaş hariç)

alanlara yönlendirebilmişlerdir. Yapılan görüşmelerde mahalleye yerleştikten sonra burada okulların açılması için önemli bir çaba sarf edildiği ifade edilmiştir. İlk olarak Sosyal Meskenler İlkokulu açılmış; daha sonra ise Dr. Lütfi Kırdar İlkokulu, Osman Ülkümen Lisesi gibi yeni eğitim kurumları mahallede hizmet vermeye başlamıştır. Yine görüşmelerden anlaşıldığı gibi, bu mahalleye yerleşmek İstanbul'un pek çok farklı bölgesindeki kötü koşullardan kurtulmak ve yeni bir kentli yaşam kurmak anlamına gelmiştir.

Çalışanların işteki durumları (tam zamanlı, yarı zamanlı, kendi hesabına vb.) ve işteki konumları (müdür, ustabaşı, düz işçi vb.) birlikte değerlendirildiğinde sınıf içi katmanlaşmalar ayırt edilebilmektedir. Tozkoparan'da çalışanların işteki durumlarına bakıldığında, tam zamanlı ücretlilerin oranının % 76,1'e ulaştığı görülür; ikinci yüksek oran % 11,2 ile kendi hesabına çalışanlardır. İşyerindeki konumları ile birlikte değerlendirildiğinde kendi hesabına çalışanların büyük bölümünün (% 67,9) kendi işyeri olduğu görülür; % 14,3'ü ise gezicidir ve bunların büyük bir bölümünün seyyar satıcılık yaptığı saptanmıştır. İşyerlerindeki konumlarına bakıldığında, çalışanların % 37,5 ile büyük bir bölümünün düz işçi olarak çalıştığı görülmektedir. Deneyim ve eğitim gerektiren konumların (müdür, şef, ustabaşı, teknisyen vb.) oranları incelendiğinde, Tozkoparan'ın % 20 ile diğer mahallelerden göreceli olarak daha yüksek bir değere ulaştığı görülmektedir. Bu durum mahallenin eski göçmenleri barındırması ve burada yaşayanların eğitim durumları ve İstanbul'da yaşama ve çalışma deneyimlerinin diğer mahallelerde yaşayanlara göre daha fazla olması ile açıklanabilir (Tablo 9.12).

Çalışanların işteki durumlarını ve konumlarını cinsiyete göre ayırttığımızda da önemli bulgular elde edilmektedir. İşteki durumlara bakıldığında erkekler ve kadınlar arasındaki en önemli fark işveren ve kendi hesabına çalışma durumunda ortaya çıkmaktadır. Kadınlar arasında hiç işveren yoktur; ayrıca, erkekler arasında kendi hesabına çalışanların oranı % 13,8 iken bu oran kadınlar arasında sadece % 4,3'tür. Cinsiyete göre işteki konumlara (müdür/yönetici, uzman/teknisyen, odacı/hizmetli, düz işçi, büro çalışanı gibi) bakıldığında ise çalışma hayatına dahil olan kadınlar içinde daha üst pozisyonlara yükselme olanağı Tozkoparan'da yine farklılık göstermektedir. Kadınlar arasında "müdür/yönetici", "şef/amir", "ustabaşı" gibi kategorilerde çalışanların oranı % 12,9'a ulaşmaktadır. Ayrıca, kadınların % 5,7'si uzman/teknisyen konumundadır. Kadınlar arasında en yüksek yoğunluk ise, "büro çalışanı", "memur" gibi daha çok kadın işi olarak görülen konumlarda görülmektedir; Tozkoparan'da kadınların % 12,9'u memur, % 18,6'sı da büro çalışanı konumundadır.

Eğitim düzeyi ve kentteki yaşam ve çalışma deneyimi arttıkça daha fazla beceri ve deneyim isteyen mesleklerin oranının arttığı görülmektedir. Nitekim Tozkoparan'da 25 yıldan fazla zamandır çalışanların oranı % 22,4'e ulaşmaktadır; diğer mahallelerde ise bu oran % 10 civarındadır. Tozkoparan'da ortalama çalışma süresi, 15,7 yıl ile en yüksek değere ulaşmaktadır. Ancak, hanehalkı bireylerinin mesleklerine bakıldığında araştırma yaptığımız gecekondu mahallelerine benzer bir yapı görülmektedir; genelde vasıfsız bir çalışan profilinin hâkim olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Çalışanların % 7'si ticaretle uğraşmakta, % 25,9'u ise açıcı,

TABLO 9.12
Tozkoparan: İşteki Durumu ve İşteki Konumu İlişkisi

İşteki durumu	Müdür / Yönetici	Şef / Amir	Usta başı	Uzman Teknis- yen	Düz işçi	Odacı Hız- metli	Kendi işyeri	Gezici	Memur	Büro çalışanı	Evde kendi hesabına	Cevap yok	Toplam
Tam zamanlı ücretli	10	7	16	14	81	10	4	5	21	20	0	3	191
% 76,1	5,2	3,7	8,4	7,3	42,4	5,2	2,1	2,6	11,0	10,5	0,0	1,6	100,0
Yarı zamanlı ücretli	0	0	0	1	3	2	0	0	0	1	0	0	7
% 2,8	0,0	0,0	0,0	14,3	42,9	28,6	0,0	0,0	0,0	14,3	0,0	0,0	100,0
Geçici ücretli / mevsimlik	0	0	0	0	5	0	0	3	0	0	2	1	11
% 4,4	0,0	0,0	0,0	0,0	45,5	0,0	0,0	27,3	0,0	0,0	18,2	9,1	100,0
Kendi hesabına çalışan	1	0	0	1	3	0	19	4	0	0	0	0	28
% 11,2	3,6	0,0	0,0	3,6	10,7	0,0	67,9	14,3	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
İşveren	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	4
% 1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Ücretsiz aile işçisi	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
% 0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Evde iş yapan	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	2
% 0,8	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
Cevap yok	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	7
% 2,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100,0
Toplam çalışan sayısı	11	7	16	16	94	12	28	12	21	21	2	11	251
%100,0	4,4	2,8	6,4	6,4	37,5	4,8	11,2	4,8	8,4	8,4	0,8	4,4	100,0

şoför, marangoz, teknik iş/tamir gibi beceri ve tecrübe gerektiren işlerde çalışmaktadır. Bu grup içinde teknik iş/ tamir bütün çalışanlar içinde % 11,2, şoförlük ise % 9,2 düzeyinde paya sahiptir. Beceri istemeyen ya da kısa zamanda edinilen becerilerle yapılabilen işler ise % 57,8'lik bir orana sahiptir. Bunlar İstanbul'da hızla gelişen hizmet sektörlerinin düşük ücretlerle çalışan yeni işçilerini oluşturmaktadır. Tozkoparan'da bu grup içinde % 23,1 ile büro memuru/hizmetlisi, % 10,4 ile tekstil/konfeksiyon işçisi ve % 4,8 ile satış elemanı grubu öne çıkmaktadır. Üniversite eğitimi gerektiren işler ise sadece % 4,8 düzeyindedir (Tablo 9.13).

Çalıştıkları işyerlerinin türü incelendiğinde, Tozkoparan dışında diğer bütün mahallelerde özel sektörde çalışanların oranının % 90'ın üzerinde olduğu görülür. Tozkoparan'da ise diğer mahallelerden farklı bir durum ortaya çıkmaktadır; özelde çalışanların oranı % 83,5 olmakla birlikte, kamuda çalışma oranı % 16,5 gibi önemli bir paya sahiptir. Çalışanlar arasında 1-9 kişi çalıştıran mikro işletmelerde çalışanların oranı % 38,3'tür; ancak 100'den fazla işçi çalıştıran büyük işletmelerde çalışanların oranı % 20,7 ile araştırma kapsamında seçilen diğer mahallelerden daha yüksek bir düzeye ulaşmaktadır. Nitekim Tozkoparan'da çalışanların % 13'ünün 500'ün üstünde işçi çalıştıran büyük işletmelerde çalıştığı görülmektedir (Tablo 9.14). Mahallenin organize sanayi bölgelerine yakınlığı büyük işletmelerde çalışma olanağını artırmaktadır.

Hane bireylerinin çalıştıkları işyerlerinin kent içindeki konumları incelendiğinde konut ve işyeri ilişkisi açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bütün mahallelerde, çalışanların

TABLO 9.13
Tozkoparan: Hanehalkı Bireylerinin Meslekleri

Meslekler	Sayı	%
Aşçı	2	0,8
Marangoz	2	0,8
Şoför / taksici	23	9,2
Teknik iş / tamir	28	11,2
Berber / kuaför	2	0,8
Hastane çalışanı	5	2,0
Müziyen / prodüktör / yazar	3	1,2
Beceri gerektiren (Toplam %)	65	25,9
Esnaf / Dükkan sahibi	11	4,4
Manav / pazarcı	1	0,4
Kuyumcu	5	2,0
Serbest	1	0,4
Ticaret (Toplam %)	18	7,2
Büro memuru / hizmetlisi	58	23,1
Tekstil / konfeksiyon	26	10,4
İşçi	20	8,0
İnşaat işi	3	1,2
Kargo / dağıtım / nakliye	4	1,6
Lokanta / cafe / büfe çalışanı	9	3,6
Ev temizliği	1	0,4
Satış elemanı	12	4,8
Güvenlik görevlisi	6	2,4
Evde parça başı iş	2	0,8
Seyyar Satıcı	4	1,6
Beceri gerektirmeyen (Toplam %)	145	57,8
Muhasebe	9	3,6
Mühendis	2	0,8
Bankacı	1	0,4
Üniversite eğitimi gerektiren (Toplam %)	12	4,8
Diğer	2	0,8
Cevap yok	9	3,6
Toplam çalışan sayısı	251	100,0

TABLO 9.14
Tozkoparan: İşyerinde Çalışan Kişi Sayısı

İşyerinde çalışan sayısı	Sayı	%
1-3	44	22,8
4-9	30	15,5
10-24	35	18,1
25-49	25	13,0
50-99	19	9,8
100-249	7	3,6
250-499	8	4,1
500 üstü	25	13,0
Toplam çalışan sayısı	193	100,0

büyük bir yüzdesi kendi mahallelerinin içinde yer aldığı ilçe ya da semtte çalışmaktadırlar; ikinci seçenek ise yine kolay ulaşılabilen bir ilçede yer alan işyerleri olmaktadır. Ulaşım imkânları çeşitlenip kolaylaştıkça çalışılan ilçeler de çeşitlenmektedir. Tozkoparan'da ulaşım bağlantılarının gelişmiş olması çalışılan yerlerin diğerlerine göre daha fazla çeşitlenmesine neden olmuştur. En fazla çalışılan ilçe Güngören (% 25,5) olmasına rağmen, Fatih (% 11,2), Bayrampaşa (% 7,6), Bakırköy (% 6,8) ve daha az oranlarda Küçükçekmece, Beyoğlu ve Zeytinburnu da çalışılan ilçeler olarak öne çıkmaktadır.

Çalışanların sahip olduğu sosyal güvenlik türlerine bakıldığında mahalleler arasındaki farklılıklar çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. 1990'lı yıllarda göç edenlerin ağırlıklı olarak yerleştiği Tarlabası ve Bezirganbahçe'de sigortalı çalışanların oranı çok düşükken daha uzun çalışma deneyimine sahip kesimlerin yaşadığı mahallelerde bu oran ciddi bir biçimde yükselmektedir. Kent içindeki sanayi işletmelerine yakın konumlarıyla avantajlı olan Derbent ve Tozkoparan'da çeşitli sektörlerde güvenceli işlerde çalışmak mümkün olmuştur. Tozkoparan'da çalışanların % 63,3'ü SSK'ya, % 10,4'ü Emekli Sandığı'na bağlı olarak çalışmaktadır; sosyal güvenliği olmayanların oranı ise % 19,9'dur (Tablo 9.15).

Tablo 9.15'te de ifade edildiği üzere Tozkoparan'da kadınların işgücüne katılım oranı yüksektir; ayrıca, kadınların sosyal güvenlik sistemine bağlı olarak çalışıyor olmaları dikkat çekmektedir. Kadınların % 23,4'ü SSK'ya bağlı olarak çalışmaktadır; bu oran diğer mahallelerde çok düşüktür. Bu noktada hanedeki toplam sigortalı sayılarını incelemek yararlı olacaktır; bu konuda da mahalleler arasında farklılaşma görülmektedir. Hanede hiç kimsenin sosyal güvenliğe sahip olmadığı durumlar incelendiğinde Derbent'in % 8,5 ile en düşük orana sahip olduğu görülür; Tozkoparan'da ise bu oran % 11,5'tir. Hanelerin % 50,8'inde bir sigortalı çalışan, % 29'unda da iki sigortalı çalışan bulunmaktadır. Bu mahallede kadınların yüksek oranda işgücüne katılması sigortalı çalışan sayısını artıran bir faktördür.

Sendika üyeliği de çalışma koşulları hakkında bilgi vermektedir. Dünyada pek çok ülkede sendikalaşma oranlarının düştüğü bilinmektedir. Türkiye'de ise bu gerileme özellikle 1980'ler sonrasında çok daha ağır yaşanmıştır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre 2000'de sendikalaşma oranı % 8,3'tür; ancak Türk-İş verilerine göre bu oranın % 5 olduğu tahmin edilmektedir. Tozkoparan'da sendikalı çalışan oranı % 7,2'dir ve diğer mahallelere göre yüksektir. Tozkoparan'da yaşayanların uzun çalışma deneyimi ve işyerlerinin

TABLO 9.15
Tozkoparan: Çalışanların Sigortalılık Durumu

Bağ-Kur	SSK	Emekli Sandığı	Özel sigorta	Yeşil kart	Sosyal güvenliği yok	Emekli Sandığı + özel sigorta	Toplam çalışan sayısı
13	159	26	1	1	50	1	251
5,2	63,3	10,4	0,4	0,4	19,9	0,4	100,0

niteliği bu oranın göreceli olarak daha yüksek çıkmasına neden olmuştur.

Hanelerin sosyo-ekonomik yapısını evlerde kullanılan alet ve donanımlara bakarak da anlamak mümkün olmaktadır. Bu verilerde, hangi aletlerin evlerde daha az oranda kullanıldığına bakmak daha anlamlı olmaktadır. Evlerin hemen hepsinde buzdolabı, çamaşır makinesi gibi aletler bulunmakla birlikte göreceli olarak lüks tüketim kabul edilebilecek donanımların daha az oranda evlere girebildiği görülmektedir. Kentte yaşama süresi ve aile geliri arttıkça daha lüks kabul edilebilecek donanımların kullanımı da artmaktadır. Bilgisayar ve internet kullanımı bu anlamda önemli bir gösterge olmaktadır; Tozkoparan'da hanelerin % 58,7'sinde bilgisayar kullanılmakta ve internet erişimi de % 50,8'inde sağlanmaktadır. Doğal olarak klima gibi lüks tüketim malı hanelerin çok azında görülmektedir; ancak yine % 7,9 ile en yüksek oran Tozkoparan'da saptanmıştır (Tablo 9.16). Hususi araca sahip olanların oranı Tozkoparan'da % 23,4'tür ve gecekondu mahallelerindeki oranlarla benzerlik göstermektedir. Minibüs, taksi, kamyon-kamyonet gibi diğer ulaşım araçları gelir sağlama işlevine sahiptir ve bunlar bir arada değerlendirildiğinde üç gecekondu mahallesinde ailelerin yaklaşık % 10'unun bu tür araçlardan birine sahip olduğu görülür. Tozkoparan'da bu oran sadece % 3,2'tir.

Hanehalklarının gelir durumları ve tüketim biçimleri burada yaşayanların maddi imkânları ve kentsel dönüşümle birlikte yaşayacakları kayıplar konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Hanehalkının aylık harcamalarının aylık gelirin ne kadarlık bir kısmını kapsadığına bakıldığında en yüksek ortalamanın % 49,9'luk oran ile mutfak masraflarında olduğu görül-

TABLO 9.16
Tozkoparan: Evde Kullanılan Aletler/Donanımlar

Aletler / donanımlar	Sayı	Haneler içinde %
Sabit telefon	216	85,7
Buzdolabı	249	98,8
Çamaşır makinesi	246	97,6
Bulaşık makinesi	139	55,2
Fırın-Ocak	238	94,4
Elektrik süpürgesi	243	96,4
Şofben (Gazlı veya elektrikli)	186	73,8
Televizyon	249	98,8
Teyp / CD çalar	173	68,7
Bilgisayar	148	58,7
DVD	118	46,8
İnternet	128	50,8
Uydu anteni	127	50,4
Kablo yayını	72	28,6
Digitürk / D-Smart	38	15,1
Klima	20	7,9
Toplam hane sayısı	252	

mektedir; bunu yakacak, elektrik ve su (% 24,4) takip etmektedir. Mahallede eğitim ve sağlık için % 12,3 ve giyim için % 6 gibi sınırlı oranda harcama yapılmaktadır. Eğlenceye ayrılan para ise % 1,6 ile düşük bir orana sahiptir.

Yiyecek alışverişinin yapıldığı yerlere bakıldığında, gıda bütçesinin en büyük bölümünü kapsayan alışverişin semt pazarından ve büyük marketlerden yapıldığı görülür. Bilindiği gibi büyük marketler, daha ucuz mal verebilme özellikleri nedeniyle uzun zamandır bakkalın yerini almış durumdadır. Tarlabası dışındaki mahallelerde, hanelerin % 35 civarında bir kısmı gıda alışverişlerini büyük marketlerden yapmaktadır. İkinci önemli seçenek ise semt pazarlarıdır; bunun sıklığı da % 35'le ulaşmaktadır. Bakkal kullanımının devam etmesi veresiye alışveriş imkânını da sağla-

maktadır. Tozkoparan, burada da farklı bir görüntü sergilemektedir; mahallede bakkaldan alışveriş yapma alışkanlığı hanelerin % 14,7'sinde görülmektedir. Bu mahallede konut altı ticaret türü bir yapılaşma yoktur ve konut alanının dışında ayrı bir çarşı alanı oluşmuştur; bu durum ticaret ilişkilerini daha formel sınırlara çekmektedir.

Giysi alışverişi yapılan en önemli iki yere bakıldığında, mahallelerde pazardan ve işportadan mal almanın en önemli paya sahip olduğu ve semtteki dükkân, büyük mağaza, alışveriş merkezi gibi seçeneklerin çok düşük orana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bir tek Tozkoparan'da giysi alınan yerlerde bir çeşitlenme ortaya çıkmış ve diğer mahallelerde çok düşük olan seçenekler görülmüştür; burada haneler içinde pazar ve işportadan mal alma % 34,2 düzeyindeyken, semtteki dükkândan alışveriş % 22,9, büyük mağazalardan alışveriş % 26,6 oranına ulaşmaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli nokta da "alışveriş merkezi"nden alışveriş yapmanın henüz çok sınırlı bir paya sahip olmasıdır.

Mahallede kredi kartı kullanımı yaygın değildir; ankete cevap verenlerin % 42,5'inin kredi kartı bulunmamaktadır. Olsa bile, hiç kullanmayanlar ya da nadiren kullanılanlar da düşünüldüğünde kredi kartı kullanımının önemli bir harcama aracı olmadığı anlaşılmaktadır. Sağlık hizmetlerini kullanma imkânlarında, devlet hastanesi birinci, mahalledeki sağlık ocağı ikinci sırayı almaktadır. Özel hastane, özel poliklinik, özel doktor hizmetinden çok az yararlanıldığı izlenebilmektedir. Hanehalklarının gelir durumları düşünüldüğünde bu durum doğal bir sonuç olarak algılanmalıdır.

Tozkoparan'da Günlük Yaşam Koşulları ve Kentte Kurulan İlişkiler

Sosyal konut olarak inşa edilmiş Tozkoparan'da konutların % 94,4'ü 100 m²'nin altındadır. Bu mahallede hanede ortalama 3,6 kişi yaşamasına rağmen buradaki ikili yapıdan söz etmeden yaşam koşullarını kavramak çok da mümkün olmaz. Tozkoparan'da 50 m² altında olan evler % 31,7 gibi önemli bir orana sahiptir. Bu durum evde yaşayan kişi sayısı göz önüne alındığında ciddi bir soruna da işaret etmektedir. 50 m² altındaki evlerin % 97,5'inde salon hariç bir oda bulunmaktadır ve % 28,8'inde dört kişilik, % 10'unda ise beş kişilik aileler yaşamakta, % 6,4'ünde ise altı kişiden fazla kişi bu küçük konutlarda barınmaktadır (Tablo 9.17).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın konut bölümünün ana ilkeleri olarak, konut yatırımlarına yapılan harcamaların toplam yatırımların % 20'sinden fazla olmaması ve bu yatırımlarla mümkün olduğu kadar fazla konut temin edilmesinin gerekli olduğu vurgulanmıştır. Buna bağlı olarak, lüks konut yapımının kısılması ve sağlık bakımından sakınca olmayan ucuz halk tipi konutun seçilmesi hususları belirtilmiştir (Baysal, Öke, Özkaya ve Uyaroglu, 1965). Buna istinaden Halk Konutları standartları yayınlanmış, kamu kuruluşlarınca gerçekleştirilecek olan konutlar için konut standartları belirlenmiştir. Bu standartlar, Mimarlar Odası, bazı akademisyenler ve bürokratlar tarafından da desteklenmiş, Türkiye'de konut meselesinin çözülmesi için sağlanan vergi ve kredi kolaylıklarının ancak sosyal konut standartlarında belirtilen asgari nitelikteki halk konutlarının uygulanması ile mümkün olacağı belirtilmiştir. (Mimarlar Odası, 1964; Sudalı,

TABLO 9.17
Tozkoparan: Evin büyüklüğü ve Yaşayan Kişi Sayısı İlişkisi

Evin büyüklüğü	Evde yaşayan kişi sayısı									Toplam
	1 kişi	2 kişi	3 kişi	4 kişi	5 kişi	6 kişi	7 kişi	8 kişi	9+ kişi	
50 m ² 'nin altı	9	15	20	23	8	3	1	0	1	80
% 31,7	11,3	18,8	25,0	28,8	10,0	3,8	1,3	0,0	1,3	100,0
50-100 m ²	7	24	36	47	30	12	2	0	0	158
% 62,7	4,4	15,2	22,8	29,7	19,0	7,6	1,3	0,0	0,0	100,0
101-150 m ²	0	1	4	5	0	2	0	0	0	12
% 4,8	0,0	8,3	33,3	41,7	0,0	16,7	0,0	0,0	0,0	100,0
151-200 m ²	0	0	1	0	0	0	0	0	1	2
% 0,8	0,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	50,0	100,0
Toplam hane sayısı	16	40	61	75	38	17	3	0	2	252
%	6,3	15,9	24,2	29,8	15,1	6,7	1,2	0,0	0,8	100,0

1965). Diğer taraftan bu standartların, Türkiye’de ailelerin teşekkül tarzlarına, geleneklerine ve yaşama alışkanlıklarına uymadığı, söz konusu alanlara sığamayacağı, bölgesel ve mahalli olarak konutta yaşama ve kullanma şekillerinin tespit edilmesi sonucunda elde edilecek bilgilerin kullanılması gerektiği de vurgulanmıştır. Aynı zamanda, bir yerleşmenin bünyesine, iklimine, alışkanlık ve âdetlerine uyan malzemenin özellik ve kullanma şeklinin tespit edilmesinin ve bölgeye özel konut standartlarının uygulamada hareket noktasını oluşturmalarının önemine dikkat çekilmiştir (Suher, 1964).

Uzun dönemli ve etraflı tartışmaların ürünü olan bu standartlar Osmaniye Sosyal Meskenler’de de uygulanmıştır. İnşa edildikleri dönemin ekonomik koşullarının ve tercihlerinin ürünü olan bu konutlar, hanelerinin bir kısmının ihtiyaçlarını karşılamak noktasında sorunlara sahiptir. Ancak yapılması planlanan TOKİ konutlarında bu sorunları gidermenin yolu da yoktur; daha büyük bir konuta sahip olabilmek için borçlanmak gerekecektir ve burada

yaşayanların büyük bir bölümünün bu farkı ödeme olanağı bulunmamaktadır. Tozkoparan’da binaların % 98’i betonarmedir; ancak burada yaşayanlar evlerin bakım ve onarımı dışında başka bir iyileştirme gerçekleştirememiş ve binaların fiziksel niteliklerinde zaman içinde önemli gerilemeler olmuştur. Dolayısıyla, kentsel dönüşüm burada yaşayanlar için yeni konutlara geçmek, öte yandan da mevcut kentsel standartlarını kaybetmek anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla, çevrelerindeki geniş yaşam alanlarıyla birlikte ele alındığında daha yaşanabilir olan bu küçük konutlar, yüksek katlı TOKİ bloklarına taşındığında aynı ferahlığı sağlamayacaktır. Nitekim, gerçekleşmiş uygulamalarda “hapishane” metaforu yaşayanlar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.

Daha önce de vurguladığımız gibi, Tozkoparan’da yaşayanların % 62,2’si İstanbul doğumludur ve büyük bir bölümünün ana babaları 1950’lerden sonra kente göç etmişlerdir; dolayısıyla, geldikleri yerlerle bağları oldukça zayıflamıştır. Görüşülen kişilerin % 72,2’si

memlekette toprağı olmadığı, % 92,1'i ise memleketten hiçbir katkı almadığını ifade etmiştir. Geline yerle bağların niteliğini gösteren bir başka bulgu da memlekete gitme sıklığı ve nedenidir. Görüşülen kişilerin % 51,2'si memleketlerine hiç gitmediklerini ifade etmişlerdir; bu oran Tozkoparan'da diğer mahallelere göre daha yüksektir. Memlekete gitme nedenleri arasında en fazla öne çıkan "ziyaret" ve "tatil"dir. Tozkoparan'da akrabaları ziyaret için memlekete gitme % 48,8, tatil için gitme % 26,5 düzeyindedir. Özellikle tatil amacıyla memlekete gitme oranlarının yüksek olması bu ailelerin başka tür bir tatil yapma olanağının sınırlı olduğunun da bir göstergesidir. Bütün bu bulgular, artık yaşam stratejilerinin kentteki ilişkiler üzerinden kurulduğuna işaret etmektedir.

Tozkoparanlıların İstanbul'da kimlerle görüştükleri, görüşme sıklıkları, mahalle içinde kurulan ilişkiler ve boş zamanlarında neler yaptıkları, mahallelilerin kente uyum ve kentte var olma biçimleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Mahallede kurulan ilişkiler incelendiğinde, farklı dönemlerde ve İstanbul'un değişik bölgelerinden gelen hanelerin yerleştiği mahallede hemşerilik ilişkilerinin etkisinin çok az hissedildiği söylenebilir; bunun yerini komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri almıştır. Mahallere ilk yerleşenlerden biri ile yapılan röportajda, 1960'larda inşa edilen konutların dağıtım sırasında farklı kimliklere sahip hanelerin özellikle bir araya getirildiği ve aynı bloğa Ermeni, Çingene, Laz gibi farklı etnik ve dinsel aidiyetlere sahip ailelerin yerleştirildiği ifade edilmiştir (Artı İvme dergisi, 08.02.2009).

Yapılan ankette, görüşülen kişilerden İstanbul'da ailece en sık görüştükleri kişileri sırala-

maları istenmiştir. Bütün mahallelerde akrabalarla görüşme ilk sırayı almaktadır. Ancak mahallelerin çoğunda hemşerilerle aynı mahallede oturma çok yaygın olmasına rağmen sık görüşülen kişiler arasında hemşeriler sıralamada arkalara düşmektedir; hatta iş arkadaşları bütün mahallelerde hemşerilerin önüne geçmiş görülmektedir. Dolayısıyla, kentte zaman içinde kurulan ilişkilerin; diğer bir deyişle ikamet edilen ya da çalışılan yerlerdeki ilişkilerin hemşeri bağlarından daha kuvvetli hale gelmeye başladığını ifade edebiliriz. Tozkoparan'da görüşülen kişiler arasında akrabalar birinci sırada gelirken, ikinci sırada mahalle komşuları gelmektedir; hanehalklarının % 86,9'u akrabalarla, % 64,7'si ise mahalle komşularıyla en fazla görüştüklerini ifade etmişlerdir. İş arkadaşları ile görüşme % 27 ile Tozkoparan'da diğer mahallelerden daha yüksektir (Tablo 9.18). Görüşülen kişilerin % 25,4'ü akraba ya da hemşerilerle çok az görüştüğünü söylemiştir; sık görüşmemenin en önemli nedenleri ise uzakta oturma ve ulaşımın pahalı olmasıdır.

Boş zamanlarda neler yapıldığı kentteki yaşam biçimi hakkında bilgi sunmaktadır ve yukarıdaki bilgileri destekler niteliktedir. Ai-

TABLO 9.18
Tozkoparan: İstanbul'da Görüşülen Kişiler
(birden çok cevap)*

Görüşülen kişiler	Sayı	Haneler içinde %
Akrabalar	219	86,9
Hemşeriler	3	1,2
İş arkadaşları / arkadaşları	68	27,0
Mahalle komşuları	163	64,7
Hiç kimse ile görüşmüyor	2	0,8
Toplam hane sayısı	252	>100

(*) Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

lelerin % 92,9'u boş zamanlarını evde geçirdiğini söylemiştir; bunun dışında % 55,6 ile akraba, dost ziyareti öne çıkmaktadır. Pikniğe, deniz kenarına, alışveriş merkezlerine gitmek ailelerin % 20-30'u tarafından gerçekleştirilebilen boş zaman faaliyetleridir. Sinemaya gitmek gibi kentle daha farklı bir ilişki biçimini yansıtan seçenek ise araştırma yaptığımız bütün mahallelerde çok düşüktür; Tozkoparan'da bu oran biraz yükselmekte ve % 13,5'lik bir düzeye ulaşmaktadır (Tablo 9.19). Bu bulgular hem gelir düzeyinin düşüklüğüne, hem de kentte gelişmiş olan eğlence, dinlenme gibi imkânlarla ulaşmanın sınırlarına işaret etmektedir.

Bütün bu bulgulardan çalışma zamanları dışında günlük hayatın büyük bölümünün mahallede geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum mahalledeki sosyal bağları kuvvetlendirmekte ve en önemli dayanak noktası haline getirmektedir. Mahallede evler ve sokaklar sosyal iletişimin gerçekleştiği alanlar olarak ön plana çıkmaktadır; görüşülen kişilerin % 80,2'si evlerde, % 65,9'u sokakta görüştüklerini ifade etmişlerdir.¹³ Diğer sosyalleşme mekânları ise çok yüksek oranlarda olmasa da özellikle erkekler için kahve, cami ya da dernek olarak ifade edilmiştir. Mahallede yaşama sürelerinin uzun olması ve kiracılık oranlarının düşüklüğü, Tozkoparan'da az çok herkesin birbirini tanıdığı ve sosyal ilişkilerin çok kuvvetli olduğu bir ortam yaratmıştır. Mahalledeki sokaklar, parklar, spor alanları ve alışveriş mekânları insanlara sosyal iletişim imkânını sağlayarak önemli bir mahalle kültürü yaratmakta ve aidiyet duygusunu beslemektedir.

¹³ Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

TABLO 9.19
Tozkoparan: Boş Zaman Faaliyeti
(birden çok cevap)*

Boş zaman faaliyeti	Sayı	Haneler içinde %
Akraba, dost ziyaretine gideriz	140	55,6
Sinemaya gideriz	34	13,5
Pikniğe, kıra gideriz	69	27,4
Deniz kenarına gideriz	64	25,4
Alışveriş merkezlerine gideriz	64	25,4
Evde geçiririz	234	92,9
Diğer	5	2,0
Hiçbiri	1	0,4
Toplam hane sayısı	252	>100

(*) Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

Derneğin sitesine yorum yazan bir kişi mahalleye duyulan bağlılığı ve aidiyeti şu şekilde ifade etmektedir:

65 metrekaaredir Tozkoparan. 65 metrekaareye tüm çocukluğu, gençliği, yaşlılığı, hayalleri, hayatı sığdırmaktır Tozkoparan.

Diğer adı sosyal meskenler olan meskenlerinin sosyal imkânsızlıkları yüzünden sokaklarda gezen çocuklarına şefkatle bahçelerinde oyun oynatmış mahaldir Tozkoparan...

Binalarında kapılarının açık olduğu yerdir tozkoparan. 10 hanenin 10 kapısı da açıktır. Akrabalığı, dostluğu, sırdaşlığı öğretir Tozkoparan.

Her düştüğünde kolundan tutup kaldıran yerdir Tozkoparan. Hayatı öğrenmen içinse her seferinde de düşüren yerdir, şefkatli bir babadır Tozkoparan.

En iyi marketin kendi marketi, en iyi nalburun kendi nalburu neyin iyisi varsa kendi içinde olandır.

İlk aşkı illa ki kendi mahallesinden sevdiren mekândır.

Bir gün olup da çıktığında, gözlerinden 3 damla yaş akıtan yerdir.

Her ziyaret ettiğinde bile hâlâ çıkmak istemeyeceğin yerdir Tozkoparan.

Şanslı insanın doğacağı ve öleceği yerdir, dönüp dolaşacağım kürekçi dükkânımdır Tozkoparan. (<http://tozder.net>)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME:

DÖNÜŞÜM KİMİN YARARINA?

Tozkoparan'ın kentsel dönüşüm alanı ilan edilme süreci, kentsel dönüşüm politikaları çerçevesinde yapılan uygulamalardaki çifte standartları açıkça görünür hale getirmiştir. Kentin daha güçlü ve yüksek gelirli kesimlerinin yaşadığı bölgelerde yer alan yıpranmış konut dokusu çoğunlukla müteahhitte anlaşma yoluyla ve ciddi bir rant artışıyla dönüşürken, Tozkoparan gibi dar gelirlilerin yaşadığı konut alanları ve hukuki statüsü muğlak gecekonduların büyük projeler yoluyla dönüştürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu ikinci dönüşüm biçiminde, mülkiyet hakları tamamen farklı bir yasal zeminde değerlendirilmekte ve bu durum yaşayanlarda adaletsizlik duygusu yaratmaktadır. Müteahhitte anlaşma sürecinde, mülk sahipleri birebir sürecin parçası olarak pazarlık yapabilme şansına sahipken, kentsel dönüşüm projesi kapsamına alınan bölgelerde seçme şansı, çıkarılan yeni yasalar ve TOKİ gibi kurumlara aktarılan büyük yetkiler nedeniyle çok sınırlıdır. Bu alanlarda yaşayanların kaygısı ise şu anda sahip olduklarından çok daha azına razı olmak zorunda bırakılmaktır. Dolayısıyla, mahalleli açısından, ortaya çıkan muhalefet bir tür "eşit hak arama" ve mevcut koşullarını koruma mücadelesidir.

Bilindiği gibi Tozkoparan depreme dayanıksız yıpranmış konut dokusu gerekçesiyle dönüştürülmek istenmektedir. İstanbul'da çok şiddetli bir deprem ihtimalinin olması bu tür dönüşümleri İstanbul'un pek çok yerinde zo-

runlu hale getirdiği bir gerçektir. Ancak Tozkoparan'da yapılmak istenen dönüşüm bu zorunluluğu aşan bir nitelik göstermektedir. Mahallede 1980 sonrası yapılan çok sayıda kooperatif konutu henüz ekonomik ömürlerini tamamlamamışlardır; ancak bilindiği gibi 58 hektarlık gecekondular bölgesi içindeki tüm yapılar dönüşüme tabi tutulmaktadır. Nitekim belediyenin yaptığı açıklamalarda, esas meselenin buradaki düşük yoğunluklu konut dokusu olduğu anlaşılmaktadır. Belediye Başkanı, kendisiyle yapılan bir söyleşide, bu bölgede mevcut 4.700 konutun yıkılarak yerine 12.000 konutluk bir kent yaratılacağını ifade etmiştir. Bu sayede Güngören'deki sıkıntılı ve sıkışık alanların Tozkoparan'a kaydırılarak ilçede yeni meydanlar ve yeşil alanlar açılmasının planlandığı söylenmektedir (<http://www.gungorenhabergazetesi.com>, 14.11.2010).

Tozkoparan'da "yerinde dönüşüm" yapılacağı ve mülk sahiplerine aynı büyüklükteki konutların bedelsiz ya da az bir bedelle verileceği sözü verilmektedir. Şu anda sahip olduklarından daha büyük bir konut isteyenler ise banka yoluyla borçlandırılacaktır. Mahallede yaptığımız araştırma burada yaşayanların büyük bir çoğunluğunun böyle bir farkı ödeme gücüne sahip olmadığını göstermektedir. Dar gelirli hanelerin, yeni bir yaşam kurmanın güç olduğu yaşlara gelenlerin ve emeklilerin ağırlığının hissedildiği bu mahallede yapılacak dönüşüm insanları kaygılandırmaktadır. Her ne kadar konutların kendilerine bedelsiz verileceği söylene de, belediyenin buradaki konut yoğunluğunu üç kat artıracığını ifade etmesi mahallenin niteliğinin bütünüyle değişmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, burada yaşayanlara çok daha yüksek yoğunluklu ve kentsel standartlar

açısından daha düşük bir yaşam alanının teklif edilmesi muhalefetin en temel gerekçesini oluşturmaktadır. Belediyenin anketlerinde sunulan seçenekler, on katın üzerinde inşa edilecek tipik TOKİ bloklarıdır. Bu blokların şu anda TOKİ'ye devredilmiş olan açık alanlarda başlaması ve mahallede yaşayanların binalar bittikçe buraya taşınması planlanmaktadır. Tasfiye edilen yerlerin tasarrufu da yine TOKİ'ye ait olacaktır. Dolayısıyla, bugün mahallede yaşayanlar, bu alanın belli bir bölgesine toplanacak, geri kalan kısımda ise TOKİ'nin uygun gördüğü bir başka yapılaşma söz konusu olacaktır.

Tozkoparan'da yaşayanların büyük bir bölümü, hem yaşam alanlarında hem de çalışma hayatında göreceli olarak daha formel ilişkiler geliştirebilmişlerdir. Sosyal güvenliği olanların oranlarının yüksekliği, kamu sektöründe çalışma olanağı, meslekler, işteki konumlar, kadınların çalışma yaşamına dahil olması, sendikalaşma oranları gibi faktörler göz önüne alındığında Tozkoparan'da çalışma hayatına ilişkin koşulların diğer mahallelerden göreceli olarak daha iyi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu farklılık işsizlik, yoksulluk gibi temel sorunların çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Ma-

Resim 9.3: Çevrede yükselen TOKİ Blokları (Kaynak: Alan araştırması (Nisan 2009): Hedeflenen dönüşüm biçimi).

halede, çalışanın olmadığı hanelerin yüksek oranı buradaki emekli ya da işsiz nüfusa işaret etmektedir. Nitekim yukarıda da ifade edildiği üzere hanelerin yarısına yakınının geliri 1.000 TL'nin altındadır. Hanehalklarının büyük bir bölümü ancak gıda, giyecek, sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir ve tasarruf yapma olanağı çok sınırlıdır. Bu nedenle borç çıkarılırsa ödeyememek en önemli kaygı unsurudur. Ayrıca, çalışanların işyerlerinin mahallenin bulunduğu ilçede ya da yakın ilçelerde olması, kentsel dönüşüme bağlı yerinden edilme ya da yer değiştirme durumunda çok ciddi yaşamsal sorunlar yaşanabileceğinin işaretini vermektedir. Bir başka önemli kaygı ise sosyal ilişkilerin kaybedilmesidir; mahallede yapılan gö-

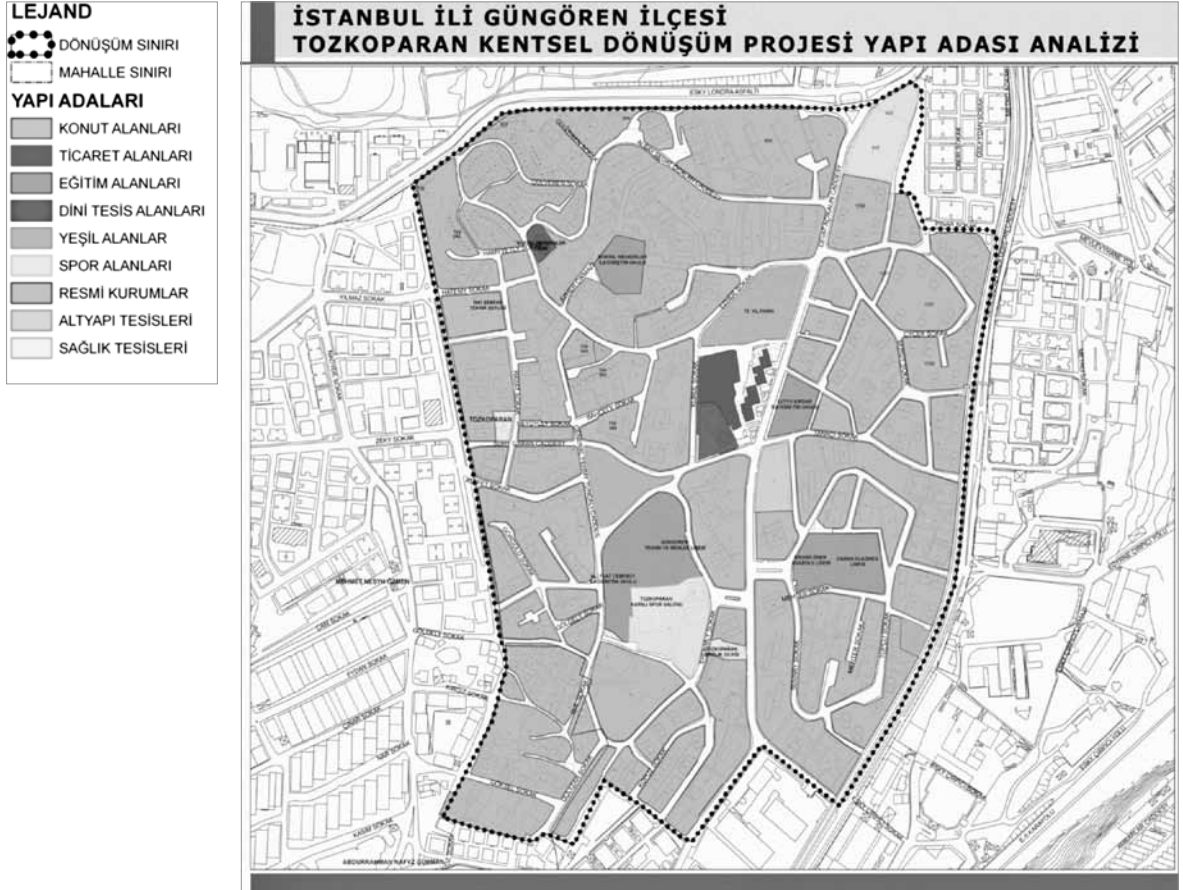
rüşmeler ve yukarıda özetlediğimiz mahalleye ilişkin bulgular bunun da yaşamsal bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Mahalle derneğinin kuruluş amacında da ifade edildiği gibi, burada yaşayanlar, proje sürecinin her aşamasına katılımı ve kendilerinin iradesi olmadan hiçbir şey yapılmamasını talep etmektedirler. İstedikleri, mahallede yaşayanların menfaatine olacak projelerin birlikte üretilerek mahallenin yaşam koşullarının iyileştirilmesidir. Sahip oldukları koşullardan ciddi şikâyetleri olmayan mahalleli açısından, böyle bir dönüşüm konusunda uzlaşma sağlanması için ancak daha iyi bir yaşam standardının vaat edilmesi gerekmektedir. Öte yandan bugün önlerine konan seçenek, yıllar içinde emek ve-

LEJAND	
SINIRLAR	
PLANLAMA SINIRLARI	
	NAZİM PLAN ÇİZİMİ SINIRLARI
	1/5000 ÖLÇEKLİ NAZİM PLAN SINIRLARI
	GEÇERLİ OLMAYAN BÖLGE ALAN SINIRLARI
ÖZEL KOŞULLU ALAN SINIRLARI	
	AŞIRI YÜKSEKLİK, TOPOĞRAFİK, ZEMİN ÇÖKME, YAĞMUR SUYU, NİSPETEN YÜKSEK OLANLAR, ÖZEL OLMAYAN ALAN SINIRLARI
KENTSEL ALAN KULLANIMI	
KONUT YERLEŞME ALANLARI	
	YÜKSEK YOĞUNLUKTA 800 kişi/ha
	ORTA YOĞUNLUKTA 400-700 kişi/ha
	AZ YOĞUNLUKTA 400 kişi/ha
KENTSEL ÇALIŞMA ALANLARI	
	YÖNETİM MERKEZLERİ
	KENTİN VE BÖLGESEL MERKEZ (İ) ALANLARI (İMA)
	ALT MERKEZLER
YAPIL YASAĞI YA DA SINIRLAMA GİTİRİLEN ALANLAR	
	SU KANALLARI KORUMA KUŞAĞI (AÇIK VE KAPALI)
	ENERJİ NAKİL HATTI KORUMA KUŞAĞI
AÇIK VE YEŞİL ALANLAR	
	BATİ (İSTİKLAL) YEŞİL ALANLARI
	PASAJ YEŞİL ALANLARI
	PARKLAR VE DİNLENME ALANLARI
	ÇOCUK BAHÇELERİ
	BÖLGE PARKI
	Diğer Yeşil Alanlar
	MEZARLIK
KENTSEL SOSYAL ALTYAPI ALANLARI	
	İLKÖĞRETİM TESİSLERİ ALANI (Tesis Eğiği)
	ORTAÖĞRETİM TESİSLERİ ALANI
	MESLEK VE TEKNİK ÖĞRETİM TESİSLERİ ALANI
	YÜKSEK EĞİTİM TESİSLERİ VE KAMPÜS ALANLARI
	KÜLTÜREL TESİSLER ALANI
	SOSYAL TESİSLER ALANI
	HALK EĞİTİM MERKEZİ
	SAGLIK TESİSLERİ ALANI
	BELEDİYE HİZMET ALANI
	TEKNİK ALTYAPI ALANI
	BARET YERİ (İMA)
	KENTİN VE BÖLGESEL BÜYÜK SPOR ALANLARI
	KAPALI VE AÇIK DEĞER SPOR ALANLARI
KENTSEL TEKNİK ALTYAPI	
ULAŞIM KARIYOLLARI	
	ENİNE KONTROL YOLLARI
	1. KENTİN VE BÖLGESEL OTYOLLAR
	2. VE 3. KENT İÇİ YOLLAR
	TOPLU TAŞIMA DURAKLARI
	AÇIK OTOPARK ALANLARI
	KAPALI OTOPARK ALANLARI
	YERALTI OTOPARK ALANLARI
	AKADEMİK İSTASYONLARI
RAYLI SİSTEMLER	
	METRO HATTI
	HAPFI METRO HATTI
	TRAMVAY HATTI
	METROBUS

Ek 9.1: Tozkoparan mahallesi 1/5000 ölçekli nazım imar planı (Kaynak: Güngören Belediyesi, Kentsel Dönüşüm Bürosu).

Ek 9.2: Tozkoparan, yapı adası analizi (Kaynak: Güngören Belediyesi, Kentsel Dönüşüm Bürosu).

rerek oluşturdıkları ve memnun oldukları mahalle ortamının neredeyse tamamen yok olması ve mevcut yaşam standartlarını kaybetmek anlamına gelmektedir. TOKİ'nin dar gelirli

için ürettiği ve pek çok yerde örnekleri görülen yeni yaşam alanları ise, her ne kadar parlak söylemlerle sunulsa da, ne yazık ki insanlara umut vaat etmiyor...

KAYNAKÇA

- Baysal, Öke, Özkaya, Uyaroglu, "Halk Konutları Standartları", *Mimarlık Dergisi*, sayı 2, Şubat 1965.
- Görgülü, Z., "İstanbul Metropoliyen Alanında Gecekondu Önleme Bölgelerinin Mekânsal Konumları ve Fizik Mekan Çözümlemeleri", Yayınlanmamış Doktora tezi, Yıldız Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 1982.
- Güngören Belediyesi, Kentsel Dönüşüm Bürosu, 2011.
- İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi Komisyon Raporu (14.07.2009) İmar ve Bayındırlık Komisyonu.
- Mimarlar Odası, "Sosyal Konut Standartları Üzerinde Mimarlar Odasının Görüşleri", *Mimarlık Dergisi*, sayı 3, 1964.
- Öğdül, H., "Konut Alanlarının İyileştirilmesinde Toplumsal Bağların Rolü", Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Şehircilik Doktora Tezi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.
- Tozkoparan Kentsel Dönüşüm Protokolü (2008) İstanbul İli Güngören İlçesi Tozkoparan Gecekondu Önleme Bölgesi Kentsel Yenileme (Gecekondu Dönüşümü) Projesine İlişkin Protokol, TOKİ ve Güngören Belediyesi.
- Sudalı, M., "Konut Politikasında Genel Düşünceler ve Halk Konutları Standartları'nın Kritiği", *Mimarlık Dergisi*, Sayı 2, Şubat 1965.
- Suher, H., "Bölge Şartları İçinde Standartlaşma", *Mimarlık Dergisi*, sayı 3, 1964.
- Tekeli, İ., "Gecekondu Önleme Bölgeleri", *İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, cilt 3, 1994c, s. 385.
- Tuna, O., *İstanbul Gecekondu Önleme Bölgeleri Araştırması*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İktisat ve İktisaiyat Enstitüsü, Sosyal Gelişme ve Araştırma Enstitüsü, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1977.
- Türkün, A., "Konut Alanlarında Radikal Dönüşümler", Konut Sempozyumu, 2010a, TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu, 3-4 Aralık 2009.
- www.gungoren.gov.tr
- Gazete ve Dergi Haberleri**
- Artı İvme* dergisi, 08.02.2009, Dernek Başkanı Av. Emel Neçelik ve mahallenin eskilerinden Pevrülthane Dünder ile yapılan röportaj, www.ivmedergisi.com, Erişim Tarihi: 08.09.2011.
- Birgün*, 25.11.2008, "Sulukule'den Sonra Sıra Tozkoparan'da" (Engin, E.)
- , 17.04.2009, "Tozkoparan'da Dönüşüm: Kentsel mi, Rantsal mı?" (Güvercin, Ü.)
- , 01.07.2010, "Tozkoparan'ı Toz Etme Planı" (Yıldırım, Ş.)
- , 31.08.2010, "Kentsel Dönüşüm Felç Etti" (Yıldırım, Ş.)
- Bugün*, 10.12.2007, "Tozkoparan'da TOKİ Uyanıklası" (Kuş, A.)
- Cumhuriyet Dergi* (27.02.2011, "Dönüşümün Sıkıntısı da Büyük Oldu..." (Ülkütekin, D.) <http://tozder.net>; Erişim Tarihi: 08.09.2011.
- Milliyet*, (02.11.1950, "Surlar Civarındaki Gecekonduların Durumu"
- , 10.12.1950, "Edirnekapi, Topkapı ve Ahırkapı'daki Gecekondular Nakledilecek"
- , 09.07.1962, "Sosyal Mesken İnşası Ağustos'ta Başlayacak"
- , 10.07.1962, "Halk Tipi Ucuz Mesken"
- , 26.08.1962, "Gökay: İnşaat İçin Devlet Yatırımı Artacak"
- , 07.08.1964, "Gecekonduların İslahına Bu Ay İçinde Başlanıyor"
- , 13.08.1967, "Sosyal Meskenlerde Gecekondu"
- , 21.08.1972, "Toker: Sosyal Konutlarda Yolsuzluk Yapıldı"
- , 30.07.1973, "İstanbul'da Sosyal Konutların Tapusu Dağıtıldı. 30 Bin Konut Daha Yapılacak"
- , 20.01.1983, "Memurlar Emekli Oldu, Konutlar Hala Yarım"
- , 31.10.1985, "Dalan Ev Dağıttı"
- , 28.03.1986, "Dalan Sosyal Konut Temeli Attı"
- , 14.02.1989, "Adaylardan Bol Suçlama"
- TOZDER Dergi*, Temmuz-Ağustos 2011.
- TÜİK, İşgücü İstatistikleri.
- www.gungorengundem.com "Tozkoparan Kentsel Dönüşüm Projesi Hakkında Merak Edilenler", 02.12.2009.
- www.gungorenhabergazetesi.com, "Güngören Belediye Başkanı Ş.Yücel Karaman'la söyleşi" 14.11.2010.
- www.marmaragundem.org.tr, "Tozkoparan Kentsel Dönüşüm Projesi", 08.11.2009.
- www.ugurkentseldonusum.com.tr: erişim: 29.08.2011.

Zaman, 04.04.2008, “TOKİ 15 bin konut yaparak Güngören’in çehresini değiştirecek” (Kılıç, Y.).

Görüşmeler:

Görüşme 1: Mahallenin en eskilerinden Ş. Hanım, Nisan 2009.

Görüşme 2: Eski muhtar, Nisan 2009.

Görüşme 3: Mahallenin en eskilerinden Ö. K., dernek yönetim kurulu üyesi ve saymanı, Nisan 2009.

Görüşme 4: Mahallenin en eskilerinden H. Bey, Nisan 2009.

Görüşme 5: Mahallenin en eskilerinden S. Bey, Nisan 2009.

Görüşme 6: Mahallenin en eskilerinden P. D., Nisan 2009.

Görüşme 7: Mahallenin en eskilerinden Ö. K., dernek yönetim kurulu üyesi ve saymanı, Mart 2010.

Görüşme 8: Mahallenin en eskilerinden Ö. K., dernek yönetim kurulu üyesi ve saymanı, Ağustos 2011.

Ayazma ve Tepeüstü'nden Bezirganbahçe'nin “Konut Depolarına” Mekânı Değişen Yoksulluk ASUMAN TÜRKÜN - ŞÜKRÜ ASLAN

Giriş

2000'li yıllarda kent politikalarının en önemli gündem maddesi haline gelen ve gecekondulu alanlarının tasfiyesini hedefleyen kentsel dönüşüm uygulamalarının İstanbul'daki ilk örneklerini, Küçükçekmece ilçesinde yer alan Ayazma ve Tepeüstü Mahalleleri oluşturmaktadır. Ziya Gökalp Mahallesi sınırları içinde yer alan, Olimpiyat Park alanı ve Organize Sanayi Bölgesi'ne yakın olan bu iki yerleşim, kuzeyinde Başakşehir, güneyinde ise Halkalı Toplu Konutları'nın bulunması nedeniyle kentin önemli bir alanını “işgal” etmekteydiler (**Harita 10.1**). 13.06.2004'te TOKİ, Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve Küçükçekmece Belediyesi arasında üçlü protokolle imzalanan kentsel dönüşüm kararının ardından, bu iki mahalle, Belediye Meclis kararıyla 04.07.2005'te “kentsel dönüşüm alanı” ilan edilmiştir. Bu karar uyarınca, bu alanda toplam 1.625 bina yıkılmış ve yıkımlardan 2.135 hane etkilenmiştir. Sonuç olarak, 10.675 kişi yıkımlar

sonucu tahliye edilerek, 2006 ve 2007 yıllarında Bezirganbahçe'de inşa edilen TOKİ bloklarına yerleştirilmişlerdir (Küçükçekmece Belediye Başkanlığı, 2007). Kiracılar için ise bir çözüm getirilmemiştir. Yıkım alanında kurdukları çadırlarda yaşamaya devam eden kiracıların yaşadığı zorluklar medyaya da yansımış ve Bezirganbahçe'deki uygulama çeşitli araştırmaların konusu haline gelmiştir. Bugün gelinen aşamada, TOKİ'nin iştiraki Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı'na (GYO) devredilen 199 bin 254 metrekarelik alanda, toplam 355 bin metrekarelik konut yapımını kapsayan ihaleyi Ağaoğlu Şirketler Grubu kazanmış ve bu alanda prestijli bir konut sitesinin inşasına başlamıştır (*Milliyet*, 26.12.2009).

Küçükçekmece Belediyesi, yıkımlar öncesinde Ayazma ve Tepüstü'nde bir araştırma yapmış ve bölgedeki mülkiyet deseni ve yaşayanların toplumsal özellikleri ile ilgili çeşitli bulgulara ulaşmıştır (Küçükçekmece Belediye Başkanlığı, 2007). Bu iki mahallede yaşayan ailele-

rin düşük gelir durumları, yetersiz eğitim düzeyleri ve güvencesiz çalışma koşulları aslında daha sonra yaşanacak mağduriyetlerin de ipuçlarını barındırmaktadır. Yıkım öncesi Ayazma ve Tepüstü'nde yapılan farklı araştırmalar da benzer bulguları ortaya koymaktadır (Baysal Uzunçarşılı, 2009, 2010; Bartu ve Kolluoğlu, 2008; Turgut ve Ceylan, 2010). Dar gelirli, çok çocuklu ve genç bir aile profilinin hâkim olduğu bu mahallelerden ayrılanlar, yerleştirildikleri TOKİ bloklarında ödeme güçlüklerinin yanı sıra pek çok farklı sorunla karşılaşmışlardır. Merkezî ve yerel yönetim açısından bu mahallede başarılı bir sonucun elde edilmesi, daha sonraki uygulamalara örnek teşkil edebilmesi açısından çok önemlidir. Bu nedenle ortaya çıkan ödeme zorluklarını aşabilmek için birtakım kolaylıklar sağlanmış; ancak yine de toplu konutlara yerleşen ailelerin yarısına yakınının buradan ayrılması engellenememiştir. Ayazma'da barakalarda yaşamaya devam eden kiracıların yaşadığı mağduriyetin medyada yer bulmasıyla, kiracılara da aynı koşullarda ev sağlanacağı sözü verilmiş; ancak bu sözler de tutulmamıştır. Burada ilginç olan durum, gecekondu bölgelerinde gerçekleştirilen kentsel dönüşümün ilk uygulamalarından birinin toplumun en dezavantajlı ve güçsüz kesimlerini barındıran bu iki mahallede başlatılmış olmasıdır.

Halkalı Bezirganbahçe Toplu Konut Alanı'nda yapılan araştırmanın çalışmamız açısından ayrı bir önemi vardır. Bu çalışma kapsamında Ayazma ve Tepeüstü'nden Bezirganbahçe'ye gelen hanehalkları ile 2009 Temmuz ayında kapsamlı bir anket yapılmış, burada yaşayanların ekonomik ve toplumsal koşullarının yanı sıra bu tasfiye sürecinde ve sonrasında yaşanan gelişmelere ilişkin bulgulara ulaşılmıştır.

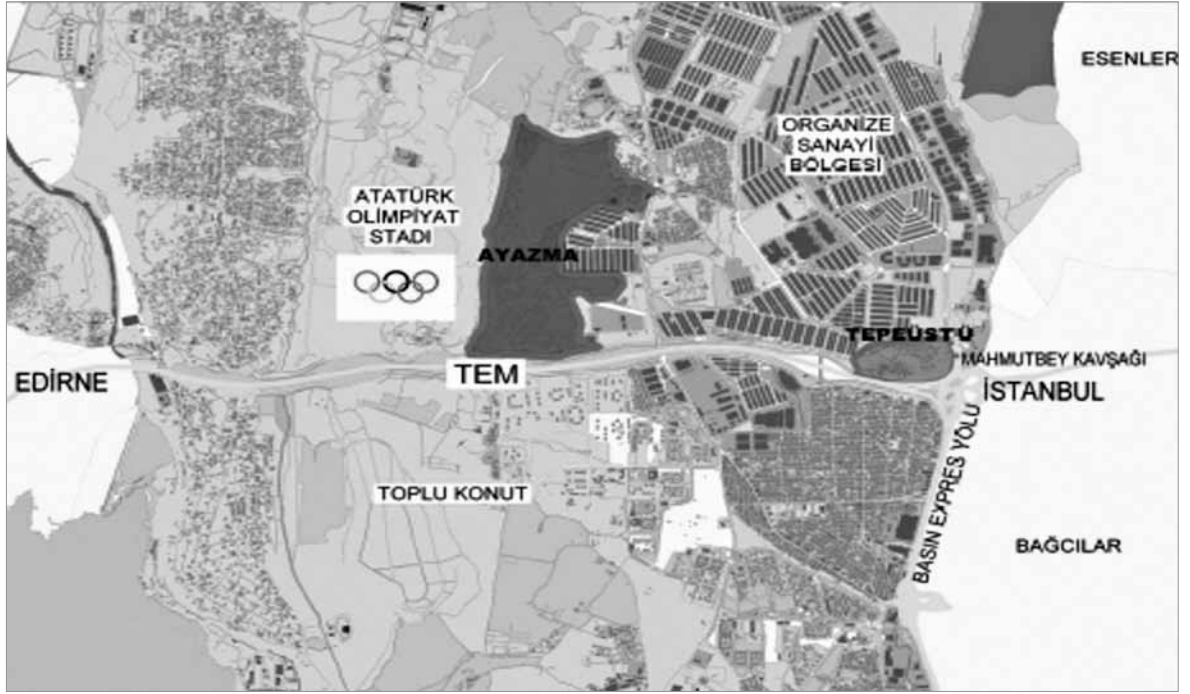
Bu mahallelerden gelenlerin yerleştirildiği bloklarda toplam 57 haneyle görüşülmüş ve 350 kişinin bilgisine ulaşılmıştır. Bu alanda yapılmış çeşitli araştırmalar ve bizim yaptığımız görüşmeler buraya yerleştirilen 1.400 civarında hanenin yarısına yakınının ayrıldığını göstermektedir. İyimser bir tahminle burada kalan hane sayısını 900 olarak kabul ettiğimizde örneklem düzeyi hane sayısına göre % 6,3, birey sayısına göre ise % 5,6'dır.¹ Ayrıca, mahallede yapılan görüşmeler ile medyada çıkan haber ve mülakatlar bu dönüşümün farklı boyutlarına ve yaşanan mağduriyetlere ışık tutmaktadır.

Kentsel dönüşüm uygulamalarının ilk kapsamlı örneğini oluşturan Bezirganbahçe'deki mevcut durum, kentsel dönüşüm politikalarını yeniden tartışılabilmenin zeminini oluşturmaya yanı sıra, TOKİ uygulamaları ve sonuçlarına ilişkin de önemli ipuçları sunmaktadır. Dolayısıyla, 2009 yılında Bezirganbahçe'de gerçekleştirdiğimiz araştırma, dönüşümün ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarını ve TOKİ konutlarına taşınanların karşılaştıkları farklı sorunları ortaya koymak açısından önemlidir. Diğer bir deyişle, bu araştırma kentsel dönüşüm politika ve uygulamalarını gündelik pratikler açısından sorgulama niteliğini taşımaktadır.

KÜÇÜKÇEKMECE: BUGÜNDEN GEÇMİŞE BAKMAK

Küçükçekmece ilçesi daha ziyade doğal özellikleri ile tanınmaktadır. Ancak ilçe aynı zamanda, İstanbul'un eski yerleşim yerleri olarak bilinen Yarımburgaz Mağaraları, Reigon ve Balthonea antik kentlerini de kapsamı nedeniyle tarihi bir özelliğe de sahiptir. 19. yüzyılın son-

1 Bezirganbahçe'de hanehalkı büyüklüğü ortalaması Temmuz 2009'da yaptığımız anketlerde 6,9 olarak saptanmıştır.

Harita 10.1: Ayazma ve Tepeüstü'nün Küçükçekmece ilçesi içindeki konumu ve çevredeki gelişmeler
(Kaynak: Küçükçekmece Belediye Başkanlığı, 2007).

larında “Çekmece-i Sagır” olarak bilinen bölgede, Osmanlı dönemine ait kervansarayların, köprülerin, medreselerin, köşkların ve camilerin izleri yer alır (Küçükçekmece Belediyesi, 2007). 19. yüzyılın başında Küçükçekmece ilçe nüfusunun yarısı Türk, yarısı da Rumlardan oluşmaktaydı. 1912’lerden itibaren Balkanlar’dan, 1923’te ise Yunanistan’dan gelen Müslüman nüfus buradaki Rum nüfus ile mücadele edilmiştir. Cumhuriyet döneminde ilçenin belli başlı merkezleri bugünkü Küçükçekmece, Safra ve Halkalı köyleri olmuştur. 1954’te Bulgaristan ve Yugoslavya’dan gelen göçmenlerin bir kısmının bu bölgeye yerleştirilmesiyle yeni yerleşim alanları ortaya çıkmış; 1956 yılında ise Küçükçekmece, belde beledi-

yesi olarak yeni bir idari statüye kavuşmuştur (www.kucukcekmece.bel.tr).

1960’larda sanayi kuruluşlarının bölgeye gelmesi ve artan göçlerle birlikte ilçede gecekondu alanları yaygınlaşmaya başlamıştır. İzleyen süreçte kooperatiflerin de bölgede yer seçmeye başlamasıyla ilçenin nüfusu 1965’ten sonra % 100 artmıştır. 1935’te 706, 1941’de ise 780 kişi olan nüfus, 1980’li yılların ortalarına gelindiğinde 100.000’i aşmıştır. 1980 sonrasında TEM Otoyolu’nun ve E-5’i (D100) TEM’e bağlayan yolların yapılmasıyla birlikte, bölgede varlık gösteren sanayi işletmeleri de nüfus artışını tetiklemiştir. Bu durum, yöredeki eski çiftlik arazileri üzerinde büyük dönüşümlerin yapılabilmesine olanak sağlamıştır. Bu

hızlı gelişme sürecinin sonunda Küçükçekmece 1989'da Bakırköy'den ayrılarak ilçe haline getirilmiş; 1992'de ise Avcılar yeni bir ilçe olarak Küçükçekmece'den ayrılmıştır (Aksel, 1993).

1990 yılında İkitelli Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması Küçükçekmece'deki konut gelişimini etkilemiştir. Bu gelişmeler bölgede, özellikle orta ve dar gelirli kesimlerin yaşadığı konut alanları ile birlikte gecekonduların da yoğunlaşmasına neden olmuştur. Son yıllarda farklı gelir grupları için inşa edilen toplu konutlar da nüfus artışını tetikleyen faktörler arasındadır. Mahalle sınırlarının yeniden düzenlenmesi ve Bezirganbahçe gibi binlerce konutun bulunduğu mahallelerin inşa edilmesi bu döneme denk gelmektedir. Büyük konut sitelerini kapsayan Başakşehir'in 2008 yılında Küçükçekmece'den ayrılarak yeni bir ilçe olması, bu mekânsal gelişme ve hızlı nüfus artışının sonucudur. İlçede yaşanan idari bölünmelere rağmen Küçükçekmece'deki nüfus artış hızı sürmüştür. 2009 verilerine göre, mahalle ölçeğindeki nüfusa bakıldığında, İstasyon Mahallesi gibi dar gelirli kesimler için inşa edilen toplu konut sitelerinin konumlandığı kısımlarda yüksek nüfus artışının gerçekleştiği görülmektedir. İlçedeki diğer mahalleler için de bu eğilim bir ölçüde geçerlidir. Küçükçekmece, 2009 yılında İstanbul nüfusunun % 5,22'sini barındırmaktadır (TÜİK, Mahalle Nüfusları 2000-2009).

Küçükçekmece, organize sanayi bölgesinin de kurulmasıyla, bir üretim merkezi olarak İstanbul'da önemli bir yere sahip olmuştur. Ayrıca, ilçedeki imar faaliyetleri ve hızlı inşa edilen toplu konutlar inşaat sektörünün de gelişmesine neden olmuş; bu sektörde çalışma olanağının artması ilçeye göçleri arttırmıştır. Özellikle inşaat sektöründe yaratılan istihdamın kentin

en yeni göçmenleri için önemli bir geçim kaynağını oluşturduğu düşünülürse, Ayazma ve Tepeüstü'nde yapılan gecekonduların ilçedeki bu gelişmelerin bir ürünü olduğunu söylemek yanlış olmaz. İlçede faaliyet gösteren firmaların yatırımlarına baktığımızda, 2000 yılı itibarıyla, ilçede en önemli faaliyet kollarının, inşaat (% 7,51), mensucat (% 6,38), bakkaliye (% 5,67) ile makine ve ekipmanları imalatı (% 3,99) olduğunu görürüz. 2006'da bu sektörlerin paylarında artışlar olmuş ve en yüksek payı imar faaliyetlerinden dolayı inşaatçılar (% 7,95) almıştır. Bu sektörlerin il içindeki ağırlıklarına bakıldığında, 2000 yılında şehir içi taşımacılık (% 4,7), bakkaliye (% 4,08) ve şekerli mamuller, konserve ve içkinin (% 3,2) önemli bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. 2006 yılında ilçede yer alan bütün sektörlerin il içindeki paylarında ciddi artışlar meydana gelmiştir; bunların başında da sırasıyla makine ve ekipman (% 8,27), şehir içi taşımacılık (% 6,34) ve mensucat (% 5,58) gelmektedir (İstanbul Valiliği, İl İstihdam Kurulu, 2007).

Çalışanların faaliyet kollarına dağılımı yönünden baktığımızda ise ilçede en yüksek oranın imalat sektörüne (% 62,9) ait olduğu görülmektedir. Bunun dışında çalışanların % 19,6'sı ticaret sektöründe yer almaktadır. Özellikle imalat sektöründe çalışanların, İstanbul bütünü içinde aldığı paylar değerlendirildiğinde Küçükçekmece ilçesinin özel bir yere sahip olduğu görülür; bu ilçede imalat sektöründe çalışanların tüm il içindeki oranı % 10 düzeyindedir (TÜİK, 2002). Sonuç olarak Küçükçekmece'nin, ekonomik ilişki ağlarını imalat ve ticaret sektörleriyle oluşturmuş, enformel ve formel sektörlerin iç içe geçtiği ve konut biçimi olarak gecekondu veya gecekondundan dönüş-

türülmüş apartman yapısının baskın olduğu, yapılarının % 80'inde ruhsatın olmadığı tipik bir İstanbul ilçesi olduğunu söyleyebiliriz (Turgut ve Ceylan, 2010).

KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİNİN HEDEF MEKÂNLARI: AYAZMA VE TEPEÜSTÜ'NDE TAHLİYE SÜRECİ

İstanbul'da kentsel dönüşüm politika ve pratikleri söz konusu olduğunda akla ilk gelen ilçe Küçükçekmece'dir. İlçe belediyesi, 1990'lı yılların ortalarından başlayarak merkezî yönetimin kentsel dönüşüm politikalarına paralel bir söylem geliştirmiş ve adeta kentsel dönüşüm uygulamalarına öncülük etmiştir. Bu misyonun pratikte, en azından, iki belirgin örneğinin bulunduğu görmekteyiz. Bunlardan ilki 13.06.2004'te TOKİ, Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve Küçükçekmece Belediyesi arasında üçlü protokolle imzalanan kentsel dönüşüm kararıdır. Bunu takiben 04.07.2005 tarih ve 2005/2 sayılı Belediye Meclisi iradesiyle, Ayazma ve Tepeüstü bölgeleri kentsel dönüşüm alanı ilan edilmiştir. İkincisi ise, 27-30 Kasım 2004 tarihinde, Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu'nun ilçe belediyesinin öncülüğünde düzenlenmiş olmasıdır. Sempozyum öncesinde, ilçede yer alan üç alt alanda ön anket çalışmaları yapılmış, ilçenin dokusu hakkında bilgiler toplanmış ve bu çalışma daha sonra kitap haline getirilmiştir (Küçükçekmece Belediyesi, 2004; Turgut ve Ceylan, 2010). Böylece, Küçükçekmece, İstanbul'da "kentsel dönüşüm" denildiğinde akla gelen ilk ilçe olarak belleklerde yerini almıştır. Küçükçekmece Belediyesi, egemen konut politikalarının en bilinen uygulayıcısı olmanın yanı sıra bu uygulamalarıyla en çok tartışılan yerel kamusal aktör

olarak gündeme gelmiştir. Bir anlamda ilçe, kentsel dönüşüm uygulamalarının test edildiği bir laboratuvar işlevi görmüştür.

Küçükçekmece'deki kentsel dönüşüm uygulamaları, genel olarak ilçenin büyük bir bölümünü oluşturan gecekondu alanlarının yıkılmasını hedeflemektedir. Belediye Başkanı Aziz Yeniay dönüşümün hedefini "yarınlara modern, düzenli, yeşil, yaşanabilir ve sürdürülebilir bir Küçükçekmece bırakmak" olarak ifade etmektedir (*Türkiye*, 31.10.2008). Belediyeden yapılan açıklamalarda, Tepeüstü ve Ayazma mahallelerinin hazine arazisi üzerinde yasadışı olarak yapılaştıkları, sosyal donatı ve altyapıdan yoksun oldukları ve gelir seviyesi düşük sosyal çöküntü alanları oldukları vurgulanmaktadır. 2005 yılında, Küçükçekmece Belediyesi bu mahallelerde fiziksel durum-mülkiyet dokusu, hak sahipliliği ve sosyal profil başlıklarında analiz ve tespit çalışmaları yürüterek uygulama sürecini başlatmıştır. Sosyal profili ortaya koymak amacıyla, % 100 örneklem uygulayarak ve yüz yüze görüşme tekniğiyle 1.501'i Ayazma'da, 355'i Tepeüstü'nde olmak üzere toplam 1.856 hane halkı ile görüşülmüştür. 2005'te yapılan araştırmaya göre Ayazma'da 1.245 bina bulunmakta ve 8.775 kişi yaşamaktadır. Tepeüstü'nde ise 380 binada 1.900 kişi yaşamaktadır. Ayazma büyük oranda hazine arazisi üzerinde yapılaşmıştır ve bu alanda genellikle tek katlı konutlar bulunmaktadır; şahıs arazileri üzerinde ise çok katlı yapılar inşa edilmiştir. Ayazma'da yer alan 1.245 binanın % 68'i tek katlı, % 16'sı iki katlı binalardan oluşmaktadır; 5 kat ve üzerindeki binalar toplam binaların sadece % 2'sini oluşturmaktadır. Tepeüstü'nde bulunan 380 binanın 379'u ise tek katlıdır. Ayazma'nın % 52'sini şahıs arazileri

oluşturmaktadır; % 32'si ise kamu mülkiyetindedir. Tepeüstü'nde hazine mülkiyetleri TOKİ'ye devredilmiş olduğu için, arazinin % 90'ı TOKİ'ye ait görünmektedir (Tablo 10.1). Ayazma ve Tepeüstü'nde yapılan yıkımlar sonucunda 10.675 kişi bölgeden tahliye edilmiştir (Küçükçekmece Belediye Başkanlığı, 2007).

Aynı araştırmada Ayazma ve Tepeüstü'nde yaşayanların mahalleye yerleşme dönemlerine ve ekonomik ve toplumsal profillerine ilişkin bulgular da yer almaktadır. Ayazma ve Tepeüstü'nde yaşayanların % 69'unu ev sahipleri oluşturmaktadır. Bölgede ödenen en yüksek kira bedelleri ise 2007 yılında 150-199 TL aralığındadır. Hanelerin % 38,1'inin 4-5 kişilik ailelerden oluştuğu, % 17,7'sinde ise 8 ve üzerinde kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Bu mahallelerde yaşayan nüfusun % 25,9'u 18 yaşın altındadır ve genç bir nüfus yapısı hâkimdir. Araştırmada bu iki mahallede yaşayanların eğitim seviyesinin çok düşük olduğu saptan-

mıştır; nüfusun % 31'inin okuma yazması yoktur ve sadece % 26'sı okuryazardır. Bunun dışında % 31'lik bir kesim ilkokul mezunu iken, lise mezunlarının oranı sadece % 3'tür. Bu mahallelerde yaşayanların çoğunlukla İktelli OSB'de çalıştıkları ve Küçükçekmece ilçesinde çalışanların % 62'sinin imalat sektöründe, % 36'sının hizmet sektöründe istihdam edildiği saptanmıştır. Çalışanların sadece % 36'sı sosyal güvenceye sahipken, % 14'lük bir kesimin yeşil kartı bulunmaktadır. Çalışabilir genç nüfusta işsizlik oranı çok yüksektir ve hanelerin % 8'inde çalışan kişi bulunmamaktadır (Turgut ve Ceylan, 2010; Küçükçekmece Belediye Başkanlığı, 2007).

Yıkım öncesi yapılan başka araştırmalar da bulunmaktadır. Baysal'ın Ayazma'da gerçekleştirdiği alan araştırmasına göre, ortalama hane geliri 600 TL'dir. Hane reislerinin sadece % 28'i SSK'ya bağlı çalışmaktadır ve % 68'inin sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Burada yaşayanların % 10'unda Yeşil Kart bulunmaktadır. Mahallelinin % 25'i kiracıdır; kiracıların % 37'si İstanbul için oldukça makul sayılabilecek 100-150 TL arasında kira ödemektedir. 50 TL'den az kira ödeyenler ise % 21 gibi önemli bir paya sahiptir. Nüfusun % 7'sinin nüfus cüzdanı yoktur ve % 79,4'ü ilkokul, % 12,7'si ortaokul, % 7,4'ü lise ve % 0,5'i üniversite mezunudur (Baysal Uzunçarşılı, 2010).

Bu verilerin bir kısmı Bezirganbahçe'de yaptığımız araştırmada elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Ancak bu iki araştırmada elde edilen sonuçlar yıkım öncesi durumu yansıtmakta; dolayısıyla, kiracıları da içine almaktadır. Temmuz 2009'da Bezirganbahçe'de gerçekleştirdiğimiz araştırma ise neredeyse tümüyle Bezirganbahçe'ye yerleşen ev sahiplerini

TABLO 10.1
Ayazma ve Tepeüstü'nde Mülkiyet Dağılımı

Bağımsız birim	Ayazma		Tepeüstü	
	Parsel alanı (m ²)	%	Parsel alanı (m ²)	%
Hazine	389.772	32,0	4.185	2,0
TOKİ	250	0,0	222.021	90,0
Tescil harici	178.784	15,0	-	0,0
Vakıf	2.780	0,0	-	0,0
İl Özel İdaresi	760	0,0	-	0,0
Tedaş	522	0,0	-	0,0
Şahıs	628.545	52,0	9.942	4,0
Kooperatif	0	0,0	10.716	4,0
Toplam	1.201.413	100,0	246.864	100,0

Kaynak: Küçükçekmece Belediye Başkanlığı, 2007.

kapsamaktadır; ayrıca ödeme güçlüğü nedeniyle Bezirganbahçe'den ayrılanların durumunu da yansıtmamaktadır. Dolayısıyla, elde ettiğimiz veriler, burada kalmaya direnebilen bir kesimin durumunu ortaya koymaktadır. Bir sonraki bölümde benzerlik ve farklılıkların neler olduğu ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Ayazma ve Tepeüstü mahallelerinin 04.07.2005 tarihinde kentsel dönüşüm alanı ilan edilmesinden sonra yaşanan süreçte ciddi bir muhalefet gösterilmemesi, hem insanların direnme gücüne sahip olmamaları hem de bu ilk uygulamanın yarattığı umutlarla ve beklentilerle ilişkilidir. Kentsel dönüşümün ilanından hemen sonra Bezirganbahçe'de 2 bin 640 konutluk projenin yapımına başlamış, 16.03.2006'da hazine ve şahıs arazisinde yer alan ve tapusu olmayan gecekondular sahiplerine muvafakatname imzalatılmıştır. Buna göre, TOKİ Başkanlığına, tasfiye edilecek gecekonduların bedelleri hesaplanmış ve söz konusu bedel yeni yapılan konut bedellerinden düşülerek, bu konutlara yerleşecekler borçlandırılmıştır. 23.04.2006 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan'ın onayıyla, Tepeüstü bölgesinde 366, Ayazma'da 1.108 olmak üzere toplam 1.474 hak sahibine, her bir konutun 41.500 TL bedelle ve % 10'u peşin olmak üzere 180 ay vadeyle satılması onaylanmıştır. 23.04.2006 tarihinde ise % 10'luk peşinatın kaldırılarak, 180 ay vadeyle taksitlendirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, çıkan borcun bakiyesinin ve taksit tutarının her altı ayda bir, önceki altı aydaki memur maaş artışı oranı, ÜFE ve TÜFE oranları arasında en düşük olana göre değerlendirilmesine karar verilmiştir. Ancak yerel seçimlerden önce bu son karar da kaldırılmış ve borçlar sabitlenmiştir. Bütün bu müdahaleler, örnek teşkil etmesi umulan bu

dönüşüm projesinin başarısına verilen önemi açıkça göstermektedir.

Halkalı Bezirganbahçe Toplu Konut Alanı olarak adlandırılan alanda her biri 12 kat ve 48 daireden oluşan toplam 55 blok inşa edilmiştir. 2 oda 1 salon şeklinde planlanan dairelerin büyüklükleri brüt olarak 90,5 m², net olarak ise 74 m²'dir. 15.02.2006'da hazineye ait arazide yaşayan gecekondular için 1. Etap kura çekimleri gerçekleştirilmiş ve 2007 yılının Şubat ayında 943 hane bloklara yerleştirilmiştir. Daha sonraki kura çekimleri tapu sahibi olan 817 aile için yapılmış ve bunların % 58'i konutlarına taşınmıştır. Sonuç olarak bu alana toplam 1.760 hane yerleştirilmiştir (Turgut ve Ceylan, 2010).

Gecekondular alanlarının tasfiyesi sürecinde ciddi sorunlar yaşanmış; ancak dönüşüm öncesinde diğer mahallelerde karşılaşılan örgütlü birliktelik ve yıkımlara karşı yeterli bir muhalefet ortaya çıkmamıştır. Örneğin, 2006 senesinde oluşturulan İstanbul Mahalle Dernekleri Platformu ve faaliyetleri içinde Ayazma yer almamıştır. Ayazma'da kiracı olarak yaşayan O.Ö., Ayazma'nın yıkılmasını öncelikle "birlikte hareket edememeye" ve parçalanmaya bağlamaktadır (Görüşme 1, Temmuz 2009). Belediye bu süreçte kiracılar için de önlemler getireceğini defalarca tekrarlamış ve mahalleliye yolladığı ilk notta, amacını mal sahibi ve kiracı ayırmaksızın "bölgede yaşayan vatandaşları mağdur etmeden sağlıklı yaşam koşullarına kavuşturmak" olarak açıklamıştır (Ek 10.1). Mal sahiplerine ve kiracılara farklı çözümler getirileceği söylenmiş; ancak daha sonra kiracılar hak sahibi sayılmamıştır. 2005 yılında mahalledeki protestolar sonucunda Yeniyay, gecekondular sahipleri ile anlaştıktan sonra kiracılar için de çözüm üreteceklerini söylemiş; ancak

daha sonra ev sahiplerine gönderilen “evlerini-
zi boş teslim edin, yoksa gecikme cezası ödersi-
niz” tebligatlarıyla, kiracıların acilen tasfiye
edilmesi söz konusu olmuştur. Sonuç olarak,
mahallede akrabalarına evlerini kiralayanlar ya
da kiracıları ile sıkı dostluklar kuran mal sahip-
leri ile kiracı konumunda olan aileler arasında
ciddi gerilimler ortaya çıkmıştır (Baysal Uzun-
çarşılı, 2010).

Bezirganbahçe’ye taşınanlar mülk sahibi ka-
bul edilen ailelerdir; mahallenin yıkılarak Şubat
2007’de tamamen boşaltılmasından sonra, ya-
kın çevrede Ayazma şartlarında kiralık konut
bulamayan 24 kiracı aile, Ayazma’da yaptıkları
barakalarda ve çadırlarda yaşamaya devam
etmişlerdir. 30.11.2007 sabahı, 1.500 kişilik
bir çevik kuvvet ekibi “PKK gelmiş” dezenfor-
masyonuyla barınaklara baskın yapmış ve ya-
ralananlar olmuştur. Bu gelişmeler sonrasında
bazı aileler mahalleyi terk etmiş, geride kalan
18 aile neredeyse üç yıl boyunca buradaki zor
ve sağlıksız ortamda yaşamaya devam etmiştir
(Baysal, 2010). Bu süreçte çadırdaki kalan K. A.
durumlarını şu şekilde ifade etmektedir:

Yağmur yağıyor su içinde kalıyoruz, çocukları-
mız kir içinde. Su yok temizlenemiyoruz. Her
yer çöp içinde. Hastalanıyoruz tedavi olamıyo-
ruz. Bu mu Türkiye’ye örnek proje? (Evrensel,
01.11.2008: Lodos, E.)

Ayazma’ya gelen bazı grup ve kurumların
barakalarda yaşayan aileler ile kurdukları da-
yanışma faaliyetleri “kiracılık” durumu üye-
rinden gelişmiş ve kentsel dönüşümde kiracılar-
ın konumuna dair geliştirilen nadir faaliyetler-
den biri olarak dikkat çekmiştir (Görüşme 2 ve
3). Bu ailelerin barakalarda kalması kiracılar
için hak mücadelesidir ve toplumsal hareketler

açısından çok önemli bir deneyim oluşturmuş-
tur. Kentsel dönüşüm tehdidiyle karşı karşıya
olan diğer mahallelerin Ayazma’da kalan kira-
cılarla bir araya gelmesi, bilgi ve deneyimlerin
paylaşılması açısından büyük bir dayanışma
olanağı sağlamıştır. 2008 Nisan ayında Ayaz-
ma’daki barakalarda yaşayan kiracıların Kaya-
başı konutlarına yerleştirilmesi gündeme gel-
miş; 2008 yılı başlarında Küçükçekmece Bele-
diye Başkanı Aziz Yeniay kiracıların mağdur
olmayacağını resmen açıklamıştır (Görüşme 4:
Hade Türkmen, Temmuz 2009).

Verilen bu söze rağmen 13.11.2008 tarihin-
de Küçükçekmece Belediyesi’nin yıkım ekipleri
kiracıların bir buçuk seneden fazla bir süredir
yaşadığı barakaları yıkmıştır. Kış mevsiminin
kendini hissettirdiği bir dönemde gerçekleşen bu
yıkım medyanın ilgisini çekmiş; özellikle çocuk-
ların yaşadığı dram televizyon programlarına
konu edilerek kamuoyunun dikkati çekilmiştir
(*Cumhuriyet Dergi*, 07.12.2008: Açıkgöz, E.).
Oluşan bu ilgi nedeniyle Belediye Başkanı, kira-
cılara ev verileceği sözünü vermiş ve 18 aileyi
05.12.2008 tarihinde bir yıllık kira yardımını
üstlenerek Bezirganbahçe’ye taşımıştır. 2009 yı-
lı Aralık ayı itibarıyla ailelerle sözleşmeler yeni-
lenmiş; ancak sonraki süreçte verilen sözler tu-
tulmamıştır; bir yıllık kira yardımının süresinin
dolmasıyla birlikte kiracılar yine açıkta kalmış-
lardır. Bu uygulamayı protesto etmek üzere be-
lediyenin önünde toplanan mağdur aileler iti-
razlarını dile getirmişlerdir. Mağdurları temsi-
len konuşan B. T., 2005 yılının Temmuz ve Ha-
ziran aylarında kendilerine gönderilen davet
mektuplarında (Ek 10.1), kiracısından ev sahi-
bine herkesin durumuna uygun çözümler getiri-
leceği sözünün verilmiş olmasına rağmen gereği-
nin yapılmadığını vurgulamıştır:

Resim 10.1: Yıkım sonrası kiracıların yaşadığı barakalar (Kaynak: ayazmamagdurları.wordpress.com).

120 aile kendilerine verilen sözlerin tutulması için barakalarda yaşamaya başladı. Süreç içerisinde uygun olanlar taşındı ve şu an 18 aile kaldı. Bu 18 aile 3 yıl boyunca barakalarda yaşamak zorunda bırakıldı. Bu barakalar da 13 Kasım 2009 günü yıkıldı. Belediye Başkanımız Aziz Yeniay katıldığı bir televizyon programında, bizlere Bezirganbahçe'deki toplu konutlara taşınanlarla aynı koşullarda konut tahsis edeceği sözünü verdi. Başkan bu vaadini kent konseyinde, seçim konuşmalarında ve hatta Haziran 2009'da yapılan HABİTAT-AGFE heyeti karşısında tekrarlardı. Sadece belediye başkanımız değil, bölge

milletvekilimiz Lokman Ayva da görüşmelerimizde defalarca Bezirganbahçe ile aynı koşullarda bizi hak sahibi yapacağı sözünü verdi. (<http://ayazmamagdurları.files.wordpress.com>)

Belediyenin ailelere yeni evlerine yerleşene kadar kira yardımı yapılacağı sözünü vermiş olmasına rağmen, 2009 yılının Aralık ayında, artık kira yardımı yapılamayacağını açıklaması ailelerde ciddi bir rahatsızlığa yol açmıştır. B. T. bu süreci şu şekilde ifade etmektedir:

...(D)aha sonra TOKİ'nin Kayabaşı bölgesindeki konutlardan hak sahibi olduğumuzu öğrendik. TOKİ bizi 22 Şubat 2010 tarihindeki kura çekimine çağırdı. Çekiliş sonunda hak sahipliğini kazandığımız listeye yazıldı. Hak sahipliği koşullarına ilişkin hiçbir açıklama, 12 Nisan 2010 tarihinde bankaya gidene kadar yapılmadı. Bankada bizim durumumuza uygun olmayan koşullar olduğunu öğrendik. Bir yıl kira yardımı yaptıkları ailelerden 10 ila 15 bin TL arasında peşinat konduğunu, Bezirganbahçe Konutları maliyetine yakın bir bedelle tahsis edilirken, daha küçük konutları daha pahalı bir bedelle bize sattıklarını, yani Bezirganbahçe'de sabit taksitlendirme varken bizden memur maaşına endeksli taksitler istediler. Başta Küçükçekmece Belediyesi ve tüm kamu kuruluşları bi-

zim bu koşulları sağlayamayacağımızın farkındadır. Bezirganbahçe Konutları ile aynı koşullar sağlanana kadar mücadele sürecektir. (<http://ayazmamagdurlari.files.wordpress.com>)

Bezirganbahçe'de konut tahsis edilenlerin yarısına yakını banka borçlarını ödeyemeyerek kente geri dönmüşken, daha ağırlaşmış şartlarla konut edinmeye çalışan kiracıların akıbetinin ne olacağı henüz belli değildir.

Ayazma ve Tepüstü'ndeki gecekonduların ve daha sonra barakaların yıkılmasıyla birlikte, Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı'na (GYO) devredilmiş olan 199 bin 254 metrekarelik bu alanda toplam 355 bin metrekare-

Resim 10.2: Kiracıların belediye önünde verdiği mücadele (Kaynak: <http://mutlukent.files.wordpress.com>).

lik konut yapımını kapsayan bir ihale düzenlenmiştir. Emlak Konut GYO tarafından 17 Aralık 2009'da gerçekleştirilen ihalelerin birinci etabına Ağaoğlu, Avrupa Konutları ve Soyak katılmıştır. En yüksek ciro teklifi 638 milyon TL ile Soyak'tan, en yüksek idare payı teklifi ise Ağaoğlu'ndan gelmiştir. İhalenin ikinci turunda, teklifler önce kapalı zarfla alınmış ve birinci ihalenin en yüksek ciro teklifini veren Soyak, ihalenin ikinci turuna katılmamıştır. Avrupa Konutları ile Ağaoğlu arasında süren yarışta en yüksek ciro teklifi Avrupa Konutları'ndan gelmiştir. Avrupa Konutları, Ayazma için 758 milyon TL ciro, yüzde 29 idare payı ve 220 milyon TL idare payı teklif etmiştir. Buna karşılık Ağaoğlu Grubu, 747 milyon 600 bin TL ciro, yüzde 30,5 idare payı ve 228 milyon TL bedel önermiştir. İdareye ödenecek payı daha yüksek tutması nedeniyle ihaleyi kazanan firma Ağaoğlu Grubu olmuştur. İhale İkitelli-Ayazma bölgesindeki 1. Etap arazi, Atatürk Olimpiyat Stadyumu yakınında ve yakın gelecekte Disneyland yapılması planlanan lokasyonu kapsamaktadır (*Milliyet*, 20.12.2009).

Emlak Konut GYO Genel Müdürü Murat Kurum'un ihaleye ilişkin ve aslında bütün bu "dönüşüm sürecinin kazanan tarafını" çok yakın bir şekilde ortaya koyan değerlendirmesi şöyledir:

Kızımız güzeldi. Güzel kızdan anlayanlar talip oldu. İstanbul'da anayola çok yakın, temiz, imar sorunu olmayan ender arsalarından birisi. İhalede bizim beklentimiz 200-210 milyon TL civarındaydı. Üzerine çıkıldı. Ama Ağaoğlu Grubu yapacağı projeye hem ciroda hem de arsa payında bunun üzerine çıkacak. İyi bir proje yapacağı inancındayım. Bu ihale 2010'un güzel geçeceğinin önemli bir göstergesi. (*Milliyet*, 29.12.2009)

Eylül 2010'da ise Ali Ağaoğlu, Ayazma'da inşa edilmeye başlanan My World Europe projesinin detaylarını anlattığı bir televizyon reklamında rol almıştır. Ağaoğlu konuşmasına "Bu ülkede herkes iyi yaşamayı hak ediyor," diyerek başlamakta ve şöyle devam etmektedir:

Ben Ali Ağaoğlu. Burası İstanbul Ayazma. Burada 3.100 konutluk yeni bir yaşam merkezi kuruyoruz. % 87'si yeşil alan olacak. İçinde golf sahası bile olacak. Hep hayal ederdim 10. kattaki evin bahçesi olur mu? Yaptım olacak. Çünkü bu ülkede herkes havuzlu, güzel, kaliteli bir evde oturmayı hak ediyor... Bu yeni projemizde 10 bin lira peşinat veren herkes daire sahibi olacak.

Bir başka gazete haberinde ise Ağaoğlu'nun bu reklamdaki 1 milyon dolar aldığı ve bu parayı eğitim için kullanacağı duyurulmuştur (*Takvim*, 25.09.2010: Azmetli, C.) (Ek 10.2). Bu tür haberlerin hâkim medyada bolca yer bulmasını bir tür "kentsel aklama" olarak değerlendirmek son derece yerinde görünmektedir (*Evrensel*, 02.10.2010: Adanalı, Y.).

Ayazma'da mağdur olan kiracıları temsilen konuşan B. T. ise, "Ayazma Benim Dünyam" adıyla çektikleri "karşı reklam" da, Ağaoğlu'nun televizyon reklamlarına referansla konuşmasını şöyle sonlandırıyor:

Burası Ayazma... evlerimiz yıkılır mı diye hep düşünürdük, yıkıldılar, oldu! (<http://ayazmamagdurlari.files.wordpress.com>)

YENİ YAŞAM MEKÂNINDA

KURULA(MAYA)N YENİ HAYATLAR

Bezirganbahçe, kentsel dönüşüm politikaları doğrultusunda gerçekleştirilen TOKİ uygulamaları ve sonuçlarına ilişkin önemli ipuçları

Resim 10.3: Ayazma: Dün ve bugün (Kaynak: <http://ayazmamagdurlari.files.wordpress.com>).

sunmaktadır. Bu nedenle Ayazma ve Tepüstü'nden tasfiye edilerek Bezirganbahçe TOKİ bloklarına yerleşen ailelerle Temmuz 2009'da yapılan görüşmeler ve anketler, dönüşüm sonrasında yaşananlara ve dönüşümün toplumsal sonuçlarına ilişkin önemli bulguları ortaya koyması bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Yapılan ankette Bezirganbahçe'deki yaşama ilişkin sorularla birlikte Ayazma ve Tepüstü'ne yerleşme süreci ve eski mahallelerdeki koşullar konusunda da sorular yöneltilmiş ve geçmişe yönelik bir sorgulama yapılmıştır. Dolayısıyla, kişilerin geçmişte yaşadıkları mahalle ile bugün yaşadıkları konut alanına ilişkin algı ve düşüncelerini karşılaştırmak mümkün olmuştur. Bu bölümde, Bezirganbahçe'de yaşayan hane halklarının ekonomik ve toplumsal özelliklerinin yanı sıra kentsel dönüşüm ve TOKİ bloklarındaki yeni yaşam biçimlerine ilişkin düşünceleri aktarılacak ve uygulanan dönüşüm projesinin sonuçları bu bulgular ışığında tartışmaya açılacaktır.

İstanbul'un En Yeni Göçmenlerinin

Barınma Mekânı Olarak Ayazma ve Tepeüstü

Ayazma ve Tepeüstü'nde kurulmuş gecekondu mahallelerinde yaşayanları, araştırma kapsamındaki diğer mahallelerden ayıran en temel özellik mahallelerin 1980'lerden sonra gelişmiş olması ve çıkarılan aflardan yararlanamamış olmalarıdır. Böylelikle kentsel dönüşüm uygulamalarının ilk örnekleri, mülkiyet hakları açısından en güçsüz kesimlerin barındığı bu iki mahallede başlamıştır. Görüştüğümüz ailelerin % 22,8'i 1980'lerde, % 50,9'u 1990'larda, % 19,3'ü ise 2001 sonrasında Ayazma ve Tepeüstü'ne yerleşmişlerdir. Tepeüstü'nde Karadeniz Bölgesi doğumlular çoğunlukta olmakla birlik-

te, Ayazma'da Doğu Anadolu'dan, özellikle de Ağrı ve Erzurum'dan gelen Kürt göçmenlerin ağırlığı hissedilmektedir. Göç sonrası doğan çocuk sayısının yüksek olması İstanbul doğumlarının oranını % 40,6'ya çıkarmaktadır (Tablo 10.2). Özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dan 1980'ler sonrasında zorunlu göçle gelenlerin etkileri mahallelerin kuruluş ve gelişim dinamikleri açısından önemlidir. Barınılacak bir konuta ulaşmak ve çalışma olanakları açısından kente tutunmanın zorlaştığı bir dönemde ve çok daha hazırlıksız biçimde kente yerleşenlerin deneyimleri pek çok açıdan diğer gecekondu mahallelerinde yaşayanlardan farklıdır.

TABLO 10.2
Bezirganbahçe: Doğum Yeri

Doğum yeri	Sayı	%
İstanbul	142	40,6
İstanbul hariç Marmara Bölgesi	3	0,9
Ege Bölgesi	0	0,0
Akdeniz Bölgesi	0	0,0
İç Anadolu Bölgesi	12	3,4
Karadeniz Bölgesi	35	10,0
Doğu Anadolu Bölgesi	146	41,7
Güneydoğu Bölgesi	12	3,4
Toplam kişi sayısı	350	100,0

İstanbul'a göç hikâyelerini bu kişilerin anne ve babalarının kente ne zaman geldiklerini sorgulayarak derinleştirmek mümkündür. Görüştüğümüz kişilerin anne veya babaları arasında İstanbul doğumlu yoktur. Başka bir ifadeyle buraya yerleşenlerin hepsi ilk nesil göçmenlerdir. Bu konuda bir başka veri de bu kişilerin anne ve babaların % 60'a yakınının memleketinde kalmış olmasıdır. Bu veriler, daha çok genç kuşakların kente göçtüğünü ve yeni bir yaşam kurmaya çalıştığını göstermektedir. Nitekim bu mahalleler genç bir nüfusu barındırmakta-

dır; görüşülen kişilerin yaş ortalaması 24,7'dir. 0-15 yaş aralığındaki genç nüfusun ağırlığına bakıldığında bu durum açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır; Bezirganbahçe'de bu oran % 36,5'tir. 50 yaş üstü nüfus ise sadece % 8,3'lük bir paya sahiptir (Tablo 10.3).

TABLO 10.3
Bezirganbahçe: Yaş gruplarının Dağılımı

Yaş grupları	Sayı	%
0-6	39	11,2
7-12	68	19,5
13-15	21	6,0
16-20	48	13,8
21-30	67	19,2
31-40	41	11,7
41-50	36	10,3
51-60	16	4,6
61-70	12	3,4
71 üstü	1	0,3
Toplam kişi sayısı	350	100,0

Görüştüğümüz hanelerin % 60'ı Ayazma'dan, % 35'i Tepeüstü'nden gelmiştir; ancak bu mahallelere yerleşmeden önce ailelerin kent içinde hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Tablo 10.4'ten de izlenebileceği gibi hanelerin önemli bir kısmının yine Küçükçekmece ilçesi içinde hareket ettiği, daha sonra ise Ayazma ve Tepeüstü'nde hazine arazileri üzerine gecekondularını yaptıkları görülmektedir. Görüşülen kişilerin % 73,7'sinin bu bölgeye yerleşmesindeki temel neden ucuz arsa bulunabilmesidir; ikinci yerleşme nedeni ise akrabalara yakın olma isteğidir (% 42,1).² Daha önce yaşanan yerler arasında Küçükçekmece dışında Bağcılar, Şişli, Zeytinburnu, Bayrampaşa ve Esenler gibi çalışma alanlarına yakın ve genellikle orta

ve dar gelirli nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgeler bulunmaktadır.

Ayazma ve Tepeüstü'nde ailelerin % 73,9'u hazine arazisinden bir bölümü çevirerek mahallere yerleşmişlerdir. Evlerin büyük bir bölümünün (% 71,7) ailenin ortak emeğinin kullanılmasıyla inşa edildiği anlaşılmaktadır (Tablo 10.5). Bu durum gecekondulu mahallelerinde sıklıkla karşılaşılan bir gerçeklik olmasına rağmen, bu bölgenin benzer konumdaki mahallelerden ayrılan yönü mahallere yerleşimin daha geç bir dönemde olmasıdır. Arsaların 1980'lerde edinilmeye başlandığı (% 30,4), 1990'larda bunun artarak devam ettiği (% 50) görülmektedir. Hanelerin % 50,9'u evlerini 1990'larda yapmış, 2000'li yıllarda da mahalledeki inşaat faaliyetleri devam etmiştir (% 20,8). (Tablo 10.6). Tahmin edileceği gibi 1980'lerdeki af yasalarından yararlanamayan bu ailelerin hiçbir mülkiyet belgesi bulunmamaktadır. Bu durum mahalledeki hızlı tahliye sürecini de olanaklı kılmıştır.

Bezirganbahçe TOKİ Konutlarında

Yeni Yaşam Koşulları: Eskisinden İyi mi?

Bezirganbahçe'de görüşülen ailelerin % 59,6'sı (34 hane) buraya Ayazma'dan, % 35,1'i (20 hane) ise Tepeüstü'nden gelmişlerdir. Hanelerin % 61,4'ü 2006'da, % 33,3'ü de 2007'de yeni konutlarına yerleştirildiklerini ifade etmişlerdir. Bu hanelerin % 94,7'si ev sahibidir; kiracıların oranı sadece % 3,5'tir. Bezirganbahçe'de inşa edilen TOKİ konutlarına taşınmak mahallelerin yaşam biçimlerinde ve alışkanlıklarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Ayazma ve Tepeüstü'nde evlerin % 96,5'inin tek katlı olduğu düşünülürse, Bezirganbahçe'deki yüksek katlı bloklara yerleşmek oldukça farklı bir yaşam biçimine işaret etmektedir.

² Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

TABLO 10.4
Ayazma ve Tepeüstü'ne Yerleşme Öncesi Kentte Hareket (en önemli ilçeler)

İki önceki ev			Üç önceki ev		
Küçükçekmece	15	51,6	Küçükçekmece	3	37,5
Bağcılar	5	17,2	Esenler	3	37,5
Şişli	3	10,3	Zeytinburnu	1	12,5
Diğer	6	20,9	Bayrampaşa	1	12,5
Toplam hane sayısı	29	% 100	Toplam hane sayısı	8	% 100

TABLO 10.5
Ayazma ve Tepeüstü'nde Evin ve Arsanın Elde Edilme Biçimi

Arsanın elde edilme biçimi	Sayı	%	Evin elde edilme biçimi	Sayı	%
Hazinenindi, çevirdim	34	73,9	Yaptırdım	8	15,1
Özel şahsın arazisini satın aldım	8	17,4	Satın aldım	7	13,2
Özel şahıs çevirmişti, ondan aldım	4	8,7	Kendim yaptım	38	71,7
Toplam hane sayısı	46	100,0	Toplam hane sayısı	53	100,0

TABLO 10.6
Ayazma ve Tepeüstü'nde Arsanın ve Evin Edinildiği Dönem

Arsanın edinildiği dönem	Sayı	%	Evin edinildiği dönem	Sayı	%
1971-1980	1	2,2	1971-1980	1	1,9
1981-1990	14	30,4	1981-1990	12	22,6
1991-2000	23	50,0	1991-2000	27	50,9
2001 sonrası	4	8,7	2001 sonrası	11	20,8
Cevap yok	4	8,7	Cevap yok	2	3,8
Toplam hane sayısı	46	100,0	Toplam hane sayısı	53	100,0

Bezirganbahçe'deki TOKİ konutları net 74 m² büyüklüğe sahiptir ve iki oda bir salondan oluşmaktadır. Diğer mahallelerle karşılaştırıldığında evde yaşayan ortalama kişi sayısının en fazla olduğu mahalle 6,9 ile Bezirganbahçe'dir. Daha önce de ifade edildiği gibi, ortalama yaştan en düşük olduğu mahalle de yine Bezirganbahçe'dir. Dolayısıyla çocuk sayısının yüksek ve çocukların henüz evden ayrılmadığı bir aile profili hâkimdir. Hanelerin % 31,6'sında yedi ve yediden fazla kişi yaşamaktadır (Tablo 10.7). Çoğunluğu tek katlı konutlardan oluşan, bahçe ve sokağın çok önemli ortak yaşam

alanları olarak kullanıldığı gecekondular mahallelerinden yüksek katlı bloklardaki küçük dairelere geçmek insanlarda hapsedilmiş duygusu yaratmakta ve bu konuda ciddi şikâyetler dile getirilmektedir.

Bu mahallelerde yaşayanların memleketleriyle ilişkilerinin niteliği, İstanbul'da en fazla görüştükleri kişiler ve boş zaman faaliyetleri kentte var olma biçimleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bezirganbahçe'de yapılan anket sonuçları, ailelerin % 66,7'sinin memlekette toprağı olmadığını göstermektedir. Ancak toprağı olanlar arasında katkı almayanla-

TABLO 10.7
Bezirganbahçe: Evin Büyüklüğü ve Yaşayan Kişi Sayısı İlişkisi

Evin büyüklüğü	Evde yaşayan kişi sayısı									Toplam
	1 kişi	2 kişi	3 kişi	4 kişi	5 kişi	6 kişi	7 kişi	8 kişi	9+ kişi	
74 m ² (net)	0	3	0	5	15	16	5	5	8	57
%	0,0	5,3	0,0	8,8	26,3	28,1	8,8	8,8	14,0	100,0

rın oranı % 94,7 ile mahalleler arasında en yüksek değere ulaşmaktadır. Bezirganbahçe’de Doğu ve Güneydoğu’dan zorunlu göçle gelen ailelerin ağırlığının olması bu durumu açıklamaktadır. Dolayısıyla, memlekete gitme sıklıkları da diğer mahallelerden daha düşüktür. Bezirganbahçe’de memlekete hiç gitmediğini söyleyenlerin oranı % 47 ile en eski göçmenleri barındıran Tozkoparan’dan sonra ikinci sıradadır; yılda bir kez veya birden fazla gittiğini söyleyenlerin oranı ise sadece % 12,3’tür; bu oran mahalleler arasında en düşük düzeydedir. Memleketi ziyaret etmenin en önemli nedenlerinden bir tanesi, aile ve yakınlarla, doğum, ölüm, düğün gibi daha zorunlu kabul edilen sosyal ilişkileri sürdürmektir; bu oranın en yüksek olduğu mahalle % 52,8 ile yine Bezirganbahçe’dir. Bütün bu bulgular, memlekette kalanlarla kurulan ilişkilerin ciddi bir biçimde zayıflamış olduğunu göstermektedir.

Memleketle ilişkilerin zayıflaması İstanbul’da kurulan ilişkilerin önemini de artırmaktadır. Dar gelirli kesimler açısından, yaşanan mahalledeki sosyal ilişkilerin yaşamsal bir önemi vardır. Bu ilişkiler hem zor zamanlarda ayakta kalmayı kolaylaştırmakta hem de kentteki diğer ilişki ağlarına ulaşmanın da imkânlarını oluşturmaktadır. İstanbul’da en fazla kimlerle görüşüldüğü incelendiğinde ise, ağırlıklı olarak akrabalar (% 82,5) ve mahalle komşula-

rı (% 80,7) öne çıkmaktadır; hemşeriler bu sıralamada iş arkadaşlarının bile arkasında kalmıştır (Tablo 10.8). Akraba ve hemşerileriyle sık görüşmelerin oranı (ayda bir iki defadan fazla) % 50,9’la diğer mahallerin altında bir değere sahiptir. Bezirganbahçe’ye yerleşmek buradaki ailelerin komşuları ve akrabalarının bir bölümünden ayrılmasına neden olmuştur; kiracı olanlara bu konutlardan hak verilmemesi ve ödeme gücü çekenlerin mahalleden ayrılması bir parçalanmaya neden olmuştur. Kentin başka bölgelerinde yaşayanlarla sık görüşememenin en önemli nedeni ise ulaşım maliyetinin yüksekliği olarak ifade edilmektedir.

Günlük yaşama ilişkin elde edilen bir başka veri de boş zaman faaliyetleridir; görüşülen kişilerin % 98,2’si boş zamanlarını ve tatillerini evde geçirmektedir. Akraba ve dost ziyareti ise

TABLO 10.8
Bezirganbahçe: İstanbul’da En Fazla Görüşülen Kişiler
(birden çok cevap)*

Ailece görüşülen kişiler	Sayı	Haneler içinde %
Akrabalar	47	82,5
Hemşeriler	3	5,3
İş arkadaşları / arkadaşları	6	10,5
Mahalle komşuları	46	80,7
Hiç kimse ile görüşmüyor	1	1,8
Toplam hane sayısı	57	>100

(*) Birden çok cevap verildiği için toplam % 100’den fazladır.

görüşmecilerin % 49'u tarafından ifade edilmiştir. Pikniğe, kıra, deniz kenarına gitmek gibi diğer seçeneklerin çok daha az kişi için söz konusu olduğu, sinema gibi daha lüks kabul edilebilecek aktivitelerin ise neredeyse olmadığı anlaşılmaktadır (Tablo 10.9). Ulaşım imkânlarının kısıtlılığı ve pahalılığının yanı sıra eğlenceye ayrılacak paranın çok sınırlı olması, Bezirganbahçe'de büyük ölçüde mahalle sınırlarına hapsolmuş, içine kapalı bir yaşam biçimine yol açmaktadır. Çalışma dışındaki tüm zamanların mahallede geçirilmesi burada kurulan ilişkilerin önemini artırmaktadır. Maddi koşullar nedeniyle bu tür bir içe kapanma dar gelirli kesimlerin yaşadığı bütün mahallelerde yaşansa da mahalle içinde kurulan ilişkilerin niteliği insanların aidiyet ve güven duygusunu pekiştirme özelliği nedeniyle önemli bir işleve sahiptir. Ancak TOKİ konutlarının ve çevre düzenlemelerinin sunduğu imkânlar mahalle içindeki sosyal ilişkileri sınırlamakta, yardımlaşmayı zorlaştırmakta ve kişileri yalnızlaştırmaktadır. Diğer bir deyişle, Bezirganbahçe'de TOKİ gettolarında bir "sosyal tutsaklık" yaşanmaktadır (Bartu ve Kolluoğlu, 2008). Bu

tutsaklık duygusu ise çok katlı blokların küçük ve kalabalık dairelerinde katmerleşmektedir.

Hem iş bulmanın zorluğu hem de çok çocuklu aile yapısı kadınların büyük bir bölümünü iş hayatından uzaklaştırmaktadır. Ayrıca, bahçe ve sokak ilişkisinin çok önemli olduğu eski düzende sokakta oynayan çocuklara göz kulak olma veya okuldan dönen çocuklara sahip çıkma gibi yardımlaşma ilişkileri kadınların işgücüne katılımını da kolaylaştıran faktörlerdir. Bu yeni mekânsal düzenlemede ise bu tür desteklerin verilmesi zorlaşmaktadır. Ayazma ve Tepeüstü'nde olduğu gibi Bezirganbahçe'de de kadınların büyük bir bölümü evlerde ve sokakta ilişkilerini sürdürmektedirler (Tablo 10.10). Ancak artık evlerin ve sokağın niteliği değişmiş durumdadır; Ayazma ve Tepüstü'nde bahçe ortamında komşularıyla çok daha rahat bir ilişki kuran ve yardımlaşma ağlarını geliştiren kadınlar Bezirganbahçe'de mekâna sıkışmışlığı çok daha fazla hissettiklerini ifade etmektedirler. Dolayısıyla, bloklardaki küçük dairelere hapsolma duygusu işgücüne katılmayan kadınlar açısından çok daha ağır yaşanmaktadır. Bu alanda yapılan bir araştırma, bir özel mesken işletmesi olan Boğaziçi A.Ş.'nin ev balkonu ve ortak bahçe kullanımı konusunda getirdiği kısıtlamalara dikkat çekiyor ve Bezirganbahçeli kadınların "uygar" ve "modern" olmanın gereklerini yerine getirirken, eskiden bahçelerde yapılan çay keyiflerini kaybettiklerini gösteriyor (Bartu ve Kolluoğlu, 2008).

Erkekler açısından bakıldığında ise, daha farklı bir tablonun ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ayazma ve Tepeüstü'nde erkeklerin görüşme alanları daha çeşitliken, Bezirganbahçe'de kısıtlanmaktadır. Küçük apartman daireleri bahçeli evlerin yerine geçince, erkeklerin gö-

TABLO 10.9
Bezirganbahçe: Boş Zaman Faaliyeti
(birden çok cevap)*

Boş zaman faaliyeti	Sayı	Haneler içinde %
Akraba, dost ziyaretine gideriz	28	49,1
Sinemaya gideriz	2	3,5
Pikniğe, kıra gideriz	7	12,3
Deniz kenarına gideriz	4	7,0
Alışveriş merkezlerine gideriz	3	5,3
Evde geçiririz	56	98,2
Toplam hane sayısı	57	>100

(*) Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

TABLO 10.10
Komşularla Görüşülen Yerler (birden çok cevap)*

Komşularla görüşülen yer	Ayazma/Tepeüstü			Bezirganbahçe		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Evlerde	30	16	46	22	8	30
%	90,9	66,7	80,7	66,7	33,3	52,6
Kahvede	0	10	10	0	1	1
%	0,0	41,7	17,5	0,0	4,2	1,8
Camide	1	10	11	0	4	4
%	3,0	41,7	19,3	0,0	16,7	7,0
Sokakta	32	23	55	23	22	45
%	97,0	95,8	96,5	69,7	91,7	78,9
Görüşmem	0	0	0	2	1	3
%	0,0	0,0	0,0	6,1	4,2	5,3
Toplam hane sayısı	33	24	57	33	24	57
%	>100,0	>100,0	>100,0	>100,0	>100,0	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

rüşme mekânı olarak işlevini kaybediyor. Ayazma ve Tepeüstü'nde erkeklerin yarısına yakını ev ve sokak dışında kahve ve camide görüşürken, Bezirganbahçe'de bu seçenek yok denecek kadar azalıyor. Nitekim mahalleden duyulan memnuniyetin erkekler arasında kadınlara oranla daha az olduğunu da görüyoruz.

Bu noktada Bezirganbahçe'de yaşayanların bu yeni yaşam biçiminden ne kadar memnun oldukları sorusuna dönebiliriz. Araştırma yaptığımız mahalleler arasında yaşanan yerden memnun olduğunu söyleyenlerin oranının en düşük olduğu mahalle Bezirganbahçe'dir. Burada ilginç bir bulgu Bezirganbahçe ve Ayazma/Tepeüstü ile ilgili düşüncelerde ortaya çıkmaktadır. Görüştüğümüz hanelerin % 80,7'si Ayazma ve Tepeüstü'nde yaşamaktan memnun olduklarını ifade ederken, bu oran Bezirganbahçe'de % 43,9'a düşmektedir. Ayazma ve Tepeüstü'nde yaşamaktan memnuniyet daha çok sosyal ilişkiler ve çevreye alışkanlık (% 60,9),

maddi olanakların buna yetmesi (% 37) ve yaşanan evden memnuniyet (% 28,3) olarak ifade edilirken Bezirganbahçe'de yaşamaktan memnun olanlar için evden (% 36) ve çevre kalitesinden (% 32) memnuniyet öne çıkmaktadır.³

Ayazma ve Tepüstü'nde yaşamaktan memnun olmadığını ifade edenler (% 19,3), neden olarak, genelde bütün gecekondu mahallelerinde ifade edildiği gibi, belediye hizmetlerinin yetersiz olması (% 45,5) ve çevre kalitesinin iyi olmamasını (% 27,3) göstermektedirler. Bezirganbahçe'deki yaşam biçiminden şikâyetler ise çeşitlenmektedir; en fazla komşuluk ilişkilerinin kötü olması (% 25), aylık ödenmesi gerekli paranın yüksekliği (% 21,9) öne çıkarken, diğer şikâyet konuları çevre kalitesinin iyi olmaması (% 18,8), konuttan memnun olmama (% 12,5) ve yoksulluğun artmasıdır (% 12,5). Bezirganbahçe'de hiçbir şeyden memnun değ-

³ Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

TABLO 10.11
Mahallede Yaşamaktan Memnun Olmama Nedeni
(birden çok cevap)*

Mahallede yaşamaktan memnun olmama nedeni	Ayazma Tepeüstü	%	Bezirganbahçe	%
Ahlaki ve sosyal açıdan sorunlu	0	0,0	1	3,1
Kiralar / masraflar yüksek	0	0,0	7	21,9
Çevre kalitesi iyi değil	3	27,3	6	18,8
Belediye hizmetleri yetersiz	5	45,5	2	6,3
Komşuluk ilişkileri kötü	0	0,0	8	25,0
Yoksulluğun artması / işsizlik	0	0,0	4	12,5
Kentsel hizmetlere uzak	1	9,1	2	6,3
Konuttan memnun değil	0	0,0	4	12,5
Hiçbir şeyinden memnun değil	0	0,0	7	21,9
Meyve, sebze yetiştiremiyoruz	0	0,0	3	9,4
Toplam hane sayısı	11	>100	32	>100

(*) Birden çok cevap verildiği için kolon toplamı % 100'den fazladır.

lim diyenlerin oranı da % 21,9'dur (Tablo 10.11). Apartman yaşamı pek çok kişi açısından sosyal ilişkilerini kaybetmek anlamına gelmiştir; komşularla görüşmemek, ilişkilerin kopukluğu mahalle yaşamına alışkın kişiler açısından ciddi bir sorun oluşturmuştur. Ortak karar alma durumlarında sorunlar yaşanmakta ve etnik kimliklerin farklılığı bu konuda olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Apartman yaşamı, ailelere ev borcunun yanı sıra çevre düzenlemesi ve yakıt için ödenen aidatlarla birlikte ciddi bir mali yük getirmiştir; bu nedenle yoksulluğun arttığı söylenmektedir. Ödenen aidatlara rağmen çevre kalitesinin düşük olması da vurgulanan konular arasındadır. Bezirganbahçe'deki şikâyetler kentsel dönüşüm sonrası ortaya çıkan sorunları ifade etmesi açısından önemlidir.

Konutlara taşındığı dönemde ticaret merkezi, sağlık ocağı gibi hizmetlerin henüz hizmete girmemiş olması günlük yaşamda ciddi sıkıntılara neden olmuştur. 2007 yılında Bezir-

ganbahçe'de yapılan görüşmelerde yeni konutlarına taşınanlar, asıl şimdi sefalet çektiklerini belirtmişler ve devir işlemlerinden sonra konutlarını satacaklarını ifade etmişlerdir (Kumaş, Ç., *Kent Yaşam*, 05.06.2007). Bezirganbahçe'de yaşayan 55 yaşındaki bir kadın ise mutsuzluğunu şu şekilde ifade etmektedir:

Tepeüstü'nde bahçelerimiz vardı, orda bazı ihtiyaçlarımızı yetiştirebiliyorduk, meyve ağaçlarımız bile vardı. Şimdi gidebilirsek haftada bir süpermarkete gidiyoruz. Verisiye de olmadığı için burada bazen aç kaldığımızı da söyleyebilirim. (Kolluoğlu, 2011, *Radikal*, 14.08.2011)

Nitekim, mahallede yaşamaktan memnuniyeti farklı yaş dönemlerindeki kişiler açısından değerlendirdiğimizde, gecekondu mahallelerinde genellikle yaş ilerledikçe yaşanan mahalleden memnuniyet düzeyinin arttığı gözlenmektedir. Bu durum pek çok sosyolojik ve psikolojik faktörle açıklanabilir; mahallelerin kuruluşundan itibaren emek vermiş ve buralarda bir ha-

yat kurmuş insanların yaşadıkları yerlere daha fazla alışkanlık ya da aidiyet hissetmeleri normaldir. Ayrıca yaş ilerledikçe yaşamla ilgili beklentilerde daha nesnel ve gerçekçi bir noktaya gelindiğini ifade edebiliriz. Genç nüfusun gelecek beklentilerinin farklı olmasının ve daha iyi bir yaşam beklentisinin yaşadıkları yerlere olan memnuniyeti azalttığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan, Bezirganbahçe ve Ayazma/Tepeüstü arasında bir karşılaştırma bazı ilginç bulgular sunmaktadır. Görüşülen kişiler arasında Ayazma ve Tepeüstü'nde yaşamaktan memnuniyet oranı diğer gecekondan mahallelerine benzer bir eğilim göstermekte ve yaş ilerledikçe artmakta-

dır. Ancak Bezirganbahçe'de tam tersi bir durum ortaya çıkmaktadır; 21-30 yaş aralığında mahallede yaşamaktan memnun olanların oranı % 60 iken, 41-60 yaş aralığında bu oran % 30'lara inmektedir.

Anketlerde mahallede son on yılda hangi gelişmelerin olumlu ya da olumsuz algılandığı da sorgulanmıştır. Bunu değerlendirirken Ayazma ve Tepeüstü ile ilgili düşünceler de önem kazanmaktadır; görüştüğümüz kişilerin % 77,2'si bu mahallelerin koşullarının zaman içinde düzeldiğini ifade etmiştir. Olumlu değişiklikler olarak altyapının düzelmesi (% 43,2), suyun bağlanması (% 38,6) ve yolların yapılması (% 25) gösterilmiştir. Diğer bir deyişle Ayazma ve Tepeüstü'nde yaşayanlar açısından bir dönüşüm talebi oluşmamıştır. Bezirganbahçe'de ise mahallenin durumunun iyiye gittiğini düşünen % 28'lik bir kesim açısından, evlerin yeni ve bakımlı olması (% 37,5), belediye hizmetlerinin iyi olması (% 31,3) ve okul, sağlık ocağı gibi sosyal kurumların varlığı (% 25) olumlu gelişmeler olarak algılanmaktadır.

Görüşülen kişilerin sadece % 5,3'ü Ayazma ve Tepeüstü'nde koşulların daha kötüye gittiğini ifade etmiştir. Bezirganbahçe'de ise bu konuda olumsuz düşünenlerin oranı % 40,4'e ulaşmaktadır; bu mahalle henüz yeni kurulmasına rağmen olumsuz gelişmelerin olduğunun düşünülmesi üzerinde durulması gereken bir noktadır. Nitekim yapılan görüşmelerde, evlerin kalitesinden ciddi şikâyetler olmuş, daha şimdiden önemli yıpranmaların ortaya çıktığı ve duvarların su aldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, komşularla tanışmamak, farklı etnik kimliklere sahip kişilerin birbirine selam vermemesi; hatta birbirine kötü davranması şikâyetlerin başında gelmektedir. Aynı kaderi paylaşan

Resim 10.4: Bezirganbahçe'de yaşam
(Kaynak: Alan araştırması, Temmuz 2009).

Ayazma ve Tepeüstü mahallelerinden gelenlerin farklı etnik kökenlere sahip olması ciddi gerilimlere neden olmakta ve ortak yaşamı paylaşma konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Bütün mahallelerde yoksulluk ve işsizlik önemli problemler olarak ifade edilmektedir; ancak kentsel dönüşüm sonrası iş kayıplarının çok olması bu vurguyu Bezirganbahçe'de çok daha fazla öne çıkarmaktadır.

Kentsel Dönüşüm Projesine İlişkin Algılar ve Düşünceler

Kentsel dönüşümü yaşayarak öğrenenlerin bu sürece ilişkin algı ve düşünceleri araştırmamız açısından önem taşımaktadır. Kentsel dönüşümünden ne anlaşıldığı kentsel dönüşümü algılama biçimini de etkilemektedir. Bezirganbahçe'deki görüşmecilere kentsel dönüşüme ilişkin yaşadıkları deneyimi nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur; bunlar içinde olumsuz değerlendirenlerin oranının % 45,6 olduğu sonucu çıkmıştır. Olumlu ve olumsuz yönleri olduğunu söyleyenlerin oranı % 36,8 iken, sadece % 17,5'unun bu dönüşümü olumlu olarak değerlendirdiği anlaşılmıştır. Kentsel dönüşüm olgusu ise görüşülenlerin % 29,8'i tarafından kentin, çevrenin düzelmesi, % 17,5'i tarafından çok katlı yapıların yapılması ve % 14'ü tarafından ise yaşayanların sokağa atılması olarak tanımlanmaktadır (Tablo 10.12). Hem dönüşüm konusundaki hâkim söylemin hem de dönüşümün büyük ölçüde TOKİ konutları ile özdeşleşmesi bu tanımlamalarda etkili olmaktadır. Dönüşümü olumlu algılayanların % 40'ı açısından bu süreç kentin, çevrenin düzelmesi, % 30'u tarafından çok katlı yapıların yapılması anlamına gelirken, olumsuz bakanlar arasında yaşayanların sokağa atılması (% 23), kentin

ve çevrenin düzelmesi (% 19,2) ve birilerine çıkar sağlanmasına (% 11,5) yönelik tanımlama ağır basmaktadır.

Bezirganbahçe'de yapılan anketlerde dönüşüme ilişkin nereden ve ne tür bilgi edinildiği de sorulmuştur. Dönüşüm sürecinde belediyenin en önemli bilgi kaynağı olduğu anlaşılmaktadır; görüşülen kişilerin % 60,4'ü yıkım yapılacağı ve başka yerde ev verileceği bilgisini aldıklarını, % 18,6'sı ise daire ya da para verileceğinin ve mağduriyet yaşanmayacağını söylediğini ifade etmişlerdir. Belediyenin Ayazma/Tepeüstü'nde yaşayan hiç kimseye yıkımdan sonra aynı yerde yaşamayı taahhüt etmediği bu cevaplardan anlaşılmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Ayazma ve Tepeüstü'nde bu dönüşüm karşısında ciddi bir muhalefet yaşanmamış, sağlam bir mülkiyet belgesine sahip olmamaları ve daha iyi yaşam koşullarına kavuşulacağına dair umutlar ailelerin belediyeyle anlaşmalarını hızlandırmıştır.

Çalışma Hayatı, Gelir Düzeyi ve Tüketim Biçimleri

Araştırma yaptığımız mahallelerde yaşayanların hemen hepsi düşük gelir grubuna dahil edebileceğimiz kesimlerden oluşmaktadır; ancak kente yerleşme zamanları, çalışma alanları ve hanede çalışan kişi sayısına bağlı olarak aile gelirinin farklılaştığı gözlenmektedir. Gerek alan araştırması yaptığımız gecekond mahalleleri, gerekse diğer konut alanlarında yaşayanların gelir durumları göz önüne alındığında, Tarlabası ve Bezirganbahçe'nin en düşük ortalama gelir düzeyine sahip mahalleler olduğu görülmektedir. Bu mahallelerin 1990 sonrasında zorunlu göçle gelen nüfusu barındırıyor olması, kente göçlerin çalışma olanaklarının da-

TABLO 10.12
Bezirganbahçe: Kentsel Dönüşümün Algılanma Biçimi (birden çok cevap)*

Kentsel dönüşüm nedir?	Kentsel dönüşümü algılama biçimi			Toplam
	Olumlu % 17,5	Olumsuz % 45,6	Olumlu ve olumsuz % 36,8	
Çok katlı yapılar / konut / otel yapılması %	3 30,0	2 7,7	5 23,8	10 17,5
Kentin, çevrenin düzelmesi / iyileşmesi %	4 40,0	5 19,2	8 38,1	17 29,8
Yaşayanların sokağa atılması %	0 0,0	6 23,1	2 9,5	8 14,0
Birilerine / zenginlere çıkar sağlanması %	0 0,0	3 11,5	0 0,0	3 5,3
Adaletli uygulanırsa iyi bir şey %	0 0,0	2 7,7	1 4,8	3 5,3
Tarihin yok olması %	0 0,0	0 0,0	1 4,8	1 1,8
Bir yerleşmenin başka bir yere gitmesi %	2 20,0	1 3,8	1 4,8	4 7,0
Fikri yok %	0 0,0	5 19,2	2 9,5	7 12,3
Cevap yok %	1 10,0	2 7,7	1 4,8	4 7,0
Toplam hane sayısı %	10 >100,0	26 >100,0	21 >100,0	57 >100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplamlar % 100'den fazladır.

TABLO 10.13
Bezirganbahçe: Belediyenin Proje Hakkında Yaptığı Açıklamalar

Bilgi-belediye	Sayı	%
Açıklama yapılmadı	1	1,9
Yeterli bilgi verilmedi / çelişkili bilgi veriliyor	1	1,9
Çevre düzelecek	2	3,8
Borçlandırma / taksitle ödeme yaptırılacak	4	7,5
Yıkım yapılacak / başka yerde ev verilecek	32	60,4
Daire / para verecekler ve mağduriyet olmayacak	10	18,9
Yeni binalar / toplu konutlar yapılacak	3	5,7
Toplam hane sayısı	53	100,0

ha sınırlı olduğu bir dönemde gerçekleşmesi ve gelenlerin çok az donanımıyla büyük bir kente gelmiş olmaları bu durumu açıklar niteliktedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, kentsel dönüşüm uygulamaları toplumun pek çok açıdan en zayıf halkasında başlatılmıştır. Bunun en önemli örneklerinden biri olarak, Sulukule'de çok ciddi mağduriyetlere yol açan kentsel dönüşüm deneyimini de hatırlamamız gerekir.

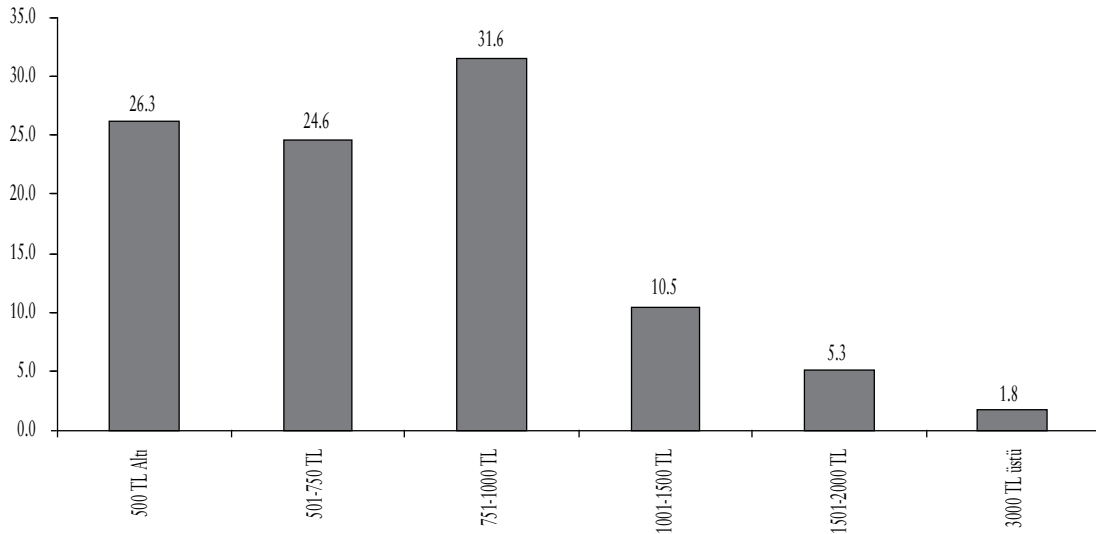
Bezirganbahçe'ye yerleşen aileler, pek çok yönden dezavantajlı koşullara sahiptir ve bu durum dönüşüm sonrası ortaya çıkan olum-

suzlukların da belirleyicisi olmuştur. Bezirganbahçe'de hanelerin % 50,9'u asgari düzeyde bir gelire sahiptir; % 26,3'ünde ise hane geliri asgari ücretin altına düşmektedir. 1.000 TL üzerinde gelir elde eden haneler sadece % 17,6'dır (Grafik 10.1). Bir başka ifadeyle çok az sayıda ailenin bankaya ödenmesi gereken miktarı karşılama koşulları bulunmaktadır. Ayazma ve Tepeüstü'nde kendi evlerinde oturup kira vermeyen aileler, buradaki konutlar için aldıkları banka kredileri karşılığında aylık 201-400 TL arasında bir borç ödemektedirler. Ödenen miktar benzer mahallelerdeki kira düzeylerinde olsa da, daha önce kira ödemeyen ve bütün yatırımlarını gecekondularına yapmış olan kesimler için ciddi bir yük oluşturmaktadır. Banka borçlarının ödenmesinde karşılaşılan zorlukların en önemli nedenleri arasında, yaşanan iş kayıpları ve Bezirganbahçe'deki ya-

şam maliyetinin yüksek olması bulunmaktadır. Yaşam maliyetini artıran unsurların en önemli si doğalgaz fiyatlarının pahalılığı ve ısınma için yapılan harcamalardır. Ayrıca ödenen apartman aidatları yaşayanlara yeni mali yükler getirmektedir. Ailelerin çoğunluğu için bu borcun ödenmesi, diğer temel harcamalardan feragat edilmesi ve ciddi bir "yoksullaşma" anlamını taşımaktadır.

Fiziksel yaşam ortamının ve sosyal ilişkilerin değişmesinin yanı sıra, Bezirganbahçe'ye gelmenin en önemli etkisi yaşanan "iş kayıplarında" olmuştur. Bezirganbahçe'ye yerleşme sürecini takip eden dönemde hanelerin % 54,4'ünde iş kaybı, % 31,6'ında ise iş değiştirme yaşanmıştır (Tablo 10.14). İş kayıpları ile birlikte ödenmesi gereken banka borçları ve apartman masrafları pek çok aile açısından sıkıntılara yol açmıştır. Yüz yüze yaptığımız de-

GRAFİK 10.1
Bezirganbahçe: Toplam Hanehalkı Geliri (TL)

TABLO 10.14
Bezirganbahçe: Çalışma Durumunda Değişim
(birden çok cevap)*

Çalışma durumunda değişim	Sayı	Haneler içinde %
İş değiştirdi	18	31,6
İşini kaybetti	31	54,4
Daha iyi bir iş buldu	1	1,8
Değişiklik olmadı	18	31,6
Emekli oldu	1	1,8
Toplam hane sayısı	57	>100,0

(*) Birden çok cevap verildiği için toplam % 100'den fazladır.

rinlemesine görüşmelerde, Bezirganbahçe'ye yerleşen 1.365 ailenin yarısına yakınının mahalleden taşındığı, hatta bazı ailelerin borçları nedeniyle, adreslerini dahi bırakmadan buradan ayrıldıkları ifade edilmiştir. Bezirganbahçe'de oturlan ev dışında başka evleri olmadığını ifade edenlerin oranının % 94,7 olduğu düşünüldüğünde, yaşanan kaybın ağırlığı ve ailelerin çaresizliği çok daha açık bir biçimde anlaşılabilmektedir.

Bezirganbahçe'den ayrılanların bir kısmı kentin farklı bölgelerine kiracı olarak dönüş yaparken, bir kısmının ise yine İstanbul metropoliten alanı içindeki diğer kentlere göç ettiği söylenmiştir (Görüşme 5: Temmuz 2009). Ayazma ve Tepüstü'nden Bezirganbahçe'ye yerleşenlerle ilgili araştırma yapan Baysal Uzunçarşılı (2008), banka kredilerini ödeyemedikleri için icra bekleyenler, evlerini satılığa çıkaranlar ya da evlerini borçları ile satıp gidenlerin üçüncü kez göç mağduru olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca, civardaki emlak bürolarının "borcu ile satılık ev" ilanları ile dolu olması ve bloklara yerleşmeleri üzerinden henüz iki sene geçmeden evlerini satanların oranının % 30'a ulaşması diğer önemli tespitler-

dir. Turgut ve Ceylan'ın 2008 yılında Bezirganbahçe'de yaptıkları araştırma sonuçlarına göre ise Bezirganbahçe'ye toplam 1.365 aile taşınmıştır; bu ailelerin 967'si hâlâ bu konutlarda ikamet etmektedir. 200 hanenin ise konutunu devrederek taşındığı belirtilmektedir (Turgut ve Ceylan, 2010). 2009 yılında alanda yaptığımız çalışmada mahalleden ayrılan ailelerin sayısının artmış olduğu tespit edilmiştir. Hem 2009 yılında yaptığımız araştırmanın bulguları hem de diğer araştırmacıların ortaya koyduğu veriler Bezirganbahçe'ye taşınanların önemli bir bölümünün "mülksüzleşme" olgusuyla karşı karşıya olduğunu açıkça göstermektedir.

Bezirganbahçe'de yaşamaya direnenlerin çalışma durumlarına bakıldığında geleceğe yönelik olarak olumlu bir tablo çizmek de zorlaşmaktadır. 2009 yılında saptanan işsizlik ve işgücüne katılım düzeyleri, aynı yılın Türkiye ve İstanbul ortalamalarıyla karşılaştırıldığında vurguladığımız olumsuz durum açık bir biçimde görülmektedir. Mahallede işsizlik oranları⁴ Türkiye ve İstanbul ortalamalarının çok üzerindedir. Türkiye'de işsizlik oranı 2009 yılında % 14 iken, İstanbul'da % 16,8'dir; ancak Bezirganbahçe'de işsizlik oranı % 29,4 gibi çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Erkekler arasında bu oran % 31'e kadar çıkmaktadır (Tablo 10.15). İşsizlik oranının bu kadar yüksek olması ev borcunu ödemek için iş aramaya başlayan kişi sayısının artmasıyla da ilişkilidir. Hanelerin geçim stratejisi, bu mahallede de birden fazla aile bireyinin düşük ücretlerle ve güvencesiz koşullarda da olsa çalışmasına bağlıdır. Kentsel dönüşüm öncesinde hanelerin % 50,9'unda bir çalışan, % 26,3'ünde iki çalışan,

⁴ İşsiz nüfusun, istihdam edilenler ile işsizlerin oluşturduğu tüm nüfusun (işgücü) içindeki oranıdır.

TABLO 10.15
Bezirganbahçe: İşsizlik Oranları (2009) (%)

2009	İşsizlik oranı		
	Toplam	Kadın	Erkek
Türkiye*	14,0	14,3	13,9
İstanbul*	16,8	19,9	15,8
Bezirganbahçe (anket sonucu)	29,4	22,7	31,0

(*) Kaynak: TÜİK, 2009, Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

TABLO 10.16
Bezirganbahçe: İşgücüne Katılım Oranı (2009) (%)

2009	İşgücüne katılım oranı		
	Toplam	Kadın	Erkek
Türkiye*	47,9	26,0	70,5
İstanbul*	46,7	22,6	70,9
Bezirganbahçe	47,0	19,8	71,9

(*) Kaynak: TÜİK, 2009, Hane Halkı İşgücü İstatistikleri.

% 15,8'inde de üç çalışan bulunduğu ifade edilmiştir; ancak daha önce de belirttiğimiz üzere, dönüşüm sonrası bu kişilerin önemli bir kısmı işini kaybetmiştir. Bu durum, ödemelerin güçlüğüyle yapılabilmesine yol açmaktadır.

Bezirganbahçe'de işgücüne katılım oranının⁵ Türkiye ve İstanbul ortalamalarına yakın bir düzeyde olduğu görülür. Ancak cinsiyete göre ayırttığımızda kadınların işgücüne katılımı bu ortalamaların oldukça altına düşmektedir (Tablo 10.16). Kadınların % 65,8'i ev hanımı olduklarını ifade etmişlerdir; ayrıca % 6,3'ü öğrenci olduğu için işgücüne katılmamaktadır. Erkekler arasında bu oran % 12,4'e çıkmaktadır; 15 yaş üstü nüfus içinde eğitime devam edenler arasında erkeklerin oranının kadınların iki katına çıkması toplumsal cinsiyet açısından da bir eşitsizliğin yaşandığını göstermektedir (Grafik 10.2).

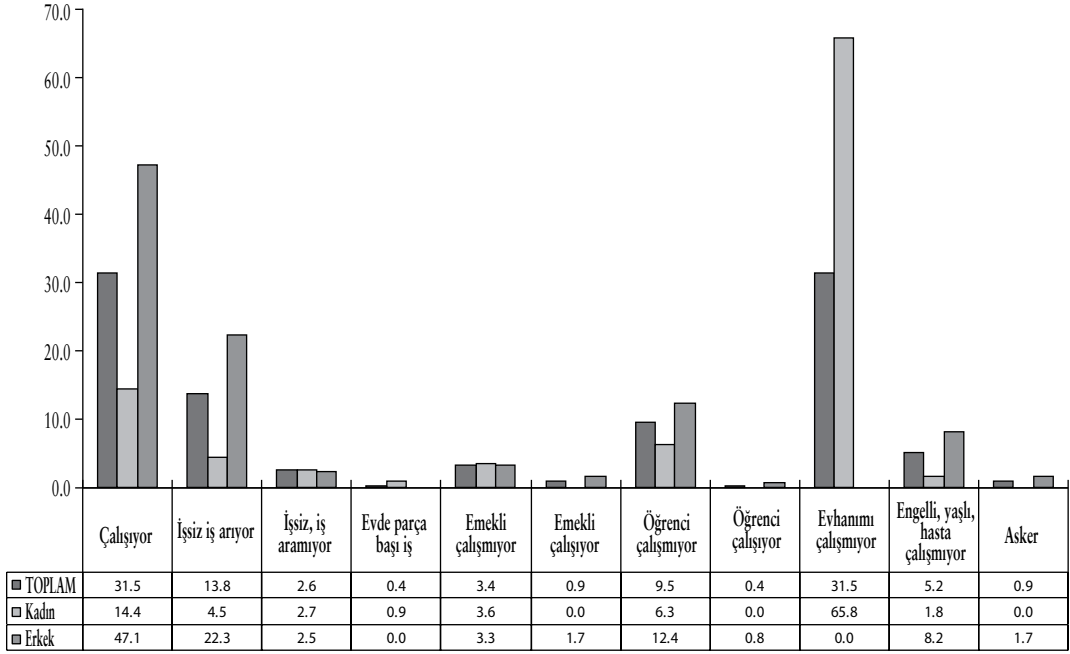
Yapılan çeşitli araştırmalar eğitim durumu ile ücretler ve çalışan işteki konum arasında karşılıklı bir belirleyicilik olduğunu göstermektedir. Bezirganbahçe'de yaşayanların eğitim durumlarının, Tarla başı'nı hariç tutarsak, araştırma yaptığımız diğer mahallelerden daha

düşük olduğu saptanmıştır. İstanbul genelinde okuma yazma bilmeyen kadınların oranı % 7,55 iken bu oran erkeklerde % 1,56'ya düşmektedir (TÜİK, 2009: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi veri tabanı). Mahallede görüştüğümüz kişiler arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise bu ortalamaların çok üzerindedir; kadınların % 22,1'i, erkeklerin % 5,1'i okuma yazma bilmemektedir. Diğer kategorilerde de benzer bir durum görülmektedir; Bezirganbahçe'de lise mezunlarının oranı hem kadınlar hem erkekler arasında sadece % 1,3'tür. Oysa 2009 yılı verilerine göre, Türkiye genelinde lise ve dengi okullardan mezun olanların oranı kadınlar için % 16,2, erkekler için % 22,3'ye ulaşmıştır. İstanbul'da kadınlar arasında lise ve dengi okul mezunlarının oranının % 20,4'e, erkeklerde % 23,5'e ulaştığı düşünüldüğünde Bezirganbahçe'deki oranların ne derece düşük olduğu daha net görülmektedir. Bu uçurum üniversite mezunlarında daha da artmaktadır (Grafik 10.3).

Çalışanların işteki durumları (tam zamanlı, yarı zamanlı, kendi hesabına vb.) ve işteki konumları (müdür, ustabaşı, düz işçi vb.) birlikte değerlendirildiğinde sınıf içi katmanlaşmaları ayırttırmak olanaklı olmaktadır. Tablo 10.17'de Bezirganbahçe'de çalışanların işteki durumu ve konumu bir arada değerlendirilmiş-

5 Bu oran, çalışanlar ve iş arayanların toplam çalışabilir nüfusa, diğer bir deyişle, işgücünün aktif nüfusa oranını gösterir. Yapılan ankette "çalışıyor", "emekli çalışıyor", "öğrenci çalışıyor" ve "evde parça başı iş yapıyor" kategorileri "çalışanlar" olarak değerlendirilmiştir.

GRAFİK 10.2
Bezirganbahçe: Çalışma Durumu (15 yaş ve üstü)

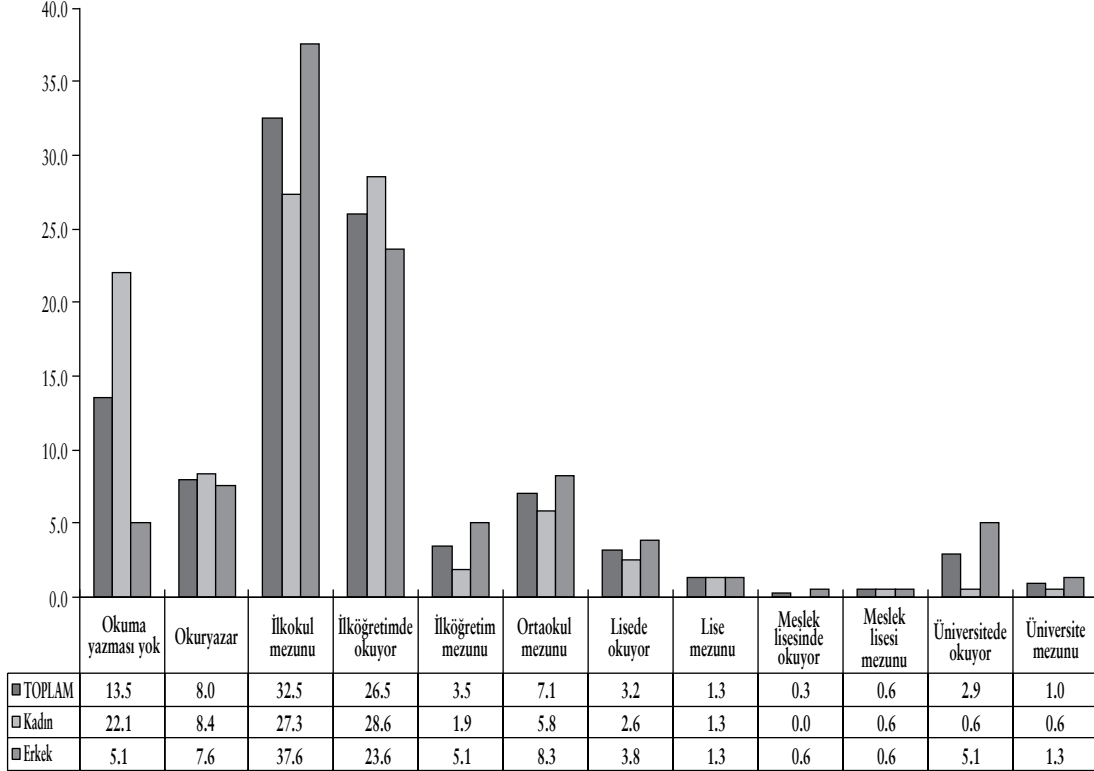
tir; çalışanların % 86,8'i düz işçi olarak çalışmaktadır; düz işçi olarak çalışanların ise % 89,6'si tam zamanlıdır. Öte yandan, diğer çalışma kategorileri yok denecek kadar azdır; kendi hesabına çalışanların oranı sadece % 3,9'dur; diğer bir deyişle kendi işini kurmuş kişi sayısı son derece azdır.

Bütün mahallelerde 1-9 kişi çalıştıran işletmelerde çalışma oranı yüksektir; ancak Bezirganbahçe'de bunun tam tersi bir durum görülmekte ve çalışanların sadece % 29,6'sı bu tür işletmelerde istihdam edilmektedir. Organize sanayi bölgelerine yakınlığı nedeniyle çalışanların büyük bir kısmı orta ve büyük ölçekli tekstil ve konfeksiyon işletmelerinde istihdam olanağı bulmaktadırlar; 10-49 kişi çalıştıran

orta ölçekli işletmeler çalışanların % 44,5'ini, 100-249 kişi çalıştıran büyük işletmeler % 13'ünü istihdam etmektedir. 500 üzerinde kişi çalıştıran işletmelerde istihdam edilenlerin oranı ise % 5,6'dır (Tablo 10.18).

Genelde beceri istemeyen ya da kısa sürede elde edilebilen becerilerle sürdürülen işlerin bütün mahallelerde hâkim olduğu görülmektedir. Bu grup içinde büro memuru/hizmetlisi, restoran/kafe/büfe çalışanı, güvenlik görevlisi, inşaat, satış elemanı gibi işlerde ve tekstil/konfeksiyon sektöründe çalışanlar bulunmaktadır. Özellikle Bezirganbahçe'de beceri gerektirmeyen işlerde çalışanların oranı % 82,9'a, ulaşmaktadır. Belirli düzeyde bir teknik eğitim ve deneyim gerektiren meslekler % 10,5 düzeyin-

GRAFİK 10.3
Bezirganbahçe: Eğitim Durumu (0-6 yaş hariç)

TABLO 10.17
Bezirganbahçe: İşteki Durumu ve İşteki Konumu İlişkisi

İşteki durumu	İşteki konumu							Toplam
	Usta başı	Uzman teknisyen	Düz işçi	Kendi işyeri	Gezici	Memur	Büro çalışanı	
Tam zamanlı ücretli % 88,2	3 4,5	1 1,5	60 89,6	0 0,0	1 1,5	1 1,5	1 1,5	67 100,0
Yarı zamanlı ücretli % 2,6	0 0,0	0 0,0	2 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	2 100,0
Geçici ücretli / mevsimlik % 5,3	0 0,0	0 0,0	4 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	4 100,0
Kendi hesabına çalışan % 3,9	0 0,0	0 0,0	0 0,0	3 100,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	3 100,0
Toplam çalışan sayısı %	3 3,9	1 1,3	66 86,8	3 3,9	1 1,3	1 1,3	1 1,3	76 100,0

TABLO 10.18
Bezirganbahçe: Büyüklüğe Göre
İşyerinde Çalışan Kişi Sayısı

İşyeri büyüklüğü	Sayı	%
1-3	6	11,1
4-9	10	18,5
10-24	13	24,1
25-49	11	20,4
50-99	4	7,4
100-249	7	13,0
250-499	0	0,0
500 üstü	3	5,6
Toplam çalışan sayısı	54	100,0

dedir; üniversite düzeyinde eğitim gerektiren işlerde çalışanların payı ise sadece % 2,6'dır. Anket sonuçlarına göre burada yaşayanların % 68,4'ü Küçükçekmece'de konumlanan sanayi alanlarında çalışma olanağı bulmakta ve çalışanların % 40,8'i tekstil/konfeksiyon sektöründe istihdam edilmektedir (Tablo 10.19).

Alınan ücretlere bakıldığında bütün mahallelerde çalışanların % 50'sine yakın bir kısmı asgari ücret⁶ düzeyinde gelir elde ettiği görülür. Bezirganbahçe'de bu oran % 63,9'a ulaşmaktadır ve yukarıdaki verileri destekler niteliktedir. Ayrıca, asgari ücret altında gelir elde eden çalışanların oranı da çok yüksektir (% 29,2); bu yüksek oran Tarlabası'ndan sonra ikinci sırada gelmektedir (Tablo 10.20). Araştırma yaptığımız bütün mahallelerde, güvencesiz çalışma oranları yüksektir; ancak Bezirganbahçe'de yaşayanlar bu bakımdan en güvencesiz kesimi oluşturmaktadır. Çalışanların sahip olduğu sosyal güvenlik türlerine baktığımızda mahalleler arasındaki farklılıklar daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Orta ve büyük

TABLO 10.19
Bezirganbahçe: Çalışanların Meslekleri

Meslekler	Sayı	%
Marangoz	2	2,6
Şoför / taksici	2	2,6
Teknik iş / tamir	4	5,3
Beceri gerektiren %	8	10,5
Emlakçı	2	2,6
Serbest	1	1,3
Ticaret %	3	3,9
Büro memuru / hizmetlisi	1	1,3
Tekstil / konfeksiyon	31	40,8
İşçi	12	15,8
İnşaat işi	6	7,9
Kargo / dağıtım / nakliye	3	3,9
Temizlik işi	3	3,9
Satış elemanı	2	2,6
Güvenlik görevlisi	4	5,3
Çöp / kağıt toplayıcısı	1	1,3
Beceri gerektirmeyen %	63	82,9
Bankacı	1	1,3
Reklamcı	1	1,3
Üniversite eğitimi gerektiren %	2	2,6
Toplam çalışan sayısı	76	100,0

TABLO 10.20
Bezirganbahçe: Ücret Düzeyleri

Ücret düzeyi	Sayı	%
150 TL altı	0	0,0
150-300 TL	0	0,0
301-500 TL	21	29,2
501-1.000 TL	46	63,9
1.001-2.000 TL	5	6,9
Toplam çalışan sayısı	72	100,0

ölçekli işletmelerde çalışmanın da yaygın olduğu Bezirganbahçe'de çalışanlar içinde sosyal güvenliği olmayanların oranı % 51,3'e ulaşmaktadır; Bağ-Kur, özel sigorta gibi farklı sigorta seçeneklerine ise rastlanmamıştır (Tablo 10.21). Her ne kadar işgücüne katılma oranı ortalamalara yakın olsa da, bütün bu veriler, çalışılan işlerin güvencesiz ve düşük ücretli işler olduğunu göstermektedir.

⁶ 2009 yılında Türkiye'de net asgari ücret 16 yaşından büyükler için 500 TL'ye yakındır.

TABLO 10.21
Bezirganbahçe: Çalışanların Sigortalılık Durumu

SSK	Yeşil kart	Sosyal güvenliği yok	SSK ve özel sigorta	Toplam çalışan sayısı
34	2	39	1	76
44,7	2,6	51,3	1,3	% 100,0

Mal varlıkları ve tüketim biçimleri hanelerin gelir durumunu doğrulamaktadır. Bezirganbahçe'de yaşayanların % 94,7'sinin oturdukları ev dışında başka mülkleri yoktur; ayrıca, % 91,2'sinin özel aracı bulunmamaktadır. Kente en yeni gelen göçmenlerin yaşadığı bu mahallelerde kredi kartı kullanımının çok az başvurulan bir tüketim biçimi olduğu görülür; görüşülen kişilerin % 82,5'i kredi kartı kullanmadığını ifade etmiştir. Bezirganbahçe'de en önemli harcama kalemleri banka borcu ve mutfak masraflarıdır; eğlenceye ayrılan pay % 0,2'ye kadar düşmektedir. Hanehalkların % 70,7'si giysi alışverişini pazar ve işportadan yapmaktadır. Araştırma yapılan mahalleler arasında alışveriş merkezinden alışveriş yapma oranının en düşük paya sahip olduğu mahalle yine Bezirganbahçe'dir (% 2,6).

Evde kullanılan alet ve makineler incelendiğinde, görelilik olarak lüks tüketim kabul edilebilecek aletlerin kullanılma düzeyinin en düşük olduğu mahalleler yine Tarlabası ve Bezirganbahçe'dir. Örneğin, bulaşık makinesi ailelerin sadece % 10,5'i tarafından kullanılmaktadır. Bilgisayar ve internet kullanımı da bu anlamda önemli bir gösterge olmaktadır; diğer mahallelerde bilgisayar ve internet kullanımı % 50'yi aşmıştır; Bezirganbahçe'de ise ailelerin sadece % 14'ü bilgisayar, % 8,8'i ise internet kullanmaktadır (Tablo 10.22).

TABLO 10.22
Bezirganbahçe: Evde kullanılan Aletler/Donanımlar

Aletler/ donanımlar	Sayı	Haneler içinde %
Sabit telefon	15	26,3
Buzdolabı	55	96,5
Çamaşır makinesi	55	96,5
Bulaşık makinesi	6	10,5
Fırın / Ocak	52	91,2
Elektrik süpürgesi	51	89,5
Televizyon	55	96,5
Teyp / CD çalar	11	19,3
Bilgisayar	8	14,0
DVD	3	5,3
İnternet	5	8,8
Uydu anteni	52	91,2
Kablo yayını	4	7,0
Digitürk / D-Smart	1	1,8
Klima	1	1,8
Toplam hane sayısı	57	

Bütün bu veriler, Bezirganbahçe'deki "yoksulluğa" ve "yoksullaşmaya" işaret etmektedir. Bezirganbahçe'de yaşayan C. F. eşinin ve kendisinin hastalık nedeniyle çalışmadığını ve ailenin geçimini 16 yaşındaki oğullarının sağladığını anlatmaktadır. Evde boncuk işleyerek bir miktar para kazanmaya çalışan C. F., bu borcu ödeyebilmek için hanede mutlaka iki kişinin çalışması gerektiğini ifade etmektedir. Yıkılan evleri 10.000 TL'ye sayılmıştır; evin taksidi ise 260 TL'dir. 30 TL kapıcı aidatı ve 60-70 TL doğal gaz ve su faturası ile ayda yaklaşık 600 TL'lik sabit harcamaları bulunmaktadır. C. F. yaşadıkları sıkıntıyı şöyle ifade etmektedir:

Ne yapacağımızı bilmiyorum, bir diyorum ki burayı kiraya vereyim ben de daha ucuz bir yere kiraya çıkayım. Bir diyorum ki burayı sata-yım, evin borcunu ödeyip ben de kiraya çıkayım. (Evrensel, 31.7.2007: Lodos, E.)

Ağustos 2012'de Bezirganbahçe'de yaşayanlarla görüşmeler yapan Cingi ise Bezirganbahçe'den ayrılarak gecekondulu mahallelerine dönenlerin sayısında artış olduğuna işaret ediyor. Bezirganbahçe'de ortak dilin geçim sıkıntısı olduğunu ifade eden Cingi, sitede oturanlardan Etem Çankaya'nın şu sözlerini aktarıyor:

Modern hayat bize ağırdır... Evde 6 kişiyiz. Bayramtepe'deki gecekondumuz saraydı. Gücümüz yeter mi yetmez mi diye sormadan taşındılar bizi bu evlere. Bizim bu yükün altından kalkmamız için evde en az üç kişinin düzenli olarak çalışıyor olması lazım. (Radikal, 19.08. 2012: Cingi, S.)

Yapılan görüşmeler, evlerin kalabalık aileler için küçük olması ve apartman masraflarının çok olması nedeniyle yavaş yavaş terk edildiğini gösteriyor. Kimi aileler borçlarını ödeyemediği için evlerini kaybediyor ve yakınlardaki gecekondulu alanlarına kiracı olarak yerleşiyorlar; kimi aileler de evlerini satarak kendilerine daha uygun bir yerde yeniden bir hayat kurmanın arayışında... Bezirganbahçe'de kalmaya direnen ailelerde ise tüm bireyler az ya da çok aile bütçesine katkıda bulunmaya çalışıyor; kadınların bulaşıkçılık, temizlik gibi işlere başladığı, çocukların su sattığı ifade diliyor...

SONUÇ: BEZİRGANBAHÇE

BİR BAŞARI HİKÂYESİ OLABİLİR Mİ?

Bezirganbahçe, fiziksel bir imge olarak gecekondulu imgesine karşılık ve ona karşıtlık ilişkisi içinde tanıtılmış bir mekân olarak hafızalarda yer etmiştir. Küçükçekmece Belediyesi'nin Ayazma ve Tepeüstü'nde gerçekleşen yıkımlar öncesinde dağıttığı broşürlerde gecekondulu alanları için "çarçık", "sağlıksız", "kriminal"

tanımlamaları kullanılmakta ve dönüşüme gerekçe olarak buraların "gelir seviyesi düşük bir sosyal çöküntü alanı" olduğu iddia edilmektedir. Aslında bu tanımlamalar dönüştürülmek istenen bütün gecekondulu bölgelerinde benzer bir biçimde kullanılmakta ve "sosyal çöküntü" kavramı her türlü melanetle eş tutularak bir tür yaftalamaya dönüşmektedir. Böyle bir yaftalamadan sonra dönüşümün ilk adımları, tanıtımlarda kullanılan "ideal kent" ve "kentli" tanımlarıyla kolayca atılmaktadır. Nitekim Küçükçekmece Belediyesi'nin *Yaşama Yeni Bir Pencereden Bakın* başlığı taşıyan ve Ayazma ve Tepeüstü'nden Bezirganbahçe'ye uzanan sürecin anlatıldığı kitapçıkta yeni yaşam alanlarına ilişkin imge "yasal", "çağdaş" ve "kaliteli" yaşam ortamları olarak tarif edilmektedir.

Ancak hedeflenen bu fiziksel dönüşümün yanı sıra, ne anlama geldiği ve nasıl gerçekleşeceği anlaşılamayan bazı ekonomik ve toplumsal hedefler de bu kitapçıkta yer almaktadır. "Hızla tüketilen mekânsal ve sosyal değerleri iyileştirerek kente ve kentliye kazandırmak", "fiziki mekân koşullarını iyileştirmenin yanı sıra sosyal barışı yeniden sağlamak ve sosyal rehabilitasyonu gerçekleştirmek" ve "sosyo-ekonomik ve teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak" bu hedeflerden bazılarıdır (Küçükçekmece Belediye Başkanlığı, 2007). Bu muğlak niyetler, dönüştürülmesi istenen mahallelerde yaşayanların içinde bulunduğu gerçeklik göz önüne alındığında anlamsız önermeler olarak önümüzde durmaktadır. Literatürde "kentsel dönüşüm" kavramının tarihinde kullanılan ezberlenmiş retoriğin (Thomas, 2003); diğer bir deyişle "ekonomik, sosyal ve fiziksel" dönüşüm mitinin, katılımcı bir biçimde yapılacak uygulamalarda gerçeğe dö-

nüseyceğine dair bir beklenti yaratılmaya çalışılmaktadır. Ancak ilk dönüşüm örneklerinde yaratılmaya çalışılan umutlar, pratikte ortaya çıkan sonuçlarla birlikte rafa kalkmıştır; ne yazık ki Bezirganbahçe de bu örneklerden biridir.

Küçükçekmece Belediyesi'nin 2004'te düzenlediği sempozyumda sosyal konularla ilgili stratejiler olarak, uygulamalarda yerel halkın alandan koparılması gerektiği ifade edilmiş ve yerel kullanıcıları yeni alanlara taşımak yerine mevcudu koruyarak bu alanlarda yaşayanların temel ihtiyaçlarını karşılayanın, onların kapasite ve enerjilerini kullanmanın önemli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, toplumun eğilim ve tercihlerinin kentsel dönüşümün en önemli belirleyicileri olması gerektiği vurgulanmıştır (Turgut ve Ceylan, 2010). Ancak bu niyet ve ilkeler resmi söylemde ve her türlü dönüşüm uygulamasında tekrarlanırsa da uygulamada tamamen göz ardı edilerek, TOKİ konutları standart bir uygulama olarak gündeme gelmektedir. Dönüşüm alanında yaşayanların toplumsal gerçekliği ise, bu dönüşümün mağduriyet yaratmayacağı konusundaki savların ne kadar gerçekdişi olduğunu somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Mahallelerde hanelere giren toplam gelir ve çalışanların aylık gelirleri üzerinden yapılan basit bir hesaplama kentsel dönüşümün ödeme koşullarının bu kişiler açısından ne kadar ağır ve uzun vadede sürdürülmesinin ne kadar zor olduğunu göstermektedir.

Ne yazık ki kentsel dönüşüm uygulamaları kentin en zayıf halkalarında başlatılmıştır. Sulukule'de gerçekleşen dönüşüm bunun en somut örneğidir; bütün mağduriyetlere rağmen, belediyenin yayınlarında hâlâ Sulukule'nin çok önemli bir "sosyal proje" olduğu iddiası tekrarlanabilmektedir. Tarlabası'nda devam eden ye-

nileme projesi buna verilebilecek ikinci önemli örnektir. Ayazma ve Tepeüstü ise gecekondu bölgeleri içinde pek çok yönden dezavantajlı kesimlerin yaşadığı bir konut alanıdır ve bu konuda yapılan bütün araştırmalar aslında bu alanlarda yaşayanların, toplumsal ve ekonomik olarak böyle bir dönüşüme ayak uyduramayacağını açık bir şekilde göstermektedir. Nitekim Bezirganbahçe TOKİ konutlarına yerleşenlerin yarısına yakını, en iyi ihtimalle % 40'ı konutlarını devrederek bölgeden ayrılmışlardır. Sulukule'den ayrılanların yerleştiği Taşoluk'ta sadece 2-3 aile kalabilmiştir. Dolayısıyla, dönüşüm öncesi yapılmış ve sonuçları pek çok yerde yayınlanmış araştırmaların ne işe yaradığı sorusu cevaplanması gereken çok önemli bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiye'nin kentlerinde toplumsal yaşamın dinamiklerine bakıldığında, özellikle dar gelirli toplumsal kesimler açısından, konuta erişimden çalışma imkânlarına kadar hayatın pek çok alanının enformel ilişkilerle sürdürüldüğü bilinmektedir. Gecekonduyunun yapılabilir olması yapının finansal gücüne göre programlanabilir olmasından kaynaklanmıştır; bilindiği gibi, gecekondu ihtiyacı ve birikime göre zaman içinde büyütülmüş ve iyileştirilmiştir. Konut yaparken borçlanmalar enformel alanda idare edilebilir durumdadır; oysa kentsel dönüşüm her durumda bankaya borçlanmayı dayatmaktadır. Banka gibi formel kanallar yoluyla borçlanma, iş güvencesi olmayan kesimler açısından sürdürülebilir olmaktan uzaktır. Dışarıdan bakıldığında kira düzeyinde olduğu söylenen bu borç yükünün neden ödenemediği anlaşılamazken, içeriden bakıldığında her ailenin öznel hikâyesinde onbeş yıllık dönem içinde borcun ödenemediği bir üç ay olacaktır. Dolayısıyla,

banka borçlarını ödemek ve mülkiyeti sağlam bir ev sahibi olabilmek üzere ailenin tüm fertlerinin seferber olduğu bu “bıçak sırtı” yaşam onbeş yıl boyunca sürdürülmek zorundadır.

Devletin sağladığı sosyal güvencenin çok sınırlı olduğu ve yaşam stratejilerinin bu koşullara göre uyarlandığı bir kent yaşamında, konut alanının kentsel dönüşüm projeleri ile formel bir çerçeveye oturulabilmesi, diğer koşullarda bir değişim olmadığı sürece neredeyse imkânsız görünmektedir. Özellikle çalışma imkânlarının daha sınırlı, işsizliğin ve güvencesizliğin çok daha fazla olduğu bu dönemde bu tür dönüşüm uygulamalarının uygulamaya sokulması bu mahallelerde yaşayanlar açısından ciddi bir çözümsüzlük yaratmaktadır. Yerlerini, yurtlarını, işlerini kaybeden, sosyal ilişkilerinden koparılan ve geliştirdikleri yaşam stratejileri yok olan bu kesimlerin kentte tutunmaları bu koşullar altında giderek güçleşmektedir. Nitekim, Bezirganbahçe’de barınamayarak evlerini elden çıkarmaya çalışanlar ya da borçlarını ödeyemedikleri için evlerini kaybedenler, dar gelirli kesimlerin konut sorununu çözmek üzere başlatılan bu konut politikasının başarısızlığını açıkça sergilemektedir.

Bezirganbahçe’yi, kent içindeki toplumsal ayrışmanın yeniden cisimleşmesinin bir örneği olarak görmek de mümkündür. Bu yerleşim, gecekonduyu kent mekânından tasfiye etmenin bir parçası olarak inşa edilmiştir. Ancak buraya yerleştirilen gecekondu topluluk kültürel ve sınıfsal aidiyetleriyle ve mevcut maddi imkânlarıyla buraya taşınmışlardır. Bezirganbahçe sadece gecekondu nüfusun getirilip yerleştirildiği bir yer değildir. Binlerce konutun yer aldığı bu büyük yerleşimde farklı etnik, sınıfsal ve kültürel kökenden topluluklar yaşamakta-

dır. Bu farklılıklar mekânın gündelik kullanımında toplumsal sınırların sert bir biçimde çizilmesine ve ciddi bir ayrışmaya da neden olmaktadır. Bezirganbahçe’de olduğu gibi, polis, öğretmen gibi çalışan kesimlere toplu kurumsal satışlar yapılması bu tür uygulamalarda çokça başvurulan bir yöntem haline gelmiştir. Böyle bir yöntemden beklenen, bu farklı kesimlerin kimi zaman denetleme, kimi zaman da kendi yaşam biçimlerini dayatma işlevini yerine getirmesi ve gecekonduyan gelenleri “modern” bir kentli yaşamın gereklerine uydurmasıdır. Bu yaşam biçimine maddi veya kültürel olarak uyamayanlar ise zaman içinde çoğunluğun taleplerine uyan kesimlere yerlerini bırakarak buralardan ayrılacaklardır.

Kentsel dönüşüm projeleriyle kent mekânı “görüntüyü bozan” unsurlardan arındırılmış sayılsa da TOKİ blokları ve oluşturduğu yaşam çevresinin ne kadar sağlıklı ve sürdürülebilir olduğunu da tartışmak gerekmektedir. Konutların ve yaşam alanlarının niteliğinin yaşayanların ekonomik güçleriyle doğrudan bağlantılı olduğu düşünüldüğünde, Bezirganbahçe’de şimdiden ortaya çıkmış sorunları dikkate almak gerekir. Bu alanların kısa bir zaman içinde yeni “çöküntü adalarını” oluşturması kaçınılmaz görünmektedir. Bahçelerin % 93,5’inde meyve-sebze yetiştirilen Ayazma ve Tepeüstü’nden bir meyve ağacının dikilmesine bile izin verilmeyen, sınırlandırılmış açık alanlarla çevrili blokların küçük dairelerinde yaşamaya alışmanın zor olduğunu kabul etmemiz gerekir. Dolayısıyla, Bezirganbahçe’deki 12 katlı bloklarda yaşayanlar açısından Ayazma ve Tepeüstü, giderek özlemle anılan bir “Yitik Ülke” haline dönüşmüştür (*Birgün*, 21.11.2008: Bay-sal Uzunçarşılı, C.).

**İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ**

**T.C. YASAMAK ÜÇERİ
TOPLU KONUT İDARESİ BAŞKANLIĞI**

**KÜÇÜKÇEKMECE
BELEDİYESİ**

Değerli Hemşerimiz,

Istanbul Büyükşehir Belediyesi, Toplu Konut İdaresi ve ortaklığında SİZLER İÇİN YENİ BİR ÇÖZÜM GELİYOR.

Ayazma'da, Tepeüstü'nde kaçak yapı ve kaçak yapıda yaşayan vatandaş kalmayacak. İnsanca yaşayabileceğiniz konutlara kavuşacaksınız. **Gecekondu sahibinden, kiracısından Ayazma'da ve Tepeüstü'nde yaşayan Herkes İçin Ayrı Ayrı Çözüm Geliyor.**

İlk aşamada Ayazma ve Tepeüstü'nde yaşayan hemşerilerimizi belirleyeceğiz. İkinci aşamada ise her hemşerimizin koşuluna uygun çözümlerimiz devreye girecek.

Amacımız, SİZLERİ YASAL VE İNSANCA YAŞANABİLİR KONUTLARA KAVUŞTURMAKTIR.

Başvurular Küçükçekmece Belediyesi'ne yapılacak. Belediyeye gelirken, bu mektupla birlikte verilen **Başvuru Numarasını** getirmeyi unutmayın. Başvuru tarihi, muhtarlık tarafından size bildirilecek.

Sizlere doğru hizmet sunabilmemiz için bizlere yardımcı olmanız çok önemlidir.

Sizin İçin Gerekli En Doğru Bilgiyi, Bizden Alabilirsiniz.

Aşağıda sıralanan belgeleri **Mutlaka** yanınızda getirin.

1. Aile Reisinin nüfus cüzdanı veya muhtar onaylı nüfus cüzdanı örneği
2. Aynı evde yaşayan eş ve çocukların nüfus cüzdanları veya muhtar onaylı nüfus cüzdanı örnekleri
3. Muhtarlıktan alacağınız ikametgah belgesi

Aşağıda sıralanan belgelerden **Hangileri varsa** onları getirin.

1. Oturduğunuz evle ilgili kira sözleşmesi
2. Oturduğunuz evle ilgili kira ödeme belgesi (Banka dekontu, Alındı belgesi ve benzeri)
3. Oturduğunuz evle ilgili elektrik ve/veya su abone belgesi
4. Oturduğunuz evle ilgili elektrik ve/veya su faturası
5. Aile Reisinin varsa Emekli sandığı, Bağkur veya SSK numarası
6. Aynı evde yaşayan eş ve çocukların varsa Emekli sandığı, Bağkur veya SSK numarası
7. Oturduğunuz evle ilgili tapu ya da tapu tahsis belgesi
8. Aile Reisinin varsa maaş tahakkuk fişi
9. Aynı evde yaşayan eş ve çocukların varsa maaş tahakkuk fişleri
10. Aile Reisinin sahip olduğu arsa ve/veya konutların tapuları
11. Aynı evde yaşayan eş ve çocukların arsa ve/veya konutların tapuları
12. Ayazma ve Tepeüstü'nde yaşadığınızı kanıtlayacak belgeler
13. Aile Reisinin ve Aile bireylerinin telefon numaraları

Aziz YENİAY
Küçükçekmece Belediye Başkanı

Her türlü soru ve sorunlarınız için aşağıda belirtilen kişi ve telefonlara başvurabilirsiniz.
İsmail Çakal, Bülent Babaoglu / Küçükçekmece Belediye Kentsel Dönüşüm Birimi / TEL: 0212 411 07 58

Ek 10.1: Belediye tarafından kiracılara verilen sözlerin belgesi.

Kendi reklamından 1 milyon \$ kazandı

Kendi projesi My World Europe'un reklamlarında oynayan Ali Ağaoğlu, bunun için 1 milyon dolar ücret aldı. Ağaoğlu, kazandığı bu parayı eğitime bağışlayacağını açıkladı

10 bin lira peşinatla satılıyor

My World Europe'ta büyüklükleri 70 metrekareden 150 metrekareye kadar 26 farklı tipte konut yer alıyor. Projede 10 adet de ikiz villa bulunuyor.

● Daire fiyatları 1+1 konutlarda 132 bin liradan başlıyor ve çok geniş teras

AĞAOĞLU'nun, İstanbul Ayasofya'da inşaatına başladığı, Avrupa yakasındaki en büyük projesi My World Europe projesi satışa sunuldu. Projenin kampanya yüzü ise, Ağaoğlu Sirketler Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Ali Ağaoğlu oldu. My World Europe'un televizyon kampanyası kapsamında yönetmen Sinan Çetin tarafından çekilen reklam filminde rol alan Ali Ağaoğlu, kampanya yüzü olmak için 1 milyon dolarlık bir ücret aldığını açıkladı. Ağaoğlu, elde ettiği bu geliri eğitime bağışlayacağını söyledi. My World Europe'u Ağaoğlu tarihinde bugüne dek ürettiği tüm projeler arasında çek önel ve ayrı bir yere

keşifini ifade eden Ağaoğlu, iyi yaşamın insanlar için bir ayrıcalık değil bir hak olduğuna inandığını ve bu kampanyada herkesin Ağaoğlu kalitesindeki bir yaşamı ulaşabilmesi için 10 bin lira gibi bir peşinatla daire sahibi olabileceğini kaydetti. My World Europe, Olimpiyat Stadı'na korosu 200 dönümlük bir arazi üzerinde yükseliyor. 3 bin 100 konutluk My World Europe; Pool Residence, Azena Residence, Golf Residence ve Villa bölümlerinden oluşuyor.

Ağaoğlu müşterilerine yapılan öncelikli satışlarda büyük ilgi gören My World Europe'ta 600 konutun satışı tamamlandı.

■ Canan AZMETLİ

HAVUZLU VİLLA TANITIYOR

bahçelerine sahip konutlarda 772 bin liraya kadar artış gösteriyor. Ev almak isteyenler 10 bin lira peşinat ediyor.

● Projede havuz, golf sahası ve alışveriş merkezi de yer alıyor.

KAYNAKÇA

- Aksel, A., "Küçükçekmece İlçesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 5, 1993, s. 159-160.
- Ayazma Benim Dünyam, (Belgesel), www.focushaber.com/videogaleri/ayazma-benim-dunyam, 18.01.2011 ve vimeo.com/17744342, 12.12.2010, Erişim Tarihi: 20.01.2011.
- Bartu Candan A. ve Kolluoğlu, B., "Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and a Public Housing Project in Istanbul", *New Perspectives on Turkey*, No. 39, 2008, s. 5-46.
- Baysal Uzunçarşılı, C., "İstanbul'u Kentsel Dönüştürerek Küresel Yapmak: Değişen Gecekondu ve Ucuz Konut Politikaları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi İnsan Hakları Hukuku Bölümü, 2009.
- , "Okyanusta rotamız kayıp", <http://ayazmamagdurlari.files.wordpress.com>, 29.07.2010, Erişim Tarihi: 03.12.2010.
- <http://ayazmamagdurlari.files.wordpress.com>, Erişim Tarihi: 30.08.2011.
- <http://mutlukent.files.wordpress.com>; Erişim Tarihi: 30.08.2011.
- İstanbul Valiliği İl İstihdam Kurulu, *İstanbul İstihdam Raporu*, Yayına Hazırlayan: Aksoy, H. ve diğ., İstanbul, 2007.
- Küçükçekmece Belediye Başkanlığı, *Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projesi Kitapçığı: Yaşama Yeni Bir Pencereden Bakın*, 2007.
- Küçükçekmece Belediyesi, Özden, P., Özdemir, D. ve Turgut, S. (der.) *Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu, İstanbul 2004 Küçükçekmece Belediyesi Atölye Çalışması, Ön Bilgilendirme Teknik Raporu: Olimpiyat Köyü ve Çevresi, Cennet Mahallesi, Kanarya Mahallesi*, İstanbul, 2004.
- Küçükçekmece'nin Tarihi, <http://www.kucukcekmece.bel.tr/kucukcekmece/detay.aspx?SectionID=PMO1LxuU1hr6IoJQtLS11g%3d%3d&ContentID=W EKZNFxITb8WB0BToALrFw%3d%3d>, Erişim Tarihi: 01.07.2007.
- Thomas, S., *A Glossary of Regeneration and Local Economic Development*, Yerel Ekonomik Strateji Merkezi, Manchester, 2003.
- Turgut, S. ve Ceylan, E. Ç., *Bir Yerel Yönetim Deneyiminin Ardından. Küçükçekmece Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projesi*, Alfa, İstanbul, 2010.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2000, 2007 ve 2009 Mahalle Nüfus Verileri.
- , Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Veri Tabanı, 2009.
- , Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı İller, 2002.
- www.kucukcekmece.bel.tr, Erişim Tarihi: 26.07.2007.
- www.secimprojeleri.com, Erişim Tarihi: 30.08.2011.
- Gazeteler**
- Birgün*, 21.11.2008, "Kentsel Dönüşüm'de Nasıl bir İnsan Hakları Savunuculuğu..." (Baysal Uzunçarşılı, C.).
- Cumhuriyet Dergi*, 07.12.2008, "Bu Görüntü Bir Hak Gaspıdır" (Açıkgöz, E.).
- Evrensel*, 01.11.2008, "Sefalet mi, Dönüşüm mü?" (Lodos, E.).
- , 02.10.2010, "Bir "Kentsel Aklama" Hikâyesi: Ağa-oğlu My World Europe" (Adanalı, Y.).
- , 31.07.2007, "Evsiz Kalmaktan Korkuyorlar" (Lodos, E.).
- Kent Yaşam*, 05.06.2007, "Dönüşüme Ayak Uyduramadılar" (Kumaş, Ç.).
- Milliyet*, 03.05.2010, "Ayazma'da Üç Devlin Rekabeti Sonuçlandı", www.milliyet.com.tr, 26.12.2009.
- , 20.12.2009, "Devler Ayazma İçin Kaptı".
- Radikal*, 14.08.2011, "Şimdi de Sıra Ayvansaray'da" (Kolluoğlu, P.).
- , 19.08.2012, "Gecekondu Hayatından Site Hayatına Alışamayan Aileler Geri Dönüyor" (Cingi, S.).
- Takvim*, 25.09.2010, "Kendi Reklamından 1 Milyon \$ Kazandı" (Azmetli, C.).
- Türkiye*, 31.10.2008, "Küçükçekmece'nin Çehresi Değişti".
- Görüşmeler**
- Görüşme 1: O. Ö., Ayazma'da kiracı olarak yaşayan ve yıkımdan sonra çadırlarda kalan kişilerden biri, Temmuz 2009.
- Görüşme 2: Bezirganbahçe'de yaşayanlarla yapılan toplu görüşme, Temmuz 2009.
- Görüşme 3: Bezirganbahçe'de yaşayanlarla yapılan toplu görüşme, Temmuz 2009.
- Görüşme 4: Hade Türkmen, İMECE Toplumun Şehircilik Hareketi Üyesi, Temmuz 2009.
- Görüşme 5: K. A., Ayazma'da kiracı olarak yaşayan ve yıkımdan sonra çadırlarda kalan kişilerden biri, Haziran 2009.

Sonuç

Mevcut “Dönüşüm ve Yenileme Politikaları” Dar Gelirli Toplumsal Kesimlerin Barınma Sorununu Çözebilir mi?

ASUMAN TÜRKÜN

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dar gelirli kesimin konut sorununu çözmeye yönelik politikalar ve uygulamalar incelendiğinde, sorunun ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren kapitalizmin yapısal dinamikleri ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Kapitalizmin farklı dönemeçlerinde bu sorun farklı biçimlerde ve büyüklüklerde ortaya çıkmakta; çözüme yönelik öneriler de yine aynı bağlam çerçevesinde farklılaşmaktadır. Sosyal konut politikaları, tanımı ve tarihsel gerekçeleri itibarıyla piyasa mekânizması içinde çözülemeyen konut sorununu çözmek üzere, özellikle düşük gelirli, yoksul ve sosyal koruma ihtiyacı içinde olan kesimlerin barınma ihtiyacını karşılama iddiasını taşımaktadır. Bu politika sosyal politikaların bir parçası olarak piyasa dışı mekânizmalarla gündeme gelmiştir. Bu nedenle, sosyal konut, devletin bu konuda yaptığı çeşitli müdahale alanlarının kapsamında yer almakta ve çeşitli uygulama biçimleri ortaya çıkmaktadır.¹ Bu

bağlamda İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti politikaları kapsamında gerçekleştirilen sosyal konut uygulamaları Avrupa coğrafyasında etkili olurken, ortaya konulan modeller gelişmekte olan ülkeleri de etkisi altına almıştır. Bu model genel olarak, kamu mülkiyetinde ucuz kiralık konut üretiminin yanı sıra mülk sahipliğine dayalı ucuz konut üretiminin özel veya kamu sektörü tarafından gerçekleştirilmesine dayanmaktadır.

İkinci Bölüm’de ayrıntılı olarak tartışıldığı üzere, bugün gelişmiş ülkelerde sosyal konutların yenilenmesi, özelleştirilmesi ve yönetimi gibi meseleler hâlâ gündemde önemli bir yer işgal etmektedir. Gelişmiş ülkelerde sosyal konut alanlarının kamu bürokrasisi içinde yönetilme aşamalarında ihtiyaçları karşılamada yeterli esnekliğe sahip olmadığı ifade edilmektedir. Bir diğer önemli sorun alanı ise konutların bakımı ve yönetimidir. Sosyal konutların, kullanıcılarının gelir düzeylerine uyumlandırılması ve ekonomik, kültürel ve toplumsal beklentile-

1 Kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Arın, 1982.

rini karşılamada yetersiz kalmasıyla ilgili konular çözülmeye çalışılsa da her durumda kap-sanamayan bir kesim olabilmektedir. Bir diğer boyut ise sosyal konutların dev bloklar halinde inşa edilmesi ile oluşan yerleşim birimlerinin toplumsal ilişkileri yaşatma ve canlı tutmakta başarılı olamamasıdır. Ayrıca sosyal konut alanlarının yoksulluğun ve toplumsal problemlerin yoğunlaştığı alanlar haline gelmesi konusunda oldukça yaygın bir kabul bulunmakta ve çeşitli çözüm önerileri getirilmektedir. Bu bağlamda sosyal konutların ya da mahallelerin bütününü yıkarak hem fiziksel hem de sınıfsal çeşitliliği içeren yeni mahalleler yaratma politikası ağırlık kazanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde dar gelirli kesimlerin konut ihtiyacının karşılanması daima çok daha sorunlu bir yapıya sahiptir. Yeterli kamusal finans kaynaklarından yoksun bu ülkelerde, yüksek göç oranlarının ve hızlı kentleşme dinamiklerinin yarattığı konut ihtiyacı genellikle enformel piyasalara terkedilmiştir. Dolayısıyla kentlerde büyük enformel yerleşmeler, dar gelirli çalışan kesimlerin barınma sorununu çözebilmek ve emek piyasasına katılımlarını sağlamak üzere razı olunan bir durum haline gelmiştir. Ancak yine de bu tür yerleşmeler, kimi zaman yetersiz altyapı ve düşük yaşam standartları nedeniyle, kimi zaman da modern kent imajına uymayan konut örüntüleri olduklarına yönelik eleştirilere bağlı olarak sürekli bir dönüşüm baskısı altındadırlar. 1980'li yıllardan itibaren ise özellikle kentin merkezî ve rant potansiyeli yüksek alanlarında konumlanan enformel yerleşmeler üzerindeki dönüşüm baskısı farklı bir nitelik kazanmıştır.

BM-Habitat ve DB gibi uluslararası kurumların da işaret ettiği gibi, dar gelirli kesimin ko-

nut sorunu uzun tarihsel geçmişine rağmen hâlâ çözülebilmüş olmaktan uzaktır ve alarm verme durumuna gelmiştir. Yine hem bu kurumların hem de birçok akademisyen ve politikacının kabul ettiği üzere, 1980'lerin sonundan itibaren hükümetler yapısal uyum programları ile ekonomik ve sosyal alanda sermaye lehine düzenlemeler yaparken, çalışan sınıfların haklarında ve yaşam koşullarında gerilemeler yaşanmış, yoksulluk ve işsizlik en önemli sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Öte yandan, dünya ekonomisinin yeniden yapılandığı bu son otuz yılda uygulanan tarım politikaları sonucunda tarım sektöründe ortaya çıkan çözümme kırdan kente göçü hızlandırmış, "büyük kentsel devrim" olarak tanımlanan gelişmelere yol açmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerinde nüfus yığılmasına yol açan bu süreç, kentsel alanlarda eşitsizlikleri ve yoksulluğu derinleştirmiştir. Davis'in (2006) çalışmasında ifade ettiği gibi, son dönem kentleşmesi ekonomik büyümeden bağımsız bir şekilde gelişmektedir. 1960'lar ve 1970'lerde kente göç edenlerin istihdam imkânlarının yanı sıra kente tutunma stratejileri ve barınma seçenekleri daha çeşitliken, 1980'ler sonrasında kent toprağının giderek değer kazanmasına paralel olarak bu imkânların büyük ölçüde ortadan kalktığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle UN-Habitat (2003) raporunda, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in yeni bin yıl için oluşturdukları ortak hedefler çerçevesinde (*millenium goal*) dar gelirli kesimin konut sorunu yoksulluk ile birlikte ele alınmaya başlamış, ortaya konan acil eylem planı ile tüm gelişmekte olan ülkelere dikkati bu konuya çekilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerde konut sorunu iki alanda ortaya çıkmaktadır; bu

ülkeler hem yaşadıkları “büyük kentsel devrim”in yarattığı konut açığına, özellikle de düşük gelirli toplumsal kesimlerin konut ihtiyacına cevap vermek durumundadır; hem de geçmiş yıllarda oluşmuş düşük yaşam standartlarına sahip enformel yerleşmelerin iyileştirilmesi gerekmektedir. Her ne kadar bağlamsal farklılaşmalar olsa da, neoliberal iktisat politikalarının hâkim olduğu bu dönemde dar gelirli kesimlerin barınma sorunu gibi çetrefilli bir mesele büyük ölçüde piyasanın “düzenleyici gücü”ne terkedilmiştir. Bu ülkelerde kentlerin önemli bir kısmını oluşturan enformel yerleşmelerin mülkiyetin yasallaştırılması yoluyla formel piyasalara dahil edilmesi ve kimi zaman piyasa mekânizması yoluyla kimi zaman da proje veya plan kararlarıyla yenilenmesi hedeflenmektedir. Kentlerde yaşanan bu dönüşüm sürecinde sınırları yeniden çizilen formel alanın kimleri kapsadığı, kimlerin giderek bu alandan tahliye olacağı meselesi ise çoğunlukla gündeme gelmemektedir. Öte yandan, uygulanan geniş kapsamlı yenileme projelerinin yerinden edilmeleri ve mağduriyetleri artırması, Brezilya ve Şili gibi kimi ülkelerde farklı stratejiler uygulanmasına yol açmıştır. Bu ülkelerde, gecekondu ya da çöküntü alanlarında mülkiyetin yasallaştırılması veya barınma güvencesi sağlanması gibi birtakım girişimlere paralel olarak yerel halkın katılımının sağlandığı sağlıklaştırma politikaları öne çıkmıştır.²

Pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kamu ya da benzeri kuruluşların dar gelirli kesime yönelik sosyal konut üretimi, artan konut ihtiyacını karşılamakta başarılı olamamış ve üretilen sosyal konutlar nispeten

daha yüksek gelir düzeyine sahip ve güvenceli işlerde çalışan kesimleri kapsayabilmiştir. Dolayısıyla, kentte özellikle dar gelirli kesimlerin oluşturduğu konut talebi ve erişilebilir konut arzının yetersizliğinin yarattığı gecekondu ya da kaçak yapılaşma her dönem çözüm bekleyen en önemli sorun alanını oluşturmıştır. Türkiye’de de 1980’li yıllarda TOKİ’nin kurulmasıyla dar gelirli kesime yönelik sosyal konut üretiminin artırılması hedeflenmiştir. Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi, başlangıçta konut kooperatiflerine sağlanan banka kredileri yoluyla örgütlenen bu konut üretme modeli, zaman içinde orta ve üst gelirli kesimlere yönelik konut üretimini özendirmiş, dar gelirli kesimlerin konut ihtiyacı karşılanamamıştır. Bu sorun son dönemlerde TOKİ’nin doğrudan konut üretimine dahil olmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Yıllar içinde kamunun elindeki neredeyse tüm kent toprağının tasarruf hakkını elde eden ve çeşitli rant getirici projelerle finansal kaynaklarını geliştiren TOKİ bugün sosyal konut üretiminde en önemli aktör olarak ortaya çıkmış durumdadır. Dördüncü Bölüm’de ayrıntılı olarak irdelendiği üzere, TOKİ dolayısıyla inşaat ve gayrimenkul sektörlerine, krizlerin önlenmesi ve ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi adına önemli bir misyon yüklenmiştir. Kamu toprağını genellikle hasılat paylaşımı yöntemleriyle çeşitli büyük kentsel projelere açarak özelleştiren TOKİ, buradan elde ettiği gelirlerle sosyal konut yapımını finanse ettiğini iddia etmektedir.

TOKİ’nin dar gelirli kesim için inşa ettirdiği toplu konutlar tüm kentlerde çok katlı bloklardan oluşan standart uygulamalar şeklinde gerçekleştirilmekte ve banka kredisi kullanılarak dar gelirli kesimlerin kullanımına sunul-

2 Bkz. Roy, 2005; Crump, 2002; Davis, 2006; Roberts, 2005; Handzic, 2010.

maktadır. 2010 yılında 5998 sayılı Belediye Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun'la 73. maddede yapılan değişiklikler ile 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı Afet Yasası TOKİ'ye geniş bir uygulama alanı getirmiş ve özellikle gecekondü alanlarını tümüyle yenilemek üzere önemli girişimler başlatılmıştır. Dolayısıyla dar gelirli kesimlerin konut sorununa çözüm olarak getirilen TOKİ uygulamaları, bugün mevcut konut ihtiyacını karşılamının ötesine geçerek konut sorununu bir biçimde çözmüş kesimlerin konut alanlarına deprem gerekçesiyle müdahale etmektedir. Bu topyekûn “konut seferberliğinin” çok ciddi toplumsal sorunlara yol açması ve bizi bir başka bağlamda ama aynı zamanda çok daha zorlu koşullar altında 1950'lerin konut mücadelesine geri götürmesi söz konusudur. Bu mücadele tüm hanehalkı birikimlerinin yeniden konut edinmeye yönlendirilmesi anlamına gelecektir.

Alan araştırması yaptığımız mahallelerden elde edilen bulgular bu sistemin sürdürülebilirliği konusunda ciddi şüpheler uyandırmaktadır. Uygulanan dönüşüm modellerinin neredeyse tamamı yenileme, yerinden etme ve borçlandırarak yeniden yerleştirmeye dayanmaktadır. Kentsel dönüşüm projelerinde uygulanan yöntem hemen her yerde aynıdır; tasfiye edilmek istenen mahalledeki eski binaların/ konutların ve yeni yapılmış konutların fiyatları belirlenmekte ve aradaki fark oranında borçlandırma yapılmaktadır. Buradaki problem eski evlerin fiyatlarının “enkaz bedeli” üzerinden hesaplanıp yeni yapılanların Bayındırlık Bakanlığı fiyatlarıyla değerlendirilmeleridir. Projelerde kişilere üç seçenek sunulmaktadır: Binalarını belirlenen fiyatlara satıp gitmek; kendi mahallelerinde yapılacak olan daha lüks konutların

yüksek bedelini borçlanma yoluyla ödemek; ya da kendi mahallelerinde veya farklı bir yerde yapılan daha uygun fiyatlı TOKİ konutlarına yine borçlanarak geçmek. Bu üç seçenek de mahallelerde yaşayanlar için ciddi bir çözüm-süzlüğe yol açmaktadır. Hem Sulukule'de hem de Bezirganbahçe'de ortaya çıkan süreç bankalarla kurulan formel ilişkilerin özellikle kriz ve iş kayıplarının yaşandığı dönemlerde sürdürülebilir olmadığını ve ciddi bir “mülksüzleşmeye” yol açtığını göstermektedir. Dar gelirlilerin konut sorununu çözmeyi hedefleyen bu uygulamaların toplumun en yoksullarını giderek dışarıda bırakması ve kalabilenler açısından ise ciddi bir yoksullaşmaya neden olması en önemli sorunlar olarak önümüzde durmaktadır. Öte yandan inşa edilen konutların ve oluşturulan yaşam alanlarının kalitesi de ciddi eleştiriler almakta, bu alanların kısa bir süre sonra yeni çöküntü alanlarına dönüşme ihtimaline işaret edilmektedir.

Bu bağlamda bugün ortaya konan kentsel dönüşüm ya da yenileme tercihinin ve bu dönüşüme bağlanan umutların Türkiye'nin kentleşme tarihinden gelen hangi tecrübelerin üzerine inşa edildiğini ve bu süreçte hangi toplumsal kesimlerin emeklerinin ve katkılarının göz ardı edildiğini ortaya koymak boynumuzun borcudur. Bu sonuç bölümünde, önceki bölümlerde farklı konu başlıklarıyla ortaya konan ve tartışılan araştırma bulguları özetlenerek elde edilen bulguların işaret ettiği bazı genel sonuçlar ortaya konacak ve karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bütün bu bulguları Türkiye kentleşmesinin tarihsel koşulları içinde değerlendirdiğimizde bazı saptamalar yapmak ve araştırmanın başından itibaren sorduğumuz sorular çerçevesinde irdelemek mümkün gö-

rünmektedir. İlk olarak göç ve kente yerleşme meselesi ele alınarak, farklı dönemlerde kente eklemlenme süreçleri incelenecek, daha sonra ise bu göçmenlerin özellikleri, kentte zaman içinde elde ettikleri kazanımlar, ekonomik koşulları, günlük yaşamı sürdürme biçimleri ve geliştirdikleri ilişkiler karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Bu bölümün son kısmında ise kentsel dönüşüm alanı ilan edilmiş alanlarda yaşayanların bu uygulamalara ilişkin düşünceleri ve taleplerinin yanı sıra ortaya çıkmış örgütlenme ve muhalefet biçimleri ortaya konacaktır. Bu bölümün amacı, toplumda oluşmuş ve adeta bir “mit” haline gelmiş genel yargıları araştırma sonuçlarının ışığında tartışmak ve dar gelirli kesimlerin barınma sorununa “adil ve gerçekçi çözümler” önerebilmenin kapısını aralamaktır.

İSTANBUL’UN ESKİ VE YENİ GÖÇMENLERİ:

GÖÇ VE KENTE TUTUNMA SÜRECİ

Yaptığımız araştırma İstanbul’un eski ve yeni göçmenleri arasında ciddi farklılıklar olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. 1950’lerden sonra kente göç etmeye başlayanlar zaman içinde kentte kalıcılığın ve durumlarını iyileştirebilmenin imkânlarını kısmen yaratabilmişken, özellikle 1990’lardan sonra kente yerleşenler, hem göç ettikleri dönem hem de hazırlıksız göç süreçleri nedeniyle kente çok daha zor koşullarda tutunmaya çalışmışlardır. Bilindiği gibi göç edenler belirli aşamalardan geçerek kentte kalıcılık kazanmaktadır. Göçmenlerin büyük bir bölümünün bugün yaşadıkları mahalleye yerleşmeden önce kent içinde çoğunlukla kiracı olarak yaşadıkları ve imkânlar oluştuğunda kendi gecekondularını yaptıkları bilinmektedir. Bir başka eğilim ise önce genç

erkeklerin kente gelmesi ve durumlarını iyileştirdikten sonra ailenin diğer fertlerini de kente getirmeleridir. Kentte iş bulma ve barınma sorununu çözmede temel olarak hemşerilik bağları yardımcı olmakta ve kente yeni gelenler, hemşerilerinin yoğunluklu olarak yaşadıkları yerlerde kiralık ev bulmakta ya da gecekonduyu yapabilmeyi koşullarını oluşturmaktadırlar. Nitekim araştırma yaptığımız mahallelerde hemşerilerle ve akrabalarla aynı mahallede oturmak hâlâ çok yaygın bir eğilimdir.

Kentin merkezinde yer alan yıpranmış konut alanları yeni göçmenlerin ilk yerleştikleri alanlar olmuştur. 1950-1980 arası dönemde bu alanlar, çoğunlukla bekâr nüfusun gecekondulanlarında bir yer edinene kadar geçici olarak barındığı bir nitelik taşımaktaydı. 1990’lardan itibaren bu durumun değiştiğini, artık bu alanların kalıcılık kazandığını ve ailelerin barındığı mahalleler haline geldiklerini söyleyebiliriz. Bu durum, 1990’lar sonrasında Doğu ve Güneydoğu’ndan hazırlıksız bir biçimde zorunlu göçle gelenlerin kendilerine ancak bu tür kentsel alanlarda kiracı olarak sığınma imkânı bulmaları ile ilişkilidir. Tarlabası bu tür bir yerleşimin en önemli örneklerinden biridir. 1990 sonrası göçlerle gelenler kentte yeni gecekondulanları da oluşturmuşlardır; ancak bunlar arasında rant potansiyeli yüksek olanlardan bazıları herhangi bir mülkiyet belgesi bulunmadığı için kolayca dönüştürülmüştür. İstanbul’da ilk gecekondu dönüşüm uygulaması yapılan mahalleler 1990’lar sonrasında yerleşilen ve çoğunlukla Kürt nüfusu barındıran Ayazma’dır; Tepeüstü daha karışık bir nüfus yapısına sahiptir. Bu mahallelerde “hak sahibi” kabul edilenler TOKİ’nin Bezirganbahçe konutlarına yerleştirilmişlerdir; ancak banka

borçlarının yükü nedeniyle burada ne kadarının kalıcı olacağı henüz belli değildir.

Kent Mekânında Hareket:

Daha Önce İkamet Edilen İlçe ve Semtler

Araştırma yaptığımız mahallelerde göçmenlerin barınma sorununu çözmek için kent mekânında nasıl hareket ettiği izlenebilmektedir. Anketlerde daha önce oturlan üç evin bilgisine ulaşılmıştır; bu evlerin hangi ilçede olduğu, ne zaman yerleşildiği ve ayrılma nedenleri konusunda bilgi toplanmıştır. Bütün mahallelerde ortaya çıkan eğilim, şu anda yaşanan evin genellikle kentteki ikinci ev olması ve daha önce oturlan evin kiralık olmasıdır. İki ve üç ev değiştirenlerin sayısı ve oranı çok düşüktür. Tarlabası'nda ise daha çok kiralık evler arasında bir hareket söz konusudur. Bir ikinci saptama ise daha önce yaşanan evlerin, bugün yaşanan ilçede ya da yakınında olmasıdır. Kente geldiklerinde daha çok hemşerilerinin bulunduğu mahallelere yerleşen göçmenler yine bu bölgelere yakın mahallelerde evlerini yapmışlar ya da almışlardır. Tanışıklık ilişkilerinin ve kente ilişkin bilgiye ulaşmanın bu süreçte önemli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mahallelerde hemşerilerle birlikte oturma çok yaygın bir durumdur; Tozkoparan ve Tarlabası dışında bütün mahallelerde % 60-90 civarında kişi yaşadıkları mahallede hemşerilerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Tozkoparan yerleşme dinamikleri nedeniyle hemşerilik bağlarının en az hissedildiği yerdir; burada görüşülen kişilerin % 42,5'i mahallede hemşerilerinin olduğunu ifade etmiştir. Tarlabası ise çok farklı kesimlerin bir arada yaşadığı bir mahalle özelliğine sahiptir. Ancak 1990 sonrasında aynı bölgelerden gelenlerin yerleşmesiyle burada da ben-

zer bir durum ortaya çıkmıştır; görüşülenlerin % 51,8'i mahallede hemşerileri olduğunu ifade etmiştir.

Daha önceki evlerin konumları için gecekondu mahallelerine bakmak yararlı olacaktır. Başbüyük'te bir, iki ve üç önceki evlerin büyük bir bölümünün yine Maltepe'de olduğu görülmektedir; ikinci önemli ilçe ise Kadıköy'dür. Mahalle tarihlerinde ifade ettiğimiz gibi Başbüyük'e yerleşenler önce buradaki hastanenin inşaatında çalışmış; daha sonra ise hastanede çalışmaya başlamışlardır. Mahallede ev yapıp yerleşme bu döneme rastlamaktadır. Derbent'te bir önceki evlerin büyük bölümü Sarıyer ve Kâğıthane'de bulunmaktadır; daha öncesinde bu ilçelere Şişli de eklenmektedir. Aydınlı'da ise Tuzla ilçesinin bütün dönemlerde önemli olduğu görülmektedir. Tozkoparan'da tahmin edilebileceği gibi daha karmaşık bir yapı vardır; 1960'lardan sonra kentteki yıkımlarla evsiz kalanlara ve gecekonduya yaşayanlara bu mahallede ev edinme hakkı tanınmıştır. 1980'ler sonrasında da burada yapılan kooperatiflere kentin farklı ilçelerinden kişiler yerleşmiştir. Ancak yine de Fatih, Güngören, Zeytinburnu ve Beyoğlu gibi üretim alanlarına yakın ilçelerin öne çıktığı görülmektedir. Bezirganbahçe'ye gelenlerin % 59,6'sının Ayazma, % 35,1'inin de Tepeüstü'nden geldiği; bundan önceki evlerin de yine Küçükçekmece ve Esenler'de olduğu anlaşılmaktadır. Tarlabası'nda ise son üç evin neredeyse tamamının Beyoğlu'nda olduğu görülmektedir; bu durumun büyük ölçüde ucuz barınma ve istihdam imkânlarıyla ilişkisi bulunmaktadır.

Bir önceki evden ayrılma nedenlerini bir önceki evin mülkiyet durumuna göre ayırttığımızda mahallelerde yine bazı genel eğilim-

ler ortaya çıkmaktadır. Gecekondu mahallelerinde bir önceki evde kiracılık oranları % 80-90 arasındadır; dolayısıyla çoğunun evden ayrılma nedeni ev almak ya da yapmaktır; bu oran Başbüyük ve Derbent'te % 61, Aydın'lı'da ise % 44,6'dır. Evden ayrılma nedeni olarak işyerine uzaklık ve evin koşullarının kötü olması da belirli bir orana sahiptir. Bir önceki evde ev sahibi olanlara bakıldığında ise ailevi nedenlerin yanı sıra evin koşullarının ya da semtin kötü olması öne çıkmaktadır. Tarlabası'nda bir önceki evde kiracı olanların oranı % 88,3'tür; bu kişiler açısından daha ucuza kiralık ev bulma, evin koşullarının kötü olması, ev sahibiyle yaşanan sorunlar ve işe uzaklık bir önceki evden ayrılma nedenleri olarak gösterilmiştir. Tarlabası'nda bugün de kiracılık oranlarının yüksek olduğu düşünülürse, çoğunlukla Beyoğlu'ndaki kiralık evler arası bir hareket söz konusudur. Tozkoparan'da bir önceki evdeki kiracılık oranı % 74,7'dir ve doğal olarak bir önceki evde kiracı olanlar açısından ayrılmanın en önemli nedeni gecekondu önleme bölgesinde inşa edilen konutlara borçlanarak yerleşmektir (% 64,9).

Kente Yerleşme Sürecinde Kamu Arazisini "İşgal" Ne Ölçüde Yaşandı?

Bilindiği gibi, gecekondu ve kaçak yapılarla ilgili yaygın kanı, hazine arazisinin işgal edildiği yönündedir; dolayısıyla, buraların yıkılması gereken alanlar olarak gösterilmesi de kamuoyunda kolayca kabul görmektedir. Mahallelerin anlatıldığı bölümlerde arsa ve evlerin nasıl elde edildiği ayrıntılı olarak incelenmişti; ancak bu verileri karşılaştırmalı olarak ele almak bu konudaki genel eğilimleri göstermek bakımından yararlı olacaktır. Gecekondu mahalle-

lerinde arsaların elde edilme biçimi olumsal olarak bir araya gelmiş pek çok dinamiğe bağlıdır; bunların en önemlileri, yerleşme döneminin politik ve ekonomik öncelikleri, gecekonduya ilişkin tavırlar, yerleşilen alanlardaki arazilerin niteliği, mülkiyet durumu ve mahallelerin kent içindeki konumlarıdır. Araştırma yaptığımız gecekondu mahallelerinde ortaya çıkan verilere göre hazine arazisini "işgal"; arsa elde etmenin ilk yolu değildir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda hazine arazisine yerleşmek yaygın bir yöntem olarak ortaya çıkarken daha sonraki dönemlerde arsayı bir şahıstan satın almak ya da başkalarının "çevirdiği" arazinin bir parçasını hisseli olarak satın almak çok daha yaygın bir yöntemdir.

Bu eğilimlere örnek vermek gerekirse, Başbüyük Mahallesi 1970'li ve 1980'li yıllarda gelişmiştir; yerleşme sürecinde hazinenin arazisini çevirenlerin oranı % 27,5'tir. Derbent'te gelişimin en yoğun olduğu dönem 1970'lerdir ve mahallede hazine arazisini çevirenlerin oranı % 17,9'dur. Dolayısıyla bu mahallelerde, sahibinden veya daha önce araziye çeviren bir başka şahıstan arsa almak hanehalklarının % 60-70'i için söz konusudur. Aydın'lı'da gecekondulaşma özellikle 1980'lerde yoğunluk kazanmıştır; dolayısıyla burada hazine arazisine yerleşmek neredeyse hiç görülmezken, şahıstan veya emlakçıdan arsa edinmek hanehalklarının yaklaşık % 65'i için geçerlidir. Dolayısıyla, sadece Ayazma ve Tepeüstü bölgesinde bu durum farklılık göstermiştir; 1990'lar sonrasında ailelerin % 73,9'u hazine arazisini işgal ederek mahalleye yerleşmişlerdir. Nitekim, mülkiyet belgeleri açısından zayıf olan bu mahalleler gecekondu dönüşümünün de ilk kapsamlı örneğini oluşturmuşlardır.

İşyeri-Konut İlişkisi

Kente yerleşme sürecinde ortaya çıkan en önemli öncelik ise işyeri-konut ilişkisidir; hane bireylerinin çalıştıkları işyerlerinin kent içindeki konumları incelendiğinde konut ve işyeri ilişkisi açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Araştırma yaptığımız üç gecekondu mahallesi-nin kuruluş dinamiklerinde bu ilişki açıkça görülmektedir. İstanbul'da sanayi gelişiminin yaşandığı ya da hizmet sektörünün yer aldığı alanların çeperinde gecekondu mahallelerinin olduğu gözlenmiştir. Bütün mahallelerde, çalışanların büyük bir kısmı kendi mahallelerinin içinde yer aldığı ilçe ya da semtte çalışmaktadırlar; ikinci seçenek ise yine kolay ulaşılabilen bir ilçede yer alan işyerleri olmaktadır. Mahallelerde metro, otobüs ve minibüs gibi farklı ulaşım imkânları çeşitlenip kolaylaştıkça çalışılan ilçeler de çeşitlenmektedir.

Başıbüyük'te yaşayanların çalıştığı ilçeler arasında birinci olarak Maltepe (% 46,4), ikinci olarak da Kadıköy (% 15) öne çıkmaktadır. Derbent'te ise Sarıyer (% 31,4) ve Şişli (% 30,4) öncelikli çalışma alanlarıdır. Aydınlı'da yaşayanların % 72,4'ü Tuzla'da çalışmaktadırlar. Yapılan görüşmelerden Aydınlı'nın ulaşım imkânlarının hâlâ sınırlı olduğu ve belli bir saatte sonra toplu taşıma araçlarıyla ulaşımın neredeyse imkânsız olduğu ifade edilmiştir; bu durum farklı bölgelerdeki işyerlerinde çalışma imkânlarını sınırlamaktadır. Ayrıca, Aydınlı civarında gelişen sanayi alanları ve tersaneler burada yaşayanlar için iş imkânlarını artırmaktadır. Tarlabası'nda yaşayanların % 69,5'i ise Be-yoğlu'nda çalışmaktadır; mahallede yapılan görüşmelerden burada yaşayanların büyük bir çoğunluğunun "yukarı cadde" dedikleri İstiklal Caddesi'nde çeşitli hizmet alanlarında çalış-

makta olduğu ve bir kısmının da yine burada seyyar satıcılık yaptıkları anlaşılmaktadır. Toz-koparan'da çalışılan yerlerin ulaşım imkânları-nın artmasıyla çeşitlendiği görülmektedir. En fazla çalışılan ilçe Güngören (% 25,5) olmasına rağmen, Fatih (% 11,2) ve Bayrampaşa'nın (% 7,6) da önemli paylara sahip olduğu fark edilmektedir. Bezirganbahçe'de yaşayanların % 68,4'ü Küçükçekmece'de yer alan sanayi alanlarında çalışma imkânı bulmaktadırlar. Bütün bu veriler ışığında, çalışma alanları ve konut alanları arasında karşılıklı bir belirleyicilik ilişkisi olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

BUGÜN BU MAHALLELERDE YAŞAYANLAR KİM?

Araştırma yaptığımız mahallelerde yaşayanları kente göç etme dönemleri ve geldikleri bölgelere göre ayırtılabilmekteyiz. Mahallede yaşayanların kaç nesildir bu kentte yaşadıklarını görmek diğer bulguları yorumlamamıza da yardımcı olmaktadır. Gecekondu mahallelerinde İstanbul doğumlu olan bireylerin oranı % 45 civarındadır. Görüşülen kişilerin ana babalarının İstanbul'a göç dönemlerini incelediğimizde bu mahallelerin birinci ve ikinci nesil göçmenlerin bir arada yaşadığı konut alanlarından olduğu anlaşılmaktadır. Başbüyük ve Derbent'te yaşayanların ana babalarının 1960'lardan itibaren göç etmeye başladıkları; ancak en yüksek yoğunluğun 1970'lerde yaşandığı izlenebilmektedir. Bu iki mahallede farklı oranlarda Karadeniz, Doğu Anadolu ve İç Anadolu'dan gelen göçmenler yaşamaktadır. 1970'lerde gelenlerin bugün 60'lı yaşlarını geçtikleri tahmin edilmektedir; dolayısıyla mahallere ilk yerleşenler ya vefat etmiş durumdadır ya da çocuklarıyla birlikte yaşamaktadırlar. Bu

iki mahallede yaşayanların ana babalarının sadece % 4-5'i İstanbul doğumludur. Aydınlı'da ise bu oran % 12'ye çıkmaktadır; mahallenin bir köy yerleşmesinden dönüştüğü düşünülürse bu oran anlaşılır olmaktadır. Aydınlı'da ikili bir yapı söz konusudur; mahallede "yerliler" dışında % 30 oranında Doğu Anadolu, özellikle Bingöl'den göç edenler yaşamaktadır. Bu grubun önemli bir bölümünü 1980 sonrası kente gelenler oluşturmaktadır. 1980'ler sonrasında değişen tarım politikaları ve ihracata yönelik sanayi politikalarının İstanbul gibi büyük metropollere doğru ikinci bir göç dalgasına yol açtığı bilinmektedir. Tuzla ve civar ilçelerde inşa edilen Organize Sanayi Bölgeleri ve tersaneler yeni göçmenler için bu bölgeyi çekici hale getirmiştir.

İstanbul'un en eski göçmenlerini barındıran mahallelerinden biri olan Tozkoparan'da İstanbul doğumluların oranı % 62,2'ye ulaşmaktadır. 2009 itibarıyla İstanbul'da ikamet eden nüfusun % 16,7'sinin İstanbul nüfusuna kayıtlı olduğu düşünülürse bu oranın yüksekliği daha iyi anlaşılacaktır. Diğer bir deyişle, İstanbul'da yaşama ve çalışma tecrübeleri diğer mahallelere göre daha fazladır ve bu durumun pek çok konuda bir farklılık yarattığı araştırma sonuçlarından anlaşılmaktadır. Tozkoparan'da yaşayanların ana babalarının 1950'ler öncesinde kente göç etmeye başladıkları ve göçün 1950'li ve 60'lı yıllarda hızlandığı görülmektedir; ayrıca İstanbul doğumlu ana babaların oranı % 10'a ulaşmaktadır. Tozkoparan İstanbul'un farklı bölgelerinden gelen kişilerin yaşadığı bir mahalle olması nedeniyle mahalledeki hemşerilik bağları zayıftır; ancak yine de mahallede Karadeniz Bölgesi'nden gelenlerin ağırlığı öne çıkmaktadır; bilindiği gibi İstanbul'un ilk göçmenlerinin önemli bir bölümü bu bölgeden gelmiştir.

bul'un ilk göçmenlerinin önemli bir bölümü bu bölgeden gelmiştir.

Tarlabaşı ve Bezirganbahçe'de ise özellikle 1990'lar sonrasında göç edenlerin yaşadıkları görülmektedir. Bölgelere göre doğum yerlerine bakıldığında, Tarlabaşı'nda İstanbul doğumlular dışında en yüksek oran Güneydoğu Anadolu Bölgesidir (% 32,5) ve özellikle Mardin ili öne çıkmaktadır. Bezirganbahçe'de ise yaşayanların büyük bir bölümü Doğu Anadolu Bölgesi'ndendir (% 41,7); Erzurum ve Ağrı illerinden göç edenlerin ağırlığı bulunmaktadır. Tarlabaşı'nda yaşayanların % 33,5'inin, Bezirganbahçe'de yaşayanların ise % 40,6'sının İstanbul doğumlu olduğu görülür; göç sonrası doğan çocuk sayısının fazlalığı bu oranları artırmaktadır. Hem barınacak bir konuta ulaşmak hem de çalışma imkânları açısından kente tutunmanın daha zorlaştığı bir dönemde, üstelik çok daha hazırlıksız bir biçimde kente yerleşen bu kişilerin durumlarının pek çok açıdan diğer mahallelerde yaşayanlardan farklı olduğu diğer bulguları karşılaştırdığımızda da görülecektir.

Mahallelerde evde yaşayan ortalama kişi sayısı incelendiğinde ciddi farklılıklar olduğu görülmektedir. Mahalleler arasında, en yüksek ortalama nüfus 6,1 kişi ile Bezirganbahçe'de görülmekte; ikinci olarak 5,4 kişi ile Tarlabaşı öne çıkmaktadır. Nitekim, yedi ve üzerinde nüfusa sahip haneler bu iki konut alanında % 32 gibi çok önemli bir orana sahiptir. Bu mahallelerde genç bir nüfus yaşamaktadır ve çocuk sayısı yüksektir; Tarlabaşı'nda ortalama yaş 24,5, Bezirganbahçe'de ise 24,7'dir. 0-15 yaş aralığındaki genç nüfusun bu mahallelerdeki ağırlığına bakıldığında bu durum daha da açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Tarlabaşı ve

Bezirganbahçe’de bu oran % 37’ye ulaşmaktadır. En düşük ortalama hane nüfusuna sahip mahalle ise, 3,6 ile en eski göçmenleri barındıran Tozkoparan’dır; yaş ortalaması ise 36 ile yine en yüksek değeri almaktadır. 0-15 yaş aralığına baktığımızda bu durum açıklık kazanmaktadır; mahallede bu yaş grubu sadece % 17’lik bir paya sahiptir. Tozkoparan’daki veriler, hem buradaki doğum oranlarının düşüklüğüne hem de pek çok ailede ikinci neslin evden ayrılıp başka bir hanede yaşamaya başlamasıyla açıklanabilir. Gecekondu mahallelerinde hane profilleri birbirine benzemektedir; ortalama hane nüfusu 4,5, ortalama yaş ise 30 civarındadır. 0-15 yaş grubu ise nüfusun % 26-28 gibi yine önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

TABLO 11.1
Mahallelerde Ortalama Hane Nüfusu
ve Ortalama Yaş

Mahalle	Ortalama hane nüfusu	Ortalama yaş
Başibüyük	4,5	29,7
Derbent	4,3	30,6
Aydınlı	4,3	29,0
Tarlabaşı	5,4	24,5
Tozkoparan	3,6	36,0
Bezirganbahçe	6,1	24,7

DAR GELİRLİLERİN KONUT ALANLARI

CİDDİ BİR RANT KAYNAĞI OLUŞTURDU MU?

Bu bölümde araştırma yaptığımız mahallelerde yaşayanların gerçekten kayda değer bir ranta “el koyup” koymadıkları karşılaştırmalı olarak tartışılacaktır. Daha önceki bölümlerde her mahalle ayrı ayrı ele alınmış ve mevcut binaların kat sayıları, yıllar içinde yapılan değişiklikler ve edinilen mülkiyet belgeleri mahalleye yerleşme sürecine ışık tutmak amacıyla veril-

mişti. Bu veriler ışığında mahallelerde öne çıkan genel eğilimleri ortaya koyabiliriz. Anket dökümleri yapılırken bugün apartman niteliğinde de olsa, yapım ve iskân izinleri olmayan konutlar “gecekondu veya kaçak yapı” olarak tanımlanmıştır. Böyle bir tanımlama ile gecekondu veya kaçak olarak yapılan ancak daha sonra kat çıkılarak apartmana dönüşen binaların oranlarını tespit etmek şansına sahip olmaktayız. Başibüyük, Derbent, Ayazma ve Tepeüstü mahallelerinde yaygın konut türü gecekondu veya kaçak yapıdır; bu yapıların oranı Ayazma ve Tepeüstü’nde % 98,2, Derbent’te % 92 ve Başibüyük’te % 63,2’dir. Uzun süre köy statüsünde kalan Aydınlı’da ise bu oran % 34 ile en düşük düzeydedir; bu mahallede % 44,2 oranında tapulu apartman dairesi ve % 20,4 oranında müstakil ev bulunmaktadır.

Konutlarda yapılan değişiklikler incelendiğinde gecekondu veya müstakil ev şeklinde biçimlenen mahallelerde en köklü müdahale kat çıkmak şeklinde olmuştur; bu müdahale Başibüyük ve Derbent’te % 27,7; Aydınlı’da % 21,1 oranında görülmektedir. Mevcut evin yıkılıp apartman yapılması ise Derbent Mahallesi hariç düşük bir temsile sahiptir; Derbent’te bu oran % 19,7’ye ulaşmaktadır. Bu tür müdahalelerle bu üç mahallede de apartman türü binaların sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Ancak yine de bütün mahallelerde bir ve iki katlı binaların oranı çok yüksektir; bu oranlar Başibüyük’te % 60,3, Derbent’te % 65 ve Aydınlı’da % 57’dir. Dört ve üstünde kata sahip binaların oranı bu mahallerde % 20 civarındadır. Konutlarda yapılan değişiklikler gelir durumu ile ilişkilendirildiğinde, gelir yükseldikçe evde değişiklik yapanların oranının da arttığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, evde yapılan de-ği-

şikliğinin niteliği ile gelir arasında da belirgin bir ilişki bulunmaktadır; bu durum gecekondu bilinen gelişim seyrini yansıtmaktadır.

Her ne kadar konutlarda zaman içinde değişiklikler olsa da hanehalklarının kayda değer bir bölümünün hiçbir değişiklik yapmadığı da görülmektedir; bu dikkat çekilmesi gereken önemli bir husustur. Gecekondu söylemi çoğunlukla “işgal” ve “haksız rant elde etme” üzerinde yoğunlaşırken çok tipik gecekondu mahalleleri olan Derbent’te yapıların % 29,9’u, Başibüyük’te % 43,2’si ve Aydınli’da % 57,8’inde hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Yıkılmadan önce Ayazma ve Tepeüstü’nde hiçbir değişiklik yapmayan hanelerin oranı % 66’dır; Ayazma’da konutların % 68’inin, Tepeüstü’ndeki konutların biri hariç hepsinin tek katlı olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, gecekondu mahallelerinde elde edilen rantın beklenenin altında olduğu ve çok önemli bir bölümünün sadece barınma amaçlı olarak konutlarını kullandıkları anlaşılmaktadır.

Tarlabaşı dışında bütün mahallelerde görülen kişilerin büyük bölümü ev sahibidir; bu oran % 76,2 ile Tozkoparan’da en yüksek düzeye ulaşmaktadır. Ancak gecekondu mahallelerinde ev sahibi olarak tanımladığımız kişilerin pek çoğunun mülkiyet statüsü şaibelidir. Bilindiği gibi bu mahallelerde mülkiyet belgeleri çeşitlilik arz etmektedir; aileler farklı dönemlerde çıkarılan yasalar, aflar ve seçim öncesi verilen sözlerle farklı belgelere sahip olmuşlardır. Bu belgeler zaman içinde elde edilmiş mülkiyet haklarının ifadesi olmanın yanı sıra kentsel dönüşüm sürecinde yapılan pazarlıkların da çerçevesini ve sınırlarını belirlediği için önemli olmaktadır. Gecekondu olarak yerleşime açılmış mahallelerde yaygın mülkiyet belgesi 1984’te

edinilen tapu tahsis belgesidir. Başibüyük’te hanehalklarının % 48,4’ü, Derbent’te ise % 65,7’si tapu tahsis belgesine sahiptir. Aydınli köy statüsünden dönüşen bir mahalle olması nedeniyle % 47 oranında müstakil tapu sahipliği bulunmaktadır; bu mahallede tapu tahsis belgesine sahip hanelerin oranı % 34,1’dir. Özellikle tapu tahsis belgesi ve bunun tapuya dönüşme ihtimali her dönem siyasetçilerin elinde bir koz olarak kullanılmıştır. Merkezî konumda ve ana yollara yakın konumlanan mahallelerin imar planları tamamlanarak planlı konut alanlarına dönüşüm sağlanabilmiştir; ancak bu tür bir dönüşümün sağlanamadığı mahallelerde tapu alma meselesi hep bıçak sırtı bir muğlaklıkla sürdürülmüştür (Kuyucu, 2009). Bugün kentsel dönüşüm uygulamalarında “hak sahibi” olarak anılan bu kesimler için bu belge normal bir mülkiyet satüsüne ve haklarına karşılık gelmemektedir. Dolayısıyla, neredeyse bütün uygulamalarda bankaya borçlanma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Mahallelerde hiçbir belgesi olmayanların oranı da oldukça yüksektir; Başibüyük’te bu oran % 15,5, Derbent’te ise % 25,5’tir. Aydınli daha önce de söz ettiğimiz gibi mülkiyet açısından daha sorunsuz bir yapıya sahiptir; burada konutların sadece % 4,9’unda hiçbir belge bulunmamaktadır. Ayazma ve Tepeüstü 1990’lar sonrasında gelişmiş mahalleler oldukları için herhangi bir mülkiyet belgesinin olmadığı görülmektedir; nitekim bu durum ilk kentsel dönüşüm uygulamasının neden burada yapıldığını da açıklamaktadır. Bu mahallelerde hiçbir belgeye sahip olmayanlar içerisinde mülkiyet belgesini ikame edecek farklı türde belgeler bulunmaktadır; su, elektrik ve çevre temizlik vergisi makbuzu bunlar içinde öne çıkan belge-

lerdir. Burada ilginç olan durum, emlak vergisi verenlerin oranının yüksekliğidir. Başbüyük'te hiçbir belgesi olmayanların % 57,6'sı, Derbent'te % 71,4'ü ve Aydınlı'da % 33,3'ü emlak vergisi vermektedir. Tarlabası ve Tozkoparan'da müstakil tapu hâkimdir; ancak kentsel dönüşüm veya yenileme alanı ilan edildikten sonra bu mülkiyet haklarının da mağduriyetleri önleyemediği görülmektedir. Özellikle son yasalar ve kararnamelerle birlikte mülkiyet haklarının istenildiğinde kolaylıkla ihlal edilebileceği görülmüştür. Tarlabası ve Tozkoparan bunun en somut örneğini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, yıllar boyu süren tapu alma savaşı da bu süreçte eski anlamını yitirmektedir; ancak yine de yerleşimciler açısından bunun en önemli sorun olarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Bu verileri destekleyen bir başka olgu da köydeki mülkler dışında sahip olunan diğer mülklerdir. Görüşülen kişilerin büyük bir kısmının oturulan ev dışında başka evleri olmadığı görülmektedir. Tarlabası'nda hanehalklarının % 88,9'unun, Tozkoparan'da % 81'inin, Bezirganbahçe'de ise % 94,7'sinin başka evi bulunmamaktadır. Gecekondu mahallelerinde de bu oran % 90'lara yaklaşmaktadır. Bu durumu mülkiyetle ilişkilendirdiğimizde, kiracıların başka ev sahipliğinin çok daha düşük olduğu görülür. Sahip olunan az sayıdaki diğer evlerin de ağırlıklı olarak İstanbul'da ve özellikle de oturulan konutun bulunduğu mahallede bulunduğu görülmektedir. Evlerde kat çıkılması ya da yıkılıp apartman yapılmasıyla birlikte sahip olunan mülk sayısı az da olsa artmıştır. Bu mülklerin bir bölümü ailenin çocukları ya da akrabaları tarafından kira vermeden kullanılırken bir kısmı da yabancıya veya akrabaya kira-

ya verilmektedir. Dolayısıyla, bu yapılaşmanın hem ikinci nesil göçmenler hem de dar gelirli kentli nüfus için ucuz kiralık konut stokunu oluşturmuş olduğu rahatlıkla söylenebilir.

İstanbul'daki yüksek kira düzeyleri düşünlüğünde, ödenen kira miktarlarının kentte ödenebilecek minimum kira düzeylerinde olduğu görülmektedir. Bütün mahallelerde hanehalklarının büyük bir çoğunluğu 201-400 TL aralığında kira ödemektedir. Tarlabası'nda 200 TL altında kira verenlerin % 19'luk bir paya sahip olması bu mahallenin kentin en yoksul kesimlerini barındırmasının da bir ifadesidir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta da bütün mahallelerde kira ödemeyen önemli bir kesimin varlığıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi yapılarda kat çıkılması sınırlı da olsa bir kiralık konut stoku yaratmıştır. Nitekim kendine ait olmayan bir konutta oturanların önemli bir bölümü bedel ödemediğini ifade etmiştir; bu oran Tozkoparan'da % 36,7, Başbüyük'te % 22,3, Aydınlı'da % 17,4 ve Derbent'te % 12,9'dur. Diğer bir deyişle bu mahallelerde yapılara eklenen yeni birimler veya mülk sahipleri tarafından kullanılmayan konutlar yine ailenin yakınları tarafından barınma amaçlı olarak kullanılmaktadır. Sadece Tarlabası'nda bu oran % 4 ile çok düşüktür; Tarlabası'nda düşük de olsa elde edilen kira gelirleri dar gelirli ev sahipleri açısından önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, bu mahalleler bugün dar gelirli kesimlerin konut ihtiyaçlarını karşılayan ve kente tutunabilmenin koşullarını oluşturan yaşam alanları olarak işlev görmektedir; bu ilişki ağlarının çökmesi tahminlerin üzerinde bir travmaya yol açma potansiyeline sahiptir. Özellikle ikinci ve üçüncü nesillerin de bu mahalle-

lerde barınmasının koşullarını oluşturan ve toplumsal krizi bir ölçüde hafifleten bu tür konut çözümlerinin de artık sonuna yaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Kentsel dönüşüm sürecinde "hak sahibi" kabul edilen hanehalklarına borçlandırmayla verileceği söylenen konut hakları, bu tür ara çözümlerin de iflası anlamına gelmektedir. Kentte ana babalarının elde edebildiği kadar iş ve barınma imkânına sahip olmayan genç nesiller ve ucuz kira ödeyen hanehalkları açısından kentler artık çok daha güvencesiz, belirsiz ve geçici imkânlar sunmaktadır.

İSTANBUL'UN ESKİ VE YENİ GÖÇMENLERİ DURUMLARINI NE ÖLÇÜDE İYİLEŞTİREBİLDİLER?

Bu bölümde büyük çoğunluğu 1950'lerden sonra Türkiye'nin farklı bölgelerinden İstanbul'a göç eden nüfusun ne tür bireysel kazanımlar elde ettiği 1990'lar sonrasında göç edenlerle karşılaştırılarak ortaya konacaktır. Bu bağlamda alan araştırması yaptığımız farklı nitelikteki mahallelerde yaşayanların eğitim düzeyleri, meslekleri, çalışma koşulları ve gelirlerine bakarak durumlarını ne ölçüde iyileştirebildikleri tartışılacaktır. Bu mahallelerde yaşayanların mevcut durumları bu saydığımız değişkenlere göre değerlendirildiğinde şaşırtıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bulgular 50-60 yıldır bu kente tutunmaya çalışanların önemli bir bölümünün imkânlarını çok da iyileştirememiş olduklarını göstermektedir. Hatta bazı göstergelerde Türkiye ortalaması düzeyine dahi ulaşamadığı ortaya çıkmaktadır. Bu ailelerin çoğu çocuklarını yeterli düzeyde okutamamışlar ve ailecek yaşam stratejileri üreterek günü birlik yaşamın koşullarını oluşturabilmişlerdir. Dolayısıyla, bugün

önerilen kentsel dönüşüm modelinin dayattığı koşulların yıllar içinde yapılan bu mütevazı birikimleri de yok etme ihtimali çok yüksektir.

Eğitim Düzeyleri

Kişisel donanımlar açısından eğitim düzeyi önemli bir göstergedir ve gelir durumlarını önemli ölçüde belirlemektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar eğitim düzeyi ve yoksulluk arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır; örneğin 2009 yılında okur-yazar olmayan veya bir okul bitirmeyenlerde yoksulluk oranı % 29,8 iken, ilkökul mezunlarında bu oran % 15,3, lise ve dengi meslek okulları mezunlarında % 5,3, yüksekokul, fakülte ve üstü mezuniyete sahip fertlerde % 0,7 olarak saptanmıştır (Pınarcıoğlu ve Işık, 2009). İstanbul ve Türkiye'de ortalama eğitim düzeyleri karşılaştırıldığında hangi eğitim düzeylerinde farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir (Tablo 11.2 ve 11.3). 2009 yılında Türkiye'de ve İstanbul'da 15 yaş üstü grubun % 34'e yakını ilkökul mezunudur; kadınlar ve erkekler arasında ciddi bir farklılaşma yoktur. Farklar, okuma yazma bilmeyenler ile daha yüksek düzeyde eğitim almış kişiler arasında belirginleşmektedir. Türkiye'de okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 8,6 iken bu oran İstanbul'da % 4,5'e düşmüştür. Bu durum cinsiyete göre değerlendirildiğinde önemli farklar ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de kadınlar arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 13,8, erkekler arasında % 3,4'tür; bu oranlar İstanbul'da sırasıyla % 7,6 ve 1,6'dır. Lise ve dengi okul mezunlarının oranı Türkiye'de % 19,2 ve İstanbul'da % 22'ye ulaşmıştır. Kadınlar arasında bu düzeyde eğitim alanların oranı erkeklere oranla daha düşüktür. Yüksek okul veya fakülte mezunları Türki-

TABLO 11.2
Türkiye’de 15+ Nüfusun Eğitim Durumu (2009)

Türkiye	Toplam %	Kadın %	Erkek %
Okuma yazma bilmeyen	8,62	13,82	3,38
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	5,97	7,18	4,75
İlkokul mezunu	33,99	35,12	32,87
İlköğretim mezunu	11,81	10,86	12,76
Ortaokul veya dengi okul mezunu	5,11	3,69	6,55
Lise veya dengi okul mezunu	19,20	16,17	22,26
Yüksekokul veya fakülte mezunu	8,01	6,61	9,42
Yüksek lisans mezunu	8,01	6,61	9,42
Doktora mezunu	0,52	0,42	0,62
Bilinmeyen	0,14	0,10	0,18
Toplam	6,62	6,03	7,22

Kaynak: TÜİK (2009) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi veri tabanı.

TABLO 11.3
İstanbul’da 15+ Yaş Nüfusun Eğitim Durumu (2009)

İstanbul	Toplam %	Kadın %	Erkek %
Okuma yazma bilmeyen	4,56	7,55	1,56
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	4,75	5,98	3,52
İlkokul mezunu	33,56	34,72	32,39
İlköğretim mezunu	11,17	10,49	11,85
Ortaokul veya dengi okul mezunu	6,21	5,01	7,42
Lise veya dengi okul mezunu	21,96	20,38	23,53
Yüksekokul veya fakülte mezunu	9,86	8,93	10,78
Yüksek lisans mezunu	1,02	0,85	1,18
Doktora mezunu	0,28	0,22	0,33
Bilinmeyen	6,65	5,87	7,43
Toplam	100,00	100,00	100,00

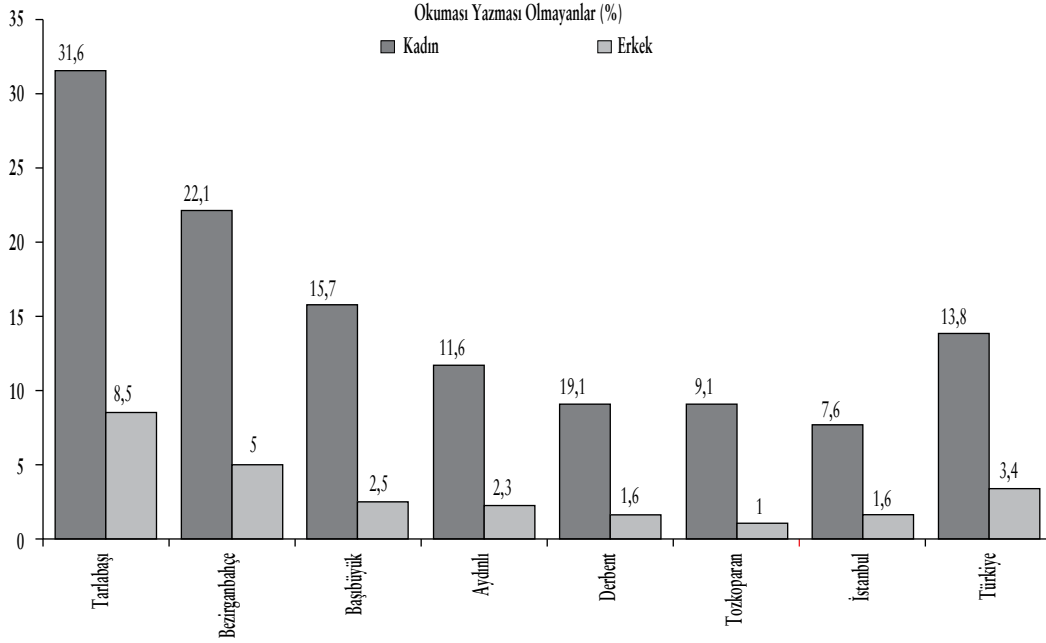
Kaynak: TÜİK (2009) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi veri tabanı.

ye’de % 8, İstanbul’da % 9,9’dur. Bu düzeyde eğitim alanlar arasında kadınların oranı daha düşük olmakla birlikte İstanbul’da bu fark azalmaktadır. Bu veriler İstanbul genelinde eğitim düzeyinin yıllar içinde iyileşerek Türkiye ortalamaları üzerine çıktığına işaret etmektedir.

Araştırma yaptığımız altı mahallede yaşayanların eğitim düzeyleri incelendiğinde şaşırtıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Kente göç etme dönemleri, çalışma imkânları ve gelir durumla-

rıyla bağlantılı olarak bazı farklar ortaya çıkmakla birlikte genelde eğitim düzeyinin İstanbul ortalamalarının altında olduğu görülmektedir. En büyük farklar okuma yazması olmayanlar ile lise ve üstü eğitim düzeylerinde ortaya çıkmaktadır. Okuma yazma bilmeyen erkeklerin oranı İstanbul ortalamasına yakındır; ancak kadınlar arasında bu oran bütün mahallelerde İstanbul ortalamasının üzerine çıkmaktadır (**Grafik 11.1**). Mahalleler arasında en düşük oranlar Tozkoparan ve Derbent’te görül-

GRAFİK 11.1
Okuma Yazması Olmayanlar: İstanbul ve Türkiye Ortalamaları ile Karşılaştırma

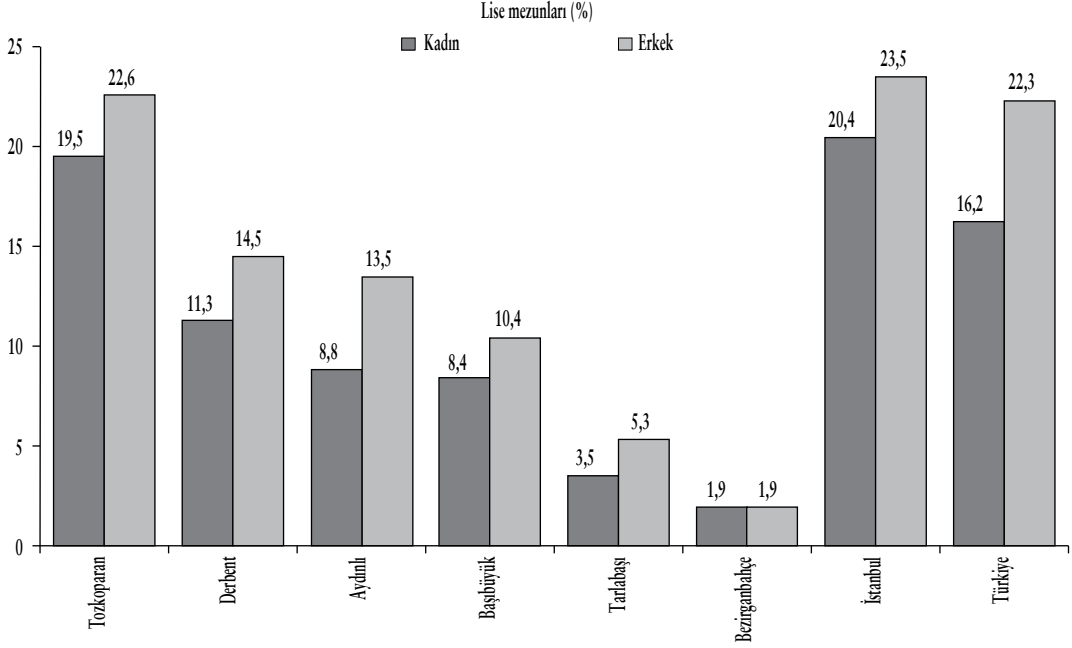

mektedir; ancak okuma yazma bilmeyen kadınların oranı bu mahallelerde bile İstanbul ortalamasının üstündedir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, özellikle 1990'lar sonrası göç edenlerin yaşadığı Tarlabası ve Bezirganbahçe'de, okuma yazma bilmeyenlerin oranının Türkiye ortalamalarının çok üzerinde olmasıdır. Tarlabası'nda kadınların % 31,6'sı (erkeklerde % 8,5), Bezirganbahçe'de % 22,1'i (erkeklerde % 5,1) okuma yazma bilmemektedir. Bu bulgular, hem son dönemlerde kente göç edenlerin dezavantajlı durumlarını yansıtmakta hem de çeşitli eğitim imkânlarına sahip bir kentte yaşamının bunlara ulaşmak anlamına gelmediğini açıkça göstermektedir.

Genelde bütün mahallelerde lise mezunları-

nın oranı düşüktür ve kadınlar arasında bu oranların daha da düşük olduğu görülür. Mahallelerde ortaokul düzeyinde eğitim almış olanlar İstanbul ortalamasının üzerine çıkarken, lise düzeyine gelindiğinde ciddi bir biçimde düşmekte ve İstanbul ortalamasının altında kalmaktadır (**Grafik 11.2**). İstanbul'da lise düzeyinde eğitim alanların oranı erkekler arasında % 23,5, kadınlar arasında ise % 20,4'e ulaşmıştır. Ancak araştırma yaptığımız mahallelerden Tozkoparan dışında bu oranlara yaklaşabilen yoktur. Nitekim lise ve dengi okul mezunu kadın ve erkeklerin oranının Türkiye ortalamasının da çok altında olduğu görülmektedir. Özellikle Tarlabası ve Bezirganbahçe'de bu durum çok çarpıcıdır; Tarlabası'nda

GRAFİK 11.2
Lise Mezunları: İstanbul ve Türkiye Ortalamaları ile Karşılaştırma

lise mezunu erkeklerin oranı % 5,3, kadınların oranı % 3,5'tir; bu oranlar Bezirganbahçe'de her iki grup içinde % 1,9'a düşmektedir.

Tozkoparan pek çok başka değişkende olduğu gibi eğitim düzeyleri bakımından da ciddi bir farklılık göstermektedir; mahallede % 11,2 oranında ortaokul mezunu ve % 20,4 oranında lise mezunu bulunmaktadır ve kadın erkek oranları birbirine yakındır. Üniversite mezunlarının oranı % 6,1'dir ve üniversitede okuyanlar % 4,8 ile araştırma yaptığımız diğer mahallelerin üzerinde bir değere ulaşmıştır. 1960'ların sonlarında Tozkoparan'a yerleşenler konut sorununu çözmüş ve birikimlerini genç nesillerin eğitimi gibi hayatın başka alanlarına yönlendirebilmişlerdir. Yapılan görüş-

melerde mahalleye yerleştikten sonra burada okulların açılması için önemli bir çaba sarf edildiği ifade edilmiştir. Bugün uygulanmaya çalışılan kentsel dönüşüm sürecinde bir konut edinebilmek için yeniden tüm birikimlerini konut ödemelerine aktaracak olan aileler açısından, Tozkoparan'da ortaya çıkan fark önemli bir gerçekliğe işaret etmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, konut için borçlanmalar bizi yeniden 1950'lerin koşullarına götürmektedir; üstelik bugün yaşam koşulları özellikle genç nesiller açısından çok daha zorlayıcı ve ağırdır.

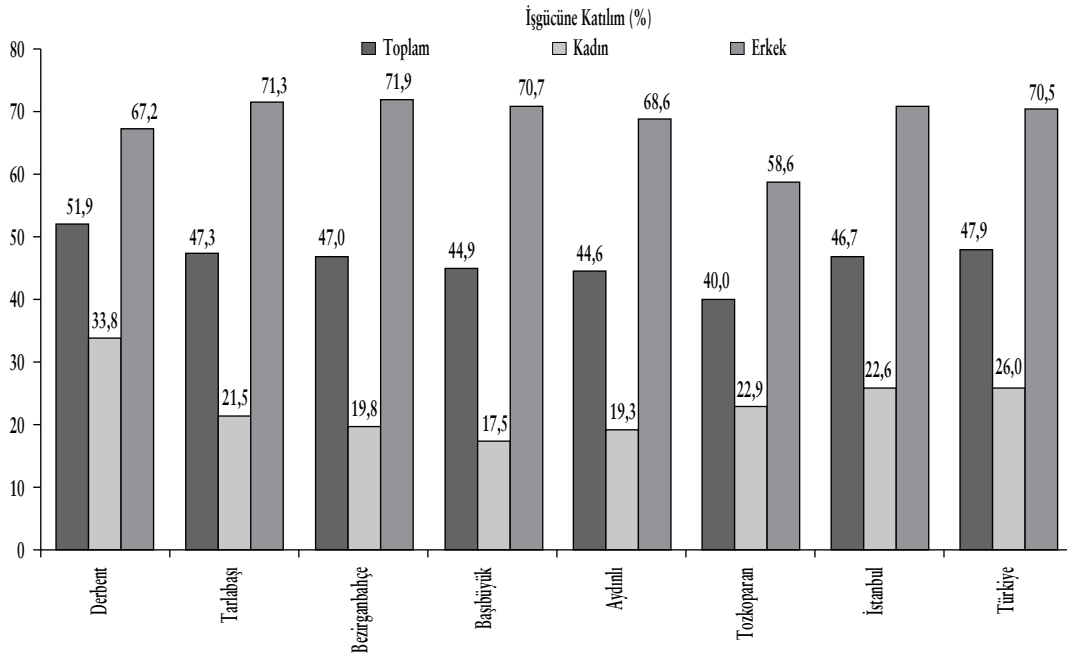
Çalışma Yaşamına Katılım

Mahallelerde 15 yaş üzerindeki hanehalkı bireylerinin işgücüne katılım oranlarına bakıldı-

ğında mahallelerin çoğunda katılım oranı İstanbul ortalamalarına yakındır. Bu değerlerin düşük olduğu mahallelerde ya kadınların işgücüne katılım oranı ortalamanın oldukça altında kalmıştır ya da emeklilik veya öğrencilik oranları yüksek olduğu için katılım oranı düşük çıkmaktadır. Özellikle Başbüyük ve Aydınlı'da kadınların işgücüne katılım oranı İstanbul ortalamasının altında kalmıştır. Aydınlı'nın ulaşım imkânlarının sınırlı olması ve çevredeki işlerin daha çok "erkek işi" olarak görülen işler olması bu süreçte etkili olmuştur. Başbüyük'te yapılan görüşmelerde ise kadınların, özellikle konutların yapılma sürecinde temizlik gibi enformel işlerde çalıştığı ifade edilmiştir. Kadınların en fazla işgücüne katıldığı mahalle

% 33,8 ile Derbent'tir ve bu mahallede işgücüne katılım oranı İstanbul ortalamasını da aşmaktadır. Bu mahallede emekli ve öğrenci oldukları için çalışmayanların oranı yüksek olmasına rağmen işgücüne katılım çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır. İşgücüne katılım oranının en düşük olduğu mahalle ise Tozkoparan'dır. Burada kadınların işgücüne katılım oranı % 22,9 ile İstanbul ortalaması düzeyindeyken, erkeklerde bu oran % 58,6 ile İstanbul ortalamasının oldukça altındadır. Bu mahallede emekli ve öğrenci oldukları için çalışmayanların oranları yüksektir; kadınların % 12,1'i emekli, % 11,8'i ise öğrenci olduğu için işgücünün dışında kalırken, erkeklerde bu oranlar sırasıyla % 17,6 ve % 14,1'dir.

GRAFİK 11.3
İşgücüne Katılım Oranı: İstanbul ve Türkiye Ortalamaları ile Karşılaştırma (2009)

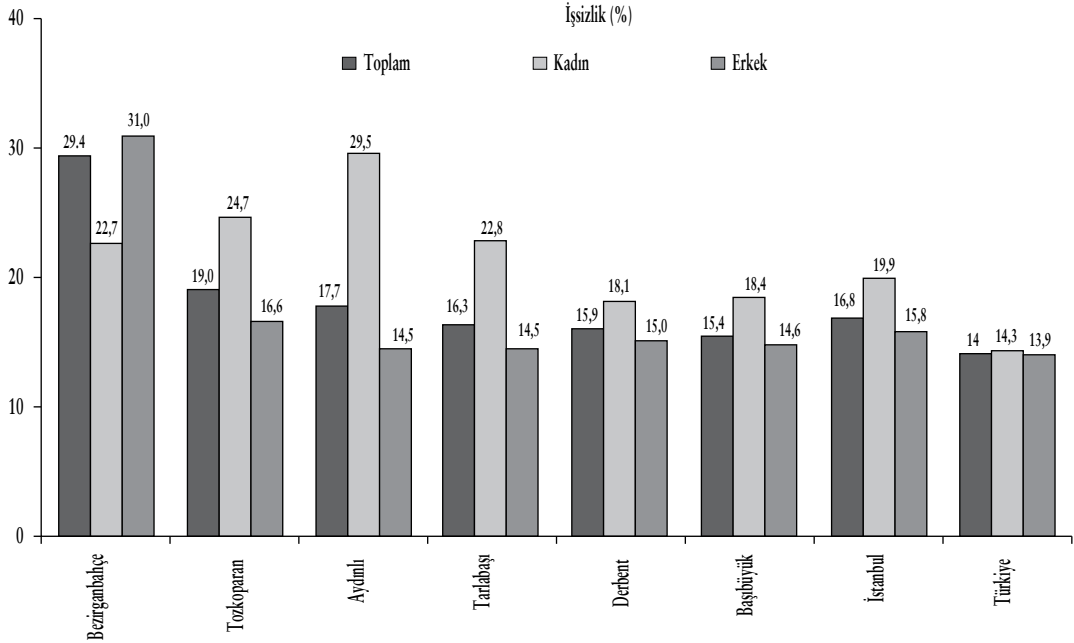

Bu noktada “emekli” kategorisine dikkat çekmemiz gerekir; bu veri sigorta sistemine ve güvenceli bir işe bağlı olarak çalışabilmiş bir nüfusun varlığına işaret etmektedir; eski göçmenlerin yaşadığı mahallelerde bu oranın yüksek çıktığı görülmektedir. Özellikle Tozkoparan’da bu değer oldukça yüksektir ve kadınların da bu sisteme dahil olabildiği anlaşılmaktadır. Tozkoparan’da emeklilerin oranı % 14,7’dir ve bu grubun % 43’ü de kadındır. Derbent’te ise 15 yaş üstü nüfusun % 11,9’u emeklidir ve bunların % 30’u kadındır. 1950’lerden itibaren kentin önemli sanayi bölgelerine ve hizmet merkezlerine yakın konumlanan bu mahallelerde kadınların da işçileşme sürecini yaşadığı ve sosyal güvenceli işlerde istihdam

edilebildiği anlaşılmaktadır. Tahmin edileceği gibi, daha yeni göçmenlerin yaşadığı mahallelerde bu oranlar çok düşüktür.

Bir başka önemli gösterge ise işsizlik oranıdır. 2009 yılında Türkiye’de kadınların % 14,3’ü, erkeklerin % 13,9’u işsiz durumdadır. Türkiye’nin en gelişmiş bölgelerinde işsizlik oranlarının bu ortalamanın üstüne çıktığı görülmektedir; İstanbul’da kadınların % 19,9’u, erkeklerin % 15,8’i işsizdir. Alan araştırması yaptığımız mahallelerin bir kısmında işsizlik oranları İstanbul ortalamalarına yakındır; ancak bazılarında işsizlik oranlarının çok yükseldiği gözlenmektedir. Mahalleler arasında en yüksek işsizlik oranları Bezirganbahçe’de görülmektedir; 2009 yılında % 29,4 gibi inanıl-

GRAFİK 11.4
İşsizlik Oranları: İstanbul ve Türkiye Ortalamaları ile Karşılaştırma (2009)

maz bir düzeye ulaşmıştır. Bu durumun konut ödemelerini gerçekleştirebilmek için çok sayıda aile bireyinin iş aramaya başlaması ve kendini işsiz olarak tanımlamasıyla ilişkili olduğu da düşünülmelidir. En yoksul kesimlerin yaşadığı Tarlabası’nda işsizlik oranları İstanbul ortalamalarına yakındır; Beyoğlu’nda özellikle hizmet sektöründeki işler, düşük ücretli ve güvensiz de olsa burada yaşayanlara istihdam olanağı yaratmaktadır. Bunun dışında dikkati çeken, mahallelerin çoğunda kadınların işsizlik oranlarının İstanbul ortalamalarının oldukça üzerinde olmasıdır.

Mahallerde Hangi Meslekler Öne Çıkıyor?

Araştırma yaptığımız mahallelerde eğitim düzeyini yansıtan bulgular kişilerin meslekleri ve yaptıkları işlerde de karşılığını bulmaktadır. Meslekleri “beceri gerektiren”, “beceri gerektirmeyen”, “ticaret” ve “üniversite eğitimi gerektiren” işler olarak sınıflandırmak mümkündür. “Beceri gerektirmeyen” işler, belirgin bir mesleğin olmadığı veya kısa sürede elde edilen becerilerle yapılan işler olarak tarif edilmiştir. Tekstil/konfeksiyon çalışanı da “beceri gerektirmeyen” kategorisinde kabul edilmiştir çünkü özellikle genç yaşta kadınların çalıştığı bu iş kolunda, kısa bir sürede verilen eğitimle üretime dahil olunabilmektedir. Genelde bu tür işlerin bütün mahallelerde hâkim olduğu görülür. Bu grup içinde tekstil/konfeksiyon sektöründe çalışanlar dışında, büro memuru/hizmetlisi, hastane çalışanı, restoran/kafe/büfe çalışanı, güvenlik görevlisi, inşaat, satış elemanı gibi işlerde çalışanlar bulunmaktadır. Bezirganbahçe ve Tarlabası’nda beceri gerektirmeyen işlerde çalışanların oranı çok yüksektir; Bezirganbahçe’de bu oran % 82,9’a, Tarlabası’nda %

70,9’a ulaşmaktadır. Diğer mahallerde bu tür işlerde çalışanların oranı tüm çalışanlar içinde % 55-60’a ulaşmaktadır. Mahallelerin konumuna göre yapılan işler değişmekle birlikte, özellikle tekstil/konfeksiyonda çalışanların oranı bütün mahallelerde yüksektir. Bu sektörde çalışanların tüm çalışanlar içinde oranının en yüksek olduğu mahalle Bezirganbahçe’dir (% 40,8); bunu Tarlabası (% 21,2) ve Tozkoparan (% 10,4) izlemektedir.

Beceri istemeyen işler içinde hizmet sektöründe çalışanlar da önemli bir orana sahiptir; daha eski göçmenlerin yaşadığı yerlerde bu grubun önemli bir orana ulaştığı görülmektedir. Örneğin “büro memuru/hizmetlisi” olarak sınıflandırdığımız meslek grubu Tozkoparan’da % 23,1’e, Derbent’te % 9,8’e ve Başibüyük’te % 8,5’e ulaşmaktadır. Bu grup Tarlabası ve Bezirganbahçe’de ise yok denecek kadar azdır. Özellikle kadınların işgücüne daha fazla katıldığı Tozkoparan ve Derbent’te kadınların konfeksiyon dışında en fazla bu tür işlerde çalıştığı görülmektedir. Bunun dışında lokanta ve kafe çalışanları bütün mahallelerde önemli bir ağırlığa sahipken, Başibüyük’te inşaat işi (% 11,7), Derbent’te temizlik işi (% 9,8) ve Tarlabası’nda seyyar satıcılık (% 8,2) öne çıkmaktadır. Ayrıca önemli bir grup kendini sadece işçi olarak tanımlamaktadır; bu kategori çeşitli üretim ve hizmet sektörlerinde bir mesleği olmadan düz işçi olarak çalışan nüfusa işaret etmektedir.

Ticarette uğraşanların oranının mahallelerde çok yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tür bir işte çalışanların oranı Tarlabası’nda % 11,6’ya ulaşmaktadır ve çoğunluğunu bakkallar oluşturmaktadır. Mahallelerin ayrıntılı olarak irdelendiği bölümde de ifade edildiği gibi, Tarlabası’nda kentin en yoksul kesimleri yaşa-

maktadır ve bakkaldan veresiye alışveriş yapabilmek günlük yaşamın idamesi açısından önemlidir. Gecekondu mahallelerinde ise ticaretle uğraşanların oranı % 6-8 arasındadır; bunların arasında da en fazla bakkal ve manav gibi günlük ihtiyaçlara cevap veren ticaret türleri dikkat çekmekle birlikte çeşitli türde mal satan esnaf grubunun da olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki bölümde de değinileceği gibi, gecekondu mahallelerinde oturanların bir kısmı kendi mahallelerinde bu tür ticaret işletmelerinin sahibi durumundadırlar. Bezirganbahçe'de ticaretle uğraşanların oranı % 3,9 ile en düşük düzeydedir; bunun hem yaşadıkları TOKİ bloklarının niteliği hem de sınırlı birikimleriyle ilişkisi bulunmaktadır.

Kentteki yaşam ve çalışma tecrübesi arttıkça mesleklerde de çeşitlenmenin olduğu ve daha fazla beceri ve tecrübe isteyen mesleklerin oranının arttığı görülmektedir. "Beceri gerektiren" işlere bakıldığında, aşçı, marangoz, şoför, teknik iş/tamir, berber/kuaför gibi belirli düzeyde bir eğitim ya da tecrübe gerektiren mesleklerin gecekondu mahallelerinde % 30'lara ulaştığı görülmektedir. Tozkoparan'da bu oran % 23,9'dur. Bu grup içinde teknik iş/tamir olarak tanımlanan meslek önemli bir paya sahiptir; diğer bir deyişle genellikle meslek lisesi düzeyinde eğitim veya tecrübe gerektiren bu tür işlerin mahallelerde yaygınlık kazandığı gözlenmektedir. Şoförlük de mahallelerde önemli bir meslek alanı olarak ortaya çıkmaktadır; Tozkoparan ve Derbent'te bu oran % 9'a ulaşmaktadır. Tarlabası ve Bezirganbahçe'de beceri isteyen işlerde çalışanların oranı % 5 civarındadır. Üniversite eğitimi gerektiren meslekleri icra eden kişi sayısı bütün mahallelerde çok düşüktür. Sadece Tozkoparan ve Derbent'te bu meslek gru-

bunun tüm çalışanlar içindeki payı % 5'e ulaşmaktadır. Tarlabası ve Bezirganbahçe'de yaşayanlar arasında üniversite eğitimi gerektiren iş yapanların sayısı yok denecek kadar azdır; nitekim bu durum bu mahallede yaşayanların eğitim düzeylerinden de anlaşılmaktadır.

Kadınların ve Erkeklerin İşteki Durumları ve Konumları Arasında Ne Tür Farklar Bulunmaktadır?

Çalışanların "işteki durumları" (tam zamanlı, yarı zamanlı, kendi hesabına, işveren, vb.) ve "işteki konumları" (müdür/yönetici, uzman/teknisyen, odacı/hizmetli, düz işçi, gezici gibi) birlikte değerlendirildiğinde sınıf içi katmanlaşmalar açık biçimde ortaya çıkmaktadır. İşteki durumlarına bakıldığında, bu mahallelerde çalışan nüfus içinde tam zamanlı ücretlilerin oranı yüksektir. Bu oran Tarlabası'nda % 51,4 ile en düşük düzeydedir çünkü burada geçici veya mevsimlik çalışanlar % 18,1 ve kendi hesabına çalışanlar % 22,3 gibi önemli bir paya sahiptir. Ancak işteki konumlarına bakıldığında kendi hesabına çalışanların büyük bir kısmının gezici olduğu (% 62) anlaşılmaktadır; diğer bir deyişle Tarlabası'nda evlerinde özellikle midye yapıp bunu seyyar olarak satan nüfusun varlığı bu oranı yükseltmektedir. Diğer mahallelerde de kendi hesabına çalışanların oranı oldukça yüksektir; bu oran Başibüyük'te % 10,9, Derbent'te % 11,2, Tozkoparan'da % 11,8, Aydınlı'da ise % 17,2'dir. İşteki konumları ile birlikte değerlendirildiğinde bu mahallelerde kendi hesabına çalışanların büyük bölümünün kendi işyeri bulunduğu anlaşılmaktadır. Tozkoparan'da serbest çalışanların % 67,9'unun kendi işyeri vardır; Derbent'te bu oran % 80'e, Aydınlı'da ise % 84,7'ye ulaş-

maktadır. Öte yandan, Bezirganbahçe’de kendi hesabına çalışanların oranı sadece % 3,9’dur; bu mahallede kendi işini kurmuş kişi sayısı yok denecek kadar azdır.

İşteki diğer konumlara bakıldığında çalışanların yarısına yakın bir bölümünün düz işçi olarak çalıştığı görülür. Tecrübe ve eğitim gerektiren müdür, şef gibi daha üst konumlar bütün mahallelerde düşüktür; Bezirganbahçe’de bu konumda çalışana rastlanmamıştır. Tozkoparan’da ise % 7,2 ile en yüksek orana ulaşmaktadır. Yine ara kademe konumlar olarak tanımlayabileceğimiz ustabaşı, uzman/teknisyen konumları da yeni göçmenlerin yaşadığı mahallelerde çok düşüktür; Tarlabası ve Bezirganbahçe’de bu oranlar % 5 civarındadır. En yüksek oranlar ise tahmin edilebileceği gibi daha uzun çalışma deneyimine sahip mahallelerde ortaya çıkmakta ve Başibüyük’te % 14’e, Tozkoparan’da % 12,8’e, Aydınli’da % 11,9’a ve Derbent’te % 9,8’e ulaşmaktadır.

Çalışanların “işteki durumlarını” ve “konumlarını” cinsiyete göre ayırttığımızda hangi konularda farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Kadınlar ve erkeklerin çalışma durumlarında en önemli fark işveren durumunda ortaya çıkmaktadır; işverenler arasında hiç kadın bulunmamaktadır. Bir başka kategori de ev eksenli çalışmadır; bu tür bir çalışmanın içinde olanların neredeyse tümü kadındır. Ev eksenli çalışmanın en yüksek olduğu mahalleler Derbent, Aydınli ve Tarlabası’dır; Derbent’te kadınların % 8,1’i, Aydınli’da % 9,7’si, Tarlabası’nda % 8,5’i ev eksenli çalışmaktadır. Kendi hesabına çalışma, kadın ve erkekler arasında ciddi farkların olduğu bir başka çalışma durumudur; kendi hesabına çalışan kadınların oranı Tarlabası dışında bütün mahalleler-

de çok düşüktür. Bezirganbahçe’de kendi hesabına çalışan kadına rastlanmamıştır. Tarlabası’nda erkeklerin % 25,5’i, kadınların ise % 11,3’ü kendi hesabına çalıştığını ifade etmiştir; ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi bunların önemli bir kısmı seyyar satıcıdır. Tarlabası’nda midye yapıp satmanın kadınların da dahil olduğu bir çalışma biçimi olduğunu söylemek gerekir. Ayrıca, çalışan kadınlar arasında geçici ücretli/mevsimlik çalışma durumunun da ağırlık kazandığı gözlenmektedir; Tarlabası’nda bu durumda çalışan kadınların oranı, çalışan kadınlar içinde % 28,2’ye ulaşmaktadır. Ayrıca Aydınli’da kadınların % 16,1’i, Başibüyük’te % 12,7’si, geçici ve düzensiz bir biçimde çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

Cinsiyete göre “işteki konumlara” bakıldığında, bütün mahallelerde düz işçi olarak çalışma oranlarının hem erkekler hem de kadınlar arasında en yüksek değerlere ulaştığı görülür. Bunun dışındaki kategorilere bakıldığında, yine bütün mahallelerde kendi işyerine sahip olma durumu her iki grup açısından da düşüktür; öte yandan kendi işyeri olan kadın sayısı yok denecek kadar azdır. Diğer bir deyişle, kendi işyeri olanlar arasında erkekler % 95’in üzerinde bir orana sahiptir. Nitekim Tarlabası ve Bezirganbahçe’de kendi işyeri olan kadına rastlanmamıştır. Üst pozisyonlar incelendiğinde farklar yine belirgin bir biçimde ortaya çıkmakta, müdür, şef gibi konumlarda çalışan kadın sayısı çok azalmaktadır; Aydınli’da ve Bezirganbahçe’de bu konumda çalışan kadına rastlanmamıştır. Sadece Tozkoparan’da farklı bir durum söz konusudur; çalışan kadınların % 10’u bu tür üst pozisyonlarda çalışmaktadır. Ara kademe konumlar olarak tanımladığımız ustabaşı, uzman/teknisyen konumlarda da erkek ve ka-

dın çalışanların arasındaki eşitsizlikler barizdir; ancak yine de bu konumlara gelebilen kadınların oranı bazı mahallelerde nispeten yükselmiştir. Başibüyük'te bu konumlarda çalışan kadınların oranı % 9,8, Tozkoparan'da % 8,6 iken, erkekler arasında bu oranlar % 14,9 ve % 14,3'tür. Bezirganbahçe'de bu konumlarda çalışan kadına rastlanmamıştır; Tarlabası'da ise kadınların sadece % 1,4'ü bu konumdur.

Bütün mahallelerde kadınlar arasında en yüksek yoğunluk, "odacı/hizmetli", "büro çalışanı" ve "memur" gibi daha çok "kadın işi" olarak görülen konumlarda görülmektedir. Bu üç kategori bir arada değerlendirildiğinde Başibüyük'te çalışan kadınların % 49,4'ünün, Tozkoparan'da % 40,1'inin ve Derbent'te % 24,4'ünün bu tür düşük nitelikli hizmet işlerinde çalıştığı görülmektedir. Aydınli ve Bezirganbahçe'de bu oran diğer mahallelere göre düşüktür; bu durumun çevrede yer alan işyerlerinin niteliği ile ilişkisi bulunmaktadır; her iki mahallede de düz işçi olarak çalışanların ağırlığı bulunmaktadır. Bütün bu veriler kadınların kent içinde çalışma imkânlarına dair bir resim çizmektedir. Kent içinde yaşama süresi, eğitim imkânları ve mahallenin kent içindeki konumu kadınların işgücü piyasasına katılmalarının koşullarını oluşturmaktadır. Daha eski göçmenlerin bulunduğu ve kent içindeki konumları itibarıyla daha avantajlı olan Derbent, Tozkoparan gibi mahallelerde kadınların işgücüne katılımı artarken çalıştıkları konumlarda da nispi bir iyileşme ortaya çıkmaktadır.

Sosyal Güvenliğe Sahip Olma Durumu

Alan araştırması sonuçlarının gösterdiği bir başka olgu da gecekondu oluşumunun en önemli nedeninin toplumun çok büyük bir ke-

siminin devletin sosyal güvenlik korumasının dışında olmasıdır. Kente göç edenler çalışma alanında elde edemedikleri güvenceyi konut sahipliğinde ve bunun sağladığı güvencede aramaktadırlar. Dolayısıyla, çalışanlar tüm birimlerini, kent mekânında tutunmalarını sağlayacakları konutun yapılmasına ve zaman içinde iyileştirilmesine aktarmaktadırlar. Çalışma çağındaki nüfusun kişisel olarak sigortalının olup olmadığına bakıldığında çarpıcı veriler elde edilmektedir. Bütün mahallelerde, 15 yaş üstü nüfusun yarısından fazlasının hiçbir sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Tarlabası ve Bezirganbahçe'de yaşayanların bu bakımdan en güvencesiz konumda oldukları görülür; Tarlabası'nda çalışma çağındakilerin % 81,3'ü, Bezirganbahçe'dekilerin % 81,5'inin hiçbir sosyal güvencesi yoktur; bu durum bağımlılık oranlarındaki yüksekliğe işaret etmektedir. Hiçbir sosyal güvenceye sahip olmayanların oranının en düşük olduğu mahalleler ise % 52,6 ile Derbent ve % 57 ile Tozkoparan'dır.

Ancak bu verileri kadınlar ve erkeklere göre değerlendirdiğimizde, kadınlarda sosyal güvencesizlik oranının çok daha yüksek olduğu görülür. Kadınlar arasında kişisel sosyal güvenceye sahip olmayanların oranı Tarlabası'nda yeşil kart sahibi olanları da dahil edersek % 92,5'e, Bezirganbahçe'de % 92,8'e ulaşmaktadır. Ancak bu durum sadece yeni göçmenlerin yaşadığı bu mahallelere özgü değildir; gecekondu mahallesi olarak tanımladığımız mahallelerde de kadınların bağımlılık oranlarının çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin kişisel sigortası olmayanların oranı Aydınli'da % 91'e, Başibüyük'te % 86'ya ulaşmaktadır. Burada dikkat çekmemiz gereken nokta,

daha önce de ifade ettiğimiz gibi Derbent ve Tozkoparan'da kadınların işgücüne katılım oranlarıyla birlikte kişisel güvenceye sahip olma oranlarının da artmış olmasıdır. Bu mahallelerde Derbent'te hiçbir güvenceye sahip olmayan kadınların oranı % 72'ye, Tozkoparan'da % 69,7'ye düşmektedir.

Sadece çalışanların sahip olduğu sosyal güvenlik türlerine baktığımızda mahalleler arasındaki farklılıklar daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Tarlabası ve Bezirganbahçe'de çalışanlar içinde sosyal güvenliği olmayanların oranı çok yüksektir; Bezirganbahçe'de bu oran % 51,3, Tarlabası'nda ise % 55'tir. Diğer mahallelerde güvenceli çalışma koşullarının zaman içinde sağlanabildiği anlaşılmıştır. Çalışanlar içinde sosyal güvenliği olmayan oranlarının en düşük olduğu mahalleler Aydınlı (% 18,6), Derbent (% 19,3) ve Tozkoparan'dır (% 19,9). Bu kısmi iyileşmeye rağmen % 20'ye yakının hiçbir sosyal güvenceye sahip olmaması dikkat çekilmesi gereken bir durumdur. Çalışılan işyerlerinin büyüklüğü ile ilişki kurduğumuzda güvenceli çalışma konusunda önemli bir bağıntı kurulamamaktadır. Güvencesizliğin en yüksek olduğu Tarlabası'nda çalışanların % 67,7'si 1-9 kişi çalıştıran mikro işletmelerde istihdam edilmektedir; burada çalışanların büyük bir çoğunluğu civardaki küçük ölçekli ticari işletmelerde ya da imalathanelerde çalışma olanağı bulmaktadırlar. Bunun tam tersi bir durum Bezirganbahçe'de görülmekte, konumu nedeniyle bu mahallede çalışanların daha büyük bir bölümü orta ve büyük ölçekli tekstil ve konfeksiyon işletmelerinde çalışma olanağı bulmaktadırlar; çalışanların % 44,5'i 10-49 kişi çalıştıran orta ölçekli işletmelerde, % 13'ü de 100-249 kişi çalıştıran büyük işlet-

melerde çalışmaktadırlar. Ancak her iki durumda da güvencesiz çalışma oranları çok yüksektir.

Bu noktada hanedeki toplam sigortalı sayılarını incelemek yararlı olacaktır; bu konuda da mahalleler arasında farklılaşma görülmektedir. Hanede hiç kimsenin sosyal güvenliğe sahip olmadığı durumlar incelendiğinde Derbent'in % 8,5 ile en düşük orana sahip olduğu görülür. Tozkoparan'da ise bu oran % 11,5'tir. Başbüyük'te hanelerin % 18,2'sinde, Aydınlı'da % 14,2'ünde hiçbir sosyal güvenlik yoktur. Buradaki en çarpıcı olgu, Bezirganbahçe'de hanelerin % 33,3'ünde, Tarlabası'nda ise % 24,9'unda hiçbir sosyal güvenliğin bulunmamasıdır. Yeşil kart dışarda tutulursa bu oran çok daha yüksek çıkacaktır. Bunun dışında Derbent ve Tozkoparan'da iki sigortalının olduğu haneler % 30'a yaklaşmıştır; daha önce de belirtildiği gibi bu mahalleler kadınların daha yüksek oranda işgücüne katıldığı ve sigortalı çalışma imkânı elde ettiği yerlerdir. Tarlabası ve Bezirganbahçe'de tahmin edileceği gibi iki sigortalının olduğu hanelerin oranı % 13-14 ile en düşük düzeydedir.

MAHALLELERDE KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN DAYATTIĞI ÖDEME KOŞULLARINI KARŞILAYABİLECEK BİR EKONOMİK GÜÇ OLUŞTU MU?

Kentsel dönüşüm uygulamaları herkesin bu dönüşümün pahasına ayak uydurabileceği varsayımına dayanarak başlatılmaktadır. Her ne kadar yıkım öncesinde Ayazma/ Tepeüstü'nde belediye tarafından, Tarlabası'nda ise belediye ve şirket tarafından yapılan araştırmalar zorunlu ödemelerin yapılmasının imkânsız olduğunu ayan beyan ortaya koymuş olsa da bu

gerçekliğin hiç hesaba katılmadığı anlaşılmaktadır. Eğer amaç dar gelirlilerin barınma sorununu çözmek ve yaşam standartlarını geliştirmekse, bu dönüşümün kimin için yapıldığını ve ne tür yeni sorunlara ve mağduriyetlere yol açabileceğini çok iyi kavramış olmak gerekir. Bu bağlamda planlanan dönüşümlerin kimleri kapsayacağını, kimleri dışarıda bırakıp mağdur edeceğini bilmek, buna uygun öneriler getirmek açısından önem kazanmaktadır. Yaptığımız araştırma, dönüşüm veya yenileme alanı ilan edilmiş mahallelerde yaşayanların çoğunun bu maliyetleri karşılayamayacağını göstermektedir; nitekim, Bezirganbahçe örneği bunun en somut göstergesidir. Dolayısıyla bu bölümde dönüşüm baskısı altındaki mahallelerde yaşayanların ekonomik koşulları ve birikim imkânları araştırmada elde edilen çeşitli bulgular ışığında ortaya konacaktır.

Çalışanların Ücret Düzeyleri

Genelde bütün mahallelerde çalışanların ücret düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir. Türkiye’de asgari ücret Temmuz 2009’da 16 yaşından büyükler için net 496,53 TL’dir; bu durumda 500 TL ve altında ücret alanların oranlarına bakmak yararlı olacaktır. Başbük dışındaki gecekondu mahallelerinde ve Tozkoparan’da asgari ücret ve altında gelir elde edenler % 15 civarındadır; Başbük’te bu oran % 31,3’e çıkmaktadır. Öte yandan Tarlabası’nda bu düzeyde ücret alanlar % 42,9’a, Bezirganbahçe’de ise % 29,2’ye ulaşmaktadır. Bunun dışında bütün mahallelerde çalışanların % 50’ye yakını asgari ücret düzeyinde ve bir miktar üzerinde ücret almaktadır; Bezirganbahçe’de bu oran % 63,9’a ulaşmaktadır. Farklılıklar 2.000 TL üzerinde ücret alanlarda

çıkılmaktadır. Bezirganbahçe’de bu düzeyde ücret alana rastlanmamıştır; Tozkoparan’da ise bu oran % 6,4 ile en yüksek düzeye ulaşmaktadır. Bunun dışındaki mahallelerde 2.000 TL üzerinde ücret alanların oranı % 1,4 ve % 3,2 arasında değişmektedir. Ortalama aylık kazancı bakıldığında ise en yüksek ortalama kazancın 1.096 TL ile Tozkoparan’da, ikinci yüksek ortalamanın ise 975 TL ile Derbent’te olduğu görülür. Tahmin edileceği gibi en düşük ortalamalar 675 TL ile Tarlabası ve 669 TL ile Bezirganbahçe’dedir.

TABLO 11.4
Ortalama Ücret (TL)

Mahalle	Sayı	Ortalama	Std. Sapma
Başbük	348	826,2	533,6
Tarlabası	333	675,1	441,4
Derbent	282	972,5	611,9
Aydınlı	320	962,9	720,8
Tozkoparan	228	1.096,4	808,0
Bezirganbahçe	72	669,2	237,4

Aylık kazancı cinsiyete göre ayırttığımızda erkekler ve kadınlar arasında ciddi farklar ortaya çıkmaktadır. Derbent’te asgari ücret altında çalışan kadınların oranı % 25,6 iken bu oran erkeklerde % 9,5’tir; Aydınlı’da ise bu oranlar sırasıyla % 32,2 ve % 10,7’dir. Bezirganbahçe ve Tarlabası’nda bu fark çok daha da açılmaktadır; Tarlabası’nda kadınların % 60,7’si asgari ücretin altında çalışırken, erkeklerde bu oran % 35,3’tür. Bezirganbahçe’de ise bu oranlar kadınlarda % 57,1, erkeklerde ise % 22,4’tür. Mahalleler arasında Tozkoparan’da ise bu durumun tam tersi bir durum ortaya çıkmaktadır; asgari ücret altında çalışan kadınların oranı erkeklerden daha düşüktür. Ancak daha yüksek gelir düzeylerinde durum

tersine dönmekte ve yüksek ücret alan kadınların oranı erkeklerle karşılaştırıldığında giderek azalmaktadır. Başbüyük, Aydın, Tarlabası ve Bezirganbahçe'de 2.000 TL üzerinde ücret alan kadına rastlanmamıştır. Sadece Derbent ve Tozkopan'da çok az sayıda kadının bu düzeyde gelir elde edebildiği görülmektedir. Elde edilen bu veriler hem eğitim düzeyleri ve meslekler hem de işyerlerindeki konumlara ilişkin verileri destekler niteliktedir.

Hane Gelirleri

Hanehalklarının toplam gelirleri ve tüketim eğilimlerine yansıyan özellikleri bu mahallelerde yaşayanların maddi imkânları ve kentsel dönüşümle birlikte yaşayacakları kayıplar konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Bu mahallelerde yaşayanların hemen hepsi düşük gelir grubuna dahil edebileceğimiz hanehalklarından oluşmaktadır; ancak kente yerleşme zamanları, mahallelerin kent içindeki konumları, kadınların işgücüne katılımları gibi faktörlere bağlı olarak aile gelirinin farklılaştığı gözlenmektedir. Gerek araştırmanın yapıldığı gecekondu mahalleleri, gerekse diğer konut alanında yaşayanların gelir durumları göz önüne alındığında, Tarlabası ve Bezirganbahçe'nin en düşük ortalama hane gelirine sahip mahalleler olduğu görülmektedir; kente son dönemlerdeki

göçlerle gelenlerin yoğunlaştığı mahalleler olmaları ve çalışma imkânlarının daha sınırlı olduğu bir dönemde ve çok az donanımla büyük bir kente gelinmiş olması bu durumu açıklar niteliktedir. Burada ilginç olan durum, kentsel dönüşüm uygulamasının gelir durumu açısından en zayıf mahallelerde yapılmış veya başlatılmış olmasıdır (Tablo 11.5).

Bu noktada hanede çalışan sayılarına bakmak yararlı olacaktır. Bütün mahallelerde öne çıkan ortak sonuçlardan biri tek kişinin çalıştığı bir aile yapısının hâkim olmasıdır. Görüşülen hanelerin % 50'ye yakınında 1 çalışan bulunmaktadır. Bu oran Derbent'te % 42,2'ye inmektedir; mahallenin kent içindeki konumu kadınların da dahil olduğu bir çalışma düzeni yaratmıştır. Bu mahallede 2 kişinin çalıştığı hanelerin oranı % 25,6; üç kişinin çalıştığı ailelerin oranı ise % 11,6'dır. Tarlabası'nda da 2 ve 3 kişinin çalıştığı hane oranlarının yüksekliği göze çarpar; daha önce de vurguladığımız gibi burada haneden birkaç kişinin düşük ücretlerle ve güvencesiz koşullarda işgücüne katıldığı anlaşılmaktadır. Mahallenin Beyoğlu'na yakın olması iş imkânlarını arttırırken, bu işlerin daha çok enformel ve geçici işler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hanede çalışan sayısının yükselmesi her zaman hane gelirinin yeterli düzeyde artması anlamına gelmemektedir. Bura-

TABLO 11.5
Hanelerin Toplam Gelir Ortalaması

Mahalle	Sayı	Ortalama	Std. Sapma	Gelir Skalası	1-8
Başbüyük	307	3,4	1,6	500 TL altı	1
Derbent	199	4,4	1,9	501-750 TL	2
Aydın	294	3,6	1,8	751-1.000 TL	3
Tarlabası	253	3,0	1,8	1.001-1.500 TL	4
Tozkoparan	252	3,9	1,8	1.501-2.000 TL	5
Bezirganbahçe	57	<3.0		2.001-2.500 TL	6
				2.501-3.000 TL	7
				3.000 TL üstü	8

da söz etmemiz gereken bir başka bulgu çalışanın olmadığı ailelerin oranlarıdır. Bu oran genellikle % 15 civarındadır. Ancak bu oran, emeklilik oranlarının yüksekliği nedeniyle Tozkoparan'da % 27,4'e çıkmaktadır. Yıkımlar öncesinde Ayazma-Tepeüstü'nde ise çalışanın olmadığı hane neredeyse yoktur. Ancak Bezirganbahçe'ye geldikten sonra işsizlik rakamlarının da gösterdiği üzere ciddi oranda iş kayıpları yaşanmıştır.

Mahalleleri karşılaştırdığımızda en düşük hane gelirlerinin Bezirganbahçe ve Tarlabası'nda olduğu görülür; Bezirganbahçe'de 500 TL ve altında hane gelirine sahip olanların oranı % 26,5, Tarlabası'nda ise % 19'dur. 750 TL altında hane gelirine sahip haneler bu mahallelerde % 50'ye ulaşmaktadır. 750 TL altında hane gelirine sahip ailelerin payı diğer mahallelerde de yüksektir; Başbüyük, Aydınlı ve Tozkoparan'da yaşayan hanehalklarının yaklaşık üçte biri bu düzeyde gelire sahiptir. Ancak mahallelerde daha yüksek hane gelirlerine sahip ailelerin oranları incelendiğinde durumun çok da parlak olmadığı açığa çıkmaktadır. 2.000 TL'den fazla gelire sahip ailelerin oranının en düşük olduğu mahalle % 1,8 ile Bezirganbahçe iken, en yüksek olduğu mahalleler yine Derbent ve Tozkoparan'dır. Derbent'te hanehalklarının % 24,5'i, Tozkoparan'da % 18,7'si bu düzeyde gelir elde etmektedir.

Her ne kadar mahallelerin bazılarında göreceli olarak hane gelirleri artmışsa da, hanehalklarının çoğunun mevcut gelir düzeyinin banka borçlarını karşılayabilecek düzeye ulaşmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. 2009 yılında yaptığımız alan araştırmasında aylık ödemelerin 200-400 TL olduğu ifade edilmiştir. Böyle bir ödemenin yapılabilmesi için hanede birden

fazla kişinin çalışması ya da yüksek ücret elde eden bireylerin olması gerekmektedir; bu imkânlara sahip hane sayısı çok azdır. Yeniden konut için ödemeler yapılmaya başlanması pek çok hanede yoksullaşmaya neden olmakta ve yeni yaşam stratejileri üretme zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Bezirganbahçe örneğinde gördüğümüz gibi, ailelerin genç bireylerinin eğitimlerini bırakarak çalışmaya başladığı, kadınların güvencesiz ve düşük ücretli işlere razı olarak emek piyasasına dahil olduğu anlaşılmaktadır. İşsizliğin son derece yüksek olduğu güvencesiz koşullarda işgücüne katılan bireylere 15 yıl boyunca bıçak sırtı bir yaşam biçimi dayatılmaktadır zira iş kayıpları evlerini kaybetmek anlamına gelmektedir. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Bezirganbahçe'ye yerleşen ailelerin yarısına yakını evlerini, diğer bir deyişle bugüne kadar yaptıkları tüm birikimlerini kaybetmiş durumdadırlar.

Ailelerin Başka Gelir Kaynakları Var mı?

Pek çok araştırmada, kente göç edenlerin en önemli desteklerinden birisinin memleketlerinden gelen katkılar olduğu vurgulanır. Ancak yaptığımız araştırmada bu tür ilişkilerin ciddi bir biçimde zayıflamış olduğu anlaşılmıştır. Bu ilişkilerin sürmesi memlekette toprağın olup olmamasıyla da bağlantısı bulunmaktadır. Tarlabası, Bezirganbahçe ve Tozkoparan'da hanelerin % 70'e yakın bir kısmının köyde toprağı olmadığı görülmektedir. Üç gecekond mahallesinde hanelerin yarısının memlekette toprağı vardır; ancak toprağı olanların büyük bölümü de herhangi bir katkı almadıklarını ifade etmişlerdir. Başbüyük'te memlekette toprağı olan ailelerin % 83,2'si, Derbent'te % 78,8'i, Aydınlı'da % 79,7'si memlekette hiç-

bir katkı almadıklarını ifade etmişlerdir. Alınan katkı da daha çok erzak gelmesi şeklinde olmaktadır. Daha sonraki bölümde inceleyeceğimiz gibi, memleketle kurulan ilişkilerin zayıflığı, memleketi ziyaret sıklığı ve ziyaret nedenlerini yansıtan verilerde de görülmektedir. Bütün bu veriler bu mahallelerde yaşayan ailelerin geldikleri yerlerle ilişkilerinin zaman içinde azaldığını ya da zorunlu göç nedeniyle zaten kurulmasının zor olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle daha önceki yıllarda kentteki zorlu yaşam koşullarına ayak uydurmayı kolaylaştıran ve belirli ölçüde bir yaşam garantisi sağlayan ayni veya nakdi yardım ilişkilerinin büyük ölçüde çözülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Artık yaşam ve geçinme stratejileri kentteki çalışma ilişkileri ve toplumsal bağlar yoluyla kurulmaktadır. Bu gerçeklik, ailelerin kente tutunmalarını sağlayan konutlarının ve mahallelerde kurulan dayanışma ilişkilerinin önemini artırmaktadır.

Bu noktada araştırma yapılan mahallelerde yaşayanların büyük bir kısmının oturulan ev dışında başka evlerinin olmadığını yeniden vurgulamamız gerekir. Mahallelerde yaşayanlar arasında az sayıda da olsa daha güvenceli mülkiyet belgelerine sahip kesimler bulunmaktadır ve bu mülklerde zaman içinde apartmanlaşma yaşanmıştır. Ayrıca 1980 sonrasında tapu tahsis belgesi alanların da bir bölümü de kat çıkmışlardır. Ancak yanılığa meydan vermemek için bu verilerin araştırma yaptığımız mahallelerdeki hanehalklarının % 10'una tekabül ettiğini unutmamak gerekir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu konut stoku ailenin çocuklarına veya yakınlarına çoğu zaman bedelsiz kullandırılmakta, kimi zaman da yabancılara düşük kiralalarla verilmektedir. Tarlabası'nda

yaşanan evlerin bir odasının kiraya verilmesi yaygın olarak gözlemlenmiştir; kendileri de son derece dar gelirli olan mülk sahipleri açısından bu imkân bir yaşam ve geçinme stratejisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Mahallelerin çoğunda rastladığımız bir başka eğilim ise bazı binaların altında günlük ihtiyaca cevap veren ticaret birimlerinin açılmış olmasıdır. Tozkoparan ve Bezirganbahçe'de inşa edilen binaların niteliği işyeri açmaya uygun değildir; ancak gecekondan biçiminde gelişmiş mahallelerde ve Tarlabası'nda binaların giriş katlarının işyeri olarak inşa edildiği veya işyerine dönüştürüldüğü gözlenmektedir. Gecekondan mahallelerinden Aydınlı'da görüştüğümüz kişilerin yaşadığı binaların % 13,3'ünde işyeri bulunmaktadır; bu oran Başibüyük'te % 8,1, Derbent'te ise % 8,5'tir. Tarlabası diğer mahallelerden farklı bir özellik göstermektedir; bu mahallede işyerlerinin oranı % 26'ya ulaşmaktadır. İşyerlerinin kime ait olduğu incelendiğinde, bunların oldukça büyük bir bölümünün aynı binada oturanların mülkiyetinde olduğu da görülmektedir. Derbent'te oturdukları binada işyeri bulunan kişilerin % 61,9'u bu işyerlerinin mülkiyetine de sahiptir; Başibüyük ve Aydınlı'da bu oranlar sırasıyla % 31,7 ve % 38,2'dir. Tarlabası'nda % 16,2 düzeyinde işyeri mülkiyeti görülmektedir; diğer bir deyişle görüşülen kişilerin yaşadıkları binalardaki işyerlerinin büyük çoğunluğu başka kişilere aittir. Dolayısıyla, özellikle gecekondan bölgelerinde binaların altında işyeri açmanın önemli bir yaşam stratejisi ve geçim kaynağı olarak gündeme geldiğini ifade etmek gerekir. Ancak yine bu durumun görüştüğümüz kişilerin yaklaşık % 10'unu kapsadığını hatırlatmak gerekir.

Bu mahallelerde açılan işyerlerinin niteliği

mahalleler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır; işyerlerinin niteliği mahallenin kent içindeki konumuna bağlı olarak değişmektedir. Çoğu işyerinin mahallede yaşayanların günlük ihtiyaçlarına uygun işlevlere sahip olduğu görülür; dolayısıyla, bakkal, berber/kuaför, lokanta, büfe, kahve gibi çeşitli hizmetlere yönelik işlevler ve çeşitli küçük ölçekli ticaret birimlerinin ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Başbük'ünde işyerlerinin % 17,si, Derbent'te % 33,3'ü ve Aydınlı'da % 16,4'ü bakkaldır. Tarlabası'nda da bakkalların % 13,5 oranında bir ağırlığı vardır. Bakkallar dışında mahallelerde farklı ticaret birimleri yer almaktadır; Başbük'ünde diğer ticaret birimlerinin oranı % 24,4, Derbent'te % 23,8, Aydınlı'da ise % 30,9'dur. Bunların yanı sıra mahallerde teknik iş ve tamirle yönelik işyerlerinin ve çeşitli türde imalathanelerin açıldığı görülmektedir. Tarlabası'ndaki yapı, kent içindeki konumuna ve tarihsel gelişimine bağlı olarak diğer mahallelerden farklıdır; burada yer alan işlevlerin önemli bir kısmı mahalle dışındaki nüfusa da hizmet verir niteliktedir. Tarlabası'nda ciddi bir miktarda üretimin de olduğu anlaşılmaktadır; işyerlerinin % 35,2'si imalathanedir ve deri, tekstil, demir, yiyecek imalatı öne çıkmaktadır.

Bütün bu veriler mahallelerde yaşayanların giderek kendi ihtiyaçlarını çözen birtakım yaşam stratejileri geliştirdiğini göstermektedir; açılan işyerlerinin hem burada yaşayanlara istihdam olanağı yarattığını hem de sahipleri açısından bir geçim kaynağı oluşturduğunu söylememiz gerekir. Nitekim yaptığımız görüşmelerde, işyerleri sahipleri geçim kaynaklarını, mahalleliler ise günlük yaşamı kolaylaştıran tanıklık ilişkilerini kaybetme konusunda endişelerini sıklıkla dile getirilmişlerdir. Dolayısıyla

bu tür yerleşik mahallelerin dönüştürülmesi, sadece barınma konusunda sorunlara yol açmayacaktır; dönüşümün, ailelerin zaman içinde oluşturdukları çeşitli geçim stratejilerini de ortadan kaldırarak beklenenin üzerinde bir etki yaratacağı tahmin edilmektedir.

Hanehalklarının Tüketim Eğilimleri Bize Ne Gösteriyor?

Hanehalklarının tüketim eğilimleri gelirleriyle uyumlu bir nitelik göstermektedir. Dolayısıyla mevcut ekonomik koşullar altında hanehalklarının hangi tür harcamalara güçlerinin yettiğini açık bir biçimde göstermektedir. Ailelerin aylık harcama kalemleri arasında en büyük ağırlık mutfak masraflarıdır; mahallelerde bu oran % 40-50 arasındadır. Bir tek Bezirganbahçe'de farklı bir durum ortaya çıkmaktadır; mutfak masraflarına ayrılan pay % 33,3 iken banka kredisi % 27,6'lık bir paya sahiptir. Ayrıca, kiracılık oranlarının yüksek olduğu Tarlabası'nda ikinci büyük harcama kalemi % 21,5 ile kira olarak görünmektedir. Dolayısıyla konut için para ödendiği koşullarda yoksulluğun arttığı, beslenme gibi çok temel ihtiyaçlar da dahil olmak üzere, eğitim, sağlık, eğlence gibi diğer harcama kalemlerine ayrılan paylarda ciddi kesintiye gidildiği anlaşılmaktadır.

Alışverişin yapıldığı yerler ekonomik koşulları yansıtır niteliktedir. Yiyecek alışverişinin yapıldığı yerler, mahallenin kent içindeki konumu, mahalleye yakın merkezlerin niteliği, büyük alışveriş merkezlerinin kent içindeki konumlarıyla yakından ilişkilidir. Bütün mahallelerde büyük marketlerin önemli ölçüde yaşama girdiği görülmektedir. Bilindiği gibi büyük marketler, bazı ürünlerde daha ucuz mal sunabilme özellikleri nedeniyle uzun zamandır bak-

kalın yerini almış durumdadır. Tarlabası dışındaki mahallelerde, gıda alışverişlerinin % 35 civarında bir kısmı büyük marketlerden yapılmaktadır. İkinci önemli seçenek ise semt pazarlarıdır; bunun sıklığı da % 35'lere ulaşmaktadır. Bezirganbahçe'de bu oran % 47'ye ulaşmıştır. Tarlabası, konumu itibarıyla büyük marketlere uzak konumdadır ve bakkalın daha fazla öne çıktığı görülmektedir; büyük marketlerden alışveriş sıklığı % 25,6 iken bakkaldan alışveriş % 35,2 oranında görülmektedir. Diğer mahallelerde bu oran % 20-25 civarındadır. Bakkal ihtiyacının devam etmesi veresiye alışverişin sürdüğüne işaret etmektedir. Nitekim, Tarlabası'nda hane halklarının % 50,2'si veresiye alışveriş yaptığını ifade etmiştir. Mahalle yaşantısının daha belirgin ve tanışıklığın daha fazla olduğu mahallelerde veresiye alışverişin daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Tarlabası kadar olmasa da mahallelerin hemen hepsinde ailelerin % 30 kadarı veresiye alışveriş yaptıklarını söylemişlerdir.

Giysi alışverişini yapılan en önemli iki yere bakıldığında ise, pazar alışverişinin ve işportadan mal almanın en önemli paya sahip olduğu ve semtteki dükkân, büyük mağaza, alışveriş merkezi gibi seçeneklerin çok düşük oranlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bir tek Tozkoparan'da giysi alınan yerlerde bir çeşitlenme ortaya çıkmış ve diğer mahallelerde çok düşük olan pazar dışı seçenekler görülmüştür. Tozkoparan'da pazar ve işportadan mal almanın dışında, semtteki dükkândan alışveriş ve büyük mağazalardan alışveriş belirli bir orana ulaşmaktadır; ancak yine de pazar ve işportanın en önemli seçenekler olduğunu belirtmemiz gerekir. Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli nokta da "alışveriş merkezi"nden alışveriş

yapmanın henüz çok sınırlı bir paya sahip olmasıdır. Alışveriş merkezinden alışverişin en düşük paya sahip olduğu mahalleler Bezirganbahçe (% 2,6) ve Tarlabası (% 2,9) iken en yüksek oranlar Derbent (% 10,1) ve Tozkoparan'da (% 8,9) görülmektedir.

Bu mahallelerde yaşayanların evlerinde bulunan beyaz eşya, elektronik eşya ve diğer tüketim nesnelerine bakıldığında gelir durumunu yansıtan ipuçları elde edilebilmektedir. Bu bağlamda hangi aletlerin evlerde daha az oranda kullanıldığına bakmak daha anlamlı olmaktadır. Evlerin hemen hepsinde buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon, fırın gibi dayanıklı tüketim malları bulunmakla birlikte daha lüks tüketime giren donanımların evlere çok daha az oranlarda girebildiği görülmektedir; bulaşık makinesinin en düşük oranda kullanıldığı mahalleler Tarlabası (% 9,1) ve Bezirganbahçe'dir (% 10,5). Diğer mahallelerde bulaşık makinesinin hanelerin yarısına yakınında bulunduğu görülmektedir. Kentte yerleşme süresi arttıkça ve aile geliri arttıkça daha lüks kabul edilebilecek donanımlar da artmaktadır. Bilgisayar ve internet kullanımı da bu anlamda önemli bir gösterge olmaktadır; yine Tarlabası ve Bezirganbahçe'de bilgisayar ve internet kullanımı çok azdır; ancak Derbent'te hanelerin % 63,3'ünde, Tozkoparan'da ise % 58,7'sinde bilgisayar kullanılmaktadır; hanelerin yarısında ise internet erişimi bulunmaktadır. Doğal olarak klima gibi lüks kabul edilen donanım hanelerin çok azında görülmektedir; klima kullanımının en düşük olduğu mahalle Tarlabası (% 1,6), en yüksek olduğu mahalle ise Tozkoparan'dır (% 7,9). Özel araç sahipliği gecekondlu mahallelerinde ve Tozkoparan'da % 20-27 arasında değişmektedir. Yine tahmin

edilebileceği gibi bu oranlar Tarlabası (% 5,5) ve Bezirganbahçe'de (% 7) çok düşüktür.

Kredi Kartı Kullanımı ve Borçlanma

Kredi kartı kullanımı incelendiğinde önemli saptamalar yapma olanağı ortaya çıkmaktadır. Tarlabası'nda yaşayanların % 66,8'inin, Bezirganbahçe'de yaşayanların % 82,5'inin kredi kartına sahip olmadığı görülür. Kente en yeni gelen göçmenlerin yaşadığı bu mahallelerde tüketim harcamaları için, kredi kartının çok az başvurulmuş bir araç olduğu anlaşılmaktadır. Diğer mahallelerde de kredi kartı kullanımının yaygın olmadığı görülür; ankete cevap verenlerin yarısına yakınının kredi kartı bulunmamaktadır. Olsa bile, hiç kullanmayanlar ya da nadiren kullananlar da düşünüldüğünde kredi kartı kullanımının görüşme yapılan kişilerin büyük bir bölümü için önemli bir harcama aracı olmadığı, para olduğunda alışveriş yaparak ya da veresiye olarak günlük hayatın idame ettirildiği gözlenmektedir. Kredi kartını çok sık kullananların oranı Tarlabası'nda % 7,1, Bezirganbahçe'de % 3,5'tir; diğer mahallelerde bu oran % 20 civarındadır.

Hanehalklarının borçlanma konusunda da duyarlı ve temkinli olduğu anlaşılmaktadır; hiç borcunun olmadığını ifade edenlerin oranı oldukça yüksektir. Bu oran Tozkoparan'da % 56,7'ye ulaşmaktadır; diğer mahallelerde ise % 35-45 arasında değişmektedir. Kredi kartına borçlanmanın sınırlı olması kredi kartı kullanımının seyrek olmasıyla ilişkilidir; % 15 civarında hanehalkının kredi kartı borcu bulunmaktadır. Borçlar arasında, banka kredisi alanların ve taksit borcu olanların oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Hanehalklarının % 20'ye yakınının taksit borcu bulun-

maktadır; bu durum taksitli alışveriş imkânlarının artmasıyla ilişkilidir. Tarlabası dışında bütün mahallelerde arkadaşına, akrabaya ve esnafa borç daha alt sıralarda yer almaktadır. Bu mahallelere ilişkin en önemli saptamalardan birisi de konut kredisi kullanımının yok denecek kadar az olmasıdır. Başlıbüyük'te konut kredisi almış bir örneğe rastlanmamıştır; Tarlabası'nda ise sadece bir aile konut kredisi kullanmıştır. Diğer mahallelerde ise bu oran % 1-3 civarındadır. Diğer bir deyişle, başını soka- cık bir ev yapmış ve yıllar içinde bu evi iyileştirmek üzere birikimlerini yönlendirmiş hanehalklarının çok ucuz olduğu iddia edilen konut kredilerine bir talebi oluşmamıştır. Bezirganbahçe'de borçların en önemli kısmını doğal olarak konut kredisi oluşturmaktadır; hanelerin % 53,7'si bu borcu bazı aylar ödeyemediğini, % 29,6'sı öderken çok zorlandığını, % 11,1'i de ödeyemediğini ifade etmişlerdir. Nitekim, mahalle tarihleri bölümünde de değinildiği gibi, Bezirganbahçe'de yapılan görüşmelerde borçlarını ödeyemeyerek mahalleden ayrılan ailelerin 600 civarında olduğu ifade edilmiştir.

Bütün bu farklı bulgular gördüğümüz hanehalklarının ekonomik güçlerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Dönüşüm veya yenileme alanı ilan edilen mahallelerde birikim yapma imkânları sınırlıdır ve yeniden konut için borçlanmaya başlamak ciddi bir yoksullaşma sarmalının içine düşmek anlamına gelmektedir. Üstelik pek çok mahallede yaşlanmış, emekli olmuş ve ekonomik olarak güçsüzleşmiş nüfusun varlığı böyle bir borçlanmayı da zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Bezirganbahçe örneğinde de gördüğümüz gibi, evlenerek ayrılmış hane bireylerinin borçların ödenebilmesi için yeniden ana babalarının yanına taşınarak

bütçelerini birleştirdikleri gözlenmektedir. Bu durum zaten küçük olan konutlarda yaşayan kişi sayısını artırmakta ve yaşam kalitesini de ciddi bir biçimde geriletmektedir. Bir başka seçenek ise ailelerin genç bireylerinin ve kadınların emek piyasasına düşük ücretlerle ve güvencesiz koşullarda eklenmelerine çalışmasıdır.

“MAHALLE” BURADA YAŞAYANLAR İÇİN NE ANLAMA GELMEKTEDİR?

Araştırma yaptığımız altı mahallede ailelerin yaşadıkları yerlere aidiyetlerini ve yaşadıkları yerin günlük yaşamlarındaki anlamını kavrayabilmek için çok farklı verileri bir arada değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda ailelerin memleketleriyle kurdukları ilişkileri, kentte ve ikamet ettikleri mahallelerde geliştirdikleri ilişki biçimlerini, günlük yaşam deneyimlerini ve mülkiyet durumlarını bir arada ele almak kentsel dönüşüme ilişkin kaygıları anlamak açısından önem kazanmaktadır. Burada elde ettiğimiz veriler, farklı dönemlerde İstanbul’a göç etmiş ve yerleşmiş kişilerin kente tutunma biçimlerini de açıkça yansıtmaktadır. Dolayısıyla, kentsel dönüşümle birlikte bu kişilerin kayıplarının ne olacağı ve bu kentte yeniden yaşam alanlarını oluşturup oluşturamayacakları da tartışmaya açılabilir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bütün mahallelerde memleketle kurulan ilişkiler çok zayıflamıştır. Tarlabası, Bezirganbahçe ve Tozko-paran’da görüşülen kişilerin yarısına yakını memleketle hiç gitmediğini ifade etmiştir. Bu üç mahallede yaşayanların çoğunun farklı nedenlerle memleketleriyle bağları kopmuştur. Ancak diğer gecekondü mahallelerinde de memleketlerine hiç gitmeyenlerin oranı yüksektir. Bunun toprak sahipliği ile bir ilişkisi olsa da, toprak sa-

hibi olanların da memlekete gitme sıklığının fazla olmadığı anlaşılmaktadır; yılda bir kez memleketini ziyaret edenlerin oranı toprak sahibi olanların içinde bile % 50’den düşüktür. Bu oranlar Tarlabası’nda % 27’ye, Bezirganbahçe’de % 10,5’e kadar düşmektedir. Bu veriler zorunlu göçle gelenlerin memleketle bağlarının diğerlerine göre daha zayıf olmasına ama aynı zamanda düşük gelir düzeyine işaret etmektedir.

Memleketi hangi amaçla ziyaret ettiklerini gösteren veriler de bu bulguları destekler niteliktedir. Memleketi ziyaret etme nedenleri arasında en fazla öne çıkan “ziyaret” ve “tatil”dir. Özellikle tatil amacıyla memlekete gitme oranlarının da bu kadar yüksek olması bu ailelerin başka bir tatil yapma olanağının sınırlı olduğunun da bir göstergesidir. Memlekete gitmenin bir başka önemli nedeni ise bayram, ölüm, doğum, düğün gibi daha ziyade zorunlu ve geleneksel ilişki biçimlerini yansıtmaktadır; bu oranların en yüksek olduğu mahalleler % 52,8 ile Bezirganbahçe ve % 42,2 ile Tarlabası’dır. Memlekete gitmenin seyrekleşmesinin en önemli nedenlerinden bir tanesi memlekete gitmenin ekonomik yüküdür. Mahalleler arasında farklar olmasına rağmen, genel olarak memlekette kalanlarla kurulan ilişkilerin ciddi bir biçimde zayıflamış olduğunu vurgulamak gerekir; ziyaretlerin büyük bir bölümü, aile ve yakınlarla, doğum, ölüm, düğün gibi daha zorunlu kabul edilen sosyal ilişkileri sürdürmek amaçlı gerçekleşmektedir. Kışlık erzak ve ürün toplama gibi daha yakın ve doğrudan ilişki gerektiren ziyaretler bütün mahallelerde çok düşüktür. Bu bağlamda artık kent yaşamının ve burada kurulan ilişkiler düzeninin hanehalkları açısından birincil derecede öneme sahip olduğunu ifade etmemiz gerekir.

Kentte En Fazla Görüşülen Kişiler ve Görüşme Sıklığı

Araştırma yaptığımız mahallelerdeki hanehalklarının İstanbul'da kimlerle görüştükleri, görüşme sıklıkları ve boş zamanlarında neler yaptıkları bu kişilerin kente uyum ve kentte varolma biçimleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Hanehalklarının İstanbul'da ailecek görüştükleri kişiler arasında akrabalar birinci sırada gelmektedir; ikinci sırada ise mahalle komşuları gelmektedir. Ailelerin % 80'den fazlası akrabalarla, % 60'a yakın bölümü de mahalle komşularıyla görüşüldüğünü ifade etmişlerdir. Tarlabası'nda mahalle komşularının önemi diğer mahallelere göre biraz daha fazladır. Göçmenler açısından akraba ilişkilerinin kentte hâlâ çok önemli olduğu açıktır; nitekim aynı mahallede oturmak görüşme sıklığını artırmaktadır. Ancak mahalle komşularının da önemli bir sıraya konması mahalle yaşamının önemine işaret etmektedir. Mahallelerde kiracılık oranları arttıkça ve zaman içinde farklı bölgelerden göçmenlerin mahalleye taşınmasıyla birlikte komşular içinde tanınmayanların arttığı görülmektedir. Bu durum, mahallelerde yaşayanların çoğu tarafından bir olumsuzluk olarak ifade edilmektedir ve kimi zaman güvensizlik ifadeleri kullanılmaktadır; özellikle Tarlabası'nda bu söylem çok yaygındır. Komşular içinde tanımadıkları olduğunu söyleyenlerin oranının en yüksek olduğu mahalle tahmin edilebileceği gibi Bezirganbahçe'dir (% 94,7); en düşük oran ise Tozkoparan'da (% 53,2) görülmektedir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, mahallelerde hemşerilerle birlikte oturma çok yaygındır; Tozkoparan ve Tarlabası dışında bütün mahallelerde % 60-90 civarında kişi yaşadıkla-

rı mahallede hemşerilerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Hemşerilerle aynı mahallede oturma çok yaygın olmasına rağmen görüşülen kişiler arasında hemşerilerle görüşme sıralamada aralara düşmektedir; hatta iş arkadaşları bütün mahallelerde hemşerilerin önüne geçmiş görülmektedir. Dolayısıyla, kentte zaman içinde kurulan ilişkilerin; diğer bir deyişle ikamet edilen ya da çalışılan yerlerdeki ilişkilerin hemşeri bağlarından daha kuvvetli hale gelmeye başladığını ifade edebiliriz. Mahallelerde akraba ve hemşerilerle çok az görüştüğünü söyleyen % 20-30 civarında bir kesim de bulunmaktadır ve bunların sık görüşmeme nedenleri incelendiğinde de uzakta oturma ve ulaşımın pahalı olması en önemli nedenler olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, İstanbul gibi büyük bir metropolde ilişkilerin sıklığı, aynı mekânı paylaşma imkânı ve paylaşılan mekânların niteliğiyle yakından ilişkilidir.

Bütün mahallelerde içe dönük bir yaşam biçimi hâkim durumdadır; kentte kurulan ilişkilerin büyük bir bölümünün de mahalledeki ilişkilerle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Görüştüğümüz ailelerin boş zamanlarında ne yaptıkları sorusu kentteki yaşam biçimi hakkında bilgi sunmaktadır. Ailelerin % 90'a yakın kısmı boş zamanlarını evde geçirdiğini söylemiştir; bunun dışında akraba, dost ziyareti öne çıkmaktadır. Pikniğe kıra gitmek, deniz kenarına gitmek, alışveriş merkezlerine ailelerin % 20-30'u tarafından gerçekleştirilebilen boş zaman faaliyetleridir. Sinemaya gitmek gibi kentle daha farklı bir ilişki biçimini yansıtan seçenek ise sadece Tozkoparan ve Derbent'te % 10'dan fazla bir orana sahiptir; diğer mahallelerde bu oran çok düşüktür. Ulaşımın pahalı olması kent içindeki hareketliliği sınırlayan en önemli

faktör olarak ifade edilmiştir. Bütün bu bulgulardan günlük hayatın büyük bir bölümünün, çalışma zamanları dışında mahallede geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum mahalledeki sosyal bağları kuvvetlendirmekte ve en önemli dayanak haline getirmektedir.

Mahallelerde Buluşma Mekânları

Mahallenin en önemli yaşam alanını oluşturduğu bu günlük hayat düzeninde mahallede insanların bir araya gelebildiği mekânların niteliği önem kazanmaktadır. Araştırma yaptığımız mahallelerde hem anketlere verilen cevaplar hem de yapılan gözlemler bu konuda önemli ipuçları barındırmakta; aynı zamanda Bezirganbahçe gibi çok farklı bir mekânsal kurgunun günlük yaşamın ihtiyaçlarına cevap verip vermediğini tartışma imkânı sağlamaktadır. Araştırma sonuçları, hem erkekler, hem de kadınların mahalledeki yakınlarıyla en fazla evlerde ve sokakta görüştüğünü göstermektedir. İşyeri, dernek, parti gibi mahalle dışında ve farklı ilişki biçimlerini ifade eden mekânlarda buluşma bütün mahallelerde yok denecek kadar azdır. Gecekondu mahallelerinde erkekler için ev ve sokak dışında kahve, cami ya da cemevi gibi mekânlar az da olsa buluşma noktaları olarak öne çıkmaktadır. Ancak mahallelerin hepsinde sokağın en önemli yaşam ve iletişim mekânı olduğunu söylememiz gerekir. Sokak, evle ve evin etrafındaki bahçe kullanımıyla kesintisiz bir ilişki içindedir; dolayısıyla bu açık alanlar eve ilişkin her türlü ihtiyacın karşılandığı mekânlar olmanın dışında çocukların oyun alanı ve komşularla bir araya gelinen mekânlar olarak da önem kazanmaktadır.

Tarlabaşı hariç diğer mahallelerde konutların çoğunun bahçeli olduğu görülmektedir. Ev-

lerin küçük olduğu durumlarda bile bahçe ve sokak kullanımının olması, özellikle kalabalık aileler açısından bu olumsuzluğu telafi edici bir niteliğe sahiptir. Bahçe düzenine sahip mahallelerin hepsinde ailelerin çoğu hâlâ sebze ve meyve yetiştirmektedir; bu davranış biçimi bir alışkanlık olmanın yanı sıra günlük ihtiyaçları karşılamada önemli bir yere sahiptir. Tarlabaşı gibi çok sınırlı bahçe kullanımı olan mahallede bile bu oran % 50'ye ulaşmaktadır. Tozkoparan, apartman bloklarından oluşan bir düzene sahip olmasına rağmen, düşük yoğunluklu yapısı nedeniyle binaların dışındaki geniş alanlar kısmen çitlerle çevrilerek daha korunaklı kullanım alanlarına dönüştürülmüştür. Nitekim, Tozkoparan'daki dönüşümün ilk habercisi de binaların etrafına yapılan ayırıcı duvar ya da çitlerin belediye tarafından yıktırılması; yıkmak istemeyenlerden ise ecr-i misil vergisi alınmasıdır. Bugün Tozkoparan'da dönüşüme karşı en önemli itiraz bu ortak kullanım alanlarının yok olması ve yüksek yoğunluklu bir apartman düzenine geçmektir.

Bu bağlamda Bezirganbahçe'deki ortak mekânların niteliğinden söz etmek yararlı olacaktır. Yüksek katlı toplu konutlar ve çevresindeki açık alanlardan oluşan bu yerleşme düzeninde de iletişim noktaları hem erkekler hem de kadınlar için ev ve sokaktır; ancak bu tür kamusal mekânların niteliği artık çok farklıdır. Bu mekânların birlikte zaman geçirmeye uygun niteliklere sahip olmadığı gözlenmektedir; diğer bir deyişle, bu açık alanların mekân kurgusu daha çok ayaküstü buluşmalarla sınırlıdır ve bir "yer" olma özelliği göstermemektedir. Çoğunlukla açık alanlar tellerle ayrılmıştır ve bu alanlarda yapılabileceklerle ilişkin ciddi sınırlamalar getirilmiştir. Bezirganbahçe bölümünde

ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi, yaşam çevresiy-le ilgili ciddi şikâyetler dile getirilmekte ve “hapishane”, “içeri tıklılma” gibi tanımlamalar sıklıkla kullanılmaktadır. Öte yandan bu tür toplu konut sitelerinde yaşayanlar eski alışkanlıklarını sürdürmeye çalışmaktadırlar; örneğin dışarıda halı yıkanması, yünlerin havalandırılması, yıkanması gibi geleneksel işler binaların dışındaki açık alanlarda yapılmaktadır. Kadınların apartmanların önüne yaygılarını sererek toplandıkları ve küçük çocuklarına göz kulak olmaya çalıştıkları gözlenmektedir. Bazı kişilerin bu sınırlı açık alanlara gizlice meyve ağacı diktikleri söylenmektedir. Ancak bu tür davranışlar, özellikle farklı kesimlerin aynı ortak alanları kullandığı koşullarda “modern” yaşam tarzına uymadıkları gerekçesiyle şikâyetlere neden olmakta ve site yönetimi tarafından kısıtlamalar getirilmektedir. Dolayısıyla, apartman tarzı bir yaşama geçmek ve farklı alışkanlıklara sahip kişilerle birlikte yaşamaya başlamak sıkıntılı ve özgürlükleri kısıtlayıcı bir süreç olarak algılanmaktadır.

MAHALLELERDE DÖNÜŞÜM TALEBİ VAR MI?

Görüştüğümüz kişilerin yaşadıkları mahalleye neden yerleştikleri sorusuna verdikleri cevaplar, bu tür konut alanlarının kentleşme tarihi içindeki işlevini açıkça yansıtmaktadır; hem ev sahibi hem de kiracıların benzer nedenlerle bu mahallelerde yerleştiği görülmektedir. Ev sahipleri açısından ucuza ev ya da arsa bulma, kiracılar açısından ucuz kira yerleşmenin en önemli nedenidir; ikinci önemli neden ise akrabalara yakınlıktır. Daha önce de vurguladığımız gibi, mahalleye öncü olarak gelen aileler zaman içinde kendi akrabaları, hemşerileri ve tanıdıklarının da buraya gelmesine ön ayak ol-

muşlardır. Diğer bir deyişle, kente yerleşme aşamasında ve yaşam stratejilerini geliştirmede akrabalık ve tanışıklık ilişkileri çok önemli olmuştur. Kiracılar açısından düşük kira ve akrabalara yakınlığın yanı sıra ulaşım kolaylığı ve işyerine yakınlık da önemli yerleşme nedenleri arasında sayılmaktadır. Yine kiracılar açısından evin ve semtin güzel olması da seçimde önemli bir etkidir. Bütün bu veriler, mahalleye yerleşimde en önemli nedenin ucuzluk ve tanışıklık ilişkileri olduğunu; ancak seçme olanağı olduğunda, özellikle kiracılar açısından işyerine yakınlığın ve evin ya da semtin güzelliğinin de önemli yerleşme nedenleri olabildiğini göstermektedir. Bu yerleşme nedenleri bugün de geçerliliğini korumaktadır; dolayısıyla dönüşüm talebi, bu tür bir gerçekliğin farkında olan mahallelilerden gelmemektedir.

Yerleşme nedenlerine yansıyan bu bulgular, insanların bugün yaşadıkları yerden memnun olmalarının da belirleyicisi olmaktadır. Bütün mahallelerde genelde memnuniyet düzeyinin çok yüksek olduğu görülmektedir; memnuniyetini ifade edenlerin oranı Derbent'te % 94, Tozkoparan'da % 87,3 Başbüyük'te % 86,3 ve Aydınlı'da % 74,1'dir. İkamet edilen mahalleden memnuniyetin nedenleri olarak en fazla öne çıkan sosyal ilişkilere ve çevreye alışkanlıktır; bütün mahallelerde bu oran % 50-60 civarındadır. Tarlabası'nda memnuniyetin nedeni olarak, işyerlerine yakın olması, iş imkânlarının olması ve kiralara ucuz olması da öne çıkan nedenler arasındadır. Ayrıca kentsel hizmetlere yakınlık Derbent ve Tozkoparan'da yaşayanlar tarafından önemli memnuniyet nedeni olarak ifade edilmiştir. Burada dikkat çeken unsur, akrabalara ve hemşerilere yakınlıktan çok sosyal çevreye alışkanlıktan söz edil-

mesidir. "Uzun zamandır buradayız" cevabını da bu kapsamda değerlendirdiğimizde bu oran daha da yükselmektedir. Diğer bir deyişle, mahalle ilişkileri bir bütün olarak algılanmakta ve sadece akrabalar değil komşularla da ilişkilerin çok önemli olduğu vurgulanmaktadır. Memnuniyet nedenlerini cinsiyete göre değerlendirdiğimizde kadınlar açısından en önemli nedenler sosyal ilişkilere ve çevreye alışkanlıktır. Bunun yanı sıra yaşanan yerin çevresel özellikleri, bahçeli evde oturmaya alışkanlık, çocuklar için uygun olması gibi nedenler öne çıkmaktadır. Erkekler arasında memnuniyetin sebebi olarak en fazla sosyal ilişkilere ve çevreye alışkanlık olarak ifade edilmekle birlikte, işyerine yakınlık ve maddi imkânlar da memnuniyetin sebepleri olarak gösterilmektedir.

Mahallede yaşamaktan memnun olmadığını söyleyenlerin oranı genelde çok düşüktür; bu oranın en düşük olduğu mahalle % 6 ile Derbent, en yüksek olduğu mahalle ise % 56 ile Bezirganbahçe ve % 50 ile Tarlabası'dır. Bezirganbahçe'de memnun olmadığını söyleyenlerin oranının bu kadar yüksek olması dikkat çekilmesi gereken bir olgudur. Tarlabası'nda ise memnun olmama nedeni olarak en fazla ahlâki ve sosyal sorunlar dile getirilmiştir; mahallelerin giderek heterojenleşmesi, yeni göçmenlerin ve kiracıların yoğunlaşması bütün mahallelerde olumsuz bir unsur olarak ifade edilmektedir. Hemen hemen bütün mahallelerde, sonradan gelip mahalleye yerleşenlerin sosyal ilişkilerin bozulmasına neden olduğu söylemi yaygındır. Bu şikâyet özellikle 1980 sonrası Doğu ve Güneydoğu'dan gelenlere ilişkin olarak dile getirilmekte, daha önceki dönemlerde Kürtlerin azınlıkta olduğu mahallelerde bu şikâyet yoğunlaşmaktadır. Görüşmelerde, Doğu'dan

gelenlerin yaşam biçimlerinin farklı olduğu söylenmekte ve suç oranlarının artması yeni gelenlere bağlanmaktadır. Mahallelerin çoğunda son yıllarda ortaya çıkan yeni göçün etkileri açıkça görülmekte ve bazı mahallelerde gerginliklere neden olmaktadır.

Memnun olmama nedenleri arasında, Toz-koparan dışında mahallelerin çoğunda belediye hizmetlerinin yetersizliği öne çıkarılmış ve kentsel hizmetlere uzaklık Derbent ve Aydınli'da vurgulanmıştır. Tarlabası'nda ise güvenlik sorununu dışında belediye hizmetlerinin yetersizliği dile getirilmiştir. Mahallede yapılan görüşmelerde belediyenin çöpleri toplamadığı, ayrıca güvenliği sağlamakta kamu görevlilerinin yeterince uğraşmadığı söylenmektedir. Karakolun bu kadar yakın olmasına rağmen mahallede uyuşturucu satışının yaygınlaşması, geceleri bazı sokaklardan geçmenin tehlikeli olduğu en fazla şikâyet edilen konulardır. Görüşmelerde, mahallenin daha eski sakinleri, yeni gelenlerin mahalleyi bozduklarını, pis olduklarını ve suça bulaştıklarını ifade etmişlerdir. Bu kişiler arasında gayrimüslimlerin yaşadığı zamanlara öykünme ve eski zamanların özlemi yaygın olarak gözlenmektedir. Öte yandan, ifade edilen bütün bu olumsuzluklara rağmen başka bir yere gitme isteği görülmemekte, bu sorunların çözülmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Bezirganbahçe'deki şikâyetler ise daha çok komşuluk ilişkilerinin kötü olması ve masrafların yüksek olmasıdır. Apartman yaşamı pek çok kişi açısından eski sosyal ilişkilerini kaybetmek anlamına gelmiştir; daha önce de söz ettiğimiz gibi komşularla görüşmemek ve ilişkilerin kopukluğu mahalle yaşamına alışkın kişiler açısından ciddi bir sorun oluşturmuştur. Ortak karar alma durumlarında sorunlar ya-

şanmakta ve etnik kimliklerin farklılığı bu konuda olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Apartman yaşamına geçmekle birlikte ev borcunun yanı sıra çevre düzenlemesi ve yakıt için ödenen aidatlar ailelere ciddi bir mali yük getirmiştir ve yoksulluğun arttığı söylenmektedir. Bu ödenen paralara rağmen çevre kalitesinin düşük olduğu da vurgulanan konular arasındadır. Bezirganbahçe'deki şikâyetler kentsel dönüşüm sonrası ortaya çıkan sorunları ifade etmesi açısından çok önemlidir.

Mahallede yaşamaktan memnuniyeti farklı yaş dönemlerindeki kişiler açısından değerlendirdiğimizde mahallelerde benzer bir eğilimin ortaya çıktığı ve yaş ilerledikçe yaşanan mahalleden memnuniyet düzeyinin arttığı gözlenmektedir. En yüksek oranda memnuniyetin ifade edildiği Derbent ve Tozkoparan'da 40-50 yaş üstündeki kişilerin neredeyse hepsi yaşadıkları yerden memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum pek çok sosyolojik ve psikolojik faktörle açıklanabilir; mahallelerin kuruluşundan itibaren emek vermiş ve buralarda bir hayat kurmuş insanların yaşadıkları yerlere daha fazla alışkanlık ve aidiyet hissetmeleri normaldir. Ayrıca yaş ilerledikçe yaşamla ilgili beklentilerde daha gerçekçi bir noktaya gelindiğini de ifade edebiliriz. Genç nüfusun gelecek beklentilerinin farklı olmasının ve daha iyi bir yaşam beklentisinin yaşadıkları yerlere olan memnuniyeti azalttığı anlaşılmaktadır. Yine Bezirganbahçe ve Ayazma/Tepeüstü karşılaşması bazı ilginç bulgular sunmaktadır; Ayazma-Tepeüstü'ndeki yaşama ilişkin olarak yaş ilerledikçe memnuniyetini ifade edenlerin oranı artarken, Bezirganbahçe'deki yaşama ilişkin görüşlerde tam tersi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bezirganbahçe'de 21-30 yaş aralığındaki

kişiler arasında mahallede yaşamaktan memnun olanların oranı % 60 iken, 41-60 yaş aralığında bu oran % 30'lara inmektedir. Daha önce de söz edildiği gibi bu mahalleye taşınmak pek çok kişi için sosyal ilişkilerin kopması ve iş kaybı anlamına gelmiştir.

İfade edilen birtakım olumsuzluklara rağmen yaşadıkları yerlerden memnun olduğunu belirtenlerin sayısının çok yüksek olması mevcut koşulların farkında olan kişilerin gerçekçi ruh halini yansıtmaktadır. Aynı biçimde zaman içinde mahalle koşullarının iyileştiğini ve daha da iyileşeceğini düşünenlerin oranı çok yüksektir. Her ne kadar insanlar daha iyi koşullarda yaşamının hayalini kursalar da, hayat tecrübesi bu koşullara ulaşabilmenin kendi ekonomik koşulları çerçevesinde neredeyse imkânsız olduğunu göstermiş durumdadır. Dolayısıyla, dönüşüm talebi bu mahallelerde yaşayanlardan gelmemektedir. Bunun bir talep olarak ortaya çıkmamasının en önemli nedeninden bir tanesi de mevcut kentsel dönüşüm deneyimlerinin yol açtığı olumsuz sonuçlardır. Bezirganbahçe ve Sulukule'deki tecrübe kentsel dönüşümün akıbeti hakkında önemli ipuçları vermektedir. Henüz bu süreci yaşamamış ama yaşanacağına dair kaygıları bulunan insanların bu dönüşümle ilgili olumsuz bir yaklaşıma sahip olması ve ellerinde olanı korumaya çalışmaları doğaldır.

Kentsel Dönüşümle İlgili Fikirler:

Gerçekçi Ruh Hali

"Kentsel dönüşüm" denilince ne anlaşıldığı dönüşümle ilgili olumlu veya olumsuz görüşlerin oluşmasında belirleyici olmaktadır. Bütün mahallelerde kentsel dönüşümle ilgili iki tür algı-lamanın bir arada olduğu anlaşılmaktadır. Bi-

rinci grupta yer alanlar kentsel dönüşümü çok katlı yapılar yapılması ve kentin/çevrenin iyileşmesi olarak algılarken; ikinci grupta yer alanlar, bu süreci birilerine çıkar sağlanması ve yaşayanların sokağa atılması şeklinde algılamaktadır. Bu iki farklı algılama biçimi kentsel dönüşüme ilişkin olumlu veya olumsuz fikirlerin oluşmasına neden olmakta, bir yandan da bu konudaki akıl karışıklığını da yansıtmaktadır. Nitekim kentsel dönüşümün adaletli uygulandığı koşullarda iyi bir şey olabileceğine dair görüşler de ifade edilmektedir. Sonuç olarak zihinlere yerleşmiş düzensiz yapılaşmanın örneği olarak gecekondu ve bununla karşılıklı içerisinde sunulan yüksek katlı TOKİ blokları vardır; insanlar adeta bu iki seçeneğin arasında sıkışmış gibidir. Öte yandan da bu yüksek katlı binalara yerleşmek kabullenilse bile bunun adaletli bir biçimde yapılacağına dair güven oluşmamıştır.

Kentsel dönüşümün etkilerini yakından hissedene ve bu konuda birtakım girişimlerin olduğu mahallelerde olumsuz düşünenlerin oranının yükseldiği görülmektedir. Derbent ve Başbüyük'te çeşitli yıkım ve inşaa faaliyetlerine girilmiştir; dolayısıyla, bu mahallelerde dönüşüm karşı bir duyarlılık oluşmuş durumdadır. Tozkoparan'da da benzer bir durum söz konusudur; belediye tarafından kişilere dağıtılan anketlerde sorulan sorular insanların aklını karıştırmış; belediyenin yaptığı çelişkili açıklamalar bu konudaki güveni sarsmıştır. Bu süreçte evlerin yenilenmesi kimileri tarafından bir fırsat olarak görülmekle birlikte bir yandan da bunun ciddi bir ödeme gerektirdiği gerçeğiyle yüzleşmek kentsel dönüşüm karşı tavrın alınmasına yol açmaktadır. Bu nedenlerle olumsuz düşünenlerin oranının en yüksek olduğu mahal-

ler dönüşüm baskısını en yoğun yaşayan Derbent, Tozkoparan ve Başbüyük'tür. Nitekim, dönüşüm tehdidini yakından hisseden mahallelerin hepsinde dernekler kurularak bir hak mücadelesi başlatılmıştır. Aydınlı'da dönüşüm konusunda daha olumlu görüşler bulunmaktadır; burada tapu sahibi kişilerin oranının yüksek olması dönüşümün kendileri tarafından yönlendirileceğine dair bir beklentiye de ortaya çıkarmaktadır. Kentsel dönüşümle ilgili fikirler mülkiyetle ilişkilendirildiğinde kiracıların bu dönüşümü ev sahiplerine göre daha olumlu algıladıkları anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, bu süreç en fazla ev sahipleri tarafından “kaybetme” ya da “kazanma” meselesi olarak algılanmakta ve kiracılar kendilerini bu sürecin parçası olarak hissetmemektedirler. Tarlabası'nda yıkım ve tahliye tehdidi çok yakından hissedilmesine rağmen, kiracılığın yüksek olması ve günlük yaşamda hissedilen zorluklar dönüşümle ilişkin olumsuz algıları azaltmaktadır. Ancak yine de dönüşümün olumsuz olduğunu söyleyenlerin oranı, olumlu düşünenlerle karşılaştırıldığında daha yüksektir.

Kentsel dönüşümün olumlu yanlarının ne olacağı konusundaki düşünceler toplumdaki genel kabulleri yansıtmaktadır; bunlar arasında en fazla fiziksel çevrenin düzeleceği konusundaki beklenti dile getirilmektedir. Kentsel dönüşümün olumsuz yanları olarak ifade edilen konular benzerlik göstermekle birlikte, mahallelerin fiziksel ve sosyal yapısından ya da mülkiyet ilişkilerinden kaynaklanan bazı farklılıklar da ortaya çıkmaktadır. Bütün mahallelerde ifade edilen olumsuzlukların başında, borçlanma ve borcu ödeme güçlüğü gelmektedir; bu olumsuzluk özellikle Tozkoparan ve Başbüyük'te ailelerin çoğu tarafından ifade

edilmiştir. Ailelerin ekonomik koşulları ve hane gelirleri hesaba katıldığında bunun son derece gerçekçi bir kaygı olduğunu belirtmemiz gerekir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bankaya aylık 400 TL civarında borç ödeme zorunluluğu ve apartman yaşamının getirdiği ek maliyetler hanehalklarının çoğu için son derece zorlayıcıdır. Kiracılar arasında ise bütün mahallelerde ucuz kiralık ev bulamama kaygısı öne çıkmaktadır. Bu olumsuzluğun dışında en fazla sosyal ilişkilerin kaybolacağı ve başka bir yere taşınma durumunda işyerine ulaşımın güçleşeceği gibi temel bazı sorunlar dile getirilmiştir. Sosyal ilişkilerin kaybedileceğine yönelik kaygı bütün mahallelerde çok yüksek olmasına rağmen Tozkoparan ve Derbent gibi eski mahallelerde daha fazla vurgulanmıştır. İşyerine ulaşımın güçleşeceği düşüncesi ise Derbent ve Tarla başı'nda daha yoğun olarak ifade edilmiştir; bu iki mahallede yaşayanların kentin merkezî alanlarında çalışıyor olmaları, yer değiştirmenin olumsuz etkileri olacağı konusundaki kaygıları artırmaktadır. Kiracılar açısından da sosyal ilişkilerin kaybına ilişkin kaygının yüksek oranlarda ifade edilmesi mahallede kurulan ilişkilerin önemini yansıtmaktadır; bu düşünce en fazla Tozkoparan'da dile getirilmiştir.

Bunlar dışında, kentsel dönüşüme ilişkin yeterli bilgi verilmediği ve fikir sorulmadığı noktasında çok ciddi şikâyetler bulunmaktadır. Mahallelerde yaşayanların kentsel dönüşüm sürecinin başlarından itibaren bilgilendirilmesi ve sürecin içinde yer almalarının kritik bir önemi vardır. Ancak yaşanan sürece bakıldığında bütün mahallelerde net ve açıklayıcı bilgi alınamaması, muğlak ve çelişkili ifadeler kullanılması ciddi bir güvensizlik yaratmış du-

rumdadır. Proje hakkında bilgiye sahip olma oranı yüksek olmasına rağmen, bu bilgiyi kimin aktardığı, bu sürecin nasıl aktarıldığı ve kişilerin bu süreci nasıl algıladıkları, bu bilginin niteliğini de belirlemektedir. Proje hakkında bilgi kaynağı birden fazla olabilmektedir ve kentsel dönüşüm sürecinin bugün geldiği aşamaya bağlı olarak mahallelerde bilgi kaynakları da değişmektedir. Dönüşüm sürecinin hızlandığı mahallelerde belediye bilgi veren kaynakların başında gelmektedir. Ancak belediyelerden net ve doyurucu cevaplar alınamaması söylentileri artırmakta ve aynı mahalleden kişiler duyduklarını farklı şekilde aktarmaktadırlar. Belediyeden yapılan açıklamalar içinde en fazla öne çıkan daire ya da para verileceği ve mağduriyetin yaşanmayacağına dair bir bilgidir. Öte yandan konutların yıkılacağı ve borçlandırma yapılacağına da duyulduğu pek çok kişi tarafından ifade edilmektedir.

Belediye bilgi almak için ilk başvuru alan yer olmasına rağmen verilen bilgilerin çelişkili olması ve verilen bilgilerin sürekli değişmesi sürecin sağlıklı yürütülememesine neden olmaktadır. Bu nedenle dönüşüm projelerinin olumsuz yönleri içinde bu konuya sürekli vurgu yapılmaktadır. Bütün bilgilere topluca baktığımızda, mahallelerde en fazla fiziksel dönüşümle ilgili bilgiler öne çıkmaktadır; hemen hemen herkesin yıkım yapılacağı ve fiziksel değişimin de toplu konutlar yapılması şeklinde olacağını bildiği veya tahmin ettiği ortaya çıkmaktadır. Yıkım yapılmayacağını düşünenlerin oranı çok düşüktür. Mahallelerde bilinmeyen ise bu dönüşümün hangi koşullar altında ve ne tür bir maliyetle gerçekleşeceğidir; ayrıca aynı mahallede kalınıp kalınmayacağı ya da mahallenin hangi bölgesine yerleştirilecekleri de oldukça

belirsiz kalmaktadır. Bütün bu veriler, kentsel dönüşüm konusunda çeşitli kaynaklardan bilginin geldiğini ama bu bilgilerin muğlak ve çelişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, kentsel dönüşüme uğraması beklenen mahallelerde yaşayanların gelecekleri ile ilgili sürekli kaygı içinde yaşadıkları ve güvensizliğin hâkim olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Kentsel Muhalefet

Araştırma kapsamında seçilen mahalleler dönüşüm sürecinin farklı aşamalarını ve etkilerini yaşamaktadır. Dönüşüm tehdidini daha yakından hisseden ve bu konuda bir miktar bilgilen-dirmenin yapıldığı mahallelerde derneklerin kurulduğu ve insanların evlerinin yıkılmasını engellemek veya dönüşümün mağduriyet yaratmadan yapılması konusunda mücadele verdiği görülmektedir. Aydınli'da dönüşüm konusunda diğer mahallelerde yaşanan baskı olmadığından dernek kurma girişimi de olmamıştır. Ancak mahallelerin anlatıldığı bölümlerde ayrıntılı olarak incelendiği üzere diğer bütün mahallelerde kentsel dönüşümle bağlantılı dernekler kurulmuştur. Bu derneklerin kimisi çok yenidir ve katılım düşüktür; ancak dönüşüm projeleri kesinleşen ve bu konuda girişimlerin yapıldığı mahallelerde dernek faaliyetlerinin hız kazandığı ve bu süreçte kimi zaman polisle ciddi çatışmaların yaşandığı bilinmektedir. Bazı mahallelerde ise kimi zaman dernekler tek başına, kimi zaman da meslek odaları ve konuya duyarlı çeşitli platformlarla birlikte kentsel dönüşüm projelerine karşı dava açmışlardır.

Araştırma sonuçlarına göre, mahallelerde kentsel dönüşüme karşı kurulan dernekten haberdar olma oranları % 50'ye yaklaşmaktadır. Öte yandan dernekten haberdar olunsan bile

derneğin faaliyetleri hakkındaki bilgi çok zayıftır; görüşülenlerin çok büyük bir kısmı derneğin faaliyetleri hakkında fikri olmadığını söylemiştir. Bunu destekleyen bir başka veri de kentsel dönüşüme ilişkin birtakım faaliyetlerde bulunanların % 20-25 gibi düşük bir orana sahip olmasıdır. Ancak faaliyet gösterdiğini söyleyenlerin büyük bölümünün dernekle birlikte hareket ettiklerini ifade etmeleri önemlidir. Bu kişiler arasında dernek aracılığı ile hakkını aradıklarını söyleyenlerin oranı Tarlabası'nda % 66,7, Başbüyük'te % 44,1, Derbent'te % 42,9, ve Tozkoparan'da % 39,7'dir. Derneklerin faaliyetleri kentsel dönüşüme karşı verilen mücadelenin amaçlarını ve yöntemlerini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Görüşülen kişiler derneğin mahallede yaşayanlara bilgi aktardığını ve avukatlar aracılığı ile dava açtıklarını söylemişlerdir.

Kiracılar arasında dönüşümle ilgili bilgisi olan ve bu konuda herhangi bir faaliyet içinde olanların oranı tahmin edileceği gibi çok daha düşüktür. Tarlabası gibi kiracıların yaşayanların % 64'ünü oluşturduğu bir konut alanında bile kiracıların sadece % 5,8'i dönüşümle ilgili bir faaliyette bulunduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla, dönüşüm sürecinin kiracıları neredeyse tümüyle gözardı ettiğini söylemek gerekir. Bir başka saptama ise kadınların katılımının erkeklerin çok gerisinde kalmasıdır. Her ne kadar kadınlar Başbüyük'te olduğu gibi en kritik dönemlerde ön saflarda yer alsalar da zaman içinde dernek faaliyetleri erkeklerin sürdürdüğü bir faaliyet alanına dönüşmektedir. Toplantı saatlerinin kadınlara uygun olmaması, belediye gibi resmî kurumlarla yapılan görüşmelere gitme konusunda çekimserlik kadınları doğrudan müzakere ve mücadele süreçleri-

nin dışında bırakmaktadır. Ancak farkındalık ve sahiplenme anlamında kadınların erkeklerden farkı yoktur; odaların, üniversitelerin veya birtakım dernek ve platformların düzenlediği toplantılara kadınların da katıldığı gözlemlenmektedir.

Bu dört mahalledeki derneklerin faaliyetlerine ilişkin yapılan gözlemler, derneklerin mahalleli ile buluşma, birlikte hareket etmeyi artırma yönünde oldukça ciddi bir faaliyet içinde olduklarını göstermiştir. Dernek yetkilileriyle yapılan görüşmelerden de anlaşıldığı üzere, bu tür faaliyetlere katılma konusunda çekimserlik ve güvensizlik bulunmaktadır; bu güvensizlik derneğe duyulan güvensizlikten çok bu tür bir muhalefetin bir sonuç vermeyeceğine yönelik algıdan kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak, hissedilen bu umutsuzluk, pek çok mahallede yetkililerle görüşerek uzlaşılması konusunda görüşlerin oluşmasına yol açmaktadır. Nitekim bu sorunların ancak belediyeler tarafından çözülebileceğine dair beklentinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır; bu görüş Derbent'te görüşülen kişilerin % 70'i, Başbüyük ve Tozkoparan'da görüşülenlerin % 50'si tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca daha az oranda olsa da Mimarlar Odası ve Şehir Plancıları Odası gibi meslek örgütleri ve siyasi partilerin desteği önemli bulunmaktadır. Bu sorunu kendi çabalarıyla ve mücadeleleriyle çözebileceklerine inananların oranı bütün mahallelerde çok düşüktür. Bu umutsuzluğun, merkezî idarenin verdiği kararlara karşı durmanın güçlüğüne ilişkin tarihsel bir algılamanın ürünü olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz.

Öte yandan, mahalle sakinlerinin önemli bir bölümü dönüşüme karşı verilen mücadelelerde mahalle sakinlerinin birlikteliğini yetersiz

bulmaktadır. Bu birlikteliği zayıflatan nedenlerin başında bilgi eksikliği ve karmaşası gelmektedir; resmî kurumların yaptığı muğlak ve teskin edici açıklamalar insanları pasifize etmekte ve durumun netlik kazanmasını beklmelerine yol açmaktadır. Birlikte hareket edememenin en önemli bir başka nedeni de ortak bir fikir etrafında buluşamamaktır; bu konuda mahalledeki farklı etnik grupların ve hemşeri gruplarının kendilerini ayırması, farklı türde mülkiyet belgelerine sahiplik, evlerin farklı fiziki özellikleri ve farklı politik grupların varlığı mahalledeki birlikteliğin önündeki engeller olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla, birlikte hareket etmekte yaşanan zorluklar ve farklı beklentiler insanların bu konudaki umutlarını ve çabalarını zayıflatmakta, bazı mahallelerdeki örgütlenmelerde hızla çözümler yaşanabilmektedir.

Mahallelerdeki dernek üyeleri ile yapılan görüşmeler ve yapılan gözlemler, dönüşüm gerçeği ile yüz yüze gelen kişilerin diğer dönüşüm alanlarında yaşayanlarla birlikte hareket etme ve daha güçlü bir muhalefet oluşturma konusunda birbirlerine destek olma çabalarının da arttığını göstermektedir. Ayrıca, kentin ortak mekânlarına ilişkin dönüşüm projelerine muhalefet eden grupların faaliyet ve eylemlerine katılmak konusunda bir duyarlılık oluşmaya başlamıştır. Bu dönüşüm sürecinde, mahalle sakinlerinin giderek daha politik ve daha sert bir muhalefet oluşturmaya doğru evrildiği; kimi zaman aralarında ayrılmalara yol açan tartışmalar olduğu gözlenmektedir. Ancak, özellikle dönüşüm tehdidini yakından hisseden mahallelerde bu süreç daha çok birlikte hareket etmeyi dayatmakta; akrabalık, hemşerilik, etnik kimlik, politik eğilim, cinsiyet üzerinden oluşmuş ayrışmalar, zaman içinde yerini hakla-

rını korumak üzere birlikte mücadele etme güdüsüne bırakmaktadır. Her ne kadar bu birlik-teliği zayıflatan unsurlar olsa da diğer mahalle-lerde yaşanan deneyimler ışığında her mahalle-nin kendi özgün koşullarına göre çözümler üretmeye çalıştığı ve mücadeye dahil olduğu görülmektedir.

BARINMA MÜCADELESİNDE YENİDEN 1950’LERİN ZORLU KOŞULLARINA GERİ DÖNÜŞ MÜ YAŞANIYOR?

İstanbul’da dönüşüm alanı ilan edilen veya dö-nüşüm baskısı altında olan mahallerde yaptığı-mız araştırma, yıllar içinde önemli fiziksel ve toplumsal değişimlere uğrayan, yeni göçlerle daha da farklılaşan “gecekondu mahalleleri” ve dar gelirli kesimlerin yaşadığı diğer mahalle-lerde yaşayanların koşulları ve beklentileri ko-nusunda önemli gerçeklere işaret etmektedir. Kapsamlı bir kentsel dönüşümün hedeflendiği bu dönemde, oldukça ihmal edilen bu tür ko-nut alanlarının yeniden ele alınması, bu dönü-şümün pahasının ne olacağı, hangi yeni top-lumsal sorunlara ve mağduriyetlere yol açacağı konusunda önemli saptamalar yapma imkânı vermektedir. Bugün büyük ölçüde TOKİ aracı-lığıyla girilen “topyekûn konut seferberliği” tamamen mülk sahipliği üzerine kurgulanmak-ta ve herkesin böyle bir dönüşümün mali yükü-nü karşılayabileceği varsayımıyla hareket edil-mektedir. Kiracılar ise bu dönüşümde neredey-se hiç hesaba katılmamaktadır. Bir yandan da oldukça standart uygulamalar içeren bu fizik-sel “yenileme” modeline neredeyse bir zorun-luluk atfedilmekte ve başka seçenekler günde-me gelmemektedir. “Kentsel dönüşüm”, top-lumsal algıda, dar gelirliilerin yaşadığı mahalle-rin yıkılarak yerine yüksek katlı TOKİ blokla-

rının yapılması olarak yerleşmiş durumdadır. “Modern” ve “düzenli” mekânlar olarak olumlu çağrışımlarla belleklere kazınmaya ça-lışılan bu tür bir mekân kurgusunun burada yaşayanların ihtiyaçlarını ne ölçüde karşılaya-bileceği, yaşam standardını ne ölçüde iyileştire-bileceği konusu ise tamamen tartışma dışı kal-maktadır.

Böyle bir zaman diliminde, dönüşüme uğra-ması beklenen konut alanlarında yaşayanların ekonomik güçlerini, donanımlarını, kentte va-rolma stratejilerini, yaşadıkları mahallelerin günlük yaşamlarındaki önemini ve kentsel dö-nüşüm konusundaki algı ve taleplerini araştır-mak önemli görülmüştür. Araştırma, henüz dönüşüme uğramamış mahallerde yaşayanla-rın mevcut koşullarını yansıtanın yanı sıra Bezirganbahçe’de dönüşüm sonrasında yaşı-an sorunların ortaya konmasıyla birlikte gele-cikle ilgili çeşitli öngörülerde bulunmamıza imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla, bu araştır-mada ortaya çıkan bulguların, bugün tek seçe-nek olarak sunulan kentsel “yenileme” modeli-nin mevcut gerçekliklerle ve ihtiyaçlarla ne ka-dar uyumlu olduğunun sorgulanmasına ve çö-zümsüzlük üretmeyen başka seçeneklerin ko-nuşulmaya başlanmasına yol açmasını umut ediyoruz. Burada çok önemli bir noktayı vur-gulamamız gerekir; insanların ekonomik ko-şullarına ve yaşam alışkanlıklarına uymayan konut projelerinin uygulamaya konması, aynı zamanda bu kişilerin barınma hakkı gibi çok önemli bir insan hakkından dışlanması anlamı-na gelmektedir.

Türkiye’nin kentleşme tarihinin özgün ko-şulları değerlendirildiğinde, enformel olarak gelişmiş konut alanlarının çok önemli bir işlevi yerine getirdiğini söylememiz gerekir. Gece-

kondu alanlarının dönüştürülmesini meşrulaştırmak üzere sürekli gündemde tutulan “işgal” ve “haksız kazanç” söylemi, Türkiye’de kentleşme tarihinin çok önemli bir gerçeğini de muğlaklaştırmaktadır. Bu söylem, 1960’lı ve 1970’li yıllarda kent toprağına çeşitli mekânizmalarla el koyanların veya tarım arazilerini parselleyerek satanların elde ettikleri rantları gölgelemekte ve gecekondu mahallelerine yerleşenlerin bu süreçte katlandıkları sıkıntılar ve koydukları emek göz ardı edilmektedir. Diğer bir deyişle, kentsel dönüşüm, 1950’lerden itibaren dar gelirli kesimlerin yerleşme alanları olan mahalleleri fiziksel olarak yok etmekle kalmayıp, bu mahallelerin sanayileşme ve kentleşme sürecindeki anlamını ve işlevsel önemini de belleklerden silmektedir. Dolayısıyla, aslında her dönemde kentsel rantlardan farklı biçimlerde, az ya da çok bir pay elde etmiş olan farklı toplumsal kesimler arasında sadece gecekondu yaşayanlara bu hesap kesilmektedir. Son dönemlere kadar düşük faizli kredi imkânları ve kamu sektöründe lojman uygulamalarının yanı sıra yüksek maaş ve emeklilik ikramiyeleri, daha güvenceli konumlarda çalışanlara formel piyasalar içinde konuta ulaşmanın imkânlarını sunmuştur. Bir yandan da kat mülkiyeti kanunu ile birlikte imar haklarını ve yoğunlukları artıran plan kararları apartmanlaşmanın yolunu açmış, mülk sahibi kesimlere çok ciddi rantlar aktarılmıştır. Türkiye’nin kentleşme tarihi içinde bütün bu rant aktarım mekânizmaları bu kadar açık önümüzde dururken bugün sadece gecekondu üzerinden bu tartışmayı yapmak en hafif tabirle “haksızlık” ve bir “çifte standart”tır.

İstanbul’da kentsel dönüşüm projeleri uygulamalarının özellikle dar gelirli toplumsal

kesimlerin yaşadığı konut alanlarında yapılmak istendiği görülmektedir. Bundan sonraki süreçte de, özellikle 6306 sayılı Afet Yasası’nın getirdiği yeni imkânlarla, gecekondu alanlarının ve yine dar gelirli kesimlerin yaşadığı yıpranmış konut alanlarının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Her durumda rantların yükselmesine yol açan kentsel dönüşüm uygulamaları barınma meselesini çok daha sorunlu hale getirmektedir. Kentin tarihî merkezinde geliştirilen projeler hızlı bir soylulaşma ve yerinden edilmeye yol açarken, gecekondu alanlarında uygulanan yenileme projeleri sonucunda tahliye edilen dar gelirli vatandaşlar devlet ve özel sektör eliyle inşa edilmiş kimliksiz toplu konutlara borçlanma yoluyla yerleştirilmektedir. Ancak araştırma sonuçlarının da gösterdiği gibi, bu süreçte bankalara aylık ödemelerini gerçekleştiremeyenler yaptıkları tüm birikimleri kaybederek “mülksüzleşmekte” ya da ödenmesi gereken banka borcu nedeniyle ciddi bir “yoksullaşma” ile yüz yüze gelmektedir. Dolayısıyla bu dönüşüm süreci, düşük gelirli kesimler açısından çoğunlukla ekonomik ve sosyal açıdan çok daha güvencesiz yaşam koşullarına maruz kalmak anlamına gelmektedir. Şimdiye kadar yapılan uygulamalar, insanların yerleştirildikleri yerlerde tutunamayarak çalışma alanlarına yakın ve henüz dönüşüme uğramamış konut alanlarına kiracı olarak geri dönmelerine neden olmuştur. Bu sonuçlar Ayazma-Tepeüstü’nden Bezirganbahçe’ye ve Sulukule’den Taşoluk’a giden ailelerin durumlarında açıkça ortaya çıkmış durumdadır. Bu süreçte, ailelerin borçlarını ödeyemedikleri için devrettiği konutlar, nispeten daha yüksek gelire ve güvenceli çalışma koşullarına sahip kişilere satılmaktadır. Dolayısıyla, toplumun en savunmasız ve

dezavantajlı kesimlerinin barınma sorunu yine çözümsüz kalmaktadır.

Bilindiği gibi, gecekondunun yapılabilir olması, yapanın ekonomik gücüne göre programlanabilir olmasından kaynaklanmıştır. Diğer bir deyişle, aileler enformel yollardan borçlanarak ve yaptıkları sınırlı birikimlerin tümünü konutların iyileşmesine ve yeni bölümlerin eklenmesine aktararak kendileri ve çocukları için kente tutunmanın imkânlarını yaratmışlardır. Araştırma sonuçlarından da anlaşıldığı gibi, 50-60 yıldır süren böyle bir barınma mücadelesinin bedelini ailenin genç bireyleri yeterli düzeyde eğitim almadan çalışma hayatına başlayarak ve özellikle kadınlar güvencesiz ve düşük bedellerle çalışmaya razı olarak ödemişlerdir. İstanbul, bir anlamda ilkokulu bitirdikten sonra çocuklarını konfeksiyona veren ailelerin kentidir (Eraydın ve Erendil-Türkün, 1999). Altyapısı olmayan alanlara yerleşen ilk göçmenlerin hikâyeleri, yol, su ve elektriğe ulaşma mücadeleleri ile doludur. Göçmenler, bütün bu mücadeleler sonucunda elde ettikleri muğlak mülkiyet hakları ve yaşadıkları mahallelerde oluşturdukları enformel dayanışma ağlarıyla kentte kök salmaya çalışmışlardır. Ancak bugün bütün bu mütevazı birikimlerin de kaybedilme riski bulunmaktadır.

Kentsel dönüşüm her durumda bankaya borçlanmayı dayatmaktadır. Diğer bir deyişle, 1950'lerden beri süren barınma mücadelesi bu sefer bankaya 15 yıl boyunca ödenecek borçlar yoluyla ikinci kez yeniden başlamaktadır. Bu süreçte ailelere yeniden tüm birikimlerini konut edinmeye aktardıkları bıçak sırtı yaşam dayatılmaktadır. Hayatın az çok bütün alanlarının enformel ilişkilerle sürdürüldüğü bir yaşam biçiminde, banka gibi kişileri son derece savun-

masız bırakan bu katı formel sistem sürdürülebilir olmaktan çok uzaktır. Yaşadıkları mahallelerde kira ödemeyerek ya da düşük kiralarla yaşam stratejilerini geliştirmiş aileler açısından, yeni konutlar için para ödemek zorunda kalınması, ulaşım maliyetlerinin artması ve ödenmesi gereken yakıt ve aidat paralarının eklenmesi ciddi bir sıkıntıya yol açmaktadır. Çok sınırlı kaynaklarla yaşamlarını sürdüren kesimler için çoğunlukla bu paraları ödemek imkânsız hale gelmektedir; özellikle iş kayıplarının yaşandığı kriz dönemlerinde bu durum çok daha ağır yaşanmaktadır. Devletin sağladığı sosyal güvencelerin çok sınırlı olduğu ve yaşam stratejilerinin bu koşullara göre uyarlandığı bir kent yaşamında, kente tutunmanın en önemli garantisi olan ve yıllarca yatırım yaptıkları evleri kaybetmek bu toplumsal kesimler için çok ciddi bir kayıptır. Özellikle çalışma imkânlarının daha sınırlı, işsizliğin çok daha yüksek olduğu bu dönemde kentsel dönüşüm uygulamalarının başlatılması bu mahallelerde yaşayanlar açısından ciddi bir çözümsüzlük yaratmaktadır. Dışarıdan bakıldığında, kira düzeylerinde olduğu söylenen bu borç yükünün neden ödenemediği anlaşılamazken, içeriden bakıldığında her ailenin öznel hikâyesinde 15 yıllık dönem içinde borcun ödenemediği bir üç aylık zaman dilimi mutlaka olacaktır...

Kentsel dönüşüm söz konusu olduğunda, bu dönüşümden etkilenecek olan yerleşik halk ve söz hakkı olan diğer aktörleri sürece dahil etme konusu da gündeme gelmektedir. Bugün az çok bütün kentsel dönüşüm projelerinin meşrulaştırıcı söyleminde katılım boyutu öne çıkarılmaktadır; ancak pratikte bunun ne ölçüde gerçekleştiği ve sonuçları itibarıyla ne kadar kapsayıcı olduğu en önemli tartışma konula-

rından biri olmaya devam etmektedir. Dünyanın farklı kentlerindeki uygulamalara bakıldığında, kararların genellikle tepeden inmeci bir biçimde verildiği ve dönüşüm sürecinin güç hiyerarşisinde ekonomik ve politik olarak daha güçlü olanın denetiminde olduğu gözlenmektedir. Kentin ve kentte yaşayanların geleceği ile ilgili önemli kararlar, kamuoyu sorgulamasından uzakta, profesyoneller, merkezî ve yerel yöneticiler ve olası yatırımcılardan oluşan seçkin bir grup tarafından alınmakta ve bu süreçte, güçsüz gruplar kendileri için hayati önem taşıyan kararlardan dışlanmaktadır.³ “Kent hakkı” kavramı üzerinden yapılan tartışmalarda kentte yaşayanların kente ilişkin ve günlük yaşamı etkileyen bütün konularda söz hakkı sahibi olması konusu gündeme getirilmektedir. Öte yandan pek çok araştırmacı neoliberal küreselleşmenin uluslararası sermayenin gücünü ve etkisini arttırdığını, yönetimlerin otoriterleşme eğilimlerini beslediğini ve kentte yaşayanları kendilerini etkileyen kararlara müdahale konusunda güçsüzleştirerek demokrasi açısından bir tehdit oluşturduğunu ifade etmektedir.⁴ Kentsel yeniden yapılanmanın her koşulda bir “yaratıcı yıkıma” neden olduğu ve bu dönüşümlerden en olumsuz etkilenenlerin toplumun ekonomik ve toplumsal olarak en dezavantajlı kesimleri olduğu belirtilmektedir. Bu süreçte elde edilen yüksek sermaye birikiminin ise belirli kesimlerin mülksüzleşmesine bağlı olduğu görülmektedir; diğer bir deyişle 1990’lar sonrası dönemde “mülksüzleştirerek birikim” kapitalizmin ilk dönemlerini çağrıştıran sertlikte

yeniden karşımıza çıkmış durumdadır (Engels, 1935; Harvey, 2008).

Sonuç olarak, kentlerde var olan ikili yapılar keskinleşmekte ve aralarındaki duvarların geçirgenliği giderek azalmaktadır. Kentlerde adeta birbirine değmeyen çeşitli “rotalar” oluşturularak, farklı toplumsal kesimlerin birbirine değmeden adalar halinde yaşamasının imkânları yaratılmaya çalışılmaktadır. Kentlerde geliştirilen ulaşım aksları ve toplu taşıma imkânları ise toplumun farklı kesimlerini birbirine değmeyecek bir biçimde ayrıştırmakta; ancak aynı zamanda da gerekli görüldüğü ölçüde, kimi zaman istihdam bağlantıları, kimi zaman da konut borçlandırılmaları yoluyla sisteme entegre etmektedir. Bu dönüşüm sürecinde çalışanların bir bölümü kentin çeperinde inşa edilen toplu konut alanlarına ya da diğer yoksul mahallelerine taşınırken, kent merkezlerinde sanyinin yerini alan hizmet sektörlerinin emek talebi, toplu ulaşım imkânlarıyla çözülmeye çalışılmakta ya da bu külfet işsizlikle boğuşan kesimlere yüklenmektedir. Bu süreç çoğu zaman baskıcı, rövanşist politikalarla el ele gitmektedir; gerek dönüşüm alanı ilan edilen mahallelerde, gerekse kentin kamusal alanlarında planlanan kentsel dönüşüm uygulamalarına karşı gelişen toplumsal hareketlere yönelik giderek artan baskı düzeyleri, gayrimenkul gelişiminin yeni kentsel ekonomide artan merkezîliğini teyit etmektedir (Smith, 2002, 2006).

Türkiye’de dar gelirli kesimlere yönelik konut politikasının, diğer gelişmekte olan ülke deneyimleriyle karşılaştırıldığında, çok daha katı ve dışlayıcı bir niteliğe sahip olduğu açıkça görülmektedir. Kentin çeperinde dar gelirli için inşa edilen TOKİ’nin “konut depoları” ise bu ayrışmanın en önemli aracı olarak işlev

3 Bkz. Swyngedouw ve diğ., 2002; Atkinson, 2005; Goetz ve Chapple, 2010; Türkün, 2011b.

4 Bkz. Lefebvre, 1991, 1996, 2003; Purcell, 2002, 2003; Rights to the City, 2002; Harvey, 2008.

görmektedir. Artık kent merkezinde gelişen çeşitli hizmet alanlarında düşük ücretlerle ve güvencesiz koşullarda çalışan kesimler çok daha hızlı bir biçimde çalıştıkları yerlere getirilmekte ve uzun saatler çalıştıktan sonra yine hızla kendileri için uygun görülen yaşam alanlarına dönmeleri sağlanmaktadır. Bu dönüşüm sürecinde mülksüzleşen ya da giderek yoksullaşan kesimlerin kentle bağlantıları iyice muğlaklaşmakta, yersizleşme ve yurtsuzlaşma olarak ad-

landırılabilen bir süreç ortaya çıkmaktadır. Bu kişiler, geçimlerini nereden sağlayabiliyorlarsa oraya göç etmeye, yeniden geri gelmeye, zaman zaman beklemeye ve bu süreçte yardımlarla geçinmeye mecbur kalmaktadır. Bu sosyo-mekânsal dönüşüm sürecinde, kent mekânı ne yazık ki artık pek çok kişi için aidiyet hissedilen, yaşamın kurulduğu ve kök salındığı bir yer olmaktan çıkarak "durulan" bir yer haline dönüşmektedir.

KAYNAKÇA

- Arın, T., "Konut Sorunu ve Devlet Müdahalesi: Devlet Müdahaleleriyle İlgili Genel Bir Değerlendirme", *Orhan Tütengil'e Armağan*, Cilt 1, İ. Ü. Fakültesi Yayınları, 1982.
- Atkinson, R., "Kentsel Dönüşüm, Ortaklıklar ve Yerel Katılım: İngiltere Deneyimi", Özdemir, D., Özden, P. ve Turgut, S. (der.), *Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu* içinde, 27-30 Kasım 2004, Küçükçekmece Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 87-98.
- Crump, J., "Deconcentration by demolition: public housing, poverty and urban policy", *Environment and Planning D: Society and Space*, 20, 2002, s. 581-596.
- Davis, M., *Planet of Slums*, Verso, New York, 2006.
- Engels, F., *The Housing Question*, New York, 1935.
- Eraydın, A. ve Erendil, A., "The Role of Female Labour in Industrial Restructuring: New production processes and labour market relations in the Istanbul clothing industry", *Gender, Place and Culture*, 6: 3, 1999, s. 259-272.
- Goetz, E. G. ve Chapple, K., "You gotta move: advancing the debate on the record of dispersal", *Housing Policy Debate*, 20: 2, 2010, s. 209-236.
- Handzic, K., "Is Legalized Land Tenure Necessary in Slum Upgrading? Learning From Rio's Land Tenure Policies in Favela Bairro Program", *Habitat International*, 34, 2010, s. 11-17.
- Harvey, D., "The Right to the City", *New Left Review*, 53, 2008, s. 23-40.
- Lefebvre, H., *The Production of Space*, Blackwell, Oxford, 1991.
- , *Writings on Cities*, Blackwell, Cambridge MA, 1996.
- , *The Urban Revolution*, Minneapolis, 2003.
- Pınarcıoğlu, M. ve Işık, O., "Segregation in İstanbul: Patterns and Processes", *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 110: 4, 2009, s. 469-484.
- Purcell, M., "Excavating Lefebvre: The right to the city and its urban politics of inhabitant", *GeoJournal*, 58, 2002, s. 99-108.
- , "Citizenship and the right to the global city: reimagining the capitalist world order", *International Journal of Urban and Regional Research*, 27: 3, 2003, s. 564-590.
- Rights to the City, Conference in Rome, Italy, Mayıs 2002.
- Roberts, B. R., "Globalization in Latin American Cities", *International Journal of Urban and Regional Research*, 29: 1, 2005, s. 110-23.
- Roy, A., "Urban Informality: Towards an Epistemology of Planning", *Journal of the American Planning Association*, 71: 2, 2005, s. 147-158.
- Smith, N., "New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy", *Antipode*, 34, 2002, s. 427-449.
- , "Küresel Evsizlik: Ölçeğe İlişkin Uygulamalar", *Praksis*, 15, 2006, s. 127-158.
- Swyngedouw, E., Moulaert, F. ve Rodriguez, A., "Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy," *Antipode*, 34, 2002, s. 542-577.

TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi veritabanı, 2009.

Türkün, A., Urban Regeneration and Hegemonic Power Relationships”, *International Planning Stu-*

dies, Routledge, 16: 1, 2011b, s. 61-72.

UN-HABİTAT, *Challenge of Slums: Global Report on Human Settlements*, Earthscan Publications, Londra, 2003.

Dizin

1856 Islahat Fermanı 275
1870 Pera Yangını 274, 275
1960 Doğu Marmara Bölge Planı 92
1961 Anayasası 71, 311
1980 Askeri Darbesi 149, 197, 233, 326
1999 Marmara Depremi 19, 82, 143, 322
2004 yerel seçimleri 145, 170, 178
2006 İstanbul Çevre Düzeni Planı 6, 83
24 Ocak Kararları 79
2487 sayılı Toplu Konut Yasası 93
27 Mayıs 1960 Darbesi 54
2805 sayılı İmar Affı yasası 95, 96
2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu 128, 129
2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu 125
2B Yasası 133
3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu 90
3194 sayılı İmar Kanunu 91, 126, 128, 129
5228 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunu 67, 70
5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkındaki Kanun 103, 123, 124, 132, 269, 270, 278, 279, 306, 208, 321
5656 sayılı Belediye Kanunu 52
6188 sayılı Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılar Hakkında Kanun 70, 71
6785 sayılı İmar Kanunu 71, 95, 96
7367 sayılı Hazineden Belediyelere Devredilecek Arazi ve Arsalar Hakkında Kanun 71

acele kamulaştırma 125, 270, 279, 281, 282
Acil Eylem Planı 82, 111, 113, 143, 392
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 40, 82, 101, 134, 135, 138, 143, 145, 168-170, 174, 178, 183, 187, 221, 230, 242, 243, 261, 324, 331
Adana 58, 85-87, 298
Adapazarı 88
Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 52, 75, 84, 133, 136, 204, 379, 389, 404, 436
Afet Dönüşüm Yasası 130, 139
Afrika 30, 63
Ağaoğlu, Ali 110, 365

Ak İnşaat 175
Akdağ, Osman 191, 192
Alba Yıldız İnşaat 117
alkolizm 26
Almanya 27, 35, 55
altyapılı arsa modeli 63
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 10, 17, 20, 25, 27, 28, 30, 33, 112, 118
Anadolu Kaplanları 85
Anavatan Partisi (ANAP) 81, 90, 91, 94, 96, 145, 149, 150, 152, 222, 171, 197, 198
Anayasa 58, 71, 111, 123, 127, 259, 311
Arı, Ali Rıza 65, 66
Arsa Ofisi 60, 62, 131, 233
arsa spekülasyonu 63, 71, 81, 311
askeri darbe 74, 79, 149, 197, 233, 326
Askeri Fabrikalar Emeklilik ve Yardımlaşma Sandığı 50
askeri yönetim 74, 94
Asya 30, 63
Avrupa Gelecek Konsepti 100
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) 282
Avrupa Konutları 365
Avrupa Kültür Başkenti 101, 112
Avustralya 27
Ayazma 3, 12, 168, 175, 220, 355-389, 395-397, 400, 401, 413, 416, 426, 432
Aybek, Erdal 278, 279, 281, 282, 309
ayrımcılık 6, 26, 105
az gelişmiş ülkeler 24, 29, 41, 45, 69, 308

Bağ-Kur 165, 166, 211, 253, 255, 297, 342, 382
Bakırköy Pamuklu Sanayi İşletmesi 49
Balkanlar 357
banliyöleşme 22
barınma sorunu 11, 17-19, 29, 37, 46, 47, 52, 62-64, 98, 133, 190, 203, 214, 313, 319, 391-435
barriada 62
Bathonea antik kenti 356
Bayraktar, Erdoğan 104, 108, 110, 111, 113, 114, 117-119, 130, 134, 138, 150, 176, 186
bekâr evleri 300

- Belçika 27, 191
 belediye hizmetleri 71, 216, 256-258, 301, 302, 326, 372-374, 425
 Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 80
 beyaz yakalılar 6, 99
 Beyaz Yönerge 28
 Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası 49
 Beyoğlu Nazım Planı 53, 191
 Beyoğlu Yasası 269
 Bina Teşvik Kanunu 65
 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 48
 Birleşmiş Milletler (BM) 18, 19, 29, 95, 392
 Bolşevik Devrimi 49
 Boratav, Korkut 81, 83
 borçlanma 7, 14, 37, 80, 102, 190, 211, 220, 223, 306, 345, 385, 394, 401, 406, 420, 427, 432, 433
 Bourdieu, Pierre 268
brownfield 25
 Bulgaristan 52, 357
 Büyük İstanbul Nazım Plan Bürosu 90
 Cemre İnşaat 196, 200
 Cibali Tütün Fabrikası 49, 56
Cumhuriyet gazetesi 70, 77
 Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 168, 174, 178, 183, 185, 186, 221, 242, 243, 261, 331
 Cumhuriyetin ilanı 45, 46
 Çağdaş Hukukçular Derneği (ÇHD) 131
 çalışan yoksullar 21, 90, 163, 166, 187, 207
 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 211, 342
 çarpık kentleşme 107, 108, 121, 137
 Çelik, Avni 113
 Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 104, 129, 169, 201
 çingeneler 52, 276, 287, 306, 346
 çöküntü alanları 17, 29, 62, 63, 359, 393, 394
 Dalan, Bedrettin 91, 230, 233, 276, 317, 318, 352
 Danıştay 283, 320
 de Soto, Hernando 30, 31, 64, 95, 151
 değişim değeri 4, 21, 170, 184
 Demircan, Misbah 130, 139, 277, 283, 285
 Demirci, Mehmet 241, 259
 Demokrat Parti (DP) 46, 69, 145, 150
 Demokratik Toplum Partisi (DTP) 178, 331
 Deniz Bank 191
 Deprem Risk Yönetimi ve Kentsel İyileştirme Daire Başkanlığı 321
 Deri-İş Sendikası 228, 266
 devalüasyon 79
 Devlet Demir Yolları 50
 Devlet İhale Kanunu 128
 Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 54, 76
 Devlet Su İşleri (DSİ) 127
 devlet tarafından yönlendirilen soylulaşma (*state-led gentrification*) 20
 devlet-sermaye-emek üçgeni 10
 dinsel aidiet 346
 direniş 144, 158, 175, 177, 184, 196, 198, 201, 218, 220, 222, 224, 273
disinvestment 26
 Disneyland 23, 365
 Doğru Yol Partisi 100
 Dumankaya İnşaat 244
 Dünya Bankası (DB) 18, 20, 24, 28-30, 63, 79, 82, 95, 151, 278, 392
 Dünya Kenti 100
 Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 20
 eğitim düzeyi 98, 160, 190, 250, 306, 337-339, 360, 403, 404, 409
 eğitim kurumları 118, 247, 273, 339
 eğreti kamusalılık 82
 ekonomik kriz 4, 28, 50, 55, 87, 267
 emeğin kenti 5
 emeğin yeniden üretimi 45, 150, 153, 155, 184, 217
 emek göçü 56, 190
 emek gücü 5, 6, 8, 52, 155, 231
 Emekli Sandığı 50, 165, 166, 211, 255, 297, 342
 Emlak Bankası 50, 60, 67, 76, 93, 316, 317
 emlak piyasaları 29-31, 33, 34, 40, 95, 117, 199, 223
 emlak sektörü 33
 Emlak ve Eytam Bankası 50, 76
 emlak vergisi beyannamesi 67
 enformel yerleşmeler 18, 24, 29-31, 36, 62, 65, 95, 392, 393
 Erdinç, Ethem 72
 Erdoğan, Recep Tayyip 8, 100, 105, 107, 108, 110, 112, 118, 120, 127, 130, 138, 139, 143, 150, 186, 361
 Erim, Nihat 65
 Ermeniler 275, 346

Etibank 48, 60

Evyap 175

fak-fuk-fon 79

Feshane 49, 101

Finance-Insurance-Real Estate (FIRE) 21

finans sektörü 89

GAP İnşaat 278, 280-284, 299, 307-309

gayrimenkul sektörü 4, 5, 23, 107, 109, 113, 118, 130, 393

Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO) 102, 122, 130, 355, 364, 365

gayrimüslimler 49, 274-276, 301, 425

Gecekondu Affi 194

Gecekondu Gezegeni 30

Gecekondu Kanunu 70, 72, 73, 97, 132, 311, 312, 319-321

Gecekondu Mesken Müdürlüğü 13

Gecekondu Önleme Bölgesi (GÖB) 12, 58, 59, 264, 312, 313, 315-324, 348, 352, 397

Gecekondu Kentler 29

geç sanayileşmiş ülkeler 18, 23

gelir düzeyi 82, 162, 163, 166, 194, 211, 212, 217, 231, 247, 334, 347, 375, 393, 416, 421

gelir kaynağı 33, 210, 248, 249, 287, 402

Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımları 85

gettolaşma 17, 122, 138, 371

girişimcilik 21

Gizli Bahçe Konakları 245, 246

göç 5, 18, 24, 36, 46, 47, 49, 51, 52, 56, 59, 69, 76, 81, 84, 85, 87, 98, 105, 109, 133-138, 145, 150, 192, 214, 216, 229, 231, 235-237, 239, 247, 253, 256, 276, 286-288, 290, 305-307, 331, 332, 342, 345, 367, 378, 392, 395, 398, 399, 403-405, 412, 416, 417, 421

göçmenler 5, 6, 17, 51, 52, 53, 58, 68, 69, 98, 99, 108, 136, 159, 189, 191, 192, 204, 207, 213, 214, 231, 249, 267, 276, 277, 287, 294, 309, 332, 334, 339, 357, 358, 367, 370, 383, 395-400, 402, 403, 408, 409, 411, 412, 420, 422, 425, 433

Gökay, F. K. 66

Gökçek, Melih 107, 127, 137, 138

görel refah 69

GSYİH 86, 87

Gün, Ahmet 281, 309

Gürler, İbrahim 147, 148

Gürtuna, Ali Müfit 100, 101, 106, 225

GYODER 116

Habitat programları 19

Haliç Çevre Nazım İmar Planı 92

Halk Konutları 344, 352

Hanehalkı İşgücü Anketleri 85

Haydarpaşa Garı 128

Herkes İçin Her Yerde Konut Fırsatı (HOPE VI) 27, 28, 38

hizmet sektörü 88, 90, 99, 207, 268, 273, 360, 398, 409

Hollanda 27, 28, 33, 274

homoseksüeller 277

ICOMOS 280

International Monetary Fund (IMF) 20, 24, 28, 79, 82, 118, 138, 139

İETT 102

ihracat 5, 23, 51, 55, 74, 79-81, 83-85, 98, 112, 234, 399

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 230

İkinci Dünya Savaşı 17, 20, 391

İktisat Kongresi 48

İlmen, Süreyya 146, 147-149

imalat sektörü 56, 88, 90, 273, 358, 360

imar afları 47, 79, 95, 96, 137, 149

imar düzenlemeleri 47

İmar ve İskân Bakanlığı 52, 58, 71-73, 312, 315, 316

İngiltere 20, 23, 25-28, 33, 35, 269

İnşaat Mühendisleri Odası 131

inşaat sektörü 4, 19, 24, 36, 81, 82, 85, 88, 90, 93, 101-104, 106, 112, 113, 116-119, 121, 122, 130, 131, 133, 138, 358

İran 121

İstanbul Bülteni 105, 110

İstanbul Deri Organize Sanayi Bölgesi (İDOSB) 230

İstanbul Mahalle Dernekleri Platformu 175, 361

İstanbul Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım

Merkezi (İMP) 13, 101, 110, 263-265

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) 85-87

İsvetç 27

İşçi Kooperatifleri 59

İşçi Partisi (İngiltere) 27, 28

işçi sınıfı 6, 32, 64, 79, 145, 150, 187, 217, 319
işgal 8, 107, 139, 154, 189, 196, 223, 236, 276, 283,
312, 321, 322, 355, 391, 397, 401, 432
işgücü piyasası 46, 79, 412
işgücüne katılım 161, 162, 205, 206, 210, 247, 292,
335, 342, 371, 378, 379, 406, 407, 412, 413, 415
işsizlik 22, 24-26, 28, 37, 63, 87, 99, 117, 121, 130,
143, 153, 159, 161, 162, 206, 207, 216, 247,
258, 293, 298, 302, 335, 336, 349, 360, 373,
375, 378, 379, 386, 392, 408, 409, 416, 433, 434
ithal ikameci kalkınma 57
ithal ikameci sanayileşme 46, 48, 51, 54, 55, 69, 150,
191
ithalat rejimi 79
İzmir 48, 50, 51, 58, 84-87, 95, 130, 232

Julius Baer Fonu 112

kaçak yapılaşma 4, 9, 47, 94, 227, 228, 230, 393
kamu arazisi 65, 71, 397
kamu destekli konut kredisi 29
Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) 51, 80
kamu sektörü 24, 33, 55, 80, 208, 349, 391, 432
kamu yararı ilkesi 94
kamu-özel sektör işbirliği 23, 29, 48, 82
kamusal alan 8, 22, 25, 26, 34, 36, 176, 434
kamusal mekânlar 423
kapitalist tarımsal üretim 51
kapitalist üretim tarzı 68
kapitalizm 10, 17, 22, 30, 33, 75, 83, 391, 434
Karabel, Ahmet Haluk 114, 115
Karabük Demir-Çelik Fabrikaları 48
Karaman, Yücel 320, 322, 323
Kat Mülkiyeti Yasası 59
Kaya, Adem 177, 178
kayıt dışı ekonomi 114
kent yoksulları 6, 30, 31, 36, 46, 62, 63, 95, 100,
136, 145, 150, 272
kentlileşme 68, 106
kentsel aklama 365, 388
kentsel ayrışma 3, 4, 68, 268
Kentsel Mülkiyet Hakları Programı 31
Kentsel Rönesans 27, 28, 32, 34, 41
kentsel turizm 41, 267, 277, 308
kentsel yenileme alanı 3, 171, 321
Keynesyen model 33

Kırım Savaşı 275
Kıvırcık, Nilgün 280, 283, 308, 309
KİPTAŞ 13, 105, 106, 110, 111, 120-122, 138, 139,
259, 260, 264
Kiriş, Ömer 328, 331
kitlesel göç 45, 62, 69, 84, 276
kitlesel sosyal konut üretimi 17
Kocaeli 51, 84, 85-88, 233, 253
Koçu, Reşat Ekrem 148, 187
komşuluk ilişkileri 217, 313, 372, 425
konut depoları 175, 434
konut politikaları 9-14, 18, 25, 27, 29, 35, 37, 45, 47,
48, 62, 64, 75, 76, 95, 111, 119, 134, 150, 311,
319, 324, 352, 359, 386, 389, 391, 434
konut stoku 4, 6, 7, 18, 25, 26, 31, 34, 62, 130, 156,
241, 269, 313, 334, 402, 417
Kooperatif Kanunu 60
Köse, Fikri 145, 170, 174
kredi kartı kullanımı 166, 344, 383, 420
Kurum, Murat 130, 365
kültür endüstrisi 21
küresel kent politikaları 29, 197
küresel üretimin mekanları 36
küreselleşme 20, 22, 24, 40, 82, 89, 135, 187, 434
Kürtler 235, 286, 306, 367, 395, 425

Latifoğlu, Necati 74
Latin Amerika 20, 30, 31, 63
LGBT 306
Lozan Antlaşması 229, 275

makro politikalar 79
Marshall Yardımı 51
Mecidiyeköy Likör ve Kanyak Fabrikası 49
mekânın toplumsal üretimi 68
mekânsal ayrışma 19, 21, 22, 25, 28, 98, 99, 189, 237
mekânsal polarizasyon 83
Meksika 20, 24
memlekete gitme 167, 214, 346, 370, 421
Menderes, Adnan 53, 147, 150, 315
Menteşoğlu, Haldun 71, 72
MESA Maslak Konutları 105, 196, 199, 200, 218,
324
mesken sorunu 65, 66, 68-70, 311
metropol 6, 22, 23, 36, 45, 75, 82, 100, 134, 186,
203, 256, 262, 378, 399, 422

- mikro kredi uygulamaları 29
 Milli Güvenlik Konseyi 74
 Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 178, 183, 331
 modernleşme 5, 75, 104, 106, 114, 134, 274, 275
mortgage 102, 118, 137, 138
 Muhafazakar Parti (İngiltere) 35
 mutenalaşma 103
 Mutlu Akü 233
 mücadele biçimleri 272, 315
 mücadele süreçleri 272, 429
 mülkiyet hakları 6, 8, 30, 31, 63, 127, 129, 151, 222, 237, 279, 306, 324, 348, 367, 401, 402, 433
 mülksüzleşme 8, 17, 19-21, 34, 37, 146, 168, 244, 299, 378, 394, 432, 434
 MÜSIAD 116
 Müslümanlar 51, 274, 275, 357
 müzakere süreçleri 126, 429
 My World Europe 365, 389
- Neçelik, Emel 331, 352
negative spillover effects 26
 neoliberalizm 18, 20, 23, 33, 187, 224
 Nijerya 24
 Nijman, J. 29
 nöbetleşe yoksulluk 99
 nüfus hareketleri 46-48, 51
- okuma yazma oranı 98, 160, 204, 205, 250, 252, 291, 292, 337, 338, 360, 379, 381, 403-405
 OPEC 55
 Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) 6, 12, 36, 57, 88, 92, 163, 227, 230, 231, 253, 341, 355, 358, 360, 399
 orta sınıf 6, 20, 26, 27, 32-35, 59, 61, 94, 108, 120, 145, 146, 166, 169, 189, 196, 198, 208, 268, 275
 orta ve üst gelir grupları 19, 22, 45, 59, 94, 103
 Osmanlı Devleti 146
 otoriterleşme 434
- Öğretmenler Bankası 50
 öncü projeler (flagship projects) 18, 23, 41
 Özal, Turgut 91, 96, 150, 276
 Özdemir, İbrahim 96
 özel mülkiyet 64, 127, 316, 317
 Özelleştirme İdaresi 82, 127, 128
 Öztürk, Seyfi 72
- PARSAN 233
 Partiya Karkeren Kürdistan (PKK) 362
 Paşabahçe Cam Fabrikası 49
 Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası 49, 56
 Pepe, Osman 109
 Pera 269, 272, 275, 307
 Peru 24, 31, 62, 64
 politik mahalle 149, 150
 postmodernizm 5
 potansiyel rant 267
- rantsal dönüşüm 331
 Refah Partisi 100
 Reigon antik kenti 356
 rekabetçilik 21
 reklamcılık 83, 89
 Rogers, Richard (Lord) 27
 Romanya 121
 Rumlar 191, 229, 275, 276, 357
 Rusya 121, 234
- S.S. Oto Sanatkârları Yapı Konut kooperatifi 190, 195, 198
 Sabiha Gökçen Havalimanı 263
 Salıcı, Oğuz Kaan 186
 Samsunlu, Ahmet 74
 sanayi kapitalizmi 17
 sanayinin desantralizasyonu 82, 92, 191
 sanayisizleşme 4, 6, 21, 88, 150, 198, 244, 265, 267
 Sassen, S. 6
 Satıcı, Oğuz 112
 Satın Alma Hakkı 35
self-help ekolü 63
 sendika 60, 61, 79, 211, 228, 233, 234, 255, 266, 342, 349
 sermaye birikim süreçleri 46
 sermaye sınıfı 64
 sermayenin küreselleşmesi 89
 sınıfsal ayrışma 9, 17, 22, 98
 Silahdar Abdullah Ağa Vakfı 53
 simgesel mekân 273
 Sivil Toplum Kuruluşları (STK) 29, 131
 Sivil Toplum Örgütleri 91, 131
 sosyal çöküntü 359, 384
 sosyal eşitsizlik 63
 sosyal güvence 18, 50, 74, 165, 207, 211, 223, 253,

- 280, 306, 360, 386, 408, 412, 413, 433
sosyal karma politikası 27, 28
sosyal meskenler 101, 311-351
Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) 50, 60, 147, 165,
166, 211, 253, 255, 297, 342, 360, 383
sosyal tutsaklık 371
Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) 100
sosyalizm 17
sosyo-mekânsal dönüşümler 5, 11, 14, 20, 100, 267,
435
Soyak 365
soylulaşma 7, 25, 31-34, 103, 268, 269, 276, 277,
432
soylulaştırma 20, 22, 33, 41, 135, 184, 268, 277, 308
soyut mekânlar 4
Sözen, Nurettin 94, 105
Sulukule 3, 7, 8, 38, 52, 103, 119, 131, 218, 269-272,
307, 324, 352, 376, 385, 394, 426, 432
Suriye 121
Sükan, Faruk 72
Sümerbank 50, 54
Sürdürülebilir Toplumlar Planı 28
Süveyş Kanalı 49
- Şahin, Hikmet 114
Şehir Plancıları Odası 127, 131, 135, 172, 187, 270,
280, 331, 430
şehirleşme hareketleri 73
Şili 20, 31, 393
- Taksim Meydanı 269, 274, 307
tampon mekanizmalar 68
Tanzimat dönemi 274
tapu tahsis belgesi 79, 96, 97, 145, 149, 153, 159,
169, 194, 401, 417
tarımda deregülasyon 24, 83
tarımda makineleşme 45
tarihi merkez 4, 6, 7, 267, 274, 320, 432
Tarlabaşı Koordinasyon Merkezi 278
Tarlabaşı Mülk Sahipleri ve Kiracıları Kalkındırma
Sosyal Yardımlaşma Derneği 272, 278-281, 309
Tarlabaşı Sosyal Doku Analizi 280
Tarlabaşı Yenileme Projesi 270, 278, 280, 307-309
tasarruflu ev yap sistemi (TEY) 312
taşeronlaşma 208, 211
Tekirdağ 88
- tekstil sektörü 49, 79, 80, 90, 335, 409
Tellioglu, Tahir 116, 138
terör 9, 108, 110, 121, 150
Teşvik-i Sanayi Kanunu 49
Tezcan, İsmail 232
Thatcher Hükümeti 35
The Mystery of Capital 38, 75, 134, 151
Tırtıl, Abdullah 74, 78
TİMLO İnşaat 317
TOKİ gettoları 371
Topbaş, Kadir 101, 107, 109-112, 120, 127, 130,
137-139, 201, 259
Toplu Konut Fonu 93
Toplu Konut İdaresi (TOKİ) 3, 7, 9, 12, 13, 62, 72,
75, 82, 93, 94, 101, 102, 104, 106, 108, 109-11,
113-124, 127-133, 143, 144, 169-179, 185, 186,
227-229, 234, 237, 241-244, 247, 258-260, 264-
266, 279, 281, 283, 299, 302, 307, 313, 315,
319, 320
Toplu Konut Yasası 60, 62, 93
toplumsal cinsiyet 221, 330, 379
Tozkoparan Derneği (TOZDER) 319, 320, 331, 352
transseksüeller 287
Turizm Bakanlığı 91
turizm sektörü 24, 91, 112
Turizmi Teşvik Yasası 91
Turner, John 30, 41, 62, 63, 69, 77
Tuzla Tersanesi 227
tüketim mekanları 21
Tüm İnşaat Müteahhitleri Federasyonu 116
Tümertekin, E. 52, 53, 77, 190, 192, 224
Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği (TMMOB) 13,
41, 75, 77, 91, 128, 129, 132, 135, 136, 187,
224, 282, 308, 352
Türk-İş Sendikası 50, 342
Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 42, 125, 127,
174, 225, 280
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları (TCDD)
127, 128
Türkiye İhracatçılar Meclisi 112
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 85, 88, 90, 230,
273, 358
- ulus-devlet 45, 48
ulusal dinamikler 10
Uluslararası Af Örgütü 284

uluslararası sermaye 4, 5, 19, 23-25, 85, 434

UN-Habitat raporu 392

UNESCO 280

Uyanık, Bahtiyar 171

Uyar, Necati 127

üretim mekanları 21, 45

üretim sektörü 207

Vakıflar Bankası 50

Vandalizm 26

Varlık Vergisi 275

varoş 8, 99, 109, 134

Venezuela 24

Wacquant, Loic 108, 136

Washington Uzlaşısı 28

Y&Y Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı 112

Yap-Satçı model 59

yaratıcı sektörler 21

Yarımburgaz Mağaraları 356

Yazıcı, Şadi 264

yeni orta sınıf 32, 198, 268

Yeni Şehir Projesi 274, 275

yeniden canlandırma projeleri 4, 10, 17, 36, 40, 267, 276, 306

yerinde dönüşüm 110, 137, 174, 324, 348

Yetgin, Feyzullah 282

Yıldırım, İsmet 121, 122

Yıldız, Levent 117

Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri 85, 88-90, 136

yoksullaşma 8, 17-41, 223, 232, 244, 299, 307, 377, 383, 394, 416, 420, 432

yoksulluğun yoğunlaşması 26, 33

yöneti(şi)m 28

Yugoslavya 53, 357

Yunanistan 357

Zengin, Mustafa 178

zorunlu göç 81, 99, 135, 216, 276, 298, 307, 309, 367, 370, 375, 395, 417, 421

Türkiye’de son yıllarda gündemi meşgul eden kentsel dönüşüm projeleri, özellikle İstanbul’da birçok toplumsal ve siyasi tartışmayı da beraberinde taşımaktadır. Mülk, Mahal, İnsan: İstanbul’da Kentsel Dönüşüm, bu alandaki literatüre önemli bir katkı sunarken, hem geniş bir çerçeveden kentsel dönüşümü ele almakta, hem de özel olarak altı bölgede yapılan saha çalışmasını ortaya koymaktadır. İstanbul’un Başibüyük, Derbent, Aydınlı, Tarlabası, Tozkoparan ile birlikte Ayazma ve Tepeüstü Mahallelerinde yapılan saha çalışmaları, mahallelerin sosyal yapılarını, demografisini, tarihini inceleyen bu çalışma, tanıklıklar ve belgelere dayanarak bölgenin bir perspektifini sunmaktadır.

Araştırma birçok soruya da cevaplar aramaktadır: Dönüşüm alanındaki mahallelerde yaşayanların koşulları ve olanakları, kentsel dönüşüm modeline uygun mudur? Konut alanlarında zaman içinde oluşan ilişkilerinin önemini nedir? İnsanların bu dönüşüm modeli hakkında fikirleri ve bu yönde talepleri nelerdir? Dönüşüme karşı bir muhalefet var mıdır, seyrini etkileyebilir mi ve kararlara katılması mümkün mü? Mahalle sakinlerinin yaşam koşullarının iyileşme şansı var mıdır? Daha demokratik ve gerçekçi bir konut politikası için neler yapılmalıdır?

İşte tüm bu sorulara yanıt arayan bu çalışma, kentsel dönüşüm hakkında yapılan çalışmalar arasında önemli bir eser olma iddiasını taşımaktadır.

Siyasal iktidar tarafından Türkiye’nin gündemine öncelikli ve tüm Türkiye’yi kapsayan bir siyasal proje olarak sunulan kentsel dönüşüm, kapsamı, gerektirdiği kaynak, yıkılıp yenileneceği ilan edilen yedi milyonluk konut sayısıyla çok büyük bir iddia taşımaktadır. Bu kapsamda bir proje, özenle planlanarak uygulanmadığı, projeden etkilenenlerin katılımlarının sağlanamadığı halde ülke kaynaklarının kötüye kullanılması, mimarlık ve çevre kalitesinin olumsuz gelişimi, dönüşümün yükünün adaletsiz paylaşımı sonucunu doğurma riskini beraberinde getirmektedir.

İlhan Tekeli

**ASLI SARIOĞLU ASUMAN TÜRKÜN BESİME ŞEN BİNNUR ÖKTEM UYSAL ESRA KAYA
HADE TÜRKMEN MÜCELLA YAPICI ŞÜKRÜ ASLAN**

KAPAK: Ali Öz , TARLABASI, (AYRINTI) 2013.

ISBN 978-605-399-334-6

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI